ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

VOL. IV

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

VOL. IV

1960

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

Vol. IV 1960

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT D'HISTOIRE

ÉTUDES ET MATÉRIEL D'HISTOIRE MOYENNE

IVe année 1960

SOMMAIRE

Page

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ

ТРУДЫ И МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ СРЕДНИХ ВЕКОВ

Том IV 1960

СОДЕРЖАНИЕ

Стр.

СТАТЬИ

РАЗНОЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

CONTRIBUŢII LA STUDIUL CIRCULAŢIEI MONETARE ÎN TRANSILVANIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-LEA

DE

ION SABĂU

Subiectul prezentului studiu îl constituie circulaţia monetară în Transilvania într-o perioadă determinată a orînduirii feudale şi anume în prima jumătate a secolului al XIV-lea, pînă la aplicarea reformelor monetare din timpul regelui Carol Robert, în anii 1338—1342. Deşi relativ scurtă, această epocă are o mare însemnătate din punctul de vedere al dezvoltării economiei monetare pe teritoriul Transilvaniei.

Prima jumătate a veacului al XIV-lea constituie o perioadă de tranziţie, în care stăruie încă multe din trăsăturile caracteristice ale economiei naturale din veacurile anterioare, al XII-lea şi al XIII-lea, dar se constată şi semnele descompunerii ei, creşterea producţiei de mărfuri agricole şi meşteşugăreşti şi, ca urmare, intensificarea circulaţiei monetare. Condiţiile economice noi au impus o serie de măsuri care au urmărit reglementarea şi dezvoltarea economiei băneşti pe vremea consolidării puterii centrale sub primul rege angevin din Ungaria. Reformele monetare din anii 1323—1338, care, între altele, au introdus valuta de aur alături de cea de argint existentă pînă atunci în Ungaria şi Transilvania, au influenţat evoluţia ulterioară a economiei monetare, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi din prima parte a secolului următor.

Rezultat al dezvoltării forţelor de producţie şi al producţiei de mărfuri, la rîndul său, economia monetară a contribuit la intensificarea schimbului şi la dezvoltarea în general a forţelor de producţie. De altă parte însă, clasa feudală a folosit creşterea circulaţiei monetare pentru intensificarea exploatării maselor producătoare. Acestea au reacţionat în numeroase rînduri violent, atît în prima cît şi în a doua parte a veacului al XIV-lea, provocînd o serie de mişcări, care vor culmina în veacul următor.

I

DEZVOLTAREA PRODUCŢIEI DE MĂRFURI ÎN TRANSILVANIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-lea

În prima jumătate a secolului al XIV-lea, dezvoltarea feudalismului e în plin avînt în Transilvania. Cît priveşte îndeletnicirile maselor producătoare, agricultura continuă să cucerească teren, eliminînd în bună parte vînatul ca îndeletnicire de toate zilele a unor categorii întregi de oameni şi restrîngînd într-o oarecare măsură şi sfera păstoritului. Concomitent însă, în cadrul gospodăriilor feudale se dezvoltă meşteşugurile săteşti, iar, în anumite centre, meşteşugurile orăşeneşti, precum şi negoţul, schimbul produselor de la sate la oraşe şi invers. Într-un cuvînt se manifestă din ce în ce mai puternic procesul de trecere de la economia naturală spre aceea a producţiei şi schimbului de mărfuri.

Extinderea agriculturii a impus lărgirea suprafeţei pămînturilor arabile [1], care se obţineau atît prin luarea în lucru a unor terenuri necultivate pînă atunci, cît şi prin desţelenirea, tăierea sau arderea pădurilor, procedeu despre care avem numeroase menţiuni în epoca aceasta [2]. În acelaşi timp se îmbunătăţesc metodele de cultură. Nu se urmăreşte numai sporirea extensivă, lărgirea pămînturilor cultivabile, ci şi intensificarea agriculturii prin ameliorarea ei din punct de vedere calitativ.

Se introduce din ce în ce mai mult, prima oară în ţinutul Timişului şi al Mureşului [3], mai tîrziu şi în regiunile deluroase, sistemul asolamentului bienal. Pămîntul era împărţit în două părţi. Într-una se semăna, iar cealaltă era lăsată în ţelină, ca să se refacă timp de un an.

Avem ştiri chiar despre îngrăşarea pămîntului. În 1341, cu ocazia împărţirii unor moşii, în moşia Vasary de lîngă Salonta, se face deosebire între „pămînturile ce sînt îngrăşate" şi „pămînturile de cîmpie" [4].

[1] De fapt, în documente apar din ce în ce mai multe amintiri despre asemenea pămînturi. La 29 ianuarie 1341 se amintesc „pămînturile arătoare" aparţinătoare moşiei Sînnicoară (raion Gherla). Cf. *Documente privind istoria Romîniei*, C, Transilvania, XIV, vol. IV, p. 6. La 24 aprilie 1341, capitlul din Cenad adevereşte că moşia Vărşand (raion. Criş) are „pămînturi de arătură... îndestulătoare pe puţin pentru mai multe <gospodării>" (*ibidem*, p. 27). Într-un act de hotărnicire, din 7 iulie 1341, se amintesc „pămînturi de arătură" în hotarul oraşului Satu Mare (*ibidem*, p. 38). În mai 1342, Napakur de Bozieş s-a plîns că „iobagii unguri şi romîni din Nuşfalău, Iaz şi Valcău şi Giumelciş (raion. Şimleu), dar mai ales Tihomir, voievodul din Iaz, şi toţi romînii aflători sub voievodatul ...acelui Tihomir, s-au folosit de pămînturile de arătură, livezile şi pădurile" lui (*ibidem*, p. 89).

[2] Stabilind colonişti saşi şi maghiari în cîteva sate, între care Cîmpulung, din ţinutul Maramureşului, despre care „se ştie că este neroditoare, greu de lucrat şi anevoie de locuit", prin actul său din 26 aprilie 1329, regele Carol Robert hotărăşte ca „pămînturile lor... pe care au pus stăpînire cei dintîi, lăzuindu-le (*stirpando preoccupasse*) şi cheltuindu-şi munca pentru ele, ...să nu aibă voie a le lua de la ei oamenii de nici un neam sau limbă" (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 285).

La 7 decembrie 1340, episcopul Andrei de Oradea dăruieşte mănăstirii sfînta Clara zidită de el în acel oraş „o bucată de pămînt de curînd despădurită şi curăţită de mărăcini pe cheltuiala noastră" (*ibidem*, vol. III, p. 551). La 1 august 1342, Ioan, nobil de Moruţ şi fiii săi au dat lui Ivanca de Iuş „o pădure, anume <aceea> în care se află şi pămînturi de arătură" (*ibidem*, vol. IV, p. 98).

[3] Erik Molnár, *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig* [Istoria societăţii maghiare din timpul Arpadienilor pînă la Mohács], Budapesta, 1949, p. 9.

[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 43.

Mult timp tehnica de cultivare a pămîntului s-a menținut la un nivel scăzut. Producătorii direcți, iobagii, apăsați de nevoi și lipsiți de cultură, n-aveau posibilitatea de a o dezvolta.

Totuși, încă din secolul al XIII-lea, se constată o dezvoltare mai intensă a mijloacelor de producție. Consolidarea puterii centrale și a statului în prima jumătate a secolului următor prin slăbirea anarhiei feudale, care a bîntuit mai mult de un secol atît Transilvania cît și în general în regatul ungar, a favorizat dezvoltarea lor [1].

Cu toate că lipsesc mai ales informațiile privind uneltele de muncă agricolă din evul mediu, este sigur că plugul cu brăzdar de fier era folosit încă din această epocă. E probabil de asemenea că în acest timp s-a introdus grapa cu dinți de lemn, care a înlocuit grapa de spini [2].

Se extinde cultivarea pomilor fructiferi [3] și a viței de vie. Viile și vinul figurează des în tranzacțiile care se fac [4].

Apare de asemenea și grădinăritul [5].

Se răspîndește metoda iernării în grajduri a animalelor, care pînă acum au fost ținute sub cerul liber și iarna [6]. Grija care se acordă fînului și fînețelor [7] necesare pentru procurarea furajelor de iarnă e o dovadă în această privință [8].

---

[1] György Székely, *A parasztság és a feudális állam megszilárdulása Károly Robert korában* [Țărănimea și consolidarea statului feudal în epoca lui Carol Robert], în *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században* [Studii privitoare la istoria țărănimii din Ungaria în sec. XIV], Budapesta, 1953, p. 39 și 52.

[2] Molnár, *op. cit.*, p. 9.

[3] Între drepturile pe care le acordă regele Carol Robert prin actul său din 26 aprilie 1329 coloniștilor sași și maghiari așezați în Maramureș, este și acela ca, „dacă vor voi să facă unele lucrări folositoare sau sădiri (*plantationes*) noi, să aibă voie slobodă a le face" (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 285). În 1341 cu ocazia împărțirii unor moșii și a hotărnicirii moșiei Vodaz de lîngă Oradea, sînt amintiți „niște pomi roditori", care țin de sesia comitelui Zolouch (*ibidem*, vol. IV, p. 17).

[4] La 4 mai 1315, comitele Nicolae dăruiește capitlului din Alba Iulia satul Boiu de pe Tîrnava Mare împreună cu via aflătoare acolo (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 230). La 16 mai 1323, comitele Nicolae de Tălmaciu a dat ginerelui său Nicolae, fiul comitelui Hezon, „șapte iugăre de vie" din satul Cristian (*ibidem*, vol. II, p. 72). Neputînd răscumpăra o moșie aflătoare lîngă rîul Criș, pe care o zălogise pentru 40 de mărci de argint bun magiștrilor Emeric și Nicolae și altora, Ioan, fiul lui Toma, cedează creditorilor săi moșia zălogită, pentru suma împrumutată, în contul amendei cuvenite pentru neplata ei, adică îndoitul sumei, pentru un pămînt pustiu și, în sfîrșit, pentru „o vie bună, așezată și sădită în hotarul Orăzii", cu toate că, recunoaște datornicul, moșia sa zălogită „nu prețuia atîta" (*ibidem*, p. 102). La 11 iulie 1325, mai mulți secui din Tylegd și nobilii din Tușinu (reg. Cluj) au împărțit între ei diferite bunuri ale lor între care și viile (*ibidem*, p. 153). Înzestrînd cu moșii o mănăstire clădită la Oradea, pe ulița Veneției, episcopul Andrei îi dăruiește, între altele, jumătate din via sa „zisă Luca așezată din sus de casa leproșilor", precum și „o vie numită Moch", a cărei jumătate episcopul a răscumpărat-o „cu o vie din ținutul Episcopia, cumpărată de noi de la Nicolae, fiul lui Albrehth cu cincizeci și două de mărci după socoteala de Buda" (*ibidem*, vol. IV, p. 75).

[5] *Ibidem*, p. 74.

[6] Molnár, *op. cit.*, p. 9.

[7] *Ibidem.*

[8] În 1329, Ioan, abatele mănăstirii din Cluj-Mănăștur, a avut un proces cu nobilii Dominic și Nicolae de Măcicașu, pentru cotropirea unei livezi sau fînaț numit fînațul lui Iosif, din moșia Chinteni (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C. XIV, vol. II, p. 291—292). La 29 ianuarie 1341, între folosințele moșiei Sînnicoară (raion Gherla) sînt amintite „pămînturi arătoare, cîmpuri, fînațe sau livezi" (*ibidem*, vol. IV, p. 6). În mai 1342, Napakur de Bozieș s-a plîns că Ladislau și Ioan,

Pentru bogăţia animală a Transilvaniei în această epocă sînt semnificative informaţiile aflătoare într-un act de pe la 1341, în care Andrei, episcopul Transilvaniei, se plînge că Nicolae de Ryma „a năvălit cu duşmănie asupra oraşului nostru Alba şi în apropierea acestuia ‹a luat› toate turmele de animale, vite şi oi ale oamenilor din acel oraş şi mare mulţime de boi ce trăgeau la plug şi toţi caii care se aflau la păscut ai fraţilor noştri din capitlu" [1].

Începînd încă din secolul al XII-lea şi al XIII-lea produsele muncii meşteşugarilor rurali ocupă un loc important în viaţa economică a Transilvaniei [2]. Cantitatea şi importanţa lor creşte considerabil pînă la mijlocul veacului al XIV-lea [3]. Se constată existenţa meşteşugarilor fierari, ţesători, cojocari, croitori, cizmari etc. [4]. Mori de apă se găsesc pe tot întinsul Transilvaniei. Numărul lor creşte spre mijlocul veacului [5].

În urma dezvoltării forţelor de producţie în prima jumătate a veacului al XIV-lea se accentuează descompunerea economiei naturale, proces ale cărui semne se constată încă din secolul precedent şi continuă dezvoltarea producţiei de mărfuri în agricultură care contribuie la promovarea schimbului pe piaţa internă. Documentele vorbesc de iobagi care transportă, vînd, schimbă produsele muncii lor [6]. Obiectul cel mai important al schimbului de la sate la oraş îl constituiau cerealele şi animalele necesare hranei populaţiei orăşeneşti. Urma mierea, ceara, vinul etc. Vinul a fost unul din produsele agricole cele mai importante. Vinurile de Cricău (raion Alba) s-au bucurat de scutire de vamă nu numai înăuntrul Transilvaniei, ci şi pe teritoriile vecine, încă din secolul al XIII-lea [7]. Fără acest schimb de mărfuri agricole nu s-ar putea explica, cum au putut face faţă iobagii obligaţiilor impuse de creşterea rentei în bani în cursul secolului al XIV-lea. Banii necesari ei nu-i puteau dobîndi decît pe piaţă [8].

Un rol mai important în producţia şi circulaţia mărfurilor au jucat oraşele şi meşteşugarii orăşeneşti. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi în secolul următor, pe teritoriul Transilvaniei se accentuează diviziunea muncii între oraş şi sat. Rol important au jucat meşteşugarii care se ocupau cu confecţionarea îmbrăcămintei şi a încălţămintei, ţesătorii, postăvarii, pielarii, cojocarii, apoi armurierii, aurarii, zidarii etc. [9]. Meseriile se despart

---

fiii magistrului Donch, comite de Crasna, „au pus să se coasească de către Tihomir romînul, voievodul lor din satul Iaz (raion Şimleu), şi de către ceilalţi romîni din acelaşi loc, finul de pe o bucată de pămînt" al său, aflătoare la Giumelciş (raion Şimleu) (*ibidem*, p. 88).

[1] *Ibidem*, p. 46.

[2] St. Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1954, p. 21–28.

[3] *Ibidem*, p. 28–34.

[4] *Ibidem*, p. 29.

[5] Cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 34, 177 şi 226; vol. II, p. 302; vol. III, p. 336, 455 etc.

[6] György Székely, *A parasztság szerepe az árutermelésben* [Rolul ţărănimii în producţia de mărfuri], în *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században* [Studii privitoare la istoria ţărănimii din Ungaria în sec. XIV], Budapesta, 1953, p. 117.

[7] Molnár, *op. cit.*, p. 17.

[8] Székély, *A parasztság szerepe az árutermelésben*, p. 117.

[9] În 1323, la Cluj e amintit croitorul Sigismund (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 100). În 1339, la Oradea, un cojocar sau blănar (*ibidem*, vol. III, p. 491). În anul următor e

din ce în ce mai mult de agricultură, iar meşteşugarii se strîng în locuri favorabile exercitării meşteşugurilor lor. Aceste locuri se transformă în centre meşteşugăreşti şi comerciale, în oraşe [1].

Astfel, Clujul, numit sat în actele din secolul al XIII-lea, într-un act din 19 august 1316 este numit, pentru întîia oară, oraş şi primeşte de la regele Carol Robert însemnate privilegii, care vor fi confirmate şi lărgite în repetate rînduri în cursul domniei sale. Oraşul Bistriţa a primit privilegii importante la 29 decembrie 1330 [2].

Oraşele Sibiu, Braşov, Alba Iulia, Mediaş, Sighişoara, Rodna, Arad, Timişoara, Oradea, Satu Mare [3] continuă să se dezvolte în această perioadă ca centre meşteşugăreşti şi de schimb. Alături de ele existau cîteva oraşe mici, ca Aiudul şi Cisnădia, aceasta din urmă numită oraş într-un act al regelui Carol Robert din 13 ianuarie 1323 [4]. Oraşele Dej şi Turda se dezvoltă şi din cauza ocnelor de sare din apropiere, iar oraşele Baia Mare şi Baia Sprie, ca centre miniere [5].

Începînd din secolul al XIII-lea, dar mai ales în secolul al XIV-lea, meşteşugarii din aceste oraşe nu se mai mărgineau la producţia făcută la comandă. Ei încep să producă pentru piaţă, promovînd astfel schimbul. Saşii au primit încă din 1222 scutire de vamă pentru a putea circula liber prin ţinutul secuilor şi al romînilor [6]. În acelaşi secol se întîlnesc neguţători de postav la Satu Mare [7].

Prin actul său din 19 august 1316, regele Carol Robert acordă orăşenilor din Cluj privilegiul ca „între hotarele părţilor Transilvaniei, atît în oraşe, cît şi în alte locuri (se înţelege desigur : anumite sate sau tîrguri locale) să nu plătească nici o dare după mărfurile şi lucrurile lor ”[8].

La comerţ se referă şi porunca dată de rege voievodului Transilvaniei şi celorlalţi dregători din Transilvania, în privilegiul său acordat bistriţenilor, la 30 decembrie 1330, ca „nici un om să nu poată... să oprească undeva sau să împiedice prin cineva fiinţele sau lucrurile sau bunurile acestor oaspeţi sau orăşeni ai noştri pe întinsul Ungariei sau chiar în părţile Transilvaniei” [9].

pomenit tot acolo Toma curelarul (*ibidem*, p. 532). De asemenea la Oradea se amintesc în 1344 doi cizmari (cf. St. Pascu, *op. cit.*, p. 62). Meşteşugurile în legătură cu prelucrarea pielii au fost dezvoltate la Sibiu. Ţesătoria şi postăvăritul în oraşele Braşov, Sibiu, Sighişoara, Bistriţa şi Orăştie (*ibidem*, p. 64). Fierari sînt amintiţi la Oradea în 1345 şi 1351 (*ibidem*, p. 66). Tot acolo, în 1339, se pomeneşte un pietrar (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 491).

Avem de asemenea date privind meşteşugul armurăritului şi al turnătoriei.

Dezvoltarea aurăritului a fost promovată de intensificarea exploatării minelor de aur şi argint din Transilvania, la Rodna, Baia de Arieş, Abrud, Zlatna, Baia Mare, Baia Sprie etc. în prima jumătate a secolului al XIV-lea (*ibidem*, vol. I, p. 234 şi 172 ; vol. II, p. 219, 228–229 ; vol. III, p. 424, 477 şi 534. Cf. şi Molnár, *op. cit.*, p. 14).

[1] St. Pascu, *op. cit.*, p. 41.

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 339–340.

[3] Elemér Mályusz, *A mezővárosi fejlődés* [Naşterea tîrgurilor], în *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században* [Studii privitoare la istoria ţărănimii din Ungaria în sec. XIV], p. 129.

[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 63.

[5] *Ibidem*, p. 289–290.

[6] *Ibidem*, XI–XIII, vol. I, p. 183–184 şi Molnár, *op. cit.*, p. 20.

[7] Molnár, *op. cit.*, p. 19–20.

[8] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 253.

[9] *Ibidem*, vol. II, p. 339.

La 20 august 1331, Carol Robert poruncește dregătorilor din Transilvania, „de asemenea oamenilor de orice stare și treaptă cu orice nume ar fi socotiți... și mai ales districtului Sălajului... și orașelor Satu Mare și Mintiu”, să nu poprească lucrurile, bunurile și pe orășenii din Dej înșiși, „în drumurile” pe care le fac în țară [1].

Cît privește comerțul extern, la baza lui stăteau metalele nobile, argintul și aurul, exploatate în Munții Apuseni, la Rodna, în regiunea Baia Mare, și căutate mult de negustorii străini, care dădeau în schimb mărfuri importate [2]. Cantități însemnate de metale nobile exportate din Transilvania au jucat un rol important în economia monetară a țărilor din apusul Europei. O parte considerabilă din aurul care a intrat în circulație în evul mediu tîrziu era aur din Ungaria și Transilvania [3]. Din Transilvania se mai exporta sare, animale etc. [4]. Dinarii tătărești de aur, plătiți în 1333 în contul dijmelor papale pe teritoriul Transilvaniei, dovedesc legăturile economice ale acestei provincii cu răsăritul Europei [5].

De observat că, în condițiile orînduirii feudale, circulația mărfurilor nu era liberă, ci întîmpina dificultăți care au avut înrîurire și asupra circulației monetare. Piedica cea mai mare provenea din faptul că partea principală din produsul muncii de la țară și, în unele cazuri, chiar de la orașe, era înstrăinată gratuit, sub formă de rentă în natură. O altă piedică era situația rea a drumurilor, care îngreuna transportul mărfurilor. La aceasta se adăugau vămile interne nesfîrșite care opreau la fiecare pas pe negustori. În 1351, judele orașului Satu Mare se plînge că vicecomitele comitatului silește pe negustori și pe alții — între care, prin analogie cu cazurile asemănătoare întîlnite în documente privitoare la alte regiuni ale Ungariei, trebuie să înțelegem și iobagi [6] — să plătească vamă în trei locuri pentru a putea trece o dată peste rîul Someș. Înseși organizațiile meșteșugarilor și ale negustorilor, ca și autoritățile orășenești și statul impuneau restricții, pentru a apăra astfel anumite interese particulare ale lor.

Dacă însă aceste piedici au frînat în oarecare măsură, ele n-au putut opri dezvoltarea noilor forțe de producție care promovau schimbul și circulația mărfurilor.

II

DEZVOLTAREA SISTEMELOR MONETARE PE TERITORIUL TRANSILVANIEI PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIV-lea

Dezvoltarea circulației mărfurilor a avut ca urmare dezvoltarea economiei și a circulației monetare.

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 29—30.

[2] Molnár, *op. cit.*, p. 20.

[3] F. I. Mihalevskii, *Очерки истории денег и денежного обращения* vol. I, Gosfinizdat, 1948, p. 450.

[4] Molnár, *op. cit.*, p. 23.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 293.

[6] Székely, *A parasztság szerepe az árutermelésben*, p. 121.

Banii, spune Marx, își au „originea în însăși marfa" [1] și toată circulația banilor, în ceea ce privește mărimea și formele sale, este un rezultat al circulației mărfurilor.

La rîndul său, marfa este un produs al muncii, care are însușirea de a satisface necesitățile omului și e destinat vînzării, schimbului. O marfă se poate schimba cu alta întrucît reprezintă o valoare, adică un timp oarecare de muncă socialmente necesar producției sale [2].

„Banii, la fel ca și celelalte premise ale capitalismului, s-au format în economia feudală, care a moștenit germenii relațiilor de marfă-bani de la formațiunile precedente" [3]. Schimbul, vînzarea-cumpărarea, a trecut prin mai multe faze. După prima fază, a trocului, a schimbului direct al unei mărfi pentru o altă marfă, ca o urmare a diviziunii muncii, unele produse, la popoarele de păstori, vitele, dar, la popoarele cu alte îndeletniciri, și alte bunuri, au început să fie schimbate regulat pentru o mulțime de alte feluri de produse, devenind ástfel un echivalent general, o unitate de măsură pentru valoarea tuturor celorlalte mărfuri. „Ele ajung un fel de întruchipare nemijlocită a muncii sociale, deoarece exprimă, confirmă caracterul social al muncii cheltuite pentru orice altă marfă" [4].

Necesitățile crescînde ale schimbului provocate de a doua mare diviziune a muncii, a separării meșteșugului de agricultură, au impus înlocuirea vitelor și altor bunuri în funcțiunea lor de echivalent general cu metale nobile care „încep să devină marfă-bani precumpănitoare și generală, nebătută încă în monedă, folosită la schimb numai după greutate" [5].

Metalele prețioase pot îndeplini funcția de echivalent al valorii celorlalte mărfuri pentru că și ele sînt mărfuri, a căror producere a necesitat un timp anumit de muncă socială și deci reprezintă o valoare [6].

În această fază, prețul devine valoarea mărfii exprimată în metale nobile, argint sau aur. Banul reprezintă echivalarea mărfii cu o anumită cantitate din aceste metale [7]. „Banii ca măsură a valorii sînt *o formă de manifestare necesară* a măsurii de valoare *imanente* a mărfurilor, adică *a timpului de muncă*" [8].

Dezvoltarea economiei de mărfuri a impus transformarea metalelor prețioase, a argintului și aurului în monede, care au de obicei forma unor discuri circulare de o anumită dimensiune, avînd imprimate pe cele două fețe ale lor semne care arată proveniența și valoarea ce reprezintă.

„Aurul, în funcțiunea sa de mijloc de circulație, capătă o formă proprie, devine *monedă*. Pentru ca circulația lui să nu fie reținută de dificultăți tehnice, aurul este prefăcut în monedă după măsura banilor de

---

[1] K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, Buc., ESPLP, 1954, p. 59.
[2] G. A. Kozlov, *Formarea modului de producție capitalist. Producția de mărfuri. Banii*, Buc., ed. P.M.R., 1952, p. 82.
[3] F. I. Mihalevskii, *op. cit.*, p. 145.
[4] Kozlov, *op. cit.*, p. 91–92.
[5] F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a IV-a, Buc., ESPLP, 1957, p. 163.
[6] Kozlov, *op. cit.*, p. 112.
[7] *Ibidem*, p. 117.
[8] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a III-a, Buc., ESPLP, 1957, p. 127.

calcul. Piesele de aur a căror imprimare și efigie arată că ele conțin greutatea de aur reprezentată prin denumirile de calcul ale banilor, ... sînt monede" [1].

Pentru a putea avea cantitatea de bani necesară schimbului de mărfuri, a trebuit ca o parte din rezervele existente de argint și de aur și tezaurizate într-un fel sau altul, să fie pusă în circulație. Ea a trebuit să pătrundă în sfera de circulație a mărfurilor, pentru a deservi schimbul lor [2]. Rezervele însă nu ajung. Ele se epuizează. Concomitent a fost necesară prin urmare intensificarea exploatării metalelor prețioase. În perioada de care ne ocupăm, fenomenul se constată peste tot, atît în Transilvania și Ungaria, cît și în celelalte țări ale Europei.

Mențiunile documentare despre circulația banilor în Transilvania apar destul de tîrziu. Ele datează abia de la sfîrșitul secolului al XII-lea. Datele se înmulțesc la începutul veacului următor. Registrul de la Oradea din 1208–1235 atestă o largă întrebuințare a banilor în cele mai variate sectoare ale vieții : prețuire, vînzare-cumpărare, plata serviciilor, amendă, despăgubire etc. [3].

Evident, banii au circulat, desigur, în cantități mai restrînse, și în veacurile anterioare. Tezaurele găsite confirmă aceasta.

Primii bani găsiți în tezaurele din Transilvania medievală au fost bani bizantini — solizi și jumătăți de solizi de aur — și monede de aramă. Din veacurile XI și XII amintim banii de pe vremea împăraților Roman al III-lea (1028–1034), Constantin al IX-lea Monomahul (1042–1055) [4], Ioan Comnen (1118–1143), Manuel Comnen etc. [5]. Banii bizantini s-au bucurat de o largă circulație peste tot în răsăritul și sud-estul Europei. Au fost răspîndiți și pe teritoriul Țării Romînești, după cum dovedesc tezaurele monetare descoperite [6].

Dezvoltarea schimbului, a relațiilor de marfă-bani, în epoca de care ne ocupăm, a impus mărirea cantității de bani în circulație. De fapt întîlnim o cantitate însemnată de bani de o foarte mare varietate.

Circulația bănească relativ intensă, dar confuză din cauza numărului mare de specii monetare care apar la începutul secolului al XIV-lea este rezultatul unei lungi evoluții a economiei monetare care s-a petrecut pe teritoriul Transilvaniei, al Ungariei și al țărilor vecine cu care ea a fost în legătură.

Pentru a ne putea orienta în mulțimea aceasta de specii monetare, a căror echivalare uneori e aproape imposibilă, este necesar să analizăm, pe scurt, sistemele monetare medievale, cu deosebire pe cele întrebuințate în Transilvania și Ungaria.

---

[1] K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, Buc., ESPLP, 1954, p. 109.

[2] Mihalevskii, *op. cit.*, vol. I, p. 127.

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI–XIII, vol. I, p. 42–56 și urm.

[4] Hóman Bálint, *Magyar pénztörténet* [Istoria monedei maghiare], 1000–1325, Budapesta, 1916, p. 164, nota 1 (citat în continuare *Magyar pénztörténet*) și *Numizmatikai Közlöny*, 1912, p. 141.

[5] „Buletinul Societății numismatice romîne", Buc., an. XV (1920), nr. 35–36, p. 80.

[6] C. Moisil, *Istoria monetei în Romînia. 2. Epoca bizantină*, în „Cronica numismatică", an. I (1920), nr. 5, septembrie, p. 35–36 și O. Iliescu, *Monete vechi romînești. Cîteva probleme din numismatica Țării Romînești (secolul al XIV-lea)*, în „Studii și cercetări de istorie medie", an. I (1950), iulie–decembrie, p. 121.

Moneda unitară de bază în evul mediu a fost marca. Reprezentînd anumite greutăți de metal nobil, argint sau aur — fără a se abate însă prea mult de la o greutate mijlocie comună — și deci valori diferite și purtînd nume variate în deosebite locuri, marca s-a răspîndit și a fost folosită în toate țările din Europa pe măsura dezvoltării lor economice.

Originile acestei măsuri de greutate și unități monetare sînt foarte vechi. Prin libra sau funtul carolingian, din care s-a dezvoltat și care a înlocuit în secolul al VIII-lea libra romană, în uz pînă atunci, provenită, la rîndul său din mina antică, originile mărcii coboară pînă în antichitate.

Prin reforma sa monetară făcută pe la anul 781, Carol cel Mare a înlocuit funtul roman de 327,45 gr cu un funt mai greu, de 408 gr, căruia i-a servit ca model, probabil, funtul arab de aceeași greutate, răspîndit în a doua jumătate a secolului al VIII-lea nu numai la arabi, ci, prin legăturile lor economice, și în țările din sudul și nord-estul statului franc, precum și în Spania, Rusia, Scandinavia și regiunile baltice [1]. Dintr-un funt se băteau 240 de dinari de 1,7 gr.

Marca a fost o măsură de greutate originară, probabil, din Scandinavia, avînd o greutate variabilă între 208 și 218 gr [2]. Ea a fost răspîndită de normanzi. Prima oară se întîlnește în Anglia, la mijlocul secolului al IX-lea, unde avea o greutate de 233,3533 gr, adică 2/3 din funtul englez de 350,0299 gr, și se împărțea în 160 de sterlingi sau dinari, spre deosebire de funt din care se socoteau 240 de sterlingi [3].

În țările de pe continent, marca apare în a doua jumătate a secolului al XI-lea, prima oară în Țările de Jos și în orașul Colonia, apoi în Germania și Franța.

Pentru noi importanță deosebită a avut marca de Colonia, care, datorită coloniștilor emigrați din regiunea Rinului, s-a răspîndit în răsăritul Europei, în Polonia, Prusia, Rusia, Transilvania etc.

Greutatea inițială a mărcii de Colonia a fost de 215,49 gr, apoi de 201,98 gr, adică făcea cu ceva mai puțin decît 1/2 din funtul carolingian de 408 gr. Din această marcă se băteau 144 de dinari. Mai tîrziu, în secolul al XIII-lea, Colonia a adoptat greutatea mărcii engleze care cîntărea, după cum am văzut, 233,3533 de gr și era răspîndită mai ales în țările din sudul Europei, Italia, Franța de sud, Spania. În felul acesta, datorită negutătorilor germani, marca engleză s-a răspîndit peste tot sub numele de „marca de Colonia". Reprezentînd o jumătate parte dintr-un funt, acestei mărci i-a corespuns un funt de 466,7066 de gr, numit „funtul de Colonia", care a înlocuit funtul carolingian.

În Ungaria trecerea de la folosirea funtului la aceea a mărcii se face pe la mijlocul secolului al XII-lea [4]. Totuși marca o aflăm menționată documentar de la sfîrșitul veacului precedent. Aci ca și în alte țări marca purta nume variate și reprezenta valori diferite.

---

[1] F. Friedensburg, *Münzenkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten des Mittelalters und der neueren Zeit*, München-Berlin, 1926, p. 13.

[2] *Magyar pénztörténet*, p. 46—49. Cf. și Mihalevskii, *op. cit.*, p. 85.

[3] *Magyar pénztörténet*, p. 49—50.

[4] *Ibidem*, p. 90.

Una din acestea a fost marca de Transilvania. Ea însăși avea nume variate, adesea după unele orașe locale și altele. Marca de Transilvania apare întîia oară într-un document din 1224, prin care regele Andrei al II-lea reînnoiește privilegiile sașilor și stabilește suma pe care trebuie s-o plătească cămării regești în „cinci sute de mărci de argint" [1], care „să nu se măsoare cu altă măsură decît cu marca de argint, pe care le-a dat-o tatăl nostru Bela, de prea fericită amintire, adică cu patru fertuni și jumătate, după măsura Sibiului, împreună cu dinarul de Colonia, ca să aibă greutatea fără nici o deosebire" [2].

La 20 decembrie 1268, comitele Rotho a vîndut comitelui Henric un turn de piatră și o casă de lemn lîngă el, cu o curte îngrădită, o moșie, o moară pe Someș, o casă de sat cu două curți și toate ogoarele sale de sub cetatea Rodna, precum și o jumătate dintr-o mină de argint a sa, „pentru o sută cincizeci și cinci de mărci de argint curat cu greutatea de Rodna, drept plată obligatorie, pe care comitele Rotho era dator s-o plătească regelui pentru slujba sa" [3].

În 1274, capitlul din Alba Iulia se obligă să plătească văduvei și fiului lui Urban, drept răscumpărare pentru omorîrea acestuia de către Petru, al cărui tată dăruise capitlului moșia Mirislău, în scopul de a obține iertarea fiului său pentru omorul comis, „patruzeci de mărci de greutatea locului" (*quadraginta marcas cum lapide terrestri*) [4].

La 23 iunie 1283, capitlul din Alba Iulia arendează unor preoți din decanatul Mediaș „trei părți din dijmele ce i se cuveneau în Mediaș din bucate, vin, albine și miei, pe patruzeci de mărci de argint bun de Alba, de cel care umblă în Vințul de Jos și Orăștie după greutatea locului" [5].

Peste cîțiva ani, la 28 mai 1289, se ajunge la o nouă înțelegere cu ei, potrivit căreia se obligă să plătească pentru trei părți din dijmele ținutului Mediaș „patruzeci de mărci de argint din a zecea topire după greutatea locului" [6].

Într-un document din 6 aprilie 1295, privind drepturile și obligațiile locuitorilor din Șard (raion. Alba), se spune că aceștia sînt datori să plătească episcopiei de Alba Iulia în fiecare an „treisprezece mărci de argint din partea locului (*marcas torrestres*) ca dare de pămînt" [7].

Greutatea mărcii de Transilvania a fost de 206,76866 gr [8]. Ea s-a dezvoltat din marca comercială de Colonia și a fost adusă în Transilvania de coloniștii sași veniți din Flandra și regiunea Rinului începînd cu mijlocul secolului al XII-lea În Transilvania s-a folosit multe secole dea rîndul această măsură de greutate, care, în Colonia, fu ,nlocuită, în veacul al XIII-lea, după cum am amintit, cu marca engleză [9].

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI-XIII, vol. I, p. 208.
[2] *Ibidem*, p. 209.
[3] *Ibidem*, vol. II, p. 115.
[4] G. Fejér. *Codex diplomaticus Hungarie ecclesiasticus ac civilis*, Buda, 1829, v. 2, p. 606. Pentru îndreptarea textului publicat cu greșeli de Fejér cf. *Magyar pénztörténel*, p. 92, nota 9.
[5] *Eoc. priv. ist. Rom.*, C, XI-XIII, vol. II, p. 249.
[6] *Ibidem*, p. 308.
[7] *Ibidem*, p. 413.
[8] *Magyar pénztörténet*, p. 100.
[8] *Ibidem*, p. 100=101.

Marca de Transilvania a fost mai mică decît marca de Buda, care era folosită în Ungaria și avea 245,53779 de gr [1]. Marca de Buda a fost o unitate de măsură după tipul mărcii de Troyes, a cărei greutate era de 244,7529 de gr și a cărei răspîndire largă se datorește rolului important pe care l-a jucat acest oraș în viața economică a Europei în secolele al XII-lea și al XIII-lea [2]. Diferența dintre greutatea mărcii de Troyes și a mărcii de Buda a fost mai mică de un gram, anume de 0,7848 de gr. Raportul dintre marca de Buda și cea de Transilvania era de 19 :16 [3].

Față de marca de Transilvania, care se numea marcă de greutate mică (*marca minoris ponderis*), marca de Buda se numea marcă de greutate mare (*marca gravis ponderis*).

Marca de Transilvania era folosită nu numai pe teritoriul acestei provincii, ci și în Ungaria. Într-un act din 8 iulie 1317, se amintește de o datorie de 60 de mărci de argint fin „după greutatea de Transilvania" ce urma să fie plătită la Buda [4].

Răspîndirea și preponderența a două tipuri diferite de mărci în Transilvania și Ungaria se explică prin cele două curente economice și comerciale deosebite din circuitul cărora ele făceau parte. În Transilvania a fost folosită marca locală (*marca terrestris*) [5], de tipul mărcii de Colonia, răspîndită, în afară de Germania de apus, și în Prusia, Silezia și Slovacia din nord-vestul regatului ungar medieval, precum și în Polonia și ținuturile Rusiei [6], cu care Transilvania avea relații economice, desigur, și prin mijlocirea ținuturilor de pe versantul exterior al munților Carpați. Aceste relații le confirmă și monedele folosite în Transilvania în secolul al XIV-lea, găsite în tezaurele de peste Carpați, precum și influența exercitată asupra monetăriei Țării Romînești de sistemul monetar din Transilvania [7]. Dimpotrivă, în centrul și apusul regatului ungar medieval a pătruns marca de tip francez de Troyes, care era răspîndită, datorită vestitelor bîlciuri din Champagne, în afară de Franța, în Italia de nord, Elveția și Germania de sud-est [8], cu care Ungaria de apus avea relații economice mai strînse.

Din veacul al XIII-lea funtul nu se mai folosea ca multiplu al mărcii. În schimb a fost întrebuințată maja (*masa*), echivalentă cu 220 de mărci. Prin urmare, socotită după marca de Transilvania, maja avea 45,48910 kg, iar după cea de Buda 54,01831 kg [9].

[1] „Din izvoarele care ne stau la dispoziție se poate constata neîndoios că marca de Buda era de greutatea ‹mărcii› de Troyes și că în tot cursul veacurilor XV—XVIII greutatea ei a fost în permanență de 245,53779 gr" (*Magyar pénztörténet*, p. 97).

[2] Cf. H. Pirenne, *Les villes du moyen âge. Essai d'histoire économique et sociale*, Bruxelles 1927, p. 94 și H. Pirenne-G. Cohen-H. Focillon, *Histoire du moyen âge*. Vol. VIII. La civilisation occidentale au moyen âge du XI-e au milieu du XV-e siècle, Paris, 1933, p. 89—92.

[3] *Magyar pénztörténet* p. 100.

[4] Ferenc Kovács, *Magyar pénzforgalom az Anjouk korában*, I. *Az 1301—1350. évi pénzforgalom általános jellemzése* [Circulația monetară în Ungaria în epoca Angevinilor, I. Caracterizarea generală a circulației monetare în anii 1301—1350], în „Numizmatikai Közlöny" [Cronica numismatică], an. XXV (1926), Budapesta, 1928, p. 100.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. II, p. 413.

[6] *Magyar pénztörténet*, p. 56.

[7] Cf. C. Moisil, *Monetăria Țării Romînești în timpul dinastiei Basarabilor*, Cluj, 1924, p. 13—25.

[8] Mihalevskii, *op. cit.*, I, p. 218—219.

[9] *Magyar pénztörténet*, p. 109.

Cît priveşte monedele divizionare, de plată, primii bani bătuţi în Ungaria au fost obolii de argint din timpul regelui Ştefan I (1000—1038), care a luat ca model dinarii bavarezi bătuţi la Regensburg. Obolul corespundea unei jumătăţi de dinar şi avea o greutate mijlocie de 0,7682 de gr[1]. Monedele acestea au avut o largă răspîndire şi peste hotar, pînă în ţinuturile de lîngă Marea Baltică. Paralel cu ele au circulat, datorită relaţiilor economice şi politice ale imperiului bizantin cu sud-estul şi centrul Europei, bani bizantini, solizi sau pense de aur, din care s-au găsit cîteva şi în Transilvania[2].

Regele Ladislau I (1074—1095) a bătut primii dinari avînd o greutate mijlocie de 0,8232 de gr, cam cît aveau dinarii germani şi cei de Boemia. În această vreme s-a stabilit raportul dintre dinar şi pensa bizantină la 40 : 1, care a fost mult timp caracteristic pentru sistemul monetar din Ungaria [3].

Obiceiul generalizat în secolele al IX-lea şi al X-lea în apusul Europei, de a mări veniturile regale prin schimbarea deasă a banilor şi emiterea lor cu un conţinut de metal nobil din ce în ce mai redus, s-a introdus şi în Ungaria pe la mijlocul secolului al XI-lea. Regele Ladislau I, în cursul domniei sale de 19 ani, a emis zece feluri de monede.

Procesul continuă în secolul al XII-lea, care se caracterizează, în părţile noastre, ca şi în restul Europei, prin baterea unor monede mărunte, unele lipsite de orice inscripţie, altele din categoria bracteatelor, bătute pe o singură parte etc [4].

Monedele acestea mici din categoria obolilor se numeau şi dinari, cu toate că greutatea lor de 0,14 gr nu egala nici pe departe greutatea dinarilor în circulaţie în ţările străine, dintre care cel din Colonia avea 1,12 gr, cel din Aquileia 1,14 gr etc.

Stricarea monedei în evul mediu constituie un exemplu de felul cum feudalii, atît regii cît şi seniorii, caută să folosească în interesul lor oraşul, creşterea circulaţiei mărfurilor şi a banilor.

„În mod deosebit presiunea feudalismului se exercită asupra celei mai complicate şi, de aceea, celei mai vulnerabile verigi a raporturilor de schimb, asupra circulaţiei banilor.

Dialectica dezvoltării circulaţiei monetare în economia feudală este de aşa natură că, cu cît creşte importanţa banilor ca mijloc de schimb şi plată, cu atît mai mult se accentuează stricarea monedei" [5].

Eforturile feudalilor însă n-ar fi fost de ajuns pentru a pune în circulaţie moneda stricată. Pătrunderea şi menţinerea monedei stricate în circulaţie avea şi cauze de ordin economic. Ea decurge din procesul de separaţiune dintre conţinutul nominal şi conţinutul real de metal al monedei, din „tendinţa naturală pe care o are procesul de circulaţie de a transforma esenţa de aur a monedei într-o aparenţă de aur, adică de a transforma mone-

---

[1] *Magyar penztőrténet*, p. 178.
[2] *Numizmatikai Közlöny*, Budapesta, 1914, p. 22.
[3] *Magyar pénztörténet*, p. 221—223.
[4] Mihalevskii, *op. cit.*, p. 174. Cf. şi C. Moisil, *Istoria monedei în Romînia. Monetăria Transilvaniei pînă la 1526*, în „Cronica numismatică", an. IV (1923), nr. 3—4, iulie—august, p. 27.
[5] Mihalevskii, *op. cit.*, p. 135.

da într-un simbol al conținutului său metalic oficial...” [1] în felul acesta : „Dacă circulația banilor însăși separă conținutul real de conținutul nominal al monedei, existența sa metalică de existența sa funcțională, ea conține în mod latent posibilitatea de a înlocui moneda metalică în funcția lor ca monedă prin fise făcute din alt material sau prin simboluri” [2]. De hîrtie, spre exemplu. Ca urmare, se poate spune pe drept cuvînt că, „circulația monedei stricate cuprinde în sine unele elemente asemănătoare cu acelea ale circulației banilor de hîrtie” [3].

Stricarea monedei însă avea două tăișuri. Ea nu aducea stăpînului feudal numai venituri însemnate, ci și pierderi în ce privește veniturile pe care le încasa în monede : renta în bani, amenzile etc. Ca să-și asigure venitul real, stabilit la un moment dat în monede bune, feudalul trebuia să ceară sporirea plăților în bani devalorizați, ceea ce provoca împotrivirea maselor, care invocau normele și obiceiurile vechi. „Stricarea monedei avea ca urmare, pe de o parte, sporirea obligațiilor feudale în bani” [4], iar, pe de alta, intensificarea rezistenței și a luptei maselor producătoare împotriva stăpînilor feudali. „Din cauza stricării monedei, cel mai mult a avut de suferit omul de rînd atît de la oraș cît și de la sat. De aci și desele cazuri de răscoală provocate de urmările economico-sociale ale stricării monedei și care, pe un timp oarecare, mai rețineau pe feudali de la stricarea ei. *Dar... au fost și cazuri de răscoală legate nu de stricarea, ci de îmbunătățirea monedei*” [5]. Aceasta datorită fie revalorizării forțate a monedelor depreciate, fie încasării în monedă nouă bună a obligațiilor stabilite în monedă depreciată. Așa s-a întîmplat în cazul răscoalei de la Bobîlna din 1437. În afară de aceasta, peste tot, stricarea monedei frîna dezvoltarea schimbului, a relațiilor de marfă-bani, a comerțului [6].

Ca o urmare a stricării monedei, a răspîndirii unor monede mici și de valoare redusă, în a doua jumătate a secolului al XII-lea s-a reluat din nou pe o scară întinsă folosirea ca mijloc de plată a metalului nebătut, a lingourilor de argint de o anumită greutate și puritate — aurul apare foarte rar — alături de care plata în bani bătuți a trecut pe planul al doilea [7]. Lingourile și-au păstrat rolul acesta și în prima jumătate a veacului al XIII-lea. În această epocă banii de argint bătuți înșiși au fost calculați adesea după greutatea lor, nu numerar sau după valoarea lor nominală, reducîndu-se astfel rolul lor la acela al lingourilor.

Monedele mici de valoare redusă produse ale unei epoci cu economie naturală de un nivel scăzut n-au putut face față nevoilor de circulație sporite, care au apărut în secolul al XIII-lea, ca o urmare a dezvoltării forțelor de producție și a circulației mărfurilor, precum și a legăturilor de schimb comercial cu țările vecine. Ele au fost înlăturate din circulație, nu numai

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a III-a, Buc., ESPLP, 1958, p. 157.
[2] *Ibidem*.
[3] Mihalevskii, *op. cit.*, I, p. 135.
[4] *Ibidem*, p. 138.
[5] *Ibidem*, p. 140.
[6] *Ibidem*, p. 138.
[7] *Ibidem*, p. 139.

în schimbul extern, ci şi în ţară, cu bani buni, străini [1] dintre care cei mai răspîndiţi, în Transilvania şi în Ungaria, în prima jumătate a secolului al XIII-lea au fost dinarii de Friesach. Numele acesta l-au purtat nu numai banii bătuţi de arhiepiscopul de Salzburg în oraşul Friesach din Carintia, ci şi banii bătuţi de el în alte localităţi, precum şi banii bătuţi de principii de Carintia şi de alţi stăpîni feudali din Austria de sud după modelul şi cu titlul dinarilor de Friesach [2]. Numeroase specii de bani de Friesach s-au găsit şi în tezaurele monetare descoperite pe teritoriul Ţării Romîneşti [3].

Greutatea dinarilor de Friesach a variat. La început aveau 1,19728 de gr, iar mai tîrziu 0,97737 de gr. 5 dinari făceau 1 pond; 48 de ponduri o marcă de Friesach de 240 dinari.

În Ungaria s-au bătut şi monede locale, de tipul obolilor şi unele mai mari, de tipul dinarilor. Influenţa dinarilor de Friesach se simte atît în tehnica cît şi în ornamentaţia acestor monede. Se deosebeau de ele cît priveşte greutatea şi conţinutul de argint, care erau mai mici. Cu toate acestea, regele Andrei al II-lea a căutat să le impună la valoarea egală cu aceea a dinarilor de Friesach, realizînd foloase mari prin înşelarea poporului [4].

Cantităţi mari din aceste monede, amestecate deseori cu alte monede străine, s-au găsit în Banat. Cea mai mare parte din cele peste 10 000 de piese care compun tezaurul descoperit la Deta au fost dinari de Friesach, din care s-au mai găsit la Cenadul Sîrbesc 887, la Gătaia 366, la Tomnatec 110, la Jimbolia 11, la Nojorid, în Bihor, 37, la Sudurău, în Sălaj, 1 500 de bucăţi. Cîteva din aceste monede s-au descoperit şi la Sighişoara [5]. Alături de dinarii de Friesach, tezaurul de la Deta cuprindea şi bani de-ai regelui Andrei al II-lea al Ungariei, precum şi bani de Colonia, Bavaria, Boemia, Strassburg, Trier, Metz, Aquileea şi de-ai împăratului Frederic al II-lea. La Gătaia s-au găsit, alături de dinari de Friesach, şi 215 monede bracteate de la regele Bela al III-lea, 27 de monede engleze şi 1 germană etc. Monede străine, alături de cele de Friesach şi ungureşti, s-au găsit şi în tezaurele de la Cenad şi Tomnatec [6].

Pe la mijlocul secolului al XIII-lea, sub regele Bela al IV-lea, dinarii de Friesach au fost înlocuiţi cu dinari regali, a căror puritate s-a îmbunătăţit mult.

În această epocă şi în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, se micşorează importanţa lingourilor ca mijloc de plată. Alături de marca în argint, apare din ce în ce mai des marca în dinari, precum şi plata în pense [7].

La mijlocul secolului al XIII-lea, în Ungaria au fost organizate, alături de cămara de la Strigoniu, care a continuat să rămînă principală,

[1] Fenomenul nu e izolat. A avut loc şi în alte ţări, în Franţa de exemplu. Cf. Mihalevskii, *op. cit.*, I, p. 149.
[2] *Magyar pénztörténet*, p. 295.
[3] O. Iliescu, *op. cit.*, p. 121.
[4] *Magyar pénztörténet*, p. 310—311 şi Molnár, *op. cit.*, p. 24.
[5] *Magyar pénztörténet*, p. 291 şi nota 1 de la aceeaşi pagină. Cf. şi A. Luschin-Ebengreuth, *Friesacher Pfennige*, în „Numismatische Zeitschrift", an. 1922, 15/155, p. 96.
[6] *Magyar pénztörténet*, p. 291, nota 2.
[7] *Ibidem*, p. 315—317.

mai multe cămări însărcinate cu baterea monedelor. O asemenea cămară a funcţionat şi pe teritoriul episcopiei Cenadului [1].

Importanţă deosebită a dobîndit cămara de la Zagreb, reşedinţa banilor Slavoniei. Monedele bătute de către această cămară, la început, s-au numit dinari de Zagreb, iar mai tîrziu, dinari banali şi s-au bucurat de o largă răspîndire şi în Transilvania în epoca baterii lor, care a durat aproape un secol, pînă la 1349 [2].

Puritatea şi greutatea dinarilor banali au variat scăzînd treptat. Cei de la mijlocul secolului al XIII-lea aveau în aliajul lor 0,9115 gr de argint şi o greutate totală de 0,9723 de gr. În secolul al XIII-lea, dintr-o marcă de 233,3533 de gr se băteau 200 de dinari. 40 de dinari erau socotiţi o pensă[3].

Spre sfîrşitul secolului, sub ultimii regi arpadieni, şi la începutul veacului următor, dintr-o marcă de aceeaşi greutate s-au bătut 280 de dinari de greutate totală de 0,8334 de gr, a căror greutate pură era de 0,7292 de gr, totuşi, în comparaţie cu dinarii regali din a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi din primii ani ai secolului următor, au fost superiori atît în ce priveşte titlul cît şi greutatea lor [4]. Aceasta explică preferinţa şi marea răspîndire de care s-au bucurat.

Dinarii banilor Slavoniei au pătruns în cantităţi mari şi pe teritoriul ţărilor romîneşti. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi în prima parte a secolului următor, aceste monede au circulat în toate regiunile locuite de romîni [5].

Dintre banii străini, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea au pătruns în Ungaria şi Transilvania dinarii de Viena sau vienezi, care au început să fie bătuţi începînd cu sfîrşitul secolului al XII-lea. A variat şi greutatea acestora. La început aveau 0,937 de gr. În prima jumătate a secolului al XIV-lea 0,773, 0,644 de gr etc.

Ca să contrabalanseze influenţa dinarilor vienezi, care ameninţau să scoată din circulaţie banii locali, ultimii regi din dinastia arpadiană şi Carol Robert au bătut monede imitînd dinarii vienezi în ce priveşte ornamentaţia, avînd însă greutatea mai mică : 0,46—0,58 de gr. Monedele acestea apar în documente sub numele de dinari mici sau mijlocii : *denarii parvi* sau *mediocres*, precum şi *Vienenses parvi* sau *mediocres* [6], şi s-au găsit în mare număr într-un tezaur bogat şi variat descoperit la Valea lui Mihai [7]. Un dinar mic era echivalent cu 1/2 dinar banal şi, probabil, cu un dinar regal obişnuit [8].

Stricarea şi scăderea continuă a valorii dinarilor de argint, care, împreună cu obolul, a fost moneda divizionară de bază în Apus după înlă-

---

[1] *Magyar pénztörténet*, p. 334.
[2] *Ibidem*, p. 336.
[3] *Ibidem*, p. 340.
[4] *Ibidem*, p. 341 şi 345.
[5] C. Moisil, *Istoria monedei în Romînia*. 3. *Epoca dinarilor banali*, în „Cronica numismatică", an. I (1920), nr. 6—7, septembrie—octombrie, p. 45—46 şi, de acelaşi, *Istoria monetei în Romînia*. 4. *Împrejurările premergătoare înfiinţării monetăriei naţionale romîneşti* (*Ibidem*, nr. 8, decembrie 1920, p. 58 şi 60).
[6] *Magyar pénztörténet*, p. 372—375.
[7] *Ibidem*, p. 375.
[8] *Ibidem*, p. 385.

turarea banilor de aur sub Merovingieni, în secolul al VIII-lea, şi răspîndirea plăţii în argint nebătut a provocat decăderea sistemului dinarilor de argint.

Dezvoltarea vieţii economice, creşterea circulaţiei mărfurilor, a comerţului, au impus înlocuirea sau măcar restrîngerea întrebuinţării dinarilor şi a valutei de argint nebătut cu monede de argint de valoare mai mare şi mai stabilă. Aceştia au fost groşii, *denarii grossi* sau *solidi*, numiţi astfel deoarece valoarea lor era echivalentă cu 12 dinari sau cu 1 solid. Ele au început să fie bătute în Italia, apoi în Franţa şi în Boemia [1].

De un prestigiu mare s-au bucurat groşii de Boemia sau de Praga, *grossi boemicales*, *grossi Pragenses*, pentru baterea cărora regele Venceslau al II-lea adusese meşteri monetari experţi din Florenţa.

Greutatea medie a groşilor din Boemia era de 3,8354 gr. O marcă avea 56 de groşi. Uneori se calcula cu 60 de groşi. În Moravia era socotită la 64 de groşi şi se numea „sexagena'' sau nemţeşte „Schok-Groschen''.

Marca de Praga de 56 de groşi, care mai tîrziu s-a numit simplu „marca de 56 de groşi'', a fost echivalentă cu marca maghiară de argint comun şi a fost cunoscută sub numele de „marca în groşi după socoteala de Buda'' [2]. Mai tîrziu, marca aceasta a fost calculată la 64 de groşi a căror greutate totală era de 230,1248 de gr [3].

Groşii de Boemia au fost introduşi în Ungaria sub regele Venceslau (1301—1304), fiul regelui Boemiei. Ei au continuat să se răspîndească şi după aceea, mai ales în perioada dintre anii 1310—1330.

Ca urmare a acestor nesfîrşite schimbări de monede şi a introducerii monedelor străine, a căror echivalare necesita calcule permanente îngreunînd circulaţia lor, la începutul secolului al XIV-lea viaţa economică şi schimbul au trecut prin greutăţi foarte mari.

Deosebit de confuză a fost situaţia în Transilvania, unde numărul felurilor de bani în circulaţie a fost foarte mare [4].

În anii 1301—1342, pe teritoriul Transilvaniei întîlnim peste 60 de monede unitare sau divizionare şi numiri de monedă dintre care unele, e adevărat, designează una şi aceeaşi monedă: marcă [5], marcă de argint [6], marcă de argint bun [7], marcă de argint curat [8], marcă de argint obişnuit [9], marcă ungurească [10], marcă de Transilvania [11],

---

[1] Mihalevskii, *op. cit.*, I, p. 132.
[2] *Magyar pénztörténet*, p. 398—399.
[3] *Ibidem*, p. 409.
[4] B. Hóman, *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Robert korában* [Chestiunile financiare şi politica economică a regatului maghiar în epoca lui Carol Robert], Budapesta, 1921, p. 96 (citat în continuare *A magyar királyság pénzügyei*).
[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 48, 109, 112, 205, 287 etc.
[6] *Ibidem*, p. 138, 149.
[7] *Ibidem*, p. 149, 150.
[8] *Ibidem*, p. 218.
[9] *Ibidem*, p. 210.
[10] *Ibidem*, vol. II, p. 158.
[11] *Ibidem*, p. 243.

de Alba [1], de Bistriţa [2], de Sibiu [3], de Sebeş [4]; marcă de Buda [5]; fertun [6], fertun de argint [7], fertun de argint bun [8], fertun de argint obişnuit [9], fertun de argint după greutatea de Transilvania [10], de Alba [11], de Bistriţa [12]; loton [13], loton de argint [14], loton de argint bun [15], loton de argint după greutatea de Bistriţa [16], pond de argint [17]; dinar [18], dinar mic [19], dinar vechi [20], dinar nou [21], dinar liliat [22], ori simplu liliat [23], dinar montan [24], dinar cu vultur [25], dinar cu cruce [26], dinari de Verece [27], dinari de Ungaria [28]; < dinar > banal [29], banal de Cluj [30], banal de Verece [31], banal vechi [32], banal nou [33], banal de cruce [34], banal rău cu cruce [35]; obol [36]; groş [37], groş de Boemia [38], groş de Verece [39]; pensă [40]; sectin [41], sectin de argint [42]; kuntin [43], kuntin de ar-

---

1 *Doc. priv. ist. Rom.*, C. XIV, vol. III, p. 142, 147, 150, 194, 218.
2 *Ibidem*, p. 165, 172.
3 *Ibidem*, p. 186.
4 *Ibidem*, vol. II, p. 243.
5 *Ibidem*, vol. III, p. 50, 72, 111, 112, 121, 250.
6 *Ibidem*, p. 135, 147.
7 *Ibidem*, p. 134, 193, 205.
8 *Ibidem*, p. 123, 134, 138, 141.
9 *Ibidem*, p. 175, 196, 205.
10 *Ibidem*, p. 208.
11 *Ibidem*, p. 157.
12 *Ibidem*, p. 125, 142, 153, 157, 183.
13 *Ibidem*, p. 139, 174, 186, 207.
14 *Ibidem*, p. 126, 135, 136.
15 *Ibidem*, p. 141, 157, 180, 182, 206.
16 *Ibidem*, p. 142, 154, 163.
17 *Ibidem*, vol. III, p. 142.
18 *Ibidem*, p. 142, 159, 207.
19 *Ibidem*, p. 122, 133.
20 *Ibidem*, p. 131, 189.
21 *Ibidem*, p. 190.
22 *Ibidem*, p. 130, 140, 142.
23 *Ibidem*, p. 138, 146.
24 *Ibidem*, p. 165, 166.
25 *Ibidem*, p. 189, 201.
26 *Ibidem*, p. 177, 178.
27 *Ibidem*, p. 163, 184.
28 *Ibidem*, p. 204.
29 *Ibidem*, p. 145, 237.
30 *Ibidem*, p. 165, 199.
31 *Ibidem*, p. 147, 154, 171, 175, 178, 181.
32 *Ibidem*, p. 123, 125.
33 *Ibidem*, p. 125, 126.
34 *Ibidem*, p. 165, 166, 167, 168.
35 *Ibidem*, p. 167.
36 *Ibidem*, p. 144, 175.
37 *Ibidem*, p. 141, 142 şi urm.
38 *Ibidem*, p. 274.
39 *Ibidem*, p. 173.
40 *Ibidem*, p. 122, 123, 127, 129, 175, 227, 230.
41 *Ibidem*, p. 218.
42 *Ibidem*, p. 126, 147, 154, 162, 209.
43 *Ibidem*, p. 154, 217, 219.

gint[1]; chulaqi[2]; onequin[3]; marcă de aur[4]; imperial de aur[5]; dinar imperial de aur[6]; florin[7], florin de aur[8], florin lorandin[9]; dinar tătăresc de aur[10] etc.

Cele mai multe din monedele înşirate aci se încadrează în speciile monetare a căror succesiune am urmărit-o pînă acum sau în speciile noi care vor fi introduse prin reformele din 1323—1338. Nu ne oprim aci asupra analizei şi descrierii lor amănunţite din punctul de vedere numismatic. Adăugăm doar cîteva lămuriri.

Calitatea monedei unitare, ca şi a nesfîrşitelor varietăţi ale monedelor divizionare, ale dinarului, groşului etc., era în funcţiune nu numai de greutatea lor, ci şi de puritatea conţinutului lor de metal nobil. Puritatea se obţinea prin arderea (*combustio*), eliminarea materiilor străine. Arderea putea fi mai mică, de exemplu de a treia ardere (*tertiae combustionis*), cînd două treimi (0,666) din conţinutul monedei era argint curat, o treime (0,334) aliaj. Aceasta era greutatea monedelor de argint obişnuit, comun. Prin a zecea ardere (*decimae combustionis*), se obţinea un aliaj din care 0,900 era argint curat, iar 0,100 aliaj. Mijloacele tehnice din evul mediu nu îngăduiau o ardere completă de 0/00, ci cel mult de 0,950—0,960. Aceasta era puritatea argintului bun, curat sau foarte curat (*argentum purum, purissimum*)[11].

Fertunul 1/4, lotonul 1/16, sectinul 1/32, pondul 1/48, kuntinul (de la germ. quentchen) 1/64 parte dintr-o marcă au fost monede de calcul, submultiplii mărcii, respectiv multiplii dinarului, ca şi uncia, 1/8 dintr-o marcă, în uz mai mult în ţările romanice, întîlnite, mai rar, şi în Transilvania[12].

Banii numiţi dinari imperiali de aur ori simplii imperiali de aur au fost de provenienţă din imperiul german[13]. Moneda numită „chulaqui" (*chulacos, chulaqueos, schuleaquios, shulaquios* etc.) în Registrul dijmelor papale din 1332—1337, întîlnită mai ales în Secuime, a fost o monedă măruntă de schimb, de provenienţă şi valoare necunoscută, ca şi moneda

---

1 *Doc. priv. ist. Rom.*, C. XIV, vol. III, p. 126, 135, 140, 158, 162, 196, 198, 210.

2 *Ibidem*, p. 154, 163, 190, 197, 199, 201, 214, 215.

3 *Ibidem*, p. 209.

4 *Ibidem*, p. 208, 253.

5 *Ibidem*, p. 187.

6 *Ibidem*, p. 208.

7 *Ibidem*, p. 139, 184, 208.

8 *Ibidem*, p. 402.

9 *Ibidem*, p. 496.

10 *Ibidem*, p., 293. În realitate monede ale cetăţilor italiene de pe ţărmul Mării Negre folosite şi puse în circulaţie şi de către tătari. Cf. Const. Moisil, în *Cronica numismatică*, an. I, 1920, p. 60 şi Em. Condurachi, în „Revue historique du sud-est européen", XX (1943), p. 230.

Nu am indicat toate locurile unde se menţionează monedele respective. M-am mărginit la simple exemplificări pentru a ilustra dificultăţile pe care le întîmpinau la calcularea banilor, din cauza numărului neobişnuit de mare al speciilor şi numirilor de monede în uz, nu numai oamenii de rînd, ci şi negustorii şi mînuitorii de bani.

11 *Magyar pénztörténet*, p. 23 şi A. Luschin — Ebengreuth, *Allgemeine Münzenkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neueren Zeit*, München-Berlin, 1926, p. 181.

12 *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 268.

13 *A magyar királyság pénzügyei*, p. 27, nota 1.

numită tot acolo „onequi" (*onequium*), întîlnită o dată în satul Filpiș (raion. Reghin).

Varietatea aceasta mare de monede, din care unele vechi, care nu mai circulau decît pe teritoriul Transilvaniei, dovedește două lucruri. Pe de o parte, că dezvoltarea vieții economice și a circulației monetare erau mai înapoiate în Transilvania decît, de exemplu, în partea de apus a regatului maghiar; iar, pe de alta că, pe linia unei evoluții cu rădăcini vechi, ea prezenta trăsături caracteristice locale atît în ceea ce privește dezvoltarea forțelor de producție cît și măsurile și felurile monedelor întrebuințate, pe care nu le aflăm în alte părți [1].

La începutul veacului al XIV-lea, în partea centrală a regatului Ungariei predomina marca de argint fin de Buda și marca comercială de argint; în partea de apus, dinarii vienezi; în ținuturile din sud, dinarii banali [2].

În Transilvania a continuat să predomine marca locală, de Transilvania, numită și acum după orașele Sibiu, Bistrița etc., dinarii, în primul rînd dinarii banali, precum și cîteva monede care nu s-au găsit decît exclusiv aci. De asemenea, sub denumirea generală de marcă trebuie să înțelegem, înainte de toate, marca locală, al cărei nume complet se omitea din comoditate ori superficialitate, iar prin monedele calculate în ea, chiar cînd nu se specifică, monedele în circulație la fața locului, dinari banali, groși etc. [3].

Dezordinea economică pe care o agrava în mare măsură confuzia monetară constituia o piedică în calea operei de consolidare a puterii centrale și a statului pe care a întreprins-o regele Carol Robert după curmarea luptelor pentru tron și slăbirea anarhiei feudale care a frămîntat Ungaria și Transilvania în primele două decenii ale secolului al XIV-lea. S-a folosit, prin urmare, de cea dintîi ocazie pentru a reglementa economia monetară a țării. Sarcina a fost grea și a necesitat o serie de măsuri succesive între anii 1323 și 1338 [4].

Prin actul său dat la 6 ianuarie 1323 în Timișoara, Carol Robert comunică capitlului din Alba Iulia că, la cererea prelaților și nobililor de a înlătura abuzurile existente, s-a hotărît să uniformizeze sistemul monetar, prin introducerea unei monede unitare de valoare permanentă și valabilă pe tot teritoriul Ungariei [5].

Ca urmare, a ordonat celor cinci comiți ai cămărilor să bată „dinari noi și buni — adică de a opta topire — ...de greutatea vechilor dinari banali" [6], bătuți pe vremea banului Ștefan. În realitate puritatea dinarului din timpul banului Ștefan, de la mijlocul secolului al XIII-lea, a fost superioară celei prevăzute prin reforma din 1323. Aceasta corespundea titlului dinarilor banali bătuți după 1272 care cuprindea 0,075 de gr de argint [7]. În felul acesta 3 dinari vienezi sau 2 dinari banali vechi trebuiau schimbați

[1] *A magyar királyság pénzügyei*, p. 96.
[2] Kovács, *op. cit.*, p. 93—94.
[3] *Ibidem*, p. 95—98.
[4] Cf. C. Moisil, *Istoria monetei în România. Monetăria Transilvaniei pînă la 1526*, în „Cronica numismatică", an. IV (1923), nr. 3—4, iulie—august, p. 28—29.
[5] *A magyar királyság pénzügyei*, p. 75—76 și *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 62—63.
[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 62.
[7] *A magyar királyság pénzügyei*, p. 76, nota 1.

cu 1 dinar nou, iar 1 groş de Boemia cu 3 dinari noi, 1 marcă de argint după greutatea de Buda se schimba cu 5 pense de dinar nou. Prin urmare, valoarea nominală a noilor monede era mai mare decît cea reală a conţinutului lor de argint. Pentru acoperirea cheltuielilor în legătură cu aplicarea reformei monetare, trebuia să se plătească de fiecare poartă de iobagi şi de locuitorii oraşelor cîte o jumătate de fertun.

Reforma din 1323 n-a atins scopul urmărit. Pe de o parte, noua monedă, avînd o valoare reală mai mică, n-a putut înlătura întrebuinţarea monedelor vechi şi străine, a groşilor mai ales, şi a argintului nebătut [1]. De altă parte, era evident că, într-o epocă de decădere generală a sistemului dinarilor de argint, era sortită eşecului orice reformă bazată pe acest sistem, chiar dacă se urmărea îmbunătăţirea lui. Se impuneau reforme mai radicale, între altele, introducerea valutei de aur, a cărei întrebuinţare a fost impusă de dezvoltarea schimbului şi în celelalte ţări : Italia, Boemia, Austria, Franţa etc. De fapt, după oarecare dibuiri şi încercări repetate făcute între anii 1325—1338, dezordinea financiară din Ungaria şi Transilvania va fi curmată prin introducerea valutei de aur şi micşorarea rolului monedelor de argint.

Deşi a circulat ca mijloc de plată sub formă brută, de bare sau lingouri, ori sub formă de obiecte prelucrate, o bună parte din evul mediu aurul n-a fost întrebuinţat în Europa la baterea monedei. Totuşi circulau pe continent bani de aur din orient, mai ales monede bizantine. Cauza principală a acestui fapt a fost că, reprezentînd o valoare mai mare decît argintul, cei care posedau aur, regii, seniorii, dar chiar şi negustorii, preferau să-l ţină în tezaure sub forma brută sau de podoabe [2]. Aceasta fu posibil cît timp schimbul de mărfuri a fost limitat. Dar, după dezvoltarea circulaţiei de mărfuri, argintul n-a mai putut deservi singur nevoile schimbului, a fost necesară scoaterea aurului din tezaure şi participarea lui sub formă de monedă bătută la schimbul comercial.

În ciuda fluctuaţiei permanente a preţului argintului şi al aurului pe piaţă, s-a căutat să se stabilească raportul dintre valoarea celor două metale. Raportul acesta a variat mereu după timp şi loc între 1 : 9 şi 1 : 12 [3], dar şi 1 : 15, 30 şi între 1 : 20 [4] etc.

Prima monedă de aur din evul mediu care s-a bucurat de o largă răspîndire şi a servit ca model pentru baterea monedelor de aur în celelalte ţări ale Europei a fost florinul de aur, *fiorino d'oro*, care s-a bătut la Florenţa începînd cu anul 1252 [5]. Piesa aceasta de aur avea o greutate de 3,53 de gr şi reprezenta 1/96 parte din funtul de aur florentin [6]. Întîietatea oraşului Florenţa în ceea ce priveşte introducerea banilor de aur se dato-

---

[1] *A magyar királyság pénzügyei*, p. 83—85.
[2] Mihalevskii, *op. cit.*, I, p. 142.
[3] *Ibidem*, p. 143.
[4] *A magyar királyság pénzügyei*, p. 131—132.
[5] F. Friedensburg, *op. cit.*, p. 98. De fapt nu florinul a fost cea dintîi monedă de aur bătută în Italia, ci piesa de aur numită genovino şi submultiplul său quartarolo, bătută pe la 1149 la Genova, ca o urmare a „comerţului înfloritor al oraşului" (*ibidem*, p. 96). Datorită însă, desigur, condiţiilor economice mai înapoiate ale epocii, moneda genoveză n-a ajuns la însemnătatea banilor de aur florentini din veacul următor.
[6] *Ibidem*, p. 98.

reşte dezvoltării sale economice deosebit de înaintate şi rolului important pe care l-a jucat ca centru de schimb cu relaţii întinse în toată Europa [1].

Începînd din 1284, la Veneţia s-a bătut o altă monedă de aur numită ducat ori zechin care imita florinul. Ducatul reprezenta 1/67 parte dintr-o marcă veneţiană de 238,73 de gr. La rîndul său, ducatul veneţian a fost imitat mai ales în Italia, la Genova, Lucca, Milano, în Savoia, şi în statul papal [2]. Dimpotrivă florinul a continuat să se răspîndească şi să fie imitat în toată Europa. Dintre ţările vecine, Boemia a bătut prima oară bani de aur, în 1325.

Văzînd insuccesul reformei privitoare la îmbunătăţirea dinarilor de argint, Carol Robert a luat măsuri pentru introducerea în Ungaria a monedei de aur, a florinului, imitat, atît în ce priveşte numele, cît şi compoziţia şi valoarea sa, după modelul florinului din Florenţa. Conţinutul de aur al florinului italian era de 3,519 gr, iar greutatea lui totală de 3,531 de gr. Greutatea pură a florinului unguresc a fost de 3,521 gr, greutate totală de 3,558 de gr. Dintr-o marcă de Buda se băteau 69 de florini [3], iar dintr-una de Transilvania 58.

Nu avem informaţii precise cu privire la data introducerii monedei de aur în Ungaria şi Transilvania [4]. Documentele referitoare la introducerea ei, care ni s-au păstrat, sînt abia din 1335 [5]. Probabil însă că baterea florinului de aur în Ungaria s-a început mai devreme, în 1325 [6]. Prima dată, banii de aur ungureşti (*aureis monete regis Ungariae*) sînt amintiţi într-un document din Olmütz, de la 22 iunie 1326 [7]. Nu s-a păstrat însă nici un exemplar din acest florin [8].

Florinul de aur n-a putut înlătura din circulaţie groşul de Boemia. Datorită înfloririi economice şi bogatei sale producţii de argint, care stătea la baza groşului ceh, în prima jumătate a veacului al XIV-lea Boemia a jucat un rol conducător în viaţa economică a Europei centrale. Groşul de Boemia domina nu numai la el acasă, ci şi în Austria, în principatele germane, în Polonia, Ungaria etc., restrîngînd circulaţia monedelor locale. Dintr-o marcă de Buda se băteau 72 de groşi [9], dintr-una de Transilvania 60 de groşi. 1 florin valora 16 groşi.

Paralel cu florinii de aur şi groşii de argint s-au bătut şi erau în circulaţie şi dinari precum şi jumătăţi de dinari, pînă în 1325 cu titlul stabilit în 1323, pe urmă cu un titlu din ce în ce mai mic [10]. Florinul şi

---

[1] Cf. C. Barbagallo, *Storia universale. Il medioevo*, Turino, 1935, III, 2, p. 932—939.

[2] F. Friedensburg, *op. cit.*, p. 97.

[3] *A magyar királyság pénzügyei*, p. 85, nota 2.

[4] Gyula Szekfü, *Oklevelek I. Károly király pénzverési reformjához* [Documente în legătură cu reforma privind baterea monedei regelui Carol Robert], în „Történelmi Tár" [Arhiva istorică], an. XII (1911), p. 3—4 şi *A magyar királyság pénzügyei*, p. 88, nota 8.

[5] Szekfü, *op. cit.*, p. 7—11.

[6] *A magyar királyság pénzügyei*, p. 85 şi Schulek Alfred, *Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük, I. Károly Robert* [Monedele şi cronologia banilor din timpul regilor din dinastii deosebite, I. Carol Robert], în „Numizmatikai Közlöny", an. XIV (1926), p. 181.

[7] *A magyar királyság pénzügyei*, p. 85, nota 1 şi p. 256.

[8] Schulek, *op. cit.*, p. 188.

[9] *A magyar királyság pénzügyei*, p. 91, nota 1.

[10] *Ibidem*, p. 92—93.

groșul erau monede de valoare permanentă. Dinarii și obolii se preschimbau anual.

Nici această reformă n-a reușit să înlăture complet dezordinea monetară, dificultățile ridicate de echivalarea diferitelor monede vechi și noi, cu tot raportul oficial stabilit între florinul de aur, groșul și dinarii noi. Pe piață, raportul oficial nu se respecta. Marca se calcula, în unele părți, pe lîngă cursul oficial care era de 56 ori 64 de groși, și cu 40, 48, 50, 62 de groși, cu 320, 400 de dinari regali, 200, 240 dinari banali etc. Îndeosebi preschimbarea anuală a dinarilor și a obolilor scădea valoarea și îngreuna circulația lor. Ca urmare, în 1336 a fost înlăturat sistemul bazat pe preschimbarea periodică, anuală, a monedelor.

Prin actul său din 25 martie 1336, regele a arendat magistrului Andrei cel Mare ,,pentru o mie de mărci — parte din groși iar parte din florini, ce vor fi bătuți de el ... comitatul cămării noastre de Transilvania, cu toate comitatele, ținuturile, satele, tîrgurile și orașele care se știu că au ținut din vechime de acea cămară, împreună cu comitatele Alba, Hunedoara, Turda, Tîrnava Mare și Mică, Solnocul dinăuntru, Dobîca și Cluj, împreună cu dijmele arhiepiscopale, ... în așa chip, încît acel comite al cămării noastre sus-zise să bată ... dinari de trei feluri: anume florini buni și curați din aur curat, după felul florinilor de Florența dar ceva mai grei decît aceia, din care patru să se schimbe pentru o marcă de argint bun, iar trei și jumătate pentru o marcă de plată, iar groși va bate după felul groșilor noștri bătuți anul trecut de orășenii din Buda, și dinari mici după felul scris mai jos'' [1] și anume 64 de groși vor face 1 marcă de argint bun, 56 de groși 1 marcă obișnuită de plată. Groșul va fi echivalent cu 7 dinari mici. Cele trei feluri de monede, florinii, groșii, dinarii mici, să se facă atît de către comitele cămării din Transilvania, ,,cît și de alți cămărași din întreaga noastră țară în una și aceeași formă, greutate, ardere și valoare, în așa fel ca acei dinari ai noștri de trei feluri să umble și să se schimbe deopotrivă și fără nici o deosebire în toată țara noastră'' [2].

Vrînd să înlăture ,,neregulile ce se întîmplau în fiecare an din pricina schimbului monedelor noastre'' [3], venitul cămării provenit din această schimbare regele îl asigură prin încasarea unei dări permanente de 3 groși plătită după fiecare poartă. Erau scutiți de această dare slugile și slujitorii regelui și reginei, slujitorii bisericii și în general nobilii țării scutiți și pînă atunci de plata venitului cămării.

Pentru verificarea monedelor, prin actul privitor la reformă se ordonă că fiecare tîrg trebuie să aibă cîntare potrivite pentru măsurarea lor, în fața unui om de încredere.

Fluctuațiile valorii banilor au stăruit și de acum încolo, mai ales la calcularea în marcă de plată (*marca pagamenti*) a groșilor de o valoare nominală cu 8% mai mare decît conținutul lor de argint [4].

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 378.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] *A magyar királyság pénzügyei*, p. 99—100.

Dezordinea a fost mărită de urcarea neaşteptată a preţului aurului pe la 1337. În loc de 1 : 10, sau 1 : 15,62, cît a fost raportul oficial între aur şi argint, acest raport s-a ridicat la 1 : 20. În loc de 16 groşi de argint cu cît se plătea la început 1 florin de aur, acum s-au dat 20 şi chiar 24 de groşi [1].

Atît fluctuaţia valorii groşului cît şi aceea a raportului dintre aur şi argint trădau greutăţile pe care le implica folosirea sistemului monetar bimetalist şi militau pentru introducerea sistemului bazat pe metalul cel mai de preţ, pe aur. Creşterea producţiei de aur a minelor din Ungaria şi Transilvania milita de asemenea pe lîngă completarea reformelor din anii 1325, 1329 şi 1336.

De fapt, prin actul din 29 martie 1338, regele Carol Robert introduce pe teritoriul întregii Ungarii şi al Transilvaniei sistemul valutei de aur [2]. Executarea acestei reforme a fost urmărită cu mare grijă, precum se vede şi din actul regelui din 2 februarie 1342 [3]. Începînd cu anul 1338, monedele de bază au fost florinii de aur bătuţi la Buda, Kremnitz şi în Transilvania [4]. Groşii şi dinarii de pînă acum au fost scoşi din circulaţie şi înlocuiţi cu dinari de argint noi ca monede de schimb. S-a impus preschimbarea obligatorie a monedelor vechi şi a argintului nebătut [5], precum şi încetarea circulaţiei şi preschimbarea banilor străini [6]. Darea pe poartă de 3 groşi stabilită la 1336 a fost echivalată în 18 dinari.

Ungaria era împărţită în 10 cămări. Fiecare cămară regală trebuia să bată bani în valoare de 1 000 de mărci şi cantitatea necesară de dinari drept monede de schimb [7]. Pe teritoriul ţării noastre se găsea în întregime cămara numită a Transilvaniei şi partea de răsărit, cu ceva mai mult de jumătate, din cămările de Satu Mare, Oradea şi Lipova. Prin urmare, cele patru cămări aflătoare pe teritoriul Transilvaniei trebuiau să bată 4 000 de mărci după greutatea de Buda, din care o parte, desigur, în monede mărunte de schimb, în dinari de argint.

Ca să asigure materialul necesar baterii monedelor, regele Carol Robert a luat măsuri, pe de o parte, pentru intensificarea exploatării miniere, iar pe de alta, pentru aplicarea strictă a monopolului metalelor nobile, care impuneau preschimbarea obligatorie a metalelor extrase, prin mijlocirea cămărilor regale [8].

La început, şi mai ales pînă la ultima reformă din 1338, florinul s-a răspîndit destul de greu în schimbul intern. Potrivit Registrului dijmelor papale din 1332—1337, în această perioadă încă, în Ungaria au prevalat groşii, în Transilvania monedele mai vechi, cu deosebire dinarii. Din cele aproape 10 000 de plăţi cuprinse în Lista dijmelor, abia 15 au fost făcute în florini de aur [9]. Din acestea patru plăţi în valoare de 9 florini pe teri-

[1] *A magyar királyság pénzügyei*, p. 101.
[2] Szekfü, *op. cit.*, p. 16—23.
[3] *Ibidem*, p. 24—35.
[4] *A magyar királyság pénzügyei*, p. 103.
[5] Szekfü, *op. cit.*, p. 17—18 şi *A magyar királyság pénzügyei*, p. 105.
[6] Szekfü, *op. cit.*, p. 19, 21.
[7] *A magyar királyság pénzügyei*, p. 108—109.
[8] *Ibidem*, p. 138.
[9] *Ibidem*, p. 95—96 şi nota 2 de la p. 96.

toriul Transilvaniei : 3 florini, în 1332 la Şpring [1] (raion. Sebeş, reg. Hunedoara) ; 4 florini, în 1334, la Cîlnic [2] (tot acolo) ; 1 florin, în acelaşi an, La Reciu [3] (tot acolo) ; 1 florin, în 1335, la Alba Iulia [4].

După reforma din 1338 însă, circulaţia florinului se intensifică restrîngînd pe aceea a groşilor.

În februarie 1340, Petru al lui Gervasiu, strîngătorul dijmelor papale, a primit de la Iacob al lui Berengariu, prin Nicolae de Satu Mare, „atît o bucată de aur în greutate de cinci fertuni, cît şi florini de aur şi banali vechi, socotindu-se totul împreună într-o sumă la opt sute şi optzeci de florini de aur, fiind socotit în zisa sumă cei douăzeci de florini de aur, pe care i-am primit împrumut de la zisul Nicolae pentru nevoile sale" [5].

În anul următor, ori numai în 1342 — data nu se poate preciza exact — tot Petru al lui Gervasiu menţionează 1 000 de florini plătiţi cămării papale pentru prepozitura de Oradea [6]. Acelaşi strîngător de dijme plătea regulat în florini serviciile pe care i le făceau trimişii săi în legătură cu strîngerea dijmelor : la 10 septembrie 1341, 1 florin şi 6 groşi unui delegat al său la Oradea [7], iar la 19 mai, anul următor, 5 florini la doi oameni trimişi tot acolo [8].

Florinul de aur apare şi în alte tranzacţii.

Trebuind să plătească, în 1336 magistrului Lachk, comitele secuilor şi fiilor săi, pentru răscumpărarea uciderii fiului său Emeric, 76,50 mărci „în aur sau argint bun după socoteala de Buda" [9], magistrul Toma le-a plătit, la data fixată, 67,75 de mărci „în florini de aur şi în argint bun" [10]. În acelaşi caz, la 27 ianuarie 1337, s-au mai plătit 8,75 de mărci după socoteala de Buda, „în aur şi florini" [11].

Concomitent întîlnim şi monede străine de aur.

În 1334, preotul Mihail din Cîlnic (raion. Sebeş) a plătit, drept dijmă papală, 2 imperiali de aur ; iar în anul următor, custodele Toma din Alba Iulia a plătit, în acelaşi scop, 2 dinari imperiali de aur, prin care se înţelegeau, probabil, bani de aur bătuţi de Ludovic de Bavaria [12].

În 1339, Chanadin, arhiepiscopul de Strigoniu, a dat pentru răscumpărarea moşiei Şimand (raion. Criş, reg. Crişana) 36 de mărci, „plătind pentru fiecare marcă patru florini în florini lorandini" [13].

Apare, de asemenea, şi calcularea în mărci de aur.

În 1335, la Alba Iulia, în contul dijmei papale s-a plătit „o marcă de aur fără cinci kuntini după greutatea locului" [14].

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 139.
[2] *Ibidem*, p. 184.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*, p. 208.
[5] *Ibidem*, p. 525.
[6] *Ibidem*, vol. IV, p. 1.
[7] *Ibidem*, p. 44.
[8] *Ibidem*, p. 87.
[9] *Ibidem*, vol. III, p. 402.
[10] *Ibidem*.
[11] *Ibidem*, p. 406.
[12] *A magyar királyság pénzügyei*, p. 27, nota 1.
[13] *Doc. priv. ist. Rom.* C, XIV, vol. III, p. 496.
[14] *Ibidem*, p. 208.

În 1341, moşia Firminiş (raion. Zalău) a fost zălogită pentru 60 de mărci de aur curat plătite în întregime în bani de argint curat [1].

Cu toate că, cu timpul, se putea modifica şi valoarea monedei de aur, stricîndu-i-se titlul sau micşorîndu-i-se greutatea, stabilitatea ei s-a dovedit a fi mai sigură şi mai durabilă decît aceea a monedei de argint. În acelaşi timp, spre deosebire de moneda de argint, care a apărut, obişnuit, ca o monedă locală, banul de aur s-a impus de la început ca monedă universală — calitate pe care nu o puteau dobîndi pînă acum decît unele monede de argint — care putea deservi schimbul internaţional de mărfuri cu atît mai uşor cu cît servea ca mijloc de plată şi în interiorul statelor.

Răspîndirea monedei de aur a însemnat „o nouă epocă în istoria circulaţiei monetare în Europa" [2], datorită, în primul rînd, faptului că, cu această ocazie, cea mai mare parte a metalului monetar a luat forma banului. Pînă acum, afacerile şi plăţile mari se făceau cu ajutorul metalului nebătut. De acum începe dominarea monedei bătute în circulaţia banilor [3].

III

FUNCŢIILE BANILOR ÎN TRANSILVANIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-lea

Pe baza materialului documentar existent, se poate urmări circulaţia monetară în Transilvania în prima jumătate a secolului al XIV-lea. Nu se poate reconstitui însă un tablou complet, nici nu se poate stabili precis cantitatea monedelor în circulaţie [4]. Lipsurile se explică, în parte, prin însăşi natura problemei. În evul mediu, ca şi azi, şi, desigur, atunci mai mult ca acum, nu toate operaţiunile băneşti au fost însemnate în scris. Multe s-au făcut numai verbal şi nu s-a păstrat nici o amintire despre ele. Ca urmare, nu se poate cunoaşte complet nici felul, nici volumul lor. De altă parte, foarte multe documente privitoare la viaţa economică, la circulaţia mărfurilor şi la funcţiunile banilor în epoca de care ne ocupăm, au dispărut. E semnificativă în această privinţă abundenţa informaţiilor întîlnite într-un singur document cu caracter economic păstrat, Registrul dijmelor papale din 1332—1337 — incomplet şi el, — în comparaţie cu datele relativ puţine aflătoare în toate celelalte documente răzleţe, mai scurte sau fragmentare, din anii 1301—1332.

Lista dijmelor papale, care este documentul cel mai important pentru cunoaşterea felurilor şi a calculului monedelor în circulaţie în prima jumătate a secolului al XIV-lea, arată că, în această vreme, banii au fost răspîndiţi într-o măsură mai mare sau mai mică în toată Transilvania.

Totuşi, în perioada de trecere de la economia naturală la producţia şi schimbul de mărfuri, ca şi în perioada feudalismului timpuriu, gradul de răspîndire a banilor nu se poate judeca întotdeauna după frecvenţa

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 18.
[2] Mihalevskii, *op. cit.*, I, p. 144.
[3] *Ibidem.*
[4] Vezi şi Kovács F., *op. cit.*, p. 90, nota 1.

plăților în bani în actele scrise, cele mai multe cu caracter juridic, care ni s-au păstrat. Probabil că plățile amintite nu se făceau toate în bani. Uneori în documentele înseși se arată echivalentele plăților, ale amenzilor, ale prețurilor în bani, și în natură, sub formă de vite, postav etc. [1]. „Chiar acolo unde nu se arată aceasta, erau admise, fără îndoială, plăți în natură calculate în bani" [2].

Acesta însă nu mai este vechiul schimb în natură. Dacă el are loc fără participarea reală a banilor, în timpul schimbului banii sînt de față mereu în mod invizibil, ca măsură a valorii. Mărfurile au acum o expresie în bani a valorii lor — prețurile, de care se ține seamă la efectuarea schimbului [3].

Cu greu s-ar putea preciza totuși, cînd au fost plățile amintite în documente reale în bani sau numai exprimate în bani. Uneori plata ce urma să se facă în bani se amintește simplu, fără a se arăta dacă banii au fost predați efectiv, ceea ce ar fi putut totuși să aibă loc. De cele mai multe ori însă, documentele specifică clar că banii au fost plătiți și primiți efectiv de către cei în drept. Probabil că, în toate aceste cazuri, în orice caz, în cele mai multe din ele, avem de-a face cu plăți reale.

Înlocuirea plăților în bani prin plăți în natură arată că încă nu exista o piață stabilă, pe care marfa să poată fi transformată totdeauna în bani.

Vom urmări funcțiile pe care le-au îndeplinit banii în această perioadă de înflorire a feudalismului, ale căror trăsături caracteristice se deosebesc de acelea pe care le-a prezentat circulația, evident mai restrînsă, a banilor în epoca feudalismului timpuriu, precum și de acelea care vor caracteriza economia monetară în epocile următoare. Vom analiza rolul pe care l-au îndeplinit banii ca măsură a valorii, mijloc de circulație, de tezaurizare și de formare a capitalului cămătăresc și a capitalului comercial, de plăți unilaterale, de plata cheltuielilor și serviciilor etc.

Ca simplă măsură a valorii, care nu implica numaidecît plata, banii figurează la evaluarea celor mai variate bunuri [4], pagube [5],

---

[1] Cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 329.

[2] Mihalevskii, *op. cit.*, p. 16.

[3] *Ibidem.*

[4] La 17 ianuarie 1329, Nicolae și Ladislau Wos s-au plîns că, pe cînd erau slujitori ai voievodului Doja, comitele Desideriu de Elephanth a năvălit, împreună cu oamenii săi, asupra satului lor Sîntejude și stricînd din temelie acel sat, „care prețuia trei mii de mărci", a luat o herghelie a lor, în care se aflau patruzeci de iepe grele cu mînji, și niște cai mai tineri și au ucis cinci sluji (*famulos*) ale lor. Cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, *C.*, XIV, vol. II, p. 268. În 1339, mama lui Emeric de Ereciul Mare (raion. Tîrgu Mureș) a dat în judecată pe fiii lui Ioan de Someșfalău, pentru a patra parte cuvenită ei ca fiică, „împreună cu lucrurile în preț de două sute de mărci" (*ibidem*, vol. III, p. 514). În 1341, moșia Endrelaka (raion. Criș), lîngă Tămașda, care fusese schimbată pentru două moșii din comitatul Gyömör, a fost prețuită la „o sută douăzeci de mărci" (*ibidem*, vol. IV, p. 60).

[5] Într-o scrisoare de danie a regelui Carol Robert către Ioan de Bobda (raion. Timișoara), din 19 mai 1317, se spune că pămîntul pustiu Peel i s-a dat pentru acoperirea pagubelor sale „de două sute de mărci", pe care i le-a făcut oștirea regală cu ocazia șederii sale pe o moșie a sa. Cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 274. Pe la 1320, Ioan, fiul lui Dionisie, s-a legat față de Petru, fiul lui Ioan, să dea pentru pagubele pricinuite un mînz trecut de un an. Dacă

obligații și plăți: chezășii [1], cheltuieli [2] etc. Spre deosebire de perioada feudalismului timpuriu cînd predominau plățile unilaterale, care nu aveau legătură directă cu circulația mărfurilor, cum erau amenzile,

ar trece cu vederea sorocul de plată sau l-ar amîna e dator să-i plătească o gloabă de patru mărci, care erau prețul obișnuit al unui cal. (*ibidem*, p. 371). În 1323, magistrul Ioachim s-a jurat înaintea capitlului din Oradea, împreună cu patruzeci și nouă de cojurători față cu comitele Ivanca și alții că. atunci cînd s-a năpustit asupra casei sale, printre alte prejudicii, nu le-a pricinuit o pagubă de 800 de mărci (*ibidem*, vol. II, p. 86–87). La 1 mai 1324. magiștrii Desideriu și Lorand s-au jurat că, la 1 ianuarie 1317, n-au provocat „o pagubă de două sute de mărci", lui Ladislau (*ibidem*, p. 123). La 22 aprilie 1328, slujitorii magistrului Emeric de Bechey, castelan de Lewa, au ucis pe dregătorul prepozitului de Arad și au făcut acestuia o pagubă de 30 de mărci (*ibidem*, p. 301). La 13 mai 1329, Toma de Barlag s-a plîns în adunarea comitatului Békés, că Ștefan, fiul lui Benche, „l-a alungat din folosința moșiei sale numită Kemén (așezare dispărută, aproape de Tămașdea, raion. Criș) și i-a pricinuit o pagubă de șase mărci" (*ibidem*, p. 289). La 1 august 1329, se arată că, Toma, voievodul Transilvaniei, a pus să se jefuiască de către slujitorii săi patru sate ale magistrului Mihail de Juc, pricinuindu-i în afară de alte nelegiuiri, o pagubă de două mărci (*ibidem*, p. 296). În 1332, Toma de Biri a fost acuzat că ar fi luat în prinsoare cu ajutorul complicilor săi două sluji ale lui Andrei de Kozmal, pe cînd acestea, venind din Transilvania, au poposit în satul Culciu și că ar fi luat bunuri în valoare de 25 de mărci (*ibidem*, vol. III, p. 260.) În 1336, în cursul unui proces Henning de Iacobeni (raion. Agnita) a pricinuit lui Ioan de Apa și la ai săi „atît prin zălogiri și popriri, cît și prin alte vătămări și supărări necuvenite și nedrepte, o pagubă de cincizeci de mărci" (*ibidem*, p. 372). În 1337, Iacob a jefuit și a prăpădit, împreună cu socrul său Desideriu, moșia Sîntejude a lui Nicolae zis Was cel tînăr, „i-au luat prin viclenii și înșelătorii herghelia sa de patruzeci de iepe mari de prăsilă, purtînd mînji, ... omorînd două sluji ale sale și pricinuindu-i prin toate cele de mai sus o pagubă de trei sute de mărci" (*ibidem*, p. 431). La 9 februarie 1342, capitlul din Cenad adeverește că magistrul Benedict, vameșul de Timișoara, a suferit o pagubă de „peste treizeci de mărci", deoarece locuitorii din acel oraș n-au ridicat la timp podurile aflătoare acolo (*ibidem*, vol. IV, p. 70).

[1] Pe la 1310, amînînd procesul dintre magiștrii Zemlek și Angathan pînă la întoarcerea voievodului Transilvaniei din Ungaria, comitele Ioan, judele curții voievodului, hotărăște ca atunci pricina să fie aplanată de patru nobili aduși de împricinați: „iar dacă cineva dintre ei n-ar voi să primească, ceea ce vor rîndui între părți. acești sus-ziși nobili, partea aceea să fie datoare a plăti trei mărci" (Cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 178). În 1314, fiii comitelui Dees au împărțit între ei șase moșii, cu condiția ca, „oricine ar călca amintita împărțeală să fie dator a plăti cincizei de mărci celor ce vor păzi împărțeala" (*ibidem*, p. 227). În 1319, împărțind moșia Reghin între mai mulți frați, ei s-au legat că, dacă vreunul din ei ar strica împărțirea, „va fi dator să plătească de îndată două sute de mărci" (*ibidem*, p. 332). La 2 august 1325, nobilii Toma, Ștefan și Desideriu, fiii lui Dionisie, împărțindu-și între ei mai multe moșii de moștenire, s-au obligat ca oricine dintre ei „ar încerca să se împotrivească ... acestei rînduieli, să plătească îndată drept pedeapsă celorlalte părți două sute de mărci" (*ibidem*, vol. II, p. 156). La 25 iunie 1329, Dominic și Nicolae, fiii lui Iosif de Măcicașu, s-au angajat să nu mai cotropească fînațul conventului din Cluj-Mănăștur, din Chinteni. Altfel vor trebui să plătească 50 de mărci, afară de partea judecătorului (*ibidem*, p. 291–292).

[2] La 26 ianuarie 1304, Nicolae de Vărșand a dat rudei sale Benedict jumătate din moșia sa Ungurei (raion. Sebeș), care, după ce fusese înstrăinată de la el pe vremea năvălirii tătarilor, a fost redobîndită de numitul Benedict prin osteneala și cheltuiala sa, „care se ridică la suma de cincizeci de mărci" (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 37). Prin actul său din 29 septembrie 1333, capitlul din Alba Iulia adeverește că, potrivit declarației sale, magistrul Toma, fiul lui Dominic de Lučenec a cheltuit cu zidirea cetății Menthev (azi dispărută, aproape de Aluniș, raion. Reghin) „aproape două mii de mărci" (*ibidem*, vol. III, p. 306). La 2 iunie 1342, Vilhelm, abatele mănăstirii din Pannonhalma, Sigfrid, abatele mănăstirii din Gron, și alți abați stabilesc, la cererea conventului mănăstirii sfîntului Benedict din Gron, ca mănăstirile Mongorod (R. P. Ungară), Cluj-Mănăștur, Bulci (raion. Lipova), Bissere (așezare dispărută tot acolo) și Bela (R. P. F. Iugoslavia), să plătească abatelui Sigfrid cheltuielile pe care le făcuse la scaunul apostolic și în Ungaria pentru redobîndirea și repunerea în starea lor de mai înainte a mănăstirilor amintite, „patru sute de florini de aur" (*ibidem*, vol. IV, p. 94–95).

răscumpărările în bani ale sîngelui, prizonierilor, robilor etc., şi care sfîrşeau prin a spori tezaurul imobil al suveranului ori al seniorului, care nu-l cheltuiau decît în cazuri excepţionale, pentru a cumpăra bunuri, sau la nevoi foarte mari, pentru a-şi răscumpăra un membru al familiei din captivitate etc., în epoca producţiei de mărfuri scade numărul plăţilor unilaterale şi sporesc plăţile cu obligaţii bilaterale sau multilaterale legate direct de schimbul mărfurilor : vînzările-cumpărările, plăţile în care beneficiarul e silit a cheltui banii primiţi pentru a-şi putea cumpăra o marfă oarecare etc.

Una din funcţiile cele mai importante pe care le îndeplinesc banii este aceea de mijloc de circulaţie a mărfurilor. Din nenorocire, pentru epoca de care ne ocupăm, ne lipseşte orice informaţie privitoare la preţuri şi schimbul mărfurilor agricole de consum sau meşteşugăreşti de întrebuinţare zilnică: îmbrăcăminte, încălţăminte etc. De fapt e lucru cunoscut că, în toate timpurile, obişnuit, aceste schimburi s-au făcut verbal, nu în scris. De altă parte, lipsa ştirilor scrise se explică şi prin întrebuinţarea redusă în viaţa de toate zilele a scrisului într-o vreme în care cunoaşterea lui era mărginită la o pătură subţire a societăţii. Dar chiar şi actele scrise privitoare la schimbul mărfurilor pe piaţă se păstrau cu mai puţină grijă decît cele referitoare la bunurile funciare sau chestiunile familiare, deoarece însuşi cuprinsul lor prezenta pentru posesorii lor doar un interes momentan, trecător.

Totuşi, într-un act din 21 decembrie 1324, se arată clar că, în anumite cazuri, chiar şi banii încasaţi de rege ajungeau pe piaţă şi deserveau schimbul şi circulaţia mărfurilor.

Rezervîndu-şi darea merindelor în Transilvania pe seama sa, regele Carol Robert spune în actul amintit că, în cazul cînd ar veni el sau urmaşii săi în Transilvania, „oamenii sau iobagii" nobililor de acolo să fie datori a da pentru întreţinerea regelui de fiecare o sută de curţi un butoi de vin, o oaie sau un bou gras, un porc şi „o marcă pentru piper şi şofran sau croc" [1].

La 20 februarie 1340, Petru al lui Gervasiu a dăruit călugărului Toma de Satu Mare un potir de argint preţuind 5 florini de aur [2].

Ni s-au păstrat cîteva date privind preţul unui singur soi de animale, al cailor.

În 1310, Gavril a luat de la nobilul Ioan de Hatvan 2 cai „în preţ de douăzeci de mărci" [3]. În 1323, Emeric de Bechey a luat de la magistrul Ugrin în Transilvania 2 cai, „avînd preţul de patruzeci de mărci" [4]. În 1324, un cal s-a vîndut cu 4 mărci [5]. Într-un document din 16 februarie 1326, e amintit „un cal preţuind cinci mărci de dinari, care umblă în această vreme" [6], dat, împreună cu 50 de mărci, drept răscumpărare pentru un omor şi alte silnicii şi pagube săvîrşite.

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 139.
[2] *Ibidem*, vol, III, p. 528.
[3] *Ibidem*, vol. I, p. 169.
[4] *Ibidem*, vol. II, p. 192.
[5] *Ibidem*, p. 122.
[6] *Ibidem*, p. 175.

În 1334, e amintit 1 cal cu care s-a plătit o parte, 4 mărci, dintr-o gloabă mai mare [1]. În acelaşi an, e pomenit 1 cal furat preţuind două mărci de argint [2]. În 1337, se aminteşte 1 cal ucis „preţuind mai mult de douăzeci de mărci" [3]. În 1339 sînt pîrîţi nişte slujitori, care „au luat cu forţa 2 cai preţuind şase mărci şi au omorît pe un altul în valoare de douăzeci de mărci" [4]. Într-un document din 18 iunie 1341, se aminteşte de 1 cal preţuind 3 mărci de argint şi de un altul preţuind 1 marcă şi jumătate [5]. În anul următor sînt amintiţi 2 cai „preţuind amîndoi treizeci de florini de aur" [6].

După cum se vede, preţul unui cal a variat, de sigur, după calitatea şi valoarea lui, de la 1 marcă şi jumătate, 2, 3, 4, 5, 10, 15 mărci pînă la 20 de mărci. Primele erau, probabil, preţurile cailor de muncă, ultimele trei, ale cailor de soi, de război [7]. Preţul mijlociu al unui cal de muncă s-ar putea stabili la 3—4 mărci. Cam atîta era şi preţul unui om. Într-un document de pe la 1280, capitlul episcopiei de Oradea arată că „trei capete de oameni" [8] au fost plătite cu 10 mărci.

Avem doar cîteva date privind preţul unor mori şi locuri de case.

În 1307 o a patra parte din a treia parte dintr-o moară de apă din Oieşdea (raion. Alba) s-a vîndut cu 2 mărci. O a treia parte din moara aceasta se vînduse cu 9 mărci [9]. În 1314 o moară de pe Nadăş s-a vîndut, împreună cu clădirile şi livada din jur, pentru gloabă, cu 6 mărci în dinari[10]. În 1329, se vinde o jumătate de moară din Proştea (raion. Agnita), fără a se arăta preţul[11].

În 1338, nişte locuri de case lipsite de clădiri de pe uliţia Veneţia din Oradea au fost vîndute cu 42 de mărci după socoteala de Buda[12]. La 1 august 1341, Ioan măcelarul a vîndut „pentru zece mărci în dinari după socoteala de Buda" un loc al său aşezat în uliţa Veneţiei, bun „pentru o baie sau scăldătoare şi pentru celelalte ce ar fi nevoie să se facă pentru acea scăldătoare"[13]. Locul acesta neajungînd pentru construirea băii, vecinii săi, Nicolae diacul şi Ladislau au vîndut episcopului Andrei un loc al lor „lipsit de orice clădire, avînd lungimea unui loc de casă"[14].

Transformarea preţurilor din evul mediu în preţurile de azi şi compararea lor nu duc la cunoaşterea costului real al mărfurilor din epoca pe care o cercetăm. În cursul timpului s-au schimbat atît valoarea metalului nobil cît şi preţurile şi însăşi importanţa unor mărfuri ca obiecte de schimb, a cailor de exemplu: n-avem date privind preţul celorlalte

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 319.
[2] *Ibidem*, p. 334.
[3] *Ibidem*, p. 410.
[4] *Ibidem*, p. 506.
[5] *Ibidem*, vol. IV, p. 35.
[6] *Ibidem*, p. 91.
[7] Cf. şi *Magyar pénztörténet*, p. 540.
[8] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. II, p. 226.
[9] *Ibidem*, XIV, vol. I, p. 59—60.
[10] *Ibidem*, p. 226.
[11] *Ibidem*, vol. II, p. 266.
[12] *Ibidem*, vol. III, p. 476.
[13] *Ibidem*, vol. IV, p. 42.
[14] *Ibidem*, p. 45.

animale şi produse agricole. Preţul argintului în raport cu evul mediu a scăzut cam de patru ori [1]. În general însă, preţurile s-au urcat.

Transformarea se poate face calculînd în bani moderni valoarea cantităţii de argint cuprinse în preţul unei mărfi sau raportînd-o la valoarea ei în aur şi înmulţind aceasta cu preţul aurului. Cifrele pe care le obţinem însă în ambele cazuri rămîn ireale şi neconcludente.

Ţinînd seama de etalonul de aur al sistemelor monetare moderne se preferă calculul făcut pe baza raportului dintre valoarea argintului şi aceea a aurului în evul mediu, care a fost de 1 : 10 [2]. Conţinutul de argint pur, de 186,091 gr, al unei mărci de Transilvania de argint fin corespundea cu valoarea a 18,609 gr de aur [3]. Înmulţind conţinutul de argint raportat la valoarea sa în aur al preţului, de 1 marcă şi jumătate, cît se arată că a valorat în 1341 un cal mai ieftin, obţinem în banii de azi 348,75 de lei. Un cal preţuit la 20 de mărci în 1337 — sumă foarte mare pentru vremea aceea ! — ar fi fost evaluat în banii de azi la 4650 de lei. O moară de apă cu clădirile şi livada din jur, evaluată în 1314 la 6 mărci, ar fi preţuit în banii de azi 1395 de lei.

Este mai concludent, dacă comparăm preţurile contemporane între ele. Constatăm astfel că preţul unui cal bun, de 15, 20 de mărci, depăşea cu mult preţul unei mori, de 6 mărci, şi egala, uneori, preţul unor părţi de moşii, care costau 7 [4], 10 [5], 12 [6], 25 [7] de mărci etc. De fapt, valoarea pămînturilor nu depindea numai de întinderea lor, ci, mai ales, de forţa de muncă omenească necesară pentru cultivarea lor.

O mare parte a schimbului, înstrăinarea sau concentrarea bunurilor funciare, a continuat să se facă şi în această epocă prin danii, din partea regelui, între particulari [8] — obişnuit ca răsplată a serviciilor, dar adesea şi din alte interese, cu toate că acestea se specifică mai rar — sau între rude etc.

Schimburile între bunurile imobile, moşii, vii, păduri etc. sînt relativ rare [9].

Uneori schimbul se face în natură şi în bani[10].

Întîlnim de asemenea compensaţii în bani şi la împărţirea moşiilor[11].

---

[1] *Magyar pénztörténet*, p. 477.

[2] *Ibidem*, p. 477 şi 496.

[3] *Ibidem*, p. 500.

[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 37.

[5] *Ibidem*, vol. II, p. 65.

[6] *Ibidem*, vol. I, p. 187.

[7] *Ibidem*, vol. II, p. 42.

[8] Cf. pentru un caz elocvent *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 30—31.

[9] În 1334, a patra parte din moşia Corod a fost schimbată cu o pădure din hotarul satului Mera (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 315). În 1335, Ladislau schimbă o moşie şi nişte părţi de moşii ale sale aşezate aproape de Oradea cu moşia Carei a lui Ioan şi Nicolae „în vederea unei mai bune stări şi a folosului ce ar ieşi pentru fiecare" (*ibidem*, p. 343). În 1336, o pădure ce ţinea de satul Sucutard (raion. Gherla) a fost schimbată cu nişte pămînturi arătoare şi fînaţe (*ibidem*, p. 285).

[10] În 1340, moşia Zeben şi părţi din alte două moşii au fost schimbate pentru moşia Korwl şi 25 de mărci după socoteala de Buda (*ibidem*, p. 536).

[11] În 1341, la împărţirea unor moşii care se face între ei, Gall, Ştefan şi Leukus de Sytke dau o bucată de pămînt (în raion. Timişoara) lui Ladislau şi Benedict şi pe deasupra s-au obligat să le dea „patru mărci, socotind fiecare marcă la cincizeci de groşi" (*ibidem*, vol IV, p. 30).

De altă parte însă, dezvoltarea relaţiilor de marfă-bani a intensificat procesul de transformare a pămîntului într-un obiect de vînzare-cumpărare. Se înmulţesc vînzările şi cumpărările în bani ale pămînturilor. Banii îndeplinesc nu numai funcţiunea de măsură a valorii mărfurilor de pe piaţă sau a slujbelor, ci, în numeroase cazuri, şi a bunurilor funciare şi mijlocesc trecerea lor din mîinile unora în stăpînirea altora. Astfel, prin posibilitatea pe care au creat-o de a înstrăina sau a cumpăra pămînt prin mijlocirea lor, banii au jucat un rol de seamă în dezvoltarea proprietăţii funciare feudale [1].

Între 1301 şi 1325, am întîlnit 11 vînzări de moşii sau părţi de moşie, preţul lor variind între 7 şi 120 de mărci. Valoarea lor totală s-a urcat la 500 de mărci [2].

Stabilirea întinderii acestor pămînturi e foarte grea. Documentele amintesc rar întinderea lor. O evaluare aproximativă s-ar putea face pornind de la preţul unui pămînt de un plug (*aratrum*), măsură obişnuită dar foarte variabilă în această epocă, a cărui întindere medie a fost socotită la 120 de iugăre, iar preţul lui mijlociu la 3 mărci [3]. O moşie vîndută cu 50 de mărci putea avea deci o întindere de aproximativ 2 000 de iugăre.

Între 1325, anul primei reforme monetare care a introdus valuta de aur în Ungaria şi Transilvania, şi 1338, cînd stabilirea acestei valute se reglementează definitiv, respectiv 1342, anul morţii lui Carol Robert, am constatat, pe baza materialului ce am putut consulta, 14 vînzări de moşii sau părţi de moşii, al căror preţ a variat între 15 şi 300 de mărci, iar valoarea totală s-a urcat la 1 950 de mărci [4].

---

[1] Mihalevskii, *op. cit.*, I, p. 144.

[2] În 1304, o bucată din moşia Gyreche, aproape de Viştea s-a vîndut cu 7 mărci (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 37). În 1307, Andrei şi fiii săi, secui din Chezdi, au vîndut moşia lor Turia şi Reketjasuelge (raion. Tg. Secuiesc) cu 120 de mărci (*ibidem*, p. 56). În 1311, jumătate din moşia Dumitra (raion. Alba) s-a vîndut cu 12 mărci (*ibidem*, p. 187). În 1318, moşia Băgaciu (raion. Gherla) cu 50 de mărci (*ibidem*, p. 303). În 1320, moşia Cubleş (raion. Huedin), cu 60 de mărci (*ibidem*, p. 334). În acelaşi an, moşia Petea (raion. Satu Mare), cu 50 de mărci (*Ibidem*, p. 358). În 1322, o jumătate din moşia Ecsed (R. P. Ungară) a fost vîndută lui Andrei, cantorul din Oradea, şi fraţilor săi cu 25 de mărci (*ibidem*, vol. II, p. 42). În acelaşi an, moşiile Puini şi Iwankateleke (raion. Gherla) s-au vîndut cu 70 de mărci (*ibidem*, p. 43). În 1323, moşia Phyluplaka (raion. Timişoara), s-a vîndut cu 50 de mărci. (*ibidem*, p. 60). În acelaşi an, o parte din moşia Ringenkerg (raion. Sebeş) cu 10 mărci (*ibidem*, p. 65). Tot atunci, 1/4 din acea moşie, cu 50 de mărci (*ibidem*, p. 71).

Adăugăm aci, pentru evaluarea şi compararea preţurilor, cîteva răscumpărări de moşii. În 1304, comitele Ivanca şi soţii săi s-au obligat să plătească lui Ladislau şi fraţilor săi 20 de mărci pentru o moşie pe care cei din urmă o pretindeau de la ei pe calea judecăţii (*ibidem*, vol. I, p. 39). În 1310, Nicolae răscumpără cu 50 de mărci o a treia parte din moşia Lazuri, care urma să fie luată ca gloabă şi despăgubire de la Gavril şi a mai plătit acestuia din urmă alte 50 de mărci (*ibidem*, p. 169—170 şi 210). La 12 aprilie 1325, Toma, voievodul Transilvaniei, restituie orfanilor lui Henning, „toate moşiile sale, atît sate cît şi pămînturi de arătură, fîneţe, livezi şi mori şi case, precum şi toate bunurile mişcătoare şi nemişcătoare", pentru suma de 200 de mărci de argint bun, pentru care orfanii urmau să răscumpere bunurile de mai sus (*ibidem*, vol. II, p. 143—144).

[3] *Magyar pénztörténet*, p. 501—505, 538 şi Moinár E., *op. cit.*, p. 208, nota 7.

[4] În 1326, moşia Giriş (raion. Oradea), pe care se afla o biserică de piatră, s-a vîndut cu 150 de mărci (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 184). În acelaşi an, se confirmă vînzarea moşiei Coli făcută mai înainte pentru 70 de mărci (*ibidem*, p. 196). În 1327, o parte

În unele cazuri, vînzările se fac în bani şi în natură, în valori mobile sau imobile echivalente [1].

Se dau şi se acceptă şi pămînturi grevate de datorii [2].

---

din moşia Băla (raion. Reghin), împreună cu iobagii aflători pe ea, s-a vîndut pentru 50 de mărci (*ibidem* p. 219). În 1329, o jumătate din moşia Beez (raion. Sînnicolaul Mare), cu 100 de mărci (*ibidem*, p. 267). La 12 mai 1329, Nicolae, fiul lui Teodor de Voiteg (raion. Deta), a vîndut, în numele său şi al fratelui său, magistrul Gall, notarul special al regelui, 17 sate şi moşii de moştenire ale lor, ,,pentru 1 000 de mărci de argint fin după greutatea de la Buda, — pe care le primise şi care i se plătiseră pe deplin şi în întregime" (*ibidem*, p. 287). În 1330, o parte din moşia Ringelkerh (raion. Sebeş), s-a vîndut cu 25 de mărci de argint bun. În acelaşi an comitele Zemlek de Semlec, Andrei şi Dumitru, au lăsat magistrului Emeric de Bechey moşia Gyous, pentru care s-au judecat, primind în schimb ,,treizeci de mărci pe de-a întregul în bani gata" (*ibidem*, p. 333). În 1331, o parte din moşia Sîntejude (raion. Gherla), s-a vîndut cu 15 mărci după greutatea locului (*ibidem*, vol. III, p. 14). În 1332 magistrul Dombo de Salnak, aproape de Igriş (raion. Sînnicolaul Mare) a vîndut o moşie a sa de lîngă Tisa cu 40 de mărci în groşi de Boemia (*ibidem*, p. 273). În 1333, jumătate din moşia Petea (raion. Satu Mare) s-a vîndut cu 20 de mărci după socoteala de Buda (*Ibidem*, p. 295). În 1334, a patra parte din moşia Corod s-a vîndut pentru 20 de mărci de argint bun (*ibidem*, p. 315). În acelaşi an, satele Legii şi Petea au fost vîndute cu 100 de mărci (*ibidem*, p. 339). În 1336, Ladislau de Zebyn (raion. Oradea) a vîndut moşia sa Nogkorul (aşezare dispărută în R. P. Ungară) cu 30 de mărci în groşi după măsura de Buda (*ibidem*, p. 388). În 1338, fiii lui Toma, voievodul Transilvaniei, au vîndut jumătate din moşia Beel (R. S. Cehoslovacă) cu 300 de mărci de Buda (*ibidem* p. 475).

Adăugăm şi aci cîteva evaluări de moşii răscumpărate.

În 1339, episcopul Chanadin de Strigoniu şi magistrul Dionisie au răscumpărat moşia Şimand (raion. Criş) cu 34 de mărci de argint, plătind pentru fiecare marcă 4 florini în florini lorandini (*ibidem*, p. 496). În 1341, comitele Nicolae a răscumpărat moşia Kyszybul pentru ,,100 de mărci de argint bun" de la voievodul Toma, în mîinile căruia ajunsese din pricina unor nelegiuiri comise de fostul ei stăpîn, rudă a comitelui Nicolae (*ibidem*, vol. IV, p. 21). În anul următor, arhiepiscopul Chanadin a răscumpărat cu 30 de mărci de la comitele Pavel, judele curţii, în mîinile căruia ajunsese ca gloabă, moşia Cherechiu a fiilor lui Mihail şi, restituindu-le drept răsplată pentru serviciile făcute, a primit de la ei, moşia Galoş petreu (*ibidem*, p. 71).

[1] La 9 ianuarie 1311, comitele Mihail de Beez a dat cumnatului său şi fiilor săi trei moşii din apropierea satului Bobda (raion. Timişoara) ,,împreună cu toate celelalte moşii dobîndite şi stăpînite" de el, ,,primind de la acela un rob şi trei mărci în <dinari> banali vechi" (*Doc. priv. ist. Rom.*, *C*, XIV, vol. I, p. 185). La 22 aprilie 1314, comitele Ştefan şi fiul său au vîndut magistrului Alexie şi fraţilor săi ,,pentru douăzeci şi şapte de mărci, pe care magistrul Alexie le-a plătit,... parte în bani, parte în valoare corespunzătoare" moşia Baanrevy de lîngă Crişul Mare (*ibidem*, p. 225). În 1324, Ioan, fiul lui Toma, a vîndut fiilor lui Emeric, lui Nicolae, Matei şi altora moşia Eusi din apropierea oraşului Oradea, ,,pentru patruzeci de mărci de argint bun şi a îndoitului acestora, pentru un pămînt pustiu numit Pelenka... şi pentru o vie bună, aşezată şi sădită în hotarul Orăzii, pe care pomeniţii fii ai lui Emeric şi Nicolae şi Matei, arătîndu-se binevoitori faţă de el, i le-au dat... cu toate că pomenita moşia Eusi nu preţuia atîta. (*ibidem*, vol. II, p. 102). Neputînd să plătească zestrea şi darurile de nuntă cuvenite doamnelor Ruzynth, Elisabeta şi Margareta şi a patra parte cuvenită mamei lor, din moşiile Chereuş (raion. Carei) şi Beune (raion. Cehul Silvaniei), ,,întrucît el n-avusese bani gata cu care să despăgubească pomenitele doamne cu privire la cele de mai sus", la 2 martie 1329, Pavel, nobil de Chereuş, a vîndut a treia parte din jumătatea moşiei sale Beune, împreună cu folosinţele sale şi a treia parte a jumătăţii bisericii de acolo, lui Petru şi Valentin ,,pentru nouă mărci, şi anume parte în dinari şi parte <în lucruri> după preţuirea cuvenită, <preţ> dat în întregime şi primit de la aceia" (*ibidem*, p. 270).

[2] În 1319, comitele Belus de Idiciu (raion. Mediaş) a dat ca zestre doamnei Elena, văduva lui Mihail, a treia parte din satul Idiciu, care fusese al soţului ei. Văduva o acceptă cu toate că partea de moşie era grevată cu o datorie de 10 mărci (*ibidem*, vol. I, p. 326).

Cunoaştem şi cazuri de vînzare de vie.

Într-un document de la 1 mai 1342, se aminteşte de o vie din Episcopia (raion. Oradea), cumpărată de episcopul Andrei cu 52 de mărci (*ibidem*, vol IV, p. 75).

Pagubele sînt plătite de asemenea într-o măsură mai mare ca pînă acum în bani [1].

Despăgubirile în natură apar mai rar [2].

Dezvoltarea funcției banilor ca mijloc de circulație a atras după sine dezvoltarea mai departe a funcției lor ca mijloc de plată. Și aceasta din urmă ca și prima poartă amprenta economiei feudale în care are loc dezvoltarea sa [3].

Alături de plățile provocate de schimbul mărfurilor, funcția ca mijloc de plată se manifestă și în plățile care nu au legătură directă cu circulația mărfurilor. Toate tranzacțiile caută să se întemeieze acum pe prețul în bani. „La un anumit nivel de dezvoltare și la un anumit volum al producției de mărfuri — spune Marx — funcția banilor ca mijloc de plată depășește sfera circulației mărfurilor. Banii devin *marfa universală* a contractelor. Rentele, impozitele etc. se transformă din prestații în natură în plăți în bani" [4].

Plățile în bani dobîndesc un caracter general. Aci intră, alături de transformarea diferitelor obligații în natură ale maselor producătoare, în obligații în bani, de care ne vom ocupa mai departe, o mulțime de alte obligații și cheltuieli calculate și achitate în bani.

Desigur, plata în natură sau cea mixtă în natură și în bani, coexistă [5]. Dar sfera ei e tot mai restrînsă de terenul pe care continuă să-l cucerească plata în bani gata.

Trebuie să socotim aci răscumpărarea în bani a prețului sîngelui pentru omorurile și rănirile săvîrșite [6]. Acesta este un do-

[1] În 1306, Ladislau și frații săi s-au obligat să plătească palatinului Kopoz drept despăgubire pentru pagubele pricinuite prin „nimiciri de moșii, pîrjoliri de sate, spargeri și pîngăriri de biserici, ucideri de oameni, precum și jefuiri la drumul <mare>... două sute de mărci, parte în dinari, parte în valoare corespunzătoare", la patru soroace (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 46—47). În 1316, Petru de Panala a plătit lui Iacob, „pentru luarea sa și a fiului său în prinsoare, precum și pentru o daună... șase pense în dinari (*ibidem*, p. 255). Învinuiți în 1321 de o pagubă în preț de douăzeci și cinci de mărci, în oi, în vite și în alte lucruri, Petru cel Roșu și Petru, fiul lui Mihail, s-au înțeles cu Petru și Tubul și le-au plătit 2 mărci (*ibidem*, vol. II, p. 12).

[2] *Ibidem*, p. 134, 157, 179.

[3] Mihalevskii, *op. cit.*, I, p. 106.

[4] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a III-a, Buc., ESPLP, 1958, p. 170—171.

[5] În 1325, trebuind să plătească la un anumit soroc numai 16 din 50 de mărci pe care le datorau drept zestre și daruri de nuntă surorii lor Anich, totuși, voind să scape de datoria lor, Iacob și frații săi „au împlinit — la sorocul cuvenit — cu sluji și slujnice (*servis et ancillis*) suma de douăzeci și cinci de mărci" (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 158). La 15 iulie 1334, Laurențiu de Petrești (raion. Caraș) s-a obligat să plătească pentru pustiirea moșiei Rozsaly (R. P. Ungară) și pentru o pagubă evaluată la 50 de mărci, lui Gheorghe de Rozsaly „patru mărci în dinari <din cei> care vor umbla atunci, sau în cai, postav și boi după prețuirea dinarilor" (*ibidem*, vol. III, p. 329).

[6] În 1314, Simion și Iacob zălogesc o jumătate parte a lor din moșia Gănești (raion. Tîrnăveni) pentru 20 de mărci, sumă pe care o datorau „ca pedeapsă, sau răscumpărare pentru uciderea lui Ștefan", fratele lui Gal (*ibidem*, vol. I, p. 221). În 1323, Ioan a plătit 7 mărci pentru zdrobirea degetelor lui Ilie, iobagul magistrului Toma, comite de Ugocea (*ibidem*, vol. II, p. 93—94). În 1326, Stanislau și Kendech, cnezii din Filejd ai capitlului din Alba, împreună cu frații și rudele lor, s-au obligat să plătească magistrului Garman, fost castelan al cetății Stînca Sf. Mihail (aproape de Alba Iulia), și fratelui său, pentru moartea lui Petru, fratele lor, și pentru schilodirea magistrului Garman, „cincizeci de mărci în dinari, care umblă acum după obiceiul țării, și un cal prețuind la cinci mărci în dinari, care umblă de asemenea

meniu în care banii s-au impus mai devreme alături de plata în natură, care în veacul al XIV-lea se întîlneşte din ce în ce mai rar [1].

Urmează banii plătiţi pentru răscumpărarea din prinsoare. Astfel, într-un act din 7 aprilie 1324 se arată că comitele Nicolae, în lupta împotriva lui Moise, necredincios faţă de rege, a fost luat în captivitate, „din care prinsoare s-a scos pe banii lui" [2].

Continuă să crească rolul banilor la plata amenzilor şi a cheltuielilor de judecată [3].

în această vreme" (*ibidem*, p. 175). Într-un document de pe la 1331 se arată că Nicolae zis Vos cel Mic s-a înfăţişat să plătească „ o marcă lui Andrei de Manic, pentru uciderea lui Ştefan de Bungard", dar Andrei n-a venit (*ibidem*, vol. III, p. 16). În 1332, Mihail, Ioan şi Iacob se împacă în pricina iscată în urma morţii fratelui lor Dumitru cu condiţia ca Marcu din Vărşand şi fratele său Luca şi Ştefan, slujitorul său, şi Nicolae, fiul acestuia, să le plătească la două soroace „zece mărci, parte în dinari, iar parte în < lucruri > de acelaşi preţ" (*ibidem*, p. 261). Prin anii 1331—1343, nu se poate stabili data exactă, Pavel a plătit celor 6 iobagi ai lui Wczeus, pentru rănirea lor, 4,50 de mărci (*ibidem*, p. 302). La 22 martie 1336, magistrul Lachk şi fiii săi declarau prin împuternicitul lor, că sînt gata să primească de la Toma 150 de mărci în aur sau argint, pe care trebuiau să le plătească pentru uciderea lui Emeric, fiul lui Lachk, socotind „ o marcă de aur de douăsprezece carate pentru opt mărci în groşi după socoteala de Buda, şi o marcă de argint fin pentru şaizeci şi opt de groşi" (*ibidem*, p. 374). De fapt Toma a plătit în total 200 de mărci în 6 rate şi în bani diferiţi: la 23 martie 1336 — 50 de mărci după socoteala de Buda, la 10 iulie 17 mărci, la 15 septembrie 3 mărci, în groşi, la 6 octombrie 23,50 de mărci după socoteala de Buda, la 13 decembrie 67,75 de mărci în florini de aur şi în argint bun, la 27 ianuarie 1337 8,75 de mărci în aur şi florini după socoteala de Buda (*ibidem*, p. 376, 391, 392, 396—397, 402, 406).

[1] În 1341, comitele Nicolae de Daia a dăruit fratelui său, comitele Mihail, drept despăgubire pentru ciuntirea mîinii sale, jumătate din moşia Gussubul, din vecinătatea oraşului Sebeş, cu condiţia ca, întrucît comitele Nicolae a cheltuit şi „o sumă de bani" cu răscumpărarea acelei moşii de la rege şi de la voievodul Transilvaniei, comitele Mihail să-i plătească „ca o despăgubire întrucîtva a acestor bani... treizeci şi două de mărci şi jumătate de argint după (greutatea de Buda)" (*ibidem*, vol. IV, p. 10).

[2] *Ibidem*, vol. II, p. 117.

[3] La 10 mai 1328, Pavel, judele curţii regale, condamnă pe Nicolae, fiul lui Grigore, la o amendă de 50 de mărci pe care urmează să i-o plătească lui — judelui — şi lui Dominic, deoarece a afirmat că un act al conventului din Dealul Orăzii e fals , cu toate că pecetea conventului care se afla pe el era autentică. Potrivit acelui act, Nicolae, fiul lui Grigore, şi Dominic, fiul lui Nicolae, au hotărnicit în 1325 prin arbitri 2 moşii ale lor din comitatul Szabolcs (R. P. Ungară) sub pedeapsa a 50 de mărci, pe care trebuia să le plătească partea care n-ar fi respectat hotărnicirea făcută (*ibidem*, p. 257—258). Potrivit judecăţii comitatului Satu Mare, din 4 octombrie 1335, Ioan Cantor trebuia să plătească lui Petru, care i-a poprit 4 cai, o gloabă de 4 dinari şi jumătate socotiţi în groşi şi 12 dinari sau groşi, la două soroace. Dacă n-ar fi plătit la termenul fixat, trebuia să-i dea „cînd ar fi ajuns în faţa judelui", în afară de partea judelui, zece mărci (*ibidem* , vol. III, p. 360). Nicolae din Doba (raion. Cehul Silvaniei), datora drept gloabă voievodului Toma o marcă şi jumătate cu privire la care s-a obligat în faţa strîngăto rului de gloabă, s-o plătească la 10 aprilie 1334 (*ibidem*, p. 319). În acelaşi timp, Albert din Moiad (raion. Simleu) în contul unei gloabe de 4 mărci a dat un cal, iar restul s-a obligat să-l dea mai tîrziu (*ibidem*). De observat însă că cu acelaşi prilej, au fost sechestrate în contul gloabei voievodului numeroase părţi de moşii (*ibidem*). În 1338, Ioan zis Lengen a plătit vice comitelui şi juzilor nobililor din comitatul Satu Mare o marcă în dinari, în contul unei gloabe a slujii sale (*famuli*) (*ibidem*, p. 488). La 1339, în procesul cîştigat pentru moşia Şimand, arhiepiscopul Chandin al Strigoniului şi magistrul Dionisie au plătit palatinului ţării amenzile de judecată la care au fost condamnaţi locuitorii din Şimand în suma de 20 de mărci de Buda (*ibidem*, p. 496). La 15 ianuarie 1342, Simion şi soţii săi au plătit comitelui Pavel, judele curţii regeşti, 5 mărci drept „taxă de împăciuire" în procesul lor cu Petru Zonga şi alţii (*ibidem*, vol. IV, p. 70).

Alături de plata serviciilor în natură [1] sau de plata mixtă, în bani şi în natură [2], întîlnim din ce în ce mai multe cazuri, în care plata serviciilor se face numai în bani [3].

Sînt plătiţi în bani şi luptătorii puşi să se bată în duel pentru a apăra cauza şi a adeveri, prin această formă a ordaliilor, dreptatea cuiva. În 1323, Demes s-a legat faţă de luptătorul Bugizlou să-i dea 0,50 de marcă atunci cînd va veni la Satu Mare şi dacă el se va împăca cu duşmanul său înainte de tăierea pletelor — regulamentul duelului cerea ca luptătorii să se bată cu pletele tăiate [4] — să-i dea 1 marcă, iar dacă se va împăca după tăierea pletelor, să-i mai dea 0,50 de marcă. Precum se vede şi din documentul acesta, părţile se puteau împăca înainte de a avea loc duelul. Evident, în asemenea cazuri se modifica şi plata luptătorilor [5]. În continuare s-a prevăzut ca, dacă Bugizlou va birui în duel, Deme îi va da 3 mărci, iar dacă va lăsa să treacă termenul de plată, îi va plăti ca pedeapsă 4 mărci. Dacă însă Bugizlou va fi învins, îi va plăti încă 0,50 de marcă [6].

Cu toate că funcţia de tezaurizare a banilor, ca podoabe sau mijloc de păstrare etc., s-a micşorat, partea mai mare a tezaurelor începînd să se transforme în capital cămătăresc sau comercial, banii continuă să joace

---

[1] La 15 octombrie 1326, numind regele un jude în satul Doroltţ, pe comitele Mihail, slujitorul (*servientem*) marelui vistier Dumitru Necksey, pentru pricinile ce trebuiau să ajungă în faţa regelui, vistierul scrie că au hotărît „să-i daţi cu totul şi în întregime venitul morii pe care noi am hotărît să se dea şi să se ia de acolo" (*ibidem*, vol. II, p. 204).

[2] La 28 mai 1317, magistrul Petheu, comite de Satu Mare, adevereşte că, deoarece magistrul Mihail i s-a alăturat să-l slujească, îi dă slujba de vicecomite al comitatului,,împreună cu două <locuri de> vamă ale noastre... sau slujba de vistier al nostru, împreună cu folosinţele sale. I-am făgăduit să-i mai dăm douăzeci de mărci, din care zece în ziua cînd va veni la noi, < precum şi> o manta şi o haină din postavul cel mai bun, iar celelalte zece < mărci> voim să i le plătim pe de-a întregul... după aceea, peste cîteva zile". Comitele promite de asemenea să-i mai dea şi un cal (*ibidem*, vol. I, p. 275).

[3] La 21 aprilie 1309, Henric, paroh de Sebeş, împuternicit al mai multor preoţi din decanatele săseşti, promite, în numele tuturor, lui Ioan de Arezzo, capelan al cardinalului Gentile, că-i va da „douăzeci de mărci de argint bun şi fin după greutatea de Buda", drept plată „pentru apărarea lui ca reprezentant al decanatelor săseşti înaintea curiei legatului papal, cît va dăinui misiunea acestuia în procesul decanatelor cu capitlul din Alba Iulia" (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 160). Probabil că tot la plata unui serviciu se referă şi actul din 19 iunie 1320, dat la Vetiş, în care cei 4 juzi din comitatul Satu Mare adeveresc că magistrul Mihail s-a legat să plătească la 6 octombrie „magistrului Teodor, jude asesor al nostru, cincisprezece pense în dinari iar, de va nesocoti < acest> soroc, va fi pedepsit cu amendă judecătorească" (*ibidem*, p. 357). În 1341, Petru al lui Gervasiu a plătit 1 florin şi 6 groşi unui om trimis cu o scrisoare la Oradea (*ibidem*, vol. IV, p. 44). În 1342, Petru al lui Gervasiu a trimis la Oradea doi oameni pentru a comunica capitlului o dispoziţie a papei, dîndu-le cîte un cal şi cinci florini de aur de cheltuială (*ibidem*, p. 91).

[4] Imre Hajnik, *A magyar bírósági szervezet és perjog az árpád — és a vegyes-házi királyok alatt* [Organizaţia judecătorească şi dreptul procesual maghiar sub regii din dinastia lui Arpad şi din dinastii deosebite], Budapesta, 1899, p. 271.

[5] *Ibidem*, p. 271, nota 95 şi Frigyes Pesty, *A perdöntő bajvivások történeté Magyarországon* [Istoria duelurilor judiciare în Ungaria], în *Értekezések a történeti tudományok köréből* [Comunicări din cercul ştiinţelor istorice], vol. I, 1867—1870, Budapesta, 1873, p. 46—58.

[6] În 1304, Grigore, Iacob, Ioan şi Gyleth au plătit pentru sfertul cuvenit fiicei lui Dionisie 30 de mărci (*ibidem*, vol. I, p. 40). În 1313, comiţii Daniil şi Nicolae au plătit pentru a patra parte din moşia Ungurei (raion. Sebeş) cuvenită fiicelor lui Tyuan, Margareta şi Scolastica, 12 mărci de argint bun (*ibidem*, p. 211).

un rol important sub formă de tezaur privat. Pe măsura pătrunderii banilor în rîndurile maselor largi, crește numărul deținătorilor de sume relativ mici, care, în felul acesta, sînt scoase din circulația generală a banilor. Cînd nevoile o cer aceste rezerve de bani intră din nou în circulație [1].

Existența acestor rezerve explică posibilitatea satisfacerii în bani a unor obligații, cum erau zestrea și darurile de nuntă ale femeilor [2], a părții a patra cuvenită fiicelor [3], precum și dăruirea sau legarea banilor prin testament [4] etc.

Tezaurele acumulate stăteau și la baza capitalului cămătăresc. Membrii clerului și instituțiile religioase, mănăstirile, episcopiile etc., dispuneau mai ales de asemenea rezerve de bani pe care le împrumutau feudalilor de toate gradele în schimbul unor dobînzi importante.

Oficial, biserica nu lua camătă și, formal, lupta împotriva ei. Într-un act din 11 martie 1328 se arată că Nicolae Broda, călugăr benedictin, abatele mănăstirii din Cluj-Mănăștur a băgat la închisoare „din pricina nesupunerii pe un călugăr cu avere din acea mănăstire, care dădea adesea banii săi unor mireni pentru un cîștig lumesc, măcar că fusese adesea sfătuit să se lase de astfel de lucruri" [5]. Dar atît biserica cît și creditorii laici găseau mijloace pentru a scoate profituri din operațiunile lor de credit fără a încasa direct procentele. Astfel, biserica îngăduia vînzarea averii pentru a se ajuta la nevoie, precum și predarea, zălogirea ei creditorului pentru ca acesta să se folosească de ea pînă la achitarea datoriei, asigurîndu-și astfel o recompensă pentru banii dați împrumut.

Au fost, desigur, și creditori laici, mai ales străini, italieni etc.

Banii împrumutați fiind folosiți mai mult pentru satisfacerea nevoilor curente, plata unor gloabe, a unor datorii urgente etc., nu în scop comercial, amortizarea lor era dificilă și problematică. De aceea creditul nu se

---

[1] Mihalevskii, *op. cit.*, I, p. 106.

[2] În 1304, Grigore, Iacob, Ioan și Gyleth, au plătit pentru zestrea și darurile de nuntă ale surorilor lor măritate 100 de mărci (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 40). În 1312, Petru, Andrei și Gheorghe, puși în stăpînirea moșiilor Culciul Mic și Culciul Mare (raion. Satu Mare) ale răposatului Andrei, s-au obligat să plătească văduvei acestuia „cincizeci de mărci în socoteala zestrei și a darurilor de nuntă", sumă din care au și plătit 26 de mărci, „iar cele douăzeci și patru de mărci rămase le vor plăti parte în bani, parte <în lucruri> după o prețuire cuvenită". De asemenea s-au obligat să plătească, mamei lui Andrei, pentru moșia Vetiș (raion. Satu Mare), „în socoteala zestrei și a darurilor de nuntă, cincizeci de mărci parte în bani, parte după o cuvenită prețuire" (*ibidem*, p. 163). În 1325, Iacob și frații săi au plătit, din zestrea și darurile de nuntă în valoare de 50 de mărci ale surorii lor Anich, 16 mărci în bani, iar pentru restul pînă la 25 de mărci au dat „sluji și slujnice" (*ibidem*, vol. II, p. 158). În 1334, episcopul Andrei și capitlul din Oradea au voit să plătească văduvei lui Ștefan drept zestre și daruri de nuntă ce i se cuveneau din moșiile pe care le-a dăruit soțul ei, 50 de mărci. Ea însă a cerut, pe cale judecătorească, 100 de mărci (*ibidem*, vol. III, p. 341).

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 70.

[4] În 1339, Ioan de Chaholy a plătit călugărilor minoriți din Satu Mare 12 mărci din cele 50 lăsate prin testament de bunica sa (cf. *Doc. priv. ist. Rom.* C, XIV, vol. III, p. 346). În 1339, Elisabeta, soția comitelui Blasiu, oaspe din Oradea, a lăsat prin testament, între alte bunuri imobile — vie și pămînt — și mobile — haine, țesături etc. — și bani gata : 2 mărci după socoteala de Buda lui Grigore blănarul, ruda sa și 0,50 de marcă capitlului bisericii celei mici a sfintei fecioare din Oradea (*ibidem*, p. 491).

[5] *Ibidem*, vol. II, p. 249.

acorda decît pe garanţie. Pămîntul constituia garanţia cea mai sigură. De aceea el rămîne la dispoziţia creditorului pînă la amortizarea împrumutului, dacă aceasta avea loc, dacă nu, pentru totdeauna.

Numeroasele cazuri de zălogire de moşii constituie o dovadă a nevoii crescînde de bani şi a înfloririi împrumutului cămătăresc pe teritoriul Transilvaniei [1].

O dată moşia zălogită, ea putea fi considerată înstrăinată, cedată, vîndută pentru totdeauna. Dificultăţile pe care le implica procurarea unor sume mai mari de bani, lipsa acestora, îngreunau foarte mult răscumpărarea lor. Abia întîlnim cazuri de răscumpărare de moşii. O asemenea răscumpărare făcută însă în condiţii foarte complicate, prin mijlocirea contractării unui nou împrumut şi a unei noi zălogiri, o întîlnim în anul 1335. Ladislau răscumpără jumătate din moşia Zybyn (raion. Oradea), zălogită de tatăl său, lui Nicolae, pentru 15 mărci, împrumutînd aceşti bani de la stăpînii săi, Ioan şi Nicolae, „cărora, prin mijlocirea altei scrisori" a capitlului, le-a lăsat „să răscumpere moşia pomenită, zălogindu-le-o lor" [2]. A urmat un lung proces, la sfîrşitul căruia moşia Zybyn (Zeben) a fost redobîndită, dar numai pentru a fi schimbată imediat cu o altă moşie [3]. În realitate, zălogirea a devenit o formă deghizată a înstrăinării, a vînzării definitive a pămînturilor.

Cazurile de achitare a datoriilor sînt rare. Documentele vorbesc mai mult de căutarea împrumuturilor noi, nu de stingerea datoriilor existente. La 27 iulie 1303, comitele Hunt de Matészalka, îşi lasă fiicele, dintre care una e măritată după Emeric de Micula, moştenitoare pentru 20 de mărci, pe care le împrumutase de la ele [4]. La 11 februarie 1341, capitlul din

---

[1] În 1314, Simion şi Iacob au zălogit comitelui Gal jumătate din moşia Găneşti „pentru douăzeci de mărci după <greutatea> mare... socotind cincizeci de dinari banali pentru un fertun", pe care le datorau ca „pedeapsă sau răscumpărare pentru uciderea lui Ştefan", fratele lui Gal (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 221). La 1333, o parte din moşia Zeleuş (raion. Sînnicolaul Mare) a fost zălogită pentru 3 mărci (*ibidem*, vol. III, p. 301). În 1335, Petru a zălogit lui Nicolae şi soţilor săi jumătate din moşia Kazar, aproape de Carei, pentru 19 mărci, „adică pentru cincisprezece mărci în groşi, socotind fiecare marcă la cincizeci de groşi, şi pentru patru mărci în dinari, socotite la zece pense, < bani> plătiţi şi primiţi în întregime" (*ibidem*, p. 364). În 1336, Toma şi Laurenţiu au zălogit lui Gheorghe „din pricina nevoii apăsătoare", pentru 26 de mărci de dinari banali vechi, o moşie aproape de Săuşa (*ibidem*, p. 369). La 1338, Petru a zălogit episcopului Transilvaniei, de la 22 februarie pînă la 22 septembrie 1339, moşia Uioara, pentru „şaptezeci de mărci de argint bun după greutatea de Buda, bani primiţi... în întregime" (*ibidem*, p. 450). În acelaşi an, Grigore de Sînmărtin a zălogit pe timp de un an cîte o jumătate din trei sate ale sale, aceluiaşi episcop al Transilvaniei, pentru „patruzeci de mărci de Sibiu de argint bun" (*ibidem*, p. 458). În 1340, Egidiu „a fost nevoit să zălogească", pentru 25 de mărci în groşi, pe timp de un an, a patra parte din moşia Benk, lui Toma (*ibidem*, p. 547). Într-un act din 25 mai 1340, se spune că jumătate din moşia Zeben (raion. Oradea) cu partea ce ţine de ea a fost zălogită, la o dată care nu se arată, pentru 27 de mărci (*ibidem*, p. 536). În 1341, „silit de o mare nevoie a sa din pricina unor gloabe", Nicolae a zălogit moşia Firminiş (raion. Zalău) lui Mihail pentru „şaizeci de mărci de aur curat, < plătite în bani> de argint bun" (*ibidem*, vol. IV, p. 18). În acelaşi an, Toma de Iara a zălogit lui Toma de Reghin jumătate din a patra parte a moşiei Benk pentru 15 mărci de argint după greutatea de Sibiu (*ibidem*, p. 19).

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 345.

[3] *Ibidem*, p. 536.

[4] *Ibidem*, vol. I, p. 30.

Oradea adevereşte că Andrei, fiul lui Iacob, a plătit lui Ioan, fiul lui Simion, 5 mărci cu care îi era dator [1].

Evident, sînt şi mai rare, simple excepţii, cazurile de iertare a datoriilor, care, în ultima analiză, nu se fac pe degeaba, ci, desigur, în schimbul unor compensaţii sau servicii.

Astfel în 1341, cu ocazia împărţirii moşiei Ciumeşti (raion. Carei), între Petru zis Zonga şi fiii săi, şi fiii lui Andrei, primii au iertat celor din urmă, probabil pentru avantaje obţinute la împărţirea moşiei, „şase mărci şi jumătate", pe care aceştia trebuiau să le plătească la acea ocazie [2].

Obişnuit, datoriile se achită în natură, prin cedarea moşiilor zălogite ori prin dăruirea unor moşii pentru amortizarea datoriilor existente [3]. Uneori cedarea pămîntului e silită şi se face din oficiu la expirarea termenului la care debitorul trebuia să achite banii primiţi împrumut [4].

Banii se obţineau şi prin arendarea altor bunuri care produceau venit.

La 8 septembrie 1308, conventul din Cluj-Mănăştur arendează la doi orăşeni din Cluj „un loc şi un pămînt de moară care va avea patru roţi şi nu mai multe, lîngă rîul Someş", plătind conventului

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 8.

[2] *Ibidem*, p. 68.

[3] La 28 iunie 1320, Raphayn, fiul lui Pavel, şi mama sa au dăruit lui Pavel, cumnatul său şi soţiei sale Miche, precum şi lui Ştefan şi Pavel, cîte o treime din trei moşii ale lor. Or, Patyod (R. P. Ungară) şi Gernez, lîngă Tiream, „pentru douăzeci şi cinci de mărci primite întregi de la ei... De asemenea numiţii Raphayn şi... mama sa au dăruit sus-zişilor magiştrii Pavel şi Ştefan şi o slujnică numită Mwch (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 360). În 1322, o moşie a fost cedată fraţilor episcopului Ivanca de Oradea, în schimbul celor 25 de mărci pentru care fusese zălogită" (*ibidem*, vol. II, p. 45). La 22 septembrie 1325, Ladislau, Mihail şi Beche de Vireag (raion. Năsăud) au dat lui Dominic moşia Sintereag pe care tatăl lor o lăsase sotiei lui Dominic, Margareta, sora lor, drept a patra parte cuvenită fiicei „cît şi pentru cincizeci de mărci de argint bun pe care sus-zisul Dominic... le dăduse şi le împrumutase" (*ibidem*, p. 161). La 8 octombrie 1333, comitele Sebastian a lăsat ginerelui său Ioan, fiul fostului vicevoievod Nicolae, atît în temeiul înrudirii, cît şi pentru că „nu au putinţa să-i plătească cele douăzeci şi cinci de mărci de argint bun după greutatea de Buda, primite de la el", o parte din moşia Bosoud (R. P. Ungară) (*ibidem*, vol. III, p. 307). La 4 iulie 1334, Simion şi Ioan de Sînmartin cedează lui Avram jumătate din satul Sîngeorgiu (raion. Tg. Mureş), pe care i-au zălogit-o în schimbul sumei de 13 mărci pe care nu i-au putut-o plăti (*ibidem*, p. 326). În 1341, Laurenţiu şi fiii săi au zălogit lui Ştefan a patra parte ce aveau în moşia Sinnicoară (raion. Gherla), pentru „douăzeci de mărci — marca socotindu-se la zece pense" şi, primind de la el încă 7 mărci de argint, pentru a achita o gloabă, i-a cedat-o pe veci (*ibidem*, vol. IV, p. 5). La 1 mai 1342, nobilul Petru şi fiii săi au cedat episcopului Andrei de Oradea moşia Uioara (raion. Aiud), pe care i-o zălogiseră pentru „şaptezeci de mărci de argint bun, după greutatea de Buda, şi cincisprezece mărci, tot de argint bun, după greutatea de Alba <Iulia cît> şi cinci mărci de argint bun după aceeaşi greutate, precum şi şapte mărci de dinari, mai puţin un fertun, fiecare marcă fiind socotită la zece pense", în total pentru 96,75 de mărci. Moşia fiind preţuită la 160 de mărci, episcopul le-a plătit diferenţa şi le-a mai dat pe deasupra alte 160 de mărci (*ibidem*, p. 77—78).

[4] La 5 iulie 1325, capitlul din Arad adevereşte că Grigore de Chieri n-a răscumpărat la sorocul stabilit moşia sa Chieri (raion. Ineu) de la Posa de Zer, căruia i-o zălogise pentru 9 mărci (Cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 148—149). Moşia trecea, prin urmare, în posesiunea creditorului. La 4 mai 1342, capitlul din Alba Iulia adevereşte că Toma şi Ladislau n-au răscumpărat partea lor dintr-o moşie zălogită pentru 15 mărci de Sibiu, cu toate că reprezentantul creditorului a aşteptat, la expirarea termenului, înaintea capitlului. Moşia zălogită trecea astfel de drept în posesiunea creditorului (*ibidem*, vol. IV, p. 83).

„în fiecare an, drept dare de pămînt, o marcă și jumătate de argint curat după greutatea de Bistrița ... Pe lîngă aceasta, cînd noi înșine îi vom cerceta de trei ori, ... ne vor înfățișa cîte un dar în valoare de o jumătate de fertun" [1].

Ținînd seama de dezvoltarea producției și a schimbului de mărfuri, precum și a circulației banilor în Transilvania, avem toate premisele pentru a presupune existența în această vreme a unor germeni ai capitalului și creditului comercial, care ușurau operațiunile de vînzare-cumpărare și achitarea obligațiilor contractate pe piață [2]. Aceștia trebuiau să fi existat mai ales în legătură cu unele mărfuri, care aveau o circulație mai largă, cum au fost metalele prețioase, animalele i șvinul. Nu dispunem însă de date concrete în privința aceasta ca și în privința multor altor probleme în legătură cu schimbul mărfurilor și circulația monetară în această vreme.

Cunoaștem un singur caz în care o sumă importantă de bani depusă pentru păstrare a fost folosită pentru repararea unei biserici.

Înainte de a muri, Laurențiu, Nicolae și Pancrațiu au încredințat fratelui lor Chanadin, arhiepiscopul de Strigoniu, încă pe vremea cînd era lector la biserica din Oradea și apoi pe cînd era episcop de Agria „patru sute de mărci în groși ca să le păstreze" pentru fiii lor rămași orfani în vîrstă fragedă și să le dea cînd vor fi mari sau cînd vor avea nevoie de ele: „această sumă a fost pusă în păstrare în chip vădit în cămara capitlului din Oradea". Devenind arhiepiscop de Strigoniu, Chanadin a folosit acei bani, pentru repararea bisericii Sf. Adalbert, dînd pe urmă trei moșii ale capitlului „ca despăgubire și acoperire acelei sume de patru sute de mărci" fiilor lui Laurențiu, Nicolae și Pancrațiu, care „le-au primit de bunăvoie — și l-au socotit dezlegat în privința sumei amintite" [3].

O dovadă a creșterii circulației monetare și a nevoii de bani este și faptul care constituie o abatere de la practica feudală de pînă atunci [4], că în procese împricinații preferă plata în bani pămîntului oferit [5].

Astfel, într-un act din 4 ianuarie 1335, capitlul din Alba Iulia adeverește că Ioan, trebuind să plătească la 1 ianuarie episcopului Pavel de Belgrad „treizeci de mărci după socoteala de Buda... parte în dinari, parte în lucruri", deoarece n-a avut bani gata la sorocul pomenit, a voit să-i cedeze, în schimb, un sat. Dar împuternicitul episcopului, arhidiaconul Bulchu de Satu Mare, n-a voit să primească aceasta, ci a cerut bani gata sau în lucruri de valoare corespunzătoare. Ioan a protestat spunînd că, după obiceiul țării, debitorul se poate achita de datorie cedîndu-și moșia [6]. De fapt, pînă la urmă, plata banilor, a căror sumă s-a ridicat între timp, desigur datorită gloabelor, la 120 de mărci, s-a făcut, în același an, „parte în <bunuri> prețuite, parte în bani gata" [7].

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 68.

[2] Cf. și S. F. Tokmalaev, *Capitalul comercial și profitul comercial*, Buc., Editura de Stat, 1951, p. 12.

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 392—395.

[4] Gy. Székely, *A parasztság szerepe az árutermelésben*, p. 123.

[5] Cf. și Emma Lederer, *A középkori pénzüzletek története Magyarországon* [Istoria tranzacțiunilor bănești din Ungaria în evul mediu] (1000—1458), Budapesta, 1932, p. 26.

[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 342—343.

[7] *Ibidem*, p. 350—351.

Uneori, imobilele sechestrate pentru gloabă erau vîndute de judecător pentru a obține bani, care erau mai ușor de împărțit între dînșii și prezentau posibilități mai variate de întrebuințare.

Astfel, la 13 iulie 1314, comitele și juzii nobililor din comitatul Cluj, au vîndut cu șase mărci în dinari moara de pe rîul Nadăș a lui Andrei, pe care au sechestrat-o drept gloabă, după ce stăpînul său, care omorîse doi slujitori (*servientes*) ai lui Ioan și Nicolae de Mera, a fugit [1].

Feudalii practică și acum vechiul obicei de a pune mîna pe bani prin jaf și silnicie. La 8 aprilie 1329, magistrul Desideriu de Elephanth, castelanul de Bologa, s-a plîns comitelui Pavel, judele curții regelui, că Matia de Ewsy (așezare dispărută lîngă Oradea), a venit la 13 februarie 1328, cu cete înarmate la sălașul (*ad descensum*) lui Peteu de Cubleș, Laurențiu de Alton și Dominic, slujitorii săi (*servientes*) și, după ce a ucis pe acei slujitori ai săi, a luat de la ei 100 de mărci „în bani gata". În cele din urmă împricinații s-au împăcat. Matia s-a obligat să dea împreună cu magistrul Ștefan, prepozit de Oradea, fratele său, magistrului Desideriu, moșia Mykola, de lîngă Secueni, pe care a dobîndit-o în urma zălogirii pentru aceeași sumă de bani, sau, dacă n-ar putea-o da, alte două moșii în valoare echivalentă. Pe deasupra, Matia și Ștefan s-au obligat să plătească lui Desideriu la trei soroace „șaptezeci de mărci în groși de Boemia sau în groși de argint vienezi sau în banali regali care umblă acum, după valoarea de la Buda" [2].

Într-un act din 31 octombrie 1341 se arată că, cu ocazia atacului său asupra orașului Alba Iulia și a unor sate episcopale, voievodul Toma al Transilvaniei l-a închis pe Henchman din Aiud, pe care nu l-a eliberat pînă nu i-a plătit „două sute de mărci de argint bun" [3].

Banii formează obiectul litigiilor și proceselor.

În 1322, Doja, palatinul Ungariei, comite de Satu Mare, amînă procesul lui Andrei, Petru și Gheorghe, pe de o parte, și Mike, pe de alta, iscat din cauza neplătirii de către cei dintîi a 10 mărci [4].

Lipsesc informațiile documentare privind relațiile bănești dintre Transilvania și celelalte țări, deși, ținînd seama îndeosebi de bogăția animală și de exportul de metale prețioase din această vreme, e sigur că au existat asemenea relații cu apusul, dacă nu direct, măcar prin mijlocirea Ungariei. Dinarii tătărești de aur primiți de strîngătorii dijmelor papale în 1333 pe teritoriul Transilvaniei constituie o dovadă a legăturilor economice ale acestei provincii cu regiunile de pe versantul exterior al munților Carpați și în general cu răsăritul Europei [5].

Cunoaștem un caz în care un cleric din Transilvania aflător în Italia a primit bani. Este vorba de abatele Nicolae din Ungaria (Vngarus),

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 226.

[2] *Ibidem*, vol. II, p. 274.

[3] *Ibidem*, vol. IV, p. 63.

[4] *Ibidem*, vol. II, p. 35.

[5] *Ibidem*, vol. III, p. 293. Cf. și C. Moisil, *Istoria monetei în Romînia. Împrejurările premergătoare înființării monetăriei naționale romînești*, în „Cronica numismatică", an. I, nr. 8, decembrie 1920, p. 59—60, și, de același, *Istoria monetei în Romînia. Monetăria Transilvaniei pînă la 1521*, *ibidem*, an. IV, nr. 3—4, iulie-august 1923, p. 29.

prepozit de Arad, care, fiind bolnav pe cînd se afla la învăţătură la Neapole, pe la 1322, a primit de la regina Maria, mama regelui Carol Robert, prin Ansellot de Lumeriaco, vistierul reginei, „o uncie ‹socotită› în carolini de argint" [1].

IV

URMĂRILE SOCIALE ALE INTENSIFICĂRII CIRCULAŢIEI MONETARE

Una din urmările cele mai importante ale intensificării circulaţiei monetare în perioada de care ne ocupăm este transformarea pe o scară mai largă ca pînă acuma a rentei feudale şi a altor obligaţii în natură în obligaţii băneşti. Stăpînii feudali folosesc acest mijloc pentru intensificarea exploatării maselor producătoare.

În secolul al XIV-lea cresc sarcinile maselor producătoare atît în ceea ce priveşte prestaţiile în natură — spre mijlocul secolului se generalizează dijma numită a noua parte — cît şi obligaţiile lor în bani[2] şi se constată o sporire a acestora din urmă, fie ca răscumpărare în bani a unor obligaţii plătite pînă acum în natură, fie sub formă de sarcini noi stabilite din capul locului în bani [3].

Darea în bani, *census seu terragium* [4], se percepea atît pe moşiile regale[5], cît şi pe cele nobiliare şi bisericeşti. Date mai numeroase s-au păstrat cu privire la acestea din urmă. Cînd apare ca sarcină principală, pe moşiile nobiliare sau bisericeşti, darea pe pămînt după o sesie era de 1 fertun. La darea aceasta se referă documentul din 21 decembrie 1324, prin care regele Carol Robert scuteşte pe oamenii şi iobagii nobililor din Transilvania de plata „unui fertun sau unei jumătăţi de fertun" voievodului [6].

Pe moşiile regale, darea era mai mică, de cel mult 0,50 de fertun (6 ponduri) [7]. Astfel, oamenii colonizaţi de Carol Robert în cîteva sate, între care Cîmpulung, din ţara Maramureşului, trebuiau să plătească regelui „ca bir al pămîntului... de fiecare gospodărie întreagă, cîte o jumătate de fertun" [8]; după o curte sau gospodărie care nu avea ogoare, cîte 3 ponduri[9].

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 47.

[2] Gy Székely, *A jobbágyság földesuri terheinek növélése 'és az eröszakapartáus 'további kiépitése* [Creşterea sarcinilor faţă de stăpînii de moşie a iobăgimii şi dezvoltarea mai departe a aparatului de constrîngere], în *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században* [Studii privitoare la istoria ţărănimii din Ungaria în sec. XIV], Budapesta, 1953, p. 276 şi 293—297.

[3] *Ibidem*, p. 294 şi, idem, *A parasztság állami terheinek növekedése és a polgárság bekepcsolódása a jobbagyság kizsákmányolásába* [Creşterea sarcinilor către stat ale ţărănimii şi angrenarea orăşenimii în exploatarea iobăgimii], tot acolo, p. 377. Cf. şi E. Molnár, *A magyar társadalom története az öskortól az árpádkorig*, p. 256, 262—263, 267 şi, de acelaşi, *A magyar társadalom története az Arpádkortól Mohácsig*, p. 26—27.

[4] Székely, *A jobbágyság földesuri terheinek növelése*, p. 294.

[5] Idem, *A parasztság állami terheinek növékedése*, p. 379.

[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 139.

[7] E. Molnár, *A magyar társadalom története az Arpádkortól Mohácsig*, p. 26.

[8] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 285.

[9] *Ibidem.*

Alături de darea anuală în bani, în primii ani ai secolului al XIV-lea [1] se percepeau şi alte dări în bani. Astfel era darea ocazională, *collecta*, care se încasa, în anumite cazuri, de război, evenimente familiare etc., atît de către rege [2], cît şi de stăpînii feudali [3].

La 2 noiembrie 1319, Dominic cedează lui Jakou două părţi din bucata sa de pămînt pe care o are în moşia Beldiu (raion. Alba) în schimbul întreţinerii sale, păstrîndu-şi totuşi pentru, sine „birul pe pămînt al oamenilor" (*terragium populorum*). Cît priveşte, „darea regească (*collecta regalis*), dacă pomenitul Dominic va izbuti s-o capete pentru sine, să o păstreze în stăpînirea sa, dacă însă va izbuti s-o capete în orice fel Jakou pentru sine, va fi dator să-i dea lui Dominic darea regească de la două gospodării sau curţi" [4].

În privilegiul său din 20 aprilie 1322, acordat orăşenilor din Cluj, regele Carol Robert porunceşte voievodului şi celorlalţi dregători din Transilvania să nu asuprească pe acei orăşeni „încălcînd libertăţile lor la strîngerea dărilor (*collectarum*), a vămilor, merindelor şi a oricăror alte plăţi" [5].

După cum s-a putut constata şi mai sus, uneori darea regală se dăruia puternicilor laici şi bisericeşti. La 20 iunie 1331, spun membrii capitlului de Alba Iulia, „strîngătorul dării noastre regeşti" (*exactor collecte regalis nostre*), a strîns din ţinutul Sebeş „patruzeci de mărci în dinari" [6], apoi alte 40 de mărci [7]. Tot atunci canonicii din Alba Iulia atestă că „strîngătorul cincizecimii noastre romîneşti (*quinquagesime nostre olacalis*) de la toţi cnezii noştri pentru datoriile lor, cu care... ne sînt datori nouă în fiecare an, ne-a adus în bani nouă mărci şi un fertun de argint bun" [8]. Membrii capitlului au iertat 3 fertuni „cnezului nostru din Poiana Aiudului" [9].

Darea pe pămînt în bani se percepea şi de la orăşeni din care mulţi aveau pămînt în hotarul oraşului.

În privilegiul acordat orăşenilor din Cluj, la 19 august 1316, se arată că toţi cei care au pămînt, să plătească anual o dare de 1 fertun de greutate regală, cei care nu au pămînt, ci case, cîte 3 ponduri, iar jelerii cîte 1 pond şi jumătate, drept „bir pe pămînt" (*nomine terragii*)[10].

În Transilvania existau o serie de obligaţii şi prestaţii încasate de voievod, pe care, în ultima analiză, le plăteau tot iobagii.

La cererea lor şi vrînd să răsplătească pe nobilii şi slujitorii regali din Transilvania, pentru slujbele aduse şi cu deosebire pentru că au luptat alături de el cînd a venit să ocupe tronul Ungariei, împotriva lui Moise şi a saşilor necredincioşi, la 21 decembrie 1324 regele Carol Robert îi scuteşte

[1] Székely, *A jobbágyság földesuri terheinek növelése*, p. 295.
[2] Idem, *A parasztság állami terheinek növekedése*, p. 295—296.
[3] Idem, *A jobbágyság földesuri terheinek növelése*, p. 295—296.
[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 330.
[5] *Ibidem*, vol. II, p. 37—38. Cf. şi Székely, *A jobbágyság földesuri terheinek növelése*, p. 379.
[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 16.
[7] *Ibidem*, p. 19.
[8] *Ibidem*, p. 17.
[9] *Ibidem*.
[10] *Ibidem*, vol. I, p. 252.

pe ei și pe iobagii lor de „găzduiri și darea merindelor", [1] cu care erau datori pînă acum voievodului Transilvaniei, „ca și de orice îndatorire sau dare fie că e darea de un fertun sau jumătate de fertun, fie orice altfel de plată, oricum s-ar numi" [2]. Ca urmare poruncește ca „să nu-i fie îngăduit nici unui voievod sau vreunui slujbaș al său... să primească sau să așeze asupra acelor nobili și asupra iobagilor lor vreo găzduire și dare de merinde, vreo îndatorire, plată, dare pe cap, sau orice alte plăți" [3].

Dreptul de găzduire însă regele îl rezervă pentru sine și urmașii săi [4]. Dacă vine regele în Transilvania, continuă același act, oamenii sau iobagii acelor nobili să fie datori să dea pentru merindele folositoare maiestății regale nu mai mult decît „de fiecare o sută de curți un butoi de vin, o oaie sau un bou gras, un porc și o marcă pentru piper și șofran sau croc" [5].

Din secolul al XIII-lea, locuitorii unor ținuturi sau orașe privilegiate nu mai plăteau darea în bani individual, ci colectiv.

Scutindu-i de sarcina de a lua parte la oaste, de darea proviziilor și a găzduirilor regești, prin actul său din 20 ianuarie 1318, regele Carol Robert îi obligă pe sașii din scaunele Mediaș, Șeica Mare și Șeica Mică, să-i plătească anual, la sărbătoarea sfîntului Martin (24 octombrie) „patru sute de mărci de argint bun și fin după greutatea sibiană" [6].

Sașii din provincia Sibiu plăteau global 500 de mărci [7].

Avem date și privitor la încasarea noii dări pe poartă, de 3 groși, apoi, după 1338, de 18 dinari, care a înlocuit în 1336 venitul cămării provenit din preschimbarea anuală a monedelor : cea mai grea dintre prestațiile față de stat impusă iobagilor în secolul al XIV-lea [8].

La 24 septembrie 1339, Andrei cel Mare, vicejudele și orășenii din Satu Mare adeveresc declarația comitelui Martin, făcută în numele lui Ender, comitele cămărilor regești din Satu Mare și din Oradea, potrivit căreia Ladislau de Semlyén (R. P. Ungară) a plătit „venitul cămării", după 48 de porți ale sale, magiștrilor Toma, delegatul lui Toma, voievodul Transilvaniei, și lui Albert, delegatul arhiepiscopului de Strigoniu [9].

O sarcină grea care apăsa asupra maselor populare o constituiau dijmele bisericești. Ele pot fi împărțite în două categorii : dijme interne, pe care poporul le plătea preoților și episcopilor locali și dijme externe, pe care aceștia le plăteau papei sub diferite titluri, contribuții la susținerea activității de răspîndire a religiei catolice, la expedițiile cruciate etc., precum și pentru întreținerea legaților papali trimiși în țară [10].

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 139.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem*, vol. I, p. 284.
[7] *Ibidem*, vol. II, p. 32.
[8] Székely, *A parasztság állami terheinek növekedése*, p. 380.
[9] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 517. Cf. și Székely, *A parasztság állami terheinek növekedése*, p. 381.
[10] Cf. și C. Mureșan — G. S. Ardeleanu, *La politique fiscale de la papauté en Transylvanie au cours de la première moitié du XIV-e siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, p. 229 și urm.

Dijmele bisericeşti se plăteau după produsele agricole : cereale, vin, miere, vite, păsări de curte etc.[1]. În principiu dijma se cuvenea episcopului pentru acoperirea cheltuielilor diecezei sale. A patra parte din ea însă era cedată parohilor pe teritoriul cărora se percepea. De altă parte, începînd cu secolul al XIII-lea, dijma s-a împărţit între episcop şi membrii capitlului său.

Pentru a scăpa de greutăţile şi cheltuielile în legătură cu strîngerea dijmelor, membrii clerului s-au silit, încă din secolul al XII-lea, să generalizeze plata lor în bani[2]. Tendinţa aceasta reiese clar din socotelile de dijme ale capitlului din Alba Iulia din anul 1331. Potrivit acestor socoteli, la 18 noiembrie 1331, „strîngătorul nostru de dare din Vinţul de Jos", spun membrii capitlului, le-a plătit 4 mărci de argint şi 0,50 de fertun[3]. La 25 noiembrie, „Ladislau cel Mare, strîngătorul nostru de dijme din Tîrnava", a adus 5,50 de mărci[4], apoi 8 mărci[5]. Năierul (*nauta*) lor din Oarda (raion. Alba) a plătit membrilor capitlului 9 mărci[6], apoi 3 mărci fără 1 fertun[7]. Năierii din Cut (raion. Sebeş) 3 mărci[8] etc.

Ca să-şi asigure veniturile în orice împrejurare, clerul s-a folosit de diferite mijloace. Uneori dijma era răscumpărată printr-o sumă de bani. Altădată strîngerea dării şi a dijmei se arenda unor strîngători ai veniturilor bisericeşti care trebuiau să plătească o sumă anumită. Evident, aceştia căutau să tragă şi ei foloase cît mai mari de la iobagii dijmuiţi. Între arendaşi găsim clerici — obişnuit parohii locali — şi laici.

Informaţii bogate avem cu privire la aceasta într-un document din 1334. În luna noiembrie din acel an, „preotul Ioan, strîngătorul dărilor din decanatul de Orăştie", a aşezat „darea fumurilor sau focurilor sau a locuitorilor şi oaspeţilor din Orăştie". Găsind în totul 344 de fumuri, „Nicolae, parohul acelui loc a plătit ca dare (*census*) pentru fumurile astfel socotite", 5,76 de mărci de greutatea cea mare[9]. În Căstău (raion. Orăştie), a găsit 64 de fumuri. Parohul locului a plătit o sumă a cărei mărime nu se arată[10]. În Beriu (tot acolo) a găsit 107 fumuri; în Sereca, 60 de fumuri, pentru care parohul locului a plătit 1 marcă. La cererea „părtaşilor săi, deoarece nu avea <bani>... — spune strîngătorul de dare — i-am iertat un kuntin"[11]. În satul Turdaş a găsit 56 de fumuri, după care a primit 1 marcă „de greutatea cea mare, mai puţin un loton"[12]. În satul Pricaz a găsit 35 de fumuri, după care parohul locului i-a plătit 1 marcă şi 5 kuntini de greutatea cea

[1] Elemér Mályus, *Az egyházi tizedkizsákmányolás* [Exploatarea bisericii prin dijme], în *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században* [Studii privitoare la istoria ţărănimii din Ungaria în sec. XIV], Budapesta, 1953, p. 320—321.
[2] *Ibidem*, p. 327. Cf. şi *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 16—23.
[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 20.
[4] *Ibidem*, p. 21.
[5] *Ibidem*, p. 22.
[6] *Ibidem*, p. 19.
[7] *Ibidem*, p. 20.
[8] *Ibidem*.
[9] *Ibidem*, p. 341.
[10] *Ibidem*.
[11] *Ibidem*, p. 342.
[12] *Ibidem*.

mare [1]. În Romos a găsit 255 de fumuri, după care i s-au plătit 4,25 de mărci. În satul Cricău a găsit 188 de fumuri. Parohul locului trebuia să plătească 3 mărci și 0,50 de fertun de argint bun și „fiindcă nu mi-a plătit — spune strîngătorul de dare — am pus interdict asupra lui" [2] etc.

La 11 iunie 1325, Gheorghe, vicearhidiacon de Ugocea și Pavel, strîngătorul de dijme al episcopului de Alba Iulia în ținuturile Satu Mare și Ugocea, arendează pe timp de 1 an strîngerea dijmei provenite „din roadele pămîntului, din turme și din alte venituri" din satul Keri (azi în R. P. Ungară), lui Ladislau, „stăpînul sus-numitei moșii", pentru o marcă de argint bun [3].

Contradicțiile dintre feudalii laici și bisericești s-au ascuțit în urma luptei lor de a acapara pentru ei veniturile provenite din dijmele bisericești.

La 9 iulie 1335, episcopul Andrei al Transilvaniei arată că, „deși nobilii țării Transilvaniei,... crezînd că noi și cei ce țin de noi i-am fi nedreptățit în privința dijmelor și zeciuelilor, precum și a drepturilor lor,... purtîndu-se întru cîtva sfadă de o parte și de alta cu privire la acestea", în cele din urmă a ajuns la înțelegere cu ei, ca dijmuitorul episcopal să așeze dijmele împreună cu judele satului sub mărturia comitelui comitatului. Cei care nu vor plăti dijma pînă la 2 februarie, să plătească o gloabă de 1 dinar de căpiță de cereale, la a doua amînare 2 mărci, iar la a treia, 3 mărci. Două părți din aceste gloabe se cuveneau comiților comitatelor, a treia parte dijmuitorului episcopal. De altă parte, stăpînii satelor „să nu poată cumpăra, lua în arendă sau cotropi dijme împotriva voinței episcopului și a arhidiaconului sau a dijmuitorului lor, ci să fie slobod episcopul și arhidiaconul și împuterniciții lor să le vîndă sau să le dea în arendă oricui ar voi". Din gloaba plătită de ucigaș pentru ucidere și din amenzile judecătorești, arhidiaconii sau împuterniciții lor să nu poată lua mai mult de 1 marcă [4].

Dijmele bisericești erau atît de grele, încît îi înspăimîntau pe cei de altă religie să treacă la religia catolică, de teama de a nu fi siliți să le plătească. La 8 mai 1328 papa Ioan al XXII-lea a mustrat pe prelații din Ungaria pentru faptul că, atunci cînd se întîmpla ca unii dintre cumani, romîni și slavi să treacă la religia catolică, ei cer „cu prea multă strășnicie... dijmele întregi și chiar le stoarceți, pricină pentru care noii credincioși și cei astfel convertiți, datorită faptului că mai înainte de convertirea lor nu obișnuiau să plătească aceste dijme, acum spun că de aceea sînt îndemnați ca să îmbrățișeze numita credință catolică, spre a da bunurile lor oamenilor bisericii" [5].

Cheltuielile de întreținere a trimișilor papali în țară și contribuțiile cerute de papalitate pentru finanțarea propagandei religioase și a luptelor pentru răspîndirea catolicismului constituiau o altă categorie de sarcini față de biserică.

---

1 *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 20.
2 *Ibidem.*
3 *Ibidem*, vol. II, p. 149.
4 *Ibidem*, vol. III, p. 352–353.
5 *Ibidem*, vol. II, p. 257.

Cheltuielile de întreţinere a cardinalului Nicolae Boccasino, trimis de papa Bonifaciu al VIII-lea în Ungaria pentru a sprijini candidatura lui Carol Robert, au fost suportate de clerul local, respectiv de masele producătoare, de la care erau storşi banii ceruţi de legatul papal. La 30 ianuarie 1302, German, custodele călugărilor franciscani din Transilvania, anunţa pe Hayman, provincialul ordinului franciscan din Ungaria, că Petru, episcopul de Alba Iulia, a strîns în acest scop 40 de mărci. Episcopul avea pregătite alte 100 de mărci. De asemenea s-a strîns de la clerul diecezei sale „partea rămasă a banilor sus-scrişi şi el se străduieşte cu credinţă să ceară şi să primească, dacă va putea, şi mai mult de la ei” [1].

Tot pentru a sprijini pe Carol Robert şi a învinge opoziţia întîmpinată din partea adversarilor săi a fost trimis în Ungaria, în 1308, cardinalul Gentile.

Din cartea de socoteli a cardinalului, păstrată fragmentar cu foarte multe lipsuri, din pricina cărora nu se pot urmări toate încasările făcute, reiese că el a strîns de la bisericile din Transilvania, drept cheltuieli pentru întreţinerea sa, în timp de trei ani, de la 1308—1311, 807 mărci de argint şi 4 fertuni. Suma totală a fost, de sigur, mult mai mare. Ea nu poate fi cunoscută precis din pricina lipsurilor amintite. Cartea de socoteli arată că mulţi au rămas datori, neputînd achita banii ceruţi. Numai episcopul Transilvaniei i-a rămas dator cu 418 mărci, pe care urma să le plătească în 1312 [2]. Potrivit cărţii de socoteli din 1317—1320 a lui Rufin de Civinio, trimis de papă pentru strîngerea restanţelor, datoria aceasta s-a urcat pînă la acea dată la suma de 953 de mărci de argint [3].

Din această datorie, la 12 septembrie 1311, episcopul Transilvaniei a plătit 520,50 de mărci [4], iar mai tîrziu 370 de mărci şi 3 fertuni [5]. De asemenea a mai plătit 89 de mărci şi 3 fertuni. În total deci, numai din episcopia Transilvaniei s-au încasat pentru întreţinerea cardinalului Gentile 1830 de mărci şi 4,50 de ponduri. Din lipsă de documente, nu putem şti cît au plătit celelalte două episcopii de pe teritoriul Transilvaniei, cea din Oradea şi cea de Cenad.

La 14 iulie 1311, episcopul Benedict al Transilvaniei a făcut apel la papă împotriva sarcinilor prea mari şi nedrepte la care a fost supusă biserica sa pentru a acoperi cheltuielile de întreţinere a legaţilor papali Nicolae Bocasino şi Gentile. „Prin plata cheltuielilor de întreţinere a legaţiunilor — scrie episcopul — aşezate în chip nedrept împotriva lui dumnezeu şi a dreptăţii, am ajuns dimpreună cu clerul întru aşa mare sărăcie şi lipsă, încît mijloacele bisericilor nici nu ajung pentru hrana noastră” [6].

În 1317, papa Ioan al XXII-lea a trimis în Ungaria pe amintitul Rufin de Civinio, pentru a strînge veniturile pe anul întîi de la beneficiile libere şi cele rezervate pe seama sa, precum şi restanţele pe care le datorau diferiţi prelaţi, între care şi Benedict, episcopul Transilvaniei : 953 de mărci

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 13.
[2] *Ibidem*, p. 61—63.
[3] *Ibidem*, p. 253.
[4] *Ibidem*, p. 195.
[5] *Ibidem*, p. 258—259.
[6] *Ibidem*, p. 193.

de argint pentru cheltuielile de întreţinere a fostului legat papal, cardinalul Gentile.

Cu această ocazie Rufin a mai strîns de la episcopul Transilvaniei 89 de mărci şi 4,50 de ponduri şi l-a dezlegat şi cu privire la plăţile anterioare, menţionate mai sus, făcute în contul datoriei sale [1]. Din veniturile anului întîi ale beneficiilor vacante rezervate de papă pe seama sa, Rufin a adunat 283 de mărci, 3 uncii, 1/3 şi 2/57 dintr-o uncie [2]. Pe lîngă acestea, diferitele biserici i-au rămas datoare cu 107 mărci [3].

În 1341–1342 Petru al lui Gervasiu, strîngător de dijme papale, a atestat că, pentru prepozitura bisericii de Oradea rămasă vacantă doi ani şi jumătate, s-au plătit cămării papale 1 000 de florini de aur [4].

În 1331, papa Ioan al XXII-lea a trimis în Ungaria pe Iacob al lui Berengariu şi pe Raimond de Bonofato, doi clerici originari din Franţa, pentru a strînge dijma pe şase ani statornicită de papa Clement al V-lea, în 1311, la sinodul de la Vienne, pentru finanţarea luptei împotriva necredincioşilor, precum şi alte dijme care nu au fost predate cămării papale.

Din banii adunaţi voiau să se înfrupte şi strîngătorii de dijme. Lăcomia lor a dat loc la nereguli. La 6 mai 1337, papa Benedict al XII-lea trimite un nou delegat, pe Petru al lui Gervasiu, şi cere strîngătorilor de dijme mai vechi să-l informeze verbal şi în scris, „fără a ascunde sau a plăsmui ceva" [5], despre tot ce au strîns din veniturile de orice fel cuvenite cămării papale. Chemaţi la Avignon ca să dea socoteală despre activitatea lor, Iacob de Langres şi Iacob al lui Berengariu nu s-au înfăţişat. Ca urmare, papa ordonă noilor trimişi papali, Galhard de Carceribus şi Petru al lui Gervasiu, să-i silească, apelînd la nevoie la ajutorul autorităţilor laice, pe Iacob al lui Berengariu, şi pe oamenii răposatului Iacob de Langres, să descopere sumele de bani şi celelalte bunuri strînse de ei în numele bisericii, despre care pînă atunci nu au dat seama în ciuda demersurilor repetate. Dacă ar vedea că Iacob al lui Berengariu dă dovadă de rea-voinţă, să-l aresteze [6].

Cu toată rezistenţa întîmpinată şi neregulile comise de strîngătorii de dijme, aceştia au reuşit să adune, pe teritoriul Transilvaniei, în monede diverse, suma importantă de aproximativ 3 000 de mărci, precum şi 9 florini, 4 imperiali de aur, 221 schulaki, 1 onequi şi 4 dinari tătăreşti de aur.

S-au strîns şi alţi bani. La 20 februarie 1340, Petru al lui Gervasiu, strîngător de dijme papale, arată că, temîndu-se de o invazie în Ungaria a tătarilor, care pătrunseseră în Polonia, „a schimbat banii pe care îi avea atunci" [7] şi a trimis prin Toma de Satu Mare, provincialul călugărilor predicatori, „o mie şi trei sute de florini de aur" în oraşul Zagreb [8].

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 257–258.
[2] *Ibidem*, p. 260–268.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*, vol. IV, p. 1.
[5] *Ibidem*, vol. III, p. 413.
[6] *Ibidem*, p. 510.
[7] *Ibidem*, p. 528.
[8] *Ibidem*.

Încercările feudalilor laici şi bisericeşti de a folosi dezvoltarea economiei băneşti la intensificarea exploatării maselor producătoare a întărit lupta acestora împotriva exploatatorilor lor [1]. Un mijloc de luptă de care s-au folosit iobagii, a fost fuga.

Fixîndu-se termenul pentru depunerea jurămîntului într-un proces privind moşiile Culciul Mare şi Gelyenes (raion. Satu Mare), într-un act din 14 mai 1330, regele Carol Robert pune în vedere pîrîţilor ca „de aci înainte, pînă ce vor face jurămintele pomenite, sînt datori să ţie în stare paşnică zisele moşii fără vreo stricăciune, fără apăsarea vreunei vămuiri sau cereri de dare de pămînt, ca, prin această asuprire făcută de ei, nici unul din oamenii de acolo să nu fie siliţi a părăsi numitele moşii" [2].

La o dată care nu se poate preciza, între anii 1328 şi 1349, un strîngător de dijme se plînge stăpînului său Valentin de greutăţile întîmplate la strîngerea dijmelor: „în lipsa mea n-au putut strînge nimic din dijmele (*decimae*) voastre... de aceea rog milostivirea voastră ca să nu mă ţină de rău pentru faptul că toţi purtătorii de scrisori s-au întors la noi cu mîinile goale. Pentru aceea chiar dacă aş putea să am bani, aţi poruncit ca îndată ce am primit scrisoarea voastră să nu dau nimănui banii voştri pînă nu voi trimite mai întîi pe omul meu la voi..." [3].

Ducîndu-se, la 26 iulie 1341, la moşia Arpăşel (raion. Salonta), a lui Grigore, Bernold, Petru, Pavel şi Ladislau, fiii lui Ioan, şi a lui Ştefan, fiul lui Ladislau, pentru a strînge de la dînşii gloabele, 2/3 comitelui, 1/3 părţii pîrîşe, la care au fost osîndiţi faţă de Mihail, Pethew, Ştefan şi Ioan, fiii lui Petru, adică 20 de mărci cu pedeapsa plăţii îndoite şi 34 de mărci, — Nicolae, omul regelui, Nicolae, omul comitelui Pavel, judele curţii regale, Nicolae, zis Boka, omul lui Nicolae, comitele de Bihor, precum şi Nicolae, fiul lui Sexe, Nicolae, zis de Mizieş, şi Nicolae, fiul lui Ivanca, juzii nobililor din comitatul Bihor, stînd la capătul moşiei Arpăşel, au chemat în repetate rînduri pe cei globiţi, precum şi „obştea oamenilor de rînd de pe zisa moşie, ce locuiesc pe ea, ca să vină la dînşii în pricina sus-arătatelor gloabe, pentru ca să se plătească de acele gloabe" [4]. În cele din urmă, venind aceia „asupra lor şi dînd în ei cu ciomege, ocări şi mîrşave învinuiri... i-au alungat de acolo, cu silnicia lor, încît dînşii n-au putut să dea şi să aducă părţii potrivnice nici un fel de despăgubire din acele gloabe" [5].

Nemulţumiri mari şi lupte făţişe a provocat şi strîngerea dijmelor bisericeşti.

La impunerea şi strîngerea dijmelor se săvîrşeau nedreptăţi, pe care au fost siliţi să le recunoască înşişi reprezentanţii bisericii. După un lung conflict pe care l-a avut cu parohii din Sebeş, în 1303, episcopul Petru al Transilvaniei se învoieşte cu ei, ca, înainte de a-şi începe activitatea, dijmuitorii să jure că, „la aşezarea, cererea şi strîngerea dărilor în argint,

[1] Székely, *A parasztság és a feudális állam megszilárdulása Károly Robert korában*, p. 19.
[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 321.
[3] *Ibidem*, p. 248.
[4] *Ibidem*, vol. IV, p. 41.
[5] *Ibidem*.

nu vor săvîrşi nici o nedreptate" [1]. Parohii vor plăti episcopului pentru „şaizeci de fumuri o marcă de argint" [2].

La 28 martie 1309, papa Clement al V-lea recunoaşte că episcopul de Alba Iulia şi arhidiaconul de Tîrnava, nemulţumiţi cu darea plătită de biserica din Nadeş (raion. Sighişoara), „au mărit pomenita dare după bunul lor plac". Mai mult, „şi-au însuşit cu sila şi împotriva dreptăţii nişte dijme ale sus-numitei biserici... şi a altor biserici ale acelui decanat şi ca să poată asupri şi mai mult pe pomenitul preot şi tovarăşii săi, au chemat împotriva lor sprijinul braţului lumesc" [3].

Între preoţii din decanatele săseşti, pe care împuternicitul capitlului din Alba Iulia îi arată ca „duşmani de moarte" [4] ai capitlului, şi membrii acestuia, s-a ajuns la lupte deschise din cauza că cei dintîi n-au voit să plătească dijmele cerute. În februarie 1309, reprezentanţii decanatelor săseşti, trimişi la Alba Iulia, au atacat pe membrii capitlului în biserică.

Refuzînd să plătească după somaţii repetate, legatul papal Gentile a afurisit pe preoţii decanatelor săseşti de Sibiu, Şp"ing, Saschiz, Coşdu, Criş, Tîrnava Mare, Tîrnava Mică etc. Aceştia au făcut apel la papa.

Procesul decanatelor s-a prelungit pînă în 1330, cînd decanul din Sebeş şi parohii din acest decanat s-au obligat să se supună episcopului şi capitlului din Alba Iulia, retrăgînd apelul înaintat papei şi promiţînd să plătească anual 52 mărci de argint bun după greutatea de Buda, sub pedeapsa a 200 de mărci dacă n-ar plăti la timp [5]. Decanatul din Coşdu s-a obligat să plătească 24 de mărci [6] etc.

Deşi banii plătiţi pentru întreţinerea legaţilor, ca şi pentru diferite beneficii, precum şi în contul dijmelor papale, în ultima analiză se încasau tot de la iobagi, prelaţii înşişi se opuneau, deoarece, prin banii astfel storşi, se micşorau veniturile lor. Ca urmare, plata cheltuielilor de întreţinere şi a dijmelor întîmpina multe greutăţi, iar uneori chiar refuz făţiş.

La 2 mai 1310, cardinalul Gentile comunica episcopului Benedict al Transilvaniei că a scris capitlului de Alba Iulia, că dacă membrii săi „nu plătesc acum de-a întregul dările de întreţinere, în afară de pedepsele noastre duhovniceşti, de care ei ştiu că vor fi loviţi „va face ca ele „să fie strînse de la ei întreit " de către Ladislau, voievodul Transilvaniei, „căruia îi vom încredinţa strîngerea lor, fie în alt chip" [7].

Au întîmpinat dificultăţi mari şi strîngătorii dijmei pentru cruciadă, deoarece clerul din Transilvania refuza să plătească. La 25 ianuarie 1332, Iacob al lui Berengariu şi Raimond de Bonofato poruncesc prepozitului de Sibiu, Toma, sub pedeapsa afuriseniei, să îndemne pe decanul de Sibiu şi pe parohii din Slimnic, Cisnădie, Şura Mică, Uifalău şi din Ocna Sibiului să plătească notarului apostolic Ioan, 3 mărci de argint bun cu care i-au

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 23.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem*, p. 161.
[4] *Ibidem*, p. 112.
[5] *Ibidem*, vol. II, p. 241—246 şi 325—326.
[6] *Ibidem*, p. 305.
[7] *Ibidem*, vol. I, p. 174.

rămas datori pentru un serviciu făcut. Altfel, spun strîngătorii de dijme, „îi afurisim prin această scrisoare pe toți și pe fiecare din ei" [1].

Impotrivirea era generală. Aflînd de nemulțumirea prelaților din Ungaria, într-o scrisoare din 18 martie 1332, papa Ioan al XXII-lea spunea regelui Carol Robert că, ei ar trebui să plătească fără împotrivire nu numai dijmele pe șase ani, ci „să închine cu dărnicie și alte ajutoare acestei biserici, spre a nu cădea în păcatul nerecunoștinței" [2]. Ca urmare, papa roagă pe rege, să nu îngăduie să se pună vreo piedică la strîngerea acelor dijme, ci mai degrabă să ajute cu bărbăție și cu putere pe strîngătorii de dijme [3]. De asemenea, la 1 aprilie 1332, papa roagă, între alți demnitari ai regatului Ungariei, pe Toma voievodul Transilvaniei și pe Pavel, comitele de Satu Mare, să ajute pe trimișii papali la strîngerea dijmelor [4].

Cu toate demersurile papei, regele Carol Robert nu și-a dat concursul cerut, pînă cînd n-a reușit să asigure pentru sine o parte din dijmele papale. În adevăr, la 1 iunie 1332, sub pretextul de a-l ajuta în lupta sa împotriva ereticilor, papa îi cedează o treime din dijmele strînse de trimișii săi, „măcar că noi înșine și biserica romană avem nevoie de sprijinul altora pentru înfrînarea răzvrătiților și a ereticilor, care ne bîntuiesc cu înverșunare și pe noi" [5].

Pentru a înfrînge rezistența lor, stăpînii feudali tratau din ce în ce mai rău pe iobagii lor. Documentele vorbesc de numeroși iobagi bătuți, răniți [6] și chiar omorîți fără nici o vină. În 1338, Nicolae, fiul lui Andrei de Carei, s-a plîns palatinului țării că Nicolae, fiul lui Ladislau „a ucis tîlhărește, fără vreo vină a sa, pe Blasiu, fiul lui Andrei, iobagul său din Carei, care mergea pe drumul mare din Nușfalău la tîrg, pricinuindu-i o pagubă de 70 de mărci" [7].

Cei apăsați și nedreptățiți erau lipsiți de apărare. Regele sprijinea pe asupritorii lor. Vrînd să răsplătească slujbele ce i le adusese Ladislau, arhiepiscop de Calocea și cancelar al curții, cu ocazia strămutării voievodului Bogdan în Banat, cînd, din pricina cheltuielilor mari pe care le avusese, a împovărat cu strîngerea proviziilor și banilor două moșii ale fratelui său Nicolae, în 1335 regele Carol Robert iartă violențele și samavolniciile săvîrșite de omul său Thouka de Șemlacul Mare și de Crașova, pe care îl iertase de mai înainte arhiepiscopul însuși : „dacă cumva numitul Thouka în îngrijirea și gospodărirea acelor moșii și în strîngerea plăților pentru pomenitele cheltuieli a apăsat și a lovit pe unii prin pagube făcute averii lor sau i-a asuprit și i-a lovit greu prin luarea lucrurilor lor, el (arhiepiscopul) l-a iertat cu îngăduință și i-a dat dezlegare pentru cele făcute în acele timpuri în privința sus-ziselor plăți, astfel că nu trebuie tras de nimeni la socoteală..." [8]. Iar regele, socotind că sus-zisele strîngeri de dări au fost

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 255.
[2] *Ibidem*, p. 260.
[3] *Ibidem*, p. 260–261.
[4] *Ibidem*, p. 262–263.
[5] *Ibidem*, p. 269.
[6] *Ibidem*, p. 479, 484, 549, 553, etc.
[7] *Ibidem*, p. 447.
[8] *Ibidem*, p. 361.

făcute în slujba lui, a dat o scrisoare de iertare şi de dezlegare cu privire la toate nedreptăţile şi silniciile săvîrşite de Thouka.

În plîngerea pe care au adresat-o, în 1338, episcopii din Ungaria papei Benedict al XII-lea, împotriva samavolniciilor comise de rege şi de puternicii regatului, se descrie amănunţit situaţia grea a ţării şi a societăţii: „orăşenii, ţăranii, oricine despre care se bănuieşte că trebuie să aibă vreo avere, sînt prinşi şi chinuiţi prin cazne, sînt storşi de bunurile lor şi aruncaţi în lipsurile crîncene ale foamei"[1]. Pentru a-şi putea ocupa demnităţile la care au fost ridicaţi, prelaţii trebuie să plătească „o sută de mărci, ori mai mult sau mai puţin, după cum preţuieşte acea biserică, pentru care bani se vor îndatora pentru totdeauna veniturile viitoare"[2]. „Ţara, locuitorii ţării — se spune în continuare — nobilii şi oamenii din popor (*populares*) au fost lipsiţi şi sînt lipsiţi mereu de aproape toate libertăţile şi obiceiurile lor... din aceste pricini e o spaimă grozavă că urmează o răscoală a întregului norod din Ungaria, primejdioasă pentru credinţa creştină"[3].

Credem că, din cele de mai sus, se pot desprinde trăsăturile caracteristice ale economiei şi circulaţiei monetare pe teritoriul Transilvaniei în perioada de care ne-am ocupat.

Datorită dezvoltării forţelor de producţie, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, pe teritoriul Transilvaniei creşte producţia de mărfuri agricole şi meşteşugăreşti. Creşterea producţiei şi a circulaţiei mărfurilor a avut ca urmare intensificarea circulaţiei monetare. Banii joacă un rol din ce în ce mai important ca mijloc de schimb, de evaluare a valorilor, de plată a amenzilor şi cheltuielilor de judecată, a serviciilor, a diferitelor obligaţii, a rentei, a dărilor şi dijmelor, precum şi ca mijloc de tezaurizare şi formare a capitalului cămătăresc şi comercial etc.

Pentru a înlătura dificultăţile întîmpinate la calcularea speciilor monetare neobişnuit de numeroase, care circulau pe teritoriul Transilvaniei şi al Ungariei în prima jumătate a secolului al XIV-lea, şi pentru a pune în circulaţie bani corespunzători exigenţelor mărite ale unei vieţi economice mai dezvoltate, puterea centrală a statului a luat o serie de măsuri privitoare la reglementarea economiei şi a circulaţiei monetare. Urmarea principală a reformelor monetare din anii 1323—1338 a fost introducerea valutei de aur, alături de valuta de argint, singură în uz pînă atunci.

Încercările feudalilor laici şi bisericeşti de a folosi dezvoltarea economiei monetare la intensificarea exploatării maselor producătoare au întărit lupta acestora împotriva stăpînilor feudali. Ea s-a manifestat prin fuga de pe moşiile pe care condiţiile de trai erau insuportabile, prin refuzul de a plăti şi chiar prin acţiuni violente. Aceste lupte se vor înmulţi şi se vor intensifica în a doua parte a secolului al XIV-lea şi vor culmina în prima

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 479.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem*, p. 482.

jumătate a secolului următor în răscoala de la Bobîlna din 1437, a cărei cauză nemijlocită a fost, precum se ştie, refuzul maselor iobage de a plăti dările restante, stabilite în monede vechi, în bani noi de valoare mai mare.

К ВОПРОСУ ОБ ИССЛЕДОВАНИИ ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ В ТРАНСИЛЬВАНИИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIV ВЕКА

РЕЗЮМЕ

Автор рассматривает денежное обращение в Трансильвании в первой половине XIV в. В этот период в Трансильвании наблюдается глубокий процесс развития феодализма. Широко распространяется земледелие, вытесняя охоту как обычное занятие определенной категории населения и ограничивая в известной мере занятие скотоводством. В результате развития производительных сил усиливается разложение натурального хозяйства, увеличивается производство земледельческих и ремесленных товаров, что способствует внедрению товарообмена между городом и деревней. Основой внешней торговли были, в первую очередь, благородные металлы — золото и серебро, добываемые главным образом в Западных Горах и в районе Бая-Маре; эти металлы представляли большой интерес для иностранных купцов, дававших в обмен за них импортные товары.

Результатом расширения товарооборота явилось развитие экономики и денежного обращения. В средние века основной денежной единицей была марка. Марка, имевшая хождение в Трансильвании, была привезена сюда из Кельна немецкими колонистами-переселенцами из Рейнской области. Вес трансильванской марки составлял 206,76866 г. Она была меньше марки Буды, весившей 245,53779 г. Из одной марки чеканилось известное количество динаров, бывших в средние века основной разменной монетой. 12 динаров равнялось одному грошу или одному солиду. Помимо местных денег, в Венгрию и Трансильванию проникло множество иностранных монет, важнейшими из которых были фризахские и венские динары и богемские гроши. В результате частой смены местной монеты и распространения в стране иностранной валюты различных категорий стали необходимостью постоянные расчеты и создалось положение, очень вредившее экономической жизни и обмену. Между 1301 и 1342 гг. в Трансильвании встречалось свыше 61 названий крупных и разменных монет. В период 1323—1338 гг. король Карл Роберт проводит ряд мероприятий для упорядочения денежного обращения. Главным последствием этих мероприятий было введение, наряду с серебряной монетой, золотой валюты — флорина.

В рассматриваемую эпоху деньги выполняли многочисленные функции. В первую очередь, они служили мерой ценностей, средством оценки имущества, убытков, обязательств, платежей, расходов и т.п.

и эффективным средством оплаты различных обязательств и услуг. Так, деньгами оплачивалась цена крови, проигранный заклад, штрафы и судебные издержки, приданое и свадебные подарки и т.п. Деньги, накопленные главным образом духовенством и учреждениями культа, являлись основой ростовщического капитала, получившего большое развитие в эту эпоху. Многочисленные случаи заклада имений являются доказательством непрерывно растущей необходимости в деньгах и расцвета ростовщичества. Растет количество платежей посредством двусторонних и многосторонних обязательств, связанных с товарообменом и куплей-продажей. Во многих случаях обмен между частными лицами, родственниками и т.п. производится натурой, а иногда — натурой и деньгами.

Одним из важнейших последствий развития денежного обращения было более широкое, чем ранее, превращение феодальной ренты и других натуральных обязательств в денежные обязательства. Например, ценз или поземельный налог (terragium) взимался деньгами. Кроме этого годового налога, взимался деньгами и случайный налог, называвшийся collecta, который уплачивался в случае войны, событий семейного характера и т.д. как королю, так и феодалам. Жители некоторых областей или городов платили денежный налог не единолично, а сообща. Тяжелым ярмом для народных масс явилось и выплачивание местным священникам, епископам и Ватикану церковных оброков, все чаще взимаемых деньгами. Часто сбор их поручался специальным сборщикам (из духовных или светских лиц), также стремившимся нажиться за счет крепостных.

Попытки светских и церковных феодалов использовать развитие денежного обращения в целях увеличения эксплуатации масс усилили борьбу последних с эксплуататорами. Чтобы избавиться от повинности, крепостные прибегали к обычным средствам классовой борьбы; они убегали от помещиков, отказывались платить, оказывали сопротивление и т.п. Борьба крепостных против усиления эксплуатации продолжалась в течение всего XIV в. и закончилась в первой половине XV в. восстанием 1437 г. в Бобыльне.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DE LA CIRCULATION MONÉTAIRE EN TRANSYLVANIE PENDANT LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIVe SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'auteur de cet article s'occupe de la circulation monétaire en Transylvanie, au cours de la première moitié du XIVe siècle. Le territoire de cette province vivait alors le plein développement de sa féodalisation. L'agriculture conquit de plus en plus de terrain, évinçant la chasse, comme occupation ordinaire de certaines catégories d'individus, et diminuant dans

une certaine mesure l'élevage des moutons. Comme résultat du développement des forces de production, la décomposition de l'économie naturelle progressa, de même que la production des produits agricoles et de l'artisanat, ce qui contribua au développement des échanges de marchandises entre les villages et les villes. Le commerce avec l'étranger était représenté en premier lieu par les métaux précieux, l'or et l'argent, exploités notamment dans les Monts Apuseni et la région de Baia Mare, qui étaient fort recherchés par les marchands étrangers qui donnaient en échange leurs marchandises.

L'essor de la circulation des marchandises eut pour résultat le développement de l'économie et de la circulation monétaire. L'unité monétaire de base était, au moyen âge, le marc. Le marc ayant cours en Transylvanie était celui de Cologne, d'où il fut apporté par les Allemands des bords du Rhin, colonisés en Transylvanie. Le marc de Transylvanie pesait 206,76866 g. Il était inférieur à celui de Bude, dont le poids était de 245,53779 g. Avec le métal d'un marc, on pouvait battre une certaine quantité de deniers, la principale monnaie divisionnaire du moyen âge. Douze deniers valaient un groschen (« gros ») ou un solidus. Outre les pièces locales, il y eut encore en Hongrie et en Transylvanie une foule de pièces étrangères de toute catégorie : parmi celles-ci, les deniers de Friesach et de Vienne, ainsi que les groschen de Bohême ont eu une importance plus marquée. Les modifications répétées des monnaies locales et l'introduction dans le pays de nombreuses sortes de monnaies étrangères, dont l'équivalence impliquait des calculs permanents, engendrèrent une situation confuse qui perturba profondément l'activité économique et les échanges. Entre 1301 et 1342, il y eut en Transylvanie plus de 61 monnaies unitaires et divisionnaires, ainsi que des dénominations de monnaies. Entre 1323 et 1338, le roi Charles Robert prit toute une série de mesures afin de réglementer la circulation monétaire. Le principal résultat en fut l'introduction, à côté de la monnaie en argent, de celle en or, le florin.

A l'époque étudiée dans le présent travail, les pièces de monnaies ont rempli maintes fonctions. Tout d'abord, elles ont servi à évaluer les valeurs, les biens, les dommages, les engagements, les paiements, les dépenses, etc., et comme moyen effectif pour payer différentes obligations et services. C'est ainsi que l'on paye en argent le prix du sang, la rançon, les amendes et les frais de jugement, la dot et les présents nuptiaux, etc. Les pièces thésaurisées, notamment par les membres du clergé et les institutions religieuses, constituent la base même du capital usurier, qui connut à cette époque un sérieux développement. Les nombreux cas de terres données en gage constituent une preuve du besoin croissant d'argent et de l'épanouissement de l'usure. Les paiements à obligations bilatérales ou multilatérales augmentent, liés qu'ils sont aux échanges de marchandises, aux ventes et aux achats. Mais fréquemment les échanges se font en nature, par des dons accordés par le roi, entre particuliers ou leur parentage. Parfois, les échanges se font en nature et en argent.

L'une des plus importantes conséquences de l'augmentation de la circulation de l'argent fut la conversion, à plus large échelle que par le passé, de la rente féodale et celle d'autres obligations en nature, en engage-

ments monnayés. C'est ainsi que l'on percevait en argent le cens ou l'impôt sur la terre (*terragium*). Outre cet impôt annuel en argent, on percevait également en argent l'impôt occasionnel dit *collecta*, qui était encaissé dans certains cas (guerre, événements de famille, etc.), aussi bien par le roi que par les seigneurs féodaux. Les habitants de certaines contrées ou de certaines villes n'acquittaient pas individuellement l'impôt en argent, mais collectivement. Une lourde charge qui pesait sur la masse du peuple étaient les impôts ecclésiastiques, ceux d'ordre interne étant payés aux prêtres et évêques locaux, les autres, ceux d'ordre externe, allant à divers titres à la curie papale. Ces impôts étaient perçus de plus en plus en argent. Leur perception était confiée souvent à des percepteurs spéciaux, ecclésiastiques ou laïques, qui tâchaient, eux aussi, de gruger les serfs.

Les tentatives des féodaux, laïques ou ecclésiastiques, pour faire servir le développement ou la circulation monétaire à l'intensification de l'exploitation de la masse des producteurs, intensifia la lutte de ces derniers contre ceux qui les exploitaient. Pour se soustraire aux prestations, les serfs recouraient aux moyens accoutumés de la lutte des classes: fuite, refus de payer, actes de violence, etc. Les luttes des serfs contre leur exploitation de plus en plus intense continua pendant tout le XIVe siècle, pour culminer dans la première moitié du XVe, avec la révolte de Bobîlna, en 1437.

CONSIDERAȚIUNI ASUPRA TERMENILOR „VLAH“ ȘI „RUMÎN“ PE BAZA DOCUMENTELOR INTERNE ALE ȚĂRII ROMÎNEȘTI DIN VEACURILE XIV—XVII

DE

ȘT. ȘTEFĂNESCU

Evoluția terminologiei prin care este desemnată țărănimea dependentă, fiind strîns legată de evoluția raporturilor feudale, studierea ei prezintă o deosebită însemnătate pentru stabilirea diferitelor etape ale procesului de feudalizare, de dezvoltare a relațiilor feudale.

O anumită preocupare pentru lămurirea înțelesului diferiților termeni prin care este desemnată în documentele vechi din Țara Romînească și Moldova țărănimea dependentă a existat la noi și în trecut. Asupra unora dintre termeni s-au scris chiar studii speciale [1]. Fără a nega valoarea unora dintre aceste studii, care se bazează pe un bogat material documentar, socotim că optica prin care au fost examinate faptele istorice i-a împiedicat pe cercetătorii vechi să pătrundă viața termenilor la care se refereau. Nestudiind termenii în evoluția lor și în strînsă legătură cu procesul social-economic, istoricii din trecut n-au putut să urmărească schimbările survenite în decursul vremii în conținutul și semnificația termenilor.

Rămîne ca o sarcină a istoriografiei noastre actuale cercetarea pentru întreaga perioadă feudală a tuturor termenilor care privesc țărănimea depen-

---

[1] C. Giurescu, *Despre rumîni*, în „Anal. Acad. Rom.” Mem. Secț. Ist., Seria 2, tom. XXXVIII. Studiul a fost republicat în 1943. Cf. C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, Buc., 1943; I. Gherghel, *Cîteva contribuții la cuprinsul noțiunii cuvîntului „vlah”*, în „Convorbiri literare”, LII (1920), 5—6, mai — iunie; P. Cancel, *Despre „rumîn” și despre unele probleme lexicale vechi slavo-romîne*, Buc., 1921; C. C. Giurescu, *Despre „sirac” și „siromah” în documentele slavo-muntene*, în „Revista istorică”, an. XIII (1927), nr. 1—3, ian.-mart. M. Emerit, *L'origine du mot „vecin” (paysan à liberté limitée)*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, VII (1930), nr. 10—12; Hagi Gogu (T), *Romanus și valachus sau Ce este Romanus, roman, romîn, aromîn, valah și vlah*, Buc., 1939; D. C. Arion, *Vlahii, clasă socială în voievodatele romînești*, București, 1940; A. Boldur, *Originea și sensul cuvîntului „vecin”*, Extras din vol. omagial „C. Giurescu”, Buc., 1944.

dentă, evoluția și răspîndirea lor teritorială, stabilirea nuanțelor sociale, a categoriilor de țărani dependenți la care acești termeni se referă în diferite epoci.

În studiul de față ne propunem o sarcină limitată : cercetarea pe baza documentelor interne din secolele XIV—XVII a înțelesului termenului *vlah* din documentele slavonești și a echivalentului său *rumîn* din cele de limbă romînească.

În legătură cu cercetarea sensului acestui termen în secolele XIV—XVII vom căuta să răspundem la întrebarea care a stîrnit multe discuții în trecut : în ce împrejurări și cum se face că denumirea etnică de *vlah*, *rumîn* a ajuns să desemneze o categorie socială inferioară — țărănimea dependentă?

Istoricii vechi au răspuns la această întrebare diferit. Pentru A. D. Xenopol transformarea sensului termenului de *rumîn* ar fi avut loc ca rezultat al „descălecării", al supunerii populației băștinașe din Țara Romînească de către elementele nobiliare venite din Transilvania [1]. Părerea lui A. D. Xenopol a fost împărtășită și de alți istorici și de cercetători ai vechiului drept romînesc [2]. Totodată însă ea a fost și combătută. Împotriva ei s-au ridicat juriști și istorici cu autoritate, care au căutat să împingă momentul de degradare a noțiunii etnice de *rumîn* în noțiune cu înțeles de populație dependentă înainte de „întemeierea" statului de sine stătător Țara Romînească, în perioada migrațiilor popoarelor. C. G. Dissescu scria în această privință : „Ca și în Europa occidentală năvălitorii, iubitori de pămînt, au pus mîna pe proprietăți. Precum în Galia superbii romani de altădată au devenit supușii francilor, așa și în țara noastră numele glorios de romani s-a păstrat pentru cei de jos, pentru supușii cuceriți, de unde și numele de Țara Romînească" [3].

---

[1] „Noi credem — scria A. D. Xenopol — că este peste putință de a găsi o explicare aiurea (a transformării sensului termenului rumîn — *n.n.*) decît în faptul descălecării... Cînd veni peste ... rumînii (din Țara Romînească, — *n.n.*) descălecarea din Transilvania a muntenilor se făcu o deosebire între aceste elemente. Muntenii deveniră stăpîni, iar romînii sau rumînii supuși (A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*, vol. III, ed. III, București, <f.a.>, p. 49).

[2] M. Pașcanu găsea „îndestulătoare" în privința originii rumîniei părerea lui A. D. Xenopol. „Unde să găsim — arăta M. Pașcanu — explicarea acestei stranii denumiri, decît în faptul că poporul băștinaș al Munteniei, a devenit în urma descălecării supus Muntenilor și că numele său etnic de „rumîn" a căpătat prin această supunere, un al doilea înțeles, acel de supus—, iar condiția supușilor, devenind tot mai grea s-a ajuns ca acest termen să însemne pe șerb. (M. Pașcanu, *Originea veciniei (rumîniei)*, Buc., 1902, p. 73—74). Gr. A. Basarabeanu, referindu-se și el la această problemă scria : „cuvîntul acesta (rumîn — *n.n.*) a desemnat întîi origina etnică. Mai tîrziu a început să însemne șerb ; (și aceasta — *n.n.*) cînd rumînii băștinași au început să fie supuși de muntenii coborîți din Țara Făgărașului de unde plecaseră din cauza prigonirilor religioase". (Gr. A. Basarabeanu, *Proprietatea rurală în Romînia*, Buc., 1935, p. 116). D. C. Arion înclina, de asemenea, într-o oarecare măsură, pentru teoria lui A. D. Xenopol. „Fără să adoptăm concluziile lui Xenopol — arăta D. C. Arion — constatăm că, cu drept cuvînt, dînsul vede în momentul descălecării — al fundării statului — momentul, cînd desemnarea însăși a poporului — Rumînii, adică vlahii — se aplică unei clase conduse a lui". (D. C. Arion, *Vlahii, clasă socială în voievodatele romînești*, Buc., 1940, p. 36, n. 44).

[3] C. G. Dissescu, *Originile dreptului romîn*, Buc., 1899, p. 46.

În sprijinul părerii, astfel formulate de C. G. Dissescu s-au exprimat de asemenea C. Giurescu [1], Hagi Gogu [2], S. Puşcariu [3] şi alţii. Mai tîrziu această teorie a fost susţinută de P. P. Panaitescu, care preciza că venirea slavilor pe teritoriul patriei noastre ar constitui momentul hotărîtor pentru transformarea sensului termenului *rumîn*. În studiul său *Originea clasei boiereşti* cuprins în volumul *Interpretări romîneşti*, pornind de la faptul că pătura conducătoare din Ţara Romînească era desemnată printr-un termen slav, acela de *boier*, şi că pentru ţărănimea dependentă se foloseşte în documente termenul de *rumîni*, P. P. Panaitescu trăgea concluzia că romînii au ajuns în situaţia „şerbilor" ca rezultat al cuceririi lor de către slavi, care devin „clasa nobilă" [4]. Această teorie nu explică şi nu poate să explice de ce termenul *vlah* şi *rumîn* în sensul de categorie socială dependentă este folosit numai în Ţara Romînească, nu şi în celelalte provincii locuite de romîni şi în care de asemeni s-au aşezat slavii. În al doilea rînd potrivit acestei teorii, ar trebui ca, încă din primele documente cunoscute, să găsim termenul *vlah* şi *rumîn* folosit în sensul de categorie socială dependentă, ceea ce nu se întîmplă. Termenul *rumîn* se aplică ţărănimii dependente nu mai devreme de sfîrşitul secolului al XVI-lea în împrejurări pe care le vom arăta şi care nu au nici o legătură cu o „cucerire" slavă.

Înainte de a încheia trecerea în revistă a istoriografiei problemei pe care o cercetăm, trebuie să spunem că în afara istoricilor, partizani ai teoriilor amintite, au fost şi alţi istorici, cercetători ai problemelor de istorie socială, care, pornind nu de la aplicarea la noi a unor teorii de circulaţie — ca cea a cuceririlor — ci de la studiul documentelor, în mod just au pus schimbarea sensului termenului de *rumîn* în legătură cu procesul social-economic, care se desfăşura în Ţara Romînească la sfîrşitul secolului al XVI-lea. „Socotinţa mea — scria unul dintre aceşti

---

[1] „Întocmirea socială în proprietari şi iobagi ... care se diferenţiaseră înainte de sec. al XIV-lea ... ne arată — scria C. Giurescu — mai clar şi mai convingător decît orice altă mărturie istorică, atît soarta elementului roman în timpul năvălirilor barbare, cît şi modul cum s-a format prin înrîuririle năvălitorilor naţionalitatea (sic) romînă" (C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, Buc., 1943, p. 48—49).

[2] Hagi Gogu, *Romanus şi Valachus sau Ce este Romanus, roman, romîn, aromîn, valah şi vlah*, Buc., 1939, p. 83.

[3] „Dacă noi ne numim romîni — scria S. Puşcariu — este fiindcă, în opoziţie cu «străinul» venit din alte părţi, noi eram locuitori autohtoni, Romani, şi pentru că în întreg Sud-Estul european cotropit de barbari de alt neam, păstram conştiinţa că aparţinem aceluiaş neam de prestigiu mondial" (S. Puşcariu, *Limba romînă*, I, Buc., 1940, p. 421).

[4] „Terminologia romînească privitoare la clasele sociale, la raporturile între şerbi şi boieri şi la stăpînirea pămîntului — scria P. P. Panaitescu — este revelatoare pentru problema originilor boierimii. Cel mai însemnat termen istoric pentru această problemă este numirea şerbilor în Ţara Romînească, rumîn, şerb, rumînie, şerbie. Prin urmare — continua el — numele naţional devine acela al unei categorii sociale, anume al supuşilor. Faptul nu se poate explica decît prin aceea că la un moment dat, autohtonii, rumînii, adică romînii, au fost supuşi, şi anume unei stăpîniri sociale streine. Romînul devine şerb şi slujea streinului, care era boier — adică slavilor cuceritori. Este singura explicaţie mulţumitoare — conchidea P. P. Panaitescu — a acestui termen în limba romînă. De altfel, în unele acte slavone, avem în locul său termenul vlah. Dacă romîn a devenit sinonim cu şerb, aceasta înseamnă că romînii au devenit şerbii năvălitorilor ... Pe cînd numele roman al Romanilor — scria acelaşi autor — ajunge sinonim cu şerb, numele clasei nobile, boier este de origină slavă. Puse faţă în faţă, clasa şerbilor cu nume romanic şi cea nobilă cu nume slav, nu se poate să nu reiasă originea istorică respectivă a celor două clase" (P. P. Panaitescu, *Interpretări romîneşti*, Buc., 1947, p. 52—57).

cercetători, I. C. Filitti — este că numai în Muntenia, după şerbia introdusă de Mihai Viteazul, termenul romînesc de « rumîn », corespunzător celui slavonesc de « vlah », a putut să aibă înţelesul de om în dependenţă personală, iar « legea rumînilor », pe acel de lege a acestor dependenţi" [1].

Într-o lucrare cu multe idei interesante, formulate însă adesea confuz şi cuprinzînd uneori contradicţii, D.C. Arion remarca pentru sfîrşitul secolului al XVI-lea „predominaţia crescîndă a boierimii rurale"[2]. D.C.Arion considera că „prin transformarea unui însemnat număr de *vlahi* în coloni, (oameni dependenţi — *n.n.*), *vlahii* au putut da numele lor colonilor — pe romîneşte numele de rumîni" [3]. Legătura lui Mihai este pentru D. C. Arion — ca şi pentru I. C. Filitti — actul care fixează o etapă importantă în evoluţia procesului de aservire a unei mari părţi a ţărănimii, momentul în care ţăranii dependenţi încep să fie denumiţi prin termenul de *rumîni* [4].

Deşi nu lămuresc decît în parte problema schimbării sensului termenului de *rumîn*, I. C. Filitti şi D. C. Arion au meritul de a fi stabilit cel puţin momentul şi într-o oarecare măsură împrejurările în care a avut loc această schimbare.

★

Urmărind evoluţia sensului termenului de *vlah* în documentele din secolele XIII—XVII trebuie spus că, la început, în secolul al XIII-lea el avea înţelesul de categorie etnică, cuprinzînd întreaga populaţie a ţării. Cu acest înţeles termenul respectiv este folosit în diploma Ioaniţilor, unde vorbindu-se de Ţara Severinului pe care regele Bela al IV-lea o întăreşte Cavalerilor Ioaniţi, se spune : „excepta terra kenezatus Lytuoy woiavode, quam Olatis relinquimus" [5].

În documentele externe termenul *vlah* continuă şi în secolele următoare să aibă acelaşi înţeles de categorie etnică.

În documentele interne însă, datorită prefacerilor social-economice care au avut loc în structura societăţii în decursul timpului, el şi-a schimbat treptat sensul, dintr-unul etnic într-unul social [6].

În urma stratificării sociale din perioada feudalismului timpuriu, a organizării ierarhiei feudale sub puternica influenţă a statelor slave sud-dunărene, pătura suprapusă a societăţii de pe teritoriul Ţării Romîneşti a început să fie desemnată, după model slav-bulgăresc, prin termenul de *boieri*, propriu clasei feudale din sudul Dunării.

---

[1] I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Romîne pînă la 1864*, Buc., <f.a.>, p.167.

[2] D. C. Arion, *Vlahii, clasă socială în voievodatele romîneşti*, p. 43 şi urm.

[3] *Ibidem*, p. 46.

[4] *Ibidem*, p. 44—46.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV şi XV, p. 286.

[6] Exemple de schimbări radicale a sensului unor termeni în decursul vremii se întîlnesc şi în istoria altor ţări. Condiţii locale specifice acelor ţări, evoluţia raporturilor agrare sau anumite împrejurări istorice au determinat modificarea sensului iniţial al termenilor, au făcut ca noul sens, căpătat în decursul vremii, să fie de multe ori opusul sensului iniţial. În Rusia, de pildă, termenul *crestiane-hrestiane* desemna la început, pînă la năvălirea tătarilor, poporul rus în întregimea sa. În secolul al XV-lea termenul crestiane a căpătat tot mai mult sens social, de ţăran, agricultor (L. V. Cerepnin, *Из истории формирования класса феодально-зависимого крестьянства на Руси* în *Исторические записки*, t. 56, Moscova, 1956, p. 262—263). Treptat el a început să elimine ceilalţi termeni prin care era desemnată ţărănimea : sirota selianin etc. (B. D. Grecov, *Ţăranii în Rusia*, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1952, p. 19).

Din momentul în care clasa privilegiată a împrumutat acest termen, care venea să facă deosebire între ea și restul populației, termenul de *vlahi* a început să se refere la restul populației neprivilegiate. De la primele mențiuni documentare interne, care sînt din a doua jumătate a secolului al XV-lea termenul *vlah* desemnează așa cum remarca N. Iorga [1] și mai tîrziu M. Emerit [2], omul obișnuit, omul de rînd, majoritatea populației țării, țărănimea în totalitatea ei, atît cea liberă cît și cea dependentă.

Trebuie spus, de altfel, că un termen special pentru desemnarea țărănimii dependente nu apare în Țara Romînească decît în ultimul sfert al secolului al XV-lea. Este vorba de termenul *vecin*, care apare prima dată în documentul din 23 aprilie 1482 [3]. Pînă la această dată, țărănimea dependentă — ca și cea liberă — este desemnată prin termeni cu caracter general. Termenii: село, сиращи (сиромаси) хоране, etc. [4], folosiți în documentele din secolele XIV — XV se refereau deopotrivă la țăranii liberi ca și la cei dependenți. Faptul că la sfîrșitul secolului al XV-lea țărănimea dependentă începe să fie desemnată printr-o denumire specială arată că în această vreme se accentuează în Țara Romînească procesul de feudalizare, se adîncește diferențierea dintre țărănimea liberă și cea dependentă, se lărgește procesul de trecere a obștiilor în dependența feudalilor. Acest proces este de pus în legătură cu procesul mai larg economic de dezvoltare al relațiilor marfă-bani [5], care avea loc în a doua jumătate a secolului al XV-lea și care explică tendința feudalilor de a-și mări numărul țăranilor dependenți.

Termenul *vlah*, cu sensul general de majoritatea populației țării, „oamenii de rînd" se întîlnește prima dată în răspunsul pe care îl dau locuitorii din județele Brăila, Buzău, Rîmnicu Sărat la scrisoarea prin care Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, îi înștiința că a luat sub ocrotirea sa pe pretendentul Mircea și că-l va sprijini să dobîndească tronul. Răspunsul este dat din partea tuturor *boierilor*, *cnezilor* și *vlahilor* (въсех болѣри... въсех кнезех и ... въсех власех) [6]. Termenul *vlahi* (власи) din răspunsul pe care-l dau locuitorii județelor amintite lui Ștefan cel Mare corespunde termenului *siromasi* (сиромаси) din proclamația lui Ștefan cel Mare adresată locuitorilor județelor Brăila, Buzău, R. Sărat [7].

---

[1] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Țărilor Romînești*, Buc., 1908; același *Sur la psychologie du roumain quelques observations*, în „Revue historique du Sud-Est Européen", an. VIII (1931), p. 319–320.

[2] M. Emerit, *L'origine du mot „vecin" (paysan à liberté limitée)*, în „Revue historique du Sud-Est Européen", an. VII, 1930, nr. 10–12, p. 203–206.

[3] *Doc. priv. ist. Rom.* B., XIII, XIV și XV, p. 172.

[4] Asupra acestor termeni, ca de altfel asupra întregii terminologii a țărănimii dependente în sec. XIV–XVII, vom reveni ulterior într-un studiu mai larg.

[5] Cf. B. Câmpina, *Dezvoltarea economiei feudale și lupta pentru centralizarea statului în Țara Romînească și Moldova în a doua jumătate a sec. al XVI-lea.* Extras din *Lucrările sesiunii Academiei R.P.R. din 2–12 iunie 1950.*

[6] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Romînești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XIV–XVI*, vol. I, 1905, p. 282–284.

[7] Їю Стефан Воевода — se scrie în proclamație — пишет господство ми въсем болѣром ...и свем жоупечем и свем сѫдїам и свем сиромаком (I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Romînești cu Brașovul*, p. 282–283). Cf. și C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 138.

În timp ce termenul *vecin* continuă în tot cursul secolului al XVI-lea să se aplice ţărănimii dependente, termenul *vlah* îşi păstrează sensul general. El priveşte marea majoritate neprivilegiată a locuitorilor ţării.

Cu sens nedefinit este folosit termenul *vlah* în documentul din <1523 — 1525> mai 10, prin care Vladislav al III-lea întăreşte m-rei Tismana vama de sare de la Vadul Vidinului „... să fie volnici călugării din sfînta mănăstire, — se spune în document —, să-şi ia vama de sare de la Vadul Vidinului de la vlahi ...” [1]. Cu sens general de oameni de rînd este folosit termenul *vlahi* în documentul din 13 octombrie 1533 prin care se întăresc jupanului Oprea sluger şi jupaniţei sale Rada, ocine, munţi, vii şi ţigani. Documentul aminteşte, printre altele, de un proces pe care aceştia l-ar fi avut cu nişte *vlahi* „pentru părţi de ocine în mai multe sate vîndute de mama jupaniţei Rada acelor *vlahi*, însă anume lui popa Stanciul şi lui Negolea cu ceata lui”. Pus să hotărască cui aparţin ocinele, domnul, Vlad Vintilă, arată : „... domnia mea am cercetat şi am judecat cu toţi cinstiţii şi bătrînii dregători ai domniei mele, după legea veche a lui dumnezeu şi am aflat domnia mea că au fost popa Stanciul şi Negulea nişte *vlahi*, iar aceste mai sus zise ocine sînt drepte dedine ale jupaniţei Rada, jupaniţa lui jupan Oprea” [2].

Exponent al marilor feudali, domnul dă cîştig de cauză boierilor, nu *vlahilor*, oameni de rînd, care în concepţia clasei dominante a vremii nu au dreptul să cumpere pămînturi boiereşti. Din contextul documentului se vede că *vlahii* nu sînt ţărani dependenţi ci oameni liberi, neprivilegiaţi. Clasa stăpînitoare în mod voit caută să facă deosebire netă între ea şi *vlahii* obişnuiţi, oamenii de rînd. Documentele oglindesc acest punct de vedere al boierimii. Întărind mănăstirii Tismana dreptul de a pescui în rîul cu acelaşi nume şi de a-şi paşte vitele, de la sat pînă la munte, Vlad Vintilă preciza „iar alt dobitoc al nimănui să nu cuteze să meargă să pască fără voia călugărilor, nici boieresc, nici vlah, nici altul niciunul. (ни болѣрски ни влашки ни ни нихто)“ [3]. Precum se vede în document nu se mai înşiră şi alte categorii sociale, deoarece pentru domn există două categorii sociale de bază *boieri* şi *vlahi*. În timp ce termenul de *boieri* desemnează categoria celor privilegiaţi, cel de *vlahi* se referă la marea masă a populaţiei, ţărănimea în totalitatea ei. Cu acest înţeles este folosit termenul *vlahi* şi în documentul din 19 iunie 1596 [4] ca şi în cel din 19 iulie acelaşi an [5]. În acest ultim document prin care Mihai Viteazul întăreşte lui Pîrvu postelnic satul Mărzăneşti şi un sălaş de ţigani, deoarece amintitul boier şi-a pierdut cărţile de moştenire cînd tătarii au intrat în Ţara Romînească, citim : „Astfel, cînd este acum în viaţa domniei mele păgănii tătari, ei au intrat în Ţara Romînească şi au făcut mari răutăţi şi robie şi pradă şi foc la toţi *vlasii* (власи) şi la mulţi *boieri* şi l-au prădat şi pe sluga domniei mele Pîrvul postelnic şi i-au făcut lui mult rău şi foc. Şi în acea groază

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., XVI, vol. I, p. 174.
[2] *Ibidem*, vol. II, p. 149.
[3] *Ibidem*, p. 173.
[4] *Ibidem*, vol. VI, p. 222.
[5] *Ibidem*, p. 229.

de tătari au pierdut tot și cărțile de moștenire [1]". Este evident că aici, ca și în documentele precedente, avem de-a face cu două noțiuni opuse una alteia: noțiunea de *vlasi*, care desemnează majoritatea populației, cea care a avut cel mai mult de suferit de pe urma invaziei tătarilor, și noțiunea de *boieri*, pătura privilegiată, dintre care o parte a suferit și ea de pe urma jafului făcut de tătari.

Întărirea asupririi turcești în ultima treime a secolului al XVI-lea, greutățile fiscale care apasă pe umerii *vlahilor*, partea cea mai numeroasă a populației țării, politica de acaparare a pămînturilor țărănești pe care o duce boierimea [2], goana acesteia după forța de muncă, ca mijloc de valorificare a latifundiilor pe care și le crea continuu, au dus la trecerea unui număr tot mai mare de *vlahi* în rîndul oamenilor dependenți, al *vecinilor*. Feudalii caută să aducă majoritatea populației țării, a oamenilor liberi, în situația țăranilor dependenți [3]. Termenul de *vlah* ajunge să devină sinonim cu cel de *vecin*. Sînt concludente în acest sens informațiile din documentul cu data 27 mai 1603. Prin acest document Radu Șerban întărește lui Gherghe comis și fiilor lui satul Crăpenii „cu tot hotarul și cu *toți vecinii* (sublinierea noastră — *S.S.*), din cîmp și din apă și din pădure și de pretutindeni. Pentru că — se spune în document — a cumpărat Gherghe comis încă de cînd a venit Mihail vodă domn dintîi. Și a cumpărat acest sat cu 8 300 aspri gata și cu 2 biruri, să plătească Gherghe comis pînă la crestarea ‹ pe răboj › și l-a plătit. Apoi cînd s-a întîmplat lui Mihai de a mers în Țara Ungurească, apoi acești *oameni din Crăpeni*, ei au venit înaintea lui Mihail vodă și așa s-au plîns că nu le-a dat pe acest sat mai sus zis nici un ban. Deci Mihail voievod a cercetat și a judecat după dreptate și după lege cu toți cinstiții dregători ai domniei mele (sic) și a dat Crăpenilor lege 12 boieri, să jure că nu a cumpărat Gherghe comis cu banii gata, ci a luat cu sila.

Apoi Mihail voievod a ieșit din Țara Ungurească și din Țara Romînească și a fugit. Apoi la scaun au căzut Simion voievod. Apoi *vlașii* (sublinierea noastră — *S.S.*) au venit cu acei 12 megiași care au fost jurători și au jurat că nu a dat Gherghe comis pe acest sat nici un ban și au luat *vlasii* satul înapoi". Gherghe comis cere lege peste lege, procesul se rejudecă și în vremea lui Radu Șerban, se dă acestuia cîștig de cauză [4].

Procesul prin care *vlahii*, *vlașii*, ajung *vecini* și prin care termenul de *vlah* ajunge sinonim cu cel de *vecin* este redat limpede în documentul amintit. Termenii: *vecini*, *oameni* și *vlasi* folosiți în documentul citat au același înțeles, ei desemnează pe țăranii ajunși în dependență.

Procesul de creștere a numărului țăranilor dependenți, de trecere a *vlahilor* în situația de *vecini* se desfășura într-un moment cînd pe plan suprastructural se petrecea un fapt de o deosebită importanță pentru istoria culturii: înlocuirea în cancelaria domnească a limbii slave cu cea

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., XVI, vol. VI, p. 229.
[2] Cf. prefețele vol. IV,V,VI din colecția de *Documente privind istoria Romîniei*, veacul XVI.
[3] N. Iorga remarca just în această privință că din „interesul egoist de clasă s-a căutat confundarea țărănimii libere cu cea neliberă" (N. Iorga, *Constatări istorice*, p. 12).
[4] *Doc. priv. ist. Rom.* B., XVII, vol. I, p. 89—90.

romînă, apariţia documentelor romîneşti. Termenul *vlah* din documentele slavoneşti se traduce în documentele de limbă romînească cu înţelesul pe care el ajunsese să-l aibă în urma prefacerilor social-economice din ultima treime a secolului al XVI-lea, şi anume cu înţelesul de *vecin*, de ţăran dependent. Primul document original romînesc în care termenul *rumîn* are sensul de *vecin*, de ţăran dependent, este din 4 iulie 1572. Este vorba de un răvaş în care se arată starea moşiilor lui Stanislav: Poiana, Părul lui Dragomir şi Protopopul. Printre altele, în răvaş, se spune: „Şi să se ştie că au adus Stănislav pre Voico *rumăn*, el au zis că are ocină şi s-au părăt cu Stanislav şi au rămas Stanislav pe Voico. Şi iar au căzut Voico *rumăn* lui Stanislav, cum au fost şi mai dinainte“ [1].

Cu acelaşi înţeles de ţăran dependent regăsim termenul *rumîn* în documentele originale romîneşti de la sfîrşitul sec. al XVI-lea [2]. El continuă să aibă înţelesul de om dependent, şerb, pînă la reforma lui C. Mavrocordat. După această dată ţărănimea dependentă este extrem de rar desemnată prin termenul *rumîn*. Locul său îl iau alţi termeni.

★

Pe lîngă procesul de transformare a unui mare număr de ţărani liberi, *vlahi*, în ţărani dependenţi — proces care explică, aşa cum arătam, schimbarea sensului termenului *vlah*, din om de rînd în ţăran dependent — s-a mai produs în Ţara Romînească în ultima treime a secolului al XVI-lea şi un alt proces nu mai puţin important pentru lămurirea problemei pe care o cercetăm. Este vorba de agravarea situaţiei social-economice şi juridice a ţărănimii dependente. *Vecinii*, ţăranii dependenţi, sînt pe cale să piardă orice drept asupra pămîntului pe care-l lucrează. Mulţi dintre ei devin *vecini săraci*, vecini fără delniţă. Feudalii caută să dispună de ei după bunul plac. În <1570> ianuarie 12, Gherghina logofăt cumpăra nişte vii în Leordeni, de la verii săi, fiii lui Roşca, dînd în schimb, patru *vecini* din Muşeteşti, „2 buni şi doi săraci" [3]. Documentul din 7 aprilie 1572 ne procură ştirea că „a cumpărat Radul clucer *vecini*, de a făcut satul ce se numeşte Urîţi“ [4]. *Vecinii* sînt lăsaţi zălog [5], daţi de zestre [6], împărţiţi [7]. Ei împărtăşesc tot mai mult soarta robilor ţigani, alături de care, aproape în permanenţă, încep să fie amintiţi în documente [8].

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., XVI, vol. IV, p. 78.

[2] În documentul din 14 aprilie 1600, prin care jupaniţele Samfira şi Velica, fiicele lui Ivan vornic şi Ştefan, nepotul lui Ivan vornic, dăruiesc m-rii Golgota ocină în Răzvad, se spune: „să fie sventei mănăstiri partea părintelui nostru lu Ivan vornicul den satu de în Răzvad <toată> şi cu *rumînii* cîţi vor fi... pentru că — se arată în continuare în document — acea parte de ocină şi cu *rumînii* au fostu cumpărătoare pe aspri gata de părintele nostru Ivan vornicul, încă mai de înainte vreme" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., XVI, vol. VI, p. 372). Prin documentul din 15 mai 1600 Stoica şi Stroe vînd lui Oprea din Creaţa moşie cu *rumîni* în Tomşani" (*ibidem*, p. 374).

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., XVI, vol. III, p. 339.

[4] *Ibidem*, p. 64, 90.

[5] *Ibidem*, vol. III, p. 353.

[6] *Ibidem*, vol. V, p. 131.

[7] *Ibidem*, p. 405.

[8] *Ibidem*, vol. IV, p. 144, 325, vol. V, p. 152, 405, vol. VI, p. 41, 330 etc. Unii dintre cercetătorii burghezi, referindu-se mai ales la perioada de după Mihai Viteazul, au observat de altfel şi ei apropierea care se face în documente între situaţia ţăranilor dependenţi şi cea

Domnia lui Mihai Viteazul marchează o etapă importantă, un moment hotărîtor în agravarea situației țărănimii dependente. Prin așezămîntul care-i poartă numele, legalizînd fixarea de glie a țăranilor dependenți, Mihai Viteazul aducea la discreția feudalilor cea mai mare parte a populației țării [1].

În condițiile agravării situației juridice a țărănimii dependente, a tendinței de asimilare a situației ei cu cea a robilor țigani, termenul *vlah* (*rumîn*) face din punct de vedere al apartenenței etnice deosebirea între țăranii dependenți ajunși în stare de robie și robii țigani. Deosebit de prețioase sînt în această privință informațiile din documentul original slav cu data 14 ianuarie 1617, prin care Alexandru Iliaș întărește satului Vălsăneștii și tuturor bătrînilor și moștenilor satului „,... delnițele și ocinele și hotarul și curăturile lor din Vălsănești și toate locurile lor, să fie în pace și slobozi de vecinie de către toți oamenii.

Pentru că acest sat — se spune în document — au fost toți *vecini* ai jupaniței Baloșina de moștenire și i-a tot ținut jupanița Baloșina, jupanița lui Dima pitar, pe acești *vecini* din satul Vălsănești, pînă în zilele lui Radul voievod, fiul lui Mihnea voievod. Iar cînd a fost în zilele lui Radul voievod, și a fost apropierea morții jupaniței Baloșina, s-au socotit jupanița Baloșina împreună cu soțul ei Dima pitar, cum să aibă ei pomană în urma lor, după moartea lor, să-i pomenească în locul fiilor lor sau fiicelor, să le facă pomană. Și s-au gîndit mai întîi — se precizează în document — să dea ei mănăstirii sau la rudele lor, pe acești vecini, ca să le fie lor pomană. Iar apoi, s-au gîndit că nu e nici un folos de nicăieri, ci li s-ar înmulți păcatele și mări blestemele, pentru *că sunt vlahi creștini, nu sînt Țigani, cărora li se spune în limba lor Gavaoni* (sublinirea noastră — *S.S.*). Ci s-au socotit jupanița Baloșina și cu soțul ei Dima pitar ca să lase pe acești mai sus spuși *vecini* din acest mai sus spus sat, Vălsăneștii toți, ca să le facă de la ei milă, să-i miluiască pe ei cu toate delnițele lor și curăturile lor, să se hrănească pe ele, să fie cneji, să-i pomenească în urmă, în locul feciorilor, să nu mai fie *vecini* nimănui nici odată" [2].

---

a robilor țigani. „Cu încetul — scria A. D. Xenopol — așezămîntul șerbiei se înrăutăți din ce în ce mai mult, mai ales din cauză că țările romîne mai posedau o altă clasă de oameni neliberi, țiganii, cu care țăranii șerbi se puteau ușor amesteca și se amestecară ... adeseori șerbii erau vînduți fără de moșie, dați în împărțeală la moșteniri sau de zestre la fete, încît se înrăutăți de tot starea primitivă a șerbilor" (A. D. Xenopol, *Istoricul chestiunii țărănești*, în „Arhiva", XII, nr. 1—2, p. 3). Cam în același fel se exprimă și Gh. Panu (*Cercetări asupra stărei țăranilor în veacurile trecute*, Buc., 1910, p. 160) „Căderea în rumînie — scria V. M. Kogălniceanu — a fost echivalentă cu căderea în robie. Țăranii ajunseseră robi cu adevăratul, și erau tratați ca țiganii sclavi. Boierul îi putea vinde, despărți de femeie și copii și supune muncii fără de preget sau fără de soroc cum se zicea pe atunci — ... Apăsarea era strașnică și, în multe locuri nemiloasă. Vremile patriarhale despre care ne povestesc azi unii poeți sau istorici n-au existat decît în închipuirea lor. Dimpotrivă, vremile acelea au fost din cale afară de triste, țăranul dat rob, pe mîna propietarilor de moșii, supus angaralilor de tot felul, nesigur pe avutul și pe produsul muncii lui, era de multe ori silit să ia toiagul pribegiei în mînă și să colonizeze țările vecine" (V. M. Kogălniceanu, *Istoricul chestiunii țărănești, Discurs rostit la întîiul congres de științe sociale din Romînia în prima ședință generală de la 24 sept. 1906*, Buc., 1906, p. 7—8).

[1] Șt. Ștefănescu, *Elemente comune de civilizație feudală în Țările Romîne și Rusia*: *Legarea țăranilor de glie la sfîrșitul sec. al XVI-lea*, în „Studii", 1959, nr. 2.

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., XVII, vol. III, p. 87—88.

Cuvintele jupaniței Baloșina și ale soțului ei Dima scot în evidență drama imensei majorități a populației țării, pe care politica feudalilor o aduce în situația robilor, de care ei dispuneau după plac. Renunțînd la practica vremii — în fața morții pe care o simțea aproape — dintr-un sentiment de teamă „că li s-ar înmulți păcatele și mări blestemele", jupanița Baloșina și soțul ei hotărăsc să redea libertatea *vecinilor* din Vălsănești. Motivul acestei hotărîri este că ei, vecinii din Vălsănești, „sînt *vlahi creștini*, nu sînt *țigani*, cărora li se spune în limba lor Gavaoni". Denumirea, care arată originea etnică, ca și apartenența la religia creștină, rămăseseră — se vede — în mintea feudalilor ca singurele elemente care deosebeau pe țăranii dependenți de robii țigani [1].

Faptul că în cursul secolului al XVII-lea sînt numeroase documentele prin care *rumînii* sînt schimbați cu *țigani* sau se răscumpără dînd în schimbul lor *țigani*, arată și el că din punctul de vedere al feudalilor cele două categorii sociale aproape se confundau. Prin documentul din 15 iulie 1633 luăm cunoștință că Vlad al doilea armaș dăruia lui Hrizea biv vel dvornic un țigan anume Vintilă în locul vărului său Radu din Prundeni, cap pentru cap. „Să se știe — se spune în document — că ne-am tocmit de a noastră bună voie de i-am dat 1 țigan pre nume Vintil pentru văru-mieu Radul de în Prundeni, feciorul părintelui lu Mitrofan, de l-am scos de în *rumănie* de la domnia lui de i-am dat cap pentru cap" [2].

Că *rumînia* se confunda deseori cu *robia* o arată elocvent o serie de documente din secolul al XVII-lea, în care termenul *rumînie* (desemnînd situația țăranilor dependenți) este înlocuit cu cel de *robie*. În 1668 februarie 25, Pătrașcu cu fiul său vitreg Stan se răscumpără de *rumînie* de la m-rea Radu vodă și de la părintele Damaschin, dînd un țigan în loc ... „să fie cap pentru cap ... și l-am dat sfintei mănăstiri să fie rob în locul mieu, și eu să fiu slobod" [3].

Nicolae Bălcescu a surprins și caracterizat în cuvinte plastice situația de robie a țărănimii dependente după legarea de glie. „Țăranii atunci se degradară — scrie N. Bălcescu — se demoralizară prin sărăcie și robie,

---

[1] Vorbind de apropierea situației țărănimii dependente de cea a robilor trebuie să facem remarca că ea este rezultatul unui dublu fenomen; pe de o parte, așa cum s-a arătat al întăririi modului de producție feudal, al dezvoltării celor mai grele forme de exploatare a țărănimii, pe de altă parte al unor schimbări în situația juridică a robilor, cărora li se creau de multe ori condiții similare celor ale țăranilor dependenți. În alte părți, în Rusia de exemplu, avea loc un proces similar celui prezentat de noi. Este foarte prețios din acest punct de vedere studiul amintit al cunoscutului istoric sovietic L. V. Cerepnin (*Из истории формирования, класса феодально-зависимого крестьянства на Руси*, în *Исторические записки*, t. 56, Moscova, 1956).

[2] Arh. St. Buc., *Mitrop. Ț. Rom.*, CCCLVII/2, Orig. rom. cf. de asemenea doc. cu data 1 mai 1641 (Arh. St. Buc., *M-rea Căscioarele*, I/1), 26 febr. 1644 (Arh. St. Buc., *M-rea Radu Vodă*, XXXIX/18), 10 mai 1644 (Arh. St. Buc., *M-rea Cîmpulung* LXI/12), 18 aug. 1644 (Arh. St. Buc., *M-rea Cîmpulung* LXII/13, orig. rom.), 7 aug. 1645 (Arh. St. Buc., *Condica M-rii Snagov*, 458 f. 88 v — 89) etc.

[3] Arh. St. Buc., *M-rea Radu Vodă*, XXXIX/32, orig. hîrtie. În zapisul din 2 dec. 1678 al lui Miloș din Florești către m-rea Radu vodă pentru un rumîn se spune: „... de am dat schimbu un țigan anume Banul însă cap pentru cap ca să fie rob sfintei m-rii Radu vodă. Iar Gheorghe să fie slobod el capul lui și feciorii lui cît dumnezeu îi va da" (Arh. St. Buc., *M-rea Radu Vodă*, XXXIX/39, orig. rom.).

ca şi boierii prin bogăţie şi asuprire" [1]. Revoltele ţărănimii, ruina, teama de depopulare a ţării, au făcut ca în vremea lui Constantin vodă Mavrocordat Obşteasca Adunare a Ţării Romîneşti în şedinţa din 5 august 1746 să declare: „că ea nu cunoaşte mai greu şi mai mare păcat decît a avea pe fraţii noştri cei întru Hristos sub jugul robiei" ..., să hotărască eliberarea prin răscumpărare, fără pămînt a ţăranilor [2].

În „Cartea Obşteştii Adunări a Ţării Romîneşti pentru dezrobirea ţăranilor înstrăinaţi ce s-ar întoarce la locul lor" din 1 martie 1746 se spune că: „acei rumîni care vor fi înstrăinaţi de pămîntul acesta, ori ai cui ar fi, voind să fie la pămîntul lor, să fie slobozi de rumînie, şi să nu se mai numească rumîni" [3].

Datorită politicii duse de clasa feudală faţă de ţărănimea dependentă, numele de *rumîn* ajunsese să se confunde atît de mult cu cel de rob încît eliberarea ţărănimii dependente implica şi o neapărată schimbare a denumirii ţăranilor, ceea ce de fapt s-a şi făcut. Locul termenului de *rumîn* este luat de alţi termeni, în special de cel de *clăcaş*, care desemna pe ţăranul economiceşte legat de boieri, dar care politiceşte era supus numai statului.

★

În concluzie, considerăm că evoluţia termenului *vlah* oglindeşte în mare principalele etape ale procesului de feudalizare.

Sensul iniţial al termenului *vlah* a fost cel etnic; ulterior, pe măsura schimbărilor survenite în structura societăţii romîneşti, el a căpătat şi sens social.

În procesul feudalizării, a desprinderii din masa *vlahilor* a unei pături suprapuse, a apariţiei clasei feudalilor, a fost nevoie de termeni noi pentru desemnarea acesteia, termeni care au fost împrumutaţi de la popoarele slave vecine, la care procesul de feudalizare era mai înaintat, şi care a exercitat o influenţă deosebită asupra realităţilor de la noi. În timp ce pătura suprapusă îşi lua — după model slav — denumirea de *boieri*, *vlah* a început să desemneze pe omul de rînd.

În timp ce în documentele externe termenul *vlah* continuă să aibă sens etnic de locuitor al Valahiei (al Ţării Romîneşti), în documentele interne — pe măsura dezvoltării relaţiilor feudale — începe să capete sens social. În secolul XIV—XVI termenul *vlah* este folosit încă în documente cu sens

[1] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1953, p. 162.

[2] „... Deci, dar, cunoscînd şi noi cu toţii de obşte că acest lucru a avea supuşi robiei pre pravoslavnicii creştini, care sînt întru credinţă cu noi, nu este lucru creştinescu, şi de mare pagubă sufletelor noastre — se spune în text — socotim cu toţii pentru rumînii ce i-am avut pînă acum la stăpînirea noastră, fiind vînduţi cu moşiile lor de vremile cele vechi la strămoşii noştri, aşa am găsit cu cale mai mult pentru uşurarea sufletelor noastre şi a părinţilor, a moşilor şi strămoşilor, ca ori la cine den neamul boieresc sau la mănăstiri vor fi rumîni cu moşiile lor, moşiile să rămînă la stăpînirea noastră, să le stăpînim cum şi pînă acum. Dar cît pentru capetele rumînilor fără de moşie care dintre noi va avea din bunăvoinţa lui ca să iarte pentru a sa pomenire bine va face; iar de nu va vrea să facă această facere de bine sufletului său, să aibă a face acei rumîni cum vor putea şi să dea bani de fişte cap cîte taleri zeace şi să se răscumpere şi cu voie de va fi stăpînului său, şi fără de voie. Ei să facă bani şi să dea la stăpînul său, şi nevrînd să-i primească, va veni de va face jalbă la divan" (N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1953, p. 162).

[3] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 161.

general, referindu-se la marea majoritate a populaţiei ţării, de la oraşe şi sate. În secolul al XVI-lea el priveşte mai ales populaţia sătească.

Procesul de cotropire de către feudali a pămîntului obştiilor de ţărani, trecerea marii majorităţi a ţărănimii, a *vlahilor*, în situaţia de dependenţă, a făcut ca termenul *vlah* să ajungă a desemna pe ţăranul dependent. Apariţia scrisului în limba romînă, într-un moment cînd termenul *vlah* din documentele slavoneşti îmbrăca tot mai mult sensul de ţăran dependent, a făcut ca şi echivalentul lui din limba romînă — *rumîn* — să aibă, chiar de la apariţia lui în documente, sensul de ţăran dependent.

Adîncirea procesului de feudalizare, legarea ţăranilor dependenţi de glie, creşterea obligaţiilor la care ţăranii erau supuşi, apropia situaţia acestora de cea a robilor ţigani.

Desfiinţarea instituţiei pe care termenul rumîn o desemna — a şerbiei, sub forma ei de robie — eliberarea ţăranilor din robie, a atras după sine înlocuirea termenului de *rumîn* cu alţi termeni.

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ О ТЕРМИНАХ „ВАЛАХ" И „РУМЫН" НА ОСНОВЕ ВНУТРЕННИХ ДОКУМЕНТОВ ВАЛАХИИ В XIV—XVII вв.

РЕЗЮМЕ

Проследив эволюцию значения терминов „валах" и „румын" в документах Валашского княжества в XIV и XVII вв., автор приходит к выводу, что первоначально смысл выражения *валах* был этническим; позднее, по мере изменений, происходивших в структуре румынского общества, этот термин приобрел и социальный смысл.

В процессе развития феодальных отношений и выделения из массы *валахов* класса феодалов потребовались новые слова для их обозначения. Эти новые термины были заимствованы у соседних славянских народов. В то время как высшие слои общества стали называть себя, по славянскому образцу, „*боярами*", слово „*валах*" стало означать рядового, простого человека.

Если во внешних документах термин *валах* продолжал употребляться в этническом смысле, то есть как название жителей Валахии (Цэрий Ромынешть), во внутренних документах, по мере развития феодальных отношений, этот термин начинает приобретать социальный смысл. В XIV—XVI вв. выражение *валах* употреблялось в общем смысле, обозначая большую часть населения страны как сельского, так и городского. В XVI в. он относится главным образом к сельскому населению. Процесс захвата феодалами общинной земли крестьян, переход большинства крестьян, валахов, в состояние зависимости, все это привело к тому, что термин *валах* стал означать зависимого крестьянина. Появление письменности на румынском языке в тот момент, когда термин *валах* в славянских документах все чаще и чаще означал зависимого крестьянина, привело к тому, что соответствующее ему слово *румын* сразу же после его появления в документах стало обозначать зависимого крестьянина.

Углубление процесса феодализации, прикрепление зависимых крестьян к земле, рост повинностей зависимых крестьян — приблизили их положение к положению рабов-цыган.

Упразднение института, где термин *румын* означал крепостное состояние в форме рабства, повлекло за собой замену термина *румын* другими терминами, в большинстве случаев словом „*клэкаш*" — барщинный крестьянин.

CONSIDÉRATIONS AU SUJET DES TERMES DE *VLAH* ET DE *RUMÎN* SUR LA BASE DES DOCUMENTS INTERNES DE LA VALACHIE DES XIVe – XVIIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

S'attachant à suivre l'évolution du sens des termes de *vlah* (vlaque) et de *rumîn* dans les documents internes de la Valachie des XIVe –XVIIe siècles, l'auteur en conclut que le sens initial du terme de *vlaque* a été éthnique et que, par la suite, au four et à mesure que la structure de la société roumaine changeait, il s'est enrichi du sens social.

Le processus de formation de la classe féodale, par séparation de la masse des *vlaques*, avait besoin de termes nouveaux pour désigner les nouvelles rapports et situations. Ces termes ont été empruntés aux peuples voisins slaves. Tandis que la couche superposée s'accordait — sur le modèle slave — le nom de *boïards, vlaques* commençait à désigner les gens du peuple.

Alors que dans les documents externes le terme de *Vlaque* conserve son sens éthnique de citoyen de la Valachie, dans les documents internes le sens social s'impose par le développement des relations féodales. Dans les documents des XIVe –XVIe siècles, le terme de *vlaque* este employé avec le sens général, étant appliqué à la grande majorité de la population du pays, des villes et des villages. Au XVIe siècle, ce terme est mis en rapport surtout avec la population villageoise. Le processus d'accaparation des terres des communautés paysannes par les féodaux, et la réduction de la grande majorité de la paysannerie — des Vlaques — à l'état de dépendance conférèrent au terme de *vlaque* le sens de paysan dépendant. L'introduction de la langue roumaine dans les textes écrits, à un moment où le terme de *vlaque* des documents slaves revêt de plus en plus le sens de paysan dépendant, détermina son équivalent de la langue roumaine — *rumîn* — , dès son apparition dans les documents, de se fixer avec ce même sens de paysan dépendant.

L'accentuation du processus de constitution et de consolidation de la féodalité, la servitude de la glèbe, l'accroissement des obligations imposées aux paysans dépendants rapprochaient la situation de ceux-ci, de la condition des esclaves tziganes.

L'abolition de l'institution désignée par le terme de *rumîn* — le servage sous sa forme d'esclavage —, l'affranchissement des paysans asservis a entrainé le remplacement du terme de *rumîn* par d'autres termes, surtout par celui de *clăcaș* (paysans corvéables).

DREPTUL DE CTITORIE ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI MOLDOVA

CONSTITUIREA ŞI NATURA JURIDICĂ A FUNDAŢIILOR DIN EVUL MEDIU

DE

GHEORGHE CRONŢ

În evul mediu fundaţiile s-au constituit pe teritoriul ţării noastre după principii şi reguli de drept bizantin. Cercetarea de faţă încearcă să lămurească conţinutul acestor principii şi reguli, precum şi aplicaţia lor sub aspectele generale ce se oglindesc în documentele medievale şi în vechile legiuiri scrise.

Fundaţiile au dobîndit o deosebită importanţă în societatea medievală, datorită în primul rînd faptului că au putut avea mari patrimonii, adică faptului că au fost socotite persoane juridice. În concepţia materialistă a istoriei, problema persoanelor juridice este cercetată în raport cu trăsăturile proprii orînduirii sociale respective [1]. Persoanele juridice sînt realităţi sociale şi ca atare fiinţa şi structura lor sînt determinate de relaţiile sociale. Înseşi teoriile formulate privitoare la fiinţa şi capacitatea persoanelor juridice sînt condiţionate de orînduirea socială respectivă sau reflectă raporturile sociale respective.

Istoria nu cunoaşte nici o ramură a dreptului care să fie independentă de realităţile sociale. Ori de cîte ori dezvoltarea istorică a societăţii a cunoscut forme noi de relaţii sociale, ca urmare a dezvoltării forţelor de producţie, dreptul a căutat să întărească prin reglementări corespunzătoare noile relaţii sociale.

Dreptul feudal, specific societăţii medievale, este unul din tipurile istorice ale dreptului. Constituindu-se în societatea feudală, dreptul de ctitorie are de asemenea trăsături istorice specifice acestei societăţi.

[1] În literatura istorico-juridică sovietică primele cercetări ce deschid perspective noi pentru studiul istoric al persoanelor juridice sînt cele publicate de către A. V. Venediktov, *Proprietatea socialistă de stat*, Buc., ESPLSD, 1951 şi de către S. N. Bratus, *Subiectele dreptului civil*, Buc., ESPLS, 1953. În literatura juridică romînească sînt remarcabile studiile publicate de I. Christian, *Esenţa persoanei juridice în concepţia dreptului socialist*, în „Studii şi cercetări juridice", an. II (1957), p. 51—102; *Consideraţii generale despre persoanele juridice ca subiecte colective de drept civil*, în „Studii şi cercetări juridice", an. III (1958), nr. 2, p. 111—131.

Dreptul de ctitorie oglindește ordinea legală statornicită în statele feudale, potrivit căreia biserica și fundațiile create sub egida ei dobîndeau și administrau bunuri în nume propriu. Pentru a-și asigura bunurile materiale necesare, biserica — „cel mai mare dintre seniorii feudali" [1] — a avut nevoie de reglementări speciale și acestea formează conținutul dreptului de ctitorie. Statele feudale au consfințit aceste reglementări, fie sub forma dreptului consuetudinar, fie sub forma legiuirilor scrise.

Strîns legat de realitățile sociale din care își trage ființa, dreptul de ctitorie a devenit el însuși o realitate socială, dobîndind o activă funcție suprastructurală [2]. El a contribuit la dezvoltarea și ocrotirea raporturilor sociale proprii orînduirii feudale, stimulînd constituirea fundațiilor. Aceste fundații au la temelia lor nu numai constrîngeri sociale, ci uneori și contribuții benevole. În ceea ce privește constrîngerile sociale proprii orînduirii feudale, care stau și la baza multor fundații medievale, socotim că pe lîngă mijloacele obișnuite pe care le aveau la îndemînă stăpînitorii feudali, ei au folosit în ridicarea și înzestrarea ctitoriilor lor în mod neîndoios sprijinul organelor publice. Statele feudale romînești au avut interesul de a încuraja ctitoriile, deoarece acestea susțineau ideologia regimului feudal și răspundeau nevoilor de asistență socială și de cultură într-o perioadă în care „clerul era singura clasă instruită" [3].

Dintre stăpînitorii feudali care au întemeiat fundații pioase, unii au fost îndemnați în aceste opere și de interesul de a-și întări poziția lor politică în țară, mai cu seamă față de monarhie. Fundațiile sporeau prestigiul public al ctitorilor. Pe lîngă voievozii cu prestigiu de mari ctitori, boierii nu puteau să se ridice la același prestigiu decît prin înfăptuiri de aceeași natură. Dar și voievozii și boierii au fost conștienți de faptul că fundațiile lor constituiau un mijloc de acțiune asupra maselor ținute în obscurantism și superstiție, consolidînd astfel regimul social feudal și dînd relațiilor feudale „aureola grației divine" [4].

Fundațiile medievale au avut o dezvoltare istorică ce se reflectă în însăși evoluția dreptului de ctitorie. Încercînd să pună în lumină numai trăsăturile esențiale ale acestui drept, astfel cum se desprind din materialul documentar, cercetarea de față are un caracter general. Ea nu analizează nici particularitățile și nici aplicațiile speciale ale dreptului de ctitorie. Nu intră în obiectul acestei cercetări nici statistica vechilor fundații, nici identificarea celor dispărute fără urme, nici examinarea compunerii și întinderii domeniilor lor, nici învederarea comparativă a raportului dintre bunurile ctitoriale și celelalte forme de proprietate caracteristice orînduirii feudale, nici raporturile de aservire feudală pe care fundațiile — asemenea stăpînitorilor feudali — le-au impus țărănimii medievale.

Studiind dreptul de ctitorie pentru a lămuri îndeosebi principiile și regulile care au stat la baza constituirii fundațiilor medievale din

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a II-a, Buc., ESPLP, 1955, p. 92.

[2] În privința rolului activ al suprastructurii, vezi și *Bazele filozofiei marxiste*, Buc., Editura Politică, 1959, p. 521 și urm.

[3] K. Marx și F. Engels, *Opere*, ed. rusă, vol. XVI, partea I, p. 295.

[4] Cf. Marx-Engels, *Despre religie*, ed. a II-a, Buc., Editura Politică, 1960; V. I. Lenin, *Despre religie*, Buc., ESPLP, 1956.

țările romîne, vom stărui mai ales asupra aspectului istorico-juridic al fundațiilor. Neavîndu-și izvorul în el însuși, acest drept trebuie explicat prin rădăcinile lui sociale. Cercetări temeinice care să lămurească procesele istorice în general și cauzele economico-sociale deosebite care au făcut posibilă prezența nenumăratelor fundații medievale pe teritoriul patriei noastre sînt absolut necesare; numai pe baza lor concepțiile și regulile juridice folosite la constituirea și înzestrarea fundațiilor pot fi pe deplin explicate.

Nu includem în studiul de față fundațiile medievale din Transilvania pentru motivul că reglementarea acestor fundații nu s-a sprijinit numai pe dreptul de ctitorie propriu bisericii ortodoxe, ci și pe unele principii, adoptate sub înrîurirea apuseană, proprii așa-zisului drept de patronat. Cercetarea fundațiilor transilvănene ridică probleme speciale ce depășesc limitele acestui studiu. Nu includem în acest studiu nici fundațiile medievale ce s-au constituit pe teritoriul țărilor romîne sub egida altor religii decît cea oficială a statelor noastre feudale. Raporturile acestor fundații cu fondatorii lor și cu ierarhia lor clericală necesită cercetări speciale, care de asemenea depășesc limitele prezentului studiu.

Trebuie să precizăm, în sfîrșit, că folosim în acest studiu termenul de proprietate în sensul de proprietate feudală, instituție care își are specificul ei ce o deosebește de celelalte feluri de proprietate [1]. În ce privește izvoarele, această cercetare, strînsă în limitele unei sinteze, are în vedere legiuirile și canoanele bizantine și îndeosebi documentele și pravilele din țările romîne.

Studiul de față constituie prima parte a cercetării noastre și cuprinde trei capitole consacrate următoarelor probleme: dreptul de ctitorie bizantin și folosirea lui în țările romîne, constituirea fundațiilor în țările romîne și natura lor juridică. Partea a doua va cuprinde capitolele privitoare la liberalitățile destinate fundațiilor, inalienabilitatea bunurilor fundațiilor și constatări finale.

I. DREPTUL DE CTITORIE BIZANTIN ȘI FOLOSIREA LUI ÎN ȚĂRILE ROMÎNE

1. FORMAREA NOȚIUNII DE FUNDAȚIE — PERSOANĂ JURIDICĂ

Fundațiile antice au fost studiate îndeosebi din punct de vedere juridic, dar nu s-au făcut încă cercetări cu privire la natura lor socială. Cercetările ce se vor întreprinde vor trebui să țină seama de faptul că omul ca subiect de drept nu a putut fi conceput niciodată decît ca ființă socială. Însuși dreptul de a poseda bunuri exprima prin esența lui o relație socială. Asociațiile, comunitățile și așezămintele constituite astfel, dacă aveau fonduri proprii, scopuri determinate și organisme distincte, au devenit unități sociale cu aceeași calitate de subiecte de drept ca înseși persoanele care le constituiau.

[1] Cf. A. V. Venediktov, *Proprietatea socialistă de stat*, vol. I, Buc., ESPLȘD, 1951, p. 114 și urm.

Caracterul social al fundațiilor antice se oglindește în primul rînd în faptul că în societatea sclavagistă numărul persoanelor îndreptățite să aibe bunuri proprii era foarte redus, iar dacă în societatea feudală a crescut numărul persoanelor care aveau calitatea de subiecte de drept, exercițiul capacității lor de a poseda bunuri a fost în practică supus unor mari restricții. Dacă fundațiile erau deci creațiile persoanelor privilegiate în ceea ce privește dreptul de a poseda bunuri, înseamnă că natura lor specifică nu poate fi înțeleasă decît cercetîndu-se forțele sociale ce stau la baza lor [1]. Criteriul pentru a cunoaște esența socială a fundațiilor nu poate fi deci decît determinarea forțelor sociale ce stau la baza lor și a categoriilor sociale pe care le sprijină.

Antichitatea n-a cunoscut fundațiile în sensul de subiecte colective de drept cu patrimonii destinate unor scopuri de asistență socială sau de utilitate publică și dotate cu personalitate juridică. Istoria vechii Elade menționează existența a numeroase fundații [2]. Aceste fundații erau însă donații sau legate cu sarcini depinzînd de anumite corporații sau de orașe care aveau dreptul de a dobîndi bunuri, aveau capacitate patrimonială și puteau primi liberalități pentru scopuri speciale. Cînd fundațiile depindeau de unele mici comunități formate din beneficiari sau din personalul de cult, aveau și în asemenea cazuri tot bază corporativă, dar nu constituiau subiecte de drept [3].

Cercetările făcute asupra mecanismului juridic întrebuințat pentru realizarea fundațiilor în antichitate au stabilit că se folosea calea donațiilor și a legatelor *sub modo*, adică cu sarcini, lăsate asociațiilor recunoscute, colegiilor și cetăților, care erau înzestrate cu capacitatea de a avea bunuri. În dreptul roman clasic, fundațiile se constituiau prin donații și prin legate *sub modo*. Liberalitățile sub forma donațiilor și legatele erau adresate de donatori sau testatori îndeosebi municipalităților și colegiilor, cu sarcina de a le asigura o anumită întrebuințare specială [4]. Asemenea liberalități intrau în patrimoniile persoanelor juridice preexistente și nu constituiau patrimonii independente [5]. Fundațiile romane n-aveau deci autonomie și personalitate juridică în epoca dreptului clasic, ele realizîndu-se în chip mijlocit prin anumite colectivități.

Constituirea pe calea indirectă a unor patrimonii cu destinație specială a fost practicată nu numai în dreptul roman clasic, ci și multă vreme în dreptul postclasic. Deși nu erau titulare ale dreptului de a poseda

---

[1] Cf. I. Christian, *Considerații generale despre persoanele juridice ca subiecte colective de drept civil*, în „Studii și cercetări juridice”, an. III (1958), nr. 2, p. 112 și urm.

[2] Vezi A. Sarazzin, *Étude sur les fondations dans l'antiquité*, Paris, 1909.

[3] A. G. Lapradelle, *Des fondations*, Paris, 1894, p. 11—15.

[4] R. Saleilles, *De la personnalité juridique*, 2e ed., Paris, 1922, p. 135 și urm.

[5] Dedicarea sau consacrarea, instituție cu caracter juridico-religios cunoscută dreptului roman, fixa anumite raporturi între lucruri și divinități, dar nu raporturi patrimoniale. Lucrurile consacrate divinităților nu erau susceptibile de apropriațiune individuală, fiind *res divini juris*. Fie că erau temple sau obiecte de cult (*res sacrae*), fie că erau lucruri aparținînd cultului strămoșilor ca mormintele (*res religiosae*), fie că erau lucruri care serveau direct unor ceremonii religioase ca porțile și zidurile cetății (*res sanctae*), asemenea lucruri nu aveau caracter patrimonial, nu erau *res in patrimonio*, ci *res extra patrimonium*, neputînd aparține ca proprietate, din punctul de vedere al dreptului civil, nici pontifilor sau preoților și nici comunității credincioșilor respectivi. Vezi *Institutiones Gaii* (ed. Krueger-Studemund, Berlin, 1877), II, p. 1 și urm.

bunuri în nume propriu, fundațiile antice au reprezentat totuși imense concentrări de averi. În spatele lor au stat aceleași forțe sociale, aceleași organizații obștești și aceleași unități administrative pe care s-a bazat însăși orînduirea sclavagistă.

Bunurile ce constituiau obiectul fundațiilor erau destinate mai cu seamă templelor și jocurilor publice și prea puțin păturilor sociale aflate în mizerie, încît și din punctul de vedere al destinației lor, fundațiile erau înfăptuiri ale acelorași categorii sociale care aveau situație dominantă în societatea antică.

Noțiunea de fundație ca persoană juridică a fost elaborată de juriștii și canoniștii medievali, pornind de la constatarea că fundațiile pioase din Imperiul roman de răsărit începură să aibă patrimonii proprii, mai cu seamă după secolul al IV-lea. Nu găsim nici la bizantini dezvoltări teoretice privitoare la personalitatea juridică a fundațiilor. Aflăm însă la bizantini texte de legi și indicații istorice care presupun existența unei noțiuni generale despre fundație ca persoană juridică [1]. Concepția romană clasică privitoare la dreptul fundațiilor s-a modelat după consolidarea bisericii creștine, lăcașurile de închinăciune devenind și proprietare de întinse bunuri funciare, într-o perioadă în care diviziunea socială a muncii dintre sat și oraș făcea ca satul și moșia să devină „punctul de plecare al istoriei" [2]. Regimul juridic special pe care statul roman a trebuit să-l acorde bunurilor bisericii a înlesnit formarea unei concepții noi care a stat la baza constituirii fundațiilor.

Dintru început bunurile bisericii creștine au fost considerate ca avînd o afectațiune specială și permanentă. Caracterul de afectațiune specială și permanentă al bunurilor bisericești a făcut ca biserica să devină un subiect de drept *sui generis*. Bizantinii au pornit de la ideea romană că proprietatea presupune relații între persoane și bunuri. Dacă în locul persoanelor figurau comunități omenești, relația acestora cu bunurile lor era socotită tot o relație de proprietate. Dacă pentru scopuri speciale și permanente se afectau bunuri scoase din proprietatea persoanelor, acele bunuri constituiau patrimoniul unor entități de sine stătătoare.

O dată cu formarea relațiilor feudale, bisericile și mănăstirile au început să fie tratate în Imperiul roman de răsărit ca subiecte colective de drept, ca persoane juridice. Considerînd bunurile sale ca avînd o destinație specială, diferită de a bunurilor din proprietatea privată, biserica le-a declarat inalienabile, supunîndu-le unor reglementări canonice deosebite [3]. Socotind biserica și așezămintele ei ca principala sa bază socială și principalul său suport ideologic, — deoarece „organizarea feudală a bisericii consacra prin religie orînduirea de stat feudală laică" [4] — statul bizantin a adoptat măsuri legislative privilegiate pentru constituirea patrimoniilor

---

[1] Cuprinzător pentru problema fundațiilor din dreptul roman clasic, avînd și utile indicații bibliografice, este studiul lui G. Le Bras, *Les fondations privées du Haut Empire*, publicat în *Studi in onore di Salvatore Riccobono*, vol. III, Palermo, 1936, p. 23—67.

[2] K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, Buc., ESPLP, 1956, p. 16—17. Vezi și I. Christian, *op. cit.*, p. 122 și urm.

[3] Gh. Cronț, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία κατὰ τοὺς ὀκτὼ πρώτους αἰῶνας, Atena, 1935, p. 25—54.

[4] K. Marx și F. Engels, *Opere*, ed. rusă, vol. XVI, partea I, p. 295.

cu afectațiune specială destinate fundațiilor pioase și a legiferat inalienabilitatea lor.

Din examinarea legislației lui Justinian, care în esență stă la baza întregului drept bizantin ce a rămas în vigoare pînă la sfîrșitul statului bizantin, se desprinde noțiunea nouă a fundațiilor considerate subiecte colective de drept [1]. Acestea erau bisericile, mănăstirile și așezămintele de asistență socială, care aveau bunuri proprii, scopuri proprii și organe administrative proprii cu independență operativă. În legislația bizantină, potrivit canoanelor bisericești și legilor laice, fundațiile aveau capacitatea de a dobîndi bunuri în nume propriu, erau adică subiecte de drept. Fundațiile dobîndeau ființă juridică prin voința întemeietorilor și nu prin concesiune din partea autorităților statului. Bunurile fundațiilor erau lovite de inalienabilitate, neputînd fi înstrăinate decît în cazuri cu totul excepționale [2].

Formîndu-se astfel pe calea practică a constituirii unor patrimonii cu afectațiune specială, noțiunea de fundație — persoana juridică s-a dezvoltat treptat în Imperiul bizantin, o dată cu așezămintele de cult, cu instituțiile monastice și cu operele de caritate, care reprezintă tipul fundațiilor propriu-zise, caracteristice societății bizantine [3].

2. DREPTUL DE CTITORIE ÎN IMPERIUL BIZANTIN

În marea lor majoritate, fundațiile bizantine au avut caracter religios și caritabil. Cuprinzînd reglementările speciale întemeiate mai întîi pe consuetudine și apoi pe dispozițiile canonice și pe măsurile legislative, s-a constituit și s-a dezvoltat în Imperiul bizantin un drept propriu fundațiilor pioase, numit dreptul de ctitorie (τὸ κτητορικὸν δίκαιον). Acesta este un drept obiectiv cu o structură proprie.

Fondatorii s-au numit κτήτορες, ctitori [4]. Tot astfel s-au numit și înzestrătorii de mai tîrziu ai fundațiilor existente sau restauratorii edificiilor lor. Puteau fi ctitori atît persoanele fizice, bărbați și femei, cît și persoanele juridice: comunitățile, asociațiunile și chiar așezămintele.

---

[1] Să se vadă îndeosebi *Codex Justiniani* (ed. Krueger, Berlin, 1915), I, 2, 7—25; I, 3, 42; I, 5, 1—22; *Novellae Justiniani* (ed. Schoell-Kroll, Berlin, 1895), VII, 4—5; XLVI, 1; CXX, 6—11; CXXIII, 37—38; CXXXI, 5—9.

[2] Față de dovezile concludente cuprinse în legislația lui Justinian privitoare la reglementarea fundațiilor ca subiecte colective de drept, apare prezumțioasă susținerea unor juriști occidentali care atribuie concepția fundației ca persoană juridică lui Sinibaldus Fliscus, ajuns apoi papă sub numele de Inocențiu IV (1243—1254). Vezi în acest sens R. Feenstra, *Le concept de fondation du droit romain classique jusqu'à nos jours : théorie et pratique*, în „Revue Internationale des Droits de l'Antiquité", 3-e série, tome III, 1956, p. 259. Cu privire la teoria lui Sinibaldus Fliscus, vezi A. V. Venediktov, *Proprietatea socialistă de stat*, vol. II, Buc., ESPLȘD, 1951, p. 440.

[3] R. Saleilles, *Les „piae causae" dans le droit de Justinien*, în *Mélanges Gérardin*, Paris, 1907, p. 513—551; St. Cugia, *Il termine „piae causae"*, în *Studi giuridici in onore di Carlo Fadda*, Neapole, 1906, vol. V, p. 229 și urm.

[4] Termenul κτίτωρ a însemnat la început *fondator*. Sub forma κτήτωρ, termenul a fost întrebuințat apoi pentru a indica pe orice persoană care întemeiase sau înzestrase o fundație, ori restaurase edificiile așezămintelor respective, ori, în fine, dăruise vreunei fundații existente chiar și numai bunuri de valoare redusă. Vezi Meletie Sakelaropoulos, Ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Atena, 1898, p. 257, în notă.

Condițiile esențiale pe care trebuiau să le îndeplinească cei doritori a purta numele de ctitori erau : a) să fie drept credincioși și să aibă exercițiul drepturilor bisericești ; b) să aibă exercițiul drepturilor civile ; c) să posede bunurile și mijloacele materiale necesare pentru întemeierea sau dotarea fundațiilor respective, fără a-și lăsa propriile lor familii în suferință și fără a urmări dobîndirea unui nume bun în opinia publică ; d) pentru fundațiile bisericești să obțină încuviințarea prealabilă a autorității bisericești [1].

Potrivit normelor canonice și dispozițiilor cuprinse în legislația justinianee, titlul de ctitor se acordă de către autoritatea bisericească [2], dar în practică s-a acordat și de către împărați. Titlul de ctitor reprezintă semnul de recunoștință și de răsplată publică în cadrul orînduirii feudale pentru acei care asigurau prin liberalitățile lor înființarea și conservarea fundațiilor.

Drepturile și obligațiile ctitorului se determinau prin actele de ctitorie, adică prin documentele de fundație. Asemenea acte puteau avea valoarea unei legi speciale. Din conținutul actelor bizantine de ctitorie se poate desprinde tendința unor fondatori de a-și atribui dreptul de proprietate asupra bunurilor fundațiilor respective sau de a-și rezerva privilegii și avantaje nepermise [3] în administrația acelor fundații. O asemenea tendință, potrivnică normelor canonice și legale în vigoare, era dezaprobată de autorități și putea fi sancționată [4]. În general însă cuprinsul actelor de ctitorie constituie un argument puternic împotriva teoriei dreptului de proprietate al particularilor asupra fundațiilor.

Relevăm sub forma cea mai rezumativă cu putință drepturile și obligațiile ctitorilor, pentru a scoate în evidență caracterul propriu al titlului de ctitor, ce nu poate fi și nu trebuie să fie confundat cu acela de proprietar. Dintre drepturile și privilegiile recunoscute ctitorilor menționăm : a) dreptul la inscripția numelui pe pietrele și plăcile comemorative ale fundațiilor, drept de care se bucurau nu numai întemeietorii ci și reînnoitorii ; b) dreptul de a li se păstra chipul în tablourile sau picturile edificiilor fundaționale ; c) dreptul de pomenire la serviciile religioase, drept ce se extindea și asupra membrilor familiilor lor ; d) dreptul de a lua parte sub diferite forme la administrarea bunurilor fundaționale ; e) dreptul de a recomanda clerici pentru fundațiile religioase și administratori pentru fundațiile caritabile ; f) dreptul de a primi alimente în caz de sărăcie, și în sfîrșit g) dreptul consfințit prin practică de a fi înmormîntați în interiorul edificiilor consacrate cultului.

Dintre obligațiile ctitorilor menționăm : a) îndatorirea de a preda efectiv bunurile făgăduite prin actul de ctitorie ; b) grija pentru păstrarea și folosirea bunurilor respective în scopul fixat prin actul de ctitorie [5].

---

[1] Vezi îndeosebi canonul 24 al sinodului IV ecumenic în *Sintagma Ateniană* (G. A. Rallis și M. Potlis, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, Atena, 1852—1859), III, p. 271.

[2] *Novellae Justiniani* (ed. Schoell-Kroll, Berlin, 1895), V, 1 ; LXVII, 1 ; CXXXI, 7.

[3] Vezi J. von Zhisman, *Das Stifterrecht* (Τὸ κτητορικὸν δίκαιον) *in der morgenländischen Kirche*, Viena, 1888, p. 26.

[4] Vezi M. Sakelaropoulos, *op. cit.*, p. 262—263.

[5] *Ibidem*, p. 266—270.

Din însăşi enumerarea drepturilor şi îndatoririlor ctitorilor rezultă că ele cuprind elemente în afara dreptului de proprietate. Avînd caracter mixt : administrativ şi etico-religios, elementele proprii titlului de ctitor formau un sistem de privilegii ce nu se pot identifica cu dreptul de proprietate. Precizăm că titlul de ctitor se putea retrage, ca sancţiune, atunci cînd ctitorul nu-şi îndeplinea obligaţiile ce şi-a luat prin actul de ctitorie, precum şi atunci cînd se arăta nedemn de drepturile şi privilegiile ctitoriale. Precizăm de asemenea că privilegiile şi sarcinile ctitoriale se moşteneau, transmiţîndu-se succesorilor, îndeosebi atunci cînd aceştia erau indicaţi prin actul de ctitorie [1].

Reglementarea dreptului de ctitorie s-a dezvoltat în legislaţia bizantină prin instituirea sarcinilor zise de *epitropie*. Legislaţia justinianee a dat şi episcopilor anumite atribuţii de supraveghere asupra administraţiei bunurilor fundaţiilor. Cînd moştenitorii refuzau să dea urmare dispoziţiilor testamentare privitoare la legatele pioase, invocînd insuficienţa averii succesorale, atunci episcopii puteau cere să se verifice însăşi valoarea şi întinderea acelei averi [2], moştenitorii putînd fi urmăriţi de către magistraţii imperiali şi condamnaţi la plata valorii îndoite a legatelor respective[3]. Succesiunea testamentară era reglementată deci şi aici în sensul ca cetăţeanul onorabil „să poată lăsa nestînjenit bisericii averea lui" [4].

Faţă de refuzul posibil al moştenitorilor de a plăti legatele pioase, soarta legatelor destinate fundaţiilor nu era întotdeauna sigură. Din această cauză testatorii desemnau uneori chiar prin testament, în afară de moştenitori, cîte o persoană de încredere cu însărcinarea de a supraveghea şi asigura executarea legatelor pioase. Un asemenea executor testamentar, desemnat dintre persoanele care nu moşteneau, s-a numit epitrop. Instituţia este de origină consuetudinară şi fiind socotită utilă, s-a dezvoltat prin măsuri legislative. Practica desemnării epitropului s-a generalizat şi a devenit constantă. Cu timpul, instituţia a depăşit caracterul său iniţial, în sensul că epitropul putea să fie însărcinat nu numai cu executarea legatelor pioase, dar şi cu executarea oricăror legate prevăzute în testament şi chiar cu împărţirea moştenirii între moştenitori [5].

Instituţia epitropiei a fost consacrată apoi de legislaţia bizantină ulterioară. Împăratul Manuil Comnenul, printr-o novelă, a luat măsuri speciale pentru asigurarea executării legatelor pioase, stabilind că epitropul, dacă nu s-ar dovedi corect în îndeplinirea atribuţiilor sale, să fie destituit, în asemenea caz împăratul desemnînd un alt epitrop [6]. Prin alte dispoziţii s-a prevăzut că puteau fi desemnaţi epitropi chiar monahii şi clericii,

---

[1] N. Milaş, *Dreptul bisericesc oriental*, trad. de D. Cornilescu şi V. Radu, Buc., 1915, p. 440–441.

[2] *Novella* CXXXI, 12.

[3] *Codex Justiniani* (ed. Paul Krueger, Berlin, 1915), I, 3, 45.

[4] K. Marx şi F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a II-a, Buc., ESPLP, 1955, p. 353.

[5] Vezi A. Ferradou, *Des biens des monastères à Byzance*, Bordeaux, 1896, p. 143.

[6] K. E. Zachariae von Lingenthal, *Jus graeco-romanum*, vol. III, *Novellae constitutiones imperatorum post Justinianum*, Leipzig, 1857, col. IV, Novella LXV, 6.

deşi potrivit normelor legale pînă atunci în vigoare, nici unii nici alţii nu puteau fi tutori [1].

Prin asemenea măsuri legislative menite să consolideze proprietatea feudală, împăraţii bizantini au urmărit de bună seamă un dublu scop: să creeze cît mai multe mijloace pentru înzestrarea fundaţiilor pioase şi să dea tuturor testatorilor certitudinea că destinaţia legatelor lăsate va fi respectată. Efectul unor asemenea dispoziţii asupra spiritului public din Imperiul bizantin explică în mare măsură faptul că, în practica succesiunilor testamentare bizantine, grija pentru operele pioase devenise constantă. Din actele private bizantine ce s-au adunat şi publicat, aflăm că în testamentele lor, testatorii bizantini, în dispoziţiile privitoare la averea lor, destinau scopurilor pioase aproape în mod regulat o parte din bunurile lor, înainte de a statornici cum să se împartă bunurile ce lăsau [2].

Astfel prin instituţia epitropiei, fundaţiile bizantine au putut avea şi sprijinul altor persoane, în afară de sprijinul asigurat din partea ctitorilor, prin practica şi reglementările dreptului din ctitorie. Reglementările înlesnitoare ale împăraţilor, precum şi emulaţia provocată de privilegiile dreptului de ctitorie au determinat înfiinţarea şi înzestrarea fundaţiilor într-o măsură atît de neobişnuită încît la Constantinopol, de pildă, se puteau vedea şiruri de fundaţii pe întinse spaţii în cartiere întregi [3]. Din cauza imenselor concentrări de bunuri în patrimoniile fundaţiilor [4], apoi din cauza abuzurilor organelor administrative şi a tendinţelor de a acapara micile proprietăţi ţărăneşti, s-au ridicat în Imperiul bizantin puternice nemulţumiri şi împotriviri populare, pentru potolirea cărora statul a luat unele măsuri legislative restrictive cu privire la regimul fundaţiilor şi îndeosebi cu privire la fundaţiile mănăstireşti.

Astfel, în anul 922 printr-o novelă a împăratului Roman Lecapenul s-a interzis achiziţia fie oneroasă fie gratuită a anumitor bunuri de către stăpînitorii numiţi δυνατοί, între care figurează şi egumenii mănăstirilor [5]. Cu toate că din punctul de vedere al monarhiei era justificată preocuparea împăratului de a opri extinderea marilor domenii în dauna micii proprietăţi, această măsură n-a rămas în vigoare, decît puţină vreme, fiind înlăturată probabil chiar de Constantin Porfirogenitul, faţă de care Roman Lecapenul fusese considerat uzurpator. Între anii 963—969, împăratul Nichifor II Focas a interzis printr-o novelă înfiinţarea de noi mănăstiri, precum şi înfiinţarea de case pentru străini (ξενοδοχεῖα) şi de ospicii pentru bătrîni (γηροκομεῖα). Acest împărat a interzis de asemenea orice donaţie sau legat pentru mănăstiri, pentru casele de străini sau pentru ospiciile de bătrîni existente [6].

---

[1] K. E. Zachariae von Lingenthal, *op. cit.*, vol. III, col. II, Novella LXVIII. Aceste dispoziţiuni n-au fost însă codificate de Armenopol. Vezi *Exabiblos* (ed. Klonaris, 1833), V, 11, 22.

[2] F. Trinchera, *Syllabus graecarum membranarum*, 1865, p. 170, 191, 252, 304, 511, 551. Facem trimiterile după menţiunile aflate în H. Monnier, *Les Novelles de Léon le Sage*, Bordeaux-Paris, 1923, p. 168.

[3] Vezi A. Ferradou, *op. cit.*, p. 33—34.

[4] Vezi M. V. Levcenko, Церковное имущество V—VII вв. в Восточно-Римской Империи în „Византийский Временник", t. II (XXVII), 1949, p.11—59.

[5] K. E. Zachariae von Lingenthal, *op. cit.*, vol. III, Novella II.

[6] *Ibidem*, Novella XIX.

Măsura prohibitivă a lui Nichifor Focas se referă deci nu numai la fundațiile mănăstirești, ci și la fundațiile de asistență publică, poate pentru motivul că acestea se găseau în mare parte sub conducerea monahilor și clericilor. Tulburările provocate în imperiu de clericii și monahii adversari ai acestei măsuri au determinat abrogarea ei după 30 de ani de la promulgare, făcînd pe împăratul Vasile I să o considere cauza tuturor nenorocirilor imperiului [1]. Caracterul vremelnic al acestor măsuri restrictive ne îndreptățește să admitem că în Imperiul bizantin practica liberalităților pentru scopuri pioase a fost generală și constantă. Împărații, marii proprietari, dregătorii și chiar oamenii săraci se întreceau în a lăsa parte din bunurile lor, iar uneori chiar și toată averea lor pentru scopuri pioase. Liberalitățile mai importante erau destinate îndeosebi fundațiilor mănăstirești.

Diferite erau formele sub care se înfățișau liberalitățile în fapt. Mărturiile documentare atestă că unor fundații, celor mănăstirești îndeosebi, li se acordau de către proprietari înlesniri speciale, ca de pildă exercițiul gratuit al unor servituți sau dreptul de pășunat pe terenurile particulare. Uneori împărații dădeau gratuit coloni pentru muncile agricole necesare, iar alteori acordau fundațiilor religioase rente din venitul impozitelor datorate de anumite orașe sau chiar rente din casa statului. Alteori împărații înzestrau fundațiile pioase cu bunurile confiscate de la persoanele dizgrațiate. Multe și întinse averi s-au adunat în patrimoniile fundațiilor bizantine. Acumularea terenurilor în proprietatea fundațiilor a contribuit la adîncirea aservirii feudale a țărănimii bizantine.

Din punctul de vedere al forțelor sociale ce stau la baza lor, fundațiile bizantine sînt creații ale straturilor sociale posedante. Monarhia bizantină a găsit în fundațiile religioase sprijinul ideologic necesar consolidării autorității imperiale și aparatului de stat centralizat în condițiile relațiilor feudale. Cu un asemenea ajutor, monarhia bizantină a putut să lupte și împotriva fărîmițării feudale. Întemeind și înzestrînd fundațiile cu întinse proprietăți funciare, nobilimea feudală și-a consolidat poziția sa de clasă latifundiară, deoarece pe această cale se consacra, pentru conștiința maselor populare, însăși legitimitatea latifundiilor nobiliare și bisericești. Fondatorii mai mărunți și donatorii săraci sporeau și ei numărul și puterea fundațiilor, fiind îndemnați în special de grija de a-și pune la adăpost bunurile lor sub protecția fundațiilor pioase, de la care puteau primi îngrijire în caz de bătrînețe, de infirmitate sau de sărăcie [2]. Dar după cum arată F. Engels, „ . . . ce folos aveau cei ce căutau apărare? Protectorul le punea condiția să treacă asupra sa proprietatea pămînturilor lor, asigurîndu-le în schimb uzufructul pe viață"; procedeul acesta biserica îl prinse și-l imită cu zel în secolele al IX-lea și al X-lea, pentru sporirea „propriei ei proprietăți funciare" [3].

În ceea ce privește categoriile sociale pentru care erau destinate veniturile fundațiilor bizantine, istoria arată că principalii beneficiari

[1] K. E. Zacharîae von Lingenthal, *op. cit.*, vol. III, Novella XXVI. Vezi și A. Ferradou, *op. cit.*, p. 39, 152.

[2] Vezi Gh. Cronț, *op. cit.*, p. 141—147.

[3] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ed. a II-a, Buc., ESPLP, 1955, p. 326.

au fost clericii și monahii, care au și constituit o categorie socială foarte activă în susținerea regimului feudal din Imperiul bizantin. Întreținerea personalului bisericesc și cheltuielile pentru cult au fost principalele sarcini ale fundațiilor bizantine. Uneori au fost impuse fundațiilor și contribuții materiale excepționale pentru necesitățile statului. În condițiile relațiilor feudale, fundațiile organizate potrivit canoanelor și legilor bizantine au înlesnit și apariția unor creații culturale originale.

Economia feudală nu poate fi înțeleasă just fără cunoașterea regimului juridic privilegiat de care s-au bucurat fundațiile medievale [1].

3. DREPTUL DE CTITORIE BIZANTIN ÎN ȚĂRILE ROMÎNE

Cercetările privitoare la cauzele generale și la natura receptării dreptului bizantin în țările romîne sînt încă la începutul lor [2]. Transmisiunile bizantine în țările romîne au fost substanțiale mai cu seamă în ceea ce privește situația și drepturile bisericii în stat. Biserica a fost una dintre instituțiile de bază ale societății feudale romînești. Prin mijlocirea ei au fost receptate vechile nomocanoane bizantine — împletituri de canoane bisericești cu legile laice — Sintagma lui Matei Vlastare, Nomocanonul lui Alexie Aristen, Nomocanonul lui Manuil Malaxos și altele.

Circulînd fie sub forma colecțiilor grecești introduse de către ierarhii greci care au păstorit aici [3], fie sub forma traducerilor în limba slavă scrise din porunca domnilor și ierarhilor, iar apoi în traduceri romînești, aceste nomocanoane denumite în general pravile au avut într-o anumită măsură întrebuințare oficială nu numai pentru că biserica însăși a exercitat atribuții de instituție publică în statele feudale romînești, dar și pentru că crescuse autoritatea administrativă centrală și sporise inițiativa domnilor, care aveau nevoie de dreptul scris spre a-l folosi împotriva dreptului nescris, local [4].

Pravilele sînt totuși foarte rar menționate în confirmările domnești și în zapisele privitoare la constituirea fundațiilor. Este fapt cunoscut că în evul mediu regulile de drept cu caracter consuetudinar aveau în țările romîne o aplicație precumpănitoare față de regulile juridice scrise. Pentru cercetarea noastră este important faptul că în ceea ce privește constituirea

[1] Și în Rusia medievală fundațiile religioase au avut dreptul de a dobîndi și administra bunuri în nume propriu. B. D. Grekov, care socotește că biserica a fost „cel mai bun gospodar atît în toate țările Europei cît și la Bizanț", a arătat că bisericile și mănăstirile din Rusia feudală au avut averi proprii, folosind ca proprietare și administratoare ale bunurilor lor unele mijloace pe care nu le-au folosit „stăpînii laici" (*Țăranii în Rusia*, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1952, p. 159, 682–698).

[2] Pot fi considerate începuturi cercetările întreprinse de Gh. Cronț, *Dreptul bizantin în țările romîne*, în „Studii", an. XI (1958), nr. 5, p. 33–59; an. XIII (1960), nr. 1, p. 57–82, precum și articolul lui Al. Georgescu, *La réception du droit romano-byzantin dans les principautés roumaines* (*Moldavie et Valachie*), în *Mélanges L. Lévy Brühl*, Paris, 1958, p. 373–391.

[3] În Dobrogea, biserica a fost condusă de ierarhi greci cu mult înainte de întemeierea statului feudal al Țării Romînești. Pe la 1249–1250, un scaun arhiepiscopal, existent aici, se transforma în mitropolie. Vezi *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII–XV, p. 5.

[4] Vezi P. P. Panaitescu, *Literatura juridică*, în capitolul *Cultura feudală* din volumul *Viața feudală în Țara Romînească și Moldova* (*sec. XIV–XVII*), Buc., 1957, p. 518–522.

și reglementarea fundațiilor, dreptul consuetudinar are în mare măsură același conținut ca și dreptul scris. Nici nu se putea altfel, deoarece dreptul de ctitorie, s-a practicat în țările romîne sub egida bisericii ortodoxe, care a conservat aceleași reguli bizantine, aplicîndu-le fie pe calea practică a tradiției, fie prin folosirea pravilelor.

Întrucît dreptul de ctitorie apare în țările romîne cu aproape aceleași reglementări stabilite de canoanele și legile bizantine, identitatea materială fiind aproape evidentă între conținutul dreptului de ctitorie bizantin și conținutul dreptului de ctitorie romînesc, nu mai este necesar să repetăm cuprinsul reglementărilor acestui drept privitor la constituirea și natura juridică a fundațiilor. Ca și ierarhia bisericească, ca și organizația monastică, fundațiile medievale romînești s-au constituit după regulile bizantine. Domnia feudală a sprijinit deopotrivă ierarhia bisericească, organizația monastică și fundațiile, acestea fiind însemnate pîrghii de susținere pentru însăși ființa statelor feudale romînești, constituind o „chintesență și consfințire a dominației feudale existente" [1].

Practica liberalităților pentru scopuri religioase, caritabile și culturale a avut un caracter general în țările romîne. Dreptul de ctitorie a cunoscut aici o largă răspîndire. Fundațiile directe sau indirecte s-au înființat sub formele cele mai variate : biserici, schituri și mănăstiri, episcopii și mitropolii, bolnițe și adăposturi pentru călători [2], diferite așezăminte de binefaceri, școli și spitale. În afară de aceste denumiri obișnuite care exprimă noțiunea de fundație, mai găsim uneori în acte, cu același sens, termenul expresiv de „casă" [3].

Din mărturiile documentare care stau la baza studiului nostru, desprindem constatarea că folosirea dreptului de ctitorie bizantin nu s-a făcut sub o formă pasivă, ci a fost adaptată realităților din țările romîne. A existat în țările romîne o concepție destul de clară despre locul fundațiilor pioase în viața statului feudal.

II. CONSTITUIREA FUNDAȚIILOR ÎN ȚĂRILE ROMÎNE

1. PRACTICA ÎNTEMEIERII CTITORIILOR DOMNEȘTI

Dreptul de ctitorie a avut o largă aplicație în țările romîne. El a fost cunoscut atît sub forma scrisă a nomocanoanelor, cît și sub forma consuetudinară. Practica întemeierii ctitoriilor s-a dezvoltat mai cu seamă sub protecția voievozilor care s-au proclamat, în general, ocrotitori ai acestor acțiuni. Multe biserici și mănăstiri, episcopiile și mitropoliile au devenit treptat stăpînitoare de întinse domenii, datorită în primul rînd

[1] F. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a III-a, Buc., ESPLP, 1958, p. 49.

[2] Mențiune în documente despre asemenea fundații găsim din 1524, în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 181.

[3] Acest termen figurează în copiile romînești ale actelor domnești. Citim, de exemplu, în actul din 13 ianuarie 1519 prin care Neagoe Basarab întărește mănăstirii Gura Motrului dania de ocine a lui Harvat logofăt : „,... au ajutatu și au datu aciastă ocină ce scrie mai sus sfintei case ce-i mai sus zise". Textul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 140

sprijinului domniei feudale [1]. Din actele privitoare la ctitoriile domnești rezultă că domnii Țării Romînești și ai Moldovei se considerau continuatorii unei vechi tradiții care cerea ca voievozii să ridice și să înzestreze fundații pioase.

În Țara Romînească, mărturiile ce aflăm în documente sînt statornice în această privință. Spicuim cîteva. Astfel, în actul din 1409—1418 prin care Mircea cel Bătrîn înzestrează cu sate ohabnice mănăstirea Cozia, ctitoria sa, citim ca în hrisoavele bizantine : „Astfel și . . ., Io Mircea mare voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, rîvnind să urmez vechilor împărați și domni care cele lumești le-au cîrmuit cu pace în binefaceri . . . a dat domnia mea satul . . . ca să fie în supunere față de acea mănăstire. . . și să fie de ocină și de ohabă" [2]. Cînd Mircea cel Bătrîn se declara astfel următor vechilor împărați, făcînd liberalități pentru scopuri pioase, constituirea fundațiilor cunoștea în Țara Romînească o reglementare foarte asemănătoare cu reglementarea fundațiilor bizantine. În spiritul acestei reglementări, voievozii romîni ocroteau fundațiile, așa cum le ocrotiseră împărații bizantini.

Cînd prin așezămîntul din 13 aprilie 1596, Mihai Viteazul și sfatul său domnesc constatau că fundațiile mănăstirești fuseseră atrase spre „obiceiuri carele nu sănt den porunca sfintei pravile", restabilirea ordinei și apărarea patrimoniilor acestor fundații au fost hotărîte, prin acel așezămînt, tot în baza vechii tradiții potrivit căreia domnul țării era protectorul fundațiilor și supraveghetorul vechilor lor rînduieli. Actul domnesc statornicește în scopul ocrotirii mănăstirilor ca pentru abaterile mai grave ce nu se pot judeca după „pravila bisericii", vinovații să fie aduși la domnie „să se judece cu pravila împărătească" [3].

Cînd în 1638 Matei Basarab s-a hotărît să oprească risipirea bunurilor mănăstirești în mîinile străinilor, domnul Țării Romînești a urmărit prin hrisovul său să restabilească „obiceiul ce s-a înrădăcinat în toată lumea" și care „fostu-s-au întărit și aici în țeara noastră din zilele vechi și de în descălecata țerei, obiceiu ca acela a zidi . . . bunii creștini, domnii și . . . fiecine case dumnezeești, sînte monastiri, așa prin munți, prin păduri ce și prin orașe . . ." [4]. Matei Basarab, care vedea în tradiția fundațiilor mănăstirești oglindindu-se însăși „cinstea țerei", a statornicit „să aibă a trăi monastirile într-acea slobozie ce-au avut de înainte pre acea pravilă și tocmeală cum au legiuit ziditorii și ctitorii lor și să aibă a fi pe seama țerei cum au fost de veac" [5].

Grigore Ghica, fondatorul mănăstirii și spitalului Pantelimon din București, invoca în actul de fundație din 12 octombrie 1735 aceeași tradiție potrivit căreia „mulți din domnii și oblăduitorii țării aceștia, din început de la descălicătoarea țării . . . s-a arătat cu multe mijloace de milostenii . . . unii monastiri din temelie zidind și înălțînd și cu venituri

---

[1] Vezi V. Costăchel, *Domeniul mănăstiresc*, în capitolul *Domeniul feudal* din volumul *Viața feudală în Țara Romînească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc., 1957, p. 282-289.

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 59—60.

[3] Textul așezămîntului în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 206—207.

[4] Textul hrisovului în Th. Codrescu, *Uricariul*, XXV, Iași, 1895, p. 380.

[5] *Ibidem*, p. 383.

de moșii înzestrîndu-le, alții cu mile și danii de venituri adăugindu-le" [1]. Aceste cîteva mărturii documentare sînt suficiente pentru a constata că în Țara Romînească a existat concepția potrivit căreia tradiția cerea domnilor să ridice ctitorii și să ocrotească pe cele existente.

În Moldova, domnii au avut de asemenea conștiința acestei tradiții. Relevăm ca mai expresivă, fiind și cea mai veche consemnată de documente, mărturia lui Petru Mușat, cuprinsă în actul său din 1 mai 1384. Dăruind unei biserici catolice din Siret venitul cîntarului din acest tîrg, domnul Moldovei se exprimă astfel: „Noi așadar după pilda sfinților regi și principi care prin binefacerile și daniile lor au crescut și au sporit în multe chipuri închinarea ... vrem și purtăm dorința ca ... slujba... să se săvîrșească deapururi în țara noastră ... și poruncim ca suszisa danie să dăinuiască" [2].

Petre Mușat al Moldovei se declară astfel următor al regilor și domnilor protectori de fundații pioase. S-ar putea susține că pentru domnul Moldovei concepția redată în actul său ar fi putut să fie inspirată mai curînd din tradiția regilor catolici ai Ungariei decît din tradiția împăraților bizantini. Fiind posibilă și o inspirație apuseană, nu trebuie exclusă nici influența principiilor și practicilor bizantine, exercitată prin mijlocirea bisericii ortodoxe, deoarece întemeierea mitropoliei Moldovei a avut loc chiar în timpul domniei lui Petru Mușat, care a și încercat să stabilească raporturi canonice cu patriarhia constantinopolitană. Important este faptul că Petru Mușat avea conștiința unei obligații cerută de însăși situația sa de domn, de a protegui și înzestra fundațiile pioase.

Alexandru cel Bun, prin actul său din 16 septembrie 1408, hărăzind sate unei biserici din tîrgul Roman, arată că „am făcut cu cugetul nostru bun și cu sfatul nostru și cu obștea ... pentru pomenirea domnilor de mai înainte, înaintașii noștri" [3]. Ideea de continuitate față de predecesori, în ce privește liberalitățile pentru fundațiile pioase, se exprimă limpede și în alte acte de hărăzire, ce ni s-au păstrat de la Alexandru cel Bun [4]. Prin actul din 16 aprilie 1527, prin care dăruiește un sat mănăstirii Pobrota rezidită de el, Petru Rareș precizează că a miluit cu sate și metoace această mănăstire pe care a zidit-o nu numai cu „ajutorul" divin, dar și cu „puterea" dată lui de „domnia Moldovei" [5]. Referirea la domnie ne arată că întemeierea și înzestrarea ctitorilor constituiau și în concepția acestui voievod o tradiție istorică legată în primul rînd de instituția domniei.

Constantin Cantemir, acordînd unele scutiri mănăstirii din Siliștenі ce era ctitoria sa, lămurește prin actul său din 2 iulie 1692, redactat în limba romînă, că „socotind și urmînd lucrurile celor bune altor răposați

[1] Textul în Al. G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile din București*, Buc., 1899, p. 168. Gr. Ghica, fondatorul m-rii și spitalului Pantelimon, a invocat și în testamentul său din iulie 1762, prin care a reînnoit liberalitățile sale, aceeași tradiție a domnilor întemeietori și înzestrători de fundații „din început de la descălicătoarea țării" (*ibid.*, p. 179).

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 2. Textul latin în M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 5.

[3] Textul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 17.

[4] Să se vadă ca exemple actele din 18 apr. 1409, 7 nov. 1409, 14 apr. 1411 (*ibid.*, vol. I, p. 19—20, 24—25).

[5] Textul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, p. 243—244.

domni carii au fost mai înainte de noi... dat-am și am miluit a noastră mănăstire care... iaste făcută de domnia mea și miluită în zestre cu bucate din prilejul nostru.... precum sînt și alte sfinte mănăstiri făcute de alți răposați domni ce au fost mai inte de noi"[1]. Și această mărturie deci concordă cu atîtea altele ale domnilor Moldovei care considerau că obligația înființării, înzestrării și proteguirii fundațiilor pioase face parte din îndatoririle cîrmuirii domnești.

Pentru domnii țărilor romîne, constituirea și înzestrarea fundațiilor apar astfel ca acte de politică internă tradițională, destinate consolidării autorității monarhice[2]. În actele lor destinate fundațiilor, domnii exprimă ideea continuării unei tradiții mai vechi a împăraților, pe care noi o interpretăm ca fiind tradiția bizantină, astfel cum rezultă din hrisovul menționat al lui Mircea cel Bătrîn și chiar din hrisovul menționat al lui Petru Mușat. Actele domnești cuprind apoi ideea reglementării fundațiilor potrivit dispozițiilor canonice bizantine, cuprinse în pravile, astfel cum rezultă din actul menționat al lui Mihai Viteazul. Se constată în sfîrșit, că obligația înființării și înzestrării fundațiilor precum și protecția lor în general formează una dintre îndatoririle de continuitate și de cîrmuire domnească, astfel cum rezultă din hrisoavele menționate ale lui Alexandru cel Bun, Petru Rareș și Constantin Cantemir.

2. CARACTERUL CONFIRMĂRILOR DOMNEȘTI

Dreptul consuetudinar romîn din evul mediu cunoaște norma conservării proprietății în familie. Pentru păstrarea moșiei în familie, devoluția proprietății era asigurată îndeosebi în favoarea descendenților direcți[3]. Liberalitățile destinate fundațiilor constituiau abateri de la dreptul comun de devoluție a proprietății și ca atare asemenea liberalități, putînd fi contestate, trebuiau protejate prin măsuri speciale. Confirmarea domnească era cerută ca măsură de protecție. Această confirmare constituia și un act de autorizare a liberalităților respective, în temeiul dreptului denumit al domeniului eminent.

Confirmarea domnească apare și ca un element al întăririi autorității domnești asupra instituțiilor de drept civil. Oamenii simțeau trebuința să ceară domnului să confirme prin acte aduse la cunoștința obștească liberalitățile destinate fundațiilor, nu pentru a da astfel ființă juridică liberalităților sau fundațiilor, ci pentru a preveni revendicările și procesele moștenitorilor îndreptățiți să reclame proprietatea bunurilor respective. Intervenția domnească se cerea ca o măsură de protecție, mai ales pentru liberalitățile ce reprezentau mutații excepționale ale dreptului de proprietate[4].

---

[1] Textul în Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XXIII, Iași, 1895, p. 187.

[2] Cf. și E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Romînească și Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 393 și urm.

[3] Cf. de ex. G. Cernilovski, История государства и права, Moscova, 1949, cap. VIII, § 1.

[4] Caracterul confirmării domnești este admis în acest sens și de I. Minea și L. T. Boga, *Cum se moșteneau moșiile în Țara Romînească pînă la sfîrșitul sec. al XVI-lea*, vol. I, Iași, 1933, p. 19.

Dacă cercetăm cauzele speciale ce stau la baza confirmărilor domnești, constatăm pe de-o parte că fondatorii, donatorii și testatorii solicitau ei înșiși confirmarea domnească pentru a da o mai mare tărie actelor lor, iar pe de altă parte că înșiși conducătorii fundațiilor erau interesați să obțină confirmări domnești pentru a se apăra de revendicările și încălcările contestatorilor eventuali. Folosim aici mărturii documentare îndeosebi din secolele XIV—XVI, dar practica a continuat să fie aceeași și în secolele următoare.

Astfel confirmările domnești s-au dat adeseori pentru daniile făcute fundațiilor, actele de confirmare fiind cerute de înșiși donatorii respectivi. După cum arată multe acte domnești, donatorii aceștia veneau „înaintea domniei". Această practică este atestată de documente atît în Moldova [1], cît și în Țara Romînească [2]. Confirmările domnești pentru danii erau de asemenea cerute și de către conducătorii fundațiilor [3]. Cînd în actele de danie donatorii puneau condiții speciale pentru utilizarea bunurilor dăruite, atunci confirmarea domnească folosea atît organelor administrative ale fundației, cît și donatorilor, ca o dovadă mai trainică a învoielii lor [4].

S-au mai dat confirmări domnești fundațiilor, la cererea organelor lor administrative pentru bunurile lăsate de testatori. Confirmarea transmisiunilor de bunuri „mortis causa" era îndeosebi cerută de organele administrative ale fundațiilor pentru că, rămînînd neconfirmate, asemenea transmisiuni riscau să fie lesne contestate și pentru că stăpînirea fundațiilor asupra unor asemenea bunuri era mai greu de exercitat, mai ales cînd bunurile se găseau în indiviziune. În asemenea situații confirmarea domnească trebuia să menționeze drepturile fundațiilor respective în cuprinsul unor proprietăți rămase în indiviziune [5].

S-au dat apoi confirmări domnești pentru bunurile cumpărate de fundații. Și aceste confirmări au caracterul unor acte de autentificare des-

---

[1] Boierul Sîn Bîrlici, dăruind mănăstirii Moldovița două sate, „a venit înaintea domniei", obținînd confirmarea daniei prin actul din 17 martie 1418. Textul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 39—40. Spre a obține confirmarea daniei unui sat pentru mănăstirea Neamț, boierul Bașotă Mihail „a venit înaintea noastră", arată Alexandru cel Bun în actul său din 4 dec. 1428 (*ibid.*, vol. I, p. 71). Alte confirmări domnești din secolul al XV-lea, la cererea donatorilor, vezi *ibid.*, vol. I, p. 241, 244, 357, 372, 393.

[2] Ivan Clucerul, dăruind mănăstirii Glavacioc un sat în 1504, „a venit înaintea domniei ... de a dăruit satul său" (*ibid.*, XVI, B, vol. I, p. 24). Exemple de confirmări domnești pentru danii făcute fundațiilor din Țara Romînească în secolul al XVI-lea, *ibid.*, vol. I, p. 69—71, 74, 87—88, 94, 102, 107, 140, 156, 162, 182, 189.

[3] Între exemplele de confirmări de acest fel în Țara Romînească, vezi actul lui Vlad cel Tînăr din 22 martie 1511 și actul lui Neagoe Basarab din 16 septembrie 1512 (*ibidem*, vol. I, p. 68—69, 87).

[4] O asemenea situație ne înfățișează actul din 23 ianuarie 1450, prin care Bogdan voievod întărește mănăstirii Neamț un loc pentru două mori în hotarul Delenilor, făcut danie de Steful și Mîndra. Donatorii, dăruind locul numai pentru mori, au pus călugărilor condiția „iar în hotarul pămîntului ca să nu se amestece". După ce menționează această condiție, actul domnesc confirmă „am dat și am întărit acel loc" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 244).

[5] Relevăm în acest sens actul din 27 iunie 1387 prin care Mircea cel Bătrîn, confirmînd mănăstirii Tismana toate proprietățile și toate privilegiile sale anterioare, întărește și moștenirea lăsată de un Dumitru Dăbăcescu „ce a dăruit ... la moartea lui, mănăstirii, cît a fost al său la Dăbăcești, a patra parte" (*ibid.*, B, XIII—XV, p. 41, 45, 47).

tinate să servească geranţilor împotriva contestatorilor. Cuprinsul actelor este concludent în acest sens, atît în Moldova [1] cît şi în Ţara Românească [2]. Cumpărăturile de bunuri imobile au fost confirmate uneori şi prin actele prin care domnia reîntărea în general averile fundaţiilor [3]. Confirmările domneşti s-au mai dat, la cererea contractanţilor, şi pentru schimburile de bunuri, făcute între fundaţii şi particulari. Această practică este atestată în documente, atît în Moldova [4], cît şi în Ţara Românească [5]. Multe confirmări s-au dat în urma unor judecăţi domneşti, avînd ca obiect litigiile dintre fundaţiile respective şi unii reclamanţi sau încălcători ai bunurilor fundaţiilor. Şi această categorie de confirmări domneşti este frecventă atît în documentele Moldovei [6], cît şi în documentele Ţării Româneşti [7].

Adeseori confirmările domneşti erau cerute în general pentru toate averile fundaţiilor respective, cu prilejul unei danii noi, unei cumpărături noi, unui schimb de bunuri, unui litigiu de hotar, unei contestaţii de stăpînire, întrucît confirmările aveau valoarea actelor de publicitate şi asigurau în diferite feluri ocrotirea patrimoniilor fundaţiilor de către organele administrative ale statului feudal. În ce priveşte transmisiunea proprietăţii, confirmările domneşti nu apar deci ca elemente constitutive ale patrimoniilor fundaţiilor, ci apar ca instrumente asemănătoare actelor de autentificare [8]. Funcţiunea probatorie a actelor domneşti de confirmare

---

[1] Menţionăm pentru exemplificare, confirmarea domnească din 7 sept. 1452 pentru o bucată de pămînt cumpărată de mănăstirea Neamţ de la o femeie şi de la fiul ei. Actul domnesc întăreşte un contract de vînzare-cumpărare: „Deci, noi, văzînd bunăvoia lor şi înţelegerea de asemenea şi noi am dat această bucată de pămînt mănăstirii ..." (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 250).

[2] Neagoe Basarab confirmă la 15 ianuarie 1519 un sat mănăstirii Argeş „pentru că l-a cumpărat sfînta mănăstire" (*ibid.*, B, XVI, vol. I, p. 140). Alt act de confirmare dat unei mănăstiri din Ţara Românească pentru bunuri cumpărate în secolul al XVI-lea, vezi *ibid.*, vol. I, p. 163—164.

[3] Întărind m-rii Cozia două sate ce se aflau de multă vreme în patrimoniul ei, Radul cel Mare precizează, prin actul său din 11 ianuarie 1505, că-i întăreşte şi o ocină „pe care au cumpărat-o călugării" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 24). Confirmarea se repetă în 1507 (*ibid.*, vol. I, p. 41).

[4] În actul din 5 iunie 1470, prin care Ştefan cel Mare confirmă un schimb de sate între mănăstirea Bistriţa şi o familie de boieri, citim: „au venit înaintea noastră ... şi s-au tocmit ... şi s-au schimbat satele. De aceea, noi văzînd buna lor voie şi tocmeală dintre dînşii ca să-şi schimbe satele lor, de asemeni şi noi am dat acel sat... mănăstirii" (*ibidem*, A, XIV—XV, vol. I, p. 374—375).

[5] Confirmări date fundaţiilor din Ţara Românească în sec. XVII pentru schimburi de bunuri, *ibidem*, B, XVI, vol. I, p. 97, 160, 163.

[6] Citim în actul din 12 decembrie 1455 al lui Petru Aron că pentru un sat al mănăstirii Neamţ, pîra panului Gostilo s-a judecat de către domn. „Deci s-au pîrît cît s-au pîrît cu privilegiile lor, dar pan Gostilo n-a putut să dobîndească acest sat ... ci a pierdut din toată legea ... Deci noi văzînd aceasta am dat şi am întărit acest sat ... să fie mănăstirii" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 282).

[7] Mihnea cel Rău întăreşte la 5 iunie 1508 mănăstirii Govora un sat, în urma judecăţii pentru că „s-au pîrît înaintea domniei ... Cîrstea, şi cu călugării...". Actul de confirmare *ibid.*, B, XVI, vol. I, p. 44. Confirmări domneşti din Ţara Românească în sec. XVI, date fundaţiilor în urma unor judecăţi pentru bunuri litigioase, *ibid.*, vol. I, p. 66, 67—68, 70, 76, 82, 106, 131, 138, 143, 188.

[8] În ceea ce priveşte acest caracter al actelor domneşti în general, vezi G. Fotino, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain*, Paris, 1925, p. 162.

este indicată de altfel prin însăși formula tipică de înștiințare „tuturor", prin care actele deveneau opozabile terților.

Actele de fundație îmbrăcau forme diferite. Se pot identifica acte de voință fundațională în actele de donație sau în testamente, dar și în actele de schimb, în actele de vînzare, în actele de partaj. Asemenea acte nu aveau nevoie de confirmarea puterii publice pentru a fi valabile. Din documente constatăm că intervenția domniei, cînd se producea, avea de scop să dea mai multă putere probatorie unor asemenea acte. Actele de fundație sub diferitele lor forme aveau deci valabilitatea juridică independentă de întărirea domnească. Simpla voință a fondatorului determina crearea fundației sale. Avînd capacitate în nume propriu, nesubordonată persoanelor sau asociațiilor, fundațiile dobîndeau ființă juridică, fără concursul statului, fără concesiune din partea autorității de stat. Aceasta a fost practica în cursul evului mediu, mărturiile documentare din secolul al XVIII-lea fiind tot atît de concludente ca și cele din primele acte domnești [1]. Confirmările domnești n-au avut drept scop să creeze fundațiile sau să se dea valabilitate liberalităților destinate lor.

Confirmările domnești aveau caracter facultativ, actele de fundație, zapisele de danie și testamentele fiind valabile prin ele însele. Găsim situații cînd donatorii și testatorii prin zapisele lor cereau ei înșiși să se facă „drese domnești" [2], adică acte de confirmare domnească. În multe situații nici nu se mai cerea întărirea domnească pentru liberalitățile destinate fundațiilor [3]. Asemenea situații vor fi fost mai frecvente decît cele în care întîlnim acte de confirmare domnească, deoarece confirmarea a fost cerută mai cu seamă de către marile fundații, de către marii ctitori și de către donatorii bogați. Micile fundații întemeiate de către ctitori mărunți, în număr imens, au rămas fără întărire domnească, dar ele au avut în practică aceeași ființă juridică ca și cele confirmate de domnie.

---

[1] Astfel, fundația Icoana din București a început să funcționeze pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, avînd o biserică și un așezămînt de asistență pentru văduvele sărace. Fondatorul, Misail Monahul, a întreținut fundația pînă în 1777 cînd, făcîndu-și diată, lasă epitrop pe nepotul său Panait Băbeanu. Nu se vorbește de nici o confirmare domnească (Petru Gîrboviceanu, *Biserici cu averi proprii*, p. 8—16). Fundația Colțea din București, avînd biserică și spital, a luat ființă pe la 1695, prin actul de fundație al spătarului Mihai Cantacuzino, care act abia în 1702 și apoi în 1715 a fost confirmat, dar nu de domnul țării, ci de patriarhul Constantinopolului și de patriarhul Alexandriei (Al. G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile din București*, 1899, p. 14—44). Fundația Sf. Spiridon din Iași, avînd biserică și spital, a luat ființă în anul 1752, fără nici o confirmare domnească, ci numai prin actul de fundație al lui Ștefan Bosie. Mai tîrziu, în 1755, s-a dat și un act domnesc, dar nu pentru confirmarea fundației, ci pentru înzestrarea ei cu alte bunuri decît cele date de fondator. Un hrisov pentru confirmarea fundației nu s-a dat decît în 1757, adică după 5 ani de existență a fundației (Gh. Băileanu, *Evoluția juridică a epitropiei Sf. Spiridon, de la 1757—1800*, partea III și IV, Iași, 1929, p. 4, 10—11, 18—19).

[2] Prin zapisul lor din 1 febr. 1673, Tudosie Dubău și Gheorghe Albotă, dăruind m-rii Dobrovățului o parte din moșia lor, adaugă „să aibă ași face direase domnești pre acestu adevărat zapis" (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. V, p. 196—197).

[3] Din *Documentele neamului Sîmboteanu*, transcrise și publicate de I. Popescu-Cilieni și I. Donat în „Arhivele Olteniei", an XXI (1942), nr. 119—124, p. 179, aflăm că însăși m-rea Tismana întemeiază dreptul său de proprietate asupra unei moșii de danie pe un simplu zapis.

Multe fundaţii au avut începuturi foarte modeste, fiind constituite de oameni fără multă avere, oameni săraci, sihaştri. Domnii şi boierii şi-au înălţat adeseori ctitoriile lor pe urmele vechi ale unor începători necunoscuţi. Pe locurile unor sălaşe păstoreşti, ori la răscrucea drumurilor, ori în poieni neumblate, în cîmpie, pe dealuri, în păduri şi în munţi, s-au înălţat în cursul vremurilor nenumărate case de adăpost, chilii, locaşuri de rugăciuni. Asemenea începuturi, constituind fundaţii directe sau indirecte, au fost dezvoltate apoi prin liberalităţile cu care au fost înzestrate ctitoriile respective şi care au aşezat multe fundaţii în rîndul stăpînitorilor feudali.

Studiindu-se originea modestă a multor fundaţii care la începuturile lor n-au cunoscut nici o confirmare domnească, s-ar putea înţelege mai bine faptul că frecvenţa confirmărilor domneşti a sporit o dată cu constituirea marilor lor patrimonii deoarece, fiind condiţionate de dezvoltarea relaţiilor feudale în ţările romîne, multe fundaţii au părăsit treptat situaţia lor de titulare ale unor patrimonii mărunte, trecînd în rîndul marilor stăpînitori feudali care şi-au ocrotit domeniile lor prin confirmările domniei,

În ceea ce priveşte procedeele şi formulele confirmării domneşti. se desprinde din textul documentelor constatarea că uneori confirmarea domnească se mărgineşte la simpla menţionare a liberalităţilor, alteori reproduce părţi din actul fondatorului sau donatorului. Caracteristică în această privinţă este confirmarea pe care o găsim în actul din 28 iunie 1623 al lui Ştefan Tomşa pentru liberalităţile făcute mănăstirii Solca de către Miron Barnovschi. Acesta arătase prin zapisul său de danie din 25 iunie 1623 „am închinat şi am afierosit ... şi am dat sfintei mănăstiri din ale mele proprietăţi şi din ale mele drepte ocini şi cumpărături" [1]. Actul domnesc de confirmare, care s-a dat după trei zile de la întocmirea zapisului de danie, reproduce în mare parte dispoziţiile zapisului şi chiar blestemul împotriva celui care după săvîrşirea din viaţă a donatorului „s-ar cerca din neamul lui să se judece sau să radă a lui danie" [2]. Un asemenea procedeu, constînd din reproducerea dispoziţiilor zapisului de danie în actul de confirmare, arată şi mai limpede că actul domnesc satisfăcea pentru fundaţia respectivă nevoia de prevenire a contestaţiilor posibile din partea rudelor donatorului.

Uneori însă actele de confirmare folosesc formule din care s-ar putea deduce că este vorba de danii domneşti. Din redacţia unor acte de confirmare ar putea rezulta că orice liberalitate particulară, destinată unei fundaţii, constituia în acelaşi timp şi o danie a domnului. Formula „am dat şi am întărit" a şi fost interpretată în acest sens, uneori chiar cu explicaţia greşită că domnii urmăreau să se substituie adevăraţilor fondatori [3]. Expresia „am dat", precum şi expresia „am dat şi am întărit" au fost formule folosite în redactarea actelor domneşti atît pentru a indica libe-

[1] Textul însoţit de traducere, în Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XXIII, Iaşi, 1895, p. 75—76.
[2] *Ibidem*, p. 79—84.
[3] Interpretarea aceasta, întemeiată greşit pe consideraţia că „domnitorul îşi dădea, prin hrisovul de înfiinţare a aşezămîntului calitatea de prim fondator, denaturîndu-se prin aceasta voinţa adevăraţilor fondatori" a fost susţinută de G. Gr. Zotta, *Personalitatea morală în regimul vechiului nostru drept*, notă în „Pandectele romîne", an XIV (1935), partea I, p. 58.

ralitățile domnești sau a reînnoi liberalități domnești [1], cît și pentru a indica liberalitățile particulare supuse confirmării domnești [2]. Din examinarea textului actelor de confirmare rezultă că nu s-a practicat nici un fel de substituire și că numai terminologia specifică folosită în asemenea acte poate suscita îndoieli. Asemenea acte trebuie interpretate — ca toate celelalte — prin conținutul lor, nu prin formulele lor [3].

În general în cuprinsul actelor se deosebește faptul daniei de faptul confirmării domnești. Uneori domnii arată „am dat ... după dania lui" [4]. Confirmările domnești pentru bunurile cumpărate de fundații folosesc motivări ca aceasta: „pentru că a cumpărat sfînta mănăstire ... i-am dat și domnia mea" [5]. Alteori actele folosesc expresii diferite. Cînd, spre exemplu, boierul Cîrstea a dăruit mănăstirii Neamț un sat, Ștefan II al Moldovei prin actul său din 20 iulie 1446 a întărit dania acestui boier, precum și alte danii, astfel: „dăm și întărim satele mănăstirii ... ce a dat acest sat mănăstirii noastre pan Cîrstea din uricul său" [6]. Dacă expresia „dăm și întărim" din acest act apare necorespunzătoare în ce privește dania lui Cîrstea, sensul confirmării domnești, fără danie proprie din partea domnului, reiese destul de limpede din cuprinsul actului.

O altă mărturie documentară în același sens, concludentă pentru interpretarea pe care o propunem aici, se află în hrisovul din 10 oct. 1448 al lui Petru Vodă, precum și în actul de danie ce însoțește acest hrisov. S-au păstrat, în acest caz, ambele documente pe pergamente deosebite, cusute împreună, zapisul de danie alăturat actului de întărire. Boierul Cîrstea, foarte probabil același din actul relevat mai înainte, arată în zapisul său de danie: „am dat un sat mănăstirii Neamț" [7]. Actul domnesc de întărire arată: „dăm și întărim mănăstirii ... acel sat pe care l-a dat ... pan Cîrstea" [8]. Din comparația zapisului de danie cu actul de întărire reiese limpede că formula „dăm și întărim" exprimă aici numai noțiunea de confirmare domnească și nu poate fi interpretată în sensul

---

[1] Relevăm în acest sens actul lui Dan voievod din 5 august 1424 prin care „dăruiește" și „întărește" mănăstirii Tismana sate și bucate. Bunurile sale le „dăruiește", iar cele date de predecesori și de alți donatori le „întărește" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 79). Prin actul din 23 aprilie 1441 Ilie vodă al Moldovei, confirmînd unei mănăstiri daniile făcute de părintele său, întrebuințează formula „am dat și am întărit"; textul actului *ibid.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 175. Prin actul din 6 iunie 1676 Antonie vodă al Moldovei, întărind dania făcută unei mănăstiri de către Dabija vodă la 1662, arată: „acea bucată de loc să fie ... și de la domnia mea dreaptă danie și miluire și uric și întărire cu toate veniturile", Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. V, Iași, 1908, p. 94.

[2] Dania satului Bașoteni, făcută mănăstirii Neamțului de Bașotă Manuil, este întărită prin actul lui Alexandru cel Bun din 4 dec. 1428, cu această formulă: „de aceia și noi după dania lui, dăm și am dat acest sat ... mănăstirii ... să-i fie uric, cu tot venitul în veci, nestricat niciodată" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 71).

[3] Vezi A. V. Venediktov, *Proprietatea socialistă de stat*, Buc., ESPLȘD, 1951, cap. III.

[4] Astfel, la 1440 pan Vană Porcu lasă cu limbă de moarte un sat mănăstirii Bistrița. În actul de confirmare dat de Ilie și Ștefan voievozi la 4 oct. 1440 se spune: „Iar noi de asemenea după dania lui am dat acest sat mai sus scris mănăstirei" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 171).

[5] Actul lui Neagoe Basarab din 15 ian. 1519, *ibid.*, B, XVI, vol. I, p. 140.

[6] *Ibidem*, A, XIV—XV, vol. I, p. 220.

[7] *Ibidem*, p. 238.

[8] *Ibidem*.

simulării vreunei donații proprii din partea domnului. În acest chip trebuie interpretate și celelalte formule asemănătoare din actele de confirmare, ca de pildă formula „am dat și am miluit" [1]. Este necesar adică să se caute sensul general al actelor care, cu toată terminologia lor specifică, cuprind unele elemente distinctive atunci cînd sînt întocmite în scopul confirmării unei liberalități, elemente între care figurează și numele donatorului.

Din materialul documentar pe care l-am cercetat nu putem trage concluzia că confirmările domnești ar fi avut și caracterul unor autorizații prealabile de funcționare, în scopul de a se asigura astfel un control al statului asupra fundațiilor. Trebuie să admitem însă că fundațiile care dobîndeau acte domnești de confirmare aveau o situație juridică mai limpede decît celelalte, importanța lor fiind mai mare în viața socială și politică a țării.

Întărirea liberalităților destinate fundațiilor pioase se putea face și de către mitropolitul și episcopii țării [2], care potrivit obiceiului pămîntului puteau confirma testamentele, atît cele ce se înfățișau sub forma diatelor, cît și cele orale, cunoscute sub denumirea de „limbă de moarte". Există cazuri cînd și ierarhii străini aflați în țara cărora li se adresau ctitorii romîni, confirmau acte de fundație și liberalități pioase [3]. Asemenea confirmări sînt încă un argument pentru interpretarea actelor de confirmare ca acte de publicitate și nu ca acte constitutive ale fundațiilor pioase. Întărirea dată de către ierarhi nu trebuie să fie însă confundată cu încuviințarea prealabilă cerută pentru cazul special al zidirii locașurilor de cult, încuviințare reglementată de canoanele bisericești și legile bizantine.

3. DISPOZIȚIILE VECHILOR LEGIUIRI

În țările romîne, reglementările bizantine privitoare la constituirea fundațiilor s-au aplicat îndeosebi pe cale consuetudinară, fără să se invoce textul scris al nomocanoanelor. Vechile legiuiri tipărite nu cuprind decît puține dispoziții privitoare la constituirea fundațiilor. Ele au însă la bază, în esență, dreptul bizantin.

Astfel, reproducînd o dispoziție bizantină, *Îndreptarea legii* din 1652 condiționează zidirea bisericilor și mănăstirilor de încuviințarea episcopului locului. Sensul încuviințării bisericești îl fixează pravila astfel: „ca să facă cum-i obiceiul molitvă la temelie și iară ca să scrie pentru

[1] Spătarul Vasile Ureche dăruiește un sat mănăstirii Clatea. Actul de întărire al lui Duca vodă din 5 sept. 1670 glăsuiește: „Drept aceia domnia mea dacă am văzut pe acest boier că au miluit și au dat și au dăruit pe sfînta mănăstire cu acel sat ... domnia me m-am milostivit și am dat și am miluit pe sfînta mănăstire ... cu acel sat" (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. VI, partea II, p. 164).

[2] Vezi Petre Gîrboviceanu, *Biserici cu averi proprii*, seria II, Buc., 1910, p. 8.

[3] Vezi în acest sens confirmarea dată fundației mănăstirii și spitalului Colțea, prin cartea patriarhului Gavriil al Constantinopolului din 18 oct. 1702, și prin cartea patriarhului Samuel al Alexandriei din 15 iunie 1715. Textul în traducere publicat de Al. G. Gălășescu, *Eforia spitalelor civile din București*, 1899, p. 17—44.

catastih toată isprava mănăstirii şi să scrie într-însul şi lucrurile sau bucatele"[1]. Din această pravilă, care prin dispoziţiile ei de drept canonic s-a aplicat şi în Moldova, rezultă limpede că întărirea domnească nu este prevăzută ca o condiţie a valabilităţii constituirii fundaţiilor. Încuviinţarea bisericească se bazează pe o obligaţie specială, în conformitate cu prevederile canonice şi cu uzul străvechi şi apare totodată ca o atribuţie de supraveghere şi control pe care o exercită autoritatea bisericească superioară asupra fundaţiilor religioase.

Nu sînt temeiuri pentru a admite că încuviinţarea bisericească are acelaşi caracter ca şi confirmarea domnească, întrucît încuviinţarea bisericească se referă la actul material de a zidi, pe cînd confirmarea domnească, atunci cînd intervenea, fără a fi obligatorie, se referea la însuşi actul de fundaţie sau la actul de transmitere a unei liberalităţi, acte prin care se manifesta valabil voinţa fondatorului sau înzestrătorului. Încuviinţarea prealabilă a episcopului sau mitropolitului pentru zidirea localurilor de închinare a fost o condiţie impusă de normele canonice care, în această privinţă, s-au aplicat în ţările romîne în acelaşi sens ca şi în imperiul bizantin[2].

În atribuţiile ierarhului care dădea asemenea încuviinţare era şi cercetarea dacă fondatorul putea asigura ctitoriei sale mijloacele trebuitoare pentru construcţia locaşului de închinare şi pentru întreţinerea slujitorilor[3]. În practică principiul n-a fost aplicat întotdeauna în condiţii necriticabile. Mai ales clericii aveau de obiectat că fundaţiile religioase în serviciul cărora se aflau nu le asigurau mijloacele de existenţă. Pe asemenea motive s-au întemeiat măsurile ce s-au luat în Moldova prin hrisovul lui Grigore Ghica din 15 iulie 1764. Reproducînd dispoziţiile canonice, hrisovul condiţionează zidirea bisericilor de învoirea mitropolitului, precizînd că „acei ce n-au putere ca să înzestreze biserici cu cele trebuincioase venituri ... să se poprească de episcopi"[4]. Hrisovul mai cuprinse însă şi inovaţia de a condiţiona toate liberalităţile destinate bisericilor şi mănăstirilor de încuviinţarea domnească. Această măsură reflectă tendinţa statului de a-şi extinde controlul asupra constituirii şi înzestrării fundaţiilor, o dată cu perioada destrămării feudalismului.

Precizăm că încuviinţarea ierarhilor privitoare la fundaţiile religioase nu avea caracter de act constitutiv şi nu condiţiona însăşi fiinţa juridică a acestor fundaţii. Actul de fundaţie era şi actul de creaţie juridică a fundaţiei. Cînd pentru locaşul ce urma să se construiască nu erau suficiente bunurile şi mijloacele prevăzute în actul de fundaţie, acest act nu-şi pierdea valabilitatea şi nici patrimoniul constituit nu-şi pierdea fiinţa

[1] *Îndreptarea legii* (ed. Missail-Blaramberg), glava 116.

[2] În inscripţiile bisericilor, numele ierarhilor respectivi figurează de cele mai multe ori alături de numele ctitorilor. Vezi N. Iorga, *Inscripţii din bisericile Romîniei*, Buc., 1907.

[3] Caracterul obligator al încuviinţării episcopale este prevăzut îndeosebi în canonul 4 al sinodului IV ecumenic şi în canonul 17 al sinodului VII ecumenic (*Sintagma ateniană*, vol. II, p. 225, 625).

[4] Hrisovul lui Grigore Ghica din 15 iulie 1764 constată: „Se înmulţesc bisericile şi paraclisurile cele proaste ... iar înmulţirea bisericilor pricinuiesc ca să se pustiiască acele vechi biserici ... din care curge împuţinarea afierosirilor" (Th. Codrescu, *Uricariul*, partea I, Iaşi, 1852, p. 154).

lui juridică, deoarece bunurile afierosite nu se mai întorceau în proprietatea fondatorului. În asemenea situații, se puteau adăuga alte mijloace și bunuri de la alți donatori și testatori pentru ca zidirea respectivă să fie asigurată. Și ierarhilor tocmai acest lucru li se cerea : să asigure eficacitatea unui act de fundație chiar în cazul insuficienței bunurilor și mijloacelor destinate de primul fondator, stăruind să se adauge bunurile necesare prin liberalități ulterioare ale altor persoane.

Astfel interpretînd caracterul încuviințării bisericești, putem admite că această încuviințare nu mai era, ca întărirea domnească, o măsură de publicitate cerută și de nevoia constituirii probei actului, ci era o primă măsură de administrație. Avînd atribuții de supraveghere și control asupra fundațiilor religioase, ierarhii exercitau și această atribuție de cercetare prealabilă privitoare la condițiile de înfăptuire practică a intenției urmărite de fondatori. Încuviințarea ierarhilor era necesară pentru a asigura înfăptuirea scopului urmărit de fondator, iar nu pentru a da valabilitate actului de fundație. Supravegherea și controlul organelor superioare bisericești în această materie se exercitau ca și în Imperiul bizantin, pe temeiul atribuțiilor de instituție publică recunoscute bisericii în statele feudale romînești [1].

Codul Calimach din 1817, care cuprinde dispoziții pentru reglementarea personalității juridice a asociațiunilor, cunoaște și principiul capacității fundațiilor [2]. Potrivit art. 379 din acest cod s-ar păra că fundațiile sînt considerate societăți [3] și ca atare potrivit articolului 43 „se cuvine a fi sub osebita purtare de grijă a ocârmuirii". Pe acest temei s-a putut interpreta uneori că sub regimul Codului Calimach, fundația era o creație a puterii publice [4]. Totuși jurisprudența a admis că fundațiile dobîndeau ființă juridică numai prin actul de voință a fondatorului [5]. *Legiuirea Caragea* din 1818 cunoaște, fără a reglementa însă, principiul personalității juridice a fundațiilor pioase [6]. Din singura indicație ce legiuirea cuprinde în această privință nu putem deduce dacă fundațiile dobîndeau sau nu ființa lor juridică prin efectul încuviințării statului.

---

[1] Relevăm în această privință, numai ca exemplu, dispoziția luată de Caragea vodă cu privire la așezămintele brîncovenești. Banul Grigore Brîncoveanu se adresase domnului, cerîndu-i să ia măsuri pentru a se asigura o administrație corectă a averilor acestor fundații. Caragea decide că măsurile de îndreptare sînt de competența mitropolitului. Vezi Cezar Boliac, *Monastirile din Romînia* (*Monastirile zise brîncovenești*), Buc., 1863, p. 38—39.

[2] *Codul Calimach*, ediție critică, Ed. Academiei R.P.R., 1958, art. 843, „legăturile lăsate pentru pricini cuvioase adecă la mănăstiri, biserici, școli, spitaluri, orfanotrofii ... se îndatoresc moștenitorii ca să le dee îndată după moartea testatorului ..." (vezi și art. 17 și 1936).

[3] *Ibidem*, art. 379 : „Lucrurile în hotarele statului sînt sau avere a statului sau particularnică. Această din urmă se cuvine sau persoanelor fizice ... sau celor moralicești, adecă soțietăților ... precum sînt negutătoreștilor tovărășii, breslile meșterilor, mănăstirile, bisericile ș.c.l.".

[4] Teoria că în regimul Codului Calimach personalitatea juridică se acordă de către stat a fost susținută de către Mihai Bonachi, *Persoana morală în codicele Calimach*, Buc., <f.a.>, p. 56—73, precum și de către J. Tenchea, *De la personnalité juridique en droit roumain*, Paris, 1930, p. 48—49.

[5] Astfel s-a pronunțat Curtea de Casație în Secțiuni Unite („Bul. Cas.", 1897, p. 1422).

[6] Întemeiem această opinie pe dispoziția cuprinsă în Partea I, cap. VIII, 4 din Legiuirea Caragea, care interzice egumenilor eliberarea țiganilor mănăstirești. Textul în *Legiuirea Caragea*, ediție critică, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1955, p. 12—13.

Regulamentul Organic al Moldovei din 1832 a menținut regimul persoanelor juridice în sensul dispozițiilor Codului Calimach, statornicind că asemenea persoane se creează prin voința indivizilor [1]. *Regulamentul Organic al Munteniei* din 1832 a statornicit că persoanele juridice nu pot avea ființă fără încuviințarea puterii publice. Nici schiturile și mănăstirile nu se puteau înființa fără a se obține prin marele logofăt al dreptății încuviințarea domnului [2]. Această dispoziție a fost interpretată de instanțele judecătorești uneori în sensul că însăși creația juridică a fundației era opera puterii publice, iar alteori în sensul că încuviințarea domnului constituia o măsură de publicitate, fără a condiționa însăși existența fundației. Descompunerea feudalismului și apariția relațiilor capitaliste au determinat astfel primele începuturi de intervenție efectivă a autorității domnești în constituirea fundațiilor.

Așadar, cu excepția prevederilor Regulamentului Organic al Munteniei care în aplicare au fost interpretate totuși ca avînd un sens nerestrictiv, vechile legiuri tipărite, de pînă la 1848, nu au cunoscut principiul creației fundațiilor prin actele puterii publice. Întemeindu-se pe unele acte de întărire și pe unele dispoziții din vechile legiuri, îndeosebi pe prevederile cuprinse în Codul Calimach, jurisprudența instanțelor moderne a admis totuși de multe ori că persoanele juridice și deci și fundațiile s-au creat în dreptul vechi prin autorizația domnească, această jurisprudență fiind bazată pe concepția denumită a *ficțiunii persoanelor juridice* [3]. Dar această jurisprudență a fost criticată [4]. O altă jurisprudență însă, mai numeroasă și mai constantă, a decis că persoanele juridice și deci și fundațiile nu au fost creații ale puterii publice, ci au dobîndit ființă juridică prin înseși actele de voință ale fondatorilor, această jurisprudență fiind bazată pe concepția denumită a *realității persoanelor juridice* [5].

Personalitatea juridică a fundațiilor în sensul dreptului medieval din țările romîne nu s-a creat prin actul puterii publice. Această veche tradiție juridică, care se poate considera ca o prelungire și o interpretare romînească a principiilor juridice bizantine, astfel cum le-am înfățișat în studiul de față, a fost întreruptă prin introducerea codului civil din 1865, sub regimul căruia, cu puține excepții, instanțele romînești au aplicat sistemul zis al ficțiunii, potrivit căruia fundațiile dobîndesc ființa juridică prin actul puterii publice, ce trebuie să fie dat sub formă de lege specială.

Sintetizînd concluziile ce se desprind din cercetarea modului cum luau ființă fundațiile din țările romîne în evul mediu, avem de reținut mai întîi constatarea că fundațiile dobîndeau ființă juridică pe baza actelor de dispoziție ale fondatorilor. Confirmările domnești pentru liberalitățile

---

[1] Folosim ediția *Regulamentul Organic al Principatului Moldovei*, Iași, 1864, art. 416, al. 2.

[2] Folosim ediția C. N. Brăiloiu, *Regulamentul Organic cu legiuirile din 1834 pînă în 1847*, Buc., 1847, art. 363–364.

[3] Vezi indicația jurisprudenței în T. R. Popescu, *Fundațiunea în dreptul comparat cu privire specială la dreptul romînesc*, Iași, 1938, p. 77 și 78 în notă.

[4] Vezi A. Teodorescu, *Tratat de drept administrativ*, vol. I (ed. III), Buc., 1929, p. 158.

[5] Indicația acestei jurisprudențe în T. R. Popescu, *op. cit.*, p. 79, notele de sub nr. 1–4. Doctrina s-a pronunțat în același sens. Vezi M. Cantacuzino, *Despre libertatea individuală și persoanele juridice*, Buc., 1924, p. 43–51; A. Teodorescu, *op. cit.*, vol. I, p. 157–158; T. R. Ionașco, *Les associations et les fondations en droit civil roumain*, Paris, 1932, p. 7.

destinate fundațiilor aveau drept scop principal să asigure actelor respective autenticitatea și publicitatea necesară protecției lor împotriva reclamațiilor și încălcărilor posibile. Procedeele folosite în actele domnești de confirmare arată că asemenea acte n-au caracterul de acte constitutive ale fundațiilor, ci numai caracterul unor acte de protecție publică. Obținerea actelor de confirmare a avut caracter facultativ. Practica confirmărilor domnești s-a dezvoltat o dată cu creșterea patrimoniilor fundațiilor și cu extinderea autorității statului asupra instituțiilor de drept civil. Pe măsura sporirii patrimoniilor lor, fundațiile au avut din ce în ce mai mult nevoie de protecția puterii publice, deoarece — asemenea stăpînitorilor feudali — ele își apărau averile și prin confirmările domnești.

III. NATURA JURIDICĂ A FUNDAȚIILOR MEDIEVALE

1. FUNDAȚIILE CA SUBIECTE COLECTIVE DE DREPT

Din cele mai vechi acte domnești ce ni s-au păstrat cu privire la daniile făcute mănăstirilor și bisericilor rezultă că acestea aveau caracterul de fundații cu capacitate de a dobîndi bunuri, de a fi subiecte de drept, atît în calitatea lor de comunități călugărești sau clericale, cît și în calitatea lor de așezăminte ce administrau bunuri cu destinații speciale, avînd organisme administrative independente. Astfel, în Țara Romînească, actul din 1374 prin care Vladislav dăruiește mănăstirii Vodița odoare bisericești, sate cu imunități, apoi o mie de perperi și alte bunuri, arată pentru anumite odoare că ele sînt destinate trebuințelor cultului: „cît are nevoia biserica", iar pentru o parte din perperi: „să se împartă săracilor". Figurează în acest act și unele măsuri privitoare la cîrmuirea mănăstirii, cu precizarea că această cîrmuire trebuie să rămînă independentă, atît față de domnie cît și față de ierarhia bisericească [1].

În actul din 3 octombrie 1385, prin care Dan I confirmă mănăstirilor Tismana și Vodița danii și venituri, domnul recunoaște independența acestor fundații: „călugării din amîndouă mănăstirile să fie de sine stătători, nimeni să nu le puie lor cîrmuitor" [2]. Se constată astfel că aceste două mănăstiri erau considerate fundații cu patrimonii independente și cu administrație independentă, avînd în esență o bază colectivă. În actul din 27 iunie 1387, prin care Mircea cel Bătrîn dăruiește m-rii Cozia sate, un obroc anual și sălașe de țigani, întărind și daniile anterioare făcute de mai mulți boieri, domnul precizează că a ridicat „din temelie o mănăstire" pe locul unui sat al unui boier pe care acesta îl închinase mănăstirii. Dar acest act, ca și multe acte domnești de mai tîrziu, menționează că bunurile „sînt de nevoie călugărilor ce trăiesc în acel locaș". Din cuprinsul actului nu lipsește ideea că titulara dreptului de proprietate este mănăstirea ca fundație „satul ... să fie al mănăstirii". Figurează și în acest act o dispo-

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 27—28.
[2] *Ibidem*, p. 32—33.

ziție privitoare la independența administrativă a mănăstirii față de domnie și față de ierarhia bisericească [1].

În Moldova, primele acte domnești privitoare la daniile și confirmările de danii făcute fundațiilor indică de asemenea bisericile și mănăstirile ca destinatare ale bunurilor respective atît în calitatea lor de comunități, cît și în calitatea lor de fundații. Astfel, în actul din 1 mai 1384 referitor la biserica ridicată de mama lui Petru Mușat în Siret, domnul arată că dania sa urmează să servească călugărilor pentru „a se apleca cu mai multă căldură ... către rugăciune". Din cuprinsul actului deducem apoi că această ctitorie nu avea numai caracterul de comunitate călugărească, ci și calitatea de a fi subiect de drept. În acest sens trebuie interpretată indicația domnului că dania sa este făcută „suszisei biserici ... și fraților slujitori ai acesteia" [2].

În general, actele referitoare la daniile domnești destinate mănăstirilor sînt explicite în indicația că donatorii au avut în vedere mănăstirile ca unități colective și ca așezăminte cu drept de proprietate în nume propriu [3]. În actele moldovene, administratorii fundațiilor religioase sînt indicați numai ca geranți ai bunurilor și numai în scopul identificării fundațiilor respective. Astfel, dăruind mănăstirii Bistrița un sat la 12 iulie 1415, Alexandru cel Bun arată: „am dat mănăstirii ... care este la Bistrița, unde este Dometian" [4]. Dăruind două sate mănăstirii Neamț, același domn arată în actul său din 2 martie 1422: „am dat mănăstirii cea de la Neamț, unde este stareț chiar Siluan" [5]. Formula este folosită în multe acte din secolul al XV-lea [6].

Primul indiciu pentru a recunoaște capacitatea fundațiilor ca subiecte de drept este însăși terminologia documentelor. Proprietatea fundațiilor pioase a fost concepută în sensul general de stăpînire deplină asupra bunurilor respective. Ideea de stăpînire deplină recunoscută fundațiilor se redă prin aceeași terminologie ce se folosește pentru exprimarea noțiunii de stăpînire în sensul dreptului comun. Astfel, în actele muntene formula „să fie de ocină și de ohabă mănăstirii (да им єст въ ѡчинѫ и ѡхабѫ монастирю) este frecventă în documentele vechi [7]. Întîlnim și formula „să-i fie de baștină și ohabnică" [8].

În actele moldovene formula mai obișnuită care redă noțiunea proprietății de veci este „să fie mănăstirii uric cu tot venitul" (да єст... ...

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII–XV, p. 42.

[2] *Ibidem*, A, XIV–XV, vol. I, p. 2.

[3] Vezi actul din 2 iulie 1398 prin care Ștefan voievod dăruiește două sate mănăstirii Pobrata și actul din 31 oct. 1402 prin care Alexandru cel Bun dăruiește două mori mănăstirii Moldovița, *ibid.*, A, XIV–XV, vol. I, p. 4, 13.

[4] *Ibidem*, vol. I, p. 38.

[5] *Ibidem*, p. 44. Formula se repetă și în actul din 14 sept. 1427, *ibidem*, p. 58.

[6] Vezi, de exemplu, actele publicate *ibidem*, p. 92, 94, 156, 164.

[7] Indicăm în această privință, ca mai vechi, actele lui Mircea cel Bătrîn din 20 mai 1388 și 28 martie 1415 și al lui Alexandru Aldea din 17 nov. 1431 în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII–XV, p. 41–42, 68, 91–92. Pentru textul slav, vezi P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, vol. I, Buc., 1938, p. 45–47, 107–109, 164–166.

[8] Vezi de pildă actul din 1474 prin care Radu cel Frumos întărește m-rii Dealului anumite proprietăți, *ibid.*, B, XIII–XV, p. 151.

монастырю ... ѹрикъ съ вьсьмъ)[1]. La începutul secolului al XV-lea, actele moldovene folosesc formule ca acestea „uric sfintei episcopii" [2], „satele sfintei mănăstiri" [3], „am dat bisericii ... sate [4], „am dat acestei mănăstiri loc... să stăpînească" [5], „am dat aceste sate acestei mănăstiri" [6]. Sub diferite forme aceste expresii indică aceeaşi noţiune a capacităţii fundaţiilor de a dobîndi bunuri în nume propriu.

Din cuprinsul actelor rezultă că bunurile dăruite sau testate mănăstirilor, bisericilor şi celorlalte aşezăminte pioase şi caritabile deveneau patrimonii cu un caracter specific: aveau o bază colectivă, dar erau inalienabile şi nedivizibile între membrii comunităţilor care formau suportul fundaţiilor respective. Actele în care sînt arătaţi ca destinatari ai liberalităţilor egumenii, sau călugării, sau clericii, trebuie interpretate în sensul că aceste categorii de persoane figurează în actele respective numai ca beneficiari ai bunurilor sau ca reprezentanţi ai administraţiei fundaţiilor şi nu ca titulari ai dreptului de proprietate în indiviziune asupra bunurilor ce constituiau patrimoniile acelor fundaţii [7].

Fondatorii căutau să precizeze în actele lor comunităţile omeneşti menite să fie suportul fundaţiilor respective. Dar în actele fundaţiilor apare şi ideea că membrii comunităţilor de beneficiari erau trecători şi se constată că pentru calitatea de titular al dreptului de proprietate se prefera indicarea unităţii colective: biserica, mănăstirea, spitalul. Relevăm, ca fiind mai caracteristic în această privinţă, actul din 5 octombrie 1437 prin care domnii Moldovei, Ilie şi Ştefan, dăruiesc şapte sate unei mănăstiri precizînd „am înnoit şi am întărit sfintei noastre mănăstiri ... şi am adaos întrînsa din averile noastre ca să poată a se chivernisi cii ci se vor afla întrînsa" [8]. Din acest act rezultă că fundaţia era dotată cu capacitate ca subiect colectiv de drept, iar trăitorii în mănăstire, cîţi se vor fi aflat în cursul vremurilor, erau doar beneficiari vremelnici ai bunurilor mănăstireşti.

Constituirea fundaţiilor atît pe baza ideii de ctitorie cît şi pe baza principiului colectivităţilor cu bunuri proprii rezultă şi din inscripţiile ce se păstrează în edificiile fundaţiilor religioase. Din inscripţii rezultă că bisericile au capacitatea de a dobîndi şi stăpîni bunuri fie ca fundaţii,

---

[1] Formula apare în actele de la începutul sec. XV prin care Alexandru cel Bun hărăzeşte şi întăreşte proprietăţi mănăstirilor (*ibid.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 21—22, 58, 65). Pentru textul slav, vezi M. Costăchescu, *Documentele moldovene înainte de Ştefan cel Mare*, vol. I, Iaşi, 1931, p. 73, 76, 190, 213—214.

[2] Actul din 7 ian. 1403, în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 13.

[3] Actul din 20 iulie 1404, *ibid.*, vol. I, p. 14.

[4] Actul din 13 sept. 1408, *ibid.*, vol. I, p. 17.

[5] Actul din 18 apr. 1409, *ibid.*, vol. I, p. 20.

[6] Actul din 12 iulie 1415, *ibidem*, vol. I, p. 38; vezi şi p. 112, 138, 146, 152.

[7] În majoritatea cazurilor, documentele menţionează pe călugări ca organe administrative sau ca beneficiari, dar niciodată ca proprietari ai bunurilor mănăstireşti. Relevăm, ca mai caracteristic în această privinţă, actul din 12 dec. 1455 prin care Petru vodă al Moldovei arată că judecînd în divan pricina dintre boierul Gostilo şi mănăstirea Neamţ a găsit că „pan Gostilo n-a putut să dobîndească acel sat de la călugări", dar precizează hotărîrea judecăţii ca satul litigios „să fie mănăstirii noastre uric" (*ibid.*, vol. I, p. 282).

[8] Actul a fost tălmăcit „de pe sîrbie" la 7 iunie 1767 (*Doc. priv. ist. Rom.*, vol. I, p. 146).

fie ca uniuni de persoane sau ca enorii [1]. Fundațiile aveau independență patrimonială, după cum rezultă și din expresiile tipice ca : „averea mănăstirii" [2], „ocina bisericii" [3], „stăpînirea episcopiei" [4], ce se întrebuințează în actele de confirmare. Documentele vechi întrebuințează și alte expresii care sînt prin ele înseși concludente. Astfel satele aflate în patrimoniul bisericilor sau mănăstirilor se numesc „sate bisericești" [5] sau „sate mănăstirești" [6].

2. ÎNCHINAREA DE BUNURI

Patrimoniile fundațiilor s-au constituit în cea mai mare măsură prin închinarea sau afierosirea de bunuri. Închinarea sau afierosirea are înțelesul de afectare de bunuri unui scop pios, bunurile respective dobîndind caracter de imutabilitate.

Actele de danie și de confirmare ale domnilor întrebuințează formula „am dat și am miluit", sau formula „să-i fie danie și miluire". Pe lîngă acești termeni însă, mai cu seamă cînd este vorba de danii ale particularilor, apare noțiunea de „închinare". Astfel, actul lui Mircea cel Bătrîn din 20 mai 1388, prin care se confirmă mănăstirii Cozia dania ce i-a fost făcută de un boier, arată că acesta „a închinat" un sat acelei mănăstiri [7]. Expresia se găsește apoi și în alte acte [8]. Actele de mai tîrziu, mai ales cele din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, întrebuințează expresia „am dat și am afierosit" [9] sau expresia „să-i fie danie și afierosire" [10], sau și „am dat afierosire și danie" [11].

---

[1] Vezi N. Iorga, *Inscripții din bisericile Romîniei*, fasc. II, Buc., 1907, p. 318 și 362.

[2] Confirmînd unele proprietăți ale mănăstirii Cozia prin actul din 25 iunie 1436, Alexandru Aldea previne pe slujitorii domnești „să se ferească de averea mănăstirii" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 96).

[3] Pentru a apăra de încălcări ocina de la Obilești a unei biserici din București, Leon vodă împuternicește prin actul din 5 martie 1631 pe popa Gabril să îndepărteze „de pre ocina bisericii" pe oamenii care se așezaseră pe acea ocină fără a voi să dea venitul și dijma. Extras din document în C. Giurescu, *Despre rumîni*, în *Studii de istorie socială*, Buc., 1943, p. 174, nota 2.

[4] Prin actul din 6 iulie 1413, Alexandru cel Bun orînduiește trecerea unor sate „în stăpînirea episcopiei de Rădăuți și ... să rămîie ca bunuri ale sale" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 29).

[5] Vezi actul din 28 oct. 1428 privitor la mănăstirile Vodița și Tismana (*ibid.*, B, XIII—XV, p. 89).

[6] Vezi actul din 17 nov. 1431 privitor la mănăstirea Dealul (*ibid.*, p. 92).

[7] *Ibidem*, p. 42.

[8] Vezi actul din 26 apr. 1519 și actul din 11 sept. 1525 (*ibid.*, p. 143 și 192).

[9] Vezi actul din 20 aug. 1766 al lui Grigore Al. Ghica privind o parte din liberalitățile sale făcute m-rii Sf. Spiridon din Iași (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. VI, partea II, p. 29).

[10] Actul din 20 aug. 1766 al lui Grigore Al. Ghica stăruie în această terminologie : „Atîta iaste moșie aceasta care am dat domnia mea danie și afierosire mănăstirii ... care să-i fie de la domnia mea danie și afierosire" (*ibid.*, p. 30—31).

[11] Prin actul din 9 iulie 1766 Grigore Al. Ghica, făcînd liberalități m-rii Sf. Spiridon din Iași, arată „am dat afierosiri și danie ca să facă dughene ... să fie pentru spital" (*ibid.*, p. 25).

Ca și în actele bizantine de fundație, găsim în vechile noastre acte de fundație și în actele de confirmare că închinarea sau afierosirea se adresa uneori divinității, vreunui sfînt sau vreunui martir [1]. Trebuie să precizăm numaidecît că asemenea afierosiri apar destul de rar în acte și nu pot fi interpretate în sensul că ar indica titulari ai dreptului de proprietate însăși divinitatea sau pe sfinți ori pe martiri, ci numai în sensul precizării destinației speciale ce se dă liberalităților respective.

Dreptul bizantin a reglementat problema dreptului de proprietate asupra bunurilor destinate divinității sau sfinților și martirilor, în sensul că asemenea bunuri deveneau patrimonii independente, fudațiile respective fiind titulare ale dreptului de proprietate. În Imperiul bizantin au fost în vigoare texte legislative care datau încă din secolul al V-lea, potrivit cărora daniile de bunuri mobile și imobile, făcute pe numele martirilor, apostolilor și îngerilor aveau valabilitatea în sensul că intrau în patrimoniile ospiciilor, spitalelor și bisericilor locale respective. Justinian a confirmat prin codul său asemenea dispoziții legislative [2].

Acest principiu, care a rămas statornic în dreptul bizantin, și-a găsit aplicația întocmai în țările romîne și figurează în Codul Calimach din 1817 sub o formulare care reamintește textele bizantine [3]. S-au aplicat și în această privință principiile bizantine, cunoscute domnilor, ierarhilor și slujitorilor bisericii. Potrivit acestor principii, liberalitățile lăsate divinității ori sfinților și martirilor constituie patrimoniile unor fundații noi sau intră în patrimoniile existente, neputînd fi vorba de personificarea juridică a divinității, sfinților, îngerilor, martirilor. Închinarea sau afierosirea scotea bunurile respective din patrimoniul fondatorilor sau înzestrătorilor. Bunurile închinate deveneau proprietatea fundațiilor. Cînd însă era vorba de fundațiile indirecte, adică de liberalități destinate unor fundații ce urmau să se creeze și care nu aveau deci organisme administrative în funcțiune, asemenea liberalități erau adresate de obicei unor persoane care își luau sarcina să constituie fundațiile respective.

Ca și în Imperiul bizantin unde se cunoștea principiul personificării juridice a patrimoniilor destinate unor fundații ce încă nu existau, dar care urmau să se creeze, găsim și în țările romîne situații cînd se constituiau patrimonii pentru fundații viitoare. O mărturie în acest sens desprindem din actul lui Vlad Dracul de la 16 sept. 1440. Prin acest act, ieromonahul Dorotei a primit de la domn un loc în hotarul Rîmnicului ca „să ridice o mănăstire". Și întrucît locul a fost domnesc, mănăstirea urma, după dorința domnului, „să fie în ctitoria domniei" [4]. S-a constituit astfel un patrimoniu cu destinație specială pentru o fundație

---

[1] Grigore II Ghica, fondatorul m-rii și spitalului Pantelimon din București, arată în actul de fundație din 12 oct. 1755 că a zidit „... întru cinstea marelui mucenic și tămăduitor Pantelimon", textul în Al. G. Gălășescu, *op. cit.*, p. 168.

[2] *Codex Justiniani* (ed. Krueger, Berlin, 1915), I, 2, 26; vezi și Novella CXXXI, 9.

[3] *Codul Calimach*, ediția critică, art. 842: „Lăsînd cineva moștenirea ori legatum pe numele lui Hristos, le va lua biserica locului unde testatorul avea locuința sa; iar lăsîndu-le la o biserică a unui sfînt în oraș, unde sînt două sau mai multe biserici, tot aceluiași sfînt, fără să zică, la care dintr-acestea a lăsat moștenirea sau legatum, se socotește că le-au lăsat la biserica aceia la care el era poporean ori mergea adese sau la cea mai săracă ...".

[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 107.

ce avea să se creeze, pe un domeniu care nu mai rămăsese în proprietatea domnului, acesta neputînd avea decît „ctitoria" asupra fundaţiei viitoare.

Regulile bizantine privitoare la fundaţiile indirecte, adică la constituirile de patrimonii în vederea unor fundaţii ce aveau să se creeze figurează cu începere din secolul al XVII-lea şi în pravilele tipărite. Pe calea liberalităţilor *sub modo*, pravilele permiteau oricărei persoane să lase bunurile sale unei alte persoane cu condiţia înfăptuirii unui aşezămînt pios de binefacere. Bunurile primite cu sarcină de către legatari dobîndeau un fel de autonomie în cadrul succesiunii. Astfel, Cartea romînească de învăţătură din 1646 prevede în pricina 15, zaceala 216, că legatarul poate primi, fără încuviinţarea prealabilă dată de „giudeţ", bunurile lăsate cu obligaţia „să facă biserică, sau bolniţă, sau ospătărie, ce se dzice casă de streini, sau grobnic şi altă asemenia acestora" [1]. Dispoziţia a fost reprodusă [2] în Îndreptarea legii, vina 15, glava 348.

Crearea fundaţiilor indirecte, prin legatari, presupune recunoaşterea valabilităţii actului de voinţă manifestat de fondatori prin determinarea bunurilor de afectaţiune specială şi prin fixarea scopului pentru care se destinau bunurile respective. Manifestarea de voinţă a fondatorilor putea crea însă patrimonii de sine stătătoare nu numai prin testament, ci şi prin alte acte de voinţă anterioare înfăptuirii fundaţiilor ce urmau să se înfăţişeze ca aşezăminte administrative proprii, sau aveau să rămînă simple fundaţii — patrimonii, fără organisme administrative proprii. Acest principiu şi-a găsit aplicare îndeosebi la constituirea fundaţiilor din secolul al XVIII-lea [3].

3. DREPTURILE ŞI SARCINILE CTITORILOR

Ca şi fondatorii de aşezăminte din Imperiul bizantin, ctitorii din ţările romîne aveau şi drepturi şi sarcini. Între elementele caracteristice ale dreptului de ctitorie figurează : distincţiile onorifice sub diferite forme, ca menţiunea în rugăciuni şi în inscripţii, dreptul de participare la administrarea bunurilor fundaţionale, dreptul de a desemna administratori ai fundaţiilor [4]. Documentele medievale atestă larga aplicare a reglementarilor bizantine receptate în ţările romîne. Fundaţiile cu organisme administrative proprii aveau întotdeauna ctitori iniţiali, care se numeau şi *mari ctitori* sau *cei dintîi ctitori* lîngă care puteau figura apoi tot sub denumirea de ctitori, înzestrătorii de pe urmă [5]. Mai puteau figura între marii

---

[1] Textul în S. G. Longinescu, *Legi vechi romîneşti şi izvoarele lor*, vol. I, Buc., 1912, p. 61.

[2] *Ibidem*, p. 61.

[3] Vezi Gh. Băileanu, *Evoluţia juridică a epitropiei sf. Spiridon*, Partea I, în „Cercetări istorice" (Iaşi, 1929), V, 1, partea a II-a şi a III-a, Iaşi, 1929 ; *Instituţiile epitropiei Sf. Spiridon*, partea IV şi V, Iaşi, 1932.

[4] N. Cotlarciuc, *Stifterrecht und Kirchenpatronat im Fürstentum Moldau und in der Bukovina*, în „Kirchenrechtliche Abhandlungen" (47 Heft), Stuttgart, 1907, p. 23 şi urm.

[5] Vezi cartea din 15 iunie 1715 prin care patriarhul Samuil al Alexandriei confirmă actul de fundaţie al mănăstirii şi spitalului Colţea din Bucureşti, în Al. G. Gălăşescu, *op. cit.*, p. 38.

ctitori donatorii unor averi întinse [1]. Cînd fundațiile se dezvoltau și patrimoniile lor creșteau prin noi danii și legate, atunci donatorii și testatorii ulteriori primeau și ei denumirea de ctitori, bucurîndu-se de aceleași privilegii [2].

Situația de ctitor era prețuită ca o mare distincție publică. Zelul pentru o asemenea distincție se oglindește pînă și în pietrele pisaniilor [3]. Adeseori șirul ctitorilor acoperă șirul veacurilor. Donatorii ulteriori cereau mereu să fie pomeniți „împreună cu ctitorii" [4]. Descendenții vechilor ctitori cereau să se numească și ei „noi ctitori" [5]. Găsim cazuri cînd situația de ctitor era dobîndită nu numai pe cale ereditară prin moștenire, ci și prin înfrățire [6].

Drepturile și îndatoririle ctitorilor erau transmisibile succesorilor care preluau în general sarcina întreținerii și supravegherii fundațiilor și uneori sarcina terminării lucrărilor importante ale construcțiilor ctitoriale [7]. Transmisiunea succesorală a dreptului de ctitorie avea caracterul unei continuități a îndatoririlor pe care urmașii și le recunoșteau față de ctitorii dispăruți. Din generație în generație, urmașii ctitorilor țineau să păstreze legătura cu ctitoriile strămoșești, continuînd să le dea ofrande, după putință destinîndu-le și liberalități mai importante, întotdeauna însă recunoscîndu-și datorii și drepturi asupra așezămintelor fondate de strămoși și părinți. Drepturile și îndatoririle ctitorilor se transmiteau urmașilor lor, deopotrivă bărbaților și femeilor, tot astfel cum dreptul de a înființa fundații a fost întotdeauna recunoscut deopotrivă bărbaților și femeilor.

Bunurile închinate fundațiilor de către ctitori și de către donatorii și testatorii ulteriori nu mai păstrau caracterul de părți constitutive ale proprietății private. Cînd fondatorii sau succesorii lor revendicau bunuri fundaționale, ei călcau o regulă și o practică stabilită de veacuri. Domnii întrebuințează în actele lor expresia „mănăstirea domniei mele", dar o

[1] Prin zapisul său din 20 august 1616, Ionașco Stroici dăruiește mănăstirii Dragomirna patru sate și două vii pentru a i se face pomenire „ca la marii ctitori" (Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XXIII, Iași, 1895, p. 57).

[2] Vezi N. Iorga, *Fundațiuni religioase ale domnilor romîni în Orient*, în „Anal. Acad. Rom"., Mem. Secț. Ist., S. III, tom. XXXVI, nr. 22, p. 9.

[3] Primul ctitor al mănăstirii Vieroșul, întemeiată la 1573, este Ivașcu Golescu, fost mare vornic. Reînnoind biserica la 1645, marele vistier Stroe din Leurdeni și soția sa Vișa arată în pisania lor că au adăugat și moșii „rávnind și pohtind întrutoată inima noastră a ne chema ctitori ai acestei sfinte mănăstiri" (St. Nicolaescu, *Mănăstirea Vieroș*, Buc., 1936, p. 2).

[4] Vezi I. Ionașcu, *Mănăstirea Izvorani* (*Buzău*), Buzău, 1936, p. 47—48, 53.

[5] Ctitorul mănăstirii Sf. Ecaterina din București a fost Ivașco vornicul. Dintre descendenții acestuia, unii apar la 1619 ca „noi ctitori", trăgîndu-se din „vechii ctitori". Vezi actul lui Gavril Movilă din 28 iunie 1619 în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, p. 287. Vezi și C. Bobulescu, *Cronica bisericii Sf. Ecaterina din București*, 1927, p. 6.

[6] Din zapisul nepoților episcopului Luca al Buzăului din 1692—1693, care se considerau ctitori ai m-rii Izvorani ce fusese fondată de unchiul lor, aflăm că a fost făcut ctitor și egumenul Athanasie prin înfrățire, „am înfrățit pe ... părintele ... să fie ctitor cu noi și ficiorii noștri pre această sf. mănăstire ..." (I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 53).

[7] Menționăm în acest sens actul din 3 octombrie 1385 prin care Dan Voievod arată: „la începutul domniei ... am aflat în țara domniei mele, la locul numit Tismana o mănăstire nu întru toate terminată pe care ... binecinstitorul voievod Radu, părintele domniei mele, a ridicat-o din temelie dar n-a sfîrșit-o din pricina scurtimii vieții de aceea a binevoit domnia mea ca, precum în domnie, să-i fiu urmaș și în aceasta ... să clădesc deplin acest hram ... și să-l întăresc cu toate daturile și veniturile" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 32).

asemenea expresie trebuie înțeleasă în sensul stabilit de dreptul de ctitorie, care dă fondatorului și succesorilor săi anumite privilegii, impunîndu-le și obligații asupra fundațiilor respective, fără să fie vorba de dreptul de proprietate al fondatorului asupra bunurilor fundaționale.

În acest sens al privilegiilor și sarcinilor ctitoriale, se considerau fondatori, nu numai întemeietorii, dar și înzestrătorii, precum și reînnoitorii edificiilor fundațiilor. Fundațiile mănăstirești Cozia și Cotmeana de pildă, erau, în acest înțeles, ale lui Mircea cel Bătrîn, dar și ale urmașilor săi care au continuat să le înzestreze. Mihai voievod, fiul lui Mircea cel Bătrîn, le numește între anii 1408 și 1418 „mănăstirile părintelui domniei mele" [1], dar peste cîțiva ani, în 1424, unul din urmași și anume Dan al II-lea le consideră ale sale, precum arată actul acestuia care se referă la acele „două mănăstiri ale domniei mele" [2]. Expresia „mănăstirile noastre" [3] ce figurează în textul actelor trebuie înțeleasă în sensul că fundația respectivă era ctitoria fondatorului ori înzestrătorului, iar nu proprietatea sa. Acest sens se întrevede din textul unor acte în care fondatorii denumesc ctitoria lor „a noastră rugă mănăstire" [4], recunoscîndu-se astfel de către acei fondatori caracterul extrapatrimonial al raporturilor dintre ei și fundațiile lor.

Se cunosc și cazuri cînd mănăstirile aflate pe moșiile boierești erau considerate proprietate boierească. Fundațiile ca elemente constitutive ale domeniilor stăpînitorilor feudali apar totuși ca excepții în țările romîne. Problema acestor fundații va trebui să fie studiată nu numai în lumina principiilor dreptului de ctitorie, ci și în lumina trăsăturilor generale ale proprietății feudale, caracterizată prin suprapunerea stăpîniilor funciare. Dintre documentele privitoare la fundațiile ce aparțin particularilor, unele sînt de interpretat în sensul că fundațiile puteau fi ale particularilor numai din punctul de vedere al dreptului de ctitorie, care oferea ctitorilor privilegii și stabilea raporturi speciale între fondator sau succesorii săi și fundația respectivă.

Spre această interpretare ne îndrumează în primul rînd comparația actelor ce fac parte din același fond. Citim de pildă în actul din 13 aprilie 1415 că Alexandru cel Bun dăruiește un sat „mănăstirii panului Ivan vornic". Faptul că Ivan, — sau ca în alte documente Oană — a înființat o mănăstire la Humor nu însemnează că această fundație pioasă era proprietatea exclusivă a vornicului și că nu avea independență patrimonială operativă. Actul domnesc de danie arată limpede mai departe: „toate acestea să fie mai înainte zisei mănăstiri uric cu tot venitul, neclintit niciodată" [5]. Bunurile dăruite nu intrau în patrimoniul

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 55.

[2] *Ibidem*, p. 77.

[3] Vezi de pildă actele moldovene din anii 1452—1453 în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 249, 255, 256—257, 260—261, 268.

[4] Prin actul din 20 febr. 1581, Iancul Sasul, dăruind mănăstirii din Greci moșii și mori, arată că „am miluit ruga noastră, mănăstirea" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 151). Prin actul din 2 iulie 1692 Constantin Cantemir, făcînd danii și acordînd scutiri ctitoriei sale din Silișteni, arată că „am miluit a noastră sfîntă rugă mănăstire" (Th. Codrescu, *Uricariul*, Iași, 1895, p. 187).

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 36.

vornicului pentru fundaţia sa, ci erau destinate direct fundaţiei, care apare ca fiind ea însăşi titulara dreptului de proprietate. Mănăstirea vornicului Ivan era a acestuia numai în sensul în care orice fundaţie este a unui fondator.

Că aceasta trebuia să fie interpretarea actului lui Alexandru cel Bun, rezultă din faptul că peste 13 ani acelaşi domn întăreşte prin actul din 28 decembrie 1428 fiilor lui Ivan vornicul, pentru dreapta şi credincioasa slujbă ocina lor, dăruindu-le şi o selişte la Humor „unde este mănăstirea lor". Deducem că fiii fondatorului păstrau asupra mănăstirii drepturile ctitorului. Întărind ocina succesorilor vornicului acolo unde era şi mănăstirea lor, Alexandru cel Bun mai arată în acest al doilea act că a dat fiilor vornicului o selişte „şi încă le-am adăugat către această mănăstire trei sate" [1]. Deosebirea între ceea ce domnul a dăruit fiilor vornicului şi ceea ce a dăruit mănăstirii lor apare îndeajuns de clară în textul actului, în care de altfel se precizează şi „hotarul acestei mănăstiri", indicîndu-se limitele proprietăţii sale.

Chiar şi atunci cînd înseşi actele domneşti folosesc o terminologie care atribuie caracterul de proprietate privată unor averi ctitoriale, o asemenea terminologie nu este concludentă pentru justa interpretare a conţinutului acelor acte. Dintre exemplele ce se pot releva în această privinţă, menţionăm terminologia folosită în unele acte ale lui Constantin Brîncoveanu privitoare la bunurile şi ctitorii mănăstirii Strîmba. În şirul ctitorilor acestei mănăstiri fondată mai înainte şi reclădită pe la 1603 de Stoichiţă Rîioşanul mare logofăt, figurează între colateralii acestuia, la 1630, un Miloş logofăt. Actul domnesc din 5 iulie 1693 al lui Constantin Brîncoveanu arată că „au rămas această mănăstire Strîmba cu toate moşiile ei pre sama lui Miloş logofăt de o au ţinut şi o au stăpînit în viaţa lui ; şi după moartea lui o au stăpînit feciorii şi nepoţii lui din neam în neam" [2].

Dintr-o asemenea prezentare a relaţiei dintre succesorii fondatorului din 1603 şi fundaţia respectivă nu trebuie să se tragă concluzia că ctitorii aveau asupra ctitoriei şi asupra bunurilor ei o stăpînire în sensul dreptului de proprietate. Nu aceasta a fost situaţia reală în cazul mănăstirii Strîmba. Au fost aici litigii între succesorii fondatorului, dar acestea au fost pricini între ctitori şi nu între proprietari. Din poruncile lui Constantin Brîncoveanu reiese că ctitorii trebuiau să fie numai purtătorii de grijă ai fundaţiei şi bunurilor ei, în care scop — precizează unul din actele domneşti — trebuie să se înscrie în catastih cele cîte sînt „ale mănăstirii Strîmbei toate" [3].

Ni s-au păstrat însă şi acte domneşti explicite din care rezultă că unele fundaţii religioase erau considerate ca părţi cuprinse în proprietatea personală a fondatorilor lor [4]. Nu cercetăm aici situaţia unor asemenea

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, p. 73.

[2] Textul fragmentar, în Al. Ştefulescu, *Strîmba*, Tg. Jiu, 1906, p. 92.

[3] *Ibidem*, p. 99.

[4] Dintre cele mai vechi acte domneşti care pot fi considerate ca admiţînd existenţa unui drept de proprietate asupra mănăstirilor şi bisericilor menţionăm actele moldovene din 10 februarie 1429, 25 mai 1434, 5 martie 1446, 21 februarie 1449, 18 februarie 1456 (*Doc.*

fundații, al căror număr este de altfel foarte mic în comparație cu al celorlalte fundații. Menționăm numai ultimele ipoteze referitoare la această problemă, enunțate în istoriografia noastră. Potrivit unei păreri, mănăstirile ce puteau fi vîndute și lăsate moștenire erau proprietatea feudalilor pe ale căror domenii se întemeiaseră [1]. Potrivit celeilalte păreri, numai mănăstirile mici ar fi fost incluse în marele domeniu boieresc, în timp ce marile ctitorii boierești aveau domenii proprii [2]. Dar dacă am poseda fondul de acte al proprietăților respective, am putea lămuri multe din particularitățile unor asemenea situații, în lumina principiilor dreptului de ctitorie, deoarece drepturile fondatorilor asupra bunurilor fundaționale nu puteau fi identice cu drepturile lor asupra bunurilor personale. Încălcările acestor principii au fost opera elementelor feudale care afectau bunurile lor unor fundații pentru a evita riscul confiscărilor domnești, sau pentru a sustrage bunurile lor unor sarcini fiscale.

În general nu s-a admis că patrimoniile fundațiilor ar putea fi cuprinse în proprietatea privată. Relevăm în acest sens hotărîrea din 11 iulie 1811 dată de episcopul Iosif al Argeșului și tribunalul său în procesul dintre mănăstirea Cîmpulung și doctorul Ștefan Piscupescu pentru stăpînirea schitului și moșiei Golești. Această hotărîre redă spiritul și sensul în care se recunoaștea de veacuri dreptul fundațiilor pioase asupra bunurilor lor. Judecata avea de scop să determine dacă dreptul de proprietate asupra schitului și moșiei respective trebuie recunoscut unei persoane particulare în virtutea dreptului de moștenire pe care acea persoană îl invoca, sau dacă numai mănăstirea singură rămîne titulară a dreptului de proprietate asupra bunurilor în litigiu.

În acest proces s-au adus acte din veacurile trecute, s-au luat depoziții de martori, s-au cercetat canoanele, pravilele și obiceiul pămîntului. Procesul este important și pentru faptul că mai înainte Nicolae Mavrogheni și sfatul domnesc dăduseră familiei Piscupescu schitul în stăpînire, atribuire care însă a fost anulată printr-o nouă judecată domnească făcută de Alexandru Moruzi. Judecata bisericească apare ca o întărire a judecății făcută de Alexandru Moruzi și constituie o aplicație judiciară a unui principiu vechi, întemeiat deopotrivă pe dreptul consuetudinar și pe dreptul scris, principiu pe care, fiindcă fusese încălcat, l-au restabilit în această speță însuși domnul și sfatul domnesc [3]. Examinînd textul hotărîrii, constatăm că judecata a avut mai întîi în vedere principiul potrivit căruia fondatorii și succesorii lor exercită dreptul de administrație, dar nu și dreptul de proprietate asupra bunurilor fundaționale. „Într-acest chip și doftorul Stefi nu a fost oprit de a nu intra chivernisirea schitului. . . însă

priv. ist. Rom., A, XIV–XV, vol. I, p. 76, 111, 217, 239, 285). Pentru Țara Romînească menționăm actele din 7 sept. 1485, 29 noiembrie 1519, 6 sept. 1534, 7 apr. 1567, 4 iunie 1582 (*ibid.*, B, XIII–XV, p. 182–183; B, XVI, vol. I, p. 153; vol. II, p. 162; vol. III, p. 235–236; vol. V, p. 59).

[1] C. Cihodaru, *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice", Filiala Iași, an VII (1956), fasc. 1, p. 19.

[2] V. Costăchel, *op. cit.*, p. 287.

[3] Textul în T. G. Bulat, *Dreptul de patronat în Biserica ortodoxă romînă*, 1938, p. 5–24.

a purta de grijă și a da socoteală, iar nu a stăpîni ca al său lucru, căci iaste împotriva canoanelor sobornicești" [1].

Constatăm de asemenea că judecata a mai avut în vedere principiul că nici dreptul de proprietate și nici dreptul de moștenire nu pot fi admise asupra averilor intrate în patrimoniul unei fundații pioase. „Nu-i iaste temei — se motivează în hotărîre — a lua schitul în desăvîrșită stăpînire cu cuvînt de clironomie strămoșească... această urmare este împotriva canoanelor sobornicești... de vreme ce acelea care va dărui cineva ș la om nu poate să le mai stăpînească el, dar încă acelea care odată le-au afierosit, nu poate iarăși să le mai stăpînească" [2]. Se mai desprinde din textul hotărîrii constatarea că trecerea schitului în stăpînirea familiei Piscupescu nu putea fi valabilă, întrucît fusese admisă în temeiul unor „urmări neprimite de pravili și în afară de obiceiul pămîntului" [3].

Invocînd pravilele, hotărîrea se referă și la pravilele politicești care cuprind de asemenea dispoziții ce interzic dreptul de proprietate privată asupra bunurilor fundaționale și care trebuie să fie în acord cu prevederile canonice întrucît „cele ce nu se întocmesc cu canoanele rămîn fără tărie, după care bine au fost hotărît domnul Alexandru voievod Moruz cu divan cînd au luat schitul de supt stăpînirea rudeniilor ctitorului ce li se detese cu porunca roposatului domn Mavrogheni". Judecata a respins pretenția doctorului Piscupescu de a stăpîni schitul Golești, arătînd că „după toată cercetarea ce am făcut din destule sînt cîte dovezi s-au arătat că nu i se cuvine, iar mai vîrtos canoanele sobornicești, care cu totul îl depărtează, nu numai pe dînsul, ci și chiar pe cel ce l-au zidit, cînd ar fi vrut să facă una ca asta" [4]. Am stăruit asupra acestei judecăți din anul 1811, deoarece ea cuprinde într-o sinteză, determinată de însuși caracterul procesului și de natura obiectului în litigiu, toate regulile vechi, cu toate temeiurile ce interzic particularilor dreptul de proprietate atît asupra fundațiilor însuși, cît și asupra bunurilor fundaționale.

În secolul al XVIII-lea, dreptul de ctitorie a început să fie dublat de instituția *epitropiei*. Această instituție de origină bizantină, precum am arătat, a fost introdusă în dreptul medieval al țărilor romîne pentru a da deplină certitudine ctitorilor că dispozițiile lor vor fi întru totul respectate, atunci cînd urmașii lor nu vor fi putut asigura împlinirea voinței lor. Epitropii puteau să fie desemnați dintre fețele bisericești [5], dintre rude sau dintre străini și puteau să fie remunerați [6].

---

[1] Dreptul bisericii de a judeca o asemenea pricină este întemeiat în textul hotărîrii din 18 iulie 1811 pe faptul că soluțiunea ce se dăduse „iaste întărită de divan dar nu iaste întărită și de mitropolitul țării ca pentru un lucru ce mai mult se pleacă spre partea bisericească" (T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 13—14).

[2] *Ibidem*, p. 9.

[3] *Ibidem*, p. 22.

[4] *Ibidem*, p. 24.

[5] Prin testamentul său din 1797, Maria Bălăceanca desemnează epitrop pe mitropolitul țării. Vezi N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 65.

[6] Vezi testamentul doamnei Maria, fiica lui Petru Șchiopul din anul 1609, în N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 645.

În secolul al XIX-lea documentele arată că dreptul de ctitorie a pierdut multe din aplicațiile sale în favoarea *dreptului de epitropie*[1]. Apoi legile de la începutul secolului al XX-lea au trecut multe din atribuțiile ctitorilor în sarcina „Casei Bisericii" [2] și a epitropiilor [3]. Această evoluție de la dreptul de ctitorie la dreptul de epitropie se explică prin faptul că datorită trecerii de la relațiile feudale la relațiile capitaliste, statul modern își asuma și în ceea ce privește fundațiile un drept de control necunoscut statelor feudale.

*

La sfîrșitul acestei prime părți din cercetarea noastră, fără a trage concluziile finale ce se vor desprinde din întreaga cercetare referitoare la constituirea fundațiilor din țările romîne, reținem în primul rînd constatarea documentară că fundațiile medievale tipice din țările romîne au fost bisericile, mănăstirile și așezămintele caritabile. Acestea au fost subiecte de drept, adică persoane juridice în sensul că au avut capacitatea de a dobîndi și stăpîni bunuri în nume propriu.

Fundațiile medievale romînești s-au constituit în baza unui drept obiectiv, numit dreptul de ctitorie. Am încercat să punem în lumină receptarea în statele feudale romînești a principiilor și reglementărilor bizantine referitoare la constituirea și natura juridică a fundațiilor. Am învederat adaptarea dreptului de ctitorie bizantin la realitățile romînești. Multe dintre fundațiile noastre medievale au dobîndit treptat în statele feudale poziția marilor stăpînitori funciari, adunînd în patrimoniile lor atîtea bogății încît, înainte de secularizare, numai pămînturile aflate în stăpînirea lor reprezentau aproape o treime din suprafața țării. Marea proprietate feudală se împărțea astfel între domni, boieri și fundații.

Pentru a determina natura socială a vechilor fundații romînești, trebuie să avem în vedere faptul că în spatele lor se găseau elementele posedante ale societății medievale. Devenind latifundiare, cele mai multe dintre marile fundații medievale au constituit suportul social și ideologic al regimului feudal, sprijinind acest regim de pe poziția lor, în aparență neutră, de unități colective alcătuite din oameni de toate categoriile sociale.

Fundațiile, imense concentrări de bunuri, care au contribuit la consolidarea relațiilor feudale din țările romîne și la exploatarea maselor au fost totodată și centre ale culturii medievale, într-o vreme în care

---

[1] O biserică dărîmată de cutremur în 1804 n-a mai putut fi reconstituită de ctitori. Cei trei credincioși care au contribuit cu sume proprii, colectînd și alte sume necesare reconstruirii, au primit denumirea de *epitropi*, deși exercitau atribuții ctitoriale (P. Gîrboviceanu, *Biserici cu averi proprii*, Buc., 1910, p. 99—100).

[2] Legea pentru înființarea și organizarea Casei Bisericii din 21 ianuarie 1902, prevedea prin art. 5, că această instituție avea să supravegheze administrarea averilor fondațiunilor religioase „în conformitate ... cu voința testatorilor". A se vedea art. 78, lit. c, din legea organizării centrale a Ministerului Instrucțiunii și al Cultelor din 21 aprilie 1906, în Chiru C. Costescu, *Colecțiunea de legi și regulamente*, vol. I, Buc., 1916, p. 118.

[3] Statutul pentru Organizarea Bisericii Ortodoxe Romîne din 1925 prevedea prin art. 162 : „bisericile ctitoricești, întemeiate pe baza actelor de fundație, se conduc de epitropii speciale, potrivit acelor acte" (Chiru C. Costescu, *Colecțiunea de legiuiri bisericești și școlare adnotate*, vol. II, Buc., 1925, p. 107).

„clerul era singura clasă instruită"[1] și deținea „nu numai monopolul scrisului și al cititului, ci și acela al culturii superioare"[2]. Fundațiile au promovat astfel scrierea, traducerea și întocmirea cărților, care alcătuiesc începuturile culturii literare.

Personalul lor a scris diptice, condici și anale. Pravilele s-au tipărit sub îngrijirea lor. În ele s-au organizat școli pentru dieci, școli slavonești, latinești și romînești, ateliere de pictură, de sculptură, de legătorie, de țesătorie. Fundațiile au păstrat actele domnești, zapisele de danie, testamentele și tocmelile din care aflăm mărturii despre poziția diferitelor clase și categorii sociale în dezvoltarea economică, politică și culturală a poporului romîn.

Fundațiile au practicat de asemenea și dreptul de azil, sub diferite forme, servind de adăpost domnilor, dregătorilor lor și altor boieri. Adeseori însăși populația înfricoșată de năvălitori găsea refugiu între zidurile fortificate ale diferitelor fundații. N-au lipsit însă nici cazurile cînd mănăstirile au fost transformate în temnițe.

Caracterul reprezentativ al fundațiilor se vădește în toate reglementările dreptului de ctitorie, care a avut o funcție dinamică în istoria instituțiilor medievale de pe teritoriul țării noastre.

ПРАВО ОСНОВАТЕЛЯ В РУМЫНСКИХ КНЯЖЕСТВАХ

УТВЕРЖДЕНИЕ И ЮРИДИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ФУНДАЦИИ В СРЕДНИЕ ВЕКА

РЕЗЮМЕ

В румынских княжествах фундации возникли на основе византийских каноническо-правовых принципов, составляющих содержание права основателя. Настоящая работа ставит своей целью исследование содержания этого права и применение последнего в румынских княжествах (что подтверждается средневековыми документами и законами).

Право основателя имеет свою собственную структуру в рамках феодального права. Исторически его возникновение связано с утверждением христианской церкви в Восточной Римской Империи. В классическом римском праве фундации не считались юридическими лицами и не пользовались имущественной независимостью, а осуществлялись посредством определенных сообществ.

Понятие о фундации как о юридическом лице определено с достаточной точностью в византийском законодательстве, особенно в Кодексе Юстиниана, где церкви, монастыри и благотворительные учреждения считаются коллективными юридическими лицами и имеют

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere*, ed. rusă, vol. XVI, partea I, p. 995.

[2] F. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. a III-a, Buc., ESPLP, 1958, p. 38. Vezi și G. Strempel, *Copiști de manuscrise romînești pînă la 1800*, vol. I, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1959, p. III — XLIII.

право приобретать имущество на свое имя и владеть им. Фундации оказывали значительную политическую и идеологическую поддержку византийскому государству, поэтому монархия предоставила им ряд привилегий.

В работе рассматриваются основные черты византийского права основателя и указывается, что распространение этого права в румынских княжествах объясняется в первую очередь деятельностью церкви, бывшей (начиная с установления в ней иерархии) главной институцией румынского феодального общества. Положения, составлявшие содержание права основателя в румынских княжествах, соответствовали византийским правовым положениям; однако их распространение не носило пассивного характера, а проводилось применительно к местным условиям и плодотворно использовало эти условия.

Практика основания фундаций показывает, что господари румынских княжеств считали себя продолжателями древних традиций; учреждение, наделение и защиту фундаций они рассматривали как одну из главных обязанностей монарха (следуя обычаю византийских императоров). Идеология, лежащая в основе фундациий, являлась важной опорой феодальной монархии. Однако подтвердительные грамоты господаря относительно наделения фундаций не носили характера предварительного решения, предполагающего начало деятельности. Не грамоты давали фундации юридическую сущность, а акты учредителей.

Юридическая сущность фундаций в свете средневековых правовых норм (в румынских княжествах) не объясняется актами государственной власти, поскольку грамоты господарей преследовали лишь цель обеспечения подлинности и гласности актов учредителей и благотворителей, что было необходимо для защиты их от возможных обжалований и правонарушений. Что касается юридической природы фундаций в средние века, то они были коллективными субъектами права, и их юридическая личность носила специальный, определяемый неприкосновенностью их имущества, характер.

Рассматривая права и обязанности учредителей, автор замечает, что последние и их наследники могли выполнять некоторые функции управления имуществом, но они не имели права собственности на это имущество. Из документов явствует, что имущество фундаций не может считаться частью личного имущества учредителей. Исключения имели место лишь тогда, когда феодалы, учреждая фундации, уклонялись от налоговых обязательств или стремились избежать конфискации имущества господарем.

Чтобы определить социальную природу средневековых фундаций, необходимо учесть, что за ними стояли феодальные элементы румынского общества. Большинство крупных фундаций, превратившись в латифундии, стали твердой опорой феодального режима. Но широкая идея, лежавшая в основе права основателя, побудила в средние века миллионы людей, помимо крупных феодалов, поступиться своим имуществом в целях основания и наделения фундаций.

Фундации были не только огромным укрупненным хозяйством, углубившим феодальные отношения в румынских княжествах. Они яви-

лись также и очагом культуры. Феодальные элементы были вынуждены использовать народный талант и энергию, а также светское реалистическое народное творчество, способствовавшее развитию румынской культуры в рамках фундаций.

Поощряя различными способами широкое общественное участие в развитии фундаций, право основателя обеспечило наделение последних не только со стороны тех, кто вызывающе предлагал свои хозяйственные излишки, но и со стороны тех, кто незаметно вносил свой скромный вклад в это развитие. Таким образом, право основателя сыграло большую творческую роль в истории румынского народа.

LE «*JUS PATRONATUS*» DANS LES PAYS ROUMAINS

CONSTITUTION ET NATURE JURIDIQUE DES FONDATIONS AU MOYEN ÂGE

RÉSUMÉ

Les fondations ont été constituées, dans les Pays Roumains, sur les principes canoniques et juridiques byzantins, qui forment la matière du droit de patronat (κτητορικὸν δίκαιον, *jus patronatus*). L'auteur se propose d'élucider le contenu byzantin du droit de patronat et ses applications générales dans les Pays Roumains, tels qu'il se reflète dans les documents et codes médiévaux.

Le droit de patronat se présente avec sa propre structure au sein du droit féodal. Historiquement parlant, ses origines se rattachent à l'affermissement de l'Eglise dans l'Empire romain d'Orient. Le droit romain classique ne considérait pas les fondations comme personnes juridiques et elles n'avaient point d'indépendance patrimoniale opératoire, mais se réalisaient par l'intermédiaire de certaines collectivités.

La notion de fondation en tant que personne juridique se fait jour dans la législation byzantine, avec assez de précision, notamment dans le Code Justinien, où églises, monastères et établissements de charité sont considérés comme des sujets collectifs de droit, jouissant de la capacité d'acquérir et de posséder des biens en propre. Comme elles représentaient un important appui politique et idéologique pour l'Etat byzantin, les fondations furent soutenues par la monarchie qui leur accorda de nombreux privilèges.

L'auteur analyse ici les traits principaux du droit de patronat byzantin et montre ensuite que l'adoption de ce droit dans les Pays Roumains est due particulièrement à l'Eglise, qui depuis l'établissement de sa hiérarchie devint une institution de base dans le système de la société féodale roumaine. Les règles qui constituent le droit de patronat dans les Pays Roumains sont les mêmes que celles qui avaient été en vigueur dans l'Empire byzantin, mais leur adoption ne s'effectua pas passivement; elles furent adaptées aux réalités roumaines qu'elles firent fructifier.

La pratique de la création des fondations montre en premier lieu que les princes des Pays Roumains se considéraient comme les continuateurs des traditions anciennes, l'établissement, la dotation et la protection des fondations étant à leurs yeux l'un des principaux devoirs monarchiques, conformément à la tradition des basiléis. L'idéologie que l'on trouve à la base des fondations était pour la monarchie féodale un important soutien. Mais les confirmations par les princes des libéralités destinées aux fondations n'eurent pas le caractère d'autorisations préalables de fonctionnement. Ce ne sont pas les actes de confirmation des voévodes, mais ceux des fondateurs qui conféraient aux fondations une existence juridique.

La personnalité juridique des fondations, au sens du droit médiéval des Pays Roumains, ne découle pas de l'acte du pouvoir publique, les confirmations princières n'ayant d'autre but que d'assurer aux actes des fondateurs et des donateurs l'authenticité et la publicité nécessaires à leur protection contre les réclamations et empiètements éventuels. En ce qui concerne la nature juridique des fondations au moyen âge, la présente étude aboutit à la conclusion que les fondations ont été des sujets collectifs de droit et que leur personnalité juridique était de nature spéciale, déterminée par le caractère inaliénable de leurs biens.

Si on examine les droits et obligations des fondateurs, on constate que ceux-ci, ainsi que leurs successeurs, ont pu exercer certaines attributions dans l'administration des biens des fondations, mais qu'ils n'avaient aucun droit de propriété sur ces biens. Généralement, les documents sont d'accord que les biens des fondations ne pouvaient pas être considérés comme faisant partie de la propriété personnelle des fondateurs. Les dérogations à ce principe sont dues aux seigneurs féodaux qui, en constituant certaines fondations, ont voulu soustraire leurs biens aux obligations fiscales ou aux confiscations par le pouvoir princier.

Pour établir la nature sociale des fondations médiévales, il faut tenir compte du fait que derrière elles, il y avait les éléments féodaux de la société roumaine. En devenant propriétaires de domaines, la plupart des grandes fondations constituèrent un puissant support pour le régime féodal. Mais la large conception qui demeura à la base du droit de patronat stimula, au cours du moyen âge, des millions d'hommes, outre les grands seigneurs, à sacrifier une partie de leurs biens et à offrir leurs efforts pour la création et la dotation de fondations.

Les fondations ne représentent pas seulement les immenses concentrations de biens qui approfondirent les relations féodales dans les Pays Roumains. Elles ont été également des centres de culture. Les éléments féodaux durent utiliser les énergies et les talents du peuple en mettant à contribution une partie de la création populaire, laïque et réaliste, laquelle a imprimé une impulsion à la civilisation roumaine au sein des fondations.

En stimulant sous différentes formes la large participation de toutes les classes au développement des fondations, le droit de patronat assura leur dotation non seulement par ceux qui offraient leur surplus avec ostentation, mais aussi par ceux qui accordaient discrétement leur modeste contribution. Considéré à ce point de vue, le droit de patronat a rempli une fonction dynamique et créatrice dans l'histoire du peuple roumain.

ÎNCEPUTURILE SCRISULUI ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

P. P. PANAITESCU

INTRODUCERE

În istoria vechii culturi romîneşti nu este altă problemă mai importantă decît aceea a începuturilor scrisului în limba romînă. În perioada feudală clasele stăpînitoare, nobilii cu domenii privilegiate şi clerul, tocmai spre a se deosebi de supuşi şi a-şi manifesta superioritatea (superioritatea culturală a fost întotdeauna forma cea mai evidentă a superiorităţii în genere) au folosit o limbă literară deosebită de a poporului şi neînţeleasă de cei mulţi. În apusul şi în centrul Europei, în ţările catolice, această limbă a fost latina; la romîni limba slavă bisericească. Deşi în ţările slave ortodoxe, Rusia, Serbia, Bulgaria, cît şi în Grecia, limba bisericii folosită şi de pătura feudală a fost în evul mediu mai apropiată de limba poporului (e vorba de limba slavă bisericească şi de cea greacă bizantină), totuşi şi în acele ţări a existat o deosebire între vorbirea poporului şi aceea a cîrmuirii, deosebire care avea la temelie aceeaşi distincţie căutată între stăpîni şi stăpîniţi.

Totuşi, la un moment dat în cursul perioadei feudale se produce o cotitură: înlocuirea limbii culte cu limba poporului, şi anume atît în literatură, cît şi în actele publice şi private, iar în anume ţări, şi în biserică, unde această înlocuire a luat aspectul „reformei religioase''. Trebuie să considerăm izbînda limbii poporului în cultura europeană ca o revoluţie culturală cu caracter general şi cu substrat social şi nu numai ca un episod din istoria bisericii, deoarece reforma religioasă a fost numai o latură a acestui moment din istoria culturală generală. De asemenea este de observat că izbînda limbii populare nu a fost rezultatul destrămării orînduirii feudale, ci s-a produs în cadrul transformărilor din interiorul perioadei feudale; cu alte cuvinte nu a fost o urmare a căderii clasei stăpînitoare de moşieri nobili, ci a lărgirii bazei sociale a acelei clase, a ridicării nobilimii mici la avere, cîrmuire şi privilegii şi de asemenea, şi mai ales, o consecinţă a ridicării orăşenilor bogaţi, a patriciatului orăşenesc, la rangul unei puteri

economice şi culturale în societate. Aşadar, biruinţa limbii poporului împotriva limbii feudale, „culte'', a avut un caracter general european deşi nu s-a produs concomitent în diferitele ţări ale continentului, a căror dezvoltare socială nu a fost egal de rapidă şi a avut drept cauză transformările sociale din regimul feudal [1].

Numai privind lucrurile din acest punct de vedere general şi pe baza metodei materialismului istoric, putem dobîndi o explicare ştiinţifică asupra acestui fenomen din istoria culturii europene şi tot deodată să înţelegem şi desfăşurarea aceluiaşi fenomen în istoria poporului nostru.

Istoricii de pînă acum ai culturii romîneşti n-au pus, nici unul, înlocuirea limbii slavone cu limba romînă în cadrul de istorie generală, nici nu au atins substratul ei social. Problema a fost privită în chip strîmt, fie ca o problemă de influenţe externe, influenţa husită, luterană sau catolică, asupra societăţii romîneşti şi a bisericii, fie ca o chestiune care se referă exclusiv la istoria bisericii, anume „introducerea limbii romîne în biserică'', iar lingviştii au studiat-o numai din punct de vedere filologic.

Scopul prezentei lucrări, o lucrare de istorie culturală, este de a arăta că înlocuirea limbii slavone cu cea romînă trebuie privită ca o problemă socială a istoriei feudalismului, că nu este o pagină numai, nici măcar în primul rînd, a istoriei bisericii, ci ţine de istoria culturii romîneşti în genere. Izbînda limbii romîne este rezultatul unei schimbări şi transformări din societatea romînească; „influenţele'' externe trebuiesc privite ca elemente auxiliare, care au putut ajuta sau îndruma izbînda limbii romîne, dar nicidecum s-o determine sau să deţie iniţiativa schimbării de cultură, care face parte integrantă din istoria noastră internă. Această revoluţie culturală din istoria noastră nu poate fi despărţită de fenomenul similar din istoria Europei, pe care l-am semnalat mai sus, dar nu în sensul adaptării unor forme şi idei străine de către societatea noastră, ci în sensul că şi în istoria Romîniei s-a produs în chip necesar, datorită unei evoluţii asemănătoare a orînduirii feudale, aceeaşi transformare culturală. Introducerea limbii romîne ca limbă scrisă în cultura noastră, înlăturarea limbii moarte cu cea vie, se încadrează într-o mişcare de istorie generală, dar nu este o anexă a mişcărilor culturale din alte ţări.

Fireşte că nu ne vom mărgini la istoria comparativă şi la afirmarea generalităţilor. Prezentul studiu este bazat pe analiza şi cercetarea amănuntelor, a datelor, a împrejurărilor locale, a condiţiilor economice sociale în care au apărut primele scrieri în limba romînă şi, în acelaşi timp, de critică a ipotezelor emise pînă acum. Numai pe baza acestei analize critice am putut stabili rezultatele de ordin general pe care le-am enunţat mai sus.

Am căutat să nu intrăm în contradicţie cu concluziile bine întemeiate ale lingvisticei, dar socotim că în primul rînd metoda istorică, explicarea faptelor prin cauzele lor istorice, aşezarea lor în cadrul evoluţiei societăţii, a vieţii istorice romîneşti, cu fapte concrete bazate pe documente, poate lămuri problema pe care o cercetăm. Pe terenul sigur al cercetării faptelor istorice şi al istoriei culturale se poate ajunge la o concluzie, dacă nu defi-

[1] Cf. Kosminski şi S. D. Skazkin, *Istoria evului mediu* (trad. litografiat, curs universitar), II, Buc., 1955, p. 762—764, 769—770, 810—811.

nitivă, căci lipsa documentelor nu ne-o îngăduie, în orice caz așezată pe un teren solid de fapte. Iar metoda dialectică a materialismului istoric ne îngăduie să explicăm faptele cîștigate și să le înțelegem cauzele. Socotim că am izbutit să așezăm problema începuturilor scrisului în limba romînă pe un teren nou, care poate servi ca punct de plecare pentru precizări ulterioare.

PARTEA I

TEXTELE MARAMUREȘENE

Manuscrisele

Astăzi toți lingviștii sînt de acord că cele mai vechi texte cunoscute scrise romînește sînt traducerile (din slavonește) ale cărților bisericești care formează un grup caracterizat prin fenomenul dialectal al rotacismului (*n* intervocalic înlocuit cu *r* sau cu *nr*: bire, sărătate, buîră, cire, cinre, menre) [1], îmbinat cu folosirea lui *r* sonans sau vibrant [2], și cu numeroase împrumuturi lexicale ungurești. Aceste texte, prin caracterele amintite, formează un grup distinct și sînt următoarele: a) *Codicele Voronețean* (ms. romînesc nr. 448 al Academiei R.P.R.) [3], provenind de la mănăstirea Voroneț, cuprinde Apostolul și Epistolele, b) *Psaltirea Scheiană* (manuscrisul romînesc al Academiei R.P.R. nr. 449) [4] provine din biblioteca D. Sturdza Scheianu, cuprinde Psaltirea urmată de cîntările scriptuare și de Simbolul Credinței, c) *Psaltirea Voronețeană* (manuscrisul romînesc al Academiei R.P.R. nr. 693) [5], cuprinde Psaltirea în text paralel slav și romînesc, d) *Psaltirea Hurmuzachi* (manuscrisul romînesc al Academiei R.P.R. nr. 3077) [6], cuprinde Psalmii fără cîntările scriptuare, provine din biblioteca lui E. Hurmuzachi [7]. S-a dovedit că toate aceste manuscrise, afară de Psaltirea Hurmuzachi, sînt copii ale unor manuscrise mai vechi [8]. Din cercetarea paleografică a manuscrisului Psaltirii Voronețene, putem afirma că această copie s-a alcătuit în Moldova, în secolul al XVI-lea, mai probabil în a doua jumătate. Într-adevăr această datare se raportă la scrierea semiuncială mică și dreaptă folosită în manuscrisele slave numai în Moldova. Psaltirea Scheiană și Codicele Voronețean sînt scrise tot în semiuncială, însă cu influențe de cursivă, scris caracteristic pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea în manuscrisele din Transilvania. Cît privește Psal-

[1] Cf. Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea—XVI-lea*, Buc., 1956, p. 108—113.

[2] *Ibidem*, p. 116—117.

[3] Ed. G. Sbiera, *Codicele Voronețean*, 1885.

[4] Ed. cu facsimile. I. Bianu, *Psaltirea Scheiană*, I, Buc., 1889 și J. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din secolul XVI și XVII*, 2 vol. (Studiu și text), Buc., 1916.

[5] Publicată de G. Giuglea în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", XI, 1910, p. 44—467, XII, 1911, p. 194—209, 475, 487 și de G. Gălușcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstück*, Halle, 1913.

[6] Nepublicată.

[7] Pentru toate aceste manuscrise, cf. și N. Cartojan, *Istoria literaturii romîne vechi*, I, Buc., 1940, p. 49—53.

[8] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 53.

tirea Hurmuzachi, ea se deosebeşte şi ca paleografie şi ca filigrane (despre care vezi mai jos) de celelalte trei texte. Scrisul este neregulat, cu litere semiunciale amestecate mult cu cursive, l-am putea numi un scris lipsit de tradiţia grafică a marilor mănăstiri, un scris specific pentru manuscrisele slave ardeleneşti şi maramureşene, care se întinde pe un spaţiu de mai multe secole [1]. Psaltirea Hurmuzachi, cum a arătat în chip convingător J. A. Candrea, este manuscrisul original al traducătorului din slavoneşte şi nu o copie [2].

Nu vom introduce în această listă a celor mai vechi texte romîneşti alte cîteva texte şi fragmente rotacizante cunoscute, care ar putea fi de origine mai nouă.

Părerile istoricilor şi lingviştilor asupra textelor rotacizante

Este evident, din cauza asemănării dialectale şi a stadiului unitar al limbii acestor patru texte, că ele reprezintă *resturile* ajunse pînă la vremea noastră ale unui curent unitar de traducere şi de răspîndire a scrierilor bisericeşti, în limba romînă. Asemenea manuscrise, pe hîrtie, folosite zilnic în biserici, nu se păstrează multă vreme şi numai rare resturi pot supravieţui uzurii timp de mai multe secole. Nici chiar cărţile de cult tipărite în secolul al XVI-lea în cîteva sute de exemplare nu s-au păstrat complet şi cele care au ajuns pînă la noi se păstrează doar în unicate sau în trei-patru exemplare cel mult. Aşadar, a fost un curent de traduceri şi de răspîndire a acestor texte rotacizante, cu proporţii mult mai mari decît slabele urme, pe care le posedăm. *Acest curent formează chiar începuturile scrisului în limba romînă.*

Datarea şi localizarea textelor rotacizante enumerate mai sus urmează să lămurească această problemă capitală a istoriei culturale romîneşti. Asupra originilor textelor rotacizante s-au emis mai multe ipoteze, pe care trebuie să le analizăm pe scurt.

Teoria husită a fost enunţată de N. Iorga în 1904 [3], şi admisă apoi de lingviştii S. Puşcariu, J. A. Candrea, Al. Procopovici, N. Drăganu [4]. Argumentele principale ale acestei teorii sînt următoarele: Întrucît textele rotacizante sînt anterioare celor tipărite de Coresi la Braşov şi admiţînd că activitatea diacului tipograf este rezultatul influenţei reformei luterane, trebuie să căutăm altă influenţă religioasă anterioară, care, ca şi reforma,

---

[1] P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, Buc., 1959, p. XI. Psaltirea Hurmuzachi cuprinde însemnări ale cititorilor din secolul al XVI-lea, unele în slavonă: ѥко азъ дал наемник(ꙋ) имѧ Некита п҃ в҃ [Iată, am dat simbriaşului, anume Nichita, 82 (de aspri?)] (f. 125); сиѧ книга ѿтца — [Această carte a părintelui] Macarie şi mă rugo molitvă-tale ca lui dumnedzău din ceré, ca mai marelui nostru (scris moldovenesc, sec. XVII, f. 125); Азъ есмъ [Eu sînt], pan Toader marele bolearin şi după aceea... (pe coperta, faţa din urmă, scris moldovenesc).

[2] J. A. Candrea, *op. cit.*, I, p. L—LIII şi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 53.

[3] N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a romînilor pînă la 1688*, Introducere la *Studii şi documente* VII, Buc., 1904.

[4] S. Puşcariu, *Istoria literaturii romîne. Perioada veche*, ed. II, Sibiu, 1930, p. 66, J. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, I, p. XCVI—XCVII; Al. Procopovici, *Arhetipul husit al catehismelor noastre luterane*, Suceava, 1927, extras din „Făt Frumos", II; N. Drăganu, *Două manuscrise vechi: Codicele Todorescu şi codicele Marţian*, Buc., 1914, p. 6.

a proclamat că limba poporului trebuie să fie folosită în biserică. Numai reforma lui Ioan Hus din Boemia, care începu să se răspîndească dincolo de granițele acelei țări după arderea pe rug a reformatorului, în 1415, îndeplinește aceste condițiuni. Ea a precedat cu un veac reforma lui Luther și s-a întins prin propagandiștii ei în Transilvania și Moldova. Maramureșul, țara în care se constată, în dialectul romînesc, rotacismul și influențe ungurești, deci tocmai limba vechilor texte rotacizante, este provincia romînească cea mai apropiată geografic de Boemia, deci acolo a putut pătrunde mai ușor influența husitismului. Cam la atîta se reduce argumentația teoriei husite [1].

Această teorie husită nu ține seamă de realitățile istorice bazate pe documente. Nu avem nici o știre despre pătrunderea propagandei husite în Maramureș, într-o vreme cînd propagandiștii husiți sînt semnalați în Moldova și în orașele din apusul Transilvaniei, între 1431—1437. Maramureșul nu era un drum de trecere din Boemia spre Transilvania, era o țară aproape izolată între munți și păduri. Husitismul a fost o mișcare mai ales orășenească și propagatorii lui pătrunzînd în eparhia Orăzii, au fost „stîrpiți'' de autoritățile bisericii catolice ajutate de stăpînirea feudală, cîteva luni după ivirea lor. Despre romîni deveniți husiți nu avem nici o știre în documente[2]. Cît privește Moldova, cardinalul polon Olésnicki aduce în 1431 învinuiri lui Alexandru cel Bun că a îngăduit unui predicator husit să predice în public în țara sa, deoarece acest husit „a sedus cea mai mare parte a plebei, mergînd la țară (per campestria) cu un mare alai de popor și mulțime, învățîndu-i cum să facă oaste, în chipul cum țin oastea ereticii boemi'' (adică oastea de care). Propaganda husită în Moldova era însă îndreptată exclusiv asupra catolicilor din satele și orașele de ciangăi, căci a protestat numai episcopul catolic, iar domnul Moldovei n-ar fi ocrotit o propagandă îndreptată împotriva propriei sale credințe. El folosea pe taboriți pentru organizarea oastei lui [3]. Dar și acțiunea din Moldova a fost de scurtă durată și nu a lăsat urme.

---

[1] S-au mai adus și argumente secundare: traducerea apocrifelor în dialect rotacizant (Al. Procopovici, *op. cit.*); dar apocrifele nu sînt caracteristice pentru husiți; prezența lui *filioque* (purcederea duhului sfînt) în Simbolul credinței în Psaltirea Scheiană (N. Iorga, *Istoria literaturii romînești, Introducere sintetică*, Buc., 1929, p. 24). Filioque, respins de dogma ortodoxă, se găsește atît la catolici, cît și la luterani și husiți; folosirea termenului *hitlean, hiclean*, care de obicei înseamnă trădător, necredincios, iar în textele rotacizante are sensul de „diavol", „căci husiții socoteau credința ca singură mîntuitoare" (N. Drăganu, *op. cit.*, p. 6). Am arătat că trecerea cuvîntului *hitlean* de la înțelesul „necredincios" la cel de „diavol" se datorește credinței că diavolul a fost un slujitor necredincios al lui dumnezeu, înger căzut (P. P. Panaitescu, *Urme din vremea orînduirii feudale în vocabularul limbii romîne*, în „Studii și cercetări lingvistice", IX, 1958, p. 164).

[2] *Fost-au romînii ardeleni husiți?*, în „Convorbiri literare", LXV, 1933, p. 649—652: „Nu există nicio mărturie istorică, absolut niciuna care ne-ar oferi cea mai slabă indicație, că o parte, cît de mică din nația noastră de peste Carpați s-ar fi convertit la această erezie".

[3] *Monumenta Medii Aevi Historica res gestas Poloniae illustrantia*, XII, p. 287. Cf. și p. 254—255 din 6 april 1431 pentru propaganda husită în Moldova. Pentru husitismul în țările romîne: J. Macůrek, *Husitství v rumunských Zemí* [Husiții în țările romîne], Brno, 1927, 98 p. Pentru legăturile husiților cu lumea ortodoxă din Bulgaria și de la Constantinopol, A. Hilferding, *Хус, его отношение к православной церкви*, St. Petersburg, 1871, p. 12—23 și 46 și urm. Hus combate pe ortodocși pentru că susțin că sf. duh purcede numai de la tatăl.

Teoria catolică a fost susţinută de I. Bărbulescu [1], şi se bazează pe faptul de ordin general că propaganda catolică la romîni a fost de mai mare intensitate şi de mai lungă durată decît cea husită, că şi catolicii au admis, în anume împrejurări, ca anumite cărţi bisericeşti să se citească în limba poporului şi mai ales, singurul fapt concret, pe prezenţa lui *filioque* în Simbolul credinţei din Psaltirea Scheiană, formulă socotită ca specific catolică. Totuşi, nu se poate vorbi, pe baza propagandei catolice, de o revoluţie culturală în favoarea limbii poporului, catolicismul prin esenţa lui a fost conservator şi latin ; nu de acolo ne putem aştepta la un îndemn, o iniţiativă, pentru traducerea cărţilor în romîneşte, în plină perioadă feudală, ci cel mult de îngăduirea folosirii acestor cărţi, dacă ele existau. Cît despre formula *filioque*, deşi comună şi luteranilor sau husiţilor, o socotim în adevăr rezultatul unei influenţe catolice în Psaltirea Scheiană. Vom reveni cu explicarea acestui punct în cele următoare.

Teoria luterană susţinută de O. Densuşianu şi mai ales de Al. Rosetti[2], datează textele rotacizante din secolul al XVI-lea, după 1530. Rosetti observă că, deşi textele rotacizante sînt mai vechi decît activitatea de tipograf a lui Coresi, totuşi între cele dintîi tipărituri coresiene (1559—1560) şi apariţia propagandei luterane în Transilvania (1530) este un spaţiu de trei decenii, în care s-a putut produce un prim curent de traduceri romîneşti manuscrise în nordul Transilvaniei, tot sub influenţa reformei. Copiile textelor rotacizante sînt toate din sec. al XVI-lea, din a doua jumătate, crede Rosetti (facem rezerve asupra Psaltirii Hurmuzachi), originalele datează probabil din prima jumătate a secolului, cînd reforma lui Luther a avut o puternică influenţă în Transilvania, adică tocmai în ţara în care apar cele dintîi texte romîneşti. Pe de altă parte, între textele tipăriturilor lui Coresi şi cele maramureşene sînt deosebiri dialectale, dar ele nu reprezintă stadii deosebite cronologic ale limbii. Fonetica, morfologia şi sintaxa textelor rotacizante (afară de particularităţile dialectale proprii graiului maramureşan şi nord ardelean) sînt aceleaşi ca ale textelor din secolul al XVI-lea.

Din punctul de vedere al istoriei culturii se poate aduce teoriei luterane aceeaşi obiecţie ca şi celei husite : nu avem nici o dovadă istorică, deşi istoria Maramureşului este destul de bine cunoscută în secolul al XVI-lea, despre pătrunderea luteranismului la romînii din Maramureş. Reforma atinge pe romînii din Transilvania de sud, de la oraşe şi din jurul oraşelor de acolo (Sibiu, Braşov, Sebeşul Săsesc, Orăştie), nu însă pe cei din Maramureş. Cît priveşte identitatea limbii între textele maramureşene rotacizante şi cele tipărite în secolul al XVI-lea, acesta este un fapt de care trebuie să ţinem seamă, el constituie o dovadă că textele rotacizante au putut fi scrise şi în secolul al XVI-lea, dar nimic nu arată că nu puteau fi scrise la sfîrşitul secolului al XV-lea sau în primele două decade ale veacului următor, cînd limba nu se deosebea esenţial de cea de la mijlocul secolului al XVI-lea.

---

[1] I. Bărbulescu, *Studii privitoare la limba şi istoria romînilor*, Buc., 1902 şi acelaşi, *Curentele literare la romîni în perioada slavonismului cultural*, Buc., 1928, p. 45—90.

[2] O. Densuşianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1926, p. 3 şi urm. ; Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea—XVI-lea*, Buc., 1956 (care reprezintă ultima formă a punctului de vedere al autorului, susţinut şi anterior în alte scrieri).

Avem a face cu un argument împotriva teoriei husite, căci epoca de expansiune a husitismului a fost în prima jumătate a secolului al XV-lea, dar nu cu o dovadă pentru influenţa luterană, nici pentru datarea textelor vechi rotacizante în perioada 1530—1550.

Toate aceste trei teorii pornesc de la o idee preconcepută, pe care o socotim greşită : revoluţia culturală care s-a manifestat prin introducerea limbii romîne în biserică nu s-a putut produce decît sub influenţa externă a unei religii care admite limba poporului în biserică. Din punctul de vedere al istoriei romîneşti s-a generalizat faptul influenţei luterane asupra activităţii lui Coresi : de vreme ce Coresi a publicat cărţi în limba romînă sub influenţa luterană (şi această părere general admisă trebuie emendată, cum vom vedea în partea a doua a prezentului studiu), aceasta înseamnă că toate curentele de traduceri romîneşti ale textelor religioase în istoria noastră se datoresc influenţei reformelor religioase externe. Se uită însă că introducerea definitivă a limbii poporului în biserică, în Moldova şi Ţara Romînească, în secolul al XVII-lea, prin operele lui Varlaam, Dosoftei şi prin Biblia de la 1688, a fost o mişcare internă, fără aportul influenţei dinafară. Ea se datoreşte ridicării unor pături noi în societatea feudală[1]. În istoria universală, reformele lui Hus, Luther şi Calvin, cu introducerea limbii poporului în biserică, îşi au începuturile în schimbările sociale interne ale vremii lor în ţările în care s-au produs, şi nu se datoresc unor influenţe dinafară. Liturghia slavă a lui Metodie şi Chiril în secolul IX îşi are originea într-o iniţiativă internă a slavilor din Moravia împotriva feudalismului german, sprijinit pe biserica de limbă latină.

Numai cercetînd împrejurările şi schimbările sociale putem afla, pe baza metodei materialiste, cauza începuturilor scrisului în limba romînă. În orice caz, fără dovezi documentare, nu putem şi nu sîntem siliţi să admitem ca un fapt istoric existenţa unei influenţe husite, catolice sau luterane asupra acestor începuturi.

Teoriile autohtone au fost, într-adevăr, susţinute de mai mulţi cercetători ai începutului scrisului în limba romînă, astfel : M. Şeşan, T. Palade, ş.a. [2]. Critica teoriilor despre influenţele externe era uşor de făcut, deoarece nu se pot dovedi asemenea influenţe asupra romînilor maramureşeni şi trecerea lor la husitism sau la reformă. Din nefericire însă teoriile autohtone au rămas şi ele fără legătură cu faptele istorice. Autorii lor se mulţumesc să afirme că traducerile s-au făcut din iniţiativă internă, fără să cerceteze împrejurările sociale, politice şi nici momentul în care naşterea unui asemenea curent ar fi posibilă. Ei fac numai simple afirmaţii despre un „proces de ordin psihologic" şi despre „un teren prielnic de desvoltare" (al limbii romîne)[3], fără să-şi dea seama că biruinţa limbii poporului, în chip necesar însemna o luptă socială. T. Palade vede „un curent vulgar romînesc

[1] Cf. P. P. Panaitescu, *Începuturile literaturii în limba romînă*, în vol. *Interpretări romîneşti*, Buc., 1947, p. 231—250.

[2] M. Şeşan, *Originea şi timpul primelor traduceri romîneşti ale sf. Scripturi*, 1939 (extras din „Candela", L); idem, *Introducerea limbii romîne în biserică*, în „Mitropolia Ardealului", Sibiu, 1957, p. 818—835 ; idem, *Introducerea limbii romîne în biserică*, în „Studii teologice", XI, 1959, p. 57—60 ; T. Palade, *Cînd s-a scris întîi romîneşte?*, în „Arhiva", XXVI, 1915, p. 187 şi urm., 235 şi urm. şi extras.

[3] M. Şeşan, *Originea şi timpul primelor traduceri*, p. 131.

care sintetiza dorința romînilor de a întrebuința în biserică limba lor" și anume în secolul al XV-lea [1], iar St. Ciobanu afirmă că „este evident că în secolul al XV-lea poporul romînesc a fost perfect pregătit pentru un început de literatură scrisă în limba lui proprie... În secolul XV el dispunea de o clasă bine pregătită de cărturari de meserie" [2]. E vorba, bineînțeles, de cărturari în limba slavonă. După Ciobanu, în secolul XV „conștiința națională era și mai clară" în Transilvania, „mulțumită luptelor pe care le duce poporul de acolo" [3]. Conștiința națională în secolul al XV-lea este firește un anacronism. Problema începuturilor scrisului în limba romînă este o problemă a istoriografiei, dar istoricii nu pot face abstracție de studiile de dialectologie și comparare a textelor, cum face Milan Șeșan, cînd datează vechile traduceri rotacizante din Moldova din domnia lui Alexandru cel Bun [4] sau ca T. Palade, care datează „curentul romînesc vulgar" încă din veacul al XIV-lea [5]. Lingvistica a ajuns la rezultate pozitive, cînd a stabilit că aceste texte prezintă un dialect nord-ardelean, maramureșan și că limba lor nu e prea depărtată de aceea a textelor coresiene. A nu ține seamă de loc de aceste rezultate înseamnă a face operă de diletant, nu de știință [6]. De reținut din cartea lui St. Ciobanu este numai studiul despre situația din Maramureș, unde nobilimea romînă intră în conflict (desigur feudal, pentru stăpînirea moșiilor, și nu național, cum crede Ciobanu) cu nobilimea ungară venită din regat și cu cea ucraineană, ceea ce creează în Maramureș o regiune favorabilă unei acțiuni de traduceri de texte în romînește, dar, adaugă greșit Ciobanu, ele se fac din motive didactice, pentru a se ajutora la învățarea limbii slavone [7].

Localizarea textelor rotacizante Asupra locului unde au fost traduse cele patru texte de care ne ocupăm, argumente serioase de ordin lingvistic ne indică Maramureșul și nordul Transilvaniei. Cel mai însemnat este fenomenul rotacismului, care se întîlnește în secolele XVI—XVII în scrisorile provenite din Maramureș și astăzi chiar sporadic în Țara Oașului [8]. Particularitățile fonetice, ca *r* sonans (scris *rr* în vechile texte rotacizante), pe lîngă unele elemente fonetice comune cu Moldova: sunetul *gi*, în *gicem*, scris *dzicem*, existența unor ungurisme specifice în vocabularul vechilor texte rotacizante, ca: *a felelui*, *fuglu*, *hălăstui*, *izeclean*, *utălui*-

[1] T. Palade, *op. cit.*, p. 25 (a extrasului).

[2] „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secț. Lit., S. III, tom. X (1941), p. 31.

[3] *Ibidem*, p. 32.

[4] M. Șeșan, *Originea și timpul primelor traduceri*, p. 133.

[5] T. Palade, *loc. cit.*

[6] Cf. și critica teoriilor lui M. Șeșan și T. Palade la Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 194—204.

[7] „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secț. Lit., S. III, tom. X (1941), p. 34—37. Cf. și I. Nistor, *Cărțile liturgice din Bucovina și introducerea limbii slave în biserica romînească*, „Anal. Acad. Rom." Mem. Secț. Ist., S. III, XXV, 1943, p. 511—541, susține de asemenea că primele traduceri romînești s-au făcut în Moldova și Țara Romînească în marile centre bisericești, singurele centre de cultură, și anume în secolul al XV-lea. Dar aceste centre reprezentau tradiția feudală și slavonă, deci nu de acolo putea veni o revoluție în cultură. Tocmai pentru că Moldova și Țara Romînească au fost state domnești cu tradiție slavonă, nu putem căuta acolo începuturile scrisului în limba romînă.

[8] La Cuhea, pe valea Izei, în 1957, am auzit pe un tînăr spunînd că bătrînii vorbeau odinioară cu *cire*, *bire*, „da acum am învățat toți rumînește".

toriu [1] ne îndreaptă spre Maramureş, unde găsim întrunite aceste aspecte de limbă. Alături de aceste observaţii ale lingviştilor care au studiat vechile texte rotacizante [2], trebuie să accentuăm şi marele număr de cuvinte de origine slavă din textele acestea, care provin exclusiv din ucraineană şi polonă. Iată cîteva exemple luate din lexicul Psaltirii Scheiene: plaşcă (mantie), nenăvideşte (urăşte), tătuşii (părinţii), severul (nordul), podnojia (talpa), uclani (a se abate), postîmpi (a se apropia), ostîmpi (a se depărta).

Fiecare dintre aceste fenomene de limbă luat separat depăşeşte regiunea Maramureşului, astfel rotacismul se întinde şi în Ţara Oaşului, în Ţara Moţilor, în nordul Transilvaniei [3]. Pronunţarea lui *ǵ* şi *dz* se întîlneşte şi în Moldova, vocabularul unguresc şi la romînii din Transilvania, cel ruteano-polon în Moldova de nord, dar luate împreună, ele concordă toate numai pentru Maramureş. Numai acolo avem în acelaşi timp şi rotacismul, *r* sonans, *ǵ* (dzice), alături de o puternică influenţă lexicală ungurească şi a limbii ucrainene şi poloneze. De aceea, trebuie să înlăturăm din aria în care s-au scris primele texte în limba romînă Munţii Apuseni, Ţara Oaşului şi o mare parte a Transilvaniei de nord, regiuni în care influenţa limbii ucrainene este mai slabă şi în care în genere nu se aud sunetele „moldoveneşti" [4].

Dacă studiul limbii ne duce în chip necesar la această concluzie, ea este întărită şi de faptele de ordin istoric-social. Maramureşul a fost pînă în primele decenii ale secolului al XVI-lea şi în parte şi după aceea, o ţară de feudalism romînesc, pe cînd în dioceza Oradiei cu Munţii Apuseni şi în comitatele vecine din estul şi sudul Maramureşului predominau marile domenii ale bisericii catolice, ale feudalilor mari de la curtea regală. Maramureşul a fost o ţară de mici mănăstiri ortodoxe stăpînite de feudalii locali, pe cînd în regiunile vecine, cu unele excepţii, predomina stăpînirea feudală a bisericii catolice. Aceste condiţiuni sociale, asupra cărora vom reveni pe larg, au făcut cu putinţă în Maramureş o mişcare culturală romînească de neconceput în comitatele din vecinătate.

Faptul că vechile texte rotacizante sînt scrise într-un dialect redus ca răspîndire geografică arată că opera de traducere a cărţilor bisericeşti, din care fac parte, a fost rezultatul unei iniţiative datorite unei biserici feudale locale şi nu unei biserici episcopale, a unei dioceze de ţară sau de provincie mai mare. Aceasta indică iarăşi Maramureşul, ţară feudală cu autonomii romîneşti, oarecum izolată.

Datarea primelor traduceri: limba Problema începuturilor scrisului romînesc este în primul rînd o problemă a cauzelor care au determinat această schimbare în vechea noastră cultură. Dar pentru a putea căuta împrejurările sociale şi de cultură care au determinat biruinţa limbii

[1] J. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, I, p. XCII.

[2] *Ibidem*, p. LXXIX—XCIII; Sextil Puşcariu, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, extras din *Festschrift Meyer Lübke*, I, Halle, 1910, p. 31—42; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 105—107, 183—184, 186.

[3] S. Puşcariu, *op. cit.*

[4] S. Puşcariu, *op. cit.*, este cel care a lărgit aria textelor rotacizante vechi şi dincolo de Maramureş.

romîne, este, firește, necesar să fixăm cadrul geografic și cronologic al fenomenului, pentru ca, după aceea, să putem studia împrejurările sociale dintr-un anume loc, într-o anumită vreme. În ce privește locul, cercetările lingvistice completate cu considerațiile sociale expuse mai sus, duc la o indicație destul de precisă: Maramureșul ca centru al vechiului curent de traduceri în limba romînă.

Dar datarea fenomenului cultural prezintă greutăți mai mari: putem afirma că în această privință datele lingvistice sînt neîndestulătoare. Cei mai mulți istorici, istorici literari și filologi, care s-au ocupat cu datarea vechilor texte rotacizante au pornit, cum am văzut, de la ideea preconcepută a unei influențe husite, catolice sau luterane asupra culturii romînești, care ar fi inițiat curentul de traduceri și au datat textele după epoca în care aceste influențe s-ar fi putut manifesta. Metoda de cercetare științifică cere însă procedeul invers: întîi să fixăm aspectul fenomenului cultural în cadrul geografic și cronologic, și numai după aceea să studiem cauzele sale.

Limba vechilor texte rotacizante nu ne poate da o dată precisă, pentru că limba evoluează încet și deosebirile esențiale, mai ales în vremile de cultură puțină, cum a fost perioada feudală, se produc la secole de distanță.

Putem socoti ca dobîndite pentru știință rezultatele aduse de studiile lui O. Densușianu și mai ales de ale lui Al. Rosetti, după care vechile texte rotacizante nu prezintă deosebiri în privința stadiului de dezvoltare al limbii, nici în fonetică, nici în morfologie, față de textele datate din secolul al XVI-lea [1]. În privința lexicului este firește greu să deosebim cuvintele arhaice de cele dialectale. Există adică în vechile texte rotacizante cuvinte care nu se mai regăsesc în textele sud-ardelene, tipărite de Coresi la Brașov, sau în altele similare, dar e posibil ca lipsa aceasta să se explice prin caracterul strict dialectal maramureșan în secolul al XVI-lea al acelor cuvinte și nu prin vechimea mai mare a textelor. Nu avem, e drept, destul material comparativ; în cele cîteva scrisori romînești maramureșene din arhivele Bistriței de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, lipsesc o sumă de cuvinte rare din textele vechi rotacizante, ceea ce nu este însă hotărîtor, căci vocabularul povestirilor și imnelor bisericești este mai bogat ca al scrisorilor.

Totuși aceste argumente lingvistice nu pot determina decît un terminus ad quem pentru datarea textelor rotacizante. Aceste texte pot fi datate din veacul al XVI-lea, dar eventual și mai înainte. Nici Al. Rosetti, nici un alt lingvist, nu au dovedit că fonetica și morfologia ca și vocabularul vechilor texte rotacizante sînt exclusiv din veacul al XVI-lea și nu au stabilit datarea lor pe baza unei comparații cu un material de texte din secolul al XV-lea, arătînd că limba din veacul precedent ar avea alte particularități și deci nu am putea admite datarea textelor de care este vorba și din acea vreme. Dimpotrivă, însuși Al. Rosetti, studiind limba romînă din veacul al XV-lea pe baza fragmentelor romînești aflate

[1] Cf. Al. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle*, Paris, 1929, p. 35 și urm., polemică cu J. A. Candrea asupra acestei chestiuni.

în textele slavone din acea vreme, ajunge la următoarea concluzie: „Cu excepția notației lui ğ [1], care e atestată în mod normal în toate textele din secolul al XVI-lea, constatăm că trăsăturile caracteristice ale limbii din secolele al XIII-lea—al XVI-lea sînt asemănătoare cu ale limbii din veacul al XVI-lea, repartiția dialectală a faptelor fiind aceeași în aceste două perioade. În consecință putem spune că în răstimpul dintre secolul al XIII-lea și secolul al XVII-lea aspectul limbii romîne este unitar. Uniformitatea aceasta este desigur în parte numai aparentă și datorită lipsei noastre de informație mai amănunțită. Căci pentru secolele al XIII-lea și al XIV-lea nu dispunem aproape de nici o informație, iar datele din secolul al XV-lea sînt foarte sărace" [2].

Ținînd seamă de aceste considerații și așezîndu-ne pe o poziție de prudență științifică, vom putea trage concluzia că studiul limbii vechilor texte rotacizante nu ne poate procura o datare sigură. După limbă aceste texte pot fi din prima jumătate a secolului al XVI-lea — se admite că ele au slujit de izvor tipăriturilor lui Coresi în a doua jumătate a veacului, — dar terminus post quem poate fi așezat măcar în a doua jumătate a veacului al XV-lea. Într-o convorbire recentă cu academicianul Al. Rosetti, lingvistul care a susținut în chipul cel mai hotărît datarea vechilor texte rotacizante din prima jumătate a secolului al XVI-lea sub influența luterană, d-sa a declarat că din punct de vedere lingvistic nu există o piedică împotriva datării acestor texte din ultimul deceniu al secolului al XV-lea sau din primele două decenii ale secolului al XVI-lea, deci înainte de pătrunderea reformei în Transilvania. Al. Rosetti își păstrează însă convingerea, bazată pe considerații de istorie culturală, că vechile texte rotacizante sînt rezultatul influenței reformei.

Acestea sînt rezultatele, destul de elastice, în privința datării, pe care ni le pot furniza studiile lingvistice. Pe lîngă acestea, este de ținut în seamă și faptul că vechile traduceri maramureșene au fost folosite de Coresi în tipografia sa, unde au fost corectate și modificate din punct de vedere dialectal [3]. Aceasta arată că în vremea lui Coresi, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, textele maramureșene erau *încă vii*, adică folosite în bisericile unde au fost găsite de orînduitorii tipografiei din Brașov. Circulația pe atunci a unor asemenea texte manuscrise nu poate să fi fost veche de un veac și jumătate, din perioada husită, ci constituie față de opera tipografică a lui Coresi o continuitate [4]. Așadar, socotim, bineînțeles cu multă aproximație, că începutul curentului de traduceri ale textelor maramureșene trebuie fixat cel mai tîrziu la sfîrșitul veacului al XV-lea.

Lexicul textelor maramureșene reflectează o societate feudală cu resturi ale orînduirii obștilor sătești: societatea cnezială din Maramureș, care dispare acolo în secolul al XVI-lea, prin pătrunderea feudalismului

---

[1] Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*, p. 68: ğ. moldovenesc nu apare în textele moldovenești din sec. XV, ci este redat prin ж, ceea ce dovedește totuși că sunetul exista.
[2] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 68.
[3] Vezi partea a II-a a prezentului studiu.
[4] Cf. P. P. Panaitescu, *Interpretări romînești*, Buc., 1947, p. 235.

din regatul unguresc. Astfel, în privința terminologiei sociale termenii: *gint*, *ginture* (și în Psaltirea Scheiană și în Codicele Voronețean), în sens de neam, termeni care privesc resturi ale orînduirii gentilice, schimbați în tipăriturile lui Coresi cu termenul: *rude*. *Giudețul* este în Psaltirea Hurmuzachi boierul, seniorul în general, deci cîrmuitorul și judecătorul domeniului feudal (dar în Psaltirea Scheiană apar și *boiarii*, termen care nu este folosit în Transilvania). *Ocina* este stăpînirea ereditară a pămîntului și textele vechi rotacizante au pe lîngă aceasta și o terminologie specifică pentru moștenirea pămîntului: *ocinătoare*, moștenire, *a ocina*, a moșteni (Cod. Voronețean). Aceleași locuri din Psaltirea Scheiană care au cuvîntul *ocină* sînt redate în Psaltirea Hurmuzachi prin *parte*, care reflectă o organizație de stăpînire în devălmășie; *agrele* sînt și ele părțile de moșie.

Expresiei: „nu cu sila'' din Biblia de la 1688 îi corespunde în Cod. Voronețean: „nu cu vamă'', căci pentru acei oameni vama feudală (dijma) este forma specifică a silniciei. *Șerbul* este și robul și sluga, vocabularul textelor maramureșene nu cunoaște nici pe *iobag*, nici pe *vecin* și socotim că aceasta se datorește faptului că, deși erau iobagi în Maramureș în secolele XIV—XVI, totuși ei nu se distingeau clar din punct de vedere social, nefiind legați de glie, deci liberi de a se strămuta. În Psaltirea Scheiană lipsește termenul *domn* (este însă *doamnă* și *a domni*). *Domn* în Psaltirea lui Coresi înseamnă nobil, stăpîn, corespunde cu *boiarii* Psaltirii Scheiene și cu *giudețul* din Psaltirea Hurmuzachi. Există însă *cnezul* (Ps. Hurmuzachi), egal cu *giudețul*, deci stăpînul feudal local. *Mișelul*, supusul, îi datorește credință; cel ce frînge legămîntul feudal, este *hiclean*, necredincios.

Din terminologia agricolă aceste texte nu cunosc *plugul*, noțiunea respectivă este redată în Codicele Voronețean cu un termen desigur foarte arhaic, plugarul se numește *lucrătoriul*. Dar în genere întîlnim numeroși termeni agricoli: *sămăna*, *răsadi*, *seca*, *țerină*, *vérză*, *vir* (vin). În Psaltirea Scheiană hrana prin excelență este *grîul*, grîu redă în acest text noțiunea de hrană în general.

Din punct de vedere politic traducătorii știau că *țéra*, *țarina* — sînt numele stăpînirilor politice. Din terminologia militară *oaste* înseamnă război (Ps. Scheiană), armata este *glotirea*, *priveghere* este straja și avem și *timpanu* (toba), *arc*, *bucină* (corespunde cu *trîmbița* la Coresi), *tolba*. Folosirea termenului *gloată* oaste, *a gloti* a aduna oaste, este un semn că societatea în care s-au făcut traducerile nu cunoștea marile oști feudale, ci mai mult cetele, gloatele mici. La aceeași sugestie ne duce și termenul *stegariul*, comandant de oaste în genere, este (în Psaltirea Voronețeană) șeful banderiului feudal, nu comitele regal. Din punct de vedere cultural și religios reținem termenii: *hîrtia*, *cartea*, *cartulariu*, *tălmacie*, *piscupia* (episcopia).

Din aceste scurte observații nu reiese ca justă concluzia lui N. Iorga, singurul istoric care a cercetat din punct de vedere al istoriei sociale lexicul textelor vechi maramureșene: „În alegerea cuvintelor prin care se exprimă noțiunile de cultură și de viață socială din Scriptură, se vede

cercul sătesc, țărănesc, conservativ și înapoiat în care trăia traducătorul" [1]. Traducătorii care folosesc curent termenii: *uric* (pămînt cu privilegiu), *cetate*, *gospodin*, *stegar*, *hitlean*, *a domni*, *ocină*, *giudeț* (cu înțeles de stăpîn cu drepț de judecată), nu trăiau într-un mediu exclusiv de obști sătești, ci mai ales într-un mediu feudal. Nu este însă mediul marii feudalități, ci al unei mici feudalități locale, care a păstrat obștea pe ginturi, unde boierul nu este domnul de pămînt, ci giudețul local și cneazul, care cîrmuiește pe cei ce lucrează pămîntul folosit „în parte" și conduce ca stegar micile cete cu buciume. El este stăpîn pe uric și ocină, pămînt moștenit. Limba textelor maramureșene corespunde unui anume stadiu al feudalismului, care se potrivește cu situația din Maramureș în secolul XV și la începutul secolului al XVI-lea (în genere pînă la răscoala lui Doja, despre care vezi mai jos).

Toate acestea ne dau putința să întrevedem un mediu social și cultural, dintr-o epocă destul de lungă, dar fără elemente mai precise de datare. Critica de dată a textelor poate da rezultate concludente numai pe baza metodei obișnuite a criticii textelor: cercetarea filigranelor, însemnările copiștilor etc.

Filigrana Psaltirii Hurmuzachi și criptograma Psaltirii Scheiene

Singurele elemente de datare mai precisă a vechilor texte rotacizante sînt filigrana hîrtiei Psaltirii Hurmuzachi și criptograma care se află la sfîrșitul psalmilor din Psaltirea Scheiană [2].

Socotim că amîndouă reprezintă indicații serioase de datare, dar pentru că interpretarea lor nu a fost făcută întotdeauna pe criterii de cercetare științifică, s-a aruncat o bănuială neîntemeiată asupra valorii acestor elemente de datare a textelor maramureșene.

Hîrtia Psaltirii Hurmuzachi, singurul autograf al traducătorului dintre textele vechi rotacizante, are un singur fel de filigrană: ancora. Ancora este filigrana unei fabrici de hîrtie din Veneția. Cea mai apropiată formă cu cea din Psaltirea Hurmuzachi este cea reprodusă în catalogul de filigrane al lui C. M. Briquet sub nr. 436 [3]. Filigrana ancora apare în hîrtia Psaltirii Hurmuzachi destul de vizibil, de mai multe ori [4]. Forma ancorei este aceea a unei ancore cu un ax vertical, pe care se vede și mînerul orizontal, de obicei în această filigrană foarte dezvoltat, aci, prin excepție, redus la o simplă umflătură de cele două părți ale axei. Umflătura de pe axă, stilizarea mînerului, nu e bine redată, în reproducerea lui J. A. Candrea (*Psaltirea Scheiană*, p. XCIV), care-i dă forma unui inel, ci seamănă în realitate cu cea din exemplarul reprodus de Briquet (nr. 436). Această din urmă filigrană datează, după acest catalog, din anul 1501. Faptul că între ea și filigranele din Psaltirea Hurmuzachi sînt unele foarte ușoare deosebiri de formă, nu poate aduce

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii romîne*, I, ed. II, p. 117.

[2] Filigrana reprodusă de J. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, I, p. XCIV. Criptograma, tot acolo, planșa VI, în anexe.

[3] C. M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier*, IV vol., Paris, 1907.

[4] *Psaltirea Hurmuzachi* (*ms.* nr. 3077, Academia R.P.R.), f. 13 (nerelevată de Candrea), 99—100, 107—108, 106—109.

îndoială asupra datării hîrtiei. Filigranele în secolele XV—XVI se făceau din sîrmă sau de lemn şi se lipeau de pastă, deplasarea lor putea aduce la fiecare nou tiraj de hîrtie uşoare modificări. În cazul pe care-l studiem, apropierea este aşa de mare, exclusiv cu tirajul venețian din 1501, încît nu este nici o îndoială că în Psaltirea Hurmuzachi avem de-a face cu acelaşi tiraj de hîrtie

Filigranele cu ancoră venețiană se întîlnesc în manuscrisele slave scrise în țările noastre, fără însă să avem identitate completă cu filigrana 436 din 1501, în special între anii 1504—1528[1] .

În privința datării textelor pe baza filigranelor, trebuie să ținem seamă de regula stabilită de Briquet. Acest specialist în filigrane a stabilit pe baza unui număr de 1000 de piese din secolul al XVI-lea şi pe 882 de piese din secolul al XV-lea, că maximum de timp de socotit de la fabricarea hîrtiei pînă la folosirea ei în cărți sau manuscrise este de 15 ani. În genere, acest timp este mai scurt (60% din hîrtia fabricată în secolul al XVI-lea a fost folosită pînă la 5 ani de la fabricare şi numai 12% peste 10 ani, pentru secolul al XV-lea raportul este aproape la fel). Distanța geografică de la locul fabricării pînă la locul unde s-a scris manuscrisul nu intră la socoteală, deoarece în Europa orice marfă putea străbate peste tot continentul în mai puțin de un an [2]. După cercetătorul rus N. P. Lihaciov, timpul maxim pe care-l pot socoti cercetătorii între data fabricării hîrtiei şi aceea a folosirii ei la scris, trebuie redus la 10 ani [3].

Aşadar redactarea Psaltirii Hurmuzachi, care este autograful traducătorului, trebuie datată din anii 1500—1515.

Dacă ținem seamă de faptul că au fost mai multe traduceri independente rotacizante ale Psalmilor şi că Psaltirea Hurmuzachi nu este neapărat prima traducere alcătuită în Maramureş, ar trebui să împingem începuturile curentului de traduceri în limba romînă ceva mai mult în trecut, poate pe la 1490.

Este remarcabil faptul că cel de-al doilea element de datare a vechilor texte rotacizante ne duce la aceeaşi epocă şi că între cele două elemente de datare există o concordanță perfectă.

Criptograma din Psaltirea Scheiană se termină cu *trei cifre cirilice*. Că aceste trei semne sînt cifre şi nu litere, care ar face parte din textul propriu-zis al criptogramei, rezultă din faptele următoare: Semnele se află la sfîrşitul textului criptogramei şi întotdeauna criptogramele, aşezate pe foile rămase albe din manuscrise, reprezintă însemnarea copistului manuscrisului, cu numele, eventual locul şi împrejurarea în care a scris. La sfîrşitul unei asemenea însemnări se află în chip necesar data, cu cifrele ei. Aceste trei semne cirilice, spre deosebire de tot restul textului criptogramei sînt, fiecare separat, acoperite cu o *titlă*, semn folosit în paleografia slavă pentru prescurtări şi pentru distingerea cifrelor de litere. Cînd e vorba de prescurtări, titla acopere un grup de litere, cuvîntul respectiv prescurtat; cînd e vorba de cifre, fiecare semn are o titlă sepa-

[1] Manuscrisele slave ale Academiei R.P.R., nr. 538—539, Moldova, 1504, nr. 8, Moldova, 1515; nr. 505, Moldova, 1523; nr. 21, Moldova, 1528.

[2] C. M. Briquet, *op. cit.*, I, p. XVIII—XX.

[3] *Ibidem*, I, p. XX.

rată, cum este cazul cu cele trei semne amintite din Psaltirea Scheiană. După cum a arătat învăţatul specialist paleograf Al. Iaţimirski, cifrele cuprinse într-o criptogramă nu sînt criptografiate, adică nu-şi pierd semnificaţia din şirul cifrelor, ci rămîn cu valoarea lor iniţială [1]. De adăugat că numai prima dintre cele trei cifre are, legat de dînsa, un semn special, folosit pentru cifrele slave, care indică miile. Aşadar, indiferent de textul criptogramei, putem cerceta data de la sfîrşitul ei, care nu este scrisă în scriere secretă şi care înseamnă data scrierii sau a copierii. Această dată se citeşte foarte uşor; faptul că a fost citită greşit de I. Bianu, M. Gaster şi C. Macurek [2], se datoreşte numai lipsei unei experienţe mai vaste a acestor cercetători. Cifrele nu pot da naştere la nici o controversă sau îndoială, ele sînt în număr de trei, prima este ꙃ (scrisă ca un S moldovenesc, ca în tot textul Psaltirii Hurmuzachi), celelalte două sînt К şi Г, deci 7023, anul erei bizantine, care corespunde cu anul erei noastre 1515, eventual 1514, dacă e vorba de o lună între septembrie—decembrie. Data 1515 reprezintă un fapt sigur şi bine precizat [3]. Ea nu este aceea a copierii Psaltirii Scheiene, care, cum a dovedit J. A. Candrea, este o copie şi anume (pe baza filigranelor) datînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea [4]; criptograma a fost copiată după un manuscris mai vechi, scris la 1514—1515. Dacă aceasta este data alcătuirii traducerii sau a unei copii după originalul traducătorului, nu putem afirma cu siguranţă [5].

Constatăm că atît studiul criptogramei din Psaltirea Scheiană, cît şi acela al filigranei din Psaltirea Hurmuzachi ne duc la aceeaşi dată, începutul secolului al XVI-lea. Un fapt remarcabil este de subliniat în legătură cu acest rezultat: datarea textelor vechi rotacizante pe această bază nu se potriveşte nici cu momentul influenţei luterane, nici cu acela al influenţei husite, ci cade la mijloc între ele. În 1500—1515 influenţa luterană nu se simte încă în Transilvania; Martin Luther nici nu-şi începuse pe atunci activitatea de reformă a bisericii. Pe de altă parte, epoca de înflorire şi expansiune a husitismului cade în prima jumătate a secolului al XV-lea, după 1415 (data arderii lui Hus) şi pînă în 1440; pătrunderea husiţilor în Transilvania şi Moldova se produce în anii 1431—1437 [6]. În jurul anului 1500 opera de propagandă activă husită se stinsese de mult.

Reiese din datarea pe care am obţinut-o că nu mai putem căuta nici în influenţa luterană, nici în cea husită, cauza şi imboldul

[1] Al. Iaţimirski, Славянския и русския рукописи румынских библиотек, în Сборник отделения русского языка и словесности Академии Наук, 79, p. XXXIX.

[2] I. Bianu, *Psaltirea Scheiană*, Buc., 1889, p. VII; (1482—1485); M. Gaster, în „Archivio Glotologico Italiano", XII, p. 197 (1585); C. Macůrek, *La date de l'apparition de la Psaltirea Scheiana roumaine*, în „Revue historique du Sud-Est européen", I, 1924, p. 64—65 (1482).

[3] Asupra acestei lecturi adoptate pentru întîia oară de S. Puşcariu („Daco-romania"), III, 1924, p. 471) acesta spune că scriitorul a uitat să facă semnul pentru mie. Totuşi semnul există, el este legat de prima cifră, ca în majoritatea documentelor slavo-romîne ale vremii. Înainte de dată se află patru litere din criptogramă, care reprezintă probabil cuvintele *v lět* (în anul) precedate de un Л cu titlă, cifra 30, care este ziua lunii.

[4] J. A. Candrea, *op. cit.*, I, p. XCVII—CVI.

[5] R. Pava, *Criptograma din Psaltirea Scheiană*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, III, încearcă o descifrare completă a criptogramei, asupra căreia nu ne putem pronunţa. Autorul admite că data este 7023 (1514—1515).

[6] Vezi mai sus, p. 121.

pentru traducerea scrierilor bisericeşti în romîneşte. Ele trebuie deci căutate în împrejurările vieţii feudale din Maramureş între anii 1490—1515.

Feudalismul în Maramureş în secolele XIV-XV

Maramureşul este o „ţară'', în sensul popular romînesc al acestui cuvînt, adică o regiune naturală aproape închisă, mărginită de munţi şi păduri (Ţara Oltului, a Loviştei, a Oaşului). În actele regatului unguresc din veacul al XIV-lea el se numea „terra Maramorosiensi'', ceea ce însemna, nu numai o situaţie geografică, ci şi o regiune cu o situaţie socială şi politică specială [1]. Ţara se bucura de venituri speciale, economia ei era bazată pe exploatarea sării, pe marile păşuni din munţi (descensus) şi pe vînat, ca şi agricultură pe văi [2]. Ţăranii aveau privilegiul de a folosi pentru nevoile proprii sarea din hotarul lor şi din slatinele, izvoare sărate, din care se aducea sarea cu butoiul [3].

Aceste împrejurări au îngăduit Maramureşului să rămînă pînă în primele decenii ale secolului al XVI-lea o ţară caracterizată prin predominarea feudală a unei mici nobilimi locale, cu organizarea ei datînd dinaintea pătrunderii reprezentanţilor puterii regale şi a nobilimii mari din alte părţi ale regatului. Această mică nobilime romînească, neprivilegiată (de rege) la început, nerecunoscută de orînduirea feudală a regatului, o formează cnezii. Maramureşul a fost multă vreme o ţară în mare parte stăpînită de cnezi. Cnezii nu erau, cum credeau mulţi istorici [4], nişte dregători aleşi, ci erau adevăraţi stăpîni feudali ereditari. Un text juridic maramureşan din secolul XVII defineşte foarte clar cnezatul, adică stăpînirea cnezilor, în felul următor : „Cnezatul era dreptul de a exercita stăpînirea pe moşiile sale, în chip neatîrnat de magistratura publică'' (deci imunitate). Cnezii au drept de judecată, în calitate de „domni feudali''. „*Supuşii lor* plăteau tribut stăpînirii ţării, dar totuşi erau supuşi jurisdicţiei cnezilor'' [5]. Deci cnezatul era un dominium, stăpînire de moşie, iar locuitorii erau supuşii stăpînului, ceea ce înseamnă regim feudal. Deosebirea faţă de nobilii regatului stătea în aceea că moşiile stăpînite de cnezi nu erau scutite de bir (tribut), darea în bani către rege. Şi actele de confirmare regale, care însemnau privilegii de recunoaştere a unei stări de fapt anterioare, definesc cnezatul ca o *stăpînire* cum dovedesc termenii de *dominium*, *possessio* legate de knezat [6]. Stăpînirea cnezială era *ereditară*,

---

[1] Al. Filipaşcu, *Istoria Maramureşului*, Buc., 1940, 361.

[2] I. Mihaly, *Diplome maramureşene*, Sighet, 1900, p. 398 (1457), concurenţa sării regale maramureşene cu cea polonă; 615—618 (1498), pentru păşune, p. 75 din 1380 : „descensum eorum (al unor cnezi) in alpibus habitum".

[3] După tradiţia locală.

[4] Între alţii şi Al. Filipaşcu, ultimul istoric al Maramureşului (*op. cit.*).

[5] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 7 : „kenesiatus erat jus dominium exercendi in suis bonis, independens a publico magistratu. Subditi eorum praestabant regnantibus tributa, sed jurisdictioni tandem kenesiorum suberant".

[6] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 413—414 (1454) : „kenesiatum possessionis Kohnya... in cuius pacifico dominio... ab antiquo prestitisse" ; *ibidem*, p. 367—369 (1453) : „very legitimi et perpetui kenezy... in pacifico dominio ipsius keneziatus" ; *ibidem*, p. 245—246 (1419) : „kenesiatum valachorum nostrorum regalium in eadem possessionem Iood,... cum cunctis eiusdem possessionis utilitatibus, pertinenciis et jurisdictionibus.. antiquis limitum". La 1451 Ioan de Hunedoara întăreşte lui Mihai de Dolha şi altora două sate cu imunitate „more et ad instar keneziorum valachicalium" (*ibidem*, p. 362).

era deci o proprietate feudală [1], Cnezii, ca toţi stăpînii feudali, pot înstrăina cneziatul prin tranzacţii particulare, îl pot vinde, împărţi, dona sau schimba [2]. Stăpînirea cnezială, spre deosebire de cea nobiliară, era exercitată în devălmăşie, ceea ce arată purcederea ei din obştea sătească. Exista o obşte familiară a cnezilor stăpîni, familie mare cu fraţi, rude colaterale, nepoţi, aşezată ca stăpînă asupra obştei dependente a ţăranilor [3]. Este evident că o stăpînire în devălmăşie nu poate fi confundată cu o magistratură de sat, magistratura din principiu se exercită individual. Din aceste stăpîniri în comun a domeniilor feudale, care erau identice ca regim cu cele din Moldova şi Ţara Romînească, dar nu cu stăpînirea nobiliară din Ungaria, se trag mai tîrziu composesoratele nobiliare din Maramureş, dintre care unele s-au menţinut pînă aproape de zilele noastre [4]. În stăpînirile în devălmăşie ale cnezilor din Maramureş nu puteau moşteni şi nici lua zestre femeile, ca în Moldova, ci numai bărbaţii, ca în Ţara Romînească, Ungaria şi Polonia. Într-un act juridic din 1454 se precizează cu prilejul unui proces de zestre: „în districtul Maramureşului este acest obicei ca fiicelor noastre să le dăm, nu moşii, ci avere mobilă'' [5]. În genere, deşi erau domenii cneziale care cuprindeau mai multe sate, proprietatea cnezială romînească din Maramureş era caracterizată prin stăpîniri reduse; cnezii formau o nobilime mică neprivilegiată, sau parţial privilegiată de coroană [6].

Această mică nobilime cnezială păstrase anume obiceiuri juridice gentilice, cum este acela al jurătorilor, reprezentanţii obştilor locale, pentru judecarea litigiilor [7]. Erau însă stăpîni feudali în adevăratul înţeles al stăpînilor de domenii din perioada feudală. Cnezii aveau cetăţi sau mici cetăţui pe domeniile lor. Ambroziu de Dolha îşi zidise un castel de piatră pe moşia lui la 1471 [8], la Rozavlea este şi azi un deal numit: Cetăţuia,

---

[1] La 1453 Ioan de Hunedoara confirmă cnezatele lui Mihai din Săcel şi Nan din Vişău, căci, „ab antiquo et temporibus divorum regum... legitimi et perpetui kenessy fuissent" (Filipaşcu, *op. cit.*, p. 46—47.

[2] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 48—49 (1360): Stan fiul lui Ioan kneaz de Sarasău, dă ginerelui său ca zestre o parte din knezatul său; p. 139—140 (1419): Mic de Urmetău cu fraţii dăruiesc o parte din cnezatul lor lui Vlad kenezul; *ibid.*, p. 599—600 (1490) Calina a lui Vancea din Văneşti pune zălog două sesii din acel sat.

[3] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 489—490 (1468). La Moiseni sînt confirmaţi în cneziatul moşiei 11 persoane, care-l au cu drept de moştenire, *ibidem*; p. 182—183 (1412), Sandrin al lui Baliţa şi Petru al lui Ştefan sînt confirmaţi în stăpînirea (*dominium*) cnezatului lor „cu fraţii şi rudele de sînge", cărora acel keneziat le aparţine, cu dependenţele şi drepturile; *ibidem*, p. 269, 270 (1423), moşia Ieud este recunoscută prin privilegiu regal lui Valentin, fiul lui Theodor cu fiii, lui Mihai fiul lui Ioan, Teodor fiul lui Dragomir, fratelui său Babosie şi încă altor patru, *ibidem*, p. 276—279 (1429) la Jipa aflăm indicaţi cei 42 de stăpîni în devălmăşie, o adevărată obşte răzăşească.

[4] Al. Filipaşcu, *op. cit.*, p. 24.

[5] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 194: „quia filiabus nostris non possessione tenemur, sed rebus".

[6] *Ibidem*, p. 580—582 (1486) romînul Ioanikis din Seleşteu cu fratele, fiii şi nepoţii stăpînesc o pătrime din moşia satului; *ibidem*, p. 333—334 (1448) Ana fiica lui Mihail din Sarasău stăpîneşte „o parte" în acea moşie; *ibidem*, p. 273—274 (1428) stăpînire a unei jumătăţi dintr-o treime dintr-o delniţă (sessio).

[7] *Ibidem*, p. 533—534 (1476): la Giuleşti şi Sarasău judecă „octo proborum et nobilium virorum per ipsos partes equaliter electi".

[8] A. Filipaşcu, *op. cit.*, p. 72—73.

mai sus de Onceşti era fostul sat, numit „sub cetate"[1], curţile dominiale sînt pomenite în satele cnezilor în secolul XV[2]. Sătenii din sate erau iobagii cnezilor şi se foloseau cu drept ereditar de delniţele (sessia), lăsate lor în posesie şi care cuprindeau pe întinsul moşiei un lot de pămînt arabil şi drept de folosinţă a pădurii, păşunei şi apei[3]. Cnezii aveau fiecare ceata lor militară, cu care ajutau pe rege[4]. Numeroşi cnezi maramureşeni fură răsplătiţi de Ioan de Hunedoara pentru participarea lor la războaiele cu turcii conduse de dînsul[5].

Din toate aceste fapte rezultă că exista în Maramureş o străveche nobilime locală, ridicată din obştile satelor, recunoscută parţial şi treptat de regele Ungariei şi care, afară de privilegiul scutirii de bir, de care se bucura nobilimea regatului, era întru toate o mică nobilime feudală romînească. Maramureşul era deci organizat feudal, stăpînit în secolele XIV—XV de cnezii locali[6].

Provincia Maramureşului se bucura de o autonomie militară şi fiscală, sub voievodul Maramureşului, voievodul romînilor (valahilor) şi sub alţi voievozi locali. Mulţi istorici au făcut o confuzie între cnezi şi voievozi, socotind că voievozii făceau parte din aceeaşi categorie, numai cu un grad mai înalt[7]. Dar deosebirile între cnezi şi voievozi sînt evidente : mai întîi voievozii nu sînt ereditari, deci nu constituie o categorie socială,pe cînd cnezii sînt o categorie socială[8]. Voievozii erau aleşi ; privilegiile reginelor Elisabeta şi Maria a Ungariei sînt date „tuturor acestor valahi ai noştri, ca să aibă dreptul să aleagă şi să numească ca voievod al lor, pe cel pe care îl va voi comunitatea valahilor"[9]. În această calitate voievodul era un şef local militar ales de cnezi şi de obştile săteşti libere. Voievozii puteau fi în acelaşi timp şi cnezi, stăpînind adică moşia lor[10]. Voievozii, spre deosebire de cnezi, îndeplineau o magistratură şi anume nu în devălmăşie, ci individual. Ei erau voievozi ai valahilor, deci o instituţie romînească prestatală, aflată şi recunoscută de regatul feudal. Unul dintre aceşti şefi militari locali era *voievodul Maramureşului*, al romînilor

[1] Observaţii la faţa locului.

[2] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 460 (1464) : Petru Gherbeş din Sarasău avea acolo „domum et curiam" (casa şi curtea).

[3] Mihaly, p. 223 (1418), la Sarkad erau 11 „sessiones iobagionales populosas et quinque deserta", la Macaria 25 de sesii de iobagi; *ibidem*, p. 582—584 (1486) mai mulţi nobili valahi vînd la Selişte şi la Moisei trei sesii, iar iobagii vor avea obligaţii faţă de stăpîni „după chipul celorlalţi iobagi" ; *ibidem*, p. 621—622 (1498), la Leordina se pun zălog trei sesii, una nobiliară (cultivată de stăpîn cu claca) şi două iobagionale; *ibidem*, p. 524—525 (1478), la Bîrsana se vînd două sesii iobagionale şi separat locul de moară.

[4] *Ibidem*, p. 185—189 (1412). Cnezatul din Herince a dat ajutor regelui cu lănciile sale ; *ibidem*, p. 222—224 (1418), Bogdan din Dolha cu oamenii săi înarmaţi pune pe fugă pe trimişii comitatului veniţi pe moşia lui.

[5] *Ibidem*, p. 335—336 (1448) şi Al. Filipaşcu, *op. cit.*, p. 70—71.

[6] Cf. şi D. C. Arion, *Cnejii* (*chinejii*) *romîni*, Buc., 1938.

[7] De pildă A. Filipaşcu, *op. cit.*, p. 37 «voievodatele erau împărţite în cnezate, învestite cu atribuţii de ordin militar şi administrativ ». Cnezatele erau domenii feudale şi nicidecum subdiviziuni ale voievodatelor (n.n.).

[8] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 191—193 (1413), Sandru şi Elie fiii lui George voievod, nu erau voievozi ei înşişi.

[9] *Ibidem*, p. 55, şi A. Filipaşcu, *op. cit.*, p. 64.

[10] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 77 (1383), fiii lui Stanislau voievodul valahilor stăpînesc cnezatele Kereczke şi Cuşniţa în Bereg.

din Maramureş [1], dar se aflau în cuprinsul Maramureşului şi alţi voievozi mai mici. Se poate spune că voievodatul Maramureşului era în secolele XIV—XV forma autonomiei militare a cnezilor de acolo. Dar încă de la începutul secolului al XIV-lea se înfiinţase un comitat al Maramureşului, deci o organizaţie militar-administrativă şi juridică sub un dregător numit de rege. Această organizaţie a coexistat multă vreme cu cea a voievodatului, căci în evul mediu mai multe jurisdicţii pot coexista pe acelaşi teritoriu. Voievodul îşi exercita fireşte autoritatea numai asupra cnezilor privilegiaţi, scoşi de sub cîrmuirea directă a dregătorilor regali. Voievodul valahilor şi comitele regelui au ajuns fireşte de mai multe ori în conflict. Unul din aceste conflicte a fost cauza strămutării voievodului Bogdan în Moldova. În alte împrejurări regele a fost nevoit să numească pe voievod comite, adică să cedeze cîrmuirea comitatului nobilimii locale romîneşti. Aşa a fost cazul cu voievozii comiţi ai Maramureşului, Balc şi Drag, la sfîrşitul veacului al XIV-lea [2].

Situaţia socială a Maramureşului în secolele XIV—XVI nu trebuie privită static, ea se afla în plină evoluţie: marea proprietate feudală începe din a doua jumătate a secolului al XIV-lea să înghită mica proprietate cnezială: la 1368 fiii lui Giula stăpîneau împreună şase sate în Maramureş [3] iar la 1415, Nicolau fiul lui Stanislau de Urmezeu, cu fraţii, stăpînea în parte sau în total treisprezece sate [4]. Satele în care nu rezida stăpînul erau administrate de pîrcălabi [5].

Cel mai spectaculos aspect al ridicării marii proprietăţi feudale maramureşene din rîndurile cnezilor locali a fost acela al familiei Drag-Balc din Cuhnea (azi Cuhea) de pe valea Izei, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Din rîndurile acestei familii se ridicară Dragoş, apoi Bogdan, întemeietorii Moldovei. Urmaşii lui Dragoş, Drag şi Balc (fiii lui Sas, el însuşi fiul lui Dragoş), fiind alungaţi din Moldova de către Bogdan, se întorc în Maramureş, unde fac o carieră strălucită, ei capătă, în urma serviciilor militare făcute regelui Ungariei, numeroase moşii, nu numai în Maramureş, ci şi în părţile Ciceului, Unguraşului şi în Sălaj, „devenind cei mai puternici magnaţi ai Ungariei" [6]. Balc, apoi Drag, ocupă diferite demnităţi feudale: comiţi ai Maramureşului, ai Sătmarului, ai Secuilor, magister equitum etc. [7]. Drag singur avea în Maramureş opt sate, precum şi oraşul Teceu [8], fraţii cîrmuiau la Hust, la Sighet, la Chioara, avînd peste tot moşii [9]. Puterea lui Balc decade la 1401, cînd acesta se răscoală

---

[1] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 26—27 (1349): „Ige (Iuga) voivode olacorum de Maramorisio" şi *ibidem*, p. 45—48 (1360): „Iuga voievoda noster maramoresiensi"; *ibidem*, p. 56—59 (1365), Balc voievodul Maramureşului.

[2] Cf. despre comitatul Maramureşului, Al. Filipaşcu, *op. cit.*, passim. Despre Balc şi Drag, vezi mai jos.

[3] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 61.

[4] *Ibidem*, p. 201—203.

[5] *Ibidem*, p. 315—317 (1450), Gheorghe pîrcălabul de Moisei; *ibidem*, p. 462 (1464), Andrei numit pîrcălab de Crăciuneşti.

[6] Al. Filipaşcu, *op. cit.*, p. 55.

[7] *Ibidem*, p. 56 şi I. Mihaly, *op. cit.*, p. 65—67, 69—70, 73—74.

[8] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 89, 94, 117.

[9] *Ibidem*, p. 114—115.

împotriva regelui Sigismund de Luxemburg; el moare probabil la 1405 [1]. Din Drag, marele magnat maramureşean de la sfîrşitul veacului al XIV-lea, se trage familia Dragffy, a cărei epocă de glorie a fost la sfîrşitul veacului următor. În 1473 Nicolae Dragffy, nepotul lui Drag stăpînea şaisprezece sate în Maramureş [2], iar fiul său, Bartolomei avea 20 de sate sau părţi de sate în aceeaşi provincie, în 1480 [3]. În 1493 Bartolomei Dragffy este numit voievod al Transilvaniei, demnitate, pe care o deţine pînă la 1498, deci întreaga Transilvanie ajunsese sub oblăduirea acestei familii maramureşene. Bartolomei era cuscrul lui Ştefan cel Mare din Moldova, fiica lui se căsătorise cu Alexandru, fiul marelui domn [4], iar în 1497 el interveni în Moldova cu oastea Transilvaniei, în ajutorul lui Ştefan, ca să apere ţara vecină împotriva agresiunii conduse de Ioan Albert regele Poloniei [5]. Desigur, va fi ştiut să apere şi interesele Maramureşului său natal, aşa cum vom vedea mai jos.

Dar alături de ridicarea nobilimii locale la stăpîniri întinse, pătrunde în Maramureş şi nobilimea din regat. Matias Corvin dărui mamei sale, Elisabeta, opt sate în Maramureş [6]. De asemenea şi oraşele privilegiate cu colonişti străini se întăresc în nordul Maramureşului (Sighet, Visk, Hust, Teceu, Cîmpulung), şi conflictele pentru cotropirea pămîntului cnezilor de către moşiile oraşelor sînt destul de dese [7].

În această situaţie o parte dintre cnezi decade, ei devin oameni privilegiaţi, cu îndatoriri militare, dar fără iobagi, simpli membri ai obştilor săteşti. Aceşti cnezi deveniţi ţărani se numesc nemeşi [8]. Cronicarul moldovean Simion Dascălul, interpolatorul lui Ureche, ştia că în vremea lui, în secolul XVII, mare parte dintre maramureşeni erau nemeşi şi crede că au fost privilegiaţi din vremea luptelor legendare ale lui Ladislau cel Sfînt cu tătarii: „Le-au împărţit hotară şi ocine şi locuri de sate şi tîrguri şi i-au nemişit pre toţi, adecă slugi crăeşti, unde şi pănă astăzi trăiescu la Maramoroş" [9]. Şi astăzi sînt oameni în satele din Maramureş, care ştiu că sînt din familii de nemeşi (familiile Chendiş, Baba, Bulfu la Ieud), şi au pentru aceasta în biserică strane rezervate, deşi prin situaţie nu se deosebesc de ceilalţi ţărani [10]. Proprietatea pămîntului în Maramureş era în mare parte o proprietate de obşti săteşti (de pildă la Ieud), în care, vechii cnezi sărăciţi intrau în rîndul foştilor lor supuşi, ca membri ai aceleiaşi comunităţi.

Faptul care a determinat grăbirea schimbării situaţiei sociale în Maramureş, căderea nobilimii cneziale, puternică încă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, deşi lovită de marii feudali şi de orăşeni, a fost

[1] Al. Filipaşcu, *op. cit.*, p. 65.
[2] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 517.
[3] *Ibidem*, p. 552—553 şi Al. Filipaşcu, *op. cit.*, p. 74 (la p. 57, genealogia familiei Dragffy).
[4] Cf. A. Veress, *Fontes rerum transylvanicarum*, IV, Budapesta, 1914, p. 41—42.
[5] I. Lupaş, *Der siebenbürgische woiwode Bartholomäus Dragfi*, în *Zur Geschichte der Rumänen*, Sibiu, 1943, p. 154—161.
[6] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 470—471.
[7] *Ibidem*, p. 79, 301—304 (1436).
[8] *Ibidem*, p. 505—507, nemeş Danciul (1471); *ibidem*, p. 353—355, Dumitru nemeş (1450).
[9] Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. II, Bucureşti, 1958, p. 69.
[10] Constatări în timpul călătoriei autorului în Maramureş.

războiul țărănesc din 1514, condus de Gheorghe Doja. Cnezii maramureșeni, nemulțumiți cu apăsarea fiscală a comiților regali ai Maramureșului, aderă la mișcarea țărănească. După înfrîngerea marii răscoale, regele dă un act general de confiscare a moșiilor micii nobilimi maramureșene. Diploma de confiscare afirmă că: „nobilii din comitatul Maramureșului au luat partea țăranilor (rusticis adhaesise) și pentru că aproape toți nobilii maramureșeni au ținut partea țăranilor (partem rusticorum tenuisse) și au participat la acțiunile lor perfide și primejdioase'', li se confiscă moșiile. Între cei loviți ca trădători figurează principalii cnezi și nobili romîni: Ioan din Petrova fost vice comite al Maramureșului, Bogdan din Cuhea, Ilie Pop din Vișeu, cnezii din Bîrsana, Giulești, Ferești, Sarasău, Berbești, Budești, Apșa de sus și de mijloc[1]. Verböczy, autorul Tripartitului, și alți nobili din regat, care beneficiaseră de donații ale moșiilor confiscate în Maramureș, nu le pot deține mult timp, ele se întorc, pe diferite căi, la vechii stăpîni. Totuși, căderea răscoalei dăduse o puternică lovitură situației economice și autonomiei cneziale — feudale a Maramureșului. De aceea socotim că și opera de traducere a cărților bisericești în romînește, care se leagă de vechea organizație feudală autonomă romînească din Maramureș, trebuie să fie căutată înainte de răscoala condusă de Gheorghe Doja.

Biserica feudală din Maramureș

Biserica din Maramureș în secolele XIV—XV-lea a fost o biserică feudală, în sensul că bisericile și mănăstirile de acolo erau proprietatea cnezilor feudali din această provincie și nu în proprietatea statului feudal sau a bisericii episcopale. Bisericile de lemn din sate sînt trecute, în această epocă, în inventarul domeniului, alături de pămînt, pădure și de clădirile de locuit [2]. Bisericile de lemn din Maramureș sînt prin stilul lor imaginea vieții feudale a cnezilor, feudale prin turnul mare cu balcon, turn de cetate și de observare, și prin așezarea bisericilor în locuri înalte dominante, dar ele trădează prin materialul ieftin din care sînt clădite, lemnul, lipsa de mijloace a unei mici nobilimi locale. Bisericile de lemn nu țin veacuri întregi, după cîteva generații ele trebuie înnoite cu material nou. După decăderea cnezilor maramureșeni, bisericile au trecut în grija obștilor sătești, care au refăcut și au conservat vechile clădiri feudale, luîndu-le în grija lor [3]. Popii acestor biserici, în veacul al XV-lea, ieșeau ei înșiși în mare parte din rîndurile cnezilor, stăpîni de moșii [4].

Nu numai bisericile din sate erau stăpînite de cnezi, dar și mănăstirile. Existența unui mare număr de mănăstiri mici, cu avere proprie

---

[1] Hurmuzachi, *Documente*, II—3, p. 202, cf. și p. 233; N. Iorga, *Istoria romînilor din Transilvania*, I, p. 115; Al. Filipașcu, *op. cit.*, p. 105.

[2] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 223 (1418). La Sarkud: două capele de lemn, una catolică, alta ortodoxă, ambele cu cimitire, cf. *ibidem*, p. 546—547 (1479): lista pagubelor pricinuite la Bocicou, în care se trece și prădarea bisericii, pentru care se cer despăgubiri.

[3] Cf. V. Brătulescu, *Biserici din Maramureș*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", XXXII, 1941.

[4] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 307—308 (1438), pop Nan avea moșie la Giulești, *ibidem*, p. 349 (1450), pop Costea era împreună cu frații săi stăpînul moșiilor Apșa de Jos și Apșa de Mijloc. Cf. Al. Filipașcu, *op. cit.*, p. 40: „preoții în Maramureș în secolul XV se recrutau dintre familiile nobile de voievozi".

pentru întreţinere, aşezate pe domeniile cneziale şi fiind proprietatea feudalilor maramureşeni, este caracteristică pentru viaţa Maramureşului în secolele XIV—XV. Mănăstirile, spre deosebire de bisericile parohiale destinate numai cultului, erau centre de învăţare a scrisului, centre de scriitori bisericeşti, în care se formau şi scribii laici. În Maramureş exista, o viaţă mănăstirească de mare amploare şi dependentă exclusiv de cnezii romîni. Numărul mare de mănăstiri în Maramureş are o semnificaţie specială pentru cultura provinciei, ea îngăduia formarea unei culturi feudale autonome a regiunii [1]. Urme de mănăstiri de sat, feudale, care s-au risipit, se amintesc în tradiţia populară la Corneşti, Sîrbi, Budeşti, Sieu, Bîrsana, Rozavlea, Ieud, Gibeşti [2].

Cea mai importantă dintre mănăstirile din Maramureş a fost cea de la Peri (Sf. Mihail), fundată de cei doi mari feudali, Balc şi Drag, a căror ridicare economică şi politică am amintit-o mai sus. Şi mănăstirea Peri stătea sub acelaşi regim feudal, ca şi celelalte mănăstiri din Maramureş, era adică dependentă de ctitorii stăpîni ai domeniului şi nu de vreo eparhie episcopală sau arhiepiscopală. Dreptul de stavropighie, autonomie bisericească şi economică, fusese recunoscut mănăstirii Peri de patriarhul Antonie de Constantinopol în 1391, la cererea fundatorilor, Balc şi Drag. În acest privilegiu, patriarhul recunoaşte mănăstirii Peri şi egumenului ei o situaţie excepţională: un fel de drept episcopal, de jurisdicţie nu numai asupra marilor domenii ale lui Balc şi Drag, fundatorii mănăstirii, dar şi asupra tuturor bisericilor romîneşti din comitatele şi ţinuturile Bereg, Ciceu, Unguraşul (Balvanios), Sătmar, Bihor, Ugocea, o parte din Bistriţa, şi Maramureş. Egumenul va supraveghea (cu prevederile dreptului canonic) pe preoţii şi tot poporul, va judeca pricinile dintre preoţi, va sfinţi preoţii şi bisericile. El va fi numit de stăpînii feudali, Balc şi Drag, cu avizul călugărilor [3].

Ni s-a păstrat şi confirmarea actului de donaţie a domeniului mănăstirii, făcută de Balc şi Drag, care au acordat mănăstirii trei sate din *uricul* lor (proprietate ereditară cu imunitate), anume Tarasău, Crivcici şi Peri (Cruşevo), precum şi o moară, în ţara (zemlia) Cîmpulungului. Urmaşii lui Balc şi Drag, anume Dumitru voievod al Maramureşului şi fratele său Alexandru meşter, confirmă la 1404 donaţia părintească. Este caracteristic faptul că actul de confirmare nu este dat de autoritatea regală în latineşte, ci în slavona bisericii de „Radul" vice şpan al Maramureşului, de „jupan" Branco, de Toader şi Sandru nemeşi de la Sarasău, Ivanciuc,

---

[1] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 100 (1390), mănăstirea de pe moşia lui Balc şi Drag de la Rona. Mănăstiri se pomenesc la Bîrsana (1391), Culhea (1414), Biserica Albă (sec. XV), Ieud (sec. XV). Al. Filipaşcu, *op. cit.*, p. 165—168. Filipaşcu numără 17 mănăstiri în Maramureş.

[2] Cf. S. Reli, *Biserica romînă din Maramureş*, Blaj, 1938, p. 136 şi urm. şi constatări personale în Maramureş, precum şi date comunicate de A. Nistor, directorul Muzeului Maramureşului din Sighet.

[3] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 109—111, Al. Cziple, *Documente privitoare la episcopia din Maramureş*, „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., Seria II, tom. XXXVIII, 1914, 35—36. A. Petrov, Древнейшия грамоты по карпатско-русской церкви, *1391—1490*, Praga, 1930, p. 107.

Dragomir, Dan, Nan din Săpînţa, mai mulţi preoţi şi alţii, deci o adunare feudală locală [1].

Ca urmare a ridicării din mijlocul cnezilor romîni maramureşeni a unei puternice familii de nobili şi dregători ai regatului Ungariei, biserica din Maramureş obţine nu numai autonomie deplină, nu numai moşii importante, dar şi o diocesă aproape episcopală, care se întinde mult dincolo de graniţele Maramureşului, peste o întinsă regiune din nordul Transilvaniei, locuită de romîni ortodocşi şi care corespunde în mare parte cu aria în care se vorbea dialectul rotacizant. Formarea unei provincii bisericeşti feudale în Maramureş şi nordul Transilvaniei, este, după noi, punctul de plecare al nevoii de a se scrie, pentru această provincie, cărţi bisericeşti în dialectul folosit acolo.

În cursul veacului al XV-lea se emit mai multe privilegii şi porunci regale pentru mănăstirea din Peri şi garantarea moşiilor ei [2]. Pînă la sfîrşitul veacului al XV-lea mănăstirea îşi păstrează moşiile, drepturile şi privilegiile, care sînt puse în discuţie numai în momentul marelui conflict cu episcopia de la Muncaci, despre care va fi vorba în paragraful următor.

Este clar, chiar din datele prezentate foarte pe scurt în rîndurile de mai sus, că biserica romînă din Maramureş se afla în veacul al XV-lea într-o situaţie cu totul excepţională (faţă de cea din alte părţi ale Transilvaniei). Această situaţie se poate caracteriza astfel : Era o biserică feudală autonomă, cu viaţă mănăstirească locală foarte intensă, aflată sub oblăduirea mănăstirii Peri, de fapt sub oblăduirea familiei de latifundiari şi dregători, urmaşii cnezilor Balc şi Drag.

Viaţa mănăstirească a dat naştere unei şcoli de scriitori, diecii ; unii dintre ei făcînd parte din familiile de cnezi, precum diacul Ioan care împreună cu alţi opt stăpînea la 1451 moşia Ieud [3]. Aceşti dieci obişnuiesc să scrie în romîneşte, în corespondenţa Maramureşului cu municipalitatea din Bistriţa, care ni s-a păstrat pentru sfîrşitul veacului al XVI-lea şi începutul celui următor [4]. Cărturarii maramureşeni ştiau slavoneşte şi romîneşte (o parte din bisericile maramureşene au păstrat pînă azi inscripţii slavone, de pildă la Cuhea, Călineşti, şi altele) [5]. De observat de asemenea mulţimea scenelor derivate din apocrifele bisericeşti, care se văd în picturile bisericilor din Maramureş [6], dovadă circulaţia, în scris desigur, a acestor legende în Maramureşul medieval.

---

[1] A. Petrov, *op. cit.*, p. 156—157. Cf. N. Iorga, *O mărturie a celor mai vechi moldoveni*, „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., Seria III, VI, 1925.

[2] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 306 (1438), confirmare a graniţelor „religiosorum virorum kalugerorum" ; *ibidem*, p. 376—379 (1456), graniţa moşiei mănăstirii cu a oraşului Cîmpulung. În acel an mănăstirea Peri stăpînea şi moşia Peri, unde clădise două mănăstiri filiale (*ibidem*, p. 393—394). Cf. şi *ibidem*, p. 395 (1457), 402—404 (1458), 406, pentru vitele mănăstirii luate de orăşenii din Cîmpulung.

[3] *Ibidem*, p. 355—357 (1451).

[4] Al. Rosetti, *Lettres roumaines de Bistriţa*, Buc., 1926, p. 54—55, 60—61, 72—73 şi Al. Filipaşcu, *op. cit.*, p. 126—128.

[5] V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 46.

[6] La Ieud, biserica din vale : visul muierii lui Pilat (V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 115), la Corneşti : Maica domnului pune la loc femeii mîinile care i se tăiaseră (*ibidem*, p. 39) ; la Călineşti : coborîrea lui Isus în iad (*ibidem*, p. 54).

Pătrunderea catolicismului în Maramureş, la mijlocul secolului al XV-lea se constată prin clădirea mănăstirii (claustrum) catolice de la Remetea, pomenită la 1465, cu posesiuni în satele din Maramureş, la Sarasău şi Săpînţa [1]. Pe de altă parte, încă de la 1450, Ioan de Hunedoara numeşte pe Simon, plebanul de la Hust, ,,vicar general al Maramureşului'' [2]. Am arătat mai sus că în anume sate din Maramureş, ca de pildă la Sarkad în 1448, pe lîngă bisericile ortodoxe se aflau şi biserici catolice, clădite şi acestea tot din lemn. Pătrunderea catolicismului în Maramureş a influenţat desigur în primul rînd familiile bogate, ale celor care aveau stăpîniri întinse şi puteau ambiţiona, dacă adoptau catolicismul, la obţinerea unor dregătorii însemnate ale regatului. Astfel au fost unii din urmaşii lui Drag şi Balc, membri ai familiei Dragffy, precum vom vedea în cele următoare.

Acesta este cadrul de istorie socială şi culturală care a precedat şi a făcut cu putinţă apariţia primelor scrieri romîneşti în Maramureş, prin existenţa unei feudalităţi autonome locale şi a unei biserici feudale stăpînite de cnezii romîni, cu mănăstiri, proprietatea lor feudală şi a unei şcoli de dieci cunoscători ai limbilor slave şi romînă.

Rămîne să vedem care a fost criza care a provocat revoluţia cultureală a biruinţei limbii romîne.

Lupta pentru autonomia bisericii romîne din Maramureş (1491–1498)

Nu întîlnim în istoria Maramureşului din secolele XV–XVI decît o singură criză religioasă, cu substrat social, al luptei pentru stăpînirea feudală a regiunii, care să poată explica o reformă aşa de însemnată ca înlocuirea în biserică a limbii slavone cu aceea a poporului. Este vorba de lupta pentru supremaţia asupra bisericii din Maramureş între nobilimea de origine cnezială şi episcopia ruteană din Muncaci, în ultimul deceniu al secolului al XV-lea. Nici o altă împrejurare din istoria politică şi socială a Maramureşului în secolele amintite, nu se potriveşte cu substratul necesar al unei reforme interne bisericeşti şi culturale, cum este începutul scrisului în limba romînă, ca lupta aceasta între biserica autonomă feudală, stăpînită de cnezi, şi între episcopia slavonă. O asemenea luptă a dus în chip firesc la ruperea cu slavonismul reprezentat de episcopie şi la afirmarea limbii populare dialectale a cnezilor maramureşeni, proprietarii feudali ai bisericii din Maramureş, aşezată pe domeniile lor. Pentru cnezi, pentru nobilimea maramureşană, era vorba, nu atît de apărarea unui bun spiritual, cît de aceea a marilor venituri şi domenii ale bisericii, pe care ei le stăpîneau în calitate de ctitori. Pentru a afirma individualitatea bisericii lor feudale şi mai ales pentru a nu fi siliţi să mai apeleze la izvorul de cărţi slavone, recunoscîndu-i în acest chip supremaţia, cnezii maramureşeni s-au văzut siliţi să puie să se scrie cărţile bisericii în limba lor şi anume în dialectul local, ceea ce subliniază caracterul mic feudal al acestei reforme la începuturile ei.

Avem dreptul să socotim că în a doua jumătate a secolului al XV-lea biserica din Maramureş continua să fie organizată pe temeiul privilegiului

[1] I. Mihaly, *op. cit.*, p. 465–469.
[2] *Ibidem*, p. 344–345.

patriarhului Antonie de Constantinopol, din 1391, adică pe recunoaşterea drepturilor aproape episcopale date egumenului de la Peri, ctitoria familiei Balc-Drag. Privilegiul patriarhal nu fusese recunoscut oficial de regii Ungariei, el funcţiona pe baza autorităţii feudalilor locali, pînă în 1494, data primului act regal de confirmare. Cel dintîi privilegiu regal pentru biserica romînească din Maramureş a fost dat de regele Matias Corvin la 20 martie 1479, prin care scuteşte pe vecie de toate dările datorite fiscului regal pe toţi preoţii „valahi" din comitatul Maramureşului. Aceasta o face, „la rugămintea şi stăruinţa credinciosului nostru, cuviosul Ioanichie episcop de Nandor Alba" (adică Belgradul sîrbesc) [1]. Intervenţia mitropolitului de Belgrad pentru biserica Maramureşului înseamnă că el exercita o supremaţie episcopală asupra ei, care se explică prin faptul că Belgradul se afla atunci în stăpînirea Ungariei şi că sîrbii, dependenţi de acest scaun, prin familia Brancovici [2] posedau uriaşe domenii în Zarand, lîngă Satu-Mare şi la Muncaci, deci în imediata vecinătate a Maramureşului [3]. Supunerea bisericii feudale autonome a Maramureşului unei autorităţi episcopale, va fi fost posibilă numai în cazul cînd avantajele dobîndite, scutirea de dări, ar compensa eventualele îndatoriri faţă de episcop.

Dar asemenea îndatoriri deveniră foarte grele şi se transformară într-o adevărată acaparare a veniturilor mănăstireşti şi preoţeşti, cînd supremaţia scaunului de la Belgrad a fost înlocuită cu aceea a noii episcopii rutene înfiinţată la Muncaci. Data şi împrejurările fundării acestui nou scaun episcopal la nord de Maramureş sînt necunoscute. În 1488 exista la Muncaci o mănăstire cu un egumen anume Luca şi acesta obţine atunci un privilegiu pentru mănăstire de la regele Matias Corvin [4]. Pe atunci autoritatea egumenului nu se întindea dincolo de moşiile mănăstirii [5]. Dar trei ani mai tîrziu, în 1491, a fost emis actul regal care recunoaşte privilegiile episcopiei rutenilor din Muncaci [6]. Este foarte probabil, cum arată istoricul A. Popov, specialist în istoria bisericii Rusiei Subcarpatice, că înfiinţarea episcopiei rutene de la Muncaci, între 1488 şi 1491 se datoreşte aşezării în mănăstirea sf. Nicolae din acel oraş a unui aşa-zis „episcop rătăcitor", venit acolo din ţările ruseşti [7]. Acest nou episcop capătă importante privilegii, atît de la regele Vladislav II al Ungariei, cît şi de la ducele Ioan Corvin, fiul natural al lui Matias şi stăpînul oraşului Muncaci. Regele, în 1491, acordă episcopiei dreptul de a lua decima (zeciuială în bani) de la preoţii ruteni, precum şi de la toţi ortodocşii care se află sub oblăduirea sa, precum şi veniturile episcopale, fără a preciza însă limitele eparhiei episcopale, ceea ce dedea posibilităţi de abuzuri. De subliniat că actul regal a fost dat în urma unui conflict grav, pentru care episcopul s-a

[1] A. Popov, *op. cit.*, p. 160–161; Al. Cziple, *op. cit.*, 36–37; I. Mihaly, *op. cit.*, p. 536–537; *Magazinul istoric pentru Dacia*, III, 1846, p. 166–169.

[2] În 1479 era despot al sîrbilor din Ungaria, Vuk Brancovici.

[3] A. Bunea, *Ierarhia romînilor din Ardeal şi Ungaria*, Blaj, 1904, p. 122–164.

[4] A. Petrov, *op. cit.*, p. 162–163.

[5] *Ibidem*, p. 158–159, actul din 1458 pentru moşiile mănăstirii Muncaci.

[6] *Ibidem*, p. 164–167; două acte cu data 31 iulie 1491.

[7] *Ibidem*, p. 145–147.

plîns regelui. Anume poporul (se înțelege din Maramureș) a refuzat să dea venitul, „al lui și al bisericii", ceea ce provoacă plîngerea episcopului, „cu mare învinuire" (gravi cum querela) [1]. Ținînd seamă și de dezvoltarea ulterioară a conflictului și de situația locală, sîntem în drept să presupunem că cearta cea grea a izbucnit între episcop și cnezii și nobilii maramureșeni cu mănăstirea lor autonomă de la Peri, care avea drepturi anterioare de a nu fi supusă nici unui episcop.

Dar privilegiul dat de rege episcopului de Muncaci la 1491 a suferit o falsificare, după cum a arătat istoricul A. Popov. Anume în text se menționează reședința episcopului Ioan al rutenilor „în mănăstirea fericitului Nicolae din Muncaci"; acest text a fost răzuit și înlocuit cu: „în mănăstirea fericitului Mihail arhanghel, din Maramureș" (Peri) [2]. Era o încercare a episcopului de a pune mîna prin fraudă pe bogata mănăstire maramureșeană, ctitoria lui Drag și Balc [3]. Falsul a fost executat îndată după obținerea diplomei regale, căci în 1493 episcopul Ioan este învinuit de falsificare de documente [4]. Acest act care lovea în stăpînirea spirituală și mai ales materială a cnezilor maramureșeni, nu putea să nu ridice o puternică împotrivire.

Doi ani mai tîrziu, în 1493, episcopul Ioan de Muncaci e chemat la judecată în fața lui Ioan Corvin, stăpînul Muncaciului. Plebanul catolic Dionisiu din Muncaci învinuiește pe episcop că ia decima de la iobagi, chiar catolici, pe baza unor documente falsificate de dînsul. El enumeră privilegiul lui Theodor Coriatovici cneazul Podoliei din 1360 [5] al „marelui despot al sîrbilor", ale lui Ioan de Hunedoara, Matias Corvin, care toate, după cercetare sînt declarate false [6]. Probabil încurajat de înfrîngerea episcopului la judecată, anul următor (1494) egumenul Ilarion de la mănăstirea Peri se prezintă la Kosice (Cașovia) în fața regelui Ungariei Vladislav II, căruia îi înfățișează vechiul privilegiu în grecește, pentru autonomia bisericii, dat de Antonie patriarhul fraților Balc și Drag în 1391. Egumenul obține de la rege un privilegiu de confirmare, în care diploma patriarhală este reprodusă în traducere latină și întărită în numele regelui. Regele Vladislav adaugă însă că egumenul de la Peri și urmașii lui vor fi pe viitor datori cu supunere și ascultare episcopului de Muncaci, precum și arhiepiscopului Transilvaniei (archiepiscopo vero de Transilvania) [7]. Sensul acestui act este anularea privilegiilor obținute și pretinse

---

[1] A. Popov, *op. cit.*, p. 166—167; I. Mihaly, *op. cit.*, p. 600—601; A. Cziple, *op. cit.*, p. 37—38; *Magazinul istoric pentru Dacia*, III, p. 169—171; Al. Filipașcu, *op. cit.*, p. 77.

[2] A. Popov, *op. cit.*, p. 166 și notele.

[3] Nici unul din istoricii romîni care s-au ocupat cu acest document (v. nota anteprecedentă) n-au observat falsul. Cf. și C. Pîcleșanu, *O carte despre episcopia Maramureșului*, în „Cultura creștină", I, 1911, p. 100—102 și A. Filipașcu, *op. cit.*, p. 77.

[4] Și nu după 1516, cum crede A. Popov, *op. cit.*, p. 135, care spune că episcopul n-ar fi putut falsifica diploma decît după moartea regelui emitent. Dar diploma servea în tranzacțiile locale și nu se întorcea la scaunul regal.

[5] Pentru acest document, vezi anexa la A. Popov, *op. cit.*, p. 179—215, cu textul documentului fals și analiza lui.

[6] A. Popov, *op. cit.*, p. 168—171. Însuși documentul lui Ioan Corvin a fost socotit fals de unii cercetători. A. Popov arată că este autentic.

[7] Originalul, *Diploma din 14 mai 1494 a regelui ungar Vladislav*, II, în „Revista istorică romînă", XIII, 1943, p. 101—105. A. Petrov, care nu cunoștea originalul și a publicat o

de Ioan de Muncaci asupra bisericii din Maramureş în general şi asupra mănăstirii Peri în special. Întărirea diplomei patriarhale din 1391, însemna autonomia materială acordată bisericii maramureşene, căci patriarhul dădea „autoritate'' egumenului din Peri „asupra tuturor veniturilor zisei mănăstiri''. Această autoritate, cu dreptul de a sfinţi preoţii şi cu judecată canonică, se întindea în Maramureş, Sălaj, Sătmar, Ugocea, Ciceu şi Unguraş. Aşadar se menţine situaţia episcopală a egumenului din Peri, împotriva pretenţiilor episcopului de Muncaci, şi dreptul lui exclusiv asupra veniturilor, daniilor şi dijmelor preoţeşti. Autoritatea recunoscută de rege episcopului de Muncaci asupra mănăstirii Peri era pur spirituală, de vreme ce se întărea actul de autonomie dat de patriarh şi autoritatea aceasta spirituală era şi ea mărginită de cea superioară a „arhiepiscopului'' catolic de Transilvania.

Dar privilegiul regal din 1494 nu se mărgineşte numai la atîta: în traducerea latină a actului patriarhal grecesc din 1391, intercalată în privilegiul regal, se constată o serie de abateri voite, deosebiri şi adevărate falsificări ale textului primitiv. Egumenul Ilarion şi protectorii lui, ca şi adversarul lor, ştiau să mînuiască falsificarea diplomelor, profitînd probabil de slaba cunoştinţă de greceşte a cancelariei regale. Trei sînt deosebirile mai însemnate între textul grecesc din 1391 şi traducerea latină ntercalată în privilegiul regal din 1494. Mai întîi alegerea egumenului, se făcea în actul original de către ctitori cu soborul mănăstirii, pe cînd în traducerea latină se face şi de „toţi oamenii mari şi mici din acele dependinţe (ale mănăstirii), cari se vor aduna în loc deschis'', deci o adunare populară, care probabil corespundea cu un obicei introdus în veacul XV. În al doilea rînd, s-au intercalat în traducerea diplomei cuvintele, care lipsesc în original: „dacă vreunul dintre supuşii noştri (ai patriarhului), arhiepiscop sau episcop, ar veni în zisa mănăstire (Peri) sau în ţinutul dependent, accia să fie în ajutorul egumenului''. Fraza este îndreptată direct împotriva episcopului de Muncaci, care, se înţelege din text, dacă va veni la mănăstire, nu va putea porunci, ci va da numai ajutor, adică sfaturi, nu i se recunoaşte nici un fel de drept real, ci egumenul este declarat deplin neatîrnat de orice episcop local sau arhiepiscop. Mai este şi a treia deosebire, pe lîngă altele mai mici, pe care n-a observat-o pînă acum, ca importanţă şi semnificaţie, nici unul din cei ce au studiat diploma. Deşi ambele texte, cel grecesc şi cel latinesc, vorbesc de fraţii Balc şi Drag, totuşi în fraza în care se dă binecuvîntarea patriarhală ctitorului pentru fundarea mănăstirii, este pomenit *Drag singur* [1]. În 1494 familia Dragffy, a urmaşilor lui Drag, avea, cum am arătat cea mai mare autoritate în Maramureş şi Transilvania. Rezervarea drepturilor de fundator al mănăstirii lui Drag singur, deci şi urmaşilor săi, întăreşte cu exclusivitate acestora stăpînirea veniturilor mănăstirii şi protecţia asupra

---

copie din sec. XVIII socotea menţiunea arhiepiscopului Transilvaniei ca o interpolaţie a copistului din sec. XVIII, privind pe episcopul romîn de Făgăraş. Alte ediţii A. Cziple, *op. cit.*, p. 38—39, I. Mihaly, *op. cit.*, p. 606—607, *Magazinul istoric pentru Dacia*, III, 1846, p. 172—179. Cf. şi S. Reli, *op. cit.*, p. 65—66 şi A. Filipaşcu, *op. cit.*, p. 78.

[1] A. Popov, *op. cit.*, analiza deosebirilor din cele două versiuni ale diplomei din 1391, la p. 124—131, textul paralel latin şi grecesc la p. 151—155.

bisericii. Aceasta însă înseamnă un lucru, care ni se pare evident: este dovada că în spatele egumenului de la Peri se afla puternica familie maramureşană Dragffy. Bartolomei Dragffy voievodul de atunci al Transilvaniei rămăsese ctitor al mănăstirii, fiind urmaş direct al lui Drag, şi aceasta, în regimul feudal, îi rezerva drepturi materiale importante. El a fost deci acela care a obţinut ca regele, al cărui sfetnic era, să primească pe egumenul numit de dînsul, de la Peri şi să caseze privilegiul dat anterior episcopului de Muncaci. Prin anume schimbări introduse în privilegiul de la 1391, Bartolomei Dragffy obţine recunoaşterea autonomiei totale a bisericii maramureşene. Numai prin intervenţia puternicului nobil maramureşean, voievod al Transilvaniei, se poate explica această biruinţă, care nu putea fi decît rezultatul unei înalte influenţe la curte. Că această influenţă derivă de la Bartolomei Dragffy şi de la familia lui se vede, nu numai din împrejurarea că pe atunci acesta era voievod al Transilvaniei, dar şi din menţiunea străbunicului său Drag singur, în traducerea actului patriarhiei, la locul amintit. Nici trecerea mănăstirii sub autoritatea superioară a arhiepiscopiei Transilvaniei, care era în legătură cu voievodul Transilvaniei, nu s-a putut face fără ştirea şi îndemnul aceluiaşi Bartolomei Dragffy.

Lupta între episcopia de Muncaci şi biserica feudală maramureşană nu a încetat însă. În 1498 noiembrie 24 regele Vladislav II dă o poruncă comitelui, vice comitelui şi judecătorilor nobililor din Maramureş. El arată că Ilarion (Hilarie) egumenul mănăstirii Sf. Mihai din Maramureş (Peri) căpătase de la dînsul confirmarea diplomei patriarhale din Constantinopol pentru libertăţile şi drepturile mănăstirii. Totuşi în vara trecută, Ioan episcop de Muncaci, pe baza unor privilegii căpătate pe nedrept de la rege (actul amintit din 1491, care fusese anulat), „a vrut şi a silit să ia taxă (dijmă) şi să puie mîna în chip abuziv pe venitul zisei mănăstiri" (Peri). Se pune atunci în mişcare procedura judecăţii regale; regele cheamă în faţa lui amîndouă părţile, „pentru ca să facem judecată asupra acestei chestiuni". Egumenul de la Peri vine din Maramureş la Buda, se înfăţişează regelui, pe cînd episcopul nu cutează să se prezinte şi pierde procesul. Regele porunceşte deci dregătorilor săi să nu îngăduie ca episcopul să ia veniturile mănăstirii şi să nu se atingă întru nimic de drepturile şi privilegiile ei [1]. În privilegiul regal din 1494 episcopul de Muncaci nu fusese pomenit nominal ca violator al drepturilor mănăstirii, ci se confirmaseră numai aceste drepturi autonome faţă de orice episcop; acum însă în 1498 se ajunge la o mare judecată la curtea regală, cu izbînda totală a bisericii feudale maramureşene, susţinută desigur de Bartolomei Dragffy. Este momentul culminant al crizei, cînd biserica aceasta a cnezilor romîni se desparte total de autoritatea episcopiei slave de la Muncaci.

Nu cunoaştem, din lipsă de documente, urmarea conflictului bisericesc, în realitate un conflict feudal. Abia în 1551, cînd Maramureşul era sub stăpînirea Habsburgilor, episcopul de Muncaci capătă drept de jurisdicţie asupra Maramureşului, iar în 1556 obţine stăpînirea mănăstirii

[1] A. Petrov, *op. cit.*, p. 174—175; A. Cziple, *op. cit.*, p. 39—40; I. Mihaly, *op. cit.*, p. 624—625; *Magazinul istoric pentru Dacia*, III, 1846, p. 180—183, cf. şi S. Reli, *op. cit.*, p. 68; Al. Filipaşcu, *op. cit.*, p. 79; G. G. Rafiroiu, *Mănăstirea din Peri*, Oradea, 1934.

Peri şi a averii sale [1]. Lupta pentru autonomia bisericii din Maramureş a urmat şi după acea dată, dar nu este cazul să ne ocupăm de această fază a conflictului. De fapt cnezii maramureşeni fuseseră înfrînţi şi pierduseră autonomia lor feudală la 1514, cu prilejul răscoalei conduse de Gheorghe Doja.

Reiese din cele spuse mai sus că între 1491 şi 1498 se produce o criză feudală şi bisericească în Maramureş, cu lupta care ajunge pînă la tronul regal, între episcopia slavă de Muncaci şi biserica feudală a cnezilor maramureşeni. Lupta pentru autonomia bisericească, pentru apărarea moşiilor bisericii feudale se deplasează şi pe plan cultural. Pentru a afirma autonomia deplină a bisericii şi mai ales faţă de secarea izvorului de procurare a manuscriselor slave, s-a recurs la introducerea limbii romîne în biserică. Aceasta însă nu s-a putut obţine decît şi printr-o deviere de la autoritatea bisericii ortodoxe.

Încercarea de unire a bisericii maramureşene cu catolicismul

În privilegiul din 1494, regele Ungariei, deşi confirmă diploma de autonomie a patriarhului de Constantinopol, declară că biserica din Maramureş, prin mănăstirea Peri, va fi supusă spiritualiceşte, atît episcopiei de Muncaci, cît şi arhiepiscopiei Transilvaniei [2]. Cîtă vreme acest document nu se cunoştea decît în copie, unii istorici au putut crede că în această copie s-a strecurat o greşală: Transilvania, în loc de Transalpina [3], dar după descoperirea originalului, în care este scris „Transilvania", nu mai rămîne nici o îndoială. Arhiepiscopul de Transilvania era episcopul catolic de Alba Iulia, care singur avea titlul „al Transilvaniei". „Este adevărat că în ierarhia catolică episcopul de Transilvania n-a fost niciodată arhiepiscop, dar în raport cu episcopul oriental de Muncaci, el a putut fi şi a fost arhiepiscop, întrucît episcopul de Muncaci a fost supus lui ca la arhiepiscopul său" [4]. Istoricii noştri mai vechi, care au văzut în acest arhiepiscop de Transilvania pe un ierarh romîn, au greşit, căci pe atunci nu exista un arhiepiscop romîn al Transilvaniei. Încercarea unor cercetători de a dovedi că arhiepiscopul de Transilvania pomenit în diploma de la 1494 a fost episcopul de la Vad, din mănăstirea înfiinţată de domnul Moldovei pe domeniul său de lîngă Ciceu, ridică serioase obiecţii [5]. Mai întîi nu sînt dovezi că episcopia de Vad exista în 1494, primul episcop este pomenit în 1523. Acest episcop nu avea titlu de arhiepiscop, datorit, după unii, unui „lapsus al cancelariei regale". În actul regal „arhiepiscopul de Transilvania" este aşezat ca titlu deasupra episcopului de Muncaci, dar documentele nu vorbesc de această supunere: de ce ar fi fost episcopul de Muncaci, în oraşul regal, inferior episcopului adus de domnul Moldovei într-o mică mănăstire? Dar mai este încă o obiecţie, măcar tot aşa de serioasă. Men-

[1] S. Reli, *op. cit.*, p. 70.

[2] *Diploma din 14 mai 1494 a regelui ungar Vladislav*, II, în „Revista istorică romînă", XIII, 1943, p. 101—105.

[3] Cf. A. Bunea, *op. cit.*, p. 165—175.

[4] *Ibidem*, p. 178.

[5] *În jurul ierarhiei romînilor ardeleni în secolul XV*, în „Revista istorică romînă", XIII, 1943, p. 14—15.

țiunea arhiepiscopului de Transilvania se află în diploma regelui catolic al Ungariei. Putea regele să denumească pe episcopul de Vad arhiepiscop prin excelență al Transilvaniei, fără nici o mențiune, la care ne-am aștepta în asemenea caz, ca de pildă: „episcop schismatic, de rit grecesc, al valahilor, de la mănăstirea Vadului"? În lipsa uneia dintre aceste precizări, în lipsa oricărei precizări, ierarhul din actul 1494 rămîne să fie înțeles ca singurul arhiepiscop cunoscut de rege în Transilvania și în acest caz nu poate fi vorba decît de șeful ierarhiei catolice. Aceasta este concluzia la care trebuie să rămînem: în 1494 biserica ortodoxă din Maramureș, ca preț al recunoașterii autonomiei sale, a liberii folosințe a averilor sale, a fost supusă de regele Ungariei ierarhiei catolice din Transilvania.

Am arătat că inspiratorul privilegiului regal din 1494 pentru biserica maramureșeană a fost Bartolomei Dragffy voievodul Transilvaniei, care era și ctitor, stăpîn feudal, al mănăstirii Peri. Numai el a putut avea destulă trecere să smulgă regelui anularea privilegiilor date episcopiei de Muncaci, judecarea la Buda a episcopului cu egumenul de Peri și recunoașterea autonomiei bisericii maramureșene. Ca urmaș direct al fundatorilor, senior al bisericii feudale din Maramureș, avea interes s-o facă. Bartolomeu Dragffy era însă catolic. În 1370 trecuse la catolicism, Gheorghe, unul din fiii lui Drag, apoi la o dată pe care n-o putem determina mai de aproape, familia Dragffy se face catolică [1]. Bartolomei Dragffy n-ar fi putut să fie numit voievod al Transilvaniei de către regele Ungariei, dacă n-ar fi fost catolic.

Așadar, supunerea bisericii maramureșene sub oblăduirea superioară a ierarhiei catolice din Transilvania a fost rezultatul inițiativei lui Bartolomei Dragffy, cel care în actul din 1494 reiese, ca singur ctitor al mănăstirii Peri, prin excluderea abuzivă a lui Balc din actul patriarhal confirmat. De vreme ce recunoașterea supremației bisericii catolice asupra celei maramureșene se află într-un act regal, care, în același timp, întărește diploma patriarhului de Constantinopol, nu poate fi vorba de o trecere la catolicism a cnezilor din Maramureș și a bisericilor lor, ci numai de recunoașterea deocamdată a unui drept de supraveghere. Cnezii au admis acest lucru, deoarece era singurul mijloc pentru a salva domeniile și autonomia bisericii lor de cotropirea încercată de episcopia de Muncaci.

Dar influența catolică asupra bisericii maramureșene în momentul luptei acestei biserici cu episcopia de Muncaci nu se reduce numai la stabilirea supremației ierarhice a episcopiei catolice. Episcopia catolică a cerut bisericii maramureșene să primească dogmele fundamentale ale bisericii catolice, cuprinse în simbolul credinței (crezul). *Socotim că există o legătură care nu poate fi nesocotită între recunoașterea supremației bisericii catolice asupra celei maramureșene, în 1494, și prezența simbolului credinței catolice la sfîrșitul Psaltirii Scheiene.*

Se știe că singura deosebire între simbolul credinței (atanasian sau de la Niceia) la catolici și la ortodocși este formula despre sfîntul duh, care la catolici „purcede" de la tatăl și de la fiul, iar la ortodocși numai

[1] Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, p. 63. Bartolomei Dragffy este fondatorul unei biserici catolice la Arbrud lîngă Satu-Mare (I. Lupaș, *op. cit.*, p. 160—161).

de la tatăl, restul simbolului fiind la fel. În Psaltirea Scheiană citim: „(duhul) sfăntu diîn tatăl și fiiul" [1], deci formula catolică. Forma de expunere a simbolului redată în Psaltirea Scheiană este rezultatul felului de exprimare al traducătorului și nu poate servi ca element de comparație cu alte texte. Simbolul credinței în Psaltirea Scheiană este un adaos al traducătorului (limba este aceeași ca a textului Psalmilor), este un text care nu face parte de obicei din Psaltire. Nici una din Psaltirile manuscrise sau tipărite slavonește în țara noastră nu are la sfîrșit simbolul credinței [2]. „Psaltirile" formau de obicei o colecție de texte: psalmii, urmați de cîntările scriptuare, uneori părți din molitvelnice, paraclise, parte din Trebnic, ceaslovăț, dar niciodată simbolul credinței, afară de unicul caz al Psaltirii Scheiene. Aceasta înseamnă că simbolul nu făcea parte din textul slav pe care l-a tradus traducătorul Psaltirii Scheiene în romînește, ci a fost înadins adaos la sfîrșitul acestei cărți de către traducător [3]. Deci, adaosul nu este întîmplător, el reprezintă o profesie de credință. Traducătorul Psaltirii Scheiene atrage atenția în special asupra acestui adaos, cînd spune cu amenințare, la sfîrșit: „Cel ce nu va țiré acélé tare și vrătos, nu va dobîndi spăsenie" [4]. Psaltirea Scheiană atrage deci atenție specială asupra crezului, cu o frază adăugată de traducător, după care, cel ce nu va admite întru totul acest simbol, nu va căpăta mîntuirea (spăsenia) sufletului. Poate traducătorului și nu textului tradus i-se datorește și fraza confirmativă, care urmează imediat după textul simbolului: „Așa iaste slăvită derépta credință creștinilor" [5].

Profesia de credință adăugată înadins la sfîrșitul Psaltirii (aceasta este tradusă din slavonește, după o Psaltire ortodoxă), reprezintă prin mențiunea „diîn tatăl și fiiul", dogma catolică, deci a fost introdusă în carte și în cultul bisericii de cineva care recunoștea această dogmă. Acest fapt pentru biserica Maramureșului nu poate fi pus în legătură decît cu recunoașterea supremației arhiepiscopiei catolice „de Transilvania" în 1494, în privilegiul regal pentru această biserică [6].

---

[1] *Psaltirea Scheiană*, ed. J. A. Candrea, II, p. 337.

[2] Cf. manuscrisele slave ale Bibliotecii Academiei R.P.R., nr. 1—3, 172—175, 216—223, 225—226, toate din secolele XV—XVI.

[3] Că adăugarea simbolului credinței se datorește în Psaltirea Scheiană traducătorului, scriitor rotacizant, a arătat Al. Rosetti, *Filioque din Psaltirea Scheiană*, în „Grai și suflet", II, 1925—1926, p. 155.

[4] *Psaltirea Scheiană*, ed. J. A. Candrea, *loc. cit.*

[5] *Ibidem.*

[6] Al. Rosetti, *op. cit.*, și același, *Limba romînă în secolele XIII—XVI*, p. 197—199, arată că simbolul cu purcederea sfîntului duh „și de la fiul" se folosește și în biserica luterană din Transilvania. Firește, prezența acestei formule în Simbolul credinței nu este opozabilă teoriei luterane a începuturilor scrisului romînesc, nici celei husite. Simbolul cu „de la fiul" este catolic, nu este ortodox, dar a fost folosit *și de* luterani și de husiți, așa că nu poate data textele și determina influențele, dar poate fi pus în legătură și cu influența catolică, singura pe care o găsim documentată în Maramureș, spre deosebire de cea luterană și husită. Simbolul catolic trebuie pus în legătură cu supunerea bisericii maramureșene episcopiei de Transilvania, în 1494. M. Șesan, *Simbolul din Psaltirea Scheiană*, în *Prinos patriarhului Nicodim*, Buc., 1946, p. 231—235, crede că prezența simbolului athanasian în Psaltirea Scheiană ar fi un adaos catolic, fără legătură cu traducerea psalmilor, dar nu explică în ce împrejurări și de ce s-a făcut acel adaos. Cf. idem, *Origina și timpul primelor traduceri romînești*, 1939, și critica lui Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII— al XVI-lea*, p. 197—199.

Socotim că ierarhia catolică din Transilvania, sub supravegherea căreia se afla biserica maramureşană, a îngăduit introducerea limbii romîne ca limbă de cult la romînii din Maramureş, cu condiţia introducerii simbolului credinţei catolice în cărţile de cult. Biserica catolică n-avea de ce să susţie slavonismul şi nu putea, în condiţiile de atunci, cum nu a stăruit nici mai tîrziu, cu prilejul unirii, să se introducă liturghia latină în biserica romînă. Ea a admis deci iniţiativa pornită din interior, de la cnezii şi călugării romîni din Maramureş, de a folosi limba romînă şi de a traduce cărţile în limba romînă.

Nu ştim cît timp a ţinut supremaţia catolică, ea pare a fi fost temporară, probabil pînă la răscoala din 1514, îndreptată şi împotriva feudalismului bisericesc.

Primul curent de traduceri în romîneşte

Am pornit în prezenta cercetare de la datele stabilite de studiile lingvistice cele mai autorizate: primele texte romîneşti au fost scrise în dialectul maramureşan şi nord ardelean, limba lor poate fi datată din secolul al XVI-lea, dar şi de la sfîrşitul veacului precedent.

Am cercetat apoi istoria Maramureşului în acea epocă şi am aflat cadrul în care s-a putut dezvolta acolo începutul scrisului romînesc. Acest cadru este constituit din existenţa în această provincie în veacurile XIV—XV a unei stăpîniri a pămîntului de către mica nobilime cnezială şi formarea în Maramureş a unei biserici romîneşti cu caracter pur feudal, autonomă faţă de biserica episcopală. Erau biserici şi mănăstiri cu domeniile lor, stăpînite de nobilimea locală. Spre deosebire de celelalte ţinuturi romîneşti din Ungaria, Maramureşul, ţară de autonomie feudală locală, cnezială, era şi o ţară de mănăstiri, aflate în posesie feudală. Nu numai principala mănăstire, sf. Mihai din Peri, ci şi celelalte mănăstiri maramureşene pot fi socotite centre cărturăreşti pentru traducerea cărţilor bisericeşti, de aci multiplicitatea traducerilor romîneşti în dialect rotacizant. Sub oblăduirea mănăstirii din Peri se formează încă din 1391 un fel de eparhie autonomă feudală, care cuprinde nu numai Maramureşul, ci şi alte regiuni ca: Bistriţa (fără oraş), Unguraşul, Sălajul, Ugocea şi altele, unde se întindeau domeniile familiei lui Drag şi Balc. Această regiune a eparhiei feudale corespunde în mare parte cu ţinutul în care se vorbea dialectul rotacizant în secolele XV—XVI şi explică de ce cărţile au fost scrise în acest dialect.

Primele traduceri de cărţi bisericeşti poartă pecetia feudală, adică a unei regiuni în care nu predomina biserica episcopală, sînt cărţi urîte, sărăcăcioase, fără dedicaţii şi epilog, destinate uzului local, scrise în dialect. Niciodată un episcop, dependent de ierarhia generală, n-ar fi admis pentru biserică scrieri în dialect local.

Momentul, criza, care a determinat desprinderea de liturghia slavă, a fost conflictul bisericii cnezilor maramureşeni, cu centrul la Peri, cu episcopia slavo-ruteană de la Muncaci, încercarea acestei episcopii înfiinţate în anii 1488—1491 de a acapara supremaţia, veniturile şi moşiile stăpînite de mănăstirile maramureşene şi de cnezii, ctitorii, seniorii acelor mănăstiri. Lupta aceasta, care a fost dusă în spatele mănăstirii din Peri

de cnezii maramureşeni atinşi în interesele lor, în frunte cu voievodul Transilvaniei, Bartolomeu Dragffy, urmaşul direct al fundatorului mănăstirii, are un caracter de apărare a drepturilor feudale. Ea a căpătat o mare amploare şi cuprinde mai multe faze: întîi, recunoaşterea drepturilor episcopiei de Muncaci asupra Maramureşului, apoi anularea actelor regale şi întărirea vechilor drepturi de autonomie, în urma unor demersuri făcute la rege, întîi la Kosice, apoi în capitală, la Buda. Criza a ţinut, după documentele pe care le posedăm, şapte ani, de la 1491 la 1498. La această din urmă dată despărţirea bisericii maramureşene de cea episcopală de la Muncaci este totală, biserica romînă rămîne sub oblăduirea spirituală a bisericii catolice din Transilvania, care admite iniţiativa traducerii cărţilor bisericii în limba romînă, dovadă prezenţa simbolului credinţei catolice într-una din cărţile romîneşti maramureşene: Psaltirea Scheiană.

Socotim că lupta împotriva episcopiei de la Muncaci a fost motivul care a adus reforma introducerii limbii poporului în scrierile bisericeşti. Alt moment, alte împrejurări politice, sociale, culturale, care să explice această schimbare esenţială nu aflăm în toată istoria Maramureşului din secolele XV–XVI. Desigur că izvorul de procurare al cărţilor slavone pentru bisericile din Maramureş erau centrele de cultură bisericească, în care se foloseau şi se vorbeau limbile slave vii, în speţă vechea mănăstire de la Muncaci, unde se stabili apoi, pe la 1490, episcopia. Ruptura cu episcopia a însemnat pentru cnezii şi pentru biserica maramureşeană secarea acestui izvor. Pe de altă parte, trebuie să ţinem seamă de necesitatea în care se aflau patronii mănăstirii autonome din Peri şi ai bisericii maramureşene de a afirma autonomia, individualitatea bisericii lor. Pentru acest scop au mers atît de departe încît au admis măcar şi temporar, supunerea spirituală a bisericii lor sub ierarhia catolică a Transilvaniei. Manifestarea individualităţii separate a bisericii feudale din Maramureş şi din ţinutul învecinat, nord transilvan, se putea face în chip hotărît prin adoptarea unei noi limbi a bisericii, nu limba romînă, căci nu e vorba de o manifestare naţională, ci dialectul local, dialect romînesc maramureşean. Întocmai la fel, în veacul IX, moravii, spre a-şi afirma despărţirea bisericii lor de aceea a feudalilor germani, au adoptat pentru întîia oară liturghia slavă în biserică.

Nu ştim dacă limba poporului în biserica maramureşeană a fost introdusă total în locul celei slavone. Cunoaştem traducerile Psaltirii, Faptelor apostolilor, ale unor părţi din Evanghelie, dar liturghia, cartea care să arate că slujba se ţinea în romîneşte şi nu în slavoneşte în bisericile din Maramureş, nu s-a aflat încă între cărţile scrise în dialect rotacizant.

Fapt este că, cercetînd cu metodă istorică, pe baza mărturiilor istorice începuturile scrisului în limba romînă, am aflat o ipoteză valabilă asupra împrejurărilor cînd s-a putut produce această schimbare în cultură.

Asupra datei cînd începe curentul de traduceri, vom socoti că anul 1498 data cînd se recunoaşte autonomia deplină a bisericii maramureşene, data cîştigării procesului împotriva episcopului de Muncaci, este vremea de la care începe curentul de traduceri, începutul scrisului în limba romînă. Traducerea cărţilor bisericeşti cu mijloacele de atunci a ţinut desigur mai

mulți ani și s-a întins în cele două decenii de la începutul secolului al XVI-lea. Această datare corespunde cu datele materiale pe care le-am obținut din studiul manuscriselor primelor texte romînești: filigrana Psaltirii Hurmuzachi (1501—1515) și criptograma Psaltirii Scheiene din 1515.

Concluzia principală care reiese din această cercetare este aceea că opera de traduceri a vechilor cărți slavone în limba poporului, începuturile scrisului în limba romînă, se datoresc unei inițiative interne și nevoilor societății romînești din Maramureș și nordul Transilvaniei; ea se explică prin împrejurările sociale, economice din sînul acestei societăți, în cadrul societății feudale și nu, cum a afirmat vechea istoriografie, ca rezultat al influențelor venite din afară.

PARTEA A II-a

SCRISUL ROMÎNESC ÎN SECOLUL AL XVI-lea. EPOCA LUI CORESI

Introducere În prima parte a acestui studiu am ajuns la rezultatul formării unui curent de scrieri în limba romînă în ultimii ani ai secolului al XV-lea și în primii ani ai secolului următor. Aceste scrieri, textele din Maramureș și din nordul Transilvaniei, sînt urmarea unor împrejurări locale și specifice ale vieții feudale din acele părți ale țării. Aceasta se vede bine din caracterul provincial, sătesc, al textelor maramureșene, scrise în dialect, fără preocupare de răspîndire mai generală, fără prefețe și epiloguri, care să arate cine le-a scris și cu ce scop. Lipsa acestui mesaj subliniază cercul strîmt al creației și răspîndirii lor într-un mediu care știa de ce s-au scris cărțile și se mulțumea cu ele, fără explicații și garanții.

Aceasta nu înseamnă că textele maramureșene n-au avut oarecare răspîndire în afara Maramureșului, dar ele nu pot fi socotite în nici un caz ca rezultatul unui fenomen social-cultural romînesc de mare proporție. Opera traducătorilor din Maramureș este prefața unei mișcări mai generale, romînești.

Cu totul altfel se înfățișează activitatea vastă și consecventă a publicării cărților romînești în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în fruntea căreia stă tipografia condusă de diaconul Coresi la Brașov. Răspîndirea cărților romînești de la Brașov în toată Transilvania și, cum vom arăta mai jos, în Moldova și Țara Romînească, cu învoirea domniei și a autorităților bisericii, face ca această activitate să însemne începutul biruinței limbii poporului în cultura feudală la romîni. Este vorba de un moment care se regăsește în istoria a aproape toate țările din Europa: momentul înlocuirii limbii oficiale, străine, cu limba poporului, adică pătrunderea elementelor sociale populare în cultura feudală.

Istoriografia burgheză nu a privit pînă acum această problemă de bază a istoriei culturii noastre în toată amploarea ei, în cadrul ei social. Biruința limbii romîne era considerată de această istoriografie ca o pagină din istoria bisericii, iar activitatea tipografiei lui Coresi numai ca urmarea

influenţei reformei din Transilvania. N. Iorga scria: „Întîiul curent de prefacere a cărţilor sfinte... porni din Ardeal; sub influenţă străină şi eretică. Nu era o mişcare naturală, ci una pornită dintr-o constrîngere" [1]. O. Densuşianu, care observă cu drept cuvînt că în aceeaşi epocă încep să se scrie în romîneşte şi zapise, acte particulare şi publice, nu vede lucrurile unitar. Pentru acestea din urmă recunoaşte „un fenomen, care decurge din împrejurările proprii ale vieţii romîneşti", căci „în secolul al XVI-lea condiţiile istorice, raporturile sociale în ţările romîne se schimbaseră în chip simţitor" [2], dar în ce priveşte apariţia, tot atunci, a cărţilor bisericeşti, el spune: „toate aceste texte religioase (romîneşti), tipărite după 1560, graţie iniţiativei cîtorva fruntaşi saşi şi unguri... (Aceştia) erau împinşi de dorinţa de a cîştiga populaţia romînească la cauza bisericii protestante. Saşii şi mai tîrziu ungurii au pus să fie tipărite în romîneşte traducerile Vechiului şi Noului Testament" [3].

Influenţe, modele străine, au existat fără îndoială, dar problema principală care se pune este aceea a iniţiativei şi a substratului social al apariţiei scrisului în limba romînă. În prezentul studiu vom arăta că iniţiativa scrisului în romîneşte, a tipăririi cărţilor în limba poporului, aparţine romînilor, anume, în primul rînd păturilor orăşeneşti, rămase ortodoxe. În luteranism s-a aflat un exemplu, dovada că aşa ceva se poate, dar traducerea cărţilor bisericii în limba poporului nu porneşte de la luterani, n-a fost impusă din afară, ci provine din nevoile culturale ale societăţii romîneşti.

Dacă pornim de la faptul bine stabilit şi recunoscut, cum am văzut, de O. Densuşianu, că înlocuirea scrisului slavon cu limba populară apare în acelaşi timp şi în păturile laice romîneşti, neînrîurite de reforma religioasă, sîntem obligaţi să privim toate scrierile în limba romînă ca un fapt general, în legătură cu schimbările sociale, căci nu ne este îngăduit să compartimentăm istoria în cămăruţe. Pe de altă parte, un al doilea fapt general, obiectiv, este acela că reforma nu a izbutit la romîni, propaganda luterană şi calvină au eşuat în încercările lor de a cîştiga pe romîni. Aşadar, nu putem atribui acestei încercări neizbutite transformarea culturală a introducerii limbii romîne în locul celei slavone, să ne bizuim pe un eşec pentru a explica un fapt pozitiv. Aceiaşi istorici care afirmă că scrierea textelor romîneşti din secolul al XVI-lea se datoreşte influenţei externe a reformei, recunosc totuşi că slavonismul cultural, limba slavonă bisericească, se stingea şi nu mai putea fi folosită de societatea romînească, ceea ce ni se pare că înseamnă o contrazicere. N. Iorga spune: „Apoi începu decăderea neapărată a culturilor de import, care nu se reazimă pe nimic esenţial şi durabil, care nu-şi au rădăcinile în viaţa internă a unui popor, nu pot produce floarea deplină a originalităţii şi se

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii romîne*, II, ed. II, Buc., 1926, p. 460.

[2] O. Densuşianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 8.

[3] *Ibidem*, p. 4. Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii romîne. Epoca veche*, ed. II, Sibiu, 1930, p. 73—74, numeşte întreaga activitate de traduceri şi tipărituri romîneşti din Transilvania în a doua jumătate a veacului al XVI-lea: „*A treia influenţă apuseană*", spunînd: „A treia influenţă apuseană, căreia se datoreşte răspîndirea de cărţi tipărite în romîneşte, ne-a venit, în sec. al XVI-lea, prin mijlocirea nemţilor şi maghiarilor din Ardeal, care căutau să cîştige pentru învăţăturile lui Luther şi Calvin pe romînii transilvăneni".

vestejesc repede"[1]. Cît de repede? Se știe că slavonismul cultural la romîni ținea din veacul al X-lea. Deci, a trebuit o revoluție pentru înlocuirea lui și de aceea nu credem în teoria „morții naturale" a slavonismului cultural la romîni. Oricum, reținem și din cercetările lui N. Iorga, precum am reținut din *Istoria limbii romîne* a lui Densușianu, ideea despre „schimbările sociale" care au adus scrisul romînesc laic, concepția că scrierea în limba poporului se explică, în veacul al XVI-lea, prin faptul că societatea romînească (o parte a ei, spunem noi, anume pături sociale care se ridică) nu mai știa slavonește. Este evident că în acest caz cade explicația cu influența precumpănitoare venită din afară și urmează să cercetăm biruința limbii romîne în secolul al XVI-lea în funcție de nevoile de atunci ale societății romînești.

Legăturile Brașovului cu Țara Romînească și Moldova în a doua jumătate a veacului al XVI-lea

Activitatea tipografiei în limba romînă condusă de Coresi la Brașov se explică în mare parte prin legăturile acestui centru meșteșugăresc și comercial cu Țara Romînească și cu Moldova, mai ales cu cea dintîi. Publicarea cărților bisericești în limba romînă nu este o problemă de pură istorie ardeleană, ea se leagă de istoria Țării Romînești și în parte și de a Moldovei. Nu este o întîmplare că, dintre toate orașele romînești ardelene, acela în care s-a dezvoltat în forme consecvente și mai importante răspîndirea cărții romînești în a doua jumătate a veacului al XVI-lea a fost Brașovul. Aceasta înseamnă că principalul centru al revoluției culturale din acea vreme a fost, ca să zicem așa, un centru interromînesc, un centru de legătură între țările romîne. Tipografia condusă de Coresi a fost adusă la Brașov din Țara Romînească, el însuși era un meșter tipograf din acea țară, și avem dreptul să afirmăm, ținînd seamă de poziția economică a Brașovului, că și cărțile tipărite de dînsul au fost deopotrivă destinate și Transilvaniei și țărilor de peste munți.

Nu este necesar să refacem aci istoria legăturilor comerciale ale Brașovului cu Țara Romînească și cu Moldova. Ele sînt bine cunoscute, ceva mai puțin cunoscute pentru a doua jumătate a veacului al XVI-lea, față de prima jumătate, pentru care avem un studiu foarte bun și o documentare mult mai bogată[2]. Din cercetarea acestor legături reținem următoarele trăsături caracteristice, care ne pot folosi la explicarea fenomenului cultural, pe care îl studiem. În primul rînd, avem dreptul să afirmăm că în privința frecvenței cercetării negustorilor, a volumului comerțului, Brașovul este cel mai important centru comercial de legătură cu Țara Romînească și cu Moldova. Acest comerț are și a avut și în veacurile precedente, un caracter special; este vorba de schimbul între produse meșteșugărești, arme de metal, unelte și alte fabricate, frînghii, căruțe etc., vîndute de meșteșugarii și negustorii din Brașov, în schimb pentru produse

[1] N. Iorga, *op. cit.*, II, ed. II, p. 459.

[2] Radu Manolescu, *Schimbul de mărfuri dintre Țara Romînească și Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, 1957, p. 345—390. Cf. și St. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Romînești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921.

brute ale bogăţiei animale din Ţara Romînească: vitele, pieile, peştele, ceara. Aşadar, Braşovul joacă faţă de ţările romîneşti vecine rolul unui furnizor al produselor civilizaţiei materiale, orăşeneşti, faţă de o regiune rurală. Pe lîngă această observaţie, care explică şi situaţia Braşovului ca centru cultural pentru ţara vecină, mai trebuie subliniat şi faptul că la acest comerţ erau angajate numeroase oraşe şi tîrguri din ţările romîne de peste munţi, că orăşenii din aceste ţări cunoşteau Braşovul şi colaborau cu viaţa orăşenească de acolo. În sfîrşit, pe lîngă comercianţii din principate, şi comercianţii saşi braşoveni, cei mai bogaţi dintre negustorii care făceau comerţul peste munţi, un rol destul de apreciabil în legăturile comerciale ale Braşovului cu Ţara Romînească şi Moldova îl jucau aşa-numiţii „bulgari'' care erau romînii din suburbiul Şcheilor Braşovului. Se constată că această populaţie orăşenească romînească de la Braşov avea o activitate comercială, care presupune o clasă de oameni bogaţi, cu legături permanente cu Ţara Romînească [1].

În epoca începuturilor activităţii lui Coresi, deşi este o oarecare lacună în corespondenţa diplomatică dintre Braşov şi Ţara Romînească, se constată legături foarte prieteneşti în domnia lui Pătraşcu cel Bun: „Am legat credinţă şi frăţie cu domniile voastre'', scrie acest domn braşovenilor [2]. Socol, marele vornic al lui Pătraşcu, principalul factor al politicii boiereşti în vremea lui, avea legături comerciale cu Braşovul şi cu un oarecare Mihai Moga, negustor romîn de acolo, care era furnizorul său [3].

Epoca în care Coresi a lucrat la Braşov este caracterizată prin ridicarea unor familii bogate din patriciatul orăşenesc săsesc de la Braşov, în frunte cu Iohannes Benkner, judeţ al oraşului, care avea interese băneşti importante în diferite părţi ale Transilvaniei şi peste graniţele acelui principat. Astfel, în 1557, el cumpără cu 2 000 de florini (monetă de aur) „spălătoria de aur'' (a nisipurilor aurifere) de la Zlatna, în Munţii Apuseni [4]. Tot el înfiinţase la Braşov prima fabrică de hîrtie din acest oraş [5], ginerele său primise 4 500 de aspri de la Alexandru Lăpuşneanu, domnul Moldovei (în 1564), pentru a-i aduce mărfuri din Polonia [6]. Erau deci oameni angajaţi în afaceri comerciale, între care şi cele ce priveau ţările romîne.

Asemenea legături comerciale şi situaţia specială a lui Iohannes Benkner ca om de afaceri întinse explică sprijinirea tipografiei lui Coresi şi de către autorităţile civile şi bisericeşti din ţările romîne şi de către judeţul Braşovului, fără să recurgem la explicaţia exclusivă a intereselor de propagandă ale bisericii luterane, deoarece tipografia era o întreprindere meşteşugărească productivă. Orice operă de acest fel trebuie încadrată în împrejurările de istorie economică ale vremii.

Din punct de vedere bisericesc legăturile Braşovului cu Ţara Romînească şi Moldova au fost puţin studiate. Se poate afirma că tocmai în

[1] Aceste concluzii sînt trase din lucrările citate la nota precedentă.
[2] Gr. Tocilescu, *534 de documente istorice slavo-romîne*, Bucureşti, 1931, p. 365–366.
[3] *Ibidem*, p. 443.
[4] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, VI, p. XLVIII.
[5] *Ibidem*, IV, p. 181–182, 506.
[6] Hurmuzachi, *Documente*, XV–1, p. 606.

această epocă, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, se poate vorbi de circulația frecventă a fețelor bisericești ortodoxe din cele două țări la Brașov. Aceste legături se fac, se înțelege ușor, cu comunitatea romînească de la Șchei și prin aceasta cu biserica ortodoxă romînă din alte părți ale Transilvaniei. Astfel, în socotelile orașului Brașov întîlnim în repetate rînduri mențiuni despre ierarhii bisericii de peste munți: venirea vlădicii Isaia din Moldova la Brașov (1573) [1], „a venit vladica din Țara Romînească" (1578) [2], „a venit vladică și cu mai mulți călugări" (1579) [3]. Asemenea în anii 1581—1582, sînt pomeniți la Brașov: episcopul valah, un alt vlădică, precum și un episcop grec [4]. Sensul acestor vizitații episcopale, de peste munți, este că biserica romînă ortodoxă din Transilvania și în special cea din Șcheii Brașovului nu stetea izolată în fața propagandei reformei religioase, ci se afla în contact cu biserica din Țara Romînească și Moldova, se putea bizui pe sprijinul ei, care îmbrăca în anume împrejurări și un caracter politic.

În sfîrșit, situația specială a Șcheilor, cartierul romînesc orășenesc de la Brașov, stă în legătură atît cu comerțul cu Țara Romînească, cît și cu relațiile de altă natură: diplomatice, religioase, ale municipalității Brașovului cu țările romîne de peste munți. Am arătat mai sus că locuitorii din Șchei, așa-zișii „bulgari", aveau un rol activ în comerțul Țării Romînești și Moldovei cu Brașovul. Anume orășeni din Șchei erau oameni cu știință de carte și erau folosiți de municipalitate ca soli trimiși la domnii din Țara Romînească și Moldova [5]. În 1558 popa Dobre al bisericii Șcheilor este trimis la Socol vornicul atotputernic din Țara Romînească [6]. Anul următor este trimis de sfatul Brașovului la București popa Ivan de la aceeași biserică [7]. În 1572 au fost trimiși popa Voicul în Moldova, iar alți doi popi la mitropolitul Țării Romînești [8]. Tocmai în vremea funcționării tipografiei lui Coresi constatăm aceste legături, care nu înseamnă simple misiuni diplomatice interesînd afacerile orașului, ci un contact al orășenilor romîni din Șchei cu autoritățile politice și bisericești din Țara Romînească și din Moldova.

Biserica ortodoxă Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului fusese clădită încă din vremea domniei lui Neagoe Basarab cu banii acestui domn al Țării Romînești, rămînînd împreună cu comunitatea sub protecția domnilor romîni [9]. Este de observat însă că în cronica Șcheilor se arată că „lîngă aceasta (adică pe lîngă ajutorul domnului romîn) s-au sculat cu ajutor și orășenii de aci, bătrîni și tineri, bogați și săraci" [10], ceea ce subliniază existența inițiativei orășenești de la Șchei, cu mijloacele proprii.

---

[1] Hurmuzachi, *Documente*, XI, p. 809.
[2] *Ibidem*, XI, p. 819.
[3] *Ibidem*, XI, p. 820.
[4] *Ibidem*, XI, p. 823.
[5] Cf. *ibidem*, XV—1, p. 444 nota 7 (17 iunie 1545).
[6] *Ibidem*, XI, p. 797.
[7] *Ibidem*, XI, p. 801.
[8] *Ibidem*, XI, p. 808—809.
[9] Radu Tempea, *Istoria bisericii Șcheilor Brașovului*, ed. S. Stinghe, Brașov, 1899, p. 2.
[10] *Ibidem*.

Așadar în cadrul multiplelor legături între Brașov și Țara Romînească în secolul al XVI-lea, cartierul romînesc al Șcheilor își are importanța sa, ca un centru bogat, protejat de Țara Romînească și de Moldova, cu o comunitate ortodoxă interesată în legăturile comerciale, diplomatice și religioase cu aceste două țări.

Așezarea diaconului Coresi la Brașov

Coresi diaconul era un tipograf din linia de tipografi munteni, care învățară unul de la altul, începînd cu tipografii sîrbi veniți de la Veneția în Țara Romînească. Dimitrie Liubavici, nepotul lui Bojidar, a fost meșterul tipografiei lui Radu Paisie din Țara Romînească. În 1547, la tipărirea Apostolului slav din Tîrgoviște, apar alături de Dimitrie și ucenicii săi, Oprea și Petre [1]. Zece ani mai tîrziu, Octoihul mic slavon din 1557 este tipărit de același Oprea, devenit acum logofăt de cancelarie, iar în al doilea rînd este trecut numele lui Coresi [2]. Numai după aceea, Coresi devine conducătorul tipografiei. Așadar, Coresi își făcuse ucenicia în tipografia slavonă din Tîrgoviște, era urmașul tipografilor sîrbi așezați în Țara Romînească. Trecerea lui din Țara Romînească la Brașov a însemnat totodată și trecerea de la tiparul slavon la cel romînesc în această tipografie. Așezarea lui Coresi la Brașov are astfel o importanță deosebită pentru problema răspîndirii scrisului în limba romînă. Dacă meșterul tipograf a trecut munții chemat de luteranii sași din Brașov, aceasta ar fi o indicație că în adevăr de la dînșii a pornit inițiativa tipăririi cărților romînești. Dacă, dimpotrivă, a venit cu învoirea autorităților muntene ortodoxe, chemat de romînii din Brașov, atunci am putea întrevede o bază internă, romînească, a operei sale.

N. Iorga, observînd că primele cărți publicate de Coresi la Brașov, (cele cunoscute pe atunci de istorici) datează din 1559—1560, dată care corespunde cu domnia a doua a lui Mircea Ciobanul în Țara Romînească (ianuar 1558—21 septembrie 1559), cînd are loc o luptă aprigă între domn și o parte a marii boierimi, socotește pe Coresi un refugiat politic, obligat să-și caute patroni noi [3]. Coresi însă nu era boier, nu avea deci motiv să fugă în fața politicii de centralizare autoritară a domnului, căruia i se opuneau marii feudali cu imunități locale. Genealogia lui Coresi construită de Stoica Nicolaescu, după care diaconul tipograf ar fi fost tatăl lui Coresi logofătul din Țara Romînească (care apare în acte între 1572—1589), mare boier latifundiar, stăpîn a numeroase sate, este inexactă. Din actul de întărire a moșiilor lui Coresi logofătul, dat în 1572 de Alexandru Mircea voievod, rezultă că acest Coresi stăpînea, între altele, moșia Miroslăvești, „pentrucă o cumpărase jupan Coresi logofăt, tatăl lui Coresi logofăt" [4]. Mai întîi, acest Coresi logofăt, tatăl, nu poate fi identificat cu diaconul tipograf, pentru că niciodată acesta nu a purtat titlul de logofăt în cărțile sale, nici acela de *jupan*, adică boier mare. Pe de altă parte, dacă în 1572,

---

[1] I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia romînească veche*, I, p. 27 și 30.

[2] I. Bianu și D. Simonescu, *Bibliografia romînească veche*, IV, p. 4.

[3] N. Iorga, *Istoria literaturii romîne* I (ed. II), p. 176.

[4] Stoica Nicolaescu, *Diaconul Coresi*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", an. X (1909), p. 265—285. Pasajul citat din documentul din 1572, la p. 273.

Coresi logofătul moştenise moşiile tatălui său, după cum rezultă din actul citat, publicat de însuşi Stoica Nicolaescu, aceasta înseamnă că tatăl logofătului era mort la acea dată, pe cînd Coresi diaconul era viu şi lucra din greu la tipografia din Braşov. Nici genealogia propusă de Nerva Hodoş pe temeiul aceloraşi acte, după care diaconul ar fi fost fratele şi nu tatăl lui Coresi logofătul [1], nu se poate susţine, deoarece în aceste acte sînt pomenite rudele logofătului, care iau parte la averea părintească, între alţii, fratele său, Drăgan, nu însă şi diaconul Coresi. Nici nu ne putem închipui ca diaconul să fi fost boier mare, cu moşii şi venituri, şi totuşi să fi rămas meşteşugar la tipografie. Coresi este un nume propriu, nu de familie, deci nu este cu nimic dovedită înrudirea între diferiţii Coresi din Ţara Romînească în veacul al XVI-lea. Diaconul Coresi era un meşteşugar ieşit din mediul orăşenesc, căci avea un nume grecesc, obişnuit în acest mediu, dar cunoaşterea adîncită a limbii romîne îl arată a fi pămîntean.

S-a dovedit, de altfel, că prima carte tipărită de Coresi la Braşov, împreună cu Oprea logofătul, este Octoihul Mic din anul 1557 (început la 12 iunie 1556, terminat la 14 ianuarie 1557) [2], deci înainte de domnia lui Mircea Ciobanul. Nu mai poate rămîne în picioare deci explicaţia mutării lui Coresi la Braşov de teama prigoanei lui Mircea vodă. Dimpotrivă, Coresi s-a întors la Tîrgovişte şi a tipărit acolo, „cu zece ucenici", Triodul-Penticostar slavonesc între 8 iulie 1557 şi 30 iulie 1558 [3]. În timpul acestei lucrări, la 26 decembrie 1557, moare Pătraşcu cel Bun şi la începutul lui ianuarie, în anul următor, se ridică în scaun Mircea Ciobanul, ca domn al Ţării Romîneşti. Mircea e pomenit în Triodul-Penticostar ca cel din porunca căruia s-a tipărit cartea, deci ca patron al tipografiei. După aceea, în 1559—1560 Coresi se mută din nou la Braşov, unde rămîne definitiv [4]. Reţinem faptul acestor mutări succesive, care nu pot avea alt înţeles decît comenzi şi lucrări succesive date meşterului, care se afla în acelaşi timp în legătură şi cu Tîrgoviştea şi cu Braşovul.

Pe temeiul tipăririi primei cărţi a lui Coresi la Braşov în 1556, Al. Procopovici a încercat să arate că diaconul Coresi a fost adus la Braşov de domnul Ţării Romîneşti, Pătraşcu cel Bun, care în anul 1556 a făcut o expediţie în Transilvania împreună cu domnul Moldovei. Deci, după Procopovici, Coresi şi Oprea logofătul au venit la Braşov, nu ca „fugari umili", pentru a intra în serviciul saşilor, ci în serviciul bisericii lor, ca oameni ai lui Pătraşcu vodă, domnul Ţării Romîneşti, „căci domnii romîni se bucurau atunci de destulă autoritate" [5]. Nu ne îndoim că diaconul Coresi a plecat la Braşov cu învoirea patronilor săi din Ţara Romînească, altfel nu ar fi putut lua cu el tipografia din Tîrgovişte (forma literelor cărţilor tipărite la Braşov, precum şi vignetele şi ornamentele sînt în mare

[1] N. Hodoş, *Un fragment din Molitvelnicul diaconului Coresi*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, Buc., 1903, p. 241.

[2] I. Bianu şi D. Simonescu, *op. cit.*, IV, p. 3—6.

[3] *Ibidem*, IV, p. 168—169.

[4] C. Lacea, *Aşezarea definitivă a lui Coresi la Braşov*, în „Revista filologică", II, 1928—29, p. 354—358. Cf. şi A. Filimon, *Contribuţii la bibliografia romînească veche*, în „Dacoromania", V, 1929, p. 601—604.

[5] Al. Procopovici, *De la Coresi diaconul la Teofil mitropolitul lui Matei Basarab*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Buc., 1927, p. 294.

parte identice). De altfel, dintre cărţile tipărite de Coresi la Braşov, o parte sînt dedicate domnilor succesivi din Ţara Romînească, desigur cu ştirea şi învoirea lor. Totuşi, de aci nu reiese că tipografia lui Coresi ar fi fost impusă la Braşov de Pătraşcu cel Bun, aşa cum spune Procopovici. Se pune fireşte întrebarea, ce interes aveau domnii Ţării Romîneşti să folosească autoritatea lor ca să fie primit Coresi la Braşov? Probabil Procopovici se gîndea la o operă de propagandă ortodoxă, de înzestrare de cărţi pentru bisericile romîneşti din Transilvania. Dar aceasta se putea face şi cu cărţi tipărite la Tîrgovişte şi trimise peste munţi. Dacă aşezarea lui Coresi la Braşov ar fi fost impusă de domnii romîni cu prilejul expediţiei lor militare din 1556, cum se face că tipograful s-a menţinut în acest oraş timp de 25 de ani, cu toate împrejurările politice schimbătoare? Este mai probabil să admitem că diaconul a fost chemat la Braşov de cei ce aveau nevoie de dînsul şi că domnul Ţării Romîneşti a îngăduit aceasta, pentru că aducerea lui acolo convenea intereselor lui de domn ortodox. Coresi s-a menţinut însă graţie sprijinului celor care l-au chemat.

De aceea trebuie părăsită şi teoria care explică venirea lui şi întreaga lui activitate de publicare de cărţi romîneşti la Braşov numai prin propaganda luterană a municipalităţii oraşului. Problema este mult mai complexă : venit cu îngăduinţa domnilor romîni, păstrat din cauza intereselor materiale, dar şi religioase locale, Coresi a desfăşurat o operă culturală, bazat în parte pe interese materiale: vînzarea cărţilor [1], în parte pe interese religioase, care se desfăşoară în cadrul luptei pentru apărarea ortodoxiei împotriva propagandei reformei. Istoricii care, văzînd că în opera tipografiei lui Coresi se întîlnesc şi influenţe ale gîndirii religioase ale reformei, alături de baza ortodoxă a celor mai multe cărţi ale lui, au conchis că tipograful lucra numai la comandă, indiferent de cuprinsul cărţilor editate, fără să înţeleagă că în aceste contraziceri aflătoare în scrierile editate de Coresi se oglindesc de fapt fazele luptei între ortodocşi şi luterani. Patronajul săsesc luteran asupra cărţilor tipărite de Coresi este încă o problemă de discutat. Este adevărat că o parte dintre aceste cărţi poartă indicaţia că s-au publicat „din porunca" judeţului sas al Braşovului, Iohannes Benkner. Dar este de observat că şi prima carte a lui Coresi ieşită de sub teascurile sale, la Braşov, în 1556—1557, Octoihul Mic, a fost scrisă tot „cu porunca lui Haneş Begner judele Braşovului". Totuşi, această carte, cu care începe activitatea lui Coresi la Braşov este o carte liturgică ortodoxă, scrisă în slavoneşte. Ce fel de patronaj luteran era acela care *porunceşte* tipărirea cărţilor ortodoxe slavone? Şi alte cărţi slavoneşti publicate de Coresi la Braşov, alături de cele romîneşti, cuprind „porunca" aceluiaşi judeţ, Benkner, de pildă Evangheliarul slavonesc din 1562. Iar pe de altă parte, nu toate cărţile publicate în amintita tipografie sînt puse sub patronajul judeţului orăşenesc al saşilor. Psaltirea romînească din 1570, lucrare fundamentală pentru introducerea limbii romîne în biserică, este lipsită de menţiunea judeţului. Coresi singur se adresează

[1] *Legăturile romînilor ardeleni cu reformaţiune*, în „Cultura creştină", Blaj, I, 1911, p. 553 nota şi St. Meteş, *Istoria bisericii romîneşti din Transilvania*, Sibiu, 1935, p. 126 : „Saşii ca negustori, aveau în vedere cîştigul bănesc prin tipărirea cărţilor sfinte şi nu cîştigarea sufletelor «blochilor», pentru cari ei aveau un adînc dispreţ".

în această carte cititorilor : „Eu, diaconu Coresi, daca văzui că mai toate limbile au cuvîntul lu dumnezeu în limba lor, numai noi, rumînii, n-avăm...”[1].

În lumina acestor constatări se pune întrebarea : în ce consta patronajul judeţului Braşovului asupra tipografiei lui Coresi? Era el proprietarul tipografiei, iar Coresi simbriaşul său? Sau judeţul era numai un protector, în calitatea sa de primar, care subvenţiona şi tipărirea unora dintre cărţi? Din cele spuse mai sus rezultă că tipografia era independentă de sfatul orăşenesc luteran al Braşovului, de vreme ce tipărea cărţi slavoneşti şi ortodoxe, precum şi cărţi fără indicarea numelui judeţului. Nu excludem posibilitatea ca pentru anume cărţi, în anume împrejurări, să se fi exercitat asupra tipografiei romîneşti presiuni de ordin religios şi de asemenea şi din partea principelui Transilvaniei, dar e vorba de presiuni din afară; tipografia de cărţi romîneşti şi slavone nu era a lor. Pomenirea „poruncii” conducătorului autonom al municipalităţii din Braşov, în condiţiile amintite mai sus, nu poate fi o dovadă că judeţul Braşovului era editorul cărţilor romîneşti. Pomenirea lui în aceste cărţi înseamnă în primul rînd un omagiu cuvenit autorităţii politice, sub oblăduirea căreia stătea toată activitatea publică din oraş. Judeţul era interesat, în anume cazuri, şi băneşte, la vînzarea cărţilor, pentru că susţinea cu banii săi tiparul. Astfel, Luca Hirschel judeţul Braşovului declară că a susţinut tipărirea Evangheliei cu învăţături în romîneşte din 1581, carte pur ortodoxă: „nu mai cruţai de în avére ce-mi era dăruită de dumnezeu a da la acestu lucru”[2]. E vorba, precum se vede, de averea personală agonisită de Hirschel, nu de banii municipalităţii. Acelaşi Hirschel se interesa, în schimb, într-o scrisoare către judeţul Bistriţei, de vînzarea exemplarelor acestei cărţi şi de plata sumelor cuvenite[3]. Aceasta nu înseamnă însă că editarea cărţilor se făcea sub supravegherea luteranilor din Braşov, în ce priveşte conţinutul acelor cărţi.

Aşadar, nodul problemei originilor primelor cărţi romîneşti tipărite se află în răspunsul la întrebările : cine era proprietarul tipografiei conduse de Coresi şi sub al cui patronaj se tipăreau cărţile din această tipografie, în timpul cînd a funcţionat la Braşov?

Proprietarul preselor şi al literelor era, încă din timpul cînd tipografia se afla în Ţara Romînească, meşterul tipograf. El nu era un salariat al unei întreprinderi, ci stăpînul uneltelor sale, cum era obiceiul meşteşugarilor din evul mediu. Aceasta rezultă din prefaţa Apostolului slav tipărit de meşterul Dimitrie Liubavici la Tîrgovişte, în 1547. Prefaţa se termină cu cuvintele următoare (în slavoneşte) : „în cetatea de scaun Tîrgovişte, în casele lui Dimitru”[4]. Dacă tipografia se afla în casa particulară a lui Dimitrie Liubavici la Tîrgovişte şi nu într-o casă sau mănăstire domnească, este evident că Dimitrie era şi proprietarul preselor din casa lui.

[1] I. Bianu şi N. Hodoş, *op. cit.*, I, p. 92.

[2] *Ibidem.*

[3] Hurmuzachi, *Documente*, XI, p. 656.

[4] *Ibidem*, I, p. 514. Cuvintele de la urmă : „în casele lui Dimitru”, sînt scrise în criptografie în textul slav şi au fost descifrate de A. Iaţimirski şi L. Stojanovici, doi slavişti, unul rus, celălalt sîrb.

Tipografia, căci e vorba de aceeaşi tipografie, a trecut, desigur prin cumpărare, de la Dimitrie Liubavici la Oprea logofătul şi de la acesta la Coresi diaconul, fostul său ajutor. În timpul funcţionării tipografiei la Braşov, Coresi era proprietarul ei, precum rezultă dintr-o hotărîre judecătorească din acel oraş, din 19 iunie 1570. Un oarecare Laurentius Fronius s-a plîns împotriva lui Coresi, tipograful romîn (*wieder den Koryzam den walachischen buchdrucker*), care îi era datornic şi a cerut să-i reţie presa tipografică pentru datorie, dar magistraţii oraşului hotărăsc ca Laurentius să fie despăgubit „cu alte bunuri", „iar Coresi să-şi ţie presa" [1].

Acest foarte interesant document dovedeşte că diaconul Coresi era stăpînul tipografiei pe care o conducea, de vreme ce i-se putea sechestra presa tipografiei, ca avere proprie, pentru datoriile făcute. Aşadar, tipograful romîn şi nu municipalitatea oraşului, poseda şi uza de tipografie. Tipografia lui Coresi şi cărţile tipărite de dînsul n-au fost ale municipalităţii luterane, ci ale meşterului venit din Ţara Romînească şi au rămas ale lui.

Luteranii nu puteau deci impune meşterului cărţilor să tipărească ori ce fel de texte, ele nu se puteau tipări decît cu consimţămîntul lui.

Oricît de importantă pentru problema originilor primelor cărţi romîneşti tipărite ar putea fi stabilirea persoanei sau a instituţiei care era proprietara tipografiei, trebuie însă să facem o deosebire între proprietarul tipografiei şi patronul ei. Uneltele erau ale meşterului, dar el putea fi folosit, în cazul tipografiei, de un singur patron. Patronul este acela care tutelează tipografia, clientul, în sensul că ea lucrează pentru dînsul şi tipăreşte cărţile lui. În timpul cînd tipografia a funcţionat în Ţara Romînească, patronul ei exclusiv a fost domnul acelei ţări, şi conducerea bisericească de acolo, din a căror poruncă şi cu a căror cheltuială s-au tipărit toate cărţile slavone, atît în vremea cînd conducea tipografia Dimitrie Liubavici, cît pe vremea conducerii lui Oprea logofătul şi a lui Coresi. Trecînd la Braşov, tipografia şi-a schimbat patronul. Deşi a păstrat legătura cu domnii Ţării Romîneşti, dovadă că li se dedică o parte din cărţile publicate de Coresi la Braşov, totuşi tipărirea cărţilor romîneşti şi slavone se face acum după comanda, cu controlul şi în parte cu cheltuiala altui patron. Nu poate fi vorba, cum am arătat mai sus, de patronajul municipalităţii săseşti. Ni se pare că răspunsul la întrebarea asupra patronajului reiese fireşte din faptul că toate cărţile tipărite de Coresi la Braşov au fost publicate pentru biserica romînă. În aceste condiţii, patronul său nu putea fi decît biserica romînă de acolo.

Adevăraţii patroni ai lui Coresi, cei care l-au chemat şi l-au ţinut apoi la Braşov, au fost conducătorii comunităţii orăşeneşti din suburbiul romînesc al Şcheilor Braşovului, care erau totodată patronii bisericii lor din acel centru orăşenesc. Aceasta rezultă şi din anume declaraţii ale lui Coresi însuşi, cînd în prefaţa Evangheliei cu învăţături în romîneşte, din 1564, spune că a tipărit cartea, „deacă văzum jelaniea (cererea) a

---

[1] Ivanyi Bela, *Könyvek, könyvtár, könyvnyomdák Magyarországon, 1331–1600* [Cărţi, biblioteci, tipografii în Ungaria, 1331–1600], Budapesta, 1937, p. 599. Cf. pentru acest text, Barbu Theodorescu, *Locul lui Coresi în cultura romînă*, în „Biserica ortodoxă romînă", LXXVII, 1959, nr. 3–4.

mulți preuți"[1]. Bineînțeles, e vorba de preoții romîni, cei mai apropiați de dînsul erau cei de la biserica sf. Nicolae din Șcheii Brașovului. Pe de altă parte, în cronica popei Vasile de la aceeași biserică, cronica cea mai veche, cu caracter oficial, a comunității romînești de la Șchei, se vorbește de preoții Iane și Miha, ai bisericii de acolo, de pe la 1570—1580, adică din epoca activității lui Coresi la Brașov. În vremea păstoriei acelor doi preoți, spune cronicarul, „multe cărți s-au tipărit și pre limba rumînească și pre limba slovenească și mult s-au nevoit acești păstori cu turma lui Hristos și cu biserica"[2]. Așadar rezultă din afirmația cronicii bisericii, că preoții, reprezentanți ai comunității orășenești romînești, sînt cei care „s-au nevoit", au luat inițiativa tipăririi cărților, atît a celor romînești, cît și a celor slavone, ei iau asupra lor meritul tipăririi cărților ieșite din tipografia condusă de Coresi. Ei l-au chemat la Brașov pentru nevoile întregii Transilvanii ortodoxe și ei sînt adevărații patroni ai lui Coresi.

Nu numai din aceste texte amintite reiese acest lucru, ci mai ales din întreaga analiză, pe care am făcut-o asupra împrejurărilor în care a venit Coresi la Brașov și a lucrat acolo : venirea lui succesivă, cu lucrări executate cînd la Tîrgoviște, cînd la Brașov, îngăduirea primită de la domnul Țării Romînești, stăpînul tipografiei, o aprobare care se putea da numai în favoarea unei comunități ortodoxe romînești și în special caracterul ortodox al cărților tipărite la Brașov, cu influențe sporadice, dar nehotărîtoare, ale reformei, ceea ce arată că ele se publicau de aceeași comunitate, aflătoare sub influența superioară a unor autorități luterane, față de care opune rezistență. Acest din urmă aspect al problemei urmează să fie discutat mai pe larg în cele următoare.

Cărțile tipografiei din Brașov și reforma religioasă

Tipărirea cărților romînești în Transilvania în veacul al XVI-lea corespunde cu epoca introducerii și înfloririi reformei religioase luterane și calvine, la sași și la unguri, în această provincie. Precum se știe, reforma proclama traducerea cărților bisericești în limba poporului, ținerea liturghiei în limbile „vulgare". Ar rezulta de aci că tipărirea primelor cărți bisericești în romînește, tocmai în această vreme, nu poate fi independentă de curentul reformei în Transilvania. Nu contestăm existența unui exemplu în această privință, dar socotim că publicarea cărților romînești s-a făcut în sînul bisericii ortodoxe, din inițiativă populară romînească.

Simpla existență a curentului reformei religioase în Transilvania în acea epocă nu este o dovadă suficientă că biserica reformată este aceea care a introdus limba poporului în biserica romînilor. Este adevărat că s-au făcut încercări de reformare, de scurtă durată, a ierarhiei bisericii romîne din Transilvania. Principele Transilvaniei Ioan Sigismund Zapolya (în a doua domnie 1556—1571; pînă la 1559 sub regența mamei sale, Isabela Iagellona) a trecut la luteranism, apoi la calvinism și a numit episcopi calvini în fruntea bisericii romîne. Poruncile principelui și ale dietei Transilvaniei obligau pe popii romîni să citească liturghia în romî-

[1] I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 518.

[2] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, V, 1909, p. 3, și versiunea în romînește, la Radu Tempea, *Istoria bisericii Șcheilor Brașovului*, ed. St. Stinghe, Brașov, 1899, p. 5.

neşte şi să admită ritualul calvin [1]. Prima poruncă adresată preoţilor romîni, să fácă liturghia numai în limba romînă, datează din 11 noiembrie 1567 [2], iar hotărîrea de a se calviniza biserica romînă s-a luat în sinodul de la Aiud, în 1569 [3]. Primul episcop calvin romîn a fost Gheorghe din Sîngiorz, la sfîrşitul anului 1566, urmat de Pavel din Turdaş, numit în 1569 [3]. Dar calvinizarea ierarhiei romîneşti din Transilvania a fost de scurtă durată. În 1571, cinci ani abia după numirea primului episcop calvin romîn, Ioan Sigismund Zapolya moare şi este ales principe al Transilvaniei catolicul Ştefan Bathory, care îngăduie imediat formarea unei episcopii romîne ortodoxe la Vad [4].

Apariţia primelor cărţi romîneşti bisericeşti nu se datoreşte acestui scurt episod de istorie bisericească. Activitatea tipografiei lui Coresi începe înainte de calvinizarea bisericii romîne din Transilvania şi a continuat şi după moartea lui Ioan Sigismund Zapolya. Prima carte tipărită de Coresi în romîneşte datează din anii 1560—1561 [5], iar primul episcop calvin a fost numit în 1566.

Rămîne însă, la Braşov, posibilitatea unei presiuni exercitate asupra bisericii romîne de către municipalitatea săsească luterană, care a trecut la luteranism în prima jumătate a veacului al XVI-lea. Avem în adevăr o indicaţie în cronica săsească a lui Simon Massa, care scrie sub data de 11 martie 1559 : „Iohannes Benkner judele Braşovului cu ceilalţi sfetnici au reformat biserica valahilor şi le-au impus (proposuit) să înveţe preceptele catehismului (luteran)" [6]. Această informaţie se află şi în cronica săsească a lui Josef Teutsch într-o formă deosebită : „1559, ziua martie 12, a poruncit domnul Johannes Benkner, judele Braşovului, valahilor cei de lîngă oraş [7] să înveţe catehismul şi prin aceasta să treacă la reformă, dar acest lucru a fost de puţin folos" (es half aber wenig)[8]. Vom reveni asupra acestor pasagii de cronică [9], reţinem deocamdată faptul mărturisit că încercarea de a cîştiga pe romînii din Braşov la reformă nu a izbutit. Se făcuse o presiune asupra lor, dar ei s-au împotrivit. O spune de altfel lămurit şi cronica bisericii Şcheilor, vorbind despre preoţii de acolo din veacul al XVI-lea, care „cu luptă trudindu-să, au ţinut sfînta biserică şi s-au muncit cu multă osteneală, de au păstrat lucrurile legii (religiei), de nu s-au schimbat"[10]. Este o aluzie clară la presiunile luterane şi la împotrivirea orăşenilor din Şchei.

[1] *Cîteva date despre preoţii romîni calvini*, în „Cultura creştină", Blaj, I, 1911, p. 44 şi urm. *Legăturile romînilor ardeleni cu reformaţiunea*, *ibidem*, I, p. 515 şi urm.; Révész Imre, *Reformaţiunea între romînii din Transilvania*, Debreţin, 1937 (în limba maghiară) şi recenzia din „Anuarul Institutului de Istorie", Cluj, VII, p. 727—729. Idem, *La Réforme et les Roumains de Transylvanie*, în „Archivum Europae centro-orientalis", III, 1937, p. 279—316.

[2] Hurmuzachi, *Documente*, XV—1, p. 625—626.

[3] *Ibidem*, p. 638—639.

[4] St. Meteş, *Istoria bisericii romîneşti din Transilvania*, Sibiu, 1935, p. 81, 83, 91—92.

[5] Asupra acestei date, vezi mai jos, paragraful intitulat : *Catehismele romîneşti*.

[6] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, IV, p. 180.

[7] Se înţelege, din suburbiul Şcheilor.

[8] *Quellen*, IV, p. 100.

[9] În paragraful despre *Catehisme*.

[10] Radu Tempea, *op. cit.*, p. 1 ; *Quellen*, V, p. 1 : „dass die Religion ist ungeändert verblieben".

Argumentul principal care arată că biserica din Braşov, a romînilor din Şchei, nu a trecut la luteranism, că tipografia de cărţi de acolo nu a fost în serviciul luteranilor, este constatarea că scrierile tipărite de Coresi, elevii şi colaboratorii lui, nu sînt, luate în bloc, cărţi luterane, ci dimpotrivă, cărţi ortodoxe. Acesta este faptul esenţial care arată că opera de introducere a limbii romîne în biserică nu a fost patronată, nici iniţiată, de luterani sau de calvini, ci trebuie socotită ca o operă de iniţiativă romînească, ortodoxă, o pagină de istorie internă. O analiză mai amănunţită a producţiei tipografice amintite, lămureşte clar acest lucru : Din 35 de cărţi tipărite de Coresi şi de ceilalţi tipografi romîni din Transilvania între 1557 şi 1588, 23 sînt scrise în limba slavonă, 3 sînt slavo-romîne, pe care le putem socoti prin esenţa lor ortodoxe şi 9 sînt romîneşti.

Aşadar, majoritatea cărţilor tipărite sînt slavoneşti, ceea ce este o dovadă că tipografia lui Coresi era în slujba ortodocşilor şi că păstra tradiţia medievală, alături de tendinţele de înnoire.

Dintre cele 9 cărţi romîneşti, 6 sînt curat ortodoxe : liturghia atribuită lui Vasile cel Mare şi Ioan Gură de Aur, adică ritualul ortodox, Evanghelia, Psaltirea, Apostolul, cu indicaţii liturgice în slavonă, cu ordinea citirii pasagiilor în ritualul ortodox. Nici una din aceste cărţi nu conţine vreo aluzie în legătură cu reforma. Dimpotrivă, una din ele cuprinde chiar atacuri contra reformei, rămase neobservate pînă acum. În Evanghelia romînească cu învăţături, tipărită de Coresi în 1581, în predoslovie, după ce arată că această carte trebuie păstrată neschimbată, „nici să adaugă, nici să ia nemica", se face aluzie la împrejurările bisericeşti de atunci, care impun o pază mai mare a credinţei : „Insă mai vîrtosu într-acestu greu ce e în lume acum : derep-ce că mulţi oameni creştineşti întru multe chipuri de credinţe şi de învăţături noao pleacă-se şi întru părerile loruşi sălbătăcescu-să şi dentru o împreunare a credinţeei ce era lăcuindu ei se întorcu [1], şi den sfătuirea legiei şi a credinţeei iară ei se striinează" [2]. Cartea va întări pe cei ce o citesc, pentru a nu „se amistui întru ei varece eresure" [3]. Deci, în vremea noastră au apărut credinţe nouă, adică luteranismul şi calvinismul. Cei care vor fi aplecaţi spre ele, după părerea autorului prefeţei, „sălbătecescu-se". Cartea, deşi scrisă romîneşte, în limba poporului, este totuşi destinată să ferească pe romîni de „eresure", adică de erezie.

Şi totuşi această carte îndreptată împotriva reformei religioase este şi ea publicată „cu porunca" lui Luca Hirschel, judeţul sas luteran de atunci al Braşovului, care spune în aceeaşi prefaţă : „Eu jupînulu Hîrjilu, judeţulu den cetatea Braşovului şi a totu ţinutulu Bîrsei, foarte cu inimă fierbinte... jeluia la această luminată carte" [4]. Este deci o dovadă care confirmă părerea noastră arătată mai sus că patronajul judeţilor Braşo-

[1] Adică : părăsesc comunitatea din care făceau parte.

[2] Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură* (*1581*), ed. S. Puşcariu şi A. Procopovici, Bucureşti, 1914, p. 3.

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem*, p. 5. Cf. Gr. Scorpan, *Locul Cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică din sec. XVI-XVII*, în „Cercetări istorice", XIII—XVI, 1—2, 1940, p. 551—556, crede, bazat pe două omisiuni neconcludente din *Cazania* din 1581, că a fost scrisă sub presiune luterană, ceea ce nu este admisibil.

vului asupra tipografiei lui Coresi înseamnă recunoașterea unei autorități publice și un ajutor bănesc, dar nicidecum un patronaj religios și cu atît mai puțin editarea însăși a cărților.

În ce privește celelalte trei cărți romînești, în care recunoaștem înrîuriri ale reformei, una este Palia de la Orăștie tipărită în 1582, care a fost tipărită din inițiativa lui Mihai Tordași episcopul romîn calvin, după cum arată introducerea [1], dar nici în această introducere, nici în cuprinsul cărții, nu se află nici o aluzie de propagandă a reformei, nici o pomenire despre Calvin : cartea este adresată romînilor în general. La sfîrșitul introducerii se află chiar declarația celor doi tipografi „Eu Șerban diiacu, meșterul mare a tiparelor și cu Marien diac", care garantează despre valoarea cărții : „dîndu în mîna noastră céste cărți, cetindu și *ne plăcură* și le am scris voo, romîni, să le cetiți..." [2]. Socotim că avem a face aci cu afirmarea drepturilor tipografilor de a nu tipări decît ceea ce le convine, o afirmare a calității lor de stăpîni ai tipografiei : li s-au dat cărțile, ei le-au aprobat și numai de aceea le-au tipărit. Șerban (fiul lui Coresi) și Marian nu sînt în slujba episcopului, ci acceptă, ca ortodocși, tipărirea cărții ce li s-a dat.

Mai rămîn numai două cărți romînești cu influențe vădite ale reformei religioase : prima este *Catehismul* (Întrebare creștinească), a doua : Evanghelia cu învățături, urmată în același volum de Molitvelnic, tipărite la Brașov de diaconul Coresi în 1564. Despre Catehism, care ridică probleme speciale, ne vom ocupa mai jos. Ajunge să spunem deocamdată că această carte, deși tradusă din ungurește după un catehism luteran [3], totuși cuprinde simbolul credinței (deci dogmele fundamentale), rugăciunea tatăl nostru și decalogul, nu după textul luteran folosit, ci traduse separat, după un text slav ortodox. Editorul a vrut să arate prin aceasta că se menține pe terenul dogmei ortodoxe.

Evanghelia cu învățături de la 1564 a fost publicată, deosebit de celelalte cărți, ca o comandă a unui nobil ungur, Forro Micloș, „chelcuig (cheltuială) și banii pre acest lucru înduratu-se-au a da jupînulu Foro Miclăușu". Comentariul (tîlcul), sub formă de predici, cuprinde o serie de principii ale reformei, expuse cu vervă și energie polemică, ceea ce face din această carte una din cele mai vechi și mai interesante scrieri de polemică socială și religioasă din vechea noastră literatură, cu aluzii la viața economică a vremii [4]. „Caută pre patriarși și pre vlădici și pre mitropoliți și pre episcopi și pre călugări și pre popi, cum ei sînt și domni și sfétnicii domnilor, căce că tac și nu mărturisesc drept pre Hristos, ce grăesc după

[1] *Palia d'Orăștie* (*1581—1582*), I, ed. Mario Roques, Paris, 1925, p. 11.

[2] *Ibidem*, p. 12.

[3] Cf. N. Sulică, *Catehismele romînești din 1544 și 1559. Cercetări cu privire la izvoarele lor*, în „*Anuarul liceului de băieți Al. Papiu Ilarian din Tîrgu Mureș pe anii 1932—1935*", Tîrgu Mureș, 1936, p. 47 101.

[4] Am folosit în prezenta cercetare copia fotografică a *Evangheliei cu învățături* din 1564, de la Biblioteca Academiei R.P.R., C. V. nr. 13. Pentru o copie manuscrisă din secolul XVII a acestui text, cf. V. Drimba, *O copie din secolul al XVII-lea a tîlcului Evangheliilor și Molitvelnicului diaconului Coresi*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor", IV, 1955, p. 535 și urm.

voia oamenilor, să fie în cinste înaintea lor"[1]. Aşadar, cîrmuitorii bisericii sînt *domni*, adică stăpîni feudali. „Că sînt mulţi episcopi, călugări, egumeni, popi, carei văd destule strîmbătăţi în viaţa lor... ce vrînd să placă domnilor, boiarilor, că să tem de voivodă, că-i va ruşina şi-i va scoate de în cinste... că se vor mîniia şi vor lua de la ei episcopiia au vlădiciia"[2]. Datoria cîrmuitorilor bisericii este „să învéţe şi să strige tare, dojenească, cum să nu piară mişelamea"[3], deci în locul bisericii feudale, să fie o biserică apărătoare a celor asupriţi. Din vina cîrmuitorilor nelegiuţi ai bisericii au căzut atîtea ţări în stăpînirea turcilor: „pildă poate voao fi şi cele împărăţii şi oraşe creştineşti cătră răsărita soarelui şi cătră amiază zi, pre unde au propovedit sfînt Pavel apostol, iară acum biruesc turcii şi mai mulţi ţin légea lu Mahamet al turcilor, pentru nehărniciia, unde au fost léneşi şi n-au socotit mai marii besérecii, patriarşii şi vlădicii, episcopii, cinstea lu dumnezeu, ce-u mai iubit cinstea lor, domniia şi venitul... derept aceia dumnezeu s-au mîniiat ş-au călcat pre ei supt picioarele păgînilor". Şi azi oamenii nu ţin legea creştinească, „mai tare cei mai mari, vlădicii şi judecătorii. Derept aceea mă tem că văm şi noi peri rău călcaţi de limba păgînă, să (dacă) nu văm priimi şi să nu văm asculta, loa-va dumnezeu de la noi"[4]. Această critică socială împotriva celor mari, conducătorii lumii feudale, şi în special împotriva bisericii feudale poate fi socotită un ecou al reformei luterane şi calvine, dar nu are în sine un caracter neapărat de influenţă externă. O putem foarte bine înţelege şi în gura orăşenilor de la Şcheii Braşovului.

Totuşi sînt alte pasaje care condamnă influenţa din Ţara Romînească şi de la Moscova sau din Orient asupra bisericii romîne, dar în acelaşi timp şi influenţa nemţească, deci a reformei. Creştinii sînt invitaţi să judece singuri, interpretînd sfînta scriptură: „Că noao nu vine légea nece de în Ierusalim, nici de la Roma, nici de în Ţara Grecească, nece Nemţească, nece Rumînească, nu de la Leşască, nici de la Moschicească, ce e lăsată şi tocmită de Iisus Hristos şi iaste scrisă în scriptura sfîntă"[5]. Toate acestea nu au caracter dogmatic, nu se ating de dogmele şi de tradiţia bisericii ortodoxe. În schimb, atunci cînd se ridică împotriva cultului sfinţilor, împotriva mănăstirilor, scriitorul are un caracter mai vădit calvin: Hristos nu va zice: „veniţi carei aţi cinstit sfinţii morţi şi trupurile lor aţi sărutat sau carei aţi făcut besereci şi mănăstiri ş-aţi dat dare multe, aur şi argint şi sate la acele locure, nici va zice: veniţi podobitorii şi închinătorii icoanelor şi miluitorii mănăstirilor"[6]. „Aceia nu cred carei se roagă sfinţilor morţi, lu sfîntu Pătru şi lu sfîntu Pavel, sau sfintei Mariei, că numai unul Isus Hristos iaste îmblătoriul derept noi"[7]. Tot de caracter calvin este afirmaţia că popii, ca şi sfinţii „nu pot erta păcatele", precum şi atacul împotriva cultului morţilor şi mai ales principiul că faptele bune nu pot

[1] Copia fotografică citată, f. 81.
[2] *Ibidem*, f. 231.
[3] *Ibidem*, f. 434.
[4] *Ibidem*, f. 181–182.
[5] *Ibidem*, f. 225.
[6] Citat din aceeaşi carte de N. Iorga, *Istoria literaturii romîne*, I, p. 188.
[7] *Ibidem*, I, p. 186.

mîntui sufletele, care pot nădăjdui numai în credinţă, ceea ce constituie principiul pasiv al graţiei, caracteristic pentru învăţătura lui Ioan Calvin: „Ce tu, creştine, socoteşte bine: poţi face atîta lucrure, cîte pohtéşte Dumnezeu de la tine, au ba. Poţi ţinea toate poruncile?... Credinţa dreptă, aceia iaste a noastră moşiia, pentru credinţă, nu pentru slujba, dar aleşilor gătită iaste''[1].

Şi cu toate acestea, nici această carte nu este o carte de învăţătură a bisericii calvine. Autorul recunoaşte că trebuie să postim, pe cînd întreaga reformă a renunţat şi a denunţat posturile. „Cine e om creştin, grăi-va bine cum se cade de pre postu sau ajun... mai tare (în) această vreme de apoi, unde vedem mînia lui dumnezeu pre creştini''[2]. Autorul citează în mai multe locuri pe părinţii bisericii ortodoxe, nerecunoscuţi de reformă: „Vasile, Grigorii, Athanasie, Zlataust, Chiril''[3] el vorbeşte de praznicele născătoarei de dumnezeu[4], despre îngeri[5], deşi calvinii şi luteranii resping cultul Mariei şi al îngerilor. Versetele Evangheliei sînt aşezate după duminicile postului, în ordinea ritualului ortodox şi sînt indicate chiar în limba slavonă[6].

La fel şi Molitvelnicul, care este anexa Evangheliei cu învăţături, prezintă acelaşi compromis religios. Textul este tradus, cum s-a dovedit, după *Agenda* luterană în limba maghiară a lui Gaspar Heltai din 1559, dar din comparaţia originalului cu traducerea romînească se vede că, deşi slujba cununiei şi a botezului sînt redate în linii generale după ritualul luteran, cu formula jurămîntului la cununie, totuşi traducătorul romîn a adăugat unele rugăciuni din ritualul ortodox la descrierea acestor două ceremonii, rugăciuni care lipsesc în textul unguresc. Dar nu numai atît, temelia însăşi a dogmelor bisericii, simbolul credinţei (Crezul), nu este cel calvin sau luteran, ca în textul unguresc, ci simbolul ortodox (de la Nicea), fără adausul: „şi de la fiul''[7].

Aceste cărţi analizate mai sus, fac impresia că rezultă din concesii reciproce între ortodocşi şi luterani (respectiv calvini), din care a ieşit un text intermediar cu elemente din amîndouă credinţele. Faptul acesta pune o problemă tulburătoare: puteau oare conducătorii religiei ortodoxe din Transilvania, cît şi ai celei luterane sau calvine, rămînînd parţial pe vechea poziţie, să admită concesii religioase asupra ritualului şi chiar asupra dogmei bisericii? Aceasta ni se pare cu neputinţă, ar echivala cu crearea unei noi religii intermediare. Poate fi oare vorba de o înşelăciune, cum crede N. Sulică: Coresi nefiind cunoscător în teologie, să se fi lăsat de bună credinţă înşelat de luterani, care au strecurat unele elemente ale

[1] *Evanghelia cu învăţături*, fotocopie, Academia R.P.R., C. V. 13, caiet 22, foaia ultimă.
[2] *Ibidem*, f. 321–324.
[3] *Ibidem*, f. 319.
[4] *Ibidem*, f. 427.
[5] *Ibidem*, caiet 29, f. 2.
[6] Pentru bazele luteranismului: *Die Bekentnisschriften der evangelisch lutheranischen Kirche*, 2 vol., Göttingen, 1930, publicaţie oficială.
[7] Molitvelnicul din 1554 publicat de N. Hodoş, *Un fragment din Molitvelnicul diaconului Coresi*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, Buc., 1903, p. 233–276. Pentru fixarea originalului şi comparaţia cu traducerea romînească, Ilie Dăianu, *Un molitvelnic calvinesc pentru romîni*, în „Răvaşul", Cluj, 1908, p. 168–183.

reformei într-o carte pe care el o socotea ortodoxă?[1]. Dar preoţii romîni de la Şchei nu ar fi putut să-i atragă atenţia? Sau poate au vrut conducătorii bisericeşti romîni trecuţi la luteranism, să nu dea pe faţă acest lucru, să obişnuiască pe încetul poporul cu reforma, păstrînd deocamdată bazele credinţei ortodoxe şi introducînd în cărţi numai unele elemente luterane sau calvine? Aşa crede I. Dăianu, care scrie: „Autorul Molitvelnicului romînesc nu vrea să rupă de tot cu tradiţiunea, pînă nu vor învăţa preoţii, ca să nu se înstreineze astfel de scopul său''[2]. Toate aceste explicaţii ni se par deopotrivă de imposibile. Editorii cărţilor amintite: Evanghelia cu învăţături, Molitvelnicul, Întrebarea creştinească, sau erau luterani sau ortodocşi şi fireşte că ştiau aceasta. Compromisul pe care îl constatăm în aceste cărţi nu poate fi decît rezultatul luptei între cele două curente. Coresi şi comunitatea orăşenească de la Şcheii Braşovului erau stăpînii tipografiei, de vreme ce au putut rezista stăpînirii politice de altă credinţă. Această stăpînire politică a prezentat spre publicare romînilor anume texte reformate. Editorii romîni au epurat textele prezentate; n-au putut să le refuze cu totul. Asupra punctului principal: publicarea cărţilor în limba poporului erau de acord, aceasta corespundea şi cu convingerea lor anterioară. Dar ei afirmă ortodoxia prin publicarea simbolului de la Nicea. Textele traduse, sau de tradus, din ungureşte au fost epurate de stăpînii romîni ai tipografiei (dacă nu erau ei stăpîni, cine ar fi putut face această operaţie?). Au rămas, fireşte, elemente luterane, în parte socotite ca o critică împotriva bisericii feudale, cu care probabil orăşenii de la Şchei erau de asemenea de acord, considerîndu-le că nu sînt o deviere de la credinţă. Dar se vede bine că textele luterane nu au putut fi impuse, fără a trece prin cenzura ortodoxă romînească.

Chiar dacă facem abstracţie de cele două cărţi discutate mai sus, care şi ele sînt mai aproape de ortodoxie decît de reformă, rămîne faptul că în tipografia lui Coresi s-au publicat cu mult mai multe cărţi ortodoxe în limba romînă. Acesta este faptul esenţial: majoritatea cărţilor editate nu erau ale bisericii luterane sau calvine, ci ale ortodocşilor, nu erau nici măcar destinate exclusiv romînilor din Transilvania, ci întregului popor romîn.

Cum am arătat, pe baza identităţii literelor tipografiei lui Coresi cu acelea ale vechii tipografii de la Tîrgovişte, această tipografie a fost adusă la Braşov din Ţara Romînească. Cărţile tipărite la Braşov sînt în mare parte dedicate domnilor succesivi ai Ţării Romîneşti, precum şi mitropolitului din această ţară şi anume, nu numai cărţile slavoneşti, ci şi cele tipărite în romîneşte. Nu ne putem nicidecum închipui că aceasta s-a făcut fără ştirea şi îngăduinţa lor. Dimpotrivă, aceasta este o dovadă că acele cărţi au fost sprijinite şi aprobate de domnii şi mitropoliţii munteni şi moldoveni. Catehismul (Întrebare creştinească), cu elemente ale reformei, de care am vorbit mai sus, este închinat mitropolitului Efrem al Ungrovlahiei: „închinăm cinste şi dăruim sfinţiei tale arhiereu i mitro-

---

[1] N. Sulică, *op. cit.*, p. 50.
[2] I. Dăianu, *op. cit.*, p. 173.

politu Efrem"[1]. Evanghelia cu învățături în romînește, publicată în 1582, a fost tradusă după un text slav, trimis cu acest scop de la Tîrgoviște la Brașov de către Serafim mitropolitul muntean. Textul slavon, spune predoslovia cărții, a fost aflat în Țara Romînească, „la arhimitropolitul Serafimu, în cetate în Tîrgoviște", care l-a trimis județului Brașovului[2]. „Și cu voia mitropolitului, marelui Serafimu, noi o deademu lu Coresi diaconulu, ce era meșteru învățatu într-acestu lucru, de o scoase den cartea sîrbească pre limba rumînească, împreună și cu preuții de la beseareca Scheailoru, de lîngă cetatea Brașovului"[3]. Așadar în fruntea Evangheliei în romînește se arată că traducerea din slavonește în romînește s-a făcut *cu voia*, deci aprobarea mitropolitului Țării Romînești. Acesta este de altfel rostul întregului pasaj : recunoașterea ca legală a traducerii în limba poporului de către biserica din Țara Romînească.

În scrisoarea județului Brașovului, Luca Hirschel, la 15 august 1582, către județul Bistriții, se arată că publicarea Evangheliei cu învățături a fost aprobată de amîndoi domnii de peste munți, cît și de mitropoliții Moldovei și Țării Romînești (au dat : „ihre Zustimm und Consens") și au cumpărat chiar un mare număr de exemplare, spre a fi introduse în țările lor („in ihre Länder hinein führen")[4]. Rezultă de aci că biserica romînă și cîrmuirea statelor Moldovei și Țării Romînești au aprobat și au sprijinit tipărirea cărților bisericești în limba poporului. Rămîne fapt stabilit că traducerea și tipărirea cărților bisericii în limba poporului este o operă general romînească în secolul al XVI-lea. Romînii s-au folosit ca îndemn de existența curentului luteran și calvin din Transilvania, ca să ia și ei inițiativa traducerii cărților bisericești în romînește. Un curent popular s-a impus în biserică ; romînii au tradus și au tipărit aceste cărți cu forțele lor, cu tiparul lor, adus la Brașov din Țara Romînească, traducînd din slavonește, dar păstrînd religia ortodoxă.

Catehismele romînești din veacul al XVI-lea

Catehismul care cuprinde expunerea credinței religioase, este o carte care firește are o importanță deosebită pentru studiul influențelor externe asupra începuturilor scrisului în limba romînă. Se admite în genere pînă acum că prima carte tipărită în atelierul lui Coresi din Brașov în limba romînă a fost *Întrebarea creștinească*, un catehism nedatat (în exemplarul unic pe care-l posedăm), dar considerat ca fiind tipărit în anul 1559[5]. Am arătat în cele de mai sus că prima carte tipărită de Coresi la Brașov a fost Octoihul Mic slavon din 1557 și că Întrebarea creștinească nu este o

---

[1] I. Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia romînească veche*, IV, p. 7.

[2] S. Kolcada, Иван Феодоров и книгопечатание некоторых стран Восточной Европы, în Вестник истории мировой культуры., Ianuar-februar, 1958, p. 49—50, dovedește influența Evangheliei cu învățături tipărită de Ivan Feodorov la Zabludov, în 1568 asupra Cărții cu învățătură romînească de la Brașov, din 1581. Ivan Feodorov a fost în țările romîne, în 1578—1579, și atunci va fi adus și cărțile slavo-ruse tipărite de dînsul.

[3] Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură*, ed. S. Pușcariu și A. Procopovici, p. 5—6.

[4] Hurmuzachi, *Documente*, XI, p. 656.

[5] Am folosit ediția fotografică a catehismelor la I. Crăciun, *Catehismul romînesc din 1544 urmat de celelalte catehisme romîno-luterane*, Sibiu-Cluj, 1945 — 1946 (Biblioteca Bibliologică), nr. 19.

carte pur luterană, ci un compromis între credința ortodoxă și reformă, în care baza credinței, crezul, este cea răsăriteană.

În privința datei cînd a fost tipărită această carte, cercetătorii s-au întemeiat pe pasagiul din cronica săsească a lui Simon Massa și alții: „1559, ziua 12 martie, Iohannes Benkner județul Brașovului cu ceilalți consilieri a reformat biserica romînilor și le-a impus să studieze învățăturile catehismului (luteran)" [1]. După cei mai mulți cercetători acest pasaj din cronică s-ar raporta la tipărirea Întrebării creștinești de către Coresi [2]. Dar data de mai sus, pentru cine citește textul cu atenție, privește hotărîrea județului și a sfatului orășenesc de a reforma biserica romînilor. Data de 12 martie este data adunării sfatului, cînd s-a luat această hotărîre și nu data tipăririi catehismului. Întrucît catehismul a fost rezultatul unor tîrguieli între ortodocși și sfat, așa cum am arătat, și cum pentru tipărirea lui au trebuit încă după aceea cîteva luni, nu socotim că data 1559 martie 12 este aceea a tipăririi acestei cărți, ci trebuie căutată o dată mai tîrzie, poate cu un an sau doi. Aceasta rezultă și din examinarea atentă a prefeții Întrebării creștinești. Cartea a fost tipărită, zice prefața, „cu știrea măriei lu crai" (adică a principelui Transilvaniei, Ioan Sigismund). Dar la 12 martie 1559 nu murise încă regenta Izabela Iagellona, mama lui Ioan Sigismund; ea moare la 15 septembrie același an [3]. În Octoihul Mic al lui Coresi din 1557, în epilog, este pomenită „cralița Zabela" [4]. De ce ar fi omis-o Coresi în Catehism, deși a ținut regența pînă la moarte? Așadar, Catehismul este tipărit după moartea Izabelei, data de 15 martie 1559 nu este valabilă pentru datarea acestei cărți. Pe de altă parte, în prefața Întrebării creștinești, se arată că „scoasem sfînta Evanghelie și Zeace cuvinte și Tatălu nostru și credința apostoliloru" [5]. Decalogul, Tatăl nostru, crezul se află cuprinse în catehism, dar Evanghelia, despre care spune că o „scoasem", deci era publicată, scoasă la iveală, este Evanghelia lui Coresi, și a lui Tudor diac, publicată în romînește la Brașov: „s-au început în luna lu mai 3 zile și s-au sfîrșit în luna lu ghenuarie 30 zile văleato 7 mi 69 (1561)" [6]. Deci tipărirea Evangheliei este anterioară tipăririi Catehismului; în introducerea Evangheliei nu se pomenește catehismul, pe cînd în introducerea catehismului Evanghelia este pomenită ca fiind scoasă [7]. Nu are nici un rost să socotim că editorii catehismului ar fi anunțat „scoaterea", adică traducerea evangheliei în manuscris, înainte de a o fi tipărit: mai întîi ar fi spus acest lucru, arătînd intenția lor, apoi, se admite în genere că Evanghelia lui Coresi nu a fost tradusă de editorii din Brașov, ci s-a folosit o traducere veche găsită de ei, așa cum vom arăta mai jos cu noi argumente. Și celelalte date ale introducerii concordă cu cele spuse de noi mai sus: pomenirea lui Efrem al Ungrovlahiei, care apare prima oară în acte ca mitropolit la 17 septembrie 1559, apoi la 14 noiembrie

[1] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, IV, p. 180.

[2] Al. Rosetti, *Les cathéchismes roumains du XVI-e siècle*, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Buc., 1947, p. 529—532.

[3] J. Kemény, *Deutsche Fundgruben*, Cluj, 1839, p. 65.

[4] I. Bianu și D. Simonescu, *Bibliografia romînească veche*, IV, p. 4.

[5] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 63.

[6] *Tetravanghelul diaconului Coresi*, ed. Gherasim Piteșteanu, Buc., 1889, p. III.

[7] I. Crăciun, *op. cit.*

1561, și la 3 iulie 1562 [1]. Sava episcopul Transilvaniei (de Geaogiu), de asemenea pomenit, a fost episcop între 1559 și 1569, cu o întrerupere, care pare a fi fost scurtă, înainte de 10 aprilie 1562 [2]. Așadar socotim că putem data Catehismul tipărit de Coresi la Brașov, așa-numita Întrebare creștinească, din anul 1561, adică după tipărirea Tetravanghelului romînesc. Cea dintîi carte romînească tipărită de Coresi a fost Evanghelia, carte care, prin trimiterile la liturghie ale diferitelor pasagii, trimiteri în limba slavonă, este o carte ortodoxă.

În ce privește catehismul, pe care îl putem socoti a doua carte în limba romînească ieșită din aceeași oficină, el este rezultatul unei presiuni exercitate de municipalitatea luterană a Brașovului asupra romînilor, la care aceștia s-au împotrivit. Aceasta rezultă, nu numai din faptul că Simbolul credinței, decalogul și orația dominicală, nu sînt traduse după textul unguresc luteran, ci după un text ortodox slavon, dar și din introducerea la catehism, care în întregime reprezintă o scuză și o arătare cum că această carte nu alcătuiește o lepădare de la credința cea veche, ortodoxă, afirmarea păstrării religiei împotriva presiunilor din afară. În adevăr, introducerea declară că cei ce au tradus sînt „neşte creştini buni", că „scoaseră cartea den limba sîrbească pre limba rumînească", deci originalul slavon garantează ortodoxia textului, ceea ce era adevărat pentru simbolul credinței, tatăl nostru și decalog. Mai departe, introducerea spune că traducerea s-a publicat cu știrea episcopului Sava al „Țării Ungurești", adică al romînilor, că „închinămu cinste şi dăruimu sfinției tale arhiereu şi mitropolitu Efremu", adică este dedicată mitropolitului ortodox din Țara Romînească, altă garanție de păstrare a ortodoxiei. În sfîrșit, se precizează că preoții, episcopii și vlădicii să nu judece, „nece să săduiască", „că nu e într-însele (în aceste cărți) alte nemică, ce numai ce-au propoveduitu sfinții apostoli şi sfinții părinți" [3], adică o asigurare că nu s-a adăugat nimic la vechea doctrină religioasă. Rămîne stabilit că editorii catehismului au vrut să proclame ortodoxia lor și a cărții publicate de dînșii, nu pentru a înșela pe credincioși, ci pentru că în adevăr rezistaseră presiunilor ce se făcuseră asupra lor.

Am arătat că o asemenea afirmare a romînilor împotriva influențelor ce se exercitau asupra lor nu se poate concepe decît în mediul Șcheilor Brașovului, comunitatea fiind patroana tipografiei și bucurîndu-se de protecția domnilor romîni de peste munți. De aci rezultă însă un fapt: introducerea unor modificări esențiale în catehismul luteran, ca și întreaga introducere a Întrebării creștinești, se datoresc acestor patroni ortodocşi ai lui Coresi. Aceasta ne ajută să explicăm filiația diferitelor catehisme romînești din secolul al XVI-lea. Se știe că în 1544 s-a tipărit un catehism luteran romînesc la Sibiu, pentru care socotelile orașului arată că s-au dat 2 florini unui oarecare Filip Pictor (Maler) [4]. Acest catehism romînesc, cea dintîi carte romînească tipărită, nu s-a păstrat. Ceea ce putem spune

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 105, 158, 165.

[2] Hurmuzachi, *Documente*, XV-2, p. 578 și *Legăturile romînilor cu reformațiunea*, în „Cultura creștină", I, p. 584—585.

[3] I. Crăciun, *op. cit.*

[4] Hurmuzachi, *Documente*, XI, p. 859 (Socotelile Sibiului).

despre relaţiile dintre acest prim catehism şi cel al lui Coresi, este, în lumina celor de mai sus, că textul din 1544 nu avea nici părţile amintite, traduse din slavoneşte [1], nici introducerea, în care se afirma ortodoxia cărţii. E posibil ca pentru rest Catehismul din 1561 să fi folosit pe cel din 1544.

De asemenea, tot în legătură cu cele spuse, cum că Întrebarea creştinească este rezultatul unui compromis între textul luteran tradus din ungureşte şi pasagii introduse de comunitatea ortodoxă din Braşov, nu mai rămîne valabilă ipoteza lui Al. Procopovici, după care ar fi existat un „arhetip husit" al catehismelor romîneşti din secolul al XVI-lea [2]. Se ştie că pe lingă textul tipărit al Întrebării Creştineşti, care a fost regăsit în Biserica de la Ieud, în Maramureş, mai există încă două texte ale aceluiaşi catehism, copiate de mînă la începutul secolului al XVII-lea : Catehismul din Codex Sturzanus publicat de Hasdeu şi cel din Codex Marţian, publicat de Al Rosetti [3]. Despre primul toţi cercetătorii sînt azi de acord că este o copie după textul tipărit de Coresi, dar copia din codicele Marţian a dat naştere la mai multe discuţii. După părerea prof. Al. Rosetti, această copie ar avea un izvor comun cu textul tipărit de Coresi, nu ar fi o copie după acesta. De aci rezultă, după cercetătorul amintit, că întreaga ţesătură a catehismului romînesc, cu textele luterane şi cele ortodoxe nu s-ar fi alcătuit cu prilejul tipăririi catehismului la Braşov, ci mai înainte, şi anume în nordul Transilvaniei sau în Maramureş, tot acolo unde s-au tradus cele mai vechi texte bisericeşti romîneşti. Aceasta pentru că în copia Marţian catehismul, deşi identic cu cel tipărit, este redactat în dialectul rotacizant din nord. Pe de altă parte, observă Al. Rosetti, în copia Marţian se află unele cuvinte în text, omise de Coresi în tipăritura sa şi invers Coresi are cîteva cuvinte omise în copia Marţian, deci amîndouă reprezintă variante neglijente ale unui text complet [4]. Socotim însă că textul din codicele Marţian este o copie a textului tipărit. Nu este de loc exclus ca un text în limbă sud ardeleană să fi fost copiat mai tîrziu într-o regiune din nord, în care se vorbea cu rotacism. Prioritatea regiunii nord transilvănene în scrierea limbii romîne, nu înseamnă că orice activitate a încetat acolo, după primele traduceri şi că nu s-a continuat şi cu transcrierea unor texte romîneşti venite mai tîrziu din alte regiuni ardelene [5]. Cît priveşte omisiunile din textul tipărit, care se află în manuscrisul Marţian, ele sînt în număr de patru şi din analiza lor rezultă că sînt adaosuri ale copistului Marţian, nu omisiuni ale textului lui Coresi. Astfel, la f. 3 (al textului tipărit este corect „cine crède ertăciunea păcateloru" şi nu „cine crède în Hristos ierta i-se vor", ca în codicele Marţian, căci credinţa în Hristos

---

[1] Aceasta este părerea lui N. Sulică, *Catehismele romîneşti din 1544 şi 1559*, în *Anuarul liceului de băieţi Al. Papiu Ilarian*, Tîrgu Mureş, 1932, 1935, p. 49 50. Pentru izvoarele ungureşti ale *Întrebării creştineşti*, *ibidem*, p. 54 61.

[2] Al. Procopovici, *Arhetipul husit al catehismelor noastre luterane*, Suceava, 1927 (extras în „Făt frumos", II, 1927).

[3] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, Buc., 1879, p. 91—114, Al. Rosetti, *Catehismul Marţian*, în „Grai şi suflet", I (1924), p. 251—260, textele facsimilate la I. Crăciun, *op.cit.*

[4] Al. Rosetti, *Les catéchismes roumains*, ed. citată, p. 533.

[5] Cf. N. Drăganu, în „Dacoromania", IV-2, 1927, p. 1091—1101.

este anunțată un rînd mai sus. La f. 4 v a tipăriturii lipsesc din textul celor zece porunci ale lui Moise aluziile anahronice la răstignirea lui Hristos adause de copistul din codicele Marțian, „Praznicele celia dumnedzeeștile" sînt adause de copistul neștiutor pe aceeași pagină, tot în textul decalogului, unde nu se vorbește de așa ceva. În sfîrșit, la f. 9 a textului catehismului tipărit formularea „céremu ceva de la Dumnezeu...sfîntu numele al̃ lui pre ajutori să-lu chemămu", a fost adaos în chip neîndemînatec de copistul codicelui Marțian cu un „Hristos", după cuvintele „al lui", deși din primul membru al frazei se vede că nu de numele lui Hristos este vorba [1]. Din acestea toate rezultă că nu e necesar să admitem existența unui izvor comun pentru textul Marțian și textul tipărit al Catehismului. Copia Marțian este o reproducere, datorită unui copist nord ardelean, al textului tipărit și nu al unui text maramureșean anterior. La această concluzie ne îndeamnă și faptul că în copia Marțian se reproduce, aproape cuvînt cu cuvînt, nu numai textul catehismului, dar și introducerea editorului (afară de pomenirea numelor mitropoliților), care este, cum am arătat, o justificare a tipăririi cărții ca scriere ortodoxă. Textele maramureșene, cum se știe, nu au niciodată introduceri și nu necesitau justificări față de cititori ale purității credinței. Această justificare se poate explica numai în cadrul luptei între cele două confesiuni, care a avut loc la Brașov cu prilejul tipăririi cărților romînești, cum e cazul și cu Evanghelia cu învățături de la 1564, despre care am vorbit.

Așadar, a existat un Catehism luteran romînesc din Sibiu, la 1544, care a fost tipărit, dar despre care nu știm nimic, apoi în 1561 s-a tipărit la Brașov un catehism romînesc de către diaconul Coresi. Partea tradusă din ungurește a acestui catehism este poate reprodusă după cel de la 1544, restul, cu Simbolul credinței, decalogul, tatăl nostru, traduse din slavonește la Brașov, împreună cu introducerea, reprezintă reacția locală ortodoxă a romînilor din Brașov, față de presiunile luteranilor și ale calvinilor. Copiile din Codex Sturzanus și din codicele Marțian sînt reproduceri mai tîrzii, de la începutul veacului al XVII-lea, ale textului tipărit la Brașov în 1561. Catehismul de la 1561 este a doua carte tipărită în romînește la Brașov, după începerea activității tipografiei și nu este o carte pur reformată.

Curentele de traduceri romînești înainte de Coresi

De vreme ce admitem teza după care scrierea în limba romînă în veacul al XVI-lea, înlocuirea treptată a limbii slavone cu limba poporului se datorește, nu influenței și inițiativei externe a luteranilor, ci unui curent datorit schimbărilor sociale interne din poporul romîn, în mod logic trebuie să socotim că acest curent s-a născut aproape simultan în diferite părți ale țării, că opera lui Coresi și a tipografiei lui nu poate fi socotită decît ca o difuzare a traducerilor romînești și nu stă la originea acestor lucrări. Coresi a adunat și a tipărit traduceri ale cărților bisericești, care sînt și mai vechi decît începerea activității tipografiei conduse de

[1] Deosebirile între catehismul din codicele Marțian și cel din tipăritura lui Coresi (textul găsit la Ieud), la Al. Rosetti, *Les catéchismes roumains*, în vol. citat, p. 533–534.

dînsul, şi provenind din diferite centre. Pentru studiul începuturilor scrisului în limba romînă, ceea ce importă nu este atît lucrarea tipografiei, cît aceea a traducerilor, care stau la originea scrisului în limba populară.

Examinînd proveniența şi răspîndirea scrierilor în romîneşte dinainte de Coresi, ajungem la încheierea că ele îşi au rădăcini în timp dinainte de pătrunderea reformei religioase în Transilvania şi că avem a face cu mai multe centre de traduceri romîneşti, în nordul şi sudul acestei provincii.

Este azi îndeobşte admis că tipografia lui Coresi a folosit vechile traduceri maramureşene, care, deci, erau încă „vii", adică folosite curent, copiate şi citite în biserici, în vremea lui Coresi, adică în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Din comparația Psaltirii Scheiene cu Psaltirea lui Coresi, s-a dovedit că aceasta din urmă reproduce textul vechii traduceri maramureşene, editorul cărții tipărite, Coresi, îndreptînd limba dialectului maramureşan după graiul din sudul Transilvaniei şi din Țara Romînească, îndreptînd expresii neînțelese de dînsul, după ureche şi impresii, fără însă a recurge la textul slavon, ceea ce îl face adesea să nu nimerească forma exactă cerută de original [1].

De asemenea Apostolul lui Coresi, comparat cu Apostolul romînesc aflător în Codicele Voronețean, arată că şi această carte bisericească a fost editată de Coresi cu îndreptări după traducerea maramureşeană [2].

Dar aceste constatări nu înseamnă că toate manuscrisele romîneşti tipărite de Coresi erau numai de proveniență maramureşeană. Ele puteau proveni şi din sudul Transilvaniei, ba chiar şi de peste munți. În ce priveşte Evanghelia tipărită de Coresi între 1560—1561, nu avem textul traducerii manuscrise folosite de tipograf, dar din textul tipărit rezultă limpede că s-a folosit o traducere mai veche. Vom aduce aci un argument care încă nu a fost folosit. Pe baza numelor de monede indicate în Evanghelia romînească a lui Coresi se poate stabili că traducerea datează, cel mai tîrziu, din primul sfert al secolului al XVI-lea, deci înainte de introducerea reformei în Transilvania.

Pasajul din Evanghelia lui Matei (17, 27) [3], sună astfel: „deşchide gura lui şi veri afla cruce". În traducerea din zilele noastre (a lui Gala Galaction) acelaşi pasaj sună: „deşchide gura şi vei găsi un statir" (ban de argint). E vorba de o monedă de argint, a cărei nume este tradus cu „cruce" pentru că în vremea traducerii se foloseau monede de argint cu insigna crucii pe ele. Moneda cu cruce este folosită în Transilvania şi în Ungaria în veacul al XV-lea şi în cel următor, numai pînă în 1526 [4]. Pe de altă parte, moneda de mare valoare, lingoul, care corespunde în textul grecesc al Evangheliei cu *talantul*, este tradus în Evanghelia tipărită

---

[1] J. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, *Introducere*, p. LXIX—LXXXI, cf. I. Bălan, *Limba romînească în cele dintăi cărți bisericeşti*, în „Cultura creştină" III, 1913, p. 5 şi urm.

[2] Al. Rosetti, *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voronețean*, în „Grai şi suflet", I, 1923, p. 100—106, cf. St. Paşca, *Probleme în legătură cu începutul scrisului romînesc. Versiunile romîneşti din secolul XVI ale Apostolului*, în „Cercetări de lingvistică", Cluj, II, 1957, iunie, decembrie, p. 47—98, contestă traducerea Apostolului lui Coresi după textul maramureşean. Vezi însă replica lui Al. Rosetti, *Despre raportul dintre Codicele Voronețean şi Apostolul lui Coresi*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Buc., 1958, p. 745—751.

[3] *Tetravanghelul lui Coresi* (*1560*), ed. Gherasim Timuş, Buc., 1889, p. 40.

[4] Iacobus Rupp, *Numi Hungariae*, II, Buda, 1846, planşele XV şi urm.

de Coresi cu „*som, un som, somul*" (Matei 18, 24; 22, 19; 25,16—25)[1]. Somi (sommo) este o monedă genoveză și venețiană, folosită și în țările romîne ca valoare monetară, în secolele XIV—XV. Ultima mențiune pe care o cunosc este din anul 1518, în Moldova [2].

Nu știm sigur dacă Evanghelia în romînește a fost tipărită de Coresi după o traducere maramureșană sau după o traducere efectuată în sudul Transilvaniei în primul sfert al secolului al XVI-lea. Și această din urmă ipoteză este posibilă, precum și aceea că textele rotacizante, în dialect maramureșan, să fi fost transpuse în dialectul ardelean de sud, nu de Coresi însuși, ci de școala de traducători romîni din Brașov care l-a precedat.

Existența unor traduceri în romînește din slavonește a cărților bisericești, efectuate la școala și biserica din Șcheii Brașovului, de care s-a folosit în parte și Coresi, dar care nu erau destinate numai lucrărilor tipografiei, poate fi stabilită în chip precis.

În Evanghelia romînească cu învățături din 1581 se arată că această carte a fost tradusă „de în carte sirbească pre limba rumînească, împreună și cu preuții de la bisereca Șcheilor de lîngă cetatea Brașovului, anume popa Iane și popa Mihai" [3].

Dintre cărțile romînești traduse la Brașov, dar netipărite, ni s-a păstrat în manuscris Octoihul copiat la 1570 de Oprea diacul, ginerele popei Dobre de la biserica Șcheilor Brașovului, ca „să fie de învățătură ucenicilor, cine învață dăscălie". Copia a fost executată după o traducere romînească mai veche, „de pre izvodul ce iaste în beseareca Șcheailor, de lîngă cetatea Brașovului, de *l-au scos den limba sirbească pre limba rumînească sfinții părinți, cine au fost mainte întru acestu loc*". Copia s-a făcut din inițiativa lui Pavel Tordași, episcopul romîn calvin, dar nu și traducerea, care era mai veche, traducere despre care se spune: „sfinției lui (episcopului) foarte plăcu, daca ceti, și deade ca să rămîie școalei". Rezultă de aci că au existat la școala de la Șchei traduceri vechi romînești, anterioare propagării reformei. După mărturia copistului de la 1570, traducerea s-a făcut la biserica Șcheilor de cineva care aparținea unei generații anterioare, de vreme ce copistul nu poate fixa cine a scris-o, nici cînd, ci se mulțumește să vorbească despre părinții, care au fost mai înainte de dînsul, la această biserică, deși copistul era el însuși ginerele unui preot de la acea biserică [4].

Mai cunoaștem și un alt manuscris al unei traduceri romînești a unei cărți bisericești executate tot în cercul de cultură de la Șchei în secolul al XVI-lea, text rămas pînă acum nefolosit de cercetători. Este vorba de *Apostolul slavo-romîn* din colecția G. Cardaș [5], text slavon și traducere interliniară în romînește. Textul mai cuprinde și cîteva fragmente

---

[1] *Tetravanghelul*, ed. citată, p. 41, 42, 50, 58—59.

[2] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță vodă*, Iași, 1943, p. 85, din 26 decembrie 1518: un sfeșnic de 16 *somi* de argint (text slav). H. Tiktin, *Dicționar german romîn* sub voce, crede greșit că *somi* în textul lui Coresi este o formă dialectală pentru *sumă*.

[3] I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia romînească veche*, I, p. 91—92.

[4] N. Sulică, *Cea mai veche școală din cuprinsul Romîniei*, în *Omagiu lui C. Kirițescu*, Buc., 1937, p. 14—15.

[5] Aducem mulțumiri tov. G. Cardaș, care ne-a încredințat manuscrisul.

din Vechiul Testament, dintr-o omilie a sfîntului Ioan Gură de Aur, şi un apocrif. La p. 426 se află în original în slavonă, următoarea însemnare: „S-a scris cu mîna păcătosului, eu popa Bratul, întru slava dumnezeului nostru, în veci, amin. S-a început în anul 7068 (1559—1560)". Acest important manuscris este anterior tuturor tipăriturilor romîneşti ale lui Coresi. Din însemnarea reprodusă mai sus rezultă că Bratul era copistul manuscrisului, el nu spune că ar fi tîlmăcit textul slavon în romîneşte. Traducerea este anterioară, în acest caz, anului 1559, face parte din grupul vechilor traduceri din Şchei. O comparaţie rămîne să se facă între manuscrisul slavo-romîn din colecţia Cardaş şi Apostolul romînesc tipărit de Coresi la 1563, ni se pare deocamdată că putem afirma că e vorba de două traduceri independente [1].

Se poate vedea din cercetarea Apostolului slavo-romîn din 1559—1560 caracterul arhaic al limbii: „şi cu nusul dumîindu (vorbind) intră şi află de ceia ce adunase se mulţi. Zise cătră 'nşii: voi ştiţi că nu fromos iaste a bărbatu ovreescu a se lipi sau a urdina de altă sămînţă" [2]. Pentru traducător credincioşii sînt „crezătorii", generaţiile, „neamure". Scriitorul neputînd afla corespondentele romîneşti ale unor cuvinte slavone, a creat el însuşi, o serie de cuvinte romîneşti: *fietorilor* (pt. slavonul sąştim-celor care sînt), (p. 265), *chiporate* (pt. slavon *razlićni*, în diferite chipuri) (*ibidem*), *nuascultătorii* (pt. slavon *neposlușniți*, nesupuşi) (p. 265). Traducătorul a făcut multe greşeli datorite neînţelegerii textului slavon. Astfel la p. 1: „Însă toată lucrarea apostolească ţinu": textul slav: „Elmaje văsea deaania apostolska sădrăjet". Traducătorul romîn traduce deaania, faptele prin lucrarea, iar sădrăjet — cuprinde (e vorba de cartea care cuprinde faptele apostolilor), prin „ţine", pentru că *drăjet* în slavă înseamnă în adevăr şi *ţine*. Titlul omiliei lui Ioan Gură de Aur este tradus „Cine-i de întru sfinţi, părintele nostru creştinul marele episcop, dein cetatea lui Costantin cu rostul de auru, Cuvîntu de învăţătură" (p. 454). În textul slav era *Io*, prescurtarea numelui Ioan, traducătorul a crezut că e vorba de pronumele acuzativ: *io*, *cine*, aşa că numele lui Ioan (Gură de Aur) a dispărut din traducere.

În genere titlurile faptelor apostolilor şi ale epistolelor sînt lăsate în slavoneşte, ceea ce este o dovadă că scopul practic al acestor traduceri interliniare, cu păstrarea textului slav, era ca preoţii care citeau totuşi în slavoneşte în biserică şi nu înţelegeau această limbă, să poată, odată cu rostirea în limba oficială a bisericii, să aibă sub ochi şi înţelesul textului în limba lor, să poată deci înţelege ce spun. Titlurile le ştiau pe de rost, fiind puţine. Textele slavo-romîne interliniare sînt adresate preoţilor care slujeau slavoneşte, ca un ajutor personal, astfel de traduceri nu au nimic a face cu influenţa reformei, deoarece principial prevăd păstrarea limbii slavone ca limbă oficială a bisericii. Textul Apostolului Cardaş este scris în dialect sud ardelean, fără rotacism („E Cornilie zise: din na patra zi pînă la acestu ceas fiiu ajunîndu" (p. 112), „şi întreba-voiu amu cu care cuvîntu tremése în dereptu mene" (ibid).

[1] Apostolul lui Coresi (*Lucrul apostolesc*) ed. în facsimile la I. Bianu, *Texte de limbă romînească din secolul XVI*, IV, Buc., 1930.

[2] Codicele G. Cardaş, p. 111.

Copistul din 1559—1560, popa Bratul, nu era preotul bisericii Şcheilor la acea dată. Un popa Bratul fusese parohul bisericii de acolo, la 1515, acest Bratul al doilea nu e pomenit în cronica Şcheilor [1]. Era însă de acolo, limba sud ardeleană a manuscrisului o dovedeşte. La 1569 el vinde lui popa Dobre un Molitvelnic slavon din 1495, pentru a fi depus la biserica Şcheilor din Braşov [2]. Popa Bratul era probabil profesor al şcolii de acolo, copist de manuscrise, preot la vreo biserică din Ţara Bîrsei. Pe lîngă aceste texte romîneşti din sudul Transilvaniei, anterioare activităţii de tipograf a lui Coresi, mai există o serie de scrieri religioase şi apocrife (aşa-zisele „cărţi populare") în romîneşte, din veacul al XVI-lea, care, după limbă au fost traduse din slavoneşte tot în sudul Transilvaniei. O parte din cărţile acestea cuprinse în Codex Sturzanus, scris în parte de popa Grigore din Măhaci la sfîrşitul secolului al XVI-lea, sînt copiate după texte traduse în sudul Transilvaniei în acel veac. Astfel legenda sfintei Vineri este un text scris în regiunea Braşovului în veacul al XVI-lea [3]. De asemenea o parte din legendele şi textele religioase din „Codicele Todorescu" sînt şi ele scrise în acelaşi secol, în dialect sud transilvănean şi unele din aceste scrieri (o parte a Evangheliei cu învăţături) se regăsesc aidoma şi în Apostolul lui Coresi, se trag dintr-un izvor comun cu al Apostolului. Aceste texte romîneşti din veacul al XVI-lea nu au fenomenul rotacismului, ele au fost deci scrise în sudul Transilvaniei [4].

Din studiul manuscriselor amintite din Transilvania în veacul al XVI-lea, rezultă că au existat în acea epocă mai multe traduceri independente ale Psaltirii, Evangheliei, Apostolului, precum şi ale apocrifelor, ceea ce implică şi existenţa mai multor centre de traduceri în romîneşte şi a numeroşi traducători din slavoneşte. Această bogată şi variată operă de prefacere în romîneşte a scrierilor slave, anterioară activităţii de tipograf a lui Coresi, este o dovadă că în Transilvania avem a face cu un curent de traduceri datorite unei nevoi generale din mediul romînesc în secolul al XVI-lea. Este vorba de o operă cu caracter vast, cuprinzînd simultan toate regiunile romîneşti.

În adevăr, această activitate trece, în acea epocă de graniţele Transilvaniei. Am arătat cu alt prilej că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea s-a tradus nomocanonul, prima pravilă în romîneşte, şi că au fost două traduceri independente, ambele alcătuite în Moldova, şi de acolo au trecut în Transilvania. Coresi a reprodus una din traducerile moldoveneşti în a sa *Pravilă a sfinţilor apostoli* tipărită la Braşov [5].

[1] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, V, p. 2 şi Radu Tempea, *Istoria beserecei Scheilor Braşovului*, ed. Şt. Stinghe, Braşov, 1899, p. 2.

[2] C. Lacea, *Biblioteca veche a bisericii sf. Nicolae din Braşov*, în „Transilvania", XI, 1909, p. 100—105.

[3] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, p. 13.

[4] N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu şi Codicele Martian*, Bucureşti, 1914, Al. Rosetti, *Codicele Todorescu et codicele Martian*, în *Mélanges de linguistique et de Philologie*, Buc., 1947, p. 519—526. Pentru traducerile ardelene din secolul XVI, cf. şi N. Drăganu, *Un fragment din cel mai vechi Molitvelnic romînesc*, în „Dacoromania", II, 1922, p. 294—326.

[5] P. P. Panaitescu (Al. Grecu), *Începuturile dreptului scris în limba romînă*, în „Studii". VII, 1954, 4, p. 215—228.

De curînd Şerban Papacostea a semnalat o informaţie din 1532, care arată că la acea dată exista în Moldova o traducere romînească a Evangheliei şi a Apostolului. Germanul Nicolae Pfluger scrie la 11 martie 1532 : „Un oarecare doctor [1] din Moldova, om în vîrstă, care nu vorbeşte nemţeşte, ci latina şi polona, a venit la Wittemberg, ca să-l vadă şi să-l asculte pe Martin Luther, vrînd să îngrijească de tipărirea celor patru Evanghelii şi a (epistolelor) lui Pavel, în limba romînă, polonă şi germană, ca şi cum la Universitatea din Cracovia nu ar fi atîţia doctori învăţaţi. Mă mir totuşi că un doctor bătrîn s-a lăsat aşa ademenit de acel seducător (Luther), ca să se lase chemat de aşa de departe, din ţara lui, pînă la Wittemberg'' [2].

Se afla deci atunci în Moldova o traducere a Evangheliei şi a epistolelor în romîneşte. Din text nu rezultă cine a făcut acea traducere. Se pare că nu doctorul în chestiune, care era mai degrabă un editor în diferite limbi, care a adunat spre a fi publicate, pe lîngă textul romînesc, şi cel polon şi chiar unul german. Biblia germană fusese tradusă de Luther însuşi, deci ceea ce propunea doctorul aşezat în Moldova era o nouă ediţie a unor texte vechi, în parte cunoscute. Era el romîn? Desigur că nu, titlul său universitar de doctor, deci dintr-o universitate străină, cunoaşterea limbii polone şi a celei germane, legăturile lui cu protestantismul şi călătoria la Wittemberg, îl arată ca pe un străin aşezat vremelnic în Moldova, nu ca moldovean. În aceste condiţiuni el nu putea fi traducătorul în romîneşte a Evangheliei. Pentru aceasta era nevoie de o cunoştinţă aprofundată a limbii, care nu era posibilă pentru un străin. Doctorul era un adunător de texte în diferite limbi, între care şi textul în limba romînă, pe care l-a găsit în Moldova. Acest text bisericesc, local, face parte în aceste condiţii din acelaşi curent intern de traduceri ale cărţilor sfinte şi profane din acea epocă şi datează fireşte, dinainte de 1532 (în ianuarie se aflase în Polonia de venirea doctorului cu acest text în Germania).

Pătura orăşenească şi curentul pentru scrierea în limba romînă

Din cercetările expuse mai sus rezultă că a existat în societatea romînească un curent pentru folosirea limbii poporului, a limbii „vulgare'', cum se zicea în epoca renaşterii, pentru a deosebi limbile vii de cele clasice, curent care se dezvoltă în prima jumătate a veacului al XVI-lea şi ia mai mare amploare în a doua jumătate a veacului. Reforma religioasă, care nu a izbutit să cuprindă pe romîni, nu a fost cauza şi nu ei i se datoreşte iniţiativa scrierii în limba romînă. Influenţa reformei în această revoluţie culturală a istoriei noastre nu poate fi negată, ea trebuie însă considerată ca un model, un îndemn acceptat, nu ca o cauză primă a acestui fenomen istoric.

Ce schimbare în societatea romînească a secolului al XVI-lea a putut determina revoluţia în cultură, înlocuirea limbii slavone ca limbă

[1] În articolul lui Al. Rosetti, citat la nota următoare, *doctor* a fost tradus cu „om învăţat", dar nu orice om învăţat are un titlu universitar.

[2] *Acta Tomiciana*, XIV, Poznan, 1952, p. 203, semnalat de Şerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei*, în „Studii", XI, 1958, 4, p. 55—78, cf. şi Al. Rosetti, *Cu privire la datarea primelor traduceri romîneşti de cărţi religioase*, în „Limba romînă", VII (1958), nr. 2, p. 20—22.

oficială a bisericii cu limba romînă şi aceasta în cadrul general al începuturilor scrisului în romîneşte şi în scrierile laice? Dintre fenomenele sociale foarte complexe care sînt caracteristice pentru viaţa feudală romînească în veacul al XVI-lea, unul din cele mai însemnate şi tot odată determinante pentru cultură este creşterea ca populaţie, diferenţiere a muncii şi viaţă economică, a oraşelor din Ţara Romînească şi Moldova, precum şi creşterea, în aceleaşi condiţii a unei populaţii orăşeneşti romîneşti în Transilvania, prin pătrunderea în oraşe a populaţiei rurale [1].

Semnele transformării oraşelor din Moldova şi Ţara Romînească din centre de schimb în centre de producţie în secolul al XVI-lea sînt în primul rînd apariţia breslelor, care nu existau în secolul al XV-lea (prima menţiune documentară la 1570) [2], creşterea numărului şi diferenţierea meşteşugurilor, care nu mai sînt legate exclusiv de producţia agricolă [3]. Tot atunci se constată aşezarea caselor boiereşti în oraşe, precum şi ridicarea primelor mănăstiri în oraşele mari, aşadar mutarea la oraşe a principalilor factori ai producţiei feudale [4]. Acum, în veacul al XVI-lea, apar în oraşe, *pazarele*, centrele comerciale permanente, cu prăvălii şi ateliere [5].

În Transilvania principalul centru al vieţii orăşeneşti romîneşti în veacul al XVI-lea a fost Braşovul, adică centrul suburban al Şcheilor. Aci era biserica sf. Nicolae, de care a vorbit, care era condusă de un sfat, în care predomina elementul laic, sfatul gocimanilor şi juraţilor, care alegeau pe preot, pe diaconi şi pe grămătici [6]. Aci era o şcoală romînească încă din 1495, susţinută de comunitatea romînească. În prefaţa Octoihului romînesc, de care am vorbit şi care a fost copiat în 1570, este pomenită şcoala din Şcheii Braşovului ca un centru de învăţătură pentru toţi romînii din Transilvania, „de trimitea la învăţătură den Ţara Bîrsei şi den tot ţinutul Ardealului" [7]. Orăşenii romîni din Şchei se ocupau în special cu prelucrarea şi comerţul lînei pe amîndouă părţile Carpaţilor, ceea ce le aducea venituri însemnate. Viaţa economică a Şcheilor era legată de Ţara Romînească în chip organic şi cînd Transilvania la sfîrşitul veacului al XVII-lea a trecut sub stăpînirea Habsburgilor, şcheienii reclamară respectarea vechilor lor privilegii şi obiceiuri, comerţul liber cu principatul muntean, căci : „avem vii în Ţara Muntenească . . . Oamenii noştri din Braşov, care duc marhă şi aduc din ţară . . . oamenii de aci, care au moşii şi neguţătorii în Ţara Muntenească, aproape de munte, care merg pentru cîştigul şi pentru să vază de bucate şi iar să întorc la o săptămînă . . . numai casăle

---

[1] P. P. Panaitescu, capitolul „Oraşele", în volumul colectiv *Viaţa feudală în Ţara Romînească şi Moldova* (cu V. Costăchel şi A. Cazacu), Buc., 1957, p. 439—440; St. Pascu, *Meşteşugurile în Transilvania în secolul XVI*, Buc., 1954, p. 93—98.

[2] E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Buc., 1939, p. 64.

[3] Lia Lehr, *Dezvoltarea economică a oraşelor din Ţara Romînească*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, vol. I, 1953, p. 665—666.

[4] P. P. Panaitescu, „Oraşele" în *Viaţa feudală în Ţara Romînească şi Moldova*, p. 438—444 şi idem, în vol. *Interpretări romîneşti*, Buc., 1947, p. 211—217; Lia Lehr, *op. cit.*, p. 674—675.

[5] P. P. Panaitescu, „Oraşele", în volumul citat, p. 440.

[6] St. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul romînilor din Schei*, I, Braşov, 1901, p. 49—50.

[7] N. Sulică, *Cea mai veche şcoală romînească*, în *Omagiu lui C. Kiriţescu*, Buc., 1937, p. 14—15.

(au aci), ce toată hrana şi moşiile lor în Ţara Muntenească"[1]. Era deci o pătură orăşenească bogată la Şchei, care avea şi moşii, dar depindea întru totul de legăturile economice cu Ţara Romînească. Alături de orăşenii cu drepturi, localnicii, erau şi negustori străini la Şchei, aşezaţi acolo cu organizaţia lor separată, aşa cum rezultă din constatările făcute cu prilejul trecerii Transilvaniei sub stăpînirea Habsburgilor: „toţi şcheii de la Braşov, împreună cu alalţi neguţători ce lăcuiesc aicea"[2]. Importanţa acestor romîni de la Şchei în veacul al XVI-lea se vede şi din aceea că în 1530, în timpul războiului civil între partizanii regelui Ioan Zapolya şi ai Habsburgilor, se exprimă temerea ca şcheienii nu cumva să dea o lovitură împotriva cetăţii Braşovului şi să o ia în stăpînire[3]. Ni s-a păstrat o listă din anul 1564 a fruntaşilor orăşeni din Şchei, în număr de aproape o sută, unii poartă porecle, arătînd locul de unde veneau: Secuiul, Grecul, alţii cu denumiri în legătură cu ocupaţia lor: Porcarul, Malnar (morarul). Numele sînt cele obişnuite în satele romîneşti din Carpaţi în secolul al XVI-lea: Cîrstea, Stoica, Stan, Şerban, Stoia, Nanciul, Oană etc., ceea ce arată comunicaţia permanentă a oraşului cu viaţa satelor[4]. În fruntea orăşenilor din Şchei se afla un gociman ales şi un vătaf, precum şi sfatul bătrînilor[5]. Sub înrîurirea economică a Şcheilor se aflau şi satele romîneşti din Ţara Bîrsei, care se bucurau de autonomie locală, cu un birău şi doi, trei pîrgari aleşi, ca la oraş[6]. Preoţii şi anume orăşeni din Şchei erau oameni cu carte; municipiul Braşovului îi trimitea ca soli la domnii Ţării Romîneşti[7]. Unii mergeau peste Dunăre în Serbia, pentru a învăţa slavona bisericii[8].

Braşovul, luat în general, era în secolul al XVI-lea unul din marile oraşe din Europa de sud-est, statistica din 1532 numără 20 000 de locuitori[9], bogăţia oraşului stătea în comerţul cu produsele meşteşugăreşti de acolo, care erau vîndute în ţările romîne şi în Imperiul otoman, precum şi în agricultura intensă din Ţara Bîrsei, despre care Gheorghe Reichesdorfer spune (în 1555) că este o adevărată grădină[10]. În 1546 se înfiinţează la Braşov prima fabrică de hîrtie, iar biblioteca oraşului se deschide anul următor[11]. Iohannes Benkner cel tînăr, protectorul tipografiei lui Coresi, a fost fundatorul acelei biblioteci orăşeneşti. El era un protector al culturii, dar în acelaşi timp un om de afaceri. Astfel, în 1557, el cumpără cu 2 000

[1] St. Stinghe, *op. cit.*, I, p. 33–34.
[2] *Ibidem*, I, p. 28.
[3] N. Iorga, *Studii şi documente*, X (*Braşovul şi romînii*), p. 314–315.
[4] Hurmuzachi, *Documente*, XV–I, p. 602. V. şi lista de orăşeni din Şchei, în 1700 (St. Stinghe, *op. cit.*, I, p. 5–8), unul din semnatari, Iane Soltanu, se intitulează „jupîn", apar meşteşugari, ca găitănari, putinari, croitori, morari, postăvari. Unii se arată a fi moldoveni, munteni, unele iscălituri în greceşte. Toţi laolaltă îşi zic: „Noi oraşul Şcheii, care ne aflăm lăcuitori lîngă cetatea Braşovului".
[5] St. Stinghe, *loc. cit.*
[6] *Catalogul documentelor romîneşti din Arhivele Statului de la Oraşul Stalin, I*, p. XIV.
[7] Hurmuzachi, *Documente*, XV–1, p. 444 nota 7 (17 iunie 1545).
[8] Radu Tempea, *Istoria bisericii Scheilor Braşovului*, ed. St. Stinghe, Braşov, 1899, p. 2
[9] N. Sulică, *Minunata cetate a Braşovului*, p. 40.
[10] *Ibidem*, p. 32–34.
[11] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, IV, p. 181, 182, 506.

de florini „spălătoria de aur”, în care se curățea nisipul aurifer, de la Zlatna [1]. Aceste fapte pot arunca, pe de o parte, lumină asupra legăturii între opera lui Coresi și dezvoltarea orășenească, pe de alta asupra intereselor materiale pe care le căuta județul săsesc protejînd tipografia. Dezvoltarea vieții orășenești, a păturii orășenești romînești în legătură strînsă cu Moldova și Țara Romînească, sînt factorii determinanți ai ridicării unei tipografii de cărți romînești în acea epocă la Brașov.

Dar nu numai Brașovul cunoaște o înflorire a vieții municipale romînești în Transilvania de atunci, nu numai acolo romînii sînt atestați în oraș, cuprinzînd suburbiile cetăților. Fenomenul se constată și la Sibiu; și acolo preoții romîni erau folosiți de municipalitate ca traducători și ca soli în legăturile orașului cu Țara Romînească [2]. Expansiunea diacilor, scriitori de cărți bisericești, din părțile Sibiului, atinge în curînd și Moldova [3]. Alte orașe ardelene cu populație romînească mai numeroasă în veacul al XVI-lea au fost Orăștie, unde se publică Palia la 1582, Caransebeș, Lugoj, Hațeg, Sebeș etc.

Și în orașele din Țara Romînească și Moldova exista o pătură de oameni învățați, scriitori de cărți, independenți de viața monahală [4]. Cele două țări romînești, prin domnii și ierarhia bisericii, au primit, cum am arătat, dedicațiile cărților lui Coresi publicate în romînește, au cumpărat cărți romînești tipărite la Brașov și au înzestrat bisericile din țară cu aceste cărți, au acceptat introducerea limbii romîne în cărțile bisericii. Și aci pătura orășenească trebuie să fi jucat un rol în aducerea cărților în limba poporului. Boierii și clericii înalți moldoveni și munteni știau și învățau slavonește, iar țăranii, lipsiți de școală, nu știau carte. Rămîn ca cititori posibili ai cărților romînești numai orășenii și preoții de sat. Este foarte caracteristică în această privință justificarea socială a traducerii cărților romînești în manuscrise și tipăriturile veacului al XVI-lea. Oprea diacul în postfața Octoihului romînesc manuscris din 1559—1560 de la Brașov, despre care am vorbit, spune: „Cuvîntul lui dumnezeu trebuiaște să înțeleagă feciorii; iar cum să înțeleagă, dacă învață în limbă străină, de nu înțeleage nimea. Iar sîrbește (slavonă) și letinește să știe numai cine iaste un cărtulariu, oare preot, oare dascăl, oare diiac, iară *mișelamea* n-are lipsă (nevoie) de a știrea” [5]. „Feciorii” erau elevii de la școala orășenească de la Șchei, iar „mișelamea” sînt oamenii săraci, deosebiți de stăpînii feudali. La fel și în prefața Evangheliei cu învățături tipărită de Coresi la 1581, se arată că această carte a fost publicată în romînește, „ca să fie mai lesne și mai iușor a ceti și a înțelége pentru oamenii ceia proști” [6] (adică simpli). Este clar că scrisul în romînește se

[1] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, VI, p. XLVIII.

[2] I. Lupaș, *Sibiul ca centru al vieții romînești în Ardeal*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, V, 1930, p. 43.

[3] *Cf. ms. slav al Academiei R.P.R. nr. 107*, Octoih din secolul XVI, cu însemnarea unui diac romîn, „de lîngă cetatea Sibiului”.

[4] În 1544 un Tetravanghel slav a fost scris de Ivan vistier din orașul Rîmnic, St. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi, IV*, p. 4.

[5] N. Sulică, *Cea mai veche școală romînească*, în volumul citat, p. 14—15.

[6] Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură*, ed. Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, Buc., 1914, p. 6.

adresează altei pături sociale decît cartea slavonă. După mărturisirea traducătorilor şi a editorilor, publicarea cărţilor romîneşti are un substrat social, ea nu se adresa boierilor şi clericilor învăţaţi în slavonie, stăpînilor feudali, ci oamenilor celor „proşti", „mişelamei", care se traduce prin sărăcime, deci claselor inferioare ale societăţii feudale. Între acestea, editorii cărţilor romîneşti se adresau în primul rînd orăşenilor, căci aceştia erau ştiutori de carte romînească, erau de altfel obligaţi să ştie carte pentru ţinerea socotelilor meşteşugurilor şi negoţului. În oraşe, în secolul al XVI-lea erau anume şcoli şi dascăli, la care se putea învăţa carte.

Concluzia pe care o tragem din toate aceste argumente, din considerarea legăturii cronologice între dezvoltarea scrisului în limba romînă şi aceea a oraşelor, din situaţia specială a cartierului Şcheilor, centru de contact între Transilvania şi Ţara Romînească, în secolul al XVI-lea, este că privită în general, opera de traduceri în romîneşte este rezultatul ridicării păturii orăşeneşti în societatea romînească din acea epocă.

Declinul limbii slave bisericeşti ca limbă oficială la romîni

Ne mai rămîne să cercetăm problema decăderii limbii slave bisericeşti la romîni, atît la cei din Transilvania, cît şi la cei din cealaltă parte a munţilor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Această problemă stă în examinarea caracterului lent sau a celui revoluţionar al acestei schimbări culturale şi, în legătură cu aceasta, a înlocuirii limbii slave cu cea romînească în biserică, în actele private, în actele oficiale de stat, deci ca limbă a oficialităţii, precum şi în literatură. Studiul paralel al diferitelor ramuri ale vieţii sociale care foloseau limba străină cultă şi înlocuirii ei cu limba poporului, ne va arăta unde stă întîietatea schimbării, deci ne poate lămuri asupra originilor sociale ale începutului scrisului în limba romînă.

În privinţa declinului limbii slavone la romîni, este necesar să respingem de la început teoria, de care am mai vorbit, despre *moartea naturală* a slavonismului, adică dispariţia treptată a scrisului în limba slavă la romîni s-ar datori uitării limbii slave, dispariţiei sau împuţinării numărului celor ce ştiau să scrie şi să citească în această limbă. O asemenea pierdere a cunoştinţelor de limbă slavonă s-ar putea explica numai prin ruperea sau măcar slăbirea notabilă a legăturilor de tot felul între romîni şi popoarele slave. A fost în adevăr în istorie un moment cînd s-ar putea presupune, greşit, după părerea noastră, că s-a putut produce o asemenea slăbire a relaţiilor între romîni şi slavi, este vorba de momentul pierderii independenţei statelor slave meridionale, momentul cînd Bulgaria şi apoi Serbia au căzut sub stăpînirea turcească. Se ştie că Tîrnova a căzut sub turci la 1393, iar Serbia şi-a pierdut definitiv independenţa la 1459. Dar pierderea independenţei de stat la slavii de sud nu a însemnat desfiinţarea mănăstirilor, nici a ierarhiei bisericeşti ortodoxe (d. e. mănăstirea Rila în Bulgaria, patriarhia de la Peć în Serbia), care erau păstrătoarele culturii în limba slavă bisericească. Între timp se întemeiase în ţările romîne o şcoală şi o tradiţie de învăţătură în limba slavă, cu bogate biblioteci de cărţi bisericeşti manuscrise şi tipărite în slavoneşte, în special la mănăstiri şi cu dascăli romîni de slavonie, care învăţau unul de la altul. Legăturile cu

Rusia apuseană, unde se cultiva aceeaşi limbă slavă bisericească, au rămas neschimbate cu ţările romîne. Dovada cea mai bună că pierderea independenţei statelor slave meridionale nu a influenţat cu nimic slavonismul din ţările romîne, este faptul că începuturile scrisului în limba romînă în tipografia lui Coresi, în apariţia textelor juridice în Moldova şi în actele particulare, nu coincide cronologic cu cucerirea turcească în Balcani, ci datează din a doua jumătate a secolului al XVI-lea cu un veac mai tîrziu. Nici un fenomen din istoria culturii slavilor, nici din istoria legăturilor continue ale poporului romîn cu slavii vecini, nu explică „pierderea" slavonismului în acea epocă şi nu justifică afirmaţia lui N. Iorga, după care „cărturarii slavoni se făcură tot mai puţini şi mai nedesăvîrşiţi; şcolile de slavoneşte din mănăstiri slăbiră" [1]. Biserica a continuat să publice cărţi slavone pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea (Triodul de Buzău, 1697, Gramatica slavonă tipărită în acelaşi an la Snagov) [2]. Boierii învăţau de copii slavoneşte pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* spune că „limba slavonă a fost folosită timp de două secole" (adică de la Alexandru cel Bun, cînd crede Cantemir că s-a introdus slavonismul în Moldova, pînă la mijlocul veacului al XVII-lea). „Deaceia, fiilor de boieri nu li se dedea de învăţat altă limbă decît cea slavonă, în care neputîndu-se afla alte ştiinţe, după ce învăţau să citească, li se dedea să înveţe Ceaslovul bisericii răsăritene, Octoihul şi Psaltirea. După ce isprăveau cu acestea, li se preda Evanghelia, epistolele apostolilor şi Pentatecul, mai rar celelalte cărţi ale Vechiului Testament, ca să poată înţelege măcar conţinutul sfintei scripturi. Cu aceleaşi studii erau deprinse şi toate fiicele boierilor..." [3]. Aşadar limba slavonă era cunoscută obligator de toţi boierii de neam, care o moşteneau din tată în fiu.

În aceste condiţii, apariţia scrierilor în limba romînă nu se poate explica decît prin ridicarea altei pături sociale, în special a orăşenilor, care aveau nevoie de carte, dar nu aveau profesori de limbă slavă. Putem socoti introducerea limbii romîne în literatura şi scrierea laică şi bisericească, nu ca o lentă pierdere şi stingere naturală a slavonismului, ci ca o încercare revoluţionară în cultura noastră din secolul al XVI-lea, încercarea unor noi pături sociale de a-şi impune felul lor de cultură.

Am arătat că apariţia scrierilor în limba romînă se produce în secolul al XVI-lea simultan în mai multe domenii ale culturii. Literatura juridică adică traducerea nomocanoanelor în romîneşte, începe în Moldova în a doua jumătate a veacului şi anume prin două traduceri independente una de alta, şi de acolo se răspîndeşte îndată în Transilvania [4]. În schimb, cum am arătat, traducerea şi tipărirea cărţilor bisericeşti se răspîndeşte din Transilvania în ţările romîne de peste munţi. În ce priveşte istoriografia, analele slavone încetează atît în Moldova (1587), cît şi în Ţara

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii romîne*, II, ed. II, Buc., 1926, p. 459.
[2] I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia romînească veche*, I, p. 347 şi 351—354.
[3] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Academiei Romîne, Buc., 1872, p. 153 (textul latin), traducerea ne aparţine.
[4] P. P. Panaitescu (Al. Grecu), *Începuturile dreptului scris în limba romînă*, în „Studii", VII, 1954, nr. 4, p. 215—228.

Romînească (1592)[1], iar primele cronici romîneşti sînt acelea ale lui Mihai Viteazul: Balthazar Walter a folosit în 1597 o cronică în romîneşte, cronică de curte, descriind faptele viteazului domn[2].

În privinţa actelor scrise în romîneşte de particulari sau de autorităţi în Moldova şi în Ţara Romînească, asemenea acte figurează în corpusul Academiei R.P.R. în număr de 44 pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ceea ce este încă puţin lucru, faţă de cele cîteva mii de acte slavone din aceeaşi epocă, dar dovedeşte existenţa unui curent, care cu vremea se accentuează, pentru scrierea în limba poporului. Pe de altă parte coincidenţa între apariţia cărţilor tipărite la Braşov în limba romînă şi apariţia actelor publice şi private în aceeaşi limbă în Ţara Romînească şi în Moldova, arată că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea se produce la romîni o mişcare generală pentru limba romînă, atît în privinţa diferitelor genuri ale scrisului, cît şi în privinţa geografică.

Dacă actele romîneşti se înmulţesc întrucîtva în prima jumătate a veacului al XVII-lea, fără totuşi a izbuti să pătrundă în cancelaria domnească, nici să predomine în faţa celor slavone, dacă în istoriografie, cu chronograful lui Moxa, se continuă scrisul romînesc în acea epocă, în schimb în biserică se constată o reacţie. Reacţia slavonismului era de aşteptat să producă în primul rînd în biserică, prin esenţa ei mai conservatoare. Fapt este că de la 1582 şi pînă la 1640 încetează tiparul în limba romînă, nu mai apar cărţi bisericeşti romîneşti, liturghia slavonă se instaurează din nou cu exclusivitate în cele trei ţări romîneşti. Nu este posibil să studiem aci cauzele acestei reacţii slavone. Este destul să spunem că şi ea are la bază împrejurările sociale ale vremii. Atunci, la sfîrşitul veacului al XVI-lea şi la începutul veacului următor se stabilizează în toate cele trei ţări, Transilvania, Moldova şi Ţara Romînească, aşa-numitul stat boieresc. Boierimea conduce statul, ea predomină din punct de vedere social şi economic. Odată cu reacţia feudală a statului boieresc se produce şi o decădere economică a ţărilor romîne, sărăcirea oraşelor şi în genere a întregii ţări. Ridicarea statului boieresc (nobiliar) nu a putut împiedeca biruinţa limbii poporului, ci cel mult a putut s-o întîrzie. Dar împrejurările economice sociale din mijlocul secolului al XVII-lea, au făcut ca această biruinţă să devină definitivă. Anume în sînul statului boieresc se ridicase o pătură nouă de boieri, ale căror familii în veacurile precedente nu aveau slujbe domneşti, nici moşii întinse. Această nouă boierime, care se îmbogăţeşte şi cîştigă accesul la slujbe în special în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, nu păstrase tradiţia slavonismului literar. Vechile familii boiereşti din Ţara Romînească, cele care cîrmuiseră statul şi avuseseră moşii numeroase în secolul precedent, decad şi sărăcesc. Aceasta a fost principala, deşi nu unica pricină a celei de-a doua biruinţi a limbii romîne, în veacul al XVII-lea. Am semnalat această situaţie, fără s-o putem analiza mai de aproape, deoarece ar merita un studiu special, care nu intră în cadrul cercetării noastre prezente. Am studiat aci numai

[1] Aceasta rezultă din analiza textelor cronicii Moldovei de Grigore Ureche, şi a *Letopiseţului Cantacuzinesc*, cronici romîneşti din veacul al XVII-lea, care au folosit anale slave pierdute, cu povestirea faptelor istorice pînă la 1587, respectiv 1592.

[2] Al. Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, I, Buc., 1862, p. 4.

începuturile scrisului în limba romînă, în veacurile XV—XVI, nu și evoluția ulterioară a luptei pentru limba romînă, pe care ne-am mulțumit numai s-o semnalăm, pentru a explica de ce acțiunea pentru limba poporului în secolul al XVI-lea n-a dat rezultate definitive. În legătură cu problema declinului limbii slave la noi, afirmarea caracterului social al ofensivei slavone care a urmat după activitatea tipografiei brașovene, ne lasă să înțelegem mai bine că întreaga operă de traducere, scriere și răspîndire a cărților romînești la începuturile lor nu se datorește, uitării, morții naturale a slavonismului, ci unei lupte pentru limba romînă, care nu se poate lămuri decît pe baza înțelegerii împrejurărilor sociale ale vremii.

CONCLUZII

Studiul începuturilor scrisului în limba romînă ne-a adus, pe temeiul cercetării textelor și al interpretării lor, la rezultate deosebite de acelea ale predecesorilor din școala istorică burgheză.

Cea mai importantă dintre concluziile la care am ajuns este, după părerea noastră, constatarea caracterului general al schimbării culturale care s-a produs în istoria noastră în veacul al XVI-lea. Prin caracter general înțelegem, pe de o parte, faptul că limba romînă începe să înlocuiască pe cea slavonă aproape concomitent în toate domeniile scrisului : acte private și publice, cărțile bisericii, literatură pentru popor, pravile, istoriografie, iar pe de altă parte, acest fenomen cultural se constată atît în Transilvania, cît și în Moldova și în Țara Romînească, este adică un fenomen general romînesc. Biruința limbii romîne asupra limbii moarte a curților feudale, se încadrează într-un moment mai general, de istorie universală. Într-un anumit stadiu al dezvoltării societății feudale constatăm o biruință a limbii poporului asupra limbii de „cultură", la toate neamurile continentului nostru.

Așadar, nu mai poate fi vorba, așa cum s-a crezut pînă acum, de o pagină a istoriei bisericești, de „introducerea limbii romîne în biserică", ci de o mișcare cu proporții mult mai largi. Introducerea limbii poporului în biserică este numai o latură a biruinții limbii populare. Studiate în cadrul istoriei generale a romînilor, cauzele fenomenului cultural amintit nu mai pot fi căutate în influențele religioase, ci numai în transformările societății întregi.

În aceste condiții, cercetînd felul cum, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, s-a produs răspîndirea cărții romînești, prin tipar și în manuscrise, am ajuns la rezultatul că înlocuirea limbii slavone cu limba poporului este urmarea inițiativei, adică a presiunii exercitate de clasa orășenească. Centrul orășenesc romînesc din Șcheii Brașovului a avut un rol hotărîtor în traducerea cărților slavone în romînește, încă înainte de așezarea tipografiei lui Coresi în acel oraș. Și alte orașe ardelenești și cele din Țara Romînească și Moldova au contribuit la începuturile scrisului în limba romînă. Se poate spune că biruința limbii romîne în a doua jumătate a secolului al XVI-lea se datorește mai ales ridicării la cultură, urmare a ridicării economice, a clasei orășenești.

Influența reformei religioase, socotită de toți istoricii mai vechi drept cauza traducerii cărților bisericești în limba poporului, nu mai poate fi socotită ca hotărîtoare, nici măcar ca producătoare de inițiative. Trebuie să considerăm biruința limbii romîne ca un fenomen intern de istorie romînească. Aceasta nu înseamnă că influența reformei în această mișcare culturală romînească a fost inexistentă. Dimpotrivă, faptul că primele cărți romînești tipărite au apărut în orașe cîrmuite de o populație luterană sau calvină, nu poate fi trecut cu vederea. Dar reforma religioasă, care a proclamat necesitatea ca liturghia să fie ascultată de popor în limba lui, a dat un model, o încurajare; ea nu stă la baza schimbării culturale amintite din istoria romînilor. Baza acestei schimbări este ridicarea clasei orășenești a poporului nostru, și în parte pătrunderea boierimii mici în rîndurile boierimii mari, primenirea clasei stăpînilor feudali cu oameni noi, care nu învățaseră slavonește.

Mișcarea de traduceri, de scriere în limba poporului din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, cu caracterul ei general romînesc și cu temeliile ei sociale, a fost precedată de o prefață, pe care am putea-o numi locală și feudală. Această prefață, traducerea în romînește a primelor texte bisericești în Maramureș, la sfîrșitul secolului al XV-lea și la începutul celui următor, am studiat-o în prima parte a acestei lucrări. Importanța ei este dublă : întîi cronologic, ea reprezintă primele scrieri în limba noastră, momentul istoric al începuturilor scrisului în limba țării, apoi pentru că se leagă de biruința limbii romîne în a doua jumătate a secolului. În adevăr, am arătat, și s-a arătat și de cercetătorii dinainte, că tipografia condusă de Coresi a folosit manuscrisele traducerilor maramureșene, le-a corectat și le-a tipărit. Deci între momentul maramureșean de la sfîrșitul secolului al XV-lea și momentul lui Coresi din a doua jumătate a secolului al XV-lea există o continuitate.

Și asupra acestui prim capitol al scrisului în romînește, e vorba de textele maramureșene, prezentul studiu se află în opoziție cu vechea istoriografie, care socotea că textele maramureșene sînt rezultatul unei influențe externe : husite, luterane sau catolice. Nu am aflat aceste influențe la începuturile traducerilor maramureșene. Pe baza unor cercetări, ca să zicem așa, tehnice, am stabilit epoca traducerilor acestea în ultimul deceniu al secolului al XV-lea și în primele două decenii al secolului al XVI-lea, adică la mijloc între datarea propusă de partizanii teoriei influenței husite (N. Iorga) și aceea propusă de partizanii teoriei luterane (Al. Rosetti). Cercetînd istoria Maramureșului în acea epocă, am ajuns la rezultatul că această țară, cîrmuită și stăpînită de o mică nobilime locală, avea o organizație bisericească feudală, în înțelesul că bisericile și mănăstirile se aflau în proprietatea feudală a cnezilor maramureșeni, întreaga cîrmuire a bisericii se afla în mîna mănăstirii de la Peri, ctitoria stăpînită de familia Drag-Balc. Cînd aceste stăpîniri, domeniile feudale ale bisericii maramureșene, au fost amenințate de episcopia de la Muncaci, s-a produs o ruptură între biserica feudalilor romîni, și episcopia slavă, care furniza și cărțile slavone. Această criză, din anii 1491—1498, a adus introducerea limbii romîne în biserica din Maramureș stăpînită de feudalii locali. Așadar, prima mișcare pentru înlocuirea limbii slave cu cea romînă a avut un caracter feudal

şi local, ea este însă prefaţa introducerii limbii poporului în cultura noastră, care se produce pe o scară generală în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Privită în acest fel biruinţa limbii romîne asupra celei slavone poate fi considerată ca o treptată biruinţă a tendinţelor populare spre cultură şi rezultatul ei a fost tocmai acesta, lărgirea bazei sociale a culturii în istoria noastră.

НАЧАЛО ПИСЬМЕННОСТИ НА РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Буржуазная историография считает, что начало письменности на румынском языке, то есть переход от церковно-славянской литературы к народной письменности, представляет собой явление узкого церковного характера. Говоря о введении литургии на румынском языке вместо славянской литургии (которую служили в румынской церкви еще с X в.),буржуазные историографы заключают, что появление письменности на народном языке обязано исключительно внешнему религиозному влиянию: реформам Гуса, Лютера и Кальвина. Данное положение поддерживается почти всеми представителями старой литературной историографии.

Автор настоящей работы стоит на противоположной точке зрения. Начало письменности на румынском языке он считает явлением внутренней культурной жизни, выходящим за рамки церковного события; это начало объясняется известной степенью общественного развития. Результатом улучшения в этот период экономического положения страны явились возросшие культурные потребности не только среди старого трансильванского боярства и княжеского сословия, связь которых со славянской письменностью была традиционной, а и среди других слоев населения. Ими являлось мелкое дворянство Марамуреша, Мунтении и Молдавии и главным образом городское население этих областей.

В первой части работы рассматриваются следующие материалы: Воронецкие псалтырь и кодекс, Шкеянская псалтырь, псалтырь Хурмузаки. Эти тексты относятся к одной и той же области переводов и написаны на румынском языке в Марамуреше, что доказывается их диалектальными особенностями: ротацизмом, влиянием венгерской и украинской лексики и др. Дату их можно установить по филигранной бумаге псалтыря Хурмузаки, относящейся к 1501 г., и по криптограмме Шкеянской псалтыри, завершающейся 1514—1515 гг. Если предположить, что начало переводов на румынский язык относится к периоду, предшествующему этому времени, отсюда следует, что датой данного культурного события является конец XV в. Исследование языка не противоречит этой датировке. В тот же период в Марамуреше наблюдается

социальное и политическое движение и только оно объясняет культурную революцию, происшедшую в этой провинции: переход от славянского языка к народному. Православная церковь в Марамуреше была тогда автономной и феодальной единицей в том смысле слова, что являлась, со всеми своими угодьями и строениями, собственностью мелкого дворянства. В последнем десятилетии XV в. имеет место конфликт между этой церковью и рутянской епархией в Мункачево, пытавшейся прибрать к рукам доходы марамурешских монастырей. Борьба мелкого дворянства Марамуреша против епархии была длительной и тяжелой; несколько раз дело рассматривалось судом короля Венгрии. Все же в результате, с помощью знатной фамилии Драгфу, происходившей из Марамуреша, и ценой некоторых уступок, сделанных католической церкви, дворянству Марамуреша удалось отстоять церковную автономию. В этот период борьбы за автономию церкви (фактически борьбы мелкого феодального дворянства за свои доходы) церковные книги были переведены на румынский язык, что должно было являться внешним знаком церковной феодальной автономии.

Во второй части исследования рассматриваются печатные издания на румынском языке, подготовленные в Брашове в типографии дьякона Кореси (вторая половина XVI в.). Выступая против старой историографии, автор указывает, что влияние реформ Лютера и Кальвина на саксов и венгров не было решающим фактором в издании румынских книг; реформы являлись, в лучшем случае, образцом. Румынские печатные книги появляются одновременно с первыми договорами, письмами и приказами на румынском языке, с переводами юридических текстов, а также античных и народных преданий, не имеющими связи с церковной реформой. Из книг, изданных Кореси и его сотрудниками, 23 — на славянском, 3 — на румынско-славянском и 9 — на румынском языке. Из 9 румынских книг большая часть (6) носит православный характер, из которых одна даже содержит выступление против церковной реформы. Изучение остальных трех румынских книг позволяет заключить, что государственные и городские власти пытались навязать румынам некоторые религиозные догмы реформ Лютера и Кальвина, но это удалось им лишь отчасти, так как и в рассматриваемых книгах сохраняется, по отношению к основным догмам, православная доктрина. Следовательно, книги, отпечатанные Кореси, не обязаны своим появлением реформе и реформистам, а принадлежат румынской церкви (как утверждает церковная хроника Шкеи Брашова). В этой части города Брашова, находившейся в тесной связи с Валахией и Молдавией, жило румынское городское население; церковь и школа находились под его руководством. Печатные станки и шрифты были собственностью типографа, а не городского управления, состоявшего из саксов-лютеран; типографией руководила румынская городская община Шкеи Брашова. Заказы на книги прибывали сюда и из других трансильванских городов с румынским населением, а также из румынских княжеств за горами. Наличие имени судьи сакса-лютеранина в предисловиях к некоторым из напечатанных Кореси книг объясняется лишь политическим положением городской автономии; это был акт обязательного внимания. Некоторые из бурго-

мистров-саксов ассигновали известные суммы на издание книг в типографии Кореси, но это не значит, что эти книги носили лютеранский характер. Наоборот, среди них есть даже славянские книги, с посвящением судье-саксу. Сакская хроника Брашова признает, что попытка навязать румынам реформу окончилась неудачей.

Издание и распространение румынских книг является следствием внутренних изменений, вызванных подъемом в развитии городского класса.

LES PREMIERS TEXTES ÉCRITS EN ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'historiographie bourgeoise estimait que les débuts des écrits en roumain, c'est-à-dire le passage de la littérature rédigée en slavon d'église à ceux composés dans la langue du peuple, constituaient une question limitée à l'histoire ecclésiastique. Il s'agirait de l'adoption de la liturgie en langue roumaine à la place de celle en slavon, usitée dans l'église roumaine depuis le Xe siècle. De là, la thèse de la même historiographie, selon laquelle les commencements de l'écriture en langue populaire seraient exclusivement dus à des influences extérieures et, plus particulièrement, a celles de caractère religieux : la réforme de Jean Huss, celle de Luther, celle de Calvin.

Le présent travail adopte une position qui s'oppose à ce point de vue, partagé par presque tous les anciens représentants de l'histoire littéraire. Les débuts de la langue populaire écrite constituent un phénomène culturel interne, qui dépasse le problème liturgique et qui est dû à une certaine phase du développement de la société. Il s'agit du moment où d'autres couches sociales, que l'ancienne classe des boyards et celles des knèzes transylvains, attachées par tradition à l'écriture en slavon, se haussèrent à une meilleure situation économique et sentirent par conséquent la nécessité d'avoir une culture leur appartenant en propre. Ces nouvelles couches sociales sont la petite noblesse du Maramureş, de Valachie et de Moldavie, et surtout la population roumaine des villes de ces trois pays roumains.

Dans la première partie de son étude, l'auteur examine les textes dits rhotacisants : le Codex et le Psautier de Voroneţ, le Psautier dit Psaltirea Şcheiană, le Psautier Hurmuzaki. Ces textes, qui appartiennent au même courant de traductions, ont été rédigés en roumain dans le Maramureş, comme le dénotent leurs particularités dialectales : rhotacisme, influences lexicales hongroises et ukrainiennes, etc. On peut les dater à l'aide du filigrane du papier du psautier Hurmuzaki, qui remonte à l'an 1501 et du cryptogramme de la Psaltirea Şcheiană, dont le texte s'achève avec la date de 1514/1515. Si l'on estime que le début du courant de traductions en roumain date d'un moment relativement peu antérieur, on a

comme date de ce phénomène culturel la fin du XVe siècle. L'étude de la langue ne contredit pas pareille datation. Il se produit à cette époque, dans le Maramureş des mouvements sociaux et politiques qui, seuls dans l'histoire de cette province, peuvent expliquer la révolution culturelle du passage de la langue slavonne à celle du peuple. L'église orthodoxe du Maramureş était alors autonome et organisée selon les principes féodaux, en ce sens que ses domaines et ses édifices étaient, en même temps qu'elle, la propriété de la petite noblesse roumaine du Maramureş. Or dans la dernière décade du XVe siècle, il se produisit un conflit entre cette église et l'évêché ruthène de Munkacz (Mukacevo) qui essaya d'usurper les revenus des monastères du Maramureş. La lutte de la petite noblesse de cette province avec l'évêché fut longue et dificile : on en appella, à plusieurs reprises, au jugement du roi de Hongrie ; mais finalement, grâce à l'appui de la puissante famille Dragfi, originaire du Maramureş, et au prix de quelques concessions faites à l'Eglise catholique, les nobles du Maramureş obtinrent le droit à l'autonomie ecclésiastique. C'est durant cette période de lutte pour la sauvegarde de l'autonomie ecclésiastique, lutte qui était en fait celle de la petite noblesse jalouse de protéger ses propres revenus, qu'eut lieu la traduction en langue roumaine des livres religieux, signe extérieur de l'autonomie ecclésiastique féodale.

La seconde partie de ce travail est consacrée aux livres imprimés en roumain à Braşov et sortant des presses du diacre Coresi. Contrairement à l'opinion ancienne des historiens roumains, l'auteur montre que ce n'est pas l'influence de la réforme luthérienne ou calviniste, chez les Saxons et les Hongrois, qui fût décisive pour l'apparition des livres roumains : la réforme constitua tout au plus un exemple. L'impression des livres roumains se produisit en même temps que la rédaction des premiers contrats, lettres et ordres, rédigés en roumain, en même temps que la traduction des textes juridiques dans la langue du peuple, en même temps que celle des légendes apocryphes et populaires, textes et légendes qui n'ont aucun rapport avec l'influence de la Réforme religieuse. Des livres imprimés par Coresi et ses collaborateurs, 23 le sont en slavon, 3 en slavo-roumain et 9 en roumain. De ces 9 livres roumains, la majorité, soit 6 titres, ont un caractère purement orthodoxe, l'un d'eux renfermant même des attaques dirigées contre la Réforme. Les trois autres livres en roumain laissent voir que les autorités d'Etat et celles des municipalités luthériennes et calvinistes tentèrent d'imposer aux Roumains certains des enseignements de la religion réformée, mais n'y réussirent que dans une faible mesure, car même ces livres-là conservent la doctrine orthodoxe pour les dogmes essentiels. Par conséquent, les livres imprimés par Coresi ne sont pas le fruit de la Réformation et des protestants, mais ils appartiennent à l'Eglise roumaine, comme l'affirme aussi la chronique de l'Eglise roumaine de Şchei. Ce quartier du vieux Braşov, qui entretenait d'étroits rapports avec la Valachie et la Moldavie, renfermait une population citadine roumaine et, son église, ainsi que l'école qui s'y trouvait, étaient aux mains de cette dernière. Les presses et les caractères typographiques de Coresi étaient la propriété du maître-imprimeur et non pas celle de la municipalité saxonne luthérienne ;

l'imprimerie et les travaux qu'elle exécutait se trouvaient placés sous le patronage de la communauté des citadins roumains de Şcheii Braşovului. Celle-ci recevait des commandes de livres non seulement des autres villes transylvaines, à population roumaine, mais encore des pays roumains d'outre-monts. La présence du nom du bourgmestre saxon, de religion luthérienne, dans les préfaces de certains des livres imprimés par Coresi, est due seulement à la situation politique de l'autonomie citadine : c'était là un acte de déférence obligatoire. Certains bourgmestres saxons investirent même quelques sommes dans l'impression des livres édités par Coresi ; mais cela ne signifiait pas que les dits livres revêtaient par là un caractère luthérien : bien au contraire, car certains de ces livres, dédiés au bourgmestre saxon sont en langue slavonne. La chronique saxonne de Braşov reconnaît que la tentative d'attirer les Roumains du côté de la Réformation se solda par un échec.

L'impression et la diffusion des livres roumains est le résultat d'un courant roumain qui se répandit à l'intérieur du pays par suite de l'apparition de la classe citadine de ce peuple.

DESPRE ORGANIZAREA PAZEI HOTARELOR ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ ÎN SEC. XV—XVII *

DE

N. STOICESCU

Organizarea pazei hotarelor statului feudal nu a constituit pînă în prezent obiectul unui studiu special. Ea a atras, însă, atenția cîtorva cercetători mai vechi, care — în cadrul unor lucrări de sinteză [1], sau privind organizarea administrativă ori militară a statului [2] — au amintit, în treacăt, și de obligația de pază a satelor așezate la marginea țării.

În lucrarea de față ne propunem să studiem modul cum era organizată paza hotarelor în secolele XV—XVII. Nu ne vom ocupa aci de aspectul militar al problemei — adică de organizarea apărării hotarelor, aspect al funcției externe a statului — ci doar de modul cum era asigurată paza hotarelor Țării Romînești.

Această pază era una din atribuțiile de seamă ale aparatului de stat feudal. Lucrul este pe deplin explicabil, deoarece prin organizarea ei se încerca să se împiedice fuga peste munte sau peste Dunăre a numeroșilor rumîni și megiași, care își căutau prin fugă scăparea din exploatarea stăpînului feudal sau a domniei; tot această pază asigura domniei încasarea taxelor vamale ce se plăteau pentru produsele ce intrau și ieșeau din țară, astfel încît în organizarea ei erau interesate atît domnia, cît și stăpînii feudali.

În secolele XV—XVII, paza hotarelor țării era asigurată de locuitorii satelor situate în apropierea lor — așa-numitele sate de plai din

* Fragment dintr-o lucrare mai mare privind organizarea statelor feudale Țara Romînească și Moldova.

[1] C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, ed. a IV-a, vol. II, partea a 2-a, p. 509—510.

[2] I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Romîne*, Buc., 1935, p. 34; P. P. Panaitescu, *Armata lui Mircea cel Bătrîn*, în „Convorbiri literare", 1942, p. 575; P. P. Panaitescu, V. Costăchel și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Romînească și Moldova*, Buc., 1957 (capitolul privind organizarea armatei); vezi și A. Sacerdoțeanu, *Din arhiva mănăstirii Cozia*, în „Hrisovul", 1946, p. 71.

Asupra părerilor acestor autori vom reveni mai jos.

regiunea de munte şi de unele sate de pe malul Dunării. În secolul al XVII-lea, la aceste sate de pază, s-au adăugat şi două corpuri de slujitori: călăraşii de margine, care păzeau la Dunăre şi spre Moldova, şi martalogii, care păzeau în Oltenia, atît la Dunăre, cît şi spre munte.

I. PAZA HOTARELOR SPRE MUNTE. SATELE DE PLAI

Începînd, probabil, încă din secolul al XIV-lea, unele sate situate la marginea dinspre munte a ţării aveau obligaţia de a păzi trecerea peste munte, prin plaiuri sau pe valea rîurilor. Locuitorii acestor sate de pază se numeau plăiaşi [1]. Un dicţionar întocmit în 1726, pentru ocupanţii austrieci ai Olteniei, explică acest cuvînt prin „oameni care veghează la hotare" [2]. În Moldova, cei ce îndeplineau aceeaşi obligaţie se numeau străjeri.

Trebuie să remarcăm de la început că instituţia plăiaşilor este una din instituţiile vechi ale statului feudal, ale cărei atribuţii şi organizare nu s-au schimbat prea mult de-a lungul veacurilor.

Paza hotarelor ţării prin satele de la marginea ei face parte din vechile atribuţii ale obştilor ţărăneşti de a participa la administrarea ţării, care, după întemeierea statului feudal, a devenit o obligaţie a acestora faţă de domnie.

Punctele de trecere de la plaiuri sînt amintite în documente începînd din secolul al XV-lea. Astfel, în timpul domniei lui Vlad Ţepeş este amintită „vama de plai" [3], iar mai tîrziu, Radu cel Mare scria sibienilor că a închis drumurile de trecere spre Transilvania din cauza pretenden-

---

[1] În lucrarea sa de sinteză, C. C. Giurescu crede că plăiaşi şi opcinaşi („cei ce umblă pe plaiuri şi pe opcine, adică pe culmi") sînt acelaşi lucru (*op. cit.*, vol. II, partea a II-a, p. 510). Părerea sa a fost împărtăşită şi de P. P. Panaitescu, care consideră că plăiaşii se numeau în vechime opcinaşi (*Armata lui Mircea cel Bătrîn*, în „Convorbiri literare", 1942, p. 575).

Din nici unul din documentele studiate nu rezultă însă că termenul de opăcinaş este sinonim cu plăiaş; dimpotrivă, atunci cînd se întîlnesc împreună, se arată în mod clar că se referă la noţiuni diferite. De pildă, în cîteva documente — din 1622 oct. 18, 1625 febr. 8 şi 1634 iulie 26 (I. Răuţescu, *Dragoslavele*, p. 13; *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, p. 482; Acad. R.P.R., CXXXIV/25, copie la Inst. de istorie) — referitoare la satul Dragoslavele, se arată că acesta este scutit de dări şi munci faţă de domnie — printre care şi de opăcinaşi — „pentru că sînt la drum şi au să păziască schela şi plaiul". Cele două obligaţii sînt, deci, de natură diferită.

În secolul al XVII-lea există numeroase scutiri de opăcinaşi acordate unor sate de la şes, care, evident, nu puteau fi obligate să facă pază la munte. Astfel, sînt scutite de opăcinaşi satele: Dranoveţi-Romanaţi (doc. din 1615 iunie 16 şi 1619 mai 11, *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 405 şi III, p. 365), Dobruşeşti-Ilfov (doc. din 1619 mart. 23, 1625 oct. 16, 1630 febr. 6, *ibidem*, p. 329, IV, p. 569 şi Arh. St. Buc., *m-rea Snagov*, IV/5), slobozia m-rii Sf. Troiţă de lîngă Bucureşti (doc. din 1625 iunie 15, *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, p. 527), satul Popşa de lîngă Tîrgovişte (doc. din 1615 ian. 22, *ibidem*, vol. II, p. 360) Sineşti, Cricoveni etc.

Termenul de opăcinaşi are deci alt înţeles decît acela de plăiaşi; el se referă la obligaţia de a da vîslaşi (vezi documentul din 1615 ian. 22, citat mai sus). Pentru echivalenţa vîslă-opacină, vezi şi *Lexiconul lui Mardarie de la Cozia*, ed. Gr. Creţu, p. 129.

[2] C. Giurescu, *Material privind istoria Olteniei sub austrieci*, vol. II, p. 141; cf. şi A. M. del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia*, p. 25.

[3] Gr. Tocilescu, *534 documente...*, p. 96; vezi şi documentul din 1497 iunie 4, în care este amintită, de asemenea, vama de la vaduri şi de la plaiuri (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 247).

tului Mihnea [1]. Atît paza la plai cît şi închiderea drumurilor de trecere peste munte se făceau de către satele din regiunea respectivă, numite mai tîrziu sate de plăiaşi.

La începutul secolului al XVI-lea apar în documente şi vătafii acestora. La <1512—1521>, Neagoe Basarab scria braşovenilor că nu mai au voie să intre în ţară să-şi pască oile sau porcii fără ştirea „vătafilor care sînt puşi prin ţara domniei mele la margine", ce înscriau vitele pentru plata gorştinei [2], iar la <1535—1545>, Radu Paisie comunica aceloraşi braşoveni că a dat poruncă vătafilor să-i lase să intre cu mărfurile în ţară [3]; este vorba aci, în chip evident, de vătafii de plai sau de plăiaşi, care sînt pomeniţi cu acest nume la începutul secolului al XVII-lea, cînd organizarea şi atribuţiile acestora apar în chip mai limpede în documente.

Înainte de apariţia termenului de plai şi plăiaş, paza — la hotare sau în interiorul ţării — se numea viglu (de la cuvîntul latin *vigillia*). Obligaţia de pază sub acest nume este amintită într-un singur document, din <1409—1418 >, referitor la scutirea de dări a 10 case din Tîrgovişte [4]. Într-un alt document din 1424 febr. 28 — privind scutirea aceloraşi case — termenul este înlocuit cu posadă [5], care desemnează în unele documente din secolul al XV-lea paza sau straja, făcută fie pentru domnie — în interiorul sau la hotarele ţării — fie pentru stăpînul feudal. De pildă, într-un document din <1407> se spune că satele mănăstirii Tismana — care pînă tîrziu au avut obligaţia de a păzi mănăstirea — trebuiau să fie în supunere (posluşanie) „despre toate dăjdiile şi slujbele şi de posadă" [6]. În documentele mai tîrzii referitoare la satele acestei mănăstiri termenul de posadă a fost înlocuit prin acela de pază [7], dar el va desemna uneori şi obligaţia de a păzi hotarul [8].

Plăiaşii nu făceau parte din categoria slujitorilor, cum credea I.C. Filitti [9]. La <1694—1695 >, cînd se arată categoriile care făceau paza marginilor ţării, se enumeră: căpitani de călăraşi, martalogi, schileri şi plăiaşi; domnul se adresează schilerilor şi plăiaşilor cu termenul de ţărani iar călăraşilor şi martalogilor, cu acela de slujitori [10].

Plăiaşii îndeplineau obligaţia de pază a hotarelor ţării în contul obligaţiilor de muncă ce aveau faţă de domnie. De aceea, erau scutiţi în ge-

---

[1] P. P. Panaitescu, *Documente slave din Sibiu*, p. 13.
Închiderea drumurilor de trecere din cauza unor astfel de împrejurări se practica adeseori S. Dragomir, *Documente nouă din Sibiu*, p. 53, 59; Gr. Tocilescu, *534 documente*..., p. 188, 278, 311, 424).

[2] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 247—248.

[3] *Ibidem*, p. 346.

[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 55.

[5] *Ibidem*, p. 78; cf. şi V. Costăchel, *Les immunités dans les Principautés Roumaines*, Buc., 1947, p. 17—18.

[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 52.

[7] Vezi mai jos, p. 205.

[8] Vezi documentele din 1498 ian. 9 şi 1505 mart. 27 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 252; XVI, vol. I, p. 29); vezi şi mai jos, p. 208.

[9] *Cîteva cuvinte despre alcătuirea oştirii de ţară în Principatele Romîne pînă la Regulamentul Organic*, Buc., 1936, p. 14.

[10] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 341; cf. Acad. R.P.R., *ms.* MLXIX, f. 11, 28 v. şi 40 v. (citat mai jos sub titlul *Anatefter* şi folosit după transcrierea lui Dinu C. Giurescu, în curs de editare).

neral de alte munci. De pildă, la <1586—1590> april. 25, satele Topeşti şi Tismana erau scutite de munca la sare, urmînd „să păzească plaiul" [1].

Paza plaiului era, deci, o formă regională de muncă față de domnie, care înlocuia, de obicei, celelalte obligații în muncă şi în schimbul căreia plăiaşii aveau şi unele scutiri parțiale de dări.

O altă deosebire între ei şi slujitori este aceea că plăiaşii puteau fi şi rumîni, în timp ce slujitori nu puteau fi, în principiu, decît oamenii liberi.

Majoritatea plăiaşilor erau oameni liberi, care, neavînd obligații față de stăpînii feudali, puteau îndeplini acest serviciu de pază pentru domnie, în schimbul unor uşurări fiscale. În afară de aceşti oameni liberi care păzeau plaiurile, în secolele XVI—XVII găsim însă între satele de plai şi sate sau părți de sate de rumîni [2]. Astfel, în timpul domniei lui Mihnea Turcitul, satul Tismana al mănăstirii cu acelaşi nume păzea plaiul [3]; mai tîrziu, satul Corbii de Piatră al mănăstirii Argeş păzea de asemenea la plai [4]. La 1690, în *Anatefterul* lui Constantin Brîncoveanu, sînt menționate între satele de plăiaşi sate sau părți de sate de vecini, ca, de pildă: Drajna-Saac, Brebu-Prahova (cnezi şi vecini), Bilciureşti, Pucheni (cnezi şi vecini), Schei (cnezi şi vecini), toate trei în Dîmbovița, Nucşoara-Muscel, Bădeni (cnezi şi vecini) etc. [5].

Locuitorii acestor sate păstrau față de stăpînii lor vechile obligații ce decurgeau din situația de dependență, îndeplinind pentru domnie serviciul de pază, în schimbul scutirii parțiale de dări. Dintr-un document din 1669 mai 23, aflăm că locuitorii satelor Nucşoara, Corbii de Piatră şi Domneşti, ale mănăstirii Argeş, care păzeau plaiul pentru domnie, făceau în acelaşi timp şi slujbă mănăstirii: îi păzeau livezile (aşezate desigur pe plaiul păzit pentru domnie sau în apropierea acestuia), hotarele satelor, pădurile şi apele mănăstirii, ca să nu le folosească nimeni fără voia egumenului, şi încasau dijmă de pe moşiile mănăstirii, în numele acesteia [6]. Precum se vede, la această dată, vecinii mănăstirii Argeş din cele trei sate, plăiaşi ai domniei, îndeplineau pentru mănăstire alte atribuții decît cele obişnuite ale vecinilor: ei făceau parte din aparatul re-

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V, p. 345. Vezi şi mai jos, p. 213—217 (regimul fiscal al plăiaşilor).

[2] I. C. Filitti consideră că paza hotarelor se făcea numai de satele de oameni liberi, mici proprietari, sau de coloni domneşti, cum numeşte el pe călăraşi (*Despre vechea organizare administrativă*, p. 34). Credem că părerea lui Filitti este valabilă numai pentru secolul al XVIII-lea, deoarece dintr-un document din 1715 april. 27 rezultă că atribuția de plăiaşi era incompatibilă cu situația de rumîn. La acea dată, rumînii din Jiblea ai mănăstirii Cozia vin la domnie cu pîră că nu sînt rumîni, ci plăiaşi. Constatîndu-se însă că nu sînt plăiaşi, sînt redați vecini proprietarului (Arh. St. Buc., *m-rea Cozia*, XLVI/13). Dacă la acea dată rumînii ar mai fi fost în mod obişnuit plăiaşi, vecinii din Jiblea nu ar fi invocat calitatea de plăiaşi pentru a scăpa de rumînie iar domnia nu i-ar fi redat rumîni mănăstirii pentru motivul că nu sînt plăiaşi.

În timpul ocupației austriece în Oltenia — deci tot în sec. al XVIII-lea — rumînii nu puteau fi plăiaşi sau scăunaşi — paznici la Dunăre (doc. din 1723 nov. 23, Muzeul Bruckenthal, fondul Benigni, nr. 75/204, f. 57 v. 58, copie la Institut).

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, p. 185—186.

[4] Arh. St. Buc., *ep. Argeş*, XVI/17 (doc. din 1629, mai 23).

[5] *Anatefter*, f. 64—67.

[6] Arh. St. Buc., *ep. Argeş*, XVI/46. (În document se invocă şi o poruncă a lui Matei Basarab, ceea ce arată că situația aceasta nu li se creează acum).

presiv al acesteia, îndeplinind servicii asemănătoare cu cele făcute pentru domnie.

Uneori — ca în cazul satului Corbii de Piatră — li se acorda vecinilor-plăiași scutiri suplimentare față de restul satelor de plai, pentru a putea, în schimbul acestora, să slujească și stăpînilor lor [1].

De obicei, însă, aceștia, dacă erau puternici și cu trecere la domnie, reușeau să-și scoată satele din rîndul plăiașilor. Astfel, cinci din cele 12 sate însărcinate în 1674 cu paza schelei Cîmpinei, și anume : Florești, Măgureni Filipești, Stoenești și Mărgineni [2], nu mai apar în rîndul acestora în 1690 [3]; locuitorii acestor sate, proprietatea puternicei familii a Cantacuzinilor, au fost scoși din rîndul plăiașilor, probabil în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino.

Trebuie să menționăm, însă, că nu toți locuitorii — liberi sau aserviți — ai satelor situate la marginea dinspre munte a țării erau înscriși la plăiași. Lucrul acesta rezultă limpede din faptul că, în lista satelor de plai din *Anatefterul* lui C. Brîncoveanu, doar la cîteva din cele peste 200 de sate de plăiași se adaugă după numele satului cuvîntul „toți", înțelegîndu-se din aceasta că în celelalte sate mai rămîneau unii locuitori care nu intrau în categoria plăiașilor. De altfel, în același *Anatefter*, sînt și sate în care doar unul sau cîțiva dintre locuitori sînt plăiași. Sînt trecuți, astfel, la plăiași doar cinci locuitori din satul Bodești-Vîlcea, din Aninișul-Gorj doi, din Cărpinișul-Gorj unul [4] etc. Locuitorii celorlalte sate, la care nu se adaugă cuvîntul toți, dar unde nu se dau nici doar cîteva nume de plăiași, erau, probabil, majoritatea în slujba domniei, ca paznici ai plaiului.

La începutul secolului al XVIII-lea, din aceste sate de la marginea țării erau aleși pentru slujba la plai o anumită categorie de oameni, „nici dintre cei mai bogați, nici dintre cei mai săraci", cum observă banul G. Cantacuzino la 1719 [5], sau «*nec ditiones et juniores, nec pauperiores et juniores, sed mediocrium mediorum*», cum se precizează într-un protocol al administrației austriece din Oltenia [6]; aceasta, se înțelege, din motive fiscale : cei mai bogați locuitori din sat erau trecuți în alte categorii, în primul rînd la roșii, iar mai tîrziu la aleși [7]. Astfel, în satul Slănic, jud. Saac — care este sat de plăiași în secolul al XVII-lea — găsim în același timp roșii și comandanți de ai lor, iuzbași [8], așa cum întîlnim ase-

---

[1] Doc. citat mai sus, din 1629 mai 23 (Arh. St. Buc., *ep. Argeș*, XVI/17).

[2] Acad. R.P.R., CVIII/55.

[3] *Anatefter*, f. 64 v.

[4] *Ibidem*, f. 67.

[5] C. Giurescu, *Material...*, p. 356—357.

[6] Arh. St. Sibiu, B.G. 24, f. 12 ; cf. și doc. din 1723 nov. 23 (Muzeul Brukenthal, fondul Benigni, nr. 75/204, f. 57 v-58).

[7] În conscripția făcută la 1729—1730 în Oltenia, plăiașii și scăunașii apar ca breaslă fiscală aparte, alături de : aleși, megiași, birnici, mărginași etc. (C. Giurescu, *Material...*, vol. II, p. 424).

[8] Mihai roșu, la 1636 sept. 10 (Acad. R.P.R., CCCLXI/90) ; Fătul roșu, la 1640 iulie 5 (loc. cit., DCCXXXV/80) ; Mihai iuzbașe, la 1630 ap. 18 (Arh. St. Buc., *dep. Ciorănescu*, nr. 5) și 1646 dec. 6 (Acad. R.P.R., CXCVI/209) etc.

menea curteni şi în alte sate de plăiaşi din regiunea Buzău-Saac, ca: Chiojd [1], Pătîrlage [2], Sibiciu [3] etc.

Cu privire la numărul satelor de plai, remarcăm că acesta a crescut pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul secolului al XVII-lea, cînd, în timpul domniei lui C. Brîncoveanu, la 1690, se ajunsese la 230 de sate şi părţi de sat, repartizate astfel pe judeţe:

Rm. Sărat	15	Teleorman	6
Saac	28	Muscel	28
Buzău	29	Argeş	32
Prahova	17	Vîlcea	36
Ialomiţa	1	Gorj	24 [4]
Dîmboviţa	14		

Pînă la domnia lui Brîncoveanu nu avem, este adevărat, nici o evidentă a satelor de plai. În documentele din secolul al XVII-lea (pînă la 1690) numărul satelor de plai amintite cu diverse prilejuri nu trece, însă, de [illegible] [5], dar este foarte posibil ca el să fi fost mai mare.

O evidenţă mai precisă a numărului plăiaşilor ne-a rămas din timpul stăpînirii austriece asupra Olteniei. Din conscripţia alcătuită la 1729—1730 rezultă că, în cele trei judeţe de la marginea dinspre munte a Olteniei, existau 696 de plăiaşi şi scăunaşi, repartizaţi astfel: Vîlcea 94, Gorj 141 şi Mehedinţi 461 [6]. La 1735 acest număr se redusese la numai 323 (94 în Vîlcea, 111 în Gorj şi 118 în Mehedinţi) [7].

Variaţia numărului satelor de plai şi a plăiaşilor se datora scoaterii unora de la plăiaşi sau trecerii altora în rîndul acestora, după necesităţile de pază, dar şi după cele fiscale ale statului feudal. Astfel, unele sate amintite ca sate de plăiaşi în secolul al XVII-lea — ca, de pildă, Stroieşti şi Tismana-Gorj — nu mai figurează între satele de plai în 1690 [8]. În schimb, altele puteau fi trecute la plăiaşi, prin hotărîrea domnului. În *Anatefterul* lui C. Brîncoveanu, la data de 1698 iulie 1, se consemnează,

[1] Drăgnici roşu, Stoica al Scurtului roşu, Niţă iuzbaşe, la 1631 april 8 (Arh. St. Buc., *Copii*, V 3079); Stoica ceauş, la 1666 ian. 14 (loc. cit., *Mitrop.*, LXVIII/16).

[2] Pătru iuzbaşe, la 1659 iunie 8 (loc. cit., *ep. Buzău*, LXII/15); Mihai iuzbaşe, la 1661, oct. 6 (loc. cit., *m-rea Radu vodă*, XXVII/9 etc.).

[3] Borcea roşu,la 1645 ian. 8 (Acad. R.P.R., CXCVI/92).

[4] Între satele de plăiaşi sînt incluse, precum se vede, şi sate din judeţele care nu sînt situate în partea dinspre munte a ţării (Ialomiţa şi Teleorman) care făceau, probabil, paza la Dunăre, avînd acelaşi regim fiscal ca şi satele de plăiaşi.

Nu am inclus în acest număr cele 9 sate de drum din jud. Ialomiţa, Ilfov, Dîmboviţa şi Vlaşca, 13 sate de vieri, 6 de dîrvari, două de vărniceri, două de butari, două de pietrari şi unul de legănari, care aveau acelaşi regim fiscal ca satele de plăiaşi, fiind trecute împreună cu acestea, îndeplinind, însă, alte atribuţii. (*Anatefter*, f. 64—67).

[5] În afară de cele 38 de sate care păzeau „scalele" (locurile de trecere) de la Rucăr-Dragoslavele, Cîineni şi Valea Prahovei, în documente sînt amintite ca sate de plăiaşi: Mlăjet, Pătîrlage, Sibiciu de Jos şi de Sus (Buzău), Chiojdul Mare şi Mic şi Slănic (Saac), Fieni, Pietroşiţa şi Ţiţa (Dîmboviţa), Jiblea şi Spinul (Argeş), Rîmeşti, Măldăreşti (Vîlcea), Stroeşti, Peştişani, Tismana (Gorj) etc.

[6] C. Giurescu, *Material* ..., vol. II, p. 424—425.

[7] Hurmuzaki, VI, p. 518.

[8] Vezi şi o scutire de „plăeşii" pentru un pîrcălab-rumîn din Poenari-Argeş, din 1634 ap. 20 (Arh. St. Buc., *ms.* 479, f. 169 v.).

de pildă, că satul Valea Lungă „s-au pus la plăiaşi, cu porunca mării sal<e> lui vod<ă> [1]. Unor sate vechi de plăiaşi li se schimbă în unele cazuri atribuţia; de pildă, satul Fieni-Dîmboviţa, care, la 1673 iunie 5, împreună cu megiaşii din Pietroşiţa şi Ţîţa, „erau plăiaşi la munte ot sud Dîmboviţa, pre apa Ialomiţii" [2], la 1690 este trecut în *Anatefter* ca sat de vieri, avînd însă acelaşi regim fiscal ca şi satele de plai.

ORGANIZAREA PLĂIAŞILOR

Plăiaşii erau organizaţi în grupuri, numite vătăşii, conduse fiecare de cîte un vătaf de plai. Vătaful avea sub comanda sa cîteva zeci de plăiaşi [3], probabil din mai multe sate [4]. Aceasta rezultă din faptul că nu întîlnim vătafi în toate satele de plai. Astfel, în judeţele Rm. Sărat, Saac şi Buzău, unde erau, în 1690, 71 de sate şi părţi de sate de plăiaşi, am întîlnit în secolul al XVII-lea vătafi de plai numai la Slănic [5], Sibiciul de Sus [6], Bogdănei [7], Sibiciul de Jos [8], Muscel [9], Chiojdul Mare şi Chiojdul Mic [10], precum şi un altul, martor la Rm. Sărat, din aceeaşi regiune [11]; în jud. Dîmboviţa, unde erau 14 sate de plăiaşi, am întîlnit vătafi de plai la Pietroşiţa [12], Ţîţa [13] şi Fieni [14]; în judeţul Muscel, unde erau 28 de sate de plăiaşi, din care 12 sub ascultarea schilerului de la Dragoslave, este menţionat doar un vătaf de plai, la Brătiani [15]; în jud. Argeş, unde erau 30 de sate de plai, la Grebleşti [16] şi în plaiul Loviştei [17]; în judeţul Vîlcea, unde erau 32 de sate de plai, existau, la 1634 februarie 25, trei vătafi de plai [18], iar către sfîrşitul secolului sînt pomeniţi alţi doi, cărora li se indică şi localitatea unde stau, la Rîmeşti [19] şi Măldărăşti [20]; în sfîrşit, în judeţul Gorj, unde la 1690 se găseau 19 sate de plăiaşi, existau la 1634 februarie

[1] *Anatefter*, f. 65; vezi şi f. 67 v., unde se vorbeşte de alte sate adăugate la plăiaşi.
[2] Arh. St. Buc., *Mitrop.*, CCC/2. „Plaiul domnesc" de la Fieni este amintit la 1579 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, p. 378).
[3] În iulie 1661 apare ca martor la Novăceni Udrea vătaf cu 70 de plăiaşi — probabil de sub comanda sa (G. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. VI, p. 85).
[4] C. C. Giurescu crede că „peste plăiaşii dintr-un sat era mai mare un vătaf, iar peste plăiaşii şi vătafii dintr-un plai era un vătaf de plai" (*op. cit.*, vol. II, partea a II-a, p. 510). În documente nu am întîlnit însă decît vătafi de plai, nu şi alţi vătafi, subordonaţi acestora.
[5] Doc. din 1643 august 8 (Acad. R.P.R., CXXIV/183).
[6] Doc. din 1645 ianuarie 8 (loc. cit., CXCVI/92) şi 1647 mai 28 (loc. cit., CXCVI/99).
[7] Doc. din 1665 iunie 24 (Acad. R.P.R., CCXLVII/42) şi 1669 iulie 5 (Muzeul Lupta revoluţionară, Fil. Bălcescu, XCVIII/11).
[8] Doc. din 1666 mai 14 (Arh. St. Buc., *ep. Buzău*, XL/12) şi 1684 ian. 20 (Acad. R.P.R., CXXVIII/119).
[9] Doc. din 1677 dec. 2 (Arh. St. Buc., *Mitrop.*, XCV/11).
[10] Doc. din 1684 ian. 20 (Acad. R.P.R., CXXVIII/119).
[11] Doc. din 1647 februarie 16 (Arh. St. Buc., *ms.* 218, f. 57 v.—58).
[12] Doc. din <1609> sept. 1 (Arh. St. Buc., *ms.* 228, f. 16 v).
[13] Doc. din 1650 mai 15 (Acad. R.P.R., CLIV/194).
[14] Doc. din 1668 sept. 10 (loc. cit., CLXXXV/88).
[15] Doc. din 1647 mai 10 (Arh. St. Buc., *ms.* 137, f. 200 v.—201).
[16] Doc. din 1657 nov. 21 (loc. cit., Dep. Moşneni-Titeşti, II/12).
[17] Doc. din 1691 aug. 2 (loc. cit., AN, CLIII/2).
[18] Loc cit., *m-rea Polovragi*, XV/20.
[19] Doc. din 1685 ap. 7 (loc. cit., *ep. Rîmnic*, XXIX/32).
[20] Doc. din 1693 nov. 13 (loc. cit., *m-rea Bistriţa*, XXIV/8).

25 un vătaf căruia i se spune numele şi „alţi vătafi"[1] (deci cel puţin trei); mai tîrziu sînt amintiţi alţi trei, la Găureşti[2], Stroieşti[3] şi Plăcicoi[4].

Se înţelege că, în afară de vătafii de plai întîlniţi cu acest titlu în documente în satele arătate, vor mai fi fost desigur şi alţii care nu sînt amintiţi. De asemenea, între sutele de vătafi care apar în documente în secolul al XVII-lea, şi cărora nu li se arată ce grup organizat conduc, pot fi şi vătafi de plai[5].

Din documentele citate rezultă că vătafii de plai amintiţi nu au existat în acelaşi timp; ei sînt pomeniţi, în general, la date şi în localităţi diferite. Este posibil, de pildă, ca în Dîmboviţa să fi existat în secolul al XVII-lea un singur vătaf de plai, deoarece cei trei vătafi de plai, amintiţi în sate foarte apropiate — Pietroşiţa, Ţîţa şi Fieni — sînt pomeniţi la date diferite: 1609, 1650 şi 1668, ceea ce poate să arate că, la fiecare din aceste date, exista în judeţ un singur vătaf de plai, care avea în subordinea sa pe plăiaşii din satele respective, ce păzeau împreună trecerea pe valea Ialomiţei. Este foarte probabil că fiecare vătaf comanda plăiaşii situaţi în apropierea unui plai sau punct de trecere. De pildă, la 1652 sept. 4, un vătaf de plai era mai mare peste plăiaşii care păzeau schela Vîlcan, numită plaiul Vîlcan[6], care, în secolul al XVIII-lea, era unul din cele două plaiuri ale judeţului Gorj. În judeţele Gorj şi Vîlcea, existau la 1634 febr. 25 cîte trei vătafi de plai[7], iar într-o poruncă din 1684 ian. 20 sînt amintiţi, de asemenea, trei vătafi de plai din regiunea Buzău, la Sibiciu, Chiojdul Mic şi Chiojdul Mare[8].

Din documentele citate mai sus rezultă că, în secolul al XVII-lea, plaiul nu avea o delimitare precisă, că el nu era încă o subdiviziune a judeţului în regiunea de munte, aşa cum credea I.C. Filitti[9]. Plaiurile vor deveni asemenea subdiviziuni ale judeţelor numai în secolul următor, datorită unei mai bune organizări teritoriale a statului şi lărgirii atribuţiilor vătafilor de plai, care devin subalternii ispravnicului şi conducătorii administraţiei în plaiul respectiv (corespunzînd plasei din regiunea de şes).

Către sfîrşitul secolului al XVIII-lea existau 17 asemenea plaiuri: Rîmnic (jud. Rm. Sărat), Slănic şi Pîrscov (Buzău), plaiul despre Buzău şi cel despre Teleajen (Saac), Prahova (Prahova), Ialomiţa şi Dîmboviţa (Dîmboviţa), Nucşoara şi Dîmboviţa (Muscel), Areful şi Loviştea (Argeş), Cozia şi Horezul (Vîlcea), Vîlcan şi Novaci (Gorj) şi plaiul Muntelui (Mehedinţi)[10].

---

[1] Arh. St. Buc., *m-rea Polovragi*, XV/20.

[2] Doc. din 1652 sept. 4 (Copie la Inst. de Ist.).

[3] Doc. din 1653 sept. 20 (Acad. R.P.R., CLXXXV/1).

[4] Doc. din 1680 nov. 25 (loc. cit., CXCVI/132).

[5] Dintre aceştia putem reţine ca eventuali vătafi de plai pe cei care apar în satele de plăiaşi ca, de pildă, Pătru vătaf din Drajna, la 1632 mart. 17 (Arh. St. Buc., *Copii*, sub dată) sau Calotă vătaf din Cîmpina, la <1659—1660> (loc. cit., *ms*. 454, f. 248 v.) etc.

[6] Copie la Inst. de istorie.

[7] Arh. St. Buc., *m-rea Polovragi*, XV/20.

[8] Acad. R.P.R., CXXVII/119.

[9] *Despre vechea organizare administrativă*, p. 46.

[10] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. IV, p. 53.

Vătafii de plai erau comandanții plăiașilor, avînd asupra acestora drepturi asemănătoare cu cele ale căpitanilor asupra subalternilor lor.

În secolul al XVII-lea, vătafii de plai erau numiți de către domn. Primele numiri de vătafi de plai ce ni s-au păstrat sînt din timpul domniei lui Matei Basarab, care — în cadrul ansamblului de măsuri menite să asigure o cît mai completă exploatare fiscală a țării [1] — a reorganizat și paza hotarelor.

Într-una din aceste porunci, din 1653 sept. 20, referindu-se la un anume Mircea din Stroiești-Gorj, domnul arată că „l-am pus domnia mea să fie vătah de plăiaș<i>, să poart<e> grij<ă> să păzească plaiurile de hoți și de oameni răi și de oameni birnici să nu treac<ă> în Țara Ungurească" [2].

Într-o altă numire de vătaf de plai, din 1704 aug. 20, atribuțiile noului vătaf sînt aceleași: „să păzească foarte bine plaiul și să poarte grije de hoți... satile să nu fugă" și să nu treacă nimeni peste plai fără porunca domnească [3].

Mult mai detaliate — dar vorbind de aceleași atribuții — sînt cărțile de numiri de vătaf de plai din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, unde se spune de obicei „să fie cu privighere și cu luare aminte, ziua și noaptea și în toată vremea, ca să păzească plaiul și potecile plaiului, cu plăiași i potecași, oameni vrednici de slujbă, și de bună pază, de hoți, de tîlhari, de furii de dobitoace". În plus, față de documentele din secolul al XVII-lea, în aceste porunci se spune că vătaful de plai oprește ieșirea din țară a mărfurilor „ce sînt oprite" a trece peste hotare, are grije ca „nici om sau lucruri, marfă fără de răvaș să nu se sloboază", supraveghează satele de plăiași din subordinea sa să nu fugă, cisluiește dările cuvenite domniei de la plăiași etc. [4], atribuții îndeplinite, desigur, de vătafii de plai și în secolele XVI—XVII.

La începutul secolului al XVIII-lea, în lipsa domnului, putea face numiri de vătafi de plai și marele vornic. Așa procedează la 1718 aprilie 25 Pană Negoescu marele vornic: „nefiind domnia aici" (în București), numește ca vătaf de plai în Buzău pe un anume Gheorghe [5].

Vătafii de plai răspundeau față de domnie de buna pază a plaiului încredințat. Amenințările ce li se adresează de obicei — „tu știi cu capul tău" [6], „nu alt veți plăti, ce numai cu capul" [7] sau „că pre al cui plai

---

[1] Unele din aceste măsuri au fost studiate recent de D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în „Studii", an. XII (1959), nr. 2, p. 53—85.

[2] Acad. R.P.R., CLXXXV/1.

Un conținut asemănător cu al documentului citat mai sus are porunca din 1652 sept. 4, a lui Matei Basarab, prin care domnul numește ca vătaf de plai la schela Vîlcan pe Opriș din Găurești-Gorj; acesta trebuia „să fie de paza plaiului de la Vîlcan și toate potecile pre unde vor fi; să poarte grije, și în zi și în noapte, să nu treacă oamenii din ceaia țeară au dă aici în ceaia țeară". (Copie la Inst. de istorie).

[3] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. V, p. 357; *Anatefter*, f. 60.

[4] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 49—51; vezi și vol. I, p. 323—325 și Acad. R.P.R., DCXLI/213.

[5] Acad. R.P.R., LXXXVII/97.

[6] Doc. din 1643 aug. (Acad. R.P.R., CXXIV/183).

[7] Doc. din 1634 febr. 25 (Arh. St. Buc., *m-rea Polovragi*, XV/20).

va trece (e vorba de birnici) cu capetele vor plăti"[1] — arată străşnicia cu care domnia îi silea la îndeplinirea obligaţiilor de pază.

Ei rînduiau oamenii pentru pază „ziua şi noaptea şi în toată vremea, ca să păzească plaiul şi potecile plaiului", exercitînd, la rîndu-le, asupra plăiaşilor toată presiunea necesară pentru ca aceştia să-şi îndeplinească obligaţia de pază.

Plăiaşii erau obligaţi „să asculte" de vătafii lor. În toate poruncile de numire de vătafi de plai se aminteşte de această obligaţie, datorită, fără îndoială, faptului că, de obicei, plăiaşii nu „ascultau" de vătafi, cum se plîng adeseori aceştia [2]. În documentul citat şi mai sus, din 1653 sept. 20, adresîndu-se plăiaşilor din subordinea lui Mircea vătaf de plai din Stroieşti-Gorj, domnul le porunceşte „să aveţ<i> a ascultare de toate de ce vă va da învăţ<ă>tur<ă> şi pentru paza plaiurilor să păziţ<i> foarte bine" [3].

Plăiaşii care nu ascultau de vătaf erau pedepsiţi chiar de acesta. În acelaşi document, domnul porunceşte „iar care nu va asculta de vătah, să fie volnic cu aceast<ă> carte a domniei mel<e> să-l bată mult" [4]. Cei care nu ascultau nici astfel de vătaf, ci se „ispiteau a facere într-altu chip", erau ameninţaţi fie cu „om domnesc" [5], fie chiar cu spînzurătoarea [6].

Încă din secolul al XVII-lea, vătafii de plai aveau asupra locuitorilor satelor de plai şi dreptul de judecată [7]. Ei judecau plăiaşii pentru pricini mărunte „de gîlcevi şi de curvii" [8] sau „pentru alte hoţii şi curvii" [9]. Din această pricină, satele de plăiaşi erau scutite de banii de judeţ [10].

Dreptul de judecată al vătafilor asupra plăiaşilor dădea acestora prilejul de a face nenumărate abuzuri, deoarece ei încasau gloabele de la cei socotiţi vinovaţi. În secolul al XVIII-lea, recunoscîndu-se că globirea era un mijloc de jaf, se interzice încasarea gloabelor de către vătafii de plai, dîndu-li-se dreptul să „certe cu bătaie" pe vinovaţi [11].

Dreptul de judecată al vătafilor nu se întindea, însă, şi asupra plăiaşilor-rumîni ai mănăstirilor, care rămîneau a fi judecaţi mai departe, pentru pricini mărunte, de stăpînul lor — ca în cazul locuitorilor satelor Corbii de Piatră, Nucşoara şi Domneşti ale mănăstirii Argeş — vătafii neavînd dreptul să-i prade sau să-i globească [12]. De asemenea, vătafii de

---

[1] Doc. din 1652 sept. 4 (Copie la Inst. de istorie).

[2] Vezi,de pildă, documentul din 1671 oct. 4, din care rezultă că plăiaşii din Pătîrlagele nu ascultau de vătaful lor, fiind necesară intervenţia marelui armaş. (Acad. R.P.R., CXXVIII/175).

[3] Cf. şi documentul din 1671 — citat şi mai sus — în care marele armaş porunceşte plăiaşilor din Pătîrlagele „să sară şi să asculte... ca să vă păziţ<i> plaiurile", ca şi documentul din 1704 aug. 20 (*Anatefter*, f. 60).

[4] Acad. R.P.R., CLXXXV/1 ; cf. şi poruncile din 1652 sept. 4. (Copie la Inst. de istorie) şi 1718 april 25 (Acad. R.P.R., LXXXVII/97).

[5] Acad. R.P.R., CXXVIII/175.

[6] Doc. din 1653, citat mai sus.

[7] Cf. şi I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă*, p. 46.

[8] *Anatefter*, f. 60; cf. şi V. A. Urechia, *loc. cit.*

[9] Doc. din 1718 aprilie 25 (Acad. R.P.R., LXXXVII/97).

[10] Doc. din 1634 iulie 26 (Acad. R.P.R., CXXXIV/25).

[11] V. A. Urechia, *loc. cit.*

[12] Doc. din 1638 ian. 8 (Arh. St. Buc., *ep. Argeş*, LXIX bis/13); 1645 aprilie 18 (loc cit., LXIX/11) şi 1669 mai 23 (loc. cit., XVI/46).

plai nu judecau plăiaşii din satele care păzeau „scalele" şi care erau supuşi judecăţii schilerului [1].

Vătafii de plai strîngeau şi dările de la plăiaşii în subordine, ceea ce le dădea un alt prilej de abuzuri [2].

Din comandanţi ai plăiaşilor, însărcinaţi cu paza hotarelor ţării, vătafii de plai au devenit treptat, prin lărgirea atribuţiilor lor, conducătorii aparatului administrativ local [3]. Încă din secolul al XVII-lea, la obligaţiile de pază de care a fost vorba mai sus se adaugă şi altele; de pildă, la 1634 ian. 29, se porunceşte vătafilor de plăiaşi din jurul satului Polovragi să prindă nişte oameni de acolo şi să-i trimită la judecată, deoarece refuzaseră să vină cînd fuseseră chemaţi, după obicei, printr-un aprod [4]; la 1667 april 20, un alt vătaf de plăiaşi din Hirişeşti primeşte poruncă să taie gardul unui loc [5].

Prin această creştere treptată a atribuţiilor lor, în secolul al XVIII-lea, vătafii de plai devin conducătorii aparatului represiv local, menit nu numai să împiedice fuga peste hotare a birnicilor, dar şi să asigure exploatarea feudală şi să înăbuşe împotrivirea celor exploataţi. La 1747 dec. 15, de pildă, se poruncea unui vătaf de plai să trimită un plăiaş „cu această carte de volnicie" să silească nişte ţărani să-şi dea dijma [6].

În secolul al XVIII-lea, vătafii de plai se găseau sub autoritatea marelui vornic, căruia îi făceau diverse daruri [7]. Aşa se explică şi faptul că, în lipsa domnului, marele vornic putea să numească vătafi de plai.

ATRIBUŢIILE PLĂIAŞILOR

Satele de plai aveau obligaţia de a împiedica trecerea peste munte prin plaiuri şi de a avea grijă ca aceasta să se facă numai pe unde exista o scală domnească, un punct de trecere unde se găseau dregători care încasau vama şi alte dări cuvenite domniei. Tot ei păzeau, sub ascultarea reprezentanţilor domniei, şi aceste puncte de trecere.

Deschiderea şi folosirea unor poteci sau drumuri noi, pe unde s-ar fi putut trece fără control din partea reprezentanţilor domniei, era interzisă. Astfel, la <1560—1567> sept. 3, domnul porunceşte locuitorilor din Sohodol să închidă un drum făcut de ei peste plai „să nu treacă răufăcă-

[1] Doc. din 1692 ian. 22 (Arh. St. Buc., *m-rea Arnota*, XVIII/58); vezi şi mai jos, p. 210.

[2] Vezi documentul din 1690 iunie 2 („Bis. ort. rom.", 1935, p. 153), ca şi porunca lui C. Brîncoveanu din 1693 ian. 13, adresată unui vătah de plăiaşi să lase în pace nişte rumîni din Corbi aşezaţi în Flămînzeşti „de-i jăfueşti în toţi timpii de le iei ce găseşti, pentru şoim şi pentru şindilă şi alte mîncături ale voastre, precum eşti obicinuit" (*Uricarul*, vol. IX, p. 153).

[3] Fapt remarcat şi de N. Iorga, care spune „din aceşti vătavi de plăiaşi se dezvoltară mai tîrziu în Ţara Romînească vătavii de plaiuri" (*Studii şi doc.*, vol. X, p. 120).

[4] Arh. St. Buc., *m-rea Polovragi*, I/3.

[5] G. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. VI, p. 75.

[6] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XIV, p. 305. Vezi şi documentul din 1748 iunie 22, în care se vorbeşte de un vătaf de plai „pus asupra" locuitorilor din Dobriceni şi Bogdăneşti pentru a-şi îndeplini obligaţiile faţă de m-rea Arnota (Arh. St. Buc., *m-rea Arnota*, IV/11).

[7] D. Fotino, *Istoria Daciei*, vol. III, p. 268—269; M. Cantacuzino, *Istoria politică şi geografică a Ţării Romîneşti*, p. 58; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 53.

torii și hoții pe acel drum, pe unde nu este scala domniei mele"[1], iar la <1575—1576> mai 21, se poruncește unui mare vătaf să închidă „niște cărări și treceri, cum au fost închise și mai dinainte vreme", ca să nu mai poată fi folosite[2]. Trecerea peste hotar prin „spargerea plaiului" era pedepsită cu globirea sau cu confiscarea mărfii, pentru cei care, în acest fel, ocoleau vama domnească[3].

★

Cea mai de seamă atribuție a plăiașilor era aceea de a opri fuga peste munte, în Transilvania, a rumînilor și a megiașilor. În această privință, interesele domniei și ale proprietarilor feudali coincideau, și domnia și feudalii fiind deopotrivă de interesați să nu piardă, prima contribuabilii, iar ceilalți — brațele de muncă. Așa se explică faptul că cele mai multe porunci adresate vătafilor de plai de a împiedica fuga peste munte a rumînilor și birnicilor au rămas tocmai din perioadele de maximă exploatare fiscală a țării din secolul al XVII-lea, adică din timpul domniilor lui Matei Basarab și Constantin Brîncoveanu, cînd fuga luase proporții îngrijorătoare pentru domnie.

Pentru a împiedica fuga birnicilor, atît Matei Basarab cît și Const. Brîncoveanu au recurs la o serie de măsuri menite să întărească aparatul de pază a hotarelor. Astfel, Matei Basarab a reorganizat paza hotarelor, mărind numărul plăiașilor și lărgindu-le atribuțiile. Nu este o întîmplare faptul că de la el ne-au rămas primele numiri de vătafi de plai — în care atribuția de a împiedica trecerea fugarilor peste munte ocupă primul loc — ca și numeroase porunci privind reglementarea pazei la hotare — dovada interesului acordat de domn organizării acesteia — precum și faptul că în vremea lui apar în documente cei mai numeroși vătafi și plăiași. Această măsură de întărire a pazei la hotare a fost dublată de măsuri speciale luate pentru a împiedica fuga din sat a birnicilor: Matei Basarab a obligat pe roșii sau curteni să păzească județele să nu fugă de bir[4].

La rîndul său, tot pentru a împiedica fuga din cauza exploatării fiscale, Constantin Brîncoveanu a mărit numărul satelor de plăiași și a adăugat pentru pază un corp special de slujitori, numiți martalogi[5], pedepsind cu asprime pe cei care încercau să fugă[6].

Poruncile domnești adresate vătafilor și plăiașilor privind obligația de a opri trecerea fugarilor peste munte sînt foarte aspre. Astfel, adresîndu-se vătafilor de plai din județele Vîlcea și Gorj la 1634 februarie 25, Matei Basarab le poruncea cu străşnicia-i cunoscută „să nu care cumva să treac<ă> nu mai mult de 1 rum<î>nu den Polovragi în ceea parte, că

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 136. Sohodolenii făcuseră acest drum „de au scos șindrile și scoarțe și de toate ce le-au trebuit" (*ibidem*, p. 188—189). Întrucît pe drumul astfel deschis trecuseră doi cai de furat, sînt obligați să dea două gloabe și să închidă „cu prisacă acea trecere".

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, p. 175.

[3] Vezi un asemenea caz, din 1674 sept. 22, în Hurmuzaki, XV/2, p. 1358.

[4] Asupra acestor măsuri vom reveni în lucrarea amintită.

[5] Vezi mai jos, p. 220—221.

[6] Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia*, p. 24—25, afirmă că fugarii prinși de plăiași erau uciși.

pentr-al cui plai va treci, nu alt veţi plăti, ce numai cu capul"[1]. În alte asemenea porunci, se spune că plăiaşii „să păzească plaiurile... de oameni birnici, să nu treacă în Ţara Ungurească"[2], sau să păzească „satile să nu fugă"[3], prin birnici şi sate înţelegîndu-se deopotrivă satele de oameni aserviţi sau liberi.

Pentru a împiedica fuga birnicilor peste munţi, în secolul al XVIII-lea se interzice locuitorilor din satele de sub plai să meargă sau să treacă prin satele de plai, fără a înştiinţa pe vătaful plaiului respectiv, care avea obligaţia de a-i supraveghea[4].

Cu toate aceste măsuri de pază, domnia nu putea împiedica fuga birnicilor — oameni liberi sau rumîni — peste munţi, după cum nu putea opri nici fuga lor peste Dunăre. Numeroase sînt cazurile de sate întregi sau de rumîni fugiţi în Transilvania în secolul al XVII-lea[5].

Desigur că nici plăiaşii nu depuneau un zel deosebit în a împiedica oamenii exploataţi ca şi ei să scape de exploatare. Nu am găsit în nici un document din secolul al XVII-lea cazuri în care rumînii sau megiaşii să fie prinşi la trecerea peste munte de către plăiaşi. Este posibil, de asemenea, ca satele de plai să nici nu fi putut îndeplini o pază eficientă, adică să nu fi fost în număr suficient pentru a putea păzi toate potecile şi trecerile peste munte şi a împiedica astfel trecerea numeroşilor fugari în Transilvania.

*

O altă atribuţie a acestor paznici ai hotarelor era aceea de a nu lăsa să iasă din ţară pe cei care nu aveau poruncă domnească, cum se spune într-un document din 1704 august 20[6], sau „teşchereaua" marelui spătar în secolul al XVIII-lea, precum şi intrarea în ţară a străinilor care nu aveau „pasuş"[7].

În legătură cu această atribuţie de grăniceri stă şi obligaţia plăiaşilor de a opri ieşirea din ţară a boierilor fugari, duşmani ai domnului. Astfel, înainte de numirea ca domn a lui Grigore Ghica, Ilie armaşul încercase să fugă peste munte, fiindu-i teamă că va fi ucis. El fusese însă prins de plăiaşi şi adus spre Bucureşti. Cum între timp se aflase că vine domn Grigore Ghica, protectorul celui prins de plăiaşi, acesta le porun-

---

[1] Arh. St. Buc., *m-rea Polovragi*, XV/20.

[2] Doc. din 1653 sept. 20 (Acad. R.P.R., CLXXXV/1).

[3] Doc. din 1704 august 20 (*Anatefter*, f. 60).

[4] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 72—73; vezi şi I. Răuţescu, *op. cit.*, p. 38.

[5] La 1629 februarie 9, se spune că rumînii din Sovîrlov ai mănăstirii Topolniţa se risipiseră „pren Ţeara Turcească şi pren Teara Ungurească" (Arh. St. Buc., *m-rea Tismana*, IX/24); într-un document din 1632 april 8 se arată că locuitorii satului Porceni se întorseseră din Transilvania, unde fuseseră fugiţi (N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. VI, p. 468); într-un document din 1633 dec. 8, se spune că satul Rădăcineşti-Argeş „au fugit în Ţeara Ungurească de au lăcuit 2 ani" (Acad. R.P.R., *ms.* 5728, f. 109 v.); la 1645 mart. 19, Radu mare agă cere lui Mihai judele Braşovului să-i restituie ţiganii fugiţi acolo, arătînd că „avem şi rumîni acolo destui" (*Studii şi doc.*, vol. X, p. 125); la 1695 april 25, Mihai Cantacuzino cere braşovenilor restituirea unor rumîni fugiţi, arătînd că aceştia „săntu ei obiciuţi a fugi şi a treace în ţara dumneavoastră şi şăzînd mulţime de ai acolo, socotindu că să uită şi li să va piiardă urma dă rumănie" (*Ibidem*, p. 136).

Vezi şi A. Veress, *Documente*, vol. X, p. 75, 204—206 şi 242—243; Del Chiaro, *op. cit.*, p. 24.

[6] *Anatefter*, f. 60; cf. şi Del Chiaro, *op.cit.*, p. 25.

[7] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 72—73.

ceşte să-l dezlege, îi înjură şi îi bate [1]. În general, însă, plăiaşii nu puteau opri pe numeroşii boieri pribegi care fugeau cu slugile lor în Transilvania [2].

★

Satele de plai aveau, de asemenea, obligaţia de a păzi plaiurile „de hoţi şi de oameni răi", cum se spune într-o poruncă domnească din 1653 septembrie 20 [3], împiedicînd trecerea acestora cu lucruri furate şi prinzînd pe răufăcători.

În secolul al XVII-lea, plăiaşii prin plaiul cărora treceau hoţii dovediţi erau puşi să caute lucrurile furate sau să le plătească. Astfel, la 1662 iulie 20, doi iuzbaşi, un ceauş, un plăiaş (luat ca cunoscător al locurilor) şi nişte boieri, cercetînd plaiurile păzite de satele Sohodol, Izvarna şi Costeşti, constată urmele lăsate de caii furaţi şi trecuţi peste munte de nişte hoţi şi hotărăsc ca cele trei sate să plătească împreună paguba făcută [4]; la 1684 ianuarie 20, Şerban Cantacuzino porunceşte lui Borcea, Soare şi Pătru, vătafi de plai din regiunea Buzău-Saac, să caute şase cai furaţi de la Ghica iuzbaşe şi trecuţi în Transilvania prin „paza" acestora, sau să-i plătească păgubaşului, pentru că nu au prins pe răufăcător [5].

Cu toate aceste măsuri — luate precum se vede în secolul al XVII-lea — în regiunea de margine a Ţării Romîneşti aveau loc dese furturi de vite, mai ales de cai [6], păgubaşii fiind nevoiţi să şi-i caute de obicei singuri. Uneori, pentru paza împotriva furilor de animale, în regiunea de hotar se trimit şi slujitori, cum se întîmplă la 1704 [7].

Pentru a cointeresa pe plăiaşi în prinderea răufăcătorilor, de la o vreme — nu ştim precis de cînd — li s-a dat acestora, „pentru osteneala lor", lucrurile găsite asupra hoţilor şi care nu erau reclamate de păgubaşi [8]. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, cînd se vorbeşte de această

[1] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. N. Iorga, p. 171. Vezi şi *Istoria Ţării Romîneşti de la oct. 1688 pînă la martie 1717*, Buc., 1959, p. 126—127. unde se arată că Mihai Cantacuzino spătarul fusese prins de către plăiaşii din părţile Buzăului, în anul 1716, pe cînd încerca să treacă în Transilvania. Un caz asemănător poate fi considerat şi acela al lui Dobromir mare ban care, la schimbarea de domnie a lui Mihnea Turcitul cu Petru Cercel, fusese împiedicat să treacă munţii în Transilvania şi jefuit de 24 de sate, dintre care unele erau sate de plai în secolul al XVII-lea *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V, p. 336). Aci este vorba, însă, şi de o formă a luptei de clasă a unor ţărani exploataţi de marele ban.

[2] Vezi, de pildă, documentul din <1630>, în care se vorbeşte de o încercare de a opri trecerea peste munte a boierilor olteni răsculaţi — în frunte cu Aslan vornicul şi Matei paharnicul (N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. IV, p. 19—20).

[3] Acad. R.P.R., CLXXXV/1.

Această atribuţie de pază a plaiului de hoţi şi de tîlhari apare şi în alte documente din secolul al XVIII-lea. Astfel, la 1704 aug. 20, se spune „să păzească plaiul şi să poarte grije de hoţi" (N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 357); către sfîrşitul secolului, atribuţia este aceeaşi: să păzească „de hoţi, de tîlhari, de furii de dobitoace şi oricînd se va întîmpla hoţime sau tîlhărime, au prin poteci au prin drumurile plaiului, îndată să sară plăiaşii să-i prindă". (V. A Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 323; vol. IV, p. 49).

[4] Arh. St. Buc., *m-rea Tismana*, LXXXVI/12.

[5] Acad. R.P.R., CXXVIII/119.

[6] Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 38, 111, 157—158, 160, 165, 195, 228, 447, 462, 464; S. Dragomir, *Documente nouă*, p. 11, 31, 52, 64, 69; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 20—21, 26; N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. X, p. 178—183, 221.

[7] N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. X, p. 170.

[8] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 323—324; vol. IV, p. 49—50.

„răsplată", se spune că ea se dădea „după obicei", ceea ce dovedeşte că se practica de multă vreme.

*

În legătură cu această obligaţie de a face paza de hoţi şi de tîlhari stă şi îndatorirea pe care o au unele sate de plai de a păzi mănăstirile situate către marginea ţării, expuse cel mai adesea atacurilor „hoţilor" şi „tîlharilor" — care, de multe ori, erau rumîni ce îşi manifestau în forme violente lupta împotriva exploatatorilor. Astfel, la 1643 august 8, Matei Basarab porunceşte lui Neniţă vătaf de plăiaşi din Slănic-Buzău „să-ţi cauţi să-ţi fie amente şi de sfănta mănăstire Menedicul, să socoteşti să nu dea nescare oameni răi să ucigă călugări şi să facă vreo stricăciune", ameninţîndu-l „tu ştii cu capul tău" [1]. Aceasta este singura poruncă cunoscută din care rezultă că plăiaşii păzeau şi mănăstirile situate către marginea ţării. Este posibil, însă, ca şi alte asemenea mănăstiri să fi fost păzite de plăiaşi, fără ca această atribuţie a lor să apară în documente.

De obicei, însă, paza mănăstirilor de la marginea ţării nu se făcea de către plăiaşi, ci de satele din jurul mănăstirilor, scutite de dări faţă de domnie în acest scop. Aceste sate îndeplineau astfel atribuţii de pază asemănătoare celor ale plăiaşilor. Înainte de domnia lui Matei Basarab şi la începutul acesteia, aceeaşi mănăstire Menedic, încredinţată la 1643 pazei plăiaşilor, era păzită de oameni din jurul mănăstirii, scutiţi de dări către domnie [2]. Faptul că la 1643 Matei Basarab o încredinţează pazei plăiaşilor este o dovadă a lărgirii atribuţiilor plăiaşilor în acest timp.

Cazul cel mai cunoscut din documente, în această privinţă, este acela al mănăstirii Tismana, care, fiind situată la marginea ţării, „de multe ori au venit tîlharii şi pandurii la sfînta mănăstire de au prădat-o şi au jefuit-o" [3]. În secolul al XVII-lea ea era păzită „zi şi noapte" de satul cu acelaşi nume, scutit în repetate rînduri de dări faţă de domnie [4]. Acest sat, care păzea plaiul la sfîrşitul secolului al XVI-lea [5], este scutit şi de paza plaiului la 1619 [6], pentru a păzi numai mănăstirea. La 1614 aprilie 19, alături de acest sat, alte şapte sate — dintre care cinci: Peştişani, Izvarna, Costeni, Sohodol şi Groşari erau la 1690 între satele de plăiaşi — sînt obligate să dea cîte 50 de oameni să păzească cu arme mănăstirea, cîte o zi şi o noapte, fiind ameninţaţi că, de nu vor păzi bine, „nu veţ<i> plăti cu bucatele, ce numai cu capitile" [7].

Este interesant de subliniat faptul că, la data cînd sînt obligate să asigure paza mănăstirii, unele din aceste sate nu se găseau în stăpînirea ei, ceea ce dovedeşte că domnul cedase mănăstirii dreptul de a fi păzită de aceste sate, în contul obligaţiilor lor faţă de domnie. Solidară cu inte-

---

[1] Acad. R.P.R., CXXIV/183.

[2] Doc. din 1628 mart. 8 (Acad. R.P.R., CXXIV/185), şi <1636—1637> ian. 8. (Arh. St. Buc., *m-rea Bradu*, XXI/15).

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 333.

[4] 1602 aprilie 6 (*ibidem*, vol. I, p. 37), 1611 febr. 1 (*ibidem*, vol. II, p. 1—2), 1611 dec. 16 (*ibidem*, p. 33—34), passim.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V, p. 185—186.

[6] *Ibidem*, XVII, vol. III, p. 293; la 1662 se vorbeşte de „plaiul mănăstirii Tismenei", păzit de satul cu acelaşi nume. (Arh. St. Buc., *m-rea Tismana*, LXXXVI/12).

[7] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 268.

resele feudalilor, dar neputîndu-le asigura paza prin mijloacele sale, domnia încredința acestora posibilitățile de organizare a pazei, chiar și în secolul al XVII-lea. La începutul acestui secol, pentru a-i asigura o pază mai eficace, mănăstirea Tismana fusese înzestrată cu trei puști (tunuri) [1]; la 1663 mai 12, Grigore Ghica vorbește și el de „armele'' pe care le dăduse mănăstirii [2] (probabil în urma defectării sau dispariției celor dăruite la începutul secolului).

În afară de mănăstirea Tismana, situată la marginea țării, sub munte, și alte mănăstiri de margine sau aflate în locuri depărtate erau păzite de oamenii care ședeau în jurul lor sau de sate apropiate. Este cazul mănăstirilor Golgota-Dîmbovița — prădată și stricată de multe ori de „tîlhari'' și dată în paza locuitorilor din jurul mănăstirii [3] — al mănăstirii Cobia din același județ, situată „între-acea pădure mare'' și păzită de satele Călugăreni și Căpșunari-Vlașca [4], precum și cazul citat mai sus al mănăstirii Menedic, păzită de oamenii din jurul ei, scutiți de dări față de domnie [5].

Cînd în jurul unei mănăstiri de la marginea țării nu se găseau sate de rumîni care să o păzească și nici plăiași, paza era făcută de oameni agajați de mănăstirea respectivă pentru aceasta. Într-o astfel de situație se găsea mănăstirea Sinaia. La 1700—1701, constatînd că mănăstirea era situată „în laturea plaiului, aproape de hotarul Ardealului, pe unde pururea fiindu pustietate, oameni răi, hoț‹i›, tălhari... fură și jăfuescu și pradă și de multe ori țin drumurile și ucidere de neguț‹ă›tori și de alți oameni să fac'', aceasta deoarece mănăstirea nu avea „putere și prilej ca s‹ă› să apere de răutatea lor'', căci în jurul ei nu se găsea nici un sat ca să o păzească, C. Brîncoveanu îi dă dreptul să țină 40 de oameni străini pușcași, care, sub conducerea vătafului lor, urmau să păzească mănăstirea. În schimbul acestui servici, cei 40 de pușcași erau scutiți de toate obligațiile față de domnie [6]. Porunca se repetă la 1716 aprilie 20[7], 1717 aprilie 28[8] și 1723 mai 13 [9].

Interesant este faptul că, în ultima poruncă, cei 40 de paznici angajați de mănăstire și scutiți de dări față de domnie sînt numiți martalogi, ceea ce înseamnă că domnia îi asimilase pe acești paznici ai mănăstirii — care nu făceau deci parte din aparatul de pază al statului — cu păzitorii hotarelor țării numiți astfel.

Aceste scutiri acordate unor sate sau grupuri de oameni pentru paza mănăstirilor de la marginea țării sau a celor situate în păduri și

---

[1] Doc. din 1605, iulie 1 (*ibidem*, vol. I, p. 175).

[2] Arh. St. Buc., *m-rea Tismana*, XCI/16.

La 1714, m-rea Tismana dispunea de o cantitate impozantă de armament: 7 tunuri mari, 24 tăcălușe mai mici, o pușcă și o carabină, 8 puști mari și 120 puști mai proaste (Al. Ștefulescu, *M-rea Tismana*, p. 114).

[3] Doc. din ‹1596› iulie 7 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 227), 1611 aprilie 5 (*ibidem*, XVII, vol. II, p. 3); 1616 nov. (*ibidem*, vol. III, p. 48) etc.

[4] Doc. din 1666 iul. 1 (Acad. R.P.R., CCCLXVI/31).

[5] Doc. din 1628 mart. 8 (Acad. R.P.R., CXXIV/186) și ‹1636—1637› ian. 8 (Arh. St. Buc., *m-rea Bradu*, XXI/15).

[6] Arh. St. Buc., ms. 705, f. 303—303 v.

[7] Acad. R.P.R., CCCLXXVI/28.

[8] Loc. cit., CCCLXIII/8.

[9] Loc. cit., CCCLXXVI/31.

expuse atacurilor „tîlharilor" sînt dovada cea mai evidentă a faptului că domnia nu era capabilă, prin aparatul său de stat, să asigure paza hotarelor țării și a interiorului ei.

★

Vătafii de plai și plăiașii aveau și obligația de a împiedica trecerea peste munte a mărfurilor al căror export era prohibit, precum și contrabanda, trecerea mărfurilor dintr-o parte în alta a muntelui fără plata vămii, fiind, în această privință, auxiliarii vameșilor sau schilerilor domnești [1].

Această obligație apare între atribuțiile vătafilor de plai încă din secolul al XVI-lea, cînd Radu Paisie, adresîndu-se brașovenilor, le arată că a dat poruncă vătafilor (se înțelege, de plai) să-i lase să treacă cu marfă în țară [2]. Din această poruncă se vede că vătafii de plai sînt cei care opresc trecerea peste munte, în Țara Romînească, a mărfurilor din Transilvania al căror import era oprit.

În secolul al XVIII-lea, există porunci care interzic trecerea în Transilvania a mărfurilor „ce sînt oprite a eși din țară" [3]. Această atribuție va fi fost îndeplinită, desigur, de plăiași și vătafii lor și în secolul al XVII-lea.

Tot în atribuția vătafilor de plai era și oprirea intrării sau ieșirii din țară a mărfurilor „fără de răvaș" de plata vămii [4]. În secolul al XVIII-lea această atribuție a vătafilor de plai a devenit una din cele mai de seamă surse de îmbogățire a lor [5].

★

În legătură cu această funcție de auxiliari ai vameșilor și schilerilor era și aceea de a împiedica intrarea în țară a turmelor de oi ale păstorilor transilvăneni, fără voia domnului, sau ieșirea din țară a acestora fără dovada că au plătit dările către domnie. Astfel, în mai 1639, Matei Basarab, pe motiv că nu dă „moșiia țării să o ție oameni streini dentr-altă țară", interzice zălogirea Piscului Cîinelui de către Palaloga logofăt soției lui Scofercea din Brașov, poruncind lui Apostol vătaf de plăiași să gonească „acele oi unguresti" ale lui Scofercea [6].

Încă din secolul al XVI-lea — mai precis din timpul domniei lui Neagoe Basarab — în atribuția vătafilor de plai intra și aceea de a avea grije ca toate turmele intrate în țară din Transilvania să plătească gorștină. La ‹1512—1521› Neagoe Basarab scria brașovenilor că nu mai au voie să vină în țară fără știrea vătafilor „care sînt puși prin țara domniei mele la margine" și care urmau să scrie vitele pentru plata gorștinei [7].

În secolul al XVIII-lea, vătafii de plai țineau evidența turmelor de oi transilvane intrate și ieșite din țară, luînd cîte un miel de la fiecare turmă ce trecea prin plaiul lor [8].

[1] Despre atribuțiile satelor de plăiași însărcinate cu paza scalelor vezi mai jos, p. 208 și urm.

[2] Gr. Tocilescu, *534 documente...*, p. 346.

[3] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 323; vol. IV, p. 49.

[4] *Anatefter*, f. 79 v. și V. A. Urechia, *loc. cit.*

[5] Vezi A. Oțetea, *Dezvoltarea comerțului țărilor romîne între 1774—1829* (în curs de publicare).

[6] Acad. R.P.R., CCCLXX/34.

[7] Gr. Tocilescu, *534 documente...*, p. 247—248; vezi și *Anatefter*, f. 11.

[8] V. A. Urechia, *loc. cit.*

Pentru modul cum se făcea trecerea oilor în secolul al XVIII-lea, vezi A. Veress, *Păsto-*

SATELE DE PAZĂ ALE SCHELELOR

În afară de satele de plăiaşi propriu-zise, care păzeau trecerea pe văile rîurilor şi opreau trecerea peste plaiuri, există o serie de alte sate care aveau aceleaşi obligaţii şi acelaşi regim fiscal ca şi plăiaşii şi care păzeau, în grupuri de cîte 12, locurile cele mai folosite la trecerea în Transilvania, unde se încasa vama : este vorba de schelele sau punctele de trecere de la Rucăr-Dragoslavele, Cîineni şi de pe Valea Prahovei, păzite fiecare, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, de cîte 12 sate, numite ale scalei.

În afară de aceste locuri de trecere existau şi altele — în primul rînd cele de pe valea rîurilor Buzău şi Teleajen [1] — dar nu am întîlnit decît la aceste trei grupuri de cîte 12 sate organizate care le păzeau ; celelalte vor fi fost păzite, desigur, de satele de plai din apropiere, care însă nu apar în documente cu indicaţia punctului de trecere ce păzeau (de pildă satele Drajna, Ceraş, Bătrîni, Teişani, Ogretin, Făcăieni etc. vor fi păzit trecerea pe valea Teleajenului, pe care erau situate, iar satele Mlăjet, Pătîrlagele, Chiojd, Sibiciu, Colţi, Cărbuneşti etc., trecerea pe valea Buzăului).

★

Satele Rucăr şi Dragoslavele, care păzeau „scala şi plaiul care este în drumul Braşovului" [2], aveau o situaţie specială între satele de plăiaşi. Cele două sate păzeau drumul spre Braşov la un punct obligat de trecere, numit posadă. În 1674 se arată că se număraseră „aici la posadă, în straja vămii de la Rucăr şi Dragoslavele", nişte vite ce urmau a fi trecute în Transilvania [3]. Locuitorii celor două sate, păzitori ai posadei, erau numiţi uneori posădari [4], aşa cum li se mai spunea şi celorlalţi paznici ai punctelor de trecere [5].

Modul cum se făcea trecerea printr-o astfel de posadă a fost descris, în 1574, de călătorul francez Lescalopier, care arată că domnul ţinea aici

---

ritul ardelenilor în Moldova şi Ţara Romînească pînă la 1821, Buc., 1927, anexele II, V, VIII, p. 86—88, 91, 96 ; vezi şi Hurmuzaki, XIX, p. 178, 204, 621—623.

[1] Aceste locuri de trecere sînt amintite încă din secolul al XV-lea. (I. Bogdan, *Relaţiile*..., p. 98, 188, 250—251 ; Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 402); în <1480—1481>, Cazan mare vornic scria braşovenilor să deschidă toate drumurile „căci ţara noastră nu poate fi numai cu două drumuri (cel de la Rucăr şi de pe valea Prahovei), ci deschideţi şi Prahova şi Teleajenul" (Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 401).

În memoriul alcătuit de boieri în timpul războiului dintre ruşi şi turci din 1768—1774, se arăta că în jud. Gorj exista drum mare de chervanuri spre Transilvania (*Genealogia Cantacuzinilor*, p. 475) sau că în jud. Mehedinţi exista un drum asemănător spre „Ţara Nemţească" (*ibidem*, p. 476).

[2] Doc. din 1634 iulie 26 (Acad. R.P.R., CXXXIV/25).

[3] N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. X, p. 153 şi Hurmuzaki, XV/2, p. 1358.

Pentru unul din înţelesurile posadei, ca punct obligatoriu de trecere, cf. M.Sînzianu, *Despre posadă*, în „Rev. ist. rom.", an IV (1934), p. 306—309 şi C.N. Plopşor, *Posadă, posădar*, în „Oltenia", an I (1940), p. 173—175.

[4] Doc. din 1680 febr. 17 (Arh. St. Buc., *m-rea C. Lung*, LXI/59).

[5] Asemenea posădari (*possedaren*, în textul german) sînt amintiţi şi la Turnu Roşu, în 1719. Alături de ei apar însă şi plăiaşii (Hurmuzaki, XV/2, p. 1571).

La 1759 este amintit un asemenea posădar şi la locul de trecere de pe Valea Prahovei (N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. X, p. 217—218).

La 1832 se mai vorbeşte încă de „posădarii posăzii ce păzeau potecul" („Oltenia", an I (1940), p. 119).

o garnizoană de oameni care nu permiteau trecerea celor fără permis domnesc, închizînd bariera. Ei făceau de pază într-un turn înalt [1].

Trecerea spre Transilvania pe la Rucăr și Dragoslavele este pomenită în primele privilegii de comerț acordate brașovenilor [2].

Satele Rucăr și Dragoslavele au făcut, desigur, paza acestui punct de trecere înainte de secolul al XVII-lea. Pînă în acest secol, însă, nu au rămas documente care să arate în ce condiții se făcea paza.

Punctul de trecere pe la Rucăr și Dragoslavele se numea scală domnească; un document din 1634 iulie 26 îi spune foarte sugestiv „cheia țării" [3].

În 1674 martie 12 se hotăra „pre obiceiul bătrăn, cum au fostu mai denainte vreme, de veac", că numai pe aci au voie să vină și să se întoarcă solii din Transilvania, deoarece „nu poate fi, nici se cade, doao scheli dă soli, și la Ruc‹ă›ru și la Cămpina"; negustorii puteau folosi, însă, în afară de drumul Dragoslavelor, și drumul Cîmpinei [4].

Pentru domnie, această scală prezenta un interes deosebit, aducîndu-i veniturile însemnate ale vămii. De aceea, cînd oamenii din Rucăr și Dragoslavele fug (de obicei în Transilvania), domnul îi cere brașovenilor, motivînd că „de ar fi den-tralte părți fugiți n-am zice nimic, iar fiind de acolo din schilă și fiind de paza țării, nu-i putem lăsa, ca să nu stea scala pustie" [5], deoarece „de ar lipsi aceste 2 sate nu numai țărăi noastre ar fi pagubă, ce și satelor țărăi dumneavoastră" [6].

Punctul de trecere era dat în grija unui schiler, care lua venitul vămii în arendă [7], împărțind pe din două, din timpul domniei lui Matei Basarab, veniturile vămii cu mănăstirea Cîmpulung [8].

Atribuțiile acestuia erau de a încasa vama de la acei care veneau sau plecau cu marfă din țară [9], de a cerceta dacă cei care ieșeau cu vite, ținute sau cumpărate în țară, au plătit dările față de domnie (erbăritul, gorștina) [10], de a opri ieșirea din țară a mărfurilor al căror export era interzis [11], de a nu lăsa să intre sau să iasă din țară oameni care nu aveau hîrtii

---

[1] Vezi relația publicată în acest volum la p. 470.

[2] I. Bogdan, *Relațiile...*, p. 7, 11; la 1368 se spune că se va plăti vama, „*in Longo Campo vel juxta*" (Hurmuzaki, I, p. 144–145; vezi și Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 8, 13, 16, 20, 21, 25, 28, 70).

[3] Acad. R.P.R., CXXIV/25.

[4] Loc. cit., CVIII/55.

[5] Doc. din 1699 aug. 23 (N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. X, p. 139).

[6] 1700 nov. 5 (*ibidem*, p. 140–141; multe alte asemenea porunci, *ibidem*, p. 80, 133, 134, 137–138, 141).

[7] În timpul domniei lui G. Duca, schiler la Dragoslavele era Iane sluger (Arh. St. Buc., *m-rea Cîmpulung*, LXI/5); la 1680 febr. 17, arendașii scalei erau doi oameni numiți Simion și Adam (loc. cit., LXI/59).

[8] Loc. cit., LXI/199.

[9] În documentul citat mai sus, Șerban Cantacuzino dă dreptul celor doi schileri să ia vama de la Rucăr și Dragoslavele de la tot omul care trece pe acolo (loc. cit., LXI/59).

[10] La 1701 nov. 1, se poruncește schilerilor să nu lase să treacă în Transilvania porcii veniți de acolo la jir, fără răvașul gorștinarilor de plata gorștinei (*Anatefter*, f. 7).

[11] Vezi scrisoarea lui C. Brîncoveanu, adresată brașovenilor în 1698, prin care îi anunță că, din pricina lipsei de grîu, a dat poruncă la toate schelele „să fie păinea oprită, să nu fie slobod a trece păine den țară într-altă parte". (N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. X, p. 43), ca și știrea din 1717 privind poruncile severe date de N. Mavrocordat vameșului de la Cîmpina de a împiedica exportul grînelor în Transilvania (C. Giurescu, *Material...*, vol. I, p. 292).

în regulă, păzind scala de „oameni răi și de tîlhari" [1]. Cei care încercau să treacă fără a avea scrisori erau prinși, legați în butuci și trimiși la domnie [2] și li se confisca marfa [3].

Pentru a-și îndeplini aceste obligații, domnul punea la dispoziția schilerului cele două sate de posădari, precum și alte 12 sate de plăiași, din apropierea Rucărului și Dragoslavelor [4], care erau „suptu ascultarea schilei". Cele două sate păzeau posada „ziua și noaptea" [5], iar celelalte 12 plaiurile din jurul scalei, prin care nu era permisă trecerea nimănui.

Locuitorii erau orînduiți pentru pază de pîrcălabul satului, fiind datori, împreună cu pîrcălabii lor, să asculte de schiler [6]. Pîrcălabii răspundeau de buna pază a scalei. O poruncă a lui Șerban Cantacuzino, din 1680 febr. 17, îi amenință pe aceștia cu spînzurătoarea, în cazul în care plaiul va rămîne nepăzit [7].

Împreună cu pîrcălabii celor 12 sate, schilerul judeca pricinile mărunte [8], ivite între locuitorii acestora, împărțind cu pîrcălabii și mănăstirea Cîmpulung veniturile realizate din amenzi [9].

Din timpul domniei lui Matei Basarab, schilerul avea dreptul să ia locuitorilor — ca un adevărat stăpîn feudal al satelor — cîte un miel de turmă, un găvan de boabe de carul de mei și trei oca de vin de bute [10]. Mai mult încă, el lua locuitorilor din Dragoslavele și vamă din cerealele aduse din țară pentru hrană, precum și cîte un maldăr de fîn și un copac de casă, din fînul și lemnele aduse din pădure. În timpul domniei lui G. Duca, aceste obligații ale posădarilor au fost desființate, avînd în vedere situația lor specială și serviciile ce aduceau statului feudal [11].

*

Trecerea pe la Cîineni, pe Valea Oltului — sau pe la Genune, cum i se spune în secolul al XV-lea — se făcea din timpuri foarte vechi. Locul de trecere pe la Cîineni era unul din cele mai folosite din țară. În secolul al XVIII-lea, în memoriul citat al boierilor, se arăta că pe aici era drum mare care ducea la Sibiu [12].

În secolele XV—XVI, începînd de la 1415 mart. 28 [13], vama de la Cîineni era încasată de mănăstirea Cozia, care avea dreptul de a-și pune aci

---

1 Doc. dn 1674 dec. 30 (Arh. St. Buc., *m-rea Cîmpulung*, LX/56).

2 Doc. din 1680 febr. 17 (loc. cit., LXI/59.

3 S. Dragomir, *Documente nouă din Sibiu*, p. 50.

4 La 1665 ian. 31, aceste sate erau : Nucșoara, Corbi, Corbșori, Slănic, Brătiani, Lerești, Nămăești, Stoenești, Bădeni, Berevoești, Albești și Cotinești (Arh. St. Buc., *m-rea Cîmpulung*, LXI/34 și I. Răuțescu, *Dragoslavele...*, p. 26). La 1680 febr. 17 nu mai sînt amintite decît 10 asemenea sate — lipsesc ultimele trei și se adaugă satul Năpîrteni (Arh. St. Buc., *m-rea Cîmpulung*, LXI/59). La 1692 aprilie 12 se vorbește din nou de cele două sate de posădari și de alte 12 de plăiași (loc. cit., LXI/63)

5 Doc. din 1676 mai 16 (loc. cit., LXI/199).

6 Loc. cit., LXI/11 și 59.

7 Loc. cit., LXI/56 ; cf. și porunca din 1672 mai 24 (loc. cit., LXI/11).

8 Loc. cit.

9 Loc. cit., LX/70, LXI/63, LXI/59.

10 Loc. cit., LXI/51 (doc. din 1674 apr. 29).

11 Doc. din 1676 mai 16 (loc. cit., LXI/199) și 1677 april 4 (Acad. R.P.R., CXXXIV/4)

12 *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 473, 475.

13 *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 68 ; prin numeroase alte documente domnia confirmă vama mănăstirii Cozia, pînă la 1587 ian. 8 (*ibidem*, XVI, vol. V, p. 280).

vameşii săi[1]. Paza acestui punct de trecere era făcută la începutul secolului al XVI-lea de satul Cîineni[2].

În secolul al XVII-lea, vama de la Cîineni a fost luată pe seama domniei, care o arendează[3], lăsînd însă mănăstirilor Cozia şi Arnota cîte o treime din venitul vămii. Cu acest prilej, aflăm că paza punctului de trecere şi a plaiurilor se făcea, ca şi la Rucăr-Dragoslavele, de 12 sate, numite „ale scalii'' şi puse sub ascultarea vameşului. Vameşul sau schilerul avea asupra celor 12 sate care păzeau trecerea pe la Cîineni aceleaşi drepturi ca şi cel de la scala de la Dragoslavele : judeca pricinile mărunte, încasînd gloabele, şi lua cîte un miel de turmă de la locuitorii satelor.

În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, în afară de cele 12 sate de plai însărcinate cu paza scalei de la Cîineni[4], puse, împreună cu vătaful sau vătafii lor de plai, sub ascultarea schilerului, acesta mai avea la dispoziţia sa şi o unitate de martalogi, condusă de un căpitan, numit de Lovişte. Primii căpitani de martalogi de Lovişte ce cunoaştem sînt din timpul domniei lui C. Brîncoveanu[5].

Acestor martalogi şi căpitanului lor li se porunceşte, la 1695 ian. 3, ca, în cazul în care schilerul le va cere, să „sară'' şi să silească pe cei care nu vor să dea vama să o dea fără voia lor[6].

În afară de această atribuţie de pază a punctului de vamă, martalogii — ca şi plăiaşii — păzeau şi trecerea peste plai. Dintr-un document din 1724 iunie 10, aflăm, că un fost căpitan de martalogi de Lovişte, în timpul „răzmeriţei'' (deci a războiului din 1716—1718), păzea împreună cu martalogii de sub comanda sa plaiurile regiunii. Prinzînd un vătaf de ciobani trecînd cu oile peste plai îl globise[7].

Subordonat schilerului, căpitanul de martalogi nu avea dreptul să se amestece în judecata celor 12 sate, care rămînea în seama acestuia[8].

*

Al treilea punct de trecere din Transilvania în Ţara Romînească era cel de pe Valea Prahovei. Vama Prahovei, „care este din cumpărăturile de la Braşov'', este pomenită deseori în documentele secolului al XVI-lea, cînd era încasată de mănăstirile Glavacioc şi Snagov[9], iar trecerea pe aici este amintită încă din secolul al XV-lea[10]. Probabil că, încă din secolul al

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 26 (doc. din 1505 ian. 20).

[2] *Ibidem.*

[3] Vameş domnesc la 1692 ian. 22 era Patăr Ianăş (Arh. St. Buc., *m-rea Arnota*, XVIII/58), vestitul agent al lui C. Brîncoveanu în Transilvania, pentru susţinerea luptei contra unirii cu Roma (cf. Alex. Lapedatu, *Pater Ianoş*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, Buc., 1903, p. 301—310).

[4] Plaiului de aici, alcătuit din satele ce păzeau schela de la Cîineni, i se spune în secolul la XVIII-lea „plaiul Cîineni, ce-i zic şi Lovişte" (V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. VI, p. 271).

[5] Leca sau Luca, pomenit la 1691 iulie 15 (Arh. St. Buc., *m-rea Hurezu*, XVI/2) şi 1691 iulie 1 (N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. XIV, p. 243) şi un altul, Radu Olănescu, pe la începutul secolului al XVIII-lea (*ibidem*, vol. V, p. 143).

[6] *Ibidem*, p. 339 ; cf. şi *Anatefter*, f. 7.

[7] N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. V, p. 143.

[8] Doc. din 1692 ian. 22 (Arh. St. Buc., *m-rea Arnota*, XVIII/58) ; cf. şi *Anatefter*, f. 7.

[9] Doc. din 1507 iunie 20 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 43), 1512 iulie 30 (*ibidem*, p. 85), 1587 oct. 6 (*ibidem*, vol. V, p. 331—332) şi 1593 ian. 9 (*ibidem*, vol. VI, p. 61—62).

[10] I. Bogdan, *Relaţiile...*, p. 20, 98.

XVI-lea — cînd sînt pomeniți schilerii domnești — paza schelei Cîmpinei — cum se va numi punctul de trecere în secolul al XVII-lea — să fi fost făcută tot de satele de pe valea rîului. Cele 12 sate de pază a schelei de pe Valea Prahovei nu sînt însă pomenite în documente decît în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd apar și grupurile de sate ce păzeau trecerile pe la Rucăr-Dragoslave și Cîineni.

Într-o poruncă domnească din 1674 mart. 12, se arată că cele 12 sate care se aflau „în rândul schelii Cîmpinii, pre unde este scal<ă> deschis<ă> de către Țeara Ungurească", erau: Secăria, Teșila, Comarnic, Breaza, Cîmpina, Bănești, Poiana, Florești, Măgureni, Filipești, Stoenești și Mărgineni [1]. La această dată, se interzice solilor din Transilvania să mai folosească drumul pe Valea Prahovei, pe la scala Cîmpinei, pe unde luau satele „la rînd", făcîndu-le „atăta val, luîndu-le caei dă olac și măncăndu-le bucatel<e>", urmînd să meargă numai pe la Rucăr și Dragoslavele, iar drumul Cîmpinei să fie „numai potecă și scală de neguț<ă>tori" [2].

Din această poruncă se vede că schela Cîmpinei, pe unde era numai potecă de trecere spre Transilvania, era — la această dată — mai puțin importantă decît cea de la Rucăr-Dragoslavele [3]. De altfel, pînă tîrziu în secolul al XIX-lea, pe Valea Prahovei se va circula numai cu calul, nefiind drum deschis [4].

Cele 12 sate care păzeau scala de la Cîmpina aveau regimul celorlalte sate de plăiași, fiind trecute în rîndul acestora la 1690 [5].

Aceste sate de plăiași de pe Valea Prahovei erau puse sub ascultarea unuia sau mai multor vătafi de plai [6]. În vremea lui C. Brîncoveanu, sînt amintiți și vameșii de la Cîmpina [7].

Este posibil ca paza pe Valea Prahovei să se fi făcut și de un grup de slujitori, deoarece pe la mijlocul secolului al XVII-lea întîlnim și un căpitan de slujitori la Cîmpina [8].

*

Alte obligații ale plăiașilor. În afară de îndatorirea de a păzi plaiurile și punctele de trecere, datorită așezării lor în regiunea de munte, plăiașii aveau și o serie de alte obligații față de domnie: ei prindeau șoimii pe care țara era datoare să-i dea turcilor [9] și făceau diverse lucruri din lemn pentru

[1] În 1690, ultimele cinci nu mai figurează între satele de plai.

[2] Acad. R.P.R., CVII/55.

[3] Pe aici era drum de care, iar C. Brîncoveanu făcuse și un pod de piatră peste Dîmbovița, în localitatea numită azi Podul Dîmboviței.

[4] În memoriul boierilor din 1774 privitor la veniturile și obiceiurile țării, se arată că pe Valea Prahovei se umbla încă cu caii, nefiind „drum mare". Cu toate acestea, „drumul acesta lucrează mai mult ca altele", se arată în același memoriu (*Genealogia Cantacuzinilor*, p. 471).

[5] *Anatefter*, f. 64 v.

[6] Un Calotă vătah este amintit la Cîmpina în <1659—1660> (Arh. St. Buc., *ms.* 454, f. 248 v.), iar la 1716, Ion vătaf de plai (loc. cit., f. 240 v.—241).

[7] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. X, p. 212, 213; V, p. 351—352.

[8] Nichifor căpitan, la 1645 aug. 2 (Acad. R.P.R., CCCX/31); la 1759 oct. 23 este amintit, de asemenea, Vasile căpitan ispravnic al plaiului Prahovei (N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. X, p. 217—218).

[9] La 1729 mai 3 un vătaf de șoimari strîngea șoimi de la plăiași; cîte patru din plaiurile județelor Rm. Sărat, Prahova, Dîmbovița, Muscel și Argeș și cîte cinci din județele Buzău și Saac (N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. V, p. 371; *Anatefter*, f. 108, 239—240).

nevoile domniei : șindrilă [1], sulițe pentru slujitorii domnești [2] sau catarge pentru turci [3]. Alteori, plăiașii erau obligați și la alte munci față de domnie sau de favoriții acesteia. De pildă, la 1714 nov. 4, Ștefan Cantacuzino poruncea schilerului de la Cîineni să pună pe locuitorii din sat să sue pe Olt niște buți cu vin ale lui Tudor pisar [4], iar la 1708, C. Brîncoveanu trimitea pe locuitorii din Rucăr și Dragoslavele cu carele să încarce 177 bucăți de postav de la Brașov [5].

REGIMUL FISCAL ȘI VENITURILE PLĂIAȘILOR

Pentru slujba de pază a hotarelor ce îndeplineau în folosul statului feudal, vătafii de plai și plăiașii aveau din partea domniei anumite scutiri fiscale.

Astfel, vătafii de plai se bucurau de un regim fiscal deosebit, alcătuind o categorie fiscală privilegiată. La 1652 sept. 4, un vătaf de plai din Găurești-Gorj, care păzea plaiul Vîlcanului, era scutit de : bir, miere, ceară, găleată, fîn, dijmă de stupi, gorștină, vinărici, cai de olac, podvoade și mertice [6]. Aceleași scutiri sînt înșirate și într-o altă numire de vătaf de plai din 1653 sept. 20 [7]; la 1671 oct. 4 un alt vătaf de plai plătea birul de roșii [8]; un alt document, din 1692 ian. 22, arată că vătafii de plai „pentru slujba lor își scutescu casel<e> și bucatel<e> lor [9]; la 1704 aug. 20, „birul vătășesc”, plătit de vătafii de plai, se ridica la 10 ughi [10], iar la 1713, la 22 ughi [11]. Mai tîrziu, în secolul al XVIII-lea, vătafii de plai erau scutiți de dări [12].

Din cele de mai sus se vede că vătafii de plai erau uneori scutiți complet de dări, iar alteori plăteau birul, fie singuri (birul vătășesc), fie împreună cu categoria roșilor.

În afară de aceste scutiri fiscale și de veniturile realizate din judecata plăiașilor, vătafii de plai și — în mult mai mică măsură — plăiașii

---

[1] La 1678 nov. 22 domnul dăruiește mănăstirii Fedesciori 1 000 de șindrile de la plăiașii din Muscel sau Argeș (Arh. St. Buc., *ms.* 721, f. 857 v.). Scutiri de șindrilă pentru un pîrcălab rumîn iertat de „plăeșii”, la 1634 april 20 (loc. cit., *ms.* 479, p. 169 v.); vezi și doc. din 1693 ian. 13 (*Uricarul*, vol. IX, p. 153).

Această obligație s-a păstrat pînă tîrziu, în secolul al XIX-lea. La 1801 încă, cei doi vătafi de plai de la Teleajen și despre Buzău trebuiau să facă cu plăiașii lor 400 000 de șindrilă, care, de data aceasta, li se plătea (V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. XI, p. 136—137).

[2] Pomenite o singură dată, într-o scutire acordată la 1634 april. 20 unui pîrcălab, asimilat cu plăiașii, care este scutit de „plăeșii și de șindrilă și de sulițe” (Arh. St.Buc., *ms.* 479, f. 169 v.).

[3] În *Anatefterul* lui Brîncoveanu, sub data 1696 febr. 22, se trec cîte 15 catarge trimise de satele Rucăr și Dragoslavele și 45 trimise de C. Lung și Mățău (N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. V, p. 374).

[4] Acad. R.P.R., LVIII/105.

[5] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. X, p. 76.

[6] Copie la Inst. de istorie.

[7] Acad. R.P.R., LXXXV/1.

[8] Loc. cit., CXXVIII/175 și 176.

[9] Arh. St. Buc., *m-rea Arnota*, XVIII/58.

[10] *Anatefter*, f. 60. În *Condica vistieriei lui Brîncoveanu* vătafii de plai sînt trecuți la haraci alături de celelalte bresle fiscale din țară (p. 283).

[11] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. V, p. 131.

[12] V. A. Urechia, *op. cit.*

de sub ascultarea lor aveau anumite venituri din slujba ce prestau, venituri relevate de documente de abia în secolul al XVIII-lea, dar de care vor fi beneficiat — măcar în parte — şi în secolul precedent.

Astfel, la începutul secolului al XVIII-lea, în timpul ocupaţiei austriece a Olteniei, vătafii şi plăiaşii îşi împărţeau — în proporţii stabilite, se înţelege, de primii — o treime din mărfurile confiscate pentru contrabandă [1]. Tot în secolul al XVIII-lea, vătafilor şi plăiaşilor le rămîneau „pentru osteneala lor..., după obicei'', lucrurile găsite asupra răufăcătorilor şi ai căror păgubaşi nu le solicitau (celelalte se restituiau acestora).

La veniturile vătafilor de plai se adăugau apoi — tot în secolul al XVIII-lea — cîte un miel de fiecare turmă care venea în ţară din Transilvania, precum şi cîte un caş de la fiecare stînă din plaiul respectiv. În plus, fiecare plăiaş era obligat să facă vătafului său cîte o zi de clacă pe an [2], aşa cum slujitorii vor fi făcut căpitanilor lor. De aceea, la 1719 oct. 19, boierii olteni arătau într-un raport că vătafii de plai erau plătiţi din veniturile slujbei ce îndeplineau [3].

Veniturile vătafilor de plai au atins — mai ales în secolul al XVIII-lea — proporţii deosebit de mari, datorită cîştigurilor ilicite ce realizau, fie prin contrabanda făcută pe cont propriu, fie prin ajutorul dat contrabandiştilor [4] şi răufăcătorilor. Din această cauză, vătăşia de plai ajunge a fi una din cele mai rîvnite şi mai productive dregătorii.

*

De un regim fiscal diferit de restul ţării se bucurau şi plăiaşii, care plăteau jumătate sau parte din dări. Astfel, la 1629 mai 23, satul Corbii de Piatră al mănăstirii Argeş — care a fost sat de plăiaşi în tot cursul secolului al XVII-lea — era scutit de toate dările faţă de domnie, urmînd să plătească numai birul drept pe lună, cîte 300 de bani, gorştina de oi şi porci şi dijma din stupi. Documentul precizează că pînă atunci satul dăduse dările pe jumătate „ca şi alţi plăiaşi''. Se înţelege că toate celelalte sate de plăiaşi continuau să plătească, ca şi înainte, dările pe jumătate; satului Corbii de Piatră i se creează o situaţie mai bună ca să poată face, în afară de paza plaiului pentru domnie, „şi lucrurile şi treburile mănăstirii'' [5].

Şi alte documente atestă faptul că satele de plăiaşi plăteau jumătate din dările cuvenite domniei. Într-o poruncă din 1671 oct. 4, Vintilă mare armaş cere plăiaşilor din Mlăjet şi Pătîrlagele să păzească plaiurile, arătîndu-le că pentru aceasta „vă dat<i> nevoile pe jumătate, ca să vă păziţ<i> plaiuril<e>'' [6]. În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, satele de

---

[1] C. Giurescu, *Material...*, vol. II, p. 384.

Vezi şi o ştire din 1674 oct. 24, după care locuitorii din Rucăr luaseră 20 de berbeci pentru „spartul'' plaiului, „adecă pentru treapădul şi osteneala lor'' (N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. X, p. 153).

[2] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 323–324; vol. IV, p. 49–50.

[3] N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. V, p. 138.

[4] Vezi documentul din 1726 nov. 14, la C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 84; pentru sfîrşitul secolului al XVIII-lea, cînd această contrabandă ia proporţii îngrijorătoare pentru domnie, vezi A. Oţetea, *Dezvoltarea comerţului ţărilor romîne între 1774–1829.*

[5] Arh. St. Buc., *ep. Argeş*, XVI/17.

[6] Acad. R.P.R., CXXVIII/175.

plai plăteau, de asemenea, jumătate din unele dări (rînduiala fînului, găleata și mierea) plătite de birnicii țării [1], iar în timpul vremelnicei stăpîniri austriece asupra Olteniei, la 1729—1730, plăiașii plăteau cîte patru florini dare anual, față de opt florini, cît trebuiau să dea birnicii obișnuiți [2].

Un alt document, din 1677 ian. 22, fixează plocoanele pe care urmau să le plătească satele de plăiași din județul Vîlcea la aproximativ jumătatea celor plătite de birnicii obișnuiți. Astfel, plocoanele plătite de plăiași oierilor, dijmarilor și vinăricerilor erau de 12 bani de nume [3], în timp ce birnicii dădeau, cam în același timp, 30 de bani [4]. Plăiașii aveau, în această privință, un regim asemănător cu al slujitorilor.

În afară de aceste porunci care dovedesc că, în secolul al XVII-lea și la începutul secolului următor, satele de plai plăteau jumătate din dări sau din parte din dări, există și o poruncă din ‹1631› april. 3, prin care locuitorii satelor Jiblea și Spinul, cnezi fugiți în Transilvania, sînt scutiți, „ca și alte sate plăiași", de : găleată, fîn, oaie, cai, bou, cășerie și „alte slujbe" (care nu sînt enumerate) „cum sînt celalați plăiași, așa să fie și ei ertați", pentru paza podului de la Jiblea, pe unde treceau slugile domnești și „funiile de la Ocna cea Mare" [5]. Din această poruncă ar rezulta că satele de plai erau scutite de anumite dări — enumerate în documentul citat — dar dădeau altele, în primul rînd birul, pe care trebuiau să-l plătească „cum sînt scriși la catastih". Din documentul citat nu rezultă în mod clar că este vorba de un regim de favoare acordat unor plăiași fugiți, deoarece se arată că și restul plăiașilor aveau același regim fiscal. Cum însă, în același document, se spune că scutirea li se acordă „ca să se poată apuca și ei de loc și de hrană" — motiv invocat de obicei pentru scutirile acordate satelor de oameni fugiți și reveniți în țară — este posibil, totuși, ca acesta să fie un regim diferit de cel obișnuit acordat plăiașilor.

În același timp, satele de drum — care, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, aveau același regim fiscal ca și satele de plăiași, plătind jumătate din dări [6] — dădeau numai birul drept pe lună [7].

Din cele de mai sus, putem trage concluzia că, pentru slujba de pază a hotarelor țării, satele de plăiași erau scutite fie de jumătate din dări, fie de anumite dări, probabil ținînd seama de greutățile financiare ale domniei.

*

Pentru slujba ce făceau cu rîndul „ziua și noaptea" la paza scalei, locuitorii satelor Rucăr și Dragoslavele aveau, de asemenea, un regim fis-

---

[1] *Condica vistieriei*, p. 73—74, 234—235, 238—239; cf. și *Anatefter*, f. 44 v., 46, 49 v., 86 v., 87, 119 v. Nu știm cît plăteau din restul dărilor. În același timp, unele sate de plăiași (Cîineni, Titești, Greblești, Boișoara) erau scutite complet de aceste dări.

[2] C. Giurescu, *Material...*, vol. I, p. 427—425; cf. și Arh. St. Sibiu, Protocolul B. G. 24, f. 29 v.

[3] Arh. St. Vîlcea.

[4] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. V, p. 343, 344; XIV, p. 292—293; *Anatefter*, f. 25 v., 34 v., 36.

[5] Arh. St. Buc., *ms.* 209, f. 142 v. —143; porunca se repetă aidoma la 1632 oct. 12 (loc. cit., *m-rea Cozia*, XLVI/3); ambele publicate și în „Hrisovul", 1946, p. 71—72.

[6] *Condica vistieriei*, p. 73—74, 238.

[7] Doc. din 1632 april (Acad. R.P.R., CCCX/21).

cal special fixat la începutul secolului al XVII-lea, deosebit însă de al plăiaşilor. Ei erau scutiţi de dări (găleată, fîn, miere şi ceară, boi şi cai domneşti, oaie seacă, opăcinaşi, căşerie, gorştină de oi şi porci), plătind numai birul drept. La 1625 febr. 8, conform întocmirii făcută de Radu Mihnea, satul Dragoslavele plătea birul drept 10 galbeni lunar şi cîte 250 de oi gorştină, fără plocon sau bani de oaie [1]. Peste nouă ani, la 1634 iulie 26, satul era scutit din nou de dări (găleată, fîn, bou, oaie seacă, miere, ceară, cal domnesc, opăcinaşi, căşerie, stupi, gorştina de oi şi de porci), urmînd să plătească de data aceasta doar 9 galbeni pe lună, birul drept [2]. Satul Rucăr plătea, la aceeaşi dată, 20 000 de bani anual [3] (adică aproximativ 8 galbeni lunar).

În vremea lui Şerban Cantacuzino, constatîndu-se că sînt „sate de marginea ţării şi în loc de munte şi la loc cu greu de hrană şi fiind ei de treaba ţării, plăiaşi de paza muntelui, şi mai avînd şi multe olăcării şi podvoade domneşti'', cele două sate sînt obligate să dea 450 de ughi, la Sf. Gheorghe şi la Sf. Dumitru, la haraci şi la ploconul haraciului [4]. În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu — la 1695 —1696 — plăteau cu „rupta'' 1333 taleri şi 66 bani [5].

*

Cu toate aceste scutiri, situaţia satelor de plăiaşi şi de schileri nu era dintre cele mai bune. Obligaţiile faţă de domnie — dările, paza şi celelalte — ca şi acelea faţă de vătafii lor şi abuzurile acestora vor fi fost, desigur, destul de mari [6] ca să-i constrîngă pe unii plăiaşi să fugă peste munte. Astfel, dintr-un document din 1631 april 3, citat şi mai sus, aflăm că satele Jiblea şi Spinul din jud. Argeş fugiseră în Transilvania [7]; la 1690 iulie 23, locuitorii satului de plăiaşi Cernădia din jud. Gorj, situat chiar sub munte, lîngă Baia de Fier, fugiseră „de nevoi'' în munte, fiind aduşi înapoi de martalogii trimişi să-i prindă [8]; în numeroase scrisori ale lui Constantin Brîncoveanu acesta cere transilvănenilor să-i restituie paznicii scalei de la Dragoslavele, fugiţi acolo [9].

Fiind aproape de hotar, ei înşişi paznici ai acestuia, plăiaşilor le era foarte uşor să treacă dincolo, pe potecile bine cunoscute ale munţilor [10].

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, p. 482.

[2] Acad. R.P.R., CXXXIV/25.

[3] Loc. cit., DCXXXIX/316.

[4] I. Răuţescu, *op. cit.*, p. 61.

[5] *Condica vistieriei*, p. 105 şi 174.

[6] Însuşi domnul ţării, Constantin Şerban, recunoştea, la 1657 dec. 22, că satul Dragoslavele „de la scală", „fiind un sat de marginea ţărăi, la hotar,... poart<ă> atâtea greutăţ<i> şi slujbe împăr<ă>teşt<i> şi crăeşt<i> şi domneşt<i>, cu soli, cu angării şi cu toate trebel <e> ce iaste porunca domnii şi a ţărăi" (Acad. R.P.R., XLIV/44).

[7] Arh. St. Buc., *ms.* 209, f. 142 v. —143.

[8] N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. VI, p. 485—486.

Este posibil, de altfel, ca domnul — este vorba de Constantin Brîncoveanu — să fi înfiinţat acest corp al martalogilor tocmai pentru a ţine sub supraveghere şi a împiedica fuga plăiaşilor (vezi mai jos, p. 221).

[9] N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. X, p. 80, 137, 140.

[10] Avînd în vedere tocmai această posibilitate de a fugi mai uşor peste hotar, în urbariile din secolul al XVIII-lea, numărul zilelor de clacă datorite stăpînilor lor de locuitorii din satele de la marginea ţării era de jumătate din cel prestat de locuitorii din interiorul ei (vezi doc.

Din aceste motive, printre atribuțiile vătafilor de plai era și aceea de a păzi satele plăieșești să nu fugă [1].

Plăiașii care fugeau erau pedepsiți. Din documentul citat mai sus, din 1690 iulie 23, aflăm că plăiașii din Cernădia-Gorj, care fugiseră în munte, erau amenințați să-și piardă averea; și-o păstrează numai datorită faptului că sînt luați pe garanție că vor rămîne pe loc [2].

II. PAZA HOTARELOR LA DUNĂRE. CĂLĂRAȘII DE MARGINE ȘI MARTALOGII

Pentru paza la Dunăre, documentele sînt mult mai puține și sărace în știri.

În regiunea Dunării domnia nu putea asigura paza ca la hotarul dinspre Transilvania, datorită prezenței turcilor pe un teritoriu destul de întins dincoace de fluviu, în raialele create în jurul orașelor Turnu, Giurgiu și Brăila. De aceea, paza la Dunăre se reducea, în general, la cea a vadurilor de trecere, unde se găseau dregătorii domnești care încasau vama.

În secolele XV—XVI, paza la Dunăre era încredințată satelor de pe marginea ei. Astfel, dintr-o poruncă din 1560 sept. 4, aflăm că, în timpul domniei lui Pătrașcu cel Bun, locuitorii satului Potelu — situat lîngă Dunăre — fuseseră „după vechea lege... paznici la marginea dinspre Dunăre, ca să nu treacă pribegi sau alți răufăcători". Cum trecuseră trei pribegi, dușmani ai domnului, satul fusese pedepsit să dea trei dușegubine [3].

În secolul al XVII-lea, paza hotarului spre Dunăre nu mai este numai în grija satelor de pe margine [4]; de ea se ocupă acum și două categorii de slujitori: călărașii de margine [5] și martalogii.

CĂLĂRAȘII DE MARGINE *

Atribuția de păzitori ai hotarelor țării îndeplinită de călărași rezultă mai întîi din faptul că unii dintre aceștia erau așezați în orașele de margine

din 1766 ian. 1, 1768 mai 28 și 1805, în *Uricarul*, vol. II, p. 217, IV, p. 14 și II, p. 126).

Ușurări fiscale obțineau în timpul stăpînirii austriece și satele de la marginea Olteniei: așa-numiții mărginași plăteau cîte șase florini anual, față de opt cît plăteau restul locuitorilor (C. Giurescu, *Material*..., vol. II, p. 424—425); în protocolul BG, nr. 24, f. 174 v. de la Arh. St. Sibiu, se arată că aceștia plăteau jumătate din dări.

[1] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 323—325, și vol. IV, p. 49—51.

[2] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. VI, p. 485—486.

[3] *Doc priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 137.

[4] În *Anatefterul* lui C. Brîncoveanu sînt incluse între satele de plăiași șase sate în jud. Teleorman și unul în jud. Ialomița, la care nu se spune din ce categorie fac parte. Este posibil ca aceste sate (dacă nu este vorba de o omisiune a diacului) să fi făcut pază la Dunăre, așa cum făceau încă și la 1736 satele de pe Dunăre din Oltenia (Muzeul Brukenthal, Fondul Benigni, *ms.* 75/206, f. 33).

Porunci domnești adresate unor sate de la Dunăre pentru pază nu am mai întîlnit însă în sec. XVII. Am întîlnit, în schimb, un singur caz — la 1669 dec. 17 — în care un sat, Tihomirești-Dolj, este scutit de podvoade, mertice, conace și lucru domnesc, ca să păzească nu hotarul dinspre Dunăre, ci podul de peste Jiu din vad de la Obedin, „de turci și de orcare... și de oameni răi" și să aibă grije de „alte trebi" ale domniei (Muzeul Lupta revoluționară, Fil. Bălcescu, XCVIII/12).

[5] Cf. și I. C. Filitti, *Organizarea administrativă*, p. 20 și 29 și C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, partea 2-a, p. 508.

* Asupra călărașilor și organizării lor vom reveni în lucrarea citată.

ale ţării, alcătuind aşa-numitele căpitanii de margine. În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu se face diferenţă între căpitanii „du pren tîrguri" (din interiorul ţării) şi cei „du pre margine" [1], care aveau obligaţia de a păzi hotarele ţării.

Dintre aceste căpitănii de margine — pomenite foarte adeseori mai ales în timpul domniei lui C. Brîncoveanu [2] — două, aşezate la marginile dinspre apus şi răsărit ale ţării, sînt numite, începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, mari căpitănii de margine; este vorba de căpitania de Cerneţi şi de cea din regiunea Focşani [3] unde întînim mari căpitani de margine [4]. În afara acestor mari căpitani, întîlnim şi alţi căpitani de margine în documentele de la sfîrşitul secolului al XVII-lea [5], fără să se arate însă localitatea unde erau aşezaţi.

Poruncile domneşti adresate căpitanilor de margine se refereau desigur la căpitanii de călăraşi de la Tg. de Floci, Lichireşti, Hodivoaia, Ruşii de Vede şi Caracal, oraşe situate la marginea dinspre Dunăre a ţării. Asemenea căpitănii sînt amintite în documente la Ruşii de Vede [6], Tg. de Floci [7] şi Hodivoaia [8] încă de la mijlocul secolului al XVII-lea; către sfîrşitul secolului apar şi la Caracal [9] şi Lichireşti [10]. Este foarte posibil ca ele să fi existat şi înainte de apariţia lor în documente, unele din ele probabil chiar de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, din vremea domniei lui Mihai Viteazul.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd statul feudal al Ţării Romîneşti — ca şi cel al Moldovei — nu mai este în măsură să asigure

[1] *Anatefter*, f. 37 v.

[2] *Ibidem*, f. 3, 4, 8, passim.

[3] Cf. *Relatio historica*, în *Mag. istoric*, vol. V, p. 66.

Banul Mihai Cantacuzino afirma, în secolul al XVIII-lea, că „cea mai mare căpitănie era a Cerneţului, ca şi aceea din Focşani" (ed. Tunusli, p. 32; cf. şi I. C. Filitti, *Organizarea administrativă*, p. 22).

[4] În regiunea Focşani: Dumitraşcu, la 1666 ian. 16 (Arh. St. Buc., *Mitrop.*, CL/5; Mănăilă, la 1686 oct. 20 (Acad. R.P.R., VIII/253) etc.

Un căpitan Tănase din Cerneţi apare la 1681 mai 5, (Arh. St. Buc., *m-rea Tismana*, LXXXVII/23), iar Istodor mare căpitan de Cerneţi la 1694 nov. 26 (Arh. St. Buc., Mitrop., CCXCV/16). Despre marele căpitan de Cerneţi vorbeşte şi cronicarul Greceanu, *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 45.

[5] De pildă, Alexandru fost mare căpitan de margine sub Grigore Ghica (Acad. R.P.R., XCVII/56), sau alţii la: 1685 febr. 28 (*Bul. Comisiei istorice*, V (1927), p. 212—213); 1694 april. 10 (Acad. R.P.R., XC/108); 1695 ian. 3 (*Anatefter*, f. 9) etc.

[6] Gheorghe căpitan, la 1636 aug. 10 (Acad. R.P.R., DLVIII/8); Badea căpitan, la 1640 iulie 21 (Arh. St. Buc., AN, CVI/8); la 1664 sept. 7 este fost căpitan (idem, *Donaţii*, LIX/14).

Călăraşii de la Ruşii de Vede sînt pomeniţi încă de pe vremea lui Alex. Cuconul (*Istoriile*, p. 108).

[7] Răzvan căpitan, ispravnicul oraşului Tg. de Floci, la 1643 april. 25 (Acad. R.P.R., CCCLXVII/128).

[8] Stanciu căpitan de călăraşi, la 1654 iulie 16 (Arh. St. Buc., *ms.* 256, f. 698). Un alt căpitan Odivoianu (din Hodivoaia) este trimis de Constantin Şerban voievod în ajutorul lui G. Rakoczy II în Polonia (M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 176). Vezi şi doc. din 1670 martie 25, în care sînt amintiţi doi căpitani de Hodivoaia (Arh. St. Buc., ms. 256, f. 699—700 v).

[9] Matei căpitan de călăraşi, la 1686 ian. 12 (Arh. St. Buc., *m-rea C. Lung*, LXII/73); călăraşii sînt menţionaţi la Caracal încă din 1635 (loc. cit., *ep. Argeş*, III/14).

[10] Udrişte Găianu căpitan de călăraşi, la 1693 oct. 28 (Arh. St. Buc., *m-rea Radu Vodă*, IX/51); călăraşi cu ceauşi şi stegari sînt pomeniţi la Lichireşti din 1684 (loc. cit., IX/29).

funcţia de apărare a hotarelor sale [1], atribuţia principală a călăraşilor de margine consta în paza hotarelor [2] împotriva celor care încercau să intre sau să iasă din ţară fără a avea dreptul şi de a ajuta organele puterii domneşti de la marginea ţării la încasarea veniturilor.

Pe lîngă faptul că erau aşezaţi la hotarele ţării tocmai în scopul de a le păzi, o serie de porunci domneşti ne arată în ce constau atribuţiile de pază ale călăraşilor de margine.

Între aceste atribuţii, un loc important îl ocupă aceea de a ajuta pe dregătorii domneşti de la marginea ţării la strîngerea dărilor către domnie, oprind intrarea şi ieşirea din ţară a celor care nu-şi plăteau dările sau vama. Această atribuţie este amintită în documente către sfîrşitul secolului al XVII-lea. Astfel, la 1685 febr. 28, Şerban Cantacuzino porunceşte căpitanilor, călăraşilor şi vameşilor „*paznici* la vaduri şi la margine" (subl. ns.—*N.S.*) să nu lase să treacă nici un negustor de vite sau păstor fără să aibă răvaşul ierbarilor de plata ierbăritului, silind pe cei care nu l-au plătit să-l plătească [3]; într-o altă poruncă domnească, din 1695 ian. 3, se cere căpitanilor de margine să ajute vameşilor de la Grojdibrod şi Oreahova să-şi încaseze vama [4].

În afară de această atribuţie de auxiliari ai dregătorilor fiscali domneşti — îndeplinită în partea dinspre munte a ţării de plăiaşi şi de martalogi în Oltenia — călăraşii de margine îndeplineau desigur şi cealaltă atribuţie a paznicilor hotarelor : de a opri fuga din ţară a rumînilor şi birnicilor şi intrarea sau ieşirea din ţară a oamenilor care nu aveau „tescherea" sau „pasuş" în regulă, funcţie îndeplinită, de asemenea, la hotarul dinspre Transilvania de plăiaşi şi martalogi [5].

Cu toate aceste măsuri de pază, domnia nu putea împiedica satele aflate aproape de Dunăre ca — atunci cînd nu mai puteau suporta exploatarea — să fugă dincolo, cum făcuseră înainte de 1630 august 20 rumînii din satul Izvorul Alb-Mehedinţi, care fugiseră la Vidin şi Ostrov [6] sau, înainte de 1676 iunie 5, satul Izlaz-Romanaţi care „au fugit den sat preste Dunăre, de au fost şăzători la turci" [7].

---

[1] Aşa se explică uşurinţa cu care austriecii generalului Heisler pătrund pînă la Bucureşti în 1689, fără a întîmpina rezistenţă, sau expediţiile podgheazurilor polone în Moldova, lipsită de apărare.

[2] Acest lucru îl confirmă, în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, cronicarul său oficial, logofătul Greceanu, care arată că marele căpitan de Cerneţi „era acolo de pază marginii" (*Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 45).

[3] *Bul. Comisiei istorice*, V (1927), p. 212—213. O poruncă asemănătoare adresează C. Brîncoveanu, la 1713 ian. 1, călăraşilor, vameşilor, schilerilor, plăiaşilor şi martalogilor „care sînteţi de pază pre la margine" să nu lase să treacă nimeni fără răvaşul ierbarilor de plata oluchacului (*Anatefter*, f. 11).

[4] *Anatefter*, f. 9; alte porunci asemănătoare sînt date căpitanilor să interzică intrarea sau ieşirea din ţară a celor care nu-şi plăteau vama la Vidin, Bistreţ şi Cerneţi (este vorba de căpitanul de la Cerneţi) sau la Lichireşti şi Ciocăneşti (căpitanii de la Lichireşti şi Tg. de Floci) (N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. V, p. 338, şi *Anatefter*, f. 3, 4, 5, 6, 8, 11, 35 passim).

[5] Documentele nu vorbesc despre această atribuţie a călăraşilor de margine decît în secolul al XVIII-lea (vezi porunca din 1742 la Acad. R.P.R., *ms*. 1069, f. 86—86 v.).

[6] Hurmuzaki, XIV/1, p. 128.

[7] Copie la Inst. de istorie.

MARTALOGII

În afară de satele de plăiaşi — însărcinaţi cu paza plaiurilor şi locurilor de trecere peste munte — şi de călăraşii care păzeau la Dunăre, la sfîrşitul secolului al XVII-lea, în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, apare o categorie nouă de paznici ai hotarelor şi ai punctelor de vamă, numiţi martalogi [1]. Îi întîlnim începînd de pe la 1690 în regiunile de dincolo de Olt, păzind la Dunăre şi trecerile peste munţi. Primii se găseau sub comanda unui căpitan ce şedea la Cerneţi [2], iar ceilalţi sub comanda căpitanului de Lovişte [3].

Cu vremea, termenul de martalogi s-a extins şi asupra unor paznici ai mănăstirilor de la hotarele ţării, care, însă, nu se găseau în slujba domniei. Astfel, cei 40 de puşcaşi, oameni străini, care păzeau mănăstirea Sinaia şi erau scutiţi de dări faţă de domnie la 1716 aprilie 20 [4], sînt numiţi la 1723 mai 13 martalogi [5].

Dintr-un document din 1719 oct. 17, din timpul stăpînirii austriece în Oltenia, rezultă că martalogii erau de aceeaşi origine cu plăiaşii, fiind aleşi dintre oamenii de condiţie mijlocie; în schimbul serviciului ce prestau, ei erau scutiţi de dări [6]. Comandanţii lor aveau de asemenea scutiri de dări [7]. În afară de scutiri, căpitanii de martalogi aveau venituri din gloabele ce încasau de la cei prinşi trecînd peste hotare. Un document din 1724 iunie 10 ne arată că, înainte cu cîţiva ani, Radu Olănescu fost căpitan de martalogi de Lovişte luase de la un vătaf de ciobani, pe care îl prinsese trecînd peste munte, nu 15 taleri, cît ar fi trebuit să-i ia gloabă, ci 21 de taleri şi patru berbeci [8].

Cu privire la efectivele martalogilor, nu avem ştiri decît de la începutul secolului al XVIII-lea; la 1720 erau 72 de martalogi pentru paza Dunării în Oltenia [9], iar la 1739 sept. 1 erau 70 de martalogi şi cinci zapcii

---

[1] Numele, de origine turcească, înseamnă păzitori ai graniţelor (J. Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, V, p. 274; L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, vol. II, p. 75; cf. şi C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, vol. III, partea a 2-a, p. 760).

[2] Un document din 1697 sept. 10 aminteşte printre cei care dădeau dijmă mănăstirii Cozia pentru moşia de la Cerneţi doi martalogi, un viar de la martalogi, un ceauş şi stegari de martalogi (Arh. St. Buc., *m-rea Cozia*, XLVI/11).

În 1720, în vremea ocupaţiei austriece în Oltenia, pentru paza Dunării între Vodiţa şi Celei, existau 72 de asemenea martalogi, păzind în grupuri de cîte 12 distanţele: Vodiţa-Gruia, Gruia-Ascunsa, Ascunsa-Jdegla, Jdegla-Urîţi, Urîţi-Caracal şi Caracal-Celei. Comandanţii lor şedeau în localităţile Burila, Pristol, Maglavit, Desa, Bistreţ şi Celei. (C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 356, 384 şi Arh. St. Sibiu, B. G. 24, f. 19 v. —28 v.; cf şi Al. Vasilescu, *Vămile Olteniei sub austrieci*, în „Arh. Olt"., an. III (1924) p. 374—375).

[3] Despre acesta vezi mai sus, p. 211.

[4] Acad. R.P.R., CCCLXXVI/28.

[5] Loc. cit., CCCLXXVI/31.

[6] C. Giurescu, *Material...*, vol. I, p. 356—357, 384; cf. şi Arh. St. Sibiu, B.G. 26, f. 2 v. unde se arată că plăteau jumătate din dări, ca şi plăiaşii.

[7] Un document din 1692 ian. 22 precizează că vătafii de plai şi căpitanul de martalogi „pentru slujba lor îşi scutescu casel<e> şi bucatel<e> lor" (Arh. St. Buc., *m-rea Arnota*, XVIII/58).

[8] N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. V, p. 143.

[9] C. Giurescu, *Material...*, vol. I, p. 356.

in toată Oltenia [1]. Precum se vede, efectivele martalogilor erau destul de reduse în vremea stăpînirii austriece în Oltenia; probabil însă ca ele să fi fost mai mari în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu.

Acest grup de slujitori a fost creat pentru a asigura o pază mai eficientă în regiunile din Oltenia. În atribuția lor intra, în afară de asigurarea pazei la hotare [2], și aceea de a împiedica pe plăiași să fugă și, în cazul cînd aceștia fugeau, de a-i readuce în satul de unde fugiseră [3]. Martalogii aveau, se vede, o situație mai bună decît plăiașii, fiind — din această pricină — elementele pe care se putea conta mai mult decît pe plăiași.

*

Din cele expuse mai sus rezultă că organizarea pazei hotarelor statului feudal este strîns legată de transformările economice și sociale și de intensificarea luptei de clasă sub forma fugii.

În secolele XV—XVI, cînd exploatarea — feudală și fiscală a statului — nu atinsese încă nivelul din secolele următoare, cînd fuga nu luase încă proporții de masă, paza hotarelor țării era asigurată de satele de la marginea sa, care îndeplineau prin aceasta obligațiile în muncă ce aveau față de domnie. Cînd fuga peste hotare a luat proporții îngrijorătoare pentru domnie și stăpînii feudali, în secolul al XVII-lea, s-au luat măsuri de reorganizare a pazei hotarelor, care a fost încredințată și unor slujitori ai domniei, călărașii de margine și martalogii. Neputînd întreține însă un aparat de stat suficient de puternic pentru a împiedica fuga peste hotare, domnia a păstrat mai departe pe plăiași ca paznici ai hotarului dinspre munte, mărind chiar numărul acestora și punîndu-i sub o supraveghere mai atentă din partea vătafilor lor și a unor slujitori domnești.

Organizarea pazei hotarelor arată, astfel, cum dezvoltarea luptei de clasă duce la întărirea aparatului de stat feudal.

ОБ ОХРАНЕ ГРАНИЦ ВАЛАХИИ В XV—XVII ВВ.

РЕЗЮМЕ

В настоящей работе, являющейся частью более обширного исследования устройства феодального государства, рассматривается форма организации границ Валахии в XV—XVII вв. Охрана обеспечивалась жителями сел, находившихся в пограничной полосе: в горных областях

[1] Acad. R.P.R., *ms.* 5389, f. 77.

[2] Știri despre această atribuție nu avem decît de la începutul secolului al XVIII-lea. Vezi Ș. Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Romînească în prima jumătate a sec. al XVIII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. III, p. 252—253, unde se citează două documente din 1725 și 1733. În ultimul document se arată că, de teama sancțiunilor ce urma să li se aplice pentru că nu opriseră trecerea unor fugari, martalogii fugiseră și ei dincolo de Olt. Din acest document rezultă că martalogii care nu reușeau să oprească fugarii erau pedepsiți destul de aspru de îndată ce teama de pedeapsă îi determinase să fugă.

[3] Vezi mai sus, p. 216.

— плаешами и скилерами, а на Дунае — жителями сел, расположенных вблизи границы. В XVII в., помимо этих сел, сохранивших свои старые функции, были учреждены две новые категории служилых господарских людей: пограничные кэлэраши и марталоги. В работе широко анализируется организация плаешей и служилых людей, которым была поручена охрана государственных границ, их обязанности (важнейшей из которых являлось препятствие побегу через границу крепостных крестьян и мошнен), податной режим, постепенное превращение горных населенных пунктов в административные единицы, а начальников (ватафов) плаешей — в руководителей этих уездных подразделений.

DE L'ORGANISATION DE LA GARDE DES FRONTIÈRES EN VALACHIE DU XVe AU XVIIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Cette étude représente un chapitre détaché d'un ouvrage de proportions plus amples consacré à l'organisation de l'Etat féodal. L'auteur y présente le mode d'organisation de la surveillance des frontières valaques du XVe au XVIIe siècles. La garde en était assurée généralement par les habitants des villages des confins et, dans la montagne, par ceux des villages des plateaux, dits „plăiași"; sur le Danube la frontière était gardée par les villages situés à proximité du fleuve. Au XVIIe siècle, vinrent s'ajouter aux dits villages — qui conservèrent leurs anciennes attributions — deux catégories de serviteurs princiers: les „călărași de margine" (les cavaliers de la frontière) et les „martalogi". L'article analyse en détail l'organisation des „plăiași" et des serviteurs princiers chargés de garder les frontières du pays, leurs attributions (dont la principale consistait à empêcher la fuite des serfs et des paysans libres au-delà du territoire) et leur régime fiscal, ainsi que la transformation petit à petit des plateaux — „plaiuri" — en sous-unités administratives et celle des „vătafi de plai" — commandants de plăiași — en chefs de ces subdivisions des départements.

COMERŢUL ŢĂRII ROMÎNEŞTI ŞI MOLDOVEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XVI ŞI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XVII *

DE

LIA LEHR

Comerţul a ocupat un rol însemnat în dezvoltarea economică a Moldovei şi Ţării Romîneşti. O dată cu dezvoltarea oraşelor se dezvoltă mai departe meşteşugurile şi implicit comerţul, căci „este în firea lucrurilor ca, îndată ce industria orăşenească ca atare se separă de cea agricolă, produsele ei să devină de la început mărfuri şi deci ca vînzarea lor să necesite mijlocirea comerţului. Sprijinirea comerţului şi dezvoltarea oraşelor, pe de o parte şi condiţionarea acesteia din urmă de către comerţ, pe de altă parte, sînt astfel de la sine înţelese" [1].

Scopul acestei lucrări este de a prezenta cele trei forme de comerţ — intern, extern şi de tranzit — în a doua jumătate a sec. XVI şi prima jumătate a secolului al XVII-lea. Documentele din această perioadă, pe care le cunoaştem[2], ne dau ştiri cu privire la condiţiile în care se făcea schimbul de mărfuri, la unele aspecte ale activităţii comerciale, la produsele care apăreau pe piaţă sub formă de marfă etc. Lipsa datelor statistice şi a unor registre comerciale nu ne permite însă să urmărim desfăşurarea comerţului în mod amănunţit, volumul schimbului şi preţul tuturor mărfurilor ce erau aduse pe piaţa internă sau trimise pe piaţa externă. Totuşi, din analiza documentelor existente, putem afirma că şi în Moldova şi Ţara Romînească a existat o activitate comercială continuă, determinată de dezvoltarea economică în general şi nu de domnia unuia sau altuia dintre domni.

---

* Fragment dintr-o lucrare mai mare privind dezvoltarea comerţului în Moldova şi Ţara Romînească.

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, Buc., EPLP, 1953, p. 325.

[2] Strîngerea la un loc a tuturor documentelor interne aflate în diferite arhive şi transcrierea lor de un colectiv de specialişti în cadrul Institutului de istorie al Academiei R.P.R. (o parte din acest material a şi fost publicat în cadrul colecţiei „Documente privind istoria Romîniei") ca şi culegerea de ştiri din călătorii străini cu privire la ţările romîne, de asemenea în pregătire la Institutul de istorie, a permis trecerea la studierea dezvoltării comerţului Moldovei şi Ţării Romîneşti în complexitatea lui.

Problema dezvoltării comerțului în cele două țări romîne a fost studiată într-o oarecare măsură și de vechea istoriografie, care însă nu i-a acordat aceeași importanță ca evenimentelor politice din această perioadă. Considerînd că în Moldova și Țara Romînească a existat pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea o economie închisă, fiecare gospodărie producînd tot ceea ce avea nevoie, comerțul intern a fost aproape ignorat, socotindu-se că schimbul era numai sporadic și întîmplător. În schimb, relațiile comerciale externe și comerțul de tranzit au fost analizate mai pe larg în unele lucrări de istorie din trecut, dar și atunci legate mai ales de schimbul făcut de domni și unii boieri, negustorii fiind amintiți cu totul întîmplător [1].

*

Bogățiile naturale ale Moldovei și Țării Romînești ca și dezvoltarea continuă a agriculturii și producției meșteșugărești locale începînd din a doua treime a secolului al XV-lea au contribuit în mare măsură la dezvoltarea unui comerț intens și regulat, atît intern cît și extern. Comerțul îmbracă în secolele XVI—XVII două aspecte. Pe de o parte, descrește comerțul ambulant și se observă o permanentizare a comerțului intern prin dezvoltarea centrelor comerciale fixe — orașele — cu prăvălii și piețe de desfacere pentru produsele meșteșugărești și alimentare. Pe de altă parte, continuă să funcționeze iarmaroacele periodice unde vin cu mărfurile lor negustorii locali și străini, dar care rămîn mai ales tîrguri de vite pentru export.

Comerțul intern capătă o importanță din ce în ce mai mare datorită destrămării economiei închise feudale și dezvoltării unei piețe interne, prin apariția unui număr tot mai mare de meșteșugari specializați care produc pentru piață, pentru schimb. Produsele alimentare încep și ele să constituie o marfă, fiind aduse în cantități din ce în ce mai mari, pe piață, pentru vînzare. De asemenea, activitatea comercială externă continuă; dacă n-a crescut cantitatea mărfurilor importate sau exportate, a crescut însă varietatea lor. Au fost perioade cînd acest comerț a fost foarte redus sau întrerupt temporar. Acest lucru s-a datorat și situației politice interne și relațiilor dintre țări.

Situația politică din Moldova și Țara Romînească începînd de la mijlocul secolului al XVI-lea — conflictele interne urmate de dese schimbări de domnie, cît și relațiile externe; în primul rînd întărirea dominației

---

[1] Dintre acestea trebuie să menționăm în primul rînd următoarele lucrări: N. Iorga, *Istoria comerțului romînesc*, Buc., 1925; I. Nistor, *Die auswärtigen Handelbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrh.*, Gotha, 1911; idem, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrh.*, 1912; idem, *Das moldawische Zollwesen im 15. und 16. Jahrh.*, Leipzig, 1912, St. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Romînești cu Ardealul pînă în secolul XVIII*, Sibiu, 1920. În afară de aceste lucrări mari privind comerțul Țării Romînești și Moldovei, există o serie de lucrări de mai mică importanță care analizează numai unele aspecte ale dezvoltării comerțului sau reiau într-o oarecare măsură cele spuse în lucrările menționate mai sus. Astfel: C. Obedeanu, *Grecii în Țara Romînească*, Buc., 1900; D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului la romîni. Mai ales băcănia, Publicație de documente*, Buc., 1908; I. N. Angelescu, *Histoire économique des Roumains*, Geneva, 1919; Gh. Zane, *Economia de schimb în Principatele romîne*, Buc., 1930; M. Iorgulescu, *Studii de istorie comercială. III. Epoci prospere în comerțul romînesc*, Buc., 1933; Al. Doboși, *Relațiunile comerciale ale Principatelor romîne cu Veneția în veacul al XVII-lea*, în „Observatorul Social-Economic”, an. IV (1934), nr. 3—4, p. 167—187 etc.

otomane, care permite Porții un amestec continuu în politica internă a țărilor romîne și creșterea obligațiilor față de Poartă — a influențat în mare măsură economia celor două țări și deci dezvoltarea comerțului.

*

Pentru a putea vorbi de activitatea comercială, desfășurată în Moldova și Țara Romînească, trebuie să vedem în primul rînd care sînt produsele ce se aduc pe piață sub formă de marfă.

Despre bogăția și fertilitatea țărilor romîne ne vorbesc în repetate rînduri călătorii străini care au trecut prin părțile acestea [1]; informațiile lor fiind confirmate și de izvoarele diplomatice rămase.

Moldova și Țara Romînească produceau în abundență grîne de tot felul — grîu, orz, ovăz, mei — putînd să satisfacă necesitățile pieții interne și chiar să exporte. Cea mai mare parte a acestor grîne luau însă drumul Constantinopolului, fie sub formă de obligații față de Poartă, fie, în unele cazuri, și sub formă de marfă, dar erau vîndute la prețuri cu mult sub prețul obișnuit al pieții.

Vița de vie este și ea foarte răspîndită. Majoritatea dealurilor sînt acoperite cu vii care produc mari cantități de vinuri de calitate foarte bună. Cele mai bune vinuri moldovenești sînt cele produse la Cotnari și în împrejurimile orașului Huși; iar în Țara Romînească, cele mai căutate vinuri sînt cele produse în jurul orașului Pitești. Abundența de vin este așa de mare încît satisface nu numai nevoile interne, ci constituie și un produs de export.

În Țara Romînească și Moldova se găsesc de asemenea foarte multe fructe ca mere, pere, prune etc., în afară de cele mediteraneene, care se importă pentru nevoile claselor stăpînitoare.

O ocupație importantă este și creșterea albinelor, după cum se vede din numărul mare de stupi existenți în țările romîne. Astfel, în 1645 găsim un proprietar care avea 100 stupi [2], iar în 1648 un altul stăpînea 200 matce alese [3]. Paul de Alep menționează că Preda Brîncoveanu avea la mijlocul secolului XVII 300 stupi cu roiuri de albine [4]. Atît mierea cît și ceara constituie mărfuri foarte căutate pe piața internă și externă.

Rîurile, iazurile și bălțile Moldovei și Țării Romînești ca și apele M. Negre conțin o mare varietate de pești, de la păstrăvi pînă la moruni, care constituie unul din principalele alimente ale populației, fiind în același timp și un articol de export.

Una din bogățiile țărilor romîne, care le face cunoscute aproape în toată Europa, sînt animalele. Pentru a ne face o idee de numărul mare de vite existente, vom da doar cîteva cifre. Un boier moldovean, de exemplu, stăpînește un număr atît de mare de vite încît el poate plăti o amendă de 158 vite cornute, 600 oi, 7 cai și 13 iepe cu mînji [5]. Preda Brîncoveanu

[1] Știri despre bogățiile Moldovei și Țării Romînești găsim la Sivori, Francesco Pastis de Candia, Reichersdörfer, Gratiani, Gh. de Joppecourt, Baksici etc.

[2] Acad. R.P.R., LXXXVI/29, orig. rom.

[3] *Ispisoace și zapise*, II/2, p. 151.

[4] Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, ed. Em. Cioran, p. 197.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, p. 283.

avea, printre alte bogății, 12 000 iepe, 30 000 oi, 4 000 boi, 1 000 bivoli și 4 000 porci [1]. Fără să mai vorbim de numărul mare de vite de tăiat ce se aduc spre vînzare la diferitele iarmaroace [2] și se exportă apoi în Polonia, Ungaria, Rusia și Italia. Constantinopolul, dacă se întîrzia cu transportul de vite din țările romîne, era amenințat cu foametea, sultanul fiind obligat să ia diferite măsuri pentru a grăbi aducerea lor și a opri exportul în alte țări.

Dar nu numai animalele, ci și produsele animaliere constituie o bogăție a țărilor romîne. Lîna și pieile de animale sînt folosite de meșteșugarii locali pentru prelucrarea și transformarea lor în diverse obiecte ce se vînd pe piață. O parte din aceste produse sînt și ele exportate, fiind apreciate pentru calitatea lor. De exemplu, dieta Transilvaniei întrunită la Cluj în 1551 pentru a fixa prețul diferitelor articole ale meșteșugarilor din Transilvania, constată că pentru articolele fabricate din piei de animale nu se poate fixa un preț anumit, deoarece cele mai bune piei se aduc în cea mai mare parte din Moldova și Țara Romînească, iar cei ce fac negoț cu ele fixează prețurile după bunul lor plac [3].

În Moldova și Țara Romînească se găsește aur, argint, aramă, fier, silitră etc. care însă nu se exploatează decît în foarte mică măsură de teama turcilor. În schimb ocnele sînt exploatate într-o măsură mult mai mare, constituind un venit important pentru domnie. Numai în Țara Romînească ocnele aduc la mijlocul secolului al XVII-lea un venit anual de 150 000 reali [4]. Sarea extrasă este de calitate foarte bună și este foarte căutată în afară.

Aceste produse au dat posibilitatea dezvoltării din ce în ce mai mult a meșteșugurilor, ceea ce a permis aprovizionarea pieții interne aproape exclusiv prin mijloace proprii. Dacă anumite produse meșteșugărești — în afara obiectelor de lux, care vor continua să fie importate încă multă vreme — se mai aduc încă dinafară, aceasta se datorește lipsei unor meșteșugari specializați, cum explică chiar Vasile Lupu într-o scrisoare a sa către meșteșugarii bistrițeni: Meșteșugari are destui în țară, iar dacă le cere să-i trimită oameni de ai lor o face „nu pentru alt lucru, ce numai să arate cestora meșteri ce sînt aicea... să fie de învățătură" [5].

Toate acestea la un loc, pe de o parte existența bogățiilor naturale și a producției agricole, pe de altă parte dezvoltarea continuă a meșteșugurilor, au contribuit la dezvoltarea unui comerț intern regulat și la o intensificare a comerțului extern. De asemenea, negustorii locali participă și ei din ce în ce mai mult la comerțul de tranzit, alături de negustorii străini.

Dîndu-și seama de importanța pe care o are comerțul pentru dezvoltarea economică a țării și mărirea veniturilor încasate, domnia va sprijini din

---

[1] Paul de Alep, *op. cit.*, p. 197.

[2] E. Gyulafi menționează în 1587 că numai la bîlciul ce a avut loc la Cernăuți de Rusalii au fost aduse spre vînzare peste 30 000 de vite (E. Gyulafi, în *Mon. Hun. Hist.*, seria II, Scriptores, vol. XXXI, p. 20; cf. V. Motogna, în „Rev. ist"., 1925, p. 15).

[3] Hurmuzaki, II_5, p. 394—395.

[4] Paul de Alep, *op. cit.*, p. 169.

[5] Hurmuzaki, XV_2, p. 1 103.

ce în ce mai mult activitatea comercială atît în interiorul țării cît și în afară. Ea va interveni din ce în ce mai frecvent pe lîngă autoritățile din Transilvania, Polonia, Veneția pentru a apăra interesele negustorilor munteni și moldoveni împotriva abuzurilor săvîrșite în contra lor. Numeroasele scrisori rămase în care se intervine în favoarea negustorilor, atrăgîndu-se atenția că nici un negustor nu va rămîne păgubit, stau mărturie a sprijinului tot mai mare pe care domnia îl dă dezvoltării comerțului [1].

I. COMERȚUL INTERN

În acest capitol vom analiza desfacerea mărfurilor pe piața internă, indiferent de proveniența lor, fie că sînt indigene, fie că sînt importate și vîndute pe piață în forma lor inițială, sau prelucrate.

Piața internă apare și se extinde odată cu apariția și creșterea producției de mărfuri. „« Piața » — scria V. I. Lenin — apare acolo unde și în măsura în care apare diviziunea socială a muncii și producția de mărfuri. Mărimea pieții e indisolubil legată de gradul de specializare a muncii sociale" [2]. Se vede de aci că intensitatea schimburilor este direct proporțională cu gradul de dezvoltare pe care l-a atins diviziunea socială a muncii.

Știrile din ce în ce mai numeroase privind activitatea unor meșteșugari și negustori din țările romîne încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea oglindesc începutul formării unei piețe interne în Moldova și Țara Romînească. O serie de produse, care mai înainte se importau, încep să fie procurate pe piața internă prin intermediul meșteșugarilor locali, care produc suficient pentru a satisface această piață. Alături de produsele meșteșugărești apar pe piață și o serie de produse alimentare. Mărfurile sînt desfăcute fie direct de producător, fie prin intermediul negustorilor, care nu se mai ocupă numai cu comerțul extern, ci încep să joace un rol activ și pe piața internă.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, comerțul Țării Romînești pierde din ce în ce mai mult caracterul unui comerț ambulant, în care negustorii și meșteșugarii mergeau cu mărfurile lor din loc în loc. La aceasta contribuie în mare măsură și dezvoltarea orașelor ca centre meșteșugărești și comerciale, accentuîndu-se astfel diferențierea dintre sat și oraș, iar schimbul dintre ele capătă un caracter regulat. Pe piața orașului vin cu produsele lor producătorii din regiunile înconjurătoare și în anumite cazuri chiar și mai depărtate și cumpără în schimb tot ceea ce au nevoie. Orașele cele mai cunoscute, în jurul cărora se concentrează aproape întreaga activitate comercială a Țării Romînești sînt : București, Tîrgoviște, Buzău, Cîmpulung, Craiova.

Centrul comercial al orașului se dezvoltă în jurul pieții, unde se găsesc mare parte din prăvălii și unde se desfac mărfurile aduse spre vînzare pe piața orașului, precum și pe ulițele comerciale apărute în jurul

[1] În cursul lucrării, se va analiza mai pe larg sprijinul acordat de domnie, legat de diferitele împrejurări care au necesitat aceasta.
[2] V. I. Lenin, *Opere*, vol. I, Buc., ESPLP, 1956, p. 91.

acestei pieţe. Oraşele mai mari — ca Bucureşti şi Tîrgovişte — vor avea în secolul al XVII-lea chiar două pieţe : „tîrgul de sus" şi „tîrgul de jos". În prăvălii se desfăceau de obicei produsele meşteşugăreşti, unele din ele însă, cunoscute sub numele de băcănii, aveau de vînzare şi produse alimentare.

E greu de făcut o statistică exactă a prăvăliilor existente în Ţara Romînească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi prima jumătate a secolului al XVII-lea, deoarece ştirile pe care ni le dau documentele nu ne permit acest lucru. În majoritatea cazurilor documentele menţionează numai „locurile de prăvălii" sau vorbesc de prăvălii fără a preciza numărul lor. Din documentele care precizează numărul prăvăliilor reiese că în Ţara Romînească erau cca. 149 prăvălii, dintre care 57 în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, iar restul în prima jumătate a secolului al XVII-lea [1]. Cel mai mare număr de prăvălii se găsea în oraşul Bucureşti — 122 prăvălii — fapt datorat şi dezvoltării economice a oraşului începînd din această perioadă.

Cifrele date mai sus nu oglindesc numărul exact al prăvăliilor existente în Ţara Romînească în această perioadă. Numărul lor însă este atît de mare încît călătorii străini — fără să le numere desigur — dau cifre care merg de la cca. 500 pînă la peste 1 000 de prăvălii într-un singur oraş, numărul cel mai mare fiind în Bucureşti. Chiar dacă aceste cifre sînt exagerate — cum este foarte probabil — ele indică totuşi că aceşti călători erau impresionaţi de mulţimea prăvăliilor din oraşele ţării.

Prăvăliile aparţineau proprietarilor-feudali, negustorilor şi meşteşugarilor [2]. Un număr mare din aceste prăvălii erau în stăpînirea proprietarilor-feudali — şi în special a mănăstirilor — ceea ce a constituit o piedică în dezvoltarea activităţii comerciale propriu-zise. Aceştia îşi desfac aci produsele de pe domeniile lor, iar uneori închiriază prăvăliile negustorilor sau meşteşugarilor.

★

Să vedem acum ce se vinde pe piaţa internă şi în ce condiţii.

Produsele alimentare încep să fie aduse din ce în ce mai mult pe piaţă sub formă de marfă. Printre acestea se găsesc cerealele, carnea şi toate produsele animaliere, peştele, vinul, mierea etc. Vînzarea produselor se făcea în locuri dinainte stabilite. Astfel, carnea se tăia şi se vindea pe piaţă în locurile numite „scaunele de carne". Tot aci se va vinde la început şi peştele, urmînd ca mai tîrziu să existe şi pentru vînzarea lui un loc anumit. Nu cunoaştem denumirea locurilor unde se vindeau celelalte produse, în general însă vînzarea lor se făcea în piaţa oraşului unde proprietarii-feudali şi ţăranii din împrejurimi veneau cu produsele lor. Unele produse, cum ar fi peştele sau vinul, erau transportate şi la distanţe mai

[1] Dacă pentru Ţara Romînească am putut da cu oarecare aproximaţie numărul de prăvălii existente, nu acelaşi lucru se poate spune despre Moldova, unde documentele menţionează numai existenţa „unor dughene", fără a preciza numărul lor decît foarte rar, ceea ce nu permite nici măcar stabilirea unui număr aproximativ de prăvălii existente.

[2] Despre repartiţia prăvăliilor între aceste categorii, vezi mai jos paragraful despre negustori.

mari, prin intermediul negustorilor, care le cumpărau în regiunile bogate în aceste produse și le transportau în acele regiuni unde se găseau în cantitate mai mică sau chiar de loc.

Abundența de alimente a determinat vînzarea lor la un preț scăzut, ceea ce a permis lui Sivori să afirme că „este atît belșug de alimente de orice fel și sînt atît de ieftine încît cu puțină cheltuială cineva poate hrăni pe mulți” [1]. Într-adevăr, dacă urmărim știrile pe care le avem despre prețurile unor produse, ne putem da seama că ele erau foarte joase, mai ales dacă le comparăm cu prețurile produselor meșteșugărești vîndute pe piață (în timp ce ocaua de carne se vinde cu 12 bani (aspri), cea de unt cu 14 bani iar ocaua de caș cu 4—5 aspri, un cojoc obișnuit costă 300 de aspri, iar cea mai ieftină manta se vinde cu 400 de aspri).

Grînele se vînd pe piața internă în cantități diferite, fie cîte o ferdelă sau două, fie cu obrocul— nu putem ști dacă e vorba de obrocul mare, care are 44 de ocale, sau cel mic de 22 ocale, documentele nemenționînd acest lucru. Prețul ferdelei sau obrocului este diferit, depinde dacă este vorba de o perioadă de abundență sau dacă este o perioadă de foamete, cînd cantitățile existente în țară fiind mici, prețurile la care se vînd sînt ridicole. Prețul unui obroc de grîu era în 1580 de 50 de aspri. La începutul secolului al XVII-lea, ferdela de grîu se vinde pe piață cu un preț variind între 100 și 200 de aspri. Prețul grînelor se menține aproape constant pînă către mijlocul secolului al XVII-lea. În anii de secetă sau de război însă se constată o urcare bruscă a prețului grînelor. Astfel, în jurul anului 1610, fiind foamete în Țara Romînească, ferdela de grîu se vinde cu 320 aspri, iar cea de mei cu 230 aspri. Obrocul de grîu se vinde în acest timp cu 133 aspri. În 1617, cînd recolta este din nou cea obișnuită, obrocul de grîu se vinde cu 100 aspri, iar ferdela cu 120. În anii 1646—1648, fiind ani cu o bogată recoltă de grîne, obrocul de făină se vinde cu 50 de bani, iar obrocul de grîu cu 27 bani. În 1651 se constată o nouă urcare bruscă a prețului grînelor din cauza foametei, obrocul de grîu ajungînd la 160 aspri, iar cel de mălai (mei) la 133 aspri [2].

Carnea, brînzeturile și grăsimile, care apar și ele sub formă de marfă pe piața internă, sînt menționate însă sporadic în documentele vremii, ceea ce nu ne permite să dăm mai multe amănunte în această privință. Ocaua de carne grasă se vinde la mijlocul sec. al XVII-lea cu 12 bani, cea de caș cu 4—5 aspri, iar ocaua de unt cu 14 bani. În același timp cîntarul [3] de unt se vinde cu 600 bani.

Peștele se găsește în abundență în Țara Romînească și se vindea fie proaspăt, atunci cînd vînzarea era făcută direct de cei care îl pescuiau, în apropierea locului de pescuit, fie sărat. Pentru a putea fi transportat pe distanțe mai mari, în regiunile unde nu se găsea, peștele trebuia să fie uscat și sărat. Uscarea și sărarea peștelui se făceau în felul următor : peștele proaspăt era curățat și apoi era atîrnat în furci așezate pe malul apei

---

[1] St. Pascu, *Petru Cercel și Țara Romînească la sfîrșitul secolului XVI*, Cluj, 1944, p. 176.

[2] Un studiu amănunțit asupra evoluției prețurilor se află în pregătire la Institutul de istorie.

[3] În Țara Romînească, în sec. XVII, cîntarul era egal cu 44 ocale.

pentru a se usca [1]; după uscare era sărat și așezat în butoaie speciale, care erau apoi transportate de către negustori în țară și chiar și exportat. În afară de peștele propriu-zis se mai vindeau și icrele negre (atunci cînd era vorba de moruni), care erau de asemenea puse în butoaie speciale și sărate pentru a fi transportate pe distanțe mari. Dată fiind cantitatea mare de pește ce se găsea în general în Țara Romînească, prețul lui era foarte mic. Un morun „de înălțimea unui om" se vinde în ‹1582—1586› cu 60 aspri. Un astfel de morun avea și o mare cantitate de icre negre [2].

Un comerț intens pe piața internă se făcea cu vin. Vînzarea vinului se putea face pe loc, direct de producători sau era transportat pînă în anumite locuri de desfacere, vînzarea făcîndu-se atunci în prăvălii speciale, numite cîrciumi, sau în pivnițe de piatră, un fel de crame care serveau în același timp și ca loc de păstrare a vinului. Vînzarea vinului era făcută, cum am mai spus, fie direct de producători — care veneau cu marfa lor pe piață spre a o vinde sau încheiau tranzacții cu anumiți cumpărători, obligîndu-se a le livra o anumită cantitate de vin la o dată dinainte stabilită pe care trebuiau s-o respecte, altfel plăteau despăgubiri — fie era adus pe piață prin intermediul negustorilor și uneori chiar al cărăușilor, care în felul acesta aveau un dublu rol, de cărăuși și de negustori. Transportul pînă la locurile de desfacere îl privea de obicei pe producător. Negustorii și cărăușii erau folosiți ca intermediari atunci cînd vinul era dus în regiuni mai îndepărtate de locul de producție, unde era lipsă de vin. Cantitatea de vin adusă pe piață era destul de mare; unii producători putînd aduce spre vînzare cîteva sute de vedre de vin la o singură recoltă [3]. Orășenii din Cîmpulung vor încerca chiar la un moment dat să obțină un monopol al vînzării vinului în oraș, căci în privilegiul din 3 mai 1646 se specifică : „Să n-aibă nimeni voie din cei din afară ca să aducă vin și să vînză acolo în oraș, nici boier mare, nici slujitor, nici țăran, nici măcar veri cine din slugile domnești, ci numai orășenii înșiși să vînză vinul. Iar care dintre cei din afară ar vrea să aducă vin să să vînză acolo în oraș să aibă a rămîne butea deșartă pe seama orășenilor" [4]. Dar această încercare de a monopoliza comerțul de pe piața orașului, fie și într-o singură direcție, nu va reuși însă, căci acesta este singurul document în care este inclusă clauza privind monopolul vînzării vinului în oraș.

Prețul vinului este mai greu de stabilit în anumite cazuri, mai ales cînd e vorba de o butie de vin, aceasta putînd ajunge pînă la 60 de vedre. Datorită abundenței de vin din țară, prețul lui nu este prea ridicat. În

[1] G. Mancinelli în călătoria sa, făcută în 1582—1586, mergînd pe Dunăre, la gurile ei a găsit de o parte și de alta a fluviului furci de lemn pline de carne de morun uscat (Hurmuzaki, XI, p. 116). De obicei, uscarea și sărarea peștelui se făceau numai pe malurile Dunării și a bălților de acolo, unde se găsea pește mare (moruni, crapi, știuci). Peștele mic era folosit de cele mai multe ori pe loc și nu necesita toate aceste operații, care să permită transportul lor în diferite locuri mai apropiate sau depărtate.

[2] *Ibidem.*

[3] În 1641, mai mulți orășeni din Cîmpulung vînd m-rii Radu-Vodă 350 vedre de vin (Arh. St. Buc., *m-rea Radu-Vodă*, XVIII/26, orig. rom.); Jipa postelnic din Vernești trimite pe piață 4771/2 vedre de vin (Acad. R.P.R., CXLVII/107, orig. rom.).

[4] *Magazinul istoric pentru Dacia*, vol. V, p. 344.

prima jumătate a secolului al XVII-lea prețul unei vedre de vin este în medie de 35 aspri.

Un alt produs adus pe piață este mierea. Mierea este foarte căutată atît pe piața internă, cît și pe cea externă, și vînzarea ei se face în cantități mari. De exemplu, Pătru și Ghioca negustori cumpără de la un singur producător 200 cîntare de miere [1]. Probabil că o parte din această cantitate este vîndută pe piața internă, iar o parte este exportată. Cererea mare de miere explică și numărul mare de stupi ce se găsesc în Țara Romînească. Dar nu numai mierea este folosită, ci și ceara constituie o marfă foarte căutată în țară și în afară. Ceara este folosită la facerea lumînărilor întrebuințate la iluminat și în biserici. Prelucrarea cerii se făcea de către lumînărari în ateliere speciale numite lumînării. Cei doi negustori, pe care i-am amintit mai sus, atunci cînd cumpără mierea cumpără în același timp și 700 oca de ceară.

Prețul unei vedre de miere era în medie de 137 ½ aspri, iar o oca de ceară se vindea cu cca. 75 aspri.

Pe piața internă sînt aduse spre vînzare și tot felul de animale, prețul de vînzare al acestora fiind foarte variat, depinde de scopul pentru care sînt cumpărate și de calitatea lor. Un preț vor avea animalele folosite pentru transport și un altul acelea cumpărate spre a fi tăiate și folosite ca hrană. În general, Țara Romînească fiind o țară bogată în animale, prețul acestora nu este prea mare, excepție fac numai caii. Prețul cailor nu numai că este mult mai ridicat dar și variațiile între prețuri sînt mult mai mari, mergînd de la cîteva sute de aspri, pînă la 20 000 aspri.

Printre animalele aduse pe piață găsim boi, vaci, oi, berbeci etc. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea prețul unui bou varia între 100 și 350 aspri, iar cel al unei vaci între 100 și 200 aspri, ceea ce înseamnă că în această perioadă prețul unui bou era în medie de 250 aspri, iar al unei vaci de 150 aspri.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea prețul unui bou era în medie între 760 aspri și 1 372 aspri, mergînd însă descrescînd: cel mai ridicat preț la începutul secolului, iar cel mai scăzut la mijlocul secolului [2]. Același lucru îl vom observa și la analizarea prețului celorlalte animale aduse pe piață. Cauzele care duc la această scădere a prețurilor sînt multiple. Probabil că existența unui comerț obligatoriu cu Poarta determină o scădere a nivelului prețului obișnuit al pieții. Este știut că mărfurile vîndute negustorilor turci sînt socotite la un preț mai scăzut decît cel de pe piața internă [3], ceea ce va duce inevitabil la o scădere generală a valorii mărfurilor. Pe de altă parte, desele războaie care au loc între Moldova și Țara Romînească în această perioadă vor influența și ele scăderea prețului

---

[1] Arh. St. Buc., *cond. m-rii Hurez*, nr. 719, f. 256—257, copie rom.

[2] În prima decadă a secolului al XVII-lea prețul era în medie de 1 372 aspri; în a doua decadă era de 1 200 aspri, iar în decada a treia scade la 845 aspri. În decada a patra se ridică la 900 aspri, ca imediat, apoi, să scadă în decada cincea la 760 aspri. Prețul boilor se menține pînă în 1 628 aproape constant în jurul a 1 000 de aspri; după această dată se observă o scădere continuă, scădere ce poate ajunge pînă la 500 aspri pentru un bou.

[3] Acest lucru e valabil pentru orice se vinde turcilor, fie că e vorba de vite, fie că e vorba de grîne sau orice alt produs.

animalelor. De obicei, în timpul frămîntărilor politice, prețul animalelor scade. Astfel, într-un document din 8 septembrie 1611 se menționează că în timpul luptelor de la Brașov, dintre Radu Șerban și G. Bathory, prețul vitelor era foarte ieftin „oile erau cîte 4 aspri și vacile și boii cîte 100 aspri" [1].

Prețul de vînzare la vaci va cunoaște în prima jumătate a secolului al XVII-lea o descreștere și mai bruscă decît cel al boilor [2]. Dacă la începutul secolului prețul se menține în jurul a 1 000 de aspri, cu cît ne apropiem de mijlocul secolului, acesta scade sub 500 de aspri, ajungînd în unele cazuri chiar la 300—350 aspri.

Prețul oilor se menține constant în prima jumătate a secolului XVII, fiind în medie de 123,5 aspri o oaie.

Prețul de vînzare al cailor este foarte variat; un preț are calul turcesc, un altul cel romînesc. De asemenea, chiar, și prețul unui cal romînesc variază de la caz la caz, depinde dacă este cumpărat pentru trebuințele curții domnești sau ale celor boierești, sau dacă sînt folosiți la muncile agricole sau pentru cărăușie. Din cauza deosebirilor mari de preț e greu de făcut un preț mediu al cailor [3].

În 1564, un cal romînesc bun valora 400 pînă la 500 de aspri, iar unul turcesc 1 000 de aspri. În anii următori prețul unui cal bun romînesc se ridică pînă la 600 de aspri și în anumite cazuri ajunge chiar la 1 000 de aspri. De la 1578 și pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea, prețul unui cal obișnuit este între 150 și 350 aspri, iar al unui cal bun între 1 000 și 2 000 de aspri, numai într-un singur caz ajunge la 4 000 de aspri. Calul turcesc valorează în această perioadă 3 000 de aspri. În prima jumătate a secolului al XVII-lea variația prețului este mult mai mare oscilînd între 700 și 7 000 de aspri. Valoarea calului turcesc crește și ea, putînd ajunge pînă la 20 000 aspri.

★

Dar acestea nu sînt singurele produse aduse pe piață sub formă de marfă. În primul rînd încep să fie aduse pe piață produsele meșteșugărești fie direct de meșteșugari, fie prin intermediul negustorilor. E greu de precizat în ce măsură produsele meșteșugarilor locali sînt vîndute de ei înșiși sau sînt aduse pe piață prin intermediul negustorilor. Probabil că acele produse lucrate din materie primă importată sînt vîndute prin intermediul negustorilor, de la care meșteșugarii își procură această materie primă, celelalte produse fiind vîndute în cea mai mare parte de cei care le lucrează. În Țara Romînească există și asocieri între unii meșteșugari și negustori,

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 13.

[2] În prima decadă a secolului al XVII-lea prețul unei vaci este în medie de 1 475 aspri; în decada a doua este de 825 aspri, în decada a treia de 750 aspri, ca să ajungă în decada a patra la 450 aspri, iar în decada a cincea la 490 aspri (în această decadă prețul unei vaci vîndute împreună cu vițelul ei este de 600—700 aspri).

[3] Iată totuși cu aproximație prețul mediu al unui cal pe decade. Din decada a șaptea pînă în ultima decadă a secolului XVI avem următoarele prețuri: 600 aspri, 1 541 aspri, 637 aspri și 2 071 aspri; iar în primele cinci decade ale secolului al XVII-lea prețul este următorul: 4 629 aspri, 6 462,50 aspri, 1 870 aspri, 2 620 aspri și 2 800 aspri. Și aci se constată aceeași descreștere a prețului cailor, ca și la celelalte animale.

care stăpînesc împreună prăvăliile în care își desfac mărfurile. Astfel, este cazul lui Ghinea cojocar din București, care „a fost soție amîndoi'' cu Tudor, fiul lui Ianiu negustor, și la 5 iunie 1658 se hotărîse să se despartă, iar „cînd ne-am despărțit și ne-am socotit de tot am dat eu o prăvălie jupânului Ghinei cojocar ... însă prăvălia care iaste lîngă prăvăliile de la părinți alăturea... ''[1].

Produsele meșteșugărești aduse pe piață sînt lucrate de meșteșugarii locali din materie primă importată sau din țară; uneori însă ele sînt importate gata confecționate. Prețul acestor produse este foarte diferit; un preț au, de exemplu, hainele făcute din aba sau postav romînesc, iar altul cele lucrate din mătăsuri sau stofe scumpe, căptușite cu blănuri.

O dulamă obișnuită costă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea 200 de aspri, iar una de șocărlat, 500 de aspri. În același timp o manta de cofterie[2] cu jderi valorează 3 000 de aspri, iar o dulamă de zarpa[2] cu zastechini sau una îmblănită erau evaluate fiecare la cîte 4 500 aspri. Un zăbun de zarpa poate ajunge chiar la prețul de 100 florini.

Pentru prima jumătate a secolului al XVII-lea distingem pe de o parte prețul postavului, iar pe de altă parte prețul obiectelor confecționate[3].

Și podoabele au prețuri diferite, depinde de cantitatea de metal prețios folosit ca și de valoarea pietrelor prețioase folosite. De exemplu, un brîu de mătase costă 200 aspri, unul de cofterie 600 de aspri, iar unul de argint variază între 1 500 și 3 000 de aspri. O pereche de cercei de aur valorează între 300 și 600 de aspri, după cum sînt simpli sau au și pietre prețioase. Un lanț de aur se vinde cu 4 000 de aspri.

Pe piață se aduc spre vînzare și alte produse meșteșugărești, însă știrile pe care le avem sînt foarte sporadice[4]. Totuși simpla mențiune a lor ne dovedește că există o producție meșteșugărească destul de dezvoltată care să permită un schimb regulat pe piața internă, care nu mai depinde numai de comerțul extern.

Prețurile de pe piață sînt stabilite de negustori (fie că e vorba de produse alimentare, fie că e vorba de cele meșteșugărești), după cerințele pieții și sînt apoi respectate de toți acei care fac comerț. Plata produselor se făcea în două feluri. Atunci cînd era vorba de o tranzacție privind o cantitate mică de mărfuri, plata se făcea imediat; dacă însă tranzacția încheiată între părți se referea la o cantitate mai mare, atunci plata se făcea parte la încheierea tranzacției, parte la livrarea mărfii sau la un

[1] Arh. St. Buc., *m-rea Radu-Vodă*, LVIII/6, orig. rom.

[2] Stofă scumpă din care se confecționau caftane și dulămi.

[3] Un cot de tălpan este socotit la 54 de aspri, unul de svitoc 125 aspri. O bucată de aba, care poate avea mai mulți coți valorează 400 aspri, în timp ce un cot de grana costă el singur 400 de aspri. Pe de altă parte prețul lucrurilor confecționate din aceste postavuri sînt și ele diferite, depinde de cantitatea de postav folosită și de calitatea lui. De exemplu o manta de 6 coți de grana purpurie costă 2 400 aspri, în timp ce o manta din postav obișnuit costă 1 000 de aspri. O dulamă foarte bună verde este prețuită la 5 000 de aspri, în timp ce un rînd de haine de sarasir costă 10 000 de aspri.

[4] Astfel apar pe piață în afară de obiectele de îmbrăcăminte, produse meșteșugărești ca pături, covoare, șei de cai, căruțe, frînghie, foale etc. și chiar unele materii prime folosite de meșteșugari: aramă, fier, pari din pădure folosiți pentru diverse construcții etc.

termen dinainte stabilit. Ca o garanţie a respectării contractului încheiat vînzătorul dădea zălog ocina sau ocinele lui, după cum suma era mai mare sau mai mică, sau în anumite cazuri exista o a treia persoană, „chezaşul", care garanta respectarea contractului, urmînd ca el să plătească pe păgubaş în caz de nerespectare a înţelegerii încheiate — fie neplata mărfii livrate, fie nelivrarea mărfii la termenul stabilit. Comerţul pe credit este folosit mai ales de aceia care practică comerţul pe o scară mai largă, aprovizionînd nu numai piaţa internă, ci în multe cazuri şi cea externă [1].

Jupăneasa Voica şi fiica ei Rada iau, de la Pătru şi Ghioca negustori, bani pentru 200 cîntare de miere şi 700 ocale de ceară, urmînd să livreze mierea şi ceara în toamnă, „la vremea lor". Ca o garanţie pentru respectarea contractului încheiat, Voica şi fiica ei pun zălog mai multe ocine şi vii. Pînă la 4 mai 1635, dată la care se dă documentul, — adică aproximativ un an de la încheierea înţelegerii între vînzători şi cumpărători — jupăneasa Voica nu livrase încă toată marfa pentru care încasase banii de la cei doi negustori. Ea dăduse pînă acum numai cele 200 de cîntare de miere, iar „ciara oca 700 fac ughi 300 ... n-au dat de atunci pînă acum niciun ban" [2], ceea ce înseamnă că nu livrase nici marfa şi nu dăduse nici banii înapoi. Reiese din acest exemplu că nu se respectă întotdeauna tranzacţiile comerciale încheiate pe credit. Acelaşi lucru îl vom observa şi în alte cazuri, ceea ce explică şi măsurile luate sub formă de zălogiri de ocine sau altfel pentru a despăgubi pe păgubaşi.

De obicei, în toamnă producătorii de vin încheie contractele pentru vînzarea vinului pe care urmează apoi să-l livreze pînă la sfîrşitul anului. O astfel de înţelegere se încheie la 18 octombrie 1641 între mai mulţi orăşeni din Cîmpulung şi egumenul mănăstirii Radu-Vodă. Orăşenii iau 52 ½ ughi pentru 350 vedre de vin, pe care trebuie să le aducă la mănăstire pînă la sf. Nicolae. Ca o garanţie pentru respectarea tranzacţiilor, vînzătorii se obligă să dea cîte 8 costande de fiecare vadră de vin, dacă nu vor aduce marfa pînă la data stabilită [3]. În acest caz avem o altă formă de despăgubire pentru nelivrarea mărfii în termen; cumpărătorul primind o anumită sumă de bani, cu mult mai mare decît valoarea mărfii nelivrate, deoarece ei trebuie să dea de fiecare vadră 8 costande, în timp ce pe piaţă preţul unei vedre de vin este de numai 3 costande, adică de două ori şi ceva mai mult.

---

[1] Cele mai multe dintre mărfurile pentru care se încheie astfel de tranzacţii sînt în primul rînd mărfurile care au căutare şi pe piaţa externă: mierea, ceara, vinul.

[2] Arh. St. Buc., *cond. m-rii Hurez*, nr. 719, f. 256—257, copie rom.

[3] Loc. cit., *m-rea Radu-Vodă*, XVIII/26, orig. rom. Uneori cînd vînzătorii de vin nu pot să-şi desfacă toată cantitatea de vin pe care o au în apropierea locului de producţie, atunci se înţeleg cu unii cărăuşi să le transporte vinul la distanţe mai mari, în regiunile unde nu este vin, şi să-l vîndă acolo, urmînd să le dea banii după vînzarea vinului. Transportul se face în vase aparţinînd vînzătorilor, care le vor primi înapoi, după vînzarea vinului. Un astfel de contract încheie la 8 mai 1641 şi Jipa postelnic din Verneşti cu trei cărăuşi moldoveni. Jipa postelnic le dă 477 ½ vedre de vin, vadra socotită cu 4 costande şi doi bani. Vinul va fi transportat în vase aparţinînd lui Jipa postelnic, iar plata se face în felul următor: „însă dintr-acest vin dat-am şi bani gata galbeni patruzeci şi patru, iar alalţi bani să-i aducem deaca vom vindé vinul şi să aducem şi butile la măna dumnealui...". Deci în acest caz plata integrală se va face numai dacă se va vinde tot vinul trimis pe piaţă (Acad. R.P.R., CXLVII/107, orig. rom.).

Prin fixarea acestor condiții cumpărătorii speră să nu fie păgubiți și obligă în același timp pe vînzători să respecte tranzacțiile încheiate. În cazul în care datornicul moare, lăsînd neplătită marfa, urmașii săi sînt obligați să plătească datoria. De multe ori chiar în testament este specificată această obligație. Astfel, un oarecare Pîrvu moare, lăsînd o datorie „la Ocnă, la niște negustori, pe niște plute, să dea 4 000 aspri"; datorie ce va fi plătită de moștenitorul lui Pîrvu [1].

Și unele produse meșteșugărești sînt vîndute pe credit, ceea ce ne dovedește că această formă de comerț este folosită pe scară largă și în mod curent pe piața internă a Țării Romînești. Astfel, avem cazul a trei cojocari din București, Dima, State și Zota, care vînd lui Preda sluger și fiului său Mihai postelnic două cojoace de samur și unul de jder, în valoare de 520 galbeni, și primesc drept garanție că vor primi banii pentru obiectele vîndute satul Putineiul cu rumîni [2]. După 10 luni de la cumpărarea acestor cojoace, la 15 ianuarie 1630, între cele două părți intervine o nouă înțelegere; pînă în trei săptămîni Preda sluger urmează să plătească datoria, dacă nu satul va rămîne definitiv în stăpînirea celor trei cojocari [3]; ceea ce se și întîmplă de fapt, căci Dima, Zota și State cojocari vînd cîteva luni mai tîrziu satul Putineiul lui Necula vistier cu 500 ughi [4], adică cu o pierdere de 20 de galbeni, sumă destul de mare pentru acea vreme.

Dacă pentru produsele alimentare cumpărătorul este acela care primește garanția și își ia toate măsurile pentru a nu fi păgubit, atunci cînd e vorba de produse meșteșugărești creditul este acordat de vînzător, cumpărătorul fiind acela care trebuie să depună o garanție pentru marfa cumpărată.

*

Și în Moldova schimbul de mărfuri pe piața internă are loc în aceleași condiții ca și în Țara Romînească, însă este cu mult mai intens, relațiile comerciale între diverse regiuni și orașe, chiar mai depărtate, sînt mult mai regulate. Așa se întîmplă de exemplu cu peștele scos în părțile orașului Galați care se transportă apoi în cantități mari la Iași, Suceava și în alte orașe și sate din Moldova, sau cu păstrăvii pescuiți în apropiere de Baia și care se transportă pînă la Iași. Și alte produse dintr-o parte a țării se transportă și se vînd în toată Moldova. Vinul din regiunea Cotnari este cumpărat de oameni veniți special aci din diferite orașe; la fel și fructele se duc din regiunile mai bogate în cele mai puțin bogate, situate în partea de nord a Moldovei. Ca să nu mai vorbim de sarea scoasă din salinele aflate în jurul orașului Trotuș și dusă apoi prin intermediul negustorilor în toată țara.

Produsele alimentare, ca și cele meșteșugărești, sînt desfăcute pe piața internă pe două căi: fie printr-un comerț ambulant, în care producătorii direcți sau negustorii își desfac mărfurile, mergînd cu produsele lor din loc în loc, prin orașe și sate; fie printr-un comerț exercitat în anumite centre comerciale fixe aflate în special în orașe.

[1] Acad. R.P.R., *Peceți*, 186, orig. slav.
[2] Loc. cit., DXLVIII/1, f. 1—2, copie rom.
[3] Loc. cit., DXLVIII/4, f. 6, copie rom.
[4] Loc. cit., DXLVIII/6, f. 7—9, copie rom.

Comerțul ambulant este practicat de multe ori de mănăstiri, prin oamenii de pe domeniile lor, care colindă aproape toată țara pentru a cumpăra și vinde diferite produse. Astfel, oamenii mănăstirii lui Ialco de lîngă Suceava au voie la 19 septembrie 1597 — pe baza unui vechi privilegiu — „să umble cu oale și cu sare sau după pește sau dacă vor umbla cu marfă vie sau moartă sau cu ce au să se poată folosi vînzînd și cumpărînd prin tîrguri și prin sate și pretutindeni în toată țara noastră, iar vamă nicăeri să nu aibă a da" [1]. Din analiza acestui act se desprinde în primul rînd faptul că mănăstirile fac un comerț mai larg, nu numai cu produse alimentare, ci și cu produse meșteșugărești, lucrate de meșteșugarii dependenți de pe domeniile lor; iar în al doilea rînd se observă că datorită comerțului ambulant există de multe ori o mai strînsă legătură economică între diverse regiuni ale țării, chiar și mai depărtate, pe cînd prin comerțul stabil în anumite centre fixe, există mai mult un schimb local, numai cu regiunile înconjurătoare. La o mai strînsă legătură între diferitele regiuni contribuie și iarmaroacele periodice, care au loc în diverse puncte ale Moldovei.

Cu toată existența comerțului ambulant și a importanței lui, totuși adevărata activitate comercială și cea mai intensă și regulată se duce în centrele comerciale fixe — orașele. Cu cît înaintăm în secolul al XVI-lea și mai ales în secolul al XVII-lea, negustorii își deschid prăvălii în centrele comerciale fixe și își desfac produsele lor pe care și le procură de la meșteșugarii locali sau din regiunile înconjurătoare. Uneori, ei sînt nevoiți să-și aducă marfa din regiuni mai îndepărtate și chiar să o importe pentru a satisface cerințele pieții interne. Cele mai cunoscute centre comerciale din Moldova sînt orașele Iași, Galați, Suceava, Baia, Bacău, Trotuș, dintre acestea se desprinde însă, începînd mai ales din secolul al XVII-lea, orașul Iași. Documentele din această vreme menționează locurile unde se vînd diverse produse aduse pe piața orașului. Astfel găsim în Iași un loc „unde se vînd ciubotele" [2], sau o uliță „unde se vende făina" [3]. Existența ulițelor comerciale și a dughenelor pline cu mărfuri constituie încă o dovadă a dezvoltării pieții interne, unde schimbul nu se mai face sporadic, numai cu ocazia tîrgurilor periodice.

Piața orașului Iași e bogată în tot felul de produse. Se aduc grîne și vite din regiunile aflate în apropiere, pește de la Galați și Baia, vin din toate regiunile și mai ales de la Huși și Cotnari, fructe străine și indigene, untdelemn, măsline etc. Este atîta abundență de alimente, încît untul, cașul, carnea, fructele, în afară de cele mediteraneene, sînt ieftine. Fiind principalul oraș al Moldovei, aci se aduc tot felul de mărfuri ce vin din Polonia, Turcia, Veneția, Moscova și se desfac pe piața internă de către negustorii locali și străini; și tot pe aci trec și mărfurile turcești ce merg spre Polonia și Ungaria și invers [4].

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, p. 180.

[2] Institutul de istorie, București.

[3] Acad. R.P.R., LXXIX/3, orig. rom.

[4] Despre importanța orașului Iași și abundența de pe piața acestuia vorbesc în descrierile lor N. Barsi (în *Mélanges de l'école roumaine en France*, I, 1925, p. 298), Baksici (trad. la Inst. de istorie după textul publicat în *Diplomatarium Italicum*, IV, p. 110—111), Bandini (în „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., S. II, t. XVI (1893—1894), p. 257) etc.

Pentru a sprijini dezvoltarea comercială a orașului Iași, Moise Movilă va acorda unele scutiri negustorilor stabiliți aci, oprind astfel plecarea lor în alte părți [1]. Este singurul document — cunoscut pînă astăzi — prin care se iau măsuri în favoarea negustorilor, împiedicîndu-se astfel stagnarea activității comerciale.

Și în Moldova ca și în Țara Romînească se folosește creditul în tranzacțiile comerciale.

*

Datorită lipsei de numerar negustorii sînt nevoiți să apeleze adeseori la împrumuturi. K. Marx a arătat că odată cu capitalul comercial apare și capitalul cămătăresc. Cămătăria caracterizează epoca în care predomină mica producție de mărfuri, cu meșteșugarii ei și cu țăranii cultivînd ei înșiși pămîntul lor [2]. Și la noi se observă, începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, existența cametei. Aci ne vom ocupa de camătă numai în măsura în care aceasta interesează comerțul. O serie de orășeni și chiar unii boieri și mănăstiri încep să dea bani cu împrumut, pentru care primesc ca zălog ocine, case și prăvălii, ai căror proprietari devin în cele mai multe cazuri.

În Moldova ca și în Țara Romînească se împrumută bani unor negustori pentru a le da astfel posibilitatea să-și extindă comerțul. Într-o însemnare pentru bani din 28 mai 1635 se spune: „.. să dăm acești bani, treizeci de galbeni, la un neguțător, să facă cu dînșii negoț" [3]. Aci este vorba de un împrumut făcut special în scopul de a se face comerț. În 1646, Isac ia împrumut de la clucerul Dumitrașcu Erali 410 taleri „să neguțătorească la Moscu pe soboli", urmînd ca pentru acești bani să dea dobîndă, după ce își va vinde marfa [4]. Mănăstirii Cîmpulung i se întăresc, la 10 mai 1652, casele cu pivnița și cu grădina, din Tîrgoviște, foste ale lui Andrei Mătăsaru, care le zălogise pentru 100 ughi [5].

Pentru banii împrumutați se cerea de obicei o dobîndă de 10 la 12 pe an — adică 20%. Documentele vorbesc destul de des despre această dobîndă [6]. După cum arată K. Marx, capitalul cămătăresc exploatează, dar nu produce [7].

În secolul al XVII-lea găsim menționați în documente și zarafi, care își aveau de multe ori un loc, unde ședeau cu mesele lor și care se

---

[1] Într-un act din 23 martie 1631, Moise Movilă arată că în urma plîngerii negustorilor din Iași ,,că sînt toți oameni străini, de prin alte părți și din alte țări și pentru nevoia împrumutului toți negustorii care au fost cu putere și cu avere au fugit în alte țări străine și au rămas puțini negustori, care erau săraci"; și pentru a împiedica plecarea lor și a dezorganiza astfel comerțul, aducînd pagube orașului și țării, a hotărît să ierte, „pe toți neguțătorii din acest tîrg al Iașilor... să nu aibă a da împrumut niciodată în vecii vecilor, numai să fie ei pentru schimbul cînd li se dă lor bani din visteria domniei să facă bani buni de argint și alta nimic să nu dea pentru împrumut..." (Acad. R.P.R., XXX/86, orig. slav.).

[2] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, Buc., ESPLP, 1955, p. 568.

[3] Acad. R.P.R., XLVII/182 a, orig. rom.

[4] G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVI, p. 76.

[5] Arh. St. Buc., *m-rea Cîmpulung*, LVI/1, orig. rom.

[6] De exemplu, în 1647 Milea negustor împrumută lui Milea arbănaș din Cîmpulung 15 ughi cu o dobîndă de 10 la 12 pe an (Acad. R.P.R., XLII/97 orig. rom.).

[7] K. Marx, *op. cit.*, p. 571.

numea „locul zarafilor", cum este cazul la Tîrgovişte, unde avem un astfel de loc al zarafilor în centrul oraşului. Zarafii îşi fac o meserie din împrumutul de bani, reuşind să facă uneori avere şi să-şi cumpere case şi ocine. Dar după cum am menţionat mai sus ei nu sînt singurii care dau bani cu împrumut.

*

Produsele aduse pe piaţă de toţi acei interesaţi în schimbul de mărfuri sînt variate, iar preţul cu care se vînd depinde de cantitatea ce se află pe piaţă şi de calitatea produsului vîndut.

La gurile Dunării, în apropierea oraşului Galaţi, se găsesc din abundenţă tot felul de peşti ca moruni, crapi, ştiucă, scrumbii etc. Peştele din aceste părţi se vinde în toată Moldova şi se şi exportă în Polonia şi Ungaria. Peştele se vinde proaspăt—atunci uscarea şi sărarea se face de către negustorii care cumpără peştele — sau sărat. De asemenea se vînd şi icrele negre, sărate şi aşezate în butoiaşe speciale. Abundenţa aceasta de peşte din părţile M. Negre şi Dunării face ca preţul peştelui să fie foarte scăzut [1]. Dar nu numai în aceste părţi se găseşte peşte, ci şi în apele şi iazurile Moldovei. Acolo se găsesc ţipari, păstrăvi etc. Cei mai căutaţi sînt păstrăvii.

Grînele apar şi ele pe piaţă sub formă de marfă. Se pare că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea Moldova a cunoscut cîţiva ani de foamete, trebuind să se aducă grîne din Transilvania şi din această cauză probabil nu găsim menţiuni în legătură cu preţul grînelor vîndute pe piaţa internă. În 1636 un sac de făină de 6 merţe se poate cumpăra cu 266 aspri, iar o merţă de grîu se vinde la mijlocul secolului în medie cu 41,50 aspri.

Băuturile se găsesc şi ele de vînzare pe piaţă. Vînzarea lor se face în cîrciumile şi în pivniţele de piatră aşezate în pieţele oraşelor, unde circulaţia este permanentă şi în apropierea tîrgurilor de vite. Printre băuturile ce se găsesc de vînzare menţionăm vinul, rachiul, berea, miedul. Vinul adus pe piaţă provine de la Cotnari şi din împrejurimile oraşelor Huşi, Vaslui şi Tecuci.

Bartholomeo Brutti menţionează într-o scrisoare a sa din 14 ianuarie 1588 că în Moldova vinul se vinde cu 50 taleri de argint butia [2] (adică cu 6 650 aspri); e vorba probabil de vinul de Cotnari, care fiind cel mai bun este şi cel mai scump. În secolul al XVII-lea preţul vinului e mai scăzut. O bute de vin de 90 de vedre se vinde în ‹1627—1628› cu 3 591 aspri, iar în 1638 un butoi de vin — e adevărat că nu se spune cît de mare este acest butoi — costă 2 400 aspri. Bandini aminteşte că în partea de sud a Moldovei se produce atîta vin, încît în timpul culesului se vinde o vadră

[1] Nu toate ştirile privind preţul peştelui se referă la peştele vîndut la Galaţi, ci şi în localităţile din apropiere ca Reni, Chilia, însă ele sînt valabile pentru toată regiunea Dunării şi M. Negre. Astfel, două ştiuci, fiecare din ele trecînd de trei palme, se vînd cu un aspru; iar trei crapi de cîte o palmă şi jumătate, tot cu un aspru. Un morun „de înălţimea unui om" se vinde cu 60 aspri, iar unul de 30 livre cu 4 aspri. Ştirile le găsim la G. Mancinelli (Hurmuzaki, XI, p. 116), J. Newberie, negustor englez (trad. la Inst. de ist. după textul publicat în *Purchas his Pilgrims*, vol. VIII, 1905, p. 478), N. Barsi, (*op. cit.*, p. 314).

[2] Trad. la Inst. de istorie după textul italian publicat în „Rev. cat.", 1914, p. 54—56.

cu 4 bani, iar iarna cu 6 sau 7 [1]. O bărbanță de bere se vinde la mijlocul secolului al XVII-lea cu 33 aspri și un poloboc de mied cu 322 aspri, probabil însă că acest poloboc este foarte mare.

Printre produsele alimentare apărute ca marfă pe piața internă a Moldovei trebuie să menționăm fructele, untul, mierea, care se găsesc din abundență și la un preț destul de scăzut. Pe piață apar și o serie de produse mediteraneene, al căror preț este însă foarte ridicat și nu sînt cumpărate decît de cei înstăriți [2].

Animalele, una din principalele bogății ale Moldovei, se găsesc și ele în număr destul de mare pe piața internă. Vînzarea lor se face în anumite locuri fixe, aflate în orașe și cunoscute sub denumirea de „tîrgul vitelor" sau cu ocazia iarmaroacelor.

Prețul animalelor și în special al boilor este mai ridicat decît în Țara Romînească. Prețul unui bou se menține aproape tot timpul peste 1 000 de aspri, numai în anii 1612 și 1644—1648 se observă o scădere, prețul unui bou ajungînd la cca. 600 aspri. Atunci cînd vorbim de prețul boilor, trebuie să facem deosebirea între boii folosiți numai pentru munci agricole și boii crescuți special pentru comerț și numiți în documente „boi de negoț". Aceștia din urmă sînt și mult mai scumpi, prețul unuia putînd ajunge pînă la 2 800—3 300 aspri, și sînt vînduți de obicei pe piața externă.

Prețul de vînzare al unei vaci este mai scăzut, menținîndu-se sub 1 000 de aspri. În anumite cazuri, prețul se ridică peste această sumă [3].

Prețul oilor este determinat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea de prețul fixat de casapii și gelepii turci veniți în Moldova să cumpere oile strînse din țară și să le ducă la Constantinopol pentru aprovizionarea populației. Prețul se stabilește pentru fiecare ținut în parte, după cum reiese din analiza cislei oilor pe anul 1591 și uneori chiar în același ținut prețul poate fi diferit, unele oi fiind evaluate la un preț mai ridicat, altele la unul mai scăzut.

În orice caz prețul fixat de negustorii turci în a doua jumătate a secolului al XVI-lea [4] este probabil mult mai scăzut decît prețul pieții dacă ne gîndim că în prima jumătate a secolului al XVII-lea prețul unei oi se ridică la peste 100 aspri [5], or, oricît de mult ar fi crescut prețurile în secolul al XVII-lea, față de secolul al XVI-lea, totuși nu este posibil să fi fost diferențe atît de mari.

Caii nu constituie o marfă decît în anumite cazuri, exportul lor fiind oprit, iar pe piața internă apar destul de rar. Domnia cînd are nevoie de

[1] Codex Bandinus, în „Anal. Acad. Rom"., Mem. Secț. Ist., S. II, t. XVI (1893—1894), p. 309.

[2] Paul de Alep în descrierea sa despre Moldova ne dă și unele din aceste produse apărute pe piața internă și pretul lor. Untdelemnul și măslinele sînt importate în Moldova de către negustori din Rumelia. O oca de untdelemn se vinde cu ½ leu (66,6 aspri) iar o oca de măsline cu ¼. În primăvară se aduc lămîi din Rumelia. O oca de rodii costă ½ leu (*op.cit.*, p. 31 și 35).

[3] În 1617—1622 o vacă cu juncul se vinde cu un preț de 1330 aspri, în 1 623 o vacă bună cu vițelul ei costă 3 325 aspri. În 1 628 prețul e ieste de 1 620 aspri, iar în 1 637 de 1 263,50 aspri.

[4] În 1589 prețul unei oi s-a fixat la 47 aspri pentru ținutul Soroca, pentru Iași la 45 aspri, iar pentru Neamț la 34 aspri.

[5] O oaie cu lînă și cu miel ajunge chiar la 360 aspri, iar un berbec se vinde cu 200 aspri.

cai pentru a satisface cerinţele Porţii vinde sate întregi pentru cai. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea preţul unui cal obişnuit varia între 1 000 şi 2 000 de aspri. Uu cal frumos domnesc este evaluat la 65 zloţi, iar în unele cazuri preţul unui cal bun ajunge şi la 100 de zloţi. În prima jumătate a secolului al XVII-lea preţurile merg începînd de la 2 000 de aspri şi pînă la 10 000 de aspri. Sînt cazuri în care un cal bun este preţuit mai mult. Astfel, în 1611 un cal bun este vîndut cu 11 704 aspri, iar în 1626, cu 20 000 aspri. Avem un caz în care pentru un cal se dă suma de 50 000 aspri.

E greu de stabilit un preţ mediu pentru cai, deoarece diferenţele de preţ sînt foarte mari, totuşi observăm o descreştere a preţurilor lor spre sfîrşitul secolului al XVI-lea, o uşoară creştere în primii ani ai secolului al XVII-lea, ca apoi să descrească din nou în a doua parte a primei jumătăţi a secolului al XVII-lea [1].

*

Produsele meşteşugăreşti aduse pe piaţă sînt vîndute în prăvălii fie de producătorii direcţi [2], fie prin intermediul negustorilor. Negustorii vînd în dughenele lor mărfuri foarte diferite produse în ţară şi importate, mergînd de la obiecte de îmbrăcăminte, mătăsuri, stofe şi pînă la fel de fel de produse meşteşugăreşti folosite în viaţa de zi cu zi a locuitorilor sau obiecte de lux.

Pentru a avea o imagine a produselor aflate într-o astfel de dugheană vom da un exemplu din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, valabil şi pentru perioada de care ne ocupăm. Într-un catastif de datorii al unei dughene din Iaşi din anul 1679 [3], se menţionează unele din produsele aflate spre vînzare în această dugheană: mătase, nemeţ [4], foti carcales, taftă, siftu [5], bogasiu [6], mosul cenit [7], pînză de casă, feleandreş, contăş [8], brîu, sîrmă galbenă, haibarac, pînză turcească, foti elicolem [9], postav, raft [10], abăioară, muscal albastru, atlas, feleandreş de la Orhei, brîu verde, adamască, fotis celebis etc.

Mărfurile vîndute într-o astfel de dugheană sînt cumpărate de locuitori de toate categoriile, şi boieri şi orăşeni şi ţărani. Preţurile produselor meşteşugăreşti sînt menţionate foarte rar în documente, aşa încît e

---

[1] Vom da cîteva cifre, diferenţele mari care se observă între unele decade se datoresc tocmai diferenţei existente între preţurile cailor. Astfel, în decada a opta a secolului al XVI-lea preţul este în medie de 4 900 aspri, în decada noua de 4 885 aspri, iar în decada a zecea ajunge la 1 307 aspri. În prima decadă a secolului XVII preţul unui cal este în medie de 9 273 aspri, în decada a doua de 6 711,50 aspri, iar în decada a treia preţul este 5 387 aspri. În decada a patra un cal se vinde în medie cu 3 881 aspri, iar în decada a cincea cu 3 708 aspri.

[2] Despre desfacerea produselor direct de meşteşugarii care le confecţionează vezi lucrarea lui St. Olteanu, *Meşteşugurile în Moldova în sec. al XVII-lea*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. III, 1959, p. 187 şi urm.

[3] G. Turcu, *Catastihul unei dughene din Iaşi la 1679*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, 1955, nr. 3–4, p. 175–181.

[4] Vil.

[5] Postav ardelenesc.

[6] Pînză colorată pentru căptuşeli.

[7] Muselină albastră.

[8] Manta îmblănită.

[9] O calitate superioară de fote.

[10] Harnaşament pentru cai.

greu de stabilit chiar și cu oarecare aproximație un preț mediu al pieții pentru aceste produse [1].

★

Datorită creșterii producției meșteșugărești, a lărgirii sferei produselor alimentare aduse pe piață sub formă de marfă, piața internă a Moldovei și Țării Romînești este satisfăcută din ce în ce mai mult de produsele proprii; numărul produselor importate scăzînd mereu. Schimbul de mărfuri este permanent, aprovizionarea pieții interne nemaifiind legată de comerțul extern. Acele „mărfuri mărunte" care se aduceau dinafară, încep să fie din ce în ce mai mult produse de meșteșugarii munteni și moldoveni, care se specializează și se diferențiază continuu, producînd pentru piață aproape tot ceea ce era nevoie. Creșterea producției de mărfuri, care să satisfacă nevoile pieții interne, care nu mai depinde de piața externă și de venirea negustorilor străini cu mărfurile lor, este oglindită într-o oarecare măsură în cuvintele lui Petru cel Tînăr, domnul Țării Romînești, care la 22 aprilie 1564 scrie brașovenilor „în țara noastră se găsesc de toate, avem de toate și nu cerem nimic de la voi" [2].

O piedică în dezvoltarea comerțului în mod continuu și în raport cu cerințele pieții o constituie însă existența vămilor interne. Ele frînează libera circulație a mărfurilor între diferitele regiuni și lovesc în primul rînd pe orășeni, cei mai interesați în dezvoltarea comerțului. Se știe că toți acei care merg cu mărfurile lor pe piață trebuie să plătească vamă atît prin locurile prin care trec, la vaduri, la poduri, pe unele moșii feudale, la trecerea prin tîrguri și orașe, cît și în locurile unde își desfac mărfurile pre vînzare. În felul acesta cheltuielile celor care se ocupă cu negoțul cresc foarte mult și scade interesul lor în intensificarea schimbului.

O altă cauză care stînjenește desfășurarea comerțului intern o constituie existența privilegiilor acordate unor mănăstiri — scutirea de vamă pentru mărfurile aduse pe piață spre vînzare sau pentru cele cumpărate, ca și scutirile de dări acordate prăvăliilor aflate în stăpînirea mănăstirilor — în dauna negustorilor și meșteșugarilor.

Dar cu toate acestea, comerțul intern se dezvoltă din ce în ce mai mult, dovadă dezvoltarea orașelor, creșterea numărului meșteșugarilor și mai ales specializarea lor, creșterea numărului negustorilor și a importanței lor în viața orașelor și pe piața externă; el constituind baza comerțului în Moldova și Țara Romînească.

---

[1] Vom da cîteva exemple, așa cum apar ele în documente. Astfel, un cot de postav felendreș era în 1619 de circa 270 aspri, un vig de caragiu (postav) unguresc costă în 1635 în jurul a 2 400 aspri. O ipingea de caragiu se plătea în 1627—1628 cu 1 600 aspri, iar o ipingea obișnuită costă în 1647 numai 450 aspri; deci la stabilirea prețurilor obiectelor de îmbrăcăminte se ținea seama de calitatea materialului, un preț aveau cele confecționate cu material importat și altul cele făcute din material obișnuit, din țară. În <1619> o dulamă de adamască roșie cu nasturi de aur valora 4 800 aspri; în 1620 o dulamă de grana cu vulpi era prețuită la 4 300 aspri, iar una de cabaniță (haină scumpă) cu guler de vulpi, la 5 800 aspri. O blană de vulpe se plătea cu 52 zloți în 1628. Un cojoc obișnuit, confecționat de cojocari din piei tăbăcite, și care nu necesită o prelucrare specială, se vinde în prima jumătate a secolului al XVII-lea cu 180—200 aspri. Prețul unei cămăși cu fir era de 1 400 aspri, iar al unei cămăși obișnuite, între 90 și 133 aspri. O pereche de ciubote costă 13 potronici, iar una de cizme 9 potronici.

[2] Hurmuzaki, XI, p. 581—582; vol. XV, p. 598 (rez.).

II. COMERȚUL EXTERN

Dacă comerțul intern este în continuă dezvoltare, piața internă fiind din ce în ce mai mult satisfăcută prin produsele proprii, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, comerțul extern suferă unele schimbări datorită dominației otomane. Produsele celor două țări, Moldova și Țara Romînească, iau în cea mai mare parte drumul Constantinopolului, totuși relațiile comerciale cu celelalte țări continuă, însă într-un alt ritm.

Comerțul extern se desfășoară în primul rînd în cadrul iarmaroacelor periodice unde negustorii locali și cei străini vin cu mărfurile lor și are loc un schimb de produse între ei. În același timp negustorii munteni și moldoveni merg pe piața externă pentru a cumpăra mărfurile de care au nevoie și duc în schimb acolo produsele lor. Numărul negustorilor romîni întîlniți pe piața externă este destul de important, și infirmă cele spuse de vechea istoriografie, că la noi comerțul a fost exercitat numai de negustorii străini [1].

Și dintre negustorii străini, unii, ale căror relații comerciale cu țările romîne sînt mai strînse, se vor stabili în Moldova și Țara Romînească, interesele lor identificîndu-se cu acelea ale negustorilor băștinași. Ei vor păstra însă legătura cu țările de unde au venit. Printre cei stabiliți în țările romîne se numără frații Pascal și Ioan de Marini Poli, Nicolae Piroga, Gaspar Mazza [2], Nicoresi, Constantin Corniact, Sima Warsi, Giva și Pascal etc.

★

În orașele mai importante ale Țării Romînești au loc tîrguri periodice, unde vin cu mărfurile lor negustorii străini și le desfac aci, alături de mărfurile aduse spre vînzare de negustorii și meșteșugarii din orașul respectiv, precum și proprietarii-feudali și țăranii din împrejurimi. Deci, aceste tîrguri pe lîngă importanța pe care o au pentru desfășurarea comerțului extern sînt și un mijloc de aprovizionare a pieții interne, de intensificare a schimbului în interiorul țării.

Astfel de tîrguri găsim la Cîmpulung, Craiova, Slatina, Focșani și alte orașe. La Cîmpulung avea loc în fiecare an, de sf. Ilie, un mare tîrg, care ținea o lună de zile și unde veneau cu produsele lor, pe lîngă negustorii și meșteșugarii din oraș, țăranii din împrejurimi și mulți negustori străini. Tîrgul se desfășura în prăvăliile și locurile din jurul mănăstirii [3].

La Craiova se ține tîrg în fiecare vineri și se aduc aci spre vînzare din satele din împrejurimi oi și alte vite în număr foarte mare, pe care le cumpărau negustorii din Turcia [4]. În orașul Slatina tîrgul se ține în fiecare duminică și vin mulți negustori din diferite părți ale țării și dinafară cu mărfuri indigene și străine. La Caracal, de asemenea, are loc un tîrg săptă-

---

[1] I. N. Angelescu, *Histoire économique des Roumains*; N. Iorga, *Istoria comerțului romînesc* etc.

[2] N. Iorga, *Scrisori de negustori*, p. 23–30.

[3] Acad. R.P.R., CLIX/4, orig. rom.

[4] P. Deodato (Baksici), în *Mon. Hist. Slavorum Meridionalium Spectantia*, vol. XVIII, Zagreb, 1887, p. 97.

mînal, în fiecare miercuri și vin negustori, care cumpără un mare număr de vite ca și la Craiova [1].

La Focșani, oraș așezat la granița dintre Moldova și Țara Romînească, și care constituia punctul de trecere dintre cele două țări are loc odată pe an, în timpul verii, un tîrg unde vin foarte mulți negustori din diferite țări cu mărfuri pe care le desfac în niște prăvălii improvizate, construite la marginea orașului. Mărfurile aduse de ei spre vînzare sînt: stofe de mătase țesute cu fir de aur, atlasuri, pînzeturi etc. Negustorii locali își desfac și ei mărfurile lor în prăvăliile pe care le au în oraș, dar cumpără mărfuri și la bîlci[2].

În orașele București și Tîrgoviște, principalele centre comerciale ale Țării Romînești, nu știm cînd aveau loc astfel de tîrguri, dar prăvăliile de pe ulițele comerciale și din piețele lor erau permanent pline cu mărfuri, aci desfășurîndu-se un schimb intern și extern continuu. La Tîrgoviște se găsesc mulți negustori, care merg în fiecare an la Veneția cu ceară, iar alții se duc în Germania, Polonia și Turcia. Mai sînt mulți negustori armeni care vin de la Constantinopol și din alte părți ale Turciei. Și la București este abundență de alimente și tot felul de mărfuri străine expuse de negustori italieni, greci, romîni, turci etc.

Sivori, în însemnările sale, enumeră principalele mărfuri care se importă și se exportă din Țara Romînească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și care vor constitui și mai tîrziu mărfuri de schimb, după cum arată documentele și relațiile altor călători care au trecut prin aceste părți. „Se aduc stofe de lînă, mătăsuri și brocarturi, folosite pentru veșmintele bărbaților și femeilor de seamă, care se îmbracă cu multă strălucire. Oamenii de mijloc se îmbracă cu stofe de lînă și de „carisea" și ceilalți care formează majoritatea, cu dimie albă, dar fină" [3]. Se mai aduc mirodenii, fructe mediteraneene, untdelemn, unele obiecte meșteșugărești speciale etc. „Din Țara Romînească se exportă piei de boi în mare cantitate, ceară, miere, unt, brînzeturi, grîu, și orz, vite, pește afumat și sare. Pieile și ceara se trimit la Ancona, fiind purtate în spinare de asini pînă la Raguza, sau duse pe Dunăre cu bărcile pînă la porturile Varna și Constanța, care se găsesc la M. Neagră și aci ele sînt încărcate pe corăbii care străbătînd această mare, merg mai întîi la Constantinopol și apoi la Raguza sau Ancona. Alimentele și sarea se trimit la fel, pe Dunăre, în numitele porturi și de aci pleacă spre Constantinopol" [4].

Trecerea mărfurilor din Țara Romînească și invers se face prin anumite puncte fixe, unde se plătește și vama. Pentru mărfurile care vin și merg în Transilvania, sau prin intermediul orașelor de acolo și mai departe, punctele principale de trecere sînt la Turnu Roșu, Bran, Teleajen și Pra-

---

[1] P. Deodato (Baksici), în *Mon. Hist. Slavorum Meridionalium Spectantia*, vol. XVIII, Zagreb, 1887, p. 98.

[2] G. Zerva, *Călătoria lui Evlia Celebi Efendi*, în „Bul. Com. Ist.", vol. XVI (1937—1938) p. 274—276.

[3] St. Pascu, *Petru Cercel...*, p. 180. Aceste mărfuri importate sînt folosite de curtea domnească, boieri și unii orășeni înstăriți; ceilalți locuitori ai țării folosind de obicei pînza și postavul lucrate în casă sau de către meșteșugarii locali.

[4] St. Pascu, *op. cit.*, p. 180.

hova, dar cele mai obişnuite sînt primele două [1]. Prin Bran se face trecerea mărfurilor care vin şi se duc la Braşov, iar pe la Turnu Roşu cele care merg la Sibiu. Uneori negustorii încearcă să ocolească punctele de trecere, mergînd pe drumuri lăturalnice, scăpînd în felul acesta de plata vămii. Şt. Bathory regele Poloniei scrie la 18 martie 1583 [2] judelui Braşovului şi castelanului de Făgăraş că negustorii din aceste părţi care merg cu mărfuri în Ţara Romînească ocolesc trecătorile obişnuite de la Turnu Roşu, Bran, Teleajen şi Prahova şi-şi duc mărfurile pe drumuri lăturalnice. Pentru cei ce ocolesc punctele de trecere şi drumurile obişnuite pentru ducerea mărfurilor se prevede confiscarea mărfurilor în folosul vistieriei şi al celor care îi prind.

Pentru mărfurile care merg la Constantinopol sau în Italia punctele de trecere se află pe Dunăre, la Calafat, Vîlcan şi Cîineni.

★

Ţara Romînească are legături comerciale în primul rînd cu Poarta otomană, dar în acelaşi timp întreţine legături şi cu oraşele din Transilvania, cu Austria, Veneţia şi Polonia.

Cu toate că în tot acest timp — a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi prima jumătate a secolului al XVII-lea — comerţul extern al Ţării Romîneşti se desfăşoară regulat, totuşi nu observăm o linie ascendentă în dezvoltarea lui. Acest lucru se datoreşte în mare măsură dominaţiei otomane, care se accentuează tot mai mult, şi prin monopolul pe care îl exercită fac ca cea mai mare parte din produsele ţării să ia în mod obligatoriu drumul Constantinopolului, oprind în acelaşi timp exportul lor în alte părţi.

În afară de produsele trimise la Constantinopol în contul obligaţiilor către Poartă, o serie de produse se vînd pe piaţă negustorilor turci şi greci veniţi din Turcia, la un preţ sub preţul obişnuit al pieţii; produsele sînt apoi revîndute de aceşti negustori nu numai în Turcia ci şi în alte părţi cu un preţ mai ridicat, obţinînd astfel cîştiguri foarte mari spre paguba producătorilor munteni. Negustorii turci prezintă un pericol pentru exercitarea comerţului extern în general, căci sub pretextul strîngerii produselor pentru Poartă ei puteau cumpăra produsele la un preţ fixat de ei, influenţînd în felul acesta şi preţul de vînzare al produselor cumpărate de alţi negustori străini.

Uneori abuzurile negustorilor turci sînt atît de mari, încît domnia trebuie să ceară sultanului să intervină pentru a le curma. Astfel, domnul Ţării Romîneşti se plînge în 1572 că negustorii din imperiul turcesc vin în ţară şi sub pretextul strîngerii seului pentru nevoile imperiului plătesc „ca preţ un număr foarte mic de acce (aspri) populaţiei, de la care cumpără; astfel ei acaparează după placul lor aproape toată grăsimea (seu, untură) produsă în acest vilaet, pe care îl traversează în lung şi în lat şi în loc de a o expedia-o la Istambul ei o trimit pretutindeni şi vînzînd-o cu preţuri ridicate fac o afacere bănoasă, pe această cale ei distrug însă comerţul

---

[1] Într-o scrisoare a lui Gh. Racoţi II din 27 august 1649 se menţionează că negustori obişnuicsc mai mult să treacă pe la Turnu Roşu şi Bran pentru vămuire (Hurmuzaki, XV_2 p. 1 173).

[2] Hurmuzaki, XV_1, p. 692—693.

adevărat...''. Sultanul — nu atît pentru a satisface cerințele domnului romîn, cît pentru a nu se opri trimiterea grăsimilor la Constantinopol — îi răspunde la 20 februarie 1572 că de cîte ori va fi nevoie de seu să nu mai dea seu nici unei persoane care va veni să-l acapareze și să-l trimeată în alte locuri. ,,Eu te oblig — scrie sultanul — ca seul să nu fie vîndut decît la prețul curent de pe piață și să nu permiți nimănui cumpărarea lui cu prețuri reduse'' [1]. Probabil că și pentru negustorii turci era mai avantajos să-și vîndă produsele în alte părți decît la Constantinopol, căci altfel nu se explică de ce și ei îl ocolesc, iar sultanul trebuie să ia măsuri pentru a împiedica acest lucru.

Țările romîne reprezintă sursa principală pentru aprovizionarea Porții și mai ales a Constantinopolului. Ori de cîte ori produsele alimentare din Moldova și Țara Romînească nu puteau ajunge la Constantinopol — indiferent din ce motiv — orașul era amenințat cu foametea; ceea ce ducea în unele cazuri și la revolte ale populației sărace. Importanța țărilor romîne pentru aprovizionarea Constantinopolului reiese și din porunca sultanului Suleiman din 3 august 1560 [2] către cadii de pe drumul ce duce din Constantinopol în Țara Romînească și Moldova, prin care le cere să nu mai împiedice negustorii de oi să vină cu turmele lor din Moldova și Țara Romînească spre Constantinopol, căci ,,nu este permis nimănui să pună piedici negustorilor de oi... care aduc vite în orașul mai sus arătat. În capitală fiind o mare sărăcie de carne, eu vă poruncesc... fiecare dintre voi să fie foarte atent în această afacere și să aibă grijă de a nu mai reține niciodată negustorii de oi''.

Tot în acest firman se menționează și faptul că de 3—4 ani au dispărut de pe piață negustorii de vite cornute, iar cadiii primesc poruncă să ia toate măsurile pentru a-i îndrepta spre Constantinopol cu vitele lor ca să le vîndă acolo, așa cum se făcea și înainte și să observe ca vitele cornute să nu rămînă în alte părți. Dacă cercetăm însă documentele din acești ani cu privire la comerțul extern al Moldovei și Țării Romînești vom vedea că tocmai în acest timp exportul de vite în alte țări, ca Polonia, Ungaria, Italia, Austria, se intensifică, ceea ce ne dovedește că negustorii de vite moldoveni și munteni caută mereu să se sustragă monopolului turcesc și numai constrînși își trimit marfa la Constantinopol.

Domnia lui Mihai Viteazul, prin luptele purtate împotriva turcilor, a marcat o breșă în monopolul turcesc. Vremelnic a fost oprită trimiterea de produse alimentare la Constantinopol, ceea ce a făcut ca aprovizionarea orașului să sufere în mod deosebit, fapt oglindit în izvoarele vremii. Un document din 21 mai 1595 ne informează despre raritatea și scumpetea produselor la Constantinopol, din cauza revoltei țărilor dunărene [3]. Nu se găsesc alimente, orzul pentru cai se vinde cu 80 aspri chila — preț extrem de ridicat dacă ne gîndim că o chilă de orz din Țara Romînească era socotită la Constantinopol 6 aspri, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea — carnea de bou se vinde cu 16 aspri ocaua, și toate acestea aveau tendința să se scumpească.

[1] Acad. R.P.R., II/152, f. turc. (trad. la Inst. de istorie).
[2] Loc cit., I/47, f.turc. (trad. la Inst. de istorie).
[3] Hurmuzaki, XII, p. 49.

După domnia lui Mihai Viteazul însă, dominaţia otomană se reinstaurează în ţările romîne, care îşi reiau rolul de cheler al imperiului otoman. Aşa se explică probabil şi de ce în prima jumătate a secolului al XVII-lea ştirile privind comerţul extern al Moldovei şi Ţării Romîneşti sînt foarte rare.

Printre produsele vîndute pe piaţa turcească găsim cereale, vite, miere, grăsimi, sare, aramă etc. Alimentele şi sarea se trimit pe Dunăre pînă în porturile Varna şi Constanţa şi de aci pleacă spre Constantinopol [1]. Paul de Alep ne dă unele ştiri despre producţia de sare şi aramă din Ţara Romînească şi exportul lor în Turcia [2].

Vînzarea produselor se face — după cum am mai spus — de obicei prin intermediul negustorilor turci şi greci veniţi din imperiul turcesc în Ţara Romînească. Astfel, la 2 iulie 1616, Andronic a luat împrumut de la Oprea 350 galbeni cu care a cumpărat 700 berbeci, pe care i-a trimis apoi peste Dunăre spre a fi vînduţi, prin intermediul ginerelui său, Gheorghe, venit din Ţara Grecească [3]. La 16 martie 1638 Bolbosea şi cu fiul său, din Berivoeşti, vînd unor negustori turci o cantitate de unt „cu 3 galbeni de căntari" [4]. Uneori şi producătorii din Ţara Romînească — cum este Preda Brîncoveanu [5] — îşi trimit produsele prin oamenii lor, direct pe piaţa Constantinopolului.

La încheierea tranzacţiilor cu negustorii străini se folosesc aceleaşi practici ca şi în comerţul intern, plata făcîndu-se înainte [6] sau, parte la încheierea contractului, parte la livrarea mărfii, luîndu-se şi anumite măsuri pentru a feri pe cumpărător de eventuale pagube. Aşa de exemplu, Preda spătar ia de la nişte turci 778 ughi pentru o anumită cantitate de ceară, socotindu-se ocaua la 6 costande. Neputînd livra marfa pentru care în-

[1] St. Pascu, *op. cit.*, p. 180. O altă descriere de la începutul secolului al XVII-lea arată că în Ţara Romînească e mare abundenţă de grîu, care este cumpărat în parte de negustori greci şi turci şi dus pînă la Constantinopol pe Dunăre şi apoi în M. Neagră. Cea mai mare parte din boii şi oile, de care e foarte bogată, se duc de asemenea de către negustorii turci la Constantinopol. Te uimeşte cantitatea mare de miere, care şi ea este vîndută în Turcia, la Constantinopol (C. Esarcu, în „Arhiva ,organul Soc. Ştiinţ, şi Lit. din Iaşi", an. V (1894), p. 118).

[2] „În Ţara Romînească se află patru locuri unde sînt mine de sare, care dau un venit anual de 150.000 reali. Mina de sare de la Ocnele Mari este cea mai mare şi vin negustori din Turcia să cumpere sare ca să o ducă în ţara lor; toată sarea consumată în Rumelia şi la Constantinopol e adusă din aceste regiuni. Arama se spune că este mai bună şi mai curată ca cea din Castemuni, fiind tot aşa de plăcută ca argintul curat. E transportată de negustori în Turcia, Trapezunt, Castemuni şi Persia. Ocaua se vinde cu un taler. Se zice că într-un an a produs 600.000 oca, cît timp era mai abundentă la suprafaţă, dar acum o scot dintr-o mare adîncime. În cei doi ani din urmă produsul anual a fost de 200.000 oca". (Paul de Alep, *op. cit.*, p. 169 şi 184).

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, p. 25.

[4] Arh. St. Buc., A.N. CII/5, orig. rom.

[5] Preda Brîncoveanu are, printre alte bogăţii, animale şi o mare cantitate de ceară şi miere pe care le trimite spre vînzare pe piaţa Constantinopolului. „Fiecare vadră de miere costă un piastru şi e cumpărată şi exportată de negustori în Turcia. În fiecare an trimite cîte 1 000 de boi la Stanbul cu servitorii săi ca să-i vîndă acolo pentru 10 000 piaştrii" (Paul de Alep, *op. cit.*, p. 197). Probabil că la fel cu Preda Brîncoveanu vor fi procedat cu siguranţă şi alţi mari boieri.

[6] Ghinea din Cîmpulung a luat de la Olea turcul din Nicopole 10 ughi, în urma contractului încheiat la 20 iulie 1645, pentru 650 ocale de caş, urmînd să livreze caşul la 15 august (Arh. St. Buc., *m-rea Rîncăciov*, IX/1, orig. rom.).

cheiase contractul, peste un an, în 1639, Danciu logofăt, care se pusese chezaș pentru Preda spătar, va fi obligat să plătească el turcilor ceara, socotindu-se de data aceasta ocaua de ceară „cum umblă căte 8 costande” [1]. Deci, în caz de nerespectare a tranzacției încheiate, chezașul trebuie să plătească paguba ținînd seama de prețul pieții, indiferent de prețul stabilit între părți la încheierea contractului.

Din Turcia vin în Țara Romînească unele mărfuri, cunoscute sub denumirea de „mărfuri turcești” [2], parte din ele fiind vîndute pe piața internă, parte sînt cumpărate de negustorii munteni și duse de ei în orașele din Transilvania, Țara Romînească jucînd un rol important pentru comerțul dintre Turcia și Transilvania.

*

Deși, din cauza existenței monopolului turcesc comerțul extern al Țării Romînești este canalizat aproape exclusiv spre Constantinopol, totuși relațiile comerciale cu orașele din Transilvania se continuă și în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea. Aceste relații au cunoscut perioade de activitate mai intensă și perioade de slăbire și chiar de stagnare din cauza situației politice. Prin intermediul orașelor din Transilvania, Țara Romînească întreține legături comerciale și cu alte țări mai îndepărtate și uneori chiar relațiile cu Moldova se întrețin prin contactul negustorilor moldoveni și munteni pe piața transilvăneană.

Despre relațiile comerciale dintre Transilvania și Țara Romînească s-a mai scris pînă acum, dar aceste relații s-au pus mai mult în legătură cu relațiile personale ale fiecărui domn în parte cu orașele transilvănene, arătîndu-se ce daruri primea din partea negustorilor transilvăneni sau ce lucruri se aduceau pentru nevoile curții domnești și în mai mică măsură se discută despre activitatea comercială propriu-zisă și despre rolul negustorilor [3].

În ultima vreme relațiile comerciale între Țara Romînească și orașele Sibiu și Brașov au fost studiate de R. Manolescu în lucrările sale [4]. Pe baza registrelor vamale ale celor două orașe transilvănene, autorul arată care este volumul schimbului de mărfuri, care sînt aceste mărfuri și prețul lor precum și cine sînt cei ce se ocupă de comerț.

Din analiza documentelor reiese că negustorii munteni și moldoveni joacă un rol din ce în ce mai important pe piața transilvăneană, activitatea lor stînjenind-o pe cea a negustorilor și meșteșugarilor locali, care

---

[1] Arh. St. Buc., *m-rea Surpatele*, I/1, orig. rom.

[2] Prin „mărfuri turcești” se înțeleg mirodeniile, stofele și mătăsurile orientale etc.

[3] St. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Romînești cu Ardealul pînă în sec. al XVIII-lea.* Lucrarea are mult material documentar, dar autorul se mărginește la o înșirare de date legate de domnia unuia sau altuia din domnii Țăii Romînești, fără a căuta să analizeze acest material. N. Iorga, în lucrarea sa *Istoria comerțului romînesc*, epoca veche, se ocupă numai trecător de activitatea comercială din Țara Romînească, insistînd mai mult asupra relațiilor comerciale ale Moldovei.

[4] *Relațiile comerciale ale Țării Romînești cu Sibiul la începutul sec. al XVI-lea*, în „Analele Universității «C. I. Parhon», Buc.”, Seria științelor sociale (istorie), nr. 5/1956, p. 207—260 și *Schimbul de mărfuri dintre Țara Romînească și Brașov în prima jumătate a sec. al XVI-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, 1957, p. 117—204.

sînt nevoiţi să recurgă tot mai des la autoritatea dietelor şi a principilor ardeleni, pentru a îngrădi activitatea negustorilor care nu au domiciliul stabil în Transilvania şi a nu periclita desfăşurarea comerţului de către negustorii şi meşteşugarii transilvăneni. Negustorii din Ţara Romînească şi Moldova sînt de obicei puşi alături de negustorii care vin din imperiul turcesc şi sînt supuşi la aceleaşi restricţii ca şi ei, pentru a nu aduce pagube ţării, alteori însă se face deosebire între negustorii veniţi din imperiu şi cei din Ţara Romînească, aceştia din urmă bucurîndu-se de unele privilegii, dar numai atunci cînd prin aceasta nu aduc prejudicii comerţului transilvănean.

Dieta feudală a Transilvaniei întrunită la Tg. Mureş în 1551 decide, printre altele, că negustorii din Ţara Romînească, pot face comerţ în mod liber în Transilvania, în timp ce negustorilor greci — aci e vorba de negustorii veniţi din imperiul turcesc — li se interzice acest lucru [1]. Libertatea acordată la un moment dat negustorilor munteni este legată şi de veniturile încasate din acest comerţ, venituri destul de importante, chiar mai importante decît cele provenind de la alţi negustori străini. În raportul comisarilor financiari trimişi de regele Ferdinand în Transilvania, în lunile martie-aprilie 1552, ca să cerceteze care sînt veniturile fiscale ale acestei ţări, se arată că între Ţara Romînească, Moldova şi Transilvania comerţul este liber şi aduce un venit anual pînă la 2 000 de florini [2]. Tot în acest raport se spune că vigesima (adică a douăzecea parte din valoarea mărfii) regală se ia, ca şi înainte, la Braşov, Sibiu şi Bistriţa. La Braşov şi Sibiu vigesima se ia din toate mărfurile care se aduc acolo, aşa cum reiese din registrul de vamă, căci prin aceste locuri trebuie să treacă toţi aceia care vin din Ţara Romînească. Mai tîrziu însă, cu toate veniturile aduse de acest comerţ cu Ţara Romînească, se vor impune anumite restricţii pentru a nu se stînjeni comerţul intern. Unele oraşe obţin chiar dreptul de a nu lăsa pe negustorii străini să-şi desfacă mărfurile în oraş decît în timpul tîrgurilor anuale. Un astfel de privilegiu obţine oraşul Mediaş, căruia prin actul din 1552 i se reînnoieşte dreptul ca nici un comerciant străin să nu poată să-şi desfacă mărfurile sale decît numai în timpul tîrgurilor anuale [3].

Pentru o cît mai bună desfăşurare a activităţii lor comerciale şi pentru a-şi mări volumul afacerilor în Transilvania, negustorii din Ţara Romînească se vor asocia şi cu alţi negustori străini. Ei vor folosi diverse mijloace pentru a-şi lărgi activitatea dusă în Transilvania. Unul din aceste mijloace este ocolirea locurilor de depozitare, sustrăgîndu-se în felul acesta plăţii trigesimei (a treizecea parte din valoarea mărfii). Prin aceasta ei încalcă hotărîrile luate cu privire la desfăşurarea activităţii negustorilor străini în Transilvania. Într-o scrisoare din 29 aprilie 1555, se vorbeşte pe larg despre activitatea negustorilor din Ţara Romînească, asociaţi cu cei din Turcia şi Caransebeş şi pagubele pe care le aduc fiscului şi negustorilor din Transilvania [4]. Negustorii romîni, greci şi turci s-au asociat

---

[1] Hurmuzaki, II_4, p. 665.
[2] *Ibidem*, II_4, p. 733.
[3] *Ibidem*, II_5, p. 39—40.
[4] *Ibidem*, XV_1, p. 512—513, nr. 946.

cu negustorii din Caransebeș și își duc activitatea comercială, înconjurînd locurile obișnuite de depozitare de la Brașov și Sibiu și își vînd mărfurile lor în toată țara în detrimentul negustorilor de acolo, sustrăgîndu-se în același timp și de la plata trigesimei — se spune în document. Brașovenii și sibienii s-au plîns că din cele mai vechi timpuri era obiceiul ca negustorii greci și romîni și alții care aduc mărfurile lor din Țara Romînească și Turcia prin multe alte locuri, decît cele care duc la Sibiu și Brașov, să le depoziteze numai în aceste două locuri în Transilvania și să le expună spre vînzare. Iar acum, în urma înțelegerii dintre negustorii greci, turci și romîni cu asociațiile negustorești din Caransebeș, ei ocolesc prin drumuri lăturalnice cele două locuri obișnuite de depozitare. Deci, încălcarea vechilor obiceiuri cu privire la desfacerea mărfurilor a fost posibilă numai în urma creșterii importanței lor comerciale în Transilvania și datorită formării asociațiilor comerciale, care să cuprindă pe toți negustorii străini veniți cu aceleași interese [1].

Problema locurilor de depozitare și a pagubelor aduse prin ocolirea lor va fi o preocupare permanentă a autorităților transilvănene. Orașul Brașov, principalul loc de depozitare pentru mărfurile negustorilor străini și mai ales din Țara Romînească, avea o serie de avantaje din aceasta, încasînd și vigesima pentru mărfurile ce trec prin oraș [2]; de aceea va fi și cel mai lovit prin încercările negustorilor străini de a ocoli locul de depozit și a merge cu mărfurile lor în alte orașe ale Transilvaniei. În urma necontenitelor plîngeri ale brașovenilor, Sigismund Bathory reînnoiește la 29 septembrie 1590 vechiul privilegiu al orașului Brașov de loc de depozit. Ei au voie, dacă găsesc pe cei care s-au dus cu mărfurile lor în alte părți, să-i prindă și să-i oblige să-și depoziteze și să-și vîndă lucrurile numai la Brașov [3]. Astfel de conflicte între orașul Brașov și negustorii străini vor avea loc mereu, pe măsură ce privilegiile acordate orașului îngrădesc desfășurarea unui comerț mai larg și regulat.

Dietele, întrunite pentru a rezolva treburile interne ale Transilvaniei, îngrijorate de activitatea tot mai intensă a negustorilor străini și pagubele care le aduc economiei Transilvaniei, vor lua o serie de măsuri împotriva

[1] Creșterea activității comerciale și constituirea asociațiilor comerciale permite formarea unei rețele largi care se întinde în toată Transilvania și ignorarea vechilor obligații de a-și desface mărfurile numai în două locuri. Probabil că această obligație de a merge la locurile de depozitare constituia o piedică în activitatea tuturor negustorilor care veneau din Țara Romînească și Moldova, chiar și a acelora cu o activitate mai restrînsă; deoarece vom găsi multe plîngeri împotriva locuitorilor Moldovei și Țării Romînești care pătrund în Transilvania pe căi lăturalnice. Astfel, la 5 mai 1561, Ioan Zapolya scrie secuilor, cerîndu-le să ia măsuri pentru ca locuitorii din satele limitrofe să nu mai aducă din aceste țări vite și mărfuri pe drumuri ascunse și fără plata vigesimei, păgubind astfel orașul Brașov și fiscul regal (Arh. St. Brașov, Fronius, I, nr. 304, orig. lat.).

La 8 decembrie 1562, el le scrie din nou despre evasiunile vamale făcute în detrimentul Brașovului, prin comerțul clandestin cu Moldova și Țara Romînească (Arh. St. Brașov, Fronius, I, nr. 306, orig. lat.). Negustorii veniți din Moldova și Țara Romînească se bucură și de sprijinul satelor de la graniță pentru a ocoli locurile de depozitare, sate, care probabil că au și ele anumite avantaje din acest comerț.

[2] La 11 ianuarie 1570, Ioan Zapolya dă voie brașovenilor să ia vigesima din mărfurile venite din Moldova, Țara Romînească și Caransebeș sau duse în aceste provincii din Transilvania (Hurmuzaki, XV_1, p. 639—640). Acest privilegiu li se reînnoiește în fiecare an.

[3] A. Veress, *Documente*, vol. III, p. 226—228.

lor. Astfel, la dieta din Alba-Iulia din 20 noiembrie 1581 se constată că intrarea grecilor în ţară şi dreptul lor de a merge liber prin toate locurile a constituit totdeauna un pericol, dar s-a admis aceasta numai pentru a înlesni aducerea mărfurilor turceşti în ţară. Urmarea a fost că au scumpit mărfurile aduse, urcîndu-le în fiecare zi preţul. De aceea, dieta hotărăşte ca „grecii de rînd, cari nu au moştenire, nici casă în ţara măriei tale, aceia să nu poată veni în ţară, numai pînă la locurile de depozit. Iar aceia care au casă şi moştenire în ţara măriei tale, pentru cumpărarea mărfii să nu meargă în afară mai departe de locul de depozit. Dar şi aceia să facă neguţătorie numai cu marfă turcească. Cei ce vor lucra în alt chip, să fie prinşi, şi marfa să fie luată" [1]. Indiferent dacă negustorii străini sînt numai în trecere sau au chiar domiciliu stabil în Transilvania, ei nu au voie să facă comerţ decît cu mărfuri turceşti şi numai în locurile de depozit; şi aceasta li se admite deoarece altfel nu pot obţine mărfurile străine de care au nevoie.

Şi dieta din 4 noiembrie 1600 de la Léczfalva ia măsuri împotriva negustorilor străini, ei avînd voie să meargă numai în locurile de depozit aşezate la marginea ţării unde „oricine să-şi poată cumpăra după trebuinţă, orice fel de marfă, la acelaşi preţ ca şi omul neguţător" [2]. Dieta întrunită la Tg. Mureş în 18—25 martie 1607 hotărăşte că negustorii veniţi cu mărfuri din Moldova şi Ţara Romînească în Transilvania trebuie să meargă la locurile de depozit, fără a se op i într-alt loc, şi să-şi plătească acolo vama, putînd apoi să-şi vîndă marfa acolo la tîrg [3]. Gabriel Bethlen confirmă din nou la 17 decembrie 1613 această obligaţie a negustorilor străini de a merge la locurile de depozit şi a-şi vinde mărfurile numai acolo, neavînd voie să se ducă şi în alte locuri, „deoarece este în dauna negustorilor din Transilvania" [4].

Toate aceşte măsuri arătate mai sus, luate împotriva negustorilor străini, printre care un rol important îl au şi negustorii din cele două ţări romîneşti, arată creşterea importanţei acestor negustori, amploarea pe care o ia comerţul exercitat de ei, în dauna intereselor negustorilor transilvăneni. Totuşi, cu toate restricţiile impuse, autorităţile transilvănene vor trebui în unele cazuri să acorde oarecare libertate negustorilor străini pentru a nu lipsi Transilvania de anumite mărfuri, pe care

---

[1] „Anuarul Institutului de istorie naţională, Cluj", III (1924—1925) p. 537—538.

[2] Dieta motivează astfel hotărîrea luată: „Deoarece însă stricăciunile trecute au căzut asupra ţării noastre mai cu seamă din pricină că neguţătorii din naţii străine au venit aici şi umblînd cu neguţătorie au ispitit, precum grecii, valahii, turcii, dalmaţii, armenii şi alţii din alte naţii ca aceştia. Ne-a plăcut de aceea să hotărîm împreună cu ţara ca de acum înainte pentru totdeauna, în timpurile viitoare, astfel de soi de neguţători în ţara aceasta să nu mai poată intra, ci locurile de depozit să fie la Caransebeş, Tălmaciu, Rîşnov, Prejmer, Rodna (toate aceste locuri se află la marginea Transilvaniei, deci negustorii străini nu au voie să pătrundă în interiorul ţării pentru a face comerţ); iar valahii din cele două ţări să poată veni în Sibiu şi la Bistriţa, dacă ar veni cu îndrăzneală şi mai înlăuntru, aşa dar căpitanii, judecătorii regeşti, comiţii, juzii oraşelor şi celelalte persoane cu slujbe înalte ... să-i pedepsească cu confiscarea mărfii, iar persoanele după vrednicie". („Anuarul Institutului de istorie naţională, Cluj", an. III (1924—1925), p. 538; Cf. *Mon. Comit. Trans.*, vol. IV, p. 552).

[3] *Mon. Comit. Trans.*, vol. V, p. 470, par. 10. La 10 octombrie, în urma plîngerii saşilor, se confirmă din nou această obligaţie a negustorilor străini (*ibidem*, vol. VI, p. 367, art. 12).

[4] *Ibidem*, p. 386, par. 16.

numai aceștia le aduceau. De fapt, restricțiile și libertățile acordate vor alterna în funcție de interesele economice momentane ale Transilvaniei [1].

La 20 mai 1619, Gabriel Bathori și Gavriil Movilă încheie un tratat de alianță prin care se stabilesc raporturile politice și economice dintre Țara Romînească și Transilvania. Punctul 8 al tratatului prevede: „Se îngăduie umblarea slobodă și neguțătoria pașnică pentru oamenii vînzători și neguțători în amîndouă părțile după hotărîrile țării noastre în privința lor. Și să nu poată fi nici o oprire nici în persoana nici în averea niciunuia dintr-o țară în cealaltă țară cîtă vreme părîndu-l și îndatorîndu-l în fața judecătorului de acolo nu i s-ar da dreptate acolo și nu i s-ar da scrisoare de sentință" [2]. Prin acest tratat se recunoaște libertatea de comerț a negustorilor din cele două țări într-o parte și alta, neputîndu-li-se confisca marfa decît în cazul în care ar exista o sentință judecătorească.

Comerțul Țării Romînești cu Transilvania nu se mărginește numai la venirea negustorilor din Țara Romînească în Transilvania, ci și negustorii transilvăneni continuă să vină în Țara Romînească cu diverse produse, mai ales materii prime necesare meșteșugarilor munteni. Prin scoaterea acestor produse — mai ales pieile și postavul — meșteșugarii transilvăneni sînt lipsiți de posibilitatea de aprovizionare cu materii prime și de aceea ei vor cere interzicerea exportului lor [3]. De

---

[1] Dieta Transilvaniei întrunită în 1559 la Alba-Iulia decide ca negustorii străini care nu au domiciliu stabil în Transilvania să nu poată face niciun fel de negoț în această țară. Cei ce vor fi prinși, vor fi pedepsiți și li se va opri marfa. O parte din mărfurile confiscate vor reveni orașului în care vor fi prinși negustorii, iar două părți vor reveni vistieriei regale (Hurmuzaki, II_5, p. 458). Prin această cointeresare a celor care vor prinde pe negustorii străini făcînd comerț clandestin, autoritățile erau sigure că măsurile luate vor fi mai repede respectate și se va urmări cu mai multă strictețe împiedicarea comerțului acestor negustori străini. Cu toate piedicile puse negustorilor romîni și greci, totuși în 1577 un negustor grec obține un privilegiu prin care i se dă voie să facă negoț liber în Transilvania cu pește sărat, plăpumi, oi și cu blănării. Însă acest privilegiu acordat negustorului grec este un caz particular, fără urmări pentru desfășurarea generală a comerțului, căci dietele din 1577 și 1578 ținute la Cluj hotărăsc că negustorii străini nu pot face negoț liber cu mărfuri în Transilvania, ci numai în tîrgurile fixate; cei din Țara Romînească la Șelimber, iar moldovenii la Brașov etc. Cine nu respectă această hotărîre va fi pedepsit cu confiscarea mărfurilor (Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 140). În 1609 însă negustorii greci capătă dreptul de a merge liberi prin țară cu mărfurile lor (*Mon. Comit. Trans.*, vol. VI, p. 125, par. 33); dar în anii următori sașii se vor plînge împotriva acestor negustori, ceea ce va determina dieta întrunită la Alba-Iulia în aprilie 1618 să hotărască: „iar grecii să nu fie slobozi a duce din țară nici aur ori argint de lucru, nici a schimba dutci bune sau rele, însă cu banii aceia cumpărînd de aci altă marfă, cu care fac neguțătorie în țara Turcească, aceea fiind slobozi s-o ducă din țară, pot neguțători cu ca", după ce au plătit vama („Anuarul Inst. de ist. națională, Cluj", an. III (1924–1925), p. 539; Cf. *Mon. Comit. Trans.*, vol. VII, p. 477, par. 4). Mărfurile aduse de negustorii greci în Transilvania sînt cumpărate în parte și în Țara Romînească, după cum se menționează într-un document din 1625 (*Mon. Comit. Trans.*, vol. VIII, p. 299).

[2] A. Veress, *Documente*, vol. IX, p. 184–191.

[3] La 27 august 1555, Ferdinand I regele Ungariei întărește privilegiul sașilor prin care nici un negustor din oricare parte a Transilvaniei, fie din Sibiu, Brașov, Cluj, Bistrița etc. nu are voie să ducă piei crude de miel, vulpe, jder sau orice fel de animale în Moldova și Țara Romînească. Cine va face altfel va fi pedepsit cu confiscarea pieilor (A. Veress, *Documente*, vol. I, p. 149–150). Dieta întrunită în iunie 1607 la Cluj hotărăște să se oprească exportul de vite și piei de animale fără aprobarea voievodului, așa cum se obișnuia în trecut. De asemenea, se oprește scoaterea postavului de aba pentru dimie sub formă de marfă (*Mon. Comit. Trans.*, vol. V, p. 504, par. 32).

asemenea, exportul unor produse duce la urcarea prețului lor pe piața transilvăneană [1].

Dar, toate aceste măsuri privesc regimul negustorilor munteni în Transilvania și în unele cazuri a celor transilvăneni care fac comerț cu Țara Romînească. Există însă o serie de documente care privesc numai relațiile directe cu anumite orașe din Transilvania, cum ar fi orașele Brașov, Sibiu și Bistrița, specificîndu-se ce se cumpără și se vinde într-o parte și alta, mai ales comenzile și vînzările făcute de domn și unii boieri.

Orașul Brașov era principalul oraș al Transilvaniei care avea legături comerciale cu Țara Romînească. Majoritatea negustorilor munteni care făceau comerț cu Transilvania treceau prin Brașov. Relațiile comerciale dintre Brașov și Țara Romînească sînt aproape regulate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, fiind întrerupte numai de conflictele politice existente între cele două părți; la începutul secolului al XVII-lea știrile pe care le avem sînt sporadice, probabil că activitatea comercială între cele două părți continuă în mod normal și nu necesită măsuri speciale, care să determine emiterea unor acte oficiale. Scrisorile rămase din timpul domniei lui Matei Basarab, ne permit să urmărim îndeaproape schimbul dintre părți, însă și aceasta numai unilateral, legat de raporturile lui Matei Basarab și ale unor boieri munteni cu meșteri și negustori brașoveni.

Una din cauzele care au întrerupt în a doua jumătate a secolului al XVI-lea relațiile comerciale dintre Țara Romînească și Brașov, a fost primirea de către brașoveni a pribegilor din Țara Romînească. Această întrerupere a cauzat pierderi însemnate brașovenilor, care vor face tot posibilul — prin trimiterea de daruri domnilor romîni și alte căi — pentru a redeschide drumurile comerciale. Ei se adresează regelui rugîndu-l să intervină pentru reînceperea comerțului cu Țara Romînească, comerț ce fusese interzis de domnul Țării Romînești. Regele le răspunde la 24 decembrie 1554 că deoarece nu cunoaște cauzele pentru care schimbul de mărfuri a fost interzis de acel domn, el se va informa și le va scrie din nou [2].

Dintr-un document de la Petru cel Tînăr din 22 aprilie 1564 [3] aflăm că drumul fusese redeschis, dar că va fi din nou închis, atît timp cît vor ține pe fugari la ei. Domnul Țării Romînești le scrie chiar că în fond Țara Romînească nu are nimic de pierdut prin închiderea drumului deoarece „în țara noastră se găsesc de toate, avem de toate și nu cerem nimic de la voi''. Pentru a nu păgubi pe negustorii din Țara Romînească care au datorii la Brașov și pe cei din Brașov care au datorii în țară, domnul sta-

[1] În dietele din anii 1613, 1614 etc. se specifică de ce nu se permite exportul de vite (e vorba în primul rînd de pieile crude); deoarece ar avea drept urmare urcarea prețului la vite, care este deja dublu față de trecut (*Mon. Comit. Trans.*, vol. VI, p. 283–284, par. 11 și 420. par. 24). Deci nu numai că lipsește pe meșteșugarii transilvăneni de materia primă prin exportul de piei crude, dar și prețurile se urcă, aducînd noi pagube meșteșugarilor și negustorilor care se ocupă cu acest comerț. La un moment dat se hotărăște chiar — la dieta din 24 mai — 17 iunie 1626 — să nu se permită a se vinde negustorilor din Țara Romînească vite în comerț pe cale liberă și cu bani buni cu 2 zile înainte de tîrg, ci vînzarea să se facă numai în ziua tîrgului (*Mon. Comit. Trans.*, vol. VIII, p. 323, art. XXI). În felul acesta se oprește ca negustorii munteni să poată cumpăra cele mai bune produse și la alt preț decît cel cu care se vinde în timpul tîrgului.

[2] Hurmuzaki, XV_1, p. 510.

[3] *Ibidem*, XI, p. 581–582; XV_1, p. 598 (în rez.).

bileşte că vor putea să-şi ceară datoriile unii de la alţii, dar numai în cursul unei singure luni. Dacă Ţara Romînească nu avea de pierdut de pe urma închiderii drumului, se pare totuşi că braşovenii erau interesaţi în menţinerea legăturilor comerciale, căci ei trimit lui Petru cel Tînăr mai multe daruri, pe care acesta le acceptă şi la 5 septembrie le răspunde că în curînd le va anunţa redeschiderea drumului de comerţ[1] ceea ce şi face chiar a doua zi, „ca să meargă în voie cu mărfurile lor atît negustorii din Ţara Romînească cît şi cei din Braşov"; dar dacă „pribegii vor umbla între dumneavoastră", drumul va fi din nou închis[2].

Ţara Romînească cumpără şi vinde numeroase produse la Braşov. Astfel, din Ţara Romînească se exportă peşte, vin, animale şi piei de animale etc.; iar de la Braşov se aduc unele produse meşteşugăreşti, obiecte de lux, diverse produse pentru nevoile curţii domneşti etc. Cerealele constituie o marfă de export într-o parte şi alta numai în caz de foamete — amîndouă părţile fiind producătoare de cereale.

Sumele încasate sau cheltuite de negustorii romîni care merg la Braşov sînt destul de însemnate, dovedind că schimbul făcut este destul de important. De exemplu, unui oarecare Milea, plecat la Braşov după cumpărături, răufăcătorii i-au furat 3 000 de aspri[3]. Gh. Racoţi scrie braşovenilor la 24 august 1643[4], poruncindu-le să facă dreptate unui negustor grec din Ţara Romînească, anume Iane, care a venit pentru afaceri la Braşov şi a fost prădat aci de suma de 240 fl.

Un schimb foarte regulat se face între Braşov şi Ţara Romînească mai ales în timpul domniei lui Matei Basarab. Schimbul este efectuat în primul rînd pentru nevoile curţii domneşti sau pentru ale unor boieri. Matei Basarab comandă la Braşov o serie de produse de care are nevoie pentru construcţiile lui[5]. O întreagă corespondenţă se poartă pentru achiziţionarea de postav, necesar confecţionării uniformelor dărăbanţilor. Postavul pentru nevoile curţii era adus din cele mai vechi timpuri de la Braşov, comanda făcîndu-se de obicei la începutul primăverii. În februarie 1645, în urma cererii braşovenilor, Matei Basarab acceptă să cumpere 50 de valuri de postav, însă în ce priveşte lucrul acestuia, le răspunde să aştepte pînă la vremea potrivită, adică pînă în primăvară, şi atunci el le va da un răspuns sigur[6]. Dintr-o scrisoare din 23 martie acelaşi an,

[1] Hurmuzaki, XI, p. 582—583; XV_1, p. 605 (în rez.).

[2] *Ibidem*, p. 583; XV_1, p. 605 (rez.).

[3] 7 februarie <1546—1552; 1558—1559> (Gr. Tocilescu, *534 documente...*, p. 359).

[4] Hurmuzaki, XV_2, p. 1 110.

[5] La 1 februarie 1644, Matei Basarab scrie judelui Braşovului înştiinţîndu-l că şi-a adus în ţară un meşter de clopote ca să-i facă clopote pentru toate mănăstirile ce le-a făcut în ţara; dar acest meşter duce lipsă de „pile de acel meşteşug"; deci îl roagă să ajute pe omul său, care vine la Braşov ca „unde vor fi acei meşteri care fac pile de acest meşteşug" ei să-i vîndă astfel de pile, de care are mare nevoie (N. Iorga, *Socotelile Braşovului*, Buc., 1899, p. 92—93). Atunci cînd face sticlăria, scrie, prin intermediul lui Dragomir, mare vornic, judelui Braşovului să-i trimeată „pămîntul ce se află în olatul cetăţii supt ascultarea dumitale" deoarece avea nevoie pentru noua manufactură (N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. X, p. 108). La 13 iulie 1646 Matei Basarab trimite un om al său la Braşov să cumpere cîteva mii de cuie de şindilă şi alte mărunţişuri şi roagă pe jude să-l ajute la cumpărarea şi transportarea lor pînă la Rucăr (Hurmuzaki, XV_2, p. 1 152).

[6] *Ibidem*, p. 1 131.

adresată unor meşteri de postav din Braşov, vedem cum se face plata postavului şi moneda folosită. El trimite 180 fl. „şi anume : 30 taleri a 160 bani, taleri ruseşti 10, a 160 bani, dutce pentru 24 fl., dutca de socotit în 13 bani ; afară de aceia bani mărunţi şi vechi 60 de fl. şi 70 bani, socotind 1 fl. drept 130 de bani, fac suma de 180 fl.'' [1]. Dar, la un moment dat Matei Basarab constată că meşteşugarii locali îi vor putea confecţiona acelaşi postav, ca cel adus de la Braşov, pe un preţ mult mai ieftin şi deci scrie braşovenilor la 8 iulie 1645 „după cum cumpărasem mai înainte postavul din oraşul Dvs., ne-a venit mai scump şi ni pare rău după atîta amar de bani. Însă de aici înainte s-au aflat nişte oameni dintre ai noştri cari s-au îndatorat că ni-l vor scoate cu 11 şi 12 fl.şi am şi făcut tocmeală cu ei. Iar aşa cred că Dvs. nu veţi sta pe gînduri să ni-l daţi : aşa însă judecăm să ni vină mai uşor ...'' [2]. Meşteşugarii din Ţara Romînească ajunseseră în acest timp la o specializare şi perfecţionare care le dădea posibilitatea să poată furniza curţii domneşti aceleaşi produse ca şi meşteşugarii transilvăneni şi la un preţ mai scăzut, ceea ce face ca domnul să-i prefere celor străini. În acelaşi timp însă, Matei Basarab nu vrea probabil să rupă complet relaţiile cu meşteşugarii braşoveni şi le dă să înţeleagă că dacă vor oferi postavul la acelaşi preţ cu cei din Ţara Romînească va continua să cumpere şi de la ei.

Braşovenii interesaţi în continuarea comerţului de postav cu Matei Basarab, vor face tot posibilul ca să-l determine pe domn să revină asupra hotărîrii luate şi să continue să cumpere postav de la ei, ceea ce şi reuşesc, căci vom vedea că mai tîrziu Matei Basarab trimite din nou după postav la Braşov [3]. Lîna pentru confecţionarea postavului este procurată din Ţara Romînească după cum reiese din scrisorile lui Matei Basarab [4].

De fapt lîna este unul din produsele pe care Ţara Romînească le exportă în Transilvania. Astfel, într-o scrisoare a lui Diicu mare spătar

---

[1] Hurmuzaki, XV_2, p. 1 133.

[2] *Ibidem*, p. 1 142.

[3] La 12 aprilie 1651 Matei Basarab scrie judelui Braşovului — care îl informase că la Braşov se găseşte postav — că a trimis un om la Braşov cu ceva bani ca să cumpere cît postav va fi nevoie. Restul de bani îl va trimite imediat aşa cum a făcut şi în trecut (N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. X, p. 57). La 25 aprilie, acelaşi an, Socol clucer scrie şi el în legătură cu postavul cerut de Matei Basarab că a dat omului trimis de judele Braşovului suma de 375 ughi (Acad. R.P.R., XIX/61, fotocopie rom. Cf. N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. X, p. 58). Radu mare agă este unul din cei care va sprijini cumpărarea de postav de la Braşov (Acad. R.P.R., XXI/217, orig. rom.).

[4] Judele Braşovului scrie lui Matei Basarab că meşterii nu au gata postavul de care are nevoie şi îl roagă să-i îngăduie pînă la lîna nouă, cînd vor face postavul. La 9 mai 1651, Matei îi răspunde că el s-a înţeles cu meşterii postăvari ca pînă la Înălţare, postavul să fie gata,căci atunci e vremea să-l dea dărăbanţilor. Dece nu i-au spus nimic cînd au încheiat înţelegerea şi atunci el ar fi căutat în altă parte. Matei Basarab îl roagă să-i răspundă imediat dacă postăvarii au de gînd să-i dea postavul la timp, dacă nu, va opri lîna şi o va trimite în altă parte — probabil meşteşugarilor munteni — unde i se va face postavul (Acad. R.P.R., XXI/205 a, orig. rom., cf. N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. X, p. 58—59). La 22 iunie 1651. Matei Basarab scrie din nou judelui Braşovului „am fost grăit cu acei oameni făr de nici o omenie, cu postăvarii, să li dăm lănă de aici să li-o trimitem să lucreze, ca pentru să nu să umple seama postavului, căt ne trebuieşte. Iar cănd iaste acum, nu să alege nimica... şi toţi slujitorii noştri şăd aici de aştept..." şi îl roagă să dea poruncă să i se trimită postavul, dacă nu să-l anunţe şi va căuta în altă parte (N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. X, p. 59).

către judele Brașovului, găsim următoarea mențiune: „Alta fac știre dumnetale că am niște lînă, multă și bună, de-ț va trebui dumnetale să-m poruncești dumneata că eu o voi da toată pre seama dumnetale" [1].

Diicu mare spătar se înțelege la 12 martie 1649 cu judele Brașovului să-i dea lîna cu prețul de 10 costande ocaua, însă îl înștiințează că nu va putea să-i trimită lîna imediat, căci este iarnă și nu are nici fîn nici iarbă pentru hrana vitelor; dar dacă va mai aștepta puțin pînă va crește iarba să se poată hrăni vitele, atunci îi va trimite toată lîna pe care o va avea, cu prețul cu care s-au înțéles înainte [2]. La 29 aprilie îi scrie că n-a putut să-i trimită lîna pînă acum, căci a fost o iarnă foarte grea și vitele lui și ale rumînilor au slăbit foarte mult. Acum însă dacă vrea poate să-i dea lîna, care este în cantitate mare și de bună calitate „tot țigari [3] și de an și de est timpu". Lîna o va aduce toată la Tîrgoviște, unde judele Brașovului poate să-și trimită pe omul său să se înțeleagă împreună și să ia lîna. În cazul în care se înțeleg în privința vînzării lînii, Diicu mare spătar o va duce pînă la Rucăr [4].

În schimbul lînii nu cere bani „ci tot negoț de ci ne va trebui", în prețul lînii, adică „postav, tipsii, clondire, sfeșnice" și altele. Nu numai Diicu spătar face astfel de comerț cu Brașovul, trimițînd acolo produsele de pe moșia respectivă și luînd în schimb mărfurile de care are nevoie. La 3 decembrie 1651 [5], Dionisie egumenul de la Cîmpulung trimite la Brașov vin din cel mai bun, vrînd să cumpere acolo în schimb, 40—50 găleți de ovăz. Cumpărătorii se plîng că vinul este scump, dar egumenul le răspunde că „aicea pre loc este vinul cel mai prost într-acel preț; ce am socoti pentru voe dumitale să meargă șă cestu vin, care este de frunte, ca cel mai prost șă iată că am trimis și vinul. Ce vei vedea dumneata șă mai bine, ce bucate sănt. Însă cum vei socoti dumneata că sănt bucatele, așa i vei socoti și prețul". Prețul a fost socotit împreună cu oamenii veniți din Brașov „căte costande 60 pre bani gata", probabil vadra. În ceea ce privește transportul vinului pînă la Brașov, pentru a ajunge întreaga cantitate și a nu suferi pagube pe drum, egumenul îl trimite cu căruța și oamenii lui, socotind costul transportului pînă la Brașov 1 costandă de vadră în loc de 12 bani, cît au cerut alți cărăuși. Din banii ce i se cuvin pentru vin vrea să cumpere ovăz, la prețul cu care se va vinde în Brașov.

Dacă la Brașov vin oamenii din Țara Romînească să cumpere mărfuri necesare în primul rînd curții domnești și boierilor, brașovenii vin și ei în Țara Romînească să cumpere anumite lucruri de care au nevoie, la prețul cu care se vînd pe piața internă; în unele cazuri însă obțin și anumite produse la un preț mai scăzut, cum am văzut mai sus, aceasta pentru a încuraja comerțul dintre cele două părți.

Un alt oraș din Transilvania cu care Țara Romînească întreține legături directe, dar sporadice, este Sibiul. Orașul Sibiu, ca și Brașovul, este loc de depozit pentru negustorii veniți din Țara Romînească. Acest

[1] 11 februarie 1649 (N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. X, p. 48—49).
[2] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. X, p. 46—47.
[3] Lînă țigaie.
[4] Acad. R.P.R., fot. XXV/41, fot. rom.
[5] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. X, p. 29—30.

loc de depozit şi de desfacere în acelaşi timp se găseşte la marginea oraşului şi va fi schimbat la 28 aprilie 1577 — la cererea sibienilor — de la Tîlmaci la Şelimber, unde este un loc mai bun şi mai la îndemînă [1].

Sibienii erau aceia, care în a doua jumătate a secolului al XVI-lea furnizau grîu Ţării Romîneşti, în perioadele de foamete şi cînd era lipsă în ţară. La 19 mai 1575, Ştefan Bathory porunceşte sibienilor să oprească trimiterea grîului în Ţara Romînească şi să păzească toate drumurile pentru a nu se scoate grîu pe ascuns. În caz contrar , îi va pedepsi [2]. Dar dieta întrunită în acelaşi an la Bistriţa permite secuilor să-şi poată vinde grîul lor în Moldova şi Ţara Romînească, unde este lipsă de bucate [3].

Sibienii se asociază uneori cu cei din Ţara Romînească. Aşa de exemplu, la 17 februarie 1576 Ivaşco vornic cere înapoi de la Ioan Kéndy din Sibiu, cu care avusese nişte mărfuri în tovărăşie, o datorie de 200 fl. ce îi rămăsese în urma tovărăşiei dintre ei [4].

Pentru prima jumătate a secolului XVII nu avem ştiri care să ne vorbească de astfel de legături directe privind cumpărarea sau vînzarea de produse într-o parte sau alta. Totuşi legături comerciale între cele două părţi au existat după cum dovedesc documentele care reglementează comerţul negustorilor munteni în Transilvania şi care se referă şi la Sibiu; ca şi documentele privitoare la aducerea de mărfuri turceşti la Sibiu de către negustorii străini, printre care sînt şi cei din Ţara Romînească.

Cu Bistriţa, relaţiile comerciale sînt foarte sporadice şi cu totul întîmplătoare [5].

În cele expuse mai sus, am analizat relaţiile comerciale dintre Ţara Romînească şi Transilvania în perioada de care ne ocupăm. Desigur că domnul şi boierii îşi cumpără mereu în Transilvania obiectele de lux de care au nevoie, dar acest lucru nu-l putem socoti ca un schimb comercial propriu-zis, care să oglindească într-adevăr activitatea comercială a Ţării Romîneşti.

*

Relaţii comerciale regulate există şi între Ţara Romînească şi Veneţia cu toate că intensitatea lor scade treptat, pe măsură ce se intensifică dominaţia otomană, turcii oprind exportul în alte părţi a produselor de care au nevoie. Comerţul este exercitat în primul rînd de negustorii italieni, greci

[1] Hurmuzaki, XV_1, p. 666—667.
[2] A. Veress, *Documente*, vol. II, p. 62.
[3] Hurmuzaki, II_5, p. 766.
[4] A. Veress, *Documente*, vol. II, p. 105.
[5] La 2 mai 1558, Radu, fiul lui Socol, confirmă că toate vitele pe care tatăl său le avea la Bistriţa, la Zeuch Lenart, i s-au dat lui „întregi şi fără nici o scădere" (Hurmuzaki, XV_1, p. 555). La 14 mai 1600 aga Leca scrie judelui oraşului Bistriţa că i-a trimis 10 fl. pentru 50 de suliţe, rugîndu-l să-i caute suliţe bune. De asemenea, îl roagă să-i trimită 4 coţi de postav camucă, pentru care îi va restitui banii (A.Veress, *Documente*, vol. VI, p. 100—101). Gh. Racoţi scrie bistriţenilor la 21 august 1643 în legătură cu iarmarocul ce va avea loc la Bistriţa, şi unde urmau să vină cu cai negustori din Moldova şi Ţara Romînească „să aveţi grijă nu numai în oraşul Dvs., ci să rînduiţi păzitori şi la drumurile şi potecile pe unde obişnuiesc a intra cu caii şi să ne trimiteţi şi nouă doisprezece, dacă vor fi de seama noastră", ceilalţi n-au voie să cumpere înainte de a se alege caii pentru el. Preţul îl va restitui după ce va primi caii. (Hurmuzaki, XV_2, p. 1110).

și raguzani care vin aci aduși de domnie, care le acordă avantagii și ușurări, înlesnindu-le astfel comerțul. Mulți dintre ei se stabilesc apoi în țară, continuînd însă să mențină legăturile cu regiunile de unde au venit. Printre cei stabiliți în Țara Romînească se numără și frații Tomaso și Giacomo Alberti — veniți în timpul domniei lui Petru Cercel — negustori de blănuri care fac legătura între Moscova, Țara Romînească și Italia. Un alt negustor, chiot însă, venit în țară ca om de afaceri al doamnei Ecaterina, este și banul Mihalcea, boier al lui Mihai Viteazul.

Mărfurile exportate de Țara Romînească la Veneția — și în primul rînd pieile de animale și ceara — sînt transportate pînă la Veneția pe două căi principale : pe uscat prin peninsula Balcanică și pe apă cu corăbiile pe Dunăre și M. Neagră. Sivori în relațiile sale arată cum sînt duse mărfurile : „pieile și ceara se trimit la Ancona, fiind purtate în spinare de asini pînă la Raguza, sau duse pe Dunăre cu bărcile pînă în porturile Varna și Constanța, care se găsesc la M. Neagră și aici ele sînt încărcate pe corăbii care străbătînd această mare merg mai întîi la Constantinopol și apoi la Ancona“ [1], de unde sînt duse apoi la Veneția. Și într-o descriere din prima jumătate a secolului al XVII-lea vedem că mărfurile exportate și drumul folosit pentru transportul lor sînt aceleași [2].

Din Veneția se aduc în Țara Romînească mătăsuri, stofe scumpe lucrate cu fir de aur și alte obiecte de lux, folosite în primul rînd la curtea domnească și de boieri [3].

Comerțul dintre cele două țări este susținut de domnii Țării Romînești cît și de senatul venețian. Relațiile sînt menținute prin intermediul baililor venețieni de la Constantinopol. În instrucțiunile trimise la 24 ianuarie 1629 bailului se spune : Propunerea noului domn al Țării Romînești de a face comerț cu statul nostru cu ceară, piei și altele este foarte bine primită de senat, care recomandă bailului să-l asigure pe domn că cei ce vor veni cu mărfuri în statul venețian se vor bucura de un bun tratament peste tot unde se vor duce și, de asemenea senatul va mări avantagiile acestui domn și al țării sale pentru acest comerț[4]. Deci, nu numai prin intermediul negustorilor străini se mențin relațiile comerciale cu Veneția, ci și negustorii munteni contribuie la întreținerea lor. De asemenea, se vede că legăturile comerciale cu Țara Romînească, aducerea anumitor mărfuri din aceste părți au o mare importanță pentru Veneția, căci senatul este dispus să acorde o serie de avantagii pentru a atrage în felul acesta cît mai

---

[1] St. Pascu, *op. cit.*, p. 180.

[2] Boii și berbecii — pieile lor în primul rînd — se transportă de negustorii albanezi la Zara și de acolo la Veneția ; iar cea mai mare parte a cerii produse în Țara Romînească este dusă prin intermediul negustorilor greci pe drumul de la Spalato la Veneția (C. Esarcu, *Documente istorice descoperite în arhivele Italiei*, Buc., 1878, p. 29. ; Cf. și „Arhiva, organul Soc. științ. și lit. din Iași", an. V (1894), p. 117—118).

[3] Ca să ne dăm seama cam ce mărfuri se aduc de la Veneția vom da ca exemplu documentul din 18 martie 1600 prin care Senatul venețian dă voie ca mărfurile cumpărate pentru Mihai Viteazul să fie scutite de vamă. Printre aceste mărfuri găsim culori de tot felul necesare pentru zugrăvirea palatelor și bisericilor, măsline, pahare de sticlă, piei de leopard, catifea neagră, postavuri de toate felurile și toate culorile, săbii turcești, piei pentru teaca lor etc. (Hurmuzaki, VIII, p. 203). În general acestea sînt mărfurile aduse din Italia și mai tîrziu.

[4] Hurmuzaki, VIII, p. 417.

mulți negustori munteni și a cointeresa în același timp și pe domnii romîni în susținerea comerțului dintre Țara Romînească și Veneția.

La 30 iulie 1630, Giovani Capella raportează dogelui Veneției despre încercările sale de a stabili relații comerciale cu Țara Romînească în ceea ce privește importul de ceară și piei [1]. În urma acestui raport, Senatul trimite la 7 septembrie 1630 noi instrucțiuni bailului venețian în privința stabilirii de relații comerciale și a necesității de a avantaja acest comerț [2].

La un moment dat se va încerca să se achiziționeze în Țara Romînească — prin intermediul negustorului Locadello — cai pentru nevoile Veneției și se poartă o întreagă corespondență în această privință [3]. Negustorul Locadello într-o scrisoare a sa dă toate amănuntele despre felul cum pot fi achiziționați caii, cum se vor transporta pînă în Italia și costul cailor și al transportului lor. 1. — S-ar aduna mai mult de 1 000 de cai în două luni; 2.— Ar costa aproximativ cîte 22 reali; 3. — Va fi nevoie de 20 de oameni care să-i cumpere la tîrgurile din Țara Romînească (numărul cailor fiind mare, ei nu puteau fi achiziționați la un singur tîrg, ci trebuia mers în mai multe locuri pentru a găsi caii necesari) și vor primi pentru osteneala lor un sfert de taler pe zi; 4. — Va fi nevoie de un om care să cunoască dacă acești cai sînt potriviți și să dea indicații oamenilor în privința modalității de cumpărare; 5. — Vor fi adunați toți (caii) la Craiova și trimiși apoi la Spalato; 6. — Pentru a conduce caii din Țara Romînească la Spalato va fi nevoie de fiecare 5 cai de un om care să-i păzească și pentru osteneala sa va primi 15 reali, iar pentru cheltuieli de drum, 3 taleri; 7. — Potcovirea cailor va costa un sfert de real de fiecare; 8. — Pentru trecerea peste Dunăre cu bărcile vor plăti 6 aspri, care fac 12 solidi [4].

Acestea sînt singurele știri pe care le avem privitoare la comerțul Țării Romînești cu Veneția, probabil însă că schimbul continuă și mai tîrziu cu toată existența monopolului turcesc.

*

Comerțul cu Germania, Austria și Polonia este sporadic și legat mai mult de anumite cerințe momentane. De exemplu, cu Germania și Austria relațiile sînt mai intense în timpul domniilor lui Mihai Viteazul [5]

[1] Hurmuzaki, IV_2, p. 448.

[2] *Ibidem*, VIII, p. 425.

[3] Simion Canterini și Z. Giustinian scriu la 11 aprilie 1625 dogelui Veneției în legătură cu achiziționarea unor cai în țările romîne pentru nevoile Republicii și demersurile făcute pentru a obține libera trecere prin imperiul otoman a cailor cumpărați (*ibidem*, IV_2, p. 408). La 27 aprilie ei scriu din nou în legătură cu achiziționarea de cai în țările romîne și alătură două scrisori care vorbesc de această afacere — una scrisă de Mehmet pașa bailului venețian la Constantinopol și a doua scrisă de bail lui Radu Mihnea domnul Moldovei (*ibidem*, IV_2, p. 409—411). Într-un raport din 16 martie 1630, se spune că ducerea a 1 000 de cai din Țara Romînească pînă la Spalato ar costa între 22—28 reali, caii fiind de bună calitate și eventual s-ar putea obține și un preț mai scăzut (*ibidem*, IV_2, p. 441—442).

[4] *Ibidem*, IV_2, p. 450.

[5] Într-o scrisoare a lui Mihai Viteazul din 17 ianuarie 1601, adresată arhiducelui Matia, se amintește de suma de 60 000 fl. pe care Mihai o mai are de încasat în contul boilor trimiși de el spre vînzare (A. Veress, *Documente*, vol. VI, p. 296—297). Cîtva timp mai tîr-

și Matei Basarab[1]. Lista lucrurilor cumpărate în timpul lui Matei Basarab este importantă nu numai pentru dezvoltarea comerțului, ci și pentru că aruncă o lumină asupra dezvoltării Țării Romînești în general. Numeroase sînt cumpărăturile făcute pentru nevoile tipografiilor din țară, care se dezvoltă foarte mult acum, ca și pentru construcțiile ce se fac. De asemenea, numeroase sînt cumpărăturile pentru nevoile slujitorilor, ale curții domnești și ale boierilor.

Această listă nu cuprinde o simplă înșirare a mărfurilor aduse, ci se dau și cantitățile cumpărate, care sînt destul de importante. Iată ce s-a adus de la Nüremberg și Viena: 1. — Țesături de aur și argint — 342 suluri; 2. — Țesături din imitație de aur — 220 pfunzi[2]; 3. — Pocale de argint aurit — 11; 4. — Sfeșnice din alamă mari și mici — 40 duzini; 5. — Sfeșnice mari din alamă pentru biserici — 3; 6. — Pergament pentru scris — 50; 7. — Foi de aur pentru aurirea icoanelor din biserici — 40 duzini foi; 8. — Catifea închisă (maro) — 11 bucăți; 9. — Cuie cu cap de alamă — 8 legături; 10. — Hîrtie de scris — 4 baloturi; 11. — Garnituri de scris din os — 14 duzini; 12. — Tablă albă (cositor) — 2 cîntare; 13.— Cădelnițe de alamă—1 duzină; 14. — Tablă de alamă — 2 1/2 cîntare; 15. — Trompete — 4; 16. — O armură; 17. — 2 perechi de pistoale; 18. — O lamă de sabie; 19. — Atlas și damasc, diferite culori — 400 coți; 20. — Catifea neagră și roșie — 108 coți; 21. — Diferită veselă sau alte lucruri casnice — 15 cîntare; 22. — Cositor brut — 39 cîntare; 23. — Pocale din cositor — 10; 24. — Diferite feluri de sîrmă din alamă — 80 pfunzi; 25.— Cuțite măcelărești — 323 legături; 26. — Foarfeci—53 legături; 27.—Postav pentru hainele dărăbanților — 54 duzini; 28. — Piatră grana pentru bijuterii — 6 duzini; 29. — Suporturi de lumînări din alamă — 8 legături sau duzini; 30. — Trabuc din os sau cositor de 15 sau 20 taleri. Deci, vedem că varietatea mărfurilor aduse din afară crește, lista mărfurilor ne mai cuprinzînd un număr restrîns de obiecte, însă în același timp observăm că se aduc mai mult materii prime ce vor fi prelucrate în țară de meșteșugari locali și în mai mică măsură obiecte gata lucrate.

Pentru relațiile comerciale cu Polonia avem numai două știri din a doua jumătate a secolului al XVI-lea[3], însă probabil că vor fi existat astfel de relații și mai tîrziu, dar foarte sporadice, Polonia întreținînd relații co-

ziu — la 6 februarie — arhiducele scrie Camerei Ungare să depună 1 040 fl. ungurești din banii primiți din vînzarea boilor romînești (*ibidem*, p. 309). La 14 aprilie, el cere informații despre ultimul transport de boi romînești trimiși spre vînzare. În total au fost 2024 capete de boi, ce s-au vîndut cu prețul de 21 fl. Se pare însă că negustorii au cerut prețuri mai mari de 21 fl., dar cînd au fost arestați nu au vrut să recunoască nimic. Se cere să se cerceteze imediat adevărul în jurul vînzării acestor boi. Să se vadă cît au vîndut, cu ce preț și prin cine (*ibidem*, p. 354).

[1] La 1 decembrie 1646 Mihai Pătrașcu scrie împăratului Ferdinand III, rugîndu-l să i dea o scrisoare de scutire de vamă pentru toate lucrurile cumpărate de oamenii lui Matei Basarab la Nüremberg și Viena, atît pentru nevoile curții domnești cît și pentru unii boieri din Țara Romînească. Valoarea lucrurilor cumpărate se ridică la suma de 100 000 taleri, sumă foarte mare pentru vremea aceia (A. Veress, *Documente*, vol. X, p. 193—195).

[2] Un pfund = 1/2 kg.

[3] Într-o scrisoare din 22 iulie 1585 a lui Hans von Kochticz către consilierul Sigismund von Zedlicz se menționează că un nobil polonez, anume Ieronimus Minor, a fost în Țara Romî-

merciale regulate cu Moldova, cu care era vecină și unde putea să-și procure mai ușor aceleași mărfuri ca și în Țara Romînească.

*

În Moldova situația este asemănătoare cu cea din Țara Romînească, comerțul extern desfășurîndu-se în aceleași condiții create de existența monopolului turcesc. Principala piață de desfacere a produselor este și pentru Moldova piața Constantinopolului; dar, în același timp — și mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea — relațiile comerciale cu Polonia, Transilvania, Veneția, Rusia și alte țări continuă.

Trecerea mărfurilor se făcea prin anumite puncte unde se plătea și vama. Astfel, mărfurile care mergeau spre Transilvania treceau prin punctele vamale de la Cîmpulung [1] și Trotuș [2].

Mărfurile care merg spre Polonia și Rusia trec prin cele două puncte principale, unde sînt și vămile principale ale domniei: Cernăuți și Hotin. În secolul al XVI-lea, cînd Polonia era în conflict cu Moscova, negustorii moldoveni care mergeau în Rusia trebuiau să-și caute alt drum prin părțile tătărești.

Pentru Turcia, punctul de trecere și vama este la Galați. Aci se percepe vamă nu numai de la mărfurile care intră în Moldova și ies din țară, ci și de la cele care sînt numai în trecere [3].

Moldova exportă diferite produse, ca animale și piei de animale, grîne, pește, vin, ceară, miere, grăsimi, sare etc. și importă unele metale, obiecte meșteșugărești ce nu se găsesc în Moldova, mătăsuri și stofe scumpe, obiecte de lux, blănuri, fructe mediteranee, arme etc.

*

Comerțul extern al Moldovei se exercită în primul rînd prin intermediul iarmaroacelor. În Moldova au loc tîrguri periodice foarte importante, unde veneau negustori din diferite țări. Cele mai cunoscute tîrguri sînt acelea de la marginea țării, în apropierea punctelor vamale. Astfel de tîrguri se țineau la Trotuș, Baia, Hotin, Cernăuți și erau însemnate mai ales pentru vînzarea vitelor. Iată cum descrie Grațiani desfășurarea unui astfel de tîrg: „De aci din Moldova se scoate un număr mare de boi, cu carnea cărora se hrănesc în mare parte nu numai populația din Ungaria

---

nească și a cumpărat acolo mulți boi (A. Veress, *Documente*, vol. III, p. 40). La 20 mai 1597, Mihai Viteazul scrie lui Ioan Zamoyski, cancelarul Poloniei rugîndu-l să lase un negustor de soboli din Liov să vină cu marfă în Țara Romînească, deoarece era mare nevoie de acești soboli pentru a-i trimite împăratului la Constantinopol. Va plăti negustorului după cum se vor înțelege (Hurmuzaki, supl. II, v. I, p. 419).

[1] În general cei care mergeau cu mărfuri la Bistrița treceau pe la punctul vamal de la Cîmpulung, unde era și loc de popas. Alexandru Lăpușneanu face aici și un han pentru călătorii și negustorii care treceau dintr-o parte în alta.

[2] Al doilea punct de vamă, de la Trotuș, era folosit de negustorii care mergeau la Brașov. Într-o relațiune asupra Moldovei făcută în 1632 de Paolo Bonnici, franciscan care a trăit acolo mai mult de 9 ani, se spune: „Orașul Trotuș este schela Moldovei pentru țara Secuilor și de aci se trece în țara Secuilor, cu carele într-o zi se trece de la Trotuș la Brețc, care e locul din țara Secuilor unde se plătește taxa de vamă pentru a intra în Moldova" (trad. la Inst. de ist. după textul publicat în *Dipl. Ital.*, vol. II, p. 333).

[3] „Orașul Galați e schela Dunării unde principele ia vamă de la călătorii care trec din Turcia pentru a merge în Moldova, Polonia și Ungaria sau Transilvania; pe aci trec toate caravanele care vin din Constantinopol, fie pe apă sau pe uscat; corăbii și vase mari vin din M. Neagră pe Dunăre, încarcă grîu și alte mărfuri aici în orașul Galați" (Baksici, *op. cit.*, p. 106).

și Rusia, ci și polonii, germanii și chiar Italia și, mai ales, cetatea Veneția. În Moldova se țin de șapte ori pe an iarmaroace de boi— Gratiani vorbește de fapt aici de iarmarocul care are loc la Hotin — unde vin un mare număr de negustori care stau în cîmpii întinse. Sînt aduși foarte mulți boi și prețul lor trece rareori de 3 galbeni de cap de vită. Negustorii se sfătuiesc între ei asupra prețului unui cap și după ce s-au înțeles, toată această mulțime de boi se vinde în cîteva ceasuri și este dusă în diferite regiuni. Boierii care cresc vite obțin cîștiguri foarte mari și chiar domnul, care obișnuiește să vîndă un mare număr de boi în fiecare an, de pe moșiile lui, se îmbogățește foarte mult; în afară de veniturile pe care le încasează separat din ținerea acestor iarmaroace" [1].

Se pare că iarmarocul din nordul Moldovei, la granița cu Polonia nu s-a ținut întotdeauna la Hotin. După cum reiese dintr-un document de la Petru Șchiopul din 8 ianuarie 1579, acesta avusese loc înainte de domnia lui Alexandru Lăpușneanu la Sipeniț și Leucești [2]. În timpul lui Alexandru Lăpușneanu și Ioan Vodă cel Cumplit iarmarocul se va ține la Hotin, iar Petru Șchiopul va reînființa iarmarocul de la Sipeniț, pentru a opri în felul acesta abuzurile suferite de negustorii moldoveni din partea polonezilor nemulțumiți de mutarea iarmarocului [3]. Dar se pare că, după cîțiva ani, iarmarocul va fi din nou în apropiere de punctul vamal [4]. De fapt era și firesc ca aceste iarmaroace să aibă loc în apropiere de punctele de trecere, unde negustorii străini puteau veni mai ușor.

Un alt iarmaroc, tot la granița cu Polonia, avea loc și la Cernăuți. E. Gyulafi, care a fost în 1587 în Moldova, menționează că atunci cînd trecea prin această localitate era acolo „tîrgul Rusaliilor, la acest singur bîlci au fost aduse peste 30 mii de vite" [5].

Alexandru Lăpușneanu — care sprijinea dezvoltarea comerțului cu Transilvania, fiind el însuși interesat în calitatea lui de negustor — va înființa două iarmaroace la granița dintre cele două țări, pentru a da un nou impuls dezvoltării relațiilor comerciale dintre Moldova și Transilvania. Astfel, dintr-o scrisoare a lui Anton cămărașul de ocne adresată „tuturor negutătorilor din Brașov și din toate părțile ungurești", aflăm că „Alexandru voevod a orînduit să fie patru iarmaroace pe an în Trotuș";

---

[1] E. Legrand, Deux vies de Jaque Basilicos, Paris, 1889, p. 169—170.

[2] „Din vechime locul nundinelor era în Botoșani, mai în urmă negustorii își aleseră o localitate mai aproape de hotar, anume în Sipeniț și în satul Leucești; iar apoi Alexandru vodă și... Ion vodă mutară nundinele tocmai la Hotin, făcîndu-vă astfel o daună în vamă", scrie Petru Schiopul negustorilor din Liov și din celelalte părți ale Poloniei („Arhiva istorică", an. I (1865), nr. 22, p. 172—174).

[3] Tot în scrisoarea lui Petru Schiopul, menționată mai sus, se arată că polonezii, nemulțumiți cu mutarea iarmarocului la Hotin, au impus pe negustorii moldoveni veniți la iarmaroacele din Polonia la vămi mult mai mari ca cele obișnuite. „Vameșii voștri de la Colomea și de aiurea luau de la negustorii noștri trecători cîte 3 groși de un car fie cît de încărcat; iar acum ei le iau 5 groși și mai iau deosebit cîte 10 groși de o bucată de Lund și apoi venind vameșii de la Liov, mai cer de o bucată de postav cîte un taler și de tot insul din Moldova, oricît de sărac, cîte 4 zloți poloni. Pentru înlăturarea acestor nemulțumiri în defavoarea supușilor noștri nu numai am reînființat locul nundinelor în Sipeniț, ci încă... liberăm, pe negustorii voștri cîți vor veni acolo de vama cea veche a Sipenițului, cîte 1 ban de tot boul și de orice altă vamă pentru oricare lucru...".

[4] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. XXIII, p. 424—425.

[5] V. Motogna, în „Rev. ist.," 1925, p. 15.

primul la 26 septembrie, al doilea iarmaroc la 8 noiembrie, al treilea la 16 ianuarie, iar al patrulea în a treia duminică după paşti [1].

Comerţul Moldovei orientîndu-se spre Transilvania, era necesar să se înfiinţeze un iarmaroc asemănător cu cel de la Hotin şi în aceste părţi ale Moldovei. Alexandru Lăpuşneanu va înfiinţa un astfel de iarmaroc — în afară de cel de la Trotuş — deoarece explică el, în Moldova, la graniţa cu Polonia „se ţin iarmaroace de 7 ori pe an. De aceia, acum am vrea să ţinem şi cu voi şapte iarmaroace pe an, dar nu toate în Moldova şi nici toate şapte iarmaroace la Bistriţa", ci alternativ, odată în Moldova, la Baia şi odată la Bistriţa [2]. Tot odată, Alexandru Lăpuşneanu reglementează şi modul în care se va desfăşura comerţul la aceste iarmaroace: „Negustorii din cele două părţi să poată merge cu mărfurile lor şi nici o marfă din Moldova în Transilvania, nici din Transilvania în Moldova să nu fie interzisă şi vama să meargă obişnuit mai departe. Se va acorda credit de la un iarmaroc la altul" [3].

În afară de aceste iarmaroace mari, negustorii veneau să cumpere şi să vîndă şi la tîrgurile săptămînale ce aveau loc în diferite oraşe ale Moldovei. Aşa, de exemplu, la Galaţi se ţine tîrg în fiecare săptămînă şi vin mulţi negustori turci, armeni, greci, romîni, raguzani etc. Aci se aduc de la Constantinopol şi Trapezunt mărfuri scumpe, vin şi untdelemn şi se exportă grîne, vite, unt, brînzeturi, şi, mai ales, peşte. Vin aci negustori pentru a cumpăra peşte din Ungaria, Turcia şi Polonia. Numai în această din urmă ţară se exportă în fiecare an mai mult de o mie de care încărcate cu peşte [4].

Existenţa iarmaroacelor şi a tîrgurilor periodice nu exclude însă un comerţ continuu şi în afara lor. Oraşele sînt pline de mărfuri şi, în primul rînd, oraşul Iaşi, centrul activităţii comerciale moldovene. În Iaşi se găsesc mărfuri venite atît din Polonia, Moscova, părţile tătăreşti cît şi din Transilvania, Turcia, Italia etc., iar negustorii străini sînt mereu menţionaţi de călătorii care trec prin ţările noastre. În zilele de tîrg probabil însă că schimbul este mai activ, iar anumite mărfuri — cum ar fi vitele — se găsesc în număr mai mare pe piaţă. În sensul acesta trebuie înţelese şi cele spuse de Anton cămăraşul de ocne în scrisoarea sa citată mai sus: „La aceste zile — adică în zilele fixate pentru tîrgul din Trotuş — să veniţi domnia voastră cu marfă la Trotuş şi în aceste zile veţi găsi boi şi vaci şi porci şi peşti şi de toate cîte se află în ţara noastră..." [5].

★

[1] I. Bogdan, *Doc. mold. din arhivele Braşovului*, p. 63, nr. XXX.

[2] Despre ţinerea iarmaroacelor vorbeşte Alexandru Lăpuşneanu în scrisoarea sa din 17 septembrie 1561, adresată bistriţenilor; şi stabileşte şi datele la care vor avea loc: primul iarmaroc se va ţine în Moldova, la Baia, la 14 octombrie; al doilea iarmaroc se va ţine la Bistriţa, la 6 decembrie: al treilea, din nou în Moldova, la Baia, în prima duminică din postul mare; al patrulea iarmaroc să fie din nou la Bistriţa, la duminica mare. Al cincilea iarmaroc, în Moldova, la 29 iunie, al şaselea la Bistriţa, la 20 iulie; al şaptelea iarmaroc se va ţine în Moldova la Baia, la 8 septembrie; al optulea iarmaroc din nou la Bistriţa, la 14 octombrie (Hurmuzaki, XV_1, p. 569—570).

[3] Hurmuzaki, XV_1, p. 569—570.

[4] Baksici, *op. cit.*, p. 106; *Descrierea călătoriei făcută de N. Barsi*, în *Mélanges de l'école roumaine en France*, I, 1925, p. 311, 314—315; *Codex Bandinus*, p. 204.

[5] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 63.

În comerțul extern, negustorii moldoveni folosesc aceleași practici ca și în comerțul intern, sistemul creditului și al chezașilor. Dacă în cazul comerțului intern cel păgubit primește în schimb ocine și vii, în cazul comerțului extern, se recurge fie la domnie, fie se folosește vechiul sistem al represaliilor — de confiscare a mărfurilor sau banilor celorlalți negustori de același neam, veniți cu treburi în orașul în care se află păgubașul. De exemplu, la 10 ianuarie 1565 Sebald Aichinger îl dă în judecată la Liov pe Nicoară Teclu din Suceava, care este absent însă. Avocatul anunță sechestrul pus pe averile romînilor pentru o datorie de 1 130 fl. polonezi[1]. Un alt caz, din 20 mai 1595, cînd doi armeni din Liov, Taras Bernatowic și David Serepkowic, pe baza unor scrisori regale din 9 mai 1595, pun sechestru pe averea și mărfurile unor negustori moldoveni în contul unor armeni, care atunci cînd se găseau în Moldova au fost nedreptățiți și li s-a luat o sumă de bani prin violență[2].

Tranzacțiile comerciale între părți se încheie de obicei în monede care au circulație în ambele țări. Plata în bani a mărfurilor ridică însă de multe ori probleme, deoarece monedele nu au întotdeauna aceiași valoare în ambele țări și unii sau alții dintre negustori sînt păgubiți. Aceleași greutăți întîmpină și negustorii care fac comerț cu Polonia și cei care au relații comerciale cu Transilvania. La 1 ianuarie 1561 Alexandru Lăpușneanu scrie bistrițenilor [3] că supușii săi care se duc la Bistrița să vîndă boi, vaci, porci și alte lucruri primesc pentru mărfurile lor bani albi (probabil o nouă monedă de valoare deosebită față de cea veche), care se schimbă astfel: pentru fiecare 100 pfeningi bani vechi primesc 32 dinari, bani albi. Ar dori ca banii albi să aibă aceeași valoare în Moldova ca și în Transilvania. Le mai scrie că „acum cînd vreți să cumpărați în țara noastră mărfuri (boi sau altceva), supușii voștri să vină la noi cu bani albi, ca să fie aceiași bani la noi ca și în Transilvania". Este o încercare de a unifica cursul monedelor în cele două țări, pentru a evita pagubele pricinuite de diferența de curs între monede. În octombrie 1564, domnul anunță că cine vrea poate veni să cumpere porci în Moldova cu ducați sau cu taleri [4].

Dacă, în cazul Bistriței, Alexandru Lăpușneanu încearcă să rezolve singur problema monedelor folosite de negustorii din cele două părți, în cazul Poloniei va fi nevoie de însăși intervenția sultanului. La începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XVI-lea monedele care circulau în Polonia își modifică valoarea de schimb, iar negustorii moldoveni care se duc pentru afaceri în Polonia suferă pierderi importante. Sultanul, în urma insistențelor lui Alexandru Lăpușneanu, intervine pe lîngă regele Poloniei ca să nu permită încheierea tranzacțiilor comerciale decît cu aceleași monede ca și înainte și cu aceeași valoare de schimb în aur ca și

[1] N. Iorga, *Studii si doc.*, vol. XXIII, p. 344, nr. CLXI.
[2] *Ibidem*, p. 437—438, nr. CCCLXX. Despre felul cum se desfășoară comerțul extern și practicile folosite vom mai vorbi și atunci cînd vom analiza relațiile comerciale ale Moldovei cu fiecare țară în parte.
[3] Hurmuzaki, XV_1, p. 566.
[4] *Ibidem*, p. 608.

în trecut [1]. El cere să nu se mai facă nedreptăți „moldovenilor sau altor neguțători prin cauzarea unor pagube și risipă; *numai pe această cale va prospera tagma neguțătorească care contribuie la înflorirea unei țări*". Prin aceste cuvinte se recunoaște de fapt importanța comerțului pentru dezvoltarea economică a unei țări și se dovedește sprijinul pe care îl capătă negustorii din partea domniei pentru apărarea drepturilor lor în relațiile cu negustorii străini. Dacă intervențiile lui Alexandru Lăpușneanu în favoarea negustorilor moldoveni dovedesc interesul tot mai mare pe care domnia îl acordă dezvoltării comerțului, intervenția sultanului se datorește în primul rînd unei cauze subiective — teama de a vedea împuținîndu-se numerarul în Moldova și în felul acesta creîndu-se greutăți la strîngerea haraciului pentru Poartă.

Și în secolul al XVII-lea se ridică uneori aceleași probleme din cauza monedelor folosite [2].

*

Comerțul extern al Moldovei nu se desfășoară în mod continuu și regulat, fără obstacole. În calea bunei desfășurări a comerțului se ivesc o serie de piedici, care în anumite cazuri pot duce și la închiderea temporară a drumurilor comerciale. Aceste piedici sînt în mare parte inerente desfășurării comerțului în epoca feudală. Vom da cîteva exemple din cauzele care au împiedicat buna desfășurare a comerțului dintre Moldova și Transilvania, aceleași cauze se pot ivi însă și în relațiile comerciale cu alte țări.

Drumurile comerciale erau închise în primul rînd din cauza situației politice. Astfel, la 7 ianuarie 1557, Alexandru Lăpușneanu scrie bistrițenilor că după încetarea ostilităților a deschis din nou drumul și negustorii pot veni cu mărfurile lor în țară să facă negoț. Îi roagă să anunțe pe negustorii lor că sînt liberi să vină cu mărfurile lor și să nu le fie teamă că vameșii le vor lua o vamă mai mare ca în trecut, căci le-a dat ordin să nu stingherească pe negustorii străini și să le ia aceeași vamă ca și îna-

---

[1] La 19 august 1564 sultanul scrie regelui Poloniei că Alexandru Lăpușneanu „îmi face cunoscut că populația țării voastre în loc de a plăti țăranilor moldoveni (e vorba nu numai de țăranii de la marginea Moldovei care vin cu produsele lor în tîrgurile polone ci și de negustorii moldoveni care vin cu mărfuri în Polonia) veniți la bazarul ce are loc în vilaetul vostru pentru a vinde vite și alte lucruri, valoarea lucrurilor în moneda „acce" (aspru) de argint de bună calitate, ei plătesc în monedă de cupru „bakîr acce". Acestea sînt lipsite de circulație în afară de granițele vilaetului leșesc, atît în Bogdania, cît și în altă parte. În Polonia, odinioară, ducatul sau piesa de aur „altun" (altîn) valora 70 de „acce", iar groșii 45 de acce, în timp ce acum ducatul s-a urcat la 93 acce și groșul la 55 acce. Astfel moldovenii primind de la populația leșească piese de aur „altun" și de argint „gurus" în valoare de aspri de aramă, la întoarcerea lor în Bogdania suferă pierderi considerabile în comerțul lor... Vei avea grijă să nu faci dificultăți din punct de vedere monetar moldovenilor care merg la sus menționatul bazar să facă vînzări și cumpărări... " (Acad. R.P.R., I/62, f. turc., trad. la Inst. de istorie).

[2] În scrisoarea sa din 8 iunie <1601>, Dima portar de Suceava scrie bistrițenilor că domnul a trimis un negustor moldovean la Bistrița cu bani să cumpere cuie de șindilă pentru treaba cetății. El arată că prima dată cînd s-a dus să cumpere a dat un leu bătut pentru trei mii de cuie — cantitatea ce trebuia s-o cumpere era de 90 000 de cuie — iar a doua oară cînd a venit le-a cumpărat mai scump pentru că „domnul nostru au dat lei bătuți, iar cene au venit la cue, el au adus alți bani; pentru aceia s-au luat mai scumpe". Acum au trimis tot lei bătuți și să vadă să se cumpere tot 3 000 de cuie la un leu bătut. (Hurmuzaki, XV_2, p. 783 și *Doc. Bistriței*, vol. I, p. 15—16, nr. XIX).

inte [1]. Drumul a fost închis a doua oară din cauza tulburărilor interne din Moldova și este redeschis la a doua venire a lui Alexandru Lăpușneanu în 1564 [2]. El interzice vameșilor să ia o vamă mai mare decît se obișnuia în vechime. Vameșii profită de situația tulbure existentă pentru a mări vama și a-și crea în felul acesta venituri suplimentare. Zapolya admite și el, în urma cererii domnului Moldovei, redeschiderea drumului spre Moldova, iar cei care doresc se pot duce cu lucrurile lor din Moldova în Transilvania și invers. Drumul va fi liber și sigur sub protecția lui [3].

În ‹1601› Cîrstea vornic de Cîmpulung și Marco mare vameș scriu judelui Bistriței și pîrcălabului Simion că acum după plecarea nemților de la ei vor scrie domnului „să slobozească drumul, să îmble neguțătorii, că sărăcesc foarte neguțătorii mulți, să vie cu negoațe și cu vorbă la Bistrița. Deacă și dumniile voastre încă v-ar fi mai bine și mai îndemînă" [4]. Vechile legături comerciale continuă și mai tîrziu, în interesul celor două părți [5].

Vămile interne ca și cele de la graniță constituie o piedică serioasă în dezvoltarea liberă și continuă a comerțului. Pentru a le evita negustorii folosesc de multe ori drumuri lăturalnice. Există numeroase plîngeri împotriva acestor negustori; și se vor lua măsuri severe împotriva lor, mergînd pînă la confiscarea mărfurilor. La 5 ianuarie 1583, Petru Șchiopul scrie bistrițenilor rugîndu-i să facă dreptate lui Ionașco fost vameș al Cîmpulungului, căruia niște oameni care au trecut cu vitele din Moldova în Transilvania i-au rămas datori vama pentru mărfurile lor. Cîrstea și tovarășii săi i-au rămas datori vama pentru 700 oi pe care le-au dus ocolind vama; alți doi, Gălușcă și Petru Balá, îi datorează fiecare cîte 5 taleri pentru vama vitelor[6]. Toți aceștia se află acum la Bistrița și domnul are nevoie de ajutorul autorităților orășenești de acolo pentru a recupera paguba.

Dar nu numai acestea sînt cauzele care îngrădesc buna desfășurare a comerțului. Negustorii sînt împiedicați și de nesiguranța drumurilor și chiar a locurilor unde poposesc, de aceea paza drumurilor și a negustorilor va fi una din preocupările autorităților din Moldova și Transilvania, după cum reiese din unele scrisori din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel, la 10 iunie ‹1604 — 1619› Bilăi vornicul de Cîmpulung scrie bistrițenilor „dau știre... că trec neguțători den țara noastră cu dobitoace și cu alte negoațe în țara voastră și să hrănesc unii cu alții. Acum mi să jăluesc neguțătorii că nu pot îmbla de furi și de tălhari dentr-acele sate, den Vărarea și den Fendreu" și îi roagă să pedepsească pe hoți și să ia măsuri de împiedicare a furturilor [7]. Se pare că în părțile dintre Bis-

[1] Hurmuzaki, XV_1, p. 523.

[2] *Ibidem*, p. 597.

[3] 27 mai 1564 (*ibidem*, p. 599–600).

[4] *Ibidem*, XV_2, p. 785 și *Documentele Bistriței*, vol. I, p. 7–8, nr. XII.

[5] În ‹1634› portarul cel mare al cetății Suceava împreună cu șoltuzul și pîrgarii din oraș scriu bistrițenilor „ce să lăsați să nu închideți această scală la Cîmpulung, ca să îmble neguțătorii și a mării voastre și ai noștri ca să hrănească și la noi și la măriile voastre cum au fost și pînă acum". (N. Iorga, *Documentele Bistriței*, vol. I, p. 51–52, nr. LXVII).

[6] Hurmuzaki, XV_1, p. 691.

[7] *Ibidem*, XV_2, p. 807, și *Doc. Bistriței*, vol. I, p. 24–25, nr. XXXII. Și Ștefan Tomșa scrie bistrițenilor la 19 mai 1612 să păzească drumurile care duc în Moldova pentru a nu se mai plînge negustorii că sînt jefuiți (Hurmuzaki, XV_2, p. 853).

trița și Cîmpulung era o regiune primejdioasă, cu mulți tîlhari care pricinuiesc pagube negustorilor din ambele părți, căci la 16 iunie 1606 căpitanul Ioan Mattius scrie căpitanului Ioan Pettky „sărmanul norod negutătoresc de aici nu poate umbla în Moldova, le opresc averile, îi supără fără pricină, îi suduesc, îi batjocoresc, îi bat, îi pradă... ce trebuie să facem căci altfel în nici un chip nu mai pot sărmanii negutători să trăiască din pricina lor. Să scrie domnia ta, și voevodului moldovean despre aceasta, căci ... un lotru de om cu numele Horoga, ține acolo de o lună boii unui flăcău sărman... pentru ca-e Horoga însuși a vîndut vitele în bîlciul de iarnă de aici, ceea ce au adeverit înnaintea mea cu oameni cinstiți nemeși, că a vîndut el însuși și cu aceea a plătit orășenilor" [1].

Abuzurile unor dregători [2] ca și sistemul represaliilor, care se mai aplică încă [3], sînt și ele o piedică în dezvoltarea comerțului dintre Moldova și Transilvania. Unii moldoveni, pentru a putea fi siguri că nu vor suferi nici o pagubă în drumul lor, obțin scrisori de liberă trecere eliberate de autoritățile respective. Așa de exemplu, Filip Covac vameșul Moldovei obține de la Sigismund Bathory, la 8 februarie 1590, dreptul de a veni cu mărfuri în Transilvania și de a se întoarce iar în Moldova. Poate trece liber cu mărfurile lui, plătind numai vama cuvenită [4].

Dacă toatea acestea sînt piedici obișnuite ivite în desfășurarea comerțului oricărei țări, în desfășurarea normală a comerțului extern al

---

[1] A. Veress, *Documente*, vol. VII, p. 285—286.

[2] La 29 mai 1608 Constantin Movilă scrie bistrițenilor „ar fi fost acolo în țara dumneavoastră niște negustori din țara noastră, dintre care ați fi prins dumneavoastră pe unul și l-ați ține în închisoare grea fiindcă și-ar fi lăsat vitele și banii într-un sat aproape de Bistrița. El s-ar fi dus într-aceia în altă parte prin țara dumneavoastră însă, aflînd aceasta i-ați adus, ori i-ați dus din sat atît vitele cît și aurul, lucru care dacă este așa, puteți judeca dumneavoastră dacă ați făcut bine ori nu, ca pentru vita lui să sufere închisoare. Fiind noi fără pricină. . .nu lăsăm să-i supere, nici să-i prindă aici în țară la noi pe negustorii din țara dumneavoastră, mai cu seamă pe cei cinstiți. De aceia, vă rugăm, să-i dați drumul acelui negustor din țara noastră prins împreună cu vitele și aurul lui... lăsați să meargă negustorii în amîndouă țările fără supărare" (Hurmuzaki, XV_2, p. 832—833). Într-o scrisoare din 29 octombrie 1620 se spune despre Gabriel Bethlen „că pe sărmanii armeni negutătorind în Ardeal, cari au venit din Moldova, am auzit-o chiar de la armeni, îi silea pe vremea boieriei sale, unde da de ei, el însuși, sau slugile sale, lua cu sila de la ei tot felul de blănuri de animale sălbatice (vulpi, veverițe, vidre, lupi și râși) și dacă îi cereau prețul îi amenința cu ștreangul și cu spînzurătoarea..." (A. Veress, *Documente*, vol. IX, p. 227). Lui Ursu din Cîmpulung vameșii bistrițeni îi opresc la vamă 2 vase cu miere și niște piei, iar Vasile Lupu va trebui să intervină la 15 martie 1646 pentru a i se face dreptate (Hurmuzaki, XV_2, p. 1 147).

[3] Cristofor Bathory comunica la 28 septembrie 1579 că în fața lui a venit Elie Nemeș care s-a plîns împotriva negustorului moldovean Nicolae Tekuyes din Suceava, care îi datora o sumă de bani pe care nu i-a înapoiat-o. Deoarece acum nu există altă cale de a-și recupera banii mai sus menționați, le poruncește ca dacă în fața lor ar veni Nicolae Tekuyes, sau alt negustor moldovean va veni la voi cu lucruri și vă va cere să le plătiți să-i arestați și banii să-i depuneți la noi (Hurmuzaki, XV_1, p. 675—676). La 13 iulie 1646 Vasile Lupu scrie bistrițenilor rugîndu-i să restituie moldovenilor un număr de porci pe care aceștia îi duceau spre vînzare și care le-au fost opriți la trigesimă cu toate că o plătiseră. Dacă nu se vor înapoia porcii acelor oameni, îi va despăgubi cu vitele lor aflate în Moldova (Hurmuzaki, XV_2, 1153). Constantin Movilă în scrisoarea citată mai sus dă o explicație pentru aplicarea represaliilor „vă puteți gîndi dumneavoastră că acestui negustor din țara noastră nu i se pierd nici vitele nici aurul înaintea noastră" și el va putea fi despăgubit numai cu mărfurile și banii luați de la negustorii bistrițeni veniți în Moldova, altfel domnul nu-l putea despăgubi.

[4] Hurmuzaki, XV_1, p. 703.

Moldovei intervine însă și apariția monopolului turcesc, care va canaliza aproape întreaga activitate comercială într-o singură direcție.

*

Moldova, ca și Țara Romînească, constituie pentru Poartă una din principalele surse de aprovizionare cu alimente a pieții. În afară de produsele trimise în contul obligațiilor, negustorii turci și greci vin în țară și cumpără pe piață unele din ele, cum ar fi de exemplu carnea [1], pentru a completa astfel cantitatea necesară pentru hrana populației. Tocmai procurarea vitelor oglindește clar existența monopolului turcesc. La început sultanul nu interzice categoric exportul de vite în alte părți decît la Constantinopol, ci sub pretextul că este îngrijorat de pagubele suferite de negustorii moldoveni care exportă vite în alte țări și pentru a le veni în ajutor, cere domnului Moldovei să-i îndrepte spre Constantinopol. Astfel, într-o scrisoare din 18 martie 1566, adresată domnului Moldovei, sultanul îi arată că, deoarece cei care merg cu vitele să le vîndă în Polonia sînt păgubiți și nu pot deci să-și plătească dările, de acum înainte „să nu mai trimiți pe raiaua moldovenească spre a vinde vitele lor în afară, ci să-i îndrepți în partea aceasta (Istanbul) unde venind vor putea vinde după dorința lor" [2]. După cum știm prețurile oferite de turci sînt destul de mici, în cele mai multe cazuri sub prețul obișnuit al pieții, e clar deci că bunăvoința și grija arătată de sultan intereselor negustorilor moldoveni este legată de preocuparea sa de a înlătura „lipsa de carne de măcelărie" de pe piața Constantinopolului. Dar se pare că negustorii moldoveni nu s-au lăsat înșelați de bunăvoința aparentă a sultanului și continuă să-și trimită vitele în Polonia, Transilvania și alte țări, căci sultanul va trebui mai tîrziu să interzică exportul de vite din Moldova [3].

Un mijloc folosit de negustorii din Constantinopol pentru a obține cît mai multe vite și la un preț stabilit de ei, este acela de a împrumuta bani viitorilor domni sau rudelor lor, urmînd ca restituirea banilor să se facă printre altele și cu oile strînse în diferite ținuturi din Moldova. Astfel, pentru a satisface nevoile bănești ale lui Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul, Ioan banul împrumută de la diverși negustori sume de bani, pe care apoi urma să le restituie în oi. De la Pervana bei casapul împrumută 420 000 aspri, în schimbul cărora „aveau învoială să-i dea domnul oi de la Soroca, fiecare oaie pentru 47 aspri. Fiindcă așa am făcut tîrgul" [4]; de la Flore al lui Tacugi ia 150 000 aspri, urmînd ca acesta să primească în schimb oi din ținutul Iașului „fiecare oaie pentru 45 aspri" [5]; iar de la Foti și

---

[1] La 25 august 1560 sultanul poruncește domnului Moldovei să ajute „negustorilor d. oi „gelepi" care vor sosi în Bogdania pentru a cumpăra acolo oi și vite cornute cu banii lor.., să înlăture lipsa de carne de măcelărie în condițiunile unor prețuri acceptabile" (Acad. R.P.R. I 53, f. turc., trad. la Inst. de istorie).

[2] Acad. R.P.R., II/80, f. turc. (trad. la Inst. de istorie).

[3] La 6 mai 1568 sultanul Selim II poruncește domnului Moldovei — deoarece, cu toate ca a fost oprit, exportul de vite cornute și oi din Moldova și Dobrogea în Polonia sau alte țări din afara imperiului turcesc continuă — să ia măsurile necesare pentru a-l opri, altfel îl va pedepsi (Acad. R.P.R., II/125 a, f. turc., trad. la Inst. de istorie).

[4] 15 noiembrie 1589 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 446).

[5] 20 noiembrie 1589 (*ibidem*, p. 446).

Gheorghe a luat 100 000 aspri în schimbul oilor din ținutul Neamțului cu cîte 34 aspri oaia [1]. Ținuturile de unde se luau oile se stabileau în raport cu numărul oilor ce se puteau strînge acolo, pentru a se putea acoperi sumele date. Prețul oilor cumpărate de negustorii turci sau greci pentru nevoile Porții varia de la un ținut la altul și era între 29—42 aspri noi pentru o oaie. Se menționează că din Moldova se trimiteau anual la Constantinopol peste 100 mii de capete [2].

În catastiful pentru goștina oilor din 12 mai 1591 se menționează că din goștina găsită în țară, oile cumpărate și trecute prin schele sînt toate la un loc 45 880 [3]. Același număr de oi găsim și în catastiful din 15 mai 1591 „amintitor de cîte oi au cumpărat casapii și gelepii din țară cu asprii lor și iau pecetluite ca să treacă prin schela de la Isaccea și prin Focșani" [4].

Ceea ce trebuie subliniat este faptul că negustorii veniți din imperiul turcesc se bucură de un regim preferențial, putînd cumpăra în Moldova cereale, animale și alte produse la un preț sub prețul obișnuit al pieții, fără drept de concurență [5]. Abuzurile săvîrșite de acești negustori sînt așa de mari încît pedepsirea lor va fi una din primele măsuri luate de domnii care se opun monopolului turcesc. Într-un raport anonim din 11 aprilie 1552, despre evenimentele din Moldova se menționează că vreo 80 de negustori turci veniți acolo au fost omorîți iar alții aruncați în temnițele de la Neamț [6].

La Galați este principala schelă a Moldovei pentru mărfurile duse sau aduse din Constantinopol. Pe aci trec toate caravanele care vin din Constantinopol pe uscat sau pe mare și care merg nu numai în Moldova, ci și în Polonia, Ungaria și Transilvania. Corăbiile venite pe Dunăre și M. Neagră încarcă aci grîu și alte mărfuri, ca vite, pastramă, unt, miere, cantități mari de sare etc., destinate în primul rînd aprovizionării Constantinopolului.

Din raportul bailului venețian la Constantinopol din ‹1607—1608› reiese că din țările romîne se exportă o mare cantitate de miere și unt pentru nevoile Porții. O parte din miere se cumpără de la domn și de la alți particulari (boieri), deoarece este mai curată și de calitate mai bună [7].

[1] 1 decembrie 1589 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 447).

[2] Descrierea anonimă a Moldovei din 1587, publicată de I. Filitti în *Arhivele Vaticanului*, Buc., 1914, p. 44 (trad. la Inst. de istorie).

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, p. 25—26.

[4] *Ibidem*, p. 26—27. În document se dă numele fiecărui negustor și numărul de oi cumpărate și trecute de ei prin schelele Moldovei spre Turcia. Dacă adunăm însă numărul lor vedem că de fapt au trecut numai 43 866 oi și 630 boi; ori și în acest catastif și în cel al goștinei se spune că au scos 45 880, adică cu 2 014 oi mai mult decît reiese din adunarea oilor cumpărate de fiecare negustor în parte.

[5] Acest lucru reiese și din cercetarea prețurilor cu care sînt vîndute oile negustorilor veniți de la Constantinopol în timpul domniei lui Petru Șchiopul. Aceste prețuri sînt cu siguranță mult mai scăzute, căci este imposibil să se producă o creștere atît de rapidă a prețurilor încît în prima jumătate a secolului XVII prețul să ajungă de la 29—42 aspri — cît se plătește în 1591 — la peste 100 de aspri. Oricît de mult au crescut prețurile în secolul XVII, față de secolul XVI, totuși la niciun produs n-am găsit diferențe de preț așa de mari.

[6] A. Veress, *Documente*, vol. I, p. 78—80.

[7] N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol I, p. 50.

Comerțul principal făcut de negustorii turci în Moldova rămîne însă cel cu vite cornute și oi. Mulți își pierd chiar și averile sau sînt închiși din cauza datoriilor față de turci, neputîndu-și respecta tranzacțiile încheiate cu ei. Astfel, Gavriil Mirca vornic și fiul lui vînd în martie 1622 satul Zorileni pe Bîrlad, fost al lui Dumitrașcu, fiul lui Andrei Chiriac. Acest Dumitrașcu a rămas dator la un turc „Palauz Oglu cu o sută și patruzeci de boi cu vaci și două sute de oi", pentru care Gavriil Mirca, și fiul său au fost chezași. În timpul domniei lui Alexandru Iliaș, Dumitrașcu fuge, iar cei doi chezași plătesc datoria în locul lui, luînd în schimb satul Zorileni [1]. La 10 noiembrie 1627, Miron Barnovski cere regelui Poloniei să facă dreptate unor negustori moldoveni și turci care veniseră la tırgul din Iaslowiec și li se confiscaseră 600 boi aleși. Mulți dintre aceștia cumpăraseră boii de la negustori turci pe credit și au fost închiși de turci și nu vor fi eliberați pînă nu-și plătesc datoriile [2].

*

Totuși, cu tot monopolul turcesc, putem vorbi de un comerț extern al Moldovei care nu se limitează numai la relațiile cu Poarta.

Comerțul Moldovei cu Polonia este foarte vechi și se desfășoară aproape continuu, cu unele întreruperi sau încetiniri datorită conflictelor politice. Importanța relațiilor comerciale între cele două țări se vede și din faptul că reglementarea lor își găsește loc și în tratatele politice încheiate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, între Moldova și Polonia și Turcia și Polonia— acestea din urmă reglementează comerțul negustorilor din cele trei țări.

În jurămîntul de credință al lui Bogdan Lăpușneanu față de regele Poloniei, din octombrie 1569, este cuprins și un paragraf privind pe negustorii celor două țări: „Negustorii polonezi au voie să treacă cu mărfurile lor liber, pe drumul comercial obișnuit, atunci cînd vin în Moldova sau se duc în Turcia. De asemenea, negustorii moldoveni au voie să se ducă în Polonia pe vechile drumuri, să cumpere, să vîndă sau să participe la tîrguri oriunde, plătind vama ca și înnainte și se pot întoarce cu toate lucrurile lor și toată averea" [3]. Prin acest tratat se confirmă din nou libertățile

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. V, p. 105–106.

[2] Hurmuzaki, supl. II, vol. II, p. 573–574.

[3] *Ibidem*, vol. I, p. 266. Se pare însă că negustorii din Polonia vor suferi mai tîrziu îngrădiri și noi urcări de vamă în imperiul turcesc și în Moldova. Toate acestea vor face pe regele Poloniei să intervină la 26 iunie 1577 pe lîngă sultan, cerîndu-i, –în urma plîngerii negustorilor din Polonia că de patru ani încoace au fost înființate în Turcia și în Moldova noi vămi și trigesime care nu erau pînă acum—ca toate aceste vămi să fie reexaminate și reduse ca mai înainte (A. Veress, *Documente*, vol. II, p. 127). Totodată prezintă punctele privitoare la comerț, care urmează să fie reînnoite odată cu tratatul de pace dintre Polonia și Turcia: „negustorii armeni și alții care sînt tratați nejust atît în Turcia cît și în Moldova să nu fie siliți la plata unor datorii care nu le aparțin, cum s-a făcut pînă acum... De asemeni nici negustorii din regatul nostru să nu fie încărcați cu vămi și taxe nejuste atît în Turcia cît și în Moldova" (*ibidem*, p. 125–126). Sultanul va confirma la 30 iulie 1577, cu ocazia reînnoirii tratatului între cele două părți, toate cererile regelui Poloniei cu privire la comerțul negustorilor din Polonia în Moldova și imperiul turcesc (*ibidem*, p. 127–129).

de care trebuie să se bucure negustorii din cele două țări, libertăți ce nu vor fi însă respectate întotdeauna[1].

Moldova exportă în Polonia animale și piei de animale, vin pește, sare, silitră etc., și aduce de acolo cupru, obiecte de lux, stofe, litere de tipar, unele produse meșteșugărești, care nu se găsesc în Moldova etc. Unele din aceste mărfuri nu sînt produse în Polonia, ci sînt aduse din alte părți ale Europei și ajung în Moldova prin intermediul Poloniei.

Principalul oraș din Polonia cu care Moldova are relații comerciale este Liovul [2], care, de fapt, prin privilegiile și drepturile pe care le căpătase de-a lungul veacurilor monopolizase întregul comerț al Poloniei cu Moldova; dar și alte orașe poloneze întrețin relații comerciale cu Moldova; negustorii moldoveni participă de multe ori la tîrgurile de la Camenița, Sniatin etc., iar negustorii din aceste orașe vin în Moldova.

În urma tranzacțiilor comerciale încheiate între negustorii polonezi și cei moldoveni se ivesc o serie de neînțelegeri din cauza neplății mărfurilor sau livrării unor produse necorespunzătoare calitativ. Din această cauză au loc în fața instanțelor judecătorești o serie de procese, pe baza cărora putem urmări desfășurarea comerțului dintre Moldova și Polonia.

Principalul produs care se exportă în Polonia, în cantități foarte mari sînt animalele și produsele animaliere. Miron Costin spune chiar,,... că de au fost cîndva vremi fericite acestor părți de lume atunce au fost. Plină țara Leșească, oi dzice, de aur, la care pre acele vremi currea Moldova, cu boi de negoț, cu cai, cu miere și aducea dintr-aceie țară aur și argint..." [3]. Miron Costin se referă aci la vremea lui Vasile Lupu, dar cele spuse de el sînt valabile și pentru unele perioade dinaintea lui și chiar în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, după cum reiese din documente.

Astfel, la 27 ianuarie 1557 se înregistrează la Liov o plîngere a unor negustori din Moldova, anume Andronic Teclicz, Romașco, Manu și Isidor din Suceava, Avram din Iași și Giurgiu din Siret, împotriva unor evrei din Vladimiria, cărora negustorii moldoveni, în drumul lor spre Liov, le-au dat la 21 ianuarie în orașul Strelițe următoarele mărfuri pentru a le transporta probabil pînă la Liov sau chiar a le vinde. Andreico le-a dat 26 boi, Toma — 29 de boi, Teclu —17 boi, Romașco — 6 boi, Manu — 5 boi, Isidor — 8 boi, Avram — 20 worow cum media strabonum, alias guni Serboznikow (!) și o piele crudă de cerb, Giurgiu din Siret—11 boi, și un vas cu vin romînesc. Pentru transport au plătit: Teclu — 8 fl., Romașco — 2 mărci, Isidor — 2 fl. în galbeni și 1 fl. în monedă poloneză, 2 buloți (! !) [4]. Actul nu ne dă mai multe amănunte, dar se poate desprinde

[1] Ca un exemplu al nerespectării libertății negustorilor moldoveni de a participa la tîrgurile din Polonia, avem scrisoarea lui Miron Barnowski către regele Poloniei din 10 noiembrie 1627, prin care îl roagă să ia măsuri împotriva starostelui din Zytomir, care a atras pe negustorii turci și moldoveni, asigurîndu-i că pacea va fi respectată la tîrgul din Iaslowiec, iar la sfîrșitul tîrgului, fără nici un motiv, le-a luat toate mărfurile (Hurmuzaki, supl. II, vol II, p. 573—574).

[2] Știrile pe care le avem se referă în primul rînd la comerțul cu Liovul și relatează procesele ce au loc în fața instanțelor judecătorești din Liov între negustorii moldoveni și cei lioveni. Aceste procese ne dau o imagine a schimbului efectuat între cele două părți.

[3] M. Costin, *Letopisețul Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, p. 109.

[4] N. Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, p. 341, nr. CLV.

de aci pe de o parte faptul că negustorii moldoveni se asociază între ei atunci cînd e vorba să facă un comerț mai larg, care necesită deplasarea lor în diferite orașe din afara Moldovei, iar pe de altă parte vedem că acești negustori nu vînd întotdeauna direct pe piața poloneză mărfurile lor ci caută să intre în relații cu negustorii de acolo, se folosesc de ei pentru a-și transporta și uneori chiar pentru a-și vinde produsele în diferite tîrguri din Polonia. Dar, probabil că cei doi negustori din Vladimiria nu au respectat contractul încheiat cu negustorii moldoveni, ceea ce a determinat darea lor în judecată.

Comerțul de vite cu Polonia este foarte intens și este făcut nu numai de negustori, ci și de boieri și domn, prin intermediul oamenilor lui mai ales al marelui vameș care are și rolul de mijlocitor în afacerile comerciale ale domniei. Vînzarea vitelor se face în primul rînd prin iarmaroacele care au loc la Hotin, Cernăuți, Sniatin, Colomea etc. Numărul boilor vînduți cu această ocazie este foarte mare. Am văzut din acea relatare din 1587 că numai la tîrgul Rusaliilor care a avut loc la Cernăuți s-au adus pentru vînzare 30 mii capete de vite. Procesele pentru neplata vitelor se țin lanț. La 8 aprilie 1566, Alexandru Lăpușneanu prin omul sau, dă în judecată pe Melchior Hase, negustor din Liov, pentru suma de 418 galbeni ungurești pe care acesta îi datorează pentru niște boi [1]. Hase pretinde însă că el cumpărase acești boi de la Nicoară vameș de Hotin, că prețul lor nu depășește suma de 402 ughi și că plătise după cum se înțeleseseră o primă sumă de 200 ughi, fratelui vînzătorului, Crăciun postelnic, la data de 8 septembrie 1561 și se pregătea să-i dea și restul de bani, cînd, venind Despot vodă, acesta arestă pe Nicoară și îi confiscă averea [2].

Un alt proces are loc la 7 martie 1570, cînd Costea romînul din Hotin se judecă cu Agneta, văduva lui Stanislas Dolinski, pentru o datorie a acestuia de 270 fl., pentru boi. Se constată însă că ea n-a moștenit de la soțul ei și deci nu poate plăti [3]. La 30 ianuarie 1571 Rusu moldoveanul cheamă în judecată pe Israel din Olesko, pe care îl citează împreună cu tatăl și fratele său din Sniatin, deoarece el a vîndut lui Israel 10 boi, pentru care ei s-au obligat, prin chitanță, să plătească 70 fl. de aur. Is ael protestează că n-a iscălit și el este supus la ju'ămînt [4].

Cîțiva negustori din Liov cumpără un număr însemnat de boi moldovenești pentru care trebuie să dea în schimb alte mărfuri cerute în Moldova. Astfel Stanislav Scholz recunoaște că a cumpărat de la Sima Warsi și Nicoresi mare vameș al Moldovei — care erau mari negustori — la iarmarocul de la Sniatin „un număr de boi'', pentru care urma să mai plătească pînă la duminica mare 1583 — vînzarea s-a făcut fie la începutul anului 1583 fie chiar înainte — suma de 4410 taleri, pe care trebuia s-o achite parte în bani și parte în mărfuri. Un alt negustor, Iosif Nachimowicz rămîne dator pentru boi suma de 640 de taleri. Pentru acoperirea datoriei dăduse 10 bucăți de pînză de Colonia, a 8 taleri bucata. Ter-

[1] N. Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, p. 345—347, nr. CLXIII.
[2] Idem, *Relațiile comerciale cu Lembergul*, p. 41.
[3] Idem, *Studii și doc.*, XXIII, p. 352, nr. CLXXIX.
[4] *Ibidem*, p. 354, nr. CLXXXV.

menul pentru plata boilor era la sf. Nicolae, adică la iarmarocul din Colomeea şi trebuia să aducă postav de Lund [1].

Printre cei ce cumpără boi moldoveneşti în această perioadă sînt şi Grat din Posen, nobilul polon Iaszowski şi cîţiva evrei din Sniatin[2].

Dacă ne gîndim că un bou moldovenesc era socotit, în cadrul iarmaroacelor din această perioadă, la cca 3 galbeni şi comparăm cu sumele mari pe care le mai datorau negustorii polonezi pentru boii cumpăraţi — probabil că cea mai mare parte din valoarea boilor era plătită — putem să ne facem, pe baza exemplelor citate mai sus, o imagine a acestui comerţ de vite al Moldovei cu Polonia.

Moldovenilor care veneau cu vitele lor la tîrgurile din Polonia, li se confiscau de multe ori vitele aduse spre vînzare şi era nevoie de intervenţia domniei pentru a li se face dreptate.

Exportul Moldovei în Polonia nu se limitează numai la vite, ci se mai exportă vin, peşte şi altele.

Vinul moldovenesc trimis în Polonia este de obicei vin de Cotnari sau din regiunea Huşi, fiind socotite cele mai bune vinuri moldoveneşti. De multe ori pe lîngă vin romînesc, negustorii moldoveni transportă şi vin de Malvasia. Aşa de exemplu Gavriil din Suceava recunoaşte la 30 ianuarie 1557 că a primit de la Ana, soţia lui Albert Zaleski plata pentru un vas cu vin muscat şi 2 vase de vin de Malvasia [3].

La 29 martie 1586, Pătraşcu din Iaşi dă în judecată pe Mihai Palamidas din Liov, deoarece nu i-a trimis la Iaşi, aşa cum se înţeleseseră, o parte din banii datoraţi pentru vinul romînesc [4]. Dintr-un document din 3 septembrie acelaşi an, reiese că cu aproximativ doi ani în urmă Pătraşcu pusese zălog la Palamidas 9 vase cu vin romînesc, socotite atunci 30 fl. un vas, pe care acesta putea să le vîndă, urmînd să-şi reţină suma de 107 fl. — adică banii datoraţi — iar restul de bani urma să-i trimită la Iaşi. Pînă acum Palamidas n-a trimis nici banii, nici vinul [5].

Andrei Piotrowski, împuternicitul lui Luca Stroici logofăt, reclamă la 5 februarie 1591 pe Pavel Armatarium din Liov că nu vrea să spună ce a făcut cu cele 19 vase de vin romînesc trimise de Luca Stroici din Moldova la Liov şi date lui spre păstrare, cerînd să se plătească vinul [6]. Cîteva zile mai tîrziu, la 11 februarie, Andrei Piotrowski şi Feodor Czerniesko recunosc faţă de martori că Pavel le-a plătit cele 19 vase de vin ale lui Luca Stroici [7].

Peştele se transportă în cantităţi mari în Polonia; am văzut că numai de la Galaţi se transportă peste 1 000 de care pe an. Uneori peştele trimis spre vînzare se strică în drum şi cumpărătorii cer despăgubiri pentru marfa stricată. Bogdan, armean din Cameniţa, dă în judecată la

---

[1] N. Iorga, *Relaţiile...*, p. 57.
[2] *Ibidem*, p. 58.
[3] Idem, *Studii şi doc.*, XXIII, p. 342, nr. CLVI.
[4] *Ibidem*, p. 384, nr. CCLI.
[5] *Ibidem*, XXIII, p. 386, nr. CCLVIII.
[6] *Ibidem*, p. 408—409, nr. CCCXXIV.
[7] *Ibidem*, p. 410, nr. CCCXXVII.

5 februarie 1587 pe Gherman din Iași, care îi vînduse 3 vase cu morun stricat [1].

Moldova mai trimite în Polonia spre vînzare silitră [2].

Dintre mărfurile importate din Polonia trebuie să menționăm în primul rînd unele metale, arme, stofe, litere pentru tipar etc.

Alexandru Lăpușneanu capătă dreptul de a cumpăra fără a plăti vamă, 100 cîntare de bronz pentru clopote. De aceea, el scrie la 26 august 1558 orășenilor din Liov, rugîndu-i să caute printre negustorii de acolo acest bronz și să-l trimită imediat ce-l vor găsi, iar el le va da banii [3]. Exportul de arme din Polonia era interzis, însă la cererea lui Alexandru se va admite ca de data aceasta să se ducă în Moldova lucrurile comandate de domn [4].

Postavurile cumpărate în Polonia nu sînt toate neapărat de acolo, ci unele sînt aduse de mai departe. La 4 mai 1565 avem un proces între Șaric din Suceava și G. Manczukowicz care luase de la Ioan Duchno 2 bucăți de stofă camelotă, una neagră și una roșie, care îi plăcuseră și nu le-a restituit [5]. Șaric garantase pentru el și îl cheamă acum să dea socoteală.

În timpul domniei lui Vasile Lupu, cînd cultura a cunoscut o mare dezvoltare, s-au adus de la Liov litere pentru tipografie. La 12 ianuarie 1641 Vasile Lupu trimite oameni cu 200 galbeni pentru a cumpăra literele necesare tipografiei lui [6].

Știrile pe care le avem cu privire la relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia sînt mai numeroase pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea decît pentru prima jumătate a secolului al XVII-lea, dar aceasta nu înseamnă că ele nu au continuat. Să nu uităm că de fapt știrile rămase sînt în majoritatea cazurilor relatări ale unor procese între negustori, ceea ce ne permite să afirmăm că probabil în restul perioadei de care ne ocupăm legăturile comerciale au decurs în mod normal și deci nu era nevoie ca ele să fie consemnate în anumite acte. De sigur, dacă ne-ar fi rămas registre vamale care să cuprindă știri zilnice cu privire la comerțul dintre cele două țări în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea — așa cum avem pentru relațiile dintre Țara Romînească și Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea — am fi putut urmări desfășurarea acestui comerț în mod evolutiv și mult mai amănunțit.

*

Cu Transilvania, Moldova a avut strînse legături comerciale, negustorii moldoveni ocupînd, alături de cei munteni, un loc din ce în ce

[1] N. Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, p. 389, nr. CCLXVIII.

[2] Într-o scrisoare a lui Miron Barnowski către breasla stavropighiei din Liov, dată la 12 mai 1627, privitoare la banii ce au nevoie pentru construirea bisericii, se arată că le va da banii ce se vor obține din vînzarea silitrei la Sniatin (Hurmuzaki, supl. II, vol. II, p. 536–537).

[3] Hurmuzaki, supl. II, vol. I, p. 212.

[4] N. Iorga, *Studii și doc.*, XXIII, p. 93, nr. XCVII.

[5] *Ibidem*, p. 345, nr. CLXII. La 3 februarie 1571 Hulub Trofin din Hotin recunoaște o datorie către Colman din Zloczow, pentru 2 coți postav de Swoboda, și un bou cu pete albe pe spate (*ibidem*, p. 355, nr. CLXXXVI).

[6] Hurmuzaki, supl. II, v. III, f. 1, p. 1–2.

mai mare în comerţul transilvănean [1]. De asemenea şi negustorii transilvăneni vin în Moldova pentru a face comerţ. Relaţiile dintre cele două părţi sînt regulate, cu excepţia unor scurte întreruperi, datorate conflictelor politice.

Trecerea negustorilor şi mărfurilor se face prin cele două puncte vamale mai importante: Cîmpulung şi Trotuş.

Din Moldova se exportă în Transilvania şi Ungaria vite şi piei de animale, vin, ceară, peşte, sare, cereale în anumite perioade [2] etc.; iar de acolo se aduc metale, cuie, obiecte meşteşugăreşti speciale pentru nevoile curţii domneşti şi ale boierimii, stofe, cereale în perioadele de foamete etc.

Principalele oraşe cu care se făcea comerţ erau Bistriţa şi Braşovul; Bistriţa avea de multe ori şi un rol intermediar în relaţiile cu celelalte oraşe transilvănene, Ungaria şi Germania.

Relaţiile comerciale cu Transilvania sînt foarte strînse mai ales în timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu. Acesta fiind el singur un mare negustor, trimite la Bistriţa spre vînzare porci şi vite în număr foarte mare. Dar faptul că Alexandru Lăpuşneanu întreţine strînse relaţii comerciale cu Bistriţa nu înseamnă că negustorii moldoveni nu trimit şi ei produsele lor în Transilvania. Corespondenţa rămasă confirmă acest lucru şi constituie încă o dovadă a greşelii făcute de vechia istoriografie care se ocupa aproape exclusiv de relaţiile comerciale întreţinute de domn şi boieri şi lega dezvoltarea relaţiilor comerciale între Moldova şi alte ţări de domnia unuia sau altuia dintre domnii moldoveni, negînd rolul negustorilor moldoveni în dezvoltarea acestora. Cînd analizăm relaţiile comerciale personale ale unui domn — în acest caz Alexandru Lăpuşneanu — atunci o facem în primul rînd în calitatea lui de negustor sau în anumite cazuri cînd e vorba de achiziţionarea unei cantităţi mari de mărfuri fie pentru nevoile curţii domneşti, fie pentru construcţiile făcute în ţară.

După cum am mai spus, Alexandru Lăpuşneanu e un mare negustor de vite. La 24 noiembrie 1552, el scrie la Bistriţa, prin oamenii săi, şi îi roagă să-i ajute şi să-i trimită la locul convenit pentru a vinde acolo porcii trimişi spre vînzare şi a-şi scoate cheltuielile [3]. În 1559, are loc un schimb de scrisori între domn şi bistriţeni în legătură de asemenea cu vînzarea unor porci la Bistriţa [4]. Alexandru Lăpuşneanu, în calitatea lui

---

[1] Am văzut atunci cînd am vorbit de Ţara Romînească, măsurile luate de dietele transilvănene împotriva negustorilor munteni şi moldoveni care acaparau din ce în ce mai mult piaţa transilvăneană, aducînd pagube negustorilor şi meşteşugarilor locali.

[2] Într-o scrisoare a căpitanului Vincenzo Zucconi către Duca de Mantua, din 29 ianuarie 1603. se arată că generalul Basta a cerut lui Ieremia Movilă, prin solia moldovenească venită la el, 300 baniţe de grîu, la preţul cu care se vinde grîul în Moldova. Grîul era necesar pentru potolirea foametei din Transilvania (A. Veress, *Documente*, vol. VII, p. 105—107).

[3] Hurmuzaki, XV_1, p. 489.

[4] La 31 martie 1559, Alexandru Lăpuşneanu scrie bistriţenilor că a trimis la ei pe omul său de încredere, Jitian. cu 120 porci îngrăşaţi. Îi roagă să nu ia vamă pentru aceşti porci şi să caute să i vîndă, dacă se poate, cu un preţ maxim (Hurmuzaki, XV_1, p. 542). La 6 mai, le scrie din nou în legătură cu nişte porci trimişi spre vînzare : din porcii trimişi. 92 s-au risipit şi au fost strînşi din nou; o parte au fost vînduţi, dintre care 25 porci cu 300 ducaţi, rămîn încă 170 porci. Le spune că a trimis 195 porci, pe care în ţară îi putea vinde cu 3 ducaţi unul şi putea lua foarte uşor unul peste altul 300 pfeningi (ceea ce înseamnă că era preferată piaţa

de domn va avea posibilitatea să forțeze pe bistrițeni să-i dea prețul cerut de el, amenințîndu-i cu închiderea drumului comercial. Se pare că pînă la sfîrșit au ajuns la o înțelegere, căci în 1560 Tudor vameș și Marcu armeanul vameșul cel mare al Moldovei scriu bistrițenilor rugîndu-i ca birăul să comunice tuturor negustorilor că pot veni să cumpere sau să vîndă în Moldova și negustorii moldoveni să poată merge la Bistrița să cumpere sau să vîndă [1]. Această deschidere a drumului este binevenită pentru bistrițeni, care aveau nevoie de vite pentru hrană, deoarece la ei carnea era scumpă. Alexandru Lăpușneanu îi invită chiar să vină în Moldova, căci a aflat că la ei „sînt negustori care vor să cumpere boi, întrucît la voi carnea este scumpă" și îi asigură că oamenii lor „vor găsi să cumpere la un preț convenabil". Boii cumpărați vor fi plătiți în bani sau mărfuri, însă domnul atrage atenția bistrițenilor să nu procedeze contrar tuturor drepturilor și să dea numai jumătate din bani pentru vitele cumpărate [2].

Comerțul cu Transilvania continuă și în prima jumătate a secolului al XVII-lea [3].

---

externă, pe de o parte pentru că se putea vinde un număr mai mare de vite, iar pe de altă parte, cu banii luați pe aceste produse se puteau aduce mărfurile care lipseau în Moldova). Le atrage atenția că dacă vor încerca să-l păgubească va fi nevoit să închidă drumul dintre cele două țări și nu va lăsa să treacă nici o vită, nici chiar cele mici — de fapt el profită de calitatea lui de domn pentru a obține maximum de cîștig din vînzarea produselor sale. Alexandru Lăpușneanu le cere ca restul de porci să fie plătiți cu 250 pfeningi, pentru ceilalți 25 vînduți să-i dea 300 pfeningi (*ibid.*, XV_1, p. 544—545). În aceeași zi și secretarul domnului Moldovei scrie bistrițenilor sfătuindu-i să aibă grijă să vîndă porcii la cel mai mare preț ce se poate lua pentru a nu-și atrage dușmănia domnului — care prin autoritatea sa putea să le interzică comerțul cu Moldova, aducîndu-le astfel pagube însemnate (*ibid.*, XV_1, p. 545). Bistrițenii se plîng Izabelei, ceea ce probabil nu convenea lui Alexandru Lăpușneanu, căci la 5 iunie 1559 le amintește într-o scrisoare că ei înșiși l-au rugat să trimită vite de tăiat și porci î grășați pe care îi vor da un preț bun. De aceea le-a trimis 70 boi bine îngrășați pentru tăiat, în schimbul cărora s-au obligat să-i trimită fier, dar pînă acum n-a primit nimic, nici fier nici bani pentru boii lui. Altă dată le-a trimis, tot la cererea lor, 100 porci. A treia oară le-a trimis 195 porci, din care o parte au fost vînduți cu 100 dinari unguerești, o parte cu 80 dinari și o parte cu 70 dinari. Nu le cere altceva, decît banii pentru vitele lui. (*ibid.*, XV_1, p. 546). Pentru a continua comerțul cu bistrițenii — comerț ce îi aduce venituri însemnate — Alexandru Lăpușneanu le scrie la 7 septembrie amintindu-le de prietenia și buna vecinătate ce a existat între ei și toți domnii Moldovei, care au fost înaintea lui și care întotdeauna le-au trimis, la cererea lor, vite de tăiat ieftine, asigurîndu-le trecerea. Nu mai vrea să-și amintească pagubele pe care le-a avut și vrea să trăiască în bună vecinătate cu ei (*ibid.*, XV_1, p. 547—548).

[1] Hurmuzaki, XV_1, p. 552.

[2] 26 septembrie 1560 (*ibid.*, XV_1, p. 554—555).

[3] La 12 mai 1602, Andreas Amend trimite spre vînzare la Bistrița 200 porci, pentru care cere un preț de 3—3 $\frac{1}{2}$ taleri pentru porcii mari, iar cei mici să se vîndă cu 2 taleri— în document e vorba de 2 florini, cred însă că este o greșală de tipar, căci dacă ar fi vorba de florini diferența de preț dintre porcii mici și cei mari ar fi aproape inexistentă și nu ar fi fost nevoie să se fixeze un preț diferit pentru cele două categorii de porci (*ibid.*, XV_2, p. 793). Bistrițenii fac o comandă de pește unui negustor din Suceava și el le scrie la 17 septembrie 1633 ce a făcut pentru a procura acest pește. S-a adresat negustorului Peter care se pricepe la pește, dar n-au putut găsi decît 2 căruțe cu pește. Dintr-o căruță au ales 20 bucăți de morun care costă 4 florini și 40 dinari. De asemeni a cumpărat 100 scrumbii, care costă 100 de pulturaci. Le scrie că i-ar fi servit mai bine, dar nu se găsește altceva nimic — este probabil o perioadă în care peștele se găsește în cantități mai mici în Moldova și nu se pot satisface toate cerințele interne și externe (*ibid.*, p. 993).

Transilvănenii ca şi moldovenii au interes ca între cele două ţări să existe relaţii comerciale, ambele părţi avînd de cîştigat din acest comerţ. Se observă uneori şi o concurenţă între oraşele din Transilvania pentru a obţine comenzi în Moldova. Astfel, Alexandru Lăpuşneanu scrie bistriţenilor că rădvanele făcute la Braşov erau mai bune, după cum a recunoscut şi omul lor, iar o căruţă a costat numai 12 fl., în timp ce bistriţenii cer 15 fl. pentru o căruţă. Ca să nu strice prietenia cu Bistriţa — cu care de fapt Moldova avea relaţii mai strînse — Alexandru Lăpuşneanu îi roagă să facă şi ei căruţe pentru un preţ mai mic, dar totuşi deocamdată le va trimite 15 fl. pentru o căruţă [1].

Chiar dacă unele mărfuri sînt mai ieftine într-un oraş decît în altul comanda este făcută acolo unde interesele comerciale o cer. De fapt, pentru a obţine dreptul de a face comerţ cu Moldova, negustorii transilvăneni vor încerca să cointereseze şi pe domn, trimiţîndu-i fel de fel de daruri [2].

Una din cauzele care împiedică buna desfăşurare a comerţului între Moldova şi Transilvania, provocînd pagube negustorilor moldoveni care merg în Transilvania, este aceea a locurilor de depozit. Numeroase sînt plîngerile braşovenilor împotriva negustorilor din cele două ţări romîneşti, care ocolesc locurile de depozit şi autorităţile transilvănene vor lua măsuri pentru apărarea intereselor braşovenilor [3]. Negustorii moldoveni ocolesc aproape regulat locul de depozit de la Braşov, venind în Transilvania pe drumuri ocolite şi mergînd în alte părţi să-şi desfacă mărfurile, aducînd astfel pagube oraşului. La 18 noiembrie 1570, Zapolya scrie scaunului secuiesc că a aflat, în urma plîngerii oraşului Braşov, că mulţi din cei care vin cu mărfuri din ţările învecinate nu plătesc vigesima braşovenilor, aşa cum se obişnuieşte, din lucrurile aduse pe drumurile directe sau indirecte, ci ocolesc această vigesimă, venind cu mărfuri în Transilvania din Moldova prin părţile secuieşti, pe drumuri ascunse. Le porunceşte ca pe toţi aceia pe care îi vor găsi în părţile secuieşti cu lucruri, ocolind vigesima dreaptă ce se cuvine oraşului Braşov, să-i oprească şi să le ia nu numai vigesima, ci să-i şi pedepsească [4]. Dintr-o altă plîngere a braşovenilor din septembrie 1590, reiese că toţi negustorii care vin cu lucruri şi mărfuri din Moldova, Ţara Romînească şi Polonia în oraşul Braşov trebuie să depună mărfurile lor acolo şi nu pot să le ducă şi să le vîndă în altă parte, sînt însă mulţi, mai ales din Moldova, care vin şi nu ţin seama de locul de depozitare [5].

Se întîmplă uneori, ca din cauza datoriilor unor negustori, autorităţile orăşeneşti din Bistriţa să închidă drumurile. La 19 ianuarie 1594 domnul Moldovei scrie oraşului Bistriţa că din pricina datoriilor unor armeni, bistriţenii au închis drumul mare spre Suceava : „aţi închis dru-

[1] 18 septembrie 1557 (Hurmuzaki, XV_1, p. 528).

[2] Vom da un singur exemplu, deoarece în general darurile şi formele se repetă. La 20 iulie 1558 Alexandru Lăpuşneanu mulţumeşte bistriţenilor pentru vinul, jinblele şi perele trimise (*ibidem*, p. 539—540).

[3] Unele dintre ele le-am văzut atunci cînd am vorbit de comerţul Ţării Romîneşti cu Transilvania şi nu vom reveni asupra lor.

[4] *Ibidem*, XV_1, p. 645.

[5] *Ibidem*, p. 704.

murile acelori negutători de aici, încît neguțătorii nu pot ieși din Suceava". Închiderea drumului s-a făcut fără ca măcar înainte de aceasta bistrițenii să fi trimis o plîngere domnului Moldovei, pe care acesta să nu o fi satisfăcut, de aceea îi roagă să redeschidă drumul pentru a nu pricinui pagube negustorilor moldoveni [1].

În comerțul dintre cele două părți se impun uneori restricții din partea autorităților transilvănene din cauza urcării prețului la anumite produse sau din cauza pagubelor ce ar suferi negustorii și meșteșugarii transilvăneni. De asemenea, nu e voie să se scoată monedă din Transilvania, ci numai mărfuri. Astfel, Gabriel Bathory scrie bistrițenilor să aibă grijă ca negustorii greci să nu scoată din țară monede și piei sălbatice. Le atrage atenția să ia seama la drumul Rodnei și în celelalte părți ca să nu se scoată acele piei și mai ales moneda de orice fel ar fi ea. Dacă negustorii greci își vînd vitele lor pe orice preț, cu acei bani „să-și cumpere de aici alte mărfuri, trebuind să neguțeze cu acelea în Turcia și alte țări". Cine nu va face așa va fi pedepsit cu confiscarea mărfurilor, din care două părți sînt luate de fisc, iar a treia parte de cei care îi prind [2]. La 8 decembrie 1623, contele Bethlen scrie bistrițenilor despre redeschiderea drumului Rodnei, a cărui pază trebuie să-o facă ei și le dă anumite instrucțiuni: „În ce privește exportul de orice fel de vite, afară de cai se poate urma și de aici înainte cu Moldova [3]; caii însă, nimeni să nu încerce a-i scoate din țară. Încă pentru ceara adusă din Moldova și vinderea ei, oricine poate să-și ia pentru trebuințele casnice... Numai să aveți mare grijă, ca nu cumva, trecînd-o peste graniță, să facă negustorie cu ea pentru că prin aceasta Dvs. ați suferi o daună mare. De altfel, este și poruncă... prin care nu se dă voie nimănui să o treacă peste hotare din pricini negustorești și așa dacă ați avea de gînd un astfel de cîștig, ați pierde mult Dvs." [4].

La 1 iunie 1653, bistrițenii primesc aprobarea să exporte grîu și mei în Moldova, dar numai cu condiția să-l vîndă într-un anumit loc stabilit dinainte și care să fie „locus commercii" și să nu umble în sus și în jos prin toată Moldova [5]. Este vorba aci de un fel de loc de depozit asemănător cu cele existente în Transilvania, negustorii străini neputînd vinde decît într-un anumit loc dinainte stabilit și care avea o destinație precisă pentru exercitarea comerțului și nu au dreptul a merge liberi în Moldova.

Orașul Bistrița, cu care Moldova avea cele mai multe legături comerciale, joacă în anumite cazuri un rol de intermediar pentru unele vînzări și cumpărări făcute în Moldova de locuitorii Transilvaniei. Francisc Bogdan, mare cămăraș și Gh. Hidy, întîiul secretar, trimit niște oameni ai

[1] A. Veress, *Documente*, vol. IV, p. 58—59.

[2] 30 aprilie 1618 (Hurmuzaki, XV_2, p. 875—876).

[3] Sînt anumite cazuri cînd se aduc vite în Moldova, mai mult pentru nevoile unor boieri sau ale domnului, care își îmbunătățesc în felul acesta rasa animalelor pe care le au. Dar și acest export sporadic va fi oprit mai tîrziu — în 1625 — căci „peste munții Bistriței au scos un număr însemnat de vite în Moldova pe cărări și drumuri ascunse spre mai mare paguba a majestății sale, în urma cărora vedem cum se ridică prețul vitelor în țară". De aceea, bistrițenii sînt obligați să pună păzitori la drumurile și cărările spre Moldova spre a împiedica ieșirea vitelor din țară (*ibidem*, XV_2, p. 947).

[4] *Ibidem*, p. 934.

[5] *Ibidem*, p. 1217—1218.

lor în Moldova pentru a cumpăra porci. Bistrițenii sînt rugați să le dea oameni care să-i însoțească în Moldova și să-i ajute la cumpărarea lor [1]. Gabriel Bethlen scrie la 24 noiembrie 1614 bistrițenilor „deoarece, fierul care-l trimisesem în Moldova nu l-au putut vinde tot, ci a trebuit să-l lase la Suceava cu preț de 105 fl. de aur, despre care este răvaș la cetățeanul nostru de acolo... vă poruncim... să trimiteți îndată un om credincios în Moldova, care vînzînd fierul acolo, să-i aducă prețul" [2].

Gabriel Mindzenty trimite spre vînzare în Moldova niște lînă, deoarece este lipsă de bani buni în țară și duce mari lipsuri [3]. Un alt nobil, Francisc Liszty, scrie bistrițenilor să-l informeze „dacă nu cumva au venit în orașul dvs. greci din Moldova, negustori de jderi, sau alți astfel de oameni", dacă n-au venit, roagă pe judele de acolo, Martin Budaki, să trimită un om în Moldova, care să cumpere pentru el vreo sută de jderi frumoși, pe care îi va plăti imediat, de asemenea va plăti și omului care se duce să-i cumpere [4].

După cum am văzut, relațiile comerciale dintre Moldova și Transilvania, — cu excepția unor scurte perioade — sînt continue, negustorii transilvăneni se bucură de libertatea de a merge în Moldova, la fel și negustorii moldoveni în Transilvania. Îngrădirile impuse uneori negustorilor moldoveni care vin cu treburi în Transilvania se referă numai la acele cazuri în care se aduc pagube negustorilor și meșteșugarilor transilvăneni. Legăturile comerciale dintre cele două părți sînt avantajoase pentru dezvoltarea lor economică; transilvănenii găsesc în Moldova produse, ca peștele și carnea, la un preț mai scăzut decît la ei, de asemenea moldovenii își procură acolo o serie de produse de care duc lipsă.

Negustorii din ambele țări sînt interesați în menținerea legăturilor comerciale și atunci cînd drumurile se închid ei fac tot posibilul pentru a le redeschide, căci altfel „sărăcesc foarte negutători mulți".

Dar, în afară de aceste relații comerciale propriu-zise, mai observăm că domnii Moldovei, ca și unii proprietari-feudali își trimit oamenii lor în Transilvania ca să cumpere o serie de lucruri pentru uzul lor propriu, care chiar dacă nu îmbracă un aspect comercial sînt totuși încă o dovadă a strînselor legături dintre Moldova și Transilvania [5].

★

Moldova întreține relații comerciale și cu Veneția, exportînd acolo vite, piei de animale, ceară și aducînd stofe scumpe, mătăsuri și alte obiecte de lux.

---

[1] 24 ianuarie 1610 (Hurmuzaki, XV_2, p. 842). La 2 mai 1613, Gabriel Bathory scrie bistrițenilor că a trimis un om al său să cumpere niște vaci și le poruncește să trimită împreună cu omul său niște oameni ai lor care să cumpere „200 de vaci cu viței foarte frumoase și alese, al căror folos să li-l luăm îndată, și pe lîngă ele patru tauri bălani, foarte frumoși și vacile să fie toate bălane" (*ibidem*, p. 875).

[2] Hurmuzaki, XV_2, p. 861.

[3] 22 mai 1628 (*ibidem*, p. 963–964).

[4] 18 februarie 1630 (*ibidem*, p. 980–981).

[5] Vom da aci numai cîteva exemple, actele rămase fiind numeroase. Astfel, Alexandru Lăpușneanu trimite să i se cumpere de la Bistrița, din banii pe care îi are de încasat din vînzarea vinului, 10 vase cu untdelemn de salată și 6 vase mari cu apă de trandafir (*ibidem*, XV_1, p. 558 și 566). Tot el trimite la 9 noiembrie 1564 pe un om al său la Bistrița cu 40 taleri

Moldova fiind interesată în exportul de boi la Veneția, Alexandru Lăpușneanu — în dubla sa calitate de domn și negustor — duce o întreagă corespondență cu dogele Veneției, propunîndu-i să-i trimeată vitele de care are nevoie și pe care le va plăti atît în aur cît și în mărfuri. Prima mențiune despre corespondența lui Alexandru Lăpușneanu cu Veneția o găsim într-o scrisoare a ambasadorului venețian la Constantinopol, din 26 septembrie 1559, care amintește de scrisoarea primită de doge din partea voevodului Moldovei și prin care acesta oferă Republicii un număr de bovine [1]. Dintr-o scrisoare a dogelui din decembrie 1559 reiese că Veneția își procura anual din Moldova 15—20 000 boi [2]. La 15 mai 1560, dogele Veneției scrie lui Alexandru Lăpușneanu mulțumindu-i pentru informațiile date cu privire la exportul de vite din Moldova la Veneția și îl informează că îi va trimite răspunsul său imediat ce se va consulta cu negustorii de vite despre avantagiile și rentabilitatea acestui comerț, deoarece drumul din Moldova la Veneția este nu numai foarte lung și anevoios, dar și periculos [3].

Se pare că răspunsul Veneției este favorabil căci în decembrie 1560 îl găsim pe Alexandru Lăpușneanu în tratative cu un negustor venețian, Iosif de Francisci, căruia îi comunică unde va găsi vitele omul trimis de el[4] și cum se va face plata acestor vite; parte în galbeni unguerești curați, iar parte în stofe de mătase scumpe și bogate [5]. Mărfurile destinate domnului vor fi scutite de vamă și numai pentru cele destinate boierilor se va da vamă. Totodată îl înștiințează că a obținut de la regele Ungariei trecere liberă și sigură pentru negustorii care duc vitele din Moldova la Veneția [6]. Deci, Moldova folosește pentru comerțul cu Veneția și drumul pe uscat, care trece prin Ungaria și Austria.

Un alt drum merge pe mare, după cum reiese din documentul din 7 octombrie 1584. La această dată, domnul Moldovei scrie bailului Veneției la Constantinopol despre nedreptatea făcută unui negustor moldovean de către guvernatorul venețian din insula Cerigo, care i-a sechestrat un trans-

ă-i cumpere un cojoc sau vestă din fire amestecate albe și negre. Mai trimite 15 taleri din care 10 taleri pentru mazăre și 5 talere pentru ulei. (*ibidem*, XV_1, p. 609—610). Șoltuzul și pîrgarii din Suceava trimit la Bistrița în 1623 un om al lor pentru a cumpăra, la cererea domnului, seu (*ibidem*, XV_2, p. 931—932). Partenie egumenul de la Voroneț trimite pe popa Mihai să schimbe grîu cu 200 coți pînză ce-i trebuie pentru cămășile călugărilor (*ibidem*, XV_2, p. 1015 și *Doc. Bistriței*, vol. I, p. 55—56, nr. LXXII).

[1] C. Esarcu, *Documente istorice descoperite în arhivele Italiei*. Buc., 1878, p. 13. Două luni mai tîrziu, în noiembrie, bailul Marin di Cavali raportează dogelui că un florentin i un venețian s-au dus la domnul Moldovei, propuindu-i achiziționarea unui mare număr de boi, pe care să-i ducă spre vînzare în Germania, dar domnul nu a încheiat nici o tranzacție cu ei, pînă nu primește răspunsul dogelui în legătură cu propunerea de a-i trimite boi (Hurmuzaki, VIII, p. 87). Se vede deci că Veneția avea prioritate cînd era vorba de exportul de vite, deoarece și relațiile comerciale erau mai vechi și mai frecvente decît cu Germania.

[2] C. Esarcu, *op. cit.*, p. 13.

[3] Idem, *Documente istorice descoperite în arhivele din Veneția*, în „Rev. pentru ist. arh. i fil"., an. I (1883), v. II, f. I, p. 141.

[4] Omul trimis de negustorul venețian este așteptat în Moldova la 23 aprilie (de sf. Gheorghe), dată la care va găsi toate vitele de tăiat de la toate tîrgurile de graniță, deoarece domnul a dat poruncă tuturor acelora care au vite să dea vitele ce le au pentru vînzare negustorilor de vite din tîrgurile de margine spre ușurarea comerțului.

[5] Mărfurile cerute sînt: carmasiu, damasc, atlas, diferite catifele, postav etc.

[6] Hurmuzaki, VIII, p. 88—89.

port de piei de bou şi alte materii brute. Negustorul moldovean, în cazul acesta Simeon marele vameş al Moldovei, trimite în Italia un vas încărcat cu 12 000 piei de animale, ceară, lînă şi alte mărfuri, care urmau să fie vîndute acolo, iar în schimb trebuia să cumpere mărfuri italieneşti necesare curţii domneşti. Vasul, încărcat cu mărfuri moldoveneşti plecă din Galaţi, trecu Bosforul, dar la ieşirea din M. Egee a fost prins de furtună şi aruncat pe insula Cerigo. Guvernatorul veneţian de acolo îi confiscă marfa şi luă a treia parte din încărcătură, spre paguba vameşului moldovean.

Petru Şchiopul cere bailului veneţian să intervină la Veneţia să se restituie negustorului moldovean mărfurile confiscate, spre a nu fi păgubit, mai ales că nici pe coasta turcească, unde putea fi oprit şi i se puteau confisca o parte din mărfuri, dacă nu chiar toate, vasul n-a suferit nici o pagubă materială [1]. Aceasta este încă o dovadă că turcii, pe baza monopolului existent, puteau confisca orice mărfuri din ţările romîne exportate în alte părţi decît la Constantinopol, fără ca negustorii respectivi să se poată opune, împiedecînd în felul acesta buna desfăşurare şi intensificarea comerţului extern.

Cu toată existenţa monopolului turcesc în Moldova, comerţul cu Veneţia continuă şi în secolul al XVII-lea. La începutul secolului, italianul Paul Minio propune cumpărarea de cai în Moldova pentru nevoile Veneţiei. Drumul ce urma să-l ia aceşti cai este tot pe uscat, dar de data aceasta nu prin Ungaria, ci prin Peninsula Balcanică pînă la Spalato, iar de acolo la Veneţia. Drumul dura cca 15 zile.

Într-un memoriu din jurul anului 1630 se arată localităţile unde trebuie să se oprească cirezile cu boi în drumul spre Veneţia, pentru ca să găsească păşuni şi locuri de odihnă, cîte zile de drum sînt de la o localitate la alta [2] precum şi ceea ce trebuia să se plătească în aceste localităţi. Se observă că la graniţa Moldovei nu se plăteşte nimic, începînd să se plătească numai de la graniţa Ţării Romîneşti, cîte 10 solidi pentru un bou, iar la Dunăre, se plăteşte turcilor cîte 25 solidi de un bou, pentru trecerea apei şi aşa mai departe pînă în statele Republicii [3].

Două treimi din animalele cumpărate aparţin domnului Moldovei, iar o parte se cumpără de la diferiţi locuitori ai acestei ţări. Pentru animalele cumpărate de la domn negustorii nu au nici o cheltuială pînă la graniţă, oprirea şi hrana lor se face pe păşunile de la marginea drumului, aparţinînd domniei — aşa se şi explică în parte de ce negustorii străini preferă să cumpere de la domn şi numai după aceia de la alţi negustori de vite — iar treimea cumpărată de la ceilalţi locuitori ai ţării este dusă pe cheltuiala negustorilor care cumpără [4].

---

[1] C. Esarcu, *Documente inedite despre Romînia*, în „Columna lui Traian", an. V (1874), nr. 9, p. 239.

[2] Aşa de exemplu de la Suceava la Tîrgovişte drumul durează 16 zile şi transportul boilor nu costă nimic, deoarece pe marginea drumului sînt păşuni bogate şi adăposturi. De la Tîrgovişte se merge pînă la Dunăre, unde e administraţia turcească, pe un drum care durează cca. 20 de zile, se trece Dunărea şi se merge prin peninsula Balcanică pînă la destinaţie.

[3] De la Dunăre pînă la Veneţia se plătesc în total cca 81 solidi de un bou la toate vămile, plus alte cheltuieli.

[4] Hurmuzaki, IV_2, p. 93—94.

Bineînțeles, în afară de acest schimb comercial, domnii Moldovei trimit la Veneția oameni de ai lor pentru diverse cumpărături personale [1].

★

Dacă despre relațiile cu Transilvania, Polonia și Veneția se poate spune că ele erau permanente, nu același lucru putem vorbi de relațiile comerciale directe pe care le întreține Moldova, cu alte țări.

Legăturile Moldovei cu Germania sînt întreținute mai mult prin intermediul orașelor din Transilvania și Polonia, dar avem știri și despre unele legături directe, întreținute însă mai mult de domn. Astfel, Alexandru Lăpușneanu întreține relații comerciale cu Albert, ducele Prusiei, care îi cere să-i trimită iarbă turcească din Moldova [2]. Cum nu i-o poate procura, domnul îi propune să-i trimită în schimb, eventual și pe credit, cai, boi, vaci turcești [3]; pentru care cere coifuri, platoșe, hamuri, cămăși de zale etc. [4].

După cum scrie Gratiani în relatările sale, în Germania se exportă și vite pentru tăiat.

O mențiune despre existența unor legături cu Germania avem și din anul 1603, cînd Ieremia Movilă roagă pe bistrițeni să ajute pe omul său trimis la Cluj, la Ioan Dorohoș, ca să-i cumpere niște vite din țara Nemțească, și care va trece prin orașul lor [5].

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în timpul domniei lui Petru Șchiopul, Moldova intră în relații comerciale directe cu Anglia și se încheie chiar un tratat comercial la 27 august 1588, prin intermediul lui William Harborne, ambasadorul englez la Constantinopol [6]. Prin acest tratat se prevede că negustorii englezi pot veni să facă, în mod liber, comerț în Moldova, plătind însă vama domnească „de la fiecare lucru în preț de una sută de galbeni să ni deie trei''. Tratatul încheiat de Petru Șchiopul n-a avut însă urmări în desfășurarea mai departe a comerțului extern moldovenesc, căci nu cunoaștem după această dată nici o mențiune despre existența unor relații comerciale directe între Moldova și Anglia. Dacă astfel de relații comerciale au existat, ele s-au făcut cu siguranță numai prin intermediul orașelor poloneze.

---

[1] La 9 mai 1562, Despot Vodă scrie lui Maximilian cerîndu-i un pașaport pentru un om al său, italian, pe care-l trimite în Italia după cumpărături (A. Veress, *Documente*, vol. I, p. 212). La 11 aprilie 1649, Vasile Lupu cere ca omul său, care merge la Veneția pentru cumpărături, să nu plătească nici un fel de vamă în imperiul austriac, așa cum plătesc negustorii (*ibidem*, vol. X, p. 215).

[2] Alexandru Lăpușneanu îl informează că nu va putea să-i trimită iarba turcească, deoarece nu există nici un om în Moldova care să se pricepă la cumpărarea ei (N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. XXIII, p. 70—71, nr. LXXXIV).

[3] La 20 mai 1560 Alexandru Lăpușneanu scrie lui Albert ducele Prusiei că i-a procurat cele 100 vaci turcești cerute de el. Vacile au fost alese din cele mai bune. Dacă dorește îi mai poate trimite încă 50 de vaci și eventual și niște tauri turcești (*ibidem*, p. 82—83, nr. XCII).

[4] Memorial din 1561 în care se menționează comanda făcută de Alexandru Lăpușneanu pentru nevoile curții sale : o șea cu harnașamentul de catifea și hamuri, o cingătoare, 30 cămăși de zale, 30 perechi cizme de paradă, 100 coifuri etc. Se specifică cheltuielile de transport, drumul durînd cca. 6 săptămîni (*ibidem*, p. 84—89, nr. XCIII).

[5] Hurmuzaki, XV_2, p. 805.

[6] Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. IV, p. 394—396; Hurmuzaki, III_1, p. 108.

Relațiile comerciale cu Rusia sînt mai puțin cunoscute pînă în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan, care încheie în 1656 primul tratat comercial dintre Moldova și Rusia. Totuși aceste relații comerciale au existat și înainte după cum ne arată documentele. Moldova exportă în Rusia carne, vin și sare [1] și aduce de acolo blănuri scumpe și fildeș. La 22 mai 1560 sultanul scrie hanului tătăresc, poruncindu-i să ajute pe moldovenii care merg la Moscova pentru treburi și care trec prin ținuturile tătărești. El arată că înainte negustorii moldoveni se duceau la Moscova — de unde cumpărau „blănuri de samur și zibelină", precum și „dinți de pește" (fildeș)—prin Polonia, dar acum sînt împiedicați și caută un nou drum prin ținutul tătăresc [2].

Sprijinul acordat în acest caz de sultan se datorește în primul rînd faptului că Poarta era interesată ca Moldova să-și procure cît mai multe blănuri scumpe, trimiterea de blănuri la Constantinopol fiind una din obligațiile domnilor romîni.

Dar despre relațiile cu Rusia avem și alte știri. Negustorul Drăgan pleacă cu 500 fl. aur la Moscova pentru a cumpăra acolo piei de zibelină și dinți de pește; de asemeni i se mai schimbă în aur 1000 fl. După aceea el pleacă în Polonia unde este închis și Alexandru Lăpușneanu intervine pe lîngă nepotul regelui Poloniei, ca acesta să ceară eliberarea lui Drăgan și să i se permită să se reîntoarcă în Moldova cu banii și lucrurile lui [3]. De observat că sumele cu care pleacă negustorul moldovean la Moscova sînt destul de mari, ceea ce presupune un schimb însemnat între cele două părți. Un alt negustor moldovean, Nicolae Pogoniadis, din tîrgul București[4], pleacă în 1595 de la Iași la Moscova cu banii săi proprii pentru a cumpăra mărfuri, printre care piei de zibelină. El rămîne un timp la Moscova, apoi pleacă cu aceste mărfuri la Liov, unde, mai mulți negustori greci din Iași depun mărturie că Pogoniadis este un om înstărit, care face negoț cu banii săi proprii, iar mărfurile cu care a venit la Liov sînt mărfurile lui [5].

Toate aceste documente privind relațiile negustorilor moldoveni cu Moscova și Kiev, ca și relațiile personale ale domnilor Moldovei, și mai ales ale lui Vasile Lupu, cu aceste orașe, ne dovedesc o dată mai mult că relațiile comerciale dintre Rusia și Moldova au existat și înainte de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, iar tratatul comercial încheiat de Gheorghe Ștefan nu a fost ceva întîmplător, ci dictat de necesități și care de fapt confirma o stare de lucruri deja existentă.

*

Urmărind desfășurarea comerțului extern în Țara Romînească și Moldova, putem spune că rolul negustorilor locali crește din ce în ce mai mult, importanța lor se resimte mai ales în legăturile cu Transilvania, unde autoritățile trebuie să ia chiar o serie de măsuri pentru a nu stînjeni activitatea negustorilor transilvăneni. Din documentele rămase reiese că legă-

[1] Care încărcate cu sare mergeau de la ocnele de sare din Moldova la Umovo în Ucraina, scrie în 1650 Johan Mayer în descrierea călătoriei prin Moldova (trad. la Inst. de istorie după textul publicat în „Balcania", 1940, p. 375).

[2] Acad. R.P.R., I/35, f. turc. (trad. la Inst. de istorie).

[3] 9 septembrie 1562 (A. Veress, *Documente*, vol. I, p. 226—227).

[4] Și în Moldova există un mic tîrgușor cu numele de București.

[5] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. XXIII, p. 443—444, nr. CCCLXXXI.

turile comerciale cu diferite țări nu sînt întreținute numai de domni, considerați de vechea istoriografie ca singurii care fac comerț extern, alături de negustorii străini. Relațiile comerciale cu una sau alta din aceste țări nu depind numai de domnul respectiv. Numeroși sînt negustorii munteni sau moldoveni care au afaceri comerciale fie în Transilvania, fie în Polonia, Rusia și chiar Veneția.

Întărirea dominației otomane n-a însemnat ruperea legăturilor comerciale cu celelalte țări, ci numai o oarecare încetinire. Dovadă sînt încercările sultanilor de a opri acest comerț și a canaliza întregul export prin cele două țări romînești spre Constantinopol, dar acest lucru nu reușește și relațiile comerciale externe vor continua și mai departe.

III. COMERȚUL DE TRANZIT

Paralel cu comerțul extern se desfășoară în Moldova și Țara Romînească și un comerț de tranzit. De cele mai multe ori acei care se ocupă cu importul și exportul de mărfuri se ocupă în același timp și cu acest comerț de tranzit. Prin Țara Romînească trec spre Transilvania și Ungaria o serie de mărfuri cunoscute sub numele de „mărfuri turcești", care sînt aduse fie de negustori din imperiul turcesc, fie chiar de negustori munteni. În Moldova, circulația aceasta a mărfurilor străine, în special a vinului de Candia și Malvasia, este mai intensă. Principalul drum comercial care străbate Moldova trece prin Bîrlad, Iași, Galați și leagă M. Neagră, pe unde vin corăbii din diferite țări, cu Polonia și Rusia ; în afară de acest drum principal, mai sînt și alte drumuri în țară care leagă Ungaria și Transilvania de M. Neagră sau de Polonia și Rusia. Acestea sînt drumurile folosite de obicei de negustorii străini pentru a merge cu mărfurile lor. Ei vor folosi și alte drumuri dar, numai în cazuri excepționale — tulburări interne, războaie etc. La 16 iulie 1590 un cretan, negustor din Liov, prezintă scrisori de liberă trecere pentru niște negustori greci din Candia, supuși venețieni. În document se spune că ei n-au putut merge pe drumul obișnuit din Moldova și Grecia, deoarece li s-a părut periculos date fiind tulburările din Țara Romînească și Turcia. Ei pornesc spre casă prin Polonia Mică, Imperiu și Veneția[1].

*

Desfășurarea comerțului extern ca și a celui de tranzit va duce la dezvoltarea cărăușiei, în primul rînd în Moldova. Cărăușii moldoveni sînt aceia care transportă în cea mai mare parte mărfurile destinate orașelor din Polonia și Constantinopolului. Cărăușii sînt organizați, formează asociații în care intră mai mulți cărăuși, fac transporturile în comun și sînt solidari în acțiunile lor. La începutul secolului al XVII-lea îi găsim constituiți în bresle, avînd în fruntea lor un vătaf de cărăuși [2].

[1] N. Iorga, *Relațiile comerciale cu Lembergul*, p. 90.

[2] Într-un zapis din 25 decembrie 1610 găsim printre martori și pe „Toader vătaf de cărăuși". (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, p. 340). Aceasta este prima mențiune despre un vătaf de cărăuși și presupune că începuturile organizării în breaslă sînt mai vechi, cel puțin din a doua jumătate a secolului al XVI-lea ; așa încît știrile pe care le găsim din această perioadă și care vorbesc de tovărășiile de cărăuși indică începutul organizării lor, primele forme ale unei bresle de cărăuși.

Importanța cărăușilor moldoveni crește mereu, ei sînt angajați pentru a transporta mărfuri nu numai de negustorii moldoveni, ci și de cei din afară, din Liov, Constantinopol și alte orașe. De fapt transportul pe drumurile Moldovei se face de către cărăușii moldoveni și în unele cazuri de cei din Liov, însă condițiile în care se încheie contractele de cărăușie sînt aceleași.

Între negustori și cărăuși se încheiau contracte de cărăușie prin care se stabilea : mărfurile ce urmau să fie transportate, greutatea lor — cînd era vorba de vin sau untdelemn, numărul vaselor, — costul transportului și condițiile în care urma să se facă acest transport, cine însoțea căruțele, cîte zile se va sta în fiecare oraș, cît timp trebuie să aștepte cărăușii în orașele respective, cine plătea pagubele suferite pe drum, vama și alte cheltuieli ivite în drum. Costul transportului era calculat după cantitatea mărfurilor transportate și distanța străbătută [1]. O parte din sumă se plătea la plecare, iar restul la sosirea în orașul unde trebuiau duse mărfurile ; dacă la înapoiere negustorul sau negustorii care încheiaseră contractul nu aveau alte mărfuri pe care să le aducă, atunci plăteau o anumită sumă în plus ca despăgubire și cărăușii, după ce au așteptat un număr de zile dinainte stabilite prin contract, puteau lua mărfurile altor negustori.

Contractele încheiate între negustori și cărăuși cuprindeau aceleași clauze, indiferent dacă era vorba de cărăuși moldoveni sau străini. Vom da ca exemplu două contracte de cărăușie, unul încheiat de niște cărăuși moldoveni și unul de cărăuși din Liov. La 9 mai 1570 Frangulea cărăuș din Suceava se înțelege cu Haim Cohen și Avram Moses, evrei din Constantinopol, pentru transportul pînă la Constantinopol a 52 cîntare, fără 2 pietre, de diferite mărfuri—încărcarea mărfurilor se face probabil la Liov — primind pentru fiecare cîntar 4 fl. și 15 groși ; iar la înapoiere se vor aduce de la Constantinopol la Liov 20 cîntare, diferite mărfuri, tot pentru aceiași negustori. Dacă la înapoiere vor avea mai multe mărfuri, decît 20 cîntare, ei îl vor anunța pe cărăuș a doua zi după sosirea lui la Constantinopol, dacă vor avea mai puține mărfuri, atunci a treia zi, el se va putea înțelege și cu alți negustori și să accepte să le transporte marfa. Pentru cele 20 cîntare, cărăușul va aștepta la Constantinopol 2 săptămîni și va primi de la cei doi negustori tot 4 fl. și 15 groși pentru fiecare cîntar [2].

Al doilea contract este încheiat la 16 ianuarie 1571 între același negustor din Constantinopol, Haim Cohen, de data aceasta cu mai mulți cărăuși din Liov, ca să-i transporte 65 cîntare mărfuri pînă la Chilia, cu căruțele și caii lor. Pentru fiecare cîntar va plăti $2\frac{1}{2}$ fl. De la Chilia la Liov le va da alte mărfuri și le va plăti la fel. Dacă nu va avea alte mărfuri, va plăti 15 groși în plus. Va plăti, de asemeni, vama pentru mărfuri și căruțe la trecere, în Turcia, Moldova, Polonia și Rusia. În Rusia, pentru căruțe și cai vor plăti cărăușii.

---

[1] E greu de stabilit care era prețul unui transport, căci în contractele pe care le avem prețul variază. O singură știre din 1640 menționează că transportul cu căruța costă în Moldova 4 taleri pentru un drum de trei mile, dar nu se precizează dacă e vorba de transportul unei persoane sau de acel al unor mărfuri (Taszycki, *Relația asupra soliei lui Woiciech Miaskowski*, în P.P. Panaitescu, *Călători poloni în țările romîne*, p. 45—52).

[2] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. XXIII, p. 352—353, nr. CLXXX.

Plata pentru transport se va face jumătate la Liov și jumătate în Moldova. În Chilia vor aștepta 5 zile pentru încărcarea mărfurilor, dacă vor sta mai mult negustorul le va plăti hrana pentru ei și pentru cai [1]. În ambele cazuri, atunci cînd trec prin imperiul turcesc, căruțele vor fi însoțite de oameni ai negustorilor și vor trebui să se oprească sîmbăta să facă un popas.

Celelalte contracte încheiate între negustori și cărăuși pe care le avem nu cuprind toate datele — așa cum a fost cazul mai sus — totuși credem că ele s-au încheiat în aceleași condițiuni [2].

*

De obicei transportul mărfurilor pe distanțe mai mari se face în caravane — este cunoscută caravana Constantinopolului — în felul acesta se poate face și mai bine paza mărfurilor. Nu totdeauna însă contractele încheiate se respectă și au loc procese, între negustori și cărăuși, fiecare încercînd să dovedească că are dreptate.

Ionuț și Stan cărăuși din Iași, împreună cu tovarășii lor, transportă pentru Avram Gambais, negustor evreu din Constantinopol, 14 căruțe încărcate cu vin de Malvasia, de la Reni la Iași. Cum negustorul nu le plătește transportul, cărăușii îl dau în judecată la 1 septembrie 1587 și prin împuternicitul lor la proces, Simon Kinost, arată că s-au înțeles să transporte vinul în 14 căruțe, fiecare căruță fiind încărcată cu 3 vase, iar costul transportului a fost socotit la 9 taleri de fiecare căruță, în total 126 taleri [3]. A doua zi, negustorul Avram Gambais dovedește că a plătit transportul, aducînd ca dovadă și o scrisoare în care se arată că plata s-a făcut parte în boi la Liov, iar parte în bani la Reni și Iași. Dovada este găsită insuficientă și se decide jurămîntul [4].

Negustorii invocă de multe ori pretextul că mărfurile transportate nu le aparțin și deci nu trebuie să plătească pentru transport. Indiferent însă ale cui erau mărfurile, răspunzător era cel ce semnase contractul. În 1583, Lupu căruțaș din Iași dă în judecată pe Sinan turcul, negustor din Silistra, deoarece i-a adus mărfuri în acest oraș din Moldova și nu i-a plătit

[1] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. XXIII, p. 353—354, nr. CLXXXIII.

[2] La 27 noiembrie 1572, cărăuși se înțeleg să ducă cca 100 cîntare de mărfuri pentru Perani Galanthis italian, la Iași, pentru 1 fl. și 15 groși de fiecare cîntar. Vor aștepta în Iași trei zile (N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. XXIII, p. 356, nr. CXCIII). În iunie 1573, Ivan Furfath și Skripka, cărăuși din Roman, recunosc că s-au înțeles cu Gheorghe Kores grec din Constantinopol să-i ducă mărfuri pentru 9 taleri și 24 $\frac{1}{2}$ groși (*ibidem*, p. 357, nr. CXCVI). La 16 octombrie 1573, Ivan Wartiris, armean din Iași, cărăuș, se îndatorează a-i duce lui Nachman Thor un întar cu 4 fl. pînă la Adrianopol. Marfa urma probabil să fie încărcată în Polonia, căci se menționează trecerea prin Camenița (*ibidem*, p. 358, nr. CC). Ignat Waskoboinik, Stoian Bylina și Ivan Pribeagul, cărăuși din Iași, se înțeleg cu Leonard Berschanac, grec din Hotin, să-i transporte 25 vase cu vin de Malvasia, pentru suma de 8 fl. și 22 $\frac{1}{2}$ groși (*ibidem*, p. 398, nr. CCXCVII). La 22 iunie 1601 Gh. Condolea, cretan și Lascari Pragiota din Constantinopol încheie un contract cu niște cărăuși pentru Malvasia adusă de pe malul Dunării prin Moldova. Este amintit orașul Iași — pe unde trec de fapt aproape toate mărfurile tranzitate prin Moldova (*ibidem*, p. 453, nr. CCCCXV).

[3] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. XXIII, p. 394, nr, CCLXXXV.

[4] *Ibidem*, p. 394—395, nr. CCLXXXVI.

transportul. Sinan arată însă că mărfurile aduse nu erau ale lui, ci ale unui alt negustor, Kemal turcul, din Rusciuc, care a murit la Liov. Cărăuşul se obligă în faţa judecătorilor să dovedească că el încheiase acest contract cu Sinan [1].

Procesele aveau loc şi dacă nu se respecta termenul stabilit în contract pentru staţionarea în unele oraşe şi una dintre părţi suferea pagube. Astfel, la 5 ianuarie 1599 avem un proces între cărăuşi şi Theodor Amorosi şi Cosma de Campis, greci veniţi la Liov, pentru daunele pe care le-au avut cu vinul de Malvasia în trecere prin Cernăuţi şi Sniatin, unde au stat mai mult decît era prevăzut [2].

Avram Gambais, negustor din Constantinopol, întreţine relaţii comerciale regulate cu Moldova şi Polonia şi încheie numeroase contracte cu cărăuşii moldoveni pentru transportul mărfurilor. În drum — după cum era şi normal — se produc unele stricăciuni mărfurilor transportate şi negustorul va da în judecată pe cărăuşii care făceau transportul pentru a-i plăti pagubele ce le avusese [3].

*

Comerţul de tranzit prin Moldova se face prin intermediul negustorilor moldoveni, poloni şi cei din imperiul turcesc. Mărfurile care trec prin Moldova sînt vinul, untdelemnul, „mărfurile turceşti'', stofe şi mătăsuri scumpe, blănuri etc. O parte din aceste mărfuri rămîn însă în ţară, fiind cumpărate de domn şi boieri, de aceea e destul de greu să facem o delimitare precisă între comerţul extern şi cel de tranzit.

Ştirile rămase cu privire la comerţul de tranzit sînt destul de puţin numeroase şi le găsim în relatările unor călători sau în actele privind unele procese între negustori sau între negustori şi cărăuşi.

La 8 februarie 1599, avem procesul unui armean din Suceava împotriva unui evreu care nu-i plătise 11 piei turceşti numite săftian (piele roşie pentru ciubote) [4]. Dintr-un act din 23 martie 1588, reiese că Sima Warsi, vameşul Moldovei — care era în acelaşi timp un mare negustor, cu întinse relaţii comerciale în Polonia, insulele greceşti şi Italia — a încheiat la Iaşi, la 14 octombrie 1586, un contract cu Ianaki, negustor din Moldova,

---

[1] N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. XXIII, p. 373, nr. CCXXVIII.

[2] *Ibidem*, p. 450, nr. CCCCII. Cîteva zile mai tîrziu, probabil ca urmare a procesului ce a avut loc, i se confiscă lui Onciu, pentru Campis, 11 cai şi 2 căruţe (*ibidem*, nr. CCCCIV).

[3] La 3 ianuarie 1586, Toma şi Telega din Iaşi recunosc că au făcut o pagubă lui Avram, din Constantinopol, spărgîndu-i trei vase de vin de Malvasia (N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. XXIII, p. 384, nr. CCXLIX). Altă dată — la <2 septembrie 1587> — Avram acuză pe Ionuţ că prin neglijenţa lui vasele cu untdelemn pe care le transporta s-au spart şi evaluează paguba la cca. 60 fl. Acuzatul arată că nu şie cum s-au stricat vasele, probabil din cauza zdruncinării căruţelor. Ionuţ fusese odată iertat pentru această pagubă — dar din cauză că el îl dă în judecată pe negustor că nu i-ar fi plătit un transport de vin de Malvasia — negustorul îl dă din nou în judecată, cerînd despăgubiri, dar pînă la sfîrşit renunţă (*ibidem*, p. 395—396, nr. CCLXXXVII).

[4] N. Iorga, *Studii şi doc.*, vol. XXIII. p. 451, nr. CCCCVIII. La 8 decembrie 1597, un negustor grec din Suceava scrie cancelarului Poloniei, Ioan Zamoyski, rugîndu-l să-i amîne un proces pe care îl avea cu un oarecare Ferenţ, în faţa tribunalului civil din Zamóśc, pentru un butoi şi jumătate de vin unguresc. Cere această amînare pentru a putea să-şi termine treburile pe care le are în Moldova, cu cîteva persoane, pentru suma de 3 500 fl. (Hurmuzaki, supl. II, vol. I, p. 440).

pentru livrarea a 200 vase de vin de Malvasia. Ianachi plătește o parte din sumă, dînd lui Sima 8.000 taleri vechi [1].

Cantitatea de mărfuri trecută prin Moldova trebuie să fi fost destul de mare — cel puțin pentru unele dintre ele — și aducea venituri însemnate atît domniei, cît și celor care se ocupau cu transportul lor. Iată ce spune la 19 septembrie 1578 Nicola Barbarigo, bailul Veneției la Constantinopol, despre vinul grecesc de Candia ce este transportat în Polonia, prin Moldova: „În fiecare an vin la Constantinopol 1000—1200 pînă la 1500 vase cu vin de Candia. Cea mai mare parte din acest vin, aproape două treimi, este descărcat la Chilia și dus cu căruțe prin Moldova, pînă în Polonia.

Domnul Moldovei, prin intermediul căruia este dus vinul, ia vamă 4 țechini de vas, ceea ce înseamnă 3 000 țechini pe an, în afară de ceea ce cîștigă supușii săi cu cărăușia, cîștig care se ridică la 6—7000 țechini pe an" [2].

Cu toate că pentru prima jumătate a secolului al XVII-lea singurele mențiuni rămase sînt acelea care amintesc că mărfurile ce merg de la Constantinopol în Polonia trec prin Galați, Iași și Bîrlad [3], totuși chiar numai și aceste știri ne confirmă că în perioada respectivă comerțul de tranzit continuă. Din cauza cheltuielilor mari pe care le au, unii negustori care merg la Moscova vor încerca să-și găsească un alt drum mai scurt. Văzînd că în felul acesta veniturile încasate din vamă scad, Vasile Lupu va folosi tot felul de mijloace pentru a-i obliga să treacă din nou prin Moldova [4].

*

Pentru Țara Romînească, știrile în legătură cu comerțul de tranzit sînt mult mai puțin numeroase decît pentru Moldova; însă putem afirma că toți acei negustori din imperiul turcesc care merg în Transilvania și duc acolo mărfuri cunoscute sub numele de „mărfuri turcești", nu pot duce aceste mărfuri decît trecînd prin Țara Romînească. La fel și negustorii munteni care se ocupă cu comerțul extern, cînd merg cu treburi în Transilvania, duc cu ei nu numai produse din Țara Romînească ci și unele din aceste „mărfuri turcești" pe care le cumpără de la cei veniți cu corăbiile pe Dunăre și Marea Neagră și le duc în Transilvania.

O știre din prima jumătate a secolului al XVII-lea ne informează despre comerțul de tranzit exercitat de negustorii munteni: „Scris-am noi neguțătorii din Tîrgoviște la ai noștri cinstiți... la toți domnii di această cetate de Sibiu... De asta vă rugăm să avem slobozie deaca vom veni cu povara în cetatea domnii voastre, voi să ni luați vama și să ne țăneți în cetate în trei zile, de aici să ne sloboziți să ieșim din cetate în țara măriei lui craiul să ne vendem marfa. Să nu ascultați domnia voastră de doi-trei boltoși ce opresc neguțătorii și nece-l cumpără, nece-l lasă să iasă afară

[1] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. XXIII, p. 398—399, nr. CCC.

[2] A. Veress, *Documente*, vol. II, p. 159—160.

[3] N. Barsi, *op. cit.*, p. 298; Baksici, *op. cit.*, p. 106; *Codex Bandinus*, p. 201.

[4] Miron Costin descrie astfel aceste încercări ale lui Vasile Lupu: „Se prilejise înainte de aceste începuturi o treabă de care învățase Vasile vodă pre serdariul să gătedze niști stiaguri de slujitori, să hie gata și cîndu i-ar da știre să purceadă cu o seamă de oameni la cîmpi, peste Nistru, că-și deschisease cale neguțitorii greci carii îmblă la Moscu pentru soboli, pre la Tighina, pentru greul vămii și făcea scădere vămii aice în țară. Ce puseasă gîndu Vasilie vodă să-i sparie di pe acela drum peste cîmpi" (M. Costin, *op. cit.*, p. 134).

să-şi vînză negoţul. Ci de veţi face aşa să ne sloboziţi să ieşim să ne vendem negoţul în ţara mării lui craiul, voi să faceţi carte cu jurămînt să ne trimeteţi, noi să venim toţi cu marhă multă di in ţara turcească, de la Ţarigrad. Aşa să ştiţi cum vom face dobîndă cetăţii într-un anu de 20 000 florinţi"[1]. Din acest document se desprind mai multe lucruri . În primul rînd, Sibiul fiind loc de depozit negustorii trebuie să stea în oraş minimum trei zile, în care timp locuitorii de acolo pot cumpăra tot ce au nevoie, după care timp ei sînt liberi să meargă ori unde vor prin Transilvania şi Ungaria cu mărfurile lor să le vîndă — se întîmplă însă şi abuzuri şi negustorii sînt ţinuţi în oraş peste timpul fixat şi nici nu li se cumpără mărfurile nici nu sînt lăsaţi să plece cu ele, suferind astfel pierderi. În al doilea rînd, volumul mărfurilor aduse de negustorii din Tîrgovişte este foarte mare, dacă numai din aducerea mărfurilor turceşti oraşul Sibiu poate scoate un venit de 20 000 florinţi. Dacă numai la Sibiu se aduce o atare cantitate de mărfuri prin intermediul oraşelor din Ţara Romînească, şi cum cu siguranţă că şi în alte oraşe din Transilvania se aduc astfel de mărfuri, putem spune că şi în Ţara Romînească comerţul de tranzit joacă un rol destul de însemnat în dezvoltarea în general a comerţului ţării, cu toate că aci traficul e mai scăzut ca în Moldova.

IV. VĂMI

Libera circulaţie a mărfurilor este împiedicată de existenţa vămilor de la margine şi a celor interne. Vămile aduc însă venituri importante celor ce le stăpînesc şi în primul rînd domniei care încasează veniturile vămilor de la margine. Aşa se şi explică în parte şi interesul pe care îl acordă domnii Ţării Romîneşti şi Moldovei dezvoltării comerţului, sprijinul pe care îl dau negustorilor în relaţiile lor comerciale externe[2].

Se ştie că la punctele de trecere aflate la marginea ţării se găsesc şi punctele vamale, unde toţi acei care vin şi pleacă cu mărfuri trebuie să plătească vamă, fie că sînt negustori din ţară, fie că sînt străini. Vama este luată de obicei de domn, care o încasează prin oamenii săi, dar sînt cazuri în care domnia cedează o parte sau toată vama în favoarea unor mănăstiri, alteori domnul arendează vama unor boieri sau unor mari negustori — aceasta se întîmplă mai ales în Moldova — şi care dau în schimb domnului o sumă de bani.

În Ţara Romînească nu avem cazuri de arendare a vămilor, aci aproape toate vămile de la hotar sînt împărţite între domn şi mănăstiri.

---

[1] Publicat de T. G. Bulat în „ Revista istorică", an. XII (1926), nr. 7—9, p. 217—218, după originalul aflat la muzeul Brukenthal din Sibiu.

[2] Importanţa vămilor pentru domnie reiese şi din faptul că în primele legiuiri scrise („Pravilele împărăteşti" în Moldova şi „Îndreptarea legii" în Ţara Romînească) există un capitol special cu privire la vămi : se specifică cine plăteşte vama, pedepsele ce se vor aplica celor care ocolesc punctele de vamă, sustrăgîndu-se în felul acesta de la plata vămii cuvenite. În acelaşi timp se arată şi cum vor fi pedepsiţi acei vameşi care caută să ia o vamă mai mare decît cea obişnuită. Nimeni nu are voie să perceapă o nouă vamă pentru mărfuri — în afara celor stabilite — decît domnul.

Printre mănăstirile care iau vamă sînt Tismana, Cozia, Cotmeana, Arnota, Glavacioc.

Mănăstirii Tismana i se întărește la 26 martie <1570> vama de la Vîlcan „și să ia vama și din marfa turcească și din toate" [1]. În actul de întărire al acestei vămi, din 9 aprilie 1607, se specifică că i se întărește jumătate din vama de la scala de la Vîlcan, la trecerea peste munte [2]. Deci prin acest punct trec nu numai mărfurile aduse de peste Dunăre, ci și cele care vin și merg în Transilvania. Mănăstirea Tismana mai stăpînește și jumătate din vama de la Calafat [3]. Mănăstirile Cozia și Cotmeana stăpînesc vama de la Cîineni [4], iar în timpul domniei lui Matei Basarab se face o nouă împărțire a veniturilor acestei vămi. O parte a vămii este a mănăstirii Cozia, o parte a mănăstirii Arnota, iar a treia parte este domnească [5].

La 6 octombrie 1587, Mihnea Turcitul întărește mănăstirii Glavacioc jumătatea din vama Prahovei, „cît este cumpărătură de la Brașov". Jumătate din vama încasată aci „care trece de peste munte" o împarte cu mănăstirea Snagov. Pentru a mări veniturile încasate de mănăstire de la această vamă, domnul le încuviințează „dacă călugării se vor învoi de a lor voie cu schilerii Prahovei — care încasează pentru domnie cealaltă jumătate de vamă din mărfurile care vin de la Brașov, precum și vama din mărfurile de peste Dunăre — să amestice și vama de peste Dunăre, cît este umpărătura turcească, cu vama de la Brașov, iar călugării... să aibă din totă vama a treia parte, iar vameșii două părți" [6]. În felul acesta prin amestecul celor două vămi, cantitatea de mărfuri trecută prin acest punct este mai mare și deci și veniturile încasate sînt mai mari.

Vama este plătită de toți acei care trec cu mărfuri, excepție făcînd numai produsele aduse pentru nevoile curții domnești sau pentru acei care capătă scutire de vamă din partea domniei. Întărind mănăstirii Tismana vama de la Vîlcan, Alexandru cel Rău specifică și cine trebuie să dea vamă „...fiecare om să plătească vama care îi este dreaptă, tot ce li se cuvine și nimeni din slugile domniei mele sau din dregătorii domniei mele să nu fie scutiți și nici un sebeșan de peste munte, nici din altă parte, fie din orice parte va fi, ci fiecare om să-și plătească vama..." [7]. Nu știm exact care erau veniturile încasate din aceste vămi, deoarece nu ni s-au păstrat tarife vamale complete, care să ne arate ce mărfuri se scoteau sau se aduceau în țară, în ce cantitate și cît se încasa pentru fiecare în parte. Pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea avem două documente, care ne arată într-o oarecare măsură cam ce mărfuri aveau o circulație mai mare și cît

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 350. Jumătate din această vamă va fi încasată de mănăstirea Tismana și în prima jumătate a secolului XVII (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 112—113; vol. IV, p. 105 și 368; Arh. St. Buc., *m-rea Tismana*, LXIV/12 și XCII/13, orig. slav).

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 255.

[3] 8 ianuarie <1560—1564> (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 110).

[4] 20 aprilie 1556 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 42).

[5] Arh. St. Buc., *Peceți*, 53, orig. slav.

[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V, p. 331—332. Actul este întărit și la 9 ianuarie 1593 (*ibidem*, vol. VI, p. 61—62).

[7] 28 mai 1593 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 73).

se plătea vamă pentru ele, însă aceste date nu le putem generaliza şi nici nu putem trage o concluzie definitivă privind veniturile vămilor. Astfel, la vama de la Calafat se ia în septembrie 1568 de la un cal — 6 aspri; de la un bou — 3 aspri; de la o vacă — 2 aspri; de la 2 oi — 1 aspru; de la un sac cu grîu — 2 aspri; de la 100 bolovani cu sare — 3 aspri; de la un butoi cu vin — 10 aspri[1].

Tariful vamal al mărfurilor trecute în 1552 prin punctele de sub administraţia vamală din Sibiu este următorul:

De un cal	dinari	12
De o iapă	d.	12
De un cal turcesc	d.	50
De un bou	d.	10
De unul neîngrăşat	d.	2
De la 100 porci		1 porc
De la fiecare 3 capre sau oi	d.	2
De un car încărcat cu peşte morun	d.	16
De o încărcătură de crap	d.	12
De o încărcătură de ştiucă	d.	8
De o încărcătură de peşte somn	d.	8

De o sută bucăţi pînză mai lungă numită în mod obişnuit giulgiu, 4 bucăţi.
De o sută bucăţi aceeaşi pînză, ceva mai scurtă, 5 bucăţi.
De o sută litri mătase, 3 litri.
De o sută coţi taffotă, 3 coţi.
De o majă piper, ghimber, cuişoare, orez, tămîie, 6 libre.
De la toate mărfurile nenumite se ia întotdeauna vigesima.
De la mărfurile din care nu se poate lua vigesima, atunci se plăteşte în bani acolo unde această marfă se va vinde[2].

Este greu de spus cît se ia vamă, din cele două tarife prezentate mai sus reiese că în anumite cazuri este vorba de 3%, în alte cazuri mai mult sau mai puţin. Cred că vama se ia în funcţie de felul mărfii şi de calitate. În orice caz vameşii au grijă ca nici o marfă să nu poată fi sustrasă de la plata vămii, şi chiar uneori iau o vamă mai mare ca cea stabilită, producînd pagube negustorilor, iar domnia este nevoită să intervină pentru a restabili vechile obiceiuri. Pătraşcu cel Bun scrie judeţului din Braşov: „mi-ai vorbit domnia ta de vameşul care păzeşte la scală, că nu ia vamă dreaptă, cum a fost mai înainte, după vechiul aşezămînt, ci asupreşte pe săraci. Deci în ceasul în care mi-a sosit cartea domniei tale trimes-am cărţile domniei mele la scală şi peste tot pe unde se ţin vameşii zicîndu-le să ia vamă după vechiul aşezămînt. Şi dacă se vor mai plînge şi alţi săraci la domnia ta iute să-mi dai de ştire..."[3].

Se întîmplă şi cazuri în care cei care încasează vama să-şi însuşească veniturile încasate. La 30 iunie 1637, Matei Basarab scrie pîrcălabilor de la

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 287.
[2] Hurmuzaki, II_5, p. 3—4. Acest tarif nu priveşte însă numai mărfurile aduse din Ţara Romînească în Transilvania, ci şi unele mărfuri tranzitate prin ţară, spre oraşele transilvănene.
[3] I. Bogdan, *Documente şi regeste*, p. 195—196.

Tîrgul-Jiu că s-au plîns călugării de la mănăstirea Tismana „cum nu le dați vama ce iaste venitul mănăstirii de la oamenii care vin cu povară den țeara Ungurească aicea în țeara domniei mele și de aicea carii trec în țeara Ungurească" și le poruncește să dea mănăstirii jumătate din vamă cum este obiceiul [1].

Dar vama nu se plătește numai la intrarea în țară sau la ieșire, ci atît cei care se ocupă cu comerțul extern sau de tranzit [2], cît și cei care desfășoară o activitate comercială pe piața internă, trebuie să plătească vamă atît prin locurile pe unde trec, la vaduri, la poduri, pe unele moșii feudale, la trecerea prin tîrguri și orașe, cît și în locurile unde își desfac mărfurile spre vînzare.

Dacă negustorii trebuie să plătească vamă ori pe unde trec și în locurile unde cumpără sau își desfac mărfurile, nu același lucru se poate spune despre mănăstirile interesate în schimbul de mărfuri. Acestea se bucură de o serie de privilegii care contribuie la cointeresarea lor în activitatea comercială, dar în același timp constituie o piedică în dezvoltarea comerțului în general. Astfel, mănăstirii Nucet i se întărește la 27 iulie 1630 privilegiul „ca să fie... în pace și slobodă de vamă de către toți pîrcălabii din orașul... Tîrgoviște, ori ce va vinde sfînta mănăstire în bazar, ori grîu, ori vite sau alte bucate, tot să fie în pace și slobodă ...[3].

Și unii particulari obțin scutire de vamă pentru mărfurile lor. Așa de exemplu, la 4 decembrie 1644, Matei Basarab scutește pe băiașii de la Baia de Aramă de vama de aramă la toate vadurile. De asemenea, sînt scutite de vamă toate bucatele ce le vor aduce ei de peste Dunăre sau de peste munte în orice vad sau la orice scală pe unde vor trece [4].

Veniturile vămilor interne sînt încasate de cei pe moșiile cărora trec mărfurile și de domnie în locurile unde se desfac mărfurile, dacă este vorba de orașe, vama fiind încasată în aceste locuri de pîrcălabi. Domnul cedează în unele cazuri veniturile încasate din tîrguri unor mănăstiri. Astfel, mănăstirea Argeș va stăpîni vama tîrgului din orașul Argeș [5]. Matei Basarab, reclădind mănăstirea Cîmpulung, îi dăruiește la 10 aprilie 1647, „vama și părcălăbia tîrgului, dentr-același oraș din Cîmpulung cu tot venitul către aciasta și păhărnicia iarăș într-acelaș oraș, deci și vama zborului ce se face într-acelaș oraș în toți anii, în zioa de sf. Ilie" [6]. Deoarece tîrgul anual avea loc lîngă mănăstire și ca o compensație pentru oră-

---

[1] Arh. St. Buc., *m-rea Tismana*, XCI/12, orig. rom.

[2] Aceștia vor plăti vamă și în afară, în locurile pe unde trec, acolo unde își desfac mărfurile sau cumpără mărfuri. Sînt scutite de vamă numai mărfurile aduse pentru nevoile domniei, cum este cazul mărfurilor comandate de Mihai Viteazul la Veneția și cele cumpărate pentru Matei Basarab la Viena și Nüremberg.

[3] Arh. St. Buc., *m-rea Nucet*, XX/14, orig. slav.

[4] Acad. R.P.R., XLIII/67, orig. rom.

[5] Mănăstirea Argeș va stăpîni vama tîrgului din orașul Argeș încă de la început, de la întemeierea mănăstirii, dar primele mențiuni documentare apar în timpul domniei lui Mihai Viteazul. În timpul domniei lui Constantin Șerban însă, în urma presiunii exercitate de orășeni care luptă pentru apărarea intereselor lor, domnul va trebui să le acorde acestora a treia parte din vamă. Această încercare a orășenilor de a lua o parte din vama orașului oglindește creșterea importanței orășenilor și lupta pe care aceștia o duc pentru apărarea intereselor lor.

[6] Acad. R.P.R., CLIX/4, orig. rom.

şeni, care din această cauză îşi pierdeau vechile lor privilegii, domnul le scuteşte de vamă „de acolia de în tîrg", vor da însă mănăstirii „den carele de peşte de un car oc. 5 şi sîmbătă carnea şi limbile" [1].

★

În Moldova vama de intrare şi ieşire din ţară este încasată de domnie fie direct prin vameşii săi, fie că este dată în arendă unor negustori sau unor boieri, mari negustori ei înşişi.

Arendarea vămilor se face anual, noul an începînd de obicei la 15 august, la amiază, după cum ne dovedeşte un document din <aprilie 1593>. La acea dată mai mulţi boieri moldoveni mărturisesc că „vama ţărăi Moldovei pururea să înceapă dentru august 15 dzile şi să ţine prespre anu. Iară pănî în intra august 15 dzile, pănă supt amiadzăzi şi mai mult niciun vameş nu poate a o cumpăra fără de un anu" [2]. Acest sistem de arendare a vămilor se va practica pînă tîrziu în secolul al XVIII-lea.

Vameşii care luau în arendă vama trebuiau să plătească domnului o anumită sumă de bani, pe care apoi o scoteau din vămile încasate. Se întîmplă însă cazuri în care domnul era scos înainte de terminarea anului vamal, iar cel care ia vama trebuie să plătească din nou noului domn toată arenda, fiind în felul acesta păgubit. Aşa s-a întîmplat şi cu Nevridis care fusese mare vameş al Moldovei în timpul domniei lui Iancu Sasul. Domnul îi ceruse lui Nevridis să-i facă o cutie de argint foarte scumpă, a cărei valoare trebuia să şi-o scoată apoi din arenda vămilor pe anul 1582—1583. Iancu Sasul fiind însă scos în septembrie 1582, Nicoară a avut vama numai puţin timp, de la 15 august, deci cca. două săptămîni din noul an, iar cînd veni noul domn, Petru Şchiopul, Nevridis fu silit să dea toată arenda de 40 000 taleri [3].

Se întîmplă şi cazuri în care vameşii nu reuşesc să-şi plătească toată arenda pînă la încheierea anului şi atunci cei care sînt numiţi la începutul noului an trebuie să dea şi datoriile rămase.

Nu ştim cît trebuiau să dea vameşii arendă pentru vamă. Din exemplul de mai sus am văzut că în timpul lui Petru Şchiopul arenda era de 40 000 taleri. Într-o relatare din 1632 se spune că întreaga vamă a Moldovei

---

[1] De fapt aceasta înseamnă o încălcare a vechilor drepturi ale orăşenilor din Cîmpulung, care fuseseră scutiţi „de vama pîrcălabilor de oraş, măcar ce vor vrea să vînză sau să cumpere tot să nu dea nimic vamă, cum a fost obiceiul lor", după cum reiese din documentele din 7 mai 1615, 12 aprilie 1636 şi 3 mai 1646 (*Magazinul istoric*..., vol. V, p. 331, 336—337, 344). În acesta din urmă se specifică chiar „să fie în pace... de vama pîrcălabilor de oraş şi de vama pitarilor de la sborul sf. Ilie orice ar vrea să vînză sau ce vor avea să cumpere sau cal sau bou sau oaie sau pături sau peşte, veri ce, tot să nu aibă a lua de la dînşii vamă...", ca după numai un an, în 1647, să le ştirbească o parte din aceste drepturi, obligîndu-i să dea vamă din peşte şi sîmbăta limbile de vacă de la scaunele de carne—adică un fel de taxă pentru tăierea şi vinderea cărnii. Orăşenii nemulţumiţi de ştirbirea privilegiilor lor, care îngreuiază desfăşurarea comerţului în oraş, vor refuza să dea vamă şi din această cauză vor avea numeroase procese cu mănăstirea Cîmpulung în faţa divanului domnesc, procese ce vor continua şi în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, p. 76—77.

[3] N. Iorga, *Relaţiile*..., p. 73—74.

se vinde vameșilor pe 35 sau 40 mii de scuzi [1]. Acestea sînt singurele știri pe care le avem în această problemă.

*

Dintre marii vameși ai Moldovei, mai cunoscuți sînt Constantin Corniact, Nicoresi, Nevridis și Sima Warsi. Ei au fost vameși în timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu și au fost în același timp și mari negustori cu întinse relații comerciale în Polonia, Italia și imperiul turcesc. Unii dintre ei se vor muta mai tîrziu în Polonia unde vor continua să facă comerț.

În anii 1589—1591 găsim de asemenea mai mulți vameși. Tot din scrisoarea din <aprilie 1593> reiese că de la 15 august 1589 — 15 august 1590 au fost vameși Alexe și Manea. „Și di aciia atunce, den august 15 au început a ținia vama Dominecă și cu Giva. Și au ținut prespre acel an pănă la august 15, carele au fost în 1591 de ai. Și după că au dat lor vama, Dominecă și Giva în doai, trei luni, au însoțit cătră sine pre Manea grecul. Și într-acela anu ce au ținut ei vama, fost-au pace prespre toată vremia și dia s-au înplut anul vamei lor, august 15, domniia sa Pătru vodă au eșit den țară, august 19, în ai 1591... Dominecă de Giordzu, fiind în locul său însuși cu sine și Luțiian de Raguza în locul Givei și Jupan în locul Manei, fiind toți de bună voie lăsați și aleși, după eșitul lui Petru... străns-au toate rămășițele sale de vamă...”. În unele cazuri puteau fi în același timp doi sau chiar trei vameși, care se asociau și strîngeau împreună vama, împărțindu-și între ei veniturile încasate și fiind solidari la plata arendei.

Vameșii puneau la vamă oamenii lor de încredere care strîngeau vămile și țineau registrele de vamă unde se treceau zilnic toate încasările făcute. Dacă în apropiere de vamă erau și locurile unde aveau loc iarmaroacele de graniță, atunci vameșii erau aceia care strîngeau și vama tîrgului. Așa era cazul la Hotin unde era și punct vamal și tîrg, vama în amîndouă cazurile fiind încasată de același vameș. Dintr-o știre fragmentară rămasă în legătură cu vama din acest loc putem vedea cam ce venituri se strîngeau la o astfel de vamă. Este cazul cu „Izvodul ce s-a scris de ce a luat vameșul în Hotin, 1592 august 15, cînd a luat Andrei vama”, unde se arată pe zile ce venituri se încasează :

„În ziua de 21 august la cel dintîi tîrg am luat taleri 503.
21 august la același tîrg 400.
31 august, de la un evreu 100 taleri.
4 septembrie, la tîrg zloți de aur 270.
La același 49 tal.
11 septembrie, la tîrg, zloți de aur, 148.
La același 6 tal.
17 septembrie, la tîrg zloți de aur 286.
La același tal. 50.
20 septembrie, de la caravana Constantinopolului, zloți de aur 404...
De la iarmaroc 3453” [2].

---

[1] Relațiune asupra Moldovei făcută de Paolo Bonnici, franciscan, care a locuit acolo mai mult de 9 ani, trad. la Inst. de ist. după textul publicat în *Dipl. Ital.*, vol. II, p. 333.
[2] N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. XXIII, p. 424—425.

Vedem că în registru s-au trecut pe rînd toate încasările fie că e vorba de vama tîrgului, fie că e vorba de cea de trecere, încasările făcîndu-se împreună. Din cifrele date mai sus reiese că încasările erau destul de importante ceea ce și explică de fapt de ce unii erau interesați să obțină arendarea vămii și dece și arenzile erau așa de mari. Vameșii puteau destul de ușor să-și scoată cheltuielile și chiar un însemnat profit pe deasupra. De fapt de multe ori ei luau vămi mult mai mari decît cele obișnuite, săvîrșind multe abuzuri, care cereau intervenția domnului.

Alexandru Lăpușneanu interzice vameșilor să ia o vamă mai mare decît se obișnuia [1]. La 22 decembrie ‹1601›, vornicul de Cîmpulung scrie bistrițenilor „de rîndul acestei vămi c-au venit alți vameși de au mai scumpit. Deci ne rugăm... ca să faceți bine printru voia voastră să faceți o carte la domnia sa la vodă să u lase cum au fost și nainte vreme... că de nu o vor lăsa să fie ca nnainte multu val să va face" [2].

Vama la intrarea și ieșirea din țară trebuia plătită de toți acei care se ocupau cu comerțul extern sau de tranzit și veniturile încasate erau destul de însemnate. Nu avem date care să ne înfățișeze un tablou exact al sumelor încasate, numai unele știri fragmentare din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Bailul Veneției la Constantinopol scrie în raportul său din 19 septembrie 1578 că domnul Moldovei încasează vamă de la vinul de Candia transportat în Polonia 3 000 țechini pe an [3].

La Cernăuți „se află vama cea mare a voevodului moldovean, care aduce în fiecare an mai bine de o sută de mii de florini", scrie în 1587 E. Gyulafi [4]. Într-o cronică anonimă din același an se spune că domnul Moldovei încasează din vama mărfurilor 80 000 taleri [5].

Pentru Țara Romînească ne lipsesc și aceste știri fragmentare, dar cu siguranță că și acolo veniturile vămilor sînt însemnate, constituind o parte destul de mare din veniturile domniei.

Greutatea vămilor este suportată în primul rînd de negustori — de aceea se și explică de ce caută ei să ocolească drumurile obișnuite, sustrăgîndu-se în felul acesta de la plata vămii — mărfurile domniei ca și ale unor proprietari-feudali fiind scutite de orice fel de vamă atît la intrarea în țară cît și în afara țării [6].

---

[1] Hurmuzaki, XV_1, p. 523 și 597.

[2] *Ibidem*, XV_2, p. 786. Și Ștefan Tomșa, la 19 mai 1612, dă poruncă vameșilor să nu ia vamă mai mare decît era în vechime, pentru a da posibilitate negustorilor să vină în țară să facă negoț (*ibidem*, p. 853).

[3] A. Veress, *Documente*, vol. II, p. 159—160.

[4] E. Gyulafi, *op. cit.*, p. 15.

[5] Descrierea anonimă a Moldovei din 1587, publicată de I. Filitti în *Arhivele Vaticanului*, Buc., 1914, p. II, p. 43—48.

[6] Sigismund, regele Poloniei, dă voie lui Alexandru Lăpușneanu, la 12 aprilie 1558, să cumpere 100 cîntare de cupru pentru clopote și să le ducă în Moldova fără să plătească nici o taxă sau vamă (N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. XXIII, p. 343, nr. CLVII). La 27 aprilie 1585, Petru Șchiopul scrie brașovenilor pentru carele și trăsurile comandate la Brașov de vameșul din Trotuș pentru nevoile domniei, rugîndu-i să fie scutiți de vamă, fiind lucruri domnești. (Arh. St. Brașov, *Fronius* I, nr. 340, orig. magh.). La 11 aprilie 1649, Vasile Lupu scrie lui Mihai d'Asquier rugîndu-l să-i înlesnească omului său drumul prin imperiul austriac, ca să nu plătească vamă așa cum plătesc negustorii, deoarece se duce la Veneția pentru cumpărături

Și în interiorul țării negustorii sînt aceia care plătesc vamă — excepție fac numai negustorii străini care cumpără mărfuri de la domn și sînt scutiți de orice fel de cheltuială pînă la granița Moldovei — mănăstirile bucurîndu-se de o serie de privilegii. La 19 septembrie 1597 Ieremia Movilă întărește mănăstirii lui Ialco de lîngă Suceava vechiul drept ca „acei oameni ai mănăstirii să aibă slobozenie... fără nici o piedică să umble cu oale și cu sare sau după pește sau dacă vor umbla cu marfă vie sau moartă sau cu ce au, să se poată folosi vînzînd și cumpărînd prin tîrguri și prin sate și pretutindeni în toată țara noastră, iar vamă nicăeri să nu aibă a da" [1].

Veniturile vămilor din anumite orașe sînt încasate de mănăstiri. Mănăstirea Bistrița încasează veniturile din vama cea mică de la Bacău [2]; iar mănăstirea Trei Ierarhi din Iași ia vamă de la carele care intrau și ieșeau din Iași cu marfă [3].

Lipsa de știri concrete mai amănunțite despre vămile din țările romîne nu ne permit o discuție mai largă asupra a ceea ce înseamnă aceste vămi pentru dezvoltarea comerțului. În orice caz ele au constituit o piedică în dezvoltarea comerțului și au încetinit formarea unei piețe interne bine închegate și puternice.

V. NEGUSTORII

Prin negustori nu înțelegem numai pe aceia care au ca singură ocupație comerțul, ci pe toți aceia care se îndeletnicesc cu schimbul comercial, chiar dacă aceasta nu constituie singura lor preocupare — cum ar fi de exemplu domnul, proprietarii-feudali, țăranii, meșteșugarii.

În acest capitol ne vom ocupa de fiecare în parte.

*

Domnii țărilor romîne, avînd nevoie din ce în ce mai mult de bani pentru a-și satisface propriile lor interese și pentru a putea face față cerin-

(A. Veress, *Documente*, vol. X, p. 215). Unii proprietari-feudali se bucură de scutire de vamă în țară și în anumite cazuri și în Transilvania. La 22 mai 1610 Constantin Movilă poruncește vameșilor de la tîrgul Trotuș să lase în pace să nu turbure „pentru vamă niște marfă care trece din țara Ungurească" pentru mănăstirea Bistrița (Arh. St. Buc., *m-rea Tazlău*, VIII/12, orig. slav). Un boier moldovean, Gheorghiță Septelici, are dreptul, la 20 septembrie 1646, să cumpere 100 boi în Ungaria și 100 în Transilvania și poate trece cei 200 boi în Moldova fără vreo plată a vămii sau trigesimei (Hurmuzaki, XV_2, p. 1156–1157).

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, p. 180. Și alte mănăstiri capătă scutiri de vamă dar numai pentru cumpărarea sau vînzarea anumitor produse, nu pentru întreaga activitate comercială desfășurată în țară. Mănăstirea Tazlău are dreptul de a merge cu o majă de pește „să fie în sfînta mănăstire și nicăieri să nu aibă a da vamă nici mică nici mare, nici pentru brodină să nu plătească nicăeri, ci să fie slobozi (*ibidem*, p. 301). Și mănăstirii Voroneți se dă un act asemănător la 22 martie 1608, însă pentru două maje de pește (*ibidem*, A, XVII, vol. II, p. 148).

[2] Mănăstirea Bistrița păstrează dreptul de a lua vamă „de la toți negutătorii și de la toate carăle ce trec pe acolo (Bacău)" în toată perioada de care ne ocupăm, după cum reiese din documentele din 21 august 1582 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, p. 191), <9 decembrie 1607–10 noiembrie 1611> (*ibidem*, XVII, vol. II, p. 134–135) 15 ianuarie 1612 (*ibidem*, vol. III, p. 47), 2 septembrie 1633 (Acad. R.P.R., DCXI/36, orig. slav) și 28 martie 1640 (Arh. St. Buc., *m-rea Bistrița*, I/15, trad. rom.).

[3] Arh. St. Buc., *ms.* 579, f. 81–81 v., copie rom.

ţelor din ce în ce mai mari ale Porţii, caută tot felul de mijloace pentru a-şi mări veniturile. Unul din aceste mijloace este şi acel al comerţului, participînd ei înşişi în calitate de negustori la diverse tranzacţii comerciale. Domnul este avantajat în calitatea lui de negustor, deoarece, pe de o parte, el nu plăteşte nici un fel de vamă nici în ţară nici în afară; iar pe de altă parte în calitatea lui de domn, el poate forţa pe cei veniţi în ţară să cumpere diverse mărfuri să le ia numai de la el sau în primul rînd de la el şi cu preţul fixat de el, ameninţînd că în caz contrar va închide drumurile comerciale, oprind orice fel de comerţ.

Printre domnii ţărilor romîne care fac comerţ pe cont propriu, cel mai activ este Alexandru Lăpuşneanu. Acesta trimite spre vînzare, prin oamenii săi de încredere, un număr mare de porci îngrăşaţi şi boi de negoţ, proveniţi de pe proprietăţile lui sau strînşi din ţară, pe pieţele din Transilvania, Polonia şi alte ţări. O parte din boii trimişi spre vînzare vor fi vînduţi şi în iarmaroacele de la marginea ţării, unde se strîng toate vitele din ţară şi unde vin negustorii din toate părţile pentru a le cumpăra [1].

În acelaşi timp Alexandru Lăpuşneanu este preocupat şi de găsirea de noi debuşeuri pentru desfacerea produselor moldovene aparţinînd atît lui personal cît şi celorlalţi locuitori ai Moldovei, dînd astfel un nou impuls dezvoltării comerţului în Moldova.

De fapt, aproape toţi domnii Moldovei şi Ţării Romîneşti interesaţi în dezvoltarea comercială a ţărilor lor vor fi în acelaşi timp şi negustori. Exemplul lui Alexandru Lăpuşneanu va fi urmat şi de alţi domni ca Petru Şchiopul, Iancu Sasul, Ieremia Movilă, Miron Barnowski sau Vasile Lupu. Toţi aceşti domni aduc şi ei pe piaţă spre vînzare anumite produse — în special vite — dar niciunul nu va duce o activitate asemănătoare cu aceea a lui Alexandru Lăpuşneanu. Unii domni vor începe chiar ca negustori. Astfel, Gh. Duca, care „era de moşie de la Rumele din ţara Grecească şi de copil mic viindu aice în ţară, în zilele lui Vasile Vodă, au fost la dugheană la abăgerie" [2], ajunge boier tot în timpul domniei lui Vasile Lupu iar mai tîrziu va deveni domn al Moldovei.

Şi în Ţara Romînească acei domni care au avut preocupări comerciale înainte de a veni la domnie, vor continua să se ocupe de comerţ şi după aceea. Printre aceştia sînt: Petru Cercel, Mihnea Turcitul, Mihai Viteazul, care întreţin relaţii comerciale cu Italia, Germania, Austria. Numărul boilor duşi spre vînzare în Germania şi Austria de Mihai Viteazul este destul de mare, dacă la un moment dat el are de încasat o sumă de 60 000 fl. în contul acestora.

★

Alături de domn, şi proprietarii-feudali (mănăstirile şi boierii) încep să fie interesaţi în producţia de marfă-bani şi apar pe piaţă în calitate de negustori.

Mănăstirile din Ţara Romînească şi Moldova au cunoscut o activitate comercială destul de intensă, sprijinită şi de domnie prin acordarea

[1] Am văzut atunci cînd am vorbit de comerţul extern numeroasele scrisori ale lui Alexandru Lăpuşneanu care amintesc de relaţiile lui personale de comerţ cu oraşele din Transilvania şi cu negustorii polonezi.

[2] M. Kogălniceanu, *Cronicile Romîniei*, vol. III, p. 5.

a numeroase privilegii. Ele sînt mari deținătoare de prăvălii, stînjenind astfel într-o oarecare măsură dezvoltarea prăvăliilor stăpînite de orășeni.

Una din cele mai mari deținătoare de prăvălii este mănăstirea Radu-Vodă din București. Numai printr-un singur act, din 5 ianuarie 1587, domnia îi întărește 13 prăvălii [1]; din acte ulterioare rezultă că această mănăstire stăpînea — pînă la mijlocul secolului al XVII-lea — în București cca 35 prăvălii, așezate toate în centrul comercial al orașului, în apropiere de curtea domnească. Și alte mănăstiri din Țara Romînească, cum sînt Colentina, Stănești etc., stăpînesc un număr destul de mare de prăvălii în București și în alte orașe [2].

În aceste prăvălii mănăstirile își desfăceau produsele agricole și meșteșugărești de pe domeniile lor. În afară de acest comerț stabil, făcut în prăvălii sau pe piața orașelor în zilele de tîrg, unele mănăstiri practică și comerțul ambulant mergînd din loc în loc cu mărfurile lor.

Mănăstirile folosesc pentru deservirea prăvăliilor sau în comerțul ambulant pe poslușnicii lor, care locuiau lîngă mănăstire și erau scutiți de orice obligații față de domnie, urmînd să lucreze numai pentru mănăstire.

Mănăstirile din Moldova și Țara Romînească se bucură de o serie de privilegii care vin în sprijinul activității lor comerciale. Așa de exemplu mănăstirea Nucet este scutită, la 27 iulie 1630 „ca să fie în pace și slobodă de vamă de către toți pîrcălabii din orașul... Tîrgoviște, orice va vinde sfînta mănăstire în bazar, ori grîu, ori vite, sau alte bucate, tot să fie în pace și slobodă... pentru că această mănăstire alt venit din altă parte n-a avut, fără numai s-a ținut și s-a hrănit cu bazarul în orașul... Tîrgoviște" [3]. Biserica lui Ghiorma banul din București capătă scutire de galbenul de fum, pentru prăvăliile pe care le are în București „cînd dau ughi celelalte prăvălii din altă parte" [4]. Mănăstirii lui Ialco de lîngă Suceava i se întărește la 19 septembrie 1597 vechiul drept „ca acei oameni ai mănăstirii să aibă slobozenie... fără nici o piedică să umble cu oale și cu sare sau după pește sau dacă vor umbla cu marfă vie sau moartă sau cu ce au, să se poată folosi vînzînd și cumpărînd prin tîrguri și prin sate și pretutindeni în toată țara noastră, iar vamă nicăieri să nu aibă a da" [5].

Uneori mănăstirile capătă scutire de vamă pentru mărfurile pe care le vînd și le cumpără și pe piața externă, în Transilvania sau Polonia. Toate aceste privilegii de care se bucură mănăstirile constituie o serioasă piedică în dezvoltarea comerțului, mănăstirile fiind avantajate în detrimentul negustorilor propriu-ziși, care nu pot să-și desfășoare activitatea în mod liber.

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V, p. 275—276. Aceste prăvălii îi sînt din nou întărite și la 4 aprilie 1623 (*ibidem*, XVII, vol. IV, p. 239—241).

[2] În 1593, Alexandru cel Rău întărește mănăstirii Stănești 6 prăvălii la Craiova (*ibidem*, XVI, vol. VI, p. 63). La 18 noiembrie 1614 Radu Mihnea întărește mănăstirii Colentina 11 prăvălii în București (*ibidem*, XVII, vol. II, p. 334—335).

[3] Arh. St. Buc., *m-rea Nucet*, XX/14, orig. slav.

[4] 7 martie 1632 (loc. cit., *m-rile Bradu, Hanul Greci, Codreni*, I/2 orig. slav).

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, p. 180. Mănăstirea Voroneț capătă scutire pentru carele de pește pe care le cumpără lîngă Dunăre pentru nevoile mănăstirii. Miron Barnowski dăruiește casa sa proprie cu pivniță de piatră din Suceava mitropoliei de acolo și dă voie ca în această casă să se vîndă vin, rachiu și altele, fără să plătească deseatină și vamă (Acad. R.P.R., *ms.* nr. 5120, f. 5, nr. 30, rez. în l. germ.).

Mănăstirile mai stăpînesc și vămile unor tîrguri care au loc în orașe[1] sau cele încasate de la mărfurile ce intră și ies din oraș [2]. De asemenea, am văzut că încasează o parte din venitul vămilor de la margine [3].

Din toate documentele citate mai sus reiese clar că este vorba, așadar, de o largă activitate a mănăstirilor (în unele cazuri, precumpănitor negustorească, cum este cazul mănăstirii Nucet din Țara Romînească, sau mănăstirii Ioțco de lîngă Suceava) și care are mai multe aspecte : a) vînzarea produselor proprii; b) organizarea comerțului prin prăvălii proprii; administrarea unor „tîrguri" anuale.

Dar nu toate mănăstirile sînt direct interesate în activitatea negustorească propriu-zisă și atunci își închiriază prăvăliile, cum este de pildă cazul din 1635, cînd popa Galiton de la mănăstirea Sf. Ioan din București închiriază o prăvălie în București lui Dimitrie șelar, cu 2 costande [4], sumă ce reprezintă probabil chiria pe o lună. Mănăstirea sf. Ioan din București stăpînește mai multe prăvălii în oraș, pe care le dă cu chirie unor meșteșugari.

Și boierii, avînd nevoie de locuri unde să-și poată depozita și vinde produsele lor, încep să-și cumpere prăvălii și pivnițe de piatră. Documentele Țării Romînești din anii 1551—1654 menționează numeroși boieri care își cumpără prăvălii în orașe [5]. Aceste prăvălii sînt mai mult locuri de popas pentru unele din mărfurile ce urmează a fi exportate, boierii ocupîndu-se în primul rînd cu comerțul extern. Ei trimit spre vînzare pe piața internă sau externă produsele de pe domeniile lor (vin, miere, lîna și pieile de animale, vite etc.).

Printre boierii care se ocupă cu comerțul și au relații comerciale cu Transilvania, Polonia, Veneția, Turcia etc. se găsesc Diicu mare spătar, Preda Brîncoveanu, Radu Socol în Țara Romînească, Simeon mare vameș, Filip Covac vameșul Moldovei, Luca Stroici log. și alții în Moldova. Mulți dintre boierii care se ocupă cu negoțul au început ca mari negustori, cu întinse relații comerciale în țară și în afară. Astfel, banul Mihalcea, boier al lui Mihai Viteazul, a fost la început negustor și a venit din Chios în Țara Romînească avînd legături de afaceri cu doamna Ecaterina [6] . Un alt

---

[1] Mănăstirea Cîmpulung stăpînește „vama și pîrcălăbia tîrgului dentr-același oraș din Cîmpulung cu tot venitul, către aceasta și păhărnicia iarăș într-acelaș oraș, deci și vama zborului ce se face într-acelaș oraș, în toți anii, în zioa de sfîntul Ilie" ; iar mănăstirea Argeș vama tîrgului din orașul Argeș.

[2] Mănăstirea Bistrița ia vamă din toate carele care intră sau ies din orașul Bacău; de asemenea biserica Trei Ierarhi ia vamă de la toți aceia care vin și pleacă din Iași.

[3] Vămile de la hotar sînt stăpînite împreună cu domnia de unele mănăstiri din Țara Romînească (Tismana, Glavacioc etc.), în Moldova nu găsim astfel de cazuri, mănăstirile avînd în săpînirea lor numai unele vămi la intrarea în orașe.

[4] Arh. St. Buc., *m-rea sf. Ioan din București*, XII/1, orig. rom.

[5] Boierii, cu toate că nu stăpînesc un număr așa de mare de prăvălii ca mănăstirile, totuși și ei folosesc o parte din prăvălii pentru ei, iar o parte le închiriază. În 1578, lui Preda paharnic i se întăresc 3 prăvălii în București (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, p. 304 și 324). Lui Dragomir fost mare vornic i se întăresc, la 12 martie 1580, 18 prăvălii în București, 9 dintre ele se află în ulița unde este biserica lui Gheorma banul (*ibidem*, p. 461). În 1605, Cheajnei vorniceasa i se întărește un loc de 7 prăvălii în București (*ibidem*, XVII, vol. I, p. 180); iar în 1616, Necula mare vistier cumpără 5 prăvălii cu pivnițe de piatră în Tîrgoviște (*ibidem*, vol. III, p. 37).

[6] N. Iorga, *Scrisori de negustori*, p. 19—21.

negustor grec din Chios, Nicoară Nevridis, vine și se stabilește în Moldova, devenind în timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu mare vameș al Moldovei. La 21 martie 1582, șoltuzul și pîrgarii din Iași scriu șoltuzului și pîrgarilor din Liov, confirmîndu-le că Nicoară Nevridis negustor din Chios, „a venit de multă vreme în țara noastră și a fost foarte mare negustor și a vîndut mărfurile ce le avea cu sine" [1]. Nicoară Nevridis va continua să facă un intens comerț și după ce devine mare vameș, atît pe cont propriu cît și ca reprezentant al domnului. Sima Warsi și Nicoresi — de asemenea mari vameși ai Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea — sînt negustori greci stabiliți în Moldova și care continuă să aibă legături comerciale cu Constantinopolul, Polonia, Veneția etc. La sfîrșitul secolului Sima Warsi se va stabili la Liov unde își continuă afacerile.

Nu numai marii boieri sînt interesați în schimbul de mărfuri ci chiar și micii boieri reușesc să scoată de pe moșiile lor cantități însemnate de produse, pe care le aduc apoi pe piață sub formă de mărfuri. Astfel, avem pe jupîneasa Voica și fiica ei [2] sau pe Jipa postelnic din Vernești [3].

Cointeresarea boierilor în dezvoltarea comerțului se explică prin nevoia lor de a-și procura cît mai mulți bani pentru cheltuielile lor curente, care sînt din ce în ce mai mari. Ei își vor procura bani nu numai prin comerț propriu-zis, ci și prin împrumuturi acordate unor negustori pentru a face comerț [4].

Interesul pe care îl manifestă pentru comerț domnia și proprietarii-feudali în mod direct prin participarea lor în calitate de negustori sînt încă o dovadă a creșterii importanței comerțului în dezvoltarea economică generală a Moldovei și Țării Romînești.

*

Cu toate că la dezvoltarea comerțului contribuie activitatea neguțătorească depusă de toți locuitorii țării, totuși rolul cel mai activ l-au avut meșteșugarii și negustorii, și în primul rînd aceștia din urmă.

Meșteșugarii încep să producă nu numai pe comandă ci și pentru piață. Ei produc din ce în ce mai mult acele mărfuri „mărunte", care pînă acum se importau din Transilvania și Polonia, luînd în stăpînire propria lor piață internă. Numărul mare de prăvălii pe care aceștia le stăpînesc sînt o dovadă că ei au nevoie de locuri care să le servească nu numai de atelier ci și pentru desfacerea produselor lor, care trec în multe cazuri direct de la producător la consumator, fără intermediul negustorilor [5].

---

[1] N. Iorga, *Relațiile...*, p. 53.

[2] Arh. St. Buc., *cond. m-rii Hurez*, nr. 719, f. 256—257, copie rom.

[3] Acad. R.P.R., CXLVII/107, orig. rom.

[4] Clucerul Dumitrașco Erali, care dădea probabil bani cu dobîndă, menționează în testamentul său din 17 mai 1646 că „au dat lui Isar patru sute și zăci de taleri să neguțătorească la Moscu pe soboli și avem tocmeală cum s-ar vinde soboli lui așa să-mi plătească și capetele și dobînda" (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVI, p. 76).

[5] În 1611, Radu Mihnea întărește lui Proca negustor „o prăvălie în București, din prăvăliile lui Voicu croitorul" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 20—21). În 1641, Iane cojocar cumpără un loc de prăvălie în București cu tot locul din jur (Arh. St. Buc., *m-rea Cotroceni*, XXV/6, orig. rom.).

Uneori, meşteşugarii se asociază cu unii negustori vînzîndu-şi produsele prin intermediul acestora. Astfel, Ghinea cojocar din Bucureşti „a fost soţie amîndoi'' cu Tudor, fiul lui Ianiu negustor [1]. De fapt se pare că negustorii care vînd produsele meşteşugăreşti ale meşteşugarilor locali nu cumpără pe piaţă aceste produse de la oricare meşteşugar, ci există o înţelegere între anumiţi meşteşugari şi negustori, negustorul procurînd materiile prime în schimbul cărora capătă produsele finite pe care le vinde apoi pe piaţa internă.

Meşteşugarii vînd şi ei fie cu plata imediată, fie pe credit, folosind în tranzacţiile comerciale încheiate de ei aceleaşi mijloace ca oricare negustor.

Activitatea comercială a meşteşugarilor e restrînsă, ea mărginindu-se numai la vînzarea pe piaţa internă, în prăvălii proprii, a produselor muncii lor. Cu cît producţia lor este mai mare, aducînd cît mai multe mărfuri pe piaţă, cu atît şi cantitatea de mărfuri „mărunte'' aduse din afară este mai mică.

Dar cei mai activi şi care au contribuit mai mult la dezvoltarea comerţului în Moldova şi Ţara Romînească sînt negustorii. Rolul lor creşte din ce în ce şi importanţa lor în dezvoltarea economică a ţării este recunoscută de toţi domnii. În această privinţă sînt semnificative cuvintele sultanului, care intervenind pe lîngă regele Poloniei, ca să se înceteze cu nedreptăţile făcute negustorilor moldoveni, spune „vă veţi abţine de a face nedreptăţi moldovenilor sau altor negùţători prin cauzarea unor pagube şi risipă; *numai pe această cale va prospera tagma neguţătorească care contribuie la înflorirea unei ţări*". [2] Este recunoaşterea de fapt a importanţei şi rolului negustorilor. Şi într-adevăr, domnia va lua tot felul de măsuri pe plan intern şi extern pentru a sprijini pe negustorii săi împotriva oricăror abuzuri. Din ce în ce mai numeroase sînt actele prin care domnii intervin pe lîngă autorităţile din afară pentru apărarea intereselor negustorilor lor [3].

Domnii vor lua măsuri şi pentru a opri pe negustorii de orice fel stabiliţi în ţară să plece acordîndu-le unele scutiri. Documentul rămas de la Moise Movilă oglindeşte noua preocupare a domniei. Domnul hotărăşte la ‹23› martie 1631 [4] ca toţi negustorii din oraşul Iaşi „să nu aibă a da împrumut niciodată... numai să fie ei pentru schimbul cînd li se dă lor bani din visteria domniei să facă bani buni de argint şi alta nimic să nu dea pentru împrumut, nici să nu fie în veci martori (chezaşi), la ceia ce se dă...".

---

[1] Arh. St. Buc., *m-rea Radu-Vodă,* LVIII/6, orig. rom.

[2] 19 august 1564 (Acad. R.P.R., I/62, f. turc., trad. la Inst. de istorie).

[3] Măsurile luate de domni sînt diferite : aplicarea represaliilor (adică confiscarea averilor unor negustori din părţile unde negustorii moldoveni sau munteni au fost păgubiţi) ; intervenţii la autorităţile din afară să facă dreptate negustorilor munteni şi moldoveni care fac comerţ extern sau de tranzit, îngrădirea activităţii unor negustori străini pentru a nu aduce pagube negustorilor lor, redeschiderea drumurilor comericiale închise din cauza conflictelor politice „ca să înble neguţătorii, că sărăcesc foarte neguţători mulţi", în mod liber ori unde vor ; etc.

[4] Acad. R.P.R., XXX/86, orig. slav. Este — după cît se pare — primul document prin care domnia ia măsuri în interesul negustorilor, pe plan intern.

Desprindem din analiza acestui document pe de o parte preocuparea domniei de a atrage cît mai mulți negustori în capitala țării pentru a face în felul acesta să crească importanța economică a orașului, unde se aduc tot mai multe mărfuri și se desfășoară o intensă activitate comercială; pe de altă parte, se vede că negustorii înstăriți cu vaste relații comerciale in țară și în afară pot, oricînd se ivesc piedici în dezvoltarea comerțului lor, să părăsească locul unde sînt stabiliți și să se ducă oriunde vor găsi condiții mai avantajoase, în vreme ce negustorii săraci, cu o activitate comercială restrînsă, rămîn pe loc, ei neavînd posibilitatea să plece.

Negustorii fac comerț fie singuri, cu banii lor proprii, sau pentru a putea să desfășoare o activitate mai largă se asociază mai mulți negustori și își trimit un reprezentant care le rezolvă toate tranzacțiile comerciale. Numai negustorii înstăriți pot face comerț pe scară largă pe cont propriu – cum este de exemplu negustorul Nicolae Pogoniadis din Moldova, „om înstărit, care face negoț cu banii săi proprii" – ceilalți negustori se asociază între ei. Aceștia răspund unii pentru alții, după cum reiese din actul de la 27 ianuarie 1595. La această dată are loc un proces între Iacob Popuszko din Kiev și Ohan armean din Iași, pentru niște carne de morun. Carnea fusese luată de la Ionașcu din Galați, tovarășul lui Ohan, și nu fusese plătită[1].

Negustorii care nu au bani pentru a face negoț iau de multe ori bani cu împrumut, plătind dobîndă pentru ei[2]. Acei negustori care reușesc să strîngă o avere însemnată din comerț, vor căuta să-și cumpere ocine cu vecini și robi țigani[3], pentru a putea în felul acesta să-și întărească poziția lor socială pătrunzînd în clasa boierilor. Lucrul acesta dovedește că în vremea aceea pămîntul era încă socotit principala avere. Unii dintre ei reușesc să se ridice și, după cum am văzut mai sus, vor ocupa funcții însemnate în jurul domniei – acest lucru se observă mai ales în Moldova. În Țara Romînească unul din negustorii care se bucură de încrederea și sprijinul domniei este Badea negustor din Brăila, pe care Matei Basarab într-un document din 26 iunie 1633 îl numește „prietenul domniei mele" [4].

Un negustor care reușește să-și strîngă o oarecare avere din „negustoria lui", cum se spune în unul din documente, și își cumpără numeroase locuri de case, mai ales în București, este Pano Pepano negustor din Tîrgșor. Începînd din 1629, el își cumpără numeroase locuri, care îi sînt întărite de Matei Basarab la 4 ianuarie 1644 [5].

Activitatea negustorilor pe piața internă este mai redusă decît pe piața externă. Negustorii au în proprietatea lor sau închiriază în orașe

---

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, p. 436, nr. CCCLXV.

[2] Într-o însemnare pentru bani din 28 mai 1635 se spune „să dăm acești bani treizeci de galbeni, la un neguțător, să facă cu dînșii negoț..." (Acad. R.P.R. XLVII/182 a, orig. rom.). Un negustor, anume Isar, ia bani cu dobîndă în 1646 pentru a putea merge la Moscova să cumpere soboli (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XVI, p. 76).

[3] La 20 iulie 1607 Stana și soțul ei, Arsenie, din Țăndărei vînd lui Stanciu negustor din Orașul de Floci 40 stînjeni în Sărățeni (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 272). La 8 iulie 1621, Oancea, împreună cu fiii săi, se vînd rumîni lui Stoica, negustor din Argeș, pentru 9200 aspri (*ibidem*, vol. IV, p. 49).

[4] Acad. R.P.R., CXXVI/29, orig. rom.

[5] Arh. St. Buc., *m-rea Stavropoleos*, XI/1, orig. slav.

prăvălii şi pivniţe de piatră, unde îşi vînd mărfurile lor. Printre produsele aduse de ei pe piaţă, se găsesc atît produse alimentare, ca peşte, articole de băcănie, carne, vin etc., cît şi produse meşteşugăreşti.

Pentru produsele alimentare tranzacţiile încheiate se referă la cantităţi mai mari care nu sînt achiziţionate numai pentru vînzarea pe piaţa internă ci unele produse sînt vîndute şi în afară, prăvăliile şi mai ales pivniţele de piatră din oraş fiind folosite în acest caz pentru depozitarea mărfurilor.

În unele oraşe negustorii încearcă să înlăture de pe piaţa oraşului orice concurenţă din afară, căutînd să rămînă singurii îndreptăţiţi să vîndă anumite produse. Astfel, orăşenii din Cîmpulung — şi în primul rînd trebuie să ne gîndim la negustori — obţin la 3 mai 1646 monopolul vînzării vinului în oraş [1]. Nimeni nu are voie să vină în oraş cu vin pentru a-l vinde pe piaţă, orice vînzare se face numai prin intermediul orăşenilor. Dar această încercare nu va avea probabil urmări, căci acesta este singurul document în care se vorbeşte de un monopol al vînzării vinului.

Pe măsură ce rolul negustorilor creşte, ei vor fi aceia care fixează ziua în care se poate face vînzarea anumitor produse şi preţul cu care se vînd pe piaţa internă [2], ceilalţi vînzători trebuind să ţină seama de hotărîrile acestora.

Încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea negustorii încep să se organizeze. În oraşele Ţării Romîneşti şi în primul rînd la Bucureşti, ca şi în cele din Moldova, întîlnim un corp al negustorilor stabil şi organizat, care tinde din ce în ce mai mult să conducă interesele negustorilor. Ei acţionează ca un grup solidar — deşi nu apar organizaţi în bresle propriuzise chiar de la început — şi orice acţiune a lor trebuie să fie întărită de acest grup. Grupul acesta este împuternicit să controleze activitatea fiecărui negustor în parte şi în special regimul prăvăliilor din pazar. La 13 mai 1563, judeţul şi pîrgarii din Bucureşti confirmă vînzarea unei prăvălii din Bucureşti, după ce se asigură că tranzacţia între cei doi orăşeni s-a făcut „cu ştirea tuturor negustorilor", martori fiind alături de ceilalţi orăşeni şi „negustorii din pazar" [3].

Aceasta este cea mai veche mărturie, pînă azi cunoscută, a unei acţiuni a negustorilor ca un grup solidar.

În Moldova, găsim prima menţiune despre un staroste de negustori — este vorba de Isac Arapul staroste de negustori din Iaşi — într-un document din 25 decembrie 1610 [4]. Este o dovadă sigură a existenţei unei bresle a negustorilor — cel puţin la Iaşi — bine închegate, avînd în fruntea ei un staroste.

[1] *Magazinul istoric*, vol. V, p. 344.
[2] De exemplu preţul untului se fixează la mijlocul secolului al XVII-lea după „cum să va rupe untul la niguţători", iar ziua cînd poate fi ridicat va fi „cănd oră rădica şi alege negustorii untul".
[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 177.
[4] *Ibidem*, A, XVII, vol. II, p. 340.

ТОРГОВЛЯ В ВАЛАХИИ И МОЛДАВИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVI ВЕКА И В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVII ВЕКА

РЕЗЮМЕ

Торговля сыграла значительную роль в экономическом развитии Молдавии и Валахии. Природные богатства румынских княжеств, а также непрерывный рост местной ремесленной продукции, начавшийся во второй трети XV в., способствовали в большой мере интенсивной и регулярной торговле, как внутренней, так и внешней.

В XVI—XVII вв. существует два вида торговли: с одной стороны, внутренняя торговля, стабильная и постоянная в определенных торговых центрах-городах, с лавками и базарами для продажи ремесленных изделий и продуктов питания, с другой стороны — периодические ярмарки. Значение внутренней торговли все более и более усиливается благодаря распаду феодальной экономики с ее замкнутым характером и развитию внутреннего рынка. Отмечается так же рост внешней торговли; даже если количество импортных и экспортных товаров не возрастает, они становятся все же более разнообразными. Сознавая значение торговли в экономическом развитии страны и увеличении доходов, господари оказывают ей все большую поддержку.

Благодаря росту ремесленной продукции и расширению поставляемых на рынок в виде товаров продуктов питания, внутренний рынок Молдавии и Валахии все в более и более полной мере удовлетворяется собственной продукцией с одновременным уменьшением импорта. В результате непрерывного товарообмена снабжение внутреннего рынка уже не зависит от внешней торговли. ,,Мелкие товары'', ввозимые раньше из-за границы, начинают производится в большом количестве ремесленниками Молдавии и Валахии, которые, постепенно специализируясь, производят для рынка почти все необходимое.

Среди товаров, поставляемых на рынок для продажи, находим продукты питания: зерно, скот (мясо и все животные продукты), рыбу, вино, мед, а также ремесленную продукцию: одежду, украшения, ткани, ковры, упряжь и т.п. Обилие продуктов приводит к продаже их по сниженным ценам, если сравнить последние с ценами на ремесленные изделия рынка в этом периоде. Рыночные цены устанавливаются торговцами (независимо от того, идет ли речь о ремесленной продукции или же о продуктах питания) в зависимости от требований рынка, после чего соблюдаются всеми занимающимися торговлей: господарем, боярами, монастырями, крестьянами. Как в Молдавии, так и в Валахии в коммерческих сделках широко используется кредит.

Начиная со второй половины XVI в., внешняя торговля претерпевает некоторые изменения, вызванные турецким владычеством. Продукция обоих княжеств, Молдавии и Валахии, в большинстве случаев идет в Константинополь. Однако усиление турецкого господства не означает полного прекращения торговых связей с другими странами (Трансильванией, Польшей, итальянскими городами, Россией, Австрией), а лишь некоторое ослабление их. Доказательством служат попытки

султанов запретить эту торговлю и направить экспорт товаров из румынских княжеств в Константинополь, но эти попытки кончаются неудачей; торговые связи с этими странами продолжаются и в дальнейшем.

Внешняя торговля осуществляется, в первую очередь, посредств периодических ярмарок, куда приезжают чужеземные и местные купцы со своими товарами. Молдавские и валашские торговцы появляются на заграничных рынках, чтобы закупить там нужные товары или произвести обмен. Их число на внешнем рынке довольно велико; особенно чувствуется значение купцов из Молдавии и Валахии в торговых связях с Трансильванией, где власти вынуждены даже предпринять ряд мер с целью охранения интересов трансильванских купцов. Некоторые иноземные купцы обосновываются в румынских княжествах, поскольку их интересы отождествляются с интересами местных купцов; однако они сохраняют связь со странами, откуда пришли.

Среди ввезенных товаров можно выделить: шерстяные ткани, шелка, пряности, средиземноморские фрукты, растительное масло, некоторые специальные ремесленные изделия и т. д. Из румынских княжеств вывозились: скот, животные продукты, воск, мед, вино, рыба, соль и т.п. Товары провозились через определенные пункты, где взимались таможенные пошлины. Параллельно внешней торговле в Молдавии и Валахии развивалась и транзитная торговля. Лица, занимавшиеся ввозом и вывозом, одновременно занимались и транзитной торговлей.

Рост внешней и транзитной торговли способствует развитию извозного промысла, особенно в Молдавии, где товарооборот был более интенсивным. Молдавские возницы переправляют часть товаров в польские и турецкие города.

Свободный товарооборот затрудняется таможенными пошлинами, взимаемыми на границе и внутри страны. Таможни приносили, однако, значительные доходы тем, кто их взимал и, в первую очередь господарям, получавшим доходы с пограничных таможен. Этим отчасти объясняется интерес, проявляемый валашскими и молдавскими господарями к развитию торговли, поддержка, оказываемая ими купцам в торговых связях последних с заграницей. Таможни являлись препятствием для свободного развития торговли, поскольку они замедляли образование прочного и мощного внутреннего рынка.

LE COMMERCE DE LA VALACHIE ET DE LA MOLDAVIE PENDANT LA SECONDE MOITIÉ DU XVIe SIÈCLE ET LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIIe

RÉSUMÉ

Le commerce a rempli un rôle important dans le développement de l'économie de la Moldavie et de la Valachie. Les richesses naturelles des Pays roumains, de même que le développement continuel de la production artisanale local, à partir du second tiers du XVe siècle, ont con-

tribué dans une large mesure au développement d'un commerce intense et régulier sur le plan intérieur aussi bien que sur le plan extérieur.

Aux XVIe et XVIIe siècles, le commerce revêt deux aspects : d'une part, le commerce intérieur, stable et permanent, résultat dû à la formation de centres commerciaux fixes — les villes — pourvus de boutiques et marchés pour la vente des produits artisanaux et alimentaires ; d'autre part, les foires périodiques.

Le commerce intérieur acquit une importance de plus en plus grande par suite du développement d'un marché intérieur. On constate également un accroissement de l'activité du commerce avec l'étranger : si les importations et les exportations n'ont pas augmenté, du moins leur variété s'est accrue. Réalisant l'importance du commerce pour le développement économique de l'Etat et l'accroissement de ses revenus, le pouvoir princier soutiendra de plus en plus l'activité commérciale.

Grâce à l'augmentation de la production artisanale, à l'élargissement du marché des produits alimentaires apportés sous forme de marchandises, le marché intérieur de la Moldavie et de la Valachie se contenta de plus en plus de ses propres produits, le nombre de ceux d'importation diminuant sans cesse. L'échange des marchandises étant permanent et l'approvisionnement du marché intérieur ne dépendant plus du commerce étranger, les marchandises très variées mais de faible valeur, qui jusqu' alors étaient importées, commencent à être produites en quantité de plus en plus grande par les artisans valaques et moldaves, qui se spécialisent et se différencient continuellement, fournissant au marché presque tout ce dont il avait besoin.

Parmi les marchandises mises en vente sur le marché, on trouve les produits alimentaires — céréales, bestiaux (viande et tous produits annexes), poisson, vin, miel — ainsi que des produits artisanaux — pièces de costume, parures, étoffes, tapis, selles, etc. L'abondance des aliments détermina leur vente à meilleur marché comparativement aux produits artisanaux, mis en vente à la même époque. Les prix du marché sont établis par les marchands (qu'il s'agisse de produits artisanaux ou alimentaires) en fonction de l'offre et de la demande et ils sont ensuite respectés par quiconque se livre au commerce : voévode, boyards, monastères, paysans. En Moldavie, aussi bien qu'en Valachie, on utilise aussi de façon courante le crédit dans les transaction commerciales.

Le commerce avec l'étranger souffre, à partir de la seconde moitié du XVIe siècle, certains changements à cause de la domination ottomane. Les produits des deux pays, Moldavie et Valachie, prennent pour la plupart le chemin de Constantinople. Le renforcement de la domination ottomane ne signifie toutefois pas l'interruption des relations commerciales avec les autres Etats (Transylvanie, Pologne, villes italiennes, Russie, Autriche), mais seulement un certain ralentissement. La preuve en est fournie par les tentatives faites par les sultans pour arrêter ce commerce et pour canaliser toutes les exportations des Pays roumains vers Constantinople ; mais cette politique échoua et les relations commerciales avec l'étranger continuèrent comme par le passé.

Le commerce extérieur fut exercé tout d'abord dans des foires périodiques où les marchands étrangers et indigènes venaient avec leurs marchandises. Mais les marchands valaques et moldaves se rendaient, eux aussi, sur les marchés étrangers pour y acheter les marchandises dont ils avaient besoin et y apporter en échange leurs propres produits. Leur nombre était assez élevé sur les marchés étrangers; l'importance des marchands de Moldavie et de Valachie se faisait surtout sentir dans les relations avec la Transylvanie, où les autorités durent même adopter toute une série de mesures pour empêcher que l'activité des marchands transylvains ne fût lésée. Certains marchands étrangers s'établirent même dans les Pays roumains, leurs intérêts s'identifiant avec ceux des marchands autochtones; mais ils conservèrent leurs relations avec leurs pays d'origine.

Parmi les marchandises d'importation, on rancontre des étoffes de laine, des soieries, des fourrures, des parfums, des feuilles provenant du monde méditerranéen, de l'huile d'olive, des objets artisanaux spéciaux, etc. Les Pays roumains exportent de leur côté des bestiaux, des produits animaux, de la cire, du miel, du vin, du poisson, du sel, etc. Le transit des marchandises s'effectuait par des points déterminés où l'on percevait aussi les droits de sortie.

Parallèlement au commerce avec l'étranger, il y avait en Moldavie et Valachie aussi un commerce de transit. Tous ceux qui s'occupaient d'importations et d'exportations, s'occupaient en même temps de transit.

Le déroulement du commerce extérieur et de celui de transit entraînera le développement des transports, en Moldavie surtout, où la circulation s'avéra plus intense. Ce sont les rouliers moldaves qui transportaient avec leur chariots la plupart des marchandises destinées aux villes de Pologne et de Turquie.

La libre circulation des marchandises était entravée par l'existence de douanes à la frontière et à l'intérieur du pays. Les douanes produisaient toutefois des revenus importants à leurs détenteurs, en premier lieu au pouvoir princier qui encaissait les revenus de celles de la frontière. C'est ainsi que s'explique aussi, en partie, l'intérêt que les voévodes de Valachie et de Moldavie témoignaient au développement du commerce et le concours qu'ils accordaient aux marchands dans leurs relations commerciales avec l'étranger. L'existence des douanes entravait le libre développement du commerce, car elles ralentissaient la formation d'un marché intérieur bien constitué et solide.

CONSIDERAŢII ASUPRA TRECERII DE LA FEUDALISM LA CAPITALISM ÎN MOLDOVA ŞI ŢARA ROMÎNEASCĂ

DE

A. OŢETEA

IOBĂGIA A DOUA ÎN ŢĂRILE DIN CENTRUL ŞI RĂSĂRITUL EUROPEI

Mişcarea de emancipare a ţăranilor de la mijlocul secolului al XIX-lea a atras atenţia juriştilor, economiştilor şi istoricilor asupra organizării şi exploatării marilor domenii şi asupra condiţiei ţăranilor de pe moşiile din ţările situate în centrul şi răsăritul Europei. Relaţiile de dependenţă ale muncitorilor industriali ridicau în această perioadă o problemă asemănătoare şi, după apariţia *Capitalului* lui K. Marx, au înlesnit înţelegerea fenomenului care, la ţară, consta în concentrarea puterii patrimoniale şi judiciare ereditare în mîinile stăpînului de moşie şi în reducerea ţăranilor la o condiţie vecină cu robia.

I. CLASICII MARXISM-LENINISMULUI DESPRE IOBĂGIA A DOUA

Istoricii germani, mai întîi, apoi şi cei din actualele ţări de democraţie populară au constatat că pînă la mijlocul secolului al XIX-lea au existat, în ţările situate la est de Elba, mari domenii exploatate cu munca servilă, ca în timpurile primitive ale feudalismului, dar nu pentru îndestularea oamenilor de pe moşie ca atunci, ci pentru producţia de cereale pentru piaţă. Marile domenii fuseseră transformate în întreprinderi menite să producă cereale-marfă. Istoricii poloni le-au uumit *folwark*.

Importanţa şi caracterul fenomenului de agravare a iobăgiei, cînd în apusul Europei relaţiile iobage dispăruseră sau se atenuaseră şi capitalismul pornise să cucerească piaţa mondială, au fost puse în plină lumină de K. Marx şi de Fr. Engels.

„Dar îndată ce popoarele a căror producție se mișcă încă în formele inferioare ale muncii sclavagiste, ale muncii de clacă etc., sînt atrase în orbita unei piețe mondiale care este dominată de modul de producție capitalist și care face ca vînzarea în străinătate a produselor lor să devină interesul predominant, peste grozăviile barbare ale sclavajului, șerbiei etc. se altoiește grozăvia civilizată a muncii excesive”[1].

Munca șerbilor din perioada feudalismului timpuriu a păstrat un caracter patriarhal atîta timp cît producția era limitată la satisfacerea nevoilor proprii ale locuitorilor domeniului. Dar, cînd exportul de grîne deveni scopul principal al stăpînului de moșie, munca țăranului a fost stoarsă pînă la limitele ei fizice, nu pentru a scoate de la el o anumită cantitate de produse utile, ci pentru producția plusvalorii însăși.

În scrisoarea sa către K. Marx din 15 decembrie 1882, Fr. Engels vorbește de apariția *iobăgiei a doua*, la mijlocul secolului al XV-lea, iar în scrisoarea din ziua următoare, el insistă asupra „dispariției aproape complete, de drept și de fapt, a iobăgiei în secolele XIII și XIV”, și asupra faptului, că, după aceea, „din nou reîmprospătată, ea a reapărut în a doua ediție”[2].

În studiul său asupra *Mărcii*, Fr. Engels explică fenomenul prin dezvoltarea rapidă a orașelor în secolele XIV și XV și prin producția lor de artă și de lux, care a trezit invidia și lăcomia junkerilor, dornici să-și procure și ei obiectele de artă și de lux cu care se mîndreau patricienii urbani. Dar pentru aceasta trebuiau bani, și numai țăranii li-i puteau procura.

„De aici formele reînnoite de exploatare: cens și clacă majorate, tendința accentuată de a preface pe țăranii liberi în șerbi, iar pe șerbi în robi, și de a transforma pămîntul obștiilor în proprietate senorială”. Înfrîngerea țăranilor răsculați în 1525 a permis stăpînilor feudali să impună locuitorilor de pe moșiile lor cea mai apăsătoare formă de dependență, aceea a servituții corporale, numită propriu *Leibeigenschaft*, prin care și-au asigurat forța de muncă necesară exploatării directe a domeniului lor [3].

Apărută în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, iobăgia a doua n-a devenit generală decît după războiul de Treizeci de ani (1618—1648), cînd stăpînii de moșie au fost înzestrați de Diete și de principii teritoriali cu justiția patrimonială asupra locuitorilor de pe moșia lor.

În virtutea acestei jurisdicții, proprietarul devine judecătorul tuturor proceselor ivite în cuprinsul domeniului său, relative la condiția persoanelor, la starea civilă, la relațiile cu pămîntul, la obligațiile față de stăpînul de moșie.

Într-o mulțime de cazuri, proprietarul e personal interesat; el e deci și parte și judecător. „De atunci, conchide Engels, biciul și toiagul au domnit pe moșie” și țăranul german a atins un grad de umilire și de neputință, încît n-a mai putut fi salvat decît dinafară, de Revoluția franceză.

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a III-a, Buc., ESPLP, 1958, p. 259.
[2] Marx—Engels—Lenin—Stalin, *Zur deutschen Geschichte*, vol. I, Berlin, 1953, p. 612—614.
[3] *Ibidem*, p. 153.

K. Marx şi Fr. Engels au relevat şi definit trăsăturile esenţiale ale iobăgiei a doua: agravarea sarcinilor ţăranilor dependenţi şi aservirea celor liberi, în urma transformării domeniului rural din producător pentru îndestularea locuitorilor săi, într-o mare întreprindere agricolă, organizată pe bază de clacă, în vederea producţiei pentru piaţă. Pentru a-şi procura forţa de muncă necesară exploatării domeniului lor, stăpînii feudali au înmulţit zilele de clacă ale locuitorilor de pe moşiile lor. „Oriunde aceasta era situaţia — scria K. Marx — munca de clacă rezulta rareori din starea de şerbie; dimpotrivă, de cele mai multe ori starea de şerbie rezulta din munca de clacă. Aşa stăteau lucrurile în provinciile romîneşti".

În ediţia a treia a *Capitalului*, Marx adaugă în notă: „Lucrul acesta e valabil şi pentru Germania, în special pentru Prusia de la răsărit de Elba. În secolul al XV-lea, ţăranul german era aproape în tot locul supus anumitor prestaţii în produse şi în muncă, dar de altfel el era, cel puţin în fapt, un om liber. Coloniştii germani din Brandenburg, Pomerania, Silezia şi Prusia orientală erau chiar recunoscuţi de drept ca oameni liberi. Victoria nobilimii în războiul ţărănesc a pus capăt acestei situaţii. Nu numai ţăranii învinşi din Germania de sud deveniră din nou şerbi. Încă de pe la mijlocul secolului al XVI-lea, ţăranii din Prusia orientală, Brandenburg, Pomerania, Silezia şi în curînd şi cei din Schleswig-Holstein sînt reduşi din starea de ţărani liberi la aceea de iobagi (Leibeigene)" [1].

II. CONTROVERSA ÎN JURUL CARACTERULUI ŞI ORIGINII IOBĂGIEI A DOUA

Problema iobăgiei a doua, sub forma marii întreprinderi agricole bazate pe clacă, a făcut obiectul a numeroase studii. Expresia de „iobăgia a doua" a intrat în manualele didactice. Macheta tratatului de Istorie a Cehoslovaciei intitulează perioada 1620—1781 „perioada introducerii şi consolidării celei de-a doua iobăgii", iar istoricii poloni şi maghiari au format o bogată bibliografie din studiile consacrate iobăgiei a doua. În U.R.S.S. academicianul S. D. Skazkin a reluat recent problema [2], iar în decembrie 1958 a avut loc la Tallin, sub conducerea acad. S. D. Skazkin, un simpozion interrepublican cu privire la istoria agrară a Europei orientale, la care au participat specialişti din opt republici ale Uniunii Sovietice. Discuţia s-a concentrat asupra situaţiei agrare din secolul al XVIII-lea şi din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Simpozionul s-a încheiat cu hotărîrea de a se relua discuţiile într-o conferinţă mai largă, la care să participe specialiştii din toate ţările lagărului socialist [3].

Cum iobăgia a doua e legată de formarea marii întreprinderi agricole organizate în vederea producţiei de cereale pentru piaţă, atenţia cercetă-

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a III-a, Buc., ESPLP, 1958, p. 260.

[2] S. D. Skazkin, *Problemele fundamentale ale aşa-numitei „a doua iobăgii" în Europa centrală şi răsăriteană*, în „Analele romîno-sovietice", Istorie, 1958, nr. 1—2.

[3] Dare de seamă în „Вопросы истории", 1958, nr. 4, p. 214—221.

torilor s-a concentrat asupra cauzelor care au transformat marele domeniu feudal, întemeiat pe ideea de subsistență, într-o mare întreprindere agricolă bazată pe clacă. Cum a arătat K. Marx, iobăgia, în noua ei formă, a rezultat din clacă. Problema centrală e deci de a stabili cum au putut stăpînii din Europa centrală și orientală să reducă pe oamenii de pe moșiile lor la o stare vecină cu robia.

Juriștii feudalismului și unii istorici mai vechi au explicat originea iobăgiei a doua prin influența pe care slavii aserviți ar fi exercitat-o asupra coloniștilor germani. Formele de dependență servilă și dreptul slav ar fi persistat în mijlocul populației germane și după dispariția slavilor, fiindcă stăpînii feudali le-au extins asupra coloniștilor germani [1].

S. D. Skazkin a adus contra acestor teorii rasiste două argumente decisive. El a relevat că, în țările originare ale iobăgiei a doua, în Brandenburg, Pomerania, Mecklenburg, Schleswig-Holstein, slavii dispăruseră, cînd, în secolul al XVI-lea, s-au constituit marile exploatări agricole bazate pe clacă. În al doilea rînd, istoricul sovietic a arătat că iobăgia a doua nu s-a mărginit la teritoriile germane locuite odinioară de slavi, ci s-a impus și unor teritorii locuite de populație germană, ca Suabia, Bavaria, unde stăpînii de pămînt și șerbii aparțineau aceluiași neam. Tendința de a explica iobăgia a doua prin dreptul slav și prin condiția slavilor cuceriți trebuie deci respinsă cu hotărîre ca o manifestare antiștiințifică a spiritului rasist [2]. Ea a fost de altfel combătută și de majoritatea istoricilor germani.

F. Grossmann și G. F. Knapp au văzut originea iobăgiei a doua în transformarea tehnicii militare, care s-a produs după războaiele husite și care, din cavalerul feudal, a făcut un agricultor. Apariția armelor de foc, înlocuind cavalerii cu mercenarii pedeștri și lăsînd pe cavaleri fără ocupație, i-a silit pe aceștia să se retragă la țară. De voie, de nevoie, cavalerul a trebuit să caute în agricultură mijloacele de trai pe care cariera militară nu i le mai oferea. Cererea tot mai mare de cereale a țărilor occidentale și urcarea continuă a prețurilor au trezit în el setea de cîștig. Așa a devenit cavalerul-agricultor „un adevărat om al progresului", care tinde în același timp „spre bogăție și putere" [3].

Teoria acestor istorici și a adepților lor a fost respinsă de W. Brünneck (*Die Leibeigenschaft in Pommern*), care a arătat că schimbările intervenite în tehnica militară n-au fost particulare Germaniei orientale, ci s-au produs în toată Europa, fără să aibă pretutindeni aceleași efecte. De altfel, repercusiunile sociale ale invenției armelor de foc n-au fost nici atît de radicale, nici atît de bruște încît să reducă la ananghie pe cavaleri, care, chiar în această ipoteză, ar fi putut găsi încă ocupații în serviciul de curte și administrația publică. De altfel, pionierii marilor exploatări agricole, bazate pe clacă, n-au fost cavalerii, ci mănăstirile [4].

---

[1] S. D. Skazkin, *op. cit.*, p. 104.

[2] *Ibidem*, p. 106.

[3] F. Grossmann, *Über die gutsherrlich-bauerlichen Rechtsverhältnisse in der Mark Brandenburg*, Leipzig, 1890, p. 15—16. G. Fr. Knapp, *Die Landarbeiter in Knechtschaft und Freiheit*, Leipzig, 1891.

[4] S. D. Skazkin, *op. cit.*, p. 104.

G. Below[1] a atras atenţia asupra importanţei factorului politic în mărirea rezervei şi în agravarea condiţiei ţăranilor. Junkerii din Germania orientală au putut să-şi mărească rezerva şi să aservească ţărănimea, fiindcă aveau puterea politică în mînă. Ei erau stăpîni în Dietă, şi principele teritorial, pentru a obţine votarea impozitelor, le-a abandonat ţărănimea. Actele Dietelor i-au autorizat să înmulţească cazurile de expropriere a ţăranilor şi să-şi mărească astfel rezerva, să îngrădească dreptul de strămutare şi să înăsprească măsurile de constrîngere extraeconomică, pentru a impune ţăranilor aserviţi „grozăvia civilizată a supramuncii".

E adevărat că iobăgia a doua nu s-a introdus decît în ţările unde nobilimea dispunea de o influenţă hotărîtoare şi unde nici o stavilă nu împiedica goana ei după supramuncă. Dar puterea politică a nobilimii n-a determinat, ci numai a favorizat transformarea economiei rurale în vederea producţiei de cereale-marfă. Cu toată puterea politică de care au dispus, boierii din ţările romîne n-au devenit mari producători de cereale pentru piaţă decît atunci cînd, după tratatul de la Adrianopol (1829), li s-a deschis piaţa occidentală.

Marx Sering [2] a fost primul care a dat o explicaţie economică originii iobăgiei a doua, afirmînd că orice exploatare agricolă care produce cereale pentru piaţă tinde să devină o întreprindere capitalistă. Cauza principală a formării marilor întreprinderi agricole, bazate pe clacă, a fost, după el, revoluţia preţurilor, care, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a dublat sau triplat preţul cerealelor. Preţurile avantajoase şi statornice au îndemnat pe stăpînii de moşie, care pînă atunci se mulţumiseră cu redevenţele ţăranilor, să treacă la exploatarea directă a moşiilor lor.

La teoria lui Sering, F. Rachfahl (*Schleswig-Hollstein*, Berlin, 1908) a obiectat că folwarkul e mai vechi decît revoluţia preţurilor şi a insistat asupra importanţei exportului de cereale în Ţările de Jos, în Ţările Scandinave şi în Anglia pentru a explica iobăgia a doua. Cîştigurile realizate de ţărani şi de negustori prin exportul de cereale a trezit invidia nobililor şi i-a determinat să se facă ei înşişi producători de cereale pentru piaţă [3].

H. Maybaum (*Die Entstehung der Gutsherrschaft im nordwestlichen Mecklenburg*, Leipzig, 1926) a considerat exportul ca factorul decisiv al genezei iobăgiei a doua, dar el a ţinut seamă şi de revoluţia preţurilor, a cărei influenţă a fost puternică mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Preţul unei baniţe de secară care era de 5—5 1/2 sh. în 1548 se ridică la 12 sh. în 1590, şi se menţine la acest nivel timp de o generaţie [4].

Nichtweiss şi Malowist au atribuit o importanţă hotărîtoare debuşeului în formarea folwarkurilor, şi Skazkin s-a raliat la această explicaţie. El recunoaşte „uriaşa importanţă pentru originea marii producţii agri-

---

[1] G. von Below, *Territorium und Stadt*, München-Leipzig, 1900, p. 9, 54.

[2] Max Sering, *Erbrecht und Agrarfassung in Schleswig-Holstein*, Berlin, 1908 (citat după S. D. Skazkin, *op. cit.*, p. 108—109).

[3] S. D. Skazkin, *op. cit.*, p. 111.

[4] *Ibidem*, p. 112.

cole bazate pe clacă a exportului de produse agricole pe piețele Europei apusene care se dezvoltau pe cale capitalistă și înghițea tot mai mari cantități de cereale și de alte produse agricole. Exportul de cereale aducea venituri atît de mari și de permanente încît a determinat nobilimea din estul Europei să lărgească cultura de cereale și să folosească în acest scop claca țăranilor dependenți, reduși în Germania la condiția de iobagi (*Leibeigene*), iar în Polonia și Rusia aproape la condiția de sclavi.

Dar numai debușeul nu poate explica apariția folwarkurilor. Teritoriile din Germania occidentală și unele regiuni din Est (Dithmarschen, Frisia, Lauenburg și Saxonia inferioară, fără să vorbim de Franța), unde predomina mica gospodărie țărănească liberă, au fost exportatoare de cereale și, în orice caz, acopereau nevoile consumului intern. E incontestabil însă că, pentru exportul de cereale, marea exploatare agricolă era mai puternic organizată și mai bine adaptată.

Geneza iobăgiei a doua e deci mai complexă decît și-o închipuiau primii ei istorici, care explicau totul prin comerțul baltic de cereale. Pentru ca țărănimea să fi putut fi supusă unor sarcini atît de copleșitoare, ca acelea ale iobăgiei a doua, a fost nevoie ca stăpînii de moșie să fi posedat o influență predominantă și fără contrapondere în stat. Nu e o întîmplare că iobăgia a doua nu s-a dezvoltat decît în țările agrare, fără orașe înfloritoare, fără o burghezie influentă și fără o autoritate centrală puternică. În țările care au cunoscut iobăgia a doua, orașele erau slabe și ele au decăzut pe măsură ce folwarkurile s-au dezvoltat, fiindcă stăpînii feudali au preferat să-și cumpere din străinătate produsele industriale, iar iobagii erau prea săraci pentru a-și procura la oraș altceva decît strictul necesar.

III. DEOSEBIREA DINTRE IOBĂGIA ÎNTÎI ȘI A DOUA

Unii istorici, ca G. Caro, Grodecky, H. Rosenberg și Bechtel neagă că iobăgia din secolele XVII—XVIII ar fi diferită de cea din secolele feudalismului timpuriu și că între domeniile din secolul al XII-lea și folwarkurile din secolul al XVI-lea n-ar exista altă deosebire decît una de grad 0. Cît timp în vest, domeniul feudal s-a împărțit în ferme țărănești, în est el s-a păstrat și dezvoltat [1]. Problema e însă de a ști dacă domeniul din perioada economiei naturale e același cu marea exploatare agricolă din secolele XVII și XVIII, organizat pentru a produce cereale pentru piață?

W. Wittich[2], G. von Below[3], J. Nichtweiss și S. D. Skazkin au stabilit limpede deosebirile fundamentale între cele două constituții agrare. Criteriul care permite distincția cea mai sigură e întinderea rezervei. Pe cînd în Apus rezerva se reduce la întinderea unei tenure țărănești care nu mai produce decît un supliment pentru curtea seniorială, în Răsărit rezerva se transformă într-o mare întreprindere agricolă, care produce

[1] S. D. Skazkin, *op. cit.*, p. 111.

[2] Werner Wittich, articolul *Gutsherrschaft in Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, vol. IV, p. 229 și urm.

[3] G. von Below, *Territorium und Stadt*, München-Leipzig, 1900, p. 1—6.

cereale pentru piaţă. În Apus, principala sursă de venit a seniorului o constituie censul sau dijma şi unele taxe ocazionale (de exemplu taxa de moştenire); în Răsărit, esenţialul pentru stăpînul de moşie e produsul rezervei.

Întinderea şi funcţiunea rezervei determină şi condiţia ţăranilor. Pe toate domeniile, atît din vest cît şi din est, trăiesc ţărani dependenţi, dar obligaţiile şi condiţia lor juridică sînt deosebite. În Răsărit, ţăranii datorează prestaţii în muncă; rostul lor e să procure stăpînului de moşie braţele de muncă necesare exploatării rezervei. În Apus, prestaţiile în muncă s-au redus la minimum, întrucît parcelarea rezervei le-a făcut inutile. Variaţiile rezervei s-au răsfrînt asupra condiţiei ţăranilor. Stăpînul de moşie din est n-a putut transforma pe ţăran în iobag decît după ce a dobîndit asupra lui, prin justiţia patrimonială, o autoritate discreţionară, care i-a permis să-l lege de glie sau să-l alunge de pe moşie, să-l exproprieze şi să-i stoarcă pînă la istovire puterea de muncă. Prin aceste măsuri, stăpînul feudal exercită asupra locuitorilor de pe moşia sa nu numai autoritatea care derivă din dreptul de proprietate funciară, ci şi puterea pe care i-o conferă drepturile publice, cedate de principele teritorial. Ţăranii au ajuns supuşii lui ereditari (*Erbuntertahnen*). Ei au pierdut legătura directă cu statul. Între stat şi ei s-a interpus stăpînul de moşie. În vest, statul centralizat atinge direct, prin sistemul său judiciar şi fiscal, întreaga ţărănime. În sens juridic, ţăranii încetează de a mai fi supuşii unui particular, pentru a deveni supuşii statului [1].

Analizînd cele patru caracteristici prin care Lenin a definit regimul feudal, Nichtweiss a arătat că în secolul al XVIII-lea n-a mai rămas pe marile domenii din Răsărit decît a treia : dependenţa personală a ţăranului şi constrîngerea extraeconomică. Iobăgia a doua e negaţia economiei naturale. Exportul de cereale a jucat un rol hotărîtor în formarea marii întreprinderi agricole bazate pe clacă. „Producţia de cereale pentru piaţă care s-a dezvoltat mai ales în ultima vreme a iobăgiei, scrie Lenin, era preludiul destrămării vechii ordine''.

A doua condiţie a economiei feudale, care cere ca producătorul direct să fie prevăzut cu mijloace de producţie, şi în primul rînd cu pămînt, dispare de asemenea în domeniile „alodizate'' din răsăritul Europei. Evoluţia tinde aici spre nimicirea gospodăriei independente a ţăranului, spre despoierea ţăranului de principalul mijloc de producţie, de pămînt, şi spre transformarea lui în muncitor „liber''. Prin aceasta s-au pregătit condiţiile prealabile ale dezvoltării relaţiilor de producţie capitaliste în agricultură.

Destrămarea gospodăriei independente a ţăranului, lipsind ţărănimea de materiile prime necesare confecţionării articolelor de îmbrăcăminte, a ruinat industria casnică şi a silit ţărănimea să cumpere la oraş articolele strict necesare. Prin aceasta, piaţa internă s-a lărgit şi modul de producţie capitalist s-a dezvoltat.

---

[1] Johann Nichtweiss, *Zur Frage der zweiten Leibeigenschaft und des sogenannten preussischen Weges der Entwicklung des Kapitalismus in der Landwirtschaft Ostdeutschlands*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft", 1953, nr. 5, p. 703—707.

Dependența personală a țăranului de stăpînul de moșie n-a fost suprimată, ci dimpotrivă întărită, cum am văzut. Dar țăranul nu mai e legat de gospodăria lui, ci de domeniul seniorial. Stăpînul de moșie poate să-l exproprieze și în același timp să-l rețină ca forță de muncă pentru domeniul său.

Tehnica înapoiată, din care Lenin a făcut a patra trăsătură fundamentală a economiei feudale, e de asemenea învinsă. Marea exploatare agricolă din secolul al XVIII-lea se caracterizează tocmai prin o mai bună organizare, prin aplicarea unor noi metode economice, prin ameliorări tehnice și prin aplicarea noilor principii economice. Iobăgia a doua nu înseamnă deci simplă întoarcere la șerbia din timpul feudalismului clasic. Ea e o formă de aservire specifică unor anumite condiții economice, sociale și politice, care orientează economia agrară spre producția pentru piață, dar, din lipsă de capital și de brațe de muncă libere, nu-i permite să se organizeze pe baze net capitaliste, decît în secolul al XVIII-lea, cînd marele proprietar dispune și de capital, și de brațe de muncă libere, și de experiență tehnică. Realizarea acestor condiții a pregătit transformarea economiei feudale în exploatare capitalistă. Separînd țăranii de mijloacele de producție, nimicind industria casnică și favorizînd acumularea de capital, marea exploatare agricolă, bazată pe clacă, a constituit condiția prealabilă pentru dezvoltarea modului de producție capitalist în țările din răsăritul Europei.

IV. GENEZA IOBĂGIEI A DOUA

Să vedem acum cum s-a constituit și generalizat marea exploatare agricolă întemeiată pe clacă, nu numai în toată Germania orientală, ci și în Polonia, Cehia, Ungaria, Rusia și țările romîne.

Cadrul în care s-a organizat și dezvoltat agricultura medievală era marele domeniu. În țările care făcuseră parte din Imperiul roman, marele domeniu, numit *villa*, forma un bloc unitar și era supus unui sistem de exploatare, numit seniorie sau stăpînire domanială. În virtutea acestui sistem, domeniul era împărțit în două: 1) o parte, cea mai mică, forma *rezerva* sau partea stăpînului (*pars indominicata*), exploatată direct în folosul exclusiv al stăpînului feudal; 2) restul pămîntului arabil era împărțit în loturi, numite *tenure*, concedate ereditar locuitorilor de pe moșie în schimbul unor *slujbe* (servicii), care constau din anumite prestații în muncă, produse și bani. Celelalte părți ale moșiei (păduri, pășuni, iazuri) aparțineau tot stăpînului feudal, dar erau folosite de toți locuitorii domeniului.

Scopul principal al acestei organizații domaniale era să procure stăpînului de moșie brațele de muncă pentru exploatarea rezervei, care se întemeia exclusiv sau în măsură covîrșitoare pe slujbele șerbilor. La produsul rezervei, stăpînul de moșie adaugă redevențele în natură și unele taxe în bani.

Această organizare, întemeiată pe ideea de subsistență, nu urmărea decît să procure locuitorilor unui domeniu toate lucrurile de care aveau

nevoie. Tendinţa, foarte aproape de realitate, a acestei societăţi era autarhia.

Acest tip de exploatare agricolă n-a fost cunoscut decît în regiunile Germaniei care fuseseră supuse stăpînirii romane, în Bavaria, Suabia, Valea Rinului. În restul ţării, în Germania independentă, pămîntul era împărţit în tenure, numite *Hufen* (*hobae*), măsurate pentru a asigura subsistenţa unei familii. Cei bogaţi posedau mai multe *hufe*, pe care le cultivau cu ajutorul muncii sclavilor.

Spre deosebire de marele domeniu francez, care aparţinea unui singur stăpîn şi cuprindea un sat întreg, marele domeniu german se compunea din *hufe* împrăştiate în mai multe localităţi şi numai subordonarea lor unei curţi centrale (Fronhof) conduse de un *villicus* (administrator) le conferea o unitate de ordin administrativ. Rezerva însăşi era compusă din *hufe* împrăştiate în mai multe sate.

Tendinţa marilor proprietari de a grupa diferitele trupuri de moşie într-un bloc unitar s-a manifestat de timpuriu şi în Germania „independentă'' şi concentrarea s-a realizat fie prin redistribuirea solului, efectuată de principii teritoriali, fie prin absorbirea micii proprietăţi de către marea proprietate laică şi eclesiastică. Aşa s-a întins regimul domanial în toată Germania.

Ceea ce, înainte de secolul al XVI-lea, a frînat acest proces de expropriere a ţăranilor a fost rolul neglijabil al rezervei în ansamblul veniturilor domeniului. Esenţialul venitului consta din dijmă şi din unele taxe plătite de ţăranii dependenţi.

Consecinţa, foarte importantă din punct de vedere social, a acestui regim a fost că serviciile erau foarte mici, 3 — 6 zile pe au şi proprietarul le folosea pentru construirea, întreţinerea şi repararea cetăţii, pentru cărăuşii şi pentru serviciul de curieri [1].

În secolul al XIII-lea, feudalismul occidental intră într-o criză de structură, care se manifestă prin stagnarea producţiei agricole, prin scăderea veniturilor domeniului, şi prin descompunerea sistemului de proprietate feudală. Lipsa de mînă de lucru şi preţul ei relativ urcat, precum şi deprecierea simultană a rentei în bani, au subminat economia feudală şi au scăzut în măsură considerabilă veniturile stăpînilor feudali, tocmai în momentul cînd intensificarea circulaţiei monetare i-a făcut să simtă mai mare nevoie de bani [2].

Dezvoltarea oraşelor şi comerţului a solicitat şi în Germania, după secolul al XIII-lea, marile domenii să producă, peste îndestularea locuitorilor lor, cereale pentru piaţă. Marii proprietari au început să fie tot mai interesaţi în relaţiile marfă-bani. Ei au căutat să obţină, în locul redevenţelor feudale fixe, venituri în raport cu creşterea continuă a preţului cerealelor. Ei încep să-şi parceleze rezerva şi să o arendeze împreună

---

[1] Ch. Edmond Perrin, *Le grand domaine en Allemagne* (în *Recueil de la Société Jean Bodin*, vol. IV, Wetteren, 1949, p. 115—149). G. von Below, *Geschichte der deutschen Landwirtschaft des Mittelalters*, 1937, p. 44—59. W. Wittich, *Die Grundherrschaft in Nordwestdeutschland*, 1896, p. 108—112.

[2] Marian Malowist, *Le commerce de la Baltique et le problème des luttes sociales en Pologne aux XVe et XVIe siècles*, p. 131—133.

cu hufele pe care le posedau, cu titlu ereditar, locuitorilor de pe moșiile lor. Contractele de arendă se încheiau pe termen scurt (3, 6, 9, 12 ani) și comportau o plată în bani sau în produse, stabilită în raport cu producția, încît permiteau proprietarului să profite de urcarea prețului cerealelor.

Relațiile dintre proprietar și oamenii de pe moșia lui fiind de acum înainte întemeiate pe un simplu contract de drept privat, nu mai comportă constrîngerile extraeconomice, caracteristice vechiului sistem de exploatare domanială. Ele se vor apropia tot mai mult de formele de constrîngere ale regimului capitalist. Acest regim nou, care transformă pe vechiul stăpîn feudal în rentier, a fost numit de istoricii germani: *Grundherrschaft* (stăpînire funciară). El nu s-a răspîndit însă decît în regiunile occidentale ale Germaniei.

În țările situate la est de Elba, colonizate de germani veniți după secolul al XII-lea, mai ales din Westfalia, s-a produs o evoluție complet deosebită de cea din vest. Colonizarea acestei regiuni, populată de slavi, s-a făcut prin constituirea de sate, în care casele colonilor și pămîntul lor se aliniau de-a lungul unui drum. Fiecare colon avea asupra hufei lui drepturi ereditare foarte largi, cu singura condiție de a plăti principelui teritorial (*Landesherr*) un cens anual. El se bucura de libertate personală și nu era împovărat de nici una din servituțile vechilor șerbi.

Dar, începînd cu secolul al XV-lea, o schimbare profundă se produce în repartiția solului și în condiția oamenilor. Satele de țărani liberi sînt înlocuite cu mari domenii, exploatate direct de un stăpîn feudal. Cum s-a realizat această aservire a unor țărani liberi, într-un moment cînd, în toată Europa occidentală, șerbia începe să se atenueze și să dispară? În perioada colonizării, pe lîngă țăranii cultivatori, au venit și cavaleri (*Ritter*), care au primit de la principele teritorial un feud format din 4—8 hufe, grevat numai de serviciul militar. Hufele care au intrat în compunerea acestui feud sau *Rittergut* (moșie de cavaler) a fost numit uneori *Vorwerk*, de unde polonii au format termenul de *folwark*, care înseamnă partea din domeniu pe care stăpînul feudal și-o păstrează pentru exploatare directă, adică rezerva. *Rittergut*-ul a coexistat mult timp cu tenurele libere ale țăranilor, fără ca *Ritter*-ul să exercite vreo autoritate asupra acestor tenure.

Dar, după secolul al XV-lea, cavalerii, atrași de cîștigurile mari pe care comerțul de cereale din Marea Baltică le oferea, s-au făcut agricultori și au căutat să tragă cît mai mare folos din *Rittergut*-ul lor. Stimulați de extraordinara prosperitate a culturilor de cereale din basinul Mării Baltice, care devine în epoca aceasta centrul unui intens comerț de cereale pentru aprovizionarea Angliei, Țărilor Scandinave și a regiunilor industriale din Țările de Jos, cavalerii se folosesc de toate mijloacele pentru a-și mări moșia în dauna liberelor tenure țărănești. Ei acaparează tenurele grevate de datorii, căzute în desherență sau abandonate în timp de război, și le înglobează în rezerva lor, adică le *alodizează*.

Dar pentru a exploata domeniile astfel constituite era nevoie de brațe de muncă. Atîta timp cît *Rittergut*-ul se reducea la cîteva hufe, el era cultivat cu ajutorul servitorilor și al cîtorva zileri, tocmiți în timpul marilor lucrări agricole (arat, cosit, seceriș). Pentru a-și procura brațe

de muncă numeroase și permanente, ei s-au folosit de dreptul de jurisdicție pe care li-l lăsase principele teritorial, impunînd oamenilor munci atît de grele și de numeroase, încît în timpul secerișului claca a atins șase zile pe săptămînă. Așa s-a constituit la est de Elba, și nu numai în Germania, ci în toate țările din răsăritul Europei, un tip de mare domeniu exploatat pentru producția de cereale-marfă cu munca servilă. În acest sistem de exploatare agricolă rezerva era foarte mare, iar sarcinile impuse locuitorilor consistau mai ales din clacă și cărăușii. Istoricii germani au numit acest sistem *Gutsherrschaft* (stăpînire domanială), spre deosebire de *Grundherrschaft*, care înseamnă stăpînire funciară. Caracteristica esențială a sistemului e că domeniul nu mai are ca scop asigurarea subsistenței locuitorilor săi, ci producția de cereale pentru piață. În Apus, producția de cereale-marfă a fost asigurată fie de mica proprietate, fie de marea exploatare agricolă, cu instrumentele proprietarului și cu munca salariată. În țările din răsăritul Europei, unde, în general, stăpînii de moșie erau lipsiți de capital, de cunoștințe tehnice, de deprinderi de muncă sistematică și de spirit de prevedere, și unde orașele erau puțin dezvoltate, stăpînii feudali n-au știut decît să pună economia iobagă în serviciul producției de cereale pentru piață. Cînd s-au deschis debușee pentru cereale, ei au început să exploateze la maximum sistemul de muncă iobagă, înmulțind mereu zilele de clacă și cărăușiile, călcînd dreptul de folosință al țăranilor asupra terenurilor comunale și înglobînd în rezerva domanială tenurele țăranilor și pășunile colective. Așa se face că perioada capitalismului în lumea agrară a țărilor din Răsărit s-a anunțat, spune Engels, „ca o perioadă de mare exploatare agricolă, bazată pe clacă" [1].

Aceste transformări se datoresc faptului că, o dată cu dezvoltarea relațiilor capitaliste în țările din Apus și cu formarea pieței europene, țările din răsăritul Europei au fost atrase în circuitul comerțului european. Marea întreprindere agricolă organizată în vederea producției de cereale pentru piață nu e însă o întreprindere capitalistă, fiindcă nu întrebuințează muncă salariată, ci e bazată pe clacă. Dar conjunctura deosebit de favorabilă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a mărit rentabilitatea domeniilor agricole, a favorizat acumularea de capital, introducerea inovațiilor tehnice și aplicarea muncii salariate. Atunci apar în cadrul acestor relații de producție feudale contradicții interne care revelează creșterea noilor forțe de producție și necesitatea trecerii la modul de producție capitalist. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în țările unde, din lipsă de capital, forța de muncă nu poate găsi întrebuințare decît în cadrul sistemului feudal, care n-o mai poate absorbi, deși niciodată n-a avut mai mare nevoie de dînsa, contradicția între forțele de producție și relațiile de producție a creat o situație revoluționară. Se produce, pe de o parte, o cerere acută de brațe de muncă pentru dezvoltarea producției de cereale, iar pe de alta, oferta masivă de brațe de muncă a iobagilor ruinați care nu mai găsesc întrebuințare în sistemul de producție feudal, fiindcă stăpînii de moșie nu-i pot plăti.

[1] Marx—Engels—Lenin—Stalin, *op. cit.*, p. 153.

Aceste condiții n-au schimbat numai situația iobagilor copleșiți de prea multe zile de robotă, dar au făcut precară și poziția proprietarilor, care nu mai puteau face față cerințelor calitative și cantitative ale pieții cu forța de muncă iobagă. Ambele clase erau interesate în schimbarea relațiilor de producție feudale, din motive deosebite: iobagii fiindcă găseau prea numeroase zilele de clacă, stăpînii de moșie — fiindcă nu aveau suficiente brațe de muncă. Primii au căutat să sfarme prin răscoale relațiile feudale; cei din urmă au crezut că le pot înlătura prin reforme parțiale. Revoluția burgheză din 1848 a dovedit incapacitatea nobilimii feudale de a se reforma și necesitatea de a libera prin revoluție țărănimea de toate servituțile feudale și de a adapta relațiile de producție la nivelul forțelor de producție.

V. FORMAREA MARII EXPLOATĂRI AGRICOLE BAZATE PE CLACĂ ÎN GERMANIA ORIENTALĂ

În Germania orientală, în Polonia, Lituania, Cehia, Ungaria, Rusia și țările romîne pretutindeni întîlnim după secolul al XVI-lea marea exploatare agricolă, bazată pe clacă și organizată în vederea producției de cereale pentru piață. Simptomele acestui mod de producție apar în Polonia în a doua jumătate a secolului al XV-lea și se consolidează în secolul al XVI-lea. În Prusia orientală, în Pomerania, Brandenburg, Silezia inferioară, iobăgia a doua a fost introdusă la mijlocul secolului, în Schleswig-Hollstein la sfîrșitul secolului al XVI-lea și s-a generalizat după războiul de Treizeci de ani, cînd claca, care era de 3—6 zile pe an se ridică la 4—5—6 zile pe săptămînă, iar „țăranul liber devine tot așa de rar ca și corbul alb" [1].

Transformarea domeniului feudal, întemeiat pe ideea de subsistență (*Grundherrschaft*), într-o mare întreprindere agricolă organizată în vederea producției de cereale pentru piață (*Gutsherrschaft*), presupune două condiții prealabile: o mare rezervă exploatată direct și brațe de muncă ieftine sau gratuite.

În timp ce în apusul Europei, rezerva seniorială se fărămițează în loturi arendate țăranilor, în Răsărit rezerva se mărește, începînd cu secolul al XVI-lea, încît cuprinde partea esențială a domeniului, și tendința e să cuprindă tot domeniul.

Hufele rămase libere prin desherență sau fugă nu mai sînt completate cu alți șerbi, ci înglobate în rezerva cavalerului. Un mijloc comod, întrucît legea nu interzicea asemenea tranzacții, a fost achiziția deghizată sub formă de cumpărare.

Stăpînii de moșie și-au mărit rezerva înglobînd în ea terenurile comunale: pășuni, locuri deșarte, necultivate, apoi defrișînd păduri și asanînd terenuri mlăștinoase. Dar, cum valorificarea unor asemenea terenuri cerea o muncă grea, costisitoare și îndelungată, stăpînii au preferat în general să lase defrișarea în seama țăranilor și să-și însușească cură-

[1] Marx—Engels—Lenin—Stalin, *op. cit.*, p. 154.

turile, mai ales că, în Germania orientală, ei au dobîndit încă din secolul al XV-lea dreptul de a răscumpăra o gospodărie ţărănească şi de a o anexa la rezerva lor, de a izgoni pe ţăranul recalcitrant şi de a-şi însuşi pămîntul lui, în schimbul unei despăgubiri. Ei puteau chiar să-şi atribuie bunurile unor orfani minori, dacă tutorele lor refuza să ia asupra sa sarcinile iobagului defunct [1].

Sistemul fiscal a favorizat de asemenea extinderea rezervei. Spre deosebire de hufele unui domeniu, rezerva seniorială era scutită de impozite. Stăpînul feudal, însărcinat cu strîngerea impozitelor oamenilor de pe domeniul său, s-a folosit de acest drept pentru a constrînge pe ţărani să-i cedeze hufele lor care au fost apoi alodizate. Statul a protestat, dar în epocile de mare încordare fiscală, ţăranii şi-au cedat ei înşişi pămîntul pentru a scăpa de impozite [2].

Dar ceea ce a contribuit într-o măsură considerabilă la mărirea rezervei cavalerului au fost urmările războaielor din secolele XVII şi XVIII. În timpul războaielor de Treizeci de ani şi de Şapte ani, regiuni întregi au fost transformate în deşerturi, gospodăriile ţărăneşti distruse, casele arse, vitele răpite, populaţia decimată. Ţăranii care au scăpat cu viaţă au fost siliţi, cu toate acestea, să plătească impozitele. Mulţi au preferat să fugă sau să se înroleze în armată. Gospodăriile părăsite au fost încorporate în rezerva cavalerului.

Dar cavalerul n-a avut nevoie să aştepte pustiirile războaielor pentru a pune stăpînire pe pămîntul ţăranilor. Pe tot litoralul Mării Baltice, în Holstein, Mecklenburg, Pomerania şi Prusia, ţăranul n-avea asupra hufelor sale un drept de proprietate ereditar, ci numai un drept de folosinţă viager, care putea fi revocat oricînd. Cavalerul, care exercita dreptul de justiţie în numele principelui teritorial, n-avea decît să lase oamenilor curtea din vatra satului şi să anexeze la rezerva sa ogoarele. Ceea ce a şi făcut, şi pe scară atît de mare, încît deposedarea ţăranilor — *das Bauernlegen* — a devenit una din caracteristicile relaţiilor agrare din Germania orientală. În fond, diferitele forme de mărire a rezervei se întemeiau pe exproprierea ţăranului.

Domeniul astfel mărit şi exploatat direct de proprietar avea nevoie de braţe de muncă. Cavalerul, lipsit de capital, de cunoştinţe tehnice şi de spirit de prevedere, nu putea folosi muncitori salariaţi, care de altfel nici nu s-ar fi găsit în număr suficient. El n-a ştiut decît să pună economia iobagă în serviciul producţiei de mărfuri. Pentru a răspunde cererii de cereale, el a exploatat la maximum „serviciile'' ţăranilor dependenţi, înmulţind numărul zilelor de robotă de la 3—6 pe an la 5—6 pe săptămînă, impunînd fiilor de iobagi serviciul domestic şi celorlalţi membri ai familiei diferite „slujbe'' pentru exploatarea rezervei. Începînd cu secolul al XVI-lea, apar diferitele îngrădiri ale persoanei : inferioritatea juridică, mîna moartă, legarea de glie, serviciul domestic (*Zwangsdienst*).

---

[1] Fr. Grossmann, *Über die gutsherrlich-bauerlichen Rechtsverhältnisse in der Mark Brandenburg*, Leipzig, 1890, p. 15—16. G. Fr. Knapp, *op. cit.*, p. 51. Fr. Lütge, *Deutsche sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, Berlin, 1952, p. 319.

[2] G. von Below, *op. cit.*, p. 37.

Actele dietelor (*Landtagakten*) arată cum cavalerii, bisericile și orașele au smuls principelui teritorial o parte din drepturile publice pe care le avea asupra țăranilor, ca dreptul de jurisdicție, impozitele și corvezile publice. Concentrarea drepturilor publice și private într-o singură mînă a permis stăpînilor feudali să înmulțească mereu cazurile de expropriere a țăranilor, să majoreze numărul zilelor de clacă pînă la șase pe săptămînă și să îngrădească dreptul de strămutare.

Cavalerul se consideră proprietarul întregii moșii, pe care o poate vinde, dona, aliena, cu sau fără țăranii așezați pe ea. El își arogă dreptul de a strămuta oamenii săi de pe o moșie pe alta, de a-i trece de la dijmă la clacă, și invers, și chiar de a le lua pămîntul cu totul, de a-i trece în slujba de curte sau de a-i vinde ca pe robi.

Țăranul devine *Leibeigener*, termen pe care actele medievale îl traduc prin *homo proprius* sau *homo de corpore*, om propriu sau om de corp, pentru a exprima dependența aproape fizică a iobagului de stăpînul feudal, care-l lua „din pîntecele mamei sale" și-l stăpînea pînă la moarte. „E al meu din creștet pînă în tălpi", spunea stareţul unei mănăstiri despre șerbul său. Iobagii nu sînt sclavi în sensul dreptului roman, dar se aseamănă cu sclavii prin faptul că sînt supuși personal, ei și copiii lor, autorității stăpînului de moșie. Ei sînt obligați să servească unde și cînd li se cere, cu vitele și cu hrana lor. Fără autorizația stăpînului ei nu-și pot vinde, schimba, părăsi gospodăria. Copiii urmează condiția părinților lor. Ei nu pot părăsi moșia și, atîta timp cît sînt necăsătoriți, trebuie să presteze stăpînului, timp de trei ani, serviciul domestic. Acest serviciu e prezentat ca o datorite de recunoștință pentru protecția pe care stăpînii de moșie o acordă copiilor iobagilor lor. La moartea tatălui lor, copiii sînt obligați să ia succesiunea hufei părintești.

În ceea ce privește drepturile de posesiune ale iobagilor, ele erau de asemenea la bunul plac al stăpînilor feudali. „Orice ar poseda ei, spune un jurist feudal, o posedă cu titlu precar și în schimbul unor anumite servicii și prestații, și, la bunul plac al stăpînului, sînt siliți să restituie pămîntul cu inventarul său cu tot" [1].

Dependența țăranilor de stăpînul de moșie nu e numai de ordin real, în raport cu pămîntul primit în folosință, ci și de ordin personal. Stăpînul feudal exercită asupra oamenilor de pe moșia sa justiția patrimonială, în virtutea căreia el devine judecătorul supușilor săi în toate infracțiunile mărunte și în conflictele dintre țărani, și dintre țărani și stăpînul de moșie. El devine astfel parte și judecător. „De atunci, pe moșie, au domnit biciul și toiagul" [2].

Dreptul de stăpînire asupra persoanei iobagului e aplicat de unii junkeri ca de stăpînii de sclavi din antichitate. Knapp citează cazul unei familii de țărani din Pomerania care a servit ca obiect de schimb pentru doi cîini de vînătoare. Junkerii jucau cărți nu pe bani, ci pe iobagi. Cine pierdea la joc plătea nu în numerar, ci în iobagi [3]. Aceste fapte, oricît

[1] F. Grossmann, *op. cit.*, p. 53.
[2] Marx — Engels — Lenin — Stalin, *op. cit.*, p. 154.
[3] G. F. Knapp, *op. cit.*, p. 24, 33.

de excepţionale le-am presupune, se petreceau nu pe ascuns, ci pe faţă, nu contra legii, ci conform legii, care considera pe iobag ca proprietatea stăpînului de moşie.

VI. IOBĂGIA A DOUA ÎN CELELALTE ŢĂRI DIN RĂSĂRITUL EUROPEI

În acelaşi timp cu Germania orientală, iobăgia a doua s-a produs in Polonia, Lituania şi Livonia. Încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea, exportul de produse agricole şi forestiere din aceste ţări în Ţările de Jos şi în Anglia joacă un rol important în comerţul baltic. În secolul al XVI-lea, exportul de cereale prin Danzig a ajuns preponderent.

Creşterea cererii de cereale a produs şi în organizarea economici rurale a Poloniei şi a vecinelor sale aceeaşi schimbare pe care am constatat-o în Germania orientală: creşterea rezervei senioriale şi agravarea condiţiei ţăranilor. Venitul rezultînd din vînzarea grîului recoltat pe rezerva unor domenii întrece totalul tuturor celorlalte venituri ale moşiei. Semnificativ e că proporţia veniturilor rezervei faţă de celelalte venituri varia după poziţia geografică a domeniilor. În regiunile din centru şi din nord, proporţia atingea 78%, iar în regiunile din sud-est, ea scădea la 19—43%, după depărtarea de căile navigabile. Aceste cifre arată limpede importanţa Vistulei în dezvoltarea marilor întreprinderi agricole, întemeiate pe clacă [1].

Dar creşterea comerţului exterior de cereale nu ajunge, după M. Malowist, să explice înlocuirea rentei în produse şi în bani cu claca. Agravarea şerbiei şi clăcii în Polonia şi în Lituania a fost provocată nu atît de exportul de cereale, cît de situaţia grea a stăpînilor feudali, rezultînd din deprecierea rentei plătite în bani şi din scumpirea mîinii de lucru. În secolul al XV-lea, ţăranii fug la oraş şi nu se întorc la ţară decît în timpul secerişului şi atunci cer, după socoteala stăpînilor de moşie, salarii prea mari. Insuficienţa şi scumpetea mîinii de lucru, împreună cu deprecierea rentei în bani, au subminat economia feudală şi au redus rentabilitatea domeniilor nobiliare. Îndemnîndu-i să mărească producţia agricolă, comerţul baltic le oferea soluţia crizei. Dar pentru a mări producţia agricolă, era nevoie de braţe de muncă ieftină sau gratuită, atît pentru munca cîmpului, cît şi pentru transportul produselor. Dreptul de justiţie pe care-l exercită asupra ţăranilor permite stăpînilor feudali să pună munca iobagă în slujba producţiei de cereale pentru piaţă. Printr-o luptă violentă contra ţăranilor, nobilimea polonă a izbutit, mai ales după ce regele a renunţat în 1518 la orice drept de jurisdicţie asupra supuşilor seniorilor laici şi eclesiastici, să reducă ţărănimea la o condiţie vecină cu sclavia [2].

---

[1] J. Rutkovski, *Le VI-e Congrès international des sciences historiques*, Oslo, 1928, p. 378—380.

[2] Marian Malowist, *Le commerce de la Baltique et le problème des luttes sociales en Pologne aux XVe et XVIe siècles*, în *La Pologne au Xe Congrès international des sciences historiques à Rome*, Varşovia, 1955, p. 125—146.

În Cehia, trecerea de la economia domanială bazată pe ideea de subsistență la marea exploatare agricolă, bazată pe clacă și organizată în vederea producției de cereale pentru piață, se observă la începutul secolului al XVII-lea, cînd stăpînii de moșie au început să anexeze la rezervă loturile țăranilor fugiți. Consecințele Războiului de treizeci de ani au precipitat procesul de transformare a economiei agrare. În regiunile străbătute de mari căi de comunicație și în împrejurimile orașelor asediate vreme îndelungată (Valea Elbei, regiunile orașelor Olomouc, Praga și Brno), bandele de mercenari au pustiit sate întregi, au distrus sau prădat inventarul viu și mort al țăranilor și au decimat populația. Numărul așezărilor omenești părăsite a fost evaluat, pentru 1650, la cel puțin un sfert. Populația Cehiei, care în 1618 era de 1 700 000 suflete, nu mai era în 1658 decît de 900 000 — 950 000.

Gospodăriile părăsite n-au fost decît în parte reocupate de țărani. Restul a fost înglobat în rezerva seniorială sau au servit la constituirea unor noi domenii. Stăpînii acestora, fiind lipsiți de inventar agricol, de vite, de muncitori liberi și de capital de investiție, au recurs la robotă. Celelalte domenii au căutat de asemenea să compenseze raritatea brațelor de muncă înmulțind numărul zilelor de robotă al iobagilor rămași, legîndu-i de glie și supunîndu-i autorității discreționare a stăpînilor de moșie.

Istoriografia cehă cuprinde între 1648 și 1680 perioada de constituire a marii exploatări agricole întemeiate pe clacă. În cursul acestei perioade, claca, care era o zi pe an la începutul secolului, a ajuns o zi pe săptămînă la sfîrșitul războiului de Treizeci de ani, iar pe la 1680 — la 3—5 zile pe săptămînă.

Mijlocul prin care s-a realizat sistemul de stoarcere a supramuncii prin clacă a fost înăsprirea autorității senioriale care a făcut situația iobagului ceh mai grea decît a țăranului german. Țăranul ceh nu putea cumpăra și vinde nimic decît prin mijlocirea stăpînului de moșie, care achiziționa la preț redus toate produsele căutate ale țăranului și silea pe acesta să cumpere produsele și vitele pe care el, stăpînul feudal, nu le putea vinde. Situația țăranilor cehi a mai fost agravată de faptul că stăpînii de moșie, în parte germani, întrebuințați în diplomație și armata imperială, își lăsau moșiile în seama intendenților și arendașilor care storceau munca țăranilor nu numai pentru îndestularea stăpînilor, ci și pentru îmbogățirea lor.

Țăranii au căutat să se apere negociind cu stăpînii de moșie învoieli particulare, apoi s-au adresat cu petiții împăratului. Insuccesul acestor încercări i-a împins la o revoltă generală în iarna 1679—1680. Revolta a fost înfrîntă și două patente imperiale, din martie și mai 1680, au consacrat iobăgia a doua. Prima anula privilegiile satelor și reprima cu forța armată petiționarea către împărat. A doua fixa robota la trei zile pe săptămînă, dar adăuga că, la nevoie, țăranii sînt obligați să robotească toată săptămîna. Patenta a fost aplicată în sensul că „tot ce stăpînul de moșie ordona trebuia executat”[1].

---

[1] *Tratatul de istoria Cehoslovaciei* (machetă).

Marele domeniu maghiar a fost îndrumat la sfîrşitul secolului al XVI-lea spre producţia de cereale pentru piaţă. Dezvoltarea oraşelor şi întreţinerea armatelor mercenare permanente oferă producţiei agricole un debuşeu sigur. Din instrucţiunile stăpînilor de moşie către intendenţii moşiilor lor se vede limpede preocuparea de a mări necontenit venitul moşiei prin mărirea rezervei şi întinderea semănăturilor cu grîu, prin ameliorarea tehnicii agricole şi prin exploatarea mai intensă a muncii ţăranilor.

Nona (a zecea parte din recoltă după defalcarea decimei clerului), pe care legea din 1351 o asigura stăpînului de moşie, era o sarcină atît de grea încît unii ţărani preferau să facă zile de clacă suplimentare pentru a obţine abolirea sau reducerea ei. Astfel numărul zilelor de clacă, care în timpul răscoalei de la Bobîlna (1437) era de o zi pe an, ajunge în 1514 o zi pe săptămînă. După răscoala condusă de Doja, la ziua de clacă s-a adăugat o zi de cărăuşie pe săptămînă.

Reprimarea răscoalei conduse de Gh. Doja, urmată de agravarea sarcinilor iobage şi de legarea ţăranilor de glie, a creat condiţii favorabile transformării domeniului feudal în mare exploatare agricolă, bazată pe clacă, şi într-adevăr, acest mod de producţie a luat mare avînt la mijlocul secolului al XVI-lea. Dar la sfîrşitul secolului, procesul de „alodizare" a domeniului feudal s-a oprit şi secolul al XVII-lea a fost o perioadă de relativă uşurare pentru ţărani.

Uşurarea se datoreşte înlesnirii cu care ţăranii nemulţumiţi găseau azil în teritoriile ocupate de turci, crizei agrare din a doua jumătate a secolului al XVII-lea care a scăzut preţul grîului şi lipsei de căi lesnicioase de comunicaţie fluviale şi terestre care să lege direct Ungaria cu Apusul şi s-o introducă în marele comerţ internaţional. Viena şi Veneţia ofereau pieţe de desfacere avantajoase, dar erau greu accesibile, fiindcă la Viena produsele agricole ale Ungariei trebuiau transportate contra curentului Dunării, iar comunicaţiile cu Veneţia erau aproape inaccesibile din cauza munţilor Carst.

Dezvoltarea marilor întreprinderi agricole s-a oprit deci la mijlocul drumului, la îndestularea oraşelor şi armatelor permanente. Aşa se explică faptul că venitul rezervei nu depăşea 10 — 15% din ansamblul veniturilor moşiei. Esenţialul provenea din prestaţiile în natură ale ţăranilor şi din monopolurile senioriale. Monopolul vinului acoperea pe unele moşii jumătate din venitul global, ceea ce a îndemnat pe proprietarii din regiunile viticole să înlocuiască cultura cerealelor cu plantaţii de vii. Dar progresele sînt lente din cauza lipsei braţelor de muncă, care nu permite o cultură intensivă.

Situaţia s-a schimbat după eliberarea ţării de ocupaţia turcească. În secolul al XVIII-lea Austria a devenit principala clientă a Ungariei în materie de produse agricole, şi războaiele cu Franţa revoluţionară au creat o conjunctură extraordinar de favo abilă pentru exportul grîului. Între 1790 şi 1815, preţul grîului s-a urcat de la 80 la 513 groşi chintalul. Seniorii au răspuns cererii de cereale, înmulţind numărul zilelor de robotă şi cărăuşiile, călcînd învoielile încheiate cu ţăranii şi înglobînd în rezerva alodială o parte din loturile iobage şi din păşunile colective. Cu toate

acestea, proprietarii nu mai pot face faţă prin munca iobagă cererii tot mai imperioase a pieţii şi, din lipsă de capital, ei nu pot recurge la metodele capitaliste de exploatare prin munca salariată. Contradicţia la care ajunse economia ungară în prima jumătate a secolului al XIX-lea n-a putut fi rezolvată decît prin revoluţia din 1848 [1].

În istoriografia sovietică problema a fost pusă de către B. D. Grekov în studiul „Reorganizarea economiei rurale şi soarta ţăranilor în Europa în sec. XVI" [2]. Istoricul sovietic constată că, în cursul secolului al XVI-lea, în Rusia creşte rezerva senorială. În condiţiile vremii neputînd fi pusă în valoare decît cu munca şerbilor, aceasta a avut drept consecinţă folosirea pe o scară tot mai largă a clăcii şi înăsprirea exploatării ţăranilor. Mica boierime, care stăpînea moşii cu suprafaţa agricolă restrînsă, ca să-şi sporească veniturile, a început să pretindă ţăranilor în special renta în muncă. În acest studiu, B. D. Grekov arată că creşterea rezervei şi folosirea în special a rentei în muncă nu este un proces caracteristic numai pentru Rusia din secolele XVI—XVIII. Aşadar, şi Rusia a trecut prin acea etapă caracteristică pentru ţările din centrul şi răsăritul Europei.

Căutînd explicaţia acestor fenomene noi în istoria Rusiei de la sfîrşitul sec. XV şi în cursul sec. XVI, B. D. Grekov ajunge la concluzia că în această perioadă cerealele devin o marfă căutată pe piaţa internă. Stabileşte legătura dintre fenomenele cele noi din viaţa economică a Rusiei şi creşterea pieţii interne arătînd că asemenea stare de lucruri e caracteristică pentru ţările în care agricultura era ramura principală de producţie şi care au fost mai puţin atrase în comerţul internaţional [3]. În asemenea ţări agricultura se transformă într-un sector al economiei producătoare de mărfuri, sub influenţa, înainte de toate, a pieţii interne [4].

Istoricii sovietici, printre care şi A. A. Zimin, care au tratat această problemă în cadrul colecţiilor mari ca „Studii de istoria U.R.S.S." şi „Istoria universală", au adoptat teza lui B. D. Grekov [5]. Ei subliniază faptul că, datorită schimbărilor în viaţa economică a Rusiei, şi în primul rînd în legătură cu creşterea pieţii interne, la stăpînii de pămînt a apărut interes pentru pămînt, necesar pentru lărgirea cîmpului de cultură al stăpînului [6].

---

[1] Szabó István, *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*, Budapesta, 1948, p. 161—202. Al. Domanovszky, *Zur Geschichte der Gutsherrschaft in Ungarn*, în *Wirtschaft und Kultur. Festschrift zum 70. Geburtstag von Alfons Dopsch*, Viena-Leipzig, 1938, p. 441—469. Istoriografia maghiară şi-a pus abia după 1930 problema iobăgiei a doua, dar de atunci studiul a fost adîncit printr-un mare număr de monografii consacrate exploatării principalelor domenii. Regimul de democraţie populară a dat un puternic impuls studiilor de istorie agrară. O întreagă echipă de cercetători s-au consacrat studiilor regionale (ca P. Zsigmond Pál, Berlász Jenö, Vörös Károly, Wellmann Imre, Szántó Imre, Varga János, Soós Imre, Esze Tamás), iar rezultatele lor au fost sintetizate în volumul publicat de Institutul de istorie (*Studii relative la istoria ţărănimii în Ungaria 1711—1790*, Budapesta, 1952).

[2] Известия Академии Наук СССР, Seria istorie şi filozofie, vol. V, nr. 1, 1948, p. 53, 58.

[3] B. D. Grekov, *Ţăranii în Rusia*, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1952, p. 543.

[4] *Ibidem*.

[5] Очерк по истории СССР. Период феодализма, XV—XVII в.в. 227; Всемирная история, vol. IV, p. 460—461.

[6] Всемирная история, p. 460.

Înăsprirea exploatării feudale, acapararea pămîntului ţărănesc pentru lărgirea rezervei, folosirea pe o scară din ce în ce mai mare a muncii servile, toate acestea ne arată că în gospodăria feudală rurală s-au produs schimbări importante. Atît stăpînii de pămînt, cît şi ţăranii caută să producă cît mai multe cereale ca să poată vinde o parte din ele pe piaţă [1].

În ceea ce priveşte piaţa externă, B. D. Grekov afirmă că „se poate spune cu siguranţă că negoţul cu străinătatea în această vreme nu juca nicidecum un rol considerabil, capabil să influenţeze situaţia generală a agriculturii din Rusia" [2].

Această teză a lui B. D. Grekov a fost supusă discuţiei de către S. D. Skazkin. Analizînd situaţia din Rusia, el ajunge la concluzia că economia din Rusia se dezvoltă în condiţii specifice, care nu pot fi folosite ca exemplu şi pentru alte ţări situate înspre răsărit de Elba. În special, el insistă asupra faptului că starea de lucruri din Rusia nu poate fi extinsă şi asupra Poloniei [3].

Semnalînd dezvoltarea gospodăriei folwarkului în Rusia trebuie să ţinem seamă de condiţiile specifice şi anumite particularităţi care definesc viaţa economică din Rusia.

CONCLUZIE

Studiile şi dezbaterile care au avut loc în jurul iobăgiei a doua au scos în evidenţă importanţa primordială a debuşeului pentru transformarea domeniului feudal, bazat pe ideea de subsistenţă, într-o mare întreprindere agricolă, bazată pe clacă şi organizată pentru exportul de cereale. Lipsiţi de capital, de experienţa tehnică şi de spirit de prevedere, stăpînii de moşie din Europa centrală şi răsăriteană, în loc să-şi organizeze exploatarea domeniilor pe baze capitaliste, cu muncitori salariaţi, au pus munca iobagă în serviciul producţiei de cereale pentru piaţă. Ei şi-au mărit rezerva expropriind pămîntul ţăranilor şi au înmulţit zilele de clacă la 4—5 pe săptămînă, smulgînd statului dreptul de jurisdicţie asupra ţăranilor.

Dar dacă apariţia folwarkurilor a fost determinată de cauze economice, dezvoltarea lor a fost favorizată de împrejurări naturale (accesul la un debuşeu), politice (slăbiciunea puterii centrale) şi sociale (rolul predominant al nobilimii funciare în stat). Stăpînii feudali n-au putut impune locuitorilor de pe moşiile lor „grozăvia civilizată a supramuncii" decît în ţările, unde dezvoltarea oraşelor şi a orăşenilor era slabă şi unde nobilimea, stăpînă fără contrapondere pe puterea politică, a putut uzurpa o parte din drepturile publice şi în primul rînd jurisdicţia patrimonială, care i-a permis să reducă ţărănimea dependentă la condiţia, vecină cu robia, a iobăgiei a doua.

---

[1] Всемирная история, vol. IV, p. 461.

[2] B. D. Grekov, *op. cit.*, p. 543.

[3] S. D. Skazkin, *Problemele fundamentale ale aşa-numitei „a doua iobăgii" în Europa centrală şi răsăriteană*, în „Anal. rom.-sov.", Istorie, 1959, nr. 1—2, p. 112.

În secolele XVI—XVII, și în cea mai mare parte a secolului al XVIII-lea, folwarkurile și-au păstrat baza de organizare feudală și au servit la întărirea nobilimii feudale. Conjunctura deosebit de favorabilă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și condițiile favorabile de export, mărind rentabilitatea pămîntului, au permis acumularea de capital și introducerea unor inovații tehnice în agricultură. Pe de altă parte, oferta de brațe de muncă a țăranilor ruinați, care nu mai găseau întrebuințare în sistemul de producție feudal, a creat condițiile obiective pentru înlocuirea muncii iobage cu munca salariată.

La acest stadiu de dezvoltare, condițiile în care societatea feudală producea și trafica, organizarea feudală a agriculturii, relațiile de producție feudală nu mai corespundeau gradului de dezvoltare a forțelor productive. Ele trebuiau înlăturate și, la mijlocul secolului al XIX-lea, au fost înlăturate în parte prin revoluție, în parte pe calea prusacă, în toată Europa centrală și răsăriteană.

Prelungirea pînă în secolul al XIX-lea a marii exploatări agricole bazate pe clacă în țările din Europa centrală și răsăriteană explică de ce, chiar și după desființarea iobăgiei, aceste țări au rămas pînă la Revoluția socialistă predominant agrare. Europa s-a împărțit astfel în două : partea occidentală, puternic industrializată, și partea orientală, „eminamente" agricolă. Această diviziune economică făcea din Europa occidentală uzina specializată a continentului, iar din Europa orientală — rezervorul de materii prime și de articole alimentare și piața de desfacere a produselor industriei occidentale. Împărțirea Europei într-o zonă industrială și alta agricolă supunea dominației și exploatării economice a țărilor capitaliste din Europa occidentală țările din centrul și răsăritul Europei, care n-au scăpat de această situație decît o dată cu Revoluția socialistă.

IOBĂGIA A DOUA ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÎNEASCĂ

În agricultura Moldovei și Țării Romînești, criza feudalismului s-a manifestat, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, prin creșterea producției pentru piață, prin dezvoltarea pieții interne (atestată mai ales de înmulțirea bîlciurilor pe moșiile boierești și mănăstirești), prin transformarea domeniului feudal într-o mare întreprindere agricolă organizată pentru producția de cereale-marfă și prin înmulțirea zilelor de clacă. Or, spune Lenin, „producerea de grîne de către moșieri în vederea vînzării, producere care s-a dezvoltat mai ales în ultima perioadă a existenței iobăgiei, era deja un prevestitor al destrămării vechiului regim" [1]. La noi, ca și în celelalte țări din centrul și răsăritul Europei, producția de cereale-marfă n-a dus direct la organizarea producției agricole pe baze capitaliste, cu muncitorii salariați, ci la o nouă formă a iobăgiei, care avea să pregătească însă pătrunderea capitalismului în agricultură. „Perioada

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. III, Buc., Ed. P.M.R., 1951, p. 170.

capitalismului se anunță în mediul rural, spune Fr. Engels, ca o perioadă de mare exploatare agricolă, bazată pe clacă"[1].

Transformarea domeniului feudal, întemeiat pe ideea de subsistență, într-o întreprindere organizată în vederea producției de cereale pentru piață a început în țările situate la răsărit de Elba, în Germania orientală, în Polonia și în Ungaria încă din secolul al XV-lea și s-a accentuat în sec. al XVII-lea, cînd apare și în Cehia. Dar, pretutindeni, transformarea n-a atins punctul culminant decît în secolul XVIII, îndeosebi în timpul Revoluției franceze, care a creat o conjunctură deosebit de favorabilă exportului de cereale și a dublat sau triplat prețul produselor agricole.

În Moldova și Țara Romînească transformarea domeniului feudal în mare exploatare agricolă a început mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și nu și-a atins deplina dezvoltare decît după tratatul de la Adrianopole. Cauzele acestei întîrzieri pînă în 1829 sînt, în primul rînd monopolul turcesc, apoi slaba dezvoltare a orașelor și pieții interne.

Monopolul turcesc, care se înăsprise la sfîrșitul secolului al XVII-lea încît ajunsese să asimileze furniturile țărilor romîne cu contribuțiile de război, n-a îngăduit transformarea domeniului feudal în mare întreprindere agricolă bazată pe clacă decît mult mai tîrziu față de celelalte țări situate la est de Elba. Situația începe să se schimbe după pacea de la Küciük Kainargi, cînd îngrădirea treptată a monopolului turcesc prin hatișerifurile smulse Porții de diplomația rusă și obligația impusă capanului de a plăti furniturile romîne la prețuri tot mai apropiate de prețurile curente au creat condiții mai favorabile exportului de cereale și au favorizat dezvoltarea agriculturii. Semnul prevestitor al acestor schimbări a fost înmulțirea zilelor de clacă.

În a doua jumătate a secolului XVIII, pe lîngă dijmă, care constituia principalul tribut al populației agricole către stăpînii de moșii, claca dobîndește o importanță crescîndă încît, în perioada Regulamentului organic, devine forma principală a rentei feudale. Facultatea de a converti munca în bani e mai întîi îngrădită, apoi rezervată exclusiv stăpînilor de moșie. În sfîrșit, legea din 1851 înglobează în Moldova și dijma în clacă.

Urcarea prețului produselor agricole, chiar și la furniturile destinate Porții, și existența unui debușeu permanent, au îndemnat pe stăpînii de moșie să extindă necontenit cultura cerealelor. Astfel, în vederea producției de cereale pentru piață, domeniul s-a transformat într-o mare exploatare agricolă. Dar, ca în toate țările din centrul și răsăritul Europei, producția pentru piață n-a dus nici la noi la organizarea economiei domeniale pe baze capitaliste, cu muncitori salariați, ci la instituirea unei noi forme de iobăgie, pe care Engels a numit-o *iobăgia a doua*, și care, spre deosebire de prima, caracteristică economiei naturale, a contribuit la dezvoltarea capitalismului în agricultură.

În adevăr, pentru a-și procura forța de muncă necesară exploatării rezervei domaniale, stăpînii de moșie au recurs la două mijloace: mai

[1] Marx—Engels—Lenin—Stalin, *Zur deutschen Geschichte*, vol. I, Berlin, 1953, p. 612.

întîi, a mărit necontenit numărul zilelor de clacă al locuitorilor depedenți și în al doilea rînd au căutat să reducă la condiția de șerbi oamenii liberi așezați pe moșie în baza unei învoieli care le garanta libertatea personală. Stăpîni pe administrația publică, boierii au ajuns să impună locuitorilor de pe moșia lor o formă de asuprire vecină cu robia.

În noua ei formă, iobăgia a fost o consecință a clăcii. Stăpînii de moșie au putut să-și mărească rezerva și să impună țăranilor zile de clacă atît de numeroase încît, după 1831, au ajuns să le confiște tot timpul de muncă, fiindcă aveau puterea politică în mînă. Iobăgia a doua n-a putut fi introdusă decît în țările, unde stăpînii feudali exercitau o putere discreționară, unde influența lor nu era îngrădită de nici o altă forță politică și socială. Iobăgia a doua a fost un fenomen caracteristic țărilor agrare, fără orașe înfloritoare, fără o burghezie numeroasă, fără o autoritate centrală puternică. În țările în care s-a dezvoltat iobăgia a doua, orașele erau slab dezvoltate și economia agrară bazată pe clacă a împiedicat dezvoltarea lor, fiindcă stăpînii feudali preferau să-și cumpere produsele industriale și articolele de lux din țările capitaliste avansate, iar iobagii erau prea săraci ca să cumpere de la oraș altceva decît cîteva articole pe care nu și le puteau confecționa singuri (topoare, coase, sape etc.).

Prin urmare, dacă debușeul a avut o foarte mare influență în formarea marii exploatări agricole bazate pe clacă și în aservirea țărănimii, el nu poate explica singur geneza iobăgiei a doua.

Dar chiar stăpîni pe toată puterea politică, stăpînii de moșie n-ar fi putut institui și menține iobăgia a doua fără sprijinul țărilor capitaliste din Apus care, în urma revoluției industriale din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în urma creșterii rapide a populației urbane, aveau nevoie de cantități din ce în ce mai mari atît de produse alimentare și de materii prime, cît și de debușee pentru produsele propriei lor industrii. Aceste țări au făcut din exportul de produse agricole din centrul și răsăritul Europei un interes vital pentru stăpînii de moșie, și, asigurîndu-le un venit permanent și avantajos, i-au îndemnat să lărgească producția de cereale, deși aceasta nu se putea face decît prin agravarea iobăgiei și pauperizarea maselor rurale. Capitalul occidental predominant și-a asigurat astfel dominația asupra Romîniei „eminament agricole" și, în același timp, a consolidat stăpînirea marilor proprietari asupra țărănimii aservite.

Periodizarea

Problema iobăgiei a doua se pune azi pentru prima oară în istoriografia romînă, deși în celelalte țări din centrul și răsăritul Europei ea se discută de trei sferturi de secol, iar Bălcescu și Kogălniceanu i-au întrezărit limpede esența. În legătură cu reforma lui Constantin Mavrocordat, Bălcescu a constatat că, de vreme ce nu s-a dat țăranilor „emancipați" pămîntul necesar și mijloacele de a-l cultiva pe seama lor, „emanciparea" avea să devină cu timpul *o t ansformare nouă a servajului.* Engels a spus aproape în aceiași termeni: *o nouă ediție a servajului.* Kogălniceanu a prins și unele din elementele constitutive ale noii „feudalități". El a arătat cum proprietarul „trăgînd toate veniturile sale din moșie, s-a silit a-și întinde cultura cît mai mult, și legea nedîndu-i decît o anume cîtime de muncă, el a trecut

alăturea cu legea, s-a făcut stăpîn pe munca țăranului din primăvară și pînă în toamnă, a respins toată intervenția guvernului în relațiile sale cu țăranul, s-a făcut stăpînul și judecătorul său și astfel s-a întemeiat în Moldova... *un fel de feudalitate*, al cărei rezultat a fost că țăranul peste Milcov nu mai este producător, nu mai este exportator, ci este un simplu muncitor pentru marea producțiune a proprietarilor de moșii" [1].

Observațiile lui Bălcescu și Kogălniceanu se referă la situația țărănimii din perioada Regulamentului organic, cînd iobăgia a atins la noi cele mai grele forme de asuprire și de exploatare, care, după expresia țăranilor înșiși, au constituit *robia clăcii*.

Aceste constatări definesc limpede ultima perioadă a iobăgiei a doua, aceea din epoca regulamentară, cuprinsă între 1832 și 1864. Mult mai greu de stabilit e data la care începe iobăgia a doua. Lua-vom ca punct de plecare legătura lui Mihai Viteazul din 1594? P. P. Panaitescu a susținut că comerțul de grîne înlăuntrul și în afara țării și relațiile monetare care au înlocuit economia naturală, producînd o nevoie crescîndă de brațe de muncă, au fost cauza principală a desființării dreptului de strămutare a rumînilor [2]. Legarea de glie e incontestabil una din consecințele transformării marelui domeniu feudal într-o întreprindere agricolă organizată în vederea producției de cereale pentru piață. Scopul ei e de a permite stăpînului de moșie să încarce pe locuitorii de pe moșie cu tot mai multe zile de clacă. Dată fiind raritatea populației, legarea de glie era mijlocul cel mai eficace de care, în condițiile relațiilor agrare din centrul și răsăritul Europei, stăpînii de moșie dispuneau pentru a împlini „nevoia crescîndă de brațe de muncă". Dar, din actele de care dispunem, rezultă că, în secolul al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea, pînă la reforma lui Constantin Mavrocordat, nici în Moldova, unde exploatarea feudală era mai sistematică și mai grea, claca n-a depășit 24 zile pe an, *iarna și vara* [3]. Or, cu 24 zile de clacă pe an în condițiile acelei vremi, nu se putea constitui o rezervă care să facă din domeniul feudal o mare întreprindere agricolă exportatoare de cereale și cînd această transformare se produce și la noi, prima grijă a stăpînilor de moșie e de a concentra toate zilele de clacă în anotimpurile vii pentru marile munci agricole. În consecință, din însuși faptul că cele 24 zile de clacă erau uniform repartizate asupra tuturor lunilor anului rezultă că sarcinile vecinilor și romînilor consistau, ca și înainte de reforma lui Constantin Mavrocordat, din slujbe de curte și din cărăușii, ceea ce explică și faptul că vecinia și rumînia au ajuns să se confunde cu robia.

De altfel dominația otomană, care izola economia noastră de piața mondială și de influența capitalului din Europa occidentală, și mono-

---

[1] *Acte și legiuiri*, vol. I², p. 552—553.

[2] P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare a țăranilor în Țările Romîne (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, 1956, p. 68 și urm.

[3] Cartea lui Ștefăniță Lupu, din 3 august 1660, poruncește oamenilor de pe moșia Ciurbești a mănăstirii Bîrnova (Iași) să lucreze 24 zile pe an, cîte două în fiecare lună, iarna și vara. Cartea e întărită de Antonie Ruset, la 3 mai 1677, cu care prilej se arată că locuitorii satului erau vecini, cărora egumenul trebuia să le asigure loc de fînaț, ceea ce dovedește că interesul capital era creșterea vitelor (Acad. R.P.R., *ms. rom.* 1 fol. 1—2, Informație furnizată de Ș. Papacostea).

polul turcesc care, prin prețurile de rechiziție, reducea la minimum rentabilitatea rezervei domeniale, n-au permis transformarea domeniului feudal în mare exploatare agricolă în vederea producției de cereale pentru piața mondială. În aceste condiții, nu credem că, înainte de restrîngerea monopolului turcesc și de obligația impusă capanului de a plăti furniturile țărilor romîne la prețurile schelelor de la Dunăre, deci înainte de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, să poată fi vorba la noi de începuturile iobăgiei a doua.

În sprijinul acestei concluzii vin și caracterul și însemnătatea actelor de dezrobire ale lui Constantin Mavrocordat. Actele acestea au desființat robia, care rezultase din slujbele domestice și dusese la asimilarea vecinilor și rumînilor cu țiganii robi, și au redat țăranilor libertatea personală. Ele constituie deci o linie de hotar între robia slujbelor casnice și robia clăcii. Luînd ca limită între cele două forme de exploatare ale domeniului feudal data promulgării actelor de dezrobire care au schimbat statutul juridic al locuitorilor de pe moșiile boierești și mănăstirești, 1746 și 1749, vom împărți expunerea noastră în trei perioade : 1° Prima jumătate a secolului al XVIII-lea pentru a marca transformările care au dus la reformele lui Constantin Mavrocordat și sfîrșitul primei iobăgii. 2° Perioada care merge de la reformele lui Constantin Mavrocordat pînă la Regulamentul organic cu două subdiviziuni : una de tranziție, pînă la tratatul de la Küciük-Kainargi, și alta de formație pînă la 1829. În cursul acestei perioade, pe măsură ce monopolul turcesc a fost îngrădit și prețul produselor agricole s-a urcat, apar semnele prevestitoare ale iobăgiei a doua : lărgirea rezervei domeniale, restrîngerea dreptului de folosință a țăranilor asupra pădurilor, apelor și pășunilor, dezvoltarea monopolurilor senioriale, tendința stăpînilor de moșie de a mări numărul zilelor de clacă și *alodizarea*, prin așezămîntul lui Ioniță Sandu Sturdza, a unei treimi din locurile de arătură și fînaț ale moșiilor „strîmte". Dacă stăpînii de moșie nu izbutesc în cursul acestei perioade nici să obțină zeciuiala zilelor de clacă dintr-un an, nici să impună pretutindeni cele 12 zile prevăzute de urbarii, e că statul e prea slab pentru a înfrînge rezistența țăranilor, iar atracția pieții mondiale e insuficientă pentru a sparge monopolul turcesc. Aceste piedici vor fi înlăturate de tratatul de la Adrianopol și de Regulamentul organic. 3° Perioada cuprinsă între 1831—1832 și 1864 care cunoaște toate formele de asuprire și de exploatare ale iobăgiei a doua, pe care le-am întîlnit și în celelalte țări din centrul și răsăritul Europei. Aceste trei diviziuni vor marca limpede transformările care s-au produs în domeniul relațiilor agrare, în epoca de destrămare a feudalismului și de apariție a relațiilor capitaliste.

I. RELAȚIILE AGRARE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-lea

A. CONDIȚIA ȚĂRANILOR

Documentele cuprind ansamblul populației rurale în denumirea de locuitori sau săteni. Această populație, adică țărănimea, se împărțea în trei categorii : 1° răzeșii sau moșnenii ; 2° lăturașii ; 3° rumînii sau vecinii.

1° *Răzeşii* sau *moşnenii* erau mici proprietari care-şi păstraseră moşia şi prin urmare libertatea. Ei nu erau supuşi unui stăpîn feudal şi asupra moşiei lor nu greva nici o servitute.

După conscripţia austriacă din 1722, revizuită în 1728, din cele 702 sate ale Olteniei, 338 (48%) erau megieşeşti, 238 (34%) boiereşti, şi 126 (18%) mănăstireşti şi fiscale. Prin urmare, aproape jumătate (48%) din totalul satelor oltene erau stăpînite de moşneni, adică de ţărani liberi.

Obşteasca catagrafie din 1831 arată o creştere considerabilă a numărului satelor oltene, de la 702 în 1722, la 1190 în 1831. Între cele două catagrafii, în curs de un secol, proporţia satelor de moşneni a scăzut de la 48% la 38%, iar aceea a satelor boiereşti şi mănăstireşti s-a urcat de la 52% la 62%. Scăderea numerică a satelor moşneneşti şi a categoriei ţăranilor liberi e urmarea uzurpărilor boiereşti.

În Muntenia, proporţia între moşneni şi clăcaşi era, respectiv, de 18% şi 82%, iar pe toată Ţara Romînească, de 25% şi 73%. Statistica din 1857, deşi făcută pe capi de familie, arată aceeaşi proporţie.

În Moldova, după condica liuzilor din 1803, răzeşii stăpîneau 28% din numărul total al satelor de dincoace de Prut, iar boierii şi mănăstirile 72 %. În 1849, după statistica lui N. Suţu, proporţia era de 23% şi de 77 %. Faţă de 1803, statistica din 1849 arată deci o scădere de 5% a oamenilor liberi[1].

2° *Lăturaşii* sau *oaspeţii* erau oameni liberi care, deşi lipsiţi de pămînt, şi-au păstrat sau dobîndit libertatea personală. Ei proveneau din răzăşii şi moşnenii care-şi vînduseră moşia fără persoana lor, din coloniştii sau oaspeţii aduşi de boieri sau de mănăstiri din ţările vecine sau din alte părţi ale ţării pentru a-şi popula moşia, din slujitorii care ieşeau liberi din slujbă, după ce au slujit în cete privilegiate, cum erau: călăraşii, fustaşii, armăşeii, postelnicii, seimenii etc. Pentru locuri de casă şi de hrană, ei se învoiau cu stăpînii de moşie, în condiţii mai uşoare decît populaţia dependentă. Situaţia lor era precară întrucît, cu tot „aşezămîntul" lor, tendinţa stăpînilor de moşie era de a-i asimila cu locuitorii dependenţi.

3° *Vecinii* sau *rumînii* formau probabil majoritatea locuitorilor pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti din Moldova şi Ţara Romînească. Ei se numeau rumîni în Ţara Romînească şi vecini în Moldova. Starea lor s-a înrăutăţit la sfîrşitul secolului al XVII-lea din cauza agravării sarcinilor otomane şi exploatării feudale. Războaiele care, după eliberarea Vienei, s-au ţinut lanţ în tot secolul al XVIII-lea au impus ţărilor romîne sarcini copleşitoare. Pe de o parte, Moldova şi Ţara Romînească au trebuit să aprovizioneze armatele otomane şi cetăţile de la margine, iar furniturile pentru Constantinopol au fost declarate prestaţii de război şi neîndeplinirea lor atrăgea sancţiuni grave, în primul rînd mazilirea domnului. Pe de altă parte, pierderea Ungariei centrale, apoi a Olteniei, şi anarhia din celelalte provincii ale Imperiului otoman au făcut ca greutatea acestor sarcini să cadă aproape numai asupra ţărilor noastre.

[1] Ion Donat, *Cercetări statistice* (în mss.).

Pentru a acoperi cererile de cereale ale Porții și pentru a face față exportului liber de grîne, în creștere față de epoca anterioară, stăpînii de moșie au trebuit să mărească suprafețele cultivate cu cereale și să-și procure brațele de muncă necesare. Ei au căutat în același timp să atragă pe moșiile lor coloniști, cărora au fost nevoiți să le acorde condiții de muncă mai ușoare, care contrastau cu sarcinile vecinilor și rumînilor. Ei au introdus astfel între locuitorii satelor o su să de conflicte, un ferment de revoltă, care avea să înăsprească lupta de clasă.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, rumînia și vecinia, care constituiau principalul mijloc al stăpînilor de moșie de a-și procura forța de muncă, au ajuns să se identifice cu robia. Boierii, care dețineau și principalele dregătorii s-au servit de autoritatea lor publică, îndeosebi de aparatul pus în funcțiune pentru încasarea dărilor, pentru a-și impune voința țăranilor și a-i sili să lucreze „fără soroc", la toate trebuințele ce aveau stăpînii moșiilor. Apoi, încetul cu încetul, au fost asimilați cu țiganii robi. Caracteristică e mărturisirea egumenului mănăstirii Mislea care, într-o jalbă adresată domniei, recunoaște că în trecut rumînii din Sinești (Prahova) nu dădeau dijmă din produse, pentru că, „fiind rumîni ai mănăstirii, pururea slujea și lucra mănăstirii, la toate trebile, ca niște țigani" [1].

Un străin arată că, încă din timpul lui Șerban Cantacuzino (1678—1688), boierii aveau obiceiul să cumpere și să vîndă pe rumîni, după bunul lor plac. Documentele confirmă observația. Rumînii erau mutați de pe o moșie pe alta, zălogiți, tratați ca simple obiecte de schimb. Un document din 1709, ne-a păstrat tranzacția intervenită între Gherghina Blendea, care omorîse un rumîn al mănăstirii Tismana, și egumenul acestei mănăstiri, care, primind un alt rumîn în schimb, „a făcut pace" cu ucigașul, ca și cînd n-ar fi fost vorba decît de compensarea unei pierderi materiale. Constantin Brîncoveanu poruncea, în 1709, rumînilor din Celei și Potel ai mănăstirii Bistrița să lucreze „orice lucru va avea egumenul și veri ce v-ar porunci să faceți, să săriți cu toții să ascultați și să lucrați, ca niște rumîni ai mînăstirii ce sînteți" [2].

Zece ani mai tîrziu, Nicolae Mavrocordat se exprimă în aceiași termeni poruncind rumînilor din Brativoești ai mănăstirii Cozia: „Să căutați, *de vreme ce sînteți rumîni*, să ascultați de egumenul la toate cîte v-ar porunci".

B. ASERVIREA COMPLETĂ A RUMÎNILOR ȘI VECINILOR

Îndatoririle care se cuprindeau în formula „la toate cîte v-ar porunci" și în alte formule asemănătoare, pot fi întrezărite din învoiala celor 26 de rumîni din Bădești cu egumenul mănăstirii Cîmpulung din 23 februarie 1710 : ei se obligă să aducă 8 buți de vin de la deal, 8 cară de sare de la Ocnița, să facă de om 4 zile de coasă, să adune și să clădească fînul,

[1] Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 64.
[2] *Ibidem*, p. 66.

să dea 10 oameni în 4 zile pentru secere, şi fiecare om cîte o zi de plug. În afară de aceasta, ei au să dea de fiecare casă cîte un om pentru culesul viilor şi să lucreze ori de cîte ori ar fi nevoie la repararea iazului morii şi a acareturilor curţii metohului. Cu toate că actul se referă la o localitate de munte, unde semănăturile fiind mai reduse, şi obligaţiile de clacă erau mai puţine, totuşi specificarea lucrărilor care înlocuiau claca e cu atît mai interesantă cu cît acest document e, în acest gen, unicul cunoscut pînă azi [1].

De altfel aceeaşi constatare se desprinde din porunca lui Constantin Mavrocordat, din 15 ianuarie 1745, către ispravnicii ţinuturilor, în legătură cu jalba egumenului mănăstirii Voroneţ. Aceasta se plînsese că vecinii mănăstirii se strămutaseră în alte părţi şi mănăstirea nu mai avea „nici o slujbă, după cum este obiceiul vecinilor, să facă stog de boieresc şi să ducă podvadă la mănăstire şi altele".

Principalele îndatoriri constau deci în cărăuşii, în cositul, strînsul şi clăditul fînului şi în serviciul de curte. Obligaţiile de muncă pentru cultura rezervei cu cereale sînt inferioare celor pentru fîn, ceea ce dovedeşte rolul precumpănitor al creşterii vitelor în această perioadă şi faptul că robia constituie principala sursă de venit a stăpînilor de moşii. Cînd austriecii au vrut să suprime rumînia în Oltenia pentru a mări venitul erariului, boierii au protestat, spunînd că ea constituie baza puterii lor economice, „căci cu ajutorul lor [al rumînilor] ne asigurăm veniturile noastre, fără care şi starea noastră ar scădea" şi ei n-ar mai putea fi consideraţi ca „boieri adevăraţi" [2].

Aceeaşi evoluţie a raporturilor agrare în Moldova. Actul de dezrobire a vecinilor, din 1749, arăta că, „unii din stăpînii satelor s-au obişnuit a vinde pe vecini ca pre robi şi a-i împărţi cu împărţeală ca pe ţigani şi a da numele lor în foi de zestre şi a-i despărţi pe copii de părinţi, luîndu-i în casă la slujba lor, şi a-i muta de la un loc la altul", încît oamenii aveau dreptate să spună că „acest nume de vecinie n-are osebire de robie" [3].

O serie de acte din secolele XVII şi XVIII, confirmă aceste constatări. Moşia se vinde fără vecini, şi vecinii se vînd fără moşie. Iordache Cantacuzino cumpără, în 1726, moşia Ipoteşti fără vecini. Sînt acte prin care se vinde moşia, dar se păstrează o parte din vecini. Stăpînii mută pe vecini de pe o moşie pe alta. Vecinii erau împărţiţi între moştenitori, independent de moşie. Fiica vornicului Gheorma, Candachia, pe lîngă partea din două moşii, primeşte de la fraţii ei patru vecini din Cîrsteşti şi trei din Ţifeşti, „care-i va plăcea... căci iaste sora mai mică". Vecinii sînt trataţi ca instrumente de schimb. La o împărţeală succesorală, un moştenitor dă fraţilor săi doi vecini pentru un cal bun şi douăsprezece matce de stupi. Vecinii sînt făcuţi danie, ca orice obiect util. Slugerul Adam Luca a primit cadou de nuntă un vizitiu. Ei servesc drept contravaloare pentru achitarea unei datorii sau pentru plata unei dobînzi. Miron Spătarul achită o datorie de 30 lei faţă de unchiul său dîndu-i un vecin.

[1] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 67, în notă.

[2] *Ibid m*, p. 59.

[3] N. Corivan, *Formele de aservire a ţărănimii moldovene în secolul XVII şi începutul secolului al XVIII-lea* (în „Studii şi cercetări ştiinţifice", istorie, an. VII, 1956, fasc. 1, p. 75—96).

Eftimie Boul dă jupînesei Irinuța care l-a împrumutat cu 200 lei pe un an, „fără dobîndă'', drept recunoștință un vecin, Andrieș. Dat fiind că un vecin valora cam 30 de lei, debitorul a plătit totuși o dobîndă de 15%.

Stăpînul care poate separa, dona, zălogi pe vecini, putea să-i și vîndă. Dimitrie Cantemir a consemnat faptul în „Descrierea Moldovei'': „Boierul moldovean poate vinde pe vecinul său'', adăugînd „dar numai în satul în care s-a născut''. Rezerva aceasta e menită să asigure vecinul vîndut că nu va fi înstrăinat de familia lui. Documentele arată că asigurarea era fictivă: se vindeau sau se înstrăinau vecinii și în afară de sat. Nicolae Costin vinde în 1730 lui Constatin Roset cinci vecini pentru 150 lei. Evident, vecinii erau duși în altă localitate.

Obligațiile vecinilor, ca și ale rumînilor, erau în principiu nelimitate și arbitrare. Anaforaua boierilor din 14 aprilie 1775 arată că în trecut stăpînii de moșii „pre acești vecini îi stăpînea din neam în neam, slujindu-se cu dînșii la toate trebuințele, în fieștecare vreme și loc, întocmai ca și cu țiganii robi'' [1].

Nu e de mirare că „oamenii săteni ce șăd pe moșiile mănăstirești și boierești'' caută prin jalbe adresate domniei „să găsească îndreptare și mîntuire de numele veciniei'' [2].

Perioada care merge de la mijlocul secolului al XVII-lea pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea prezintă pe de o parte o tendință de agravare a rumîniei pînă la robie, iar pe de alta o mișcare, aproape generală, de emancipare. S-a susținut chiar că, în secolul al XVII-lea, „în vreme ce liberarea rumînilor prin iertare, răscumpărare și fugă se urmează pe o scară întinsă — rumînia prin închinare și asimilare dispare cu totul''[3]. Din lipsă de statistici nu putem stabili proporția între cele două categorii de țărani și prin urmare nu putem decide dacă în adevăr rumînia era sau nu „în plină decădere''.

Dar documentele, foarte numeroase din această perioadă, atestă existența unei puternice și generale mișcări de emancipare a țărănimii care ar fi fost fără obiect dacă rumînia era pe cale de dispariție. Țărănimea a dus o luptă foarte dîrză împotriva tendinței boierilor de a o rumîni, mai ales că rumînia ajunsese a nu se mai deosebi de robie. Arma prin care țăranii dependenți au ajuns să se dezrobească a fost fuga și așezarea lor pe altă moșie, ca oameni cu învoială. Eliberarea țăranilor de rumînie a fost efectul contopirii lor cu lăturașii.

Lupta de emancipare a țărănimii a fost pînă la un punct susținută și de domnie și de Poartă, fiindcă și una și alta erau interesate să aducă înapoi pe fugari și să mărească puterea contributivă a birnicilor. Pentru aceasta, stăpînii de moșie trebuiau împiedicați să exploateze la maximum țărănimea.

Al doilea mijloc prin care stăpînii de moșie caută să-și procure forța de muncă necesară exploatării moșiei lor e aservirea oamenilor liberi. Tendința, foarte pronunțată, la începutul secolului al XVIII-lea, atît în Moldova cît și în Țara Romînească, e de a considera oamenii liberi, care

[1] *Acte și legiuiri*, vol. I, p. 32.
[2] *Ibidem*.
[3] C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, ed. a II-a, Buc., 1943, p. 69.

au şezut un număr de ani pe o moşie străină, ca vecini sau rumîni. Nicolae Costin a consemnat faptul ca un fenomen nou: „Făcuse boierii obicei nou de zicea: cine au şezut în sat boieresc 12 ani să rămînă vecin" [1]. Guvernatorul general al Olteniei notează, cam în acelaşi timp (1722) şi în aceiaşi termeni, că „din pricina obiceiului boierilor şi al mînăstirilor de a-i rumîni după o şedere de 3—4 ani pe moşiile lor", ţăranii de sub dominaţia turcă se tem să se aşeze în Oltenia [2]. Cazuri ca acelea ale oamenilor liberi de pe moşia mănăstirii Polovragi, din satele Rovinele şi Romanii (Vîlcea), din Iubinţii (Mehedinţi) şi Tîmbureşti care cer stăpînului de moşie sau domniei dovadă că nu sînt rumîni, ci oameni slobozi, dovedesc că tendinţa de „rumînire cu sila", semnalată sporadic de documente în secolul al XVII-lea, continuă şi la începutul secolului al XVIII-lea. Oamenii se apără mai întîi pe calea justiţiei, iar cînd sila devine intolerabilă şi generală, răspund cu fuga [3].

Fuga e un fenomen inerent regimului feudal; stăpînul n-o putea împiedica, fiindcă fărîmiţarea autorităţii centrale şi slăbiciunea aparatului de stat se opuneau unui control efectiv asupra populaţiei, iar ameninţarea cu confiscarea pămîntului era inoperantă într-o epocă, în care ţăranul fugar era din toate părţile solicitat să se aşeze. Fuga a apărut o dată cu înăsprirea exploatării, s-a înteţit începînd cu secolul al XVII-lea, cînd s-a statornicit dominaţia otomană, dar a devenit un fenomen de masă şi a luat proporţii care ameninţau să golească ţara de locuitori în secolul al XVIII-lea. Măsurile menite să împiedice fuga, cum au fost legarea de glie, responsabilitatea colectivă, şi înăsprirea pazei la graniţă s-au dovedit inoperante.

Evoluţia relaţiilor agrare în Oltenia, sub ocupaţia austriacă, e foarte instructivă pentru situaţia ţăranilor din Ţara Romînească la începutul secolului al XVIII-lea şi pentru tendinţele stăpînilor de moşie faţă de locuitorii de pe moşiile lor. Abolirea monopolului turcesc şi deschiderea unor pieţe libere şi permanente pentru producţia de cereale creează în Oltenia o situaţie asemănătoare cu aceea care se va reproduce pe întreg teritoriul Ţării Romîneşti şi în Moldova după 1774. Avem astfel în experienţa Olteniei o prefigurare a transformărilor care se vor produce, o jumătate de secol mai tîrziu, în toată ţara.

Prima grijă a administraţiei austriace fu de a repopula ţara pustiită de război. Boierii olteni erau de acord cu administraţia asupra acestei politici, fiindcă, dacă aceasta cîştiga contribuabili, boierii obţineau braţe de muncă pentru producţia de cereale-marfă. Dar acordul înceta de îndată ce era vorba de mijloacele proprii a atrage pe ţărani. Proiectul prinţului Eugen de Savoia considera că, pentru a determina pe fugari să se întoarcă şi pentru a statornici populaţia, sarcina primordială a administraţiei austriace era „să ocrotească populaţia împotriva cruzimii şi exploatării stăpînilor de pămînt". Guvernul austriac se gîndea chiar să desfiinţeze

---

[1] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei* (în *Cronicele Romîniei*, de M. Kogălniceanu, vol. II, Buc., 1872, p. 41).

[2] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austriaci*, vol. I, p. 538—539.

[3] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 61 nota 2.

șerbia. Boierii nu numai că răstoarnă aceste proiecte, dar cer, în 1721, ca țăranii așezați pe moșiile mănăstirești și boierești să fie supuși la o zi de clacă pe săptămînă. În schimb, ei se arată dispuși să renunțe la dijmă. Administrația austriacă încearcă să reziste acordînd numai 30 de zile pentru cei ce lucrau cu brațele și 18 zile pentru cei ce lucrau cu vitele și uneltele lor. Dar nu trece un an și boierii obțin cîștig de cauză deplin. Generalul Königsegg le acordă 52 zile, indiferent dacă claca e făcută cu brațele sau cu vitele țăranului.

Astfel, în timp ce în Muntenia îndatoririle țăranilor continuă să fie reglementate de obiceiul pămîntului, în Oltenia intervine prima reglementare generală — primul urbariu — a sarcinilor țăranilor care locuiesc pe moșiile boierești sau mănăstirești, și această reglementare acordă stăpînilor de moșie o zi de clacă pe săptămînă. Se creează astfel, în dreapta și în stînga Oltului, o situație complet deosebită care agravează „nestarea" țărănimii și o îndeamnă la fugă.

Experiența din Oltenia arată strînsa legătură între exportul de cereale și înmulțirea zilelor de clacă. Pe cînd piața liberă provoacă în Oltenia urcarea bruscă a zilelor de clacă, în Muntenia și în Moldova, monopolul turcesc frînează dezvoltarea agriculturii, menține rezerva la o întindere redusă și deci zilele de clacă la o cifră neînsemnată. Exploatarea țăranilor se face prin renta centralizată, care satisface interesele celor trei categorii de exploatatori : turcii, boierii și domnul. Dar în cursul secolului al XVIII-lea, claca tinde să devină forma dominantă a rentei feudale.

C. REFORMELE LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT

Realipirea Olteniei la Muntenia, în 1739, și măsurile menite să uniformizeze regimurile deosebite din cele două părți ale țării au provocat turburări, care au creat necesitatea imperioasă a unor reforme.

Războiul din 1736—1739 a lăsat în Oltenia sate întregi pustiite; populația a fost parte decimată, parte silită să fugă. În Muntenia, fuga a fost provocată de cererile nemăsurate ale turcilor. Din pricina prădăciunilor armatelor și efectelor văcăritului, vitele s-au împuținat și suprafețele cultivate au fost reduse, ceea ce a pricinuit urcarea vertiginoasă a prețului articolelor alimentare. Pogonăritul a descurajat cultura viței de vie : jumătate din vii au fost părăsite și, fiindcă organele fiscului cereau darea și pentru viile nelucrate, oamenii și-au luat lumea-n cap.

Problema cea mai urgentă, după încheierea păcii, era aceea de a repopula țara și de a restaura economia. Pentru a atrage coloniști din alte părți, Constantin Mavrocordat a făcut cunoscută, încă din vara anului 1739, hotărîrea de a scuti pe timp de trei ani de toate sarcinile fiscale și de toate angaralele publice pe toți coloniștii veniți din alte regiuni. Apoi, pentru a preveni fuga țăranilor din Oltenia în Muntenia, a redus numărul zilelor de clacă a sătenilor olteni de la 52, mai întîi la 24, apoi la 12 și a confirmat avantajele oamenilor cu învoială, care făceau în general șase zile pe an, uneori mai puține, mai ales la margine.

Dar, pentru a da asigurări de viitor coloniștilor și pentru a statornici populația atît de instabilă a țării, Constantin Mavrocordat a înțeles că era nevoie de reforme mai adînci și mai generale. Aceasta e originea reformei din 1740 care fixa cuantumul obligațiilor fiscale ale contribuabililor și le permitea să se achite în patru sferturi. Apoi, pentru a curma dificultățile izvorîte din strămutările țăranilor, hrisovul îngăduia fugarilor să-și plătească dajdia în locurile în care se aflau, nu în acelea de unde fugiseră, și le garanta avantajele dobîndite prin așezarea lor pe alte moșii ca lăturași cu învoială. În sfîrșit, Constantin Mavrocordat desființa văcăritul și pogonăritul, atît de detestate [1].

Deși Constantin Mavrocordat, fiind transferat în Moldova (sept. 1741), n-a urmărit decît un an și jumătate aplicarea reformei sale, a putut să constate că „țara începuse a se întemeia, cu adăugire de oameni". Experiența dovedea că pricinile de căpetenie ale spargerii satelor erau birul și „vremelnica nestare, adică neștiind (birnicii) și nefiind hotărît ce să dea bir pe an" [2].

Succesorul lui C. Mavrocordat în Țara Romînească, Mihai Racoviță (1741—1744), care venise copleșit de datorii, a făcut o politică fiscală atît de apăsătoare, încît satele au început din nou să se spargă. El a reintrodus văcăritul și pogonăritul și a dat foi de impunere (pecetluiri) pînă și copiilor nevîrstnici. În afară de aceasta, dabilarii au dat hîrtii fiecărui contribuabil și unde se afla și în satele din care plecase, încît vreo 5 000 de oameni au luat duble pecetluiri. Pe deasupra, s-au aruncat pe fiecare sat cîte 10—15 hîrtii, încît populația a început din nou să se risipească sau să fugă în alte țări [3]. În trei ani de domnie, Mihai Racoviță adusese, după declarația unui demnitar turc, țara într-o situație „mai nenorocită decît aceea în care o lăsaseră trupele dușmane în timpul războiului" [4].

Numit în iulie 1744, pentru a patra oară domn în Țara Romînească, Constantin Mavrocordat a folosit cei patru ani de domnie pentru a desăvîrși opera de reformă începută în timpul domniei precedente. Sarcina cea mai urgentă și mai imperioasă era aceea de a readuce pe fugari și de a repopula țara. Printr-o carte tipărită a Divanului domnesc din 26 octombrie 1745 [5] se hotărăște ca toți fugarii din țară care s-ar întoarce vor fi scutiți șase luni de orice sarcini față de stat, iar după scurgerea acestui termen vor avea de plătit cinci taleri în două sau patru sferturi, după cum vor voi. Față de stăpînii moșiilor pe care se vor așeza, ei vor avea datoria să facă șase zile de clacă, convertibile în bani. Așezămîntul reducea la jumătate sarcinile fugarilor întorși și crea astfel în mijlocul populației rurale o categorie de privilegiați. Pentru ca situația lor să nu mărească rezistența și să nu provoace fuga celorlalți locuitori, se interzice fugarilor întorși să se amestece cu ceilalți locuitori: „să-și aleagă loc de așe-

---

[1] Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 118—119.
[2] *Acte și legiuiri*, vol. I, p. 23—24.
[3] Rapoartele capichehaelor lui Constantin Mavrocordat (august 1741—decembrie 1742). (În „Efemeridele lui Constantin Mavrocordat", Bibl. Acad. R.P.R., *ms. grec*, nr. 1069).
[4] Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 122.
[5] Descoperită, în același timp, în două copii deosebite, de Șerban Papacostea și de Florin Constantiniu.

zare, unde le va plăcea", dar separat de ceilalți. Și acest act a rămas însă fără efect, fiindcă lăsa nerezolvată chestiunea rumînilor fugiți care refuzau să se întoarcă de teama să nu fie din nou reduși în stare de robie.

Așezămîntul de la 1 martie 1746 completează această lacună decretînd că „veri care den rumîni, ori mănăstirești, ori boierești, vor fi fost înstrăinați de pămîntul acesta, aceia, vrînd să se întoarcă la pămîntul patriei lor, să se așeze unde le va fi voia și de rumînie să fie slobozi și iertați, ne mai avînd supărare de către stăpînii lor".

Potrivit așezămîntului din 1 martie 1746, „ iertarea de rumînie", rămînea o favoare individuală. De ea aveau să beneficieze numai rumînii înstrăinați, care s-ar fi întors „la pămîntul patriei lor". În aceste condiții, a menține în stare de robie pe rumînii rămași pe loc era o imposibilitate. Cum foarte just s-a observat: „țăranii romîni, după această dată, n-aveau decît să fugă pentru ca, apoi, chemați în țară, să devină liberi, fiindcă hotărîrea amintită nu prevedea nici un termen" [1]. Desființarea rumîniei era inevitabilă. Ea a fost înfăptuită prin așezămîntul din 5 august 1746. Stăpînii de moșii boierești sau mănăstirești erau invitați să ierte pe rumînii de pe moșiile lor. Rumînii, care n-ar fi eliberați de stăpînii lor pentru „binele sufletului lor", se puteau răscumpăra dînd de cap zece taleri, pe care stăpînii erau obligați să-i primească, sub sancțiunea intervenției Divanului.

Așezămîntul elibera „capetele rumînilor, fără moșie", adică persoana rumînului, nu și moșia cu care se închinase, sau pe care o avea în posesiunea sa. Aceasta rămîne „la stăpînirea noastră", a boierilor.

Desființarea iobăgiei n-a fost deci un expedient fiscal, cum s-a susținut, ci o cucerire prin luptă a țărănimii aservite care a silit pe domn și pe boieri s-o decreteze, zădărnicind toate măsurile anterioare care nu s-au ocupat de ea.

Numit domn al Moldovei, pentru a patra oară, Const. Mavrocordat luă aceeași măsură și aici. Adunarea de obște convocată la Trei Ierarhi, la 6 aprilie 1749, a recunoscut că „vecinii robi nu sînt, nici se stăpînesc cu nume de robie". Ei slujesc asemenea „ca și lăturașii", numai capul familiei, și nu au „acea supunere ca robii". Cînd se va vinde o moșie, „oamenii să nu se vînză, ci ca niște săteni a satelor să rămîie, făcînd slujbă obișnuită, de 24 de zile pe an", „ori la ce lucru se va pune și dijma să dea... de pe moșie" [2].

Hotărîrea adunării de obște a fost întărită la 1 iunie de domnitor și astfel se încheie o fază din istoria întunecată a țărănimii romîne. Șerbia întîi care degenerase în robie a fost abolită. Rumînii și vecinii au fost asimilați, dacă în Moldova nu în ceea ce privește numărul zilelor de clacă ce aveau să presteze, dar, în ceea ce privește condițiile de muncă, cu lăturașii. Ei nu mai puteau fi tratați ca țiganii robi, nu mai puteau fi luați la slujbe domestice, nu mai puteau fi zălogiți sau vînduți. Definiția pe care actul de dezrobire o dă șerbului: „sătean megieaș fără de moșie", face din el un om personal liber, dar, refuzîndu-i proprietatea pămîn-

[1] I. Minea, *Reforma lui Constantin Vodă Mavrocordat*, Iași, 1927, p. 119.
[2] *Acte și legiuiri*, vol. I, p. 21—23.

tului, îl obligă să se învoiască cu cine putea să-i dea şi căruia era dator să-i presteze în Moldova 24, în Ţara Romînească 12 zile de clacă şi să-i dea dijmă din toate produsele sale.

Prin urmare, Constantin Mavrocordat a *dezrobit* pe rumîni în 1746 şi pe vecini în 1749, în sensul că i-a făcut personal liberi, dar fără pămînt. Pentru locurile lor de hrană, ei aveau deci obligaţia de a presta clacă şi de a da zeciuială din produsele lor.

Libertatea personală, limpede formulată în actul muntean din 6 august 1746 [1], e mai puţin explicită în actul moldovean. Expresia : *vecin va să zică sătean megieaş fără moşie, atîta nu mai că din sat nu este volnic ca să iasă* e susceptibilă de două interpretări. 1° După prima interpretare, legea din 1749 defineşte noua situaţie creată vecinilor dezrobiţi, în sensul că se suprimă abuzurile care i-au asimilat cu ţiganii robi şi le creează o condiţie, echivalentă cu aceea de megieşi fără moşie, cu singura deosebire că ei rămîn legaţi de moşia pe care sînt aşezaţi. Aceasta e interpretarea pe care am dat-o în studiile noastre anterioare. 2° După a doua interpretare, expresia se referă la condiţia vecinilor din trecut, nu la condiţia creată vecinilor prin actul de dezrobire. Această condiţie nu e- însă definită în actul de dezrobire, probabil din cauza rezistenţei boierilor. Dar sătenii au tranşat problema în sensul libertăţii personale. Anaforaua divanul Moldovei din aprilie 1775 confirmă această interpretare. Ea recunoaşte că, prin actul din 1749, s-a hotărît ca „nimeni din locuitorii Moldovei să nu se mai pomenească cu nume de vecini, ci toţi să aibă volnica lor slobozenie"[2]. Era natural şi inevitabil ca o dată cu desfiinţarea veciniei să dispară şi servituţile personale legate de ea.

D. URMĂRILE DEZROBIRII ŢĂRANILOR

Reforma lui Constantin Mavrocordat acorda rumînilor şi vecinilor libertatea personală, dar menţinea servituţile reale. Aplicînd terminologia istorică germană, pe care o folosesc Marx şi Engels, am reda mai precis transformarea care s-a produs în condiţia ţăranilor dependenţi spunînd : din *Leibeigene* au devenit *Hörige*, din iobagi au devenit clăcaşi. Servitutea corporală a fost înlocuită cu una reală (adică cu una determinată de posesiunea unei bucăţi de pămînt).

Rumînii şi vecinii dezrobiţi se vor numi de acum încolo, în ambele Principate, clăcaşi, de la clacă, care la origine însemna munca de bună voie, săvîrşită în timpul marilor lucrări agricole, sau iarna la desfăcutul porumbului, în folosul stăpînului de moşie, al unor vecini sau rude ori în folosul sărmanilor satului. Cuvîntul n-a luat sensul de muncă silită, de robotă, cum i se spune în Transilvania, decît mai tîrziu o dată cu înăsprirea iobăgiei a doua. În Moldova, cuvîntul clacă e dublat de *boieresc*, care

[1] Text critic în *Două veacuri de la Reforma lui Constantin Mavrocordat* (*1746—1749*), în „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., Seria III, tom. XXIX, mem. 10, 458—459 extras p. 68—69. În *Acte şi legiuiri* în loc de „sătean megiaş fără moşie" e dat greşit : „sătean mijlocaş fără moşie".

[2] *Acte şi legiuiri*, vol. I, p. 33.

înseamnă muncă pentru boier. Termenii de clacă și clăcași exprimă schimbarea care s-a produs în condiția rumînilor și vecinilor prin actele de dezrobire din 1746 și 1749.

Condiția legală pe care reforma a creat-o clăcașilor e destul de bine definită de actul de dezrobire moldovenesc. Mai întîi, e statornicit limpede că clăcașii nu sînt robi și că nu pot fi tratați ca atare. Apoi, ei nu pot fi supuși la orice fel de munci, „căci numai țiganii au aceea robie cari cu femeile și cu copiii lor slujesc pe toate zilele stăpînilor lor".

Dintre clăcași nu servesc decît capii de familie, ca și lăturașii, oricîți feciori ar avea omul.

Condiția de clăcaș nu era deci inerentă persoanei. Legea stabilea o legătură de dependență nu între stăpîn și locuitori, ci între pămînt și locuitori. Actele vorbesc de stăpînul moșiei, nu de stăpînul clăcașului. Legătura între locuitori și pămînt nu putea fi ruptă nici de clăcași, nici de stăpînul de moșie, căci, dacă clăcașul nu putea părăsi moșia, în schimb posesiunea delniței îi era asigurată. El avea dreptul să-și hrănească vitele pe moșie, să se aprovizioneze cu lemne de foc și de construcție pentru trebuințele casei sale și să cosească „de la orice livezi curățite de ei". Proprietarul nu-l poate izgoni, după cum el nu poate părăsi moșia, decît după ce s-a achitat de obligațiile sale. Posesor ereditar al delniței sale, clăcașul nu mai era supus voinței arbitrare a stăpînului său, care nu-i putea relua delnița decît în caz de fugă sau de desherență. El nu mai putea fi silit să lucreze cînd i se poruncea. Asupra lui nu apăsau nici *forismaritagium*, nici mîna moartă, nici incapacitatea judiciară, așa de caracteristice șerbiei occidentale.

În evul mediu, noțiunea de libertate nu era incompatibilă cu faptul de a avea un stăpîn. Cine era fără stăpîn? În concepția oamenilor de atunci, calitatea de om liber nu se pierdea decît atunci cînd înceta facultatea de a-și alege măcar o dată în viață stăpînul [1]. Chiar dacă cisla îl lega de ceilalți contribuabili, clăcașul era un om personal liber.

Apoi, cum pămîntul era mai abundent decît forța de muncă, sforțările stăpînului de moșie de a reține pe locuitori erau destul de iluzorii. Fuga era un fenomen natural în regimul feudal. Chiar dacă legarea de pămînt era numai o măsură de ordin fiscal, menită prin sistemul răspunderii colective să asigure plata impozitelor, ea devenea inoperantă, cînd întreg satul se spărgea, cum era adesеori cazul.

Rumînii și vecinii dezrobiți de Constantin Mavrocordat deveneau deci oameni personal liberi: *săteni megieși fără moșie*. Ei și-au eliberat capul, dar nu moșia. Emanciparea lor a rămas „numai în lege", cum spunea Bălcescu. Pentru pămîntul de hrană, ei au trebuit să accepte servituțile reale și să păstreze aceleași relații cu stăpînii de moșie. Pentru ca emanciparea să fi fost completă și reală, ar fi trebuit ca și claca și dijma și celelalte accesorii ale șerbiei să fi fost abolite și „țăranul sărac scos din dependența absolută în care se afla către stăpînul său", asigurîndu-i-se pămîntul necesar și mijlocul de a-l cultiva pe seama lui. Cum

[1] Marc Bloch, *La société féodale. La formation des liens de dépendance*, Paris, 1939, p. 399.

aceste condiţii n-au fost realizate, „emanciparea" avea să devină, în epoca la care se referă Bălcescu, „*o transformare nouă a servajului*" [1].

N. Bălcescu care a văzut robia clăcaşilor din epoca regulamentară, a recunoscut, ca şi K. Marx, că noua ediţie a robiei era un efect al clăcii; claca sau munca silită, spune el, „totdeauna a avut de consecinţă servajul". K. Marx avea să facă, în termeni aproape identici, aceeaşi constatare: „În Principatele dunărene claca era legată de renta în natură şi de alte accesorii ale şerbiei; ea forma însă tributul principal datorat clasei stăpînitoare. Oriunde aceasta era situaţia, munca de clacă rezulta rareori din starea de şerbie; dimpotrivă, de cele mai multe ori starea de şerbie rezulta din munca de clacă"[2].

Dezrobirea rumînilor şi vecinilor a avut efecte multiple şi adînci. Cel mai important e acela de a fi înăsprit contradicţiile dintre clăcaşi şi stăpînii de moşie, fiindcă nici unii, nici alţii n-au înţeles la fel efectele juridice ale dezrobirii. Stăpînii de moşie înţelegeau că locuitorii de pe moşiile lor aveau să continue a lucra ca şi mai înainte, la toate trebuinţele lor, ca şi cum actul de dezrobire n-ar fi avut niciun efect asupra condiţiei lor.

Regimul legal era acela care fusese instituit de Constantin Mavrocordat în 1744 şi care continua să se aplice şi după suprimarea rumîniei. El fixa claca la 12 zile pe an, dar admitea şi învoieli particulare încheiate pe mai puţine zile. În 1750, Grigore Ghica a promulgat un nou aşezămînt, numit *testament*, care stabilea pe moşiile boiereşti 12 zile de clacă, iar pe cele mănăstireşti 6 zile pe an. Boierii şi-au dat seama curînd că legea aceasta instituia o adevărată primă pentru populaţia moşiilor mănăstireşti şi, printr-o hotărîre de obşte, au făcut ca „precum clăcuiesc boierilor cîte 12 zile, aşa şi mănăstirilor, fiind moşiile tot una". În 1756, întărind aceste dispoziţiuni, C. Mavrocordat porunceşte clăcaşilor, pe orice moşie străină s-ar afla, să presteze 12 zile de clacă pe an, „de la începutul primăverii pînă la sfîrşitul toamnei", fără s-o poată converti în bani decît cu voia stăpînului de moşie [3]. Cu mici variaţii, acest regim se va menţine pînă la Regulamentul organic.

Dimpotrivă, clăcaşii au înţeles prin dezrobire emanciparea completă, adică abolirea tuturor servituţilor şi sarcinilor feudale, în primul rînd desfiinţarea clăcii, care le-ar fi conferit stăpînirea deplină a pămîntului aflat în posesiunea lor. Ţăranii din Bogdăneşti şi din Dobriceni ai mănăstirii Arnota (Vîlcea) revendică moşia pretinzînd că, o dată cu capetele, ei şi-au răscumpărat şi moşia. Ei refuză să presteze clacă, să dea dijmă şi să cosească fînurile din livezi. Nici intervenţia marelui ban C. Dudescu, care-i mustră aspru pentru „marea stricăciune şi pagubă ce faceţi sfintei mănăstiri", nici vătaful de plai „pus asupra lor" nu-i poate clinti din hotărîrea lor. La 15 iulie 1752, stareţul se plînge că sătenii

---

[1] N. Bălcescu, *Opere*, Buc., 1953, vol. I, 257.

[2] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a III-a, Buc., ESPLP, 1958, p. 260. Marx întrebuinţează termenul de *Leibeigenschaft*, care înseamnă servitutea corporală şi trebuia tradus nu prin şerbie, ci prin *robie*, cum se exprimă şi actele noastre.

[3] Fl. Constantiniu, *Situaţia clăcaşilor din Ţara Romînească în perioada 1746—1774*, în „Studii", an XII, 1959, nr. 3, p. 82—89.

„de cînd s-au judecit'' — deci șase ani după actul de dezrobire — nu vor să mai recunoască stăpînirea mănăstirii asupra moșiei: „ei zic că iaste moșia lor și că nu vor îngădui o dată cu capul să stăpînească livezi și pomi mănăstirea, și vor face și moarte'' [1].

Și mai generală și mai dîrză e rezistența la încercarea stăpînilor de moșie de-a impune clăcașilor 12 zile de clacă, dijma și monopolul băuturilor. Clucerul C. Brîncoveanu se plînge la 5 mai 1746 că sătenii din Găgeni — care vor da de lucru stăpînului moșiei pînă în 1821 — refuză să presteze 12 zile de clacă, să dea dijmă și să respecte monopolul boieresc al băuturilor. Sătenii din Brînciani, Jăgălia și Beilic (Ialomița) ai mănăstirii Dealu și locuitorii din Ciocănești și Stănești ai mănăstirii Cotmeana au procedat la fel. Anaforaua Divanului din 6 aprilie 1757 constată același fenomen în satele Flămînzești, Mușetești (Argeș), Domnești și Corbi (Muscel) ale mănăstirii Argeș [2].

În Moldova, de asemenea, țăranii au înțeles că, o dată cu abolirea veciniei, s-au desființat toate servituțile feudale și li s-a asigurat stăpînirea deplină asupra pămîntului care era în posesiunea lor. Așezămintele din 1766 și 1768, precum și anaforaua Divanului din aprilie 1775, arată că „stăpînii moșiilor necurmate jalbe da, cum că locuitorii ce se află cu șederea pe moșiile lor nu vor ca să lucreze nici acele obișnuite de demult douăsprezece zile pe an, și nici un folos despre cei ce locuiesc pe moșiile lor nu au, ce încă stricăciune și pagube cu călcarea ce fac pe moșiile lor'' [3]. Stăpînii pretindeau că locuitorii de pe moșiile lor erau datori să lucreze, ca și mai înainte, la toate trebuințele ce aveau, și încă „fără soroc''; unii stăpîni i-au silit chiar „mai mult și peste orînduiala și putința lor'' [4].

II. RELAȚIILE AGRARE ÎNTRE 1749 ȘI 1829

SITUAȚIA ȚĂRANILOR DEZROBIȚI

Sforțările stăpînilor de moșii de a mări numărul zilelor de clacă și de a restrînge drepturile de folosință ale țăranilor se întețesc după 1774, în urma îngrădirii treptate a monopolului turcesc și a lărgirii debușeelor externe. Urcarea prețului produselor agricole îndeamnă pe stăpînii de moșie să mărească suprafețele semănate cu cereale și, pentru a-și procura forța de muncă, sporesc necontenit sarcinile țăranilor. Dar rezistența dîrză a țăranilor îi împiedică, mai ales în Țara Romînească, să-și realizeze integral, înainte de Regulamentul organic, programul de aservire a locuitorilor de pe moșiile lor.

Claca Actul de dezrobire din 1749 fixase claca foștilor vecini la 24 zile. Obligațiile lăturașilor de pe moșiile mănăstirești fuseseră stabilite de Constantin Mavrocordat la 12 zile, iar ale celor de pe moșiile

[1] Florin Constantiniu, *Situația clăcașilor din Țara Romînească în perioada 1746—1774*, în „Studii'', an. XII (1959), nr. 3.
[2] *Ibidem*, p. 83—85.
[3] *Acte și legiuiri*, vol. I, p. 29. Vezi și p. 26, 33 și 35.
[4] *Ibidem*, p. 33.

boiereşti au rămas după învoielile particulare. Ce au devenit cele 24 zile ale foştilor vecini? De vreme ce ei au fost puşi pe picior de egalitate cu lăturaşii, era inevitabil ca ei să fie asimilaţi cu aceştia şi în privinţa clăcii. Dintr-un hrisov din 1760 al lui Ioan Teodor Callimachi rezultă că pe moşiile boiereşti claca era de 12 zile. „Iară care n-ar vrea să lucreze, să dea tot casaşul cîte un leu, după hotărîrea *testamentului*". A existat deci şi în Moldova un *testament*, care recunoştea dreptul ţăranilor de a converti claca în bani. Trei ani mai tîrziu, într-un act de întărire a stăpînirii unei moşii, din 1763, Grigore Ghica spune că oamenii şezători pe acea moşie au a da şase potronici pe an sau a presta 5 zile de lucru, „după hotărîrea *testamentului* ce este făcut cu sfatul de obşte", adică într-o adunare solemnă a boierilor, clerului şi negustorilor [1].

Regimul clăcii variază şi în Moldova, între 6 şi 12 zile, după regiune — mai multe zile la cîmp, mai puţine la margine şi în regiunea muntoasă — sau după influenţa politică a stăpînului feudal. Pe moşiile mănăstireşti sarcinile locuitorilor erau mai uşoare decît pe moşiile boiereşti, fiindcă autorităţile bisericeşti aveau mai puţină influenţă asupra organelor publice şi mai puţine mijloace de constrîngere extraeconomică asupra sătenilor. Pînă la aşezămîntul lui Grigore Ghica din 1 ianuarie 1766 nu ştim să fi existat o lege cu caracter general care să fixeze în mod definitiv zilele de clacă ale ţăranilor [2].

La diversitatea obligaţiilor legale se adaugă abuzurile comise de stăpînii de moşie şi de oamenii lor pentru a crea o stare de anarhie. O critică foarte aspră a acestor abuzuri se află în pitacurile, cărţile şi aşezămintele domneşti, dintre care unele erau tipărite şi citite din ordinul domnului în sate şi tîrguri. Ele arată cum vătafii boiereşti şi mănăstireşti sileau pe oameni să lucreze mai multe zile decît cele orînduite, iar cînd claca era convertită în bani, ei luau mai mult decît un zlot de casă; ei sileau pe ţărani să facă cele 12 zile nu în trei sau patru anotimpuri, ci toate deodată, vara; reînfiinţau slujba domestică, abolită de actul de dezrobire, silind pe femeile clăcaşilor să toarcă şi să ţeasă; ei nesocotesc învoielile încheiate cu sătenii şi aplicarea „ponturilor", sub cuvînt că învoiala n-a fost respectată. Egumenul mănăstirii Hurezu s-a învoit cu locuitorii satului Baia-de-Fier cu patru zile de clacă pe an. Învoiala adaugă: „Cînd nu se vor ţine de acel aşezămînt să aibă a clăcui 12 zile şi a plăti toate cheltuielile" [3]. Cîte mijloace nu avea un stăpîn de moşie de a declara pe clăcaş în culpă, a-i anula învoiala şi a-l supune la 12 zile de clacă" !

De aici prigoniri, jalbe şi procese, „ de care nu se mai deşărta Divanul", fără să vorbim de conflictele care se terminau cu spargerea satelor. Pentru a face să înceteze aceste neînţelegeri, domnia a recurs la sistemul reglementării prin aşezăminte (urbarii) cu caracter general, care urmăreau să stabilească precis îndatoririle şi drepturile reciproce ale sătenilor şi stăpînilor de moşii, să lămurească dispoziţiile care puteau da loc la contestaţii şi să întărească baza stăpînirii moşiereşti, îngrădind abuzurile. Aşa

---

[1] Gh. Panu, *op. cit.*, p. 328–329.
[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 224.
[3] Idem, *Hîrtii din Arhiva mănăstirii Hurezu*, Buc., 1907, p. 154.

au luat ființă în Moldova așezămîntul lui Grigore Ghica din 1 ianuarie 1766, urmat de acela al lui Grigore Callimachi din 1768, și de cel de-al doilea așezămînt al lui Grigore Ghica din 1777, *Sobornicescul Hrisov* al lui Al. Mavrocordat din 1785, așezămîntul lui Al. Moruzi din 1792, ponturile lui Mihai Suțu din 1794, hrisovul lui Al. Moruzi din 1805 și așezămîntul lui Ioniță Sandu Sturdza din 1828.

În Țara Romînească, după testamentul lui Grigore Ghica, cele mai importante așezăminte au fost, pînă la Regulamentul organic, *Pravilniceasca Condică* a lui Alexandru Ipsilanti (1780) și *Legiuirea lui Caragea* (1818). Scopul mărturisit al tuturor acestor așezăminte era de a statornici pe o bază de echitate relațiile dintre stăpînii feudali și locuitorii de pe moșiile lor. În interesul claselor stăpînitoare, aceste așezăminte au urmărit să îngrădească abuzurile. Dar stăpînii de moșie au făcut din ele tot atîtea etape ale procesului de aservire a persoanei și de agravare a sarcinilor sătenilor.

Reglementarea juridică avea să înlocuiască treptat regulile obiceiului pămîntului cu norme scrise, care aveau un caracter general și aveau să restrîngă sfera dreptului consuetudinar și să introducă principii de drept burghez [1]. Stăpînii de moșie s-au folosit de ele pentru a restrînge drepturile de folosință ale locuitorilor asupra pămîntului ce posedau și asupra bunurilor colective (păduri, pășuni și ape), pentru a înmulți obligațiile lor față de stăpînul de moșie și pentru a-i reduce treptat, prin robia clăcii, la o nouă servitute corporală. Sătenii n-au acceptat pasiv încălcările drepturilor lor și năpăstuirile necontenite ale stăpînilor de moșie. Perioada dintre 1746 (1749) și 1831 e aceea a unei lupte necurmate, aci „legală", aci violentă, între stăpînii de moșie și locuitorii satelor, care a culminat în 1821 cu răscoala lui Tudor Vladimirescu. În Țara Romînească, unde rezistența țăranilor a fost mai sistematică și mai dîrză, stăpînii de moșie n-au putut impune clăcașilor nici cele 12 zile de clacă „proaste", adică fără nart; în Moldova, prin fixarea unei cantități de muncă ce nu putea fi efectuată decît în două zile, numărul legal de 12 zile pe an, aparent respectat de toate așezămintele, a fost în realitate dublat după 1766.

Pravilniceasca Condică confirmă obligația legală a clăcașului, cap de familie, de a presta 12 zile de clacă, cu facultatea rezervată stăpînului de moșie de a o converti într-un zlot de casă. Stăpînul de moșie poate încheia învoieli și pe mai puține zile, dar atunci *Condica* nu-i mai permite să pretindă ulterior 12 zile, căci se va face vinovat de „înșelăciune". Nici un stăpîn de moșie și nici un arendaș n-aveau să se lase, în goana lor după supramuncă, stînjeniți de asemenea scrupule de conștiință.

De altfel, Legiuirea lui Caragea a declarat nule învoielile încheiate pe mai puține zile decît pe cele 12 legiuite, și a prevăzut sancțiuni pentru stăpînul de moșie care „prin vicleșug", ar atrage pe moșia sa clăcași de pe alte moșii, promițîndu-le reducerea zilelor de clacă.

Legiuirea adaugă la cele douăsprezece zile de clacă, o zi de plug și un car de lemne la Crăciun; clăcașul nu poate fi dus de pe moșia pe care

[1] D. Ionescu, Gh. Țuțui, Gh. Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului romîn*, Buc., 1957, p. 35.

şade să lucreze pe altă moşie, dacă aceasta se află la depărtare mai mare de trei ceasuri.

Regimul celor douăsprezece zile de clacă, cu adaosul celor două zile suplimentare ale lui Caragea, va dura pînă la Regulamentul organic.

Pentru zilele de clacă de care stăpînul n-avea nevoie, clăcaşul trebuia să dea un leu de fiecare zi. Dar răscumpărarea rămîne la bunul plac al stăpînului şi preţul e mai mare decît valoarea unei zile de lucru. Pravilniceasca Condică prevedea un zlot de casă pentru toate cele 12 zile.

După ce *Pravilniceasca Condică* a fost promulgată, efortul principal al stăpînilor de moşie tinde să impună clăcaşilor 12 zile de clacă, şi pentru a-i obliga şi pe cei ce aveau obiceiul de a presta şase, ei recurg la ajutorul ispravnicilor care execută prin călăraşi pe recalcitranţi. Fapt şi mai grav, vătăşeii boiereşti şi mănăstireşti nu se mulţumesc cu cele 12 zile orînduite; ei silesc oamenii să facă zile mai multe, şi nu în patru anotimpuri, ci toate o dată, vara, la seceriş şi la cosit; aduc oamenii la moşii îndepărtate şi, dacă n-au nevoie de clacă, le cer bani peste măsură şi, în sfîrşit, supun la muncă nu numai pe capul familiei, ci şi femeile cărora le aruncă „jărăbii, torturi şi alte lucruri", pentru tors şi ţesut.

Cartea la Mihai Suţu din 22 august 1785 osîndeşte aceste abuzuri şi proclamă din nou că claca e de 12 zile în patru anotimpuri şi că nu poate fi impusă pe moşii mai depărtate de 2—3 ceasuri de sate. Convertind claca în bani, stăpînul nu poate cere mai mult de un zlot de casă. Domnul dispune în sfîrşit ca această carte să fie citită în toate plăşile şi satele[1].

Ţăranii care aveau obicei sau învoială pe mai puţin de 12 zile, în general pe şase zile, se opun. Revelator şi pentru poziţia celor două părţi antagoniste, stăpînii de moşie şi clăcaşii, şi pentru sensul evoluţiei relaţiilor agrare, e procesul ţăranilor de pe moşia Săcuenii (Dîmboviţa) a mitropoliei şi vechilul acesteia. Ţăranii se plîng domnului că au avut obicei să clăcuiască şase zile pe an, iar vechilul îi sileşte să facă 12. Vechilul se justifică spunînd că, pînă atunci, ţăranii lucrau *numai la lucrul ce s-a întîmplat*, dar acum le cere clacă, „fiindcă are trebuinţă să dea lucru mai mult" [2]. Trecerea de la ajutorul ocazional şi benevol la munca silită şi sistematică pentru exploatarea rezervei e aici limpede marcată. Cînd ţăranii nu puteau produce textul învoielii pe mai puţin, Divanul îi condamna să facă 12 zile şi organele forţei publice îi executau.

În ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea, năzuinţa stăpînilor de moşie de a obţine legiuitele zile de clacă şi de a supune la slujbe, în afară de capul familiei, şi alţi membri, se accentuează. Ţăranii din şapte sate ale mănăstirii Mihai Vodă (Vlaşca şi Ilfov) se plîng că, deşi aveau obicei să facă şase zile de clacă, egumenul îi sileşte să facă 12, şi nu numai pe capii familiei, ci şi pe feciorii însuraţi care stau în casa părinţilor lor. Rezoluţia domnească din 14 aprilie 1787 dă cîştig de cauză mănăstirii [3].

Un alt progres marcat de stăpînii de moşie în procesul de aservire a ţăranilor e anularea dreptului ţăranilor de a converti claca în bani. Testa-

---

[1] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 427—430.
[2] *Ibidem*, p. 432—435
[3] *Ibidem*, vol. VI, p. 388—390.

mentul lui Grigore Ghica din 1750 interzicea convertirea clăcii în bani. Măsura corespundea intereselor stăpînilor care aveau moşii potrivite pentru cultura cerealelor şi care căutau să-şi mărească rezerva exploatată direct cu prestaţiile de clacă ale locuitorilor. Barbu Văcărescu se arată îngrijorat ca renta în bani să nu devină obicei. Ţăranilor care cer să dea un taler pentru clacă, Hangerli le ordonă să dea *muncă, nu bani*[1]. La protestele ţăranilor, stăpînii de moşie răspund invariabil: „acum avem nevoie de lucru". Zilele de muncă voluntară (în înţelesul iniţial al cuvîntului clacă), repararea acareturilor, transporturile benevole, ajutorul la strîngerea recoltei devin precedente generatoare de zile de clacă obligatorie. Două care de fîn transportate de la Novaci la Bucureşti se transformă în clacă şi se adaugă la zilele Pravilniceştii Condici[2].

În afară de clăcaşi, ale căror obligaţii erau reglementate de aşezămintele domneşti şi a căror clacă a fost fixată la 12 zile pe an, erau lăturaşii, aşezaţi pe moşii boiereşti sau mănăstireşti în baza unei învoieli prin care li se stabileau obligaţiile. Aceste obligaţii erau totdeauna mai uşoare decît ale clăcaşilor. Erau moşii, mai ales în judeţele de la margine, unde claca era de 3—6 sau cel mult de 7—9 zile pe an. Nu cunoaştem raportul numeric între aceste două categorii de locuitori. Dar, dată fiind mobilitatea extremă a populaţiei noastre rurale şi apriga concurenţă între stăpînii de moşie pentru acapararea braţelor de muncă, clăcaşii se puteau uşor transforma în lăturaşi, anagajîndu-se pe o moşie străină. Cu toate că legile interziceau stăpînilor de moşie să primească clăcaşi fugiţi şi dădeau stăpînilor dreptul de a-i urmări, nu era totdeauna uşor a-i descoperi şi a-i aduce la urmă.

Coexistenţa pe aceeaşi moşie sau pe moşii învecinate a două categorii de locuitori, guvernaţi de două regimuri agrare deosebite, a fost un puternic ferment de luptă a ţărănimii împotriva exploatării boiereşti şi mănăstireşti. Mai întîi lăturaşii se împotriveau cu atît mai dîrz la încercarea stăpînilor de moşie de a-i reduce la regimul de muncă al clăcaşilor cu cît spectacolul zilnic al condiţiei acestora era pentru ei un avertisment cu privire la ceea ce-i aşteaptă; în al doilea rînd, clăcaşii căutau să obţină şi ei condiţiile de viaţă ale lăturaşilor. Cum erau să se resemneze a presta cele douăspreceze zile legale de clacă, cînd, alăturea de ei erau oameni care prestau şase zile şi chiar mai puţine? Actele care ni s-au păstrat arată o rezistenţă dîrză a ţăranilor împotriva încercării stăpînilor de moşie de a le impune slujba legală de 12 zile de clacă. Această rezistenţă n-a putut fi înfrîntă decît prin Regulamentul organic. În formulă generală, se poate spune că, pînă în 1831, stăpînii de moşie din Ţara Romînească n-au izbutit să impună pretutindeni ţăranilor 12 zile de clacă.

Pe moşiile păduroase, nepotrivite culturii cerealelor, şi deci fără rezervă sau cu rezervă redusă, claca era convertită în bani. Lăturaşii aveau învoială să dea bani pentru o parte sau pentru toată claca. Proprietarii de vii preferau să angajeze cu simbrie muncitori pricepuţi şi cu experienţă în acest gen de cultură, şi să-i plătească cu renta în bani a clăcaşilor.

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 200.
[2] V. A. Urechia, vol. V, p. 120.

Dijma Pe lîngă clacă, locuitorii moșiilor dădeau dijmă din toate produsele recoltate pe pămîntul folosit de ei, afară de legumele cultivate în grădinile din jurul casei pentru trebuințele lor proprii. Din grîu, din orz, din fîn, chiar și din fructele pomilor, dijma era din zece una. Dijma grîului și orzului se plătea în general în clăi și era transportată la aria stăpînului de clăcaș. Unele moșii încep să o perceapă în grăunțe, ceea ce lasă în sarcina clăcașului treeratul și pierderile rezultate din scuturat, din stricăciunile păsărilor și din transport.

Porumbul, care constituia principala hrană a țăranului, a fost supus unui regim special, deosebit de nedrept și de apăsător pentru clăcaș. La început, dijma era, ca și la grîu, o baniță din zece, în știuleți sau în boabe. Testamentul lui Grigore Ghica din 1750 introduce sau consacră o practică nouă, anume aceea de a dijmui porumbul nu după cantitatea de boabe recoltate, ci după suprafața însămînțată. Dijma era de patru banițe de cîte 22 ocale la pogonul măsurat cu prăjina de 24 palme. Procedeul asigura stăpînului de moșie o redevență constantă, indiferent dacă porumbul se făcea sau nu. Fraudele la care recurgeau oamenii moșiei, însărcinați cu măsurătoarea, agravau și mai mult inechitatea sistemului. Ei măsurau pogonul cu prăjina de 18 palme în loc de 24—o văduvă, Despa, care semănase patru pogoane cu porumb, a fost dijmuită pentru șapte — luau dijma nu în știuleți, ci în boabe, după ce s-a uscat, și măsurau cu banița de 32—42 ocale. Cînd porumbul nu se făcea de loc, unii stăpîni luau mei.

Pravilniceasca Condică încearcă să pună capăt acestor abuzuri, restabilind prin articolul IX și la porumb dijma din cantitatea recoltată : din zece banițe, una. Dar boierii n-au respectat îndreptarea și, pentru a avea justificare au falsificat textul legii. Cercetînd *Condica* pecetluită de tatăl său, Constantin Al. Ipsilanti a constatat că, la sfîrșitul textului tipărit, s-a adăugat cu mîna un pasaj care schimba conținutul articolului IX pentru a legaliza practica curentă : dijma la pogon. „Această adăogire, cercetînd-o domnia mea, am găsit-o că nu este făcută de măria sa părintele domniei mele, pe care ca o adăugire din urmă, ce nu se cuprinde la cele tipărite și întărite de măria sa părintele nostru... am anerisit-o" [1].

În 1804, Constantin Ipsilanti a restabilit textul vechi, dar obiceiul a urmat după interesul stăpînilor de moșie, pînă cînd *Legiuirea* lui Caragea a legalizat dijma la pogon.

Regimul de excepție la care a fost supusă dijmuirea porumbului se explică prin faptul că porumbul se consumă, fiert sau copt, și înainte de cules. Percepînd dijma la pogon, stăpînii de moșie evitau pierderea rezultînd din acest obicei, căci, recunoaște un deputat reacționar din Adunarea din 1862, Aristarchi, țăranii „din bucatele lor n-aveau voie să dea nici un pumn la păsările lor, nici o traistă la vitele lor" [2].

În afară de semănături, erau supuse la dijmă toate celelalte bunuri ale țăranului : din o sută de stupi , doi, apoi patru ; cine avea mai puțin dădea trei bani de toată matca ; pentru fiecare capră patru bani ; pentru stînile ce se făceau pe moșie, brînză sau bani, după învoială ; pentru rîmă-

[1] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. VIII, p. 396—397.
[2] *Acte și legiuiri*, vol. XII, p. 306—307.

tori, nimic, dar ei nu pot fi băgați în pădurea cu ghindă decît cu învoirea stăpînului moșiei și, bineînțeles, contra unei taxe. Otaștina (dijma vinului) e fixată, conform vechiului obicei, la o vadră din douăzeci, măsurată cu vadra însemnată cu fierul domnesc.

Se observă tendința permanentă de creștere a dijmei fînului. Documentele citează numeroase cazuri cînd se lua nu una din zece, ci una din șapte, din cinci, din trei și chiar una din două. Aceasta dovedește importanța creșterii vitelor în economia noastră agrară și marea întindere a pămîntului necultivat, fapt subliniat și de însemnările călătorilor străini și de rapoartele consulare.

În felul cum înțelegeau stăpînii și arendașii s-o perceapă, dijma era o sursă nesecată de conflicte și procese. În afară de măsurătorile înșelătoare, ei pretindeau să ia numai fruntea din toate produsele dijmuite, nu cum era drept : și bun și rău ; la pomii fructiferi voiau nu a zecea parte din fructe, ci un pom (bineînțeles cel mai roditor și cel mai de soi) din zece. În afară de aceasta, procedau la dijmuire cînd și unde voiau ei, pricinuind adeseori pagube însemnate sătenilor.

Dreptul de folosință a pădurilor și pășunilor

Stăpînii de moșie au restrîns dreptul de folosință al țăranilor asupra pădurilor și izlazurilor. Din vechime locuitorii aveau dreptul să taie din pădurile moșiei lemne de foc și de construcție (pentru construcția casei și pentru uneltele lor) și chiar de negustorie. Pămîntul arabil fusese, în general, cucerit asupra pădurilor care acopereau cea mai mare parte a țării. Era deci natural ca tăierea să fi fost liberă. Dar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pădurile au început a se restrînge și a se îndepărta de aglomerațiile rurale și urbane, ceea ce a provocat scumpirea cherestelei. În al doilea rînd, viața largă și ușoară la care, — după exemplul aristocrației fanariote și al nobilimii ruse și austriace, pe care au cunoscut-o în timpul războaielor cu turcii, — rîvneau stăpînii de moșie, au creat o nevoie crescîndă de bani, pe care n-au știut s-o satisfacă decît mărind necontenit sarcinile locuitorilor, restrîngînd și taxînd drepturile colective și transformîndu-le în drept de proprietate exclusivă. Pentru a pune în aplicare acest regim, așezămintele și poruncile domnești se înmulțesc după 1774. Ele stabilesc că lemnele de construcție și de foc sînt gratuite pentru locuitorii moșiei. Pentru lemnele de vînzare, atît locuitorii moșiei, cît și cei *din împrejur* trebuiau să dea zeciuială. Pădurile mari destinate să furnizeze Constantinopolului și cetăților de pe Dunăre lemne de construcție, plantațiile tinere și pădurile producătoare de ghindă erau oprite; din aceste păduri, locuitorii nu puteau lua decît lemnele uscate și copacii căzuți care nu erau buni decît pentru foc.

În Moldova, aceeași evoluție. Anaforaua Divanului din 1792 cere ca regimul silvic să fie reglementat și justifică cererea prin necesitatea de a apăra dumbrăvile tinere de devastările care le distrug fără folos. Dar aceeași anafora admite ca locuitorii moșiei să poată tăia nuiele, araci și lemne pentru ciubuce, *dacă* se plătește proprietarului zeciuială. Dreptul țăranului de a lua lemne de foc nu e încă contestat. Lemnele uscate, căzute, de foc, sînt încă libere, și din pădurile seculare (din codrii *merei*),

locuitorii moşiei puteau tăia lemne de foc şi de construcţie fără zeciuială. Oamenii străini de moşie trebuiau să dea zeciuială pentru lemnele de construcţie şi cherestele. Acest regim care constituie prima spărtură în dreptul de folosinţă al ţăranilor asupra pădurilor a fost întărit de domn şi a devenit baza regimului silvic al Moldovei. Dar abia a fost sancţionat şi stăpînii de moşie au început să-l calce. Ei supun la zeciuială chiar şi lemnele de foc şi caută să transforme zeciuiala în bani, ceea ce provoacă protestele ţăranilor.

Acest regim fusese instituit la cererea stăpînilor de moşii care pretindeau să tragă de pe urma pădurilor aceleaşi „dijmuri" pe care le luau de pe moşiile de la cîmp. Ei nu s-au gîndit decît la mărirea veniturilor lor. Administraţia rusă din 1807—1812 le aminteşte că pădurile nu sînt numai un bun particular, ci constituie o avere naţională, care trebuie apărată nu numai de devastările locuitorilor, ci şi de lăcomia şi incuria stăpînilor. Sarcina guvernului e de a chivernisi pădurile vechi pentru „împlinirea trebuinţelor cu bună socoteală şi cumpănire"[1]. Astfel, împotriva dreptului feudal, un nou drept, modern, se afirmă cu privire la stăpînirea, chiverniseala şi exploatarea pădurilor[2]. Astfel, dreptul de folosinţă a pădurilor ajunge încă înainte de Regulamentul organic să fie restrîns în ambele Principate la trebuinţele casei. Locuitorii care făceau clacă şi dădeau dijmă pe o moşie puteau tăia, fără plată, lemne de foc pentru încălzitul caselor lor. Pentru construcţie şi pentru vînzare trebuiau să se înţeleagă cu stăpînul moşiei şi să dea dijmă.

Monopoluri În acelaşi timp, boierii au transformat în monopol dreptul de a vinde băuturi, coloniale şi carne pe moşiile lor şi dreptul de a face mori, pive şi dîrste. Totdeauna boierii au avut dreptul să deschidă cîrciumi pe moşiile lor pentru a-şi vinde vinul, dar şi locuitorii moşiilor lor puteau să-şi vîndă, într-o anumită perioadă a anului şi în schimbul unei redevenţe, produsul viilor lor şi alcoolul distilat din fructele lor. Ţăranii din Costeşti ai mănăstirii Bistriţa aveau din vechime dreptul de a vinde vin, dînd egumenului un taler de bute. Satele Segarcea şi Gîrcenii ale mănăstirii Segarcea (Dolj) puteau vinde vinul din podgoriile lor, de la cules pînă la 1 ianuarie, dînd şi ele egumenului un taler şi o vadră de fiecare bute[3]. Pe lîngă aceste îngrădiri, dreptul ţăranilor de a vinde vin din podgoriile lor mai era supus unei serii de obligaţii faţă de stăpînul de moşie. Ei erau datori să respecte preţul la care se vindea vinul în cîrciumile boiereşti şi să vîndă, pe lîngă vinul lor, o anumită cantitate din vinul stăpînului de moşie. Începînd cu mijlocul secolului al XVIII-lea, monopolul e un privilegiu dîrz apărat de stăpînii de moşie şi tot atît de dîrz combătut de locuitori.

Pravilniceasca Condică dă cîştig de cauză stăpînilor de moşie, statuînd că „niciun rumîn nu are volnicie să vînză vin sau rachiu pe moşie fără de voia stăpînului, sau să aibă băcănie, făr de numai de se va aşeza

[1] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. XI, p. 693.
[2] Gh. Panu, *Cercetări asupra stării ţăranilor în veacurile trecute*, Bucureşti, 1910, vol. I, p. 578—580.
[3] V. A. Urechia, vol. V, p. 351.

cu stăpînul moșiei"[1]. Pentru ca țăranii să nu-și poată vinde vinul pe sub mînă, li se sigilau buțile și li se tăiau cepurile.

Stăpînii de moșie nu s-au dat înapoi de la nici un mijloc, oricît de odios, pentru a-și apăra monopolul și pentru a-și desface vinul. În timpul foametei din 1794—1795 — și desigur nu numai atunci—unii morari refuzau să macine grăunțele țăranilor dacă, pe lîngă uiumul obișnuit, nu cumpărau și 4—5 ocale de vin de la cîrciuma boierească.

Dar abuzul cel mai revoltător la care s-au dedat unii stăpîni de moșie și arendașii lor consta în „a lepăda pe la săraci cu sila" o anumită cantitate de vin pe care aceștia erau obligați s-o plătească la prețul fixat de stăpîn.

La monopolul băuturilor, băcăniilor și căsăpiilor se adaugă dreptul exclusiv de a ține mori, dîrste și pive. Un document vorbește chiar de dreptul exclusiv al cuptorului. *Pravilniceasca Condică* declară : „Locuitorul nemernic nu poate să facă moară, fiindcă aceasta este a o face stăpînul moșiei" (art.18). Legiuirea lui Caragea (art. 13) confirmă opreliștea. În virtutea acestor dispoziții se interzice țăranilor din Costești de a ține moară, deși dreptul lor era consfințit prin datină. Cu morile au fost asimilate și dîrstele și pivele, deși *Condica* nu le pomenește. Ispravnicii județului Vîlcea interzic locuitorilor satului Costești să facă pive „la apa de pe moșie, ca un lucru ce este împotriva Pravilniceștii Condici".

Cu toate învoielile scrise pe care-și întemeiau dreptul de a ține „căsăpii, cuptoare, cîrciume, și mori", locuitorii din Valea Călugărească sînt condamnați să despăgubească pe arendași de călcarea monopolului și să promită a nu mai vinde vin[2].

Țăranii de pe moșia Breaza (Prahova) aveau mori, dîrste și pive făcute cu cheltuiala lor și dreptul de a vinde vin și rachiu contra unor taxe. În 1798, Hangerli cumpără moșia și anulează toate aceste drepturi[3]. Formele pe care le-a luat lupta în jurul monopolurilor boierești se pot vedea din următorul caz. În mijlocul moșiei Roata a mănăstirii Stavropoleos, un moșnean „dîrz și nesupus", a făcut cîrciumă pe petecul său de pămînt, „din care cauză bucatele mănăstirii stau nevîndute". Moșneanul, deși om liber, stăpîn pe pămîntul său, e condamnat „să plătească paguba mănăstirii" și „să i se fărîme cîrciuma moșneanului"[4]. În regiunile viticole ale țării rezistența e generală. Țăranii luptă contra monopolului boieresc și mănăstiresc, ținînd cîrciume clandestine (Telega-Prahova avea douăsprezece), vînzînd și cumpărînd vin pe sub mînă sau sub pretextul că l-au procurat pentru nunți și pentru praznice[5].

Formarea marilor domenii

Iobăgia a doua și factorii ei generatori — creșterea rezervei și înmulțirea zilelor de clacă—ne explică și fenomenul concentrării moșiilor boierești în latifundii. Pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, moșiile mari se compuneau din sate împră-

---

[1] *Pravilniceasca Condică*, p. 86. În aceiași termeni se exprimă și *Legiuirea Caragea* (Cap. VI, art. 11 și 12).

[2] Al. Porțeanu, *Așezămîntul agrar al lui Alexandru Ipsilanti (1780)*, p. 62. (În manuscris).

[3] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. V, p. 123 125.

[4] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 203.

[5] Al. Porțeanu, *op. cit.*, p. 66—67.

ştiate pe toată întinderea ţării. Dar exploatarea directă a rezervei domeniale necesită supravegherea constantă a muncii clăcaşilor, ceea ce nu se poate face pe rezerve dispersate. Radu Rosetti a observat că „aproape toate latifundiile din Moldova s-au alcătuit în epoca Fanarioţilor"[1]. Datorită acestui proces de concentrare, repartiţia solului s-a schimbat în cursul jumătăţii a doua a secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului următor. Din miile de trupuri de moşie, mici şi mijlocii, care formau harta proprietăţii funciare a Moldovei, s-au constituit cîteva sute de domenii mari. În afară de aceste latifundii, n-au rămas decît unităţi mici sau mijlocii, stăpînite de o singură familie şi obştiile răzăşeşti.

Concentrarea s-a făcut prin schimb, cumpărare, căsătorie şi moşteniri. Schimbul şi cumpărarea aveau adesea la bază sila şi frauda. Prin danii fictive de moşii, de vii, de case, de locuri de case şi de livezi, făcute de unii răzăşi unor vecini puternici şi bogaţi, aceştia se introduc în obştea sătească, o destramă şi-i răpesc pămîntul. Prin presiuni, ameninţări şi făgăduinţi cei puternici silesc pe cei săraci să le facă danii, care nu sînt decît vînzări deghizate. Stăpîn al unei ocini răzăşeşti, cumpărătorul devine el însuşi răzăş şi poate cumpăra, fără teamă de protimisis, tot hotarul satului. Un membru al obştii răzăşeşti îşi vinde ocina să scape de o osîndă, să se achite de o datorie, să se răzbune pe un alt membru al obştii. De aici gîlcevi şi procese de care cei mari profită pentru a îngloba în hotarul lor pămîntul obştii.

Frămîntările provocate de daniile fictive trebuie să fi devenit alarmante pentru a determina promulgarea, în 1785, a *Sobornicescului Hrisov* al lui Alexandru Mavrocordat, care interzice daniile făcute de oameni de jos şi săraci în favoarea celor puternici şi bogaţi, fără să existe înrudire între ei.

Pentru a curma pe viitor asemenea procedee de „vicleşug tăinuit", se întăreşte legea protimisis-ului prin noi dispoziţii, cum sînt publicarea vînzărilor de moşie cu şase luni înainte şi extinderea dreptului de protimisis şi asupra moşiilor zălogite care nu puteau fi atribuite creditorului decît după ce rudele şi vecinii cu drept de protimisis au renunţat la răscumpărare. *Sobornicescul Hrisov*, care a cunoscut trei ediţii între 1785 şi 1839 şi n-a fost abrogat decît în 1865, a întărit proprietatea răzăşească[2].

---

[1] Radu Rosetti, *Pămîntul, boierii şi sătenii*, Buc., 1907, p. 308—311. El a citat un mare număr de exemple pentru a ilustra fenomenul. Moşia Darabanii (Dorohoi) s-a constituit între 1769 şi 1814 din opt trupuri diverse, grupate în jurul Ciorbenilor; domeniul Dumbrăvenilor (Botoşani) a fost format de Iordache Balş din şapte trupuri în cursul secolului al XVIII-lea; enormul complex Cristeşti-Cozmeşti (Suceava) s-a alcătuit între 1711 şi 1830 prin aglomerarea a douăsprezece trupuri de moşie; satul Domneşti, stăpînit la sfîrşitul secolului al XVII-lea de Ilie Catargiu, trecut apoi prin moştenire la familia Razu, aglomerează în jurul său 37 de trupuri în cursul secolului al XVIII-lea, pentru a ajunge un domeniu de 11000 fălci sub Costache Conache, care mai poseda şi moşia Nămoloasa, de 28000 fălci, compusă din 53 de trupuri. Prin împărţiri, danii şi vînzări unele din aceste moşii se fărîmiţau din nou. Dar altele se constituiau. Vezi pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea cum s-a format domeniul Ghica-Comăneşti în judeţul Bacău (E. Negruţi, *Luptele ţăranilor de pe domeniul Ghica-Comăneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. I, p. 71—108) şi cum şi-a rotunjit şi înmulţit moşiile Mihail Sturdza în Gh. Georgescu-Buzău, *Un mare latifundiar în Moldova după Tratatul de la Adrianopol: Mihail Sturdza, ibidem*, p. 3—25.

[2] *Sobornicescul Hrisov*, Buc., 1958.

Importanța socială a acestei garanții rezulta limpede din *Condica liuzilor*, care ne dă repartiția proprietății funciare a Moldovei în 1803. Din totalul de 1713 sate înregistrate, 25 erau domnești, 215 mănăstirești, 927, boierești și *546 răzășești*. Răzeșii stăpîneau deci, la începutul secolului al XIX-lea, 32% din numărul satelor. Ei formau baza rezistenței țărănești față de împietările și năpăstuirile boierilor. Din cele 927 sate boierești, 470, adică jumătate, erau stăpînite de 28 de familii care formau boierimea mare. Cum satele lor erau mai întinse decît celelalte, putem admite cu Radu Rosetti că aceste 28 de familii stăpîneau, ca toată masa țărănimii libere, a treia parte din întinderea țării [1]. Acapararea pămîntului răzășesc a fost unul din mijloacele prin care s-a realizat concentrarea moșiilor și mărirea rezervei. Un altul a fost, confiscarea curăturilor țărănești.

Obiceiul pămîntului, consfințit de *Pravilniceasca Condică*, garanta locuitorului curătura moștenită de la părinți sau făcută de el. „Locul ce-l va curăți nemernicul, adică locuitorul, ca să-l semene sau să facă fîn sau grădină, nu poate stăpînul moșiei să-l ia”[2]. În ciuda acestei garanții, confiscarea curăturilor de către stăpînii de moșii a devenit la sfîrșitul secolului al XVIII-lea un fenomen general, cum rezultă dintr-o circulară a lui N. Caragea din 1782. „Am luat domnia mea înștiințare, cum că unii din stăpînii moșiilor, adică egumeni de pe la mănăstiri, boieri, arhierei și alți boiernași, după ce s-au tocmit mai dinainte vreme cu unii din locuitori de le-au dat crînguri, păduri, mărăcineturi prin așezămînt, ca să le curețe, să le facă livezi de fînețe, să și le stăpînească acei locuitori, iar ei să ia numai dijma... și, după ce s-au ostenit și le-au destupat și le-au curățit cu multă trudă pînă le-au adus la stare de le-au făcut livezi de fîn ... estimp stăpînii moșiilor iau de la săteni livezile” [3]. Legiuirea Caragea consacră și ea dreptul sătenilor asupra curăturilor moștenite de la părinți sau făcute „cu voia stăpînului”. Restricția e întărită printr-un articol special (7) : „Clăcașul să nu poată să facă curătură fără voia înscrisă a stăpînului ... iară urmînd împotriva ... să ia curătura stăpînul moșiei”.

Întărirea drepturilor stăpînului feudal

Astfel, prin procedeele cele mai variate, stăpînii de moșii au izbutit între 1746 (1749) și 1829, să-și lărgească și să-și întărească drepturile asupra pămîntului și să îngreuieze sarcinile țăranilor. Rumînii și vecinii dezrobiți de Constantin Mavrocordat sînt reduși treptat la un nou gen de șerbie. Lăturașii, după o scurtă perioadă de slobozie, sînt asimilați cu clăcașii. Numărul zilelor de clacă, care pe multe moșii era de la trei pînă la șase, se dublează sau se triplează într-o jumătate de secol. Renta în bani e înlocuită cu renta în muncă sau majorată la prețul a două sau trei zile de lucru, încît boierul poate să angajeze muncitori calificați, de exemplu pentru cultura viilor. Dreptul de folosință asupra fînețelor, pășunilor, pădurilor și apelor e limitat sau supus unei taxe. Monopolurile boierești

---

[1] R. Rosetti, *op. cit.*, p. 313–314. Textul Condicei liuzilor, în *Uricariul*, vol. VII, p. 241–377; VIII, p. 241 368.

[2] *Pravilniceasca Condică*, art. 20, p. 86.

[3] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 256.

au devenit un drept consacrat de condici. Îngrădirea drepturilor consuetudinare prin dreptul scris al aşezămintelor domneşti a pregătit transformarea titlurilor feudale ale boierilor în drepturi de proprietate cviritară.

Dijma rămîne încă şi în această perioadă, principala formă a rentei feudale. Creşterea vitelor şi chiverniseala clasei boiereşti din slujbe explică numărul redus al zilelor de clacă. Exploatarea ţăranilor se face nu atît prin sarcinile feudale cît prin impozitele multiple şi copleşitoare, care îmbogăţesc aparatul de percepere, clasa boierească, domnia şi pe turci. Cultura cerealelor nu ocupă încă decît al doilea loc în economia ţării. Boierii n-au devenit încă agricultori, în sensul că s-au mulţumit cu diferitele prestaţii în produse şi bani, care nu cereau exercitarea unui control asupra muncii ţăranilor. În producţia feudală numai claca, efectuată pe rezerva domenială sub controlul stăpînului de moşie sau al agenţilor săi, permitea organizarea producţiei şi stoarcerea supramuncii.

Trecerea la această formă de exploatare a moşiei a fost întîrziată de monopolul turcesc şi de nevoia de a atrage colonişti pe moşiile foarte slab populate. Rezerva a rămas deci redusă şi numărul zilelor de clacă sub 12.

Situaţia începe să se schimbe după 1774, cînd precizarea sarcinilor faţă de Poartă şi limitarea abuzurilor cu furniturile deschid noi perspective producţiei de cereale. Repercusiunile acestor schimbări asupra politicii agrare a boierilor e imediată: cei din Ţara Romînească cer domniei să mărească numărul zilelor de clacă la 24, asigurînd-o că, prin aceasta, nu se scade puterea contributivă a clăcaşilor, de vreme ce „noi bani de la dînşii necerîndu-le, nici o supărare nu facem". Încercarea boierilor munteni de a dubla numărul zilelor de clacă a eşuat, ca şi încercarea asemănătoare a boierilor moldoveni de a obţine zeciuiala zilelor anului.

În schimb, ei au izbutit în Moldova să reducă locul de hrană pentru vite şi să instituie un drept de proprietate absolută asupra unei treimi din locul de arătură şi fînaţ al moşiei. Pînă la Regulamentul organic, aşezămintele şi hrisoavele domneşti nu vorbesc decît de obligaţia stăpînilor de moşie de a da loc de hrană şi de păşune locuitorilor, dar nu precizează întinderea acestui loc. În principiu, locuitorii unei moşii aveau dreptul să-şi facă toate trebuinţele hranei pe acea moşie „şi neoprindu-se de către stăpînii de moşie". Din cauza rarităţii populaţiei, pămîntul disponibil era atît de întins, încît locuitorii au avut cît pămînt de hrană au voit pentru ei şi pentru vitele lor. Aşezămîntul lui Ioniţă Sandu Sturdza din 1828 obligă pe stăpîni să dea fiecărui locuitor loc de hrană cu îndestulare şi după numărul membrilor familiei sale. Dar în ceea ce priveşte locul de hrană pentru vite, fînaţul e fixat la o jumătate de falce de cap de vită, pentru maximum 12 vite mari, iar imaşul în aceeaşi proporţie. Pentru mai multe vite, locuitorul trebuia să se înţeleagă cu stăpînul moşiei, adică să ia fînaţ şi păşune cu arendă. Moşiile care nu puteau să dea locuitorilor locuri de hrană după regula de mai sus, pentru ca „veşnicul stăpînitor să nu rămîie lipsit de trebuinciosul fîn şi arătură", se vor împărţi în trei părţi şi două părţi din locul de arătură şi de fînaţ se vor da locuitorilor, iar a treia parte va rămîne „veşnicului stăpîn". Aşezămîntul lui Ioniţă Sturdza transforma în proprietate cviritară a treia parte din moşie, asupra

căreia stăpînii n-aveau decît titluri feudale. Legea nu se referea încă decît la moșiile „strîmte", care nu puteau asigura tuturor locuitorilor locurile de hrană trebuincioase, dar măsura e simptomatică pentru procesul de „alodizare", de mărire a rezervei, care va transforma domeniul feudal în mare întreprindere agricolă bazată pe clacă pentru producția de cereale pentru piață [1].

Principala sursă de venit a moșiei

Criteriul care ne permite să apreciem mai sigur condiția țăranilor și progresele iobăgiei a doua e sursa principalului venit al moșiei. Dacă moșia își trage principalul venit din vînzarea cerealelor produse pe rezerva domenială înseamnă că rezerva e întinsă și că producția ei se întemeiază pe clacă. Din păcate, noi n-avem încă decît foarte puține monografii consacrate unor mari domenii.

Din „Condica de răfuială a hatmanului Răducanu Roset cu vechilii lui pe anii 1798—1812" rezultă că fînul și monopolul băuturilor constituiau principalele surse de venit ale stăpînului de moșie. E adevărat că două moșii (Plopeni și Tureatca) au realizat, prima în șase ani, a doua în patru ani (după care a fost arendată), la un venit global de 40 081 lei, din cereale 18 896 lei (45,6 %) [2]. Dar cum nu e vorba de grîu, ci de porumb și cum nu se specifică ce cantitate provine din cultura rezervei și ce alta din dijma țăranilor, cifrele nu ne lămuresc asupra caracterului economiei acestor două domenii. E totuși de reținut că monopolul vinului și rachiului, reprezintă 13 195 la (34 %) din venitul total, iar fînul 6339 lei (16 %).

Concluzii mai precise se pot trage din datele moșiei Drăgășani, care a adus în patru ani un venit total de 12 389 lei, din care cerealele reprezintă 460 lei (3,7 %) fînul 3 275 (26,5 %, vinul și rachiul 5004 (40 %), peștele 1556 (12 %), diverse 8,8 %. Din cerealele vîndute, mai bine de jumătate erau porumb și orz [3].

Din condica veniturilor și cheltuielilor moșiei Glîmbocata (Muscel, Dîmbovița) pe anii 1804—1839 rezultă că majoritatea veniturilor proveneau din monopolul cîrciumelor și băcăniilor, din prestațiile scutelnicilor și poslușnicilor, din gloabe și havaeturi, din taxele de folosință a pădurilor și pășunilor și numai în subsidiar din vînzarea cerealelor [4].

Catastișele veniturilor moșiilor din 1823, 1824 și 1826 din Oltenia, publicate de Iorga, arată de asemenea că producția de cereale era foarte redusă.

La începutul secolului al XIX-lea, boierii moldoveni trăiau încă, în marea lor majoritate la moșie, pe care o administrau direct cu ajutorul unor vechili [5]. De aceea exploatarea țăranilor era mai sistematică și mai aspră decît în Țara Romînească.

---

[1] *Acte și legiuiri*, vol. I, p. 31.
[2] *Ibidem*, p. 69—70.
[3] „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., Seria II, vol. XXXI (1909).
[4] S. Columbeanu, *Situația clăcașilor în Țara Romînească în 1829—1831*, în „Studii", an XI (1958), nr. 6, p. 150—151.
[5] R. Rosetti, *Cum se căutau moșiile în Moldova la începutul veacului al XIX-lea* (în „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., Seria II, t. XXXI, p. 220—232).

Boierii munteni trăiau la Bucureşti sau în oraşele de provincie, mulţumindu-se cu produsul dijmei, al diferitelor taxe sau gloabe şi al monopolului cîrciumelor. Dijma şi rezerva, foarte redusă, acopereau larg trebuinţele casei. Chiverniseala lor era din slujbe. Incu ia stăpînilor care şi-au lăsat moşiile pe seama vechililor lor explică faptul că în Ţara Romînească sarcinile feudale erau relativ mai uşoare decît în Moldova.

Principalul lor venit provenea din slujbe. Exploatarea fiscală, judiciară şi administrativă (prin gloabe) era mai aspră în epoca aceasta decît cea moşierească. Boierii storceau ţărănimea mai mult ca dregători şi slujbaşi decît ca stăpîni de moşie. Faptul se poate dovedi cu cifre. În timp ce claca se putea răscumpăra cu maximum 8—12 lei, numai birul se ridica la 30—40 lei de cap de familie, la care trebuie să adăugăm impozitele indirecte (oierit, vinărici, dijmărit), taxele pentru plata salahorilor şi cărăuşiile pentru cetăţile turceşti, corvezile publice pentru căratul sării şi fînului pentru poştă şi pentru grajdurile curţii, care erau convertibile în bani.

Cheltuielile de lux care întreceau uneori nu numai venitul, ci şi valoarea pămîntului, explică faptul că, la începutul secolului al XIX-lea, majoritatea vechilor boieri erau ruinaţi şi înlocuiţi cu foştii lor vechili sau cu arendaşii lor. Marx a relevat faptul că, cu puţine excepţii, majoritatea familiilor boiereşti datau din ultimii ani ai domniilor fanariote[1]. Aşa se explică şi marea circulaţie a moşiilor boiereşti din vremea aceasta. Condicile domneşti şi acelea ale Divanului sînt pline de acte de vînzare la mezat a moşiilor ipotecate.

Cînd, în urma îngrădirii monopolului turcesc şi a intensificării exportului de cereale în Transilvania, venitul moşiilor a crescut, boierii au început să-şi arendeze moşiile. Aşa s-a ajuns, că, în 1831, cum rezultă dintr-o statistică contemporană, din aproximativ 3100 moşii, 2300 erau arendate, vreo 300 exploatate direct, iar restul erau moşii moşneneşti, sau moşii cu situaţia incertă.

Arendăşia a înlesnit şi grăbit pătrunderea relaţiilor capitaliste în agricultură. Arendaşul lucra adesea cu capital de împrumut şi urmărea ca în termenul scurt al contractului să realizeze maximum de cîştig. De aceea el nu făcea investiţii, nu-şi procura inventar propriu, ci storcea fără milă prin toate mijloacele vlaga clăcaşilor şi secătuia fără scrupul fertilitatea solului.

Arendaşii alegeau de preferinţă moşiile cele mai mari, cu mai mulţi clăcaşi, în apropierea schelelor Dunării, în judeţele Brăila, Ialomiţa, Ilfov, Vlaşca şi Teleorman. Moşiile mănăstireşti atrăgeau mai puţin pe arendaşi, fiindcă erau situate departe de Dunăre. De aceea majoritatea lor erau arendate unor egumeni sau altor feţe bisericeşti. În judeţele de la munte, unde cele mai multe sate erau moşneneşti, proporţia moşiilor arendate era infimă (1% în Gorj şi Vîlcea, 2% în Argeş şi 3% în Muscel), şi acestea erau în general goluri de munte, arendate oierilor transilvani. Printr-o exploatare necruţătoare a pămîntului şi a omului, arendaşii

[1] Arhiva Marx-Engels (Institutul internaţional de Istorie socială, Amsterdam, cota B. 64). Faptul a fost relevat şi de N. Golescu, *L'abolition du servage dans les Principautés Danubiennes*, Paris, 1856, p. 14—16.

au mărit repede venitul moșiilor, dar în același timp au precipitat procesul de aservire a clăcașilor. Pentru a obține arenzi cît mai mari, stăpînii de de moșie lăsau arendașilor libertatea de a încălca drepturile locuitorilor, în pofida obiceiului, învoielilor și urbariilor. Arendașul moșiei Novaci (Vlașca) cerea 13 zile de clacă, concentrate vara, măsura porumbul cu o baniță de 45 ocale și lua din fîn o clae din cinci, în loc de una din zece. Pe unele moșii s-a ajuns la una din trei, chiar la una din două. Înaintea justiției, arendașul a invocat clauzele contractului [1].

Opt sate de pe moșia Bucov (Prahova) se plîng că arendașul le ia 8 banițe a 42 ocale de pogon (în loc de 4 banițe a 22 ocale) și doi lei în loc de 50 bani pentru carul de fîn strîns pe curăturile făcute de ei. Și în cazul acesta, arendașul s-a justificat prin contractul de arendă [2]. Locuitorii moșiei Gheorghița (Ilfov) ai Mitropoliei se plîng Divanului pentru „prăzile, bătăile, închisorile, înfricoșările cu iataganul" prin care arendașul caută să le impună condițiile ilegale de muncă și de prestații [3].

Obștiile sătești încearcă să se apere împotriva acestor năpăstuiri și stoarceri, folosindu-se de dreptul de protimisis pentru a lua ele cu arendă moșia, și uneori izbutesc. Dar s-a dovedit repede că ele nu puteau înfrunta concurența arendașilor și reaua voință a stăpînilor de moșie care se fereau să aibă a face pentru răfuiala socotelilor cu obștea unui sat. Apoi, pe moșiile luate în arendă de obștiile sătești nu se mai presta clacă, ceea ce făcea ca aceste moșii să constituie centre de atracție pentru clăcașii de pe moșiile boierești și mănăstirești. Astfel, cum dreptul de protimisis era o sursă de conflicte între săteni și stăpînul de moșie și o piedică în calea pătrunderii relațiilor de producție capitaliste în agricultură, el a fost abolit în 1818. „În vînzările ce se fac cu mezat, spune Legiuirea lui Caragea, protimisis nu se dă" [4]. Astfel germenii capitalismului se pot dezvolta mai liber în agricultură. Dar luîndu-se sătenilor dreptul de protimisis, satele au fost lăsate, fără nici un mijloc legal de apărare eficace, pradă exploatării fără frîu a arendașilor. La ce sălbăticii se puteau deda, cu complicitatea administrației, „unde întotdeauna s-au astupat dreptățile" clăcașilor, se poate vedea din aceste exemple. Sătenii din patru sate din Muscel se plîng că arendașul terorizează satul cu „cîrjaliii" care bat pe oameni cu iataganul și cu pușca, „mai rău ca pe vremea turcilor". În alte sate din județul Olt, arnăuții, pentru a impune o contribuție suplimentară la dijma porumbului, au bătut oamenii, au dat foc caselor lor și i-au alungat pe cîmp [5].

Lupta de clasă Împotriva tuturor acestor năpăstuiri și jecmăneli, țăranii s-au folosit de toate formele luptei de clasă, de la munca de mîntuială și rezistența pasivă, pînă la fuga în masă, de la acțiunea în jus-

[1] R. Rosetti, *Cum se căutau moșiile în Moldova la începutul veacului al XIX-lea* („Anal. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., Seria II, t. XXXI, p. 220—232). S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 151.

[2] I. Donat, *op. cit.*

[3] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. V, p. 120.

[4] *Legiuirea Caragea*, p. III, C. 2, p. 48, ed. 1955, p. 38. „În vînzările ce se fac cu mezat", înseamnă : la arendările prin licitație publică.

[5] S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 162.

tiţie pînă la răscoala, mai întîi locală, apoi, în 1821, generală. Am văzut ineficacitatea formelor pasive de rezistenţă. Cînd bătăuşii recrutaţi dintre ţiganii robi nu izbuteau să aducă la supunere pe recalcitranţi, se cerea intervenţia dorobanţilor, călăraşilor şi arnăuţilor, care se instalau în sat pe cheltuiala oamenilor şi continuau teroarea pînă ce oamenii acceptau toate exigenţele stăpînilor de moşie sau arendaşilor lor. Recursul în justiţie de asemenea n-a apărat decît în cazuri cu totul excepţionale cauza ţăranilor, de pildă cînd reclamanţii au putut produce dovezi scrise de învoielile cu stăpînii de moşie. Dar şi în asemenea cazuri, procesul era amînat pînă ce oamenii, nemaiputînd suporta cheltuielile, se dădeau bătuţi. Dintre toate formele de luptă aplicate în cursul acestei perioade, cea mai eficace a fost fuga, cum am văzut. Dar către sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în urma creşterii populaţiei, a intensificării măsurilor de pază şi, fără îndoială în urma agravării condiţiilor de muncă în ţările vecine, de pildă în Transilvania, unde robota a ajuns 4—5 zile pe săptămînă, fuga a devenit mai puţin ameninţătoare pentru stăpînii de moşie.

A rămas răscoala. Documentele atestă o serie aproape neîntreruptă de răscoale, între 1793 şi 1821 în satele celor două Principate. Locuitorii din Ruşăvăţ (Saac) se ridică în două rînduri şi nu pot fi înfrînţi decît cu forţa armată. În timpul foametei din 1795, locuitorii din Oltenia pun foc hambarelor, clăilor de fîn, conacelor boiereşti şi caselor slugilor lor. În 1807, sătenii din şapte judeţe se revoltă împotriva perceptorilor vinăriciului. Sarcinile grele impuse de războiul din 1806—1812 provoacă tulburări numeroase şi îndelungate. Zece sate aparţinînd lui Grigore Brîncoveanu nu vor să facă douăsprezece zile de clacă şi refuză să se înfăţişeze la tribunal. Ei ameninţă cu spargerea satelor şi cu strămutarea în alte părţi [1].

În Moldova, ţăranii liberi din Cîmpulung şi din Vrancea au dus timp de un sfert de veac, lupta cea mai dîrză împotriva încercării domnilor de a-i despoia de pămîntul lor şi au izbutit să-şi apere moşiile [2]. Dar aceste două cazuri şi acela al locuitorilor Tîrgoviştei sînt excepţionale. În general, sătenii, reduşi la propriile lor mijloace de rezistenţă, sînt înfrînţi.

În 1819, o răscoală s-a produs la Iaşi împotriva abuzurilor administraţiei. Deşi ea a avut un caracter urban şi a fost înăbuşită după şase zile, a produs un răsunet cu atît mai mare cu cît a fost însoţită de frămîntări săteşti care s-au prelungit pînă în 1821.

Aceste frămîntări dovedesc adîncimea crizei prin care trece societatea în perioada aceasta. E criza destrămării relaţiilor de producţie feudale şi a apariţiei formelor embrionare ale producţiei capitaliste în agricultură. Fenomenul capital care a subvertit toate condiţiile producţiei şi vieţii la ţară a fost faptul că boierii au început să producă mai multe cereale pentru piaţă. Lenin a văzut în acest fapt „un semn prevestitor

---

[1] V. A. Urechia, vol. XII, p. 246—247.

[2] A. Sava, *Documente putnene*, 2 vol. Focşani, 1929—1931, Constantinescu Mirceşti, *Documente vrîncene*, Buc., 1929.

al destrămării vechiului regim“[1]. El a fost urmat de generalizarea arendășiei și de apariția sporadică pe unele domenii a mîinii de lucru salariate.

Suprimarea monopolului turcesc în 1829 și pătrunderea țărilor romîne în orbita comerțului internațional, asigurînd cerealelor noastre un debușeu permanent și sigur aveau să precipite transformarea moșiilor în mari exploatări agricole, organizate pe bază de clacă în vederea producției de cereale pentru piață. Atunci, o dată cu goana după supramuncă, robia clăcii va lua formele cele mai sălbatice și mai asupritoare.

III. EPOCA REGULAMENTARĂ (1831 – 1848)

A. URMĂRILE TRATATULUI DE LA ADRIANOPOL

Tratatul de la Adrianopol (1829), suprimînd monopolul turcesc și deschizînd porturile Dunării, a redat țărilor romîne libertatea comerțului. Astfel, Moldova și Țara Romînească au fost atrase în orbita pieței mondiale, dominate de modul de producție capitalist, și produsele lor agricole au atins prețuri care au trezit interesul stăpînilor de moșie pentru cultura cerealelor [2]. Atunci, spune Marx, „peste grozăviile barbare ale sclavajului, șerbiei etc., se altoiește grozăvia civilizată a muncii excesive" [3]. Munca clăcașilor care, în condițiile monopolului turcesc, păstrase un caracter moderat, a fost încadrată în sistemul inexorabil al producției plusvalorii, de îndată ce exportul de cereale a devenit interesul vital al stăpînilor de moșii.

Debușeele permanente și prețurile mari care se ofereau produselor noastre agricole au făcut tot mai rentabilă cultura cerealelor și au determinat pe proprietari să lărgească necontenit suprafețele însămînțate cu grîu. Între 1831 și 1833, suprafața pămîntului arabil s-a mărit cu o cincime, iar producția de grîu s-a dublat față de 1829 [4]. În 1840, întinderea de pămînt semănată cu grîu era de 10 ori mai mare decît în 1830 [5].

Sub efectul acelorași cauze, și în același interval, exportul țărilor romîne a crescut în salturi. În 1831, el a fost de 33 milioane, în 1832, de 61 milioane, iar în 1833 de 71 milioane lei.

În 1835, cu toată criza agricolă din anul precedent, Țara Romînească singură a exportat produse în valoare de 27,5 milioane lei, iar în 1836 exportul se ridică la 41 384 318 lei. În 1840, Țara Romînească exportă produse în valoare de 53 milioane, iar Moldova de 40,5 milioane lei [6].

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. III, Buc., Ed. P.M.R., 1951, p. 170.

[2] Înainte de 1829, grîul se vindea cu 15 piaștri, iar porumbul cu 5. În 1834 (din cauza mai multor recolte proaste) grîul s-a urcat la 70, porumbul la 50 piaștri. După o scădere bruscă în 1836, prețurile s-au stabilizat în jurul cifrei de 50 piaștri grîul și 15 porumbul. I. F. Neugebauer, *Die Donaufürstenthümer*. Breslau, 1854. (*Acte și legiuiri*, vol. I, p. 165).

[3] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a III-a, Buc., E.S.P.L.P., 1958, p. 259.

[4] Raportul lui Bois-le-Comte, în Hurmuzaki, XVII, p. 339, 342–346.

[5] J. A. Vaillant, *La Roumanie*, vol. III, Paris, 1844, p. 64.

[6] Almanahul statului (1837), p. 124–136 și Anuarul prințipatului Țării Romînești (1842), p. 56.

Între 1843 şi 1844, volumul exportului sare de la 56,5 milioane la 64,5 milioane lei. Importul care pînă în acest an a urmat de aproape cifra exportului, rămîne acum în urmă aproape la jumătate, reprezentînd 36 milioane faţă de 64,5 milioane ale exportului.

Activitatea portului Brăila reflectă exact dezvoltarea relaţiilor noastre comerciale cu ţările capitaliste din Apus. În anii 1829—1830, nici un vas străin nu s-a încumetat să înainteze pînă la Brăila. În 1831, numai cu greu s-a putut asigura cantitatea de grîu necesară încărcăturii a două vase. Dar în anul următor au intrat, după Bois-le Comte, 480 de vase în port şi, pînă în 1840, numărul vaselor încărcate cu cereale la Brăila oscilează în jurul cifrei de 400, pentru ca în 1840 să se ridice la 582 după *Buletinul* din 1840, iar după o altă statistică oficială la 661 vase; în 1843 numărul vaselor care vin să încarce cereale se ridică la 823, în 1844 la 998, în 1846 la 1002, iar în timpul marii crize agricole din 1847 la 1383 (dintre care 416 engleze).

Dezvoltarea rapidă a comerţului de cereale a determinat înfiinţarea unei societăţi pe acţiuni la Craiova, în 1846, pentru transportul pe Dunăre al produselor agricole din Oltenia pînă la Brăila [1].

Dar grîul din Muntenia, amestecat cu secară şi cu alte seminţe şi ţinut în gropi, din care pricină lua un miros de pămînt, s-a văzut în imposibilitate de a concura cu grîul rusesc şi cu cel „tare" moldovenesc. Vornicul trebilor dinlăuntru, Gh. Filipescu, recomandă să se importe seminţe de grîu ales din Rusia şi din Moldova, şi să se aducă din Rusia o vînturătoare pentru curăţitul grîului de pietricele şi de pămînt, de paie şi de boabele cele arse şi care s-ar putea apoi fabrica şi în ţară, căci „această maşină este foarte bună, lesne de făcut şi foarte ieftină" [2]. Un model de maşină de treerat fu în adevăr construit la şcoala de meserii a doctorului Zucker din Bucureşti [3].

În 1834, se înfiinţă o societate de agricultură, care-şi propunea să introducă în agricultura romînească rezultatele obţinute pînă atunci în agricultura apuseană. Societatea aduce pentru prima dată în ţară maşini agricole, cu care face, în primăvara anului 1835, experienţe la Pantelimon, în prezenţa domnului Al. Ghica [4].

În acelaşi timp, proprietarii şi arendaşii caută să îmbunătăţească soiul şi calitatea cerealelor. În 1840, se aduce sămînţă selecţionată de grîu din Moldova, din Turcia şi din Rusia [5]. Costache Suţu introduce pe moşiile sale din Rîmnicul Sărat şi Vlaşca porumbul hangan, adus din Dorohoi. Acest soi de porumb a fost apoi adoptat şi de ţărani.

Pentru a feri grîul de mirosul de pămînt, se iau în 1838 măsuri ca să nu se mai păstreze în gropi, ci în hambare de nuiele lipite cu lut.

---

[1] I. Corfus, *Ţara Romînească în timpul domniei lui Gh. Bibescu* (în mss.), p. 112—124.
[2] *Analele parlamentare*, vol. VI, p. 611—612.
[3] I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Ţării Romîneşti*, vol. II, Buc., 1958, p. 738—740.
[4] I. C. Filitti, *Domniile regulamentare*, p. 211.
[5] I. Corfus, *Ţara Romînească în timpul domniei lui Al. Ghica* (în manuscris, p. 19—24).

În 1845 se introduce cultura rapiței pentru ulei și se aduce sămînță de secară din Moldova. În 1847, se importă mașini agricole din Austria.

Același efort de ameliorare îl întîlnim și în domeniul creșterii vitelor. Barbu Știrbei importă în 1844 berbeci merinos, iar începînd din anul următor se aduc tauri și vaci de rasă din Austria, Turcia și Elveția. Pentru îmbunătățirea rasei porcine se aduc vieri din Serbia și din Austria. De o favoare deosebită se bucură rasa mangalița, importată din Transilvania. Cu toate aceste manifestări care atestă un interes mărit pentru cultura cerealelor, creșterea vitelor continuă, pînă în 1844, să fie ramura principală a economiei noastre. „Cunoscut este de obște, declară Al. Ghica în Obșteasca Adunare, că creșterea vitelor este cea mai mare bogăție a norodului, și aceasta urnește toate cheltuielile ținerii statului" [1].

În adevăr, în afară de vaca de lapte și de vitele de muncă (boi, bivoli, cai) cu care prestau claca și pentru care primeau loc de fînaț și de pășune, sătenii țineau în satele unde-și puteau procura fînaț și pășune, un număr mare de vaci (pînă la 10, chiar mai multe), și un mare număr de oi. De pildă, din cele 127 familii de pe moșia Ceretul (Dolj), nouă familii aveau peste 10 vaci, 24 familii între 6—10 vaci, 44 familii între 2—5, și numai 21 familii n-aveau decît cîte o vacă. Un țăran avea 160 oi și capre, cei mai mulți aveau peste 10 oi, și numai patru familii n-aveau decît cîte o oaie. Din categoria pălmașilor, lipsiți de vite de muncă făceau parte 15 familii, dintre care 10 n-aveau nici un animal în curte.

Satul Putinei (Vlașca) avea în anul 1842 un număr de 101 familii de clăcași cu cîte 4 boi, douăsprezece familii cu cîte doi boi și numai cinci familii de pălmași [2].

Importanța creșterii vitelor pentru gospodăria țărănească explică unele forme particulare ale exploatării țărănești, rolul prisoaselor de fînaț și pășune în procesul de aservire a țăranilor și valoarea surprinzător de mare a prestațiilor în bani către proprietari și arendași.

O cotitură se produce în istoria relațiilor agrare din Țara Romînească, pe la 1844, cînd cerealele ajung, după însăși constatarea lui Gh. Bibescu, cel mai însemnat articol de export, acela „de care se interesează și obștea și statul". Acest eveniment e marcat, în istoria relațiilor agrare, printr-o înăsprire considerabilă a exploatării țărănești.

---

[1] *Analele parlamentare*, vol. X, p. 102.

[2] Marele domeniu Ghica-Comănești (Bacău), format între 1803 și 1832 prin cotropirea și exproprierea a șapte sate răzeșești, oferă în această privință indicații interesante, deși nu tocmai concludente din cauza particularității resurselor locale. Cele șapte sate ale domeniului posedau în 1830, cu toate ravagiile războiului și epizootiilor: 2.124 boi, 1.214 vaci, 431 cai, 7.153 oi și capre, 1.551 mascuri, 442 stupi, 481 care la o populație de 1.766. În 1846, majoritatea locuitorilor (70 %) au vite mari, dintre care circa 29 % aveau mai mult de doi boi sau doi cai.

O statistică din 1844 împarte locul boieresc în 349 fălci arătură, 182 fălci imaș și 644 fălci fînaț. Locuitorii aveau 681 fălci arătură, 552 fălci imaș și 1319 fălci fînaț. Ei produceau de două ori mai multe cereale decît rezerva domanială. Principalul venit al domeniului nu stătea în agricultură, ci în exploatare forestieră și în extracția păcurii și cărbunelui. Domeniul poseda peste 30.000 fălci de pădure. Creșterea veniturilor lui e atestată de urcarea arendei. În 1833, cinci sate ale domeniului au fost arendate cu 68.000 lei pe an ; în 1837, cu 161.000, în 1844 (numai trei sate) cu 227.300 lei (E. Negruți, *Luptele țăranilor de pe domeniul Ghica-Comănești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, Buc., 1957, p. 75—77).

B. LEGEA CLĂCII

Regulamentul organic, deşi intenţia autorilor lui a fost să întărească privilegiile feudale ale boierilor şi să asigure acestora o exploatare mai intensă a ţăranilor, pretinde a întemeia relaţiile dintre săteni şi stăpînii de moşie pe principiul unei exacte reciprocităţi de drepturi şi de îndatoriri. Stăpînul de moşie e obligat să dea locuitorilor de pe moşia sa loc de casă şi de grădină, pămînt de arătură şi de fînaţ, drept la izlaz pentru maximum patru boi şi o vacă sau, în loc de vacă, pentru 10 oi sau capre, adică, în Moldova, cinci fălci şi 30 prăjini pentru fruntaş, trei fălci şi 70 prăjini pentru mijlocaş şi 2 fălci şi 30 prăjin pentru codaş, iar în Ţara Romînească, în medie ceva mai puţin de şapte pogoane. Această suprafaţă era de 1 ½—3 ½ ori mai mică decît pămîntul aflat în posesiunea sătenilor înainte de Regulament. Reducînd numărul vitelor la maximum cinci şi măsurînd locul fînaţului şi izlazului la întinderea de pămînt strict necesară întreţinerii acestui număr de vite, Regulamentul organic lovea în primul rînd în creşterea vitelor care constituia încă principala ramură a economiei naţionale şi mijlocul cel mai înlesnitor prin care ţăranii îşi procurau banii pentru impozite şi pentru celelalte nevoi ale lor. În 1805, aşezămîntul lui Al. Moruzi asigurase fiecărui ţăran care poseda 16, 12 sau 6 vite mari, în afară de imaşul corespunzător, respectiv, 6, 4 sau 2 fălci de fînaţ. Locul de arătură nu e fixat, fiindcă acesta era „spre îndestulare", la dispoziţia fiecăruia.

Regulamentul organic a realizat deci, prin însăşi alcătuirea sa, o expropriere generală a ţărănimii, reducînd la jumătate sau la o treime întinderea de pămînt pe care clăcaşii o aveau în folosinţa lor. Aplicîndu-l, proprietarii aveau să intensifice procesul de expropriere. În acelaşi timp, Regulamentul a întărit poziţia stăpînilor de moşii faţă de clăcaşi şi, cum spunea Kisseleff, „a pus cu străşnicie în lucrare o întocmire care a schimbat temeiurile orînduielii lucrurilor ce au fost pînă atunci".

Un articol, din care proprietarii aveau să facă cel mai teribil instrument de exploatare şi de aservire a ţăranilor a fost acela relativ la prisoase (art. 140, par. V, Muntenia; art. 124 Moldova). Locuitorul care avea mai mult de cinci vite sau voia să are mai mult pămînt decît era prevăzut de Regulament urma să se învoiască, „prin bună tocmeală" cu proprietarul pentru *prisosul* de care avea nevoie. Învoielile încheiate „prin tocmeli de bună voie" au devenit de la început „învoielile silite" prin care stăpînii de moşie şi arendaşii şi-au impus clăcaşilor voinţa lor discreţionară.

Regulamentul prevede că moşiile, care nu vor avea suficientă întindere pentru a asigura tuturor locuitorilor pogoanele legiuite, se vor împărţi, *în toată întinderea*, în trei părţi egale, din care două se vor da locuitorilor, iar a treia va rămîne proprietarului (Art. 144 Muntenia). Regulamentul recunoaşte deci stăpînilor de moşie dreptul de proprietate deplin şi absolut asupra unei treimi din moşie. Celelalte două aparţin sătenilor, cu drept de posesiune perpetuă.

Obligațiile țăranilor În schimbul acestor foloase, locuitorul era supus la o dublă prestație: în muncă și în produse naturale. El datora proprietarului, „după vechiul obicei”, 12 zile de clacă pe an, cîte patru în fiecare anotimp viu, cu toate vitele pentru care a primit locuri de hrană. Codașii fără vite aveau să lucreze cu palmele. În ciuda vechiului obicei invocat de legiuitor, Regulamentul introduce și în Țara Romînească nartul, care înmulțește de două sau de trei ori numărul zilelor de lucru. Kisseleff, care avea moșii în Ucraina, a arătat că o zi de nart în Moldova echivala cu două zile de nart în Ucraina, unde o zi cu nart era egală cu o zi normală și jumătate.

În afară de aceasta, țăranii aveau să facă transporturi pînă la 12 ore depărtare, să aducă un car de lemne și să ajute la repararea acareturilor și la întreținerea iazurilor morilor. Nicolae Bălcescu nu era departe de adevăr evaluînd numărul real al zilelor de muncă pe care, în baza Regulamentului, proprietarii le storceau efectiv de la săteni la 56 în Muntenia și la 84 în Moldova. La aceasta se adăugau apoi zilele de clacă fără număr ale învoielilor silite, ale datoriilor și dobînzilor convertite în clacă și ale unui arbitrar fără frîu și fără sancțiune.

Zilele de clacă neîmplinite puteau fi convertite de proprietar în bani, la un tarif stabilit de Obșteasca Adunare, după prețurile medii din ultimii trei ani. Dar cum aceste rămășițe rareori puteau fi plătite, ele se transformau din nou, cu dobîndă, în zile de clacă. În Moldova, a spus Mihail Kogălniceanu, țăranul e atît de sărac încît nu-și poate plăti nici impozitele. E regulă comună ca proprietarul sau arendașul să plătească birul țăranilor, acordînd vornicului satului suma necesară pentru a achita sfertul, care împreună cu dobînda se transformă tot în clacă, după cum în bani și apoi în clacă s-au transformat împrumuturile de porumb. Astfel datoria țăranului crește din an în an, „și aceasta face că el în veci nu mai este liber” [1].

În afară de clacă, sătenii trebuiau să dea dijmă, „a zecea parte”, din toate produsele recoltate pe locurile lor de hrană și mai aveau să dea ceea ce Bălcescu a numit „dijma din oameni”. Kisseleff a desființat categoria scutelnicilor și poslușnicilor, pe care boierii o declaraseră „cel mai scump privilegiu al lor”. Drept compensație, în afară de o pensie viageră, Regulamentul acordă stăpînilor de moșii un om din zece familii în Moldova și patru la sută în Țara Romînească pentru a le servi ca argați, paznici, vătășei, vizitii etc. Ei se numesc „slujbași volnici”, sînt scutiți de clacă, de dijmă și de bir pentru durata serviciului și dispun de un număr de zile libere pentru a-și putea cultiva delnița lor. Scutelnicii reapar deci sub forma slujbașilor volnici. Țăranii au primit cu foarte mare nemulțumire această slujbă, pe care au numit-o „obăcie” sau „obăgie”, adică iobăgie, probabil, fiindcă le amintea situația țăranilor din Transilvania, supuși la 4—5 zile de robotă pe săptămînă, și le sugera ideea unei aserviri totale. De aceea au preferat s-o răscumpere. În diferite învoieli încheiate cu proprietarii sau arendașii, „dijma din oameni” apare sub forma unei taxe plătite, sub numele de „obăgie” de toți locuitorii

[1] *Acte și legiuiri*, vol. I, p. 552.

satului. La sfîrşitul epocii regulamentare, ea varia în Ţara Romînească între 10 şi 18 lei de familie. Ea constituia deci, în favoarea proprietarilor, un tribut variind între 33% şi 60% din cap taţia către stat.

Regulamentul a confirmat monopolul stăpînului asupra vinului, rachiului şi altor băuturi, asupra băcăniilor şi scaunului de carne, precum şi proprietatea exclusivă a morilor, eleşteelor, pădurilor şi podurilor. Aceasta însemna că locuitorul nu putea ţine şi consuma vinul scos din via sa, şi vom vedea că cei ce făceau nunţi şi praznice cu vinul lor trebuiau să plătească cîrciumii moşiei o despăgubire pentru vinul pe care nu l-au cumpărat de la ea.

Regulamentul organic a eliberat o treime din moşie de orice servitute feudală, şi a recunoscut proprietarilor dreptul de a exercita asupra ei o stăpînire absolută. Regulamentul nu mai cunoaşte „stăpîni de moşie", ci numai „proprietari", care-şi consideră dreptul de proprietate ca „sfînt şi ferit de tot felul de silă".

Fapt şi mai grav, Regulamentul reducea la mai puţin de jumătate întinderea de pămînt folosită mai înainte de clăcaşi, rezerva exclusiv proprietarilor dreptul de folosinţă a pădurilor, izlazurilor, morilor, precum şi monopolul băuturilor, băcăniilor şi măcelăriilor şi dreptul de a converti claca în bani. Folosinţa acestor drepturi, odinioară colective, avea să devină un obiect de învoieli „libere" între proprietari şi locuitorii moşiilor. Deosebit de nedrepte erau dispoziţiile Regulamentului (art. 44 Muntenia; 127 Moldova) care lăsau să apese sarcini îndoite asupra locuitorilor aşezaţi pe moşii „strîmte", în imposibilitate de a asigura tuturora legiuitele pogoane. În adevăr, ei aveau să răspundă de drepturile proprietăţii şi faţă de moşia pe care şedeau şi faţă de aceea care le dădea locuri de hrană.

Nartul În sfîrşit, Regulamentul organic respectînd în aparenţă „vechiul obicei" al celor 12 zile de clacă, agravează sarcinile sătenilor introducînd şi în Muntenia *nartul*. Prin aceasta proprietarii îşi asigură forţa de muncă necesară exploatării rezervei. Şi, pentru ca clăcaşul să nu se poată împotrivi exigenţelor proprietarului, el a fost legat de moşie. Formal, art. 64 al Regulamentului Munteniei şi art. 435 al Moldovei recunosc libertatea personală a clăcaşilor, reconfirmînd actul de dezrobire al lui Constantin Mavrocordat. În realitate, prin îngrădirile dreptului de strămutare, ţăranii au fost legaţi de glie.

Autorii Regulamentului au pretins că dispoziţiile privind relaţiile dintre proprietari şi clăcaşi erau transitorii şi aveau să fie înlocuite treptat cu învoieli încheiate prin tocmeală de bună voie, şi un alineat adăugat la art. 140 al textului definitiv (Muntenia) [1] legaliza această interpretare, menită să ia clăcaşilor şi această şubredă bază legală de apărare, care era Regulamentul, contra năpăstuirilor proprietarilor.

Regulamentul organic, adevărat cod al muncii forţate, a menţinut totuşi principiul că ţăranii au un drept de folosinţă ereditar asupra a două treimi din moşie şi a definit precis cantitatea de muncă şi natura obligaţiilor la care erau supuşi faţă de proprietar.

---

[1] *Acte şi legiuiri*, I, p. 432—433.

Dar, datorită puterii necumpănite pe care proprietarii o exercitau în stat, datorită lipsei unor oraşe înfloritoare şi a unei populaţii urbane puternice, datorită corupţiei organelor administrative de toate gradele, toate dispoziţiile favorabile ţăranilor au fost călcate. Membrii Comisiei europene din 1857, constată şi ei în raportul lor că „acţiunea guvernului fu cu totul paralizată la ţară, ţăranii fură lăsaţi la bunul plac al proprietarilor şi *un fel de drept feudal fu reintrodus* în Moldavia" [1].

Nu e semnificativ că toţi observatorii perspicaci ai relaţiilor agrare din epoca regulamentară sînt izbiţi de acelaşi fenomen pe care-l definesc aproape în aceiaşi termeni : *noua feudalitate introdusă de Regulamentul organic?*

C. APLICAREA REGULAMENTULUI ORGANIC

În Ţara Romînească, „noua lege a clăcii" a fost adusă la cunoştinţa locuitorilor printr-o circulară a marelui vistier Alexandru Vilarà din 20 septembrie 1831. Circulara reproducea articolele 138—146, dar cu omisiuni (de exemplu : alineatele 1—4 din art. 143 care vorbesc despre slujbaşii volnici) şi, ceea ce e mai semnificativ, articolele nu erau numerotate ca în secţia a VII-a a Regulamentului, de la 138 la 146, ci de la 1—9, pentru ca în contestaţiile lor cu proprietarii săteni să nu poată invoca exact textul legii.

Cu toate precauţiunile guvernului de a sublinia binefacerile noii legiuiri, mai ales reducerea tuturor impozitelor vechi la unul singur şi desfiinţarea scutelnicilor, sătenii nu s-au lăsat amăgiţi. În multe părţi, ei au refuzat să primească circulara şi să încheie învoiri cu proprietarii. În Moldova, nemulţumirea a luat forme violente şi Regulamentul n-a putut fi impus decît cu forţa armelor. Obişnuiţi a se folosi de toată întinderea de pămînt de care aveau nevoie, sătenii nu puteau accepta fără împotrivire dispoziţiile înrobitoare ale Regulamentului organic.

Nemulţumirile ţăranilor

Inspectînd judeţele Ialomiţa, Brăila, Focşani şi Buzău în vara anului 1832, Vilarà a constatat pretutindeni aceeaşi nemulţumire. Locuitorii din plasa Borcii şi din alte şapte sate de pe Dunăre au refuzat să încheie învoieli cu proprietarul, şi ocîrmuitorul n-a îndrăznit să recurgă la mijloace de constrîngere militare, de teamă ca oamenii să nu fugă în ţara turcească. Vilarà, care avea şi el moşie în judeţul Ialomiţa, caută să-i convingă prin vorbe bune şi prin ameninţări. Oamenii răspund că, „nu îndrăznesc a se face începători", ca „să nu-i blesteme ceilalţi pentru un obicei ce ar începe cu dînşii", „cu alte cuvinte, închee Vilarà, toate aceste sate de pe Baltă, care sînt şi cele mai curate şi în bună stare, se află într-o vorbă a nu primi clacă" [2].

[1] *Acte şi legiuiri*, I, p. 432—433.
[2] *Ibidem*, p. 204—207.

Se simte aici o licărire de conştiinţă socială, un vag sentiment de solidaritate, din care însă ţărănimea, redusă la propriile ei mijloace, n-a putut scoate nici un plan de acţiune generală, nici forţa de a-l duce la îndeplinire. Şi, fiindcă atunci nu exista nici o burghezie capabilă de o acţiune revoluţionară, necum un proletariat organizat, ţărănimea s-a supus, afară de cea de la margini care a obţinut amînarea aplicării dispoziţiunilor regulamentare sau a emigrat [1].

În primăvara anului 1833 satele de pe malul Prutului, din ţinuturile Dorohoi, Iaşi şi Fălciu, s-au strămutat în Basarabia, şi alte sate se pregăteau să le urmeze pilda. Ancheta instituită de guvern a explicat exodul prin datoriile excesive care apăsau asupra locuitorilor, prin refuzul ispravnicilor de a satisface reclamaţiile primite şi prin foametea pe care proprietarii şi arendaşii refuzau s-o combată. Dar, pentru a-i reţine, guvernul e silit să amîne aplicarea Regulamentului, pînă în 1844, cînd ameninţînd că trec Prutul, sătenii obţin o nouă amînare pînă în 1848.

„A trebuit dar un termen de 14 ani, spune Kogălniceanu, pînă ce, prin stăruinţele proprietarilor, prin prefecţi, subprefecţi şi dorobanţi, ţăranii joseni ai Moldovei au putut să se supuie, a putut să li se smulgă jumătate din pămînturile lor" [2].

La fel s-au petrecut lucrurile în regiunile mărginaşe din Muntenia. În cursul unei călătorii de inspecţie prin ţară (iunie—iulie 1832), Kisseleff a primit 1 900 jalbe din partea clăcaşilor şi şi-a format convingerea că, dacă masa ţăranilor nu şi-a manifestat cu şi mai mare tărie nemulţumirea, e că s-a interzis ocîrmuitorilor de a sili pe ţăran să împlinească condiţiile noii clăci şi că, cu excepţia slujbaşilor volnici, totul a rămas în starea dinainte [3]. Păsuire efemeră. Folosindu-se de prezenţa forţelor armate ruse, proprietarii au impus prevederile Regulamentului.

Pentru a potoli nemulţumirile ţăranilor şi a preveni izbucnirea unor tulburări, Kisseleff recomandă sfaturilor administrative ale celor două Principate să suspende aplicarea dispoziţiilor regulamentare care se referă la relaţiile dintre proprietari şi clăcaşi, în vederea reexaminării lor în sesiunea următoare a obşteştii Adunări.

Revizuirea legii clăcii Kisseleff a supus, în adevăr, legea clăcii unui examen amănunţit şi a confruntat pretenţiile boierilor cu documentele şi cu obiceiul pămîntului, dar n-a obţinut decît o mică uşurare la norma zilei de plug şi la zilele de clacă suplimentare, hotărîndu-se ca omul fără boi să facă trei, nu nouă zile cu braţele pentru cele trei zile cu carul ale clăcaşilor cu boi. În schimb, textul definitiv cuprinde o agravare a normei la prăşit, iar la cositul fînului introduce în normă obligaţia de a căra fînul, ceea ce nu era în textul primitiv al Regulamentului.

Legea clăcii a rămas deci în picioare ca o dovadă a puterii proprietarilor de moşii în stat şi în Adunarea obştească. Nici Kisseleff,

---

[1] A. şi G. Oţetea, *Ţăranii sub regimul Regulamentului organic*, în *Studii şi articole de istorie*, 1956, p. 141—142.

[2] *Acte şi legiuiri*, vol. II, p. 537.

[3] *Ibidem*, p. 209.

nici Alexandru Ghica care au încercat, în interesul proprietății și al ordinei existente, să stabilească „o dreaptă" cumpănă între îndatoririle și folosurile țăranilor, n-au izbutit să stăvilească goana după supramuncă a proprietarilor și arendașilor.

Sătenii sînt asupriți cu claca, cu dijma, cu ierbăritul, cu învoielile impuse în silă și cu podvezile din partea proprietarilor, cu rușfeturile, cărăușiile și muncile gratuite din partea slujbașilor statului.

Dreptul de strămutare

În aceste condiții, regimul regulamentar nu putea funcționa după bunul plac al proprietarilor și arendașilor decît dacă săteanul nu se putea sustrage exigențelor lor: pe de o parte țăranul trebuia legat de pămînt, iar pe de alta proprietarul trebuia înzestrat cu mijloace de constrîngere extraeconomică. Legarea de pămînt și constrîngerea extraeconomică formează cheia de boltă a întregului sistem.

Deși Regulamentul a confirmat dezrobirea țăranilor prin legiuirea lui Constantin Mavrocordat, art. 144 (Muntenia) și 127 (Moldova) nu admit decît pentru locuitorii care nu vor fi primit toată legiuita întindere de pămînt dreptul de a se muta pe alte moșii, dar și pentru această categorie, numai la șapte ani o dată, și anume în cursul celui din urmă al catagrafiei, și după ce vor fi anunțat cu un an înainte autoritățile satului din care pleacă și ale aceluia unde se așază și după ce se vor fi achitat de toate îndatoririle către fisc, sat și proprietar.

Ceilalți săteni nu se vor putea strămuta decît împlinind, în afară de condițiile de mai sus, următoarele îndatoriri: preaviz proprietarului și ocîrmuitorului, cu șase luni înainte de sf. Gheorghe, lichidarea *în numerar* a tuturor datoriilor către proprietar și renunțarea la toate plantațiile lor în folosul acestuia și, ca și cum aceste condiții n-ar face iluzorie orice încercare de strămutare legală, ultimul paragraf precizează că strămutarea nu se poate face niciodată decît „de cîte unul sau cel mult doi părinți cu ai familiei lor" [1].

Care sătean ar fi putut împlini toate aceste condiții? Autorii legii au mărturisit de altfel că intenția lor a fost de a îngrădi dreptul de strămutare încît „cei rău nărăviți de a se strămuta dintr-un loc într-altul, lipsindu-le mijloacele de a împlini îndatoririle puse asupra lor, se vor statornici într-o mai bună căsnicie" [2]. Nu se putea o mai cinică mărturisire a meșteșugitei uneltiri menite să anuleze un drept proclamat mai înainte și să statornicească „buna căsnicie" între asupriți și asupritori!

Tot atît de cinică e justificarea acestei măsuri. „O mare parte din locuitorii acestui Principat, declară Sfatul administrativ, avîndu-și locuința prin feluri de locuri fără nici un fel de caznice împrejmuiri cevași mai însemnătoare și fără cevași sădire, le-a fost totdeauna foarte cu înlesnire să-și încarce boarfele în cară, să-și ia vitele după dînșii și să treacă preumblători dintr-un sat într-altul, ori nădăjduind a găsi mai bine, împilați fiind de slujbașii stăpînirii, sau și dintr-înșii fiind numai rău nărăviți

[1] *Acte și legiuiri*, vol. I, p. 246.
[2] *Ibidem*.

întru aceasta şi cu totul depărtaţi de acea dorită voinţă a statorniciei casnice'' [1].

La aceste sofisme, Kisseleff a răspuns : ,,Trebuie să abordăm chestiunea cu sinceritate : dacă ţăranii sînt *liberi*, ei au dreptul să-şi părăsească proprietarul pentru a se muta la altul, dar cu formele prescrise, şi în cazul nedrept, cînd nu li se dă pămînt suficient'' [2].

Legea din 1832 a rămas în vigoare pînă la 30 oct. 1837, cînd, printr-un jurnal al Sfatului administrativ, s-a acordat sătenilor care în periferia unui oraş au dobîndit, prin moştenire sau cumpărare, o proprietate cu clădire de casă, dreptul de a se strămuta fără restricţiile legii din 1832.

Măsura a deslănţuit o furibundă campanie împotriva lui Alexandru Ghica, acuzat că a depopulat proprietăţile ,,adevăraţilor romîni, pentru a întemeia un oraş pe moşia sa Alexandria'', în loc să aducă colonişti din străinătate, ,,precum se făcea în vremurile vechi'' [3].

Marii proprietari din Obşteasca adunare acuză jurnalul Sfatului administrativ din 30 octombrie 1837 de a provoca ruina agriculturii. ,,De aici începe răul strămutărilor să se ivească în toată întinderea sa. De aci începe să se despoaie ţara de ţăranii muncitori pe cîmpuri întinse, ca să se facă ţăranii orăşeni. De aci se sminteşte încurajarea şi înaintarea agriculturii, în vreme ce potrivit cu întinderea ţării, trebuinţa cere a se înmulţi lucrătoarele braţe ale muncitorilor plugari, iar nu sărăcimea tîrgurilor şi a oraşelor.

,,După acest jurnal, mulţime de ţărani plugari, din cele mai frumoase şi mai roditoare cîmpuri, închipuiesc astăzi numitul foborg al oraşului Brăila. După acest jurnal, s-au ridicat ţăranii cu cîrdul de pe unele proprietăţi şi s-au dus pe altele, ca să sărăcească veniturile celor dintîi şi să înmulţească pe a celor de al doilea... În sfîrşit, după acest jurnal, se ridică astăzi sate întregi din judeţele Slam Rîmnic, Buzău, Ialomiţa, ca să locuiască moşia Cioroiul din judeţul Ialomiţa... a dumnealui clucerului Ioan Roset, pintr-o vicleană vînzare de puţin pămînt''. În concluzie, ei votează nu numai abrogarea jurnalului din 30 octombrie 1837, ci şi aducerea la urmă a tuturor ţăranilor care nu s-au strămutat în condiţiile legii din 1832.

Votul Adunării n-a fost sancţionat de Al. Ghica, încît ţăranii s-au bucurat în tot timpul domniei lui, deci pînă în octombrie 1842, de dreptul de strămutare. Or, în acest scurt interval de cinci ani, se înfiinţează sau

---

[1] *Acte şi legiuiri*, vol. I, p. 193.

[2] *Ibidem*, p. 196.

[3] În realitate, oraşul Alexandria a fost întemeiat nu de Alexandru Ghica, ci de negustorii, boiernaşii şi clăcaşii din tîrgurile nelibere Mavrodin şi Zimnicea, pe trupul de moşie denumit Băcăeanca, Aldeşti, Bucureşteanca şi Negreasca (Ialomiţa), pe care l-au dobîndit de la Mitropolie în schimbul moşiei lor Brezoaia, pe care o cumpăraseră anterior, pentru a întemeia oraş pe ea. Numele de Alexandria a fost dat noului oraş, la 1 iulie 1834, ca un omagiu adus lui Alexandru Ghica pentru înlesnirile făcute lor cu prilejul întemeierii oraşului. În 1840 Ghica a înzestrat oraşul cu un hrisov de veşnică şi liberă stăpînire asupra proprietăţilor sale.

Campania furibundă a marii boierimi, stăpînă pe Adunare, împotriva lui Alexandru Ghica a fost provocată de libertatea dată sătenilor de a se muta la oraş sau de pe o moşie pe alta, iar întemeierea oraşului Alexandria a fost, în scop polemic, prezentată ca o afacere personală a domnului, pentru a ataca mai uşor libertatea de strămutare a clăcaşilor.

se populează o serie de orașe de-a lungul Dunării, ca urmare a dezvoltării producției și a exportului de grîne. E vorba de Brăila, Giurgiu, Alexandria, Turnu-Măgurele și de Turnu-Severin. Tot în această perioadă se manifestă o îndîrjită luptă pentru independență din partea tîrgurilor nelibere, adică a acelor așezate pe moșii particulare, ca de pildă Călărașii. Ritmul de dezvoltare a acestor orașe, expresie a nerăbdării țăranilor de a scăpa de jugul clăcii, îl ilustrează cazul tîrgului Rusețí. Clucerul Ioan Roset, proprietarul moșiei Rusețí, intenționînd să facă un oraș pe moșia sa Cioroiul (Ialomița) a parcelat-o în 1841. Pînă în toamna anului 1842, deci în timp de un an, nu mai puțin de 836 familii de clăcași din județele Brăila, Ialomița, Rîmnicul Sărat, Buzău și Ilfov au cumpărat pămînt și s-au așezat acolo.

Strămutarea clăcașilor în masă explică furia proprietarilor, care-și vedeau depopulate moșiile, și dovedește faptul că iobăgia a doua era incompatibilă cu libertatea personală a țăranilor și cu dezvoltarea orașelor. Legarea de moșie împiedica afluxul țăranilor la oraș care a fost întotdeauna izvorul creșterii populației urbane. În sfîrșit, reacțiunea marilor proprietari împotriva dreptului de strămutare a dovedit că ei sînt stăpîni pe legislație și pe putere și pot zădărnici, împotriva puterii centrale, orice măsură care ar slăbi autoritatea lor asupra clăcașilor. Astfel au fost realizate la noi toate condițiile care, ca și în celelalte țări din centrul și răsăritul Europei, au asigurat existența și durata iobăgiei a doua.

Învoielile silnice Profitînd de faptul că săteanul era „legat de siliștea sa și nu se putea strămuta oricînd ar fi voit", proprietarii l-au silit să primească „silnicile condiții" pe care Regulamentul nu le autoriza și n-au persistat numai în „a păstra dreptul unui asemenea abuz", dar au recurs la slujbașii statului pentru a-l impune sătenilor.

Ce puteau fi în aceste condiții, învoielile „libere" între proprietarii de pămînt, stăpîni pe aparatul de constrîngere al statului, și clăcași, se poate vedea din cîteva exemple concrete [1]. Clăcașii din Spătărei (Teleorman) s-au plîns că arendașul i-a supus „cu dorobanți de ai cîrmuirii" de s-au învoit în silă, prin înscris.

Proprietarul moșiei Belitori (Teleorman) „printr-un steag de dorobanți i-a îndatorat (pe clăcașii de pe moșia sa) de s-au învoit cu bani pentru toate adeturile proprietății, luîndu-le și peste învoială cîte opt lei de familie" [2].

Serdarul Nicolae Teodorescu semnalează vorniciei din lăuntru că în județul Dîmbovița clăcașii se obligă prin învoieli să dea opt banițe de pogonul de porumb, iar de nu se face porumbul sînt îndatorați a plăti acele banițe în bani sau a le cumpăra în alte părți. Învoiala era contrară legii. Prin ce mijloace a fost impusă? Prin amenințarea de a fi scoși de pe locurile și curăturile ce „din vechime au avut" și de a primi pogoanele hotărîte în altă parte, „unde nu sînt de nici o trebuință".

---

[1] Toate textele extrase din Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *dep. adm.*, din anii 1843—1848 ne-au fost puse la dispoziție de tov. Stan Apostol, cercetător al Institutului de Istorie.
[2] Arhivele St. București, *Min. Int.*, *Dir. adm.*, 9/1843, fol. 46.

Arendaşul moşiei Izlaz (Romanaţi) a lui Gh. Bibescu a silit, în 1845, pe locuitorii moşiei să încheie asupritoarele învoieli, la care se împotriveau, împiedicîndu-i să-şi facă arăturile de primăvară pe locurile lor de hrană. „Am rămas săraci, se plîng ei, cu sămînţa de grîu în saci, cine ce am avut, mult-puţin".

Aşa se încheiau învoielile „cu tocmeală de bună voie", pe care exponenţii proprietăţii le prezentau ca expresia unei „drepte cumpene între capital şi muncă" şi ca o condiţie de progres al economiei naţionale.

Clăcaşii de pe moşia Bălţaţi (Rîmnicul Sărat) a lui Costache Suţu au aşteptat cinci săptămîni cu porumbul cules pe cîmp să li se facă dijmuirea. Proprietarul i-a lăsat să aştepte pînă s-au învoit să-i accepte condiţiile pentru anul următor. Arendaşul moşiei Ciolăneşti (Teleorman) a ţinut pe cîmp fînul clăcaşilor, fără să-l dijmuiască pentru a sili pe cei cu patru boi să plătească cîte 51 lei, iar pe cei cu doi boi cîte un galben şi 36 lei [1].

Învoielile încheiate în silă erau aplicate prin bătăi, cazne şi ocări. Clăcaşii moşiei Călineşti (Muscel) se plîng în 1843, „pentru jafurile ce cearcă [îndură] din leat 1839... cu grozave bătăi, din care a şi murit unul" [2]. Arendaşul moşiei Talea (Prahova) a luat „prin strîmtoriri cu închisori şi cu dorobanţi" cîte 90 lei de familie, fără a le da legiuitele locuri de hrană. Arendaşul moşiei Chichineu (Teleorman) a asuprit pe săteni „prin închisori în grajd cîte 4—5 zile, cu hiare la picere, nemîncaţi", la toate veniturile proprietăţii, le-a luat izlazul şi l-a vîndut altora, le-a tăiat grădinile şi nu le-a ţinut în seamă zilele lucrate [3]. Locuitorii moşiei Ţîncăbeşti (Ilfov) arată că arendaşul, de opt ani de cînd a luat cu arendă moşia, „i-a pedepsit tîlhăreşte cu bătăi", silindu-i să-i plătească pentru locuri nearate şi să-i care lemne la Bucureşti. Arendaşul moşiei Slănic (Saac) a căznit cumplit un clăcaş, ţinîndu-l desculţ, pe ghiaţă, şi i-a luat un bou, pentru a-l sili să dea 100 lei drept clacă. Arendaşul moşiei Poiana Lungă (Dîmboviţa), pe care l-am mai întîlnit, a omorît în bătaie un om, „fiindcă i-a adus o găină şi n-a fost frumoasă". Clăcaşii moşiei arată că asemenea fapte nu sînt izolate. „Ne bate pînă ne lasă mai mult morţi decît vii şi pe urmă ia urzici şi ne urzică, ca să ne învieze şi ne smulge mustăţile" [4].

Bătaia e un lucru atît de obişnuit încît arendaşii nici nu-l neagă. De altfel ea se execută curent prin dorobanţii ocîrmuirii. A bate oamenii cu nuiele în spate, a-i purta legaţi şi nemîncaţi şi a-i supune la tot felul de cazne înseamnă în limbajul administrativ „a-i certa" şi „a-i dojeni" pentru nesupunere. Pomojnicul plăşii Cîlnişte (Vlaşca), trimis să facă dreptate clăcaşilor din Iepureşti, „i-a bătut la spate căznindu-i ca pe nişte tîlhari, încît şi azi se află cu rănile netămăduite". Pentru ce? „Pentru gustul şi voinţa acelui arendaş".

La cruzimea sadică, unii arendaşi adaugă insulta în forma cea mai revoltătoare. Clăcaşii moşiei Tîrnava de sus (Vlaşca) se plîng către domn că arendaşul nu se mulţumeşte să le ia, prin silnicie, pentru prisosul pogoanelor cîte 60 lei de familie, şi să le socotească 2—3 zile drept una, să le ia

[1] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. 13/1847, fol. 126 şi 751.
[2] Loc. cit., dos. nr. 9/1843, fol. 39.
[3] Loc. cit., dos. nr. 9/1843, fol. 57.
[4] Loc. cit., dos. nr. 29/1845, fol. 115.

în vremea treerişului caii fără să-i întrebe şi fără să le hotărască vreo plată, dar „pune ţiganii de ne stropeşte pe obraz cu baligă sau noroi". La răspunderea clăcii, dacă oamenii îndrăznesc să facă vreo obiecţie, „porunceşte ţiganilor de ne scuipă în gură... Bătăile şi caznele ce cercăm mai în toată vremea, fără nici o pricină, ne-au adus în stare a ne părăsi casele şi copiii şi a căuta alt loc de scăpare" [1].

Aceste grozăvii au fost posibile, fiindcă ţăranii au fost lăsaţi pradă voinţii arbitrare a unor proprietari lacomi şi neomenoşi, stăpîni pe justiţie şi pe administraţie. Boierii autori ai Regulamentului organic n-au lăsat victimelor lor nici măcar mijlocul de a apăra prin justiţie drepturile pe care li le garanta Regulamentul şi de a obţine reparaţie pentru violarea acestor drepturi. „Aş dori să ştiu, spunea Kogălniceanu acestor boieri, dacă sînt mulţi între Dvs., care cred că un ţăran asuprit de proprietar, de arendaş sau de subprefect va găsi de sigur dreptatea sa, îndată ce se va înfiinţa la prefectură. Aş dori să ştiu ce credeţi Dvs., dacă un ţăran care ar urmări prin proces asupra unei persoane mai puternice un drept al său incontestabil, poate trăi atît de mult ca să-i vadă sfîrşitul, cînd rezultatul n-ar putea fi în favorul părţii adverse... Am voit să arăt numai că pînă cînd administraţia şi justiţia nu vor fi un *bun comun*, lesne accesibil tuturor; pînă cînd ele nu ne vor garanta în fapte apărarea şi acelora care sînt prea slabi spre a se apăra ei înşişi, pînă atunci n-a sosit timpul de a reduce pe toţi locuitorii clăcaşi la tocmeli de bună voie" [2].

Regimul clăcii n-a fost temperat în ţările romîne nici de conştiinţa reprezentanţilor clasei stăpînitoare că, chiar pentru menţinerea regimului ai cărui beneficiari erau, măcar starea de drept, care era a lor şi a clasei lor, trebuia respectată şi abuzurile combătute. Ei n-au respectat nici legile făcute de ei, în interesul lor exclusiv, şi au făcut din samavolnicie, din bunul plac, din arbitrarul cel mai odios, din socoteli strîmbe şi chiar din falsuri, urzeala cotidiană a vieţii sătenilor.

Sesizat de necontenitele jalbe ale clăcaşilor năpăstuiţi, guvernul a publicat instrucţiuni „deslușite" cu privire la drepturile şi datoriile proprietăreşti şi a luat unele măsuri de îngrădire a abuzurilor. Dar unii arendaşi „rău năråviţi fiind", au recurs atunci „la alte viclene şi meşteşugite năpăstuiri". Ei s-au înţeles cu unul sau doi din aleşii şi scriitorii satului şi au plăzmuit zapise de datorii pe numele fiecărui clăcaş, pînă la suma de 150 lei şi cu scadenţe de 4 şi 6 luni, iscălind pe clăcaş, fără ca acesta să bănuiască ceva. La expirarea termenului, ei aleargă nu la ocîrmuire, ci la judecătorie, care fără a cerceta provenienţa datoriei, dă termene de înfăţişare şi cum cei mai mulţi dintre clăcaşi nu se duc la judecată, judecătorul trimite somaţie de plată în termen de opt zile. De altfel aşa păţesc şi cei ce se înfăţişează.

Cine aduce aceste grave învinuiri? Ocîrmuitorul judeţului Vlaşca, într-un raport oficial către Departamentul din Lăuntru şi el nu denunţă un caz particular, ci o categorie întreagă de arendaşi şi complicitatea servilă a funcţionarilor comunali.

---

[1] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. nr. 10/1844, fol. 55.

[2] *Acte şi legiuiri*, vol. I², p. 560–561.

Engels a spus că, în Germania iobăgiei a doua, au domnit toiagul și biciul. „Așa a ajuns țăranul german, ca de altfel întreaga Germanie, la cea mai adîncă degradare. Ca toată Germania, țăranul a ajuns atît de stors de vlagă, încît mîntuirea nu-i putea veni decît din afară. Ea i-a venit de la Revoluția franceză"[1]. La fel s-au petrecut lucrurile și la noi. Robia clăcii n-a putut fi abolită decît de lovitura de stat a lui Cuza și Kogălniceanu, de altfel pentru a putea fi înlocuită de o altă exploatare, cea capitalistă, căreia numai revoluția socialistă i-a pus capăt.

Locurile de hrană Regulamentul a redus la jumătate sau la o treime locul de hrană care mai înainte era în folosința clăcașilor. Prin repartizări samavolnice și prin măsurători strîmbe, efectuate în fiecare an, proprietarii au redus și mai mult întinderea pămîntului la care aveau drept clăcașii. Ei și-au rezervat pămîntul cel mai bun și au atribuit locuitorilor pămîntul cel mai prost, terenurile inundabile, „spinările" și locurile acoperite de „holeri și de bălării". Locuitorii satului Răstoaca (Putna) au trebuit să se mulțumească cu terenurile inundate „de cîte două-trei ori" de apele Putnei. Arendașul moșiei Vadul Roșca (Putna) a adus în aprilie 1842 călugării mănăstirii lui Adam, stăpîna moșiei, ca să măsoare locurile „și în loc să ne [deie] moșie mai multă decît am avut, ei ne-au luat-o pe jumătate". Prin măsurători false, Catinca Sturdza a redus locul de arătură al sătenilor de la cinci la trei pogoane[2].

Marii proprietari au despuiat pe moșneni de pămîntul lor, călcînd angajamentele luate față de ei. Răzeșii din cătunul Robaia, comuna Berislăvești (Argeș), compus din 46 familii, și-au vîndut în 1810 moșia cu condiția ca urmașii lor să facă clacă doar patru zile pe an și să dea zeciuiala legiuită. Aceste condiții au fost respectate pînă în 1847, cînd arendașul i-a apucat să plătească după Regulament. Clăcașii împotrivindu-se, ocîrmuirea județului a pus Robaia „în poziție de sat tîlhăresc", adică a trimis împotriva locuitorilor doi subocîrmuitori cu două steaguri de dorobanți, care s-au pus asupra oamenilor „cu toată asprimea caznelor și jafurilor"; 40 de oameni au fost duși legați la tahtul (sediul) subocîrmuirii Loviștea, unde au fost ținuți nemîncați, nedormiți, „bătuți pe tot ceasul și căzniți în tot felul ca să plătim cele ce ni se cere de către arendaș, sume de bani însemnătoare".

În județul Dîmbovița e ca o legiuire ca locuitorii care rezistă la învoielile arendașilor să fie scoși din locurile și curăturile pe care le-au avut din vechime și să se vadă strămutați în locuri care „nu sînt de nicio trebuință"[3]. Arendașul moșiei Epurești (Vlașca) a luat de la zece locuitori cîte un loc și două de arătură și le-a întrebuințat pentru sine. Arendașul satului Bucșani (Vlașca) a luat unor clăcași „locurile curățate de dînșii cu toporul". Confiscarea locurilor celor mai bune ale sătenilor nu era

---

[1] Marx—Engels—Lenin—Stalin, *Zur deutschen Geschichte*, vol. I, Berlin, 1953, p. 151.
[2] C. Gonciariu și Gh. Untaru, *Situația țărănimii putnene în perioada Regulamentului organic*, în „Studii", an XI (1958), nr. 5, p. 125—126.
[3] Arh. St. Buc., *Min. Int., Dir. adm.*, 3 martie 1844, dos. nr. 2/1844, fol. 9.

numai un mijloc de a mări rezerva, ci și unul din cele mai eficace pentru a frînge rezistența sătenilor la încheierea învoielilor [1].

Claca

Cele 12 zile ale Regulamentului, cu nart, nu puteau fi împlinite nici în 52, constată ocîrmuirea județului Rîmnicul Sărat, după o anchetă făcută la 22 martie 1848, pe moșia lui Costache Suțu. „În Moldova, declară C. N. Brăiloiu, deși lucrul este numai de 12 zile, însă în fapte era de șaptezeci de zile" [2]. *În fapte*, lucrul era fără măsură și fără soroc, fiindcă clăcașii nu lucrau zile, ci o anumită întindere de pămînt, pe care trebuiau s-o are, s-o semene, s-o prășască, s-o secere, s-o cosească sau s-o culeagă și să care recolta la arie sau la curte. Clăcașii din Bălțați (Rîmnicul Sărat) au lucrat pentru arendaș cîte 10, 9, 8 sau 7 pogoane tot anul și nu li s-a dat niciun răvaș la mînă „și în acest chip ne aflăm în toate zilele numai în munca proprietății și casele noastre s-au stins cu totul din pricina mai sus vorbită". Vătășeii, cînd văd un om pe cîmp la lucrul lui, îl iau în bătaie, „numai în vîrful biciului", și-l duc la pogoanele arendașului [3].

În afară de claca majorată prin nart de șase-șapte ori, proprietarii și arendașii s-au folosit de prisoase pentru a impune oamenilor zile de clacă suplimentare. Clăcașii din Moreni, Cricoveni și Gîrboveni (Prahova) s-au învoit cu arendașul, care le-a cedat prisosul izlazurilor, „să-i lucrăm cîte opt zile de fieștecare, iar prețul acestor zile va fi ca cele de clacă, după numărul vitelor fieștecăruia" [4].

Arenda pentru prisoasele de arătură era uneori percepută sub formă de dijmă. Arendașul, care ținea moșia Osica (Romanați) din 1835, pretindea în 1844 că i-au rămas neplătite în afară de izlazul vitelor, o mie de pogoane de arătură, claca cărora făcea 10 000 lei. Departamentul din lăuntru, cercetînd cazul, a stabilit că oamenii au dat pentru aceste pogoane dijma din cinci una, și prin urmare nu datorau nimic arendașului [5].

Pe lîngă zilele de clacă, arendașii percepeau pentru prisosul izlazului de fiecare vită o taxă, variind între 3 și 5 lei. Arendașul moșiei Miroși (Teleorman) se plînge că, deși a cedat locuitorilor tot izlazul moșiei, cu condiția să plătească pentru fiecare vită de prisos (peste cele cinci legiuite), lei 3, iar pentru prisosul pogoanelor de arătură să dea „dreaptă zeciuială" și să facă de fiecare pogon cîte două zile cu mîinile, „dar nici așa n-au voit". Din indignarea arendașului rezultă că aceste condiții erau minimale și, în adevăr, întîlnim învoieli mult mai oneroase. Clăcașii moșiei Crețești (Ilfov) se plîng că arendașul le cere, pe lîngă dijma din cinci una, o zi de plug de fiecare pogon de prisos. Ei refuză pe motiv că, „abia pot clăcui celelalte legiuite zile" [6].

Jalba e din 7/19 martie 1848. În lunile premergătoare Revoluției rezistența țăranilor e în general mai dîrză. La o lună după izbucnirea

[1] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, 3 martie 1844, dos. nr. 225/1848, fol. 82.
[2] M. Kogălniceanu, *Scrieri sociale*, ed. D. Simonescu, Buc., 1947, p. 212.
[3] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. 10/1844, fol. 33.
[4] Loc. c t., dos. nr. 34/1844, fol. 15 și 22.
[5] Loc. c t., dos. nr. 10/1844, fol. 33.
[6] Loc. cit., dos. 17/1843.

Revoluției pariziene, nu e exclus ca suflul ei să fi atins și țărănimea romînă.

O expresie care revine adesea în jalbele țăranilor din Muntenia e aceea de „banii clăcii". La prima vedere s-ar putea crede că e vorba de convertirea clăcii în bani. Astfel, clăcașii moșiei Zimnicea (Teleorman) se plîng că au fost supuși de arendaș „prin învoire silnică" de au plătit „o clacă foarte mare", adică fruntașul cu patru vite lei 175, mijlocașul cu două vite lei 138, iar codașul cu mîinile lei 75. În afară de aceasta pentru prisoasele de vite au plătit de cea mai mare lei 4, parale 6, și de cea mică parale 36. Ei arată că nu pot face „toate în lucru și natură", fiindcă unii sînt meseriași, alții chirigii și alții pălmași.

Clăcașii dajnici ai statului din Poiana Lungă (Dîmbovița) se jăluiesc că de unde legal ar trebui să plătească, conform poruncii marelui vornic B. Știrbei, clacă lei 30, arendașul îi apucă de plătesc cîte 60 lei și 40 lei unii „care n-are nici căldare de mămăligă" [1].

Clăcașii din Novaci (Gorj) se plîng că arendașul a luat de la clăcașii, care erau datori a plăti claca cîte 18 lei, cu sila cîte 21 lei, iar „la socoteala de al doilea rînd de banii clăcii" a luat de la unii, la număratul banilor, cîte 10 și 20 sfanți, „neprimindu-le nici în chitanță, nici în socoteală". Același arendaș a tăgăduit multor clăcași zilele de clacă făcute [2].

Clăcașii satului Chiriacu (Vlașcu) arată că „arendașul nu voiește a le ține în seamă zilele de clacă ce au făcut în lucru și-i zorește a plăti cîte lei 24 de familie pentru fînul făcut pe alte proprietăți" [3].

Rezultă din aceste exemple că unii proprietari și arendași au convertit claca în bani, mai ales în părțile de la munte, ca în Gorj și Dîmbovița, dar cei mai mulți au știut să ia și clacă și bani, îndeosebi pentru prisoase. Apoi sistemul convertirii datoriilor în clacă și a rămășițelor de clacă în bani, convertite de obicei tot în clacă, explică asemenea sensul expresiei de „banii clăcii". „Ispășaniile" pentru vitele de pripas, chiar cînd erau găsite după ridicarea recoltei, erau plătite în zile de clacă [4].

„Meșteșugul supramuncii" a fost practicat în țările romîne cu o măiestrie care a permis proprietarilor și arendașilor să stoarcă toată vlaga din clăcașii lor și să-i împingă la o deznădejde atît de amară încît unii și-au părăsit „casele și copiii" și și-au luat lumea în cap. Astfel „asupritoarele învoieli și silnicile îndatoriri" ale arendașului Triandafil Paciurca a dus pe locuitorii moșiei Ciocănești (Teleorman) „întru deznădăjduirea desăvîrșită de a trece toți peste Dunăre, în Turcia, spre mîntuire" [5].

Ocîrmuirea de Muscel constată același lucru. „Unii dintre locuitori sînt foarte săraci, se spune într-un raport din 1844, neavînd mai mult decît casele în care locuiesc și locurile pe care se hrănesc, fără să aibă cu ce plăti banii clăcii la soroacele cuprinse, ci se impovărează din soroc

[1] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. 29/1845, fol. 115.
[2] Loc. cit., dos. 225/1848, fol. 124.
[3] Loc. cit., dos. 9/1843, fol. 27.
[4] Loc. c t., dos. 19/1846, fol. 525.
[5] Loc. cit., dos. 29/1845, fol. 97.

în soroc pînă ce vin în stare de-și pierd nădejdea că vor mai putea scăpa vreodată"[1].

Dijma Regulamentul organic impunea locuitorilor să dea proprietarului a zecea parte din produsele pogoanelor de arătură și de pometuri. Numai pentru dijma fînului, care varia după localități de la 1/10 la 1/2, s-a admis să se urmeze și obiceiul, dar fără ca dijma să treacă de 1/5.

În pofida acestor dispozițiuni, proprietarii și arendașii au izbutit să tragă foloase mai mari decît cele legale. Ei profită de învoielile încheiate prin „bună tocmeală" pentru prisoase pentru a impune clăcașilor și la capitolul dijmă, sarcini arbitrare și împovărătoare. Astfel arendașul moșiei Osica (Romanați) lua una din cinci în loc de una din zece. La fel clăcașii din Ciolănești (Teleorman) s-au învoit „prin dorobanți" să dea din cinci una și din sămănături și din fîn, „un miel de fătăciune și cîte o putină de brînză". Locuitorii satelor Aleșii lui Mihai, Țigănia și Crivina (Ilfov) au dat din cinci una chiar și din tutun. Arendașul moșiei Ionești (Gorj) cerea *dijmă îndoită* (din două una) din pogoanele semănate cu tutun. Un alt obiect de plîngere e că se lua numai fruntea rodurilor, nu deopotrivă, și din bun și din prost, iar la pomi nu a zecea parte din fructe, ci un pom din zece, pe ales, care era mai încărcat. Arendașii din județul Muscel se plîng Departamentului din lăuntru că clăcașii refuză să dea zeciuială și din semănăturile celor șapte prăjini ce se dau locuitorilor pentru casă, curte și grădină. Or, aceste prăjini, dacă se cultivau pentru trebuințele casei, erau scutite de dijmă prin Regulament[2].

Dar contestațiile cele mai frecvente și cele mai aprige s-au produs la dijma porumbului, a fînului și a legumelor. Cu toate că legea nu autoriza dijma la pogon, arendașul moșiei Malu-Spart (Vlașca) lua nouă banițe de știuleți la pogonul de porumb, cu banița de 27 ocale (în loc de 22), iar la fîn din 3—4 căpițe una. Clăcașii moșiei Lunguleț (Dîmbovița) au trebuit să dea, pe *lîngă opt banițe* de știuleți, și două ocale de fasole de fiecare pogon. Pentru meiul care nu s-a făcut și a fost cosit ca nutreț, au fost siliți să dea șase banițe de porumb de fiecare pogon. Sistemul dijmei la pogon a permis unor arendași să ia dijmă chiar și la pogoanele care n-au dat rod, să ia țăranilor mei în loc de porumbul care nu s-a făcut, sau invers, porumb în loc de mei. În ceea ce privește dijma fînului s-a ajuns, ca în cazul moșiei Novaci (Gorj), să se ia din două căpițe una.

Într-o învoială, dijma la pogon, atît de împovărătoare și de nedreaptă, e prezentată ca o favoare solicitată de săteni. „Fiindcă de cînd începe a se pîrgui și pînă la cules, obișnuim, cei mai mulți, să luăm pentru trebuința hranei noastre, și ca să nu fim opriți din aceasta, nici să ni se cee vreo deosebită plată pentru prisosuri și să fim slobozi a ni-l culege oricînd vom voi, ne-am învoit ca să dăm dijma în banițe, precum mai sus se des-

[1] Arh. St. Buc.. *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. 10/1844, fol. 26.
[2] Loc. cit., dos. nr. 13/1847, fol. 126, 200, dos. nr. 19/1846, fol. 625.

luşeşte'' [1]. Fiindcă porumbul se consumă fiert sau copt, de cum dă în pîrgă, dijma din produse a fost înlocuită cu dijma la pogon, plătită şi atunci cînd porumbul nu se făcea. Pe moşiile, unde dijma se plătea din recoltă, sătenii nu puteau lua un ştiulete înainte de cules. ,,Ei din bucatele lor n-aveau voie să dea nici un pumn la păsările lor, nici o traistă la vitele lor'', recunoaşte un deputat reacţionar [2]. Arendaşul moşiei Poiana Lungă (Dîmboviţa) prinzînd un băiat străin că a luat din porumbul său a pus un dorobanţ de l-a bătut pînă l-a omorît [3].

Pe lîngă abuzurile acestea se manifestă tendinţa de a dijmui toate produsele clăcaşului, chiar dacă sînt omise sau apărate de Regulament. Legumele, inul, cînepa, produse în grădinile din jurul casei, erau exceptate de la dijmă. Proprietarii luau dijmă şi din acestea [4].

Dijmuirea legumelor — pepeni, castraveţi, roşii, ceapă, şi varză — prezenta dificultăţi deosebite. Din aceste produse, spun clăcaşii din Soborul (Ilfov), ,,nu putem da drept dijmă nici din cinci una, nici din zece una, căci acestea nu se culeg odată, ci treptat'', ,,după cum se cere şi după cum ne vin şi muşterii a le vinde''. Ei s-au învoit să dea în loc de dijmă 16 lei de pogonul lor şi 28 de lei de pogonul boieresc semănat cu legume [5].

Duzii, neprevăzuţi în Regulament, sînt supuşi unei taxe de 30 bani. Nici papura din care sătenii făceau rogojini şi alte obiecte de uz casnic nu era exceptată de la dijmă. Clăcaşii din Creţuleşti (Ilfov) au fost siliţi să dea dijmă din trestia tăiată pentru trebuinţele casei, din trei una.

Locuitorii aveau drept să ţină în loc de o vacă cu lapte zece oi sau capre, scutite de dijmă, pentru care aveau drept de la o jumătate pogon fînaţ şi izlaz. Nici de acest drept nu s-a ţinut pretutindeni seamă. Locuitorii satului Sasu se plîng starostiei că arendaşul Petrache Vogoride ,,din cinci şi din şase, cum şi din zece, a luat un miel, lucru ce din vechi obicei n-am avut a da'' [6].

Astfel, niciun produs al ţăranului nu scăpa nedijmuit. Ţăranii mai erau năpăstuiţi prin întîrzierile calculate la care se făcea dijmuirea. Arendaşul moşiei Chirnogi (Ilfov) nici în februarie 1848 n-a voit să primească dijma porumbului, ci tocmai în primăvară, cînd porumbul uscat şi măsurat la pogon, dădea mai mult la dijmă [7].

Plocoane

La dijma care avea o bază legală se adaugă plocoanele sau ruşfeturile care erau arbitrare şi de care s-a abuzat peste măsură. Arendaşul lui Gh. Bibescu la dijma grîului lua cîte o găină, la dijma porumbului alta, iar de nu avea găina la socoteala clăcii, le oprea bani pentru ea. Nu exista prilej care să nu fie folosit de proprietar

[1] Învoiala sătenilor din Moreni, Cricoveni şi Gîrboveni (Prahova) cu arendaşul mănăstirii Mărgineni, din 23 aprilie 1844 (Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.* dos. 34/1844, fol. 15, 22).
[2] *Acte şi legiuiri*, vol. I[2], p. 507.
[3] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. 29/1845, fol. 115.
[4] C. Gonciariu, Gh. Untaru, *op. cit.*, p. 130.
[5] Arh. St. Buc., *Min Int.*, *Dir. adm.*, dos. 29/1845, fol. 15.
[6] C. Gonciariu, Gh. Untaru, *op. cit.*, p. 131.
[7] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. 225/1848, fol. 19.

sau arendaş pentru a obţine un plocon. Clăcaşul nu se putea prezenta cu mîna goală nici proprietarului, nici arendaşului, nici unui slujbaş [1].

Clăcaşii din Măldăeni şi Scrioştea (Teleorman) au întocmit o listă de toate „mîncătoriile pricinuitoare de pagube" pe care li le-a pricinuit arendaşul, sub formă de plocoane, care nu lasă nici unul din produsele gospodăriei ţărăneşti nedijmuit: „făină, mălai, carne, ovăz, porumb, unt, brînză, linte, fasole, fîn, găini şi orice se cuprinde în listă". Valoarea articolelor luate de la Măldăeni se ridică la 2 800 lei, iar a celor de la Scrioştea la 8 000, „osebit de zilele lucrate şi neţinute în seamă" [2].

Magazia de rezervă Pentru a preîntîmpina urmările anilor de recoltă proastă, care provocau emigraţia în masă, Regulamentul organic (art. 159 Moldova şi 166 Muntenia) a prevăzut înfiinţarea unor magazii de rezervă în toate satele. Fiecare stăpîn de moşie trebuia să dea de fiecare grup de zece familii cîte două pogoane de arătură la munte şi cîte trei la şes, pe care trebuiau să le cultive şi să depună rodul în magaziile de rezervă, construite tot de săteni. În caz de lipsă, cerealele aveau să fie împărţite celor lipsiţi.

Şi această instituţie, inspirată în aparenţă dintr-un pur umanitarism, a dat loc la abuzuri, care au discreditat-o. Mai întîi, unii proprietari au neglijat să pună la dispoziţia oamenilor pogoanele magaziilor de rezervă şi au cerut, chiar şi sătenilor care n-aveau niciun loc pentru arătura porumbului, să depună o anumită cantitate de porumb din proviziile casei lor. Clăcaşii din Valea Danului (Ilfov), proprietatea prinţului Miloş al Serbiei, arată că depuseseră în magaziile de rezervă cîte 6 baniţe de porumb. În 1847, s-au pomenit cu dorobanţi să dea cîte 15 baniţe fiecare familie [3].

Sătenii din Smîrda (Vlaşca) se plîng că, fiind „oameni săraci, de adunătură, unii sacagii, alţii cărămidari, hamali şi împovăraţi cu paza pichetelor după linia Dunării", nu au loc de arătura porumbului şi nu pot depune porumb în magaziile de rezervă.

Alţi proprietari şi arendaşi au considerat magaziile de rezervă ca un bun al lor. Deşi, conform Regulamentului, magaziile nu puteau fi deschise decît cu aprobarea Sfatului statului, arendaşul moşiei Greaca (Vlaşca) a luat din magaziile de rezervă 230 baniţe mei cu titlul de împrumut şi nu le-a mai dat înapoi.

Podvezi Pînă la tratatul de la Adrianopol, din cauza greutăţilor transportului, cultura cerealelor nu era rentabilă decît în judeţele din apropierea Dunării, în Ialomiţa, Argeş, Romanaţi şi Dolj. Cînd însă schelele Dunării s-au deschis şi preţurile s-au urcat, şi celelalte judeţe au fost atrase în circuitul comerţului de grîne. Sistemul învoielilor şi sprijinul autorităţilor au permis proprietarilor şi arendaşilor să abuzeze de podvezile impuse clăcaşilor şi să-şi transporte produsele la pieţele de desfacere. Năpăstuirile cu podvezi sînt printre cele

[1] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. 29/1845, fol. 202.
[2] Loc. cit., dos. 10/1844, fol. 6.
[3] Loc. cit., dos. 33/1847, fol. 1.

mai frecvente şi mai îndreptăţite obiecte de plîngere a sătenilor. Podvezile la distanţe de mai multe poşte, efectuate în timpul marilor lucrări agricole, plătite cu sume derizorii, sau socotite în cîteva zile de clacă, au fost una din principalele surse ale mizeriei ţăranilor. De aceea ei n-au încetat de a protesta împotriva lor [1].

Astfel locuitorii satelor Adjudul Vechi, Bilieşti şi Sasu se obligă prin tocmeală de bună voie să ducă la schelele Galaţilor cîte o chilă şi jumătate de grîu. Locuitorii din Călieni s-au îndatorat să transporte 60 care de lemne la curtea proprietarului, iar cei din Mîndreşti să ducă dijma fînului, „unde li se va porunci".

Locuitorii satului Oinacu (Vlaşca) au dat jalbă cu pecetea satului că unii dintre ei sînt siliţi „cu dorobanţi de la sameş" să ducă 15 care de fîn la poşta Hodivoia „unde au făcut patru zile, tocmai atunci, cînd bucatele lor au rămas prăpădite pe cîmp de vite şi le-au aruncat cîte doi lei de car". Alţii „cu dorobanţii s-au îndatorat de au dus la Bucureşti 40 chile mari şi le-au dat cîte 11 lei drept chirie". Oamenii au pierdut două săptămîni şi au mai fost şi bătuţi. La urmă au fost acuzaţi că au dat lipsă la grîul transportat şi au trebuit să scoată bani din pungă pentru a plăti pretinsa lipsă. Alţii iarăşi, tot cu dorobanţi, „prin bătăi", au fost ridicaţi să ducă 26 stînjeni de lemne de la Călugăreni la Giurgiu pentru trebuinţa militarilor „şi le-au aruncat cîte un leu la unii, iar la alţii nimic", pentru 4—5 zile de cărăuşie în timp de iarnă [2]. Clăcaşii din satele Jilava de Sud şi Patru Fraţi (Ialomiţa) s-au plîns pentru un număr de zile clăcuite şi transporturi făcute de dînşii după vremi în trebi particulare, atît ale fostului epistat la acea moşie, cît şi ale unuia din isprăvnicei" [3].

Pentru a impune sătenilor silnicele condiţii care-i ruinează, proprietarii şi arendaşii recurg la slujbaşii ocîrmuirii locale şi judeţene. Aşa s-a creat o intimă înţelegere între proprietari şi slujbaşi, înţelegere care asigura proprietarilor „înlesnitoarele mijloace" de costrîngere asupra sătenilor, iar slujbaşilor impunitate deplină pentru toate jăcmănelile şi asupririle săvîrşite asupra aceloraşi săteni. Complicitatea unor slujbaşi a mers pînă la plăsmuirea de zapise de datorii ale clăcaşilor către arendaşi [4].

Astfel, la stoarcerile proprietarilor şi arendaşilor, se adaugă mîncătoriile slujbaşilor. Locuitorii satului Turbatu se plîng că sameşul i-a silit să plătească dijma grîului şi orzului de două ori şi să ducă la Bucureşti 40 de chile mari de grîu şi, după ce au pierdut o săptămînă cu drumul, au mai trebuit să plătească şi lipsa ce s-ar fi găsit la Bucureşti. Locuitorii satului Malul de Jos au fost siliţi să semene două chile de grîu pe seama subocîrmuitorului, cu grîu de la dînşii, să cosească pentru sameş patru

[1] La mijlocul secolului al XIX-lea, preţul grîului varia după depărtarea de la porturile Dunării, între 12 şi 28 franci hectolitrul. Ion Ghica a calculat că grîul nu putea fi adus la schelele Dunării de la o distanţă mai mare de 20 leghe (90 — 100 km), fiindcă peste această distanţă costul transportului înghiţea valoarea grîului. De aceea grîul nu putea fi exportat decît dintr-o zonă de cel mult o sută km lărgime de-a lungul Dunării. Producţia din restul ţării era trimisă la velniţe. Construcţia şoselei Mihăileni—Iaşi—Galaţi a mărit producţia Moldovei cu o treime (*Acte şi legiuiri*, vol. I[4], p. 128—129).

[2] *Analele parlamentare*, vol. III, p. 167.

[3] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. 225/1848, fol. 245.

[4] Loc. cit., dos. 66/1846, fol. 2.

zile şi să se mulţumească cu 70 parale pentru două zile, „atunci cînd şi-au lăsat fîneţele pe cîmp". Oamenii sînt prădaţi de unt, de brînză, de cereale, pe preţuri de nimica de către slujbaşii satului. Mai e de mirare că „de multele jafuri şi străgăniri ce cearcă din partea slujbaşilor", oamenilor le vine să ia lumea în cap [1].

Călcarea legilor

În afară de podvezile, zilele de clacă şi alte slujbe neplătite, în afară de zeciuiala din toate rodurile delniţei lor, clăcaşii erau supuşi la diferite plăţi, munci şi corvezi ilegale. Principiul juridic pe care se întemeiau proprietarii era că locuitorii de pe moşiile lor nu deţineau pămîntul decît prin îngăduinţa lor şi în condiţiile admise de ei. Expresiile „drepturile proprietăţii" sau „îndatoririle proprietăreşti", în sensul de datorii faţă de proprietate, puse în circulaţie de Regulamentul organic, invocate de proprietari sau arendaşi în contestaţiile cu clăcaşii şi sancţionate de justiţie, sînt recunoscute şi de calcaşi. Ei nu declară „netrebnice" decît luările care trec *peste* aceste „drepturi". Dar proprietarii şi arendaşii nu s-au menţinut nici în limitele trasate de Regulament, nici în cadrul convenţiilor încheiate cu clăcaşii. Nici unul din roadele pămîntului nu scapă lăcomiei lor ; nici una din activităţile clăcaşilor nu rămîne netaxată, nici un mijloc de jăcmăneală şi de asuprire nu e nesocotit.

Iată, de pildă, lista „netrebnicelor luări de bani" ale egumenului Teofilact, arendaşul moşiilor Vintilă-Vodă şi Săruleşti, care, prin „cumplite cazne şi bătăi" a supus locuitorii la „grele năpăstuiri şi asupriri", „peste dreptele lor datorii", precum : „jirărit, mugurit, primăverit şi tomnatic de oi, ruşfeturi pentru vite şi pentru locurile de arătură, havaeturi la pădure, parale de nume şi altele multe, împovărîndu-i pe lîngă toate acestea de a făcut şi fiecare locuitor cîte trei transporturi cu carul şi cîte 15 zile cu mîinile, sub cuvînt de ajutor la facerea bisericii acolo".

Ancheta efectuată de ocîrmuirea judeţului Buzău a confirmat toate aceste abuzuri şi a mai constatat că numitul egumen, prin zilele de clacă neţinute în seamă, prin transporturile fără nici o plată şi „prin alte asemenea năpăstuiri" a păgubit locuitorii de 5 193 lei, în care intră 728 zile cu boii şi 945 zile cu mîinile neplătite la facerea bisericii [2].

Sătenii din Ţăndărei (Ialomiţa) „se învoiesc" cu Iorgu Lenş, proprietarul moşiei, să răscumpere dreptul de folosinţă a podului peste Ialomiţa, plătind anticipat pe an cîte un icosar nou cei cu patru boi, 10 lei cei cu doi boi şi cîte trei lei cei cu braţele şi să refacă — tot ei ! — podul, dacă-l vor lua apele.

Acelaşi inventiv proprietar, scutind pe clăcaşii săi să facă coadă la moară, i-a silit să lucreze două zile cu carul sau patru zile cu braţele şi să facă oricîte zile vor trebui pentru repararea morii [3].

Pentru ierbăritul vitelor, clăcaşii moşiei Dăbuleşti (Vlaşca) s-au îndatorat să facă iazul morii. Pe urmă, ori de cîte ori venea apa mare, aren-

[1] *Acte şi legiuiri*, vol. I, p. 390.
[2] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. 55/1847, fol. 3.
[3] Loc. cit., dos. 135/1847, fol. 3, 86.

daşul le lua cîte 50 ocale de porumb de familie, sub cuvînt că „şedea moara neumblată". Pe lîngă aceasta, oamenii trebuiau să ducă cîte o povară de cărămizi, şi cîte un stînjen de lemne — „şi altele" — la hanul arendaşului de la Bucureşti [1].

Ocîrmuirea declară ilegale toate aceste sarcini, dar n-are puterea să le suprime. Locuitorii din Săruleşti trebuie să plătească o taxă pentru a-şi putea adăpa vitele şi pentru a-şi topi inul şi cînepa în iazul schitului Codreni [2].

Clăcaşii mănăstirii Mihai Vodă (Ilfov) se plîng că egumentul „îi apucă a-i răspunde, în afară de toate datoriile proprietăţii, lei 550 şi una sută găini şi altele pentru păşunea izlazului". Clăcaşii satului Chiriacu (Vlaşca) arată că „arendaşul nu voieşte a le ţine în seamă zilele de clacă ce au făcut în lucru şi-i zoreşte a plăti cîte lei 24 de familie pentru fînul făcut pe altă proprietate". Ţăranii din Lucieni se tînguiesc că au arat 8 zile pe altă moşie, la Strîmba (Romanaţi), şi nu li s-a socotit măcar o zi. Pe o altă moşie, Runcu, au arat cîte 4 zile şi au făcut două zile cu drumul dus şi întors, şi nu li s-au ţinut în seamă decît două zile. La praşila porumbului au făcut 5 zile şi li s-au socotit 3 [3].

Arendaşul moşiei Călugăreni (Vlaşca) a silit oamenii să plătească a doua oară „drepturile proprietăţii", lichidate de şase ani, şi ocîrmuirea locală n-a spus nimic. Arendaşul satului Jegălia (Ialomiţa) după ce i-a expirat contractul şi a părăsit moşia, a trimis „un cinovnic" cu cererea să i se dea cîte lei 20 de casă, fiindcă locuitorii, în vremea arendăşiei lui, ar fi vînat peşte din balta moşiei, şi alţi bani cu titlu de datorie. Clăcaşii moşiei Tangîru (Vlaşca) se plîng că arendaşul le cere cîte 2,50 lei de vită ierbărit, deşi au avut izlaz pe alte proprietăţi. Arendaşul moşiei Gh. Bibescu a silit pe unii clăcaşi să facă de clacă la dezgropatul pogoanelor de vie şi unora le-a dat chitanţe pe anul în curs (1845), iar altora pe anul 1844, pentru a le putea cere a doua oară claca.

Arendaşul moşiei Tîrnava de Sus (Vlaşca) a silit oamenii să facă, în contul clăcii, fără să aibă învoială specială cu ei, transporturi la depărtare de trei poşte (60 km), le-a luat „prin silnicie" cîte 60 lei de familie pentru prisosul vitelor şi cîte trei lei de vita mare, şi la treerat le-a luat caii, fără să-i întrebe şi fără să le plătească ceva [4].

Sătenii din Macovei (Buzău) se plîng că în 1847 au făcut arendaşului cu plugul cîte 6 zile şi le-a socotit numai o zi, iar în anul 1848 — înainte de revoluţie — cîte patru zile de plug au fost de asemenea considerate ca una. „În vara anului 1847 au făcut podvadă cărînd lemne de la munte şi scînduri şi cărămidă la Brăila, fără a li se plăti nimic". Din pricina acestor transporturi, ei au rămas fără semănături. Acelaşi arendaş, pentru împlinirea rămăşiţei de clacă, face execuţie sătenilor, „prin ţiganii poronciţi a-i umplea de tină, a se tăvăli prin paturi şi a cere găini şi vin".

---

[1] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. nr. 9/1843, fol. 31.
[2] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. VIII, p. 79—81.
[3] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. nr. 9/1843, fol. 27.
[4] Loc. cit., dos. 10/1844, fol. 55.

Plîngerile sătenilor contra socotelilor strîmbe sînt fără sfîrşit. Profitînd de neştiința lor de carte, proprietarii şi arendaşii îi înşală la măsurători, la răfuieli şi la plată.

Iată un procedeu tipic de răfuială. „La plata clăcii şi la podvezile ce facem — declară sătenii din Andreaşi şi Vîlconeasa (Rîmnicul Sărat) — [arendaşul] nu ne dă răvaş la mînă, precum este legiuit, ci ne dă cîte un răboj, şi toată vara ne ia în munca sa şi tot plătiți nu sîntem, căci la socoteală cînd ne ducem, ne pune numai a treia parte din ceea ce i-am muncit, din pricină că, de avem țiduli ni le strînge şi singur face socoteala, şi, fără să ne spuie, le rupe şi tocmai la urmă ne arată la răboaje...zmintindu-ne şi la lucru, căci cînd noi voim ca să ieşim să ne muncim şi noi cîte ceva, atunci trimite vătăşeii săi şi, bătîndu-ne, ne ia şi ne duce la dînsul, şi nu ne pune acolea, pe moşia sa să-i muncim, ci ne duce pe alte moşii străine, în depărtare, pierzîndu-ne cîte două zile". El nu păzeşte nimic din ce se legiuieşte prin Regulamentul „iar pe noi ne stinge de pe fața pămîntului, care din această pricină am rămas muritori de foame şi săraci, care unii din noi au şi fugit, nouă inşi, şi nu mult ne vom răspîndi şi noi" [1].

Asemenea abuzuri nu merg uşor decît cu neştiutori de carte. Iată de ce proprietarii şi arendaşii se opun la răspîndirea învățămîntului elementar la țară. În 1838, Adunarea obştească votase legea învățămîntului public la sate, dar a pus în sarcina satelor cheltuielile pentru construcția, întreținerea şi repararea şcolilor şi pentru cazarea şi salarizarea învățătorilor. Prin aceasta, boierii s-au asigurat de împotrivirea țăranilor şi şi-au rezervat şi motivul de a arunca tot asupra lor vina pentru ignoranța în care erau ținuți.

În condițiile robiei clăcii, ce putea fi un învățător, dacă nu o sarcină suplimentară şi un exploatator în plus? Acolo unde sătenii au putut să învingă greutățile vieții lor şi reaua voință a boierilor şi arendaşilor şi să întemeieze şcoli, legea a fost sabotată brutal. Arendaşul moşiei Novaci (Gorj) şi-a băgat vitele în sălile de clasă, care se aflau în casa sfatului. Poziția boierilor față de învățămîntul la sate a fost limpede exprimat de exponentul lor, Gh. Bibescu, care a spus : „Ar fi o mare rătăcire, dacă țăranilor li s-ar insufla idei nepotrivite cu meseria lor şi le-ar ridica (adică înlătura) gustul plugului".

Iobăgia a doua era incompatibilă cu luminarea satelor, cum era incompatibilă cu libertatea şi independența şi cu orice progres material al țărănimii. Regimul clăcii nu putea funcționa decît cu țăranii abrutizați şi săraci, care să nu cunoască alt gust decît pe acela „al plugului" pentru stăpîn.

Pentru sarcini neîmplinite se luau clăcaşilor vitele, hamuri, uneltele agricole şi altele. Arendaşul moşiei Zimnicea (Teleorman) interzice oamenilor să construiască „chiar şi pe cei patru sute de stînjeni

---

[1] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. nr. 225/1848, fol. 267.

cvadraţi vreo magazie sau alte binale", şi să primească vreun străin în gazdă pentru a nu aduce pagubă arendaşului care ţine şi han.

În imensa majoritate a cazurilor citate era vorba de arendaşi. Totdeauna moşierii, şi pe urmele lor istoricii burghezi, au căutat să arunce asupra arendaşilor sau asupra slujbaşilor publici oprobiul năpăstuirilor şi jafurilor de care sufereau ţăranii şi de a scoate din cauză pe proprietari [1], dar, în afară de faptul că proprietarul se împărtăşea din stoarcerile ilegale ale arendaşului întrucît cuantumul arenzii era proporţional cu libertatea de acţiune care se lăsa arendaşului, proprietarii ca e-şi exploatează ei înşişi moşia nu sînt mai buni decît arendaşii. Unii sînt chiar mai răi. În cazurile deja citate ale lui Costache Suţu şi Iorgu Lenş, iată acela al Catincăi Ştirboaia care le întrece pe toate. Jalba sătenilor din Crîngurile şi Strîmba (Vlaşca), ataşată la raportul de anchetă, ar merita reprodusă în întregine, dar din cauza lungimii nu putem să citām decît fragmentele principale.

1° „Fasole, cînepă, ceapă nu ne-au mai rămas; vine din casă-n casă cu ţiganii, cu voie fără voie, ne ia... Dacă nu vrea unii, pune execuţie".

2° „Unt nu ne-a mai rămas în case; vine dumneaei singură cu găleata din casă în casă, şi care nu vrea, şade cu muscalu-n uşă; după ce-i ocăreşte, bate la neveste; această analoghie nu este odată, ci de cîte ori vine la moşie".

3° „Laptele ce l-am luat de la vitele noastre ni l-au luat tot. Se pune în căruţe romîneşti şi trage bieţii ţigani şi rumîni cu mîinile, care nu s-au mai pomenit, avînd cu dumneaei şi putini făcute într-adins pentru lapte şi, cu voie fără voie, trimite ţiganii şi ni-l ia şi, după ce-l duce la tîrg, aduce alte putini de ni-l ia, zicînd că cel dintîi s-a stricat, lăsîndu-ne copilaşii morţi de foame, căci acesta este îndestularea casei noastre. Care din noi avem nişte stupi, ne ia cîte unul, şi mai fărîmă, luîndu-le mierea".

4° Cînd se află la oraş „trimite pe fiul dumneaei... şi ne ia în bătăi de ne trimite la Bucureşti pentru ca să-i ducem bani; întru aceasta nu face pentru alt, cît numai să-i ducem cîte un ploconaş, apoi se uită pe fereastră şi dacă nu ne vede cu nimica în mînă, ne ţine cîte două zile pe dinafară, pînă ce nu-i dăm, altul peşte, altul vin pentru casa dumneaei, altul cîte o oca de rachiu, sacîz (mastică) şi apoi de-abia ne bagă înlăuntru"...

5° „Apoi ne ţine cîte două zile în curte, pînă ce-şi isprăveşte toate trebile cu noi, fiindcă slujnică n-au sau spălătorese n-are în curte. Pe unii ne pune de spălăm rufele, pe alţii ne pune de o spălăm pe cap şi nici cu acestea nu sîntem scăpaţi; apoi, pînă nu-i dăruim cîte un ce; apoi ne dă drumul, dacă sîntem trei, la doi, unul rămîne zălog pînă îi aducem cevaşi legume, saci cu orz, vin, rachiu, sacîz, zicînd că-i pentru calfatîc,

---

[1] N. Istrati, *Chestia relaţiilor dintre proprietari şi locuitorii de pămînt*, Iaşi, 1857. Autorul vede cauza principală a mizeriei ţăranului „în abuzurile mai cu seamă a unora dintre orîndatori, şi care în mare parte sînt străini". Barbu Catargiu, *Proprietatea în Principatele Moldo-Romîne*, aruncă vina abuzurilor asupra slujbaşilor publici (*Acte şi legiuiri*, vol. I, 4, p. 353 şi 376).

şi apoi ne deschide porţile şi apoi ieşim ca cînd ieşim din puşcărie, fiindcă porţile dumneaei sînt închise şi ziua şi noaptea".

6° „Bieţii obaci care merg la dumneaei nu le prinde zilele deplin; are nişte porci şi vreo sută de găini în curte şi dacă n-au oat o zi, cum am zice, abia îi afuriseşte şi zice că i le-au furat, şi pe urmă îi trimite cu coşniţele cu ouăle în tîrg de le vinde... şi dacă moare vreo găină, apoi apucă pe obaci de-i dă trei pentru una".

7° „În tîrg, asemenea, îi pune dumneaei de-i face cafea lîngă un colţ de zid, cu paie, şi dacă au ieşit afumată, apoi ne pune de plătim cafeaua cu 20 parale, pentru că nu vrea să dea lemne, cum se obişnuieşte la toţi boierii".

8° „Iarna cînd este ger de foc, pune obaci de se culcă în vifor la uşă, zicînd să nu o jefuiască hoţii; mai multă milă are de cîini decît de noi, de creştini".

9° „Rogojinile şi zăbalele ni le-au prăpădit, că cu sila ni le ia şi-şi încoviltureşte căruţa, ca cîţi boiari şi proprietari, şi dăm căruţele noastre de merge unde are trebuinţă...".

10° „Cînd ne ia cu caii, ne ţine cîte trei zile cu dobitoacele de car legate pînă pleacă, şi cînd pleacă nu pleacă întins la Bucureşti, pînă nu dă prin sate ca să mai ceară cevaşi: dovleci, fasole; uneori, de pierea dumneaei, punem lacăţile la uşă şi fugim în pădure" [1].

Să admitem că aceasta era un caz patologic, o aberaţie individuală, care nu angaja clasa proprietarilor de pămînt. Dar faptul că asemenea persoană n-a fost închisă într-un ospiciu, ci lăsată să-şi exercite în voie extravaganţele asupra populaţiei unor sate întregi e simptomatic şi caracterizează întregul regim. El dovedeşte că ţărănimea era, fără nici o apărare, la discreţia proprietarilor de pămînt, care o puteau copleşi de sarcini, stoarce, umili şi batjocori. Cazul Catincăi Ştirboaia e ilustraţia fidelă a iobăgiei a doua.

Fuga . Cu toate că exploatarea şi asuprirea ţăranilor a mers crescînd în perioada regulamentară, fuga ca fenomen de masă a devenit mai rară decît în epoca precedentă. Documentele care ne-au fost accesibile semnalează încă spargeri de sate, ca aceea a locuitorilor de pe moşia mănăstirii Mărcuţa din 31 martie 1848, sau aceea a locuitorilor din Ciocăneşti pe care „asupritoarele îngreuieri şi silnicele îndatoriri" ale arendaşului i-a împins „întru deznădăjduirea desăvîrşită de a trece toţi Dunărea, în Turcia, spre mîntuire", dar asemenea cazuri devin excepţionale. Mai frecvente sînt fugile individuale sau în mici grupuri, ca a celor şase familii din Stupinele (plasa Olteniţa) sau a celor 13 familii din Chirnogi (Ilfov), care au trecut în Turcia.

Stabilizarea progresivă a populaţiei rurale se datoreşte creşterii numărului locuitorilor şi măsurilor de străjuire mai eficiente ale statului. Regulamentul organic a înfiinţat de-alungul Dunării un cordon care nu era exclusiv „sanitar". Pichetele de grăniceri n-aveau numai sarcina de a

[1] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. 8/1844, fol. 3–4.

împiedica pătrunderea ciumei şi holerei în ţările romîne, ci şi aceea de a opri fuga clăcaşilor în Turcia [1]. Dar pichetele s-au dovedit prea slabe faţă de cetele de fugari înarmaţi. De aceea departamentul obştirii a înăsprit măsurile de străjuire din cuprinsul satelor şi rezultatul a fost că un număr mare de locuitori nu s-au mai putut strecura neobservaţi cu familiile şi cu vitele lor. Spargerea unor sate întregi a devenit extrem de anevoioasă. Clăcaşii au fost astfel îngrădiţi „în proprietatea fiecărui proprietar, ca într-o cetate de zid ca porţile de fier, de unde nu mai aveam pe unde să mai ieşim, declară reprezentantul ţărănimii în Comisia proprietăţii din 1848 ; că, şi de fugeam în altă parte, nu aveam loc a fi scăpaţi pe acolo, măcar că ne lăsam munca şi casele şi pometurile şi viile : munca părinţilor noştri şi a noastră, ca să fim scăpaţi de acelea şi să ne lase să ne hrănim unde eram fugiţi ; ci, în ceasul ce ne afla, trimetea isprăvnicei, şi veneau şi arendaşii cu gonaşi, şi ne luau legaţi, şi ne aduceau iarăşi la urmă, întocmai ca pe nişte robi, închizîndu-ne prin beciuri şi prin coşarele dumnealor, pe vreme de iarnă, fără nici un foc acolo, aruncînd şi apă pe noi ca să degerăm..." [2]. Astfel clăcaşii au rămas legaţi de moşia pe care se aflau aşezaţi. Robia lor era pecetluită.

CONCLUZIE

Efectul pe care abolirea monopolului turcesc şi deschiderea porturilor Dunării l-au avut asupra formării marii exploatări agricole bazate pe clacă şi asupra condiţiei clăcaşilor confirmă „uriaşa importanţă a exportului de cereale în ţările apusene" pentru geneza iobăgiei a doua [3].

Dar numai exportul nu poate explica transformarea domeniului feudal în mare exploatare agricolă bazată pe clacă. B. D. Grecov a arătat că lărgirea pieţii interne poate duce la acelaşi rezultat. Nordul Rusiei a constituit un debuşeu pentru regiunile de cernoziom din sud şi, invers, unele regiuni din Germania orientală, în care a predominat mica proprietate ţărănească liberă au fost exportatoare de cereale.

Deci marea exploatare agricolă bazată pe clacă nu era singura soluţie pentru dezvoltarea producţiei de cereale în vederea exportului. Dacă aceasta a prevalat e că, în condiţiile raportului de forţe existente, era soluţia cea mai comodă şi cea mai avantajoasă pentru clasa stăpînitoare. Lipsită de capital, de cunoştinţe tehnice, de deprindere de muncă sistematică şi de spirit de prevedere, boierimea n-a ştiut să pună în serviciul producţiei de cereale-marfă decît munca silită a clăcaşilor.

Dar pentru ca ţărănimea romînă, care aproape un secol a rezistat la încercarea stăpînilor de moşie de a-i impune 12 zile de clacă, să fi putut fi supusă „robiei clăcii" din perioada Regulamentului organic, a fost nevoie ca stăpînii de moşie să-şi fi întărit poziţiile şi să fi dobîndit o auto-

---

[1] Arh. St. Buc., *Min. Int.*, *Dir. adm.*, dos. 5/1844, fol. 2.

[2] *Acte şi legiuiri*, vol. I, p. 482–483.

[3] S. D. Skazkin, *Problemele fundamentale ale aşa-numitei a doua iobăgii în centrul şi răsăritul Europei* (în „Analele romîno-sovietice", Istorie, 1958, nr. 1–2, p. 111).

ritate preponderentă în Stat. Această autoritate le-a conferit-o Regulamentul organic, care a concentrat toată puterea în mîinile unei oligarhii de mari proprietari, stăpîni pe Adunarea obştească, pe administraţie şi pe justiţie. Astfel boierimea a putut să dea ,,drepturilor proprietăţii'' toată extensiunea şi să reducă ţărănimea la o desăvîrşită robie a clăcii. Lipsite de oraşe adevărate, de o burghezie puternică şi de o putere centrală eficientă, Ţările Romîne n-au putut opune prepotenţei boierimii o forţă socială capabilă să-i ţină piept şi, cu ajutorul maselor muncitoare de la ţară, să lupte pentru desfiinţarea relaţiilor de producţie feudale.

În aceste condiţii se pune întrebarea dacă regimul agrar din epoca regulamentară n-a însemnat o simplă întoarcere la vechea iobăgie. Hotărît, nu! Cu toate că marea exploatare agricolă din Moldova şi Ţara Romînească a păstrat, ca de altfel pretutindeni în Europa Centrală şi răsăriteană, unele forme de exploatare specifice primei iobăgii, ca plocoanele, persistenţa dijmei, şi împletirea ei cu celelalte forme ale rentei feudale, şi importanţa monopolurilor în ansamblul veniturilor moşiilor, centrul de greutate al producţiei de cereale a trecut de la delniţele sătenilor la rezerva domenială, a cărei continuă extindere determină celelalte fenomene caracteristice iobăgiei a doua: deposedarea ţăranilor de locurile cele mai bune, reducerea întinderii delniţelor lor, înglobarea terenurilor comunale în rezervă, agravarea sarcinilor clăcaşilor şi aservirea ţăranilor aşezaţi cu învoială în slobozii.

Iobăgia a doua nu înseamnă deci o întoarcere la vechea formă de servitute la care ţărănimea fusese supusă înainte de reforma lui Constantin Mavrocordat. Din cele patru trăsături caracteristice ale feudalismului: economia naturală, independenţa economică a producătorului direct, dependenţa lui de stăpînul de moşie şi tehnica înapoiată, numai a treia, dependenţa clăcaşului de stăpînul de moşie, legarea lui de glie, a rămas integrală, chiar agravată, de vreme ce stăpînul de moşie poate să-l reţină cu forţa pe domeniul său şi, dacă fuge, să-l aducă la urmă.

De economie naturală nu mai poate fi vorba pe domenii organizate în vederea producţiei de cereale pentru piaţă. ,,Producţia de cereale pentru piaţă, care s-a dezvoltat mai ales în ultima vreme a iobăgiei, spune Lenin, a fost preludiul destrămării vechii ordine''.

Cu toate că Regulamentul garantează locuitorilor loc de casă şi de hrană, evoluţia tinde spre ruinarea gospodăriei independente a ţărănimii, spre despuierea ţăranului de principalul mijloc de producţie, de pămînt, şi spre transformarea lui în muncitor ,,liber''. În perioada de care ne ocupăm, nu s-a ajuns încă la deposedarea completă a ţăranului, dar tendinţa e aceasta.

Barbu Catargiu a susţinut totdeauna că, la noi singurul izvor de băgăţie fiind pămîntul, ,,societatea noastră nu se compune decît din două clase, proprietari de pămînt şi muncitori neproprietari'' [1]. Articolul 140 din legiuirea din 1851 consfinţeşte acest punct de vedere, declarînd: că ,,săteanul ce locuieşte pe moşia altuia nu se poate socoti decît un chiriaş pe acea parte de loc ce primeşte, şi banii ce plăteşte sau munca ce face

[1] B. Catargiu, *Proprietatea în Principatele Moldo-romîne*. (*Acte şi legiuiri*, I[4], p. 342).

pe seama proprietarului nu se poate socoti iarăşi decît o chirie din parte-i pentru acel pămînt". „Duhul acestei legiuiri" e de a înlesni introducerea în Ţara Romînească a „învoielilor de bună voie". Legiuirea din 1851 tindea deci să întemeieze, „de obşte", relaţiile agrare pe învoieli „libere", între proprietarii de pămînt şi muncitorii *neproprietari*, despuiaţi de orice drept asupra pămîntului aflat în posesiunea lor. În Moldova, legiuirea din 1851 a înglobat dijma în clacă, încît a slăbit şi mai mult legătura locuitorului cu pămîntul. Proiectul de lege elaborat de Comisia Centrală de la Focşani era întemeiat pe aceste principii şi a fost nevoie de o lovitură de stat pentru a-l zădărnici şi a realiza reforma agrară din 1864.

În sfîrşit, am văzut cum, o dată cu deschiderea porturilor Dunării, proprietarii de moşie încep să se intereseze de ameliorarea procedeelor de cultură, de folosirea unor maşini, de selecţionarea seminţelor, de introducerea unor soiuri de plante şi de animale superioare, de aplicarea unor noi principii tehnice în agricultură. Asemenea preocupări erau necunoscute în epoca feudalismului dezvoltat.

Iobăgia a doua n-a fost deci restabilirea vechii iobăgii, ci cel mult o „nouă ediţie", puternic remaniată. Ea a fost forma de aservire specifică unor anumite condiţii istorice care orientau economia agrară spre producţia pentru piaţă, dar, din lipsă de capital şi de braţe de muncă libere, nu-i permiteau să se organizeze pe baze net capitaliste.

Marea exploatare agricolă bazată pe clacă şi deci iobăgia a doua erau şi în ţările romîne, ca în toate ţările din centrul şi răsăritul Europei, calea de pătrundere a capitalismului în agricultură. Arendăşia, combinată în general cu cămătăria, şi monopolul băuturilor, au fost forme de acumulare a capitalului, favorizate de deposedarea parţială a ţăranilor de pămînt şi de ruinarea industriei casnice.

Dacă la noi fenomenul deposedării ţăranilor n-a luat totuşi forme radicale, de masă, e mai ales din cauza slabei densităţi a populaţiei şi din cauza marilor întinderi de pămînt încă neexploatate. Au existat izgoniri individuale pentru nesupunere sau îndemn la nesupunere, dar ţăranii izgoniţi găseau alte aşezări şi în locul lor erau aduşi alţii. Ei n-au putut să joace în procesul de acumulare primitivă rolul pe care l-au jucat izgonirile în masă din unele regiuni ale Germaniei orientale, nici să se transforme în „iobagi salariaţi agricoli".

Din aceste motive agricultura noastră a rămas în urmă şi relaţiile capitaliste s-au format cu foarte mare greutate. În agricultură, ele n-au putut pătrunde decît în urma transformării marelui domeniu feudal în mare exploatare agricolă pe bază de clacă, care a adoptat treptat elemente ale producţiei capitaliste, salariţi pentru anumite munci agricole, maşini şi diferite procedee tehnice înaintate.

Dar aceste elemente n-au ajuns să aşeze agricultura pe baze net capitaliste, fiindcă oraşele n-au atins la noi gradul de dezvoltare care să le fi permis a transforma viaţa economică.

Iobăgia a doua, favorizată de slăbiciunea oraşelor noastre, a întîrziat la rîndul ei dezvoltarea acestor oraşe, fiindcă proprietarii funciari, care încasau cea mai mare parte a venitului economiei naţionale, preferau

să-și cumpere în străinătate produsele industriale, iar țăranii erau prea săraci pentru a suscita și a întreține în orașe o vie activitate industrială.

Dar ceea ce, mai ales, a întîrziat la noi lichidarea relațiilor feudale și industrializarea țării, chiar și după ce petrolul a devenit o materie primă de bază, a fost influența țărilor capitaliste din Apus care aveau interesul să țină Romînia atît în starea de exportatoare de materii prime și de articole alimentare, cît și în aceea de importatoare de produse industriale.

De aceea, cu toată bogăția resurselor sale naturale, Romînia a rămas și după reforma din 1864, o țară, „eminamente agricolă'', cu puternice rămășițe feudale, cu care burghezia romînă s-a acomodat ușor, împărțind puterea cu moșierii.

Numai în anii puterii populare, prin reforma agrară și prin lupta clasei muncitoare, condusă de partidul ei de avangardă, au putut fi lichidate stăpînirea moșierească și ultimele rămășițe feudale la țară.

ЗАМЕЧАНИЯ К ВОПРОСУ О ПЕРЕХОДЕ ОТ ФЕОДАЛИЗМА К КАПИТАЛИЗМУ В МОЛДАВИИ И ВАЛАХИИ

РЕЗЮМЕ

Самым значительным фактом в аграрной истории стран, расположенных к востоку от Эльбы, является то, что в этих странах прикрепление крестьян к земле усилилось, начиная с XVI века, в то время как в странах, лежащих на запад от этой реки, зависимость крестьянства уменьшилась или же исчезла вообще.

Усиление процесса прикрепления к земле было следствием превращения феодального домена, основанного на идее производства для домашних нужд, в крупное аграрное хозяйство, производящее для рынка и основанное на рабском, холопском труде.

Чтобы увеличить свои доходы, землевладельцы в странах центральной и востчной Европы стремились сделать свои поместья производительными и попытались увеличить запасы сельскохозяйственных продуктов.

Однако, не обладая капиталом, лишенные технических знаний, привычки систематически трудиться и способности предвидеть, они не сделали ничего другого, кроме использования холопского рабского труда, барщины, для производства зерна на продажу. Таким образом крепостничество обрело новые формы: увеличение оброка и барщины и ярко выраженная тенденция превратить крестьянина в крепостного, а крепостного — в раба.

Исходной точкой этого развития было наличие постоянного и выгодного места сбыта. Уже в конце XVI в. Нидерланды, Англия и Скандинавские страны предложили Прибалтийским странам поставлять им зерно, мясо, шерсть и лес. Феодальные владельцы, отвечая на эти предложения, превратили свои владения в крупные земельные экс-

плоатационные хозяйства, обременяя зависимых производителей различными барщинными работами.

Однако одним лишь сбытом нельзя объяснить эти преобразования. Чтобы заставить крестьян выполнять такие тяжелые обязательства как обязательства второго закрепощения, было необходимо, чтобы землевладельцы обладали исключительной, ничем не ограниченной властью в государстве.

Не случайно второе закрепощение наблюдалось лишь в аграрных странах, не имевших процветающих городов, мощной буржуазии, сильной центральной власти.

Подобное положение имело место в Восточной Германии, Польше, Богемии, Венгрии и России. Так было и в Придунайских княжествах, с единственной разницей, что второе закрепощение было более медленным и поздним процессом из-за турецкого владычества, которое не стимулировало, а подавляло развитие производительных сил. Производство зерна начало расти лишь во второй половине XVIII в. после того как турецкая монополия была регламентирована и ограничена. До Адрианопольского договора запасы феодального владельца были довольно незначительны, и в Валахии барщина достигала самое большее 12—14 дней в год. Румынские крестьяне эксплуатировались больше при помощи налогов, чем на барщине.

Положение сразу же изменилось после устранения турецкой монополии, когда Дунайские княжества были втянуты в сферу мировой торговли. Цены на зерно достигли такого уровня, который пробуждал в боярах интерес к возделыванию зерновых культур. Помещики стремились увеличить обрабатываемую площадь, и в 1833 г. валовой сбор пшеницы удвоился по сравнению с 1829 г., а в 1840 г. обрабатываемая площадь была в 10 раз больше, чем в 1830 г. Цены выросли примерно в такой же пропорции, а быстрое увеличение грузооборота в портах Браила и Галац свидетельствует о значительном росте торгового баланса. В таких условиях культивация зерновых представляла жизненный интерес для бояр.

Для того, чтобы достать землю и рабочую силу, необходимую для ее обработки, имеющиеся у бояр средства были недостаточными. Требовались другие, более современные; они были предоставлены помещикам Органическим Регламентом.

Одновременно Регламент сосредоточил всю власть в руках меньшинства — крупных помещиков, которые, располагая Законодательным Собранием и административным аппаратом, имели возможность навязать крестьянам обязательства, приведшие их к закрепощению, граничившему с рабством. Помещики превратили свои поместья, которыми они владели на основе феодального права, в свою исключительную собственность и, исходя из этого положения, регламентировали свои взаимоотношения с зависимыми крестьянами: они стали абсолютными хозяевами земли, а крестьяне — „свободными" владельцами своей рабочей силы. В результате земля, находившаяся во владении крестьян, была урезана наполовину, а в некоторых случаях уменьшилась до одной трети.

Регламент предоставлял крестьянам, обосновавшимся на чужом поместье, лишь луг и выгон, необходимые для содержания не более 4 тягловых животных и одной коровы. Те, кому земли недоставало, договаривались в каждом отдельном случае с владельцем.

Это установление, нанося удар по основному источнику доходов крестьян, стало орудием их порабощения и эксплуатации.

Взамен жалкого и недостаточного участка земли крестьяне были вынуждены нести двойное ярмо — барщину и поставку продуктов. Законные 12 дней барщины в год увеличились до 56 дней в Валахии и до 84 дней в Молдове. Кроме того, путем предоставления займов, погашаемых днями отработки, и при помощи целого ряда махинаций помещики фактически эксплуатировали все свободное время зависимых крестьян. Так возникло в Придунайских княжествах второе закрепощение, или как говорили крестьяне, „барщинное рабство".

Таким образом крестьянам приходилась лишь одна десятая часть урожая, собранного на их участке. Наконец, Органический Регламент оставлял за помещиками право пользования лесом, прудами, морем и усиливал феодальные монополии.

Точное применение постановлений Регламента было бы недостаточным для установления второго закрепощения. Однако благодаря абсолютному господству помещиков в государственном аппарате, отсутствию процветающих городов, сильной буржуазии, сильной центральной власти, крестьяне были отданы на произвол помещиков.

Второе издание крепостничества, которому способствовало слабое развитие городов, в свою очередь тормозило их развитие, поскольку, с одной стороны, помещики предпочитали покупать за границей предметы роскоши и промышленные товары, а с другой стороны, крестьяне были слишком бедны для того, чтобы основать и поддерживать в городах промышленность.

Вот почему, несмотря на обилие природных ресурсов, Румыния осталась даже после реформы 1864 г. аграрной страной с многочисленными феодальными пережитками, и из этого отсталого состояния ее смогла вывести лишь социалистическая революция.

CONSIDÉRATIONS AU SUJET DU PASSAGE DU FÉODALISME AU CAPITALISME EN MOLDAVIE ET EN VALACHIE

RÉSUMÉ

Le fait le plus saillant de l'histoire agraire des pays situés à l'est de l'Elbe est que, dans ces pays, la servitude de la glèbe s'est aggravée à partir du XVe siècle, alors que, dans les pays situées à l'ouest de ce fleuve, les liens de dépendance s'étaient relâchés ou avaient même disparu.

L'aggravation de la servitude de la glèbe fut la conséquence de la transformation du domaine féodal, basé sur l'idée de subsistance, en

une grande exploitation agricole, organisée en vue de la production pour le marché et fondée sur le travail servile.

Pour accroître ses revenus, le seigneur des pays de l'Europe centrale et orientale s'est mis à faire valoir directement son domaine et a cherché à en étendre la réserve. Mais, manquant de capital, de connaissances techniques, d'habitudes de travail systématiques et d'esprit de prévision, il ne sut que mettre le travail servile, la corvée, au service de la production de céréales pour le marché. De là les formes renouvelées du servage: cens et corvées multipliés et tendance accentuée de transformer les paysans libres en serfs et les serfs en esclaves.

Le point de départ de cette évolution fut l'ouverture d'un débouché permanent et avantageux. Les pays baltes furent sollicités, dès la fin du XVIe siècle, par les Pays Bas, l'Angleterre et les pays scandinaves à leur fournir des céréales, du chanvre, du lin et du bois. Les seigneurs répondirent à la demande en transformant leurs domaines en grandes exploitations agricoles et en accablant leurs tenanciers de corvées.

Mais le débouché seul ne saurait expliquer ces transformations. Pour que les paysans pussent être soumis à des charges aussi lourdes que celles du second servage, il a fallu que les seigneurs terriens eussent possédé un pouvoir exclusif et sans contrepoids dans l'Etat. Ce n'est pas par hasard que le second servage ne fut imposé que dans les pays agraires, sans villes florissantes, sans une bourgeoisie puissante et sans une forte autorité centrale.

Tel fut le cas de l'Allemagne orientale, de la Pologne, de la Bohême, de la Hongrie et de la Russie. Tel fut aussi le cas des Principautés danubiennes, avec cette différence que la genèse du second servage y fut plus lente et plus tardive, à cause de la domination ottomane qui, loin de stimuler, a comprimé les forces de production. La production agricole ne commence à s'accrroître que dans la seconde moitié du XVIIIe siècle, à la suite de la réglementation et de la limitation du monopole turc. Mais jusqu'au traité d'Andrinople la réserve seigneuriale était encore très réduite et en Valachie la corvée était au maximum de 12 à 14 jours par an. Les paysans roumains étaient exploités moins comme corvéables que comme contribuables.

La situation changea brusquement lorsque, après la suppression du monopole ottoman, les Principautés danubiennes furent attirées dans l'orbite du commerce mondial. Les céréales atteignirent des prix qui éveillèrent l'intérêt des boyards pour la culture des céréales. Ils cherchèrent donc à étendre les surfaces cultivées, et en 1833 la production du blé avait doublé par rapport à 1829 et, en 1840, la terre emblavée était dix fois plus étendue qu'en 1830. Les prix montèrent dans presque les mêmes proportions, et l'accroissement rapide du trafic dans les ports de Braïla et de Galatz atteste le développement considérable du mouvement commercial. Dans ces conditions, la culture des céréales devint l'intérêt vital des boyards. Pour se procurer la terre et la main-d'œuvre nécessaire à sa mise en valeur, les moyens légaux dont ils avaient disposés n'étaient pas suffisants. Il en fallait d'autres plus modernes : le Réglement organique les leur fournit.

Tout d'abord, le Réglement concentra tout le pouvoir entre les mains d'une minorité de grands boyards, qui, maîtres de l'Assemblée législative et de l'administration, purent imposer aux paysans des charges qui les réduisirent à une servitude voisine de l'esclavage. Ils transformèrent leurs domaines, sur lesquels ils n'avaient que des titres féodaux, en propriétés quiritaires, et réglèrent sur ce principe leurs relations avec leurs tenanciers : ils devenaient propriétaires absolus de la terre alors que les paysans étaient supposés propriétaires „libres'' de leur force de travail. En conséquence, ils réduisirent l'étendue de terre qui était dans la possession des paysans à la moitié ou à un tiers.

Le Règlement n'assure aux paysans établis sur un domaine étranger que la prairie et le paturage nécessaires à l'entretien de maximum quatre bêtes de somme et d'une vache. Ceux qui avaient besoin de plus de terre devaient s'entendre de gré à gré avec le propriétaire. Cette disposition allait devenir l'instrument d'asservissement et d'exploitation des paysans, en frappant leur principale source de revenus.

En échange d'une concession de terre précaire et insuffisante, les paysans étaient soumis à une double prestation, en corvées et en produits naturels. La corvée légale de 12 jours par an a été élevée, par la fixation de la tâche journalière, à 56 en Valachie et à 84 en Moldavie. En outre, par des avances ou des prêts, convertis en journées de travail et par toute une série de procédés frauduleux, les propriétaires accaparèrent en fait tout le temps disponible de leurs tenanciers. Ainsi fut institué dans les Principautés le second servage ou, comme disaient les paysans, « l'esclavage de la corvée ».

En outre, les paysans devaient au propriétaire le dixième des produits récoltés sur leur tenure. Enfin, le Règlement réservait aux propriétaires la jouissance des forêts, des étangs, des moulins et aggravait les monopoles seigneuriaux.

Appliquées rigoureusement, les dispositions du Règlement auraient suffi à instituer le second servage. Mais, étant donné le pouvoir discrétionnaire des propriétaires dans l'Etat, le manque de villes florissantes, d'une bourgeoisie puissante et d'une forte autorité centrale, les paysans furent soumis à l'arbitraire des propriétaires.

Le second servage, favorisé par le faible développement des villes, a, à son tour, retardé l'essor de celles-ci, parce que, d'une part, les propriétaires fonciers préféraient acheter à l'étranger les articles de luxe et les produits industriels dont ils avaient besoin, et que, de l'autre, les paysans étaient trop pauvres pour faire naître et entretenir dans les villes une vive activité industrielle.

C'est pourquoi, malgré l'abondance de ses ressources naturelles, la Roumanie est restée, même après la réforme de 1864, un pays agricole, avec de nombreux restes féodaux, que seule la révolution socialiste fut en état d'abolir.

LOCALIZAREA BĂTĂLIEI DE LA ROVINE

DE

A. A. BOLŞACOV

Bătălia a avut loc la 10 octombrie 1394 la *Rovine* după cronicile sîrbeşti („Urvina" după cîntecele populare sîrbeşti), raguzane şi muntene, unde îşi găseşte sfîrşitul într-o pădure Marco Cralevici de Prilep. Lupta a fost înverşunată şi Chalkokondylas spune că numai datorită strategiei lui Brenezes bătălia nu s-a transformat într-un dezastru al armatei turceşti. Leunclavius, care scrie după unii cronicari turci, vorbeşte de o bătălie la *Arcas* sau *Artzes*, la fel cronicarul Neşri, iar Urudj, contemporan al evenimentelor, de Oghras [1]. Cronica bulgară spune că rîul lîngă care s-a dat bătălia curgea roşu de sînge [2].

Ştirile istorice noi confirmă în parte pe cele vechi în privinţa locului unde s-a dat bătălia şi vin cu completări esenţiale în privinţa drumului urmat de Baiazid în campania sa.

De curînd s-a descoperit în arhiva de la Top Kapu Sarai în Istanbul un document oficial, databil în secolul al XV-lea, care descrie pe scurt expediţia lui Baiazid I în Ungaria şi Ţara Romînească şi a lui Murad II în Transilvania [3].

Redăm pe scurt pasajul ce interesează.

Baiazid traversează Dunărea pe la Pojejan (= Pojejena) în reg. Branicevo, atacă apoi cetăţile de la Islankamen (= Slankamen) şi Titel (= Titel), devastează regiunea Timişului trecînd prin Bishkerek (= Becikerek), Dimishkar (= Timişoara), Shemillik-ul mare (= Semlacul mare), Shemillik-ul mic (= Semlacul mic), Karashova (= Caraşova), Shebesh (= Sebeş), Mehediye (= Mehadia), Risova (= Orşova), Severin (= Turnu-Severin), unde intră în Ţara Romînească. Mircea caută să împiedice înaintarea sultanului. În cele din urmă se dă o luptă crîncenă, care a durat o săptămînă, la rîul Arkhis (— Argeş). Se încheie apoi pacea cu voievodul

---

[1] Fr. Babinger, *Originea şi fazele dezvoltării istoriografiei otomane*, în „Rev. Fund.", 1938, nr. 4, p. 5—7; idem, *Beginn der Türkensteuer in den Donaufürstentümern*, în „Südost Forschungen", München, VIII (1943), p. 1—35; idem, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien*, München, 1944, în „Südosteuropäische Arbeiten", nr. XXXIV, p. 17—18; Neschri, ed. Taeschner, Leipzig, 1957.

[2] Cronica bulgărească, ed. Bogdan, în „Archiv für slavische Philologie", XIII, Berlin, 1890, p. 530.

[3] H. Inalcik, *An ottoman document on Bayezid I expedition into Hungary and Wallachia*, în „Actes du X Congrès International d'Etudes Byzantines", Istanbul, 1957, p. 220—222. Datorez cunoaşterea acestui articol lui Barbu Cîmpina, care într-un studiu inedit a ajuns la o concluzie asemănătoare asupra localizării luptei de la Rovine.

Mircea. Baiazid traversează Argeşul, ajunge la Nicopole, unde domnea Sişman, şi îi impune acestuia să plătească un tribut.

Pe traseul urmat de oastea turcească, Mircea nu putea opune rezistenţă nici pe valea largă a Motrului, nici în regiunea de cîmpie dintre Jiu şi Olt; de-abia cînd turcii au pătruns în pădurile Teleormanului s-au ivit condiţii bune de luptă pentru el.

Documentele cunoscute anterior confirmă întru totul datele noului act publicat. Armata lui Baiazid, după cronicele sîrbeşti [1], cuprindea şi pe vasalii sîrbi (Stefan Lazarevici al Serbiei, Constantin de Velbujd şi Marco Cralevici de Prilep), ceea ce se explică uşor prin traversarea Dunării în Serbia şi mai greu în cazul trecerii pe la Nicopole, cum afirmă Leunclavius [2]. Luptele de hărţuială din marile păduri de stejar sînt amintite de Chalkokondylas [3]. Amănuntul că aceşti codri mari sînt de stejar corespunde cu regiunea Teleormanului. Acesta redă şi informaţia că turcii, după o serie de lupte uşoare au fost atacaţi în cele din urmă de munteni într-un loc foarte greu, ceea ce ne confirmă şi Phrantzes [4].

Asupra localizării lui „la Rovine" (на Ровинах), care înseamnă locuri rîpoase, cel mai adesea şi mlăştinoase au existat mai multe păreri. Cronicile raguzane din secolul al XVII-lea ale lui Orbini şi Luccari îl aşază lîngă Craiova, probabil în legătură cu asemănarea numelui ei cu cel al lui Marco Cralevici, mort în această bătălie [5]. Cronicele muntene ale lui Radu Popescu şi Stoica Ludescu tot din secolul al XVII-lea pun sub semn de întrebare localizarea Rovinelor, dar arată ca loc al unei bătălii a lui Mircea cu turcii, Ialomiţa [6]. Istoricii romîni în mare parte au opinat pentru un Rovine lîngă Craiova.

Dacă facem apel la toponimia actuală şi istorică din Muntenia şi Oltenia, găsim următoarele: un sat Rovine (lîngă Reviga) în apropierea Ialomiţei, care este o aşezare nouă de colonizare din secolul al XIX-lea şi numele i s-a dat în amintirea acestei bătălii, un sat Rovinari la sud de Tg. Jiu, un loc Rovina în fostul judeţ Dolj [7], iar în documente un pîrîu Rovina la Cucuteni la nord de Pucioasa pe Ialomiţa şi un loc lîngă Giuleşti (Bucureşti) numit „rovina lui Micul" [8]. Acestea sînt datele care se găsesc în publicaţiile existente, dar care se văd că nu corespund nici ca nume, nici ca localizare cu cele ale documentelor istorice.

Dacă se priveşte o hartă pe care s-au trecut toate bătăliile mai mari din Moldova şi Ţara Romînească, se observă că majoritatea lor sînt aşezate pe drumurile principale de circulaţie şi comerţ, care leagă capitalele ţărilor cu punctele însemnate de graniţă.

Deci şi Rovine trebuia căutat undeva pe drumul dat de istoricii noştri pentru campania lui Baiazid, adică Turnu—Curtea de Argeş [9], lucru stabilit şi de un militar de specialitate dar

---

1 *Analele sîrbeşti*, ed. Stojanović, în „Glasnik", LIII (1883), p. 75 şi „Spomenik", an. III (1890), p. 126—140.

2 J. Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum ex scriptae*, libri XVIII, Francfurt, 1651, col. 319—320.

3 Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice. Creşterea puterii turceşti. Căderea împărăţiei bizantine*, ed. V. Grecu, Buc., Ed. Acad. R.P.R.

4 G. Phrantzes, *Corpus scriptorum historiae byzantinae*, Bonn, 1838, p. 82.

5 Mavro Orbini, *Il regno degli Slavi*, Pesaro, 1601, p. 279 şi G. P. Luccari, *Copioso ristretto de gli annali di Rausa* (Veneţia), 1605, p. 72.

6 *Cronicarii Ţării Romîneşti*, publicaţi de A. Treb. Laurianu şi Nicolae Bălcescu, tom. I, Istoriile domnilor Ţării Romîneşti scrise de Constantin Căpitanul, Buc., 1846, p. 13.

7 I. Iordan, *Nume de locuri romîneşti în R.P.R.*, vol. I, Buc., 1952, p. 13; D. Frunzescu, *Dicţionar topografic şi statistic al Romîniei*, Buc., 1872; *Marele dicţionar geografic al Romîniei*, Buc., 1902, vol V; I.A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*, Buc., 1931, p. 1083, 1851; P. V. Rotaru şi C. A. Oprescu, *Lexicon toponimic*, Buc., 1943, p. 57.

8 *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. II, p. 372, 404 şi vol. IV, p. 358, Buc., 1951—52; idem, *Indicele numelor de locuri*, Buc., 1956, p. 120.

9 D. Onciul, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1918, p. 11; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, p. 238—247 şi rec. în „Rev. ist. rom.", 1945.

care — inexplicabil din punct de vedere strategic — l-a aşezat pe valea mlăştinoasă a Călămăţuiului lîngă Turnu [1]. Noul traseu, după ieşirea din valea Motrului se poate împărţi în trei porţiuni: regiunea de cîmpie a Olteniei, regiunea de pădure a Teleormanului şi regiunea de luncă a Argeşului. Pentru o armată inferioară numeric, ca loc de luptă nu era prielnică nici cîmpia, nici lunca largă, ci pădurea. Ea era favorabilă unor lupte de hărţuială, iar bătălia definitivă nu se putea da decît după o prealabilă obosire a armatei turce, deci undeva în apropierea Piteştilor.

Aceste deducţii logice au fost confirmate de găsirea pe hartă a unui toponimic corespunzător [2].

La 20 km sud de Piteşti şi la 14 km în linie dreaptă de apa Argeşului, în regiunea de dealuri din apropierea rîului Dîmbovnic se întind azi resturile a trei păduri: Rovine, Tufele Roşii şi Rovine Tuţuleşti pe circa 3 km, ce se înşiră pe valea Gligănelui în apropierea comunelor Tuţuleşti, Suseni şi Costeşti (nod de cale ferată). Aşezarea lor ne sugerează ideea unei păduri iniţiale mari, Rovine, cu o porţiune Tufele Roşii, care ar putea păstra amintirea locului sîngeroasei bătălii.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ МЕСТА БИТВЫ ПРИ РОВИНЕ

РЕЗЮМЕ

Большинство средневековых битв происходило на главных подступах к столице атакуемой страны. Исходя из этого логического заключения, Ровине нужно искать дальше от Дуная, в лесистой местности, удобной для небольшой армии, и на дорогах, ведущих к Куртя-де-Арджеш. И, действительно, южнее города Питешть, недалеко от Арджеша, находится Ровинский лес, часть которого называется „Туфеле Рошиий".

Один турецкий документ, недавно найденный, указывает, что атака была произведена со стороны Баната, а не со стороны Никополя, и что битва была дана у Арджеша (то же утверждают и некоторые летописцы — Леунклавиус, Нешри, Урудж), вблизи которого находится сегодня Ровине, считаемое автором местом битвы в 1394 г.

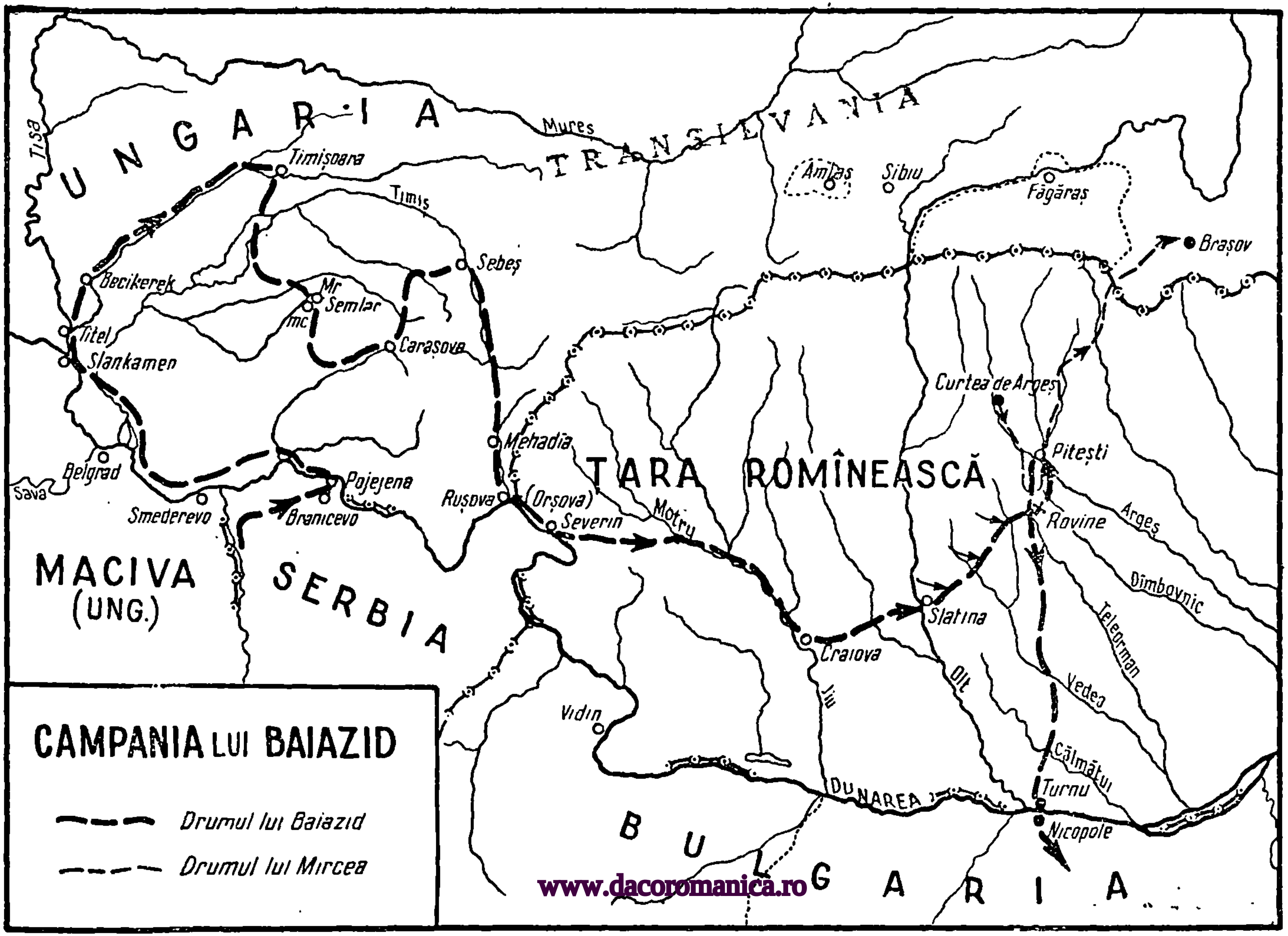
LA LOCALISATION DE LA BATAILLE DE ROVINE

RÉSUMÉ

La plupart des batailles livrées au moyen âge se sont déroulées sur les principales artères menant à la capitale du pays attaqué. En vertu de cette conclusion logique, l'emplacement de Rovine devait être recherché à une assez grande distance du Danube, dans une zone boisée, favorable à l'utilisation d'une petite armée, et sur l'une des routes conduisant à Curtea de Argeş, la capitale d'alors de la Valachie. Et en effet, au sud de Piteşti, à proximité de l'Argeş, se dresse la forêt de Rovine dont une portion s'appelle Tufele Roşii (les „Bosquets Rouges").

Un document turc connu depuis peu montre que l'attaque partit du Banat et non pas de Nicopolis, et que la bataille eût lieu sur l'Argeş, comme l'affirmaient du reste certains chroniqueurs (Leunclavius, Nesri et Urudj). Or, c'est dans le voisinage immédiat de ce fleuve que se trouve le toponyme actuel de Rovine, où l'auteur est d'avis de localiser la bataille de 1394.

[1] T. Nicolau, *Două erori istorice*, Buc., 1934, p. 3—15.
[2] Harta 1 : 100.000.

UNGARIA
TRANSILVANIA
TARA ROMÎNEASCĂ
MACIVA
(UNG.)
SERBIA
BULGARIA
Tisa
Mureș
Timiș
Timișoara
Becikerek
Titel
Slankamen
Mr
Semlar
mc
Carasova
Sebeș
Belgrad
Sava
Smederevo
Pojejena
Branicevo
Rușova
Mehadia
(Orșova)
Severin
Motru
Amlaș
Sibiu
Făgăraș
Brașov
Curtea de Argeș
Pitești
Rovine
Argeș
Dîmbovnic
Teleorman
Vedea
Slatina
Craiova
Jiu
Olt
Călmățui
Turnu
Nicopole
Vidin
DUNAREA
CAMPANIA LUI BAIAZID
Drumul lui Baiazid
Drumul lui Mircea

DOCUMENTE NOI REFERITOARE LA RĂSCOALA DE LA BOBÎLNA

DE

L. DEMÉNY

Răscoala de la Bobîlna reprezintă un eveniment de o excepţională importanţă în istoria medievală a ţării noastre. Marea ridicare a ţărănimii romîne şi maghiare din Transilvania împotriva împilării şi exploatării feudale a preocupat istoriografia noastră progresistă începînd din primele decenii ale secolului al XIX-lea. Gh. Şincai, Nicolae Bălcescu, L. Kővári, S. Szilágyi, Gh. Bariţiu, Németh Gyula Kálmán, Gombos Ferenc Albin, I. R. Şirianu şi alţii, în lucrările lor despre viaţa şi lupta dreaptă a ţărănimii iobage, au acordat o mare atenţie acestui măreţ eveniment. Atunci cînd istoriografia burgheză reacţionară, naţionalistă, cea maghiară şi cea romînească, a încercat să ponegrească lupta comună a ţăranilor romîni şi maghiari, Partidul Comunist din Romînia s-a ridicat cu tărie pentru apărarea tradiţiilor înaintate, progresiste ale luptei maselor populare. În paginile ziarelor şi revistelor conduse de Partidul Comunist din Romînia sau aflate sub influenţa lui au apărut articole şi studii valoroase, scrise de pe poziţii înaintate despre răscoala de la Bobîlna. În 1937, la aniversarea a 500 de ani de la răscoală, a fost editată lucrarea comunistului M. Diaciuc-Dăscălescu, în care au fost demascate falsificările istoriografiei burgheze reacţionare şi pusă în adevărata sa lumină lupta iobagilor romîni şi maghiari în timpul răscoalei de la Bobîlna.

Partidul Muncitoresc Romîn şi Guvernul Republicii Populare Romîne au manifestat şi manifestă o deosebită grijă faţă de această minunată tradiţie a luptei revoluţionare a poporului. Pe dealul Bobîlna în iarna anului 1957 a fost ridicat monumentul în comemorarea celor căzuţi pe cîmpul de luptă. Cercetările care s-au făcut în anii regimului de democraţie populară au lămurit o serie de aspecte noi privind răscoala de la Bobîlna. Conducîndu-se după concepţia marxist-leninistă, cercetătorii noştri au dat lucrări şi studii valoroase referitoare la acest măreţ eveniment [1]. Au fost scoase la iveală unele documente necunoscute înainte sau insuficient cercetate şi interpretate.

---

[1] Cf. M. Roller, *Răscoala de la Bobîlna*, în „Contemporanul", 4 iulie 1947; Şt. Pascu, *Răscoale ţărăneşti în Transilvania în epoca voevodatelor*, Cluj, 1947; *Istoria R.P.R.* sub redacţia acad. M. Roller, Buc., 1956, p. 124–136; L. Demény, *Despre unele aspecte ale răscoalei de la Bobîlna*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, vol. I, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1954, p. 573–598; Idem, *Крестьянская война 1437—1438 гг. в Трансильвании*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук,

În studiul de față ne propunem să prezentăm cîteva documente noi inedite sau numai parțial publicate, găsite de noi în arhivele din țară și din străinătate și pe baza informațiilor spicuite din ele să aducem unele completări și precizări privind istoria răscoalei de la Bobîlna.

În ordinea lor cronologică documentele acestea sînt următoarele :

1) 1437 iunie 22. Buda. Ștefan de Bathor judele curții regale ordonă amînarea judecării unor pricini dintre nobilii din comitatul Ugocea din cauza izbucnirii „războiului țăranilor". Documentul este inedit și el n-a fost folosit pînă în prezent în monografiile referitoare la răscoala din 1437—1438 din Transilvania [1].

2) 1438 ianuarie 10. Cluj-Mănăștur. Lorand Lépes de Waraskezy vicevoievodul Transilvaniei poruncește nobililor transilvani să ajute pe Anton, abatele mănăstirii din Cluj-Mănăștur să-și adune bunurile care au fost luate de armata răsculaților condusă de Anton Nagy de Buda. Un fragment din acest important document a fost publicat de către Sörös Pongrácz în 1910 [2], reprodus și de I. Minea în „Cercetări istorice" [3]. Avînd în vedere faptul că textul publicat de Sörös conține numai un fragment din document și aceasta cu unele inexactități de transcriere, iar în prezentarea documentului el a afirmat unele păreri care s-au dovedit eronate [4], am considerat necesar publicarea textului integral al documentului.

3) 1438 iunie 24. Buda. Albert, regele Ungariei cere nobililor din comitatul Szabolcs (R.P. Ungară) să strîngă cu regularitate nona de la iobagii lor pentru a împiedica strămutarea țăranilor așa cum a fost în timpul „războiului țărănesc". Documentul a fost publicat aproape în întregime de istoricul maghiar I. Szabó într-o notă a studiului său apărut în 1954 în revista „Századok" [5]. Cu toate acestea am considerat util reeditarea acestui document pentru a pune la dispoziția cercetătorilor noștri textul lui integral, folosind originalul cercetat de noi [6].

4) 1438 iunie 25. Buda. Albert, regele Ungariei poruncește Conventului de la Cluj-Mănăștur să introducă pe nobilii Benedict, Mihail, Petru și Ioan de Swk în posesiunea satelor confiscate de la Mihail și David de Swk, fiii lui Ladislau, „pentru infidelitatea" manifestată de aceștia din urmă prin participarea activă la răscoală de partea iobagilor. Documentul este inedit [7].

Leningrad, 1956; M. Diaciuc-Dăscălescu, *Răscoala iobagilor de la Bobîlna*, Buc., Ed. științifică, 1957; Șt. Pascu, *Bobîlna*, Buc., Ed. tineretului, 1957; Demény L. și Pataki I., *A huszita forradalmi mozgalom elterjedése hazánkban és hatása a parasztok 1437—1438. évi felkelésére.* [Răspîndirea mișcării husite pe teritoriul țării noastre și influența ei asupra răscoalei țărănești din 1437—1438] în *A Kolozsvári Bolyai Tudomány egyetem (1945—1955)*, Buc., 1956, p. 223—235; Pataki I., *Az erdélyi parasztok 1437 es felkelése* [Răscoala țăranilor transilvăneni din 1437], în „*Korunk*", 1957, nr. 6, p. 675—686; L. Demény, I. Pataki, *Husitské revolučni hnuti na uzemi Lidové republiky rumunské*, în *Mezinarodni ohlas husitsvi*, Praga, 1958, p. 185 — 233; I. Pataki, *Az 1437 — es felkelés kirabbanásának történetéhez* [Cu privire la istoria izbucnirii răscoalei din 1437], în *Studia universitatum Victor Babeș et Bolyai*, Tom. III, nr. 8, Series IV, Fasciculus 2, Historia, p. 55—66; L. Demény, *Textele celor două înțelegeri încheiate în 1437 între răsculați și nobili după documentele originale*, în „Studii", XIII (1960), nr. 1, p. 91—111; L. Demény, *Untersuchung der bedeutendsten Urkunden über den Aufstand von Bobîlna*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. II, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 149—165.

[1] Documentul se află la Arhivele Statului din Budapesta, cota M.O. Dl. 38272.

[2] Sörös Pongrácz, *Az 1437-iki erdélyi pórlázadás történetéhez* [Cu privire la istoria răscoalei țărănești transilvane din 1437], în „Erdélyi Múzeum", 1910, p. 182.

[3] I. Minea, *Despre revoluția ardeleană din 1437*, în „Cercetări istorice", 1925, vol. I, nr. 1, p. 409—410.

[4] În nota sa Sörös Pongrácz afirmă că Anton Nagy de Buda ar fi căzut în lupta de lîngă Cluj—Mănăștur, iar în continuare răsculații ar fi avut în fruntea lor pe Paul cel Mare din Voivodeni sub conducerea căruia răsculații ar fi cucerit și orașul Cluj. În realitate, în document numele lui Paul cel Mare din Voivodeni nici nu figurează.

[5] Szabó István, *Az 1351. évi jobbágytörvények* [Decretele din 1351 privitoare la iobagi], în „Századok", 1954, p. 517.

[6] Documentul se păstrează în Arhivele Statului din Budapesta, cota M.O., Dl. 38106.

[7] Se află în Arhivele Statului din Budapesta, cota M.O. Dl. 27019.

Era publicată numai scurta însemnare despre introducerea lui Benedict de Swk în posesiunea satelor respective făcută în Protocoalele Conventului mănăstirii din Cluj-Mănăştur [1]. Însemnarea a fost publicată prima dată de I. Chr. Eder [2], reeditată de I. Kemény [3] şi reprodusă şi în colecţia Hurmuzaki [4]. Conţinutul sumar al documentului îl găsim şi la Csánki [5].

5) 1439 ianuarie 23. Turda. Nicolae de Wyzakna, vicevoievodul Transilvaniei fixează o nouă dată a hotărnicirii moşiei din Baciu a abatelui mănăstirii de la Cluj-Mănăştur, care a fost amînată din cauza răscoalei ţăranilor. Documentul este inedit [6].

6) 1439 septembrie 27. Futak (R.P. Ungară). Albert, regele Ungariei dă un nou act de stăpînire nobilului Iacob fiul lui Alárdi de Erche asupra satului Socol din comitatul Cluj în locul celui ars în timpul răscoalei ţăranilor din Transilvania. Documentul este inedit [7].

7) 1439 noiembrie 14. Visegrád (R.P. Ungară). Elisabeta, regina Ungariei dăruieşte lui Desideriu fiul lui Nicolae de Losoncz voievodul Transilvaniei patru sate din comitatul Dobîca pentru meritele dobîndite de Desideriu de Losoncz faţă de regină şi nobilime în lupta împotriva mişcării revoluţionare husite, în înăbuşirea răscoalei ţăranilor transilvăneni şi în prinderea conducătorilor militari ai acestora. Documentul este inedit [8].

8) 1444 mai 17. Buda. Vladislau, regele Ungariei dă un nou act de stăpînire nobilului Nicolae fiul lui Ladislau de Lona asupra satului Lona din comitatul Dobîca în locul celui nimicit pe timpul răscoalei ţăranilor transilvani. Documentul este inedit [9].

9) Patru documente din anii 1462—1465 din care rezultă că Georg Helebrand negustor din Aiud „în timpul răscoalei ţăranilor" a depus o cantitate de mai multe chintale de cupru în valoare de trei sute de florini aur la un prieten al său din Sibiu Syffridus Nessinger. Documentele sînt inedite [10].

Valoarea menţiunilor existente în aceste documente constă tocmai în faptul că ele nu privesc numai unele aspecte parţiale sau secundare ale răscoalei, ci ne dau unele indicaţii referitoare la aspectele de bază ale răscoalei de la Bobîlna ; cum sînt caracterul antifeudal, forţele motrice, aria geografică de răspîndire şi amploarea mişcării. Din aceste documente se degajează unele concluzii şi precizări importante privind evenimentele din ultima fază a răscoalei iobagilor transilvani.

[1] Arhivele Statului din Budapesta, A Kolozsmonostori Konvent Protocollumai 1438—1444 (A—B minus), cota M.O. Dl. 36390, fila 7.

[2] I. Chr. Eder, *Observationes criticae et pragmaticae*, Sibiu, 1803, p. 76.

[3] J. Kemény, *Über den Bauernaufstand und über den wechselseitigen Schutzvertrag der drei ständigen Nationen Siebenbürgens 1437—1438*, în „Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens", vol. II, Kronstadt, 1846, p. 373.

[4] E. Hurmuzaki — N. Densuşianu, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. I, partea a II-a, Buc., 1910, p. 637.

[5] D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* [Geografia istorică a Ungariei în perioada Huniazilor], vol. V, Budapesta, 1913, p. 581.

[6] El se află în Arhivele Statului din Budapesta, cota M.O. Dl. 28830. Menţiuni despre el găsim într-o notă a studiului amintit al lui P. Sörös, („Erdélyi Múzeum", 1910, p. 182) şi al lui I. Minea („Cercetări istorice", 1925, vol. I, nr. 1, p. 410).

[7] Se păstrează în Arhivele Statului din Budapesta, cota M.O. Dl. 26779. O menţiune scurtă despre conţinutul documentului găsim la D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. V, p. 427.

[8] Documentul original nu ni s-a păstrat. În Arhivele Statului din Cluj, Arhiva oraşului Bistriţa se păstrează însă o copie oficială a lui făcută în secolul al XVIII-lea. Regeste : cf. Berger, *Urkunden-Regesten*, p. 22, nr. 93; E. Varjú, *Oklevéltár* [Culegere de documente], vol. I, p. 629, nr. 439.

[9] Se păstrează în Arhivele Statului din Budapesta, cota M.O. Dl. 29479.

[10] Ele se păstrează în Arhivele Statului din Sibiu : 1462 octombrie 31, cota U. II.216 ; 1462 decembrie 13, cota U. II.217 ; 1465 martie 18, cota U.II.238 ; 1465 iulie 9, cota U.II.234, Documentele ne-au fost semnalate şi copiate de către profesorul Gustav Gündisch din Sibiu căruia şi pe această cale îi exprimăm mulţumiri.

În istoriografia burgheză reacţionară au existat încercări de a nega caracterul profund social, antifeudal al răscoalei de la Bobîlna. Unii dintre istoricii burghezi au văzut în această răscoală o mişcare naţională, iar alţii au căutat să nege existenţa contradicţiilor sociale şi ascuţirea luptei de clasă în sînul societăţii feudale din Transilvania, promovînd teoria reacţionară de esenţă reformistă „a păcii de clasă şi a colaborării dintre clase". Istoriografia progresistă şi cu atît mai mult cea marxistă a dat o ripostă hotărîtă acestor falsificări. Bazîndu-se pe textele celor două înţelegeri (6 iulie şi 10 octombrie 1437) dintre reprezentanţii ţărănimii răsculate şi ai nobilimii[1], pe pasajele din cronicile lui Thuróczy[2] şi Bonfinius[3] şi pe alte materiale documentare istoricii marxişti au argumentat în chip convingător caracterul profund social, antifeudal al răscoalei. Documentele noi strînse din diferite arhive vin doar să întărească şi să îmbogăţească imaginea noastră despre caracterul antifeudal al răscoalei şi despre forţele sociale participante la mişcare. Astfel în scrisoarea comitelui regal Ştefan de Bathor din 22 iunie 1437 răscoala izbucnită în comitatul Ugocea în vara anului 1437 este caracterizată drept „război al ţăranilor" (*guerra rusticorum*). Din cauza izbucnirii acestui „război" Ştefan de Bathor a fost nevoit să poruncească amînarea oricăror pricini de judecată dintre nobilii din acest comitat pentru a putea concentra toate forţele armate ale clasei feudale împotriva ţăranilor răsculaţi. Hotărîrea lui Ştefan de Bathor a fost luată cu consimţămîntul şi sprijinul prelaţilor şi marilor dregători ai regatului feudal maghiar (*ex deliberatione prelatorum et baronum regni*) după ce palatinul Lörincz de Hédervára în scrisoarea sa din 18 iunie 1437 adresată nobilimii din comitatul Sătmar a luat aceleaşi măsuri împotriva răscoalei ţărăneşti izbucnite în acele părţi[4]. Aceste fapte ne dau o imagine clară despre amploarea pe care a luat-o mişcarea ţăranilor iobagi în aceste părţi, cum şi despre pericolul pe care-l reprezenta răscoala pentru clasa feudală.

Vorbind despre perioada răscoalei ţărăneşti, Albert, regele Ungariei o caracterizează şi el drept „timpul războiului între nobili şi ţăranii lor"[5] în scrisoarea sa din 24 iunie 1438 adresată nobilimii din comitatul Szabolcs[6].

Despre caracterul antifeudal şi amploarea răscoalei ne dă unele ştiri şi scrisoarea vicevoievodului Transilvaniei Nicolae de Wyzakna din 23 ianuarie 1439. Referindu-se la hotărnicirea moşiilor abatelui mănăstirii de la Cluj-Mănăştur Baciu şi Nădăşel (azi sate în raionul Cluj) şi la cearta care s-a ivit între abatele mănăstirii şi nobilii care aveau moşiile în vecinătatea satelor respective, vicevoievodul arată că în timpul răscoalei judecarea pricinii a fost amînată din „cauza rebeliunii ţăranilor necredincioşi împotriva domnilor lor naturali"[7]. Documentul caracterizează foarte bine frămîntările adînci prin care a trecut societatea din Transilvania în timpul marelui eveniment.

---

[1] Textele acestor înţelegeri au fost publicate recent într-o nouă ediţie critică în revista „Studii", XIII (1960), nr. 1, p. 98—111.

[2] Ioan de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, în ediţia lui J. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricorum*, Viena, 1746.

[3] A. Bofinius, *Rerum hungaricarum decades*, Basileia, 1568. Pasajul la care ne referim a fost tradus în romîneşte de prof. Şt. Pascu, în lucrarea *Bobîlna*, Buc., Ed. tineretului, 1957, p. 233.

[4] „... Universe causam nobilium comitatus Sathmariensis *propter guerram rusticorum* (subliniat de noi — *L.D.*) in eodem comitatu populantem ex deliberatione prelatorum et baronum regni generaliter debent prorogari" (*A nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára* [Culegere de documente privitoare la familia Károlyi]. Editată de Géresi Kálmán, vol. II, p. 193, doc. nr. 112).

[5] „Tempore guerre, inter ipsos nobiles et dictos eorum iobagiones".

[6] Această scrisoare prezintă un deosebit interes şi pentru faptul că în ea se face o aluzie directă privind legătura de cauzalitate dintre strîngerea nonei şi răscoală. Cf. L. Demény, *Introducerea nonei în Transilvania*, în „Studii", XIII (1960), nr. 5, p. 179—190.

[7] „... Propter infidelium rusticorum contra eorum dominos naturales rebellantium".

Una din trăsăturile caracteristice ale răscoalelor țărănești medievale constă în fărîmițarea și izbucnirea lor spontană. Țăranii ridicîndu-se la răscoală întîi și întîi atacau castelele sau curiile stăpînilor lor nemijlociți. Cu aceste ocazii ei dădeau foc actelor privilegiale ale stăpînilor sau actelor care cuprindeau obligațiile lor față de stăpîni. În naivitatea lor țăranii răsculați nimicind aceste acte credeau că o să scape de jugul apăsător al prestațiilor și obligațiilor feudale. Cu toate acestea, trăsăturile amintite arătau hotărîrea dîrză a țărănimii iobage de a dobîndi libertatea prin luptă. Aceste trăsături sînt caracteristice și răscoalei de la Bobîlna. Caracteristic în acest sens este atacarea moșiei nobililor Ladislau și Ștefan de Bathor din Feiurdeni (azi sat în raionul Cluj) [1] a abației de la Cluj-Mănăștur [2]. De fapt armata țărănească timp de cîteva luni a existenței sale s-a aprovizionat tocmai din curiile nobiliare și bisericești unde erau strînse bogățiile stoarse de pe urma muncii istovitoare a iobagilor. Acest fapt reiese și din scrisoarea vicevoievodului Transilvaniei Lorand Lépes din 10 ianuarie 1438 din care aflăm că armata țărănească condusă de Anton Nagy de Buda „după ce a decapitat" în luptă pe mai mulți nobili urîți de țărani a intrat în casa și curia abatelui alungîndu-l pe acesta. Răsculații au confiscat patru cai ai abatelui, au golit hambarele și pivnițele mănăstirii și s-au aprovizionat din produsele luate de la abate ducîndu-le în tabăra lor. Slujitorii abatelui, care au încercat să se împotrivească țăranilor răsculați, au fost decapitați de însuși conducătorul oastei țărănești, iar diacul mănăstirii, Blasius a fost luat prizonier și predat orășenilor clujeni.

Cu asemenea ocazii, țăranii răsculați din Transilvania ardeau și nimiceau scrisorile privilegiale ale feudalilor. Reiese acest fapt din două documente publicate în anexă. Astfel, din scrisoarea regelui Ungariei Albert datată la 27 septembrie 1439 aflăm că în timpul „răscoalei țăranilor împotriva stăpînilor lor naturali din părțile Transilvaniei" unui oarecare nobil cu numele Iacob fiul lui Alárdi de Erche i-a fost arsă scrisoarea privilegială privitoare la stăpînirea de către el a satului Socol (azi în raionul Reghin) din comitatul Cluj. O informație similară găsim și în scrisoarea regelui Vladislau din 17 mai 1444. Se arată în această scrisoare printre altele că în timpul cînd „țăranii necredincioși din părțile Transilvaniei s-au răsculat împotriva autorității regale și a stăpînilor lor nobili" răsculații au ars scrisoarea privilegială a nobilului Nicolae fiul lui Ladislau de Lona cu privire la stăpînirea satului Lona din comitatul Dobîca.

Un alt aspect important ce se degajează din documentele publicate în anexă este aceea a participării orășenilor și a micii nobilimi la răscoală. Din izvoarele pe care le avem la dispoziție apare clar participarea orașului Cluj [3], a tîrgurilor Sic, Huedin, Almaș [4], a lucrătorilor de la ocnele de sare [5]. În ceea ce privește participarea populației orașului Aiud la răscoală pînă în prezent dispuneam doar de scurta informație existentă în Protocoalele Universității Săsești din care reiese că pe la 15 decembrie 1437 armata feudală a devastat orașul Aiud

---

[1] J. Kemény, *op. cit.*, în „Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens", vol. II, p. 372; Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 641—642; L. Geréb-Gy. Székely, *A magyar parasztháborúk irodalma* [Literatura războaielor țărănești maghiare], Budapesta, 1950, p. 82.

[2] Sörös Pongrácz, *op. cit.*, în „Erdélyi Múzeum", 1910, p. 182; I. Minea, *op. cit.*, în „Cercetări istorice", 1925, vol. I, nr. 1, p. 409—410; St. Pascu, *Bobîlna*, p. 194.

[3] Participarea maselor populare din Cluj la lupta țărănimii e atestată însăși în textul primei înțelegeri dintre răsculați și nobili, din care reiese că Ioan fiul Magistrului Iacob din Cluj a sosit pe dealul Bobîlna în fruntea unei cete de orășeni. În ultima fază a răscoalei Clujul devine însuși centrul mișcării. Orașul pe timp de cîțiva ani și-a pierdut privilegiile tocmai pentru sprijinirea activă a răsculaților. Cf. Iacob E., *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez* [Culegere de documente privind istoria Clujului], Buda, 1870, p. 179—180.

[4] Printre conducătorii răsculaților găsim persoane din tîrgurile Sic, Huedin și Almaș.

[5] Programul formulat de reprezentanții țărănimii răsculate cu ocazia încheierii primei înțelegeri conținea și unele revendicări ale tăietorilor de sare, ceea ce ne permite să tragem concluzia că ei au participat la răscoală.

pentru faptul că a sprijinit răscoala ţăranilor[1]. Documentele noi sprijină întru totul interpretarea dată pasajului amintit. Din patru documente aflate la Arhivele Statului din Sibiu rezultă, că un oarecare Georg Helebrand din Aiud a depozitat „tempore insultacionis rusticorum" o cantitate de mai multe chintale de cupru în valoare de 300 florini aur la un negustor din Sibiu, Syffridus Nessinger. După moartea lui Helebrand ginerele lui, Melchior Literatus şi Thomas Lombardi din Aiud, reclamă pe la anul 1462 acest cupru. Este lesne de presupus că sus-numitul Helebrand tocmai din cauza frămîntărilor în Aiud a socotit păstrarea unei cantităţi de cupru în nesiguranţă, fapt ce l-a determinat să o depoziteze în oraşul Sibiu. Acest fapt ne arată că răscoala iobagilor transilvani era îndreptată nu numai împotriva bisericii catolice şi a nobilimii ci şi împotriva patriciatului oraşelor, care în faţa mişcării maselor vedea ameninţate bogăţiile sale.

În ce priveşte participarea micii nobilimi la răscoală în unele lucrări istorice acest fapt era argumentat şi prin aceea că Mihail şi David de Swk, doi nobili din comitatul Cluj, după răscoală au fost aduşi în faţa judecăţii nobiliare şi deposedaţi de moşiile lor pentru că au luat parte la mişcare[2]. Dintr-o analiză mai atentă a documentului găsit de noi în Arhivele Statului din Budapesta reiese însă că în cazul de faţă nu este vorba de mici nobili[3]. Mihail şi David de Swk înainte de confiscarea moşiilor lor stăpîneau integral sau parţial şase sate din Cîmpia Transilvaniei. Menţionăm în plus că Petru, Benedict, Ioan şi un alt Mihail din aceeaşi familie a nobililor de Swk au avut un rol activ în lupta împotriva ţărănimii răsculate şi în înăbuşirea răscoalei. Este evident că motivele participării lui Mihail şi David de Swk la răscoala de partea ţăranilor trebuie căutată nu prin aceea că ei ar fi fost mici nobili. E lesne de presupus că anumite contradicţii vremelnice existente în sînul nobilimii, dar mai ales cearta dintre aceşti nobili şi episcopul Transilvaniei Gheorghe Lépes constituiau cauza participării lui Mihail şi David de Swk la răscoală. Poate şi amploarea mişcării în acele părţi unde aveau ei moşiile i-a obligat să se asocieze ţăranilor răsculaţi.

Trebuie să remarcăm aici însă că această precizare pe care ne-o aduce documentul citat în legătură cu Mihail şi David de Swk nu exclude faptul participării micii nobilimi transilvane la răscoală. Sînt alte informaţii din care putem constata acest fapt. Pe de altă parte, nu decurge din această precizare nici concluzia că o anumită parte a nobilimii mai bogate în general ar fi sprijinit, într-un fel sau altul, pe răsculaţi. Cazul nobililor Mihail şi David de Swk trebuie considerat ca un fapt aparte.

Din cele relatate mai sus reiese clar faptul că din toate documentele vremii se degajează caracterul profund social, antifeudal al răscoalei. Mişcarea este amintită în documentele citate drept „răscoală", „insurecţie", sau chiar „război" al ţăranilor sau iobagilor îndreptată împotriva bisericii catolice, a feudalilor laici, a patriciatului oraşelor şi a puterii regale. Informaţiile, în forma lor sumară, se referă doar la ţărani sau iobagi, deci la forţa principală motrice a răscoalei. Ele nu trebuie interpretate în chip exclusivist. Alte izvoare ne relevă,

---

[1] Eder Josephus, *Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transilvaniae sub regibus Arpadianae et mixtae propaginis*, Sibiu, 1803, p. 73—74; „Magazinul istoric pentru Dacia"; vol. III, Buc., 1846, p. 153—154; I. Kemény, *op. cit.*, în „Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens", vol. II, p. 374; „Transilvania", 1873, p. 54,; Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 636.; traducerea mai recentă în limba romînă vezi la Şt. Pascu, *Bobîlna*, p. 232.

[2] G. M. Diaciuc-Dăscălescu, *Răscoala iobagilor de la Bobîlna*, ed. a II-a, Buc., Ed. ştiinţifică, 1957, p. 121; St. Pascu în lucrarea sa *Bobîlna* (p. 144) afirmă: „Mici nobili au fost şi Mihai şi David din Suc, care sînt pedepsiţi cu confiscarea moşiilor pentru vina de a fi participat la răscoală".

[3] Acest fapt a fost relevat şi în studiul istoricului maghiar György Székely, *Magyar parasztháborúk 1437—1514* [Războaie ţărăneşti maghiare 1437—1514], în *A magyar parasztháborúk irodalma*, Budapesta, 1950, p. 33.

pe lîngă țărănimea iobagă, participarea activă la răscoală a populației sărace de la orașe și tîrguri, a tăietorilor de sare, a preoțimii sătești exploatate și a micii nobilimi. Mențiunile despre „războiul", „răscoala" sau „insurecția" țăranilor trebuie înțelese în sensul că forța motrice principală a răscoalei era țărănimea iobagă, romînă și maghiară din Transilvania, forță socială care a determinat caracterul antifeudal al răscoalei.

Din documentele publicate în anexă se desprind — așa cum s-a arătat și în cele spuse mai sus — și unele concluzii cu privire la aria geografică de răspîndire a răscoalei din 1437—1438.

Despre răscoala din vara anului 1437 din părțile Sătmarului, condusă de un oarecare iobag cu numele de Martin, se știa foarte puțin. Din cronicile secolului al XV-lea și cele din secolele următoare avem informații foarte sumare privind aria geografică de răspîndire a acestei răscoale [1]. Pînă în ultimul timp singurul document publicat, care ne dădea unele informații mai precise despre aria geografică și amploarea răscoalei cum și despre timpul cînd a izbucnit ea, era scrisoarea palatinului regelui Ungariei Lőrinc de Hédervára din 18 iunie 1437 [2]. Nu de mult istoricul maghiar I. Szabó a publicat în revista „Századok" [3] aproape în întregime un document (reedităm în anexă în întregime) din care putem deduce că răscoala de sub conducerea iobagului Martin a cuprins și teritoriul comitatului Szabolcs (R. P. Ungară). Din scrisoarea amintită mai sus — a comitelui regal Ștefan de Bathor din 22 iunie 1437 — se poate constata cu toată claritatea că țărănimea iobagă în vara anului 1437 s-a răsculat și în comitatul Ugocea.

Reiese, în concluzie, din informațiile pe care le culegem din documentele noi că răscoala iobagilor din părțile Sătmarului, condusă de Martin, s-a extins asupra teritoriului comitatelor Sătmar, Ugocea și Szabolcs. Că ridicarea la răscoală a țăranilor iobagi din aceste comitate era generală reiese și din măsurile excepționale luate de clasa feudală, de prelații și marii dregători ai regatului feudal maghiar pentru înăbușirea mișcării.

Din documentele publicate în anexă se degajează unele precizări importante și cu privire la aria geografică de răspîndire a răscoalei conduse de Anton Nagy de Buda, Mihail Valahul din Vireag (Florești), Ioan fiul Magistrului Iacob din Cluj și de alți conducători militari. Astfel în scrisoarea vicevoievodului Transilvaniei, Nicolae de Wyzakna din 23 ianuarie 1438, se vorbește de localitățile Baciu și Nădășel, moșii ale abatelui mănăstirii din Cluj-Mănăștur, ca fiind cuprinse de răscoală. Este evident că satele Sărmașul (azi în raionul Luduș), Jucul de Jos, Jucul de Sus, Jucul de Mijloc, Gădălin (raionul Cluj) și Sovata aflate în timpul răscoalei sub stăpînirea nobililor Mihail și David de Swk, au participat și ele alături de stăpînii lor la răscoală. Aceste sate în majoritatea lor sînt din Cîmpia Transilvaniei. Prin aceasta, de fapt, se semnalează una din primele mențiuni documentare în istoriografia noastră despre răspîndirea răscoalei și în aceste părți ale Transilvaniei. Din acest punct de vedere este și mai importantă știrea pe care o culegem din scrisoarea regelui Ungariei Albert, datată la 27 septembrie 1439, din care aflăm că în timpul răscoalei de la Bobîlna a fost ars actul privilegial de stăpînire de către nobilul Iacob, fiul lui Alárdi de Erche, a satului Socol (raionul

---

[1] Cf. Ioan de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, în ediția lui I. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, Viena, 1746; A. Bonfinius, *Rerum Hungaricarum decades*, Basileia, 1568; G. Heltai, *Chronica az magyaroknac dolgairól* [Cronica despre faptele ungurilor], Cluj, 1575, p. 204 b'—205 a; Tinódi Sebestyén, *És Sigmond királynak és császárnak krónikája* [Cronica regelui și cezarului Sigismund], Cluj, 1574, în K. Szabó, *Régi magyar könyvtár*, vol. I, p. 112; Pethő Gergely, *Rövid magyar krónika sok rendbeli fő historiás könyvekből* [Veche cronică maghiară din mai multe cărți istorice], în K. Szabó, *op. cit.*, vol. I, p. 955.

[2] Documentul a fost publicat în *Károlyi család oklevéltára* [Culegere de documente privitoare la familia Károlyi], vol. II, Budapesta, 1884, p. 193, documentul nr. 112.

[3] Szabó István, în „Századok", 1954, p. 517.

Reghin). Este firesc a presupune că acest act a fost ars cu ocazia atacării de către ţărani a moşiilor lui Iacob de Erche, ceea ce duce la concluzia foarte verosimilă că satele stăpînite de acest nobil au fost cuprinse de răscoale. Satele Ercea (raionul Reghin), Nasna, Medeşfalău, Miceşti (raionul Tîrgu-Mureş) cum şi satul Socol (raionul Reghin) stăpînite de nobilul amintit se află la marginea de sud-est a Cîmpiei Transilvaniei, atingînd chiar regiunile locuite de secui. Se constată deci că răscoala de la Bobîlna s-a extins pînă la Valea Mureşului chiar în apropierea oraşului Reghin şi a tîrgului Teaca.

Cazul este similar şi cu cel al nimicirii în timpul răscoalei a actului de donaţiune a nobilului Nicolae de Lona asupra satului Lona din comitatul Dobîca. Din această informare putem trage concluzia pe deplin justificată asupra participării la răscoală a ţăranilor iobagi din satul Lona (azi în raionul Gherla). Aceasta cu atît mai mult, cu cît satul respectiv se afla în plin centrul teritoriului de acţiuni militare a armatei răsculaţilor.

Folosind aceste date noi şi pe baza informaţiilor documentare cunoscute în istoriografia noastră se poate alcătui o hartă foarte apropiată de realitate privind aria geografică de răspîndire a răscoalei din 1437—1438. Studiile preliminare ne arată că la răscoală s-a ridicat în primul rînd ţărănimea iobagă de pe teritoriul comitatelor nobiliare din Transilvania, unde exploatarea feudală a atins forma mai ascuţită şi situaţia ţărănimii era mai grea decît în alte părţi ale Transilvaniei.

Una din problemele insuficient clarificate în istoriografia noastră privind răscoala de la Bobîlna este aceea a timpului şi condiţiilor în care oraşul Cluj a fost ocupat de răsculaţi. Nu există suficientă claritate nici în ceea ce priveşte acţiunile militare ale armatei răsculaţilor în ultima fază a răscoalei. Ştirile culese din izvoare în aceste probleme sînt lacunare şi parţial chiar se contrazic. Este firesc ca în aceste condiţii să existe o mare varietate de păreri în diferite lucrări şi studii istorice cu privire la evenimentele din ultima fază a răscoalei. Ne vom referi aici numai la cîteva păreri, adoptate în lucrările mai recente. Astfel György Székely afirmă că oraşul Cluj a fost ocupat de răsculaţi la începutul lui decembrie 1437, perioadă în care centrul luptelor s-a deplasat în jurul acestui oraş. Între 10 şi 14 decembrie, după părerea lui Székely, a avut loc o bătălie decisivă între răsculaţi şi nobili în hotarul oraşului Cluj şi al tîrgului Cluj-Mănăştur. În luptă a căzut şi Anton Nagy de Buda iar nouă alţi conducători au fost traşi în ţeapă. Pe la 15 decembrie 1437 armata nobiliară a devastat oraşul Aiud unde s-a retras o parte a ţărănimii răsculate. Marea majoritate a răsculaţilor a fost însă înconjurată şi asediată în oraşul Cluj unde s-a apărat cu mult eroism pînă la sfîrşitul lui ianuarie 1438, cînd oraşul a fost ocupat de armata feudală [1]. I. Pataki consideră de asemenea că pe la mijlocul lui decembrie 1437, în bătălia de la Cluj-Mănăştur, armata răsculaţilor a suferit înfrîngere, Anton Nagy a fost tăiat în bucăţi iar 9 alţi conducători ai răsculaţilor au fost traşi în ţeapă lîngă Turda. Tot pe la mijlocul lui decembrie 1437 au devastat nobilii şi oraşul Aiud. Grosul răsculaţilor s-a retras la Cluj şi acolo ajutat de populaţia săracă a oraşului s-a apărat pînă la sfîrşitul lui ianuarie 1438 [2]. Şt. Pascu, dimpotrivă, susţine că în bătălia de lîngă Mănăştur, care a durat patru zile, între 10 şi 14 decembrie, răsculaţii au obţinut „o răsunătoare victorie" [3]. La începutul lui decembrie 1437 — după părerea lui Şt. Pascu — răsculaţii reuşiseră să ocupe oraşele Cluj şi Aiud [4]. Pe la sfîrşitul lui decembrie 1437 oastea răsculaţilor sub conducerea lui Anton Nagy de Buda a atacat pe abatele mănăstirii de la Cluj-Mănăştur [5].

[1] Székely György, *op. cit.*, în *A magyar parasztháborúk irodalma*, p. 26—27.

[2] I. Pataki, *Az erdélyi parasztok 1437 38—as felkelése*, în „Korunk", an I (XVI), nr. 6, p. 685.

[3] Şt. Pascu, *Bobîlna*, p. 186.

[4] *Ibidem*, p. 192.

[5] *Ibidem*, p. 194.

Oastea feudală la începutul lui ianuarie reuşeşte însă să pătrundă în suburbiile oraşului Cluj, iar pe la mijlocul lui ianuarie după un atac general asupra oraşului rezistenţa ţăranilor a fost înfrîntă [1]. În această ultimă bătălie pentru oraşul Cluj a fost prins — susţine Şt. Pascu — conducătorul principal al răsculaţilor Anton Nagy de Buda. Chiar şi aceste cîteva exemple ne arată că evenimentele din ultima fază a răscoalei sînt interpretate de diferiţi autori în chip diferit, iar în unele cazuri chiar diametral opus. Cu atît mai mare este valoarea documentelor noi găsite în arhive care se referă la aceste evenimente.

Este un fapt îndeobşte recunoscut că oraşul Cluj a devenit centrul răscoalei de la Bobîlna în ultima ei fază. La fel nu se poate contesta rolul activ al populaţiei exploatate a oraşului în sprijinirea răscoalei şi însuşi în ocuparea Clujului de către răsculaţi [2]. Este atestat în două documente contemporane faptul că răsculaţii în prima jumătate a lunii ianuarie 1438 se aflau în oraşul Cluj. La data de 9 şi 10 ianuarie 1438 ei se apărau încă cu succes împotriva atacurilor furibunde ale armatei nobiliare, care abia la această dată a reuşit să pătrundă în suburbiile oraşului Cluj şi să înconjoare pe răsculaţi [3]. Reiese din scrisoarea conducătorilor armatei nobiliare scrisă la 9 ianuarie 1438 că pînă la această dată răsculaţii erau stăpîni pe situaţie nu numai în oraşul Cluj dar şi în împrejurimile oraşului. Se constată, mai departe, că armata răsculaţilor condusă de Anton Nagy de Buda, după ce a atacat pe abatele mănăstirii de la Cluj-Mănăştur şi l-a alungat s-a retras în oraşul Cluj. Acest lucru apare foarte clar în scrisoarea vicevoievodului Transilvaniei din 10 ianuarie 1438 scrisă la Cluj-Mănăştur. Este firesc să dăm crezare în primul rînd acestor două scrisori scrise de persoane care au fost de faţă ca participanţi activi la evenimentele despre care este vorba şi să dăm o altă interpretare decît aceea care s-a dat pînă în prezent în istoriografie informaţiilor Protocolului „Universităţii" Săseşti. După părerea noastră este nejustă acea părere îndeobşte răspîndită în istoriografie conform căreia informaţiile din acest protocol trebuie înţelese în sensul că încă în prima jumătate a lunii decembrie, după unii istorici în jurul datei de 10 iar după alţii de 12 sau 14 decembrie 1437, ar fi avut loc o ciocnire decisivă între răsculaţi şi armata nobiliară pe lîngă Cluj-Mănăştur în care ţăranii ar fi fost învinşi, Anton Nagy de Buda ar fi căzut în luptă iar nouă dintre ceilalţi conducători ai ţărănimii ar fi fost traşi în ţeapă imediat după această ciocnire [4]. O asemenea interpretare contravine — după cum s-a văzut în cele spuse mai sus

[1] Şt. Pascu, *Bobîlna*, p. 197 şi 199.

[2] Acest fapt nu mai poate fi pus la îndoială mai ales după publicarea unor noi documente de către L. Makkai în 1947, din care reiese cu multă claritate participarea activă a clujenilor la răscoală. Cf. L. Makkai, *Kiadatlan oklevelek Kolozsvár középkori történetéhez* [Documente inedite privitoare la istoria medievală a oraşului Cluj], Cluj, 1947, p. 19—22.

[3] Reiese acest fapt din scrisoarea semnată de Mihail Iakch de Kwsal, comitele secuilor, de Desideriu de Losoncz, căpitanul nobilimii din părţile Transilvaniei, Ştefan fiul banului Losoncz, Gheorghe fiul banului de Balwanus, Andrei de Thelegi, Nicolae de Bethlen, Ioan Farkas de Harinna, Lorand Lépes vicevoievodul Transilvaniei şi de alţi „nobili ostaşi atît din Ungaria, cît şi din părţile Transilvaniei" şi adresată conducerii celor şapte scaune săseşti la data de 9 ianuarie 1438 în care se arată „*Ecce nos hodie cum valida potentia invasimus suburbium Cluswar ita, quod de eadem civitate exire nullus potest*". Originalul acestui act se află în Arhivele Statului din Sibiu, cota U.II.32. Publicat J. Eder, *Observationes criticae*, p. 74; Seiwert, *Akten und Daten*, p. 5; E. Jakab, *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*, p. 177; „Transilvania", 1873, p. 79; „*Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*", N. F., vol. XII, 1874, p. 85; E. Hurmuzaki — N. Densuşianu, *Documente*, I/2, p. 636; Szabó Károly, *Székely oklevéltár* [Culegere de documente referitoare la secui], vol. III, p. 53.

[4] De fapt în însemnare nici nu se vorbeşte de o ciocnire de lîngă Cluj-Mănăştur. Iată textul tradus în romîneşte de Şt. Pascu în Anexa lucrării *Bobîlna* (p. 232): „În anul domnului 1437 se răsculă un oarecare Anton cel Mare anume ungur; şi strînse la sine gloatele răsculate, şi voi să-şi supună cu acelea întreaga Transilvanie şi mai ales pe nobili. Lîngă mănăstirea din Cluj nobilii au omorît pe acel Anton, l-au tăiat în bucăţi şi l-au nimicit, iar în tîrgul Turda, au

scrisorii vicevoievodului Transilvaniei Lorand Lépes din care rezultă clar că Anton Nagy de Buda s-a retras la Cluj cu oastea lui după alungarea abatelui de la Cluj-Mănăştur. Faptul că ţărănimea răsculată n-a fost înfrîntă într-o ciocnire generală şi Anton Nagy de Buda n-a căzut în această bătălie înainte de ocuparea oraşului Cluj de către răsculaţi se confirmă şi de scrisoarea reginei Ungariei Elisabeta din 14 noiembrie 1439 [1]. În scrisoarea respectivă vorbindu-se de meritele în faţa clasei feudale ale voievodului Desideriu de Losoncz în înăbuşirea răscoalei se arată că el prin „înşelăciuni şi persecutări a reuşit să inchidă în oraşul Cluj pe conducătorii răsculaţilor". Punînd această informaţie în legătură cu scrisoarea conducătorilor armatei nobiliare în frunte cu însuşi voievodul Desideriu de Losoncz din 9 ianuarie 1438 din tabăra aşezată în suburbiile Clujului apare evident că armata răsculaţilor n-a putut fi înfrîntă încă îniante de ocuparea oraşului. Acest lucru este şi firesc, întrucît după o înfrîngere într-o ciocnire decisivă ar fi fost foarte puţin verosimil ca oastea ţărănească să fi putut ocupa oraşul Cluj şi să se fi putut apăra acolo, în faţa unui duşman numeros şi puternic, timp de aproape o lună şi jumătate.

Este foarte probabil că armata ţărănimii răsculate după bătălia de la sfîrşitul lui septembrie 1437 în urma încheierii celei de-a doua înţelegeri (6 octombrie 1437) s-a retras spre oraşul Cluj şi cu sprijinul populaţiei exploatate din oraş a luat în stăpînire Clujul încă în toamna anului 1437. De aici ea ducea o serie de acţiuni de atacare a unor moşii şi curţi nobiliare şi ale feudalilor bisericeşti. Urmărită de armata feudală oastea răsculaţilor a susţinut o serie de ciocniri locale cu nobilimea fără să intre într-o bătălie decisivă. La aceste ciocniri se referă şi scrisoarea sus-amintită a reginei Elisabeta prezentîndu-le în mod vădit tendenţios drept ciocniri în care armata nobiliară condusă de Desideriu de Losoncz a obţinut tot atîtea victorii. În realitate oastea răsculaţilor avea o situaţie dominantă pînă la prima jumătate a lunii ianuarie 1438 nu numai în Cluj dar şi în împrejurimile oraşului. În primele zile ale lunii ianuarie 1438 armata nobiliară cu ajutorul primit şi din partea nobilimii din Ungaria a întreprins atacuri din ce în ce mai puternice împotriva răsculaţilor chemînd în ajutor şi armatele oraşelor săseşti. Luptele dintre răsculaţi şi nobili în apropierea oraşului Cluj au luat forme din ce în ce mai ascuţite. În faţa unei forţe militare superioare, oastea răsculaţilor a fost nevoită să se retragă în oraş continuînd să apere zidurile oraşului. Poate în aceste lupte de la începutul lui ianuarie 1438 a căzut şi Anton Nagy de Buda, întrucît în scrisoarea vicevoievodului Lorand Lépes din 10 ianuarie 1438 despre Anton Nagy de Buda se vorbeşte ca fiind decedat.

Chiar şi după aceste lupte grele ţărănimea romînă şi maghiară a continuat să se apere înconjurată de armata feudală avînd de partea sa sprijinul activ al populaţiei exploatate din Cluj. Numai la sfîrşitul lui ianuarie 1438 au reuşit nobilii să ocupe oraşul Cluj, ultimul focar al răscoalei. Răzbunarea nobilimii reacţionare n-a cunoscut limite; adunată la Turda la începutul lui februarie 1438, împreună cu fruntaşii secuilor şi patriciatul oraşelor, nobilimea a reînnoit faimoasa uniune (cunoscută în istoriografie sub denumirea de *Unio trium nationum*) îndreptată împotriva luptei maselor populare. Astfel a fost înăbuşită eroica luptă a celor exploataţi, romîni şi maghiari, luptă care s-a dat pentru eliberarea socială şi un trai mai bun.

<omorît> nouă ortaci de-ai săi, pe care i-au tras în ţeapă pe dealul în faţa Turzii. În sfîrşit, nobilii în duminica Bucuraţi-vă întru domnul <15 decembrie 1437>, din pricina întîmplărilor pomenite, au jefuit tîrgul Aiud".

[1] Cf. Anexa, p. 410.

ANEXE

I.

1437, iunie 22. Buda. Ştefan de Bathor, judele curţii regale porunceşte amînarea judecării unor pricini dintre nobilii din comitatul Ugocea din cauza izbucnirii acolo a „războiului ţăranilor" *.

Nos comes Stephanus de Bathor, iudex curie domini Sigismundi dei gratia Romanorum Imperatoris semper augusti ac Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie etc. regis, damus pro memoria, quod discussionem reportate serie cuiusdam littere forensis proclamationis, quam inter Andream litteratum filium Michaelis de Beken actorem ab una, et inter Romanum filium Ladislai de Ewzethfalwa in causam attractum, ab alia item causam quam idem Andreas litteratus contra Ladislaum Gedee et Nicolaum filium Ladislai filii Thome de eadem Ewzethfalwa, iuxta continentiam litterarum nostrarum prorogatoriarum, arbitrionalium super factis in litteris condam magnifici Mathÿas de Paloch, pridem dicti regni Hungarie palatini proclamatoriis pariter et prorogatoriis et conventus de Lelez relatoriis contentis, in octavis festi beati Georgii martiris facere tenebamur (?) et movere habebat. In quo etiam termino, idem Romanus duas partes iudiciorum viginti septem marcarum dupplicatas cum dupplo duas iudici [1], et tertiam partem eorundem sine, dupplo parti adverse, item iidem Ladislaus Gedee, Romanus et Nicolaus filius Ladislai filii Thome, duas partes alterius iudicii trium marcarum, similiter dupplicatas cum dupplo, iudici [2] et tertiam partem eiusdem sine dupplo parti adverse, pro eorum non responsione persolvere tenebantur [3] quia universe cause nobilium comitatus de Wgocha, propter guerram rusticorum in eadem comitatu existentem, ex deliberatione prelatorum et baronum regni generaliter debent prorogari, eedemque partes nobiles dicti comitatus fore perhibentur. Pro eo, ad octavas festi beati Michaelis archangeli nunc venturi, similiter dictis iudiciis duximus prorogandam. Datum, Bwde (?), quinquagesimo tertio die termini prenotati, anno domini Millesimo quadringentesimo tricesimo septimo.

<Pe verso de aceeaşi mînă>:

Pro Ladislao Gedee de Ewzethfalwa et aliis introscriptis contra Andream litteratum filium Michaelis de Beken ad octavas festi beati Michaelis archangeli prorogatoria.

Th<omas>? pr<es>b<iter>?

II.

1438, ianuarie 10. Cluj—Mănăştur. Lorand Lépes de Waraskezy, vicevoievodul Transilvaniei porunceşte nobililor transilvani să ajute pe Anton, abatele mănăstirii de la Cluj—Mănăştur să-şi adune bunurile, care au fost luate de armata răsculaţilor condusă de Anton Nagy de Buda **.

Universis et singulis prelatis, baronibus, comitibus, castellanis, vicecastellanis, officialibus, viceofficialibus, tributariis, iudicibus, iuratis civibus civitatibus, liberis villis, villicis aliisque quibuslibet preeminentie hominibus dignitates tenentibus et honores dominis, amicis et fratribus suis honorandis Lorandus Lepes de Waraskezÿ, vicevayuoda Transsilvanus, amicitie et

* Originalul în Arhivele Statului din Budapesta, cota M.O. Dl. 38272, hîrtie. Transcriere de Dani Ioan cercetător la Institutul de istorie din Cluj.

[1] Cuvintele *duas iudici* sînt scrise de aceeaşi mînă asupra cuvîntului *nobis*, care este tăiat.

[2] Cuvintele *cum dupplo, iudici* sînt scrise de aceeaşi mînă asupra cuvîntului *nobis*, care este tăiat.

[3] Cuvintele *persolvere tenebantur* sînt scrise de aceeaşi mînă deasupra rîndului.

** Originalul în Arhivele Statului din Budapesta, cota M.O. Dl. 26390, hîrtie. Transcriere de Dani Ioan.

honoris continuum incrementum. Dicit nobis venerabilis dominus Anthonius abbas de Colosmonostra gravi cordis cum dolore, quomodo ille quondam homo [1] nephandissimus Anthonius magnus rusticorum Capitaneus inter alias detestabiles machinationum suarum nequitiosas operationes, post quam plurimorum nobilium decollationes efugato ipso de domo sue habitationis in curiam et domos suas intrasset, de quibus quatuor equos suos curriferos simulcum quampluribus rebus et bonis suis abduci et asportari atque nonnulla vasa vinorum ebibi et propinari, eandemque domum suam per maximum fecisset depredari. Ceterum quosdam duos famulos suos videlicet Paulum Zaaz dispensatorem et procuratorem curie sue et Ladislaum cocum propriis manibus decollasse/t/ /et bo/nis [2] ac omnibus rebus eorundem penitus ablatis et asportatis, notarium vero suum videlicet Blasium litteratum captum ad civitatem Coloswar deduci et per quosdam ex eisdem civitatenses miserabili nece interemi fecisset in preiudicium suum et dampnum valde magnum. Unde vestras dominationes. amicitias et fraternitates presentibus seriose rogamus ut dum et quum prefatus dominus Anthonius abbas aut homines ipsius cum presentibus ad vos vel dominia vestra tenutasque et loca tributorum vestrorum atque vestri in medium pro requisitione dictorum equorum aliarumque rerum et bonorum tam propriorum quam dictorum familiarium suorum sicut premittitur ablatorum pervenerint et eorundem equorum seu bonorum quemcunque vel quamcunque partem apud quoscunque invenerint, legittima approbatione mediante reddi et restitui facere dignemini et velitis. Datum in Colosmonostra predicta, feria sexta proxima post festum Epiphaniarum domini, anno eiusdem Millesimo quadringentesimo tricesimo octavo.

III.

1438, iunie 24. Buda. Albert, regele Ungariei poruncește nobililor din comitatul Szabolcs (R. P. Ungară) să strîngă cu regularitate nonele de la iobagi pentru a nu provoca strămutarea acestora, așa cum s-a întîmplat în timpul „războiului" țăranilor *.

<De commissione pralelorum>[3] *et baronum vicariorum ad con<linentia litterarum>*[4] *condam Sigismundi Imperatoris et Regis.*

Albertus dei gratia Romanorum rex semper augustus, ac Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. rex, electus rex Bohemie et dux Austrie fidelibus nostris universis et singulis nobilibus, ac ceteris alterius status possessionatis <ho>minibus [5] in comitatu de Zabowcz constitutis, salutem et gratiam. Ad audientiam nostre pervenit maiestatis, quod displicenter accepimus, quomodo quidam forent ex vobis, qui nonas frugum et bladorum ac vinorum ex parte suorum iobagionum in suis possessio<ni>bus [6] commorantium, sibi more aliorum nobilium a iobagionibus eorum ex institutione regum, nostrorum scilicet predecessorum ab antiquo provenire solitas, ab eisdem suis iobagionibus non reciperent, ut eo viso iobagiones ipsorum aliorum nobilium de eo<rum> [7] possessionibus, ad huiusmodi eorundem nobilium, ipsas nonas a suis iobagionibus non recipientium possessiones precip<ue> [8] hoc tempore guerre, inter ipsos nobiles et

---

[1] În original cu o prescurtare neobișnuită *hominus*?

[2] Deteriorat circa 2 cm, completat pe baza logicii interne a documentului.

* Originalul în Arhivele Statului din Budapesta, cota M.O. Dl. 38106, Transcriere de Dani Ioan.

[3] Originalul rupt circa 3 cm; textul este completat pe baza textului identic scris sub pecete.

[4] Rupt circa 1,5 cm; completat pe baza textului identic scris sub pecete.

[5] Rupt circa 0,25 cm; completat după înțeles.

[6] *Ibidem.*

[7] Rupt circa 0,50 cm; completat după înțeles.

[8] Rupt circa 0,25 cm; completat după înțeles.

dictos eorum iobagiones suborte, magis se transferrent moraturos <in>[1] grande preiudicium et desolationem possessionum nobilium predictorum manifestam. Unde nos huiusmodi statuta dict<orum>[2] predecessorum nostrorum, modo quo prefertur, ordinata, a cunctis nostris regnicolis inconcusse observari volentes, fidelitati vestre <et>[3] cuiuslibet vestrum firmiter precipiendo mandamus, quatenus, a modo[4] et deinceps in posterum[5] quipiam vestrum, a suis ioba<gio>nibus[6] premissas nonas partes dictorum frugum ac bladorum et vinorum predictorum, eorum usibus exigant et recipiant, <ac>[7] quipiam ex vobis in exactione predicta secus facere attemptaverit[8], ex tunc volumus et presentium serie district<e>[9] <com>mittimus[10] fidelibus nostris comiti vel vicecomiti et iudicibus nobilium prefati comitatus, ut ipsi recepta et habita <ex>inde[11] mera veritate in talium rebellium et presens nostrum mandatum spernentium possessionibus pro usu nostro, ipsam nonam <par>tem[12] dictorum bladorum et vinorum de consensu tamen ipsorum ceterorum nobilium antefati comitatus recipiant et exe<quant>[13] sine dimin<uti>one[14] et relaxatione aliquali; Secus igitur facere non ausuri in premissis, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude in festo Nativitatis beati Johannis Baptiste, anno Domini Millesimo quadringentesimo tricesimo octavo.

<Sub pecetea ruptă de aceeași mînă>:

De commissio prelatorum et baronum vicariorum, ad contintentiam litterarum condam Sigismundi imperatoris et regis.

IV.

1438, iunie 25. Buda. Albert, regele Ungariei dăruiește mai multe sate din comitatele Cluj și Dobîca nobililor Ioan fiul lui Benedict de Swk, Mihail și Petru fiii lui Nicolae și Ioan fiul lui Simeon de Swk, sate care au fost confiscate de la Mihail și David fiii lui Ladislau de Swk pentru participarea acestora din urmă la răscoala din 1437—1438 de partea țăranilor *.

Albertus dei gratia Romanorum rex semper augustus ac Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. rex electus, rex Bohemie et dux Austrie etc., fidelibus nostris conventui ecclesie de Clwsmonostra salutem et gratiam[15]. Cum nos pro fidelitatibus et fidelium servitiorum meritis fidelis nostri Benedicti filii condam Johannis de Swk, per eum condam serenissimo principi domino et predecessori[16] nostro, domino Sigismundo Romanorum imperatori semper augusto, ac Hungarie etc. regi, ser<enissime>[17] nostre maiestati[18], tempore felicis coronationis nostre in regem Hungarie,

[1] Rupt circa 0,25 cm; completat după înțeles.
[2] Rupt circa 0,50 cm; completat după înțeles.
[3] Rupt circa 0,25 cm; completat după înțeles.
[4] În original *ammodo*.
[5] În original *imposterum*.
[6] Rupt circa 0,50 cm; completat după înțeles.
[7] *Ibidem*.
[8] După cuvîntul *attemptaverit* un cuvînt tăiat, indescifrabil.
[9] Rupt circa 0,20 cm; completat după înțeles.
[10] Rupt circa 0,50 cm; completat după înțeles.
[11] Rupt circa 0,25 cm; completat după înțeles.
[12] Rupt circa 0,75 cm; completat după înțeles.
[13] În original rupt circa 1,25 cm; completat după înțeles.
[14] Rupt circa 0,50 cm; completat după înțeles.
* Originalul în Arhivele Statului din Budapesta, cota M.O. Dl. 27019.
[15] În original după *gratiam* se vede și cuvîntul *dici*.
[16] În original *pridecessori*.
[17] În original se vede numai *Ser*.
[18] În original *serenitate*.

exhibitis et impensis, universas et quaslibet portiones et iura possessionaria Michaelis et David[1] filiorum condam Ladislai de dicta Swk, in possessionibus Swk predicta, Zowath, Wyfalu, Kethelen, S<arm>as [2] Hungaricalis et alia Sarmas Walahalis in Klws, necnon Omboz vocatis in Doboka comitatibus, partium nostrarum T<ran>silvanarum[3] existentibus habitas et situata, que scilicet portiones et iura possessionaria propter notam infidelitatis ipsorum Michaelis et David, quam iidem propter ipsorum adhesionem per eos quibusdam perversis rusticis, pridem contra regalem maiestatem et sacram regni nostri[4] Hungarie coronam rebellantibus factam incurrisse perhibent, ad nostram maiestatem devoluta et[5] redacta fore asserunt simul cum cunctis earundem utilitatibus et pertinentiis vigore aliarum litterarum nostrarum donationalium exinde confectarum, eidem Benedicto filio Johannis de Swk, et per eum Michaeli carnali ac Petro filio Nicolai et Johanni filio Simonis de dicta Swk, condivisionalibus fratribus suis, ipsorumque heredibus et posteritatibus universis, omni eo iure, quo eedem nostre rite et legitime incumbunt collationi, in perpetuum duximus conferenda; velimusque ipsos per nostrum et vestrum homines in dominium earundem legitime facere introduci. Igitur fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum muttatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Johannes de Gergfalwa vel Nicolaus filius Sandrini de Moch, aut Johannes filius Barnabe de eadem sin Johannes sive Gregorius de Frata, seu Michael de Kalyan, <s>in [6] Dominicus de Zaua, aliis absentibus, homo noster ad facies dictarum portionum, iurium possessionariarum, vicinis et commetaneis earundem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo, introducat prefatos Benedictum, Michaelem, Petrum et Johannem in dominium earundem, statuatque easdem eisdem premisse nostre donationis titulo, perpetuo possidendas si non fuerit contradictum. Contradictores vero si qui fuerint, evocet ipsos contra annotatos Benedictum, Michaelem, Petrum et Johannem in presentia wayvode partium nostrarum Transsilvanarum ad terminum conpetentem, rationem contradictionis eorum reddituros. Et post hec huiusmodi introductionis et statutionis seriem, cum contradictorum et evocatorum si qui fuerint, vicinorumque et commetaneorum, qui premisse statutioni intererunt nominibus ac termino assignato, eiusdem wayvode, more solito rescribatis. Datum Bude, secundo die festi Nativitatis beati Johannis Baptiste, Anno domini MCCCC°XXX^{mo} octavo.

<Pe verso de aceeaşi mînă>:

Fidelibus nostris conventui ecclesie ac Clwsmonostra pro Benedicto filio condam Johannis de Swk et aliis intrascriptis introductoria et statutoria.

<Pe verso de altă mînă>:

lecta <et correcta> <Iniţiala unui nume indescifrabil>.

<Pe verso, la stînga în lungime, nota conventului>:

Statutio fuit facta feria secunda ante festum beati Jacobi apostoli [7] homo regalis in comitatu de Clus Michael de Kalan, in comitatu Doboka Dominicus de Zawa, homo autem noster frater Christophoros. <După acest text tot o notă a conventului dar de o altă mînă>:

Item in statutione <presentes> [8] erant Johannes de Geolz [9] .... Johannes filius Barnabe et Nicolaus filius Sandrini de Moch, Nicolaus et Michael litteratus de Noe, Philippus de eadem et Paulus de Bunczhida in persona Stephani bani de Losoncz.

---

[1] În original de două ori *et David*.
[2] În original şters 1 cm; completat după conţinutul documentului.
[3] Rupt 1 cm; completat după înţeles.
[4] După *nostri* urmează cuvîntul *coram* tăiat.
[5] În original urmează cuvîntul *dei* tăiat de aceeaşi mînă.
[6] Rupt 0,25 cm; completat după înţeles.
[7] În original urmează cuvîntul *homines* tăiat.
[8] În original *pres*?
[9] În original urmează un cuvînt indescifrabil.

V.

1439, ianuarie 23. Turda. Nicolae de Wyzakna, vicevoievodul Transilvaniei fixează o nouă dată a hotărnicirii moşiei din Baciu a abatelui mănăstirii de la Cluj—Mănăştur, care a fost amînată din cauza răscoalei ţăranilor *.

Nos Nicolaus de Wÿzakna vicevaÿuoda Transsilvanus memorie commendamus, quod causam quam venerabilis et religiosus vir dominus frater Anthonius abbas monasterii beate Marie virginis de Colosmonostra personaliter adherens contra Benedictum paruum de Valko, Petrum filium eiusdem, Benedictum filium Ladislai de Boch, Dÿonisium de Farnas, Benedictum, Mÿchaelem et Johannem filios eiusdem condam Stephanum de Thompa de Zenthmyhalthelke, Mÿchaelem et Mathiam filios eiusdem, Mÿchaelem filium Thome de dicta Valko, Sÿmonem, Petrum et Cristoforum filios eiusdem, Johannem et Petrum filios Stephani de predicta Valko, Thomam et Emericum filios Gregorii et Andream filium Georgii filii eiusdem Gregorii filii Elie de Thamasfalwa, ex quibus prefati Benedictus de Walko et Dÿonisius de Farnas pro se ipsis, periter pro aliis vero superius nominatis sine litteris procuratoriis quorum onera et gravamina in infrascriptis super se assummentes astiterunt iuxta continentiam litterarum capituli ecclesie Transsilvane reambulatoriarum pariter et citatoriarum necnon Lorandi Lepes de Waraskezy et Demetrii de Paan condam vicewaÿuodarum prorogatoriarum super facto reambulationis, consignationis et erectionis metarum possessionis Baach ac predii Nadasthelek prefati monasterii in comitatu de Colos existentium in octavis festi beati Georgii martÿris proxime preteritis movere habuisset coram nobis. Quequidem causa propter infidelium rusticorum contra eorum dominos naturales rebellantium motionem ac sevissimorum Turcorum ingressum, mediantibus eisdem litteris prorogatoriis presentes octavas festi Epiphaniarum domini attigisset de partium voluntate pro concordia inter easdem celebranda, ad octavas festi beati Mÿchaelis archangeli nunc venturi duximus prorogandam talimodo, ut partes prenominate in uno certo termino infra predictas octavas festi beati Mÿchaelis archangeli per ipsas communiter deputando et aliis diebus ad id sufficientibus, octo probos et nobiles viros, videlicet quelibet partium pro sua parte quatuor probos in iudices arbitros eligere et ad facies predictarum possessionis Baach ac predii Nadasthelek adducere teneantur et quidquam /?/ iidem octo probi et nobiles viri presentibus Anthonio filio Ladislai vel Georgio aut Petro sin Mÿchaele magno seu Dominico de Zwchak sive Georgio neve Dominico filiis Petri de Zomordok, an Emerico ceu Jacobo neu Benedicto de eadem aut Johanne filio Stephani de Zamusfalwa sin Stephano vel Valentino de Buda sive Gregorio de Wybuda aut Blasio vel Johanne Henke de Gerghfalwa aliis absentibus homine nostro et testimonio prefati capituli, quod per idem capitulum ad id serie presentium amicabiliter transmitti postulamus, reambulatis prius metis et consignatis predictarum possessionis Baach ac predii Nadasthelek, auditisque earum partium propositionibus, responsionibus et allegationibus, revisis etiam et examinitis earundem litteralibus instrumentis conscientiose et iuxta iuris equitatem ac iustitia mediante disponerent, arbitrarent [1] et iudicarent hoc ambe partes pro rato et grato acceptare et inviolabiliter observare tenerentur. Cuiusquidem dispositionis, arbitrationis et adiudicationis seriem cum cursibus et consignationibus metarum inibi fiendarum et quidquam in premissis factum fuerint per prefatum capitulum ad easdem octavas nobis amicabiliter rescribi postulamus. Ubi autem eedem partes vel altera earundem in dispositionem, arbitrationem et adiudicationem eorundem arbitrorum contentari nollent, ex tunc nos

* Originalul în Arhivele Statului din Budapesta, cota M.O. Dl. 28830, hîrtie. Transcriere de Dani Ioan.

[1] În original *arbitrarentur*.

octavis in eisdem iuxta regni consuetudinem inter partes in premissis iudicium faceremus decisivum. Datum Thorde, undecimo die octavarum festi Epiphaniarum domini predictarum. Anno eiusdem domini Millesimo quadringentesimo tricesimo nono.

VI.

1439, septembrie 27. Futak (R. P. Ungară). Albert, regele Ungariei dă un nou act de stăpînire nobilului Iacob fiul lui Alardi de Erche asupra satului Socol din comitatul Cluj în locul celui ars în timpul răscoalei țăranilor din Transilvania*.

Albertus dei gratia Romanorum rex semper augustus, ac Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie etc. rex et dux Austrie etc., fidelibus nostris conventui ecclesie de Kolosmonostra, salutem et gratiam. Cum nos pro fidelibus servitiis fidelis nostri Jacobi filii Alardi de Erche per eum maiestati nostri exhibitis et impensis, quandam possessionem Zakol in comitatu de Kolos, partium nostrarum Transsilvanarum habitam, in cuius pacifico dominio ipse Jacobus progenitores suos a dudum perstitisse, seipsumque etiam de presenti persistere, sed litteras et litteralia instrumenta, quarum vigoribus ipse antefatam possessionem possedisset et iuri suo pertinere debere comprobari posset, alias tempore scilicet insultus quorundam rusticorum in dictis partibus nostris Transsilvanis contra eorum dominos naturales erecta cervice recalcitrantium a se alienata et deperdita fuisse asserit. Item totum et omne ius nostrum regium si quod in eadem possessione qualitercumque haberemus et nostram quibuscumque modis, causis et rationibus concerneret maiestatem, simulcum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, quovis nominis vocabulo vocitatis, prefato Jacobo de Erche, suisque heredibus et posteritatibus universis premissis, sicuti nostre superius exposita fuerint et enarrata maiestati, stomtibus et se habentibus, vigore aliarum litterarum nostrarum exinde confectarum, nove nostre donationis titulo in perpetuum[1] duxerimus conferendum, velimusque ipsum in dominium eiusdem possessionis per nostrum et vestrum[2] homines legitime facere introduci. Igitur fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente, Anthonius de Foragow vel Johannes de Ffrata, sive Valentinus de Thwson aut Philippus de Nowa neve Nicolaus de Orozfaya aliis absentibus, homo noster ad faciem pretacte possessionis consequenterque iuris nostri regii in eadem habiti, vicinis et commetaneis suis universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo, introducat prefatum Jacobum in dominium earundem[3], statuatque eandem[4] eidem premisse nostre donationis titulo, perpetue possidendas si non fuerit contradictum. Contradictores vero si qui fuerint evocet eos contra annotatum Jacobum[5] in presentiam wayvode partium ipsarum Transsilvanarum pretactorum[6] ad terminum competentem, rationem contradictionis eorum reddituros. Et posthec huiusmodi introductionis et statutionis seriem cum contradictorum et evocatorum, si qui fuerint, vicino-

---

* Originalul în Arhivele Statului din Budapesta, hîrtie, cota M.O. Dl. 26779, Transcriș de Dani Ioan.

[1] În original *imperpetuum*.

[2] Deasupra cuvintelor *possessionis per nostrum et vestrum* text indescifrabil.

[3] Cuvîntul *earundem* scris de aceeași mînă deasupra cuvintelor *eiusdem possessionis*, care sînt tăiate.

[4] Cuvîntul *eandem* este tăiat, deasupra lui e scris *harum idem* de aceeași mînă.

[5] După *Iacobum* în original urmează cuvîntul *nostrum*, tăiat de aceeași mînă.

[6] După *pretactorum* în original urmează „*Wayvode partium ipsarum Transsilvanarum pretactorum* scrise de aceeași mînă deasupra rîndului.

rumque et commetaneorum, qui premisse statutioni interernnt — nominibus et termino assig nato eidem wayuode more solito[1] rescribatis. Datum in Fwtak, die dominico proximo ante festum beati Michaelis archangeli, anno domini MCCCCXXX nono.

VII.

1439, noiembrie 14. Visegrád (R. P. Ungară). Elisabeta, regina Ungariei dăruiește lui Desideriu fiul lui Nicolae de Losoncz voievodul Transilvaniei niște moșii din comitatele Dobîca și Alba pentru meritele lui în lupta împotriva mișcării revoluționare husite, în înăbușirea răscoalei țăranilor transilvani și în prinderea conducătorilor militari ai acestora *.

Comissio propria d<omine> regine

Nos Elisabeth dei gratia regina Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. Austrieque et Stÿrie ducissa necnon marchionissa Moravie etc. memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit universis, quod nos recensitis, et in memoriam nostre celsitudinis revocatis multimodis fidelitatibus ac fidelium servitiorum preclaris meritis, virtuosis gestis, et acceptis complacentiis fidelis nostri dilecti, magnifici Deseu filii quondam Nicolai de Losonz vaivode partium nostrarum Transsilvanarum, quibus ipse primum quondam excellentissimo principi domino Sigismundo Romanorum Imperatori ac Hungarorum etc. regi genitori nostro carissimo felicis recordationis sub locorum et temporum varietate precipueque cum alias ipse genitor noster pro reformatione dissensionum, iurgiorum et differentiarum in ecclesia dei inter christianos, reges et principes in diversitate electionis papalis dignitatis, ad orthodoxe fidei non modicum scandalum notorie vergentium habitarum tandemque per ipsius genitoris nostri laborosas practicas spiritus sancti[2] gratia sibi assistente[3] in concilio Constantiensi ad unitatem pacis et fidei ac existentiam unius pape in ecclesia dei residentis reductarum ad ipsum concilium Constantiense accessisset et alias ultra remotas diversas regiones atque regna per multa temporum et annorum curricula pro habenda commodosiori via pacis et unitatis perlustrasset, nonnullos reges et principes horum occasione visitans, memoratus Deseu tunc in florida etate et iuvenili adolescentia constitutus vigore tamen militari strenuus industriaque et consilio prematurus, lateri ipsius quondam genitoris nostri cum decenti familiarum < sau familiarium> suorum connitiva incessanter adherendo, personisque sue et suorum ac expensis non parcens, ipsum genitorem nostrum usque ad premissorum negotiorum laudabilem confirmationem[4] fideliter est prosecutus; tandemque malitia et rabie illorum nefandorum Hussitarum hereticorum dudum in regno nostro Bohemie ad falsas quorundam pseudoprophetarum dogmatizationes a via veritatis discedentium et omnino errantium, rursusque et post per prefati quondam genitoris nostri, cuius memorie protam felicibus beneficiis sit in benedictione eterna, multiplices operas atque fatigabiles labores impensos ad veram fidei cognitionem et gremium sancte matris ecclesie redeuntium, in valescente et crebrescente ad eorundem detestande pravitatis repressionem, atque refrenationem dicto genitori nostro cum victorioso suo exercitu ad ipsum regnum Bohemie viriliter procedente prefatus Deseu velut miles strenuus et ope egregius volens paternos et avitos lares (?) illo vetusto bone laudis nomine, quod iidem semper pro sacre huius regni nostri Hungarie corone nominis

[1] În original *eidem wayuode more solito* scris de aceeași mînă deasupra cuvintelor *nobis fideliter*, care sînt tăiate.

* Copie din secolul al XVIII-lea în Arhivele Statului din Cluj, Arhiva orașului Bistrița. Transcris de Dani Ioan.

[2] În copie numai S., întregit după sens.

[3] În copie deasupra rîndului de o altă mînă.

[4] Era scris *consumationem* corectat astfel de copist.

exaltatione gesserant decorare contra ipsos nefandos Hussitas multifarias exercuit actus militares, demum vero predicto genitore nostro prope terminum vite sue posito et appropinquante sevitia et malitia illorum nefandorum rusticorum, qui in partibus Transsilvanie contra dominos eorum naturales erecta cervice gradiebantur, volentes omni eorum maligno conatu insignia nobilia eorundem dominorum suorum demoliri invalescente, predictus Deseu vajvoda de virtute in virtutem crescens, et se semper pro regni commodo atque utilitate benevolum et fidelem exhibens preattactorum (?) nefandorum rusticorum rabide acie pluries in campo accurrit de quibus optatam reportavit victoriam, et triumphum gloriosum postremo, postremo vero medie tempore mortis predicti genitoris nostri excellentissimique principis quondam domini Alberti Romanorum ac Hungarie etc. regis conthoralis nostri dilecti et postea maiestate[1] in regem et reginam Hungarie facte coronationis, prenominatus Deseu peritor ceterarum illarum partium nostrarum Transsilvanarum fidelibus, capitaneum dictorum rusticorum per subtiles hinc inde investigationes et persecutiones in civitatem Clusvar appellatam includens, poenam debitam, ibidem exigentibus suis scelerosis meritis sibi ministrassent in pluribusque aliis per arduis negotiis nostris et regnorum nostrorum postquam ipse huius honore vajvodatus a prenarrato quondam domino et marito nostro domino rege et maiestate nostra fuit presignitus, eidem domino nostro, regi et consequenter nobis multipliciter studuit complacere, ratione quorum licet ipse Deseu vajvoda amplioribus premiorum antidotis merito existeret a nobis prosequendus, tamen triumphorum aliquali suorum retributione meritorum tum etiam pro undecim millibus, octingentis et triginta florenis auri per ipsum Deseu vajvodam ad conservationem, tutelamque et defensionem dictarum partium nostrarum Transsilvanarum ex mandato regio et nostro per plurimas banderii sui levationes contra sevissimos Turcos factas ad nostram et regiam rationem expositis et expensis, quasdam villas, seu possessiones nostras Lekencze, Szent Georg, Vermes et Tats in comitatu de Doboka existentes et ad civitatem nostram Bistriciensem pertinentes ab eadem civitate nostra sequestrantes et separantes[2] simulcum[3] ipsarum[4] utilitatibus et pertinentiis quibuslibet terris: scilicet arabilibus cultis et incultis agris, pratis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis et vinearum promontoriis, aquis, fluviis et aquorum decursibus, molendinisque et molendinorum locis ac piscinis et piscaturis, generaliter (?) vero quarumlibet utilitatum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis ad dictas possessiones rite et legitime pertinentibus et pertinere debentibus[5], sub suis metis et antiquis limitibus, praefato Deseu vajvode suisque heredibus et posteritatibus universis ex certa nostra scientia prelatorumque et barronum <sic !> nostrorum consilio dedimus, donavimus et contulimus, immo damus, donamus et conferrimus <sic !> iure perpetuo et irrevocabiliter tenendas, possidendas pariter et habendas salvis iuribus alienis, isto consensu per expressum declarato, quod si nos, vel nostri successores reges Hungarie in aliquo temporum processu memoratas possessiones Lekencze, Szent György, Vermes et Tats ab ipso Deseu vajvoda seu suis heredibus anfferre et corone rursus annectare vellemus seu vellent ex tunc nos vel dicti nostri successores reges; ipsi Deseu vajvode seu suis heredibus alias possessiones in valore et fructuositate seu proventibus eisdem possessionibus Lekencze, Szent-György, Vermes et Tats equivalentes dare et similiter perpetue conferre deberemus seu tenerentur harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Vissegradini (?) secundo die festi beati Martini episcopi et confessoris, anno domini millesimo, quadringentesimo tricesimo nono.

L. S.

---

[1] Scris deasupra cuvintelor: *jure mariti.*

[2] În copie inițial a fost scris *sequestrant et separant*, corectat ulterior de o altă mînă astfel.

[3] În copie intercalat de o altă mînă.

[4] În copie inițial a fost *ipsorum*, corectat ulterior de o altă mînă.

[5] În copie inițial a fost scris greșit *pertinentes et pertinere debente* corectat pe urmă de o altă mînă.

VIII.

1444, mai 17. Buda. Vladislau. regele Ungariei dă un nou act de stăpînire nobilului Nicolae fiul lui Ladislau de Lona asupra satului Lona din comitatul Dobîca în locul celui nimicit în timpul răscoalei țăranilor din părțile transilvane*.

Comissio pro<pria domini regis> [1]

< Nos Wladis>[2] slaus dei gratia Hungarie, < Dalmatie, Croatie>[3] etc. rex, Lythwanieque princeps sumpmus et heres Russie, significamus serie <presentium quibus incu>[4] mbit universis, quod nos attentis dilige<ntia ....>[5] sedule intra cordis nostri archana recensit illis preclare sincereque ac laudande fidelitatis et <....................................>[6] memoria dignis quibus fidelis noster egregius Nicolaus filius Ladislai de Lona cum suis fratribus hinc regno primum condam serenissimorum <principum et dominorum>[7] Sigismundi imperatoris et Alberti huius regni Hungarie etc. regium predecessorum nostrorum et tandem nobis mitu divino gubernanda eiusdem <... variis>[8] temporibus in plerisque negotiis et presertim in certis conflictibus, qui cum paganis Turcis, christiane religionis etiam huius regni emulis infestissimis[9] <...............................>[10] de eisdem reportato habiti sunt gratum se reddidit et acceptum. Nam in ista novissima expeditione Passagii, quod contra eosdem paganos Turcos <...................................>[11] et facimus, duo fratres sui nobiscum per omnes fere partes regnorum Rascie et Bulgarie usque ad confinia partium Romanie procedendo in conflictibus <cum sevissimis>[12] paganis illavice = = habuimus inter primos in medium hostium virili animositate se ingerendo multa strennuitatis et militarium operum exercitia <............................>[13] in uno conflictorum pretactorum manibus eorundem paganorum attacti felici morte decubuisse perhibentur; quorum intuitu possessionem suam Lona pretactam in comitatu de Doboka habitam, in cuius pacifico dominio idem, progenitores suos a dudum preštitisse et se etiam de presenti existere, sed litteras et litteralia munimenta, quarum vigoribus eandem tenuissent[14], eo tempore, quo quidem nefandissimi rustici in partibus illis Transsilvanensibus contra serenitatem regiam ac proprios et naturales eorum dominos nobiles scilicet illarum partium insurrexissent, — ab ipsis deperditas et alienata fuisse asserit, simulcum cunctis ipsarum utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, puta: terris arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, silvis, nemoribus, rubetis, montibus, vallibus, vineis, vinearum promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, necnon molendinis et locis molendinorum; et generaliter quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quovisnomine vocitatis, sub veris metis et antiquis premissis sic ut prefertur stantibus et se habentibus, memorato Nicolao de Lona suisque heredibus et posteritatibus universis, nove nostre donationis titulo et omni eo iure, quo nostre legitime incumbit[15]

* Originalul în Arhivele Statului din Budapesta, pe pergament, într-o stare foarte deteriorată, cota M.O. Dl. 29479. Transcris de Dani Ioan.

[1] Originalul rupt. Textul este completat pe baza cuvintelor scrise sub pecete.

[2] Rupt 3 cm; textul completat pe baza datării documentului.

[3] Rupt 4,5 cm; textul completat pe baza altor documente emise în timpul lui Vladislau.

[4] Rupt 3 cm; textul completat pe baza logicii interne a documentului.

[5] Rupt circa 2 cm; textul completat pe baza logicii interne a documentului.

[6] Rupt circa 3 cm.

[7] Rupt circa 3 cm; textul completat pe baza logicii interne a documentului.

[8] *Ibidem.*

[9] Astfel în original în locul cuvîntului *nefandissimis.*

[10] Rupt circa 3 cm.

[11] Rupt circa 3 cm.

[12] Rupt circa 3 cm; textul completat pe baza logicii interne a documentului.

[13] Rupt circa 2,5 cm.

[14] În original *tennuissent.*

[15] În original *imcumbit.*

collationi, dedimus, donavimus et contulimus, immo damus, donamus et conferimus, iure perpetuo et irrevocabiliter, possidendam, tenendam et habendam, salvo iure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante; quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate. Datum Bude, die dominico proximo ante festum Ascensionis domini; Anno eiusdem Millessimo quadringentessimo quadragesimo quarto.

<De o altă mînă sub pecetea aplicată>:

Commissio propria domini regis. $2^{da} + 10$

IX.

1462, octombrie 31. Capitlul bisericii transilvane cheamă consiliul orașului Sibiu să predea moștenitorilor lui Georg Helebrand din Aiud cele cîteva chintale de cupru în valoare de 300 de florini aur depus de acesta la Sibiu în timpul răscoalei țărănești *.

Circumspecti viri domini et amici nostri honorandi. Referunt nobis honestus Melchior literatus procurator decanatus sedis Cybiniensis ac providus Thomas Fekethe de Enyed in ipsorum ac consortum suarum necnon heredum condam Georgii Helebrand de dicta Enyed personis, quomodo adhuc tempore insultacionis rusticorum harum partium vestri in medio certi centenarii de[1] ere aut metallo cupri[2] tricentos florenos auri valentes eiusdem condam Georgii repositi mansissent et haberentur de presenti. Et quia nos ipsis exponentibus in hac parte videlicet de dictis cupris et metallis gratiam fecimus sicuti eciam alias fecisse dinoscimur per alias literas nostras superinde emanatas, ideo vestras amicicias et de presentibus petinus diligenter, quatenus nostri ob respectum communique iusticia requirente[3], si easdem res ad manus nostras et predecessorum nostrorum auorum aut[4] ipsorum exponentium aut heredum dicti Georgii non tradidistis que et quanta erga vos existunt dare et assignare velitis effective. Alioquin certi estote, quod vos racione eorundem a iuris tramite et via precavere non possumus neque volumus. Scriptum in dominica ante festum omnium sanctorum, anno domini M°CCCC°LX° secundo.

Capitulum ecclesie Transsiluane.

Sub sigillo nostri decanatus. Presentibus perlectis exhibentibus restitutis.

<Pe verso adresa>:

Circumspectis viris Jacobo magistro ciuium ac juratis ciuibus et consulibus ciuitatis Cybiniensis dominis et amicis ipsorum honorandis.

X.

1462, decembrie 13. Sebeș. Matia, regele Ungariei poruncește consiliului orașului Sibiu să plătească reclamanților valoarea cuprului depus la consiliu și vîndut de el cu 300 de florini aur **.

<Nota cancelarie>: <. . .> Benedicti de Thurocz <. . . . .> magistri

Mathias dei gracia rex Hungarie, Dalmacie <. . . . .>[5] prudentibus et circumspectis viris magistro civium ac iudici et iuratis ceterisque <. . . . .>[6] civitatis nostre Cibiniensis

* Originalul în Arhivele Statului din Sibiu, hîrtie; cota U. II. 216. Pecetea din ceară albă, rotundă aplicată pe verso.

[1] După cuvîntul *de* cuvintele *cupro sev* sînt tăiate.

[2] Deasupra rîndului.

[3] După *requirente* cuvîntul *velitis* e tăiat.

[4] După *aut* cuvîntul *herede* e tăiat.

** Originalul în Arhivele Statului din Sibiu, hîrtie, cota U. II. 217. Pecetea din ceară roșie, rotundă, aplicată pe față.

[5] Rupt 7,5 cm.

[6] Rupt 8 cm.

salutem et gratiam. Exponit nobis fidelis <..............>[1] Cibiniensis admodum gravis querele quomodo alias condam <..............>[2] genitor ipsius exponentis certum cuprum ad valorem tri<centorum florenorum auri se ex.........>[3] civitate nostra Cibiniensi in medium scilicet vestri apud manus fidas causa conservacionis deposuisset et tandem vos huiusmodi cuprum pro dictis tricentis florenis auri vendidissetis et de eisdem memorato exponenti satisfaccionem impendere recussasetis et recusaretis etiam de presenti in suum preiudicium atque dampnum valdemagnum. Et quia unicuique, quod suum est iusticia reddi requirit, ideo fidelitati vestre harum serie firmiter precipientes mandamus, ita omnino habere volentes, quatenus statim visis presentibus ampliori nostro mandato superinde expectato occasioneque ac dilacione quibuslibet semotis de et super prefatis tricentis florenis auri memorato exponenti plenam et omnimodam satisfaccionem impendere debeatis et teneamini. Alioquin commisimus et presentibus striccius committimus fidelibus nostris magnifico et egregiis Johanni Pangracz de Dengeleg waywode Transilvano ac Michaeli Zekel et Stephano de Hederfa comitibus vestris, vt ipsi scità premissorum certitudinis verìtate vos et quemlibet vestrum ad premissò facienda arcius compellant et astringant, auctoritate nostra ipsis presentibus in hac parte attributa et iusticia mediante. Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in Zazsebes in festo beata Lucie virginis, anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo secundo.

XI.

1465, martie 18, Sebeş. Ioan de Pongracz, voievodul Transilvaniei hotărăşte ca procesul dintre Melchior şi Thomas din Aiud, moştenitorii lui Helebrand, pe de o parte, şi Syffridus Nessinger din Sibiu, de alta, în chestiunea cuprului depus la Sibiu, să fie judecat de juzii celor şapte scaune cu dreptul de recurs la rege *.

Johannes Pangracz de Dengelegh wayuoda Transsiluanus, Siculorum et Zolnok mediocris comes ac banus Zewreniensis universis et singulis nobilibus, comitibus, castellanis, officialibus, tributariis, theoloniatoriis item civitatibus, oppidis et villis ipsarumque rectoribus iudicibus, iuratis et villicis ac alterius cuiusvis status condicionis et possessionatis hominibus harum partium Transsiluanarum, presentes visuris salutem et dilectionem. Noveritis, quod nos quasdam causas inter providos Michaelem et Thomam Sombor in opido Enyed commorantes ab una et inter universos cives et inhabitatores civitatis Cibiniensis partibus ab altera pretextu cuiusdam cupri et earum occasione motas et vertentes alias de mandato regio iuxta continenciam literarum regalium nobis adiudicari debendas, comissas pro eo, quia nos universas causas iuxta regni antiquam consuetudinem regnicolarum coram eisdem provincialibus senioribus septem sedium semper in antea in ipsorum medio consuetudine observata discutere et adiudicare comperimus. Ex etiam quod nos nulli partium iuribus in hac parte derogare volentes huiusmodi causas occasione cupri predicti cum omnibus suis articulis et dependenciis et tota serie in presenciam provincialium et seniorum septem sedium discuciendum et adiudicandum iudicio et deliberacioni eorundem submisimus et relinquimus, submittimusque per presentes eo modo, ut si qua parcium iudicio ipsorum septem sedium contenta non extiterit, vel contentari noluerit, extunc in presenciam regie maiestatis consuetudine ipsorum septem sedium appellendi et transferendi habeat facultatem. Dilectionibus igitur vestris in persona regia firmiter precipientes mandamus, quatenus predictos cives et inhabitatores dicte civitatis Cibiniensis racione cupri predicti et causarum premissarum

---

[1] Rupt 8,8 cm.
[2] Rupt 9,3 cm.
[3] Rupt 9,9 cm; completat pe baza altor documente.
* Originalul în Arhivele Statului din Sibiu, hîrtie, cota U. II. 238. Pecetea rotundă din ceară verde, aplicată pe faţă.

usque deliberationem[1] et discussionem ipsius cause impedire, detinere et arestari facere in nullo ac nullibi nequaquam presumatis. Et aliud non facturi. Pressentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in civitate nostra, Zazsebes feria secunda proxima post dominicam Oculi, anno domini millesimo, quadringentesimo LX^{mo} quinto.

XII.

1465, iulie 9. Sibiu. Decanul şi preoţii capitlului din Sibiu adeveresc că Melchior şi ceilalţi moştenitori ai lui Helebrand s-au împăcat cu consiliul oraşului în privinţa cuprului depus la Sibiu în timpul răscoalei ţărăneşti *.

Nos Michael baccalarius in decretis plebanus de insula Christiana decanusque decanatus Cibiniensis ceterique universi et singuli plebani et ecclesiarum rectores capituli, decanatus eiusdem notum facimus et recognoscimus publice per presentes quibus expedit universis, quod providus Melchior literatus alias cursor noster, nunc vero inhabitator opidi Enyed vocati, in sua ac Catharine consortis sue atque Thome Zanbordy, concivis eiusdem opidi, et Marthe consortis eiusdem, nec non Gaspar filli et Margarethe filye condam Alexij Hungari de Cibinio et aliorum omnium et singulorum heredum et aliorum quorüncunque, quos infrascriptum tangit vel in futurum quoquomodo tangere poterit negotium nominibus et personis, quorumquoque omnium et singulorum et presertim prenominatorum, si in infrascriptis quovismodo persistere nollent vel alter eorum nollet, in se onera et gravamina vigore certarum literarum procuratorialium sub sigillo circumspectorum virorum iudicum et iuratorum predicti opidi Enyed emanatarum in personam eiusdem Melchior confectarum, coram nobis personaliter constitutus asumpsit, se ratione certi cupri condam Hellebrandi soceri ipsorum videlicet Melchior ac Thome, Tempore insultationis quorundam rusticorum in hac patria facte, in civitate Cibiniensi apud quendam Syffridum Nessinger dictum protunc concivem eiusdem civitatis vel alium quemcunque causa conservacionis repositi et tandem ob notam infidelitatis eiusdem condam Hellebrandi per iudices eiusdem civitatis ablati, ad instantem diligentiam et interposicionem circumspecti viri Georgii Sartoris iurati cives iam dicte civitatis, talem unionem et concordiam fecisse publice fassus et recognovit, quomodo idem Georgius Sartor sibi et prefato Thome et consortibus eorum ac Gaspar et Margarethe, ex parte ipsius civitatis viginti duos florenos auri Hungaricalis pro huiusmodi cupro mode premisso recepto assignasset et exoluisset, et ipsos plenarie contentasset. Ideo ipse Melchior in sua ac aliorum quorum supra hominibus et personis omnes et singulas literas tam regales, wayuodales, capitulares quam alias quascumque sub quorumcunque sigillis et quacumque verborum forma, qualitercumque hactenus emanatas vel imposterum ad eorum vel alterius cuiuscumque ex parte eorum instantiam forsitan emanandas, cassandas irritans et viribus carituras pronuncians, magistrum civium iudices iuratos cives et totam communitatem pretitulate civitatis Cibiniensis de et super huiusmodi cupro quittos reddidisset et liberos, immo reddidit et commisit per omnia absolutos etiam coram nobis, tali obligaminis vinculo interiecto, quod si idem Melchior vel prefatus Thomas vel eorum consortes, Gaspar filius vel Margaretha filia predicti condam Alexeii vel alter quicumque temporum in successu causam huiusmodi quoquomodo inchoare attemtaret et renovaret in aliqua parte, extunc talis contrapartem adversam in centum marcis argenti convinci debeat ex facto, harum nostrarum literarum sigillis decanatus et capituli nostri sub appensis consignatarum vigore et testimonio mediante. Datum feria tertia videlicet octava die festi visitationis beate Marie virginis, anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo quinto, in loco nostro videlicet capitulari.

---

[1] După *deliberationem* cuvîntul *causa* este tăiat.

* Originalul în Arhivele Statului din Sibiu, hîrtie. Cota U. II. 234. Pecetea ovală ascuţită din ceară albă aplicată pe faţă.

27 — c. 4338

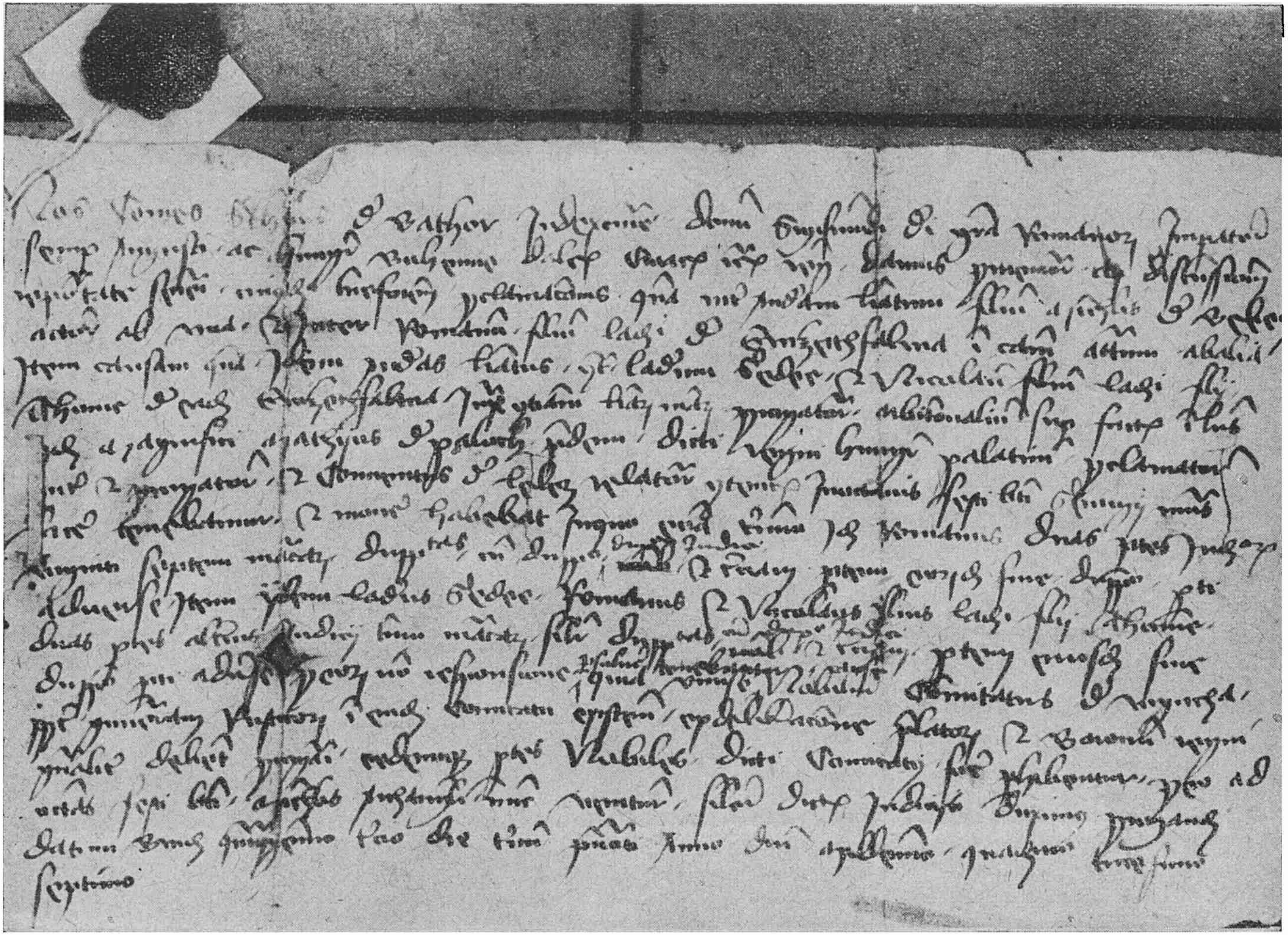

Fig. 1. — 1437, iunie 22. Buda. Scrisoarea lui Ştefan de Bathor, judele curţii regale către nobilimea din comitatul Ugocea.

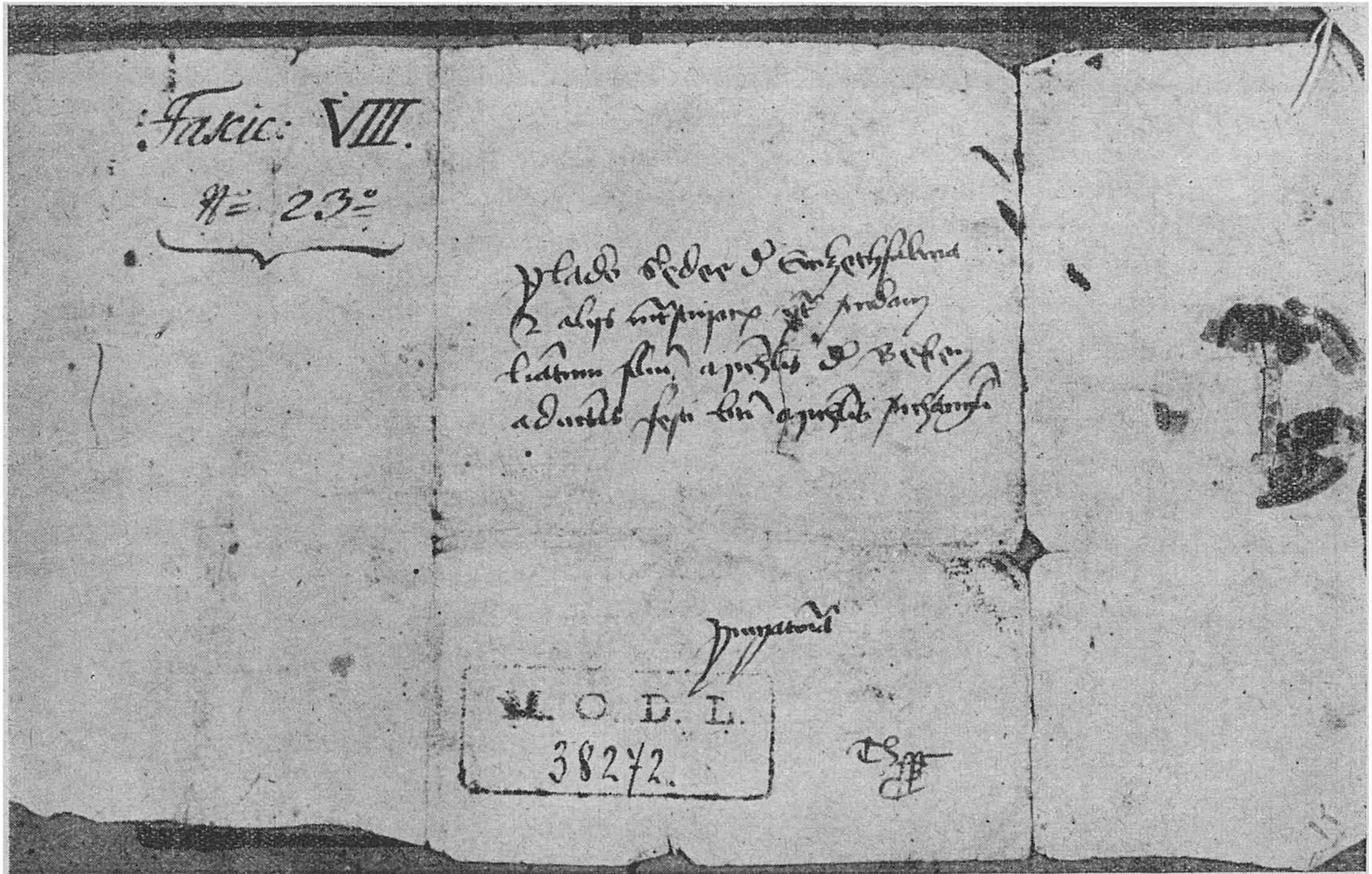

Fig. 2. — 1437, iunie 22. Buda. Scrisoarea lui Ştefan de Bathor, judele curţii regale către nobilimea din comitatul Ugocea.

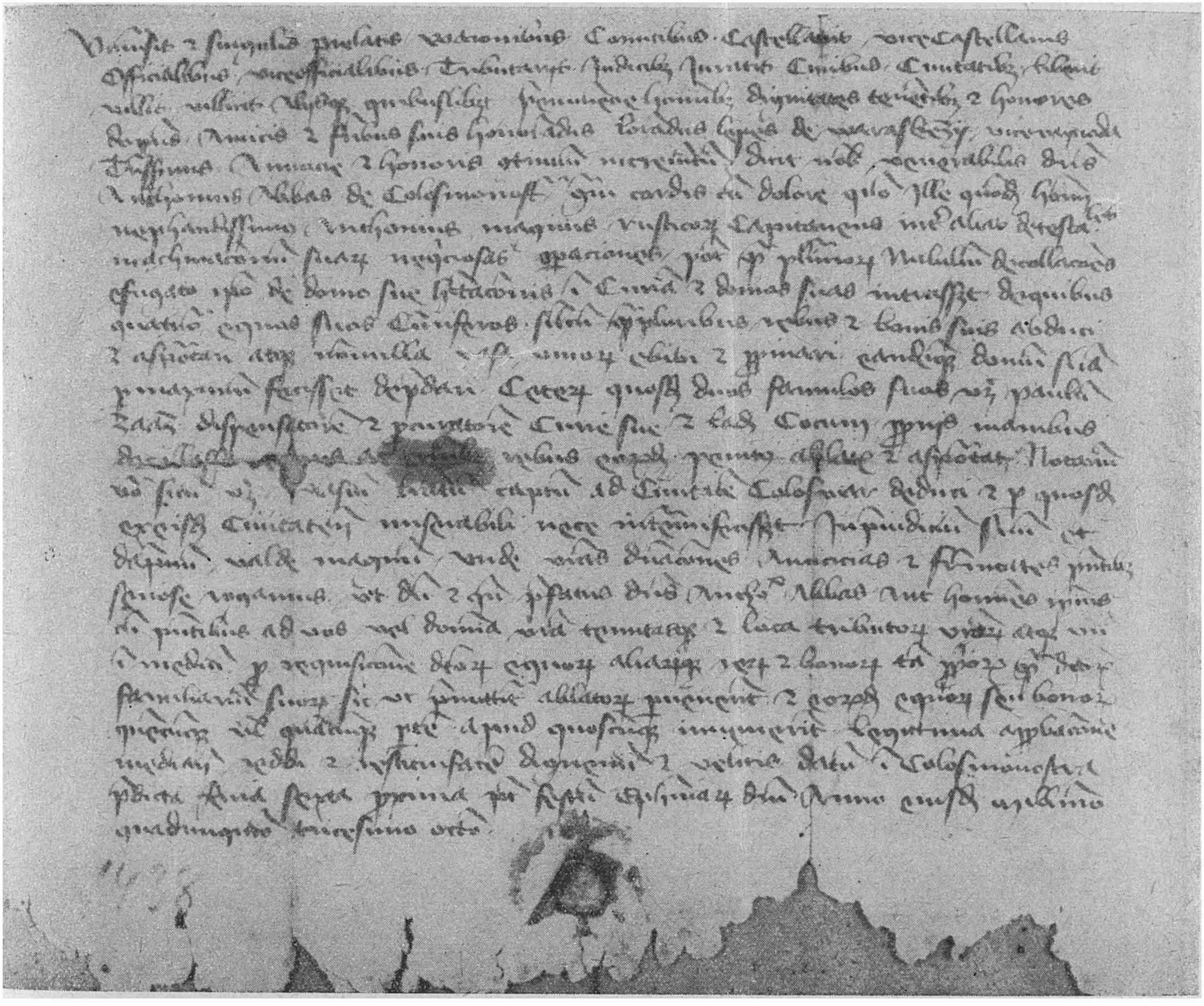

Fig. 3. 1438, ianuarie 10. Cluj-Mănăștur. Scrisoa[illegible] Lepes în chestiunea atacării de către țărani a mănăstirii de la Cluj-Mănăștur.

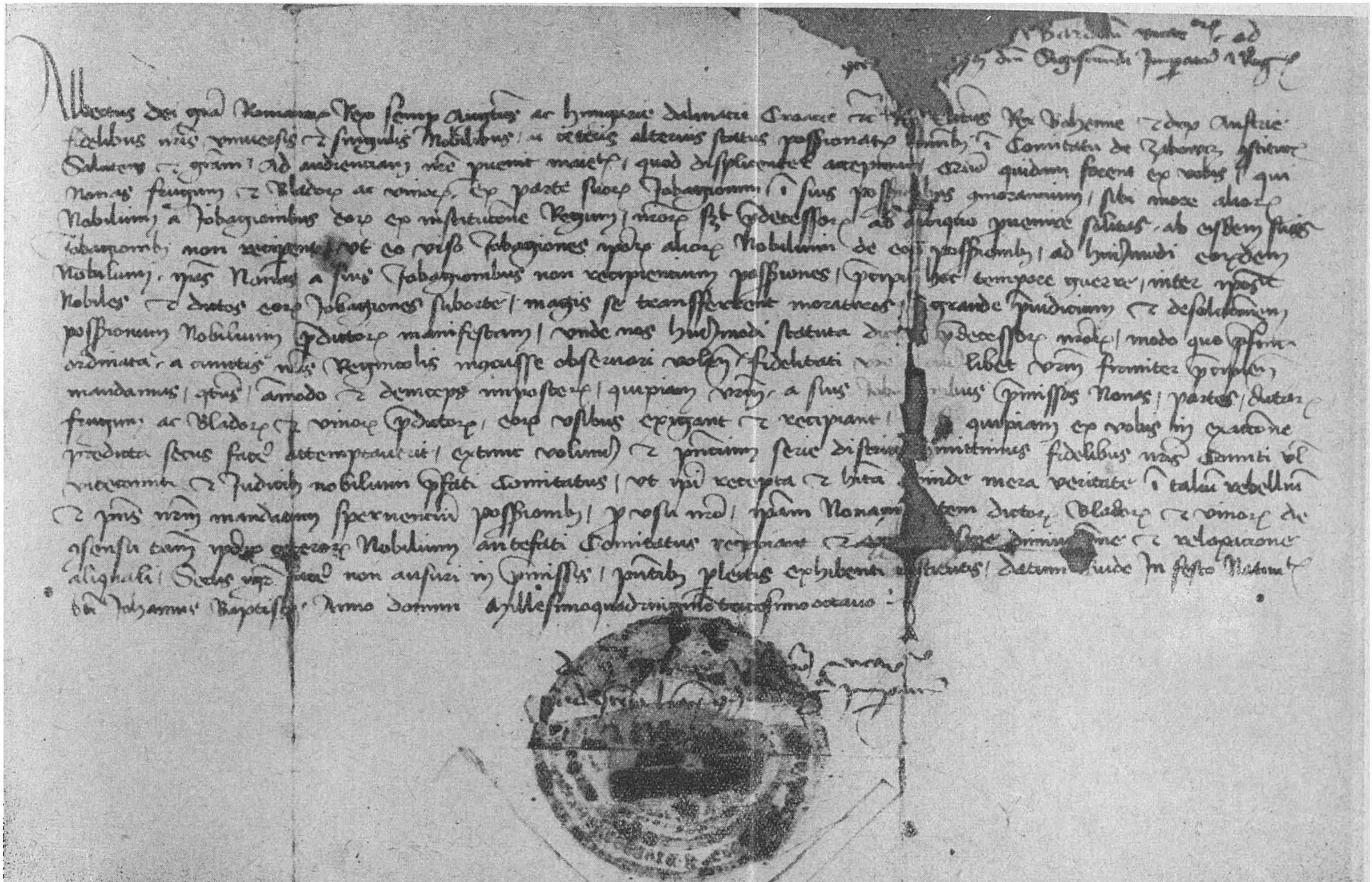

Fig. 4. — 1438, iunie 24. Buda. Scrisoarea lui Albert regele Ungariei către nobilii din comitatul Szabolcs.

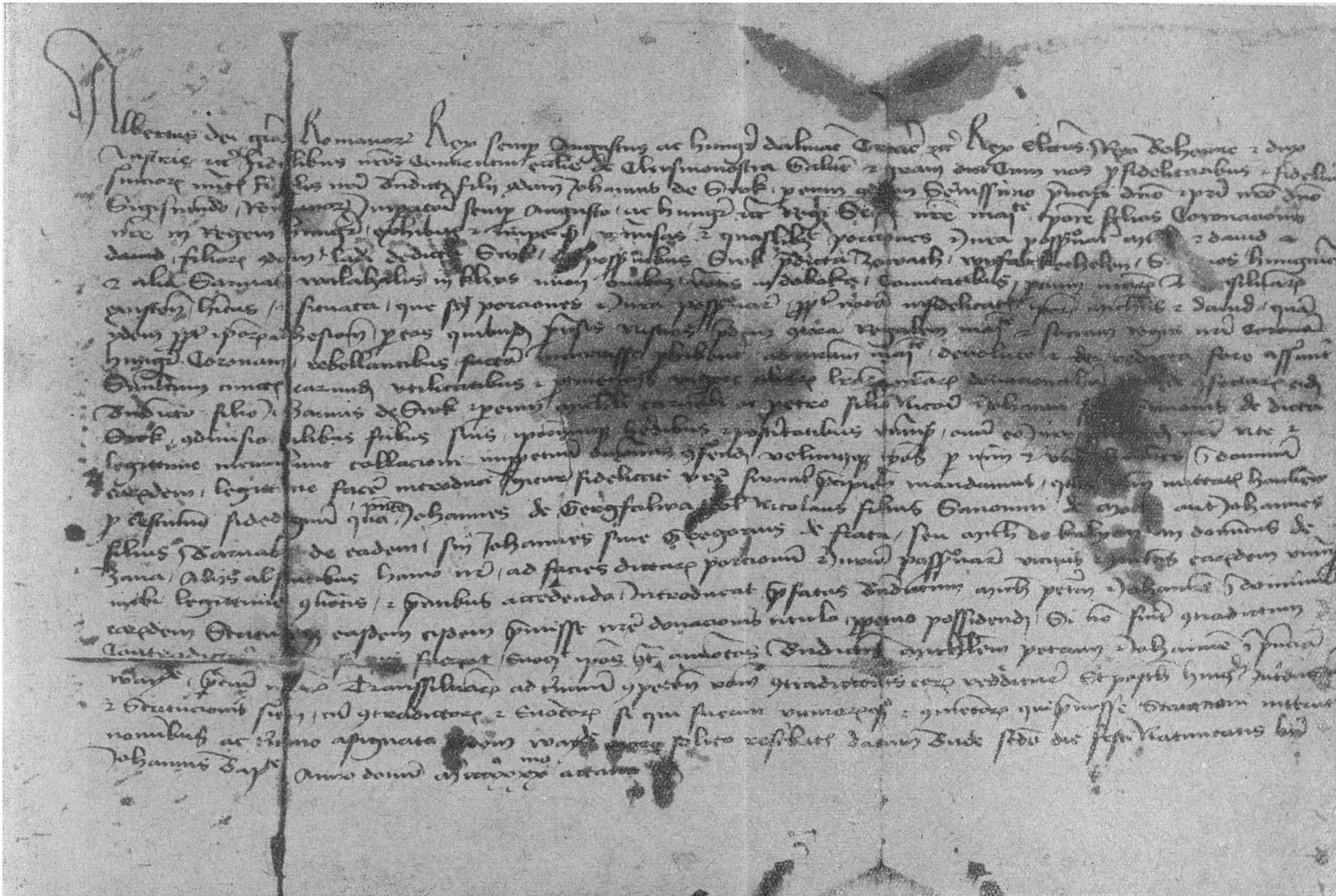

Fig. 5. 1438, iunie 25. Buda. Scrisoarea lui Albert regele Ungariei în problema confiscării moșiilor lui Mihail și David de Șwk pentru participarea lor la răscoală.

Fig. 6. 1438, iunie 25. Buda. Scrisoarea lui Albert regele Ungariei în problema confiscării moșiilor lui Mihail și David de Swk pentru participarea lor la răscoală.

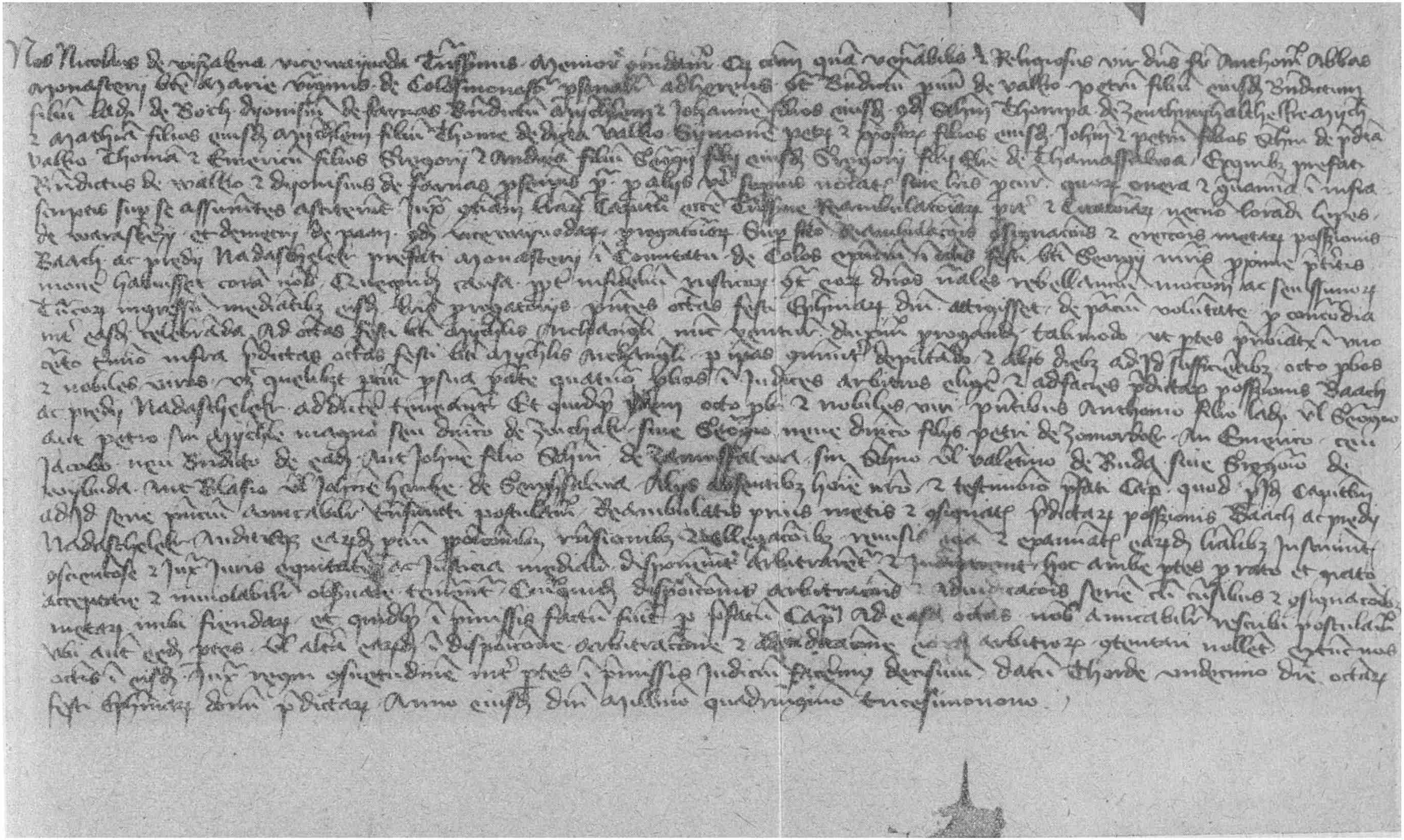

Fig. 7. — 1439, ianuarie 23. Turda. Scrisoarea lui Nicolae de Wisakna, vicevoievodul Transilvaniei în chestiunea amînării unei hotărniciri din timpul răscoalei.

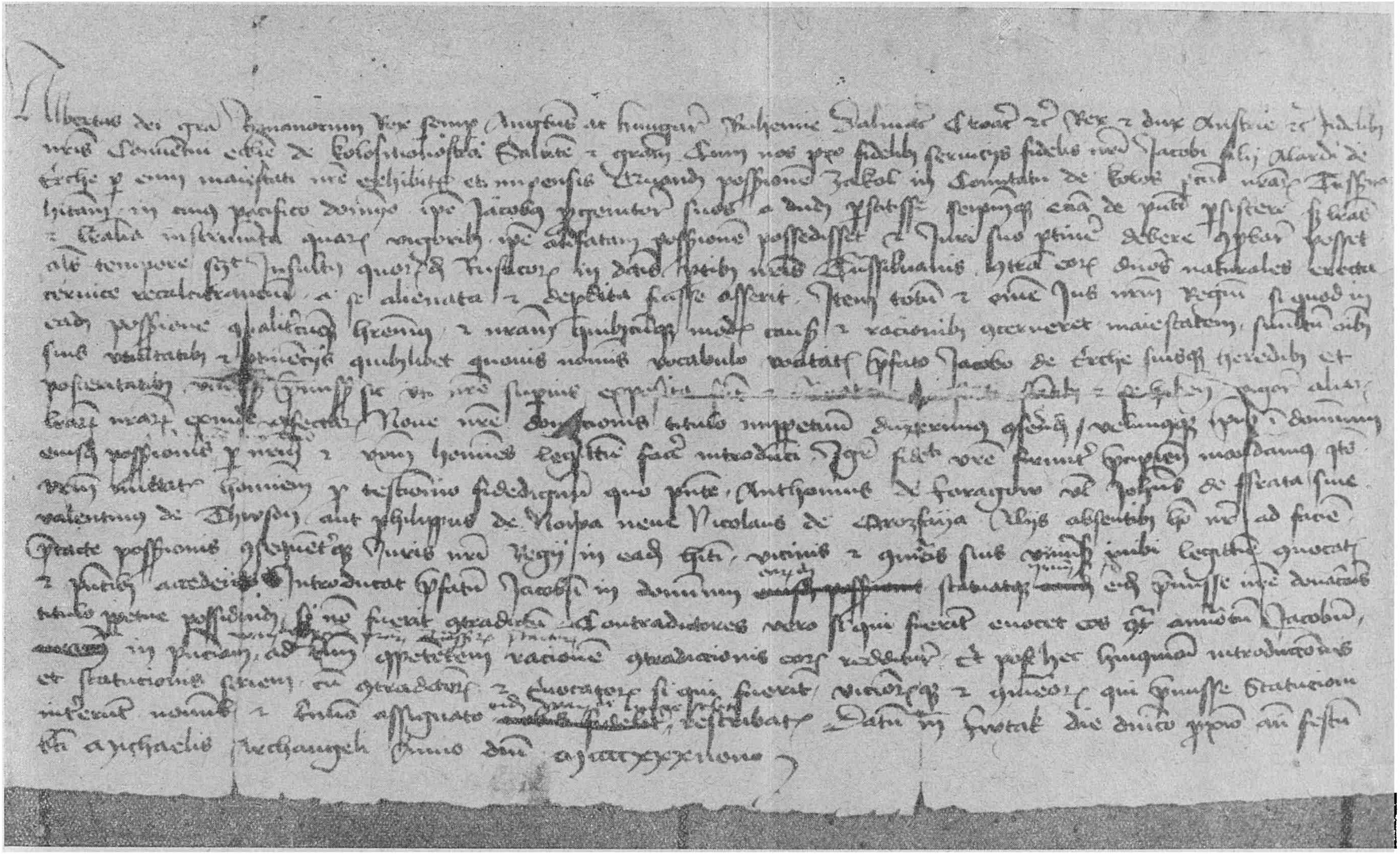

Fig. 8. 1439, septembrie 24 Futak. Conceptul actului de donaţiune nouă dat de Albert, regele Ungariei lui Iacob de Erche în locul celui nimicit în timpul răscoalei ţărăneşti.

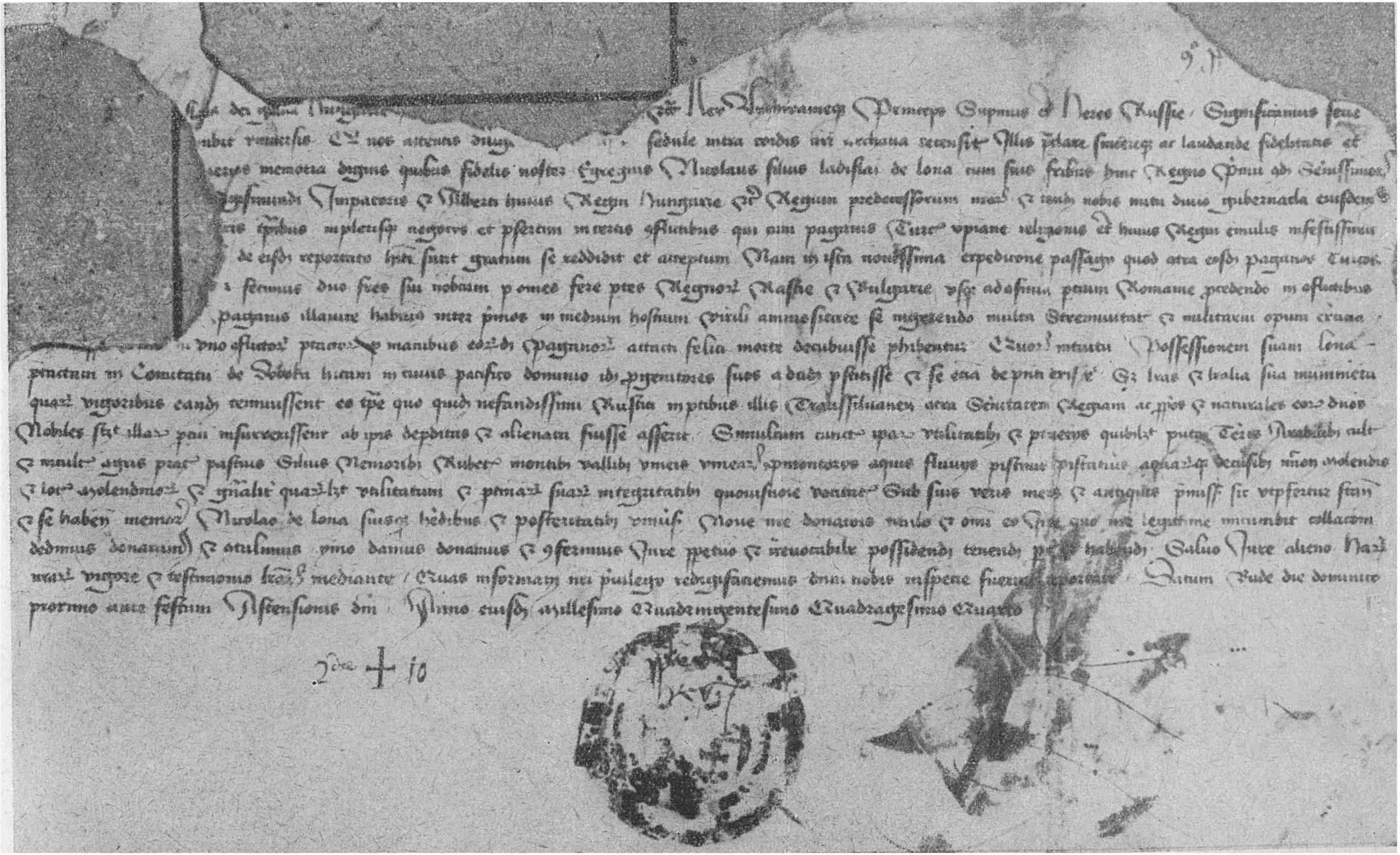

Fig. 9. 1444, mai 17. Buda. Actul de donaţiune nouă dat de Vladislav regele Ungariei lui Ladislau de Lona în locul celui ars în timpul răscoalei.

НОВЫЕ ДОКУМЕНТЫ О ВОССТАНИИ 1437–1438 гг. В ТРАНСИЛЬВАНИИ

РЕЗЮМЕ

В статье опубликованы 12 неизданных до сих пор, или изданных только частично документов, с кратким введением к ним. Предлагаемые документы представляют большой интерес для исследования вопросов, связанных с восстанием румынских и венгерских крепостных крестьян Трансильвании в 1437—1438 гг. Они дают ценные сведения об антифеодальном характере, о размахе и географических границах распространения восстания.

В письмах крупнейших сановников и самого короля Венгрии движение 1437—1438 гг. характеризуется как „восстание" или даже„крестьянская война", направленная против дворянства, католической церкви, городского патрициата и королевской власти.

В четырех из опубликованных в настоящей статье документов имеются важные сведения о глубоких социальных столкновениях, происшедших в городе Аюде в годы восстания. Используя письмо короля от 25 июня 1438 г., автор уточняет во введении некоторые вопросы, связанные с участием мелкого дворянства в восстании.

На основе предлагаемых документов, найденных в румынских, а также заграничных архивах, приводятся новые данные, помогающие изучению и составлению карты восстания. В частности перечисляются местности, о которых до сих пор не было известно, что они охватывались восстанием 1437—1438 гг. Даются некоторые уточнения в связи с восстанием, руководимым крепостным крестьянином Мартином, вспыхнувшем в начале лета 1437 г. и охватившем комитаты Сатмар, Угоча и Саболч. Все это позволяет автору сделать вывод о том, что решающую роль в восстании сыграло крестьянство дворянских комитатов, положение которого было намного тяжелее, чем положение крестьян других районов Трансильвании.

Большой интерес представляют документы, освещающие последний этап восстания 1437—1438 гг. в Трансильвании. В статье указывается, что из-за недостатка источников в различных исторических работах и статьях события последнего этапа восстания рассматриваются разными авторами по разному, а порою и противоречиво. В настоящей работе делается попытка восстановить последовательность событий окончательного этапа восстания и указывается на условия и момент взятия восставшими города Клужа.

ПЕРЕЧЕНЬ ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 5. — 25 июня 1438 г. Буда. Письмо Альберта, короля Венгрии по вопросу о конфискации имений дворян Михаила и Давида де Шук, участвовавших в восстании.

Рис. 6. — 25 июня 1438 г. Буда. Письмо Альберта, короля Венгрии по вопросу о конфискации имений дворян Михаила и Давида де Шук, участвовавших в восстании (оборотная сторона).

Рис. 7. — 23 января 1439 г. Турда. Письмо Николая де Визакна, вицевоеводы Трансильвании об отсрочке одного судебного разбирательства по причине вспыхнувшего восстания.

Рис. 8. — 24 сентября 1439 г. Черновик дарственной записи Альберта, короля Венгрии, полученной дворянином Якобом де Ерче взамен грамоты, уничтоженной во время крестьянского восстания.

Рис. 9. — 14 мая 1444 г. Буда. Дарственная запись Владислава, короля Венгрии, полученная Ладиславом де Лона взамен грамоты, сожженной крестьянами во время восстания.

DOCUMENTS NOUVEAUX RELATIFS AU SOULÈVEMENT DE BOBÎLNA

RÉSUMÉ

L'article réunit 12 documents inédits ou publiés partiellement, accompagnés d'une courte étude introductive. Ces documents présentent un intérêt spécial pour l'étude des problèmes se rapportant au soulèvement des paysans corvéables, roumains et hongrois, de Transylvanie, au cours des années 1437—1438. Ils fournissent des informations précieuses en ce qui concerne le caractère antiféodal, l'ampleur et l'aire géographique de propagation de ce soulèvement. Dans les lettres des grands dignitaires et même dans celles du roi de Hongrie, le mouvement est désigné sous le nom d'« insurrection », de «révolte», ou même de « guerre paysanne » dirigée contre la noblesse, contre l'église catholique, contre les patriciens de la ville et contre le pouvoir royal. Quatre parmi les documents publiés, contiennent certaines informations extrêmement importantes sur les agitations sociales qui ont eu lieu dans la ville d'Aiud à l'époque de ce soulèvement.

En se basant sur la lettre royale datée du 25 juin 1438, l'auteur donne certaines précisions sur la participation de la petite noblesse, à cette révolte. Sur la base des documents trouvés dans les archives de Roumanie et de l'étranger, l'auteur apporte des précisions permettant l'étude en vue de dresser une carte du soulèvement de Bobîlna. Il établit en outre une série de nouvelles localités affectées par la révolte.

L'article apporte encore des précisions importantes se rapportant à la révolte dirigée par le serf Martin, révolte ayant éclaté au commencement de l'été 1437 et s'étant étendue aux comtés de Sătmar, Ugocea et Szabolcs.

Tout ce qui précède méne à la conclusion que les paysans des territoires dépendants des comtés nobiliaires où leur situation était beaucoup plus pénible que dans les autres parties de la Transylvanie, ont été les premiers à se soulever.

Les documents qui se réfèrent à la dernière phase du soulèvement de Bobîlna présentent un intérêt tout à fait particulier. L'auteur démontre que les différences de présentation et les contradictions que l'on rencontre dans la relation des événements de la dernière phase de cette révolte sont dus aux lacunes de la documentation qui a servi aux divers ouvrages et études historiques.

L'auteur essaye, en se fondant sur les nouveaux documents, de rétablir la succession des événements de cette phase ultime du soulèvement et nous montre dans quelles conditions et quand la ville de Cluj a été occupée. Il nous donne également certaines précisions nouvelles intéressant l'historique de la lutte des paysans dans cette étape du soulèvement.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — 1437 (22 juin) Budapest. Lettre de Stefan Bathor, juge à la Cour royale, adressée à la noblesse du comté d'Ugocea.

Fig. 2. — 1437 (22 juin) Budapest. Lettre de Stefan Bathor, juge à la Cour royale, adressée à la noblesse du comté d'Ugocea (verso).

Fig. 3. — 1438 (10 janvier) Cluj-Mănăştur. Lettre du vice-voïvode Lorand Lépes concernant la question de l'attaque des monastères de Cluj-Mănăştur par les paysans.

Fig. 4. — 1438 (24 juin) Budapest. Lettre d'Albert, roi de Hongrie, adressée aux nobles du comté de Szabolcs.

Fig. 5. — 1438 (25 juin) Budapest. Lettre d'Albert, roi de Hongrie, concernant le problème de la confiscation des propriétés appartenant à Mihail et à David de Suk, à la suite de leur participation à la révolte.

Fig. 6. — 1438 (25 juin) Budapest. Lettre d'Albert, roi de Hongrie, concernant le problème de la confiscation des propriétés appartenant à Mihail et à David de Suk, à la suite de leur participation à la révolte (verso).

Fig. 7. — 1439 (23 janvier) Turda. Lettre de Nicolas de Wisakna, vice-voïvode de Transylvanie, se rapportant à la question de l'ajournement de l'abornage d'une terre pendant le soulèvement.

Fig. 8. — 1439 (24 septembrie) Futak. Minute de l'acte de la nouvelle donation faite par Albert, roi de Hongrie, à Iacob de Erche en remplacement de celui qui avait été détruit pendant le soulèvement paysan.

Fig. 9. — 1444 (17 mai) Budapest. Acte de la nouvelle donation faite par Vladislau, roi de Hongrie, à Ladislau de Lona en remplacement de celui qui avait brulé pendant le soulèvement.

DESPRE LUPTA DE LA SOCI

DE

CONST. C. GIURESCU

Luptele lui Ştefan cel Mare cu turcii au avut ca preludiu luptele cu muntenii. O acţiune de rezistenţă faţă de imperiul otoman, aşa cum a conceput-o marele domn, avea evident mai mulţi sorţi de reuşită dacă îngloba şi Ţara Romînească, dacă aceasta era aliata şi prietena Moldovei. Se impunea deci scoaterea Munteniei din sfera de influenţă turcească, asigurarea, printr-un domn devotat lui Ştefan, că armata munteană nu se va alipi armatei sultanului. Pentru aceasta trebuia îndepărtat Radu cel Frumos, creatura şi devotatul lui Mohamed al II-lea. Este ceea ce va urmări şi va realiza, în cele din urmă, Ştefan.

Conflictul a început prin prădarea şi arderea Brăilei — cel mai însemnat port muntean — a Flocilor, oraşul de la gura Ialomiţei, şi, în genere, a părţii de răsărit din Muntenia (27 februarie 1470 şi zilele următoare)[1]. Radu nu s-a putut opune şi nici n-a putut replica direct în cursul aceluiaşi an; a determinat însă, se pare, prin plîngerile sale la turci, năvălirea tătarilor în Moldova, năvălire terminată catastrofal la Lipinţi (20 august 1470).

La începutul primăverii anului următor, domnul Munteniei a socotit să-şi întoarcă paguba de la Brăila; în fruntea unei puternice armate, s-a îndreptat deci asupra Moldovei. Ştefan se aştepta la o asemenea replică şi era pregătit; oastea îi era gata strînsă. Lupta a avut loc, după mărturia tuturor izvoarelor istorice, la *Soci*, în ziua de 7 martie 1471 şi s-a terminat *printr-o strălucită victorie moldovenească*. „Şi au biruit Ştefan voevod — povesteşte letopiseţul zis de la Bistriţa — şi au omorît mare mulţime dintre ei. Şi toate steagurile ... au fost luate, chiar marele schiptru al lui Radu a fost luat şi mulţi viteji au fost prinşi atunci, cari mai apoi fură tăiaţi; lăsat-au în viaţă numai pe doi boieri mari, pe Mircea comisul şi pe Stan logofătul"[2].

Întreaga istoriografie romînească este de acord asupra rezultatului luptei — deplina biruinţă a lui Ştefan — şi asupra datei la care ea a avut loc: 7 martie 1471, într-o joi. Cînd e vorba însă de stabilit unde veneau Socii, amintiţi de izvoarele istorice, atunci acordul încetează şi e înlocuit printr-o mare diversitate de opinii.

---

[1] M. Costăchescu, *Arderea tîrgului Floci şi a Ialomiţei în 1470*, Iaşi, 1935.
[2] I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria romînilor*, Buc., 1895, p. 53.

Unii cred că lupta s-a dat la satul Soci din fostul județ Suceava ; așa crede, de pildă, Emil Picot, editorul cronicei lui Grigore Ureche — Simion Dascălul[1] și D. Frunzescu autorul *Dicționarului topografic și statistic al Romîniei*[2]. Alții sînt de părere că e vorba de Socii din Bacău ; în acest sens s-a pronunțat majoritatea cercetătorilor ; citez pe N. Iorga[3], pe Ion Ursu, cunoscut prin studiile sale asupra domniei lui Ștefan cel Mare[4], pe O. Górka, editorul cronicei de la München[5], pe Alexandru Lapedatu[6], pe Petre P. Panaitescu[7] și pe autorul articolului de față[8]. O a treia categorie optează pentru satul Soci din fostul județ Tutova ; de această părere este G. Pascu[9] și — ca a doua ipoteză, alături de aceea privind Socii Bacăului — O. Górka[10].

[1] Em. Picot, *Chronique de Moldavie* ... par *Grégoire Urechi*, — Paris, 1878, p. 112 : „*Soci est un village du district de Suceava...*".

[2] D. Frunzescu, *Dicționar topografic și statistic al Romaniei*, Buc., 1872, p. 449.

[3] N. Iorga, *Istoria armatei romînești*, vol. I, Buc., 1910, p. 136: „El ieși înaintea vecinului dușman la Soci, în ținutul Bacăului, cu toată oastea lui" ; idem, *Istoria romînilor*, vol. IV, Buc., 1937, p. 167—8 : „Satul Soci unde se întîlniră oștile — sensul unguresc e : cojocari — ar părea să fie în ținutul, locuit de Secui mai vechi și mai noi, al Bacăului".

În realitate, Soci vine de la *soc*, planta bine cunoscută, cu flori mirositoare ; de aci și *socet* ; toponimicile Soci și Socet sînt răspîndite în întreaga țară ; cf. Iorgu Iordan, *Rumänische Toponomastik*, vol. I, Bonn și Leipzig, 1924, p. 32 și vol. II, p. 155.

În N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, Gotha, 1905, p. 346, Socii sînt în Moldova, fără altă precizare, iar în *Studii și documente*, vol. III, Buc., 1901, p. XXXV, nu se dă nici un fel de indicație asupra așezării lor.

[4] I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, Buc., 1914, p. 38 : „Dar Ștefan îi ținu calea la Soci (în jud. Bacău) și-l puse pe fugă". Idem, *Ștefan cel Mare*, Buc., 1925, p. 69 : „O localitate Soci nu există ... în Muntenia. Se găsește însă în jud. Bacău, aproape de granița Munteniei. Dacă lupta ar fi avut loc în Muntenia, letopisețul (zis de la Bistrița) care are date precise, fără îndoială că n-ar fi uitat să specifice. De aceea înclinăm a crede că bătălia a avut loc în Moldova" ; cf. p. 68 : „a năvălit în Moldova, dar la Soci în județul Bacău, s-a ciocnit de Ștefan care i-a zdrobit toată oastea".

[5] O. Górka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare (1457—1499)*, Buc., 1937, p. 116, nota 1 : „În deobște de « Soci », locul luptei din 7.III.1471, trece satul moldovenesc Soci din ocolul Sucevei .... ; nouă însă ni se pare mai exactă precizarea localității Soci în jud. Bacău ... sau localitatea Soci azi dispărută din județul Tutova, fiind mai aproape de Țara Romînească".

[6] Al. Lapedatu, *Ștefan cel Mare*, Buc., 1904, p. 42: „Așa, pentru arderea Brăilei, răspunse prin o asemenea expediție de jaf în anul următor, 1471, prin fevruarie, înaintînd pînă la Bacău". În lucrarea sa anterioară, *Radu cel Frumos* <1902>, p. 26, Lapedatu afirmase totuși : „Localitatea Soci nu se poate stabili însă în ce loc să fi fost".

[7] P. P. Panaitescu, *Grigore Ureche, Letopisețul țării Moldovei*, Buc., 1955, p. 225 ; „Soci, sat (ținutul Bacău)".

[8] C. C. Giurescu, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron vodă <1359—1595>, întocmit de Grigore Ureche vornicul și Simion Dascălul*, ed. a II-a, Craiova, 1939, p. 35, nota 106. „Soci, sat în județul Bacău", același, *Tîrgul Soci*, în „Revista istorică romînă", XIII (1943), p. 97—98. În *Istoria romînilor*, vol. II, ed. a IV-a, Buc., 1943, p. 61, relevînd faptul că „două dintre izvoarele care relatează bătălia de la Soci și anume Cronica în limba germană descoperită nu de mult la München și Cronica moldo-polonă afirmă că ea s-ar fi dat în *Țara Romînească*, și că „Socii ar fi fost un tîrg (*bey einem Margt genand dy Schotz*)", ajung la concluzia : „oriunde ar fi situată localitatea" ...., îmi exprim deci îndoiala cu privire la identificarea, admisă anterior, a Socilor cu cei din Bacău.

[9] G. Pascu, *Letopisețul cel moldovenesc utilizat de Gligorie Ureache în legătură cu toate letopisețele moldovenești în slavonește*, Iași, 1938, p. 150—151 : Soci, „trebuie să fie satul cu acest nume, azi dispărut, în ținutul Tutovei, pe pîrîul Dumitra (cf. moldo-polonă : la apă, la Soci), menționat încă din 10 sept. 6960 (= 1452) ".

[10] Vezi mai sus, nota 1.

Între cei care n-au încercat să localizeze Socii, dar îi așează în Moldova, citez pe Florian Aaron, *Idee repede de istoria prințipatului Țării Romînești*, vol. I, Buc., 1835, p. 131, pe Mihail Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, vol. I, Berlin, 1837, p. 98 și pe A. Treb. Laurian, *Istoria romînilor din timpurile cele mai vechi pînă n zilele noastre*, ed. a IV-a, Buc., 1873, p. 312.

În sfîrşit, o a patra categorie crede că este vorba de o localitate din Muntenia, dispărută în zilele noastre. În acest sens se pronunţă A. D. Xenopol[1] şi autorii *Marelui dicţionar geografic*[2].

E de înţeles aşadar, de ce Mihai Costăchescu, unul din cercetătorii care au căutat să precizeze locul luptei, ajunge la concluzia : „Nu e uşor de stabilit unde a fost localitatea Soci, faţă de părerile deosebite ale cronicarilor şi istoricilor: în Ţara Romînească, în Bacău, Baia, Tutova ?”[3].

Stabilirea precisă a locului unde a avut loc lupta nu interesează numai în sine — pentru cunoaşterea exactă a celor petrecute — dar şi pentru concluziile care se trag asupra *întregei campanii*, asupra caracterului ei. Căci nu e tot una dacă întîlnirea celor două oşti a avut loc în apropierea capitalei moldoveneşti, la Socii Sucevei, după ce armata munteană străbătuse, prădînd şi arzînd, o mare parte a teritoriului Moldovei, dacă această întîlnire s-a întîmplat la Socii Bacăului sau Tutovei — în care caz numai sudul ţării a avut de suferit — sau dacă, în sfîrşit, bătălia s-a dat *în Muntenia*, aşadar dacă Ştefan, prevenit, *a ieşit înaintea năvălitorilor* şi i-a silit să primească lupta pe chiar teritoriul lor; în ultima ipoteză, Moldova n-a avut să sufere nimic, Muntenia este cea care a plătit, repetîndu-se cele petrecute cu un an înainte.

Spre a putea lămuri controversa, se impune o reexaminare a izvoarelor şi, evident, în primul rînd, a celor *contemporane* faptului. Aceste izvoare se împart în două categorii: unele care se mulţumesc să indice numai locul luptei, Socii, fără vreo precizare, altele care dau şi precizări asupra aşezării acestui loc. Din prima categorie fac parte: 1) letopiseţul zis de la Bistriţa; 2) analele zise putnene; 3) cronica lui Grigore Ureche — Simion Dascălul [4]; 4) cronica lui Nicolae Costin. În a doua categorie intră; 1) cronica moldo-polonă şi 2) cronica moldo-germană, descoperită la München şi publicată nu de mult.

Letopiseţul zis de la Bistriţa afirmă : „în anul 6979 (1471), luna lui martie în 7, într-o joi, a fost război cu Radul voevod la Soci şi a biruit Ştefan voevod”[5]; descrie, după aceea, pierderile lui Radu. *Analele zise putnene* dau tot aşa : „a bătut Ştefan voevod pe Radu voevod la Soci”[6]. *Cronica lui Grigore Ureche — Simion Dascălul* expune faptele mai pe larg: „Radul vodă, văzînd atîta pradă în ţara sa, ce-i făcuse Ştefan vodă, nu vru să lase să nu cerce strîmbătatea sa. Ci pururea se tîmplă, cela ce va să-şi întoarcă bătaia, de două ori îl bat, că strîngînd oastea sa şi vecinească, au venit asupra lui Ştefan vodă; iară el, ca un leu gata spre

---

[1] A. D. Xenopol, *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. IV, Buc. <1927>, p. 41 : „ . . . Ştefan întîlneşte pe Radu cel Frumos la *Soci*, sat ce a dispărut acum din Muntenia, îl bate, luîndu-i toate steagurile şi se întoarce triumfător în Moldova”.

[2] *Marele dicţionar geografic al Romîniei*, vol. V, Buc., 1902, p. 448 : „Nu sînt exacte cele afirmate de unii autori de geografii, cum că la Soci, în judeţul Suceava, s-a întîmplat lupta dintre Ştefan cel Mare şi Radu cel Frumos, luptă întîmplată la Soci din jud. Rîmnicul-Sărat. (vz. A. D. Xenopol şi Gr. Tocilescu)”. Nici Xenopol însă, nici Gr. Tocilescu — citaţi aici, fără indicarea operei respective — nu fixează Socii în fostul judeţ Rîmnicul-Sărat. Pentru primul, vezi nota precedentă. Grigore Tocilescu, *Manual de istoria romînilor*, Buc., 1899, p. 156, spune doar atît: Ştefan „în a 1471 (sic !) . . . prădă marginea şi arse Brăila. Radu cel Frumos, ca să-şi răzbune de această strîmbătate, îl întîmpină la Soci, unde se dete o bătălie crîncenă (7 martie 1471) între fraţi de acelaşi sînge” (cf. acelaşi, *Manual de istoria romînă*, Buc., 1886, p.146, acelaşi text).

[3] M. Costăchescu, *op cit.*, p. 79.

[4] Numesc această cronică aşa, deoarece ea nu ni s-a păstrat decît în forma amplificată de Simion Dascălul şi este imposibil de a se deosebi, *în mod precis, pe toată întinderea cronicii*, partea scrisă de Simion Dascălul, de aceea a lui Grigore Ureche (vezi Grigore Ureche vornicul şi Simion Dascălul, *Letopiseţul ţării Moldovei* . . ., ed. C. C. Giurescu, p. XVI—XVIII).

[5] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 39.

[6] Idem, *Vechile cronice moldovenesci pînă la Urechia*, Buc., 1891, p. 145.

vînat, de sîrg s-au pornit *și la Soci le-au eșit înainte*[1], și dînd război vitejește, martie 7, nu mai puțin de vitejia moldovenilor, carii erau gata au să moară au să izbîndească, decît de meșterșugul lui Ștefan vodă, Radul vodă pierdu războiul cu multă pagubă de ai săi, că pe toți i-au tăiat, și toate steagurile Radului vodă le-au luat și pre mulți viteji i-au prins vii..."[2]. În sfîrșit, Nicolae Costin, în *Letopisețul* său povestește : „... așea și Radul vodă, strîngîndu-și oastea sa și megieșească, au vinit asupra lui Ștefan vodă. Ce îndată *îi eși înnainte Ștefan vodă* și s-au lovit oștile la locul ce să chiamă Socii, martie 7, cu mare îndrăznire..."[3].

Aceste patru izvoare, din care ultimele două au la bază tot relația letopisețului de la Bistrița, transmisă printr-un „letopiseț moldovenesc", astăzi pierdut[4], nu precizează unde vin Socii, în ce loc anume, în Moldova sau în Muntenia. *Ele nu ne pot servi deci la localizarea cîmpului de luptă.* Ultimele două cuprind însă expresia „le-au eșit înainte" („îi eși înainte") care sugerează o întîmpinare a năvălitorilor *la hotar*.

Dar dacă prima categorie de izvoare nu ne spune unde erau situați Socii, cea de-a doua afirmă clar că această localitate se afla *în Muntenia*. Astfel, în *cronica moldo-polonă* citim: „a avut război cu Radul, voevodul muntean, la rîu, la Soci, în țara munteană, și au bătut pe voevodul muntean"[5]. Izvorul acesta ne dă două informații: că Socii erau în Muntenia și că erau vecini cu o apă curgătoare, cu un rîu. *Cronica moldo-germană* este și mai explicită: „6979 (1471), în luna martie, într-a șaptea zi, într-o joi, plecă Ștefan vodă în Muntenia și în aceeași zi avu o bătălie mare cu Radu vodă pe un cîmp lîngă un tîrg numit Socii"[6]. Prin urmare, potrivit acestui izvor contemporan, *scris chiar în timpul vieții lui Ștefan* și cuprinzînd amănunte *precise*, pe care nu le găsim în letopisețele zise de la Bistrița și Putna[7], Socii erau un tîrg, și anume un tîrg situat *în imediata apropiere a graniței*. Localizarea aceasta rezultă limpede din știrea că, *în aceeași zi*, Ștefan a trecut în Muntenia și a dat și bătălia. Prin urmare, cîmpul de luptă a trebuit să se găsească nu departe de hotar, dat fiind că deplasarea unei întregi armate se făcea și atunci, ca și mai tîrziu, cu oarecare încetineală.

Coroborînd știrile cronicelor moldo-polonă și moldo-germană, rezultă că Socii erau un tîrg, situat în Muntenia, lîngă o apă curgătoare și aproape de hotarul cu Moldova.

Avem vreo informație care să verifice această concluzie? Putem găsi în alte izvoare, de caracter istoric sau geografic, o astfel de așezare? Cercetătorii de pînă acum au fost încurcați

---

[1] Sublinierile din textele citate ne aparțin.

[2] Grigore Ureche vornicul și Simion Dascălul, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. a III-a, Craiova, 1943, p. 35–36.

[3] Nicolae Costin, *Letopisețul țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ed. Ioan St. Petre, Buc., 1942, p. 254.

[4] C. C. Giurescu, Introducerea la ediția *Letopisețului țării Moldovei* de Grigore Ureche și Simion Dascălul, p. LVIII–LIX ; G. Pascu, *op. cit.*, p. 77.

[5] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 225. Textul polon : „*na rzece u Socze[ch], w ziemi multanskiey*" (*ibidem*, p. 175). În ediția din *Cronice inedite ...*, citim : „*na rzecze v Ssocze w ziemy multansky*". S-ar putea traduce și „la apă, la Soci".

Părerea lui G. Pascu din *Letopisețul cel moldovenesc ...*, p. 150, cum că în acest pasaj al cronicei moldo-polone am avea de-a face „cu o intervertire și omisiune de cuvinte", n-are nici un temei. Pasajul corespunzător din cronica moldo-germană, pe care Pascu îl aduce ca argument în sprijinul părerii sale, este, dimpotrivă, un argument *contra* ei, consunînd, în schimb, perfect cu cronica moldo-polonă : *ambele așează Socii în Țara Romînească.*

[6] „*In dem Mond martij, an dem 7 tag, an einem donerstag, zogk Stephan voyvoda in Montenia, und hat an dem selbygen tag eine grosse schlachtunge mit dem Radull voyvoda auff einem felde, bey einem margt genand dy Scholz ...*" (Olgierd Górka, *Cronica epocei lui Ștefan cel Mare (1457–1499)*, p. 115–116 și 146. Asupra acestei cronici vezi și I. C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare*, în „Cercetări literare", III (1939), p. 219–293 și idem, *Cronica lui Ștefan cel Mare, Versiunea germană a lui Schedel*, Buc., 1942, 72 p.

[7] C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, vol. II, ediția a IV-a, p. 586 ; C. Górka, *op. cit.*, p. 104.

de faptul că n-au găsit o asemenea așezare — tîrg sau sat — cu numele de Soci, în Muntenia. Xenopol, admițînd că Socii au fost un sat dincoace de Milcov, adaugă „sat *ce a dispărut acum*"[1]. În *Marele dicționar geografic al Romîniei* nu există, într-adevăr, un sat cu acest nume pe teritoriul muntean[2]; nici *Dicționarul geografic al județului Rîmnicul-Sărat* nu-l menționează[3]; așadar, la finele secolului al XIX-lea, așezarea nu mai exista sau își schimbase numele. Ea nu e pomenită nici în *Dicționarul topografic și statistic* al lui D. Frunzescu, întocmit pe temeiul situației de la „începutul anului 1871"[4]; nu apare nici în foarte dezvoltata hartă manuscrisă austriacă din 1791[5], nici în aceea a lui Rhigas din Velestin (Viena, 1797)[6], nici în sfîrșit, în harta stolnicului Constantin Cantacuzino (Padova, 1700)[7].

Cercetînd, în ultimul timp, cu amănunțime, harta statistică rusă din 1835 — un adevărat monument cartografic al țărilor noastre și, în același timp, o imagine exactă a așezărilor omenești de tot felul din Principate — de la stîne, tîrle, coșere, sălașe de pescari și mori, pînă la odăi izolate, hanuri, schituri și mănăstiri, cătune, sate, tîrguri și orașe — *am găsit în județul Rîmnicul Sărat, chiar lîngă hotarul cu Moldova, o așezare cu numele de Soci.*[8] E un cătun avînd între cinci și douăzeci de „curți" sau gospodării, situat între Putna și un mic afluent al Siretului[9]. Are ca vecin spre nord, satul Vulturii (în Moldova), spre sud-vest, satul Țugueștii-Hîngulești (în Muntenia), iar spre sud-sud-est, satul Maluri (în Moldova).

Pe temeiul hărții ruse, ridicate de un întreg corp de cartografi militari în răstimpul 1828—1832, dar tipărită, în prima ediție, abia în 1835, s-au întocmit hărțile administrative ale Munteniei și Moldovei, litografiate ambele la București în 1833, *primele hărți apărute în țările noastre.* Ele sînt mult simplificate față de originalul rus, nedînd dintre așezările omenești decît pe cele mai însemnate, adăugînd, în schimb, împărțirea în plăși, care în harta rusă tipărită a fost suprimată[10]. *In această hartă administrativă a Munteniei, din 1833, e trecut de asemenea satul Soci, la hotarul cu Moldova*[11]. Cum mărimea așezării nu justifica în nici un caz menționarea ei—nu sînt

---

[1] Al. Xenopol, *op. cit.*, vol. IV, p. 41.

[2] Marele dicționar geografic al Romîniei, vol. V, p. 418.

[3] Gr. Dănescu, *Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Rîmnicu-Sărat*, Buc., 1896.

[4] D. Frunzescu, *op. cit.*, Prefața.

[5] *Militairische Carte der kleinen oder oesterreichischen und grossen Wallachei welche beide zusammen aus 394 Sectionen bestehet, und wehrend dem Waffenstillstand zwischen der k.k. und der turkischen Armee vom Monat September 1790 bis Ende May 1791 durch dem General qua<r>tiermeisterstaab unter der Direction des obristen Specht geometrisch aufgenommen, und in das reine ausgezeichnet worden*, în 108 foi (Academia R.P.R., Manuscrise, nr. inv. 1003—D. XXVII 6).

[6] Νέα Χάρτα τῆς Βλαχίας, Viena, 1797 (Academia R.P.R., Manuscrise, C. LXIX, 14).

[7] C. C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, Buc., 1943 (Extras din „Revista istorică romînă", XIII), p. 18.

[8] C. Giurescu, *Principatele romîne la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835.* Buc., 1957, p. 264.

[9] Acest afluent nu poartă nume în harta rusă, planșa V.

[10] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 195—202.

Cele două hărți administrative ale Țării Romînești și Moldovei se găsesc la Academia R.P.R., Manuscrise, sub cotele : D.XXIX, 21 (Țara Romînească) și D. XXIX, 24 (Moldova); cf. manuscrisul hărții administrative muntene, desenat de Hoc și Ciocîrlan, sub cota : D.XXIX, 20. Alte exemplare din harta administrativă munteană, loc. cit. sub cotele I, 29 și H. III, 682.

[11] „*Hartă administrativă cu tăbliță statisticească a Prințipatului Valahii, alcătuită din porunca deplin împuternicitului prezident al Divanurilor Prințipaturilor Valahii și Moldovii Domnul Gheneral adjutant Kisselef, de pod-polcovnicu gheneralicescului Stab Berghenheim I-iu și capitanul din același stab cneazul Galițin, după maștabul* $\frac{1}{420.000}$, *în orașul București, 1833. Tradusă de praporcicul miliții Sonțul I-iu, în litografia lui I. Eliad și R.T. Biliț*" (Academia R.P.R., *Manuscrise* I, 29).

trecute sate cu populaţie mult mai numeroasă — trebuie să admitem că s-a avut în vedere un alt motiv. Să fi fost conştiinţa că e vorba de o aşezare istorică, unde s-a dat lupta din 1471? Sau, pur şi simplu, împrejurarea că, fiind chiar la hotar, a servit ca punct de reper pentru trasarea acestui hotar? Ori care ar fi motivul — noi înclinăm pentru cel de-al doilea — cert este că Socii figurează în acest document cartografic, că, prin urmare, în anii 1828—1835, aşezarea continua să existe cu acest nume.

Menţionăm, în sfîrşit, că Socii sînt trecuţi printre satele din judeţul Rîmnicul-Sărat în opera descriptivă a lui Dionisie Fotino, întocmită pe temeiul recensămîntului din 1815, şi anume în plasa „Belegeţi", între satele „Ţugueţii" şi „Malurile"[1].

Este aşadar dovedită existenţa localităţii iar spusele celor două izvoare moldoveneşti — *cronica moldo-polonă* şi *cronica moldo-germană* — capătă o confirmare categorică: aşezarea este *în Muntenia*, este *lîngă hotar*; prin urmare, lupta a putut avea loc în aceeaşi zi în care armata lui Ştefan a trecut dincoace; este, în sfîrşit, *lîngă o apă* care străbate cîmpia întinsă din partea locului[2].

Convingerea noastră este că aici, pe această cîmpie de lîngă Socii munteni, a avut loc lupta din ziua de 7 martie 1471. Domnul Moldovei, informat că vecinul a pornit cu oastea împotriva sa, l-a prevenit, trecînd el hotarul şi întîmpinîndu-l pe teritoriul muntean. Se explică, în felul acesta, şi expresia cronicilor de mai tîrziu — a cronicii lui Grigore Ureche-Simion Dascălul şi aceea a lui Nicolae Costin — cum că Ştefan cel Mare i-a „eşit înainte" lui Radu cel Frumos, nu l-a lăsat deci să pătrundă în Moldova spre a prăda şi a lua robi.

Cronica moldo-germană arată însă că Socii erau *un tîrg* (*Margt*), deci o aşezare mai însemnată, iar localitatea găsită de noi în jud. Rîmnicul-Sărat, pe vremea Regulamentului Organic, nu este nici măcar un sat, ci un biet cătun, avînd între cinci şi douăzeci de gospodării sau curţi. Cum se explică această nepotrivire?

Socii fac parte din categoria numeroasă, şi în Muntenia şi în Moldova, a tîrgurilor şi oraşelor cu evoluţie regresivă, a aşezărilor care, odinioară înfloritoare, au ajuns azi simple sate sau cătune, uneori nici măcar atît, dispărînd de pe faţa pămîntului. *Tîrgşorul* şi *Gherghiţa*, altădată oraşe însemnate, primul chiar reşedinţă domnească în secolul al XV-lea, *Hodivoaia*, capitala judeţului Vlaşca în secolele XVI—XVIII, *Cornăţelul* de pe Moştiştea, ai cărui „orăşeni" sînt pomeniţi în actele secolului al XVI-lea, oraşul de la *Tismana*, unde se adunau banii Olteniei, ca să nu mai amintesc de *Brîncoveni*, baştina lui Matei Basarab, de *Cleanovul* din Mehedinţi, de *Tîrgul Gilortului*, de *Brădicenii* Gorjului: toate aceste aşezări muntene sînt astăzi sate sau cătune. Iar în Moldova *Scheia*, oraşul cu şoltuzi şi pîrgari din secolul al XVI-lea, *Ştefăneştii*, citat ca unul din oraşele însemnate ale aceluiaşi secol, *Baia*, odinioară însăşi capitala ţării, *Adjudul vechi*, constatat pe vremea lui Alexandru cel Bun, apoi tîrgurile *Domneşti*, *Tîrgul*

[1] Dionisie Fotino, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, t. III, Viena, 1819, p. 190; Πλάσα Μπελεγγέτζι: Στουγγουετζί, Σοτζίι, Μάλουριλε; cf. traducerea lui Gh. Sion, *Istoria generală a Daciei*, Buc., 1859, p. 148. Numai la fostul judeţ Rîmnicul-Sărat, Sion traduce lista de sate din textul grec al lui Dionisie Fotino; pentru toate celelalte judeţe din Muntenia şi Oltenia, *el le suprimă*, socotindu-le fără interes. Asupra scăderilor traducerii lui Gh. Sion, vezi Const. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV şi XV*, Buc., 1925, p. 13, nota 1; cf. acelaşi, *Istoria romînilor*, III, Buc., 1946, p. 830. Adaug aci că dacă, în unele locuri, Gh. Sion suprimă părţi din textul grec, în altele, el *îl amplifică*; vezi, de pildă, pasajul referitor la Mihail Kogălniceanu, inexistent, evident, la D. Fotino.

[2] Această apă forma chiar, pe o anumită distanţă (vreo trei kilometri), *hotarul dintre Ţara Romînească şi Moldova*. Ea era, ca atare, bine cunoscută contemporanilor; aşa s-ar explica şi expresia cronicii moldo-polone: „la rîu, la Soci", adică la apa de la hotar. Pe această apă se afla satul cu nume caracteristic *Maluri* la vreo 4, 5 kilometri sud-sud-est de Soci (vezi harta din 1835, planşa V).

Trotuş, *Tîrgul Putnei*, *Piscul* (în Covurlui), toate acestea au avut aceeaşi soartă. Ca să nu mai amintesc, iarăşi, de *oraşul de la gura Ialomiţei* (*Tîrgul de Floci*), de *Vicina* şi de tîrgul *Sărata* care au dispărut, celui de-al doilea nemaicunoscîndu-i-se nici măcar vatra — deşi a fost un centru comercial şi religios important în veacul al XIV-lea [1].

Aşa au decăzut şi Socii. Fiind aşezat lîngă hotar, în calea oştilor, a fost prădat şi ars în mai multe rînduri, în timpul războaielor dintre Ştefan cel Mare şi Radu cel Frumos, prima dată în 1470, cînd toată partea de răsărit a Ţării Romîneşti a fost trecută prin foc şi sabie [2]. Lupta însăşi de la Soci, din martie anul următor — în ipoteza că tîrgoveţii izbutiseră să-şi refacă ceva din case şi dughene — a fost a doua lovitură. A urmat a treia în 1473, cu prilejul campaniei care a dus la ocuparea Bucureştilor şi la prinderea familiei lui Radu [3]. Peste alţi trei ani, o nouă lovitură, atunci cînd oştile moldovene, pe urma turcilor care se retrăgeau, au intrat iar în Ţara Romînească şi au înscăunat pe Vlad Ţepeş [4]. Tîrgoveţii au renunţat, în cele din urmă, să mai stea în acest loc atît de bîntuit, şi s-au mutat în alte părţi, la Rîmnicul Sărat, la Brăila etc.

Aşa s-a întîmplat şi de partea cealaltă a Milcovului, unde *Tîrgul Putnei*, capitala judeţului Putna în veacul al XV-lea, a fost pustiit, în aceleaşi împrejurări de continue războaie fratricide, la care s-au adăugat şi expediţiile turceşti. În 1559 aprilie 16, un document de la Alexandru Lăpuşneanu aminteşte de o „jumătate de sat din parte de sus pre Putna, *unde au fost Tîrgul Putnei* [5]. În locul celor două aşezări, de o parte şi de cealaltă a hotarului, în locul Socilor şi a Tîrgului Putnei, se vor ridica mai tîrziu, în veacul al XVI-lea, *Focşanii*, moldoveni şi munteni [6].

Pe locul vechiului tîrg din Rîmnicul-Sărat, au rămas cîteva case de plugari, formînd un cătun ; acest cătun a dăinuit, păstrîndu-şi numele, după cîte am văzut, pînă în prima jumătate a veacului al XIX-lea ; azi nici măcar atît nu mai aminteşte aşezarea urbană de acum cinci sute de ani.

Ne rămîne să explicăm de ce marea majoritate a cercetătorilor — istorici şi geografi — au căutat Socii, locul bătăliei din 7 martie 1471, *în Moldova*.

Cred că unul din elementele care i-au influenţat a fost *ideea de revanşă* din partea lui Radu cel Frumos, după prada Brăilei şi a Ialomiţei de către Ştefan, întîmplată în anul precedent. Această idee o sugerează *cronica lui Grigore Ureche-Simion Dascălul* : „Radu vodă, văzînd atîta pradă ce-i făcuse Ştefan vodă, nu vru să lase să nu cerce strîmbătatea sa...”

S-a adăugat apoi — element de greutate — o scrisoare de la însuşi Ştefan cel Mare, din 13 iulie 1471, către regele Poloniei, în care, scuzîndu-se că nu-i poate trimite ajutorul de oaste cerut, invocă, între altele, şi împrejurarea că Radu cel Frumos a venit, cu foarte puţin timp mai înainte, împotriva sa ca să-i devasteze ţara. Textul latin al scrisorii sună aşa : „*In hiis eciam proximis diebus elapsis magnificus Radul woyewoda venit in regnum meum ut idem anichilando devastaret me et regnum meum...*” [7]. La prima lectură, s-ar putea avea impresia că năvălirea lui Radu în Moldova s-a şi efectuat, a avut loc ; aşa au interpretat-o de altfel unii cerce-

---

[1] Vezi pentru unele din aceste oraşe şi tîrguri C. C. Giurescu, *Tîrguri şi oraşe romîneşti dispărute*, în *Din trecut*, Buc., 1942, p. 164—171 ; idem, *Pentru descoperirea Vicinei*, în „Revista istorică romînă”, XI—XII (1941—1942), p. 530—531 ; idem, *Un vechi oraş al Ţării Romîneşti, Cornăţelul*, Buc., 1957.

[2] M. Costăchescu, *op. cit.*

[3] I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 72.

[4] *Ibidem*, p. 151—152.

[5] C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, vol. II, ediţia a IV-a, p. 447 ; cf. idem, *Din trecutul judeţului Putna*, Focşani, 1937, p. 20.

[6] Pentru dezvoltarea acestor două aşezări gemene, vezi D. F. Caian, *Istoricul oraşului Focşani*, 1906, 281 [285] p. ; cf. C. C. Giurescu, *Din trecutul...*, p. 20—21.

[7] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Buc., 1913, p. 312.

tători [1]. În realitate, textul latin nu spune aceasta. Traducerea în romînește este următoarea: „Chiar în aceste zile din urmă, magnificul Radu voievod a venit asupra țării mele pentru ca, nimicind-o, să mă prade pe mine și țara mea". Nu se spune deci, explicit, că a și intrat în țară și că a prădat-o, ci se sugerează numai o atare acțiune. Căci „venit in" nu înseamnă numai a veni în, ci și „contra", „asupra" [2]. Iar dacă Radu ar fi prădat într-adevăr Moldova, Ștefan n-ar fi omis s-o spuie clar, la indicativ, n-ar fi întrebuințat, cum o face, forma subjonctivului. Ar fi fost un puternic argument pentru a justifica netrimiterea ajutorului de oaste cerut. Ca să arate că i-a fost imposibil s-o facă, Ștefan invocă tot felul de argumente, între altele și expediția lui Radu cel Frumos care, în treacăt fie zis, n-a avut loc „chiar în aceste zile din urmă" — scrisoarea e din 13 iulie — ci cu mai bine de patru luni înainte. De altfel, întreaga scrisoare este, cum bine s-a observat, „un lanț de abilități" [3].

Așadar, ideea de revanșă, pe de o parte, textul voit ambiguu al scrisorii lui Ștefan, pe de alta, au făcut ca marea majoritate a istoricilor să admită o invazie a lui Radu cel Frumos în Moldova și să situeze Socii într-unul din satele cu acest nume ale ei. În realitate, Ștefan, bine informat și prevăzînd atacul, l-a preîntîmpinat, *trecînd el hotarul* și obligînd pe adversar să primească bătălia lîngă tîrgul Soci din fostul județ Rîmnicul-Sărat.

О БИТВЕ У СОЧИ

РЕЗЮМЕ

Определение расположения местности Сочи, где 7 марта 1471 года произошла битва между Стефаном Великим, господарем Молдавии, и Раду Красивым, господарем Валахии, послужило поводом продолжительных обсуждений румынских историографов. Некоторые исследователи считали, что речь идет о селе Сочи близ Сучавы, другие указывали на Сочи около Тутовы, третьи, наиболее многочисленные, полагали, что это поселение Сочи, находящееся возле Бакэу. Все вышеуказанные местности находятся в Молдавии. Наконец, четвертая группа исследователей высказала мнение, что речь идет об исчезнувшем селе в Валахии. Исследование всех источников, относящихся к этой битве, и в первую очередь, двух старых молдавских летописей —молдавско-польской и молдавско-германской, — из которых последняя написана еще во времена Стефана Великого, показало, что речь идет о местности, находящейся в Валахии и расположенной вблизи реки, недалеко от молдавской границы. Подобная местность, носящая название Сочи, находится на русской статистической карте румынских княжеств, отпечатанной в 1835 году. Она расположена в бывшем уезде Рымникул Сэрат на самой границе, разделявшей оба княжества, между рекой Путной и небольшим притоком Серета, что соответствует указаниям молдавско-германской летописи. Она отмечена также на административной карте Валахии, составленной по русской рукописной статистической карте. Таким образом здесь, у валашского села Сочи, произошла битва 7 марта 1471 года. В XV веке это поселение было городом. Позднее

[1] I. Ursu, *op. cit.*, p. 69; G. Pascu, *op. cit.*, p. 151.
[2] Vezi L. Quicherat și A. Daveluy, *Dictionnaire latin-français*, Paris, 1892, p. 659, col. 3.
[3] I. Ursu, *op. cit.*, p. 70.

же, как и многие другие поселения городского типа в Мунтении и Молдавии, оно пришло в упадок, ставши небольшим поселком, вследствие происходивших в этой области частых битв, сопровождавшихся опустошениями.

LA BATAILLE DE SOCI

RÉSUMÉ

L'identification de la localité de Soci, où fut livrée la bataille du 7 mars 1471, qui mit aux prises Etienne le Grand, prince de Moldavie, et Radu le Bel, prince de Valachie, a suscité de longues discussions entre les historiographes roumains. Certains pensaient qu'il s'agissait du village de Soci près de Suceava ; d'autres d'un Soci dans l'ancien département de Tutova ; une troisième catégorie, la plus nombreuse, penchait pour Soci près Bacău, tous les trois en Moldavie ; enfin, une quatrième catégorie de chercheurs étaient d'avis qu'il s'agissait d'un village de Valachie, aujourd'hui disparu. L'étude de toutes les sources se rapportant à cette bataille et, en tout premier lieu, celle de deux vieilles chroniques moldaves — la chronique moldo-polonaise et la chronique moldo-allemande, cette dernière écrite du vivant d'Etienne le Grand — indique qu'il s'agit bien d'une localité de *Valachie*, sise près d'une rivière, à proximité de la frontière avec la Moldavie. Dans la carte statistique russe des Principautés roumaines, imprimée en 1835, on trouve, en effet, une localité du nom de Soci, dans l'ancien département de Rîmnicul-Sărat, aux confins des deux pays, entre la rivière de Putna et un petit affluent du Siret, ce qui concorderait par conséquent avec les indications de la chronique moldo-allemande. Cette localité figure également sur la carte administrative de la Valachie, dressée d'après le manuscrit de la carte statistique russe. C'est là, par conséquent, à Soci, en Valachie, qu'eut lieu la bataille du 7 mars 1471. La localité, qui était une petite ville au XVe siècle, a déchu, comme tant d'autres agglomérations urbaines de Valachie et de Moldavie, au rang d'un modeste hameau, à cause justement des combats réitérés dont la région fut le théâtre et des dévastations qui les accompagnaient.

CĂLĂTORIA LUI PIERRE LESCALOPIER ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI TRANSILVANIA LA 1574

DE

PAUL I. CERNOVODEANU

A doua jumătate a veacului al XVI-lea numără o seamă de călători însemnaţi, care au străbătut ţările noastre în drumurile lor prin răsăritul Europei. Negustori, misionari, căpetenii militare sau diplomaţi, au lăsat mărturii asupra trecerii lor prin Moldova, Ţara Romînească şi Transilvania, fie prin însemnări de călătorie, corespondenţă sau rapoarte oficiale, fie chiar prin memorii, anale şi istorii tipărite, în care descriau cadrul lor geografic şi economic şi consemnau trecutul poporului romîn.

Printre aceşti călători, socotim însă că Pierre Lescalopier ocupă un loc aparte. Spre deosebire de alţi drumeţi, animaţi de diferite preocupări sau legaţi de anumite sarcini, tînărul parizian, student sîrguincios al Universităţii din Padova, a înfăptuit în anul 1574 o lungă călătorie de la Veneţia la Constantinopol, străbătînd cu acest prilej, la înapoiere, Ţara Romînească şi Transilvania, numai din plăcerea de a se instrui şi a cunoaşte lumea; el a avut doar, mai mult de formă, o misiune diplomatică la curtea princiară din Alba-Iulia. Lescalopier, deşi catolic, se arată dezbărat de fanatismul politic şi religios care domina pe atîţia contemporani ai săi. Datorită inteligenţei şi spiritului său de observaţie ascuţit, călătorul francez şi-a însemnat într-un jurnal de drum, tot ceea ce i-a stîrnit curiozitatea, de la simpla descriere a locurilor străbătute, amintirea legendelor trecutului îndepărtat şi menţionarea obiceiurilor întîlnite, pînă la înşirarea bogăţiilor economice, consemnarea instituţiilor şi organizării de stat a ţărilor pe unde a umblat, făcînd totodată şi digresiuni asupra evenimentelor politice şi militare de care a avut cunoştinţă.

Memorialul de călătorie al lui Pierre Lescalopier nu a rămas necunoscut cercetătorilor noştri; el a fost dat la iveală, pentru întîia oară, în 1921, de cercetătorul francez Edmond Cleray, care a publicat extrase dintr-însul, însoţite de o prezentare, în studiul intitulat „Le voyage de Pierre Lescalopier „Parisien" de Venise à Constantinople, l'an 1574", apărut în „Revue d'histoire diplomatique", vol. XXXV (1921), nr. 1, p. 21—55.

Cu tot interesul manifestat de istoricii din trecut faţă de importanţa, de multe ori, excepţională, a ştirilor cuprinse în acest memorial — deseori menţionat sau comentat în diferite

lucrări [1] — totuşi nici unul dintre ei nu a avut curiozitatea să cerceteze mai amănunţit cuprinsul jurnalului de călătorie al lui Lescalopier, păstrat într-o copie contemporană în biblioteca Facultăţii de Medicină din Montpellier şi să extragă toate ştirile privitoare la drumul său prin Ţara Romînească şi Transilvania, deşi se ştia că Edmond Cleray, în articolul său, le prezentase doar într-o formă fragmentară şi rezumativă.

De aceea scopul studiului de faţă este de a reedita în întregime textul călătoriei lui Pierre Lescalopier în ţările noastre — cu toate părţile omise [2] de cercetătorul francez, rămase inedite pînă acum şi prezentînd un deosebit interes — pe baza microfilmului obţinut de curînd de la biblioteca Facultăţii de Medicină din Montpellier şi păstrat la Biblioteca Centrală de Stat din Bucureşti, sub cota MF-89.

Datele biografice care se cunosc asupra lui Pierre Lescalopier sînt destul de sumare, fiind amintite de altfel, în întregime, de Edmond Cleray [3]. Născut la Paris, dintr-o familie înstărită, care locuia în vechiul cartier al Lombarzilor, Lescalopier a fost hărăzit de tînăr carierei

---

[1] Mai ales în acelea privitoare la trecutul oraşului Bucureşti, căruia Lescalopier i-a făcut cel dintîi o descriere mai amănunţită. Dintre aceste lucrări amintim: N. Iorga, *Istoria romînilor prin călători* (ed. II), vol. I, Buc., 1928, p. 194—200 şi *Les voyageurs français dans l'Orient Européen*, Paris, 1928, p. 31—32; C. Moisil, *Bucureştii Vechi: schiţă istorică şi urbanistică*. Buc., 1932, p. 11; *Les Français et la Roumanie* (textes choisis par Paul Desfeuilles et Jacques Lassaigne), Buc., 1937, p. 221—223; A. Pomescu, *Un parizian la curtea lui Alexandru Vodă (1574)*, în „Gazeta municipală", VII (1938), nr. 314 (13 martie), p. 1—2; N. Iorga, *Istoria Bucureştilor*, Buc., 1939, p. 44—53; G. Potra, *Bucureştii în 1574*, în „Gazeta municipală", XI (1942), nr. 518 (26 aprilie), p. 1—2; Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti în veacurile XIV, XV şi XVI*, în *Comunicări şi articole de istorie*, Buc., 1955, p. 12—13; *Bucureştii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice* (editat de Muzeul de Istorie a oraşului Bucureşti), Buc., 1959, p. 59, 147. Călătoria prin Transilvania mai este amintită, în afara lui N. Iorga, de Rodica Ciocan, *Etienne Báthory, prince de Transylvanie, roi de Pologne et les Roumains*, Buc., 1939, p. 18 şi de Birkás Géza, *Francia utazók Magyarországon*, Szeged, 1948 (Acta Universitatis Szegediensis. Sectio philologica, Tomus XVI, Series Nova, t. II), p. 38.

[2] În primul rînd, Edmond Cleray nu s-a călăuzit după vreun criteriu riguros ştiinţific, ci a reprodus arbitrar în lucrarea sa pasagiile care i s-au părut mai interesante (menţionarea luptelor dintre moldoveni şi munteni în Ţara Romînească la 1574, p. 44—45, descrierea călătoriei lui Lescalopier la Bucureşti, p. 46—47, relatările sale asupra romînilor şi obiceiurilor de la Curte, p. 48, primirea călătorului la curtea lui Ştefan Báthori, p. 49—50, descrierea minei de aur de la Zlatna, p. 51—52, plecarea lui Lescalopier de la curtea din Alba-Iulia, p. 52—53); cele mai multe părţi din jurnal au fost rezumate insuficient (sosirea în Transilvania şi drumul pînă la Alba-Iulia, p. 48—49, preocupările epigrafice ale lui Lescalopier şi şederea sa la Curtea din Alba-Iulia, p. 51—52, vizitarea ocnelor de sare de la Turda, p. 53, continuarea călătoriei de la Alba-Iulia pînă la Satu-Mare, p. 53), iar altele au fost cu totul omise (călătoria lui Lescalopier de la Giurgiu la Bucureşti, apoi de aici la Tîrgovişte, trecerea munţilor şi sosirea la Bran, vizitarea bisericii evanghelice din Cristian, şederea la Braşov, drumul de la Braşov, prin Făgăraş şi Sibiu, la Alba-Iulia, menţionarea inscripţiilor latineşti de la Zlatna, Alba-Iulia şi Tăuţi, traiul dus la Alba-Iulia şi vizitarea împrejurimilor, părăsirea ţării şi trecerea prin Ardud şi Satu-Mare). În afară de aceasta, chiar din pasagiile reproduse, Cleray omite uneori mici porţiuni din text într-un chip nejustificat (de ex. la p. 50 între cuvintele „le s<ieu>r Normand n'entend point latin" şi „il ne parloit jamais a leurs députés", sau între „le degré, son père, sa maison, etc." şi „il me commanda voir M. le Normand", sau între „il me faisoit venir a son costé" şi „Tous les grands nous festoyoient..."; la p. 51 între cuvintele „canal de bois" şi „les pierres cuittes", între „l'un après l'autre" şi „la poudre ou gravier"; la p. 52 între „un grand feu dessus" şi „par après le feu estant...", etc.); alte ori nu transcrie corect textul (de ex. la p. 49 „comtes pollonnois" în loc de „coches pollonnois" etc.), modernizează ortografia (nu respectă întotdeauna „u" pentru „v", pune accente etc.) şi lasă nedezlegate prescurtările paleografice (Ꝛ pentru s<ols>, *soli*, monetă ş.a.); însuşi titlul manuscrisului nu este redat exact, fiind trunchiat (p. 21, n.1). Toate aceste constatări, precum şi lipsa — aproape totală — a unui aparat critic, fac ca studiul lui Cleray să nu mai corespundă actualelor exigenţe ştiinţifice.

[3] *Op. cit.*, p. 21—22, 55.

juridice, fiind trimis la învățătură în 1571 la faimoasa Universitate din Padova. Aici, el căpătă cunoștințe temeinice, stăpînind destul de bine limba latină. Aflîndu-se în Italia, dornic de a cunoaște lumea și a-și îmbogăți experiența, profitînd de o recomandație către ambasadorul Franței pe lîngă Inalta poartă, Lescalopier a întreprins, începînd de la 1 februarie 1574, o călătorie de la Veneția la Constantinopol, înapoindu-se la Padova, prin Balcani și centrul Europei, în decursul aceluiași an, la 12 octombrie. Continuîndu-și mai departe studiile juridice, peste nouă ani, Pierre Lescalopier a fost numit consilier al Parlamentului din Paris, la 15 ianuarie 1583, după ce s-a căsătorit cu Madeleine Seguier, fiica unui magistrat (*maître des Comptes*) de acolo ; în 1597 el a ocupat slujba de „maître des requêtes de l'Hôtel du Roy" și apoi aceea de președinte al Camerei de Anchete parlamentare (*Chambre des Enquêtes*).

Jurnalul său de călătorie, intitulat „Voyage fait par moy, Pierre Lescalopier l'an 1574 de Venise à Constantinople par mer jusques à Raguse et le reste par terre et le retour par Thrace, Bulgarie, Walach, Trasiluanie ou Dace, Hongrie, Allemagne, Friul et Marche Treuisane jusques a Venise", alcătuit, în afara titlului, din 66 file numerotate, dintre care numerele 32 și 33 sînt duble, a ajuns în copie [1] în biblioteca președintelui Parlamentului din Dijon Jean Bouhier (1673—1746) la 1721, apoi intră în stăpînirea bibliotecii Facultății de Medicină din Montpellier, unde se află și astăzi, sub cota H 385, fiind semnalat de profesorul Louis Humbert cercetătorului Edmond Cleray [2].

Manuscrisul pare a fi copiat de o singură mînă, pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea, în același interval de timp, fără întreruperi. A primit numai cîteva adnotări ulterioare, din partea unuia din posesorii săi — poate chiar din aceea a președintelui Bouhier, distins jurist, filolog și om de litere — care a adăugat în dreptul fiecărei inscripții latinești, ce a putut fi identificată într-acest memorial, trimiterea la culegerea umanistului flamand Jan Gruter [3], în ediția apărută la Amsterdam în 1707.

Nu voi mai insista asupra întregului conținut [4] al jurnalului de călătorie al lui Pierre Lescalopier, cunoscut cercetătorilor din lucrarea lui Cleray.

Bogăția informațiilor sale, bazată în cea mai mare măsură pe observația directă, face din acest memorial un izvor de o deosebită importanță pentru studierea istoriei Țării Romînești și a Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, putînd sta alături de mărturiile

---

[1] Într-adevăr manuscrisul prezintă unele nume proprii foarte corupte (Faboska, Egemna etc.) și greșeli de transcriere (1-er coup în loc de 1-ère coupe, 70.000 în loc de 10.000 ș.a.) precum și o inconstanță în ortografie (Walacchies, Wlacchie, Poulogne, Pologne etc.) care nu par a aparține autorului, ci unui copist ce nu a deslușit corect textul, pe alocuri.

Se mai știe însă că o altă copie a manuscrisului figura și în catalogul bibliotecii magistratului și cunoscutului istoric Jacques Auguste de Thou (1553—1617), înrudit cu familia călătorului (*Catalogue de Thou*, II, 466), cf. însemnării de pe spatele foii de gardă a jurnalului lui Lescalopier.

[2] Adnotație de pe foaia de titlu a jurnalului și Cleray, *op. cit.*, p. 21.

[3] Jan Gruter (1560—1627), cunoscut filolog, profesor de istorie la Heidelberg (1592) și director al bibliotecii Palatine (1602), autor al unei documentate culegeri de inscripții romane, intitulată *Inscriptiones antiquae totius orbis romani, auspiciis Jos. Scaligeri ac. M. Velseri...*, publicată pentru întîia oară la Heidelberg, în 1601 sau 1603, cf. Firmin Didot, *Nouvelle biographie générale...*, vol. XXII, Paris, 1858, col. 264—267. Adnotatorul manuscrisului lui Lescalopier a folosit însă ediția a II-a a acestei lucrări, îmbogățită de Georg Graevius și apărută la Amsterdam în 1707, în două volume a cîte două părți (*Inscriptiones antiquae totius orbi romani in absolutissimum corpus redactae, curis secundi Jani Gruteri et notis Marq<uardi> Gudii emendatae et cura Georg<ii> Graevi recensitae...*, Amstel., MDCCVII).

[4] Este neîndoios necesară publicarea întregului jurnal de călătorie al lui Pierre Lescalopier, ce conține știri deosebit de interesante și pentru istoria vecinilor noștri, sîrbi, bulgari, unguri și slovaci, cît și o descriere foarte amănunțită a Constantinopolului din acea vreme, dar acest lucru depășește atît cadrul studiului de față, cît și proporțiile sale.

valoroase ale celorlalţi călători întîlniţi în această epocă, Giovanandrea Gromo (1565), Franco Sivori (1583), Antonio Possevino (1584), Jacques Bongars (1585) ş.a., fără a mai aminti şi de înaintaşul lor, cu cîteva decenii, Georg Reicherstorffer (1550)[1].

În comparaţie cu alţi călători, care au stat vreme mai îndelungată la noi, avînd rosturi politice sau militare la curtea domnilor sau principilor ardeleni şi putînd astfel să se documenteze mai pe larg, în scrierile lor, asupra ţărilor romîneşti, Pierre Lescalopier nu a petrecut aici decît un scurt interval de timp, străbătînd Ţara Romînească şi Transilvania de la Giurgiu pînă la Satu-Mare, între 14 iunie şi 16 august 1574. Totuşi, acest lucru nu l-a împiedicat ca să consemneze în memorialul său de drum, o seamă de ştiri preţioase privitoare la locurile pe unde a umblat.

Spirit cultivat, pătruns de o neţărmurită curiozitate şi sete de cunoaştere, Lescalopier şi-a notat cu grijă — şi în cea mai mare măsură în mod corect — numele satelor şi oraşelor pe care le-a străbătut, a vizitat unele monumente şi locuri mai de seamă, şi-a însemnat tradiţiile şi legendele asupra lor, a căutat societatea oamenilor instruiţi de la care să poată aduna ştiri, s-a arătat comunicativ şi omenos faţă de însoţitorii săi, vizitii sau călăuze, ce l-au îndrumat de-a lungul drumului. În afară de aceasta, Lescalopier a arătat un deosebit interes pentru unele probleme de ordin economic, informîndu-se de cursul monetelor în aceste părţi şi de exploatarea bogăţiilor subsolului, vizitînd minele aurifere de la Zlatna, acelea de mercur din apropiere şi ocnele de sare de la Turda, în care a şi coborît chiar, spre a putea vedea metodele de lucru folosite. În această privinţă, valoarea mărturiilor lui Lescalopier este, fără îndoială, deosebit de preţioasă.

Pe lîngă informaţiile cu caracter istoric, culese, mai ales în Transilvania, asupra instituţiilor, organizării politice şi militare a statului, moravurilor locuitorilor ş.a., Lescalopier a încercat — într-un mod cu adevărat umanist — să facă şi unele incursiuni în trecutul îndepărtat al Daciei Romane, căutînd să culeagă şi să-şi îmbogăţească memorialul cu diferite inscripţii latineşti de la Alba-Iulia, Zlatna sau Sarmisegetuza, pe care neînţelegîndu-le însă totdeauna le-a transcris, uneori, cu greşeli. De altfel, puţine dintre acestea au fost văzute chiar cu ochii săi[2], cele mai multe — mai ales acelea plăsmuite, privitoare la luptele viteazului rege dac Decebal cu romanii şi înfrîngerea sa[3] — fiind reproduse, fără să o mărturisească însă, din prea folosita şi de alţi călători „Chorographie" a Transilvaniei, a învăţătului ardelean Georg Reicherstorffer[4].

Deoarece Lescalopier s-a bazat în general pe observaţia directă, surprindem foarte puţine împrumuturi străine în jurnalul său de călătorie, contrar obiceiului atît de răspîndit al epocii, preluînd numai cîteva informaţii din lucrarea lui Reicherstorffer. În afara inscripţiilor copiate de aici, Lescalopier a mai luat cunoştinţă şi de tradiţia scoborîrii romînilor din legendarul

---

[1] Pentru fiecare din aceştia, vezi mai ales: Johann Karl Schuller, *Georg Reicherstorffer und seine Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte von Siebenbürgen in den Jahren 1527—1537*, Viena, 1859; *Giovanandrea Gromo, Compendio di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano ed di tutte le cose notabili d'esso regno (sec. XVI)*, publicat în „Apulum.Buletinul Muzeului regional Alba-Iulia", vol. II (1943—1945), p. 140—214; Ştefan Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Romînească la sfîrşitul secolului al XVI-lea*, Cluj, 1944; Giacomo Bascapè, *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI. Note e documenti*, Roma, 1931, p. 58—163; Herman Hagen, *Iacobus Bongarsius. Ein Beitrag zur Geschichte der gelehrten Studien des 16—17 Jahrhunderts*, Berna, 1874, etc. etc.

[2] Doar 9, dintr-un număr de 26 inscripţii reproduse.

[3] În număr de 6.

[4] *Chorographia Transilvaniae. quae olim Dacia appellata, aliarumque prouinciarum & regionum succinta Descriptio & explicatio. Georgio a Reychersdorff, Transyluano, autore*, Viena, 1550, p. 1 v° — 2 v° şi 15 v°.

căpitan roman Flaccus [1]; în schimb, pare cu totul îndoielnic ca el să fi cunoscut legenda înființării coloniilor săsești din Transilvania de către saxonii aduși de Carol cel Mare — consemnată la 1566 într-o versiune diferită față de aceea prezentată de dînsul — din opera italianului Ascanio Centorio degli Hortensii [2].

Scris în franceza curentă a veacului al XVI-lea, într-un stil simplu, limpede și concis și conținînd atîtea știri prețioase, memorialul de călătorie al lui Pierre Lescalopier, întregind informațiile aduse de alte izvoare externe, cu privire la Țara Romînească și Transilvania în această epocă, merită a fi pus în adevărata lui valoare și prezentat cercetătorilor noștri cu toată scrupulozitatea științifică.

Reproducînd mai jos, în original, știrile privitoare la luptele dintre Ioan Vodă cel Cumplit al Moldovei și Alexandru Vodă Mircea al Țării Romînești, aflate de călător la Constantinopol, înainte de a veni la noi (fol. 39—41 v° ale manuscrisului din Montpellier) precum și textul complet al călătoriei lui Pierre Lescalopier în țările noastre (cuprins între fol. 45—61 v° al jurnalului său), am căutat să respect ortografia manuscrisului neintervenind decît uneori la semnele de punctuație, redînd apostrofele și trecînd cu litere majuscule unele nume proprii și cu minuscule numele comune.

De asemenea m-am străduit ca în note să fac toate identificările cerute de text, cîte mi-au fost cu putință și să întregesc informațiile prezentate de Lescalopier — acolo unde se prezenta cazul — cu comentariile și explicațiile necesare.

< LUPTELE DINTRE MOLDOVENI ȘI MUNTENI ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ LA 1574 >

(*Fol. 39*) J'auois voulu aller de Constantinople en Hierusalem auec les dessus d<its>mais Mons<ieu>r l'ambassadeur [3]

(*Fol. 39 v°*) auquel j'estois recommandé par l<ett>res de Monsieur le President Du Ferrier [4], m'empescha pour les hazards de ce voyage, plus long et dangereux que a y aller de Venize, ioint qu'il se vouloit seruir de mon latin en Walacchie et Transiluanie et Pollogne. Et pource il me feit expedier trois passeports, l'un pour me recommander par le grand seig<neu>r[5] en Bulgarie & Moldauie, l'autre au prince de Walacchie [6] et le tiers au vaïuode de Transiluanie [7]; c'est le nom de gouuerneur ou duc. Il me donna ses l<ett>res latines de creance aux d<its> vaïuodes et m'instruit de ce qu'il auait faict et moyenné auec Mehemet bassa [8]

---

[1] *Ibidem*, p.5.

[2] *Commentarii della gverra di Transilvania, del signor Ascanio Centorio degli Hortensii. Ne qvali si contengono tvtte le cose, che svccessero nell' Vngheria dalla rotta del re Lodovico XII* (sic) *sino all'anno MDLIII*, Veneția, 1566, p. 71.

[3] François de Noailles (1519—1585) episcop de Acqs, ambasador al Franței pe lîngă Înalta Poartă între 24 mai 1571 și 1 august 1574, cf. Antoine Degert, *Une ambassade périlleuse de François de Noailles en Turquie*, în „Revue historique", an LIII, tom. CLIX(1928), nr. II (nov-déc.), p. 225—260.

[4] Arnaud du Ferrier (c. 1506—1585) Președinte al Camerei de Anchete (Président des Enquêtes) a Parlamentului din Paris și ambasador al Franței la Veneția, cf. Firmin Didot, *Nouvelle biographie générale*, vol. XVII, Paris, 1856, col. 549.

[5] Selim al II-lea, sultan al Turciei între 23 septembrie 1566 și 22 decembrie 1574.

[6] Alexandru al II-lea Mircea zis Oaie Seacă, domn al Țării Romînești între 14 iunie 1568 și septembrie 1577, cu o scurtă întrerupere între 30 aprilie și mai 1574.

[7] Ștefan Báthori, voievod al Transilvaniei între 25 mai 1571 și 14 decembrie 1575; ales la această dată rege al Poloniei, unde domnește efectiv de la 1 mai 1576 (data încoronării) pînă la 12 decembrie 1586.

[8] Mehmed Sokolli pașa, mare vizir al Porții otomane între iunie 1565 și octombrie 1579, cf. M. Guboglu, *Sultani și mari dregători otomani*, în „Hrisovul", vol. VII (1947), p. 72.

en faueur d'Alexandre vaïuode de Wlacchie, chasse par Juan le Moldaue [1], auquel il auait procuré le secours du beillerbei de la Grece [2], qui l'alloit restablir. Pourtant Monsieur l'ambassadeur desiroit qu'il tint ceste grace du roy de Pologne [3] par le com<m>a<n>deme<n>t duquel il auait interpose l'authorité du roy de France [4] n<ot>re maistre. La fin estoit qu'il rendit au palatin Laski [5] deux chasteaux que le Walaque lui auoit usurpés, pretendant qu'ilz estoient dans les bornes de Walacchie et que Laski ne luy en auait faict l'homage [6]. Enuers le Transsiluain que le mariage a luy

(*Fol. 40*) offert de Mad<emois>elle de Cha<tea>uneuf [7], l'une des filles de la royne mere [8], que le roy nommoit sa cousine, estoit agreable au grand seigneur et luy confirmerent sa bonne grace et l'amitié du roy de Pollogne son voisin.

Que si j'estois pris des Moldaues je parlasse de toutte autre chose que de ces deux choses, si je voulois sauuer ma vie que je die n'auoir autre charge sinon de remercier ces deux vaïuodes de leurs bienfaictz aux François qui auoient passé de Pollogne en Leuant et ma creance de quelques bagues vollées en Walacchie au s<ieu>r vico<m>te de Tauanes [9] ou quelque autre feinte a ma volonté. Que je communicasse bien & au long auec Mons<ieu>r de l'Isle Gilles de Noailles [10] son frere, designé son successeur en ceste ambassade, lequel il estimoit que je deusse trouuer encore a Cracouie, que je luy rendisse bon conte de tout ce que j'aurois faict, veu

---

[1] Ioan Vodă zis cel Cumplit, domn al Moldovei între februarie 1572 şi iunie (13 sau 14) 1574.

[2] Ahmed paşa, beglerbegul Rumeliei, cf. Mignot, *Histoire de l'Empire Ottoman...*, vol. II, Paris, 1773, p. 211—212, la B.P. Hasdeu. *Ioan Vodă cel Cumplit* (*1572—1574*), ed. I.C. Chiţimia, Buc., 1942, p. 126.

[3] Henric de Valois, rege al Poloniei, ales la 16 mai 1573, încoronat la Cracovia la 19 februarie 1574, domneşte pînă la 15 iunie 1574.

[4] Carol al IX-lea, rege al Franţei între 5 noiembrie 1560 şi 30 mai 1574.

[5] Albert Laski (1533—1597), palatin de Sieradz, pretendent la tronul Moldovei. Asupra lui, vezi Alexander Kraushar, *Olbracht Łaski Wojewoda Sieradzki*, 2 vol., Warszawa, 1882 şi Théodore Holban, *Henri de Valois en Pologne et les Roumains*, Buc., 1942, p.8, 51, 67—68 etc.

[6] Ştirile date aici de Lescalopier, sînt vădit urmările unor confuzii. Palatinul Laski n-a stăpînit niciodată pămînturi în marginea Ţării Romîneşti, ci în aceea a Moldovei, deoarece a ţinut de cîteva ori, în puterea sa, cetatea Hotinului, în vremea lui Despot Vodă (1561), a lui Alexandru Vodă Lăpuşneanu (1564) şi la începutul domniei lui Ioan Vodă cel Cumplit (1572), cf. Kraushar, *op. cit.*, vol. I, p. 56, 59—60, 62, 65, 259. Laski a fost în mai multe rînduri pretendent la tronul Moldovei între 1566 şi 1571, urmînd să dăruiască lui Bogdan Vodă Lăpuşneanu moşiile sale din Polonia, în schimbul cedării domniei, cf. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Tării Romîneşti*, vol. I, Buc., 1929, p. 267, nr. 322, p. 290, nr. 344, p. 291—92, nr. 346, p. 295, nr. 350 şi p. 296—97, nr. 354. În vremea ridicării lui Ioan Vodă cel Cumplit împotriva turcilor, Laski l-a sprijinit, împreună cu Constantin, ducele Ostrovului, fapt care a atras asprele mustrări ale marelui vizir Mehmet Sokolli paşa către senatorii Poloniei, cf. Veress, *op.cit.*, vol.II, Buc., 1930, p.25—26, nr. 25, p. 41—44, nr. 33.

[7] Renée de Rieux, mademoiselle de Châteauneuf (c. 1550—1587), nobilă bretonă, domnişoară de onoare a reginei mame Caterina de Medici, cf. F. Didot, *Nouvelle biographie...*, vol. X, Paris, 1856, col. 106. Asupra acestui proiect de căsătorie, vezi instrucţiunile adresate de Carol al IX-lea ambasadorului de Noailles la 22 februarie 1574 în E. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, vol. III, Paris, 1853, p. 325—326, n.1.; cf. şi N. Iorga, *La France et le sud-ouest de l'Europe*, în „Revue historique du sud-est européen", XIII (1936), nr. 1—3 (Janv.-Mars), p. 34 şi Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes du XVI-e siècle à la chute de Napoléon I-er*, Paris, 1955, p. 14 etc.

[8] Caterina de Medici (1519—1589) regină a Franţei, văduva lui Henric al II-lea.

[9] Jean de Saulx, viconte de Tavanes, pentru care vezi mai jos.

[10] Gilles de Noailles (1524—1597) abate de l'Isle şi de Saint Armand, consilier al Parlamentului din Bordeaux, trimis al Franţei în Polonia cu prilejul ridicării la tron a regelui Henric de Valois, cf. Didot, *op. cit.*, vol. XXXVII, Paris, 1862, col. 116—117.

& appris en ces expeditions, affin d'y ayder a son passage. Et me meit seul François auec mon valet en la compagnie des ambassadeurs de Transsiluanie [1] qui estoient venus communiquer le mariage de leur d<it> prince et en requerir le co<n>se<n>teme<n>t du grand seig<neu>r. Mons<ieu>r l'ambassadeur le fit trouuer bon a Mehemet & luy feit croire que ce seroit fortifier ce prince

(*Fol. 40 v°*) amy des Turcs contre les Allemants et Espagnolz, communs ennemis des Turcs et des François et feignit auoir aduis que ce prince estoit secrettement sollicité pour espouser la fille de l'empereur d'Austriche [2]. Tant y a que ces ambassadeurs transsiluains emportoient le consentement du Turc a l'execution de ce n<ot>re mariage.

Auec Mons<ieu>r Massiot [3] estoit venu de Paris George Mikaloski [4], gentilhomme poulaque, enuoye par le palatin Laski pour viser plus haut, car comme il estoit a Paris auec les autres s<eigneu>rs poulacques qui venoient querir le roy, il fut aduerti par courrier expres que Jüan Moldaue estoit entré auec 60 mille hommes en Walacchie et auait tué Alexandre de Walacchie dans sa ville de Boccaretzchte [5] et presupposant la place vuide, il envoyoit offrir dix mille ducatz d'augmentation de tribut annuël et 200 mille ducatz de corruption, moitie pour Mehemet et moitie pour les trois autres bassatz, affin que le d<it> palatin Laski fut nom<m>é vaïuode de Walacchie [6]. Mais Mikaloski trouua les affaires en autre disposition. L'incursion du vaiuode moldaue et la prise de Boccareschte estoit vroye, mais le prince walacque s'estoit sauué a la course a Chat Joaneschte [7] sur le bord

(*Fol. 41*) du Danube; il auoit assemblé vne petite arméë de 10 a 12 mille hommes, ou il fut vng moys apres secouru du beillerbei de la Grece qui enuoya denoncer guerre au Moldaue, s'il passoit outre auant que d'auoir le consentement du grand seig<neu>r [8].

---

[1] Căpetenia trimișilor era Milesvár János, după cum arată mai jos Lescalopier. În 1574 capukehaielele transilvănene la Poartă erau Dáczo János din Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) și Grujó Péter, cf. Biró Vencel, *Erdély követei a Portán*, Cluj-Kolozsvár, 1921, p. 114.

[2] Proiect puțin verosimil, întrucît singura fiică, rămasă nemăritată, a împăratului Maximilian al II-lea, arhiducesa Margareta de Habsburg (1567 — 1633), mai tîrziu trecută la călugărie, avea pe atunci doar 7 ani, cf. Johann Hübner, *Genealogische Tabellen nebst denen dazu gehörigen genealogischen Fragen zur Erläuterung der politischen Historie*, vol.I, Leipzig, 1725, pl. 126.

[3] Consilier al Parlamentului din Bordeaux și secretar al ambasadorului de Noailles, cf. Degert, *op.cit.*, p. 236, n. 3.

[4] Mihalovski. Asupra activității sale politice în legătură cu evenimentele din Țara Romînească, vezi și scrisoarea lui François de Noailles din 8 mai 1574 la B.P. Hașdeu, *Fragmente documentare*, în *Arhiva istorică a Romîniei*, vol. I, partea I, Buc., 1865, p. 151, nr. 235.

[5] București.

[6] Pentru încercările nereușite ale lui Laski de a dobîndi tronul Țării Romînești sau al Moldovei, vezi și rapoartele ambasadorului de Noailles din 8 mai, 19 mai și 30 iunie 1574 adresate Caterinei de Medici și regelui Henric al Poloniei, cf. Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. I, Buc., 1886, p. 33—35, nr. LXVI—LXVIII.

[7] Ionești, sat dispărut lîngă Strîmba, raion Giurgiu, reg. București, aflat odinioară la marginea raielii Giurgiului. Amintit în registrul vamal al Brașovului din 1503 (cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. I, Kronstadt, 1886, p. 17, 30) și într-un document intern din 27 august 1597 (7105) (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, VI, Buc., 1952, p. 286, nr. 301).

[8] La aceste evenimente se referă raportul ambasadorului genovez la Poartă, Battista Ferraro, din 7 mai 1574 (cf. Hurmuzaki, XI, p. 87, nr. CXXXIV), al bailului venețian Antonio Tiepolo din 18 mai 1574 (*ibidem*, VIII, Buc., 1894, p. 178, nr. CCLIX) și scrisoarea umanistului francez Hubert Languet din 10 iulie 1574 de la Viena (Hașdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit...*, p. 236). Ferraro ne informează în rapoartele din 19 mai și 4 iunie 1574 despre plecarea beglerbegului Rumeliei, Ahmed pașa, la Adrianopol, în așteptarea evenimentelor (Hurmuzaki, XI, p. 87—88, nr. CXXXV și CXXXVII).

Si le Moldaue eut suiui sa fortune, il ruynoit son ennemi, mais craignant le retour des matines, il porta respect a ceste menace et enuoya des ambassadeurs a Constantinople remonstrer que sa querelle particuliere estoit auec vng desir de seruir mieux le grand seig<neu>r, que le Walacche auoit le l<er> couru son pays et apres auoir usurpé les terre<s> de Laski, vouloit faire de mesme en la Moldauie. Le Walaque aussi y enuoya des ambassadeurs et impetra particulierement le secours de Mons<ieu>r d'Acqs et les affaires luy succederent que le beillerbei de la Grece fut commandé de passer le Danube a Schat Joaneschte auec le plus de force qu'il pourroit, ce qu'il feit si a souhait que le Moldaue se retira par composition et le Walaque fut reintegré et touts deux promirent d'aller a Constantinople dedans l'an, pour sur leur querelle obeir au jugement qu'en donneroit le grand seig<neu>r.

Le premier iour de Juin 1574 partis de Pera nous couchasmes au logis du Tra<n>siluain [1] (*Fol. 41 v°*) a Constantinople ou plusieurs Hongres, Poulonnois et Transiluains faictz Turcs, souperent auecques nous; les uns estoient trinitaires, autres anabaptistes, zuingliens, lutheriens et d'autres religions modernes, qu'ilz disoient exercer plus librement soubs l'habit de Turc qu'en leur pays. Mais l'ambassadeur me dict que pour leurs fautes ciuiles & criminelles, ilz auaient fuy la justice en cet azile de mauuais chre<t>iens...

*

Pierre Lescalopier povesteşte în continuare călătoria sa prin Bulgaria (fol. 41 v°—45), ajungînd la Rusciuk, cu însoţitorii săi, la 14 iunie şi poposind acolo pînă la 16 iunie „în casa voievodului Ţării Romîneşti pe care a clădit-o pentru odihna alor săi, ce se duc şi vin de la Constantinopol" (logeasmes en la maison du vaiuoda de Walacchie qu'il a faict bastir pour retraicte des siens qui vont et viennent de Consta<n>tinople) (fol. 44), înainte de a trece Dunărea.

< CĂLĂTORIA LUI PIERRE LESCALOPIER ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI TRANSILVANIA >

(*Fol. 45*). Le 16 Juin nous passasmes le Danube dans vng grand bac; l'on y vint visiter entre nous s'il y auoit aucun esclaue fugitif. Dela en auant les aspres ne sont plus en vsage, mais des niquetz [2] merqués d'une N<ot>re Dame, que j'ay veu receuoir en France pour liars; c'est monoie de Hongrie et la nomment phenis. Ilz en baillent cent pour vng talar, ou 50 [3] aspres, qui seroit de proufit a qui venant de chre<t>ienté voudroit aller en Turquie, ou pour 40 aspres l'on donneroit vng talar [4].

---

[1] Capukehaielele transilvănene erau găzduite la Constantinopol în „casa ardeleană" (*erdélyiház*) sau „seraiul ardelean" (*Erdel-serai*) din preajma porţii Balat (*Balat-kapu*), în mahalaua cu acelaşi nume, cf. Biró, *Erdély követei a Portán*, p. 106.

[2] *Niquet*, monetă franceză măruntă bătută în 1421 de regele Carol al VI-lea, ce valora 2 dinari turonezi, cf. A. Dieudonné, *Manuel de numismatique française*, vol. II, Paris, 1916, p. 271, 280, 306; în secolul al XVI-lea nicheţii au circulat în Franche-Comté, fiind emişi între 1537—1550, sub Carol Quintul, la Besançon, oraş aflat sub jurisdicţia imperiului german, ap. F. Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin-Leipzig, 1930, p. 459.

[3] Cifra „50" este scrisă deasupra cuvîntului „cent", şters.

[4] Pentru echivalenţa cu asprii turceşti a diferitelor monete străine care circulau în această epocă în Imperiul otoman, vezi J.W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, vol.III, Gotha, 1855, p.799—800 şi F. Braudel, *La Méditerrannée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1949, p. 418—419

Nous demeurasmes ce iour en l'autre riue du Danube en vng gros village [1] qui appartient au grand seig<neu>r, pour com<m>a<n>der aux deux bords de ce grand traiect.

Avec les Turcs il y demeure grande quantité de Walacques. Vis a vis enuiron 30 pas en l'eau est vne tour quarréë et la ruine d'une antienne forteresse [2] que l'on dit auoir esté ruynéë par l'arméë de Pierre l'hermite qui passa par la du temps de Godeffroy de Bou<i>llon.

Le 17 nous couchasmes a Schat Joaneschte, frontiere de la Walacchie de ceste part (*Fol. 45 v°*) ou nous eusmes peine a trouuer des viures, pour les trouppes des Turcs qui retournoient ayant remis Alexandre en sa ville de Bocareschte.

Le 18 juin nous trouuasmes toutte la journéë des compagnies de gens de cheual en armes qui retournoient en Turquie ; leurs armes estoient gra<n>des et grosses lances et des rondaches voutéës carrees en bas qui pose sur l'arçon et par haut eschancréës par le coing du costé des yeux, l'autre coing montant jusques 2 doigtz pardessus la teste. Elles estoient de bois couuert de cuir boully et force clouds dorés et des aisles d'aigles et d'outardes attachéës dessus et des petitz miroirs ; d'aucuns auoient en teste vne peau de beste et sur le deuant de la teste vng miroir et aux costes du miroir des aisles d'oizeaux ; cela faict peur a regarder. Mais ils sont fort mal armés, peu auaient cuirasses et brassarts ; il n'y en auoit pas le quart qui eut la teste arméë et si nous ne vismes autre chose tout le jour jusques a 3 heures que gens (*Fol. 46*) de guerre [3]. Je croy qu'ilz n'ont fiance qu'en la multitude ; ilz sont tres bien disciplinés, car aucun ne nous arresta et plusieurs nous saluoient.

Nous estions partis deuant le iour et vinsmes a Bocareschte qu'il estoit nuict. Les murs de ceste ville sont de gros troncs d'arbres fichés en terre contre l'un l'autre et attachés ensemble auec des soliues de trauers, fichéës aux d<its> troncs auec de longues et grosses cheuilles de bois ; [4] le paué de la ville est de troncs d'arbres. Il y passe vne riuiere nomméë Dambouisca [5]. En ceste ville nous trouuasmes le vaïuoda Alexandre au secours duquel estoient venus les principaux de son pays et les Turcs, comme il est escript cy dessus. Il faisoit bonne garde en son

---

[1] Orașul Giurgiu, amintit documentar pentru întîia oară la 23 septembrie 1403 ca loc de reînnoire a tratatului de alianță dintre Mircea cel Bătrîn și regele Vladislav Jagelon al Poloniei, cf. P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, p. 292—293 ; Hurmuzaki, *Documente*, I_2, Buc., 1890, p. 824, nr. DCLII.

[2] Vechea cetățuie din Ostrovul Dunării, în fața Giurgiului, ridicată în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418), ca punct de apărare împotriva turcilor. Totuși în anul 1417 cetatea Giurgiului a căzut, după lupte crîncene, în mîinile sultanului Mehmed I, așezarea purtînd de atunci și numele turcesc de Yer-Köki. Pentru mai multe amănunte vezi N.A. Constantinescu, *Cetatea Giurgiu. Originele și trecutul ei*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., Seria II, t. XXXVIII (1916), p. 485—522 și I. Barnea, P. Cernovodeanu și C. Preda. *Șantierul arheologic Giurgiu* în *Materiale și cercetări arheologice*, vol. IV, Buc., 1957, p. 219—237,

[3] Înfățișarea ostașilor turci, descrisă de Lescalopier, este asemănătoare cu aceea a „deli"-ilor, recrutați din rîndurile bosniacilor sau albanezilor, alcătuind corpurile de gardă ale vizirului. Pentru a înfricoșa vrăjmașii și a arăta cît mai înspăimîntători, ei își acopereau trupul cu blănuri de urs, pe cap purtau un fel de calpace din piele de leopard, de care atîrnau pene lungi de vultur, iar de pavăza, ținută în mîna stîngă, pironeau cele două aripi ale vulturului cu cuie mari aurite ; în dreapta strîngeau lancea, la brîu iataganul, iar sub șa, gata de luptă, buzduganul. Cf. Nicolas de Nicolay, *Les navigations, pérégrinations et voyages faicts en Turquie...*, Anvers, 1577, p. 235—238. Pentru organizarea armatei turcești în sec. XVI, vezi și Zinkeisen *op. cit.*, III, p. 139—179.

[4] Cronicarul sas Hieronim Ostermayer amintește că Mircea Vodă Ciobanul, din pricina neînțelegerilor sale cu boierii și temîndu-se ca nu cumva să fie atacat pe neașteptate de către unii din ei, refugiați în Ardeal, a poruncit în 1545 ca Bucureștii să fie înconjurați cu pari mari de stejari, cf. *Chronik des Hieronimus Ostermayer, 1520—1561*, în *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, vol. I, Klausenburg, 1839, p.31.

[5] Dîmbovița.

chasteau fermé comme la ville, ou nous luy feismes la reuerence; l'on eut bien de la peine a trouuer vng trucheme<n>t latin pour moy. Enfin le prince nous feit loger et traicter et nous don<n>a son coche bien attelé auec vng sien secretaire pour nous faire passer tout son pays, sans qu'il nous coustat rien.

Il receut gratieusement la l<ett>re de Mons<ieu>r l'ambassadeur et promeit (*Fol. 46 v°*) de faire ce qu'il desiroit de luy et de rescrire a Constantinople que si Mons<ieu>r son frere venant de Pologne passoit par la, qu'il l'honoreroit comme legat d'un roy de Fance, auquel il vouloit seruir.

Son palais [1] estoit de cloisonages de charpenterie remplie de torchis [2] de bouē et herbe hachéē parmi. L'on nous mena parler a luy dans vne grande salle tapisséē de Turquie, des reliefz tout au tour d'enuiron trois pieds de haut, ainsi qu'aux caruacerats. Au bout de la sale, vis a vis de la porte, ce prince estoit assis dans vne chaire. Personne n'estoit sur ces lieux releués, sinon luy et vng page debout a costé, qui prit ma l<ett>re et la bailla au pri<n>ce; plusieurs armés de haches ou marteaux d'armes estoient emmi la place de ceste sale. Ce truchement latin estant venu, le prince luy feit bailler ma l<ett>re par son page pour la lire haut et l'interpreter. Je sçauois qu'il n'y auoit rien de secret, mais pour parler il feit retirer le monde au bout de la sale et son page aussi et ne demeura que ce truchement qui (*Fol. 47*) sembloit expliquer mon parler latin auec longs discours; le prince me parloit en peu de parolles. Je sortis du chasteau auec vne torche & fusmes menes en maison bourgeoise, ou depuis furent ramenés nos Transiluains qui auaient pris logis ailleurs pe<n>dant que j'estois retenu auec le prince; l'on nous feit grand chere par vng cuisinier du prince qui fut envoyé expres.

Le lendemain 19 de Juin je me promenay par la ville ou je ne veis aucun beau bastiment; deux eglises l'une à la grecque [3], l'autre de lutheriens [4], estoient de bois; toutes les couuertures de tuilles de bois ou de chaume. Le pays est fructueux, mais il n'y a pierre, ni ardoise. Apres desieuner, disner, nous fusmes coucher a Vopeschta, [5] village ou le viconte de Tauanes [6] allant de Pologne en Co<n>sta<n>tinople, pensa estre bruslé en vne mechante cabane où le feu s'esprit par la negligence d'un des siens qui, ayant attaché sa chandelle contre

---

[1] Palat cunoscut sub denumirea de Curtea Veche, reînnoit odată cu biserica domnească, în vremea lui Mircea Vodă Ciobanul (1545—1554, 1558—1559). Pentru mai multe amănunte vezi *Bucureşti. Rezultatele săpăturilor arheologice şi ale cercetărilor istorice din anul 1953*, vol. I, Buc., 1954, p. 184—256 şi *Bucureştii de odinioară* (editat de Muzeul de Istorie a oraşului Bucureşti), p. 147—165.

[2] Cuvîntul ,,torchis'' înlocuieşte pe acel de ,,charpenterie'' şters.

[3] Nu pot identifica această biserică de lemn, asupra căreia Lescalopier nu dă nici un fel de amănunt.

[4] Asupra posibilităţii existenţei vreunei biserici luterane la Bucureşti în veacul al XVI-lea, în stadiul actual al cunoştinţelor noastre, nu putem face nici o precizare. În această problemă mai vezi Hans Petri, *Hat es in Bukarest während des 16. Jahrhunderts eine evanghelische Gemeinde und Kirche gegeben?*, în ,,Siebenbürgische Vierteljahrschrift'', Hermannstadt, LVII (1934), p. 311; S. Reli, *Comunităţi protestante în Romînia veche dispărute în masa ortodoxiei romîne*, 1935, p. 17—18; Hans Petri, *Geschichte der evangelischen Gemeinde zu Bukarest*, Leipzig, 1939, p. 2—3.

[5] Probabil satul Vulpeşti, lîngă Pădurea Radu Vodă, aflat în apropierea Bucureştilor, pe drumul Tîrgoviştei (astăzi satul Vulpeşti din comuna Poenarii Vulpeşti, raion Răcari, reg. Bucureşti).

[6] Jean de Saulx, viconte de Tavanes (sau Tavannes) (1555—1629) curtean al regelui Henric de Valois pe care l-a însoţit în Polonia. După încoronarea regelui la Cracovia (19 februarie 1574), Tavanes a părăsit această ţară, plecînd într-o călătorie la Constantinopol, mergînd prin Ungaria, Transilvania şi Ţara Romînească; el a ajuns la Poartă la 16 aprilie 1574, cf. Léonce Pingaud, *Les Saulx-Tavanes. Études sur l'ancienne société française. Lettres et documents inédits*, Paris, 1876, p. 126—203.

le mur de bois et torchis, s'endormit. Les paisa<n>ts accoururent au feu et croyants que ce fussent gens du bogdan Moldaue, les chargerent & blesserent; le s<ieu>r de Tauanes se *(Fol. 47 v°)* sauua dans le bois d'ou le lendemain, se trouuant à Boccaretzchte, le vaiuode le reccut humainement, enuoya pour recouurer quasi tout ce qu'il auait perdu, feit rapporter les blessés auxquelz il bailla vng chirurgien qui les accompagna jusques a Constantinople pour les medicamenter par le chemin [1].

Le 20 nous vinsmes a vne ville noméë Faboska [2] muréë com<m>e l'autre.

Le 21 à Egemna [3] petite montagne ou faute de maison nous couchasmes a l'estoile. Il pleut toutte nuict si que nous fusmes contraintz d'en partir mouillés et ne trouuasmes ou nous seicher jusques au lendemain que nous couchasmes a Tergouista [4] le 22. C'est la metropolitaine [5] de la Walacchie ou le palais du prince [6] est seulment muré de grandes hayes; la nous trouuasmes des Genuois fugitifs de Chio [7] qui nous traiterent ioyeux de nous ouir parler leur langue.

---

[1] În amintirile, inserate în lucrarea asupra vieţii tatălui său, Tavanes a istorisit şi el, însă foarte denaturat, incidentul avut în Ţara Romînească, relatînd fantezist că ar fi fost atacat noaptea, într-o colibă, împreună cu cei patru tovarăşi ai săi de drum, de vreo 200 de oameni, care au dat foc casei şi i-au făcut prizonieri, scăpînd doar prin intervenţia binevoitoare a domnului Ţării Romîneşti, cf. *Memoires de tres-noble, et tres illvstre Gaspard de Saulx, seignevr de Tavanes, mareschal de France, admiral des Mers de Levant, gouverneur de Provence, Conseiller dv Roy et capitaine de cent hommes d'armes*, Sully, fără dată, Cinquieme advis..., p. 55 şi 67.

[2] Nu pot identifica această localitate, al cărui nume apare atît de corupt în jurnalul lui Lescalopier. Ar putea fi eventual satul Cojasca (raion Ploeşti, reg. Ploeşti) amintit documentar la 20 martie 1571 (7079) (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, Buc., 1952, p. 7—8, nr. 9), dar în ori şi ce caz nu ca un „oraş cu ziduri" (*ville muréë*), cum indică călătorul, deoarece pe drumul dintre Bucureşti şi Tîrgovişte, nu s-a aflat nici o dată un asemenea oraş.

[3] Iarăşi un cuvînt foarte corupt, a cărui rezonanţă este însă asemănătoare cu aceea a denumirii de „Geamăna", topic destul de răspîndit în veacul al XVI-lea, în jud. Dîmboviţa şi Oltenia (vezi *Doc. priv. ist. Rom.*, B., Indice, Buc., 1956, p. 60). La 15 ianuarie 1613 (7121) este amintit, într-un hrisov, satul Gemenile, în apropiere de Lazuri (raion Tîrgovişte, reg. Ploeşti) pe drumul care ducea la Tîrgovişte, cf. Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Buc., 1919, p. 205, nr. 658.

[4] Oraşul Tîrgovişte.

[5] Tîrgovişte a fost cetatea de scaun a Ţării Romîneşti începînd de la 22 iunie 1418 (6926) (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV şi XV, p. 71, nr. 56) şi pînă în primăvara anului 1660 (cf. Radu Grecianu, *Viaţa lui Constantin Vodă Brîncoveanul*, ed. Şt. Grecianu, Buc., 1906, p. 60) cu unele perioade de întrerupere cînd reşedinţa domnească se muta la Bucureşti, oraş unde s-a stabilit de altfel definitiv capitala ţării, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

[6] Ridicarea curţii domneşti din Tîrgovişte datează din vremea lui Mircea cel Bătrîn (cf. Mircea Ionescu, *Tîrgoviştea. Schiţe istorice şi topografice*, Oradea, 1929, p. 11), documentar oraşul fiind amintit pentru întîia oară pe la 1403 în hrisovul de privilegii al domnului pentru negustorii din Liov, cf. P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 101—102. Palatul domnesc a fost reînnoit şi înfrumuseţat de către Petru Vodă Cercel (1583—1585), după cum relatează amănunţit secretarul său genovez Franco Sivori, cf. Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Romînească la sfîrşitul sec. XVI*, p. 174—175.

[7] Insula Chios, aflată în stăpînirea dinaştilor genovezi Giustiniani, a fost cucerită de flota turcă, sub comanda marelui kapudan Piali paşa, în primăvara anului 1566, cf. Iacobus Palaeologvs, *De rebvs Constantinopoli & Chij... anno 1573*, în Nicolaus Reusner *Operis collectanei Epistolarum Turcicarum...*, Francofurti ad Moenum, 1590, liber XI, p. 142—143, Jerosme Justinian, *La description et histoire de l'isle de Scios ou Chios*, Paris, 1606, la Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. II, p. 901—903; vezi şi N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Buc., 1935, p. 66—67 şi F. Braudel, *La Méditerranée... à l'époque de Philippe II*, p. 863. Ţinînd seama de faptul că soţia lui Alexandru Vodă Mircea (1568—1577) Ecaterina doamna, era fiica nobilului hiot Salvareso (vezi N. Iorga, *Contribuţiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, Buc., 1896, p. 7), iar Miloş Voievod, fratele domnului făcuse un dar

Le 23 a vn<e> autre petitte ville derniere de la Walacchie[1] ou le vaiuovode tient (*Fol. 48*) vne garnison de peu de gens, qui a l'ayde d'une seule barre qui ferme le chemin, empeschent que l'on ne passe sans passeport; ilz sont dans une tour ou ilz entrent auec vne longue eschelle qu'ilz tirent apres eux.

Tout ce pays & Moldauie et la plus part de Transiluanie a esté peuplé des colonies romaines du temps de Traian l'empereur; le capitaine se nommoit Flaccus qui a donné ce nom nouueau au pays de Flacchie & par glissement de langue Wlacchie[2]. Ceux du pays se disent vrays successeurs des Romains & nomment leur parler romanechte c'est a dire romain; la plus part de leurs parolles sont demies italiennes et demies latines meslees de grec et de baragouin. Ilz ont en fort grande horreur le pape et l'Eglise rom<aine> et honorent comme Dieu leurs vaïuodatz; et en tout ce qu'ilz font ou prient ilz le mettent tousiours le premier. Ilz boivent excessiuement; le 1-<er>coup est per la sanitat da D<omi>na zou, c'est la santé du seig<neu>r Dieu, le 2-<ème> pour celle du vaiuoda, le 3-<ème> pour celle du Turc, le 4-<ème> pour la santé de touts bons chre<t>iens
(*Fol. 48 v°*) ou ilz ne nous compreignent pas, la 5-<è>me pour la paix et la 6-<ème> ilz commencent a boire a ceux de leur compagnie auec grandes ceremonies et prieres de salut, santé, bon voyage et retour, d'acco<m>plissement des desirs & c. Preschantz ainsi sur la vendange, ilz se leuent en pieds tenants le boire en main haute, boiuent debout et vous ont en reputation si vous faictes comme eux; ilz boiuent dans des fioles qui ont vng long goulet penible a qui ne l'a accoustumé. J'appris que quand le vaiuoda mange en compagnie, il a sa table fort haute & aupres vne autre beaucoup plus basse ou sont assis ceux qui mangent aucques luy et quand quelqu'vn veut boire, il va premierement baiser les pieds du vaïuoda, et mangent tousiours la teste nuë[3].

Ce mesme iour nous passasmes 20 ou 25 fois vng torrent[4] venant des mo<n>tagnes en quelques endroits si creux, que les cheuaux nageoient et le coche du vaiuoda estoit en l'eau pardessus les moyaux des rouës; pour ne me mouiller je montois sur la couuerture; les gens de cheual furent mouillés jusques a la ceinture.

---

de 100 galbeni mănăstirii Νεα Μονή din această insulă în 1573 (cf. Palaelogvs, *op. cit.*, p. 146—147), putem constata astfel unele legături ale familiei Basarabilor cu Chiosul în veacul al XVI-lea, ceea ce ne face verosimilă ştirea că unii din nobilii sau neguţătorii genovezi mai de seamă, s-ar fi refugiat la curtea domnească din Tîrgovişte.

[1] Este vorba de Rucăr (raion Muscel, reg. Argeş) punct de trecere din Ţara Romînească înspre Transilvania, pe drumul Tîrgovişte-Cîmpulung-Bran, întîlnit ca loc de hotar şi vamă în această epocă (vezi doc. din 25 ianuarie 1575 (7083) în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, p. 162, nr. 165).

[2] Tradiţia exagerată a scoborîrii romînilor exclusiv din colonizatorii romani, conduşi de căpitanul Flaccus, este consemnată pentru întîia oară în *Cosmographia* umanistului italian Aeneas Silvio Piccolomini (papa Pius al II-lea), tipărită la Veneţia în 1501, cf. Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, Buc., 1929, p. 4—5.

[3] Despre ceremoniile de la ospeţele domneşti, pe care Lescalopier le aminteşte cel dintîi, mai pomenesc şi alţi călători străini, ca de pildă Franco Sivori la 1583 (cf. Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 180—181) sau Antonmaria del Chiaro în vremea lui Constantin Vodă Brîncoveanu (*Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Veneţia, 1718, p. 55—57), numai că acesta din urmă povesteşte că întîi se bea în slava lui dumnezeu, apoi în aceea a împăratului, iar după aceea pentru domn şi boierii ţării. Acelaşi protocol îl aflăm şi în condica de ceremonial a logofătului Gheorgachi din 1762, cf. Dan Simonescu, *Literatura romînească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, Buc., 1939, p. 175.

[4] Drumul de munte dintre Rucăr şi Bran este presărat cu o mulţime de rîuleţe şi pîrîuri ce se scurg din munţii apropiaţi, purtînd numele de Valea Orăţii, Valea lui Sighişte, Valea Ordei ş.a. pe care Lescalopier nu le-a putut însă deosebi. Vezi şi *Harta turistică a masivului Piatra Craiului. Zărneşti-Bran-Rucăr*, editată de Institutul cartografic „Unirea", Braşov, 1936.

Le 24 iour de Juin nous trauersasmes vng

(Fol. 49) autre torrent [1] au pied de la l-<ère> montagne [2] de Transiluanie. Puis nous passasmes la d<ite> montagne haute difficile et pleine de grands bois et au sommet nous trouuasmes la l-<ère> garde de Transiluanie en vng petit chasteau qui n'a point de porte et y e<n>tre<n>t auec vne eschelle qu'ilz tirent apres eux. Ce chasteau est nomme Terc<h>var [3] d'ou nous descendismes a Noistat [4] village d'Allemans Saxons d'origine; les Hongres et Walaques l'appellent Chri<sti>an falua [5]. La je trouuai vne eglise [6] comme les n<ot>res et y entrant j'ouÿs leur salut en latin qui me resiouissoit, mais en fin d'un cantique entendant qu'ilz prioient „Et destruas papisticam et turcicam tirannidem", je cognus qu'ilz estoient lutheriens. Les verrieres et paroirs peintes de histoires sacrées estoient comme les n<ot>res et les p<re>b<st>res vestus comme les n<ot>res.

Le 25 Juin je remerciay mon conducteur et luy donnoy seulement vne belle ceinture de lassis turquesque qui valoit 6 ducatz dont il feit cas et remmena le coche que le vaiuoda m'auoit presté. Je remontay sur mes cheuaux et m'en allay coucher a Brassouia que les Saxons nomment Coronestat [7].

(Folio 49 v°) C'est la l-<ère> ville de Transiluanie. Je pe<n>sois estre arriué a Mantouë, tant la ville est belle, toutte peinte en huille le dehors des maisons, belles eglises, bonnes murailles, beau paué, peuple ciuil & gratieux.

Le 26-<è>me je fus saluer le maieur [8] et luy dics que l'ambassadeur de France qui estoit en Constantinople, m'enuoyoit vers le vaiuoda de Transiluanie par commandement du roy de France, pour chose que son d<it> prince auoit agreable. Je le priai me mettre en compagnie seure pour aller trouuer son prince. Il me tendit la main dont il estreignit la mienne par caresse et parla auec moy vng quart d'heure en bon gros latin. Que il sçauoit que son prince recherchoit de se marier auec la cousine du roy de France, que les grands, le peuple et les villes de son estat désiroient vne si noble alliance. Qu'il honoreroit tousiours les François comme pare<n>tz de son prince, lequel luy auait donne charge de bien traicter touts François qui passeroient et leur donner vng secretaire du prince pour les conduire et deffrayer par toutte la Transsiluanie,

(Fol. 50) que ce jour il me traiteroit en amy et le lendemain il me donneroit vng co<n>ducteur. Pour gaige de son amitie il beut a moy sur le champ plein vng beau grand verre de cristal et il me fallut faire de mesme pour l'honneur du pays; il me logea en maison bourgeoise ou je feis venir aussi le s<ieu>r Mikaloski. J'allay remercier nos Hongres Transsiluains

[1] Valea lui Giuvala, cf. *ibidem.*

[2] Muntele Giuvala, cu piscul Colții de 1335 m., cf. ibidem și Ioan Turcu, *Escursiuni pe munții Țărei Bîrsei și ai Făgărașului.*, Brașov, 1896, p. 37.

[3] Törcsvár, Törzburg, Bran (Orașul Brașov, reg. Brașov). Castel ridicat de brașoveni, pe cheltuiala orașului, în schimbul confirmării vechilor privilegii și obținerea altora noi, după cum specifică regele Ludovic I cel Mare al Ungariei, în hrisovul său din 13 noembrie 1377. Pentru istoricul castelului vezi mai cu seamă Emil Micu, *Castelul Bran. Scurtă privire istorică*, Buc., 1957, conținînd întreaga bibliografie.

[4] Neustadt.

[5] Keresztényfalva, Cristian (Orașul Brașov, reg. Brașov).

[6] Biserica evanghelică fortificată trecută în mîna reformaților în sec. XVI; se pare că a fost ridicată în prima jumătate a veacului al XIV-lea în stilul arhitectonic cistercian, cf. E. Jekelius, *Das Burzenland*, vol. IV_1, Brașov, 1929, p.135—136, 169—170, și mai ales Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările romîne*, vol. I, Buc., 1959, p. 112—113 etc.

[7] Brașov (Kronstadt, Brassó).

[8] Lucas Hirscher, jude al orașului Brașov între 1561—1564 și 1567—1590, cf. Friedrich Stenner, *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*, Brassó (Kronstadt), 1916, p. 69.

ambassadeurs, de leur bonne compagnie et donnay au chef d<omi>no Joani Milesvar vng anneau d'un saphir porté de France, pour ce que par les chemins il le louoit pour l'ouurage et me prioit de luy ve<n>dre. Ilz alloient au petit Varadin [1] trouer le frère [2] du prince par expres comma<n>dement du Turc pour faire cesser la fortification qu'il y faisoit et que le Turc disoit estre vne entreprise au dommage et frayeur des garnisons turques qui estoient en Hongrie de ceste part. Le vaïuode transiluain scachant le mescontentement qu'en auoit pris le Turc, auoit enuoyé a Coronestat pour commander a ses ambassadeurs de l'aller attendre a Varadin ou il iroit et ne feroit rien qu'eux mesmes n'eussent reduict ceste forteresse en tel estat que Mehemet bassa [3] leur auoit dict que son m<aitr>e
(*Fol. 50 v°*) la vouloit et de conferer auec le sangiac de Bude [4] et prendre son attestation comme la forteresse auroit esté reduicte en son l-<er> estat [5]. Des le point du iour le d<it> s<ieu>r Milesvar auoit expedié en diligence l'un de ses confreres auec le pacquet pour le porter au prince en Alba Julia.

Comme je retournois pour disner je veis arriuer Mons<ieu>r Gilles de Noailles abbé de l'Isle et de S<ain>t Armand, lequel le roy de Pologne auoit pressé de partir de Cracouie auant qu'auoir receu l'aduis de son frere que estoit en Constantinople. J'auois charge de l'aller trouuer en Cracouie et luy dire tout ce que j'aurois appris en Transiluanie auec l'instruction de son voyage & arriuéē en Consta<n>tinop<le>. Apres que j'eus disné auec le s<ieu>r Mikaloski aux despens de la ville, j'allay saluer Mons<ieu>r l'ambassadeur, qui estoit loge et traicté de mesme car il auoit vng secretaire du prince qui l'auoit faict honorer & traicter par tout. Je luy p<rese>ntay les lettres de Mons<ieu>r son frere et demeuray ce jour & le suyuant auec luy. Il auoit deux coches pollonois et deux ou trois cheuaux de selle.

Le 28 Juin je pris congé de luy et
(*Fol. 51*) auec n<ot>re secretaire conducteur et le s<ieu>r Mikaloski je fus coucher a Saïden[6] village d'Hongres a 3 lieues de Coronestat.

Le 29 nous passasmes vng bois en montagne [7] par laquelle le chemin est tout paué de gros troncs d'arbres qui autrement seroit tres mauuais et vinsmes nous coucher a Fougarest[8].

---

[1] Confuzie la Lescalopier între Kis Várda (micul Varadin) cetate în comitatul Szabolcs din Ungaria, pe unde trece mai tîrziu în călătoria sa şi cetatea Oradea Mare (Nagyvárad, Groswardein), la care se referă de fapt informaţia de aici.

[2] Cristofor (Kristóf) Báthori (1530—1581), căpitan al cetăţii Oradea Mare între 1572—1577, cf. Dr. Toth-Szabó Pál, *Nagyvárad. Az Erdélyi fejedelmek s a török uralom korabán*, Nagy Várad, 1904, p.83, Antoine Aldásy, *La généalogie de la famille Báthory*, în *Etienne Batory roi de Pologne, prince de Transylvanie*, Cracovie, 1935, p.8, etc.

[3] Marele vizir Mehmed Sokolli paşa, amintit mai sus.

[4] Mustafa paşă de Buda, amintit în documente la 22 noembrie 1573 (cf. Szalay László, *Erdély és a Porta 1567—1578*, Pesta, 1862, p. 125, nr. LXXV) şi 18 noembrie 1574 (cf. Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 90, nr. CXLIII).

[5] Într-adevăr, în vremea principelui Ştefan Báthori, au fost efectuate unele lucrări de întărire ale cetăţii Oradea, prin munca ţăranilor din comitatele Bihor, Crasna şi Solnoc-Dobîca, sub conducerea arhitectului imperial Ottaviano Baldagara; în 1573 era terminat aşa-numitul „bastion aurit" (*Aranyos-Bastion*), iar în 1576, bastionul, purtînd mai tîrziu, numele lui Bethlen, cf. Adalbert Scholz, *Geschichte der Festung Nagy Várad*, Nagy Várad, 1907, p.116. Pentru descrierea amănunţită a arhitecturii cetăţii, *ibidem*, p. 319 — 328; mai vezi şi Nicolae Firu, *Oradea Mare*, Buc., 1924, p. 26—36.

[6] Zeiden, Feketehalom, Codlea (Oraşul Braşov, reg. Braşov).

[7] Pădurea de pe Dealul Strîmbei, între Şinca Nouă şi Şinca Veche, pe drumul ce duce la Şercaia şi Făgăraş, cf. Ştefan Meteş, *Situaţia economică a romînilor din Ţara Făgăraşului*, vol. I, Cluj, 1935, p. LXXX şi harta districtului Făgăraş, p.276—277.

[8] Fogaras, Fogarasch, Făgăraş, oraş (raion Făgăraş, reg. Braşov).

ou est vng fort chasteau [1] auec vng large fossé plein d'eau au milieu d'ung grand bourg bien peuplé. C'est le premier conté de Transiluanie.

Le dernier iour nous disnasmes a Flalda [2] village habité d'Hongres & d'Allemans et de Walacques, c'est a dire qui retienn<en>t le parler d'allemand et de walacque. Nous couchasmes a Casteihaulse [3] village habité de mesmes. Ce jour nous passasmes 12 ou 15 villages [4] ou ilz parlent wlaque, subiectz neantmoins du vaiuode de Transiluanie.

Le 1-<er> jour de Juillet 1574 nous vinsmes disner a Hermestat [5] grande belle ville toutte peinte p<ar> le dehors des maisons, habitée seulement d'Allemands qui y font garde aux porte<s> perpetuelement, encore que tout ce pays soit en bonne paix soubs la protection du Grand Turc. Les Hongres la nomment Sebin [6] du nom de la riuiere qui y passe; nous y arriuasmes

(*Fol. 51 v°*) a 7 heures du matin. Nous proumenasmes tout le iour par toutte la ville au palais ou l'on exerce la Justice [7], aux eglises qui sont belles comme les n<ot>res mais de lutheriens [8], sur les rempars et par tout. Sur les 3 heures de releuée nous fusmes coucher a Homelac [9] village.

Le 2 Juillet nous disnasmes a Milhboc [10] ville semblable a Hermestat & de mesme gouuernement; on la nomme Sabesam [11]. A demyelieuë au dela nous passasmes vne riuiere grosse nommee Maroussa [12] et demi lieue plus outre nous allasmes coucher a Alba Julia, qui

---

[1] Cetatea Făgărașului a fost întemeiată, după tradiție, prin 1310, de către voievodul Transilvaniei Ladislau Kán; în veacurile XIV—XV, a aparținut domnilor Țării Romînești și familiei ardelene Gereb, care i-a adus cîteva reparații, încheiate pe la 1504; în veacul al XVI-lea, cetatea și comitatul Făgărașului au fost stăpînite de Ștefan și Gabriel Mailath, apoi de Gaspar Békés, cf. Dr. Szádeczky Lajos, *Fogaras vára és uradalma történelmi emlékei*, Kolozsvár, 1892, Octavian Popa, *Făgărașul sub domnii munteni*, Făgăraș 1935 și *Făgărașul sub regii ungari*, Brașov, 1937, Coriolan Buracu, *Cetatea și castelul Făgărașului*, Făgăraș 1937, Balogh Jolán, *Az erdélyi renaissance*, vol. I, Kolozsvár, 1943, p. 80 și Vătășianu, *op. cit.*, I, p. 125.

[2] Fofeldea (Hóföld), com. Hosman (raion Agnita, reg. Brașov).

[3] Kastenholz, Hermány, Cașolț (raion Sibiu, reg. Brașov).

[4] Pentru numeroasele sate romînești din Țara Făgărașului, Beclean, Voila, Sîmbăta, Viștea, Ucea, Arpașul, Cîrța etc., aflate pe drumul Făgăraș — Cașolț, vezi mai ales Șt. Meteș, *op. cit.*, p. VI—VII și harta.

[5] Hermannstadt, Sibiu.

[6] Corect Nagyszeben, după rîul Cibin.

[7] Palatul comunal din Sibiu, datează din ultimul sfert al veacului al XV-lea, căpătînd unele amenajări între 1500—1521 la aripa de nord; în 1545 clădirea a devenit proprietatea orașului și casa sfatului, cf. E.M. Thalgott, *Hermannstadt. Die baugeschichtliche Entwicklung einer siebenbürgischen Stadt*, Hermannstadt, 1933, p.45—48, Balogh, *op.cit.*, vol.I, p. 68, 93, 192, 272—273 și Vătășianu, *Istoria artei feudale*, vol. I, p.621—623.

[8] Amintim printre bisericile catolice cele mai de seamă ale vechiului Sibiu, biserica Sf. Maria, ridicată la mijlocul veacului al XIV-lea pe ruinele unei bazilici romanice din sec. XII, biserica Sf. Elisabeta, clădită de ordinul minoriților în sec. XIII, biserica Ursulinelor, înființată la 1474 de călugării dominicani ș.a. Dintre acestea, biserica Sf. Maria a devenit în sec. XVI biserică parohială evanghelică, la 1528 se slujește în biserica Sf. Elisabeta după ritualul reformat, în 1543 sînt îndepărtați dominicanii din oraș, iar la 6 februarie 1553 devine prim intendent al cultului evanghelic, preponderent la Sibiu, pastorul orașului Paul Wiener. Pentru toate acestea vezi Emil Sigerus, *Chronik der Stadt Hermannstadt*, 1100—1929, Hermannstadt, 1930, p.7—8, Thalgott, *op.cit.*, p. 72—77 și Vătășianu, *op. cit.*, vol. I, p. 40—41, 213—216, 332—333, 527—530, 538 etc.

[9] Amnaș (Omlás) (raion Sibiu, reg. Brașov).

[10] Mühlbach.

[11] Szászsebes, Sebeș, oraș (raion Sebeș, reg. Hunedoara).

[12] Maros, Mureș.

est vng fort et grand chasteau [1] accompagné d'ung bourg grand, marchant et peuplé comme vne ville. Il n'y demeure Allemande ni Walacque mais touts parlent hongrois. C'est la langue naturelle du pays, car Transiluanie estoit vne prouince de la Hongrie auant la diuision de ce beau et florissa<n>t royaume chre<t>ien par l'vsurpation de ceux d'Autriche qui contraignerent la mere [2] du dernier roy hongrois d'appeller le Turc a son ayde qui la vint secourir mais luy faisant sçauoir

(*Fol. 52*) qu'elle et son filz le roy enfant [3] n'estoient et ne seroient asses forts pour deffe<n>dre vng si grand estat contre ceux d'Austriche, il luy laissa vne prouince au milieu du pays et plus eslognéë d'Austriche qui fut ce vaiuodat au commancement libre [4]; et depuys la mort de ce roy dernier auquel il laissa le titre de roy il a voulu avoir 70 mille ducatz de tribut annuel [5].

Alba Julia est le nombril du pays, demeure esleuë par les princes a cause de la salubrité de l'aer et des tres bonnes terres d'enuiron.

Il y a apparence qu'en ce lieu y ayt eu autrefois vne fort grande ville et aupres se voyent encore les reliques des murailles antiennes [6]. Et dedans et dehors le chasteau sont plusieurs inscriptions romaines faisant mention d'un Decebalus roy des Daces dont ceste prouince faict partie, lequel fut vaincu par Traian [7].

---

[1] Începuturile îndepărtate ale cetății datează din vremea întemeierii episcopiei (sec. XII), suferind apoi numeroase înnoiri, mai ales în timpul domniei regelui Vladislav al II-lea, la 1516, cînd se dispune reconstruirea ei în piatră. Cetatea din Alba Iulia apăra ridicătura pe care se aflau, în afara catedralei din oraș, palatul episcopal și locuințele clericilor, de aceea a primit unele adaosuri din partea episcopilor Ferencz Várday (1516—1524) și János Gosztóny (1524—1527), cf. Kőváry L., *Erdélyi régiségei*, Kolozsvár, 1892, p. 68—70, Balogh, *Az erdélyi renaissance*, vol. I, p. 91, 184, 251—252 și Vătășianu, *op. cit.*, vol. I, p. 283—284, 604—605.

[2] Isabella (1520—1559), fiica regelui Sigismund I al Poloniei și a Bonei Sforza din Milano, soția regelui Ungariei Ioan I Zápolya (Szápolyay) (1526—1540).

[3] Ioan al II-lea Sigismund Zápolya, „rege ales" al Ungariei și principe al Transilvaniei între 22 aprilie 1540—1 august 1551 și 15 septembrie 1556—14 martie 1571.

[4] Pentru împrejurările politice prin care a trecut Transilvania în perioada anilor 1551—1571, pînă la 1556 fiind în stăpînirea imperialilor, iar de la această dată revenind din nou reginei Isabella și fiului ei Ioan al II-lea Zápolya, vezi mai cu seamă Veress Endre, *Erdélyi fejedelem interregnuma (1551—1556)*, Budapesta, 1889 și *Izabella kyrályné*, Budapesta, 1901, A. Huber, *Die Verhandlungen Ferdinands I mit Isabella von Siebenbürgen (1551—1555)*, Viena, 1891, Szádecky L., *Izabella és János Zsigmond Lengyelországban (1551—1556)*, Budapesta, 1888, Pozsonyi Szentmártoni Kálman, *János Zsigmond erdélyi fejedelem élet és jellem rajza*, Székelykeresztur, 1934, Ștefan Pascu, *Transilvania în epoca Principatului. Timpul suzeranității turcești, 1541—1691*, Cluj, 1948, p. 43—57, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, Buc., 1960, p. 117—137 etc.

[5] Greșală evidentă de transcriere a copistului manuscrisului, care a confundat cifra 1 cu 7 (70.000 în loc de 10.000). Într-adevăr tributul Transilvaniei datorat Porții a fost fixat inițial la suma de 10.000 de galbeni pe an și datorită înăspririi jugului turcesc, principele Ștefan Báthori ajunge să plătească, începînd din 1575, cîte 15.000 de galbeni anual, cf. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 33 și 59; mai vezi și Szalay László, *Adalékok Erdély viszonyaihoz a portával Báthori István és Kristóf alatt Adóügyek*, Pesti Napló, 1856, Lipták János, *A portai adó története az erdélyi fejedelemségben*, Késmárk, 1911, Roderich Goos, *Österreichische Staatsverträge Fürstentum Siebenbürgen (1526—1690)*, Viena, 1911, p. 192, Georg Müller, *Die Türken Herrschaft in Siebenbürgen Verfassungsrechtliches Verhältniss Siebenbürgens zur Pforte, 1541—1688*, Hermannstadt-Sibiu, 1923, p. 12 și 66.

[6] Lescalopier se referă desigur la urmele vechii așezări romane Apulum, colonie încă din vremea împăratului Traian (98—117), pentru care vezi mai ales Cserni Béla, *Alsófehér-vármegye története a rómay korában*, în *Alsófehér vármegye monografiája*, vol. II_1, Nagyenyed, 1901, p. 107—661, Ion I. Russu, *Apulum. Numele și originea localității daco-romane*, în *Apulum. Buletinul Muzeului regional Alba Iulia*, vol. III (1947—1949), p. 145—159 și Gr. Florescu, *Apulum*, *ibidem*, p. 162—169.

[7] Așa-zisele inscripții de la Alba Iulia sau Sarmisegetuza, cu privire la luptele lui Traian cu Decebal și ascunderea comorilor regelui dac, nu sînt decît plăsmuiri ale umaniștilor seco-

Le 3-<ème> jour de Juillet je fus saluer le prince Estienne Battori extraict de la noble famille des s<eigneu>rs de Somlÿo [1]. Il me receut fort humainement, me tendant sa main dont il estreignit la mienne en grande faueur et ne permeit

(*Fol. 52 v°*) que je luy baisasse sa main. Il parla auec moy fort longuement en latin sur la crēance mentionnéē aux l<ett>res de Mons<ieu>r d'Acqs que je luy auois presentéēs s'anquera<n>t en outre de tout ce que j'auois veu et appris en n<ot>re voyage. Puis il me com<m>a<n>da de voir son chancelier Mons<ieu>r Martin Wersouitius [2] et le s<ieu>r Blandrat [3] son con<seill>er, François comme moy (me dict il). Mais son premier con<seill>er estoit de Sauoye et retenu con<seill>er d'Estat des le viuant du dernier roy & l-<er> vaiuoda.

Cependant que je le saluois, le s<ieu>r Estienne [4] son neueu [5] me regardoit de loing fort attentiuement et comme je laissois le prince, il vint m'embrasser a son veu, dont j'estois estonné, jusques a ce que me parlant italien je recognus sa voix plus tost que son visage. Nous auions esté compagnons aux exercices de Padouē [6]. Il me mena chez Mons<ieu>r le chancelier Wersouitius qui me tesmoigna l'obligation de son prince enuers Mons<ieu>r d'Acqs pour auoir dextrement faict que Mehemet auoit procuré le consentement du d<it> mariage pretendu en France, d'autant que c'estoit oster le plus grand empescheme<n>t qui fut a craindre, pourceque les Turcs apprehendoient le voisinage des François

---

lului al XVI-lea, începînd cu Mezerzius, Taurinus, Lazius și continuînd cu Reicherstorffer' Possevino, Sigler, Zamoscius și alții; Lescalopier se așază și el pe aceeași poziție tradiționalistă, reproducînd, în jurnalul său de călătorie, cîteva din asemenea inscripții, figurînd în opera lui Reicherstorffer (vezi mai jos).

[1] Pentru domnia principelui Ștefan Báthori, născut la 27 septembrie 1533 și răposat la 12 decembrie 1586 ca rege al Poloniei, vezi îndeosebi Buday Kálman *Báthory István erdélyi fejedelemsége 1571—1576*, Szegedin, 1932, * * * *Etienne Batory Roi de Pologne, Prince de Transylvanie*, Cracovia, 1935, Veress Endre, *Báthory István Király*, Budapesta, 1937, și *Báthory István Erdélyi fejedelem és Lengyel Király levelezése*, vol. I, Kolozsvár, 1944, Rodica Ciocan, *Etienne Báthory, prince de Transylvanie, roi de Pologne et les Roumains*, Buc., 1939, I. Lupaș, *Un principe transilvan — rege al Poloniei*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. II, Cluj, 1940, p. 161—169 etc.

[2] Martin (Márton) Berzeviczy (1538—1596) copist în cancelaria palatinului Toma Nádasdy, apoi „juratus notarius" la 1558, ocupă o funcție în cancelaria regală maghiară a lui Ferdinand I de la Viena și devine în 1573 vice-cancelar, apoi cancelar al principelui Ștefan Báthori, pe care l-a însoțit la 1576, în Polonia. Asupra lui, vezi Berzeviczy Edmund, *Berzeviczy Márton erdélyi kancellár*, Budapesta, 1899, A. Veres, *Berzeviczy Márton*, Budapesta, 1911 și Adrien de Divéky, *Les Hongrois en Pologne à l'époque d'Etienne Báthory*, în *Et. Batory, Roi de Pologne...*, p. 116—120.

[3] Giorgio Blandrata (1515—1588) italian din Saluzzo, medic al curții princiare și consilier intim al regelui Ioan al II-lea Zápolya și al principelui Ștefan Báthory. Adept al credinței unitariene, el a participat intens la disputele teologice care au dezbinat clerul transilvănean la mijlocul veacului al XVI-lea. Asupra lui Blandrata, vezi Michael Burian, *Dissertatio historico-critica de duplici ingressu in Transsilvaniam Georgii Blandratae*, Alba-Carolina, 1806, Vincenzo Malacarne, *Commentario della vita e delle vicende di Giorgio Blandrata, archiatra in Polonia e Transilvonia*, Padova, 1814 și Dr. N. Igna, *Un medic italian la Alba Iulia în secolul al XVI-lea*, în *Apulum. Buletin. Muzeu. reg. Alba Iulia*, vol. II (1943—1945), p. 399—401.

[4] Ștefan Báthori (+1601), fiul lui Andrei (+1563), căpitan de Satu Mare, care era fratele mai vîrstnic al principelui Ștefan. Militar înzestrat, Ștefan a însoțit în Polonia pe unchiul său, devenit regele acestei țări, iar după moartea lui, s-a reîntors în Transilvania, unde a slujit în calitate de căpitan al Oradiei Mari între 1588 și 1592, cf. Dr. Tóth-Szábo, *Nagyvárad...*, p.83 și A. Aldásy, *La généalogie de la famille Báthory...*", p. 8—9.

[5] Scris la început „filz", apoi șters și corectat „neueu".

[6] Într-adevăr, principele Ștefan Báthori a trimis la învățătură pe nepotul său Ștefan la Padova, în 1571, cf. Emeric Lukinich, *La jeunesse d'Etienne Báthory*, în *Et. Batory, Roy de Pologne,..*,p. 19.

(*Fol. 53*) et craignoient d'auoir guere [1] auec aucune nation sinon auec les François, mais il trouua mauuaise la feinte du mariage d'Austriche, pourceq<ue> son prince ne pouuoit conseruer la bonne grace du Turc sinon en haissant les impérialistes. Et estoit sceu par tout, qu'il faisoit touttes les demonstrations possibles comme il ne vouloit alliance, ni amitie auer eux et de faict contre son humanité ordinaire, il n'auoit voulu parler allemand au s<ieu>r Normand [2], ambassadeur de France vers luy pour le d<it> mariage et luy respo<n>doit par truchement pourceque le d<it> s<ieu>r Norma<n>t n'entend point latin. Le prince parloit fort bien allemand; 7 villes principales de son obeissance sont gardées et habitéës de tout temps par Allemands. Nea<n>tmoins il ne parloit jamais a leurs deputes et magistratz, sinon latin ou hongrois et haissoit qu'on luy parlast vne langue que le Turc haissoit. Apres s'estre enquis de plusieurs choses que je ne sçauois point de la dame offerte en ce mariage, son aage, sa beauté, sa descente ou parentele auec les roys de France, le degré, son pere, sa maison etc. et ma response ou excuse, que destiné par mes parents pour estre vng iour juge, j'auois
(*Fol. 53 v°*) esté nourri aux universités eslognéës de la court, qu'il y auoit 3 ans que j'estois hors de France curieux de voir le mo<n>de selon mon aage, il me commanda voir Mons<ieu>r le Normand et le prier de parler françois au prince et m'admettre pour truchement. Je le feis et quictay le logis qui m'auoit esté donné pour porter mon bagage ches le d<it> s<ieu>r le Normand, ou touts les matins l'on nous enuoyoit des cheuaux de l'escurie du prince, ou montés nous luy faisions compagnie a proumener deux heures ou a la vollerie ou chasse au lieure; tousiours le prince parloit a moy latin et si par pudeur je me tenois derriere Mon<s>ieu<r> le Normand, il me faisoit venir a son costé. Il parloit latin au d<it> Norma<n>d, lequel en conceut jalousie telle que il ne parloit point françois au prince mais allemand [3] et ne me voulut faire part des affaires de sa negociation, dont mon aage ne me permettoit d'auoir grand soucy. Tous les grands nous festoyoient et s'enyuroient pour nous faire plaisir.

Il nous suruint vne disgrace par vng Italien sonneur de lire et chantre qui
(*Fol. 54*) venoit de France et disoit en secret que Ma<emois>elle de Cha<tea>uneuf n'estoit point parente du roy et qu'elle estoit etc. y meslant quelqu'autre chose. Sur quoy je fus tenté plusieurs fois par le s<ieu>r Estien<n>e, neueu du prince et par Blandrat. Mais je pouuois bien auoir bon bec, car je ne sçauois rien du faict.

Le neueu du prince me feit voir la Slatina [4] ou sont les minieres d'or et de vif argent que tenoient a ferme Jacomo Grisoni Venitien et Fausto Guai Romain nouri a Paris jusques a 18 ans, lesquelz font gra<n>d chere a qui les visite.

En allant pres du lieu je veis aux ruines d'un vieux bastiment seul en vne grande pierre carréë, deux filles les cheueux espars qui essuioient leurs larmes. Entre elles estoit ce qui suit

Apud Gruter [5]

CCCXLVI 4 D. M.

P. AEL. Juliannus vixit mensibus V diebus XXV
P. AEL. Prouincialis Dec. col. filio

Et en vne autre grande pierre

---

[1] Scris la început cu doi de r, „guerre", unul din r fiind apoi tăiat.
[2] Thomas Le Normand, după cum arată mai jos Lescalopier.
[3] Urmează cuvintele șterse „ou je".
[4] Zlatna, Zalatna, comună în raionul Alba, reg. Hunedoara.
[5] Trimiterile la Gruter aparțin, după cum am mai spus, unui adnotator al manuscrisului din secolul al XVIII-lea. Inscripția de față se află într-adevăr la Jan Gruter, *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani...*, vol. I, pars. II, p. CCCXLVI, nr.4. Publicată și în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. III, pars prior, Berlin, 1873, p.219, nr.1321.

Apud eund<em> [1]

CCCLXXXVII 4

D. M.
P. Cel. seno. constanti Dec.
Col. Del. Matiae CL aequo
IFEM. DEC. COL. DAC. V. A. XXX
Morellius adiutor II. VI. P.
COEL. DACI. H. T. V. P.

En vne maison d'un habitant de ce lieu ou y a peu de maisons vne pierre ro<m>pue com<m>e suit

LLINI
E ET NICOLVMEA TE
AIAN. HADRIANI
RNVS PRIMICENIVS [2]

(*Fol. 54 v°*) Et en vne autre pierre au logis des d<its> s<ieu>rs

I.O.M.
C. SEMPRONIVS
VRB. PROCONS.
AVGVST [3].

Le 5 jour de Juillet nous vismes la mine d'or ou l'on va fort auant soubs vne gra<n>de montagne [4]. Ilz en tirent de la pierre qu'ilz font premierement cuire com<m>e plastre, puis piler auec vng moulin a eaux qui chasse dans vng canal de bois large d'un pied, long deux toises, les pierres cuittes ou des gros potteaux les pilent haussants et baissants l'un apres l'autre et deuenues grauier, la poudre ou grauier est emportéë peu a peu a trauers ce canal par l'eau qui a la sortie de ce canal le respand sur des toilles grosses este<n>dues sur vng ordre daiz; penchantz douceme<n>t dans vng fort grand cuuier, l'or s'attache a ces toilles, ce qui ne s'y prend tombe dans ce cuuier et l'eau par dessus se perd en bas; deux fois en 24 heures ils lauent ces toelles, les lauent dans d'autres cuuiers, puis dans de grands plateaux de bois, ils preignent ce qui est dans ces cuuiers de l'eau et du sable qu'ilz debattent peu a peu, tant que l'or se tire d'un costé et le grauier inutile demeure de l'autre costé du platteau [5].

Ainsi j'ai veu

---

[1] Gruter, *ibidem*, p. CCCLXXXVII, nr.4. Inscripția este defectuos transcrisă de Lescalopier („Cel. seno" în loc de „Celsenio", „Del. Matiae" în loc de „Delmatiae", „Morellius", în loc de „M. Orellius", etc.); lectura corectă în CIL, III_1, p. 219, nr. 1323.

[2] N-am putut identifica acest fragment de inscripție în CIL. Pare a fi inedit.

[3] CIL, III_1, p. 217, nr. 1298.

[4] Masivul Corabia-Vulcoiu-Boteș (1351 m) din regiunea munților Metaliferi în Apuseni, la nord-est de Zlatna, centru aurifer exploatat încă din vremea romanilor, cf. Ion Russu Abrudeanu, *Aurul romînesc. Istoria lui din vechime pînă azi*, Buc., 1933, p. 122—124 și harta de la p. 109.

[5] Pentru exploatarea aurului în secolul al XVI-lea în regiunea Zlatnei, vezi și Lukács Béla, *Az erdélyi aranybányászat*, în *Az osztrák-magyar monarchia irásban és kepben*, Budapesta, vol. XX (1901), O. Paulinyi, *Magyarorszag aranytermelese a XV szazad végén és a XVI szazad derekan*, în *Bécsi tört. intézet evkönyve*, Budapesta, VI, 1936, Ion Russu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 224—227, Șt. Pascu, *Transilvania în epoca Principatului*, p. 244—245, I Toth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, Buc., 1955, p. 22—25, etc.

(*Fol. 55*) quelquesfois sur n<ot>re pont au change [1] tirer l'or tombé parmi les ordures des boutiques. Quand ilz ont tiré quantite de ce grauier d'or, ilz le mettent dedans vne petite chapelle a distiller auec vng peu de vif argent, ou par l'opera<ti>on du feu, le vif argent reduit l'or en lingotz et le vif argent s'euapore.

Le 6-<è>me nous vismes la miniere de vif argent [2]. Sur vne montagne haute demilieue, y a des trous ronds comme des puys par lesquels l'on descend dedans les minieres, d'ou l'on tire de la terre de couleur entre iaune et rouge de la quelle ilz emplissent des pots de terre qui ont la bouche fort estroitte, a l'entree de la quelle ilz mettent vng peu de charbon de terre, puys ferment ce trou ou bouche du pot d'une boëte de bois d'une piece et agencent plusieurs pots ainsi accoustrés la bouche contre bas tenus auec de la terre molle, puys ilz font vng grand feu dessus & aux 4 costes qui dure 4 ou 5 heures et par apres le feu estant cessé et les pots rafroidis, ils deffont & retirent les potz et trouuent que de la terre de dedans est coulé, a trauers ce charbon mis a la bouche de chacun pot, le vif argent que l'on void mouuoir dans ces boetes ; il y a enuiron 500 potz ainsi accoustrés a chacun feu qu'ilz font.

Le 7 nous retournasmes en Alba Julia ou

(*Fol. 55 v°*) j'obseruai a la porte de ceste part nommée Campedor [3] (que j'estime auoir esté le capitole car le chasteau est le <plus> haut & fort de toutes les autres maisons) vne grande louue taillée de relief en vne pierre et deux petitz enfans qui la tettent.

En la mesme porte il y a escrit de costé et d'autre ce qui s'en suit :

Apud Gruter [4]

XVI 16

I.O.M
Visius VIBIVS
POSTHVMVS
V.S.

Apud Gruter [5]

XIV 6

IVLI.PRIMVS.S.LEG.XIII GE.
V.S.L.L.M.

D'un costé et d'autre de la maison du prince :

Apud Gruter [6]

X 3

I.O.M.
ET DIIS POENATIB.

Apud Gruter [7]

LXVII 9

AESCVLAPIO ET HYGIAE CAETERI-
SQVE

---

[1] „Pont au change", un pod al zarafilor în vechiul Paris, cf. L. Dubech et P. d'Espezel, *Histoire de Paris*, tome I-er, Paris, 1931, p. 155.

[2] Zăcămintele de mercur se exploatau la Valea Dosului, sat aşezat la o distanţă de 7 km nord de Zlatna (raion Alba, reg. Hunedoara). Cîteva date privitoare la extracţia mercurului în vechime la Şt. Pascu, *op.cit.*, p. 248.

[3] Este vorba de poarta dinspre răsărit a vechii cetăţi din Alba Iulia, ridicată în sec. XII, pe temeliile castrului roman şi cu materiale rămase chiar din zidurile aşezării de la Apulum; poarta, ce se numea Sf. Gheorghe, deschidea drumul spre Mureş şi avea într-adevăr, deasupra ei statuia lui Romulus şi Remus sugînd la sînii lupoaicei, cf. * * * *Alba Iulia (Tharmis-Apulum-Bălgrad). Descriere istorică şi geografică a oraşului*, Buc., 1922, p. 21–22.

[4] Gruter, *Inscriptiones*, vol. I, pars. I, p. XVI, nr.16. Inscripţie transcrisă de Lescalopier cu unele mici greşeli de lectură; vezi CIL, III_1, p. 191, nr. 1057.

[5] Gruter, *op. cit.*, p. XIV, nr.6; CIL, *ibid.*, p. 190, nr.1045.

[6] Gruter, *op. cit.*, p. X, nr.3; CIL, *ibid.*, p. 195, nr. 1081.

[7] Gruter, *op. cit.*, p. LXVII, nr.9; CIL, *ibid.*, p. 185, nr. 987.

SCAVRIANVS

DIIS DEABVSQVE HVIVS LOCI
SALVTARIBVS C. IVLIVS
FRONTONIANVS VCT.EX B F EOS
LEG.V.M.P. REDDITIS SIBI LVMI-
NIBVS
GRAT.AGE.EX VISO PRO SE ET
CARO^{I}A MAX^{I}MA CONIVG.ET.IVL.
FRONTINA FILIA
V.S.I.M.

A demie lieu de l'autre part il y a vng riche monastere de S<ain>t Michel [1] seul en la campagne, ou demeurent seulement des fermiers; l'eglise estoit deuenue grange; il y a vne pierre sur la porte de la court ainsi escripte:

Apud Gruter [2]

DXCIV 7

D.M.

M.VLPIO AVG.LIB.HERMIAE PRO AVRARIVM CVIVS RELIQVIAE
EX INDVLGENTIA AVG.IN ROMAM LATAE SVNT SALONIA
PILASIRICA CONIVX EID.GENES.LIB.BENEMERENTI
FACERE CVRAVIT.VIXIT ANN.LV.

Le 9 de Juillet retourna en Alba le d<it> Mons<ieu>r Thomas le Normand, qui estoit allé en vne (*Fol.56*) ville voisine voir quelques amis, car il auoit plusieurs cognoissances et auoit esté jeune a la guerre en ce pays et en Hongrie.

Le s<ieu>r Blandrat lequel m'auoit persuedé de seiourner pour conduire en court les s<ieur>s ambassadeurs du prince qui iroient perfaire son mariage et qui m'auoit promis pour ce subiect vng charriot de 4 cheuaux, vne chaisne d'or & mon voyage gratis, commança a me descouurir que les choses ne passeroient pas outre, tant pour les aduis donnés au prince des defaults de Mad<emois>elle de Cha<tea>uneuf, que pourceque nouuelles leur estoient venuës de la mort du roy Charles 9 et retour de Poulogne (qu'il nommoit fuite), que l'on craignoit en France vng remuement du duc d'Alençon [3] et du roy de Nauarre [4] et alteration de l'estat; que les s<ieu>rs Polonnois disoient qu'ilz ne receuroient plus Henry et esliroient vng autre roy et que tout cela aduenant, son prince ne voudroit pas effectuer ce dont il ne verroit plus les causes; qu'en vain il espereroit suport de la France, qui s'en alloit ruiner son estat, aussi peu d'un roy voisin qui ne serait plus parent de sa femme. Je le priois de faire entendre a son prince ce qu'il sçauoit de la loy salique, que iamais le roy ne meurt que son successeur

1 Vechea mănăstire romano-catolică Sf. Mihail din satul Tăuți (Tótfalud), com. Meteș (raion Alba, reg. Hunedoara), întemeiată la 1379 într-o aripă a unui castru datînd din sec. XIII (Castrum Beatae Mariae Virginis de Szentmihálykőve — Piatra Sf. Mihail), de episcopul de Alba Iulia Gobelinus și dăruită ordinului călugărilor paulini; construcția lăcașului a fost terminată între 1386—1389 în vremea episcopului Emeric. În veacul al XV—lea mănăstirea a aparținut ordinului paulinilor, aflîndu-se sub protecția castrului „Piatra Sf. Mihail"; în 1521 este acordată capitlului din Alba Iulia, iar regele Ferdinand I o alătură acestei episcopii la 29 mai 1553, cf. Dr. Cserni Béla. *A Szentmihálykői zárdának felfedezéséről*, în *Archaeologiai értesitö*", vol. XIX (1899), fasc. 5 (dec.), p. 398—400.

2 Gruter, *Inscriptiones*, vol. I, pars.II, p. DXCIV, nr.7; CIL, III^1, p. 218, nr.1312.

3 François (1554—1584), duce de Alençon, fiul cel mai mic al regelui Henric al II-lea al Franței și al Caterinei de Medici, amestecat în intrigile politice ale vremii sale.

4 Henric al III-lea de Bourbon, rege al Navarei între 9 iunie 1572 și 14 mai 1610 (Henric al IV-lea al Franței, începînd de la 2 august 1589).

ne soit connu, que les Parlamentz, les princes et nobles conserueroient ceste loy. Mais pour neant
(*Fol. 56 v°*) car il m'alleguoit que ceste loy auait esté violéë et touttesfois il promettoit d'en parler au prince.

Le seig<neu>r Estienne m'en dit a peu pres fors que l'on ne tenoit encore ces nouuelles bien asseuréës et ceste incertitude nous feit continuer encore quelques iours n<ot>re bonne chere. Le s<ieu>r Michaloski s'en alla en Poulogne et fut d'aduis que je n'y allasse, croyant, qu'on y hairoit les François pour cet abandonnement du roy.

Le 12 de Juillet le s<ieu>r Blandrat docteur medecin et 1-<er> con<seill>er du prince nous festoya dilitieusement auec musique le long du disner. Il auoit du bien a Salusse et en Sauoye, mais il en auoit infiniment d'auantage en ce pays la. Et neantmoins il n'auoit point esté marié et n'auoit pres de luy enfant, ny parent, il n'auoit pas bruit d'estre auare, mais il viuoit en parsimonie et ne couchoit que sur vng banc enuelopé d'une cathelogne et vng oreiller soubs sa teste, sinon quand il estoit malade.

Nous demeurasmes en ces festins quotidiens jusques au 21 Juillet, voyant tousiours quelque lieu de plaisir ou chose des richesses du prince, vng iour ses cheuaux, vng autre son cabinet d'armes.

Vng iour l'on nous feit voir la tente de
(*Fol. 57*) camp du roi Jehan dernier [1]. Elle estoit tenduë en vng pré et sembloit vng grand chasteau, les murs de toille auoit des creneaux et de loing sembloient de maçonnerie; il y auoit deux grands portailz pour sortir deuant & par derriere. Au dedans 4 grands pauillons accompagnés de 4 petitz pour garderobes. Au milieu vne grande sale tout autour des murs des escuries diuiséës de logis pour les escuiers & seruiteurs, touts les cordages estoient de soye. Vng autre jour l'on nous mena voir des aqueductz que le prince faisoit faire pour conduire de l'eau en son chasteau d'une lieue loing.

Le 20-<è>me le prince nous enuoya querir et parla latin a M<onsieur>r le Normand, qu'il estoit certioré des nouuelles de France, qu'il y auoit debat pour la couronne, que le roy de Poulogne s'y acheminoit pour se la co<n>seruer, qu'il n'estoit seant parler des ioyes de mariage a des princes affligés de telles diuisions, que cela seroit cause de suspendre son desir jusques au restablissement des affaires de France, qu'il escriuoit a la royne [2] humbles actions de grace de sa volonte, qu'il rechercheroit quand il verroit les affaires du royaume le permettre, que a Mons<ieu>r le Normand & autres s<ieu>rs qui auoient trauaillé pour luy en ceste alliance qu'il auoit recherchéë, il
(*Fol. 57 v°*) offroit son amitié pour recompense.

J'interpretay ce dire a Mons<ieu>r le Norma<n>d, qui feit response en françois pour ce coup qu'il reputoit heureux le seruice faict au roy son m<aît>re en cet affaire, puis qu'il auoit este aggreable a vng prince si vertueux, que le royaume de France ne pouuoit receuoir trouble ni guerre pour le droict du successeur, qu'il le prioit d'escrire au roy Henry 3[3] lequel le renuoyroit bien tost affin de paracheuer en ioye et bonne paix l'alliance qu'il auoit tousiours affectionéë d'ung si gra<n>d prince auec sa cousine. Nous nous humiliasmes a luy baiser le bas de sa robe qui luy couuroit jusques deux doigtz au dessoubs le genoul et il nous accolla. Nous fusmes dire adieu a ceux qui nous auoient traictés. Le prince donna a Mons<ieu>r le Normand quattre beaux cheuaux de coche et a moy vng cheual de selle & luy enuoya ses l<ett>res au roy & a la royne.

---

[1] Ioan al II-lea Sigismund Zápolya „rege ales" al Ungariei.

[2] Caterina de Medici.

[3] Henric al III-lea rege al Franței între 30 mai 1574 (proclamat pe cînd se afla încă în Polonia) și 1 august 1589.

Le 21 nous fusmes a Agnedi [1] bourg habité d'Hongres & d'Allemands au dessus duquel est vng fort chasteau [2] entouré de fossés pleins d'eau. Ce chasteau auoit esté co<n>fisque sur le conte de Fogarestz Jehan Becquetz [3], les maieurs duquel tenoient en engageme<n>t pour 30 mille talars prestés a la mere du
(*Fol. 58*) roy Jehan ce conté. Le prince auoit voulu le retirer et rendre les 30 mille talars et sur le refus de Becquetz, il l'auoit assiege dans le chasteau de Fougarestz, d'ou il eschappa de nuict & se sauua a Vienne ou il estoit encore aupres de l'empereur [4], cause que le prince luy auroit confisqué tout son bien.

Le 22 Juillet nous vinsmes a Torda [5] ou sont les remerques d'une grande ville qui y a esté [6]; nous passasmes soubs vng grand portail de pierres de marbre mal polies; loing de la y auoit vne pierre escripte ainsi que s'en suit:

A DECEBalo missis qui Traianum per insidios
interficerent profugis deprehensis milites
Rom. tales versus decantabant:
Le tout escript en grandes lettres
Vbi eras Ramnasia vbi eras
Quantum abfuit ne Roma
Lugeret sed viuit Traianus [7]

---

[1] Nagyenyed, Aiud, oraş (raion Aiud, reg. Cluj).

[2] Vechea cetate a Aiudului, întemeiată probabil de coloniştii saşi în sec. XII, ce ajunge apoi în stăpînirea capitlului episcopal din Alba Iulia, căpătînd multe înnoiri. Din prima fază de construire par a data două bastioane, al măcelarilor şi cizmarilor, aşezate în colţurile de nord-est şi sud-est ale cetăţii; în mijlocul incintei se înălţa odinioară o capelă ridicată între anii 1333—1334, cf. Szátmary Károly, *A nagyenyedi egyházkerités*, în *Archaeologiai Közlemények*, Budapesta, vol. VII (1868), p. 43 şi urm., la Vătăşianu, *Istoria artei feudale*, I, p. 125.

[3] Gaspar Békés de Kornyát (1520—1579), comite al Făgăraşului între 1566 şi 1573. El ia în stăpînire comitatul şi cetatea Făgăraşului de la Ioan al II-lea Zápolya, în schimbul sumei de 30 000 de florini, cu care regele le cumpărase de la ultimul moştenitor Gabriel Mailath. Deoarece Békés se comporta ca un suveran neatîrnat, neplătind impozite şi neţinînd seama de autoritatea centrală, noul principe Ştefan Báthori încearcă să-i limiteze puterea prin hotărîrile Dietei din 1571. El dădu cîştig de cauză Margaretei, sora lui Gabriel Mailath, care încerca să răscumpere Făgăraşul de la Békés, socotind ilegală vînzarea făcută de fratele ei, deoarece fusese încălcat dreptul de preempţiune. Békés nu se supuse somaţiei princiare de a ceda cetatea şi încercă să tărăgăneze lucrurile, bizuindu-se pe ajutorul împăratului Maximilian al II-lea. Báthori descoperind urzelile sale, atacă Făgăraşul prin surprindere, asediindu-l la 4 octombrie 1573. Neputînd rezista, Békés fugi în ascuns din cetatea care se predă la 18 octombrie căpitanilor lui Báthori; fostul comite se refugie la Kaschau pe lîngă împăratul Maximilian al II-lea. Principele Transilvaniei îşi justifică acţiunea în dieta de la Mediaş (15 octombrie 1573), declarînd rebel pe Békés şi confiscîndu-i averea. Toate încercările acestuia de a recuceri cetatea se dovediră zadarnice şi o năvălire a sa în Transilvania, în vara anului 1575, cu sprijinul împăratului, a fost înfrîntă. Mai tîrziu, Békés s-a împăcat cu Ştefan Bathóri, ajuns rege al Poloniei, slujindu-l acolo cu credinţă pînă la moarte. Pentru toate acestea, vezi Szádeczky Lájos, *Kornyáti Békés Gáspár 1520—1579*, Budapesta, 1887, Szalay László, *Békés Gáspár, pályájához ... adalék*, Pesti-Napló, 1858, Szilágyi Sándor, *Békés Gaspár, 1521—1579*, în „Vasárnapi Ujság", 1875, Adr. de Divéky, *Les Hongrois en Pologne à l'époque d'Etienne Báthory*, p. 105—112, O. Popa, *Făgăraşul sub regii ungari*, p. 23—30.

[4] Maximilian al II-lea împărat al Germaniei între 25 iulie 1564 şi 12 octombrie 1576.

[5] Turda, oraş (raion Turda, reg. Cluj).

[6] Vechea aşezare romană de la Potaissa, municipiu în vremea împăratului Septimiu Sever (193—211) şi colonie, pentru care vezi Ion. I. Russu, *Descoperiri arheologice la Potaissa*, Sibiu, 1941.

[7] Inscripţie falsă, nevăzută de fapt de Lescalopier, ci copiată nemărturisit din Reicherstorffer, *Chorographia Transilvaniae*, p. 1 v°. Vezi şi CIL, III_1, p. 8, nr. 66.

A l'autre bout du village y auoit en vng mur ruineux, ce qui suit escrit tout en grandes lettres dans vng marbre grossier et mal poli :

Decebalus mortem sibi vbi consciuisset
Daciamque Traianus in prouinciam redegisset
Milites Ro. tales versus decantabant [1]

Apud Gruter [2]

CLIII 5

Nonne tibi dixi Decebale !
funus tuum est Herculem lacessere
(*Fol. 58 v°*) Non recte facis tua ipse quod jaces manu, sed
Te vtcumque caesar vicit tulit tibi
Semper augur Augustalis.

A ce Torda passe vne riuiere qui vient de montaignes du pays dans le grauier de laquelle l'on trouue de l'or. Ilz la nomment en hongrois Aragnauis [3], Eau d'or [4]. Pres ce village y a de montagnes qui sont minieres de sel [5], qui vallent par an 14 mille escus de ferme. Je me feis descendre dans vne par vng trou comme dans vng puis. Elle est creuse presque de milieuc. Au bas il y a 4 sortes de sel prest a manger sans requerir aucune façon. Il faut souuent en espuiser l'eau auec vne peau de beuf liéë a vng chable par les 4 bouts.

Le 23 Juillet nous vinsmes a Collosuar en latin Claudiopolis [6], belle et forte ville toutte peinte par les ruës meslee d'Allemands et d'Hongrois qui peu d'annees auparauuant estoit habitee seulement par des Allemands.

L'on tient que Charlesmagne ayant plusieurs fois surmonté les Hongres voyant qu'ilz rebelloient soudain qu'il estoit absent d'eux, bastit 7 fortcresses ou il meit garnison de Saxons pour maintenir le pays en son obeissance [7].

CES SEPT

(*Fol. 59*) villes sont nommees en hongrois Meg<y>es, Sasebes, Beistrich, Sebin, Brassouia, Sequesvar et Colosvar, en alleman Meduis, Millebach, Neesleit, Hermestat, Coronestat, Saxe-

[1] Inscripţie falsă, împrumutată de asemenea din opera lui Reicherstorffer, p. 2.

[2] Gruter, *Inscriptiones*, vol. I, pars. I, p. CLIII, nr. 5. Inscripţie falsă, cf. CIL., III_1, p. 10, nr. 72; transcrisă cu greşeli (*funus tuum* în loc *de funestum*) după Reicherstorffer, *op. cit.*, p. 2.

[3] Aranyos, Arieş.

[4] Cuvinte scrise la marginea foii, în afara rîndului.

[5] Pentru exploatarea minelor de sare în regiunea Turdei, vezi raportul comisarilor imperiali Pál Bornemisza, episcop de Veszprém şi Georg Werner către Ferdinand I, din martie aprilie 1552 (cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV_2, Buc., 1894, p. 711—715, nr. CCCXLVI), la Şt. Pâscu, *Transilvania în epoca Principatului*, p. 236—237, 241—242, dar mai ales Al. Doboşi, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu (secolele XIV—XVI)* în *Studii şi cercetări de istorie medie*, vol. II (1951), nr. 1 (ianuarie-iunie), p. 125—166.

[6] Kolozsvár, Klausenburg, Cluj.

[7] Tradiţie curioasă care circula în Transilvania veacului al XVI-lea. Izvoarele istorice concludente dovedesc însă că primele aşezări ale saşilor din Transilvania datează din vremea regelui Géza al II-lea (1141—1161), cf. N. Iorga *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, vol. I, Buc., 1915, p. 55; G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürgen Sachsen für das sächsische Volk*, vol. I, Hermannstadt, 1925. Mai vezi şi R. F. Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*, Gotha, vol. I, 1907, Müller-Langenthal, *Siebenbürgen. Die Sachsen und ihr Land*, Stuttgart, 1922, I. Şchiopul, *Imigraţiunea săsească în Transilvania*" în „Gînd romînesc", vol. III (1935), 9 p., Hermann Hienz, *Quellen zur Volkes- und Heimatkunde der Siebenbürger Sachsen*, Leipzig, 1940 etc.

bourg et Clausembourg [1]. D'ou vient qu'ilz n'ont encore admis aucun Hongre resident parmi eux et si aucun y prend femme il est contraint de l'emmener demeurer allieurs. Quant a p<re-se>nt Colosvar est hors de ce nombre, pourceque depuis 8 ou 9 ans ilz auoient laissé de garder leurs porte & auoient mieux aymé la liberté du pays et se mesler en tout parmi les Hongrois. Les autres 6 villes ont leur communauté ancienne et conseil; le prince jure les entretenir en leur liberté, il y establit la justice, tout s'y faict en son nom, mais ilz ne le receuroient dedans auec plus de trois cent hommes [2]

Hors cette ville nous allasmes loger en vng monastere [3] qui appartient au chancelier, ou ses fermiers italiens nous feirent grand chere auec vin clairet. Il n'y en a point a plus de 200 lieues de la, mais ilz confesserent l'auoir faict par meslange du jus de cerises. La Hongrie & Transiluanie porte bon vin blanc

(*Fol. 59 v°*) et de beaux froments. L'on tient en ces lieux que les Allemands Saxons, qui sont tant aux sept villes qu'aux villages habites par eux, pourroient mettre en armes bien cent mille hommes.

Le 24 nous passasmes a Dragué [4] petit village de ces Saxons.

Le 25 Juillet nous disnasmes a Odouuarel [5] village et couchasmes a Sillachele [6] dernier village de Transsiluanie, au dessus duquel deffend ceste frontiere vng chasteau [7] du prince auec mortespayes. Ilz ne laissent sortir aucun cheual du pays sans passeport.

Ce pays est riche en touts biens, entouré de montagnes et bois de touttes parts, d'ou luy vient son nom, pourceque au regard des autres pays de quelque coste que ce soit, il est trans siluas.

La court du prince est bien en bon ordre et a belle suitte. Entre ses bandes de cheual il a deux compagnies de Poullonnois lanciers qui seruent par six mois, 4 autres du pays de mesme, et cinq cents arquebusiers touts d'une liurée, qui sont tousiours aupres de luy [8]. Touts les moys faisant monstre, l'on casse celuy qui manque de quelque chose.

---

[1] Medyges, Medwisch, Mediaș — Szászebes, Mühlbach, Sebeș sau Sebeșul Săsesc — Besterczе, Bistritz, Bistrița — Nagyszeben, Hermannstadt, Sibiu — Brassó, Kronstadt, Brașov — Segesvár, Schässburg, Sighișoara — Kolozsvár, Klausenburg, Cluj.

[2] Pentru regimul scaunelor săsești din Transilvania, conducerea și statutul lor juridic, vezi mai ales Georg Ed. Müller, *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141—1876*, Sibiu, 1941.

[3] Clujmănăștur (Kolozs-Monostor), veche mănăstire a ordinului călugărilor benedictini din apropierea Clujului, ridicată în sec. XII în stilul arhitectonic roman. Suferind stricăciuni în decursul timpului, corul și sacristia au fost refăcute la sfîrșitul sec. XV sau începutul sec. XVI, iar lăcașul a fost reînnoit la 1508, în stil gotic tîrziu, fiind prevăzut cu două turnuri. Asupra acesteia vezi Kővári László, *Erdély építészeti emlékei*, Kolozsvárt, 1866, p. 258—262, Esterházy János, *A kolozsmonostori apátság és egyházi maradványainak léirása*, în ,,Archaeologiai Közleményck", Budapesta, vol. VII (1868), p. 89 și urm., Csomor Lajos, *A Kolozsmonostori bencés apátság*, Kolozsvár, 1912, Șt. Pascu, I. Pataki și V. Popa, *Clujul* (*Ghid istoric*), Cluj 1957, p. 166—168 și V. Vătășianu, *Istoria artei feudale*, vol. I, p. 22, 546—547 etc.

[4] Drág, Dragu (raion Huedin, reg. Cluj).

[5] Udvarhely, Szamosudvarhely, Someș Odorheiu (raion Zalău, reg. Cluj).

[6] Zilah, Zalău, oraș (raion Zalău, reg. Cluj).

[7] Veche cetate amintită încă de la începutul sec. XV, în părțile stăpînite de familia Drágffy; aici s-au dat lupte în vremea răscoalei condusă de Gheorghe Doja la 1514, precum și între Ferdinand I și Ioan Zapolya la 1527. Pentru mai multe amănunte vezi Fodor Dániel, *Ziláh varos ezeréves multjának ismertetése*, Zilah, 1896, Dr. Petri Mór, *Szilágy vármegye monographiája*, vol. II, Zilah, 1901, p. 513 și urm., L. Gheorghiu, *Zalăul. Schiță monografică*, Zalău, 1926.

[8] Principele Ștefan Báthori s-a ocupat într-adevăr de reorganizarea armatei transilvănene, hotărînd în dieta de la Cluj din 1573 ca nobilimea ardeleană și aceea a comitatelor de la hotar, împreună cu secuimea, să dea nu numai călăreți echipați, dar și infanteriști. Infanteria începe să se împartă în unități speciale, fiecare cu comandantul și stindardul ei. Báthori s-a îngrijit și de întărirea artileriei, în timpul domniei sale funcționînd 5 turnătorii de tunuri. Pentru amănunte, Șt. Pascu, *Transilvania în epoca Principatului*, p. 302 și urm.

Vng italien fermier du monastere de Colosuar [1] me dit que la aupres y auoit vng chasteau

(*Fol. 60*) des Paleologues jadis empereurs de Constantinople refugiés en Transiluanie [2].

Ce fermier me bailla les inscriptions cy apres transcriptes qui se trouuent en diuers lieux de ce pays.

A vng bourg 1-<er> du pays nomme Zarmisae [3] autresfois ville principale de la prouince

Traianus Dacia subacta in regia Zarmis
Inuentis Decebali thesauris sub Sargetis
amne conditis hoc posuit [4]

Apud Gruter [5]

XXI 8

IOVI INVENTORI DITI PATRI TERRAE
MATRI RELICTIS DACIAE THESAVRIS
DIVVS NERVA TRAIANVS VOTVM SOLVIT

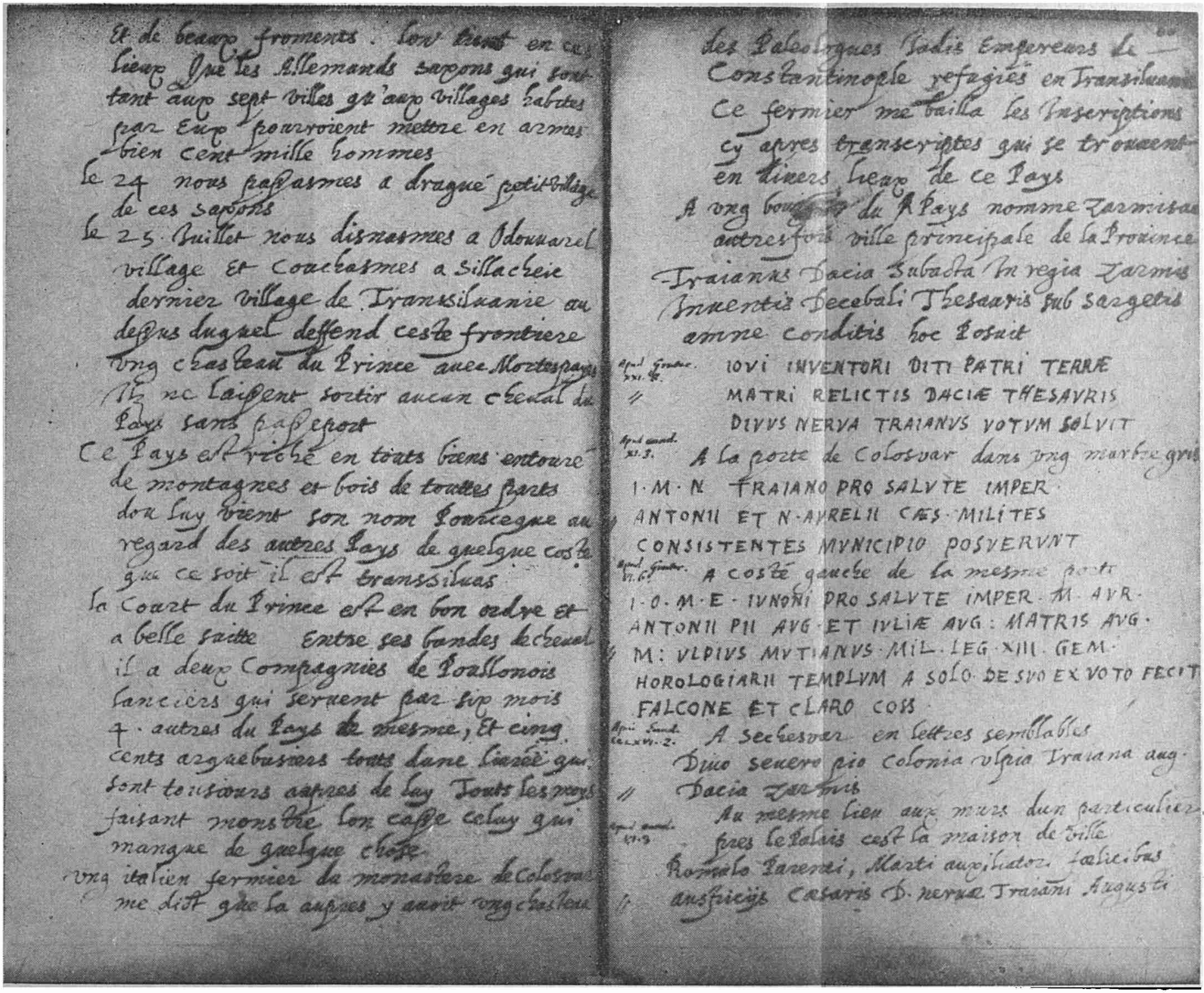
[1] Clujmănăştur, mai sus amintită.

[2] Aşa cum se prezintă această ştire în relatarea lui Lescalopier, nu corespunde adevărului. Credem, mai degrabă, că este o confuzie provocată de faptul că într-adevăr a locuit la Cluj, cu puţină vreme mai înainte, cunoscutul teolog reformat Iacob Paleologul (1520—1585), originar din insula Chios şi trecut de tînăr în Ungaria. Paleologul a fost magistru la colegiul unitarian din Cluj între 1569 şi 1573, căderea protectorului său Gaspar Békés, comitele Făgăraşului, provocîndu-i însă pribegia în Moravia, cf. I. Palaeologus, *De rebvs Constantinopoli & Chij*, p. 142—153, G. I. Haner, *De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum ...*, vol. I, Viena, 1774, p. 213—214, nr. XCVI; Karl Landsteiner, *Jacobus Palaelogus*, Viena, 1873 şi recenzia acestei lucrări de către Fraknói Vilmos în ,,Századok", Budapesta,1874,, p. 45—50.

[3] Sarmisegetuza, ,,*colonia iuris italici*", ridicată de împăratul Traian în valea Haţegului la o oarecare depărtare de vechile aşezări dacice. Întîi a purtat numele de *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica*, iar de-abia din vremea împăratului Hadrian (117—138), acel de Sarmisegetuza, cf. C. Daicoviciu, *Sarmisegetuza* (*Ulpia Traiana*) *în lumina săpăturilor*, Cluj, 1938; idem, *Sarmisegetuza et ses environs*, Buc., 1944; idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Buc., 1945, p. 128 şi urm.; I. I. Russu, *Sarmisegetuza capitala daco-geţilor*, în ,,Revista istorică romînă", vol. XIV (1945), fasc. 3, p. 376—400 etc.

[4] Inscripţie falsă, menţionată în Reicherstorffer, *Chorographia Transylvaniae*, p. 2 v°. Legenda îngropării comorilor de către Decebal, în albia rîului Streiu (Sargetias) din apropierea reşedinţei sale, spre a nu cădea în mîna romanilor, este amintită de istoricul roman Dio Cassius, LXVIII, 144—5 şi figurează la Reicherstorffer, *op. cit.*, p. 15 v°. Pentru amănunte vezi *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 223—228 şi I. Russu, *Decebal regele dacilor*, Sibiu, 1941, p. 9. Comoara atribuită lui Decebal, alcătuită din peste 30 000 monede de aur, mai ales macedonene şi descoperită întîmpător în albia Streiului pe la 1543 de nişte pescari romîni, a ajuns, în parte, în mîinile regentului Ardealului George Martinuzzi (cf. Wolfgang Lazius, *Comentariorum Reipub. Romanae illius, in exteris provincijs, bello acquisitis, constitutae ...*, Basileae, MDLI <1551>, liber XII, sectio II, cap. I, p. 1094, reprodus de G. Şincai, *Cronica Romînilor*, vol. II, Iaşi, 1853, p. 182; Hurmuzaki, *op. cit.*, IV_2, p. 686, nr. CCCCXXXVIII).

[5] Gruter, *Inscriptiones*, vol. I, pars. I, p. XXI, nr. 8. Inscripţie falsă, cf. CIL, III_1, p. 9, nr. 69.

Et de beaux froments. lon tient en ces lieux que les Allemands saxons qui sont tant aux sept villes qu'aux villages habites par eux pourroient mettre en armes bien cent mille hommes

le 24 nous passasmes a dragué petit village de ces saxons

le 25 Juillet nous disnasmes a Idonuarel village Et couchasmes a Sillacheie dernier village de Transsiluanie au dessus duquel deffend ceste frontiere vng chasteau du Prince auec Mortespayes Ils ne laissent sortir aucun cheual du Pays sans passeport

Ce Pays est riche en touts biens entouré de montagnes et bois de toutes parts dou luy vient son nom Pourcequ'au regard des autres Pays de quelque costé que ce soit il est transsiluas

la Court du Prince est en bon ordre et a belle suitte Entre ses bandes de cheual il a deux Compagnies de Poullonois lanciers qui seruent par six mois 4. autres du Pays de mesme, Et cinq cents arquebusiers touts dune liurée qui sont tousiours aupres de luy Touts les mois faisant monstre lon casse celuy qui manque de quelque chose

vng italien fermier du monastere de Colosuar me dist que la aupres y auoit vng chasteau des Paleologues Iadis Empereurs de Constantinople refugiés en Transiluanie

Ce fermier me bailla les Inscriptions cy apres transcriptes qui se trouuent en diuers lieux de ce Pays

A vng bourg du Pays nomme Zarmisa autresfois ville principale de la Prouince

Traianus Dacia Subacta In regia Zarmis Inuentis Decebali Thesauris sub sargetis amne conditis hoc Posuit

IOVI INVENTORI DITI PATRI TERRÆ
MATRI RELICTIS DACIÆ THESAVRIS
DIVVS NERVA TRAIANVS VOTVM SOLVIT

A la porte de Colosvar dans vng marbre gris

I·M·N TRAIANO PRO SALVTE IMPER·
ANTONII ET N·AVRELII CÆS·MILITES
CONSISTENTES MVNICIPIO POSVERVNT

A costé gauche de la mesme porte

I·O·M·E·IVNONI PRO SALVTE IMPER·M·AVR·
ANTONII PII AVG·ET IVLIÆ AVG: MATRIS AVG·
M: VLPIVS MVTIANVS·MIL·LEG·XIII·GEM·
HOROLOGIARII TEMPLVM A SOLO·DE SVO EX VOTO FECIT
FALCONE ET CLARO COSS·

A Sechesvar en lettres semblables

Diuo seuero pio colonia vlpia Traiana aug· Dacia Zarmis

Au mesme lieu aux murs dun particulier pres le Palais cest la maison de ville

Romulo Parenti, Marti auxiliatori foelicibus auspiciis Cæsaris D. neruæ Traiani Augusti

Fol. 59 v° și 60 din jurnalul de călătorie al lui Pierre Lescalopier

A la porte de Colosvar dans vng marbre gris

Apud eund<em> [1]

XI 3

I. M. N. TRAIANO PRO SALVTE IMPER.
ANTONII ET N. AVRELLI CAES. MILITES
CONSISTENTES MVNICIPIO POSVERVNT

A costé gauche de la mesme porte

Apud Gruter [2]

VI 6

I. O. M. E. IVNONI PRO SALVTE IMPER. M. AVR.
ANTONII PII AVG. ET. IVLIAE AVG: MATRIS AVG.
M: VLPIVS MVTIANVS. MIL. LEG. XIII GEM.
HOROLOGIARII TEMPLVM A SOLO DE SVO EX VOTO FECIT
FALCONE ET CLARO COSS.

A Sechesvar en lettres semblables :

Apud eundem [3]

CCLXVI 2

Diuo Seuero Pio colonia Ulpia Traiana Aug.
Dacia Zarmis.

Au mesme lieu aux murs d'un particulier, pres le palais, c'est la maison de ville

Apud eund<em> [4]

VI 3

Romulo parenti, Marti auxiliatori foelicibus
auspiciis caesaris D. Neruae Traiani Augusti
(*Fol. 60 v°*) condita colonia Daciae Zarmiz per M.
SCAVRIANVM EIVS PRO.P.R.

Apud Gruter [5]

CCCXXXII 7 & *DCCLXVIII 4*

D.M.

CASSIAE PEREGRINAE INTEG.FAM.I.VIL.ANN.XXII.F.
VISIVS SCENOB.SARD.CONIVG.

---

[1] Gruter, *op. cit.*, p. XI, nr. 3. Inscripţia se află în poarta pontină de la Cluj, cf. Reicherstorffer, *op. cit.*, p. 13 şi CIL, III_1, p. 170, nr. 860.

[2] Gruter, *op. cit.*, p. VI, nr. 6. Informaţia dată de Lescalopier este greşită, deoarece inscripţia se afla în zidul catedralei Sf. Mihail din Alba Iulia, cf. Reicherstorffer, *op. cit.*, p. 15 şi CIL, III_1, p. 193, nr. 1070.

[3] Gruter, *op. cit.*, p. CCLXVI, nr. 2. Altă ştire eronată, întrucît inscripţia s-a găsit la Sarmisegetuza, cf. Reicherstorffer, *op. cit.*, p. 15 v° şi CIL, III_1, p. 234, nr. 1452.

[4] Gruter, *op. cit.*, p. VI, nr. 3. Şi această inscripţie s-a găsit tot la Sarmizegetusa, cf. Reicherstorffer, *op. cit.*, şi CIL, III_1, p. 232, nr. 1443.

[5] Gruter, *op. cit.*, vol. I, pars. II, p. CCCXXXII, nr. 7 şi vol. II, p. DCCLXVIII, nr. 4. Inscripţia s-a găsit la Abrud, cf. Reicherstorffer, *op. cit.*, p. 16 şi CIL, III_1, p. 214, nr. 1266.

Apud eund<em> [1]
DXXVI 4

D.M.
M.AVRE.ANTONINI MIL.LEG.XIII.GEM.
VIXIT ANN.XII.MENS.XI DIEBVS II
MILITAVIT ANN.V.LIB.RARA—VREL.

Apud eund<em> [2]
IV 4

I.O.M.
TITO ANIANO E DIIS DEABVSQVE
PRO SALVTE VICTORIAE DOMINI N<OST>RI
SANCTISSIMI ANIANVS AVG.T.B
SVB.LEG.AVRARIA
V.M.

Apud eund<em> [3]
XXIX 3 & DLXII 7

M.D.M.
SACR.
PRO SE ET
SVIS C.STATIVS
POLLIO VLT.LEG.XIII

Apud eund<em> [4]
LXIX 3

AESCVLAPIO ET HYGIAE
L.VLP.NIGRINVS
PATRO.COLL.ET ABR.COL.
APVL.PRO SALVTE SVA ET
SVORVM POSVIT

Apud eund<em> [5]
CVIII 2

GENIO.S.
T.B.CLAVDIVS
MANSVETVS
O
PRO SALVTE D<OMI>NI N<OST>RI
SANCTISSIMI ANTONINI
PII AVGVSTI

---

[1] Gruter, *op. cit.*, vol. I, pars. II, p. DXXVI, nr. 4. Inscripţie din Zlatna, la Reicherstorffer, *op. cit.*, p. 16 v° şi CIL, III_1, p. 219, nr. 1317. Transcrierea lui Lescalopier prezintă greşeli şi omisiuni.

[2] Gruter, *op. cit.*, vol. I, pars. I, p. IV, nr. 4. Lectură greşită (Anianus în loc de Avianus); inscripţia provine de la Alba Iulia (Apulum), cf. CIL, III_1, p. 195, nr. 1088.

[3] Gruter, *op. cit.*, I, pars I, p. XXIX, nr. 3 şi vol. II, p. DLXII, nr. 7. Transcrierea prezintă mici erori (VLT în loc de VET, omisiunea cuvîntului G<emina>); provine tot de la Alba Iulia, cf. CIL, III_1, p. 197, nr. 1101.

[4] Gruter, *op. cit.*, vol. I, pars. I, p. LXIX, nr. 3. Găsită tot la Alba Iulia, cf. CIL, III_1, p. 184, nr. 984.

[5] Gruter, *op. cit.*, p. CVIII, nr. 2. Tot din Alba Iulia, cf. CIL, III_1, p. 187, nr. 1015. Partea a doua a inscripţici, începînd cu „PRO SALVTE" etc., nu figurează în corpus la acest număr.

(Fol. 61)

Apud. eund<em> [1]

DCCCV.1

D.M.
HIC PIETATIS HONOS HAEC.SVNT PIA DONA MARITI
CVI MVLTVM DILECTA EVI EGO MARCELLINA
PRO MERITIS CERNIS QVAE MIHI SOLVS CONIVX
AELIVS COGNI.POST OBITVM MEMOR AMORIS DICAT

Apud eund<em> [2]

LXXX 1

DEAE NEMESI SIVE FORTVNAE
PISTORIVS RVGIANVS V C LEG. XIII
G. HORD.

Le 26 iour de Juillet 1574 nous passasmes la montagne [3] borne du pays de Transiluanie asses aisêê respect aux autres aduenuës de ce pays et si nous demeurasmes bien 5 heures a la passer et au pied d'icelle nous logeasmes a Erdeult [4] premiere desce<n>te en Hongrie [5], ou y a vng beau chasteau [6] du mesme nom,deuant lequel sont morts plus de 30 mille Turcs du temps que le roy Jehan aydé de Soliman douziesme empereur des Turcs [7] faisoit la guerre a l'empereur d'Austriche pour le recouurement de son pays. Ce chasteau n'est de grand monstre, mais les Allemans furent tant encoragés a le deffendre, que malgré le camp ennemi estime a 70 mille hom<m>es, ilz meirent du secours dedans par deux fois [8].

---

[1] Gruter, *op. cit.*, vol. II, p. DCCCV, nr. 1. Transcrisă cu unele mici greșeli de lectură (EVI în loc de FVI, COGNI în loc de COQVE); găsită în apropiere de Sibiu, cf. CIL, III_1, p. 245, nr. 1537.

[2] Gruter, *op. cit.*, I ,pars. I, p. LXXX, nr. 1. Transcris greșit HORD în loc de GORD; descoperită la Alba Iulia, cf. CIL, III_1, p. 200, nr. 1125.

[3] Munții Făgetului (Bükk).

[4] Erdöd, Ardud, com. și sat (raion Satu Mare, reg. Maramureș).

[5] Transilvania se separase de fostul regat al Ungariei, devenind principat autonom sub suzeranitatea turcească, prin „athnamé"-ul sultanului Soliman al II-lea din 24 iunie 1566. Prin armistițiul încheiat mai înainte, în aprilie 1562 de către regele Ioan al II-lea Sigismund cu imperialii și ratificat prin pacea de la Satu Mare (februarie 1565), fuseseră cedate imperiului 5 comitate de graniță din Transilvania: Bereg, Ugocea (Ugocsa), Sătmar (Szatmár), Sabolci (Szabolcs) și Solnocul de Mijloc (Közep-Szolnokmegy). Pacea de la Spira (1570), după un nou război cu imperialii, readuce Transilvaniei doar comitatul Solnocul de Mijloc, Ioan al II-lea pierzînd titlul de rege al Ungariei și recunoscînd suzeranitatea împăratului Maximilian al II-lea pentru celelalte comitate de graniță, cf. Șt. Pascu, *Transilvania în epoca Principatului*, p. 39—57. Pentru schimbările de graniță dintre Transilvania și Ungaria în epoca dominației turcești, vezi Mikó Imre, *Erdélyi különválása Magyarországból*, Buda, 1860, p. 32—128 și Dr. Lukinich Imre, *Erdély területi változásai a török hóditás korában 1541—1711*, Budapesta, 1918, p. 93—163.

[6] La 1456 se acorda familiei Drágffy dreptul de a construi „un castel de lemn sau de piatră" pe una din moșiile sale, putînd să-l întărească cu turnuri, curtine și șanțuri; la 1487 o inscripție comemora începerea construirii castelului din Ardud în piatră, iar la 1507 primește unele înnoiri în stilul Renașterii, cf. Bálogh J., *Az erdélyi renaissance*, vol. I, p. 176, 178 și 224, la Vătășianu, *Istoria artei feudale*, vol. I, p. 612.

[7] Soliman al II-lea Magnificul, sultan al Turciei între 18 august 1520 și 23 septembrie 1566.

[8] Cetatea Ardudului a fost asediată de armatele turcești conduse de Hasan pașa de Timișoara și de oastea ardeleană a regelui Ioan al II-lea Sigismund Zápolya, în timpul războiului din 1565—1566 împotriva Austriei. Garnizoana de acolo, primind ajutoare de la comandantul imperial Lazar Schwendi aflat la Satu Mare, s-a apărat cu eroism, rezistînd asal-

Ce iour mesme nous couchasmes a Sachmar [1] a vne lieue par de la, grand bourg bien habite d'Hongres & vng chasteau [2]

(*Fol. 61 v°*) bien fort auec mortespayes d'Allemands et lansquenetz; l'entréë en est deffendue d'une large riuière noméë Samoche [3], dessus laquelle est vng long pont de bois et au bout vng pont leuis. L'on nous logea au bourg ou nous fusmes festoyés par le cap<itai>ne Mons<ieu>r Tiffamboch [4] affectioné aux François. La tomba malade Mons<ieu>r le Normand, cause que nous y seiournasmes jusques au 16 Aoust.

Le d<it> iour 16 Aoust nous disnasmes a Scinger [5] et couchasmes a Ochreto [6].

ПУТЕШЕСТВИЕ ПЬЕРА ЛЕСКАЛОПЬЕ В ВАЛАХИЮ И ТРАНСИЛЬВАНИЮ В 1574 г.

РЕЗЮМЕ

Среди чужеземных путешественников, побывавших в Румынских княжествах во второй половине XVI в., парижскому юристу Пьеру Лескалопье отводится значительное место. Дневник его путешествия (современные копии его хранятся в библиотеке

turilor vrăjmaşe şi respingînd două atacuri; totuşi, datorită numărului copleşitor al turcilor şi ardelenilor, ostaşii imperiali au fost siliţi să capituleze după lupte aprige, susţinute vreme de şapte zile, cf. Borsos Sebestyén, *Krónikája 1490—1583*, în *Erdélyi történelmi adatok* (ed. gróf Mikó Imre), vol. I, Kolozsvártt, 1855, p. 22—24; Eduard Wertheimer, *Zur Geschichte des Türkenkriegs Maximilians II 1565 und 1566*, în „Archiv für österreichische Geschichte", vol. VIII (1875), partea I, p. 45—101; Szentmártoni Kálmán, *János Zsigmond Erdélyi fejedelem élet-és jellemrajzsa*, p. 199—200 etc.

[1] Szatmár nemeti, Satu Mare, oraş (raion Satu Mare, reg. Maramureş).

[2] Cetatea de la Satu Mare este amintită ca fortăreaţă regală încă din 1217, fiind distrusă de invazia tătară la 1241. În 1411 a fost dăruită împreună cu alte cetăţi ungureşti despotului Serbiei Gheorghe Brancovici, refugiat în Ungaria din pricina cotropirii turceşti. După Mohács, a căzut în mîna imperialilor, dar în 1535 a fost recucerită de Ioan I Zápolia; ajungînd în scurtă vreme din nou sub Habsburgi, la 1543 regele Ferdinand I o cedă familiei Báthori, care o întări din nou. În timpul luptelor dintre imperiali, turci şi ardeleni, cetatea a trecut din mînă în mînă, fiind definitiv cucerită la 1565 de comandantul habsburgic Lazar Schwendi şi revenind Ungariei ocupate de austrieci, cf. Tankóczi Gyula, *Satu Mare város képes tükre — Monografia oraşului Satu Mare*, Satu Mare, 1936, p. 5—6, *Ghidul municipiului Satu Mare*, Satu Mare, 1936, p. 6 etc. Mai vezi şi Bagossy Bertalan, *Szatmár Németi története*, Budapesta, 1908.

[3] Szamos, Someş.

[4] Kristóf Teuffenbach sau Tieffenbach, căpitan de Satu Mare, întîlnit ca atare între 1571 şi 1577, cf. A. Veress, *Báthory István Erdélyi fejedelem és Lengyel Király levelezése*, I, p. 105, nr. 68, p. 135, nr. 98, p. 262, nr. 264, p. 295—296, nr. 319 şi *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, vol. II, p. 84 — 86, nr. 74, p. 98 — 99, nr. 76, p. 100—105, nr. 78, p. 136—138, nr. 112.

[5] Csenger, localitate în fostul comitat Satu Mare (azi în R. P. Ungară), cf. Dr. Csánki Deszö, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. I, Budapesta, 1890, p. 468.

[6] Ököritó, localitate în fostul comitat Satu Mare (azi în R. P. Ungară), cf. Csánki, *op. cit.*, p. 482. De aici Lescalopier îşi continuă drumul prin Ungaria de Nord şi sudul Slovaciei, prin Kaschau (Košice) şi Pozsony (Bratislava), spre Viena, ajungînd acolo la 19 septembrie (Mss. citat, fol. 61 v° — 64). El pleacă din capitala imperiului habsburgic spre Italia la 29 septembrie, încheidu-şi călătoria la Padova, unde soseşte la 12 octombrie 1574 (*ibid.*, fol. 64—66 v°).

Медицинского факультета в Монпелье), выдержки из которого были впервые опубликованы исследователем Эдмондом Клерей в *Revue d'histoire diplomatique*, № 1, 1921, стр. 21—55, — содержит сведения большой важности для изучения прошлого Валахии и Трансильвании — описание посещенных городов и мест, перечисление экономических богатств, учреждений и политической организации увиденных стран.

На основе микрофильма, полученного Государственной Центральной Библиотекой г. Бухареста от Медицинского факультета в Монпелье, в настоящем исследовании воспроизводится полный текст дневника путешествия Пьера Лескалопье в Румынских княжествах (от Джурджу до Сату-Маре) в период между 14 июня и 16 августа 1574 г.; также помещены части дневника, пропущенные Клереем в издании 1921 г. и неопубликованные до сих пор; последние представляют большой интерес. Текст рукописи воспроизведен на языке оригинала и сопровождается необходимыми уточнениями, комментариями и разъяснениями.

LE VOYAGE DE PIERRE LESCALOPIER À TRAVERS LA VALACHIE ET LA TRANSYLVANIE EN 1574

RÉSUMÉ

Parmi les voyageurs étrangers qui traversèrent les Pays Roumains au cours de la seconde moitié du XVIe siècle, une place de choix revient au juriste parisien Pierre Lescalopier. Son journal de voyage, conservé par une copie contemporaine appartenant à la Bibliothèque de la Faculté de Médecine de Montpellier, a été porté pour la première fois à la connaissance des érudits, sous forme d'extraits, par Edmond Cleray (cf. Revue d'histoire diplomatique, 1921, n°1, pp. 21—55). Les informations qu'il renferme sont d'une importance extrême pour l'histoire de la Valachie et de la Transylvanie, à cause de la description des villes et des localités visitées par Lescalopier, qui énumère les richesses économiques, et consigne les institutions et l'organisation politique des Etats traversés par lui.

Un microfilm du manuscrit, dû à l'obligeance de la Faculté de Médecine de Montpellier et de la Bibliothèque Centrale de l'Etat à Bucarest, permet au présent travail de rééditer, intégralement cette fois, le texte du récit du voyage entrepris par Pierre Lescalopier dans notre pays, depuis Giurgiu jusqu'à Satu Mare, entre le 14 juin et le 16 août 1574. On insère également les parties dudit journal omises par Ed. Cleray dans son édition de 1921, lesquelles, en raison de leur caractère d'inédit, offrent un intérêt spécial. Le texte du manuscrit est reproduit ici dans la langue originale, accompagné des identifications, commentaires et explications nécessaires à son intelligence.

SATELE LUI MIHAI VITEAZUL

DE

ION DONAT

Mihai Viteazul este cel dintîi domn al Țării Romînești, despre care s-a scris o monografie istorică. Cercetările asupra acestei domnii, începute la jumătatea secolului trecut de Nicolae Bălcescu [1], au fost reluate apoi de mai multe ori, pe baza unor izvoare și observații noi, care au adus clarificări importante și au stîrnit discuții [2]. Totuși, analiza concretă a materialului privitor la domnia lui Mihai și, în genere, la ultima parte a secolului al XVI-lea, dă și azi prilej cercetătorului să constate fapte și aspecte neluate în seamă pînă acum, sau îl ajută să distingă, cu mai multă exactitate, specificul acestei epoci.

Una dintre cele mai importante probleme, care trebuie analizată din nou pe baza izvoarelor, privește locul deținut de Mihai Viteazul în marele proces de aservire a țărănimii libere, ce se deschide în această vreme. S-a observat demult că „mai toate documentele cunoscute asupra domniei lui Mihai se referă la dezbrăcarea moșnenilor de proprietățile lor" [3], acestea ajungînd, de foarte multe ori, chiar sub stăpînirea sa. Totuși, singurul istoric care a încercat să întocmească o listă de satele rumînite de Mihai a fost, cu mai mult de o jumătate secol în urmă, Ion Bogdan, care nu cunoștea pe atunci decît 36 asemenea sate, inclusiv cele cumpărate de domn în timpul cît fusese boier [4]. Este însă evident că, pentru rezolvarea problemei menționate mai sus, cunoașterea cît mai amănunțită a acestor cazuri de rumînire formează o operație pregătitoare absolut necesară, cu atît mai mult cu cît, într-un asemenea domeniu, istoricul nu se poate dispensa de aprecierea statistică a faptelor, care singură înlesnește comparații valabile cu stările precedente, sau cu cele ce au urmat. Cercetarea, care trebuie așadar începută de aci [5], prezintă oarecare dificultăți, ce se datoresc în special împrejurării că majoritatea satelor

---

[1] *Istoria Romînilor sub Mihai Vodă Viteazul*, scrisă între 1846 și 1852. A fost tipărită pentru prima oară la 1878, de Alex. Odobescu, avînd după aceea numeroase ediții.

[2] Vezi în special: Ion Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domnul Țării Romînești*, 2 vol., Buc., 1904—1907; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, Buc., 1935 și P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Buc., 1936.

[3] A. D. Xenopol, *Istoria romînilor*, vol. V, ed. a III-a, p. 319.

[4] I. Bogdan, *Patru documente de la Mihai Viteazul*, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, Buc., 1903, p. 156—157.

[5] Spre a putea cunoaște numărul acestor sate, condițiile în care au fost achiziționate, categoriile de vînzători, prețul și situațiile succesive — uneori neașteptat de complexe — prin care au trecut în cursul vieții lui Mihai Viteazul și după moartea sa, dăm la anexe cîte un scurt istoric al acestora, pentru a justifica astfel concluziile ce urmează.

cumpărate de Mihai, sau rumînite de el în silă, nu ne sînt cunoscute din acte contemporane, ci din documente mai noi. Mihai Viteazul a fost unul dintre domnii cei mai des pomeniţi în actele urmaşilor, iar aceste menţiuni se referă, în mare parte, chiar la satele care au stat o vreme sub stăpînirea sa. De aceea informaţia trebuie căutată într-un răstimp neobişnuit de lung şi în izvoare risipite, din care unele nici nu s-au tipărit pînă acum.

Prin cercetarea de faţă, în care cea mai nouă informaţie este din 1710, numărul satelor stăpînite de Mihai Viteazul, cu excepţia celor confiscate pentru viclenie, se ridică la 193, — dar în viitor acest număr s-ar putea să sporească.

DOMENIUL DE BOIER AL LUI MIHAI VITEAZUL

Niciunul dintre satele, pe care le constatăm documentar în stăpînirea lui Mihai Viteazul, nu este arătat de izvoare ca dedină a sa, adică avere moştenită de la părinţi. El a stăpînit, în primul rînd, satele pe care i le-a adus, ca zestre, jupaniţa Stanca : părţi din *Măgurele* (lîngă Bucureşti), schimbate mai tîrziu cu mănăstirea Sf. Troiţă pentru *Izlaz* (r. T. Măgurele) ; părţi în *Poiana* (probabil Poienari r. Ploeşti) şi *Cîrstieneşti* (lîngă oraşul Bucureşti), schimbate pentru *Salcia* (r. Filiaşi) ; satul *Sălcuţa* (r. Craiova) şi, poate, părţi la *Măneşti* (lîngă Buftea or. Bucureşti) şi *Şirin* (?) [1]. Toate celelalte sate ale lui Mihai apar, cel puţin într-unele documente, ca fiind de cumpărătură şi pot fi împărţite — deşi nu totdeauna în mod sigur — în două categorii, după cum au intrat în stăpînirea sa în vremea boieriei, sau pe cînd era domn. Fiecare dintre aceste categorii de sate ridică anumite probleme istorice, arătîndu-ni-l uneori pe Mihai în situaţii fără precedent : cea dintîi dintre acestea se referă la faptul că el este singurul domn al Ţării Romîneşti, din secolele XIV—XVI, despre care ştim că a cumpărat sate pe cînd era boier.

Izvorul principal, privitor la domeniul din boierie al lui Mihai, îl formează hrisovul său din 6 septembrie 1598, prin care, ca domn, îşi întăreşte sieşi 23 de sate de cumpărătură din Romanaţi : *Fărcaşul, Slăveni, Gostavăţul, Băbiciul, Scărişoara, Rusineşti* (*Rusăneşti*), siliştea *Crăceştii lui Danciul* (lîngă Cilieni), *Cilieni, Tiha* (*Tiia*), *Izbiceni, Plăviceni, Seliştioara, Vişina, Cruşovul, Studina de Jos, Studina Mare, Studiniţa, Frăsinetul de Jos* şi *de Sus, Vlădila, Deveselul, Redea* şi *Comanca* (toate în r. Caracal şi Corabia) [2]. Întărirea este făcută cu formula : „Să fie domniei mele şi fiilor domniei mele şi nepoţilor şi strănepoţilor domniei mele mai sus zisele sate... de ohabă, neclintit, în vecii vecilor" [3]. Înainte de Mihai, doar Mihnea Turcitul a mai întrebuinţat, o singură dată, o formulă analoagă, într-un hrisov prin care îşi întărea două sate cumpărate de el ca domn, de la nişte boieri, pe care însă le dăruia, prin acelaşi act. mănăstirii sale din Bucureşti [4].

Cele 23 de sate au fost cumpărate de Mihai de la megiaşi „în zilele lui Mihnea voievod şi în zilele lui Ştefan voievod, cînd am fost domnia mea mare stolnic şi mare postelnic şi mare agă şi mare ban al Craiovei", adică aproximativ între 12 decembrie 1588, cînd Mihai apare prima oară ca mare stolnic în divanul lui Mihnea Turcitul, şi vara anului 1592, cînd

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 141—142 ; St. Nicolaescu, *Doc. cu privire la istoricul mănăstirii Radu Vodă din Bucureşti*, în *Bucureşti*, an. III (1937), p. 191—192 ; Acad. R.P.R., CCI/17 ; Arh. St. Buc., *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1 ; Muzeul de Istorie Buc., nr. 39079.

[2] Pentru istoria tuturor satelor din acest capitol, vezi Anexa I, p. 481 şi urm.

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 341.

[4] *Ibidem*, vol. IV, p. 370.

se sfîrşeşte domnia lui Ştefan Surdul, — adică în mai puţin de patru ani. Suma indicată în documente, ca plătită de el pentru 19 din aceste sate — căci pentru patru nu se menţionează preţul — este de 1 232 220 aspri, adică în medie 65 000 aspri pentru un sat. Despre aceste cumpărături Mihai arată că au fost făcute „din truda şi din slujba pe care am slujit-o domnia mea şi din averea domniei mele, din dajdia satelor şi ţiganilor" [1].

Informaţii contemporane — din timpul boieriei lui Mihai — în legătură cu aceste cumpărături, nu avem decît pentru două sate: *Plăviceni* şi *Scărişoara*. Acte din 1588 şi 1591 arată că, în ambele cazuri, Mihai a cumpărat atunci numai părţi din aceste sate, deşi la 1598 el şi le întăreşte în întregime. Neaşteptat de bogate sînt însă, în multe cazuri, ştirile din vremea următoare. Mai întîi, printr-un hrisov din 1597, Mihai dăruieşte mamei sale Teodora satele *Studina Mesteacănului*, *Studina Barbului*, *Cruşovul*, *Frăsinetul de Cîmp* şi *Studiniţa Hameiului*, cu obligaţia de a le lăsa, la moarte, nepoatei sale Florica. Actul a fost ulterior falsificat, numele acesta fiind înlocuit cu cel al Marulei, pretinsa fiică naturală a lui Mihai Viteazul, care l-a şi folosit în procesele purtate mai tîrziu şi pe care, de altfel, le-a pierdut [2]. Două din aceste sate au fost dăruite apoi mănăstirii Cozia.

Dar cele mai cuprinzătoare informaţii, despre cumpărăturile menţionate în hrisovul de autoîntărire din 1598, se găsesc în actele urmaşilor lui Mihai. Ele îi arată pe foştii moşneni purtînd repetate procese, în care se jeluiesc că li s-a făcut silă de către Mihai, care, ca în cazul *Cruşovului*, „le-a luat dedina lor fără nici un aspru... şi nici nu i-a scos de la bir, nici nimica", ci numai i-a dat zestre ginerelui său Preda postelnicul. Satul *Scărişoara* arată că a fost cotropit cu năpăşti de biruri şi luat pe seama domnească, — deci în timpul cînd Mihai a fost domn —, ceea ce întăreşte bănuiala că acolo el şi-a întins stăpînirea pe cînd se afla în scaun. Simion Movilă consideră el însuşi că acest sat este domnesc şi-l liberează pentru 70 000 aspri. În alte cazuri (*Frăsinetul de Cîmp*, *Studiniţa*, *Cruşov*), vine însă în divan popa Stoica logofătul, mărturisind că la cumpărare, Mihai l-a trimis în sate, unde a numărat preţul „pînă la un ban".

Tot în timpul cînd a fost boier, Mihai a mai cumpărat de la moşneni satele: *Pleaşovul de Jos* şi *de Sus*, pe malul stîng al Oltului, lîngă domeniul său romanaţean, iar în restul Olteniei, *Crăişani* şi *Dobra*. De la boieri cumpără, de asemenea în Oltenia, *Borăşti*, *Ponorălul* şi *Saracovul*, iar de la necunoscuţi, două vii la *Priseaca* şi *Smîrdăştei*, lîngă Craiova. Mihnea Vodă Turcitul îi vinde satele *Bănciuleşti* şi *Popeşti*, din apropiere de Bucureşti; iar Ştefan Surdul îi dă, pentru plata unei datorii rămase pe urma lui Pîrvu logofăt, satele oltene *Ciutura*, *Cîrna*, *Perişorul*, *Seaca* şi *Stejarul*.

Ca mai tot domeniul din Romanaţi, *Pleaşovul* rămîne, o vreme, în zestrea fiicei lui Mihai, pe cînd alte sate şi viile vor fi făcute danie. Satele primite de la Ştefan Surdul sînt răscumpărate de mănăstirea Coşuna. Pentru o parte din aceste sate se vor ivi de asemenea procese, care arată cumpărături făcute neregulat.

Rezumînd istoria tuturor acestor sate — analizată în anexă — ajungem la situaţia cuprinsă în tabelul de la pagina următoare.

Este evident că cifrele indicate acolo, întemeiate în mare parte pe afirmaţiile lui Mihai din actul de la 1598, nu oglindesc totdeauna realitatea, deoarece sînt contrazise de actele rămase pe urma proceselor purtate după moartea sa. Astfel, se vede că, într-unele cazuri, satele cumpărate nu erau întregi. În hrisoavele lui Mihai cîteva sate poartă mai multe nume (de ex.: *Studina Barbului*, *a lui Guia*, *a Sturzii*, *a lui Mesteac*, *Mare*, *de Mijloc*, *de Jos*), ceea

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 340—341.

[2] A. Sacerdoţeanu, *Marula nu e fiica lui Mihai Viteazul*, în *Hrisovul*, I (1941), p. 218—240.

Tabelul 1

Domeniul de boier al lui Mihai Viteazul

Felul satelor	Nr. satelor				Situaţia satelor în timpul vieţii lui Mihai Viteazul					
	În cîte sate a stăpînit	Sate întregi	Părţi de sat şi vii	Preţul declarat (aspri)	Date zestre sau dăruite unor membri ai familiei sale	Dăruite unor boieri	Dăruite unor mănăstiri	Alte situaţii	Situaţii necunoscute	Pricini
Total	44	37	7	1515700	13	3	4	9	15	9
1. Sate primite zestre	4	1	3	—	—	—	—	4	—	—
2. Sate cumpărate de la domni *	7	7	—	120000	—	—	2	5	—	—
3. Sate cumpărate de la boieri **	3	2	1	70000	—	2	—	—	1	—
4. Sate cumpărate de la moşneni	28	27	1	1314200	13	1	—	—	14	9
5. Vii cumpărate de la persoane indicate numai nominal	2	—	2	11500	—	—	2	—	—	

* Inclusiv cele primite pentru birul lui Pîrvu vel logofăt.
** Inclusiv părţile din Izlaz, achiziţionate pe bani şi prin schimb.

ce este puţin obişnuit pe ansamblul toponimiei contemporane din Ţara Romînească şi întăreşte concluzia că numai anumite părţi de sat fuseseră cumpărate. În al doilea rînd, preţurile indicate în hrisovul de autoîntărire sînt probabil majorate ad-hoc, deoarece sînt mai mari decît preţul mediu din acea vreme al satelor, constatat din alte documente; iar în afară de aceasta, izvoarele arată că vînzătorii nu şi-au primit totdeauna sumele pentru care se tocmiseră. *Totuşi, este în afară de îndoială că Mihai a cumpărat, ca boier, un mare număr de sate şi că a plătit, pentru ele, o importantă sumă de bani.* Este locul să ne întrebăm aci dacă, în privinţa aceasta, Mihai nu s-a deosebit, în vreun fel, de ceilalţi boieri cumpărători de sate din Ţara Romînească, de pînă la vremea sa.

Se înţelege că răspunsul la această întrebare nu va putea fi găsit decît dacă vom întocmi o statistică exactă a vînzărilor funciare, consemnate în actele din secolele XIV—XVI, care ne-ar putea da indicaţii utile şi pentru alte probleme privitoare la structura şi evoluţia domeniilor feudale; dar, deoarece o astfel de statistică nu s-a tipărit încă, va trebui să ne mulţumim, de data aceasta, cu următoarele sondaje, care se referă la principalii cumpărători — boieri şi familii boiereşti — din răstimpul menţionat:

a) Despre Craioveşti putem spune, cu multă probabilitate, că au stăpînit cel mai important domeniu boieresc din ultimii ani ai secolului al XV-lea şi de la începutul celui următor; căci după această vreme, averea lor se micşorează într-o măsură apreciabilă, mai ales prin confiscările domneşti şi prin daniile făcute mănăstirilor. Deoarece familia Craioveştilor ajunge în apogeul puterii sale politice şi al bogăţiei, în cursul vieţii celor patru fii ai lui Neagoe Strehăianu, ne-am aştepta să-i aflăm pe aceştia cumpărînd un număr important de sate; dar,

în loc să fie aşa, Barbu banul şi fraţii săi sînt arătaţi în documente cumpărînd doar satul *Vădastra Mare*, cu 15 000 aspri, „*Potelul* cu *Balta Albă* şi jumătate din *Celei* cu *Siliştioara*" drept 1 000 galbeni şi o vie la *Rîmnic* cu 4 000 aspri, toate spre a fi dăruite mănăstirii lor de la Bistriţa [1].

b) Un reprezentant de seamă al boierimii muntene, din aceeaşi epocă, a fost vlastelinul Badea din Şuici, despre care ştim că stăpînea 23 sate. La 1505, toate acestea sînt caracterizate dedine [2].

c) Importanta familie a Mărginenilor, înrudită cu Craioveştii şi cu boierii din Şuici, e reprezentată, în vremea la care ne referim, în special prin Drăghici, marele vornic al lui Vlad Călugărul şi prin nepoţii săi din secolul al XVI-lea, Drăghici spătar şi Udrişte vistier. Într-o perioadă ce se întinde pe mai mult de o jumătate secol, Mărginenii n-au cumpărat decît 3 sate întregi şi părţi în 8 sate, plătindu-le în total cu 22 740 aspri, — pentru două cumpărături lipsind indicaţia preţului [3].

d) În vremea premergătoare celei în care şi-a cumpărat satele Mihai, boierul cu cele mai multe cumpărături pare a fi Dragomir din Luciani, marele vornic al lui Alexandru Mircea. El a cumpărat 2 sate întregi şi părţi în 13 sate, plătind suma de 261 690 aspri [4].

În aprecierea sumelor de mai sus trebuie să ţinem seamă, fără îndoială, de împrejurarea că valoarea moşiilor a crescut, iar cea a asprului s-a micşorat mult la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Pe de altă parte este necesar să reamintim că Mihai a trecut desigur în hrisovul său din 1598 preţuri mai mari decît cele plătite în realitate, — evident spre a-şi crea temeiuri formale de stăpînire; dar chiar aşa fiind, *analizele precedente ni-l arată pe Mihai Viteazul drept cel mai mare cumpărător de sate dintre boierii Ţării Romîneşti, începînd din primii ani pentru care avem izvoare scrise, pînă către sfîrşitul secolului al XVI-lea.*

Această concluzie este întărită printr-o altă analiză statistică. După cum am văzut, Mihai şi-a cumpărat cele mai multe sate începînd din decembrie 1588, cînd ajunge dregător de divan, pînă la sfîrşitul domniei lui Ştefan Surdul, în vara anului 1592. Numai despre două din cumpărăturile sale aflăm, din documente, că au fost făcute pe cînd era ban sau bănişor de Mehedinţi, adică prin 1586 [5]. În orice caz, cel mai larg răstimp, în care putem să socotim că Mihai a achiziţionat aceste sate, este cuprins între anii 1585 şi 1592 şi reprezintă domnia a doua a lui Mihnea Turcitul şi pe cea a lui Ştefan Surdul. Stabilind, cu ajutorul documentelor cunoscute azi [6], totalitatea cumpărăturilor de bunuri rurale, făcute în Ţara Romînească, în cursul acestor două domnii, ajungem la relaţia exprimată în tabelul 2.

Aşadar, din cele 40 de sate întregi, care s-au vîndut în Ţara Romînească în aceşti şapte ani, Mihai a cumpărat singur 36 sate; iar din preţul total al bunurilor rurale vîndute, în-

[1] Vezi, pentru Vădastra Mare, *ibidem*, XIII, XIV şi XV, p. 225; XVI, vol. I, p. 47, 49; vol. II, p. 327, 353; vol. III, 45; pentru Potel, *ibidem*, vol. III, p. 108 şi vol. II, p. 327, unde preţul e dat în aspri şi vite; pentru vie, *ibidem*, vol. I, p. 39. Indicaţiile documentelor nu sînt totdeauna lămurite. Aci s-au indicat numai izvoarele principale. Pentru rest, vezi *Indicele numelor de locuri*, sub voce.

[2] *Ibidem*, vol. I, p. 33—34.

[3] *Ibidem*, vol. I, p. 59—60; vol. II, p. 249; vol. III, p. 98—99.

[4] *Ibidem*, vol. IV, p. 328—323, 450—452, 460.

[5] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 22—23.

[6] S-au prelucrat actele din colecţia *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol.V, p. 183—481 şi VI, p. 1—54, plus următoarele documente: a) pentru boieri: Acad. R.P.R., XLV/68, CCCX/13, DLXXII/1 şi 2, DCCXXXIV/119, 122 şi 123; Arh. St. Buc., S. I. nr. 1492; Muz. Ist. Buc., nr. 28312, 28313, 35844; N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVI, p. 139; b) pentru cumpărători indicaţi numai nominal: Acad. R.P.R., LXXVI/22, CCCLXXV/129, MCLXXVI/46; Arh. St. Buc., *Condica m-rii Şegarcea*, f. 116; Arh. St. Craiova, I/7; Muz. Tg. Jiu, doc. din 1585 şi 1588, august 23.

Tabelul 2

Bunurile rurale ce s-au cumpărat în Țara Romînească, în domnia a doua a lui Mihnea Turcitul și în cea a lui Ștefan Surdul (1585–1592)

Cumpărătorii	Sate întregi	Părți de sat, ogoare, vii, mori etc.	Vînzătorii					Prețul	
			Domni	Boieri	Vînzători indicați numai nominal	Sate moșnenești, sau moșneni care se vînd individual	Alții	Suma în aspri	%
Total	40	551	7	60	486	37	1	2485553	100
Mihai Viteazul	36	4	7	3	2	28	—	1515700	61,0
Ceilalți boieri *	4	227	—	46	175	9	1	662765	26,7
Cumpărători indicați numai nominal	—	316	—	9	307	—	—	224488	9,0
Mănăstiri	—	4	—	2	2	—	—	82600	3,3

* Sînt considerați aci dregătorii de orice fel, cum și persoanele numite în actul de întărire: *boieri*, *slugi domnești* și *jupani*. La aceștia s-au adăugat cei ce sînt caracterizați astfel *în alte acte*: Lațco din Glogova, Sarchiz din Bujorani, Micul din Boteni și Mihai din Tîrșor, cum și: vlădica Mihai, Rizo, Necula și Dumitru grecii și Liver casap.

sumînd 2 485 553 aspri, domnul afirmă că a plătit 1 515 700 aspri, adică mai mult de 60%. Independent de îndoielile, pe care putem să le avem cu privire la realitatea unora din plățile făcute de el, este evident că Mihai a avut, în acești ani, o situație excepțională înăuntrul clasei boierești muntene, care l-a calificat oarecum pentru domnie.

Aceste constatări ne obligă să ne întrebăm care a fost originea averii lui Mihai Viteazul, deoarece trebuie să ținem seama că el a făcut cumpărăturile pe vremea cînd era încă tînăr și într-un interval destul de scurt. În hrisovul din 1598, Mihai afirmă, cum am văzut, că cele 23 sate din Romanați au fost cumpărate din slujba și averea sa, din dajdia satelor și țiganilor — și aproximativ același lucru îl repetă, la 1619, Gavriil Movilă, cu privire la satul Crăișani. Dar, în ce privește boieriile, oricît de mănoase ar fi fost, ele singure n-ar putea să explice o asemenea uriașă acumulare de avere, pe care am constatat-o ca fiind fără precedent, mai ales că Mihai n-a fost boier mare decît vreo patru ani. Sumele de care a dispus n-au putut să-i vină nici din venitul satelor, deoarece în afara cumpărăturilor, n-a avut decît satele de zestre, primite tîrziu, la 1584, cînd s-a căsătorit cu jupanița Stanca [1]. Pe de altă parte, zestrea acesteia, fără îndoială importantă, a fost desigur formată în special din imobile și scule, nu din neobișnuite sume de bani lichizi. Iată de ce putem conchide că, în afară de veniturile comune tuturor boierilor, Mihai a avut probabil sprijinul lui Iane banul și cîștigurile de negustor din prima sa tinerețe [2], ceea ce explică de ce a putut dispune de o foarte importantă avere în numerar.

[1] Pentru anul căsătoriei, P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 25.

[2] Cronicarul polon al expediției lui Zamoiski spune că Mihai a fost negustor de boi (A. T. Dzialýnski, *Collectanea vitam resque gestas I. Zamoiscii illustrantia*, Posnan, 1861, p. 280), un diplomat spaniol, că a făcut comerț cu giuvaericale (A. Veress, *Documente*, vol. VI, p. 162 163); iar armeanul Grigorovici că „a crescut foarte sărac, fost-a și negustor dincolo

Analiza cumpărăturilor din boierie ale lui Mihai Viteazul ridică şi altă problemă, de cel mai mare interes pentru istoria socială a Ţării Romîneşti. Tabelul nr. 1 arată că, din cele 40 de sate, în care Mihai stăpînea prin cumpărătură, 28 sînt foste sate de moşneni. Ceva mai mult, dacă luăm în considerare numai satele întregi şi dacă eliminăm cele 5 sate ale lui Pîrvu logofăt, care n-au fost achiziţionate printr-o cumpărătură propriu-zisă şi nici n-au rămas în stăpînirea lui Mihai, atunci constatăm că, din 31 sate cumpărate de el în întregime, 27 sînt moşneneşti. Aşadar, temeiul averii de boier al lui Mihai l-au format cumpărăturile de sate libere.

Mihai Viteazul s-a deosebit şi în această privinţă de înaintaşii săi boieri. Pînă în domnia, a doua a lui Mihnea Turcitul, boierii din Ţara Romînească n-au cumpărat, după cît putem constata din documente, sate libere *întregi*. S-a observat că, pe la jumătatea secolului al XVI-lea, boierii cumpărau în special ogoare, adică terenuri arabile, cu care îşi măreau rezerva [1]; dar vînzarea acestora — ca şi a unor locuri, vii etc. — nu presupunea, în chip necesar, căderea în stare de rumînie a vînzătorului ţăran, care putea vinde astfel numai o parte din pămîntul pe care îl poseda. Documentele de pînă la sfîrşitul domniei lui Petru Cercel nu cuprind nici un caz de vînzare, către boieri, a vreunui sat de moşneni întreg, sau a unor ţărani liberi vînduţi individual, în care rumînirea să fie menţionată explicit [2]. În tot secolul al XVI-lea, pînă la această dată, întîlnim doar două cazuri de „închinare" a unor săteni, fără vreo indicaţie de preţ. Primul se referă la Moş din Lupşanu, care s-a închinat vecin lui Calotă vornic la 1517 [3]; iar cel de-al doilea este al unui număr de 21 oameni din Trestenic, care „dau şi închină" lui Dragomir clucer, în divan, toate părţile lor [4], ceea ce înseamnă desigur că devin rumîni. Între 1585 şi 1592 aflăm în schimb, cum s-a văzut mai sus [5], 37 de vînzări, colective sau individuale, ale unor moşneni către boieri; dar dintre ele, 28 sînt cumpărăturile lui Mihai.

Toate acestea înseamnă, pe de-o parte, că începutul marii crize ţărăneşti de la finele secolului al XVI-lea, în care cumpărarea, ca mijloc „legal" de despoiere a ţărănimii de moşie şi libertate, a jucat un rol de seamă — trebuie pus în domnia a doua a lui Mihnea Turcitul [6]*; iar pe de alta, că Mihai Viteazul a fost, în Ţara Romînească, primul boier, care a cumpărat un mare număr de sate libere.* Ceilalţi cumpărători, din aceşti ani, sînt: Aranita logofăt, Armega ban, Pîrvu clucer şi Dan al doilea vistier.

---

de Dunăre, în Moldova şi în toată Ţara Romînească" (I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 101), vezi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 23.

[1] V. Costăchel, *Domeniul feudal*, în *Viaţa feudală*, p. 248—249.

[2] Într-o poruncă din 1611, a lui Radu Mihnea, se menţionează o vînzare de cnezi din Văleni şi Cîrstăneşti, care s-a făcut „în zilele răposatului Alexandru voievod cel Bătrîn şi în zilele răposatului Mihai voievod şi în zilele lui Simion voievod" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 36); dar Alexandru cel Bătrîn, din acest act, pare a fi — şi după context — Alexandru cel Rău, căci pe Alexandru Mircea, nepotul său Radu Mihnea îl numeşte de obicei bunic.

[3] *Ibidem*, XVI, vol. I, p. 121.

[4] *Ibidem*, vol. II, p. 299.

[5] Tab. 2, p. 470.

[6] În domnia precedentă, a lui Petru Cercel, găsim, ce-i drept, un număr de 25 sate libere rumînite, în total sau în parte, de boieri; dar dintre acestea, 24 sînt satele obligate, prin judecată, să despăgubească pe Dobromir banul, pe care îl prădaseră pe cînd fugea peste munţi, în Ardeal. În acest caz, avem de-a face cu o penalizare de caracter excepţional şi care nici n-a putut să dureze; căci, cel puţin unele din satele respective, se întîlnesc mai tîrziu din nou libere. Înainte de Petru Cercel, în tot secolul al XVI-lea, statistica rumînirilor explicite, făcute în folosul boierilor, cuprinde 11 cazuri, din care 9 hotărîte prin judecată, plus cele 2 „închinări" de mai sus. Ele sînt risipite în domniile lui: Neagoe Basarab (1), Vintilă din Slatina (3), Radu Paisie (3), Petru cel Tînăr (1) şi Alexandru Mircea (3).

Harta 1. — Domeniul de boier al lui Mihai Viteazul

I. Moșii cumpărate, cu forma de azi; II. Moșiile unor sate noi, defalcate probabil din cele ale lui Mihai Viteazul; III. Moșii de zestre și schimb.

1. *Fărcașu* (3144 ha); 4. *Slăveni* (1265 ha); 5. *Gostavățu* (1860 ha); 6. *Brezuica* (1228 ha); 7. *Cîndeni* (670 ha); 8. *Băbiciu* (1909 ha); 9. *Preaiba de Cîmp* (1812 ha); 10. *Scărișoara* (1218 ha); 11. *Plăviceanca* (1825 ha); 12. *Jieni* (1577 ha); 13. *Rusănești* (3062 ha); 14. *Cilieni* inclusiv *Crăceștii Danciului* (4379 ha); 15. *Potlogeni* (2345 ha); 16 *Tiia* (1958 ha); 17. *Ordoreanca* (1071 ha); 18. *Doanca* (1102 ha); 19. *Izbiceni* (4518 ha); 22, 23, 24. *Giuvărăști*, *Moldoveni* și parte din *Izlaz* (cca 7000 ha); 26 și 27. *Siliștioara* și *Corabia* (3969 ha); 28. *Tudor Vladimirescu* (1381 ha); 29. *Vișina* (6610 ha); 30. *Brastavăț* (5068 ha); 31. *Crușov* (2251 ha); 32. *Plăviceni-Grădinile* (1563 ha); 33. *Studina* (2883 ha); 34. *Studinița* (1772 ha); 35. *Frăsinetu* (3084 ha); 36. *Vlădila* (3016 ha); 37. *Devesel* (4118 ha); 38. *Redea* inclusiv *Redișoara* (5227 ha); 39. *Comanca* (1892 ha).

Un aspect neobservat pînă acum, al cumpărăturilor din boierie făcute de Mihai Viteazul, este cel geografic. Raportarea la hartă a celor 23 de sate, din hrisovul de la 1598, arată că Mihai şi-a constituit din ele un domeniu comasat, de-a lungul Oltului, de la înălţimea oraşului Caracal pînă la Dunăre. Acest complex teritorial, pe care îl fragmenta, numai prin excepţie, vreo stăpînire străină, forma baza averii sale personale şi se găsea în vecinătatea unor sate, în care jupaniţa Stanca avea drepturi de moştenire. Pe cînd celelalte sate cumpărate în boierie au fost dăruite de Mihai unor boieri sau mănăstiri, pe acestea le-a păstrat pentru familia sa, — cu excepţia *Vişinei*. Spre a-şi mări această stăpînire, el a schimbat satele de zestre din Muntenia cu părţi din *Izlaz*, exercitînd probabil şi aci un drept de preemţiune, căci satul fusese mai înainte al lui Dobromir banul, cu care se înrudea Stanca.

Să cercetăm ce suprafaţă va fi avut, iniţial, domeniul din Romanaţi al lui Mihai Viteazul. Prima împrejurare, ce ne ajută să găsim un răspuns aproximativ la această întrebare, este că, din cele 23 sate cumpărate de Mihai, 22 există şi astăzi; iar *Crăceştii lui Danciu*, care şi la 1598 sînt numiţi *silişte*, se localizează prin hotarele indicate în hrisov, ca fiind o parte din moşia *Cilieni*. Numai *Plăvicenii* — nume care se repetă de mai multe ori în toponimia acestei regiuni, ne dă prilej de îndoială: ei par a fi însă actualul *Tudor Vladimirescu*. Mai trebuie adăugată precizarea că moşia *Siliştioara*, care cuprindea şi „vadul Corabiei", acoperea întregul teritoriu al oraşului cu acelaşi nume, întinzîndu-se la miazănoapte pînă la *Măgura lui Radu*, de la hotarul *Vişinei*.

În cursul vremii, *forma generală* a acestor moşii a rămas fără îndoială aceeaşi, aşa cum se poate dovedi, prin vechile descrieri de hotar, că s-au petrecut lucrurile cu majoritatea moşiilor din ţară. Harta nr. 1 arată însă că, între moşiile care poartă numele celor din 1598, există astăzi altele, de aceeaşi formă, dar mai înguste, care le despart pe cele dintîi. Cercetările arată că acestea sînt moşii ale unor sate noi, înfiinţate cel mai devreme pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Poziţia, forma şi vechimea lor nu lasă nici o îndoială că ele au fost defalcate din moşiile vecine mai vechi.

Suprafaţa moşiilor, care poartă numele celor stăpînite odinioară de Mihai Viteazul, este azi de 59 698 hectare. Dacă la acestea adăugăm suprafaţa moşiilor intermediare noi şi pe cea a moşiilor de zestre şi schimb, totalizînd 23 698 hectare, ajungem la încheierea că Mihai Viteazul a stăpînit aci un domeniu de peste 80 000 hectare [1]. Configuraţia acestui complex teritorial ne sugerează şi motivul pentru care, o dată ajuns la tron, Mihai a făcut „oraş domnesc" din satul Caracal, unde izvoarele ni-l arată locuind uneori [2]: el a procedat aşa deoarece această veche aşezare a Craioveştilor, dăruită cîţiva ani mai înainte mănăstirii Glavacioc, se găsea în imediata apropiere a domeniului său personal.

SATELE CUMPĂRATE DE MIHAI VITEAZUL ÎN TIMPUL DOMNIEI

A doua categorie de cumpărături ale lui Mihai Viteazul o formează satele achiziţionate de el în timpul domniei. Nici în această privinţă nu s-a întocmit pînă azi o evidenţă, pe cît posibil mai completă, a acestor sate, ceea ce ar fi înlesnit aprecieri valabile şi convingătoare. Pe temeiul analizei făcute pentru fiecare sat, ce se dă în anexe, ajungem în această privinţă la datele rezumative din tabelul 3.

Şi aci avem nevoie de o comparaţie. Datele de mai sus pot fi înţelese deplin numai dacă sînt analizate comparativ cu cele privitoare la cumpărăturile făcute de ceilalţi domni ai

[1] Pentru suprafaţa fiecărei moşii, vezi harta 1.
[2] Vezi anexa I: *Borăşti*.

Tabelul 3

Satele cumpărate de Mihai Viteazul în timpul domniei

	Sate			Preţul satelor (*sumele cunoscute*)	Preţul mediu al satelor întregi *	Situaţia satelor în vremea lui Mihai Viteazul					
	Total	Întregi	Părţi			Dăruite unor membri din casa domnească, sau date zestre	Dăruite unor boieri	Dăruite unor mănăstiri	Sate răscumpărate **	Alte situaţii	Sate rămase domneşti la moartea lui Mihai Viteazul, sau despre care nu avem informaţii
Total	149	129	20	1.023.330		7	18	33	4	4	83
Sate cumpărate de la boieri	25	16	9	299.000	43.000	3	2	7	—	—	13
Sate cumpărate de la moşneni	113	103	10	704.330	21.582	4	14	21	4	4	66
Sate cumpărate de la necunoscuţi	11	10	1	20.000	10.000	—	2	5	—	—	4

* Nu s-a calculat aci suma de 130.000 aspri, daţi de Mihai Viteazul unui negustor pentru satul *Dralea*, care reprezenta o datorie neplătită.

** Trei sate răscumpărate de la domn, iar unul de la boierul care-l primise ca danie.

Ţării Romîneşti din secolele XIV—XVI. În această privinţă — şi lăsînd la o parte preţurile — informaţia cuprinsă în documentele cunoscute nouă [1] este cea rezumată în tabelul 4.

Ceea ce atrage atenţia în primul rînd aci este volumul foarte mare de cumpărături ale lui Mihai Viteazul: într-o domnie efectivă (în Ţara Romînească) de aproximativ şase ani, el a cumpărat 64 5% din totalul satelor cumpărate, pînă la 1600, de toţi domnii Ţării Romîneşti la un loc. Lîngă această constatare trebuie să adăugăm altele. Predecesorii lui Mihai Viteazul şi-au cumpărat satele, în marea majoritate a cazurilor, de la boieri; pe cînd din cele 149 sate ale lui Mihai, numai 25 fuseseră boiereşti. În schimb, domnii de pînă la el au cumpărat doar 5 sate de moşneni, faţă de 113 cumpărate de Mihai. *Aceasta înseamnă că din totalul satelor rumînite direct de domni prin cumpărare, pînă la 1600, Mihai Viteazul a rumînit 95 7%*.

Scopul, pentru care au fost făcute aceste cumpărături, îl deosebeşte de asemenea pe Mihai Viteazul de predecesorii săi. Domnii de pînă la el au cumpărat absolut toate satele spre a le da de zestre, sau a le dărui, fie şi sub forma deghizată a vînzării. Principalii beneficiari ai daniilor domneşti au fost mănăstirile: doar în două cazuri, domnii anteriori anului 1593 au dăruit *sale cumpărate* unor boieri, care să nu fi fost membri din casa domnească [2]. Deşi Mihai nu dăruieşte boierilor decît o mică parte din satele sale, el este totuşi domnul care le-a făcut cele mai multe danii *de acest fel*: din totalul de 20 sate, dăruite de domni boierilor în secolele

[1] Este folosită în lucrarea: *Domeniul domnesc din Ţara Romînească în secolele XIV—XVI*, aflată în pregătire.

[2] În schimb, domnii au dăruit boierilor un mare număr de sate confiscate pentru viclenie.

Tabelul 4

Satele cumpărate de domnii Ţării Romîneşti pînă la 1600

Domnul	Numărul satelor			Cumpărate de la:				Dăruite, date zestre sau vîndute unor:				
	Total	Întregi	Părţi	Boieri	Mănăstiri	Moşneni	Necunoscuţi	Membri din casa domnească	Boieri	Mănăstiri	Alte situaţii	Sate rămase domneşti
Total	231	170	61	85	4	118	24	15	20	101	12	83
1. Vladislav II	1	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—	—
2. Vlad Ţepeş	2	2	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—
3. Vlad Călugărul	11	9	2	8	1	—	2	—	—	11	—	—
4. Radu cel Mare	7	4	3	7	—	—	—	—	1	6	—	—
5. Neagoe Basarab	10	7	3	7	3	—	—	—	—	9	1	—
6. Radu de la Afumaţi	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—
7. Radu Paisie	21	8	13	15	—	2*	4	4	—	17	—	—
8. Pătraşcu cel Bun	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—
9. Alexandru Mircea	7	1	6	6	—	1	—	—	—	7	—	—
10. Mihnea Turcitul	20	8	12	14	—	2	4	2	—	16	2	—
11. Petru Cercel	1	—	1	1	—	—	—	—	—	1	—	—
12. Mihai Viteazul	149	129	20	25	—	113	11	7	18	33	8	83
adică în procente:												
Domnii de pînă la Mihai Viteazul	35.5	24.0	67.2	71.8	100	4.3	54.0	53.3	10.0	67.3	41.7	—
Mihai Viteazul	64.5	76.0	32.8	28.2	—	95.7	46.0	46.7	90.0	32.7	58.3	100
Total	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* „Megiaşi şi un boier".

XV—XVI, 18 sate — adică 90% le-au fost date de Mihai Viteazul. Cît priveşte daniile către mănăstiri, Mihai a participat la ele cu 32 7% din total,—fiind domnul care a dăruit mănăstirilor numărul cel mai mare de *asemenea* sate, adică 33.

Dar, în această privinţă, principala deosebire dintre Mihai Viteazul şi înaintaşii săi în scaun priveşte domeniul domnesc. Cu toate că, pînă la 1593, prin mîna domnilor Ţării Romîneşti au trecut aproape şase sute de sate şi părţi de sate, aceştia nu le-au păstrat şi n-au făcut din

ele un domeniu al coroanei, de caracter permanent. Cu excepţia unor bălţi, a cîte unui deal domnesc din Podgorie etc., nu găsim în documentele muntene, ale acestei vremi, nici o dovadă despre existenţa unui domeniu domnesc *rural*, care să treacă de la o domnie la alta. Deoarece un asemenea domeniu trebuia să se compună din complexe teritoriale mari, cu greu ar fi putut să rămînă neconsemnat în izvoare.

Această situaţie a fost schimbată de Mihai Viteazul, care a lăsat domnilor următori 83 de sate — sau un număr apropiat de acesta. După cum se va vedea, Constantin Brîncoveanu afirmă, la 1710, că Mihai a cumpărat o moşie întinsă, de la sud de oraşul Buzău, pe care se găseau mai multe silişti, „ca să fie moşie a scaunului acestei ţări" [1]. Acesta este deci înţelesul pe care îl au actele ce vorbesc despre satele cumpărate „spre a fi domneşti", sau despre cnezii care s-au vîndut „vecini domneşti". Cumpărăturile au fost făcute „cu banii vistieriei" şi se găseau trecute într-un „catastih de satele de cumpărătoare", păstrat desigur în acelaşi loc. Toate acestea denotă o organizare specială — şi este de presupus că natura şi amploarea acestor operaţii băneşti, neobişnuite pînă aci, au adîncit demarcaţia dintre „cămara domnească" şi „vistieria ţării".

Influenţat probabil de stările din Ardeal, unde domeniul domnesc reprezenta o parte importantă din teritoriul ţării, Mihai a hotărît să creeze şi în Ţara Romînescă o asemenea bază economică a domniei, punînd-o în legătură cu proiectul de a întemeia, cu ajutorul imperialilor sau al Poloniei, o dinastie ereditară proprie [2]. Mijloacele pe care le-a folosit în acest scop sînt arătate, cum se va vedea, într-un mare număr de documente, de la începutul secolului al XVII-lea. Pînă şi vînzătorii boieri au trebuit să suporte presiuni şi samavolnicii; dar cei ce au suferit, în primul rînd, sila domnească, au fost ţăranii liberi. Despre satul *Drăghineşti*, documentele spun că Mihai „i-a cotropit, de le-a luat ocinele cu sila şi i-a vecinit fără voie". În legătură cu *Găgeni* se precizează că Mihai „a cotropit multe sate" şi l-a vecinit şi pe acesta cu sila, „ca un domn volnic". Cu privire la *Nenciuleşti* se spune că au fost cotropiţi „cu multe năpăşti de biruri, ce le-au pus pe umerii lor, pînă ce s-au vîndut vecini domneşti, cum s-a vîndut toată ţara, fără voie". Relatări asemănătoare se pot găsi pentru multe alte cazuri. La *Porumbreni*, mijloacele folosite sînt încă şi mai dure: fiindcă sătenii n-au vrut să se vîndă, domnul „s-a mîniat asupra lor şi le-a făcut multă răutate ...şi au trimis la dînşii oaste în silă". Nu-i de mirare deci că, în actele de mai tîrziu, se va vorbi adesea de „păcat şi lacrămi" [3].

O constatare geografică arată că, făcînd aceste cumpărături, Mihai a urmărit un anumit plan, căci a vizat în special sate dintr-o anumită regiune. După cum am văzut, marea majoritate a satelor cumpărate de el erau moşneneşti; dar în vremea sa, ca şi în cea care a urmat, cei mai mulţi moşneni se găseau pe platforma din nordul Olteniei, plus ţinutul vecin dinspre răsărit (actuala regiune Argeş) şi în Subcarpaţii Buzăului. Ne-am aştepta deci ca Mihai să-şi fi făcut cumpărăturile mai ales în aceste două regiuni, prin excelenţă moşneneşti. În loc să fie aşa, el cumpără aci numai 7 sate de moşneni, din care unul în condiţii neobişnuite (la „ieşirea din ţară", cu banii ostaşilor). Toate celelalte sate moşneneşti, cumpărate de Mihai, se găseau în cîmpie, unde ţăranii liberi — deşi mai numeroşi decît în secolele următoare — erau totuşi relativ puţini, reprezentînd numai oarecare insule înecate între latifundii boiereşti şi mănăstireşti. Satele acestea prezentau avantajul de a putea fi îngenunchiate

---

[1] Vezi anexa II: *Moceşti.*

[2] Cf. textul tratatului cu imperialii la I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I, p. 571—574 şi proiectul celui cu polonii la I. Corfus, *Corespondenţă inedită asupra relaţiilor dintre Mihai Viteazul şi Polonia*, p. 13 şi urm.

[3] Din documentele utilizate în acest studiu reiese că 38 de sate, din cele 149 cumpărate de Mihai în timpul domniei, au pretins că s-au vîndut în silă.

mai uşor, îndeosebi pentru că fuseseră sărăcite, prin distrugeri, prăzi şi mertice strînse pentru oşti, în timpul războaielor, care s-au purtat mai adesea în aceste părţi. Deoarece dările pe care nu le puteau plăti sînt arătate ca „năpăşti", este probabil că ele nu erau cerute întregii ţări, ci reprezentau impuneri cu caracter local. Faptul că, deşi noi nu cunoaştem azi toate satele cumpărate de Mihai, harta celor cunoscute prezintă anumite concentrări vizibile, este o dovadă că aceste cumpărături nu s-au făcut la întîmplare, ci Mihai a urmărit să-şi constituie astfel mari stăpîniri unitare, aşa cum l-am găsit făcînd ca boier. Un act vorbeşte de altfel despre o moşie „împresurată cu alte moşii domneşti", ceea ce indică aceeaşi tendinţă.

Aci trebuie adăugată şi o altă observaţie. Prin victoriile sale, Mihai a făcut iarăşi din Dunăre hotarul ţării către turci, pe care i-a scos din toate raialele. Teritoriul acestora, alipit la Ţara Romînească, nu putea deveni decît domeniu domnesc, ceea ce reprezenta o situaţie analoagă celei de după pacea de la Adrianopol, cînd raialele sînt luate pe seama statului. Mihai avea deci, pe Dunăre şi în cîmpie, aceste întinse teritorii, ceea ce-l putea determina să-şi facă cumpărăturile în aceleaşi părţi ale ţării. În sfîrşit, se poate presupune şi un interes militar, de organizare în vederea apărării, a acestei regiuni mereu primejduite, în care cantonau trupele şi trebuiau făcute întinse aprovizionări.

DESFACEREA DOMENIULUI DOMNESC AL LUI MIHAI VITEAZUL

Cu toate că domeniul domnesc din vremea lui Mihai a fost constituit în cea mai mare parte din cumpărări silnice, el trebuie să fi costat sume importante, pe care vistieria domnului, în permanentă nevoie de bani, datorită activităţii sale militare, nu va fi reuşit să le plătească decît cu mare greutate. În locul grijii personale de îmbogăţire, pe care o întîlnim la alţi domni, Mihai Viteazul a fost preocupat să întărească instituţia domniei prin crearea acestei baze economice proprii, care i-ar fi dat mai multă independenţă şi putere. În acest scop, el a făcut cheltuieli neobişnuite, a recurs la nedreptăţi şi a sfîrşit prin a provoca în ţară o agitaţie pentru dreptate, pe care nu o cunoaştem încă suficient.

Pentru cei mai mulţi dintre urmaşii săi în scaun, din primul sfert al secolului al XVII-lea, existenţa acestui domeniu a reprezentat, în schimb, un mijloc de a cîştiga bani, de a face danii favoriţilor şi de a căpăta totodată faimă de „domni milostivi". De aceea, datorită pe de o parte mişcărilor de protest ale ţărănimii, iar pe de alta acestor interese ale domnilor, desfacerea domeniului lui Mihai va începe îndată după căderea sa. Atunci cînd Radu Mihnea, într-o primă încercare de a lua domnia „în urma lui Mihai voievod", vine pînă la Giurgiu „cu agaua şi cu sceptrul", îi ies înainte două sate, *Porumbreni* şi *Şovîrcul*, pe care el se grăbeşte să le ierte de rumînie, primind în total 62 000 aspri, cu care întîmpină multa cheltuială ce avusese „pentru treaba cinstitului împărat şi pentru treaba ţării" [1]. Imediat după aceea, cînd Simion Movilă se aşază în scaun, „domnia lui a chemat toate satele din ţară, care au fost cumpărate de Mihai voievod, să vie la domnia lui să se răscumpere din vecinie" [2]. Mai tîrziu, — înaintea lui Radu Şerban, cînd „s-au ridicat Buzeştii cu haiducii" — boierii Buzeşti „au cotropit multe sate ale răposatului Mihai voievod şi le-au împărţit şi le-au dat ei unde le-a fost voia", chiar dacă erau dintre cele ce făcuseră parte din averea de boier a domnului [3].

După Radu Şerban, — continuatorul în multe direcţii al lui Mihai Viteazul, pe care îl găsim şi aci într-o poziţie deosebită de a celorlalţi domni — ajunge la tron, în cea dintîi domnie

[1] Vezi anexa II : *Porumbreni* şi *Şovîrcul.*
[2] Idem : *Homurile.*
[3] Idem : *Crăişani* şi *Întorsura.*

lungă, Radu Mihnea. Despre acest om al turcilor, un document din 1619 spune că „n-a vrut să rămînă țara domniei lui să fie vecini domnești, căci a văzut domnia lui că este țara împăratului. Așa a făcut domnia lui slobozenie și iertare tuturor satelor domnești, cîte au fost cumpărate de Mihai voievod, de s-au răscumpărat de vecinie... cu asprii care au fost luați de Mihai voievod din vistieria țării" [1]. Aceeași politică va fi urmată de Alexandru Iliaș și Gavriil Movilă.

Cîștigurile cunoscute, pe care le-au scos, în primul pătrar al secolului al XVII-lea, domnii Țării Romînești și boierii donatari, din desfacerea domeniului cumpărat de Mihai, rezultă din următoarea situație:

Tabelul 5

Sumele încasate de domni și boieri, din eliberarea sau vînzarea satelor cumpărate de Mihai Viteazul în timpul domniei

	Total	Domnul (domnia)					
		Simion Movilă 1600...1602	Radu Șerban 1602—1611	Radul Mihnea 1600 (?), 1611—1616, 1620—1623	Alexandru Iliaș 1616—1618	Gavriil Movilă 1618—1620	Alexandru Coconul 1623—1627
Total (în aspri)	1.490.340	83.000	80.000	880.730	188.000	246.610	12.000
Sume încasate de domni de la moșneni	1.121.610	83.000	—	719.800	158.000	160.810	—
Sume încasate de boieri de la moșneni	148.730	—	—	88.930	30.000	17.800	12.000
Sume încasate de domni de la boieri	220.000	—	80.000	72.000	—	68.000	—

Sumele de mai sus nu pot avea decît importanța unor indicații generale, pe de-o parte fiindcă documentele nu indică totdeauna prețul răscumpărării sau al vînzării, iar pe de alta fiindcă, în acest tabel, sumele plătite în galbeni (ughi) au fost transformate în aspri, admițîndu-se pentru toate cazurile, raportul: 1 galben = 200 aspri, ceea ce nu este exact [2]. La sfîrșitul secolului al XVI-lea și în vremea următoare, valoarea asprului s-a modificat de mai multe ori, însă nu ne este posibil să cunoaștem astăzi fluctuațiile sale anuale. Dar oricum ar fi, de aci rezultă trei constatări importante: *a*) că principalul beneficiar al acestei situații a fost Radu Mihnea; *b*) că aproximativ 85% din sume au fost plătite de moșneni și *c*) că Radu Șerban n-a luat nimic de la moșneni, cei 80 000 aspri încasați de el fiind prețul răscumpărării unor sate boierești. Faptul este semnificativ și arată și mai bine poziția acestui domn, care n-a cnezit el însuși nici un vecin și în domnia căruia nu se constată decît o singură încercare de cnezire, de altfel nereușită, a unui sat mănăstiresc [3].

[1] Idem: *Nenciulești*. Cf. și *Întorsura*.
[2] Aceasta era însă valoarea asprului la 1617 (vezi anexa II: *Cîrlojani*).
[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 71—72.

O problemă greu de rezolvat, în legătură cu crezirea satelor lui Mihai, este cea privitoare la prețul cu care au fost făcute răscumpărările. S-a observat încă demult că, la răscumpărarea satului *Sularul*, cumpărat de Mihai cu 40 000 aspri în 1596, sătenii au plătit acestuia, pe cînd era la Bălgrad, 80 000 aspri [1]. Un fapt identic s-a petrecut sub Simion Movilă, cu satul *Homurile* [2], care se răscumpără plătind la vistierie „pentru un aspru doi". Deosebiri mai mult sau mai puțin mari, între prețul vînzării și cel al răscumpărării, se mai întîmpină și în alte cazuri [3]. Gr. Tocilescu, tipărind documentul Sularului, dădea situației de acolo o explicație, care rămîne un model de falsă interpretare istorică. El afirma că, drept răsplată pentru vreo faptă de arme, sătenii au primit „de la generosul și viteazul domn, nu numai moșia ce i-o vînduseră mai înainte, dar încă și 80.000 aspri pe d'asupra" [4]. Această afirmație a fost respinsă de Xenopol, care socotea, dimpotrivă. că sătenii au fost obligați să plătească îndoitul sumei primite la vînzare [5].

Din analizele de mai sus s-a văzut însă că au fost și cazuri cînd sătenii au plătit, la răscumpărare, numai suma cu care se vînduseră. În legătură cu satul *Ciulnița* se spune că Radu Mihnea „s-a milostivit de a slobozit toate satele domnești, cîte au fost cumpărate de Mihai voievod, să se răscumpere de vecinie de la domnia lui și să dea toți aspri domnești, cîți au luat de la Mihai voievod, la visteria domnească" [6]. Gavriil Movilă spune, la rîndul său, despre satul *Găgeni*, că „au rugat pe domnia mea ca să dea domniei mele asprii cîți le-a dat Mihai voievod" [7]. Despre alte sate aflăm că s-au răscumpărat „cu asprii care au fost luați de Mihai voievod din vistieria țării", că „au dat toți asprii domnești de unde i-au luat, de la domneasca vistierie" [8]; „...au dat acei aspri mai sus spuși (ai vînzării) înaintea tuturor cinstiților dregători" [9]. Satul *Șopîrliga* primise dela Mihai 12.000 aspri și cu aceeași sumă de „aspri turcești" se răscumpără la 1614 [10]. Și un sat boieresc, *Grojdibodul*, este răscumpărat cu suma cu care fusese vîndut [11]. Informațiile sînt deci contradictorii — și este greu de tras o concluzie definitivă, înainte de aflarea unor izvoare mai lămurite. Totuși, este probabil că la calcularea sumelor rambursate s-a ținut seama și de fluctuațiile asprului, amintite mai sus, iar calculul s-a făcut spre cel mai mare folos al domniei.

Satele rumînite de Mihai Viteazul ridică și o altă problemă, importantă pentru istoria acestei epoci de adîncă frămîntare a țărănimii. Izvoarele arată că, între „vecinii domnești" de atunci — moșneni rumîniți de Mihai — și „vecinii de moștenire" ai boierilor și mănăstirilor, au existat deosebiri de stare juridică: cei dintîi se puteau răscumpăra mai ușor. Sătenii din *Găvănești*, care fuseseră vecini ai jupaniței Neaga vorniceasa, pretind în divan că n-au fost vecinii acesteia, ci cnezi vînduți lui Mihai voievod. „Pîrau așa — precizează Radu Mihnea — ca să se răscumpere, să scape de vecinie". Domnul adeverește însă că au fost vecini ai jupaniței Neaga și le refuză răscumpărarea, lăsîndu-i nepoatei acesteia [12]. Chiar stăpînii satelor domnești, care le primiseră ca danie, se puteau opune cu greu cererilor de

[1] Anexa II: *Sularul.*
[2] Idem: *Homurile.*
[3] Vezi și mai jos.
[4] *Revista pentru ist., arh. și fil.*, an. II (1883), p. 544.
[5] A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor*, vol. V, p. 442, cf. și N. Plopșor, *O răzvrătire a țăranilor în timpul domniei lui Mihai Viteazul*, în *Arhivele Olteniei*, an. VIII (1929), p. 442 și urm.
[6] Anexa II: *Ciulnița.*
[7] Idem: *Găgeni.*
[8] Idem: *Nenciulești.*
[9] Idem: *Lazu.*
[10] Idem: *Șopîrliga.*
[11] Idem: *Grojdibodul.*
[12] Idem: *Găvănești.*

cnezire — şi se întîlneşte un caz în care, pentru că boierul refuză răscumpărarea, domnul ia el banii de la săteni şi-i cnezeşte [1]. La 1641, însăşi nepoata lui Mihai Viteazul, jupaniţa Ilinca, referindu-se la moşnenii din *Mirceşti*, care au venit la ea „cu multă rugăminte, ca să se răscumpere", spune că „m-am socotit în tot chipul şi avînd şi poruncă de la măria sa domnul nostru şi de la tot sfatul ţării, ca să-i las să se răscumpere, nu am avut cum face într-alt chip, ci i-am slobozit" [2]. Aceste indicaţii vor trebui examinate în legătură cu cele ce privesc pe cnezii vînduţi boierilor şi mănăstirilor, care par a fi avut, în anumite condiţii, o situaţie asemănătoare.

O parte din satele cumpărate de Mihai Viteazul au fost dăruite de domnii următori unor boieri — sau, excepţional, unor mănăstiri. Cel ce a făcut cele mai multe danii boierilor a fost Radu Şerban, domnul care n-a îngăduit nici o cnezire.

Tabelul 6

Daniile făcute de domni, între 1600 şi 1625, din domeniul domnesc al lui Mihai Viteazul

	Total	Simion Movilă 1600...1602	Radu Şerban 1602—1611	Radu Mihnea 1611—1616; 1620—1623	Alexandru Iliaş 1616—1618	Gavriil Movilă 1618—1620
Total	57	14	25	16	1	1
Sate dăruite unor boieri	54	14	25	15	—	—
Sate dăruite unor mănăstiri	3	—	—	1	1	1

După cum rezultă din izvoare, aceste danii nu aveau un caracter definitiv, cu toate blestemele pe care le pun în hrisoave domnii donatori. Satele „umblă milă din boier în boier", domnii dăruindu-le adesea din nou, fără ca cel puţin să amintească daniile predecesorilor, sau să arate de unde aveau satul. Boierii puternici reuşesc să capete însă reîntăriri succesive, ceea ce înseamnează că aceşti „credincioşi" rămîneau în mare parte aceiaşi, sub toţi domnii.

Un fapt nou apare atunci cînd cercetăm lista celor cărora li s-au făcut aceste danii. În cursul secolelor XV şi XVI, mai cu seamă pînă în domnia lui Mircea Ciobanul, satele domneşti — reprezentînd în cea mai mare parte confiscări pentru viclenie — au fost dăruite, aproape exclusiv, marilor boieri de ţară. Beneficiarii daniilor, făcute din domeniul lui Mihai, vor fi însă reprezentanţii altor categorii sociale : pe de-o parte ei sînt boieri greci (Pano vistier şi ginerele său Vasile vistier, Ianiu vistier, Antonie cămăraş, Dumitrachi Cantacuzino, Constantin Vaptista, Constantin Celebiu şi Costachi chehaie [3]; iar pe de alta, elemente militare, căpitani şi iuzbaşi, ei înşişi în mare parte străini (Mihai Ghiula căpitan, Damian iuzbaşa sîrbul, Raţ Mihai căpitan, Gruia căpitan, Gherghe căpitan şi Slăvuiu fost iuzbaşă). Cele mai multe sate le primesc grecii : Pano vistier singur primeşte, de la Simion Movilă şi Radu Şerban, 23 de sate. Ca şi în epoca fanariotă, la începutul secolului al XVII-lea împămîntenirea boierilor greci se face, cu ajutorul domniei, mai ales în dauna ţăranilor liberi.

[1] Anexa II : *Glupavi.*
[2] Idem : *Mirceşti.*
[3] Ultimii trei par a fi aceeaşi persoană

ANEXE: ISTORICUL SATELOR

I

SATELE CUMPĂRATE DE MIHAI VITEAZUL ÎN TIMPUL BOIERIEI

Băbiciu (r. Caracal). Sat cumpărat de Mihai Viteazul pe cînd era boier, de la megiaşi, pentru 90.000 aspri. Şi-l întăreşte ca domn, la 1598. O parte din săteni şi-au recîştigat mai tîrziu libertatea; căci la începutul secolului al XIX-lea moşia era stăpînită, împreună, de moşneni şi episcopia Rîmnicului [1].

Bănciuleşti (sat disp. lîngă Ciorogîrla or. Bucureşti) şi *Popeşti* (probabil r. Răcari). Satele au fost cumpărate de Mihai, de la Mihnea vodă Turcitul, cu 80.000 aspri. El le-a dăruit mănăstirii Sf. Nicolae (Mihai Vodă), la care însă n-au rămas, căci mai tîrziu le aflăm dăruite de Pană vistier mănăstirii Sf. Ecaterina [2].

Borăşti (Boroşteni r. Tg. Jiu). Mihai l-a cumpărat pe vremea cînd era mare ban al Craiovei, de la jupînesele Mara şi Dumitra, cu 23.000 aspri. Ca domn l-a dăruit lui Stoichiţă vistier, despre care un act din 1628 spune că ar fi stăpînit satul pînă în domnia lui Radu Mihnea. Totuşi, printr-o scurtă carte din 8 aprilie 1602, Simion Movilă l-a dăruit, împreună cu alt sat (fără a arăta de unde le are), lui Preda Ţînţăreanu „căce c-au fost lui moşie mai nainte", dar şi pentru slujbă (Preda era într-adevăr soţul Mariei). La 1622, jupaniţa Dochia a lui Stoichiţă vistier se judecă cu Maria şi fiii săi în faţa lui Radu Mihnea, care se mărgineşte să arate că Dochia a rămas de lege şi i s-au rupt cărţile în divan. La această judecată neregulată se referă Alexandru Iliaş la 1628, cînd spune despre Mihai clucer, fiul lui Preda Ţînţăreanu, că „nu ştiu cum a lucrat, de i-a făcut Radu voievod carte, de i-au fost dat satul". Alexandru Iliaş nu îndreaptă însă hotărîrea lui Radu Mihnea, ci îşi întăreşte satul sieşi, deoarece Stoica vistier i-a fost „mult vinovat şi dator" şi pentru că satul a fost domnesc, cumpărat de Mihai voievod. Mihai clucerul Ţînţăreanu porneşte iarăşi judecată, dar pierde. „Şi încă au mărturisit în divan ... Gligore fost mare comis şi Mihul spătar, cum că pe vremea cînd a fost Mihail voievod domnia sa în Caracal, la masă şi la preumblare pe afară, atunci de multe ori s-au fost cercat ... boierul Preda Ţînţăreanu de a cerut acest sat de la răposatul Mihail voievod", dar acesta, „a fost zis cum că moşia ce a cumpărat pe banii săi, încă din boierie, nici cum nu voieşte a o da". El a dăruit-o totuşi, cum am văzut, lui Stoica vistier [3].

Celieni (Cilieni r. Corabia), sat cumpărat de la megiaşi cu 70.000 aspri, cuprins în hrisovul din 1598 [4].

Ciutura (r. Craiova), împreună cu *Cîrna* (r. Segarcea), *Perişorul* (r. Băileşti), *Seaca* (r. Calafat) şi *Stejarul* (sat disp. lîngă Perişor r. Băileşti) au fost primite de Mihai, pe cînd era mare agă, de la Ştefan Surdul. Satele fuseseră ale lui Pîrvu vel logofăt, care le dăruise mănăstirii Coşuna. Pîrvu logofăt a pribegit la Ţarigrad cu Mihnea Turcitul şi a murit acolo, rămînîndu-i în ţară birul neplătit. Ştefan Surdul a obligat pe Mihai să plătească această datorie — 40.000 aspri — dîndu-i în schimb satele, pe care apoi le vor răscumpăra de la el călugării de la Coşuna [5].

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 337; Obşteasca catagrafie a Ţării Româneşti din 1831 (material inedit, în posesia autorului).

[2] Arh. St. Buc., *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1; Acad. R.P.R., XLII/29, CCCXCVII/42; Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 390.

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, p. 496; Acad. R.P.R.; LXXVI/21 şi 50.

[4] *Ibidem*, XVI, vol. VI, p. 337.

[5] *Ibidem*, p. 128—129.

Comanca (r. Corabia), sat cumpărat de la megiaşi cu 53 000 aspri, figurînd în hrisovul din 1598. La 1831, moşnenii stăpîneau moşia împreună cu episcopia Rîmnicului[1].

Crăceştii lui Danciu, silişte (lîngă Cilieni r. Corabia), în aceeaşi situaţie, cumpărată pentru 15 000 aspri[2].

Crăişani (sat disp. lîngă Lazu r. Craiova), despre care o primă poruncă a lui Radu Şerban, din 1604, arată că „a fost megieşesc şi cumpărat de demult de răposatul Mihai voievod, fără nici o silă... tot cu aspri din vistierie", — deci în vremea cînd se afla în scaun; dar acelaşi domn spune, la 1610, că atunci cînd a cumpărat satul, Mihai era „bănişor în judeţul Mehedinţi" (în alt act : ban...), adăogînd că l-a plătit cu 72.000 aspri. Nici în acest caz cumpărătura nu s-a făcut regulat : într-un act din 1614 se povesteşte cum, în vremea lui Radu Şerban, vecinii au venit cu pîră, zicînd că nu s-a vîndut tot satul, ci numai a patra parte; dar domnul a adeverit că „Mihai voievod a dat toţi aspri gata, de peste tot satul... şi nici unui om din sat nu i-a rămas (dator) nici o lăscaie". Totuşi satul nu renunţă, ci „foarte tare s-au plîns de lege", aşa încît „Radu voievod Şerban n-a vrut să iasă din rînduiala Ţării Romîneşti, din lege" şi le-a dat 12 boieri, cu care însă moşnenii n-au putut jura. — Din porunca lui Radu Şerban de la 1604 şi din reîntăririle ulterioare (anii 1610, 1613, 1614, 1615, 1617 şi mai ales 1620), reiese că Mihai a dăruit satul lui Nica comis din Găvăneşti, pentru slujbă ; dar şi în această privinţă informaţiile se contrazic : la 1619, Gavriil Movilă va afirma că Mihai „a dat zestre acest sat... fiicei domniei lui jupaniţa Florica", care l-a stăpînit pînă în vremea pribegiei; apoi domnul adăuga : „În aceea vreme, înaintea lui Radu voievod Şerban, boierii Buzeşti au cotropit multe sate ale răposatului Mihai voievod, de le-au împărţit şi le-au dat ei unde le-a fost voia lor. Apoi au dat atunci şi acest sat... lui Nica comis. Şi n-au avut nici o treabă să dea boierii acest sat... nimănui, pentrucă nu a fost cumpărat de răposatul Mihail voievod în domnia lui, cu aspri domneşti, ci a fost cumpărat cu aspri din boieria lui, cînd era boier, din slujba lui dreaptă şi l-a dat zestre fiicei sale...". Gavriil Movilă mai arată că în timpul său „multe sate din acelea care se vînduseră răposatului Mihail voievod, au venit... să se răscumpere. Între aceia, a venit şi acest sat... în pîră cu jupaniţa Voica a lui Nica comis, ... iar domnia mea am voit să iau aspri de la ei şi să-i las să fie cnezi"; dar Preda slugerul şi jupaniţa Florica „n-au voit să-i lase să se răscumpere" şi au ridicat pîră cu jupaniţa Voica, aducînd şi „cartea părintelui lor, cu pecetea domniei lui, scrisă de cînd a fost boier". Se dă cîştig lui Preda slugerul, iar jupaniţa lui Nica comis şi vecinii rămîn de lege. Din act rezultă că Nica comis era frate cu Preda sluger, aşa că dania rămăsese în familie[3].

Cruşov (r. Corabia). Sat cuprins în hrisovul din 1598, unde preţul cumpărării este de 80.000 aspri. Cu un an mai înainte Mihai îl dăruise mamei sale, doamna Teodora, iar după moartrea acesteia, fiicei sale Florica. Despre Cruşov ni s-a păstrat de asemenea unele informaţii contradictorii. La 28 şi 29 decembrie 1611, judecînd pricinile pe care „*satul Cruşovul Lalei*" şi „*satul Cruşovul Mare*" le aveau cu Preda postelnic, soţul Floricăi, Radu Mihnea constată că moştenii au fost cotropiţi de Mihai, care „le-a luat dedina lor fără nici un aspru ...şi nici nu i-a scos de la birnici nimica", ci numai i-a dat zestre ginerelui său. De aceea domnul ia satele de la Preda şi le liberează din rumînie, fără a le pretinde ceva. Totuşi, la 25 iunie 1623, acelaşi domn, în domnia a doua, prezintă cu totul altfel judecata din 1611. El afirmă că ar fi adeverit însuşi atunci, în divan, că Mihai a cumpărat „satul Cruşov de

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 340; Obşteasca catagrafie citată.

[2] *Ibidem*, p. 337.

[3] *Ibidem*, XVII, vol. I, p. 127—128, 432; vol. II, p. 179—180, 259—260, 406—407; vol. III, p. 64—94, 393—394; Arh. St. Buc., *m-rea Brîncoveni*, XVIII/4.

mult, cînd a fost boier, mare stolnic, în zilele lui Mihnea vodă", ba că s-a găsit şi boierul care a numărat banii sătenilor, — acelaşi Stoica logofăt din Loloeşti. Pe temeiul acelei judecăţi, Preda sluger şi jitelniţa Florica au stăpînit în continuare satul, ceea ce îl făcea pe Radu Mihnea să arate, la 1623, că sătenii au rămas de lege „a doua oară". Trebuie remarcat că cele trei hrisoave de mai sus s-au păstrat în copie, aşa încît nu se poate hotărî dacă toate sînt autentice [1].

Devesel (r. Caracal). A fost cumpărat cu 80.000 aspri şi figurează în hrisovul din 1598. Mihai l-a dat zestre fiicei sale Florica, dar la 1620, „vecinii de acolo din sat, toţi moşnenii", vin la divan cu pîră, cerînd să fie vecini domneşti, „nemaivoind ei să fie vecini jupanului Preda sluger". Gavriil Movilă vede însă hrisovul lui Mihai, „cum a dat zestre acel sat fiicei sale" şi le refuză banii, „dîndu-i iar la mîna boierului Preda sluger şi a soţiei sale Florica" [2].

Dobra (r. Vînju Mare). A fost cumpărat de Mihai pe vremea cînd era bănişor în Mehedinţi, de la megiaşi, cu 50.000 aspri. Ca domn, l-a dăruit lui Lupu paharnicul Mehedinţeanu [3].

Fărcaş (r. Caracal). Figurează în hrisovul din 1598, cumpărat cu 90.000 aspri [4].

Frăsinetul de Jos şi *de Sus* (Frăsinet-Gară r. Caracal), două sate cuprinse de asemenea în hrisovul din 1598, cumpărate de Mihai pe cînd era ban de Craiova, primul cu 30.000 aspri, iar cel de-al doilea cu 60.000 aspri. *Frăsinetul de Cîmpie* figurează şi în actul din 1597 (dania către Teodora şi Florica), fiind mai tîrziu dăruit mănăstirii Cozia. Sub Radu Şerban, sătenii se judecau cu mănăstirea, pretinzînd că nu s-au vîndut lui Mihai de bunăvoie, ci în silă şi că nu le-a plătit nimic pentru moşie. Procesul se reia la 1612, sub Radu Mihnea, care constată că Mihai a cumpărat satele pe cînd era mare stolnic şi că a trimis acolo pe popa Stoica logofătul, care a numărat preţul „pînă la un ban". Alte documente arată că *Frăsinetul* se vînduse numai pe jumătate în vremea cînd Mihai era boier, cealaltă jumătate fiind cumpărată de el în timpul domniei [5].

Gostavăţ (r. Caracal). Figurează în hrisovul din 1598, cumpărat cu 70.000 aspri. A fost de asemenea în zestrea Floricăi. La 1617, cînd aceasta şi Preda postelnicul „au avut greutăţi şi nevoi pentru rîndul banilor", jumătate din săteni s-au răscumpărat cu 48.000 aspri, pe cînd cealaltă jumătate a fost vîndută de Preda postelnic lui Mîrzea mare paharnic. Moşnenii din partea răscumpărată se vor vinde însă din nou, la 1626, lui Trufanda mare vistier [6].

Gruiu, vezi mai jos: *Slăveni*.

Izbiceni (r. Corabia). Cumpărat pe 90.000 aspri şi cuprins în hrisovul din 1598. Cînd a venit Simion vodă cu leşii, de l-au bătut pe Mihai, el s-a împrumutat cu 67.000 aspri şi cu un cal bun, de la Preda banul Buzescu. Pentru această datorie, „dar şi ca milă", Radu Şerban dă lui Preda banul acest sat, pe care îl califică domnesc [7].

Izlaz (r. T. Măgurele). Mihai a schimbat cu mănăstirea Radu Vodă părţile pe care le avea de zestre în Măgurele, lîngă Bucureşti, cu o parte din Izlaz, sat în care probabil soţia sa Stanca putea exercita dreptul de preemţiune. El plăteşte în plus 12.000 aspri, pentru o altă parte [8].

Perişor (r. Băileşti), vezi mai sus: *Ciutura*.

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 339; XVII, vol. II, p. 38—41 (copii slave din 1906); vol. IV, p. 295—296; vezi şi vol. III, p. 71—72 şi 520.

[2] *Ibidem*, XVII, vol. III, p. 526—7.

[3] Muzeul Regional Tg. Jiu, sub dată: 2 mai 1613.

[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 336.

[5] *Ibidem*, p. 340; XVII, vol. I, p. 22, 65, 81; vol. II, p. 8, 56—57; vol. III, p. 520.

[6] *Ibidem*, XVII, vol. III, p. 137—139; Acad. R.P.R., CLXXXIV/13.

[7] *Ibidem*, B, XVI, vol. VI, p. 338; XVII, vol. I, p. 192.

[8] Şt. Nicolaescu *Doc. cu privire la istoricul mănăstirii Radu Vodă din Bucureşti*, în *Bucureşti*, an. III (1937), p. 191—192.

Plăviceni (r. Caracal), cuprins de asemenea în hrisovul din 1598. Despre acest sat ni se păstrează o poruncă a lui Mihnea Turcitul din 1588, prin care se întărește „jupanului Mihai ban" și jupaniței sale Stanca, 40 de stînjeni cu siliște în sat, vaduri de moară și vii, cumpărate de la Tudor și Nica pentru 2.000 aspri și doi boi, prețuiți 600 aspri. Ar rezulta că aceasta era numai una din părțile cumpărate aci de Mihai, care prin actul din 1598 — în care se omite prețul cumpărării — își va întări „Plăvicenii toți" [1].

Pleașovul de Jos și *de Sus* (r. T. Măgurele) au fost cumpărate de Mihai pe cînd era mare stolnic, de la megiași, dîndu-le zestre Floricăi. Sub Radu Mihnea, vecinii vin în două rînduri la judecată cu Preda postelnic, pretinzînd că nu s-au vîndut de bunăvoie și că nu li s-a dat nici un aspru; dar și de data aceasta mărturisește în divan popa Stoica logofătul că, fiind trimis de Mihai, a numărat el însuși asprii sătenilor, care prin urmare rămîn de lege [2]. În a doua domnie a lui Alexandru Iliaș, satul a fost pus zălog, de Preda sluger și fiul său Mihai postelnic, pe cînd erau pribegi, la Iovan Lătinul din Bosna-Săraiu, pentru 600 ughi. Preda n-a putut plăti la soroc și a fost băgat la închisoare. Apoi i s-a amînat ziua, dar iarăși n-a putut plăti. Sub Leon vodă se judecă din nou și Preda sluger dă satul lui Matei, fiul lui Iovan Lătinul. În 1631, cînd vin pribegii împotriva lui Leon vodă, Pătru vistier, ginerele lui Preda sluger, îl găsește pe Iovan Lătinul la Caracal și îl taie. Apoi Leon vodă întărește satul lui Matei, care-l vinde lui Nicula vistier [3].

Ponorălul (sat disp. lîngă Balta, r. Baia de Aramă), pe care Mihai Viteazul îl dăruiește, la 1596, lui Lupu al doilea paharnic (Lupu Mehedințeanu), a fost cumpărat de el pe cînd era ban în județul Mehedinți, în zilele lui Mihnea voievod. Hrisovul din 2 mai 1613, pentru întărirea satelor lui Lupu Mehedințeanu, adaugă precizarea că satul era la început boieresc, al jupanului Barbu postelnic din Borăști și al altora, fiind vîndut pentru 30.000 aspri.

Popești (probabil or. București), vezi mai sus: *Bănciulești*.

Priseaca (sat disp. lîngă orașul Craiova). Pe cînd era mare ban, Mihai a cumpărat aci un loc de vie de la Tatomir și de la vecinii lui, cu 4.500 aspri, dăruindu-l mănăstirii Coșuna [4].

Redea (r. Caracal). Figurează în hrisovul din 1598, cumpărat cu 80.000 aspri. Sătenii și-au recîștigat libertatea, căci la 1831 erau moșneni [5].

Rusinești (Rusăneștii de Jos, r. Corabia), sat în aceeași situație, figurînd cu prețul de 67.000 aspri. Cu toate acestea, documente mai noi arată că megiașii s-au vîndut „în zilele răposatului Mihail voievod... vecini domnești". O parte din sat se răscumpără de la Gavriil Movilă, dar la 1623 se vînd din nou lui Trufanda mare postelnic, pentru 442 ughi [6].

Saracovul (sat disp. lîngă Vlădaia, r. Vînju Mare) a fost cumpărat de Mihai de la megiași, pe vremea cînd era ban de Mehedinți, afară de 40 de pași, cumpărați mai înainte de Radu banul din Desa, pe care Mihai îl va lua „cu hapca". *Saracovul* va avea mai tîrziu soarta satului *Vlădaia*, cumpărat de Mihai în timpul domniei [7].

Scărișoara (r. Caracal). O parte din sat se vînduse, înainte de 18 decembrie 1591, lui Mihai, atunci mare postelnic. La 1598, el își întărește însă întregul sat, afirmînd că l-a cumpărat cu 80.000 aspri. Sub Simion Movilă, cnezii pîrau că Mihai i-a rumînit cu sila în timpul

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V, p. 383; vol. VI, p. 338.
[2] *Ibidem*, XVII, vol. II, p. 77—78; Acad. R.P.R., XCV, 62, 63 și 64.
[3] Muzeul Regional Tg. Jiu, sub dată. Vezi și Acad. R.P.R., LXXX/3.
[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 103.
[5] *Ibidem*, p. 340; Obșteasca catagrafie citată.
[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, vol. VI, p. 337; XVII, vol. IV, p. 326—327, 418—420; Acad. R.P.R., CLXXXIV/13.
[7] *Arhivele Olteniei*, an. XVII (1938), p. 80; XX (1942), p. 88—89.

domniei, cu năpăști de biruri. Simion vodă îi eliberează pentru 70.000 aspri, „birul acelor năpăști", iar domnii următori le dau hrisoave de întărire" [1].

Seaca (r. Calafat), vezi mai sus: *Ciutura*.

Silișlioara (r. Corabia). Sat cuprins în hrisovul din 1598, fără preț. Arătînd că moșnenii s-au vîndut în zilele lui Mihai voievod, iar de atunci au fost pe seama domnească, Radu Mihnea va dărui satul, la 1613, lui Gherghe clucer [2].

Slăveni sau *Slăvenii de Jos* (r. Caracal). Cuprins în hrisovul din 1598, de asemenea fără preț. Într-o poruncă a lui Gavriil Movilă din 1619 — în care numele satului a fost ras și înlocuit prin cel de *Gruiu* — se arată că Mihai l-a dat de zestre Floricăi, iar aceasta și soțul său „s-au gîndit în inima lor să-și facă pomană cu acești oameni, să-i sloboadă din vecinie, pentru Dumnezeu ... însă și cu preț ... Și au dat ... moșnenii acelui sat 30.000 aspri" [3].

Smîrdășleț (sat disp. lîngă orașul Craiova). Probabil în timpul boieriei, Mihai a cumpărat aci o vie de la Dragomir, cu 7.000 aspri, dăruind-o mănăstirii Coșuna [4].

Stejarul (sat disp. lîngă Perișor r. Băilești), vezi mai sus: *Ciutura*.

Studina Barbului, a *Mesteacănului*, *de Jos*, *Studina Mare*, *Studinița*, *Studinița Hameiului* (r. Caracal) sînt sate — sau părți de sate — care nu pot fi identificate cu suficientă precizie. Unele din aceste nume apar mai întîi în actul de danie către Teodora și Florica, în care Mihai afirmă că a cumpărat satele pe cînd era ban al Craiovei. Ele sînt cuprinse și în hrisovul din 1598, unde Studina de Jos figurează cu prețul de 50.000 aspri, iar Studinița cu 17.000 aspri. Studinița a fost dăruită mai tîrziu mănăstirii Cozia, cu care sătenii se judecau, pretinzînd că nu s-au vîndut de bunăvoie, ci în silă, fără nici un ban. La 1612, Radu Mihnea constată însă că Mihai a cumpărat satul pe cînd era stolnic și că a trimis acolo pe popa Stoica logofăt, care le-a numărat prețul. Sub Leon vodă sătenii pretind că n-au fost rumîni ai lui Mihai și se închină lui Necula vistier, care era atunci puternic [5].

Tiha (Tiia r. Corabia). Cuprins în întărirea din 1598, cu prețul de 35.000 aspri [6].

Vișina (r. Corabia). Figurează în întărirea din 1598, cu prețul de 65.000 aspri. Este lăsat chiar de Mihai mănăstirii Cozia, de la care se împrumutase cu 20.000 aspri și niște plumb [7].

Vlădila (r. Caracal). Este cuprins de asemenea în hrisovul din 1598, indicîndu-se prețul de 110.200 aspri [8].

II

SATELE CUMPĂRATE DE MIHAI VITEAZUL CA DOMN

Apele Vii (r. Caracal). Sătenii au fost cnezi pînă în zilele lui Mihai Viteazul, care i-a rumînit în silă, aruncîndu-le 50.000 aspri cu puțin înainte de ieșirea lui din țară. Simion Movilă, constatînd că li s-au luat „satele Apele Vii de Sus și de Jos" fără nici o dreptate, îi slobozește în divan, pentru 70.000 aspri. Totuși, Radu Șerban va dărui acest „sat domneasc"

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 26, 337; XVII, vol. III, p. 74.
[2] *Ibidem*, XVI, vol. VI, p. 338—339; XVII, vol. II, p. 175—176.
[3] *Ibidem*, vol. III, p. 150, 326—327.
[4] *Ibidem*, XV, vol. VI, p. 102.
[5] *Ibidem*, XVI, vol. VI, p. 290, 339; XVII, vol. I, p. 22, 65, 81; II, p. 56—57; vol. III, 71—72, 520; Arh. St. Buc., *ms.* 209 (*condica m-rii Cozia*), f. 291; C. Giurescu, *Vechimea rumîniei*, în *Studii de istorie socială*, p. 115.
[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 338.
[7] *Ibidem*, p. 340; XVII, vol. I, p. 21, 28, 36, 63, 80.
[8] *Ibidem*, XVI, vol. VI, p. 340.

lui Stroe stolnicul Buzescu, pentru slujbă, reîntărindu-l apoi jupînesei sale Sima stolniceasa, fără a aminti de răscumpărarea din vremea lui Simion Movilă. Satul fusese cerut şi de doamna Florica, fiica lui Mihai Viteazul, care pretindea că-l are de zestre. Sub Radu Mihnea, la 1613, sătenii se jeluiesc că s-au răscumpărat de la Simion voievod, iar acum sînt ţinuţi de Preda postelnicul, ginerele lui Mihai, care deci îi luase de la Buzeşti. Radu Mihnea hotărăşte că „este mult păcat să fie aceşti cnezi şi cu asprii daţi şi robi". De aceea le reîntăreşte ocina, „iar Preda postelnic şi soţia sa Florica nici un amestec şi treabă să nu aibă de acum înainte cu aceste sate" [1].

Băduleasa (r. T. Măgurele). Mihai a împresurat satul cu multe năpăşti de bir, ce a pus în spinarea moşnenilor, de i-a rumînit fără voia lor şi le-a lepădat banii cu sila. Pînă la 1617 au fost rumîni domneşti, iar atunci au venit la Alexandru Iliaş, care văzînd atîta păcat şi lacrimi, i-a slobozit pentru 100 galbeni [2].

Băicoi (r. Cîmpina), „Au fost oameni slobozi şi s-au vîndut lui Mih aivoievod". Acesta a dat apoi Băicoiul lui Manole logofăt, în schimb pentru satul Ploeşti, pe care l-a făcut oraş. Cartea de schimb este nesocotită însă de Radu Mihnea, fiindcă „n-a fost scris în ea cu mîna lui Mihai voievod" şi de aceea, la 1615, jumătate din sat e luat pe seama domnească. Cealaltă jumătate se răscumpăra cu 50 galbeei [3].

Băjeştii de pe Mostişte (sat disp. lîngă Măriuţa or. Bucureşti). S-au vîndut lui Mihai, „ca să fie sat domnesc". La 1613 Radu Mihnea îi dăruieşte lui Gruia căpitan, pentru slujbă. Acesta s-a învoit apoi cu moşnenii „de i-a lăsat să se răscumpere cu 13.600 aspri, ...ca să fie iar cnezi cu ocină" [4].

Bălteni (r. Făurei). S-au vîndut de bună voie lui Mihai, ca să fie vecini. La 1605, Radu Şerban dăruieşte jumătate sat lui Slăvuiu fost iuzbaşă, pentru slujbă cu vărsare de sînge [5].

Bîrca (r. Segarcea). I-a rumînit Mihai „cu neşte năpăşti de biruri, şi le-au fost lepădat numai 10.000 aspri". La 1609, Radu Şerban, spunînd doar că este sat domnesc, îl dăruieşte lui Pană vistier, împreună cu alte sate. La 1613 sătenii vin la Radu Mihnea şi se plîng de nedreptate, iar domnul îi slobozeşte pentru 150.000 [6] aspri, fără să menţioneze în nici un fel dania lui Radu Şerban către Pană vistier. Sătenii vin şi la Alexandru Iliaş, în 1617, aducînd hrisovul de răscumpărare al lui Radu Mihnea; iar acesta îi iartă şi el, adăugînd că n-a mai luat nici un ban de la dînşii. Altfel apare istoria satului într-un hrisov al lui Matei Basarab, din 1642. Sătenii s-au răscumpărat mai întîi de la Mihai Viteazul, aducîndu-i banii „în oraşul Rîmnic, lîngă Ocna Mare", dar Mihai nu a mai apucat să le dea cărţi, deoarece a trecut în Ardeal. În urma sa, Radu Mihnea „a trimis om domnesc — de a cerut bani de la moşnenii satului, de s-au răscumpărat de către domnia lui", iar Alexandru Iliaş, „încă s-a milostivit, de a înnoit hrisovul". Sub Matei Basarab vine în ţară doamna Ancuţa a lui Pătraşco voievod şi fiica ei Ilinca, nepoata lui Mihai, ca să caute de moştenirea bunicului lor, cerînd moşnenilor să se răscumpere de vecinie. Domnul constată însă că aceştia au dat banii „în mîna răposatului Mihai voievod" şi respinge cererea [7].

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., XVII, vol. I, p. 302—303, *Magazin istoric pentru Dacia*, vol. II, p. 265—268.

[2] *Ibidem*, vol. III, p. 129.

[3] M. Sevastos, *Monografia oraşului Ploeşti*, p. 825 (text confuz).

[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 167.

[5] *Ibidem*, vol. I, p. 182—183.

[6] Cifra 150.000 pare a fi greşită (Documentul s-a păstrat în copii care cuprind şi alte erori, *ibidem*, vol. II, p. 228—229).

[7] *Ibidem*, vol. I, p. 360; vol. II, p. 228—229; vol. III, p. 116—117; 165—166; Acad. R.P.R. CI/55.

Bobeşti (în or. Bucureşti). Sat drept domnesc, cumpărat de Mihai de la megiaşi, care s-au vîndut nesiliţi şi neprigoniţi. Simion Movilă — subliniind aceasta — îl dăruieşte la 1602 lui Pană vistier, pentru slujbă cu vărsare de sînge [1].

Bonteşti (sat disp. la Fundul Danciului r. Urziceni). Cumpărat de Mihai cu aspri gata, împreună cu satul Tătarul, de la „moşnenii satului": Burtea vornic, Albul logofăt din Fundeni, Neagul logofăt din Săcueni şi Cîrstea fiul lui Mînjină — şi dăruit jupaniţei Oprina, pe care a gospodărit-o ca pe o fată în casă şi a măritat-o cu Marco logofăt din Topoloveni. Unele izvoare arată că jupaniţa a cumpărat direct, dar cu banii domnului. La 1617 Vlădaia, fiica lui Burtea, pretinde că „nu este cartea lui Mihai voievod dreapta", dar pierde [2].

Bora (probabil r. Slobozia). Au fost mai înainte cnezi, dar „cînd au văzut atîtea greutăţi de năpăşti de biruri şi de mertic şi multe răutăţi pe capul lor... n-au putut să facă alt chip şi s-au închinat vecini lui Mihai voievod, fără voia lor", primind numai 12.000 aspri. S-au răscumpărat la 1613 de la Radu Mihnea, pentru 200 galbeni. Într-un hrisov din 1615, al aceluiaşi domn, pentru satul *Bora de Sus*, dar pentru aceiaşi oameni şi cu aceleaşi hotare, preţul răscumpărării este 54.000 aspri. Probabil acesta este satul omonim, pe care Radu Şerban îl dăruieşte, la 1602, lui Gherghe al doilea comis, fără să arate de unde îl avea [3].

Brătieşti (Brăteşti r. C. de Argeş). Mihai cumpără jumătate sat de la Radu postelnic, fratele jupaniţei Frujina, dăruind-o la 23 martie 1597 acesteia — care avea de zestre cealaltă jumătate — la căsătoria sa [4].

Buciumeni (?). La 28 august 1599 Mihai dăruieşte mănăstirii Sf. Nicolae din Bucureşti părţile cumpărate de la Ignat, Dan, Urs ş.a., pentru 11.600 aspri [5].

Bucşa (r. Slobozia). Cnezi cu ocine de la străbuni, care s-au vîndut de bunăvoie lui Mihai şi au fost sat domnesc la toţi domnii, pînă la 1613, cînd Radu Mihnea îi dăruieşte lui Dumitru al doilea logofăt şi Aldimir al doilea pitar, pentru slujbă în ţări străine [6].

Budenii de pe Cîlnişte (r. Giurgiu). A fost cumpărat de Mihai de la megiaşi, care-l aveau dedină de la strămoşi, „însă cu bani drepţi, gata, din vistierie" şi fără nici o silă. La 26 septembrie 1600, domnul l-a dăruit jupanului Antonie Grama, pe care spune că l-a prădat pe nedrept; dar la 1602, fără să amintească despre dania către Grama, Simion Movilă dăruieşte satul „drept domnesc, cumpărat de Mihai voievod pe aspri gata" şi fără nici o silă, lui Pană vistier [7].

Bugheni (r. Mizil). Megiaşi de baştină, care s-au vîndut rumîni lui Mihai voievod. Acesta i-a dat jupaniţei Ilina, pentru o datorie de 500 galbeni, împrumutaţi pe cînd era la Bălgrad. La 1619, sub Gavriil Movilă, jupaniţa Ilina a slobozit satul pentru 60.000 aspri [8].

Burciuleşti sau *Burciuleasa* (sat. disp. lîngă Balta Albă, r. Făurei). Împreună cu satele vecine *Stăeşti* şi *Căpoteşti* a fost de moştenire a lui Burciu vistier. Nepoţii acestuia se plîngeau că au fost cotropiţi de Mihai Viteazul „după gura unor oameni mincinoşi, şi fără nici un preţ". Radu Şerban constată că într-adevăr au fost cotropiţi şi le dă satul; dar mai tîrziu Damian căpitanul răscumpără satele *Burciuleasa* şi *Căpoteasa* de la Radu Mihnea, pentru 16.000 aspri. Sub Matei Basarab nepoţii acestuia se judecau cu nepoţii lui Burciu vistier, dar pierdeau.

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 31.
[2] *Ibidem*, vol. I, p. 488; vol. II, p. 182—183, 321; vol. III, p. 58—59, 103, 127; vol. IV, 72, 347—348.
[3] Nandriş, *Doc. romîneşti în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos*, p. 84—86, 89—91; *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 62—63.
[4] Arh. St. Buc., A. N. CXI/3.
[5] Arh. St. Buc., S. I. nr. 1654; *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1.
[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 163—164.
[7] *Ibidem*, vol. II, p. 163—164.
[8] St. D. Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 291.

Procesul va fi reluat în vremea lui Constantin Brîncoveanu, cînd vor cîştiga urmaşii lui Damian căpitan [1].

Cacaleţi (azi Castra Nova r. Caracal). Satul este cuprins în hrisovul din 24 ianuarie 1609, prin care Radu Şerban dăruieşte un număr de 17 sate lui Pană vistier, arătînd doar că sînt sate domneşti. Cu privire la 11 dintre ele, documente din primele trei decenii ale secolului al XVII-lea ne informează precis că au fost cumpărate de Mihai Viteazul de la megiaşi. Despre altele (*Giorocul*, *Căciulăteşti*, *Tîrnava*, *Rădiţa* şi *Horezul*), aflate în aceeaşi regiune, ştim doar că au fost moşneneşti, dar putem presupune că au avut aceeaşi soartă. Cu privire la Cacaleţi, o poruncă din 1685, a lui Şerban Cantacuzino, precizează că „în zilele lui Mihai vodă", partea lui Murgea a căzut pe seama domnească, — fără îndoială în acelaşi chip în care au ajuns sub mîna domnului satele imediat vecine *Apele Vii* şi *Puţuri*. Dăruită de Simion Movilă aceluiaşi Pană vistier, partea lui Murgea a fost răscumpărată de moşneni de la ginerele acestuia, Vasile vistier [2].

Caraula (r. Băileşti). „Au fost oameni megiaşi, cu ocini din moşi-strămoşi, pînă în zilele lui Mihai voievod". Acesta i-a cotropit cu multe năpăşti de biruri şi i-a vecinit fără voie, lepădîndu-le numai 12.000 aspri. Rămîn vecini pînă la 1615, cînd Radu Mihnea, văzînd atîta păcat şi lacrimi, îi slobozeşte „ca şi pe alte sate cîte au fost cumpărate de răposatul Mihail voievod", luîndu-le 300 galbeni. „Şi s-au răscumpărat ei de vecinie... de au dat toţi aspri domneşti iar la vistierul domniei mele" [3].

Căcaţi (sat disp. probabil lîngă Răduleşti r. Urziceni). A fost cumpărat de Mihai Viteazul de la vînzători nenumiţi, pe 10.000 aspri şi dăruit mănăstirii Sf. Nicolae [4].

Căciulăteşti (r. Segarcea), vezi mai sus: *Cacaleţi*.

Căldăreşti (r. Buzău), vezi mai jos: *Groşani*.

Cămineşti (probabil Cămineasa r. Drăgăneşti-Vlaşca). Sat cumpărat de Mihai şi dăruit lui Zaharia vornic [5].

Căpoteasa (sat disp. lîngă Balta Albă r. Făurei), vezi mai sus: *Burciuleasa*.

Cătunul Tatului (Cătunul r. Videle). A împresurat pe megiaşi cu oarecare năpastă de bir şi i-a rumînit, lepădîndu-le doar 5.000 aspri. Sînt cneziţi de Radu Mihnea la 1614, pentru 14.000 aspri [6].

Ciocăneşti (r. Călăraşi). Cumpărat de Mihai de la megiaşi, pentru 45.000 aspri. La 1599 îi dăruieşte mănăstirii Sf. Nicolae [7].

Ciolăneşti (r. R. de Vede). Bria a vîndut partea sa lui Mihai Viteazul (probabil o dată cu alţi megiaşi). Apoi a căzut rob, iar siliştea a rămas domnească şi pustie, fără oameni. Cînd se întoarce din robie este miluit cu ocina lui, pe care la 1618 Gavriil Movilă i-o reîntăreşte, pe temeiul altor cărţi mai vechi [8].

Cioroiaşi (r. Băileşti). S-au vîndut lui Mihai Viteazul cu toată ocina. La 1609 Radu Şerban îi dăruieşte, împreună cu alte sate, lui Pană vistier, arătînd doar că „au fost sate domneşti". În prima domnie a lui Radu Mihnea satul se răscumpără de la acesta, — ceea ce

[1] Acad. R.P.R., CXCII/115.

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 360; *Arhivele Olteniei*, an. VIII (1929), p. 310.

[3] *Ibidem*, vol. II, p. 367—368.

[4] Arh. St. Buc., S. I. nr. 1654; *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1; Acad. R.P.R., XLII/29; St. D. Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 390—391.

[5] Situaţie neclară. Numele satului este şters cu o linie în documentul original. Acad. R.P.R., CCCX/15.

[6] *Ibidem*, DCXXXII/1.

[7] *Ibidem*, XLII/29; St. D. Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 390—391; Arh. St. Buc., S. I. nr. 1654; *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1.

[8] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, p. 263.

însemnează că Radu Mihnea n-a ţinut seama de dania predecesorului său, pe care nici n-o menţionează [1].

Ciulniţa (r. Slobozia). La 1610, jupanul Necula postelnic <Neculae Pătraşcu, fiul lui Mihai Viteazul> schimbă satul cu Oancea logofătul, pentru satul Glina. Într-un zapis al acestuia din urmă se arată că satul Ciulniţa „a fost cumpărat de răposatul Mihai voievod, pe bani. Deci apoi s-au căzut la fiu-său, Necula postelnic". Acte mai noi spun că Mihai Viteazul a cotropit satul cu năpăşti de biruri — deci în vremea cînd era domn. El n-a rămas în neamul lui Mihai, căci Radu Mihnea îl dărueşte jupanului Costachi Chehaia, care îl stăpîneşte cîtăva vreme. „Iar apoi răposatul Radu voievod s-a milostivit de a slobozit toate satele domneşti, cîte au fost cumpărate de Mihai voievod, să se răscumpere de vecinie de la domnia lui şi să dea toţi asprii domneşti, cîţi au luat de la Mihai voievod, la visteria domnească". Satul se răscumpără pentru 215 galbeni în anul 7123 (1614—1615). Alexandru Iliaşi reîntăreşte răscumpărarea la 1616—1617, fără să ia vreun ban. La 1628 Oancea logofătul pretinde că satul este al lui, schimbat cu Necula voievod pentru Glina, dar pierde [2].

Cîineşti (sat disp. lîngă Uleşti r. Găeşti). I-a asuprit Mihai voievod, de le-a luat dedinile şi i-a vecinit cu sila. Au fost sat domnesc pînă în zilele lui Gavriil Movilă, care îi slobozeşte pentru 6810 aspri. Reîntărire de la Radu Mihnea, din 1622 [3].

Cîmpenii de la Gîrla Neagră (?). Mihai Viteazul a cumpărat părţi de la Stan, Mircea, Toader şi alţi „oameni", pentru 12.400 aspri — stînjenul cîte 20 aspri. La 28 august 1599 le-a dăruit mănăstirii Sf. Nicolae (Mihai Vodă) [4].

Cîrligaşi, jud. Ialomiţa (sat disp. lîngă Uleşti r. Urziceni). Mihai a asuprit satul cu năpăşti de biruri şi le-a aruncat numai 16.000 aspri, iar moşnenii „dacă au văzut că nu pot răbda, s-au închinat vecini fără voia lor". La 1614 vin la divan, jeluindu-se de mare asuprire şi sînt sloboziţi de Radu Mihnea pentru 30.000 de aspri [5].

Cîrligaţi, jud. Teleorman (r. Turnu Măgurele). Mihai a împresurat şi a stăpînit această plasă cu alte moşii domneşti. Radu Mihnea, în prima domnie, a dăruit-o jupanului Ianiu vistier; iar la 1624 acesta permite moşnenilor să răscumpere jumătate silişte, cu 4.000 aspri, cealaltă jumătate rămînînd boierului [6].

Cîrlojani (Cîrtojanca r. Videle). Moşnenii s-au vîndut lui Mihai Viteazul, care i-a dăruit lui Andrei călugărul, fost ban. Acesta pune satul zălog la nepotul său Hriza fost portar, pentru 170 galbeni, pe care neputîndu-i plăti, îi lasă satul. Hriza îl dă zestre fiicei sale Malama şi ginerelui Para postelnic. Cînd Para postelnic era plecat într-o slujbă, soacră-sa liberează satul pentru 200 galbeni, din care nu primeşte însă decît 100. După judecată, satul plăteşte şi restul sumei şi se eliberează. Cei 200 galbeni reprezentau, la 1617, 40.000 aspri [7].

Cocorăşti (Cocorăştii Mislii r. Cîmpina). Sat cumpărat de Mihai Viteazul de la Voilă cu ceata lui ş.a., pentru 10.000 aspri şi scoaterea de la bir. Domnul l-a dăruit mănăstirii Mislea [8].

Coluneşti (Coloneşti r. Slatina). A fost cumpărat de Mihai Viteazul, care l-a dăruit jupanului Grama al doilea armaş, pentru slujbă cu vărsare de sînge, cînd a venit Jigmont craiul

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 360; vol. IV, p. 130—131.

[2] *Ibidem*, vol. I, p. 498; Biblioteca Centrală de Stat, Fil. N. Bălcescu, LXXXIII/3; Acad. R.P.R., DCXL/2.

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, p. 107.

[4] Arh. St. Buc., S. I. nr. 1654; *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1; Acad. R.P.R., XLII/29; Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 390—391.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 339.

[6] *Ibidem*, vol. IV, p. 396—397.

[7] *Ibidem*, vol. III, p. 174, 185—187. Andrei Călugărul mai vînduse satul şi jupanului Pătru Oncescu, pentru 34.000 aspri (Arh. St. Buc., S. I. nr. 1638).

[8] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, p. 21.

de a scos pe Sinan paşa din ţară. „Apoi acest sat nu le-a plăcut să fie vecini, ci au mers de s-au tocmit singuri cu Mihai voievod, ca să se răscumpere cu 950 taleri, să fie iar cnezi", dar numai unul dintre vecini a putut strînge 200 taleri şi s-a răscumpărat. Ceilalţi vin în 1601 la Simion Movilă, rugîndu-se să-i ierte. Domnul citeşte însă cărţile de milă, făcute de Mihai Vodă cu mare blestem şi pe cele întocmite pentru răscumpărare şi miluieşte la rîndul său pe Grama armaş cu partea nerăscumpărată [1].

Copăceni jud. Vlaşca (r. Giurgiu). A fost cumpărat de Mihai Viteazul de la megiaşi „care ş-au vîndut nesiliţi şi neasupriţi". La 1602 Simion Movilă îl dăruieşte, împreună cu alte sate „drepte domneşti", lui Pană vistier [2].

Costeşti (r. Horez). Cumpărat de Mihai la ieşirea din ţară, de la moşnenii satului, pe 42.000 aspri şi scoaterea de la bir — şi dăruit mănăstirii Bistriţa. Banii au fost daţi din lefile ostaşilor, care au îngăduit aceasta. Oastea a stat cîtăva vreme în mănăstire. La 1613, unii vecini pîrau că n-au luat banii la vînzare „ca alţi săteni pre partea lor", fiindcă atunci „cînd au numărat sătenii banii, le-au lipsit 1000 de bani". Cît „au lipsit den banii lui Mihai vodă" este acoperit apoi de mănăstire. Domnii următori vor respecta scutirile acordate satului [3].

Costieni (sat disp. lîngă Bora r. Slobozia). Stoica şi Radu au mers singuri la Mihai voievod şi şi-au vîndut partea lor, 150 stînjeni, pe care o aveau de la strămoşi, iar ei să fie rumîni. Mihai dăruieşte această parte de sat lui Vintilă logofătul, pentru slujbă în ţări străine. La 1620 rumînii se răscumpără de la Vintilă logofăt cu 55 ughi [4].

Costieni (sat disp. lîngă Spanţov r. Olteniţa). Moşnenii se vînd rumîni pentru 15.400 aspri şi sînt dăruiţi de Mihai, la 28 august 1599, mănăstirii Sf. Nicolae [5].

Cotrăceni (Cotroceni or. Bucureşti). Partea lui Stoica vătaf, Preda şi Istfan a fost cotropită cu năpăşti de biruri şi luată pe seama domnească de Mihai (dar alte documente spun că au vîndut pe bani gata). La 1614 Radu Mihnea „i-a slobozit să-şi răscumpere ocinile", luîndu-le 24.000 aspri. Reîntăriri din 1615, 1616, 1622, 1623 şi 1625 [6].

Creţeşti (probabil r. Giurgiu). Vad de moară cumpărat de Mihai Viteazul şi dăruit mănăstirii Sf. Nicolae de la Gherghiţa. A fost reîntărit de Radu Şerban [7].

Crevenicul (r. Videle). Simion Movilă dăruieşte acest sat „drept domnesc", cumpărat fără nici o silă de Mihai voievod de la megiaşi, lui Pană vistier, pentru slujbă cu vărsare de sînge [8].

Cuneşti (r. Călăraşi). La 28 august 1599 Mihai dăruieşte 700 stînjeni mănăstirii Sf. Nicolae din Bucureşti, cumpăraţi de la oamenii din sat, care s-au vîndut de bunăvoie pe 14.800 aspri [9].

Curta (sat disp. probabil lîngă Găleteni r. Videle). Cumpărat de la megiaşi, „cu bani drepţi gata din visterie, fără nici o silă", şi dăruit de Mihai, la 26 septembrie 1600, jupanului Antonie Grama, pe care l-a prădat şi l-a închis pentru o pîră mincinoasă, aducîndu-l în sărăcie. Dania e reîntărită de domnii următori [10].

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 9.

[2] *Ibidem*, vol. I, p. 31.

[3] *Ibidem*, vol. I, p. 114—115, 447—448; vol. II, p. 29—30, 138, 157, 238; vol. III, p. 85—86; 290—291, 584—585.

[4] *Ibidem*, vol. III, p. 454.

[5] Arh. St. Buc., S. I. nr. 1654; *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1. Acad. R.P.R., XLII/29; Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 390—391.

[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 336, 372; III, p. 62; IV, p. 95—96, 222—223, 555—556; Arh. St. Buc., *m-rea Cotroceni*, I/4.

[7] Arh. St. Buc., *m-rea Sărindar*, VII/1.

[8] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 30—31.

[9] Arh. St. Buc., S. I. nr. 1654; *m-rea Mihai Vodă*, XIX/I; Acad. R.P.R., XLII/29; Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 390—391.

[10] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 390—391; XVII, vol. II, p. 35, 343.

Dădulești (sat disp. lîngă Tîrșor r. Ploești). Izvoare de la începutul secolului al XVII-lea arată că satul a fost vîndut de Pădure banul, Tatul, Pîrvul, Stoica și Dumitru lui Mihai vodă, pe bani gata. Numele acestor vînzători se găseau înscrise „la catastihul lui Mihai vodă de satele de cumpărătoare". Radu Șerban dăruește satul lui Gherghe căpitan, pentru slujbă, iar Radu Mihnea îl reîntărește aceluiași, arătînd doar că a fost domnesc. Totuși în același an Radu Mihnea îl dăruiește jupanului Vasile vistier, tot pentru dreaptă slujbă. Se precizează că fusese cumpărat o parte cu 10.000 aspri, iar alta cu 16.000 aspri „încă de cînd a fost Mihai vodă crai în țara Ardealului". Tatul, Pîrvul și Pădure banul pîrăsc că Mihai nu le-a dat nici un ban pe moșia lor, dar pierd. Un act din 27 martie 1612 arată cu toate acestea că boierii de mai sus au vîndut partea lor lui Ghinea, pentru 12.000 aspri. Apoi în noiembrie 1615, Radu Mihnea judecă o pricină și dă satul lui Vasilie vistier. În 1626 Alexandru Coconul îl reîntărește lui Trufanda vel vistier și jupînesii sale Maria „fata răposatului Vasilie vistier, nepoata lui Pană vistier". Trufanda avusese pîră cu Gherghe căpitan de dorobanți ș. a., iar domnul n-a vrut să rămîie nici acesta „așa în deșert", ci l-a miluit cu 10.000 aspri, luîndu-i cărțile. La 1633, Matei Basarab întărește lui Pădure paharnic și verilor lui Mihai postelnic cu frații săi o parte din Dădulești spunînd că mai nainte „mi-au fost părut domniei mele că au fost acel sat tot domnesc" și l-a dat unei slugi, Stan iuzbașa din Tîrșor. Boierii pîrîseră că nu țin călărașii numai partea lor, cea domnească, ci țin satul peste tot. Documentele se păstrează în rezumate confuze [1].

Depusa (sat disp. lîngă Belitori r. Roșiori de Vede). I-a rumînit Mihai Viteazul pentru năpăști de bir și au fost pe seama domnească pînă la 1614, cînd s-au răscumpărat de la Radu Mihnea [2].

Despicați (?). Mihai cumpără a patra parte din sat, cu rumînii, de la Ștefan logofăt și jupanița lui Chera, pentru 22.000 aspri; iar alte părți, de asemenea cu rumînii, de la Chiriac și frații săi, pentru 11.000 aspri. La 28 august 1599 le dăruiește mănăstirii Sf. Nicolae din București [3].

Detcoi din jud. Vlașca (Tetcoiu r. Găești). La 1636 Matei Basarab arată că a fost sat domnesc, cumpărat de Mihai voievod și-l dăruiește lui Oprea mare agă [4].

Dîlga (r. Slobozia). Dăruit de Simion Movilă (ca sat drept domnesc, cumpărat de Mihail voievod de la megiași, pe aspri gata, fără vreo asuprire), lui Pană mare vistier, pentru slujbă. Dăruit aceluiași de Radu Șerban, la 1609, fără să menționeze cumpărătura lui Mihai și dania lui Simion [5].

Dîrvari (r. Vînju Mare). Cumpărat de Mihai Viteazul de la megiași, care au fost apoi sloboziți de Gavriil Movilă. La 3 mai 1620 s-au vîndut pentru a doua oară lui Dumitru postelnicul Filișanul, pentru 590 galbeni. Hrisovul lui Alexandru Coconul, prin care se întărește acestuia satul, nu menționează vînzarea către Mihai Viteazul [6].

Dobrosloveni (r. Caracal). Au fost oameni slobozi și s-au vîndut rumîni lui Mihai Viteazul (probabil în timpul domniei). Acesta l-a dăruit nepoatei sale Tudora a lui Stanciu logofăt, cărora li se întărește stăpînirea de Radu Șerban [7].

---

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 179, 479—481. Vezi și Muz. Ist. Buc., nr. 26.876.

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVIII, vol. II, p. 458—459; Acad. R.P.R., CCCCXXX/9.

[3] Arh. St. Buc., S. I. nr. 1654; *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1; Acad. R.P.R., XLII/29; Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 390—391.

[4] C. Giurescu, *Vechimea rumîniei*, în *Studii de istorie socială*, p. 52—53, 87—88.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 31 și 360.

[6] *Ibidem*, vol. IV, p. 510; Arh. St. Buc., *ms.* 1251, f. 30.

[7] *Ibidem*, B, XVII, vol. II, p. 9—10.

Dralea (sat disp. lîngă Cuneşti r. Călăraşi). La 28 august 1599, Mihai îşi întăreşte satul „ca să fie ştiut că este al meu, domnesc". A fost a lui Danciu vornic din Popeşti, care era dator la neguţătorul Mavrichie din Bucureşti 130.000 aspri. După moartea lui Danciu vornic, Mavrichie a luat satul pentru datorie, dar domnul n-a vrut să lase să intre străini în satele boiereşti şi a dat peşin în mîna neguţătorului 130.000 aspri. A dăruit apoi satul mănăstirii Sf. Nicolae din Bucureşti [1].

Drăghiceni, (r. Caracal). Moştenii satului, mari şi mici, s-au vîndut rumîni lui Mihai voievod, pe aspri gata, de bună voie. Radu Şerban dăruieşte satul lui Tudor vătaf din Măldăreşti, pentru slujbă cu vărsare de sînge, iar Radu Mihnea i-l reîntăreşte la 1612 [2].

Drăghineşti, jud. Vlaşca (r. Videle). Au fost cnezi, iar Mihai Viteazul i-a cotropit, de le-a luat ocinile cu sila şi i-a vecinit fără voie. S-au răscumpărat de la Simion Movilă, iar la 1620 un hrisov al lui Gavril voievod arată că Paraschiva al doilea logofăt „a răscumpărat o jumătate sat pentru 37.000 aspri [3].

Drăgoteşti (r. Buzău), vezi mai jos: *Moceşti*.

Dulceni (r. R. de Vede). Cnezii s-au vîndut lui Mihai Viteazul şi au fost vecini pînă în vremea lui Radu Şerban, care i-a dăruit lui Raţ Mihai căpitan şi fiului său Ilie. Sub Alexandru Iliaş ei se răscumpără de la aceştia cu jumătate de ocină, pentru 50 galbeni; „iar jumătate de ocină a rămas la mîna lui Raţ Mihai fără nici un vecin". Dacă Raţ va vrea să o vîndă şi pe aceasta să nu fie volnic să o vîndă la alţi oameni [4].

Epoteşti (Ipoteşti r. Slatina). Jumătate sat a fost moştenire a lui Dumitru biv vel vornic, care a vîndut-o, în vremea lui Mihai voievod, drept 15.000 aspri, lui David postelnic din Brîncoveni. Sub Radu Şerban, călugării de la Clocociov vin însă la divan şi pîrăsc că Dumitru vornic a vîndut acea parte lui Mihai voievod, întorcînd banii primiţi mai înainte de la David postelnic, iar Mihai a dăruit-o mănăstirii lor. Călugării rămîn de lege în repetate rînduri, dar în 1618, Gavriil Movilă găseşte că Mihai a cumpărat în adevăr satul, dar că un boier puternic, Fotii (?) biv vel postelnic, a luat o jupîneasă din Brîncoveni şi a ţinut acea jumătate de sat în sila lui. Domnul restituie deci satul mănăstirii Clocociov, ctitoria lui Mihai. Apoi la 1622, în ultima sa domnie, Radu Mihnea judecă din nou pricina şi află că acel ce a cumpărat n-a fost Mihai voievod, ci David postelnic şi deci „călugării să n-aibă nici o treabă" [5].

Fileni (sat disp. lîngă Reviga r. Slobozia). Sat drept domnesc, cumpărat de Mihai voievod de la megiaşi pe aspri gata, dăruit de Simion Movilă lui Pană vistier [6].

Floceştii de pe Sabar (sat disp. lîngă Dumitrana or. Bucureşti). Cumpărat de Mihai de la megiaşi, cu bani drepţi din visterie şi dăruit jupanului Antonie Grama, pentru o pradă nedreaptă La 1602, satul „drept domnesc, ... care s-au vîndut de bună voie", este dăruit lui Pană vistier [7].

Frăsinetul (r. Olteniţa). La 14 mai 1622 Radu Mihnea îl dăruieşte credinciosului boier „încă şi prietenul domniei mele", Constantin Vaptista, arătînd doar că „a fost domnesc". Domnul iartă satul de dări şi slujbe pentru un timp limitat, stabilindu-i pentru viitor un regim fiscal privilegiat. Totuşi peste un an, la 10 mai 1623, acelaşi domn dăruieşte Frăsinetul vlastelinului şi primului său sfetnic Dumitrachi Cantacuzino. De data aceasta se arată că a fost cumpărat

---

[1] Arh. St. Buc., S. I. nr. 1654; *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1; Acad. R.P.R., XLII/29; Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 390—391.
[2] *Doc. priv. ist Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 410; vol. II, p. 123.
[3] *Ibidem*, vol. III, p. 580.
[4] *Ibidem*, p. 377.
[5] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 177—181; Nandriş, *Doc. slavo-rom. din mănăstirile Muntelui Athos*, p. 93—95, 105—107.
[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 31, 360.
[7] *Ibidem*, XVI, vol. VI, p. 390; XVII, vol. I, p. 31.

de Mihai Viteazul, şi a tot fost pe seama domnească, iar de cînd cu răutăţile a rămas pustiu; dar despre dania anterioară nu se face menţiune. I se acordă şi de data aceasta un regim de slobozie special. La 1624 fiul lui Radu Mihnea, Alexandru Coconul, dă un hrisov asemănător aceluiaşi boier, fără a aminti încă dania părintelui său [1].

Găgeni (r. Mizil). Au fost megiaşi de la moştenirea lor, pînă în vremea lui Mihai voievod, care a cotropit multe sate. „De asemenea a cotropit şi acest sat, de i-a aruncat aspri şi l-a vecinit cu sila, ca un domn volnic". De atunci au rămas vecinii pe seama domnească, pînă la 1619, cînd vin la Gavriil Movilă, plîngîndu-se de cotropire. „Şi au rugat pe domnia mea ca să dea domniei mele asprii cîţi le-a dat Mihail voievod". Domnul cercetează în divan şi află că „aceşti oameni n-au fost niciodată vecini, ci le-a făcut Mihai voievod cotropire" şi le îngăduie să aducă toţi asprii, cîţi au luat de la Mihai voievod. „Apoi ... aceşti oameni au adus toţi asprii deplin, 70.000 aspri, la vistierie ... şi s-au răscumpărat" [2].

Găojanii Oancei (sat disp. lîngă Plăsoiu r. Făurei). Au fost cnezi şi s-au vîndut lui Mihai voievod de bună voie, rămînînd sat domnesc sub toţi domnii, pînă la 1614, cînd Radu Mihnea îi dăruieşte lui Tănasie mare portar, pentru slujbă în ţări străine. Moşnenii vin însă la domn „de s-au rugat, cu mare rugă ca să se răscumpere de vecinie. La aceasta, domnia mea m-am milostivit de i-am slobozit să se răscumpere de la dregătorul domniei mele Tănasie mare portar. Şi s-au răscumpărat de la el ... pentru 3200 (?) aspri" [3].

Gărbaciu (probabil r. Vedea). Cumpărat de Mihai de la megiaşi şi rămas pe seama domnească pînă la 1614, cînd Radu Mihnea îl dăruieşte lui Ghinea postelnic, nepotul agăi Leca, pentru slujbă în ţări străine [4].

Găureni, jud. Dolj (sat disp. lîngă Bîrca r. Segarcea). Băluţă, unchiul lui Radu logofăt din Desa, a vîndut jumătate sat lui Mihai Viteazul. „Iar apoi după moartea lui Mihai voievod, această jumătate sat ... şi cu vecinii, a umblat milă din boier în boier". Radu Mihnea a dăruit „partea domnească", lui Vasilie vistier. „Şi de atunci încoace — spune Matei Basarab la 1634 — a tot fost pe seama domnească", ceea ce înseamnă că dania către Vasilie vistier a trebuit să fie, între timp, retrasă. La această dată domnul dăruia jumătate din sat lui Radu logofăt din Desa, pentru slujbă la Ţarigrad, aşa încît satul s-a întors în familia vechiului stăpîn [5].

Găuriciu (r. Zimnicea). Mihai Viteazul a cumpărat satul de la cnezi, dăruindu-l slugii sale Turturea paharnic. La 1612 Radu Mihnea reîntăreşte dania, menţionînd că după pieirea lui Mihai, Turturea i-a furat capul şi l-a adus în ţară, de l-a slujit şi l-a îngropat cu cinste, ca pe un domn [6].

Găvăneştii de Sus şi *de Jos* (r. Buzău). La 1597, Mihai dăruieşte aceste sate, împreună cu altele, Episcopiei Buzăului. Au fost cnezi, care au venit singuri în faţa domnului, de şi-au vîndut ocinile de bună voie. Sub Gavriil Movilă, un vecin din Găvăneştii din Coastă, fugit în Moldova şi robit de tătari, se reîntoarce şi este iertat de episcopie, după ce plăteşte 30 galbeni [7].

Gioroc (r. Craiova), vezi mai sus: *Cacaleţi*.

Gîrleni (sat disp. lîngă Sadova r. Segarcea). Megieşii s-au vîndut lui Mihai voievod cu toată ocina. „Iar în urmă ... au căzut, ... pe mîna lui Pană vistier". (Gîrlenii fac parte din „satele domneşti" dăruite acestuia, fără altă precizare, de Radu Şerban, la 1609). Sub Radu Mihnea, jitelniţa Catarina, fiica lui Pană şi soţul său Vasilie vistier, vînd satul popii Badea.

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, p. 126, 271—272, 393.
[2] *Ibidem*, vol. III, p. 209.
[3] *Ibidem*, vol. II, p. 304.
[4] *Ibidem*, p. 320.
[5] Acad. R.P.R., XLII/79.
[6] *Ibidem*, DCXLII/3.
[7] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 258; XVII, vol. III, p. 525.

„Apoi, acei moşteni ei nu s-au îndurat pentru această ocină, pentru că a fost ea mai înainte dedina lor. Astfel au făcut întocmire cu popa Badea, de şi-au răscumpărat ocinile", plătind 3130 aspri [1].

Glaveş, jud. Saac (sat disp. lîngă Bădeni r. Mizil). Cumpărat de Mihai Viteazul de la megiaşi şi iertat de Gavril Movilă pentru 60 ughi. La 1643 satul se vinde din nou, lui Lupu vornic, pentru 12.000 aspri. (Valoarea este probabil aceeaşi) [2].

Glina (în or. Bucureşti). „Au fost oameni cnezi, cu ocini dinainte vreme" şi s-au vîndut de bună voie, „tot pe aspri gata", lui Mihai voievod. Acesta dăruieşte satul lui Anghelache mare portar, pentru slujbă cu sînge vărsat prin ţări străine. La 1602, Simion Movilă, fără a aminti de dania către Anghelache, dar menţionînd că satul a fost cumpărat de Mihai, îl dăruieşte lui Pană vistier; apoi, la 1610, Oancea logofătul arată că satul a fost primit de el de la Radu Şerban, „pentru slujba ce i-au slujit". Oancea îl schimbă cu Necula postelnic, — fostul Neculae Pătraşcu voievod, fiul lui Mihai Viteazul. La 1615 Radu Mihnea spune totuşi că Anghelache portar şi jupaniţa lui Stanca au ţinut Glina pînă atunci „la toţi domnii". Apoi după moartea lui Anghelache portar, soţia şi fiul lui dăruiesc jumătate sat mănăstirii Sf. Troiţă (Radu vodă), iar cealaltă jumătate o vînd aceleiaşi mănăstiri, pentru 30 galbeni. Sub Alexandru Iliaş, un vecin din Glina vine la domn „cu înşelăciune" şi dă aspri pe ascuns „de şi-a răscumpărat partea de ocină de la Alexandru voievod şi a făcut şi carte mincinoasă fără ştirea călugărilor şi a jupaniţei Stanca". Sub Gavriil Movilă, la 1620, aceştia se pîrăsc cu vecinul, iar domnul adevereşte că „a făcut înşelăciune, ca un înşelător" şi-i rupe cartea, scoţîndu-l batjocorit din divan [3].

Glupavi (sat disp. lîngă Mirău r. Giurgiu). Au fost cnezi şi s-au vîndut lui Mihai voievod. La 1606, Radu Şerban, arătînd că satele pe care le-a cumpărat Mihai au căzut toate sub mîna sa, dăruieşte Glupavii jupanului Costea chehaia, pentru slujbă la Ţarigrad. Mai tîrziu dania este reîntărită şi de Radu Mihnea. Sub Alexandru Iliaş moşnenii vin la Costea sluger, „cu multă rugăminte şi cu 330 galbeni", ca să se răscumpere, dar boierul refuză. Domnul primeşte însă el banii sătenilor şi-i cnezeşte, chemînd pe Costea să dea „cărţile de vecinie". Acesta pretinde că i-au ars într-o casă, „dar n-au fost arse". După aceea Gavriil Movilă „a dat satul iarăşi înapoi la mîna lui Costea sluger", la care sătenii revin cu mijlocitori, rugîndu-l să ia ughi 40 şi să-i ierte de vecinie. Costea sluger ia banii, dar nu dă nici acum cărţile. „Iar după aceia satul... văzînd nevoia, au fugit toţi la Giurgiu, la turci, de au spart satul şi birul, numai pentru vecinie". Domnul le trimite cărţi de credinţă să vie înapoi şi de la Costea sluger să aibă pace. La 1626 acesta s-a pus din nou în spinarea satului să-i fie vecini, pretinzînd că n-a primit cei 40 ughi. Li se dă boieri tocmitori, care-i împacă, sătenii urmînd să plătească încă 60 ughi; dar acum moşnenii „văzînd atîta nevoie şi cheltuială..., nu au putut să împlinească toţi asprii, ci au vîndut... ocină în sat ... a patra funie, fără oameni", lui Costanda sluger [4].

Grădiştea, Grădeşti (Grădiştea r. Olteniţa). Mihai a cumpărat satul de la megiaşi pentru 35.500 aspri, iar la 28 august 1599 l-a dăruit mănăstirii Sf. Nicolae. La 1621, stăpînirea mănăstirii era tulburată de slugile „doamnei Floricăi" [5].

Grămătici (sat disp. lîngă Dobrosloveni r. Caracal). Sat de oameni slobozi, care s-au vîndut lui Mihai voievod. Acesta l-a dăruit nepoatei sale Tudora şi soţului ei Stanciu logofăt, cărora Radu Mihnea le reîntăreşte stăpînirea [6].

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 360; vol. III, p. 524.

[2] Arh. St. Buc., *ms.* 454, f. 181—183.

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, XVII, vol. I, p. 31, 498; vol. II, p. 353; vol. III, p. 508; vol. IV, p. 206—207. Vezi şi Arh. St. Buc., *Mitropolia Ţării Romîneşti*, V/15; *m-rea Radu Vodă*, II/28.

[4] Arh. St. Buc., *Mitropolia Ţării Romîneşti*, CXXII/5; *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1.

[5] Acad. R.P.R. XLII/29; Arh. St. Buc., S. I. nr. 1654; *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, p. 24.

[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 9—10.

Grojdibod, Gâvojdibrod (r. Corabia). A fost de moştenire al jupanului Mihail postelnic, de la părinţii şi de la unchiul său Mitrea vornicul, căruia „i s-a întîmplat moarte în zilele lui Mihail voievod". (A fost tăiat pentru viclenie). Părţile lui Mitrea vornic au rămas atunci altui nepot al său, anume Drăguşin, „în acea vreme mulţi boieri şi megiaşi şi-au vîndut ocinile răposatului Io Mihail voievod". Drăguşin s-a dus şi el de şi-a vîndut partea lui „şi după aceea şi partea lui Mitrea vornic, care rămăsese în mîna lui... pe 50.000 aspri, fără ştire lui Mihăilă postelnic". La 1605 acesta vine în faţa lui Radu Şerban, care constată că „a fost cu lege să cumpere el ... pentrucă i-a fost frate de ocină şi după aceia şi văr primar ..., dăcît să fi cumpărat răposatul Mihail voievod, care n-a avut nicio treabă cu acest sat şi dedină a lor. Dar a cumpărat Mihai voievod ... fără lege şi fără dreaptă judecată, cu sila". (Cu toate că documentul n-o spune, cumpărătura lui Mihail Viteazul a stat probabil în legătură cu viclenia lui Mitrea vornic, cînd domnul a confiscat cea mai mare parte a averii acestuia). Amintind slujba credincioasă a lui Mihăilă postelnic, Radu Şerban îi îngăduie „să se răscumpere şi să-şi ţie mai sus spusa ocină ... ca să-i fie dedina iarăşi la dedină". Boierul merge la neguţători şi ia cu dobîndă 50.000 aspri, „preţul pe care l-a dat răposatul Mihail voievod," iar domnul dă banii „pentru treaba şi greutatea ţării" [1].

Gropşani (r. Balş). Jumătate din sat a fost cumpărat de Preda ban Buzescu de la megiaşi, iar cealaltă jumătate n-au vrut să se vîndă acestuia, „ci s-au vîndut răposatului Mihail voievod pentru 24.000 aspri gata. Şi au fost în acea jumătate de sat cinci biruri, iar ... Mihai voievod a scos patru biruri, fac cisla lor 150.000 (!) aspri şi fără de alte dări şi mîncături". Mihai a schimbat partea sa cu Preda ban, pentru parte în Vlădeni. Apoi „această jumătate de sat ... ei s-au ridicat şi au plecat ... pînă în Ardeal, ca să nu fie vecini lui jupan Preda ban"; dar Mihai n-a vrut să se lepede de tocmeala cu acesta, „ci încă i-a întărit cărţile". Deoarece actele de stăpînire au fost pierdute de Preda ban în răutăţi, Radu Şerban i le înnoieşte la 1605 [2].

Groşanii de pe Călmăţui (sat disp. lîngă Brădeanu r. Mizil). Satul, împreună cu plăşile *Obidiţi, Mălăeşti* şi *Căldăreşti,* a fost cumpărat de Mihai cu aspri din vistierie şi a rămas domnesc pînă la 1621, cînd Radu Mihnea îl vinde lui Antonie cămăraşul pe 160 galbeni „cu ştirea tuturor boierilor". Banii sînt daţi la treaba ţării, unde a fost greutate şi nevoie. La 1632 Antonie cămăraşul dăruieşte ocinile mănăstirii Banul, „însă numai ocina ogor", fără vecini [3].

Grozăveşti (în or. Bucureşti). A fost sat de moştenire al jupaniţei Neaga vorniceasa, care a dăruit jumătatea de jos mănăstirii Sf. Nicolae, iar jumătatea de sus a vîndut-o lui Mihai Viteazul. Apoi jupaniţa Neaga a căzut roabă la turci şi neavînd cu ce să se răscumpere, Simion vodă a miluit-o cu jumătatea cea vîndută lui Mihai Viteazul, pe care ea o vinde acum, cu 25.000 aspri şi 120 galbeni, lui Dumitrache Chiriţă mare postelnic. (Această parte va reveni mai tîrziu în neamul Neagăi vorniceasa). Vînzarea către Mihai s-a petrecut probabil după uciderea, ca viclean, a lui Mitrea vornic, atunci cînd domnul „a lăsat-o săracă" pe soţia acestuia [4]. La 1623, satul vine cu pîră la divan, pretinzînd că n-au fost vecini ai jupaniţei Neaga, ci cnezi şi că s-au vîndut vecini lui Mihai voievod. Pîrau aşa „ca să se răscumpere... să scape de vecinie". Radu Mihnea constată că „nici n-au fost cnezi de demult, nici vecini vînduţi răposatului Mihai voievod, nici închinaţi de jupaniţa Mitroaie..., nici nu i-am găsit domnia mea în catastihul lui Mihai... cel de cumpărare a satelor domneşti, pe niciunul, ci au fost vecini ai jupaniţei Neaga". Domnul îi dă lui Sima logofăt şi jupaniţei sale Safta, nepoata Neagăi Mitroaia.

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 190—191.

[2] *Ibidem*, p. 194—195.

[3] *Ibidem*, vol. IV, p. 30—31. Mai multe reîntăriri, *ibidem*, p. 43, 146, 446—447; Arh. Stat Buc., *m-rea Banu*, IX/13. Vezi şi mai jos.: *Obidiţi*.

[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 25.

La 1629 sătenii vin din nou la pîră, zicînd că „au fost sat domnesc, cumpărat de răposatul Mihai voievod, cînd s-a vîndut toată ţara", dar pierd şi de data aceasta [1].

Grozăveşti, jud. Romanaţi (r. Caracal). Într-un prim document, la 1615, Radu Mihnea arată că a fost cumpărat de Mihai şi dăruit de el, pentru slujbă, lui Leca spătar, care-l schimbă pentru alt sat cu Lupu Mehedinţeanu mare paharnic. Cînd acesta fuge peste munţi, sub Alexandru Iliaş, satul rămîne iar pe seama domnească. În vremea lui Gavriil Movilă, Preda Floricoiu îl vecineşte, pretinzînd că-i este de zestre. Apoi, la 1620, Radu Mihnea constată că satul a fost cotropit de Mihai cu multe năpăşti de biruri, pe care le-a pus în spinarea cnezilor, lepădîndu-le numai puţini aspri cu sila, iar Preda sluger n-a avut nici o treabă cu ei. Domnul îi slobozeşte pentru 290 galbeni [2].

Herăşti (Hereasca r. Răcari) este unul din satele cumpărate de la moşneni, pe care Mihai le dăruieşte, la 1600, lui Antonie Grama pentrucă l-a prădat pe nedrept. Împreună cu *Scrorişlea* este reîntărit lui Grama şi apoi ginerilor săi, Ţipa cupetul şi Isar, de Nicolae Pătraşcu, Simion Movilă, Radu Şerban, Radu Mihnea şi Alexandru Iliaş. Sub Gavriil Movilă vecinii s-au sculat şi s-au răscumpărat cu bani, spunînd că sînt vecini domneşti; dar ceva mai tîrziu, acelaşi domn descopere că au umblat cu vicleşug şi au purtat divanul cu val, aşa că îi dă vecini fiicelor lui Antonie Grama, iar banii răscumpărării îi confiscă. Apoi fetele lui Grama sărăcesc şi vînd satul lui Petru sluger, pentru 400 galbeni. La 1633, sub Matei Basarab, vecinii vin la pîră şi cu acesta, zicînd că au fost vecini domneşti şi răscumpăraţi de la Gavriil vodă pe bani, dar pierd [3].

Homurile, jud. Vlaşca (sat disp. lîngă Glavacioc r. Găeşti). „Le-a făcut silnicie Mihai voievod, de le-a luat ocinile... şi le-a aruncat lor 7 000 aspri". Cînd vine Simion Movilă, „domnia lui a chemat toate satele din ţară, care au fost cumpărate de Mihai voievod, să vie la domnia lui, ca să se răscumpere din vecinie". Cnezii plătesc 13.000 aspri „de a dat satul Homurile pentru un aspru, doi...". Radu Mihnea, care arată toate acestea la 1614, văzînd cartea de răscumpărare de la 1601, cînd satul „a dat asprii iarăşi în vistieria domnească, de unde s-au luat şi înainte vreme", le reîntăreşte stăpînirea, ca şi Alexandru Iliaş [4].

Horez (Horezu-Poenari r. Segarcea), vezi mai sus: *Cacaleţi*.

Iaşi (sat disp. lîngă Strîmba r. Giurgiu). La 20 mai 1598, Mihai Viteazul dăruieşte lui Tudoran pitar, pentru slujbă, părţile lui Porcotă vătaf, Stoica logofăt ş.a., adică 1042 stînjeni, pe care le-a cumpărat de la fiii lui Balea ş.a. cu 15.630 aspri, „stînjinul cîte 15 aspri". Vînzătorii sînt calificaţi „oameni". Plata s-a făcut în divan [5].

Izvorani (or. Piteşti). Şerban mare paharnic (viitorul Radu Şerban voievod) vinde pe 18.000 aspri partea sa „domnului nostru Io Mihai voievod", care o dăruieşte mănăstirii Argeş. La 6 mai 1597, Şerban paharnic dă şi el mănăstirii carte, ca să-i fie ohabnică şi neclintită [6].

Întorsura de Sus, *Torsura* (Întorsura r. Segarcea). Moşnenii s-au vîndut lui Mihai fără voia lor, pentru năpăşti de biruri şi pentru 15 000 aspri. „Apoi răposatului Mihail voievod i s-a întîmplat de l-a bătut canţilerul şi cu Ieremia voievod... şi a vrut să pribegească. Apoi... a avut multă nevoie ... pentru lefile ostaşilor ... Ci a trimis la moştenii satului ... să dea ei banii, să se răscumpere". Aceştia au adunat 40.000 aspri, pe care îi dau domnului „să fie

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 13, 25—26; IV, p. 247—248, 257, 259, 270, 303, 325, 387, 437, 442, 451, 492, 497, 501; Arh. St. Buc., *m-rea Cotroceni* I/II; ibid., *m-rea Sf. Ioan din Buc.*, II/17.

[2] Arh. St. Craiova, doc. nr. LXIV/2.

[3] *Doc priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 390; XVII, vol. I, p. 57; III, p. 30, 58, 481; Arh. St. Buc., *m-rea Cotroceni*, doc. VI/5.

[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 265—266; III, p. 83—84.

[5] *Ibidem*, XVI, vol. VI. p. 316.

[6] *Ibidem*, vol. IV, p. 265.

iar cnezi". Dar după aceea, „s-a întîmplat vremea cînd s-au ridicat Buzeştii cu haiducii". Ei năpăstuiesc pe cnezi, zicînd că nu s-au răscumpărat de la Mihai şi îi dau vecini unui haiduc, anume Raţ Ianoş. Cît a ţinut acesta satul în silă, „el n-a luat numai ce este venitul vecinilor, ci a jefuit şi a luat multe averi şi aspri fără dreptate". Sub Radu Şerban, satul se judecă cu Raţ, care rămîne să le întoarcă 45.000 aspri, dar moare. La 1614 sătenii vin la Radu Mihnea, care „s-a milostivit de a slobozit toate satele domneşti". Acesta, deşi constată că au plătit 40 000 aspri lui Mihai, ia de la ei, pentru a-i libera, încă „98 000 aspri bani". Alexandru Iliaş le va reîntări răscumpărarea, după întocmirea predecesorului său, fără să le mai ceară bani, ci numai „pentru blestem" [1].

Jugăstreni, jud. Romanaţi (sat disp. lîngă Roşiani r. Balş), vezi mai jos : *Roşiani.*

Lazu, jud. Mehedinţi (r. Craiova). Au fost cnezi (într-o traducere veche : boieri şi mazili) şi s-au vîndut lui Mihai, ca să fie rumîni domneşti. La 1615 vin la Radu Mihnea „de au dat toţi asprii domneşti de unde i-au luat, de la domneasca vistierie... de s-au răscumpărat drept 175 galbeni" [2].

Lihăceni (Liiceni r. Caracal) cu siliştea *Oslenilor*. „Satele" au fost cnezi şi s-au vîndut de bunăvoie lui Mihai voievod cu 55 000 aspri. Mihai „le-a tot ţinut cît a fost în viaţă", apoi Radu Şerban le-a dăruit slugii sale Moş logofăt. La 1610 sătenii vin la pîră cu acesta, zicînd că au vîndut numai satul Lihăceni, nu şi siliştea Oslenilor, dar pierd [3].

Maia (r. Urziceni). Jupaniţa Sofica, fiica lui Stoica din Ungurei şi soţul său Vlad logofăt din Slăviteşti şi-au vîndut partea lui Mihai, pentru 6000 aspri, iar acesta a dăruit-o mănăstirii Snagov. Acte din 1620 spun însă că Vlad logofătul n-a avut nicio treabă cu acea ocină, care era a lui Buzinca mare comis — şi rămîne platnic pentru ceea ce a vîndut fără drept [4].

Mălăeşti (sat disp. lîngă Brădeanu r. Mizil), vezi mai sus : *Groşani.*

Micşeneşti, jud. Ilfov (r. Urziceni). Un hrisov din 1654—1658, al lui Constantin Şerban, arată că satul a fost cumpărat de la moşneni de Mihai, care l-a dăruit lui Leca vel comis, de la care s-au răscumpărat pe bani gata. Totuşi Simion Movilă l-a dăruit lui Mihai Ghiula căpitan, de la care sătenii s-au răscumpărat din nou. Ei se răscumpără apoi şi de la Radu Mihnea, „tot pe bani gata". Sub Alexandru Iliaş se vînd pentru a doua oară, de data aceasta lui Necula vistier, pentru 400 ughi ; dar în vremea lui Matei Basarab, Necula vistierul piere la război şi fiul său Dumitraşco postelnic pribegeşte. Domnul ia atunci satul şi-l dă întîi lui Iancu căpitan din Gherghiţa, iar apoi mănăstirii Căldăruşani — după ce-l despăgubeşte pe Iancu căpitan cu 200 ughi. Satul mai fusese dăruit, la 1602, de Nicolae Pătraşcu, doamna Stanca şi doamna Florica, mănăstirii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, ca sat al lor „de moşie". De aceea, Matei Basarab dă şi bisericii 150 ughi. Sub Constantin Şerban, mănăstirea Căldăruşani poartă judecată cu Dumitraşco postelnic, întors din pribegie şi cu biserica din Şchei. Cîştigă Dumitraşco postelnic, iar despre dania făcută bisericii din Şchei, domnul hotărăşte că „n-a avut Pătraşco vodă treabă, nici s-au căzut domniei lui să se amestece în pomana şi în mila tătîni-său lui Mihai vodă" [5].

Mirceşti (sat disp. lîngă Simileasca or. Buzău), vezi mai jos : *Moceşti.*

Moceşti (sat disp. lîngă Lipia or. Buzău). Moşia a fost de strămoşie a lui Udrea biv vel armaş, care a vîndut-o lui Mihai Viteazul. Într-un hrisov din 1710, Constantin Brîncoveanu

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 237—239; III, p. 107—109.

[2] Arh. St. Buc.. *m-rea Brîncoveni*, XVIII/7. Pentru altă răscumpărare a sătenilor din 1654, Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 397.

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 481—482.

[4] *Ibidem*, vol. III, p. 474—475; vol. IV, p. 371; Acad. R.P.R., nr. DCCXI/6 şi 11.

[5] *Tezaur de monumente istorice*, vol. II, p. 385—388; *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 60—62.

arată că Mihai a cumpărat-o „ca să fie moşie a scaunului domniei acestei ţări". Sub Gavriil Movilă, „moşnenii" din siliştea *Drăgcleşti*, *Mirceşti*, *Smedeşti* şi *Urcăneşti* (*Arcăneşti?*) „ce sînt pe această moşie Moceşti", s-au răscumpărat cu 60.000 aspri, pe care domnul „i-a băgat în vistieria ţării, fiind daţi iar din vistieria ţării". La 1641, Elina, fiica lui Nicolae Pătraşcu, dă zapis moşnenilor din *Mirceşti*, arătînd că „după ce s-a înapoiat în ţară, în zilele măriei sale Matei Basarab voievod, alesu-mi-s-au părticeaua mea cu judecata domnu nostru şi a tot sfatul ţării, satele moşu-meu răposatului Mihai vodă şi au căzut a fi pe seamă şi acest sat ..., ca să-mi fie rumîni cum au fost şi mai înainte... Deci aceşti moşteni venit-au la mine de au căzut cu multă rugăciune ... să se răscumpere ... Şi eu încă am socotit în tot chipul şi avînd şi poruncă de la măria sa domnu nostru şi de la tot sfatul ţării ca să-i las să se răscumpere, nu am avut cum face într-alt chip, ci i-am slobozit de s-au răscumpărat de rumînie ... stînjeni 235 ... drept ughi 40 ... Aşijderea întăresc şi cu blestem ...". La 1646 se dă hrisov lui Costandin vel postelnic, pentru 205 stînjeni ce au fost ai jupaniţei Elina, care i-a dat acestuia deoarece el mai avea şi alte moşii aproape de Mirceşti. Ceva mai tîrziu, sub Constantin Şerban, nepoata lui Mihai Viteazul a dăruit, la moarte, toată moşia Moceşti mănăstirii Comana; dar la 1710, Constantin Brîncoveanu „văzînd că răposatul Mihai voievod au cumpărat această moşie cu banii ţării ... şi în urmă Gavriil Movilă ... banii ce i-au luat iar i-au dat în vistieria ţării", hotărăşte că „n-au avut doamna Ilina nicio treabă ca să închine acea moşie mănăstirii Comanii" [1].

Neculeşti, jud. Vlaşca, pe Cladniţa (sat. disp. lîngă Călugăriţa r. Videle). La 1633, Matei Basarab afirmă că a fost cumpărat de la moştenii <de Mihai Viteazul> şi a rămas de atunci sat domnesc. El îl dăruieşte mănăstirii Rîncăciov [2].

Nenciuleşti, jud. Teleorman (r. Alexandria). Au fost cnezi pînă la Mihai Viteazul, care i-a cotropit cu nişte năpăşti de biruri, de le-a luat dedinile cu sila. Rămîn vecini pînă la 1619, cînd Gavriil Movilă îi slobozeşte „cu 16 000 bani gata" [3].

Nenciuleşti (sat disp. lîngă Mănăstirea r. Olteniţa). Cnezi cotropiţi de Mihai „cu multe năpăşti de biruri, ce le-au pus pe umerii lor, pînă ce s-au vîndut vecini domneşti, cum s-a vîndut toată ţara, fără voie". S-au răscumpărat de la Radu Mihnea, care „n-a vrut să rămînă ţara domniei lui să fie vecini domneşti, căci a văzut domnia lui că este ţara împăratului. Aşa a făcut domnia lui slobozenie şi iertare tuturor satelor domneşti, cîte au fost cumpărate de Mihai voievod, de s-au răscumpărat de vecinie de la domnia lui, cu asprii care au fost luaţi de Mihai voievod din vistieria ţării". Sătenii plătesc 270 galbeni. La 1628, Oancea logofăt pîrăşte că satul i-a fost dăruit lui de Mihai, dar se dovedeşte că a umblat cu cărţi mincinoase şi pierde [4].

Obidiţi (sat. disp. lîngă Cotorca r. Mizil). Unul din satele „drepte domneşti, cumpărate de Mihai voievod de la megiaşi", pe care Simion Movilă le dăruieşte, la 1602, lui Pană vistierul. Ca sat domnesc, fără altă precizare, este reîntărit aceluiaşi boier de Radu Şerban, la 1609. Apoi la 1617, Alexandru Iliaş — care menţionează că este sat cumpărat de Mihai, „cu aspri din vistieria domniei lui", dar afirmă că a rămas de atunci pe seama domnească — îl vinde pe 360 galbeni jupanului Costandin Celebiul, ginerele jupanului Scărlat Grama. Vînzarea s-a făcut pentru nevoia şi greutăţile ţării, cînd a mers domnul cu oastea la Schinder Paşa, pe apa Putnei [5].

Osleni (sat disp. lîngă Liiceni r. Caracal), vezi mai sus: *Lihăceni*.

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, p. 235, 261, 263—4, 404; *Arhiva Soc. ştiinţifice şi literare din Iaşi*, an. I (1889), p. 118—120; Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 296.

[2] Arh. St. Buc., *schitul Nămăeşti*, II/10 (doc. rupt).

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, p. 384—385.

[4] Muz. Ist. Buc., nr. 39.075; Arh. St. Buc., *m-rea Radu Vodă*, XLV/8.

[5] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 31, 360; vol. III, p. 164. Vezi şi mai sus: *Groşani*.

Periați (sat disp. probabil lîngă Grădiștea r. Făurei). Cumpărat de Mihai de la cnezi, care s-au vîndut în divan pentru 24 000 aspri. La 27 mai 1598, domnul l-a dăruit episcopiei Buzăului [1].

Piscani (sat disp. lîngă Plopeni r. Cîmpina), v. mai jos : *Plopeni*.

Plătărești (r. Oltenița). La 28 august 1599, Mihai dăruiește jumătate sat, cumpărat de la megiași cu 10.000 aspri, mănăstirii Sf. Nicolae [2].

Pleana (sat disp. lîngă Seaca de Pădure r. Craiova). A fost de moștenire al lui Radu Șerban, care l-a vîndut lui Mihai pe cînd era mare paharnic. Domnul l-a dăruit lui Cîrstov sluger. La 1607 Radu clucerul Buzescu pîrăște că satul este al lui de moștenire, dar pierde [3].

Plopeni (r. Cîmpina). Împreună cu *Piscani* (sat disp. lîngă Plopeni), satele au fost cumpărate de Mihai de la megiași, care s-au vîndut de bună voie pe 5.000 aspri, fiind dăruite mănăstirii Mislea [4].

Pojorîți (sat disp. lîngă Găvănești r. Buzău), vezi mai sus : *Găvănești*.

Porumbreni (sat disp. lîngă Stănești r. Giurgiu). Au fost oameni slobozi, dar Mihai voievod s-a pus în spinarea lor ca să-i facă rumîni, însă ei n-au vrut să se vîndă. De aceea, domnul „s-a mîniat asupra lor și le-a făcut multă răutate și împresurare și au trimis la dînșii oaste în silă. Deci acel ... sat, dacă a văzut atîta răutate și mînie, a venit ... de a luat aspri 27 000, însă cu multă silă". S-au răscumpărat „în urma lui Mihai voievod", la Giurgiu, de la Radu Mihnea, cînd acesta fusese trimis de împăratul turcesc și avusese „multă cheltuială cu agaua și cu turcii, pentru treaba cinstitului împărat și pentru treaba țării". Sătenii au plătit atunci 44.000 aspri. La 1614, Radu Mihnea reîntărește această slobozenie [5].

Prigoriți (sat disp. lîngă Dulceni r. R. de Vede). A fost probabil rumînit de Mihai Viteazul, ca și satele vecine Depusa și Dulceni. O poruncă din 1620, a lui Gavriil Movilă, în legătură cu Depusa, amintește de „vremea cînd s-au răscumpărat de rumînie satul Prigoriții, de către Alexandru voievod" Iliaș, care eliberează și celelalte două sate [6].

Prundurești (sat disp. lîngă Tăbărăști r. Buzău). „Această siliște de sat a fost cumpărată de ... Mihail voievod cînd a fost cursul anilor 7101 < 1592—1593 >", iar după aceea a rămas pustie, fără oameni. La 1620, Gavriil Movilă o dăruiește mănăstirii Izvorani [7].

Pupezeni (sat disp. lîngă Bucu r. Slobozia). O poruncă a lui Gavriil Movilă din 1619 arată că satul s-a răscumpărat din vecinie de la Radu Mihnea. Este foarte probabil că devenise domnesc prin cumpărătura lui Mihai Viteazul [8].

Puțuri (r. Craiova). Sat de moșteni împresurat cu o mare și grea năpastă de biruri, de Mihai voievod, care le-a aruncat numai 1000 aspri. La 1609 e între satele domnești dăruite de Radu Șerban lui Pană vistier ; iar la 1615, Radu Mihnea îl sloboade din rumînie, după ce restituie în divan suma primită, fără să mai menționeze dania către Pană vistier [9].

Radoștița (sat disp. lîngă Grecești r. Segarcea). Moșneni cotropiți cu năpăști de biruri de Mihai Viteazul, care le-a lepădat aspri cu silnicie (nu se indică suma). La 1615 se plîng de cotropire și Radu Mihnea îi slobozește pentru 280 galbeni [10].

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 320.
[2] Arh. St. Buc., S. I. nr. 1654 ; *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1 ; Acad. R.P.R., XLII/291 ; Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 390—391.
[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 281.
[4] *Ibidem*, vol. III, p. 21—22.
[5] Condica Lahovari, f. 1—2 (la Institutul de istorie).
[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, p. 459.
[7] *Ibidem*, p. 467.
[8] *Ibidem*, p. 299.
[9] *Ibidem*, vol. I, p. 360 ; vol. II, p. 364.
[10] Muz. Ist. Buc., nr. 28.573.

Rădița (sat disp. lîngă Redea r. Caracal), vezi mai sus : *Cacaleți.*

Roșiani, județul Romanați (r. Balș). Un act din 1662 arată că împreună cu *Jugăstrenii* s-au dat rumîni lui Mihai vodă, de a lor bună voie. „Apoi răposatul Mihai vodă ... au miluit pe credincioasa slugă ... Necula paharnic,... căci au fost un om dintr-altă patrie, venit dintr-alte limbi, de s-au fost închinat și au slujit răposatului Mihai vodă... cu mult sînge vărsat". Mihai i-a făcut zapis cu mîna sa. Sub Simion Movilă satele au ridicat pîră cu Necula paharnic, zicînd că Mihai le-a lepădat banii cu silă, dar pierd. Apoi sub Radu Șerban jupîncasa Florica, fata lui Mihai voievod, pîrăște că tatăl său n-a miluit pe Necula paharnic și cere satele, dar pierde și ea. La 1662 rumînii vin iarăși la divan, zicînd că moșia *Jugăstreni* n-a fost miluită de Mihai, ci a fost împresurată cu sila. O seamă din rumîni (din Roșiani) se răscumpără, dar numai cu capetele (doc. rupt). Restul este întărit urmașilor lui Necula paharnic [1].

Rumîni (probabil Romîna r. Balș). Judecii au zis că se vor vinde popii Stepcea, care a și plătit un bir al lor pînă la cisluire, de 4900 aspri turcești. Apoi au mințit și s-au vîndut lui Mihai voievod. Acesta a schimbat satul, pentru o parte în Hurez, tot cu popa Stepcea, dîndu-i și carte să-și întoarcă cei 4900 aspri [2].

Saracov (sat disp. lîngă Vlădaia r. Vînju Mare), vezi mai jos : *Vlădaia.*

Scroviștea (sat disp. lîngă Herasca r. Răcari), vezi mai sus : *Herăști.*

Seaca (Seaca de Pădure r. Craiova). A fost a lui Radu Șerban voievod de la moșii lui; apoi cînd el a fost mare paharnic l-a vîndut, „pre sute de aspri", lui Mihai Viteazul. Acesta l-a dăruit slugii domnești Pătru, pentru slujbă cu vărsare de sînge. La 1606 Radu Buzescu clucer pretinde că este moștenirea lui, dar pierde [3].

Smedești (sat disp. lîngă Lipia r. Buzău), vezi mai sus : *Mocești.*

Somorul (sat disp. lîngă Floranu r. Craiova). A fost al lui Mihai Viteazul de cumpărătoare (fără a se putea stabili cu siguranță vremea cînd a fost cumpărat). Mihai l-a dăruit mai întîi lui Giurgiul pitar, dar fiindcă acesta îl viclenește, el îi ia satul și-l dă lui aga Fărcaș. Fiii acestuia l-au vîndut apoi lui Drăghici logofătul din Pleșoi, pentru 150 ughi; dar în vremea lui Matei Basarab, „dacă au luat Istrate pe Ilina, nepoata răposatului Mihai vodă, tras-au pîră în divan ... cu Drăghici logofătul din Pleșoi, zicînd Istrate postelnic cum că este mai volnic el a darea banii pe acest sat, căci se trage despre Mihai vodă, moșul jupănesii Ilincăi ... Într-accia Matei vodă au judecat cum să întoarcă Istrate postelnic banii îndărăt lui Drăghici logofătul...". Satul e dăruit apoi mănăstirii Ciutura, ctitoria lui Istrate postelnic Leurdeanu [4].

Spanțog (Spanțov r. Oltenița). Mihai Viteazul cumpără satul pentru 12.000 aspri, de la sătenii ce s-au vîndut rumîni. La 28 august 1599 îl dăruiește mănăstirii Sf. Nicolae [5].

Stăești (sat disp. lîngă Balta Albă r. Făurei), vezi mai sus : *Burciulești.*

Stănulești (sat disp. lîngă Găvănești r. Buzău). Cumpărat de Mihai de la cnezi pe 11.000 aspri, inclusiv dările puse la socoteală și dăruit la 1597 episcopiei Buzăului [6].

Stejarul, jud. Jiul de Jos (sat disp. lîngă Perișor r. Băilești). Au fost mai înainte judeci și s-au vîndut lui Mihai voievod. (Dar acesta este unul din satele lui Pîrvu logofăt, pe care Mihai le primise de la Ștefan Surdul, pe cînd era mare agă). La 1617 Alexandru Iliaș dăruiește satul mănăstirii Coșuna, arătînd că pînă atunci a fost pe seama domniei. Totuși este probabil că acesta

[1] Arh. St. Buc., Copii particulare sub dată : 1662, aug. 3.

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 24.

[3] *Ibidem*, vol. I, p. 206—207. Vezi și mai sus: *Pleana.*

[4] Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 297.

[5] Arh. St. Buc., S. I., nr. 1654; *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1; Acad. R.P.R., XLII/29; Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 390—391.

[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. II, p. 258—320.

este satul Stejarul pe care Radu Şerban l-a dăruit, la 1609, împreună cu alte „sate domneşti", lui Pană vistier. La 1633, Matei Basarab îl va dărui lui Drăghici logofăt şi Iancu postelnic [1].

Stroeşti (r. Urziceni). A patra parte din sat s-a vîndut lui Mihai voievod. Megiaşii se răscumpără apoi de vecinie de la Gavriil, Movilă, pentru 20.000 aspri, dar îşi vînd ocina lui Radu logofăt [2].

Suharna (sat disp. lîngă Clăteşti r. Olteniţa). Figurează în dania de sate către mănăstirea Sf. Nicolae, făcută de Mihai Viteazul la 28 august 1599. Fusese cumpărat de domn de la Mitrea vornic şi jupaniţa Neaga, pentru 36 000 aspri. Pe la 1621, stăpînirea călugărilor era tulburată de slugile doamnei Florica [3].

Sularul (sat disp. lîngă Giubega r. Băileşti). A fost cumpărat de Mihai Viteazul „de la toţi sătenii" cu 40 000 aspri, la 1 februarie 1596, în Gherghiţa. Între noembrie 1599 şi septembrie 1600, sătenii vin la Bălgrad şi se răscumpără, plătind 80.000 aspri. Domnul le înapoiază cărţile de moşie, iar pe porunca din 1596 face, cu propria sa mînă, o menţiune de răscumpărare. Istoria satului trebuie completată cu informaţiile pe care le aduc trei documente din august 1609, din care două au fost datate greşit [4]. Analizate împreună, ele arată că Sularul făcea parte din satele lui Mihai Viteazul, pe care Radu Şerban le-a dăruit lui Pană vistier, ceea ce înseamnează că el n-a ţinut seama de răscumpărarea din 1599. Actele mai arată că a patra parte din sat fusese cumpărată de Stepan clucerul, care moare la 1574 [5]. Mihai nu putuse cumpăra deci, la 1596, satul întreg. Stepan dăruise această parte mănăstirii Bucovăţ, iar la 1609 aceasta avea pricină pentru hotare cu rumînii lui Pană vistier. Rumînii îşi purtau procesul independent de „judele" lor Pană vistier, care, fapt neobişnuit, sprijinea mănăstirea împotriva lor [6].

Sulimanul (r. Lehliu). Cumpărat de Mihai Viteazul (de la vînzători necunoscuţi) şi dăruit de el lui Cernica vornic. Radu Şerban îl reîntăreşte acestuia în 1604, după ce vede şi cărţile de milă ale lui Mihai şi Nicolae Pătraşcu [7].

Şegarcea (r. Segarcea). La 1614, Radu Mihnea arată că satul a fost a lui Şerban voievod, din moşi strămoşi; iar cînd a fost dregător al lui Mihai voievod, „din cei 12, rangul lui mare paharnic", l-a vîndut domnului şi a fost sat domnesc. Apoi Şerban a ajuns domn şi satul a rămas din nou pe seama sa. „Iar după trecerea şi a lui Şerban voievod, cînd ... m-a dăruit pe domnia mea cu sceptru ... au rămas toate satele domneşti pe seama domniei mele, cum e obiceiul ţării", Radu Mihnea îl dăruieşte mănăstirii Stăneşti, pe care Buzeştii o închinaseră patriarhiei de la Alexandria [8].

Şopîrliga, jud. Saac (r. Mizil). Radu Mihnea dăruieşte, la 1612, satul tot, boierului său Ghinea postelnic al doilea, arătînd că sătenii au fost cnezi, dar s-au vîndut lui Mihai.

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 360; vol. III, p. 89—90; Arh. St. Buc., *Episc. Rîmnic*, XCVIII/2.

[2] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII,vol. IV, p. 345 (menţiune confuză).

[3] Arh. St. Buc., S. I. nr. 1654; *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1; Acad. R.P.R., XLII/29; Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 390—391.

[4] Este vorba de documentele datate: ‹1612—1613› august 6 şi ‹1612—1613› august 22 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 92 şi 97). Cel din urmă, cartea lui Pană vistier, face corp cu porunca lui Radu Şerban din 22 august 1609 (*ibidem*, vol. I, p. 406—407), fiind dată în aceeaşi zi cu aceasta. Expresia: „ce l-au miluit domnul nostru Radu voievod" trebuie citită: „ce m-au miluit..." (doc. e o copie). Primul doc. este o dispoziţie ad-tivă în aceeaşi pricină, a lui Radu Şerban (nu Radu Mihnea), dată cu două săptămîni mai înainte, cînd Pană vistier nu fusese încă la faţa locului.

[5] Şt. Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 281.

[6] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, p. 201—202.

[7] *Ibidem*, XVII, vol. I, p. 110.

[8] *Ibidem*, vol. II, p. 287—288.

Satul pare a fi identic cu *Şopîrliga Ţiganului*, despre care acelaşi domn, la 1614, va spune că a fost al moşnenilor „de demult, de la facerea lumii", dar i-a rumînit Mihai cu năpăşti de biruri, aruncîndu-le numai 12 000 aspri şi de atunci au fost vecini la toţi domnii. Ei vin acum şi se plîng de strîmbătate, iar domnul îi slobozeşte pentru 12 000 aspri turceşti. Şi acest sat a fost revendicat de Ilinca, nepoata lui Mihai Viteazul. La înapoierea sa în ţară, în 1642, domnul şi divanul îi aleg „o seamă din satele răposatului ei bunic", printre care şi Şopîrliga. Moşnenii vin însă cu rugămintea de a se răscumpăra, „de care lucru ea încă a socotit în toate chipurile şi a avut învăţătură de la tot sfatul ţării ... şi n-a avut cum să facă în alt chip, ci i-a slobozit". Satul este obligat să mai plătească 32 galbeni, adică 6 400 aspri [1].

Şovîrcu (sat disp. lîngă Putineiu r. Giurgiu). A fost cumpărat de Mihai, pe asprii domneşti, de la megiaşi şi dăruit lui Zaharia clucer. În vremea unei încercări de a lua domnia, Radu Mihnea îl liberează, luîndu-i 18 000 aspri, „cînd am venit domnia mea cu agaua şi cu sceptrul...pînă la Giurgiu". Sătenii au ieşit atunci înaintea domnului „şi au zis că sînt sat domnesc". La 1602 e din nou întărit lui Zaharia clucer, de Radu Şerban. Sub Radu Mihnea, satul vine cu pîră, împreună cu Albul comis, fiul lui Zaharia clucer, dar domnul nu vrea „să se calce sau să se nimicească mila şi pomana altor domni" şi de aceea restituie satului asprii luaţi şi îi dă să fie rumîni lui Albul comis, care-l va vinde lui Pană vistier. Totuşi, la 1638, Matei Basarab arată că sătenii sînt moşneni, dar că s-au învăţat fugari de bir şi de dajdie. De aceea el ia satul pe seama domnească şi-l dăruieşte aceluiaşi Albul comis, fără să amintească însă de dania precedentă [2].

Ştircoviţa (r. Vînju Mare), vezi mai jos : *Vlădaia*.

Tătaru (sat disp. lîngă Stroeşti, r. Urziceni), vezi mai sus : *Bonteşti*.

Tîrnava (sat disp. lîngă Horezu-Poenari r. Segarcea), vezi mai sus : *Cacaleţi*.

Toporul (r. Giurgiu). Unul din satele cumpărate de Mihai de la megiaşi, pe care Simion Movilă le dăruieşte, la 1602, lui Pană vistier. Este probabil satul domnesc *Toporeşti*, pe care îl reîntăreşte acestuia şi Radu Şerban, fără a-i arăta provenienţa [3].

Trăisteni (sat disp. lîngă Chiliile r. Caracal). Au fost judeci şi s-au vîndut lui Mihai Viteazul fără nici o silă, cu 32 000 aspri. La 14 iunie 1599 el dăruieşte satul mănăstirii Ostrov [4].

Trăsura (?). L-a cumpărat Mihail voievod pentru 10 000 aspri, dăruindu-l mănăstirii Sf. Nicolae [5].

Trestenici (Trestenicul r. Giurgiu). Alt sat dăruit lui Pană vistier, în aceeaşi situaţie cu Toporul (vezi mai sus).

Urcăneşti (sat disp. lîngă Lipia r. Buzău), vezi mai sus : *Moceşti*.

Viespari (sat disp. lîngă Mihăeşti r. R. Vîlcea). A fost cumpărat de Mihai Viteazul, iar Radu Şerban l-a dăruit lui Anghel logofăt [6].

Vişina Seacă (?). Sat de cnezi, care s-au vîndut lui Mihai pe 24 000 aspri. El l-a dăruit, la 1599, mănăstirii Sf. Nicolae [7].

---

[1] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 114, 332—33; Acad. R.P.R., CI/53.

[2] Acad. R.P.R., CCCX/15. Arh. St. Buc., *Mitropolia Ţării Romîneşti*, CXXII/9. La 1614 Radu Mihnea arată că „pentru banii ce i-am luat domnia mea de la satul Şovircul am socotit şi am lăsat birurile lui în doi ani, de n-a dat nici un bir şi nici o dajdie, pînă cînd s-au împlinit acei bani" (Acad. R.P.R., CCCX/16).

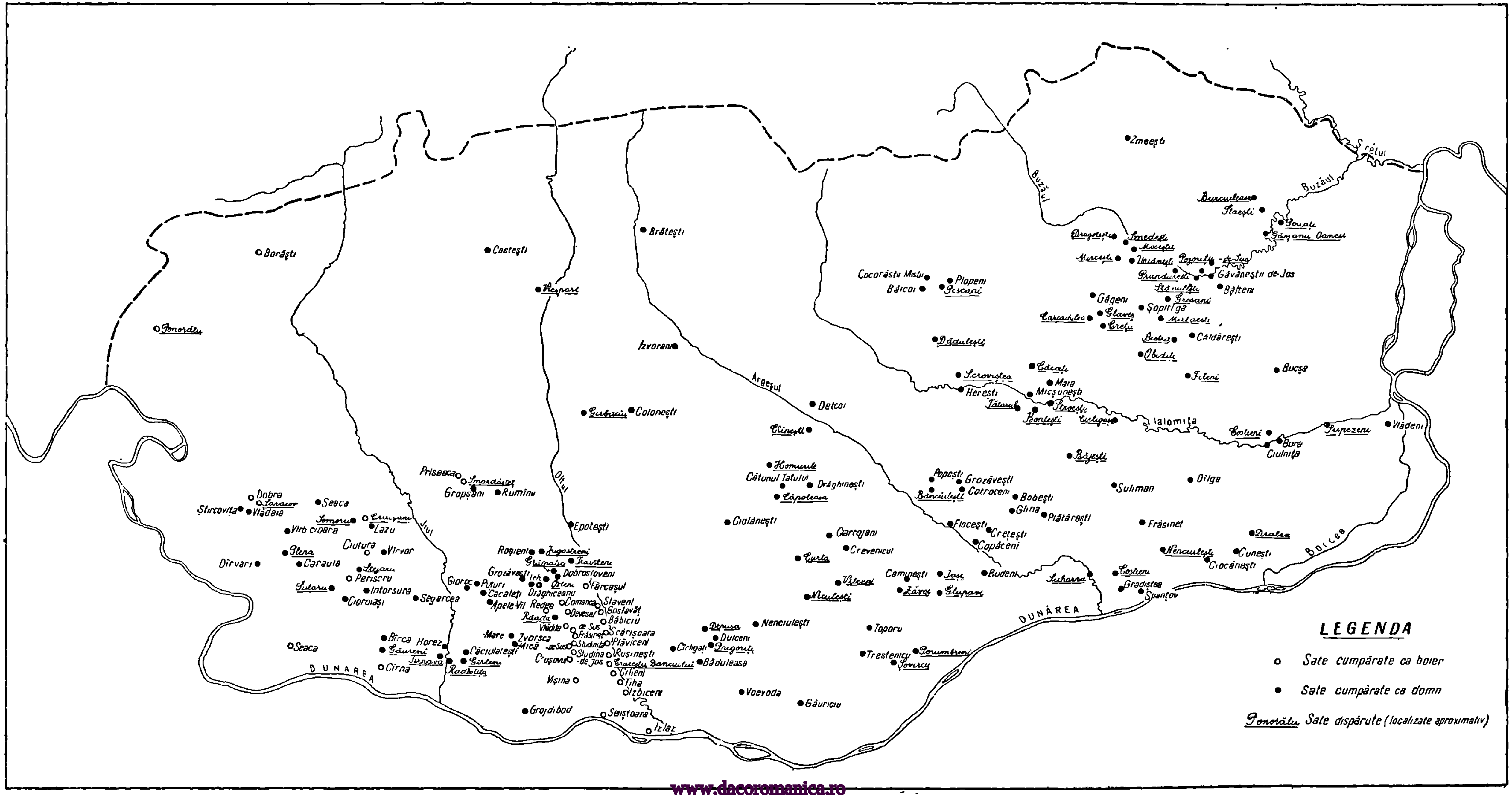
[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 31, 360.

[4] *Ibidem*, XVI, vol. VI, p. 353.

[5] Arh. St. Buc., S. I. nr. 1654; *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1; Acad. R.P.R., XLII/29; Greceanu, *Genealogiile*, vol. II, p. 390—391.

[6] Acad. R.P.R., *Peceţi*, 186.

[7] Arh. St. Buc., S. I. nr. 1654; *m-rea Mihai Vodă*, XIX/1.

Harta 2. — Satele cumpărate de Mihai Viteazul.

Vîlcani (sat disp. lîngă Botoroaga r. Videle). A fost cumpărat de Mihai de la megiaşi, iar Radu Şerban l-a dăruit lui Damian iuzbaşa Sîrbul, căruia i l-a reîntărit Radu Mihnea. La 1614 o parte din sat se răscumpără de la Damian iuzbaşa cu 30 galbeni [1].

Vîrbicioara (r. Calafat silişte fără rumîni. A fost cumpărată de Mihai Viteazul, iar Radu Mihnea a dăruit-o lui Ion comis cu dreptul de a face slobozie [2].

Vîrvor (r. Craiova). Cnezii s-au vîndut lui Mihai, la 1596, pe 30 000 aspri, iar el a dăruit satul mănăstirii Coşuna [3].

Vlădaia (r. Vînju Mare). La 1615, Radu Mihnea arată că satul, împreună „cu hotarele ce se cheamă *Saracovul* şi *Ştircoviţa* ... au fost toţi oameni cnezi", dar s-au vîndut lui Mihai de bunăvoie, rămînînd pe scama domnească. Radu Şerban i-a dăruit apoi lui Cîrstei slugerul, căruia îi reîntăreşte dania Radu Mihnea. Totuşi acelaşi domn spune, la 1622, că satele au fost cumpărate de la megiaşi de Radu ban Verzescu, unchiul lui Radu logofăt din Desa, în zilele lui Alexandru Mircea; iar mai tîrziu, Mihai voievod „s-a pus în spinarea acestor boieri", de le-a răpit cărţile şi satele fără nici un ban. Acestea au rămas domneşti, dar „ au ţinut şi Cîrstea sluger ..., iar după moartea lui au căzut iarăşi sub stăpînire domnească". Radu din Desa jeluieşte pentru marea strîmtoare ce a avut de la Mihai. „Întru aceasta domnia mea am cerut bani de la Radu logofăt ... şi au dat aspri 30 000, de au răscumpărat acele sate". Apoi Lupu Mehedinţeanu întoarce în silnicie aspriii lui Radu logofăt, fiindcă a fost puternic, ţinînd satele pînă la moarte, după care Radu logofăt le răscumpără din nou de la ginerii lui Lupu; dar sub Matei Basarab satul trece din nou, prin judecată, la familia lui Cîrstov slugerul [4].

Vlădeni (r. Feteşti). Mihai cumpără partea lui Chiriţă Costandin şi a fratelui său Laţcar pe care la 24 august 1594 o dăruieşte mănăstirii Sf. Nicolae [5].

Voivoda, jud. Teleorman (r. Alexandria). Moşnenii s-au vîndut lui Mihai şi s-au răscumpărat de la Alexandru Iliaş. La 1626, se vînd din nou, în divan, lui Apostol mare paharnic pentru 74 000 aspri [6].

Zăvoi (sat disp. lîngă Naipu r. Drăgăneşti Vlaşca). Cnezii s-au vîndut lui Mihai, iar Nicolae Pătraşcu a dăruit satul lui Radu logofăt din Boari, căruia i-l reîntăreşte Simion Movilă şi Radu Mihnea. La 1614, sătenii răscumpără două funii de la Radu logofăt „cu puţini aspri, cu 19.000 de bani, ca nişte săraci care n-au putinţa" [7].

Zmeeşti (r. Buzău). Cumpărat de Mihai de la megiaşi, pentru 10.000 aspri şi iertare de bir în trei ani, şi dăruit mănăstirii Menedic [8].

Zvorsca Mare şi *Zvorsca Mică* (r. Caracal). Au fost moşteni, dar Mihai voievod „a pus multe năpăşti de biruri în satul lor... de i-a cotropit, ca să-i fie vecini şi nu le-a dat nici un aspru". Radu Mihnea „i-a iertat şi i-a slobozit de vecinie ... să fie iar cnezi". La 1617, Alexandru Iliaş reîntăreşte şi împuterniceşte iertarea, pentru care sătenii par a nu fi plătit nici o sumă. Ei dăduseră însă o duşegubină de 90 vaci [9].

---

[1] Biblioteca Centrală de Stat, Filiala N. Bălcescu, doc. 216.
[2] Acad. R.P.R., CCXC/15.
[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, p. 369; II, p. 322—323; Arh. St. Buc., *Condica m-rii Căluiul şi Bucovăţul*, nr. 722, f. 406 v.
[4] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII,vol. II, p. 413—414; vol. IV, p. 179.
[5] *Ibidem*, XVI, vol. VI, p. 148; XVII, vol. IV, p. 581.
[6] Copie la Institutul de istorie.
[7] *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, p. 340.
[8] *Ibidem*, vol. II, p. 531, 536.
[9] Muz. Ist. Buc., nr. 26 877; I. C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, p. 207.

СЕЛА МИХАЯ ХРАБРОГО

РЕЗЮМЕ

В настоящей работе, с целью точного определения места, отводимого Михаю Храброму в процессе закабаления свободного крестьянства (конец XVI века), рассматриваются приобретение им, в качестве господаря и боярина, сел. Михаю не перешло по наследству ни одного села; он получил в приданое за женой лишь 4 села (из них только одно целиком); однако с 1585 по 1592 гг., занимая должность наместника в Мехединце и являясь боярином дивана, он приобрел 40 сел, из которых 36 целиком, заплатив за них 1 515 700 аспров. Ни один боярин Валахии до Михая не купил такого количества сел и не заплатил такой огромной суммы (боярином, совершившим до Михая самую большую покупку, был Драгомир из Лучан, великий ворник Александра Мирчи, приобревший 2 села целиком и 13 частями за 261 690 аспров).

Необычный характер покупок боярина Михая Храброго объясняется следующими статистическими данными: в течение 7 лет, за которые образовалось владение Михая (домен), во всей стране было продано 40 сел целиком и 551 частично, общей стоимостью 2 485 553 аспра. Из них 36 сел целиком и 4 села частично были приобретены Михаем Храбрым, который один заплатил 61 % от суммы стоимости всех угодий, проданных за эти годы. Вероятно, Михай произвел эту покупку на деньги, доставшиеся ему в молодости в результате торговли, а также полученные от родственника — наместника (бана) Яне. Это приобретение, сделавшее Михая одним из самых богатых бояр, предопределило в некоторой стенени его княжение.

Из 36 сел, приобретенных Михаем целиком, 27 были заселены мелкопоместными крестьянами — мошненами, и, следовательно, в основном его боярские владения состояли из свободных сел. И в этом отношении Михай превзошел своих предшественников-бояр, покупавших до сих пор лишь часть села и угодий, то есть, мелкие владения, с помощью которых они увеличивали свои владения. С 1585 — по 1592 гг. боярам было продано 30 сел, населенных мошненами; из них 27 приобрел Михай. Это означает, с одной стороны, что начало глубокого крестьянского кризиса конца XVI в., когда покупка как узаконенный способ отнятия у крестьян земли и свободы играла значительную роль, нужно отнести (в Валахии) ко второму княжению Михни Турчитула; с другой стороны — Михай Храбрый был боярином, закрепостившим самое большое количество свободных сел.

Изучая географическое положение боярских владений Михая, автор приходит в заключению, что его поместья находились на реке Олт, между Каракалом и Дунаем, где были расположены и поместья, полученные в приданое. Все владения составляли около 80 000 га.

Во вторую категорию сел, принадлежащих Михаю Храброму, входят села, купленные им в то время, когда он был господарем. Их число, известное до настоящего времени, достигает 149 (129 из них приобретено целиком). В этом отношении Михай Храбрый не имеет предшественников, равных себе. Во-первых, его приобретения составляют 64 % всех сел, купленных господарями Валахии до 1600 г. Во-вторых, его предшественники покупали в основном села, принадлежавшие боярам, в то время как Михай Храбрый покупал села свободных крестьян (из общего числа — 118 мошненских сел, купленных господарями в XV и XVI вв., Михай один купил 113 сел, т.е. 96 %).

Большинство актов купли-продажи свидетельствуют о том, что Михай брал села в счет налогов и поборов, которые жители не в состоянии были уплатить, и давал за них ничтожную цену. В то время как предыдущие господари, по их утверждениям, совершали покупку на личные средства, Михай платил за приобретенное из государственной казны. Цель этих покупок была различной: раньше господари покупали села, чтобы их дарить, Михай же создал из своих покупок значительное господарское владение. Он стремился укрепить институт княжества путем создания собственной экономической базы, делавшей его более сильным и независимым.

После смерти Михая Храброго созданное им владение было раздроблено господарями, получавшими большие суммы за „прощение" некоторых закрепощенных сел и жаловавшими значительные владения своим любимцам. Они дарили владения преимущественно греческим боярам, среди которых лишь один Пано-вистиер получил 23 села.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. Боярские владения Михая Храброго.
Рис. 2. — Села, купленные Михаем Храбрым.

LES VILLAGES DE MICHEL LE BRAVE

RÉSUMÉ

Cherchant à déterminer avec plus d'exactitude la place de Michel le Brave dans le grand processus d'asservissement des paysans libres, à la fin du XVIe siècle, l'auteur étudie les achats que fit Michel le Brave en tant que boyard, puis comme prince. Il ne posséda aucun village par droit d'héritage, mais seulement quatre villages dotaux (dont un seul qui lui appartenait en totalité) ; mais entre 1585 et 1592, époque à laquelle il fut « bănişor » de Mehedinţi et boyard dans le Conseil princier, il se rendit acquéreure de 40 villages (dont 36 dans leur totalité) au prix de 1.515.700 aspres. Aucun boyard de Valachie jusqu'à lui n'a acheté un tel nombre de villages et payé une si grosse somme. (Le boyard qui, avant lui, fit le plus d'achats en ce genre, fut Dragomir de Luceani, grand « vornic » sous le voévode Alexandre Mircea, qui acheta 2 villages en totalité et des parcelles de 13 autres, acquittant la somme de 261 690 aspres).

Le caractère inaccoutumé des achats que fit Michel le Brave quant il était boyard résulte également de la statistique suivante : durant les 7 années qu'il mit à constituer ses domaines, on constate que dans tout le pays, furent vendus 40 villages dans leur totalité et 551 parcelles d'autres villages, au prix global de 2 485 553 aspres. Parmi eux, 36 villages entiers et 4 parcelles représentent les achats effectués par Michel, qui acquitta à lui seul, pour eux, 61 % du prix de l'ensemble des biens ruraux qui firent l'objet de transactions au cours des années considérées. Il est probable que Michel fit ces achats grâce à l'argent qu'il avait gagné comme marchand, durant sa jeunesse, et grâce aussi à celui qu'il dut recevoir de son parent, le ban Iani. Ce sont ces achats (qui firent de lui l'un des plus riches seigneurs du pays) qui recommandèrent, en quelque sorte, Michel pour la couronne.

Sur les 36 villages achetés entièrement par Michel, 27 étaient des villages de paysans libres, ce qui signifie que le fondement de sa fortune de boyard était représenté par l'acqui-

sition de villages libres. A cet égard aussi, Michel s'est distingué des boyards ses prédécesseurs qui, jusqu'à cette date, s'étaient surtout rendus acquéreurs de parcelles de villages et de terres de labour de moindre étendue, qui leur permettaient d'augmenter leurs réserves. Entre 1585 et 1592, on constate tout d'un coup la vente à des boyards de 30 villages entiers de paysans libres, dont 27 sont achetés par Michel. Ceci signifie d'une part que le commencement de la grande crise traversée par la paysannerie à fin du XVIe siècle (crise dans laquelle un rôle insigne revient à l'achat en tant que moyen légal pour dépouiller les paysans de leurs terres et de leur liberté), doit être placé, en ce qui concerne la Valachie, sous le second règne de Mihnea le Turc et, d'autre part, que c'est le boyard Michel le Brave qui a alors asservi le plus grand nombre de villages libres.

L'auteur examine aussi la situation géographique des domaines du boyard Michel et constate que ses terres étaient massées sur l'Olt, entre Caracal et le Danube, où se trouvaient également les terres apportées en dot par sa femme. Ce domaine couvrait 80 000 hectares environ.

La seconde catégorie de villages appartenant à Michel le Brave est constituée de ceux qu'il acheta pendant son règne. Leur nombre, tel qu'on le constate jusqu'à présent, est de 149, dont 129 villages entiers. A cet égard encore, Michel le Brave s'est trouvé dans uné situation sans précédent. Tout d'abord, ses achats représentent 64 % du total des villages achetés jusqu'en 1600 par tous les princes de Valachie. Ensuite, ses prédécesseurs au trône achetèrent principalement des villages appartenant aux boyards, tandis que ceux achetés par Michel étaient surtout des villages de paysans libres. (Sur un total de 118 villages de paysans libres achetés par des voévodes aux XVe et XVIe siècles, Michel en acheta 113 à lui seul, c'est-à-dire 96 %.)

La majorité des actes concernant les dites acquisitions montrent que Michel le Brave prit les villages en question en échange des impôts et contributions que les villageois ne pouvaient plus acquitter, leur payant ainsi des sommes dérisoires. Alors que les voévodes ses prédécesseurs déclarent avoir fait leur acquisitions de leurs propres deniers, Michel a payé les siennes avec l'argent du trésor public. Le but de ses achats était lui aussi différent : les princes d'antan avaient acheté des villages pour en faire des donations, tandis que Michel se constitua avec ses achats un important domaine princier. Il se montre préoccupé de renforcer l'institution du pouvoir princier par la création de sa propre base économique, à même de lui assurer plus d'indépendence et de force.

Après la mort de Michel le Brave, le domaine princier qu'il avait constitué fut morcelé par les voévodes qui lui succédèrent et qui gangnèrent de grosses sommes en libérant des villages asservis ; et ils eurent toute latitude pour gratifier de dons insignes leurs favoris. Les principaux bénéficiaires de ces libéralités furent les boyards grecs, dont l'un, le «vistier» (ministre des finances) Pano reçut à lui seul 23 villages.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Les villages du boyard Michel le Brave.
Fig. 2. — Les villages achetés par Michel le Brave.

CRIPTOGRAMELE DIN ÎNSEMNĂRILE DE TAINĂ ALE LUI CONSTANTIN-VODĂ BRÎNCOVEANU

DE

R. PAVA

Unul din documentele cele mai prețioase pentru studierea epocii lui Constantin - Vodă Brîncoveanu este fără îndoială jurnalul său intim, cunoscut sub numele de *Însemnările de taină* [1]. Aceste note zilnice sînt scrise pe filele albe ale calendarelor cu prognostice istorice și meteorologice compilate de un anume Ion Frîncul sau Ion Romînul.

Într-un stil laconic Brîncoveanu își notează toate întîmplările lui mari și mici. Alături de știri politice de cea mai mare importanță, găsim și amănuntele neînsemnate ale vieții lui de toate zilele. Informațiile militare se pierd în pomelnicul nesfîrșit al bacșișurilor și plocoanelor trimise mai marilor de la Poartă. Înseamnă mîndru ziua cînd i se dă domnia „în toată viața" dar nu uită nici pe aceea în care a luat iarbă de curățenie sau și-a scos o măsea. Scrie cu emoție că „au răposat maica, multă jale și mîhnire lăsîndu-ne", dar aflăm și bucuria ce-l cuprinde la vestea că „au mazilit pe Ali Pașa Vezirul, cu toată lacomă și spurcată poarta lui".

Cîteva din aceste însemnări au lăsat însă în nedumerire pe toți cercetătorii, căci sînt scrise în limbaj cifrat.

Folosirea unui cifru nu ne surprinde, căci poate niciodată criptografia n-a fost mai justificată ca pe timpul lui Brîncoveanu. Vremurile erau tulburi, iar politica începuse să ia aspecte complicate. Împăratul din Viena inițiase „Sfînta alianță", prin care austriecii, polonezii și venețienii își împărțeau, cel puțin pe hîrtie, Imperiul otoman. Dimpotrivă, Franța, în vrășmășia ei cu Imperialii, reînnoia alianța ei cu turcii, spre indignarea lumii creștine. Este momentul istoric cînd intră în arena politicii europene Rusia, Suedia și Prusia. Iar pe deasupra, Anglia și Olanda, care își vedeau negoțul zdruncinat de războaie și nesiguranță, făceau eforturi disperate să aplaneze conflictele.

---

[1] Manuscrisul se găsește la Muzeul de istoria orașului București. Publicat parțial de Al. I. Odobescu sub titlul de *Foletul Novel și Kalandarele lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, în „Revista romînă", I (1861), p. 657—678. Fragmente descoperite ulterior au fost publicate de N. Iorga în *Studii și documente*, V, p. 162—274, n. 46 și 631 și 311, n. 1, după *ms.* 3214 și 3774 de la Academia R.P.R. O ediție completă a tuturor însemnărilor cunoscute a fost publicată de Emil Vîrtosu sub titlul de *Însemnările de taină ale lui Vodă Brăncoveanu 1693—1707*, Buc., 1940, iar mai tîrziu același autor publică în întregime calendarele lui Ion Frîncu, împreună cu însemnările lui Brîncoveanu sub titlul *Foletul Novel, calendarul lui Constantin Vodă Brăncoveanu — 1693—1704*, Buc., 1942.

Acum se precizează știința diplomației în sensul modern al cuvîntului, dar clasele dominante pun la punct și spionajul politic [1].

Toate cancelariile europene întrețineau aproape pe față și cîte un „cabinet negru". Violarea corespondenței era o îndeletnicire pe care și Brîncoveanu după obiceiul vremii o practica fără jenă. Ginerele său, Duculeț-Vodă al Moldovei, ținea pe lîngă el chiar un expert în materie, „pe un grec din țara frîncească, pre anume Nicolai Deport, om învățat și telpiz, de știa despecetlui cărțile de cetia și izvodia să știe ce scrie" (Neculce).

Brîncoveanu nu era străin de aceste manopere, căci corespondența sustrasă de Duculeț curierului francez ce trecea prin Moldova spre București era îndreptată. Într-un raport, Contele Marsigli scria împăratului Leopold că a văzut cu ochii lui la Brîncoveanu un sac plin cu asemenea scrisori interceptate [2].

Evident că nici o precauțiune nu era de prisos în vremea aceasta. Nu degeaba postelnicul Băjescul recomandă cinstitului părinte Macarie: „Iar răvașul, mă rog sfinției tale, ca unui cinstit să-l bagi îndată ce-l vei citi, în foc... că acum sînt turburările cele cu tremur" [3].

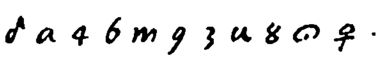
Ca o consecință logică a nesiguranței, se răspîndește tot mai mult uzul criptografiei. În Franța, Louvois creează chiar un serviciu al cifrului, unde funcționau criptologi de meserie, ca Vimbois și De la Tixère [4]. Fără să se ajungă la subtilitățile specialiștilor lui Ludovic al XIV-lea, criptografia ajunge totuși un procedeu curent și în țările noastre. Dacă arhivele nu ne-au păstrat prea multe exemple de scriere cifrată, lucrul se explică prin grija ce o aveau corespondenții de a distruge imediat aceste documente compromițătoare.

Folosirea scrierii cifrate și în *Însemnările de taină* apare deci ca un procedeu firesc.

Sistemul folosit de Brîncoveanu este elementar: slovele textului clar sînt înlocuite prin cifre, litere grecești sau latine și semne convenționale. De altfel acesta era procedeul întrebuințat de aproape toți contemporanii lui. Desigur că n-a avut cunoștință de nici unul din tratatele de criptografie ce se puteau consulta pe vremea lui [5].

Există însă o asemănare izbitoare între cifrul din însemnări și un altul, folosit într-un raport al capichehaiei lui Șerban Cantacuzino. Acest cifru a fost dezlegat acum șaizeci de ani de Nerva Hodoș [6].

Alfabetul lui Șerban Vodă și cele folosite de Brîncoveanu au comune 11 semne:

 . Înrudirea este accentuată mai ales de semnele neobișnuite și , a căror prezență în ambele alfabete e greu să o punem pe seama hazardului.

Avînd în vedere evenimentele la care se referă, documentului descifrat de Nerva Hodoș i s-a putut fixa ca dată anul 1680. Pe vremea aceea, Brîncoveanu era mare postelnic al lui Șerban-Vodă, după ce cu cîțiva ani înainte fusese al doilea logofăt. Probabil că în această calitate, Brîncoveanu, care avea o înclinație naturală pentru lucrurile de taină, a pus la punct și cifrul lui Șerban Cantacuzino.

---

[1] Bruno Emil König, *Schwarze Cabinette*, Berlin, 1899; André Lange și E. A. Soudart, *Traité de Cryptographie*, Paris, 1935. J. W. Thompson și S. K. Padover, *La diplomatie secrète et l'espionage politique en Europe de 1500 à 1815*, Paris, 1938.

[2] Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, V, 1, CCLXIX.

[3] *Ibidem*, V, p. 310.

[4] Valerio (capitaine), *De la Cryptographie*, II, Paris, 1896, p. XI.

[5] Gaspar Schott, *Schola Steganographica*, Nürenberg, 1665; Ath. Kircher, *Polygraphia nova*, Roma 1663; L. H. Hiller, *Misterium artis stegnographicae novissimum modum epistolas*, Ulm, 1682; Frederici, *Criptografia, oder geheime Korrespondenz*, Hamburg, 1685.

[6] Acad. R.P.R., doc. 228/XI, publicat în transcriere de N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 97.

Dar acest alfabet, inițial conceput pentru corespondența grecească, nu cuprindea semnele corespunzătoare slovelor ѕ, ц, ч, ш, ѫ, ѣ, caracteristice limbii noastre și nici chiar pe б, fără echivalent în grecește. Pentru redarea acestor litere, se recurgea la convenții ca б = μπ, ж = ζ, ч = τζ etc. De exemplu, μπανι = bani, γριζι = griji, τυρζι — turci etc. [1].

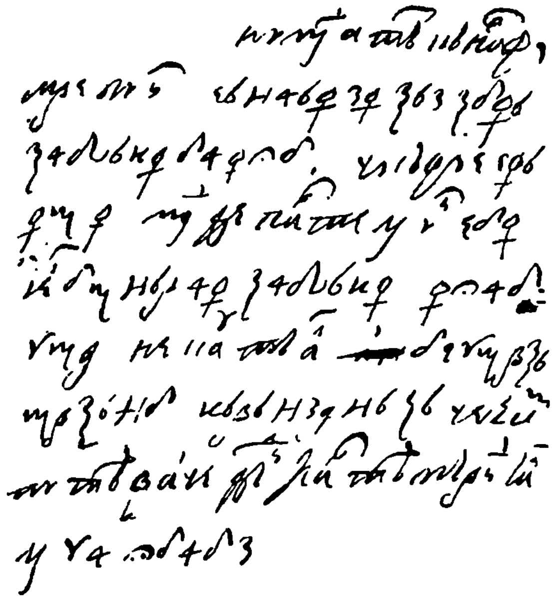

Fig. 1. — Fragment din raportul cifrat al capichehaiei lui Șerban Cantacuzino.

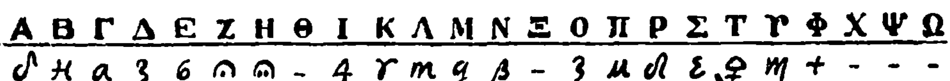

Fig. 2. — Alfabetul folosit de Șerban Cantacuzino (1680).

Poate că în forma aceasta improprie l-a folosit și Brîncoveanu în primii lui ani de domnie. Dar mai tîrziu, evenimentele ce se anunțau prin urcarea pe tron a războinicului sultan Mustafa l-au silit probabil să-și reorganizeze serviciul secret și deci să schimbe și acest cifru puțin practic. Totuși el n-a socotit necesar să creeze un nou alfabet, ci s-a mulțumit numai să dea o altă semnificație simbolurilor din vechiul cifru, adăugînd doar cîteva semne noi pentru a împlini tot alfabetul romînesc.

Cred că Brîncoveanu a adoptat cifrul din însemnări pe la începutul anului 1695, căci criptogramele din acest an sînt scrise șovăitor, cu multe greșeli și cu îndreptări, ceea ce trădează un alfabet nou, pe care nu ajunsese să-l stăpînească bine (fig. 4, 5, 6 și 7). Peste

[1] Pentru transcrierea grecească a sunetelor romînești, vezi Al. Elian, *Documente privind istoria Romîniei, Introducere*, vol. I, Buc., Ed. Academiei R.P.R., p. 375.

cinci ani, în criptograma din 1699 (fig. 8), grafismul sigur al semnelor indică o deplină familiarizare cu acest cifru.

După această dată, s-a petrecut probabil un eveniment serios — poate riscanta lui călătorie la Odrii din 1703 — care l-a obligat să-şi ia alte precauţiuni, căci în însemnările din anul 1707 constatăm o nouă schimbare a cifrului, folosind însă şi de data aceasta tot semnele vechiului alfabet.

Deşi sistemul de cifrare este cît se poate de simplu, am avut la descifrare unele dificultăţi rezultate din greşelile de cifrare, corectate pe deasupra chiar de Brîncoveanu, din confuziile dintre unele semne asemănătoare, din prezenţa în text a unor nume străine, fără ecou în limba noastră, şi din unele pete şi deteriorări ale manuscrisului. Dar ceea ce ne-a încurcat mai mult a fost faptul că abia tîrziu ne-am dat seama că însemnările din 1707 fuseseră cifrate cu un alfabet schimbat. Aspectul semnelor era asemănător, dar aveau semnificaţii diferite, astfel că ipotezele ce păreau plauzibile în unele criptograme se năruiau cînd încercam să le verificăm cu ajutorul celorlalte fragmente cifrate.

Tabloul de cifrare folosit de Brîncoveanu în intervalul 1695—1699 este redat în fig. 3—I. În rîndul II figurează alfabetul folosit în anul 1707.

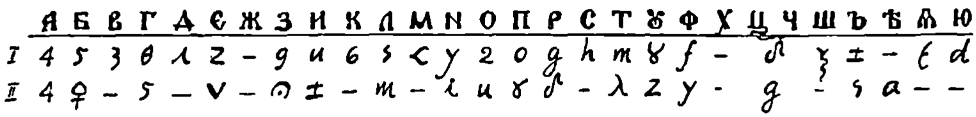

Fig. 3. — Cele două alfabete folosite de Brîncoveanu.

I. Alfabetul din intervalul 1695—1699. II. Alfabetul din anul 1707.

Prima criptogramă este cea din 12 aprilie 1695 (fig. 4). Împreună cu contextul ei în limbaj clar ea sună astfel : + *Aprilie 12 dni, vineri, au purces Stoian vătaf de călăraşi de la Potlogi, cu Ibraim Čauş care venise pentru cară şi cu îel s-au trimis* şi CĂRŢILE SOLILOR ENGLEZ FIAMENG.

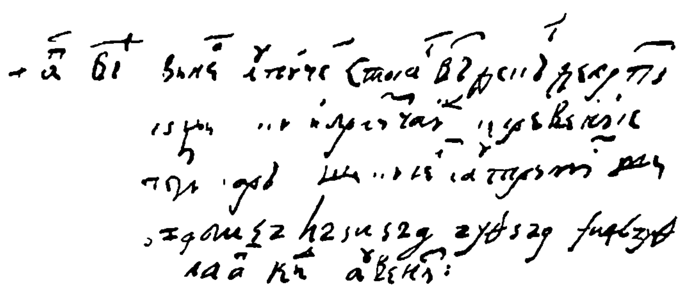

Fig. 4. — Criptograma din 12 aprilie 1695.

Acest mesager englez este evident secretarul lordului Paget, ambasadorul Angliei la Constantinopol. Aşa cum rezultă dintr-un raport al lui Giambattista Romanini către regele Sobieţchi, la începutul lunii decembrie 1694, el plecase din Constantinopol spre Londra. Un alt raport din 3 aprilie 1695 ne informează că secretarul era din nou la drum, înapoindu-se la Stambul [1].

După cum se vede din însemnarea lui Brîncoveanu, la 12 aprilie (stil vechi) el sosise la curţile domneşti din Potlogi, unde fusese reţinut ca oaspe. Corespondenţa lui urgentă

[1] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 304.

fusese însă trimisă înainte prin curierii domnului. Acesta, pentru a-şi atrage bunăvoinţa ambasadorului englez, care avea mare trecere la Poartă, îi făcea bucuros asemenea servicii [1].

Fiameng pare să fie o transcriere a numelui *Flameng* sau *Flemming*, într-o formă italienizată des întîlnită chiar în calendarele lui Ion Frîncu, pe care îşi nota Brîncoveanu însemnările (ex. Фїанара sau Фіанара).

Însemnarea este interesantă prin aceea că este singurul document care menţionează numele acestui secretar de ambasadă.

După despresurarea Vienei, turcii înregistrează numai înfrîngeri, fiind siliţi să părăsească Ungaria, Transilvania şi parte din Serbia. Reacţiunea otomană sub viziratul lui Mustafa Küprülü se frînge o dată cu moartea acestuia la Slankamen (1691).

Se părea că turcii se resemnaseră în situaţia aceasta, cînd se urcă pe tron tînărul sultan Mustafa II, care chiar din primele zile de domnie îşi proclamă hotărîrea de a redobîndi cu sabia tot ce au pierdut înaintaşii (februarie 1695).

În toată împărăţia încep pregătiri pentru campania pe care trebuia s-o conducă chiar sultanul. În ceea ce-l priveşte pe Brîncoveanu, el primeşte poruncă straşnică să dreagă cetatea Cladovei şi „să grijească de zaharea şi bogazuri", adică să asigure aprovizionarea şi transporturile.

La rîndul lor, austriacii, alarmaţi de aceste pregătiri, încep şi ei să ia în pripă măsurile impuse de împrejurări. Generalul Veterani primeşte ordin să vină în Transilvania pentru a organiza apărarea.

În calitate de bei ai unor provincii de margine, în contact direct cu străinătatea, domnii noştri aveau şi obligaţia să informeze Poarta de toate mişcările creştinilor. Pentru aceasta, dar mai ales pentru uzul său personal, Brîncoveanu întreţinea o întreagă armată de spioni la Sibiu, Viena, Veneţia şi chiar la Moscova [2].

Criptograma de la 20 mai 1695 este în legătură cu aceste evenimente şi sună astfel:

„*Mai 20 dni, am trimis 2 călăraş de la Cernej cu veaste că au venit* VETERANI LA ARDEAL".

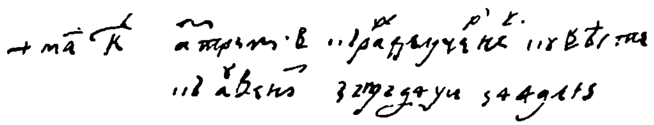

Fig. 5. — Criptograma din 20 mai 1695.

Izgonind pe turci din Transilvania, austriacii ar fi vrut să lichideze acest principat prin anexare. De aceea ei contestară dreptul de guvernare tînărului Mihail Apafi al II-lea, care moştenise tronul Transilvaniei în 1690, pe motiv că e minor. El este invitat la curtea din Viena, unde este ţinut într-un fel de captivitate aurită. Dar nobilimea ardeleană, umilită să vadă ţara transformată într-o simplă provincie a Imperiului habsburgic, începe să se mişte. Toţi cer pe Apafi, care, aşa lipsit de personalitate cum era, simboliza pentru ei independenţa. După unele zvonuri, ardelenii ar fi fost înclinaţi chiar să accepte supunerea faţă de turci, care le făgăduiau o oarecare autonomie [3].

[1] P. Giurescu şi N. Dobrescu, *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*, 51 şi 150.
[2] *Documente şi regeste*, p. XIV.
[3] *Hurmuzaki*, vol. V², CCCCVI.

Sultanul Mustafa, care întrevedea avantajele practice ale acestei mişcări, începuse şi el să se intereseze de acest tînăr, lăsînd să se înţeleagă că ar fi dispus să-l înscăuneze domn, în cazul unei recuceriri a Transilvaniei. Faptul coincidea şi cu dizgraţia în care căzuse contele Tököly, candidatul susţinut de turci pînă atunci [1].

Îngrijorat de frămîntările ardelenilor tocmai în preajma războiului ce ameninţa, împăratul Rudolf consimte să-l lase pe Apafi să se întoarcă în Transilvania, o dată cu generalul Veterani, nădăjduind că prin aceasta va mai linişti spiritele. Bineînţeles că Brîncoveanu, prin agenţii lui, îi urmărea toate mişcările, căci însemnarea de la 27 august 1695 are următorul conţinut :

„*Avgust 27 dni, marţi, au trimis pe Radu i* [2]. . . . *călăraşi la Ordie cu veastëa lu* SIN APAFI.

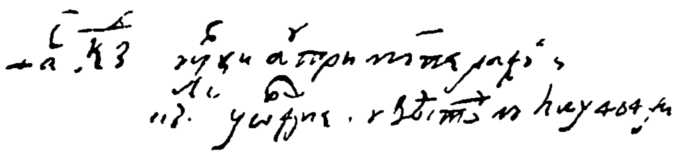

Fig. 6. — Criptograma din 27 august 1695.

„Ordia" era tabăra turcească de la Belgrad, unde sultanul supraveghea în persoană pregătirile de război.

Lipsa de prestigiu personal a tînărului Apafi în ochii lui Brîncoveanu este ilustrată îndeajuns de apelativul „Sin Apafi", adică fiul lui Apafi I, deşi trecuseră cincisprezece ani de cînd acesta murise [3].

Criptograma cea mai lungă este cea din 15 septembrie 1695 :

„*Septemvrie 15 dni, duminică.* <*Mi-au*> [4] *venit v*<*easte de* > [4] *la* SIBII CĂ AU BĂTUT TURCII PE <VETERANI> ŞI L-AU LUAT ŞI PE ÏEL VIU. *la 10 dni ale lui Septemvrie* LA LOGOŞ FIIND RĂZBOIUL".

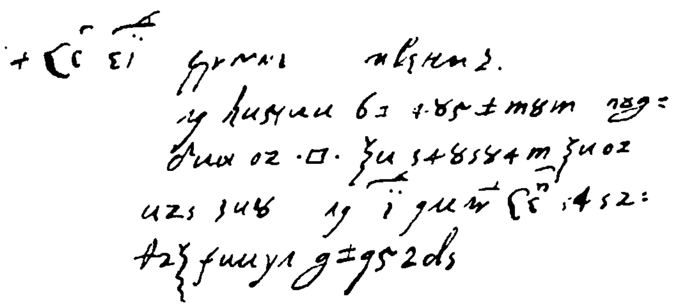

Fig. 7. — Criptograma din 15 octombrie 1695.

Turcii se pregătiseră toată vara, amînînd atacul pînă în toamnă, cînd imperialii începuseră să creadă că vor fi scutiţi de o campanie în anul acela. Oastea otomană era comandată chiar

[1] *Hurmuzaki*, vol. I, supl. I, XDI.

[2] loc alb în text.

[3] Cf. cu însemnarea de pe *ms.* 1838 Acad. R.P.R. „Scris-am... cîndu am mers *ficiorul lui Apafi Mihaiu* craiul Ardealului la Beci" (G. Strempel, *Copişti de manuscrise*, Buc., Ed. Academiei R.P.R., 1959, p. 233).

[4] Ms. rupt.

de sultan. Surprinşi, nemţii opun o rezistenţă slabă. Doar la Lugoj, unde se găsea generalul Veterani cu cîteva mii de soldaţi, lupta a fost deosebit de înverşunată. Nu se ştie care ar fi fost rezultatul bătăliei, dacă în învălmăşeală n-ar fi căzut chiar Veterani.

Înfrîngerea austriacilor a fost categorică. Deşi lupta aceasta constituise doar un episod izolat, care nici n-a avut urmări, Europa creştină era emoţionată. Pesimiştii întrevedeau o nouă eră de expansiune a turcilor. În privinţa lui Veterani circulau cele mai contradictorii ştiri. Cei mai mulţi nădăjduiau că generalul fusese luat prizonier şi că s-ar putea răscumpăra din captivitate, aşa cum făcuse şi generalul Häusler, cu cîţiva ani mai înainte.

Aceasta era şi versiunea pe care i-o transmitea lui Brîncoveanu informatorul său din Sibiu, cînd spune: „Şi l-au luat şi pe îel viu". În realitate, Veterani căzuse sub o salvă de muschete şi murise. Mai tîrziu, Brîncoveanu va afla amănunte asupra morţii generalului chiar de la turcul care îi retezase capul la Lugoj, ca să-l expedieze împăiat la Stambul, după obicei [1].

Dacă istoriceşte acest text nu aduce nimic nou, este interesant din punct de vedere criptografic, căci ne dezvăluie un amănunt al cifrului. În această criptogramă, generalul Veterani este indicat printr-un pătrat între două puncte (.□.). Desigur că principalele personalităţi cu care avea de-a face figurau în codul lui Brîncoveanu cu cîte o hieroglifă proprie. Era de altfel un procedeu foarte răspîndit, pe care-l constatăm încă din secolul al XIV-lea, în rapoartele de ambasadă veneţiene. Printre documentele cifrate primite de ţarul Petru cel Mare din Ţara Romînească se găseşte şi o corespondenţă grecească din anul 1700, în care numele contemporanilor sînt redate la fel prin semne asemănătoare [2].

Imediat după bătălia de la Lugoj a început să se şoptească că în bagajele lui Veterani turcii ar fi găsit nişte scrisori compromiţătoare ale lui Brîncoveanu, printre care s-ar fi aflat chiar cifrul prin care acesta corespondа cu generalul [3].

Adevărul este că Brîncoveanu, ca să se poată menţine între cei doi mari, îi slujea şi pe unul şi pe celălalt şi, după cum îi informa pe turci de mişcările nemţilor, tot aşa îi scria şi lui Veterani de pregătirile otomanilor.

Iarna prematură din 1695 i-a tăiat elanul sultanului, care a fost nevoit să se mulţumească cu măruntul succes de la Lugoj, care în fond fusese mai mult spectaculos decît important. El porunci deci retragerea trupelor, stabilind ruta de înapoiere prin ţara noastră, iar lui Brîncoveanu îi comunică să-i iasă în întîmpinare la Dimircapi (Porţile de Fier).

După zvonul cu hîrtiile găsite la Veterani, se înţelege cu cîtă spaimă a primit domnul porunca să se înfăţişeze padişahului. Autorul Istoriei Ţării Romîneşti, care se pare că se găsea în apropierea domnului, ne dă cu amănunte tot zbuciumul lui, pînă să se hotărască să plece la drum, căci cei mai mulţi îi spuneau pe faţă: „Dar de s-au găsit la Viterani niscare cărţi trimise de aici şi vor cunoaşte lucrurile noastre pentru care te va opri şi te va mazăli?" [4].

În cele din urmă Brîncoveanu şi-a luat inima în dinţi şi a pornit în întîmpinarea sultanului, socotind „că cu mergerea sa toate se vor potoli, orice mînie ar fi, tocma şi cărţi de vor fi prins, le vor ţinea mincinoase...".

De data aceasta Brîncoveanu a scăpat cu bine. Probabil că asupra lui Veterani nu se găsise nici un act compromiţător. În orice caz, toată acţiunea asta l-a costat, după Condica de cheltuieli, exact 25 262 taleri, cheltuiţi pe bacşişuri, blăni, plocoane şi trataţii cu „poamele pezmezii cei cu apă de trandafir şi cu moscos făcuţi, şi struguri şi altele ce socotia domnul", pînă ce s-a văzut scăpat de cinstea de a avea ca musafir pe sultan.

---

[1] *Hurmuzaki*, vol. V^2, CCCCXXII.
[2] Inedit. Fotocopii primite din partea Arhivelor din Moscova, Acad. R.P.R., pachetul 648.
[3] *Hurmuzaki*, vol. XVI, DCCLIV; *Documente şi regeste*, 128 şi 129.
[4] *Istoria Ţării Romîneşti*, Buc., Ed. ştiinţifică, 1959, p. 68.

Am insistat mai mult asupra acestui episod, pentru lumina în care apare activitatea secretă a lui Brîncoveanu, dusă mai ales la adăpostul scrierii cifrate.

Criptograma din 1699, în legătură cu nunta lui Dimitrie Cantemir, este oarecum amuzantă.

Este bine cunoscută cordiala animozitate dintre Brîncoveanu şi Cantemireşti, „cu feluri de împoncişeturi" sau „cu pîri şi amestecături la Poartă şi la vezirul".

Cînd Antioh Cantemir a îndrăznit să-i ceară o fată să-i fie doamnă, „au pus pricină că sînt de neam prost Cantemireştii" (Nicolae Costin), căci la curtea din Bucureşti era notoriu că bătrînul Cantemir „întîi au fost herghelegiu, apoi lefegiù, apoi ceauş la steagul spătăresc aicea în ţară" (Radu Greceanu).

În replică, Dimitrie Cantemir, ca istoric, analizează genealogia Brîncoveanului şi constată cu umor că toată evghenia lui merge numai în linie femeiască, aşa că n-avea dreptul să se numească nici Cantacuzin, nici Basarab şi nici Brîncoveanu. Şi ca hazul să fie deplin, aminteşte fabula turcească cu catîrul, care, întrebat fiind odată cine a fost tată-său, a răspuns că mă-sa a fost iapă [1].

De altfel, Brîncoveanu, urmărindu-şi cu înverşunare adversarul, se amestecase şi în căsătoria tînărului Dimitrie Cantemir, cum ne spune şi Neculce cronicarul: „Logodisă-se Dumitraşco Beizadea cu o fată a lui Şerban Vodă, ce era atuncea în Ţara Ungurească, cu taină. Şi prinseră muntenii de veste şi-i sta pedică despre nemţi că nu lăsa pe doamna lui Şerban Vodă să i-o dea. Şi încă mare vrajbă din aceasta se făcea".

Brîncoveanu socotea că are acest drept, căci era rudă cu domniţa Casandra şi voise să împiedice această „mezalianţă".

Chiar în textul necifrat ce precedă criptograma, Brîncoveanu îşi trădează necazul printr-un joc de cuvinte trivial, înlocuind titulatura de beizadé (*fiu de domn*) a tînărului Dimitrie prin aceea de boczadé (*fiul excrementului*) [2].

În întregime, însemnarea este următoarea:

„*Mai 20 dni, sâmbătă, au venit sol de la Moldova, pohtindu-ne la nunta lui Dumitru boczadé* CĂCĂCEA".

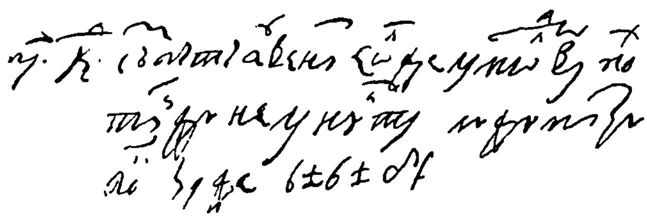

Fig. 8. — Criptograma din 1699.

În definitiv, după toate lucrăturile care au precedat această nuntă, invitaţia trimeasă era de-a dreptul o sfidare, ceea ce explică îndeajuns felul în care Brîncoveanu notează pentru viitorime porecla de rîs a mirelui.

Bineînţeles că toate astea n-au fost pricină să nu trimeată la Moldova pe aga Ienache Văcărescul cu urări de bine şi cu daruri, preţ de 460 talere, cum precizează Condica Vistieriei.

[1] D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, Buc., 1876, p. 624.

[2] P. P. Panaitescu, în „Convorbiri literare", LXXVI, 1943, p. 821 şi urm.

Cum am arătat mai sus, în însemnările din 1707[1], Brîncoveanu folosește alt cifru. Cele 27 de litere cuprinse în cele două criptograme din acest an oferă un material de analiză prea sărac pentru a putea da o traducere sigură.

Însemnarea din 23 aprilie este următoarea:

„*Am trimis carte i un belghir negru frumușăl* (criptogramă de două cuvinte), *dragomanul* (fig. 9).

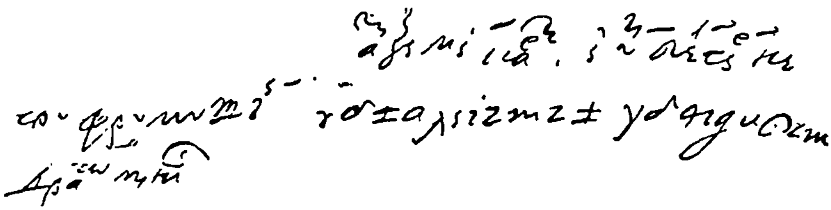

Fig. 9. — Criptograma din 23 aprilie 1707.

După sensul frazei se vede că primul cuvînt cifrat este un nume în cazul dativ. Terminația „... *ULUI*" este confirmată de repetarea unui semn identic în locul celor doi U. Adoptînd această ipoteză obținem în al doilea cuvînt al criptogramei terminația caracteristică „... *UL*".

Transpunînd aceste echivalente și în criptograma din 24 martie, se conturează sfîrșitul de cuvînt „...*LILE*".

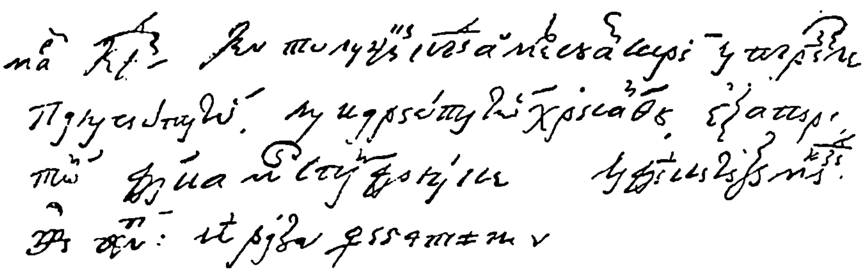

Fig. 10. — Criptograma din 24 martie 1707.

Considerații de poziție și repetire a literelor ne-au sugerat pentru criptograma din 23 aprilie traducerea: „PRIĬATĂNULUI FRANȚOZUL".

Cum se vede, e vorba de un bacșiș trimis unuia din amicii lui din Constantinopol, pare-se un interpret francez, al cărui nume din păcate nu e indicat. Însemnările de taină și Condica Vistieriei sînt pline de asemenea atenții costisitoare, cu care Brîncoveanu gratifica pe toți agenții lui din apropierea seraiului. De data aceasta, darul era un „belghir", adică un cal de trap anume învățat să calce ca să nu zdruncine pe călăreț.

Cealaltă criptogramă, cu contextul ei, ar fi următoarea:

„*Martie 24 dni, cu Toma Giki, când au mersu, am scris la părintele panaghiotatos, macariotatos Hrisanthu, Exaporiton, dascălul Spandonache, la Diikiti trimițănd și jup. lu Razo* BĂGALILE".

[1] Însemnări pe un calendar grecesc, Acad. R.P.R., *ms.* 3214.

Însemnarea e mai mult decît banală. E vorba doar de expedierea unor scrisori de curtoazie diferitelor fețe bisericești și altor personalități fanariote cu prilejul paștelor ce se apropiau. Profitînd de plecarea curierului, jupîneasa lui Razo își expedia și ea la Țarigrad „băgăliile", adică bagajele.

Cuvîntul acesta nu este decît italienescul „bagaglio". În alte scrieri ale vremii se folosește de preferință cuvîntul „boarfe". Totuși prezența acestui neologism nu trebuie să surprindă, căci pe vremea lui Brîncoveanu, cel puțin curtea, suferea o sensibilă influență italiană[1]. În paragraful referitor la secretarul lordului Paget am mai întîlnit înclinația lui Brîncoveanu pentru italienisme. De altfel expresia „bagalii" o folosește chiar Ion Frîncu, autorul Foletului novel.

O umbră de îndoială ne-o lasă totuși forma „priĭatăn" din criptograma de la 23 aprilie deoarece aiurea Brîncoveanu scrie numai „priĭaten". De aceea interpretarea acestor ultime criptograme o considerăm numai o *încercare de descifrare*.

Al. Odobescu, în comentariile ce întovărășesc prima ediție a *Însemnărilor de taină*, în privința criptogramelor spune: „Cheia lor ne rămîne necunoscută și putem numai bănui că sub dînsele se ascunde ceva din acele uneltiri pe care Brîncoveanu voia să le tăinuiască și a căror divulgare a grăbit trista lui sfîrșire".

La rîndul său, Emil Vîrtosu presupune că „cuprinsul lor era, desigur, foarte secret".

Astăzi, însă, cînd taina lor este dezlegată, rămînem oarecum dezamăgiți de caracterul destul de banal al acestor însemnări ce ne apar mai degrabă ca niște simple acte de discreție.

Nu ne rămîne deci decît satisfacția de a fi adăugat o pagină la istoria destul de săracă a criptografiei romînești.

КРИПТОГРАММЫ СЕКРЕТНЫХ ЗАПИСОК ГОСПОДАРЯ КОНСТАНТИНА БРЫНКОВЯНУ

РЕЗЮМЕ

В личном дневнике господаря Константина Брынковяну есть много шифрованных мест.

Анализ обозначений шифра свидетельствует о его сродстве с другим секретным алфавитом, использованным в шифрованном докладе во время господаря Шербана Кантакузино. Возможно, что автором обоих алфавитов является Брынковяну, бывший логофет в диване господаря Шербана до своего вступления на престол.

В секретных записках впервые криптограммы были использованы в 1695 г. В 1707 г. Брынковяну меняет шифр, но сохраняет те же знаки, давая им другое значение. Двойное значение знаков криптограмм весьма затрудняет процесс расшифровывания.

Записи относятся к неспокойному периоду крупных политических брожений и войн, который оправдывает использование криптографии. Однако, в основном, эти криптограммы не вскрывают исторических деталей, а представляют собой желание сохранить секретность некоторых вещей.

Известный интерес вызывает первая криптограмма, в которой проезжающий в апреле 1695 г. через Валахию секретарь лорда Паджета фигурирует под именем Глемминга, причем это имя не появляется больше ни в одном из известных документов.

[1] N. Cartojan, *Istoria literaturii romîne vechi*, vol. III, Buc., 1945, p. 205–207.

Криптограмма от 15 сентября того же года содержит краткое описание Лугожского боя (10 сентября 1695). В этом описании ошибочно указывается, что генерал Ветерони был взят в плен. В действительности Ветерони был убит в этом сражении.

Забавную ноту, иллюстрирующую отношения между бухарестским и ясским дворами, вносит заметка от 20 мая 1699 г. в связи с женитьбой Дмитрия Кантемира. Пользуясь шифром, Брынковяну дает молодому Дмитрию пошлое прозвище.

Остальные криптограммы содержат лишь банальные заметки, не представляющие никакого исторического интереса.

LES CRYPTOGRAMMES DES NOTES SECRÈTES DE CONSTANTIN BRANCOVAN

RÉSUMÉ

Le journal intime du prince Constantin Brancovan comprend un certain nombre de passages rédigés en langage chiffré.

L'analyse des signes qui composent le chiffre trahit des rapports étroits entre ce dernier et un alphabet secret dont il est fait usage dans un rapport chiffré du temps du prince Şerban Cantacuzène. L'auteur de ces deux alphabets est fort probablement Brancovan lui-même qui, avant de régner, avait fait partie du Divan (conseil) du prince Şerban, en qualité de logothète.

Les cryptogrammes des Notes secrètes apparaissent dès 1695. Mais, en 1707, Brancovan modifie le chiffre, en maintenant toutefois les même signes, auxquels il atribua cette fois une autre signification. Ce double sens des signes des cryptogrammes a soulevé bien des difficultés lors de leur déchiffrement.

Les notes en question ont été écrites à une époque des plus tourmentées, époque de guerres et d'insécurité, qui explique l'usage par le prince de ces cryptogrammes. Pourtant ces cryptogrammes ne révèlent en général aucun détail historique de quelque importance et constituent plutôt un paravant opposé aux indiscrétions.

Le premier cryptogramme offre un certain intérêt.

C'est ainsi que le secrétaire du Lord Paget, qui traversa la Valachie au mois d'avril de l'année 1695, y est mentionné sous le nom de Flemming, nom que l'on ne retrouve dans aucun document connu.

Le cryptogramme du 15 septembre de la même année donne un récit succinct de la bataille de Lugoj (10 septembre 1695). Mais la version est inexacte, car il en ressort que le général Veterani n'y aurait pas été tué, mais simplement fait prisonnier.

Une note piquante illustrant les relations que la Cour de Bucarest entretenait avec celle de Jassy, est introduite en 20 mai 1699. Il y est question du mariage de Démètre Cantemir. Sous le couvert d'un mot chiffré, Brancovan y gratifie d'un nom trivial le jeune prince moldave.

Le reste des cryptogrammes ne représente que des notes banales, dénuées d'intérêt historique.

UN PLAN INEDIT PRIVITOR LA CAMPANIA DE LA PRUT (1711)

DE

C. ŞERBAN

Cercetările făcute pînă în prezent, privind campania de la Prut [1] s-au oprit într-o măsură deosebită asupra operaţiilor militare de pe valea Prutului. Pentru stabilirea cît mai precisă a locului unde s-au desfăşurat luptele care au precedat armistiţiul şi pacea de la Vadul Huşilor, istoricii au acordat o atenţie specială schiţelor, hărţilor şi planurilor întocmite mai ales de către contemporani, fie că au fost, fie că n-au fost martori oculari ai acestor evenimente. Din fericire s-au păstrat pînă acum asemenea planuri care provin din diferite fonduri de arhivă şi publicaţii. Unele din ele sînt chiar din secolul al XVIII-lea, fiind publicate la numai cîţiva ani de la desfăşurarea evenimentelor, — altele au rămas în arhive pînă în sec. XIX şi XX cînd au fost publicate.

Cel mai vechi plan al campaniei de la Prut, publicat, aparţine brigadierului Moreau de Brassey, mercenar francez în armata rusă. El şi-a publicat memoriile politice şi militare în 1716. Cu acest prilej, a dat în textul expunerii două planuri care se referă la campania de la Prut. Pentru că ele sînt puţin cunoscute de istorici, vom da mai jos o sumară prezentare a lor : a) primul plan reprezintă celebrul „Patrulater" (formaţie de luptă adoptată de armata

[1] M. Kogălniceanu, *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre le grand, Charles XII, Stanislas Leszczynski, Démètre Cantemir et Costantin Brancovan*, Iaşi, 1845 ; A. D. Xenopol, *Pierre le grand et les pays roumains*, Louvain, 1886, 29 p. ; A. Mîşlaevski, *Războiul cu Turcia din 1711. Operaţiunea de la Prut*, St. Petersburg, 1898, 20 + X + 359 p. ; N. Iorga, *Carol XII, Petrul cel Mare şi ţările romîne (1709—1714)*, Buc., 1910, 57 + 4 p. ; C. C. Giurescu, *Une relation inédite sur la campagne de Pierre le grand en Moldavie*, Cluj, 1927 ; V. Papahagi, *Informaţiile veneţiene relative la războiul ruso-turc din 1711*, în „Revista istorică", 1932, p. 107—132 ; T. Holban, *Noi ştiri despre luptele ruso-turce din 1711*, în *Cercetări istorice*, 1940, p. 300—305 ; A. Boldur, *Expediţia de la Prut din 1711 şi jurnalul lui Petru cel Mare pentru Istoria Romînilor*, în *Studii şi cercetări istorice*, 1946, p. 47—100 ; S. Calimach, *Un document privitor la colaborarea militară romîno-rusă*, în „Studii", an. III (1950), p. 178—179 ; R. Iu. Enghelhardt, *Din istoria campaniei de la Prut a lui Petru*, în „Ucenîi zapiski", VI, (Istorie), Chişinău, 1953 ; C. Şerban, *Un episod a campaniei de la Prut. Cucerirea Brăilei (1711)*, în *Studii şi cercetări de istorie medie*, vol. II, p. 449—456 ; *Jurnalul feldmareşalului B. P. Şeremetev despre campania de la Prut (1711)*, în *Relaţii romîno-ruse în trecut. Studii şi conferinţe*, Buc., 1957, p. 72—95 ; L. E. Semenova, *Din istoria relaţiilor romîno-ruse de la sfîrşitul sec. XVII—începutul sec. XVIII*, în „Vestnik Moscovskogo Universiteta", Istorico-filologhiceskaia seriia, nr. 3, 1958 (vezi traducere în Analele romîno-sovietice, Seria istorie 2(26), 1959, p. 109—133).

rusă în retragere spre Iaşi, din momentul luării contactului cu grosul armatei turceşti şi pînă la stabilirea poziţiei de apărare pe malul Prutului, — la Vadul Huşilor). „Patrulaterul" este format dintr-un rînd exterior de capre de sîrmă (*spanischereiter*) purtate la braţ de infanterişti (sau cavalerişti), de un rînd de artilerie apoi de patru rînduri de infanterişti. În interior sînt grupate carele de aprovizionare şi muniţie precum şi restul artileriei. Direcţia de înaintare a „patrulaterului" este de la sud către nord. De jur împrejurul lui sînt arătate atacurile cavaleriei turco-tătare făcute din mers [1]. b) Al doilea plan reprezintă lagărul turcesc şi rusesc de pe malul Prutului. Lagărul rusesc are forma unui pentagon neregulat, înconjurat de capre de sîrmă şi de un şanţ. Aceste fortificaţii sînt apărate de artilerie şi infanterie. Lagărul este traversat de un alt şanţ mai larg, care pare a fi o vale secată. În mijlocul lagărului rusesc sînt grupate carele de aprovizionare, caii, muniţia şi cortul ţarului. Malul Prutului este apărat de infanteria rusească. Lagărul turcesc se află tot pe malul drept. Armata turcească înconjură circular poziţia de apărare a ruşilor în spatele unui şanţ pe care sînt amplasate bateriile de artilerie în acţiune. Dincolo de şanţul circular se află lagărul turcesc, avînd în centru cortul marelui vizir. Ambele planuri sînt redate cu elemente în relief. Singurul semn convenţional arată că terenul este o stepă [2].

În 1723 apărea la Londra cartea francezului La Motraye descriind impresiile sale din călătoriile făcute în Asia, Europa şi Africa. Se ştie că el a trecut şi prin ţara noastră, în 1711, şi s-a aflat în tabăra turcească în zilele desfăşurării campaniei de la Prut. De aceea în volumul II aflăm două planuri mult cunoscute şi folosite de istorici [3]. După cîţiva ani a apărut la Haga o ediţie franceză cu un conţinut identic [4].

De asemenea sînt cunoscute şi schiţele privitoare la această companie publicate în 1878 în colecţia Hurmuzaki. Este vorba de două planuri, mult deosebite între ele: unul este mai mult o schemă [5], iar celălalt o reprezentare destul de grosolană a poziţiei ambelor tabere de la Vadul Huşilor. Aceste două planuri provin din Arhiva Ministerului imperial de război din Viena.

Toate aceste planuri posedă elemente mai mult schematice, sînt întocmite grosolan şi conţin foarte puţin elemente topografice. În multe cazuri nu se păstrează o proporţie uniformă între diferitele elemente ale planului. Ele dau o vagă imagine de ansamblu istoricilor care cercetează documentele şi cronicile privind luptele din Valea Prutului din 1711.

Un document cartografic de mare importanţă privind campania de la Prut se află în original în Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Franţa [6] şi într-o fotocopie în Biblioteca Academiei R.P.R. din Bucureşti. Fotocopia provine din Arhiva Palatului, depusă în 1953. Acest plan se află într-o mapă care conţine diferite acte ale familiei Basarab Brîncoveanu [7].

Planul redactat în limba franceză are următorul titlul: „Planul afacerii de la Prut dintre ruşii comandaţi de însuşi ţarul Petru I şi turcii şi tătarii şi cîţiva suedezi

---

[1] Jean Nicolas de Brassey, *Mémoires politiques*..., vol. I, Veritopolic, 1716, p. 66.

[2] *Ibidem*, p. 79.

[3] Primul plan reprezintă lagărul armatei ruse de la Vadul Huşilor, iar al doilea ambele tabere în mişcare de-a lungul Prutului. La Motraye, Travels through Europe, Asia and into Part of Africa..., vol. II, Londra, 1723, pl. XXVI A, XXVI B.

[4] La Motraye, Voyage du Sr. A. de... en Europe, Asie et Afrique..., vol. II, La Haye, 1727, pl. II—III. Sînt reproduse de A.A.C. Sturdza, *C. Brancovan, prince de Valachie 1688—1714. Son regne et son époque*, Paris, 1915, p. 288.

[5] Planul schematic a fost întocmit la 21 august 1711 şi redactat în limba latină. Unităţile militare sînt schiţate prin cerculeţe iar apele prin linii tremurînde. Celălalt plan mai complet însoţeşte un raport al lui Talman, rezidentul Austriei la Constantinopol, din 21 august 1711. Vezi Hurmuzaki, VI, p. 98—99.

[6] Archives des Affaires Etrangères de Paris, Correspondance politique, Turquie, dossier 51, folio 81.

[7] Acad. R.P.R., Arhiva 649.

şi polonezi sub ordinele marelui vizir Baltagi Mehmet paşa, 18, 19, 20, 21 şi 22 iulie 1711" (20/30 cm).

Planul are o săgeată de orientare N — S. El reprezintă în ansamblu toate mişcările armatelor ruseşti şi turco-tătare din momentul luării contactului dintre cele două armate pe malul Prutului, marşul de retragere al armatei ruse urmărite de armata turcă şi desfăşurarea luptelor de poziţie de la Vadul Huşilor pînă la încheierea armistiţiului şi păcii (18—22 iulie 1711).

Planul are bogate elemente topografice. Astfel întreg planul este străbătut din colţul de jos stînga spre colţul sus dreapta de o linie sinuoasă a Prutului. Malul drept este desenat mai gros, ceea ce înseamnă că e mai înalt, iar malul stîng cu o linie mai subţire. Ambele maluri sînt mărginite din loc în loc de grupuri mici de arbori. Direcţia de curgere a Prutului e menţionată cu o săgeată. Cam pe la jumătatea lungimii rîul Prut primeşte un afluent pe partea stîngă, format din două ape mici. Valea Prutului este marcată în unele locuri ca o regiune mlăştinoasă, mai ales pe partea stîngă.

La o distanţă variind între 25 şi 75 m, pe malul stîng, apare o linie neregulată de înălţimi, de dealuri marcate cu linii haşurate. La culmea acestor dealuri sînt grupuri de arbori şi mici mameloane; din loc în loc, dealurile au văi adînci cu sau fără ape. Pe malul drept, linia dealurilor este la o distanţă ceva mai mare. Cea mai apropiată distanţă este de aproape 75 m iar cea mai îndepărtată de 150 m.

Elementele care indică poziţia celor două armate sînt explicate într-o amplă legendă, care acoperă jumătatea inferioară din dreapta a planului. Textul este următorul: „*A*. Poziţia armatei ruseşti; *B*. Armata turcească ajunge la 18 (iulie) la ora 8 dimineaţa pe malul Prutului; *C*. Corpul de şase mii de oameni de cavalerie trimis de ţar, în întîmpinarea armatei otomane, pentru a o întîlni; *D*. Poduri construite de către turci în noaptea de 18 spre 19 (iulie) după ce corpul de şase mii ruşi s-a retras şi a fost urmărit de către trupele lui Vali paşa (şi) care a trecut Prutul şi care forţară pe ţar să ridice tabăra şi să părăsească o parte din bagajele sale; *E*. Corpul lui Vali paşa; *F*. Hanul tătarilor merge de-a lungul rîului Prut în timp ce armata turcească trece pe podurile sale pentru a merge cu (trupele) sale să treacă prin vad; *G*. Vadul unde hanul tătarilor trecu Prutul; *H*. Poziţia hanului după trecerea Prutului; *I*. Resturile corpului tătarilor care nu trecură de loc rîul; *K*. Poziţia pe care o luă ţarul cînd, retrăgîndu-se, s-a găsit închis într-o pungă (cul de lampe) formată de Prut şi de un rîu mlăştinos (*L*). Armata rusă împinsă foarte mult de către aceea a turcilor construi în grabă o poziţie de apărare ca front al ei, care fu unită cu rîul prin cai de friză (bîrne groase cu ţepi) şi cu abatize flancate de tunurile şi infanteria sa; cavaleria şi bagajele în centru; *M*. Poziţia pe care a luat-o armata turcească a cărei avangardă după ce a încercat să forţeze cîmpul şi după ce a fost respinsă şi-a luat locul în poziţia de apărare, ca însăşi ca să se pună la adăpost de focul ruşilor şi să instaleze bateriile sale; în noaptea de 20 spre 21 (iulie) s-a desfăşurat o canonadă de ambele părţi; dar mai puţin violentă din partea ruşilor; *N*. Corpurile de trupe ale suedezilor şi ale polonezilor cărora vizirul le-a dat cîteva piese de artilerie. În această poziţie ţarul înconjurat de toate părţile fără provizii şi fără ajutoare, a ridicat la 21 (iulie) ora 8 dimineaţa steagul alb şi trimise (un sol) să ceară pace care fu încheiată a doua zi la 22 (iulie) dimineaţa".

Plasarea unităţilor militare ruseşti şi turco-tătare şi deplasarea lor în cîmpul tactic este sugestiv reprezentată. De exemplu, înaintarea armatei turco-tătare, pe malul drept al Prutului, după construirea celor patru poduri, se face pe patru coloane, iar retragerea armatei ruse pe acelaşi mal, se face într-o regiune de deal, pe o singură coloană şi apoi, mai la nord, pe două coloane.

Traseul direcţiilor de retragere a armatei ruse şi de înaintare a armatei turceşti se întretaie cam la 2/3 din lungime. Acest fapt este confirmat de documente şi cronici, potrivit cărora

contactul dintre grosul celor două armate beligerante s-a făcut abia la două-trei zile după prima ciocnire la malul Prutului a avangărzilor lor.

Traseul armatei tătare este arătat pe malul stîng al Prutului pe creasta dealurilor împădurite, adică complet acoperită de vederea armatei ruse. Acest traseu traversează Prutul şi ajunge pe dealurile împădurite de pe malul drept, în spatele grosului armatei ruse.

În ceea ce priveşte lagărul fortificat de la Vadul Huşilor, unde s-au dus luptele de apărare ale armatei ruse, se menţionează în plan traseul proiectilelor de artilerie trase din ambele tabere. Din aceste date rezultă că artileria rusă şi-a concentrat majoritatea focului spre grosul armatei marelui vizir, care se instalase în direcţia sud. Totuşi, cîteva piese de artilerie trimiteau proiectile şi în detaşamentele tătarilor despărţite de rîul Prut în două. De pe malul stîng al Prutului, se vede că artileria corpului suedez a fost activă, în timpul luptelor trăgînd împotriva lagărului rus.

În ceea ce priveşte lucrările de organizare a terenului de către pionierii ruşi, constatăm că ele au urmărit crearea unei poziţii cît mai favorabile pentru apărare. Forma lagărului rus se apropie de aceea a bastioanelor de cetate, cu intrînduri şi ieşinduri în unghi. În interior, este organizată a doua linie de apărare (*K*). Poziţia armatei otomane, amplasată pe malul drept al Prutului, se compune dintr-o linie frîntă cu trei laturi pînă la valea unei ape secate (*L*). Această linie, dublată de unităţi de infanterie, are în faţă un şanţ de apărare. Dincolo de valea apei secate, se află o unitate aşezată paralel cu valea, formînd un obstacol natural. Ceva mai la nord, aproape de Prut, sînt două unităţi de tătari care închid marele semicerc în mijlocul căruia se afla armata rusă.

Din toate planurile privitoare la campania de la Prut, acesta este singurul colorat. Din fotocopie nu reiese acest element; totuşi, el rezultă din altă piesă documentară şi aceasta puţin cunoscută. În acelaşi depozit al Academiei R.P.R., se mai află o copie pe calc în culori dar necompletă [1]. Ea are acelaşi titlu cu unele mici schimbări: „Planul afacerii de la Prut dintre ruşii comandaţi de ţarul Petru I în persoană şi turci cu tătari, *moldoveni* (subl. n.) şi cîţiva suedezi, sub ordinele marelui vizir (G. V.) Baltagi Mehmet paşa". La acest titlu a fost adăugat cuvîntul „moldoveni" şi omise cuvintele „18, 19, 20, 21 şi 22 iulie 1711".

Copia pe calc a fost defectuos întocmită. Iată unele greşeli: săgeata de orientare N—S aflată în partea superioară a fost copiată ca fiind o unitate militară tătară; şanţul de apărare al armatei turceşti a fost greşit reprezentat; litera *C* a devenit litera *E*; pe Prut au fost marcate trei poduri în loc de patru. Iată cîteva omisiuni: n-au fost menţionate grupurile de arbori de pe ambele maluri ale Prutului, împăduririle de pe crestele dealurilor, o unitate de tătari care închidea drumul armatei ruse către nord, traseul armatelor beligerante; traseul tirului de artilerie este arătat numai cu un fascicul. În schimb, a fost adăugat un fascicul de tir al artileriei unităţilor poloneze şi suedeze.

În această hartă colorată sînt reprezentate cu culoarea albastră-verzuie: rîul Prut, afluenţii lui şi valea mlăştinoasă; cu roşu: unităţile armatei ruse; cu alb: unităţile suedeze şi poloneze; cu maro: unităţile tătare; cu gri: unităţile turceşti.

Din elementele care sînt notate pe plan rezultă că acesta se află în Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris, fiind descoperit de A.A.C. Sturdza pe timpul cînd cerceta Arhivele principalelor capitale europene, în vederea întocmirii unei monografii asupra politicii externe a lui C. Brîncoveanu [2]. În ceea ce priveşte autorul nu este exclus ca el să fie un militar de carieră.

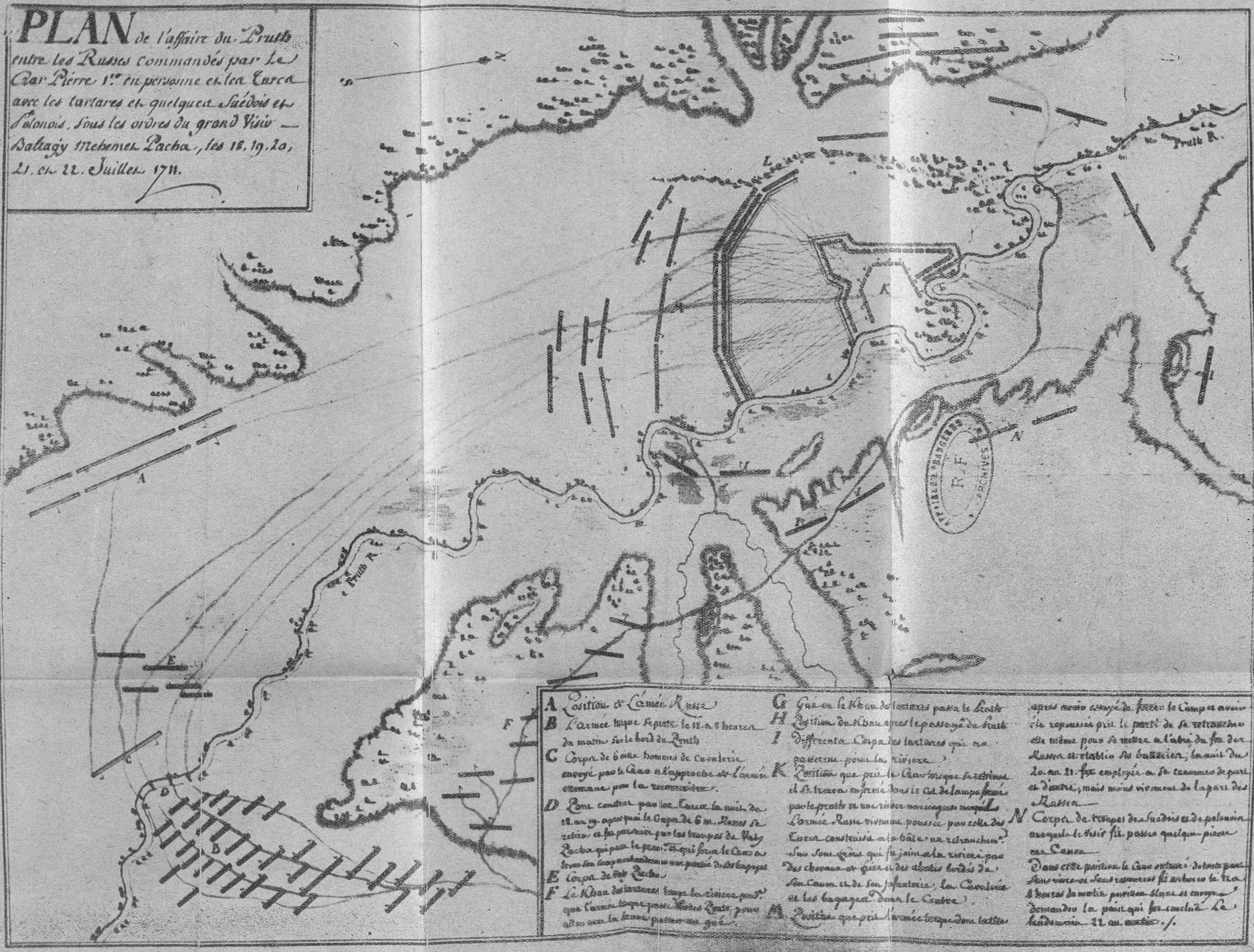
---

[1] Acad. R.P.R., H. 3239, C, CV, 58.

[2] V. Zaborovschi, *Colecţia de documente externe a domnului Basarab Brîncoveanu*, în „Revista istorică", 1931, p. 113—116.

Turc – 22 Juillet 1711.

Archives des Affaires Etrangères de Paris: Correspondance politique de Turquie

photographie grandeur de l'original – document découvert par

Datele oferite de planul prezentat pot fi întregite cu știrile publicate de T. Holban, în 1940, în legătură cu campania de la Prut [1], care aduc o importantă contribuție la cunoașterea problemei. Dintre acestea, important este documentul intitulat: „Relațiune despre cele ce s-au petrecut între armata turcă și cea rusească (moscovită) în Moldova în 18, 19, 20, 21 și 22 iulie 1711". Acest document are aproape același titlu cu planul prezentat mai sus.

Din confruntarea documentului cu elementele planului, rezultă că aceste două piese fac parte din același fond de materiale, ceea ce este confirmat și de faptul că ambele piese provin din fondul: Turcia, de la Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris. Singura deosebire este că documentul se află în dosarele: Memorii și documente, iar planul în dosarele: Corespondență politică. T. Holban menționează că documentul este precedat de un *plan detaliat* (sublinierea noastră) asupra locului luptei și aranjării celor două armate [2].

Credem că planul prezentat mai sus nu este același cu cel indicat de T. Holban. După tehnica folosită pentru redarea lui, el pare a fi întocmit în a doua jumătate a sec. XVIII. O dovadă o constituie în primul rînd orientarea planului cu o săgeată N—S, element care nu apare sub această formă în planuri pînă în prima jumătate a sec. XVIII. Vechile planuri, fie că nu au menționată orientarea, fie dacă o au, ea este reprezentată prin roza vînturilor. De altfel, și preciziunea liniilor, reprezentarea orizontală fără perspectivă și relief, sînt elemente moderne ale cartografiei de la sfîrșitul sec. XVIII.

Planul topografic prezentat mai sus este cel mai exact și cel mai detaliat dintre toate planurile cunoscute pînă acum. El păstrează proporțiile firești, apropiindu-se foarte mult de hărțile topografice moderne. Conține multe elemente referitoare la teren și la cele două armate beligerante. Indică pentru prima dată tirul artileriei și traseul trupelor, aduce o precizare a tuturor condițiilor fizice în care s-au desfășurat luptele de pe Valea Prutului, în 1711.

НЕОПУБЛИКОВАННЫЙ ПЛАН КАМПАНИИ НА Р. ПРУТ (1711 г.)

РЕЗЮМЕ

О ходе кампании на р. Прут (1711 г.) были опубликованы некоторые планы современников, содержащие мало топографических элементов; большинство являлось лишь схемами. Автор представляет подробный топографический план этого похода, оригинал которого находится в Архиве Министерства Иностранных дел Франции. Его топографические элементы, а также объяснения, находящиеся в легенде плана, совпадают с данными документов того времени. По использованной технике можно определить, что план относится ко второй половине XVIII в. и что он составлен кадровым военным.

[1] T. Holban, *Noi știri despre luptele ruso-turce din 1711*, în *Cercetări istorice*, 1940, nr. 1—2, p. 229—309.
[2] *Ibidem*, p. 303.

UN PLAN INÉDIT DE LA CAMPAGNE DU PRUTH (1711)

RÉSUMÉ

Le déroulement de la compagne du Pruth (1711) a donné matière à la publication de certains plans contemporains renfermant un nombre réduit d'indications topographiques. La plupart sont de simples croquis. L'auteur présente ici un plan topographique détaillé concernant la campagne en question et dont l'original se trouve aux Archives du Ministère français des Affaires Etrangères. Ses éléments topographiques ainsi que les explications que renferme sa légende coïncident avec les informations livrées par les documents contemporains. A en juger d'après la manière dont il est exécuté, ce plan appartient à la seconde moitié du XVIIIe siècle et a été dressé par un officier de carrière.

ASPECTE ALE COMERȚULUI BRAȘOVEAN ÎN VEACUL AL XVIII-lea

NEGUSTORUL AROMÎN MIHAIL ȚUMBRU

DE

E. LIMONA în colaborare cu D. LIMONA

Dintre prețioasele materiale documentare ce se află în depozitul Arhivelor Statului din Brașov au rămas încă nevalorificate de către istorici o serie întreagă de acte scrise în limba greacă, în cea mai mare parte scrisori și registre comerciale.

În dorința de a veni în ajutorul cercetătorilor istoriei noastre economice, Direcția Arhivelor Statului a tipărit Catalogul documentelor grecești de la Arhivele Statului din Brașov, în două volume.

Studiul de față își propune conturarea activității comerciale a negustorului brașovean Mihail Țumbru, a cărui corespondență formează obiectul principal al pomenitului catalog. Cine a fost Mihail Țumbru? În curtea bisericii grecești din Brașov, pe o lespede — peste care deși s-au scurs mai bine de 150 de ani—se mai poate citi și acum în limba romînă cu caractere cirilice următorul epitaf:

„Aici sub această piatră răposatul chir Mihail Cimbru, fost negustor prea cunoscut și cetățean în cetatea Brașovului. A murit la 6 aprilie în anul 1805, în vîrstă de 52 de ani"[1]. Din epitaf se poate vedea indirect anul nașterii lui Țumbru — 1753. După moartea lui, începe între soția acestuia, Paraschiva, și sora lui, Agni, căsătorită cu Ioan Dimitriu, un proces[2] pentru moștenire care durează 26 de ani.

Cu ocazia acestui proces, corespondența comercială a lui Țumbru a fost depusă la divizorat, apoi la magistrat, de aci actele procesului s-au plimbat pe la guvernul din Cluj, ba chiar la Curtea imperială — unde s-a făcut recurs în ultimă instanță — spre a reveni din nou la magistratul din Brașov, de unde, cu întreaga arhivă a magistratului, a intrat în patrimoniul Arhivelor Statului din Brașov.

Corespondența depusă la magistrat în anul 1820 pare să fi fost mai bogată decît cea care ne-a parvenit. Din „lista protocoalelor comerciale și a actelor" depuse la magistrat, ca și

[1] Epitaful e publicat în Cristofor Ktena, Αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ οἱ ἀφιερωταὶ τῆς ἐν Στεφανουπόλει ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Τριάδος. (Inscripțiile și donatorii bisericii grecești ortodoxe Sf. Treime din Brașov), Buc., 1938, p. 27.

[2] Asupra procesului cf. fondul de arhivă Sedria Orfanală, anii 1806—1827, vol. 17, p. 1—1679, Arhiv. Stat. Brașov.

de altminteri din documentele păstrate, reiese că Mihail Ţumbru ţinea riguros contabilitatea afacerilor sale şi mînuia cu iscusinţă arta unei contabilităţi superioare.

Din această corespondenţă, aproape exclusiv comercială, scoatem puţine date strict biografice, însă foarte multe asupra activităţii sale comerciale şi în general asupra vieţii comerciale a Braşovului, precum şi a marilor centre de comerţ circumscrise în zona dintre Veneţia, Triest, Viena, Iaşi, Constantinopol, Seres, Salonic, Tricala şi Larisa, în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, ceea ce face ca această corespondenţă să devină un nepreţuit izvor de documentare, neîntrecut nici chiar de corespondenţa din aceeaşi vreme a marelui negustor de la Sibiu, Hagi Constantin Pop, cel puţin în ceea ce s-a publicat din ea pînă în prezent.

Dacă negustorul sibian întreţinea o mai vastă reţea de relaţii şi corespondenţa sa este mai variată şi mai bogată în informaţii culturale şi politice, în schimb corespondenţa lui Ţumbru dezvăluie o inegalabilă bogăţie de date şi practici economice, încă insuficient luminate de cercetarea istoriei noastre economice.

Ca date strict biografice, din corespondenţa lui Ţumbru reiese că el este originar din Seatişte în Macedonia, comună despre care fostul consul francez din Ianina de la începutul veacului al XIX-lea F.C.H.L. Pouqueville [1] spune că a fost întemeiată prin veacul al XII-lea de păstori valahi. Acestui strat originar i s-ar fi suprapus unul de aromîni din Pind [2]. Cunoscutul filolog G. Weigand socoteşte această comună ca fiind curat aromînească şi numai tîrziu grecizată [3].

Numele de familie — Ciumbri, sub forma aromînească, — îl întîlnim în bogata listă de nume aromîneşti citate în cartea lui Anastase N. Hîciu [4], ca familie existentă în Bitolia, originară din vestitul centru cultural aromînesc Moscopole, distrus de turci pe la jumătatea veacului al XVIII-lea. Dintre moscopolenii fugiţi din faţa dezastrului, o ramură Ciumbri se va fi aşezat la Seatişte, încercînd — fără succes, atîta timp cît rămîne acolo — să-şi facă o stare [5].

Despre Ion Ţumbru, tatăl lui Mihail, nu ştim nimic; dar de la mama sa Ghenovia avem cîteva scrisori, în care apare mereu încurcată în datorii băneşti şi stăpînită de dor după feciorul înstrăinat. Surorile sale, Agni, Tasu şi Niţa, le găsim căsătorite cu aromîni [6].

Nu ştim exact cînd va fi plecat din Seatişte Mihail Ţumbru; probabil însă că în anul 1773, căci cel mai vechi document păstrat de la el, un catastih de socoteli, datează din 1774. Încă de la vîrsta de 21 de ani îl găsim pe Mihail Ţumbru angajat într o tovărăşie de negoţ cu Hagi Trandafir Gheorghe Dosiu, seatiştean şi el, cu sediul se pare la Belgrad, ale căror afaceri comune ating în anul 1774 cifra de 15 759,91 groşi. Cînd întovărăşit, cînd în calitate de comitent sau comisionar, pînă în anul 1779 îl întîlnim pe Ţumbru vînzînd şi cumpărînd mărfuri ca: mătase, bogasiuri, cioltare, cabaniţe sibiene, ciorapi, fesuri, basmale, bumbac, in, arnici, astrahane, sahtiane, piei de miel, ţoluri braşovene, beteală, ploşti, imamele, pinteni, ceară, şofran, săpun, lămîi, icre, cafea etc. Afacerile sale aveau drept cadru de desfăşurare localităţile: Timişoara, Lugoj, Sînmiclăuş, Ciacova, Belgrad, Vîrşeţ, Biserica Albă, Panciova, Ilancea, Zemlin, Mitroviţa, Varadin, Osec, Slivno, Tîrnova, Seres, Pesta, Gyöngyös, Lipsca, Sibiu, Braşov, Făgăraş, Gherla, Iaşi, Galaţi, Bucureşti.

Atît în anii aceştia de început de activitate comercială, cît şi mai tîrziu de altminteri, relaţiile sale îmbrăţişau în special acea puzderie de negustori aromîni care împînziseră centrele comerciale din Balcani şi oraşele împărăţiei habsburgice.

---

[1] F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, ed. II, Paris, 1826, vol. III, p. 78, apud Anastase N. Hîciu, *Aromînii*, Focşani 1936, p. 111—112.

[2] Th. Capidan, *Romînii nomazi*, Cluj, 1926, p. 55, apud Anastase N. Hîciu, *op. cit.*, p. 112.

[3] G. Weigand, *Die Aromunen*, I, p. 129.

[4] Anastase H. Hîciu, *Aromînii*, p. 192, 197.

[5] Sedria Orfanală..., p. 73, 135, 137 v.

[6] Tasu e căsătorită cu Hagi Costa Gheorghiu Ţinţibiri cu atelier la Seatişte; Agni e căsătorită cu Ioan Dimitriu, negustor din Seatişte.

Iată numele aromîneşti ale cîtorva dintre tovarăşii de negoţ ai lui Ţumbru : „Ţînţarul" Rusovici din Timişoara, Constantin Ţinţibiri din Seatişte, cumnatul lui Ţumbru, Nicu Dimitriu Tuna din Seatişte, Costa Ioan Buşa din Seatişte, Pavel Gheorghe Leatu din Seatişte, stabilit la Galaţi, Gheorghe Turunţa din Seatişte, stabilit la Viena, Hagi Trandafir Dosiu din Seatişte, Nicolae Ioan Riga din Seatişte — rudă cu Ţumbru —, Mihail Gheorghe Silapendi din Seatişte, Dimitrie Hagiopol din Seatişte, coleg de şcoală cu Ţumbru [1], Pavel Iconomu din Seatişte [2], stabilit la Viena, Naum Gheorghiu din Seatişte [3], Ioan Paicu, probabil din Seatişte, stabilit la Zemlin, Dimitrie Ioan Poshari „cuţovlahul" din Viena, Nicolae Hagi Moshu din Viena, Teodor Nicolae Dumbari, Pandu Gheorghiu din Tîrnova — unchiul lui Ţumbru —, Ioan Darvari din Viena, Nicu Lalu din Timişoara, Gheorghe Caciaun, Dimu Lioga din Vîrşeţ, Ioan Paguni din Gyöngyös, Marcu Trandafir din Ciacova, Trandafir Ioan Duca, Gheorghe Casiliţa de la Biserica Albă, Lazu Gatu din Vîrşeţ, Mitacu Nicolau Cutuli din Tîrnova, Constantin Hagi Vaiu din Mitroviţa, Teodor Manuşi din Seres, Gheorghe Manuşi din Viena, Nicolae Stamu din Sibiu, Manole Caranicu, Ionache Papaciacali din Tîrnova, Mihali Dimitriu castoreanul, care avea fabrică la Timişoara, Gheorghe Ioan Riviti, Chiriac Barba din Viena, Alexandru Barba din Constantinopol, Gheorghe Shina din Constantinopol, Gheorghe Ioan Marcu din Sibiu, Nicolae Papailie din Timişoara, Hagi Ianache Batuta valahul din Zemlin, Dimitrie Hagi Mihali Căţanu din Viena, Rizu Dormuşi din Pesta, Ioan C. Cecherdechi din Cluj, Gheorghe Castrişiu din Bucureşti, Dimitrie Ceacari din Viena, Gheorghe Paţani din Viena, Stamati Nedelcu Caromfil originar din Uzunciova, stabilit la Sibiu, Dimitrie Călivă, Nicolae Ţînţarul, Nica Smeană din Rusciuc etc. etc.

Mavrodi M. Safranu, rudă cu Manicaţii din Sibiu şi care testează averea familiei din Melenic, Hagi Constantin Pop din Sibiu, ba chiar şi Panaioti Hagi Nicu, marele donator al bisericii greceşti din Braşov, par să fi fost tot aromîni, unii din ei — cum s-a întîmplat cu Panaioti Hagi Nicu — cuceriţi într-o măsură mai largă de curentul aşa-numit „grecoman".

În comparaţie cu aromînii, negustorii armeni deţin în această corespondenţă numai un rol secundar, de importanţă locală, îndeletnicindu-se aproape exclusiv cu negoţul de piei, pe care le procurau de la negustorii aromîni şi pe care le desfăceau pe pieţele locale. Astfel întîlnim pe un Artin armeanul, Agomosgi, Andrei Vărtanu, Antal Isac din Aiud, Grigore Isar din Dumbrăveni, Ştefan Gal, Cîrstea şi Iacob Ornoi, Cîrstea Zabolic, Mihail Diac, Petre Ratiazar — toţi aceştia din urmă din Gherla —, Găitan Cichi, Mihail şi Grigore David, Cîrstea Copeţ, Grigore Negru, Botoşanu — toţi din Gheorghieni — ş. a.

Ce a determinat pe Ţumbru — ca şi pe toţi connaţionalii săi — să-şi părăsească micul orăşel al patriei „cu 700 de case şi cîteva sute colibe" [4], spre a se transplanta în inima Europei Centrale, pe marile drumuri comerciale care legau Occidentul cu Orientul?

Curentul de emigrare a aromînilor din Peninsula Balcanică, început încă din veacul al XVII-lea, se datoreşte în parte condiţiilor de viaţă nesigură pe care le crease stăpînirea turcească cu necontenitele sale lupte cu austriacii, haraciul apăsător, samavolniciile şi jafurile paşalelor şi ale bandelor armate, al căror ecou îl întîlnim în lamentaţiile unora din corespondenţii lui Ţumbru. Emigrarea se intensifică după cele două atacuri din 1769 şi 1788 suferite de centrul vieţii aromîneşti, Moscopole, din partea turcilor conduşi de Ali-Paşa din Ianina.

Experienţa drumurilor comerciale, dobîndită în calitatea de cărăvănari, a aromînilor, deprinderile de comerţ căpătate de la veneţieni, cu care au venit de timpuriu în contact, sărăcia

---

[1] Registre Diverse, nr. 58, p. 186—187.
[2] *Ibidem*, p. 137.
[3] *Ibidem*, p. 152—153.
[4] Anastase N. Hâciu, *op. cit.*, p. 112.

solului care nu putea hrăni un popor prolific, așezarea geografică a peninsulei au contribuit și ele la spargerea cadrului strîmt al patriei și căutarea unor condiții mai bune de trai.

După părăsirea Seatiștei, Țumbru trebuie să fi dus un timp o viață în felul acelor „wandernde Kauf- und Handelsleute" — cu casa și familia în Macedonia, supuși turci, plătind tribut anual Porții, venind la Brașov sau Sibiu în anumite perioade ale anului, desfăcîndu-și mărfurile și reîntorcîndu-se în patrie, cum îi descrie Herrmann [1] pe companiștii „greci" —, va fi umblat și el de ici colo, după cum îl îndemna interesul afacerilor sale, căci un catastih din 1775 este datat din Tîrnova, iar din catastihul din 1774—1779 reiese că plătea chirie la Brașov pentru o odaie pe timp de două luni și pentru magazii în diferite localități. De altminteri, o astfel de viață duc mulți dintre corespondenții lui Țumbru, care „se reîntorc în patrie", la familiile lor, după perioade mai lungi sau mai scurte de înstrăinare.

La 17 iulie 1780, tovarășul de negoț, Gheorghe Ioan Marcu din Sibiu, îl îndeamnă pe Țumbru „să se hotărască o dată și să se facă ardelean, să se stabilească la Brașov sau Sibiu și să înceapă negoțul cu Bogdania".

Abia în 1782 Țumbru se stabilește la Brașov, o dată cu căsătoria sa cu Paraschiva, fiica cunoscutului negustor romîn din Brașov, Ioan Boghici. Pentru toaleta de mireasă a acesteia comanda de la Viena mulți „rifi de catifea și croisé de mătase", „loți de cipci, țanchel aurit și plichia aurite" în valoare de 201.2 fl.

Tot în anul 1782 Țumbru a schimbat supușenia turcă cu cea cezaro-crăiască, depunînd jurămîntul de credință [2].

În timp ce condiții grele de viață au gonit pe Țumbru, ca și pe alți aromîni, din patrie, condiții deosebit de favorabile i-au îmbiat să se așeze în orașele de sub stăpînirea Habsburgilor. În vremea aceea Austria se afla în plină expansiune economică, cu obiectivul principal către Orientul apropiat. Politica mercantilistă a vremii, conștientă de faptul că mijloacele bănești necesare statului modern nu pot fi procurate numai prin vechile sisteme de constrîngere, ci prin ridicarea posibilității de producție, începe să acorde o atenție deosebită dezvoltării industriei și comerțului, precum și asigurării unei baze de procurare a materiilor prime și de debușeuri pentru produsele proprii. Pentru protejarea negustorilor și a mărfurilor care luau drumul spre țările Imperiului otoman, Austria încheie, la o săptămînă după pacea de la Passarowitz din 21 iulie 1718, un tratat de comerț, reconfirmat prin pacea de la Belgrad de la 1739 și recunoscut ca perpetuu prin actul încheiat la 20 mai 1747, completat apoi prin sinedul de comerț de la 24 ianuarie 1784 [3].

Cu toate condițiile de prosperare pe care politica austriacă le crea negustorilor săi, în loc ca aceștia să invadeze Imperiul otoman, s-a întîmplat invers, negustorii otomani au invadat orașele

[1] George Michael Gottlieb v. Herrmann, *Das alte und neue Kronstadt*, Sibiu, 1883, vol. 1, p. 406.

[2] Actele Magistratului, nr. 280/1782.

[3] Tratatul de la Passarowitz aducea libertatea de comerț pentru supușii austriaci (cu drept de reciprocitate pentru supușii otomani) în Turcia, pe apă și pe uscat, cu tot felul de produse, în afară de cele prohibite în mod expres, cum erau armele și praful de pușcă, garanta siguranța persoanei și a credinței, a bunurilor și a transacțiunilor negustorilor imperiali, înlesnea stabilirea de consulate și agenții pretutindeni în Imperiul otoman, deschidea Dunărea pentru comerțul și navigația supușilor imperiali, nu însă pînă la vărsarea ei în Marea Neagră; prin sinedul din 1784, se obține pentru vasele comerciale sub pavilion austriac deschiderea Mării Negre și libera trecere prin Bosfor și Dardanele; tot prin sined sînt înlăturați negustorii turci care fuseseră investiți cu privilegiul de cumpărare exclusivă a mărfurilor ce se aduceau în ținuturile asupra cărora se întindea monopolul lor. Cf. Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renascerei Romîniei*, vol. I, Buc., 1888, p. 41 și urm.; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romînilor*, vol. VII, Buc., 1876, p. 513 și urm.

austriace. Acest fapt se datorește împrejurării că Austria nu avea în acea vreme o pătură autohtonă de negustori și puținii pe care îi avea se găseau prizonierii unei mentalități învechite, feudale. Caracteristică este încercarea sașilor din 1711 de a înjgheba o societate de comerț [1] în care transplantau tradiția îngrădirilor unui regim de breaslă. Lipsa de experiență a drumurilor și a căilor de navigație, precum și deprinderile unei economii închise medievale îi determinau pe negustorii autohtoni să privească cu neîncredere tratatele încheiate și să înregistreze mai degrabă zvonurile despre abuzurile săvîrșite în pagubа negustorilor, ridicările de taxe și impozite fără nici un fel de autorizație, atacurile banditești, luptele interne și anarhia din Imperiul otoman.

Numărul mic al negustorilor autohtoni a determinat stăpînirea austriacă să folosească în realizarea expansiunii ei economice pe negustorii otomani care invadaseră orașele austriace, acordîndu-le privilegii sau uneori făcîndu-le șicane, cu scopul de a-i determina să schimbe supușenia otomană cu cea austriacă.

Negustorii aceștia se recrutau în primul rînd dintre aromîni, după cum se vede și din documentele catalogului nostru, apoi dintre greci, armeni, slavi sud-balcanici ș. a. Germanii le spuneau însă „greci", deoarece ei foloseau în tranzacțiile lor comerciale și în relațiile lor cu oficialitatea limba greacă, pe care o învățaseră în școli, așa cum era moda vremii în Imperiul otoman. Pentru germani, „grec" era sinonim cu negustor, chestiunea de naționalitate jucînd un rol mic pe atunci. Orice negustor de limbă greacă și de rit ortodox era numit grec.

Prin așezarea sa într-un oraș al domeniilor habsburgice, Țumbru culegea roadele privilegiului creat de Adunarea de la Alba Iulia din 1 oct. 1678 și întărit de principele Mihail Apaffy la 4 nov. 1678 — după modelul privilegiilor din 8 iul. 1636 și 29 dec. 1641, acordate Companiei din Sibiu de către Gheorghe Rákóczy. Aceste privilegii au fost întărite la 12 sept. 1701 pentru sibieni și la 15 mart. 1718 pentru brașoveni.

Ele asigurau companiștilor libertatea de a face comerț cu mărfuri turcești în statele habsburgice, însă comerț cu ridicata, nu cu amănuntul. Ei erau supuși de-a dreptul Cămării imperiale și Tezaurariatului, cărora compania le plătea 300 taleri pe an, prin privilegiul de la 1678, și 1 000 fl. ren. pe an, prin privilegiul leopoldin; în rest companiștii erau scutiți de alte sarcini fiscale și de ajutorul de oaste. Companiștii aveau judecător propriu și 12 asesori sau pîrgari jurați [2].

La 13 aug. 1777, Maria Tereza lărgește privilegiul companiștilor sibieni și brașoveni, în sensul că li se permite comerțul cu orice fel de marfă, nu numai turcească, precum și comerțul „a la minuta" în orașul de reședință, iar în celelalte localități numai în timpul tîrgurilor anuale, li se permite să țină „bolți" cu uși deschise asupra străzii, li se permite să cumpere alimente în cantități mai mari pentru propriile nevoi, nu însă pentru comerț. Pentru a se putea bucura de aceste drepturi, companiștii trebuiau să facă dovada că sînt născuți în Macedonia, că au mijloace suficiente pentru a face comerț, să depună „homagium" — jurămîntul de supus — și să-și aducă soția și copiii din Turcia în Transilvania [3].

La stabilirea sa în Brașov, situația comercială pe care o găsea Țumbru aici nu va fi fost cu mult deosebită de aceea pe care o cunoaștem din unele date statistice din anii anteriori. Astfel, în anul 1768, din cei 122 negustori pe care-i număra Brașovul, numai 11 firme erau sășești,

---

[1] Otto Fritz Jickeli, *Der Handel der Siebenbürger Sachsen*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", serie nouă, Sibiu, 1913, vol. 39, p. 96.

[2] N. Iorga, *Acte romînești și cîteva grecești din arhivele Companiei de comerț oriental din Brașov, publ. cu o introd. despre istoria Companiei*, Vălenii-de-Munte, 1932; *Despre Compania grecilor Sibiului*, în *Studii și documente*, vol. XII.

[3] I. A. Grimm, *Die politische Verwaltung im Grossfürstenthum Siebenbürgen*, Sibiu, 1857, vol. III, p. 33—34.

31 companiști „greci" și 80 negustori șcheieni. În 1771, în afară de „greci", erau 32 firme în Brașov, dintre care numai 12 săsești, restul valahe și „bulgare" [1].

În ceea ce privește numărul și componența companiștilor, conscripția din 16 ian. 1781 înregistra în compania greacă 15 membri de drept; alți 24 — mai mult romîni — s-au strecurat în companie „pe nedrept", scrie Herrmann [2]. Compania greacă, la venirea lui Țumbru, își depășise timpul de înflorire, care cade între anii 1716—1739 [3], așa încît el, ca și mulți alți companiști și negustori romîni localnici, caută să treacă în rîndul „Bürger"-ilor, alături de sași, pentru a scăpa de fel de fel de șicane și restricții de drepturi pe care le făcea magistratul în numele comunității săsești, care n-a văzut niciodată cu ochi buni privilegiile imperiale acordate străinilor, privilegii care le atingeau pe ale lor proprii.

Astfel, în 1780, Costa Gianli și alți companiști ies din companie pentru a deveni „Bürger"-i; iar în 1782 Ion Boghici, socrul lui Țumbru, cumpără casă în cetate și capătă prin aceasta dreptul de cetățean [4].

O dată cu căsătoria sa și cu depunerea jurămîntului, Mihail Țumbru trebuie să fi ieșit și el din companie, căci în cearta pentru biserica greacă izbucnită între companiști și „cives graeci ritus" îl vedem situat de partea „țivișilor".

Un moment important în viața și activitatea lui Țumbru a fost desigur constituirea companiei cu socrul său Ioan Boghici și cu postelnicul Hagi Stan Jianu din Craiova. Compania a luat ființă în octombrie 1789, prin contract încheiat pe trei ani și prelungit apoi pe încă alți doi, pînă la 1 sept. 1794. Compania funcționa sub numele lui Țumbru, care era elementul tînăr și dinamic al ei, deplasîndu-se cu ușurință la București, Iași, Slivno, Viena etc., la diversele tîrguri unde afacerile reclamau prezența sa. Totodată el ținea și contabilitatea afacerilor companiei. Ceilalți doi parteneri de companie par să fi participat la început fiecare cu cîte un capital de 10 000 fl., iar la reînnoirea contractului cu cîte 15 000 fl., precum și cu cîte un capital investit cu dobîndă, de 3 000 fl. Jianu și de 5 000 fl. Boghici. Cîștigul se împărțea în trei părți. Țumbru pare să nu fi dispus în vremea constituirii companiei de capital.

Anii în care a funcționat compania sînt anii celei mai bogate activități. Comerț de export, import și tranzit cu mărfuri brașovene din Țara Romînească și Moldova, turcești, venețiene sau de alte proveniențe de pe piața Triestului, comerțul cu valori mobiliare, cambii și monede, la Viena, Constantinopol, București, Seres, Zemlin, pe piețele Ardealului și Banatului, toate acestea au fost practicate cu ajutorul unei armate întregi de corespondenți și comisionari, care vizitau regulat tîrgurile ardelene, bănățene, austriace, maghiare, din Țara Romînească și din sudul Dunării, tîrguri care — în acea vreme — alcătuiau axa în jurul căreia se centra întreaga activitate comercială. Totodată Țumbru întreținea la Sibiu, Timișoara, Pesta și Viena magazii permanente de desfacere a mărfurilor, iar la Brașov o magazie de desfacere a vinurilor aduse din Țara Romînească și de la Arad. Cîtva timp a fost și arendașul dijmei cerealelor din Vulcan [5], ba avea și la Araci unele bunuri în folosință.

Roadele materiale ale acestei ocupații le găsim consemnate în inventarul averii [6] alcătuit după moartea sa de către divizorat împreună cu Constantin Boghici, cumnatul lui Țumbru. Inventarul cuprinde un activ în valoare de 69 023.38 fl. ung., constînd dintr-o casă în Piața Peștelui nr. 410, în valoare de 12 000 fl. ung.; 5 iugăre de pămînt agricol în cîmpul Cristianului, în valoare de 263.50 fl. ung.; perle, argint și obiecte casnice, în valoare de 1 509.50 fl. ung.;

[1] Fr. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, Sibiu, 1907, vol. II, p. 235.
[2] Herrmann, *op. cit.*, vol. II, p. 235.
[3] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XII, p. IX.
[4] Herrmann, *op. cit.*, vol. II, p. 236.
[5] Actele Magistratului, nr. 581/1786.
[6] Succesiuni, nr. 21/1805, p. 526—529.

mărfuri în valoare de 24 763.83 fl. ung.; credite îndoielnice în sumă de 6 500.40 fl. ung. Iar pasivul cuprinde 35 512.11 fl. ung. După cît se pare, evaluarea aceasta a fost făcută în scopul de a favoriza pe soția lui Țumbru, căci din actele procesului pentru succesiune aflăm despre o stupină și 12 ogoare, despre vînzarea casei cu suma de 24 050 fl. ren. în anul 1821 ș. a.

Pentru a putea aprecia ce însemna pe atunci o asemenea avere e suficient să ne gîndim că S. Dobosi unul din cei mai bogați oameni din Sibiu a lăsat în 1759, cînd a murit, o avere de vreo 100 000 florini[1]; că Ionache Gheorghiu „sluga" lui Țumbru, avea un salariu de 70 fl. pe an pentru toată alergătura pe la diversele tîrguri unde desfăcea mărfurile iar un senator avea un salariu de 300—400 fl. ren. pe an [2].

Dar rezultatul activității comerciale a lui Țumbru, ca și a tuturor negustorilor care apar în documentele catalogului nostru—Țumbru nefiind decît un caz reprezentativ—este faptul de importanță covîrșitoare de a fi contribuit în mod hotărîtor la descompunerea vechii economii feudale-iobăgiste și de a fi pregătit trecerea la economia capitalistă. Elemente desrădăcinate dintr-un alt mediu, fără plumbii tradițiilor regimului de breaslă și fără prea multe scrupule față de statul de adopțiune — pe care nu ezitau să-l frusteze prin contrabandă de mărfuri și monede, precum și prin mituirea funcționarilor săi — spirite cutezătoare înfruntînd riscurile transporturilor în Imperiul otoman, buni cunoscători ai practicilor fostei lor stăpîniri și deci mai bine adaptați la ele decît negustorii austriaci, ei se afirmă cu tărie pe plan economic împotriva clasei feudale intrate în descompunere, pregătind calea smulgerii puterii politice din mîinile feudalilor. Prin diaspora lor în cele două împărății, otomană și austriacă, precum și prin îngrădirea lor de a se ocupa cu comerțul cu amănuntul, ei sînt îndreptați în mod necesar către comerțul internațional, contribuind la crearea pieții internaționale în regiunea care leagă Europa Centrală cu Orientul apropiat, Principatele romîne și țările sud-dunărene.

În persoana acestor negustori, capitalul comercial pătrunde în forme variate în economia feudală, închisă, zdruncinînd-o. Astfel, prin achiziționarea de materii prime de la micii producători, prin desfacerea produselor meșteșugărești, prin monopolizarea exportului, prin arendarea încasării dijmei, capitalul comercial devenea un intermediar între gospodăria iobăgistă și marea piață internațională. Pentru satisfacerea unei pieți internaționale, negustorii aceștia, care dispuneau de capitaluri, făceau avansuri asupra producției următoare, determinînd pe micii producători, țărani sau meșteșugari, să producă peste nevoile locale de consum, stimulînd în felul acesta producția [3].

Extinderea economiei de credit, mînuirea tehnicii cambiei îndosabile, deprinderea de a ține o contabilitate ordonată, lărgirea cercului de activitate prin utilizarea de „factori" — comisionari și corespondenți, — raționalizarea vieții economice în vederea maximului de cîștig, o anumită sobrietate în felul de viață [4], toate acestea duc la acumularea capitalului comercial, care, mai tîrziu, își va găsi întrebuințare în industrie. Pregătind trecerea de la economia feudală la cea capitalistă, capitalul comercial joacă rolul unui factor progresist, revoluționar [5].

Dar și pe altă cale capitalul comercial este un ferment de descompunere a vechii economii. Clasa feudală, cedînd intereselor economice, dar și atracției pe care o exercita asupra sa comerțul[6],

[1] Fr. Teutsch, *op. cit.*, vol. II, p. 542.

[2] Herrmann, *op. cit.*, vol. II, p. 542.

[3] A. Oțetea, *Casa de comerț Hagi Constantin Pop din Sibiu și rolul ei în dezvoltarea comerțului din Țara Romînească*, în *Comunicări și articole de istorie*, Buc., 1955, p. 44.

[4] Din catastihele de cheltuieli ale casei Țumbru — Catalog nr. 403, 412 — se vede că acesta își întorcea pe dos giubeaua și anteriul, cumpăra mobilă veche de la licitație, iar din Catalog nr. 1495, 1507, se vede că prefera să cumpere o casă de fier veche, „căci fierul nu se învechește și face aceeași treabă, chiar dacă nu se vede marca pe ea".

[5] K. Marx, *Capitalul*, vol. III², Buc., E.P.L.P., 1956, p. 571; vol. III¹, p. 324 și urm.

[6] A. Oțetea, *op. cit.*, p. 43—44.

începe să se asimileze burgheziei comerciale, iar pe de altă parte să atragă această burghezie la conducerea finanţelor statului. Din corespondenţa lui Ţumbru aflăm că afacerile sale erau adesea finanţate de vistieriile domneşti din Bucureşti şi Iaşi, prin intermediul lui Constantin Vasiliu şi Teodoran Cincu, mari negustori şi bancheri din Bucureşti. Mai aflăm că baronul Brukenthal făcea comerţ cu lînă, iar din Actele Oierilor, cuprinse în pomenitul Catalog, sîntem informaţi că logofătul Ioniţă, vistiernicul Hristodul, serdarul Robescu, medelnicerul Panaiotache, postelnicul Gheorghiţă, polcovnicul Iancu, şetrarul Drăgan, căminarul Polizache ş. a. aveau căşerii în judeţele Săcueni, Slam-Rîmnic, Buzău şi Ialomiţa şi făceau negoţ cu brînză. Ba, mai mult, clasa feudală se îndeletnicea nu numai cu comerţul de mărfuri, ci şi cu cel de bani. Astfel, dintr-un catastih al lui Manicati Safranu aflăm că „nu se mai pot lua galbeni nici de la nobili, deoarece şi ei au devenit zarafi"[1].

Activitatea negustorilor din documentele noastre se desfăşoară în cadrul monarhiei absolute, caracteristică epocilor de tranziţie — cum arată K. Marx[2] — „cînd vechile pături sociale se descompun, iar pătura medievală a orăşenilor se constituie în clasa modernă a burgheziei şi cînd nici una din părţile în luptă n-a ajuns încă să domine asupra celeilalte". Această monarhie se află prinsă de-a lungul aproape a întregului veac al XVIII-lea în războaiele cu turcii şi cu francezii, a căror influenţă asupra comerţului o întîlnim la tot pasul în documentele noastre. Nevoia de a echipa şi întreţine o armată numeroasă contribuie şi ea, alături de politica economică mercantilistă, la acordarea unui larg cîmp de activitate acelora care — pe plan extern — promovau monarhia austriacă în rîndurile statelor moderne, a puterilor colonialiste, iar pe plan intern — împotriva voinţei monarhiei absolute şi a feudalilor — promovau o nouă orînduire socială.

Fireşte că în activitatea şi mentalitatea negustorilor din veacul al XVIII-lea — ca în orice fază de tranziţie — găsim alături de elemente înnoitoare şi rămăşiţe ale vechii orînduiri. Aşa bunăoară constituţia companiilor comerciale nu era depersonalizată şi bazată pe capitalul anonim, aşa cum se va întîmpla mai tîrziu cu societăţile comerciale capitaliste, ci ele erau bazate pe relaţii personale, ba adesea de rudenie sau cunoştinţe apropiate din aceeaşi comună, aşa încît ai adesea impresia că toţi corespondenţii lui Ţumbru alcătuiesc o familie, o mare familie aromînească răspîndită de la Viena la Constantinopol şi de la Seatişte la Iaşi. Tot ca o rămăşiţă de mentalitate feudală trebuie privit obiceiul de a face invocaţii cu caracter religios la începutul bilanţurilor de socoteli sau în impasurile comerţului.

Amestecul de vechi şi nou se desprinde la tot pasul din portul, atitudinea, gîndirea acestor negustori. Dintr-un castastih de cheltuieli ale casei, aflăm că Ţumbru purta calpac, giubea căptuşită cu blană de samur, anteriu, din altă parte că îşi comanda la Viena serviciu de masă de cositor, feţe de masă şi şerveţele de Linz sau de Rumburg, „Doppia Scrittura" (dubla contabilitate) şi cartea de socoteli, cambii, balanţe, ambele editate de Toma Dimitriu seatişteanul, în anul 1794[3] şi că era abonat la ziarul grecesc Ephimeris[4] care apărea la Viena, editat de fraţii Markides Puliu din Seatişte, adepţi ai revoluţionarului Riga Velestinul — poate rudă cu Ţumbru —, ziar care difuza, stîngaci, ideologia revoluţiei franceze.

Dar nicăieri ciocnirea dintre vechi şi nou nu apare mai frapant ca în scrisorile postelnicului Hagi Stan Jianu. Dintr-o repulsie faţă de credit, caracteristică mentalităţii feudale, el îndeamnă permanent să nu se vîndă marfă pe veresie, căci veresiile nu aduc nici un cîştig. În afara capita-

---

[1] Protocol de scrisori 1796 nov. 4, p. 289, Arhiv. Stat. Sibiu.

[2] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. V, p. 212, la P. I. Leaşcenko, *Istoria economiei naţionale a U.R.S.S.*, Buc., 1955, vol. I, p. 289.

[3] Registre Diverse, nr. 58, p. 237—238, 241—242.

[4] Asupra acestui ziar cf. D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*, vol. II, Buc., 1939, p. 359 şi urm.

lului investit în mărfuri și a celui dat cu camătă „în locuri sigure", el mai avea galbeni — pe care îi mîngîia doar cu privirea — și e furios cînd Țumbru îl pune în situația de a se atinge de acești galbeni, de a-i schimba, pentru a onora o poliță. Nu fără rezerve acceptă tovărășia la negoțul cu monede, căci „vrea să trăiască liniștit și onorabil la bătrînețele sale, deoarece mult s-a trudit în tinerețe". Dorința de cîștig mare și lesnicios învinge pînă la urmă și îl vedem îndemnînd pe Țumbru să facă cît mai multe transporturi de monede, ba chiar străduindu-se și el să schimbe la Craiova bani turcești în bani nemțești.

Alături de trăsături ce prevestesc o nouă orînduire, apar în documentele noastre, în germene, o serie întreagă din racilele orînduirii capitaliste de mai tîrziu : concurență sălbatică, corupția autorităților de stat, împărțirea nedreaptă a justiției, crize, falimente, începuturi de exploatare colonialistă.

În cele ce urmează vom prezenta activitatea lui M. Țumbru sub cele două aspecte mai importante : comerțul cu mărfuri și comerțul cu valori mobiliare, cambii și monede.

COMERȚUL CU MĂRFURI

Lîna [1]. Tendința de expansiune economică și necesitatea de a îmbrăca o armată, devenită mai numeroasă și al cărei consum sporise prin necontenitele războaie din veacul al XVIII-lea, dădeau impulsul dezvoltării industriei textile austriace. Reprezentanța de la Timișoara a casei de comerț Dimitrie Hagiopol și Pavel Iconomu ne informează că „lîna groasă și mijlocie are căutare, o cumpără statul pentru nevoile soldaților", iar Ioan Cincu, comisionarul lui Țumbru de la Sibiu, își exprimă nădejdea că va vinde breslei postăvarilor lîna stogoșe necesară la confecționarea de „iamurluci pentru seferlii", breasla fiind zorită de către „comisia împărătească de la Bălgrad".

Breslele și fabricile înghițeau cantități enorme de lînă. Pentru aprovizionarea lor intră în joc o armată întreagă de negustori intermediari, iar lupta dusă între aceștia nu este pentru nici o altă marfă mai acerbă.

Unii negustori aveau pretenția să pună monopol asupra întregii producții a unor sate. Astfel chir Nacu, mare negustor de lînă vienez, „a dat ordin în cele 5 sate ale sale (din Banat) ca nimeni din «raialele» sale să nu îndrăznească să vîndă lînă altora". Fiecare mare negustor își avea „matrapazul" său care colecta lîna de la sate. Familii întregi de negustori erau specializate în acest negoț (Citirii și Hagi Mihalii în Banat).

La Sînmiclăuș, în Banat, se ținea un fel de bursă a lînii, unde se adunau matrapazii și negustorii de lînă pentru „a tăia prețul". După nume și uneori după indicația originii, matrapazii par să fi fost aromîni stabiliți în Sînmiclăuș. Astfel Iani Primba, Anastase, Eutimie Toma Hristu, Mihali Dimitriu Tașcu, Mihail Gheorghiu scatișteanul. Cu toate că la Sînmiclăuș stabileau un preț, negustorii nu respectau angajamertul luat acolo. „Pe față, negustorii vienezi au fixat tîrgul la $22^1/_2$—23 creițari oca, iar pe ascuns au dat țăranilor $24^1/_2$—25 cr., călcînd «legea» făcută de ei și răpind toată lîna, adormind pe ceilalți". Hagiopol nu pricepe „ce blestem îi împinge să se arunce unii asupra altora, atît la cumpărare, cît și la vînzare. La nici o marfă nu se întîmplă acest carlagan". Și nu numai în Banat, ci și la Nicopole se întîmpla același „mascarlîc", cum îl caracterizează Teodoran Cincu, marele negustor de lipscănie din București, care se lăsase atras și de negoțul cu lînă. Matrapazii și negustorii își aranjau socotelile lor de obicei pe spinarea țăranului producător. „La Sînmiclăuș, matrapazii care luaseră bani încă din iarna de la negustori și se obligaseră să le vîndă 5 000—8 000 ocale de lînă, acum nu vor să le vîndă

---

[1] Toate știrile privitoare la mărfurile cu care a făcut comerț Țumbru sînt luate din catalog, din colecția *Acte-Bresle* (Arhiv. Stat. Sibiu), registre diverse ș. a.

nici jumătate, din cauză că matrapazii împreună cu vienezii au tăiat preţul lînii la $24^1/_2$ cr. oca, iar paoreii (Bauer) cer acum pentru lînă 25—26 cr. oca şi astfel s-a produs dihonie între matrapazi şi negustori". Pentru sporirea „dihoniei", unii matrapazi luau arvună de la mai mulţi negustori, aceştia aflau prin spionii lor şi cei mai puternici şi mai îndrăzneţi dintre negustori confiscau lîna arvunită de confraţii mai slabi. Astfel chir Nacu a pus „forpot" pe 4 000 ocale lînă arvunită şi de către Hagiopol, din care pricină ambii au purtat proces.

În anul 1781, Ţumbru proiecta o tovărăşie pentru negoţul cu lînă, pe timp de 6 ani, cu Ioan Paicu din Zemlin şi cu Hagi Batuta „valahul". În acelaşi an încheia contract cu postăvarii ca să le furnizeze lînă miţă pentru „sucne". În 1782 achiziţiona lînă din Banat prin Mihail Dimitriu din Timişoara. În 1785 trimitea la Viena 25 500 funţi lînă. În 1790 trimitea lui Cantari din Novisad miţe negre şi folosea pentru achiziţionarea lînei pe Hagi Trandafir Gheorghiu şi Nicolae Papailie în Banat şi pe Constantin Chiru în Ţara Romînească, în timp ce desfacerea lînei la Sibiu se face prin comisionarul Nicolae Stamu. Dar abia din 1791 negoţul cu lînă se intensifică. Prin reprezentanţa din Timişoara a casei de comerţ Dimitrie Hagiopol şi Pavel Iconomu din Viena, Ţumbru cumpăra lînă din Banat, prin Mihail Gheorghe Silapendi, aducea lînă de la Nicopole şi Şiştov. Rînd pe rînd, Dimitrie Poshari, marele negustor şi bancher din Viena, casa Dimitrie Hagiopol şi Pavel Iconomu sau Darvari şi fiii se îngrijeau să plaseze lîna fabricilor din Viena ca : Schmidt, Linz, Neugethan, Marcus Neustädter, Fabrica împărătească, precum şi fabricilor din Salzburg. La Sibiu, lîna era vîndută breslelor prin comisionarul Stamati Nedelcu Caromfil, apoi prin Ioan Cincu. În compania Ţumbru se întovărăşeşte temporar pentru negoţul cu lînă şi Teodoran Cincu din Bucureşti. În 1793 îşi asocia în negoţul cu lînă pe Nicolae Stancovici şi comp. din Bucureşti, iar în 1803 pe Ioan Elefterie din Bucureşti.

Lîna era diferenţiată după provenienţă, dar mai ales după calitate. Din Valahia era preţuită în special lîna ialomiţeană. Schwartz aducea postăvarilor din Sibiu lînă tabacă şi stogoşe de la Craiova. Lîna „turcească" se aducea de la Nicopole, Vidin, Şiştov, Scoplie, Culon şi Moghiliţa. Ţumbru mai aducea lînă de la Odaia Vizirului de lîngă Brăila, precum şi de la Subotiţa şi Macovo de dincolo de Tisa. Jianu informează pe Ţumbru că un agă turc, cu care făcuse negoţ acum 5—6 ani, poate furniza pentru compania lor 20 000—30 000 ocale lînă curată „predabilă la Islaz, pe teritoriul Valahiei" cu plata la preluarea lînei. Aga Hagi Memoş de la Nicopole promite comisionarului lui Ţumbru 10 000 ocale lînă, dar cere să-i dea arvună, ca să nu se înţeleagă cu alţii. Altădată, acelaşi comisionar cumpără 6 000 ocale de la Hagi Halil aga Hagi Mola Oglu de la Nicopole. Lîna bănăţeană şi cea de Arad, precum şi lîna seceleană, erau de asemenea foarte căutate.

După calitate, lîna era diferit preţuită şi servea unor scopuri variate. Breasla postăvarilor din Sibiu voia lînă ţigaie subţire, fină ; de aceea Ioan Cincu dă în grijă lui Ţumbru să o separe de lîna groasă, pentru a mulţumi breasla şi a-şi respecta contractul încheiat. Altădată, breasla pretindea lînă tabacă de Vidin, stogoşe bună, nu bîrsană. Pălărierii din Sibiu voiau miţe fine de munte. „Miţele să fie spălate aşa cum se obişnuieşte la Tetova de lîngă Dunăre şi în alte regiuni, unde oile se tund după ce au fost puse de 3—4 ori în apă, iar lîna a fost uscată". Lîna bîrsană era căutată de vigurari şi miţari, lîna stogoşe la confecţionarea de „iamurluci" sau de velinţe. Lîna era uneori „saină", adică neagră şi noroioasă, ceea ce nemulţumea pe muşterii.

Înainte de a o vinde, negustorii aduceau lîna la „coşar" pentru a fi spălată, cu care ocazie „lîna de Banat pierde din greutate 40 %". Ţumbru dispunea uneori ca lîna să fie spălată pe cîmpia Brezei. După uscare, lîna „se călca" în saci. Un sac cuprindea 70—250 ocale. Încărcaţi în căruţe, sacii luau obişnuit drumul Sibiului sau al Pestei, iar de aici cu corabia către Viena.

Cu breasla din Sibiu se încheiau contracte pentru furnizarea lînei, întărite de judeţ. Judeţul Sibiului, von Branz, care avea propria sa „Zeugfabrik", trebuia şi el „servit" cu lînă şi plata se cam lăsa aşteptată. Pentru a reuşi să contracteze cu breasla, Ioan Cincu, comisionarul

lui Țumbru, avea de luptat din greu cu Lupu țiganul și cu Schwartz. Cel dintîi, mai puțin lacom de cîștig, oferea breslei lîna la prețuri mai moderate, recuperîndu-și cîștigul prin marile cantități pe care le furniza, iar cel de-al doilea cîștiga breasla prin oferta mărfii pe datorie. De aceea Ioan Cincu zorește pe Țumbru să-i trimită lîna înainte de a sosi lîna lui Schwartz, iar altădată cere 10 000 ocale lînă fină seceleană, „spre a putea lovi pe Lupu". Alt concurent al lui Cincu era „încornoratul" de Trandafir, care, „ca un om fără judecată și necioplit", oferă breslei lîna cu 27 cr. oca. Dar concurenți erau mulți. „Deoarece breasla va lua de la țigan 10 000 ocale și de la Corada 15 000 ocale și fiindcă cumpărase și de la Săcele, de la baronul Brukenthal, precum și de la negustori unguri și valahi, nu va putea plăti lîna pînă la sfîrșitul lui decembrie". Un concurent de temut la Sibiu era și Hagi Constantin Pop.

Rareori breslele se aprovizionau cu lînă și în mod direct. Astfel, o dată ni se spune că vătaful breslei va aduce 600 ocale lînă, iar altădată aflăm că mițarii sibieni și cisnădieni, în număr de 400 meșteri, au aprobare de la guvern de a strînge lînă din satele de la poalele munților și pînă la Orăștie, precum și de a ridica lîna de la orice „hăsnar" care a luat lînă de contrabandă. Dacă breslele își mai procurau lîna uneori direct, din interior, peste graniță nu se încumetau să treacă. Actele de breaslă [1] din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea sînt pline de plîngeri împotriva acestor „greci" și „valahi" din Austria care îi speculau pe breslași, furnizîndu-le materie primă de peste hotare, precum și de cereri adresate guvernului pentru reducerea rigorii lazaretului, care împiedică pe negustorii străini să vină aici și pe breslași să treacă dincolo. Desigur că nu numai aceste rigori constituiau un impediment, ci și o anumită mentalitate închisă, feudală, precum și neîncrederea în stările politice-sociale din Imperiul otoman, cu toate garanțiile pentru persoanele și bunurile supușilor austriaci luate prin tratate.

Prețul lînii varia după calitate, după regiunea de unde provenea sau unde se desfăcea și, firește, și după legea cererii și ofertei.

În ceea ce privește prețul de cost, în 1782 Mihail Dimitriu trimitea din Banat lui Țumbru 5 000 ocale lînă, cumpărată cu 5 potori oca. În 1787, Nicolae Ioan Riga informa pe Țumbru că lîna țigaie se cumpără în Banat cu 36 cr. oca, cea mijlocie cu 20 cr., cea groasă cu 12—15 cr. oca. În 1793, Hagiopol spera că în Banat lîna fină va putea fi cumpărată cu 9 groșițe oca, iar cea „cabadică" cu 7 groșițe, ținînd seamă că lînarii din Viena, cu excepția lui Nacu, n-au dat avansuri.

În 1789, se cumpăra cu firman lînă din regiunea Seres, de către evrei, pentru francezi, cu 35 aspri oca.

În 1793, „la Nicopole, prețul lînei s-a tăiat la 50 aspri oca, făcîndu-se teslim la schela de acolo". În 1795 Hagiopol sfătuia pe Țumbru să cumpere 30 saci cu lînă de Ialomița, chiar la prețul de 20 parale, „căci dacă se va încheia pacea, cei 30 saci cu lînă vor da un cîștig de 80 saci cu lînă, iar dacă nu se va încheia, iarăși nu vor avea nici o pierdere".

Prețul de vînzare de asemenea cunoaște mari variații. Astfel, în 1785 Țumbru vindea la Pesta 25 500 funți cu 34 fl. ren. suta de funți, încasînd 8 670 fl. ren., în timp ce prețul de cost și cheltuielile fuseseră de 7 306 fl. ren. În 1793, lîna se vindea la Viena cu 44—46 fl. „și nimeni nu se uită la ea, din cauza chesatului pricinuit de război". În 1796, Hagiopol vindea „prietenului luteran" de la Salzburg cu 40 fl. chintalul franco lînă fină și cu 26 fl. lînă groasă, în timp ce, adusă la Viena, cea dintîi costase $35^1/_2$ fl., iar cea de-a doua $21^1/_2$ fl.

Aceeași instabilitate a prețului, nu numai de la un an la altul, ci chiar în cursul aceluiași an, o găsim și la desfacerea lînii pe piața Sibiului. În general, cum remarcă Hagiopol, „lîna de mai mulți ani urcă la preț dintr-odată și scade iarăși dintr-odată cu 5—10 fl., după cum se umflă laptele cînd fierbe și scade cînd se răcește".

---

[1] Colecția *Acte Bresle*, vol. I—II, Arhiv. Stat. Brașov.

În privința cheltuielilor de transport, găsim în această corespondență numeroase informații. Astfel, în 1793 Hagiopol plătea pentru transportul lînii de la Timișoara la Viena cu „landcucii" 2.30 fl. la chintal. „Cu aceste landcucii lîna va ajunge curată la Viena și nu va fi furată pe drum de valahi și unguri, cum se întîmplă de multe ori. Căruțele au plecat la 18 aug. și vor ajunge la Viena la 5 sept." În 1794, Mihail Gheorghiu Silapendi plătea un groș chirie la suta de ocale de la Culon și Moghilița pînă la Cîmpina, 68 parale la suta de ocale de la Cîmpina la Brașov, 15 groși pentru vamă și cărțulie luată de la ispravnic pentru libera trecere a 7 400 ocale lînă, 8 groși pentru două scrisori domnești, 127,42 groși pentru cumpărarea a 22 saci de 283 ocale la prețul de 54 aspri oca, 20 groși pentru „iumbrucul" Turciei și cîntar. De la Pesta la Viena, în 1791, se plătea corăbiei lui Cranica un „navlu" de 47 fl. pentru 47 saci cu lînă.

Atît cei care făceau achiziția lînii, cît și cei care desfăceau lîna pentru Țumbru, își calculau un „provizion" de 1—3 °₀. Matrapazii își calculau și ei un „colaușluc".

Cu toate cheltuielile și greutățile pe care le comporta negoțul cu lîna, el era foarte rentabil. Dintr-o socoteală a lui Țumbru din 1804, se vede că realizase un cîștig de 7 279 fl. ren. pentru 90 saci cu lînă, vînduți la Viena, care îl costase 25 891 fl. ung. sau 21 576 fl. ren., iar cu cheltuielile cu sacii, spălatul lînii etc. se urcase la 24 333 fl. ren.

Bumbacul. În tovărășie cu Ioan Paicu din Zemlin, M. Țumbru a făcut comerț cu bumbac în anii 1780—1782 prin intermediul casei de comerț Th. C. Manuși din Seres. Dar abia după constituirea companiei cu Boghici și Jianu comerțul cu bumbac începe să ocupe un loc din ce în ce mai important în activitatea comercială a lui Țumbru. Bancherii care mijloceau plățile pentru companie erau Dimitrie Poshari, Dimitrie Hagi Mihali Cățanu, iar mai tîrziu Ioan Darvari din Viena, care par să fi fost și ei interesați în comerțul cu bumbac. Firmele care făceau achiziții de bumbac erau la Seres Diamandi Papasteriu, Ianuli Hagi Dimitriu și comp., iar la Triest Nicolae Plastara. Agenții purtători de grijă ai transporturilor erau la Novisad Mihail Cantari, iar la Șiștov Hagi Ilie Alexiu.

Bumbacul se procura fie direct din Seres și satele din regiune ca Dovista, Dumba, Vîlcista, Cuțu, Negrita, Alostrati, Dopolia, Ahini, Saviac, fie de la Triest. De aci se aducea bumbac de Seres, Casaba, Axar, Smirna, Chircagaci, Hasan Pașa, Salonic, Tricala, Arta, Knichi. În anii 1798 și 1799, Țumbru aducea bumbac direct din Smirna. Ioan Metaxas îi trimitea 95 baloturi „în caicele lui Cota Ahmet și Balucgi Mehmet Regi" pînă la Constantinopol, de unde M. Vasiliu, Panaioti Mărgărit și comp. le expediau mai departe la Brașov.

Din Seres, bumbacul era transportat prin Șiștov, Zimnicea, Cîmpina către Brașov. Alteori, lua calea mării de la Salonic la Triest „cu bastiment venețian". Apoi cu căruțele de la Triest la Petau, de aici cu caicele pe Drava pînă la Perleț sau cu căruțele prin Varadin, Novisad, Timișoara. Uneori bumbacul de Chircagaci și Smirna se aducea pe mare, apoi prin Galați către Brașov. Corespondenții lui Țumbru de la Viena îi trimiteau bumbac pe Dunăre pînă la Pesta.

Bumbacul se îndesa în saci de către „basagii" și se transporta în poveri, baloturi sau colete. De la țărani bumbacul era cumpărat cu litra, cu oca sau cu topul și se desfăcea la Viena cu chintalul sau la Sibiu și Timișoara cu sacul sau cu oca. Un top avea 720—730 dramuri. O povară avea c. 61—64 topuri sau, cînd măsurătoarea se făcea în funți, c. 135 funți. Un balot cuprindea 100—250 funți.

Bumbacul era prețuit după proveniență și după calitate. După calitate, întîlnim în acte: bumbac țărănesc, matrapazic, usiuri, chesmen, liton, subugi, hamic, cu saz, fără saz.

Prețul de cost varia la Seres, în anii 1780—1796, între 52—90 parale topul, pentru a ajunge în 1797 la 110—130 parale topul. Calitatea bumbacului și mărimea topului — căci erau topuri mari și topuri mici aduceau variații de preț. Astfel dintr-o scrisoare din 1792 aflăm că bumbacul țărănesc costa 62 65 parale, cel matrapazic 57—58 parale, cel chesmen 67 parale, iar usiurile 90 parale.

Preţul de vînzare la Triest varia în anii 1790—1792 între 40—51 fl. chintalul, iar la Viena în anii 1781—1782 între 51—60 fl. chintalul, pentru a ajunge în 1794 la 39 fl. chintalul. În cursul anului 1799, preţul cunoaşte cele mai mari variaţii, între 45—93 fl. chintalul. La Sibiu, Ioan Cincu vindea bumbacul cu 98—104 fl. ung. sacul.

În privinţa cheltuielilor de transport, aflăm că în 1780 „diasacgiul" a primit 40 aspri de povară; pentru „betaat adică vamă nouă" s-au plătit 20 groşi pentru 10 poveri, iar 20 perechi saci de 246 ocale perechea au costat 102.60 groşi, adică 50 aspri de oca. În 1791 se plăteau 13 groşi la povară chirie de la Seres la Şiştov, iar în 1792 se urcă la 19 groşi. Fireşte că chiria se aranja prin bună învoială, căci tot în anul 1792 Hagi Ilie Alexiu cheltuia pentru 10 poveri bumbac trimis de la Seres: 90 groşi chirie pînă la Şiştov, la care se adaugă 12,60 groşi vamă, 25 groşi „betaat", 21 aspri pentru „cărţulie", 35 groşi chirie pînă la Cîmpina, 60 aspri pentru „teşcherea"; la acestea îşi calculează un provizion de 2,60 groşi.

Variaţiile preţului la bumbac se datorau uneori recoltei slabe, pricinuite de secetă, grindină, ploi. Un flagel care stingherea adesea comerţul cu bumbac la Seres era ciuma. Uneori ciuma „alunga pe toţi negustorii din Seres". O scrisoare vorbeşte de 100 morţi zilnic.

Ridicarea preţului de cost era uneori provocată de concurenţa negustorilor „care vin unii peste alţii ca să cumpere bumbac", pricinuind acelaşi „carlagan" ca şi la cumpărarea lînii. Aceeaşi tendinţă de monopolizare a producţiei se întîlneşte şi la cumpărarea bumbacului. Firma Diamandi Papasteriu avea „sub puterea sa" satele Vezenic, Dovista, Cuţu, Dopolia. La achiziţia bumbacului, concurenţă făceau şi francezii, care cumpărau mari cantităţi de la Seres şi Salonic.

Legea cererii şi a ofertei reglementa atotputernic şi preţul de vînzare. Astfel, în anul 1799, de unde în luna ianuarie se făceau pronosticuri că preţul se va urca, „deoarece la Triest nu mai vine bumbac de la Smirna, din cauză că francezii au pătruns în statul Neapole, situaţia în Adriatica s-a încordat şi nu mai vin corăbii de la Smirna la Triest", se ajunge în cursul anului la situaţia unei scăderi a preţului din cauza marilor cantităţi care sosiseră. „Preţul bun de mai înainte a atras pe piaţa Vienei mari cantităţi de bumbac din diferite regiuni, pe care Londra şi Hamburg nu le vor cumpăra, deoarece şi acolo se găseşte mult bumbac". În luna noiembrie, la Viena se aflau peste 35 000 baloturi, iar la Triest 25 000 baloturi „şi nu e căutat din cauza lipsei de bani". În timp de 5 zile, preţul bumbacului scade de la 92 fl. la 87 fl. chintalul. Preţul mai ridicat de pe piaţa Hamburgului — 120—125 fl. chintalul, în timp ce la Viena era de 83—86 fl. în anul 1799 martie determină pe Darvari să îndemne pe Ţumbru să trimită „ceva bumbac pentru Hamburg". Este probabil că Ţumbru va fi desfăcut bumbac şi în Hamburg, nu numai la Braşov, Sibiu, Timişoara, Pesta, Viena. În acelaşi an, situaţia bumbacului devenise precară şi la Hamburg.

Starea de război şi tulburările politice se răsfrîngeau asupra comerţului în general. O scrisoare din 1791 vorbeşte de „criza şi scăderea de preţ" pricinuite de război, iar în 1795 Hagiopol îşi exprima părerea că „dacă se încheie pace, după cum a încheiat prusacul, desigur bumbacul, lîna şi alte mărfuri se vor ridica la preţ, deoarece le cere Elveţia şi Reichul". În timp ce Jianu — care, cu circumspecţia caracteristică vîrstei, constituia un fel de frînă în avîntul comercial al companiei — îl îndemna pe Ţumbru să vîndă cu chibzuială marfa, căci drumurile sînt închise, sosesc puţine mărfuri şi să nu cumpere prea multă marfă pînă nu va vedea rezultatul războiului, „căci la încheierea păcii preţurile scad". Uita, fireşte, că urmarea unui transport mai lesnicios şi mai ieftin în timp de pace se compensa prin marea cerere a industriei în plină dezvoltare, care ducea la efectul contrar, de urcare a preţului.

În general închiderea şi deschiderea schelelor, prin împiedicarea sau favorizarea circulaţiei mărfurilor, influenţa automat preţul.

Tulburările din Peninsula Balcanică îngreuiau mult aducerea bumbacului din Seres. În 1799 aflăm de negustori atacaţi de „zurbagii" în drum spre Seres. În 1792, „din cauza conflictului de la Belgrad, cumpărătorii stau de o parte, bumbacul fiind oprit la Niş". Pentru a-şi asigura protecţia transporturilor, Ioan Hagi Dimitriu din Seres căuta să servească pe un Osman aga Tinanoglu, rugînd pe Ţumbru să vîndă cele 11 poveri de bumbac ale acestuia la un preţ bun, „spre a mulţumi pe prietenul lor".

Deoarece sistemul de plată a bumbacului, ca şi a celor mai multe mărfuri aduse de peste graniţă, era prin cambii, se întîmpla că „negustorii de bumbac din Seres refuzau să le furnizeze bumbac pe poliţe, căci aceasta implică luarea de poliţe şi pentru Constantinopol, în care caz ei sînt nevoiţi să aibă de-a face cu turcii şi nu doresc să-şi pericliteze situaţia".

Instabilitatea monedei şi a cursului cambiei împiedicau uneori comerţul cu bumbac sau îl îndreptau către piaţa cu un curs mai bun.

Cu toate greutăţile pe care le întîmpina negoţul cu bumbac, negustorii preferau acest gen de negoţ, aducînd mari cantităţi şi luînd uneori cu asalt această marfă. „Nemţii pîndesc să cumpere bumbacul chiar de la lazaret". La Triest a fost „ravaiş" pe piaţă, rămînînd magaziile goale, căci negustorii făcuseră tocmeală încă de la lazaret.

Ca şi pentru alte mărfuri, e greu de stabilit ce volum ocupa comerţul cu bumbac în activitatea comercială a lui Ţumbru, deoarece nu sîntem în posesia corespondenţei sale complete. Din scrisorile pe care le avem reiese că în anul 1790 compania Ţumbru a pus în circulaţie cca. 750 baloturi bumbac, ceea ce înseamnă o cantitate foarte mare, ţinînd seamă că întregul comerţ cu bumbac al Braşovului comporta 2 000 baloturi în anul 1798 [1].

Asupra cîştigului realizat la comerţul cu bumbac, dintr-o scrisoare din 1800 aflăm că la o cantitate de bumbac care a costat la Braşov 8 607 fl. ren., iar cheltuielile de transport 1 090 fl. ren., s-a realizat un cîştig curat de 1 313 fl. ren.

Ceara. Un loc de frunte în activitatea comercială a lui Ţumbru îl ocupă ceara. Ea forma mai mult obiectul unui comerţ de tranzit între Moldova şi Veneţia. Rareori ceara „bogdanică" era adusă pentru consumul Braşovului sau al Vienei. Comerţul cu ceară era exercitat uneori pentru propria-i socoteală, de cele mai multe ori însă pentru socoteala tovărăşească cu Ioan Paicu din Zemlin, cu Gheorghe Ioan Marcu din Sibiu, cu Gheorghe Turunţa din Viena, cu casa de comerţ D. Hagiopol şi P. Iconomu, cu Trandafir Gheorghiu Dosiu din Timişoara, cu Anastase Lagu din Triest, cu firma N. Plastara din Triest, iar după constituirea companiei cu Boghici şi Jianu, pentru socoteala companiei lor.

Ceara cu care făcea negoţ era în cele mai multe cazuri de provenienţă moldovenească — ceara „bogdanică" —, dar şi ceara muntenească, bănăţeană, de Arad, Hotin, Cernăuţi ocupă un loc important în această corespondenţă. Ceara era exportată la Veneţia prin Triest, unde îşi dădea întîlnire cu ceara de Lehia, Podolia, Smirna, ceara rusească. Uneori ceara era exportată şi în „Nemţia".

Negoţul cu ceară nu era lipsit de trudă, griji, cheltuieli şi pericole. Uneori exportul cerii din Moldova şi Muntenia era prohibit. Pentru obţinerea liberului export se făceau demersuri pe lîngă ruşi, care, prin tratatul de la Cuciuc-Cainargi, obţinuseră dreptul de a interveni la Poartă în favoarea Principatelor. Ruşii, prin elciul de la Constantinopol, obţineau firman de liber export al cerii. „Diplomatul" afacerilor cu ceara era Constantin Vasiliu din Bucureşti, care se pricepea să întreţină relaţii cu ruşii şi să obţină prin ei firman de la Poartă pentru liberul export, ba chiar şi firman prin care domnitorul Moldovei este silit să restituie banii încasaţi pentru vamă. Un corespondent al lui Ţumbru se laudă chiar că ruşii vor smulge Porţii un „hatihumaium" pentru libera circulaţie a mărfurilor din Ţara Romînească şi Moldova

---

[1] F. Jickeli, *op. cit.*, p. 172.

în orice regiune. Pînă atunci însă, trebuia să se obțină de fiecare dată, pentru fiecare transport, un asemenea firman, care costa bani și alergătură. Astfel în 1781 se vorbește de 40 groși plătiți pentru firman și 100 groși pentru curierul rus care a fost trimis cu firmanul la domnul Moldovei, spre a se putea exporta o cantitate de ceară în valoare de 7680 groși și 72 aspri. Alteori liberul export se căpăta prin oferire de plocon către domnul Moldovei sau ceara era pur și simplu adusă pe ascuns la Oituz.

Pentru strîngerea cerii din Moldova se deplasa uneori Țumbru personal sau se ducea numai pînă la Oituz la vamă spre a o lua în primire. Cu concentrarea cerii moldovenești la Iași se ocupa și Constantin Vasiliu, care la 24 oct. 1780 avea adunate 7100 ocale ceară. La Iași ceara era depozitată la Zotu Panu, prietenul lui Vasiliu. Acest Zotu Panu pare să nu fi fost om de cuvînt și corect la cîntar, căci la un moment dat necinstea sa este generalizată și atribuită tuturor negustorilor ieșeni, recomandîndu-se recîntărirea cerii luată în primire de la ei. Încărcată în poveri, de la Iași ceara trecea prin Grozești-Oituz, unde se supunea obligațiilor lazaretului și vămii. Transportul alcătuia un mic convoi, căci într-o scrisoare e vorba de potcovirea a 33 cai care duceau poverile. De la Oituz ceara lua drumul Brașov—Sibiu—Timișoara—Pesta—Viena—Triest—Veneția.

Transporturile erau însoțite de oameni de încredere, „deoarece chirigiii ar putea fura ceară pe drum". Astfel de la Iași transportul era însoțit de către Diani, omul de încredere al lui C. Vasiliu. Transportul la Veneția era însoțit de Teodor Rudolf, Gheorghe Manicati Safranu, Antonie Dimitriu, Arpaș, Toma Vilara. Cu toate aceste măsuri, uneori se pomeneau că la Veneția ceara a ieșit lipsă la cîntar.

Ce cantități de ceară se tranzitau anual și ce volum ocupă ceara în comerțul lui Țumbru, e greu de stabilit, corespondența sa nefiind completă. Ceea ce se poate spune e că în anul 1781, care e cel mai bogat în corespondență referitoare la ceară, după calculele noastre, s-au tranzitat cca. 50 000 ocale și vreo 265 colete.

Prețul de cost al cerii moldovenești variază între 64—68 parale oca în anii 1780 și 1781, ba un negustor seatiștean cumpăra de la Tecuci chiar cu 55 parale oca; în 1791 ajunge la 85 parale oca. Prețul cerii bănățene e de 30 groșițe oca în 1780, de 34 groșițe în 1790, de 15—16 groșițe funtul „din cauza chesatului" în 1792, de 75—90 fl. chintalul în anii 1791—1796.

Prețul de vînzare la Triest variază între 65—86 fl. chintalul în anii 1781 și 1782 și se ridică la 100—106 fl. în anii 1791—1793. La Veneția, variază între 39 1/2—41 ducați chintalul în anul 1781 și ajunge la 44 1/2 ducați în anul 1795. La Viena, variază între 70—81 fl. chintalul în anii 1781—1782, între 90—95 fl. în anii 1790—1791, e de 85 fl. în 1794 și de 100 fl. în 1796. La Timișoara varia între 85—95 fl. chintalul în 1790.

Prețul cerii varia după calitate. Cea mai apreciată pare să fi fost ceara moldovenească, a cărei puritate și parfum serveau ca termen de comparație pentru alte ceri. La Triest, prețul cerii se stabilea în funcție de sosirea cerii moldovenești. Prețuită era și ceara din Țara Romînească, în timp ce ceara bănățeană „nu era așa de curată, din care cauză se scădea supradaraua, pe lîngă scăderea obișnuită de 4%. Totuși ea era preferată la Veneția cerii din Lehia și Cazaclia". În timp ce ceara de Lehia se vindea la Triest cu 47—48 fl. chintalul, cea de Smirna cu 103—104 fl., cea din Moldova și Țara Romînească se vindea cu 105—109 fl.

Prețul era în funcție și de abundența sau deficiența producției. Astfel aflăm că în anul 1791 „albinele s-au prăpădit în Valahia" și dacă se vor fi prăpădit și în Moldova și va fi puțină ceară, „cineva poate cîștiga lotul", speculînd ceara de anul trecut.

Evoluția războiului ruso-turc din 1789—1792, cu închiderea sau deschiderea după împrejurări a schelelor din Turcia, avea urmări asupra prețului. „S-au închis schelele în Turcia și e posibil ca ceara să se ieftinească", scrie un corespondent în 1790.

Concurența între negustorii care achiziționau ceara joacă și ea rol în determinarea prețului. Astfel Hagiopol din Timișoara se plînge de mai multe ori împotriva „lecedireilor băștinași" (cetățenii din Timișoara și probabil și Arad) care oferă prețuri mai mari, așa încît el n-a putut cumpăra la tîrgul de la Vilagoș și la Vîrșeț, unde se dusese să cumpere ceară. Și negustorii sereslii și varadinlii făceau concurență pe piața Banatului. La achiziționarea de ceară se practica sistemul „căpar"-ului, a avansurilor date producătorilor și uneori se întîmpla ca întreaga producție de ceară să fie arvunită. Adesea negustorii procurau ceara de la a doua mînă, de la aceia care o colectau spre a o specula. În această calitate apare în Banat un Dimciu Postinica, probabil tot aromîn. Pentru procurarea cerii se făcea uneori și contract. Cînd ceara era puțină, negustorii ajungeau de se luau și la bătaie (astfel la Arad în 1793).

În privința cheltuielilor de transport, aflăm că de la Iași la Grozești s-a plătit în 1781 88 groși chirie pentru 5 139 ocale ceară, 2.39 groși pentru potcovitul celor 33 cai, 2.54 groși pentru încărcat, 3.24 groși pentru cărțulie, iarbă și bacșiș mocanilor și alte cheltuieli pentru „diasacgiu". De la Oituz la Veneția și în interiorul Veneției cheltuielile de transport se ridicau la 18 fl. ren. de fiecare colet. Pentru vama din Moldova se plătea 3 parale de oca. La Timișoara și Triest se adăugau vămile împărătești. De la Timișoara la Triest, cheltuielile de transport se ridicau în 1781 la 10 fl. ung. de fiecare colet. În anul 1799, pentru 6 buți cu ceară în greutate de 75 chintale s-a plătit chirie de la lazaretul Bran pînă la Brașov 14.22 fl. ren., de la Brașov la Viena 600 fl. ren., adică 8 fl. la chintal, iar pentru „harmițul nemțesc" 191 fl. ren.

De la Pesta la Veneția transportul a durat 20 zile, după cum aflăm dintr-o scrisoare din 1780.

Agenții care colectau ceara, ca și cei care o desfăceau, încasau un provizion de 1—2%.

Ceara nu se vindea totdeauna sub formă pură, ci amestecată cu „boștină", adică cu reziduuri de la turtele de ceară. Funtul de boștină costa 36 cr. Alteori ceara era amestecată cu „talp" — 1/4 talp și 3/4 ceară — „și e greu de cunoscut că a fost amestecată". Mari meșteri în a falsifica ceara se pare că erau țînțarii din Banat, care „după cum le este obiceiul, dacă nu pun ceva în marfă, crapă". Oca de talp costa 30—32 groșițe.

Alături de ceara de albine, un loc în comerțul cu ceara îl ocupă și ceara de seu. În 1797 Țumbru trimitea ceară de seu la Varadin lui Bogdan Hagi Vulcu.

Ceea ce trebuie remarcat, este faptul că ceara mai îndeplinea și alte funcții economice decît aceea de marfă de schimb. Cu ceară se plăteau mărfuri cumpărate la Veneția, firește nu în sensul trocului primitiv, ci prin compensarea titlurilor de creanță. Astfel aflăm că sîrma de la Veneția — fără specificarea cantității — a fost plătită cu 4 000 ocale ceară moldovenească. Cu ceară se plăteau datorii la Veneția și la Triest. Ceara servea drept cauție, în contul căreia Țumbru putea trage polițe oriunde sau putea cumpăra mărfuri. De obicei, ceara era amanetată la consulul de la Veneția. Acesta avansa bani în contul cerii, era în relații de cont curent cu Marcu din Sibiu, tovarășul lui Țumbru, lua decizii cu privire la ceară, fiind un factor hotărîtor în negoțul cu ceara, în calitate de cunoscător al conjuncturii pieței Veneției.

Pațachina. Pațachina sau „boiaua", cum apare uneori în documentele noastre, — „chețon" sub denumirea grecească, „kreizpir" sub forma germană coruptă din „Kreuzbeeren" — este planta cunoscută în botanică sub numele de rhamnus, plantă din care se extrăgeau materii colorante — verde și galben —, foarte căutată de manufacturile și fabricile textile din veacul al XVIII-lea.

Pațachina se aducea din Țara Romînească, în special din Ialomița, care avea reputația de a produce pațachina de cea mai bună calitate, apoi de la Craiova și regiunea de lîngă Olt, din regiunea Nicopolei, de la Adrianopol, Șiștov, Velison, Zemlin, Macedonia, precum și din părțile Ungariei, aceasta din urmă fiind considerată de proastă calitate.

Pentru achiziționarea pațachinei, Țumbru folosea pe Mihail Gheorghe Silapendi scatișteanul, care călătorea prin Țara Romînească, Oltenia, Nicopole, Șiștov, arvunea încă din primăvară recolta de pațachină, iar prin iulie strîngea în saci sau în butoaie boiaua, o expedia la Orșova, iar de acolo — cînd nu trebuia să se supună carantinei lazaretului de la Mehadia — era transportată cu căruțele prin Pesta către Viena. Aici casa de comerț D. Hagiopol și P. Iconomu o desfăcea la fabrici ca : Kethofer-Zitz-Cotton, Friedauer-Zitz-Cotton ș.a. Alteori, marfa era vîndută unor case comerciale ca Hipmeyer et Prixner, care o înmagazinau spre a o specula la momentul oportun, sau chiar și băcanilor care „se năpusteau" asupra ei. Cînd lazaretul de la Mehadia era închis, marfa era îndreptată spre Sibiu pentru nevoile manufacturii locale.

Timp de doi ani, în 1794 și 1795, Țumbru se lasă prins de negoțul cu pațachina, cedînd unei contagiuni care cuprinsese toată negustorimea, specualția cu pațachina devenind un fel de modă. Prin proporțiile pe care le ia și prin patima pe care o deslănțuie negoțul cu pațachină, aproape că se poate vorbi de o manie a pațachinei, așa cum Olanda cunoscuse cu un secol mai înainte o „manie a lalelelor".

Dimitrie Poshari, bancherul de la Viena, propune „în secret" lui Țumbru să facă tovărășie de negoț cu pațachina, fiind dispus să depună un capital de 6 000 groși, iar Țumbru numai 3 000 groși, spre a cumpăra 100—200 cîntare de boia, ba mai tîrziu chiar 360 cîntare, prevăzîndu-și mari cîștiguri din această afacere. Bineînțeles că „secretul" era nu numai cunoscut, ci și practicat de o puzderie întreagă de negustori, care alergau pe la vamă ca să se pîndească unii pe alții ce fel de marfă și cîtă au adus, cu ce preț și cui o vînd. Astfel, Hagiopol știa că un Costa Damciu posedă 150 chintale de pațachină, Mihali Dimu 70 chintale, Dimitrie Lazăr 80 chintale, Manuși și Daniel de la Orșova 200 chintale, că un Constantin Bucureșteanul a vîndut chețonul cu 47 fl. chintalul sau că gelepii din Zagor l-au vîndut cu 35 fl.

Prețul pațachinei la producători era la Șiștov în anul 1794 de 80—85 groși suta de ocale, la Adrianopol de 95 groși, în Țara Romînească și Oltenia, din cauza marii cereri, se ridică la 130 groși, iar la Velison la 60 parale oca, adică 150 groși suta de ocale.

Încărcată cu cheltuielile de transport, vamă și mai ales cu beneficiul negustorului intermediar — care se străduia să reducă la minimum acele cheltuieli — pațachina ajungea să se vîndă fabricilor din Viena cu 45—50 fl. chintalul în anul 1793, cu 34—38 fl. în 1794, spre a scădea în 1795 la 23 fl. chintalul.

Variația prețului de cost se datora uneori cauzelor naturale, producția fiind slabă în unii ani. Astfel afăm că în 1794 nu s-a făcut destulă boia „din cauza manei care a căzut pe arbuști și i-a ars, iar oamenii lovind arbuștii ca să-i taie, toată boiaua a căzut pe jos", iar „șiștovenii avînd cîte 10—20 arbuști și strîngînd puțină boia, au urcat prețul". Dar de cele mai multe ori urcarea prețului era creată în mod artificial de concurența negustorilor intermediari între producători și fabricile consumatoare. Astfel, comisionarul lui Țumbru se plînge că la Șiștov, Babaiovanoglu i-a stricat tîrgul pentru 700 ocale boia, plătind 70 groși în loc de 55 cu cît tocmise el, iar Hagiopol constată că „chețonul nu se găsește la primii vînzători, ci la matrapazi, adică la bancheri, care la început au cumpărat chețonul cu 39—40 fl. chintalul, pe care acum îl vînd cu 47—48 fl.". Acești „matrapazi" intermediari făceau comenzi din timp la producători și pentru a exclude pe cît posibil pe alți concurenți, ofereau cîte 1—2 groși mai mult ca alții la cumpărarea mărfii. Febra speculației cu pațachina duce la un moment dat la situația că „s-a umplut împărăția cu pațachină", ceea ce provoacă o scădere a prețului de vînzare, spre indignarea unuia dintre negustori, care face constatarea că „acum toți se vaietă și aruncă vina asupra timpurilor nenorocite, deși din cauza prostiei unor negustori s-a cumpărat kreizpirul la un preț ridicat, ca acum să se vîndă la Viena la un preț mai mic. Mulți negustori au trimis ștafete în Țara Romînească și Turcia oamenilor lor — cheltuind 100—200 groși — pentru a contramanda cumpărăturile de pațachină". În martie 1795 Hagiopol presu-

pune că în Viena trebuie să se găsească 1 500 chintale şi invocă „îndurarea cerească" pentru ca negustorii de paţachină să poată ieşi din acest impas în care s-au aruncat singuri, năpustindu-se cu toţii asupra acestei mărfi, pe care în lăcomia lor de cîştig o acumulaseră în cantităţi care depăşeau posibilităţile de consum ale pieţii. „Bunii noştri greci" — spune cu ironie amară Hagiopol — „se zbat care mai de care să o cumpere scump şi să o vîndă ieftin".

Cu toată dezvoltarea pe care o luase în acea vreme industria austriacă, ea nu putea ţine pas cu disponibilul capitalului comercial. Pe de altă parte, nu trebuie uitat că Austria era prinsă în războiul împotriva Franţei, ceea ce se răsfrîngea dăunător asupra industriei.

Pentru a desface în mod avantajos marfa, negustorii ţin seamă de conjunctură. „În aceste vremuri, cineva trebuie să fie şi negustor şi profet", remarcă Hagiopol, grăbindu-se uneori să vîndă paţachina înainte de sosirea mărfii altor concurenţi, alteori păstrînd-o în magazie pînă se va mai urca preţul, urmărind atent pe la vamă care şi cîte butoaie de paţachină a adus, ţinînd evidenţa exactă a cantităţilor de paţachină pe care le posedă fiecare din negustori aşteptînd cu nerăbdare sezonul în care fabricile caută paţachina, temîndu-se de concurenţa gelepilor din Zagor, dar mai ales speculînd asupra situaţiei politice, a stării de război sau de pace de care depindea atît prosperitatea, cît şi decăderea comerţului. Perspectiva încheierii păcii cu Franţa încurajează pe Hagiopol să îndemne pe Ţumbru să cumpere vreo 200 chintale de paţachină, căci o dată cu pacea „toate se vor îndrepta şi se va vinde şi marfa stricată", însă marfa trebuie cumpărată la un preţ mic, căci după război vor scădea preţurile. Poshari arată că înainte de război boiaua se vindea cu 13—16 fl. chintalul, iar acum din cauza „siferului" francezilor se vinde la preţ ridicat.

Nu numai situaţia de război ştiau să o speculeze în profitul lor, dar negustorii aceştia nu se dădeau înapoi nici de la unele practici incorecte. Astfel, ştiind că paţachina ungurească nu este căutată, fiindcă nu vopseşte bine, o amestecau cu paţachina valaho-turcească — în proporţie de 150 funţi boia ungurească la 100 funţi boia valaho-turcească — şi acest amestec îl vindeau la un preţ scăzut de 22 fl. chintalul, reuşind în felul acesta să scape şi de marfa proastă şi să dea totodată lovitură şi confraţilor negustori, care aduceau cheţon valaho-turcesc la un preţ mai ridicat, din cauza calităţii şi a cheltuielilor de transport, acesta fiind adus de la distanţă mai mare.

Pieile. Prin Voicu Ciopală, omul de încredere al lui Boghici, dar mai ales prin Stoica Cojocaru seceleanul — care va fi fost unul din membrii acelor familii privilegiate de cojocari romîni din Săcele şi aducea cu el o experienţă de generaţii în această meserie — compania Ţumbru făcea achiziţii de turme întregi de capre din satele din jurul Bucureştilor, din diversele cadilîcuri, de la Craiova, precum şi din Moldova. Pieile erau apoi duse în satul Preajba din părţile Craiovei, unde meşterul Stoica Cojocaru le prelucra cu scumpie transformîndu-le în cunoscutele şi preţuitele cordovane sau safiane — popular sahtiane — craiovene, care erau căutate pe piaţa Vienei, ba ajungeau chiar şi la tîrgul din Lipsca. Căutate erau şi safianele bucureştene, precum şi cele secelene. La „tabachanat"-ul din Săcele, un mare număr de tăbăcari se îndeletniceau cu prelucrarea pieilor pentru Ţumbru. Astfel : Gheorghe Goaga — cu care avea contract, ale cărui stipulaţii ne sînt cunoscute din unul din registrele comerciale păstrate —, Gheorghe Gamulea, fraţii Pascu şi Ioan Buzatu din Baciu, Niţă Ieremia din Baciu, Radu Baziri, Matei ş.a. Cu unii din ei avea tovărăşie, Ţumbru punînd capitalul, iar tăbăcarii procurînd şi prelucrînd pieile. Din cîştig, 2/3 reveneau lui Ţumbru, iar 1/3 tăbăcarilor. Astfel cu Ioan Cristoloveanu din Baciu a cumpărat piei de la zalhanaua din Mavrodin (Vlaşca) şi Găeşti, iar cu Ciopală din Cernatu şi cu Cîrstocea piei din Bucureşti.

Uneori scoaterea safianelor din Ţara Romînească era prohibită. De aceea Ţumbru caută surse de aprovizionare cu piei şi în părţile Banatului, prin casa de comerţ D. Hagiopol şi P. Iconomu, precum şi în satele secelene şi cele din preajma Sibiului, ba chiar şi la zalhanaua din

Siria (Vilagoș) și nu disprețuiește nici ocaziile care i se oferă, astfel îl vedem o dată cumpărînd piei pe la Rusciuc, altădată de la un turc turnavit.

Nu numai pieile de capră, țap și ied formau obiectul negoțului său, ci și pieile de iepure, pe care le aducea din Valahia și mai ales din Moldova — unde pieile de iepure ar fi mai mari și mai bune —, spre a le desface la Viena în tovărășie cu Gheorghe Ioan Marcu, prin omul lor, Dimitrie Pavel. Ele aveau însă de ținut piept concurenței pieilor din Moravia. De asemenea și piei de bou desfăcea compania Țumbru la Sibiu, prin comisionarul Ioan Cincu. Dar și acest negoț era umbrit de acela al pieilor de bou din Ungaria, care fiind mai mari, mai grele, mai bine uscate, erau preferate pieilor din Moldova și Țara Romînească.

Mușterii pieilor erau de obicei breslele săsești din Brașov și Sibiu, pielarii, curelarii, cizmarii, pălărierii pentru pieile de iepure, opincarii valahi pentru pieile de bou. Sau pieile erau desfăcute pe la tîrgurile anuale negustorilor armeni, care, la rîndul lor, le difuzau în diferitele centre ale Ardealului. Armenii ca mușterii erau chiar preferați sașilor, căci atunci „cînd negustorul ajunge să ofere marfa sa sașilor, va avea mică pricopseală", remarcă Ioan Cincu.

Pieile erau înmănunchiate în turale, iar turalele în baloturi. O tura avea obișnuit 10 bucăți de piei, rareori 9, iar un balot avea 10 turale, adică 100 de bucăți de piei. Turalele erau apreciate și după greutate, căci I. Cincu recomandă lui Țumbru să nu-i trimită turale cordovane care să cîntărească mai puțin de 8 ocale turaua, spre a-și mulțumi mușteriii, iar Hagiopol informează că safianele lucrate la Craiova sînt mai scumpe, avînd greutatea de 12 ½—13 funți, în timp ce pieile de bou din Ungaria trăgeau 24—28 funți bucata.

În privința prețului de cost, aflăm că în anul 1791 se procura din satele din jurul Bucureștilor o piele de capră brută cu 80—90 parale, în anul 1793 de la zalhanaua din București cu 90 parale bucata. În 1794 Hagiopol cere lui Țumbru să-i furnizeze — fiind căutate la Viena — piei de capră și țap cu 45—50 parale bucata, iar de ied cu 20—22 parale. În 1804, în Țara Romînească costa 100 parale bucata, iar prelucrată în cordovană 120 parale. În 1805, Țumbru cumpără din Țara Romînească, prin Stan Voiculeasa, cu 125—142 bucata.

Din Banat, în anul 1791, pieile de capră se procurau cu 8 mariași și 10 creițari perechea, cu plata în groși turcești la cursul de 44 cr. grosul. În același an, din Sibiu pieile de țap se procurau cu 5.34—6.40 fl. ung. perechea.

Pieile de iepure din Țara Romînească și Moldova se obțineau în 1795 cu 20—25 groși suta de bucăți. Pieile de bou de la casapii din Sibiu se obțineau în anul 1795 cu 12—13 fl. perechea.

Prețul de vînzare se prezintă astfel:

Pieile de iepure se vindeau la Viena, în anii 1780—1781, cu 20—24 fl. suta de bucăți, în 1794 cu 22—28 fl., în 1795 cu 40—45 fl. La prețurile acestea trebuie însă calculată o scădere, căci pieile de iepure se vindeau pe alese și aflăm că din 1000 bucăți doar 600 erau bune.

Pieile de bou se vindeau la Sibiu în anul 1793 cu 23—27 fl. ung. turaua, safianele de Vidin se vindeau la Viena în 1794 cu 15 ½—15 fl., iar în 1795, din cauza marei cantități care se află pe piață, prețul safianelor scade la 11—13 fl., iar al celor craiovene la 14—16 fl. Cînd marfa era vîndură pe veresie, se obținea chiar 23 fl. ung. turaua. În 1804 Țumbru vinde la Brașov safiane cu 28 fl. ung. turaua.

Între prețul de cost și prețul de vînzare se interpuneau cheltuielile de transport, vamă și prelucrarea pieilor, cînd nu erau vîndute în stare brută. Astfel, dintr-o socoteală a lui Țumbru din 1805 aflăm că turaua de 10 piei de capră, cumpărate din Țara Romînească la prețuri variabile între 125—142 parale bucata de piele, împreună cu cheltuielile de transport pînă la lazaretul Timiș de 10 parale la tura, revine în medie la 35.90 groși turcești sau 35.75 fl. ung. turaua, la care se adaugă vama de 80 aspri la tura, 10 aspri chirie pînă la Săcele, 5.60 fl. ung. pentru lucratul lor cu scumpie la Săcele; așadar turaua revine la 42.25 fl. ung.

Comisionarul I. Cincu își calcula la vînzarea pieilor un provizion de 1—2%.

În privința cîștigului realizat la afacerile cu piei, aflăm că în anul 1785 la vînzarea a 21 turale safiane mari și mici „ulachia" și galbene, care la Rusciuc au costat 169.38 groși, iar cu cheltuielile de transport și vamă s-au ridicat la 211.13 ½ groși turcești sau 186,34 fl. ren., Țumbru a avut un beneficiu de 41.94 ½ groși. În 1804, în tovărășie cu Ioan Vulea și Achim, Țumbru a cumpărat 4 104 cordovane în valoare de 10 671 groși sau 10 884.42 fl. ung., la cursul de 102 aspri groșul, și scumpie în valoare de 25 72.06 fl. ung., pe care vînzîndu-le cu 15 292 fl. ung. a realizat un cîștig de 1 836 fl. ung.

Negoțul cu piei își avea grijile și riscurile sale. Pieile trebuiau căutate să nu aibă viermi, căci la lucru „se găuresc ca sita". Astfel de piei „provin de la caprele care mănîncă porumbare". Cei care grupau pieile în turale amestecau piei de bună calitate cu altele mai puțin bune, iar între pieile de iepure foarte multe erau defectuoase. La transport ele trebuiau puse în „arari", spre a nu fi udate de ploaie. Lipsa de orientare asupra pieții și mulțimea negustorilor care se îndeletniceau cu acest comerț aducea uneori un aflux de mărfuri care depășea posibilitatea de consum, ceea ce atrăgea o scădere a prețului. „În prezent nu există negustor la Viena care să nu posede 1000 turale cordovane" spune Hagiopol în 1795. Consumatorii acestei mărfi, meșterii breslași, cu tehnica lor învechită, nu puteau face față acestei avalanșe de materie primă. De aci concurența aspră între negustori. Ioan Cincu de la Sibiu e mereu cu ochii asupra marelui negustor Hagi Constantin Pop, străduindu-se să aibă marfă bună, spre a putea rezista concurenței acestuia, căruia îi convenea să vîndă uneori mai ieftin sau să plătească o chirie de transport mai mare, compensîndu-se în marele volum al afacerilor sale. Pentru a reuși să-și desfacă mărfurile la un preț mai bun, negustorii erau adesea nevoiți să vîndă pe veresie, care își avea riscul său.

Afacerea cu piei trebuie să fi fost totuși rentabilă, judecînd după marile cantități de piei și scumpie care se aduceau din Țara Romînească, Moldova, Oltenia, de la Vidin, Șiștov, precum și din faptul că în acest negoț se lasă antrenați și boieri ca serdarul Zamfirache Hagi Gheorghiu care — întovărășit cu negustorul craiovean Cernătescu — aducea cordovane craiovene la Sibiu, iar de aici le muta la Pesta, în vederea unui cîștig mai bun. Jianu cere lui Țumbru să trimită un om cu practică la Craiova, care să cumpere 5 000—6 000 safiane, iar Teodoran Cincu din București îi oferea 3 000 piei de la zalhana. În 1795 s-au trimis de la Viena la tîrgul de la Lipsca peste 3000 turale safiane. În 1796, Țumbru aducea odată prin vama de la Timiș 1 210 cordovane, iar altădată în 1800 vindea 4 104 cordovane și arvunea în Țara Romînească 2570 bucăți piei de capră și cordovane. În mod frecvent desfăcea la Sibiu, în anii în care l-a avut pe Ioan Cincu comisionar, cîte 60—70 turale.

Alte mărfuri. În afara mărfurilor despre care a fost vorba mai sus și care formează obiectul celor mai multe scrisori din corespondența lui Țumbru, acesta mai făcea comerț de tranzit și export și cu alte mărfuri, cu direcția Moldova, Țara Romînească, Veneția, portul liber Triest, orașele împărăției otomane ca Zemlin, Novisad, Osec, Tîrnova, Tricala, incidental Constantinopol, precum și import din aceste țări și orașe către orașele stăpînirii habsburgice. Acest comerț era practicat atît pentru propria-i socoteală, cît și în comision pentru socoteala prietenilor de comerț. De asemenea Țumbru desfăcea alte mărfuri în mod permanent la Brașov, Sibiu, Timișoara, Pesta, Viena, unde avea corespondenți și comisionari, precum și ocazional la diferitele tîrguri anuale ca : Drăgaica din Buzău, tîrgul din Mizil, Rîureni, diferitele tîrguri din Ardeal și Banat, astfel Brașov, Sibiu, Mediaș, Fotoc, Miercurea, Alba Iulia, Sebeș, Aiud, Deva, Arad, Timișoara, Lugoj, Ciacova, Șiria, Vîrșeț, Biserica Albă, Panciova, Osec, Varadin, Pesta și Viena. Uneori mergea personal la tîrguri, astfel la Drăgaică, unde îl însoțea socrul său Boghici, de cele mai multe ori însă trimitea „factorii" săi.

În Moldova Țumbru trimitea coase comandate de la Graz, zahăr adus de la Fiume și Veneția, arsenic, manganez, mătase, ciorapi, piepteni, marfă brașoveană ca velințe, sfori, po-

croave, găitane, lăzi, marfă venețiană ca hîrtie, cipci de Bolonia, filigene pentru zarfuri, mărgean pentru metanii, percal pentru rase călugăreşti, cădelniţe, teriac, confetto, canelinii, anason, zahăr candel, rubine, granate, pistoale, flinte etc. La Iaşi se pare că trimitea şi cărţile specificate în factura lui Teodosie din 4 iun. 1780, ca lexicoane, enciclopedii, colecţia „Bizantinii", Homer, Halima, Telemac, gramatici, pedagogii, calendare, mineie, octoihuri, „5 cronici arabe" şi alte cărţi în numeroase exemplare.

Un client stabil al mărfurilor tranzitate de Ţumbru era Malacu Ioan Alivruli turnavitul din Piatra Neamţ, căruia Dimitrie Hagi Mihali Căţanu din Viena îi trimitea în special alagea, dar şi mătase, ciorapi, blănuri, mărfuri comandate la Triest.

Clienţi ocazionali apar un Avram şi Lupu evreul din Focşani, cărora li se trimitea hîrtie, afrat, conteria, colane negre, rubine, zăbranice adică cipci de Bolonia, plumb, alice etc.

În Ţara Romînească, la Drăgaică desfăcea în 1787, în tovărăşie cu Boghici, 12 poveri cu marfă ca : dril, sfori, coase, pietre de in, ţeluri, civit, zahăr, avînd fiecare tovarăş un cîştig de 74.31 fl. ung. Din Ţara Romînească aducea, cu ocazia călătoriei la Drăgaică, boi şi smalţ. Drăgaica pare să fi fost locul de întîlnire al negustorilor din ţinuturi mai îndepărtate, căci Ţumbru vindea aici civit şi piper lui Nicolae Ţînţarul şi Nica Smeană, ambii aromîni din Şiştov.

La tîrgul din Mizil făcea schimb cu Nedelea Rusiocli din Ploeşti, dînd civit contra tutun.

Din Ţara Romînească aducea şi vin pentru cîrciuma pe care o ţinea la Braşov. Vinul era adus de obicei de la Mănăstirea Poiana. Acachie, stareţul mănăstirii, cerea de la Ţumbru cuie şi boiele, ba chiar şi planul bisericii. Dar şi Ştefan Iconomu, vameşul de la Cîmpina, care se îndeletnicea şi cu comerţul, trimitea lui Ţumbru poveri întregi de vinuri achiziţionate din Ţara Romînească. Ţumbru, ca şi alţi mulţi braşoveni, aducea vinuri şi din regiunea Craiovei. Jianu propune lui Ţumbru să-i trimită „10—15 buţi cu vin din viile sale de la Vulcăneşti şi Suţeşti".

Ţumbru mai trimitea în Ţara Romînească şi Oltenia diferite obiecte cerute de prietenii lui de negoţ, pentru necesităţile personale sau gospodăreşti. Astfel trimitea lui Jianu „6 copuri cu ulei pentru boala sa, o oca nevre, 2 ocale icre", ţoluri, straie, pietre de in, „o găleată cu mazăre". Lui Mitacu Nicolae Cutuli din Bucureşti pietre de in, o pipernită. Lui Teodoran Cincu din Bucureşti îi trimitea „2 pocrovii bune pentru cai şi 2 pături roşii", „untură de urs, necesară pentru cai", „sămînţă de cînepă, in, pezmeţi, ciubere", legume, mazăre, fasole, un butoiaş cu ulei, 2 sobe de fier din Banat, o ploscă, găitane, vergele de fier comandate la un meşter fierar „pentru 15 ferestre pentru casa pe care vrea să o facă la vie la Roşu" — unde se refugia de ciuma din Bucureşti — „vergelele să fie groase cît un basarmac şi lungi de 4—5 palme". Pentru T. Cincu, tranzita „11 baloturi postav voroslov", care-i soseau acestuia probabil de la Lipsca. Lui Gheorghe Castrişiu şi Elefterie Ioan din Bucureşti Ţumbru trimitea : 19 bucăţi panglici, 2 butoaie cu zahăr în cantitate de 15 chintale, un balot cu cîrmîz, o cutie cu 10 tabachere, precum şi 5 colete de marfă în cantitate de 2 175 funţi, pe care le trimitea Nicolae Hagi Moshu din Viena şi pentru a căror tranzitare Ţumbru îşi calcula un provizion de 10 cr. la suta de funţi. Lui Mărgărit şi Elefterie Ioan şi comp. trimitea 1 680 ocale păr de capră de la Săcele. Vătafului Mihail de la Cîmpina îi vindea 3 ocale de tutun cu un groş ocaua.

Şi Ţumbru la rîndul său primea servicii din partea prietenilor din Bucureşti, precum şi mărfuri de ale acestora, pe care se străduia să le vîndă. Astfel, Teodoran Cincu îi trimitea ca delicatesă pentru masă 1 000 melci primiţi de la Arvanitohori, pe care să-i împartă cu Boghici şi Gianli, 2 ocale măsline, 1 oca caracatiţă, o pereche de ghete, 7 2/8 coţi onghiur sali fin cu 3 groşi cotul, un fes cifte caic fin cu 3,90 groşi, 3 ocale tutun cu 3 groşi oca, blană de samuri pentru căptuşitul giubelii sale, 14 ocale şi 125 dramuri mătase de Tricala „cu rugămintea de a fi vîndută". Constantin Vasiliu din Bucureşti trimitea lui Ţumbru 400 cozi de samur

— care fuseseră cumpărate cu 40 parale bucata — spre a fi vîndute cu 25 groşiţe bucata. Altădată Ţumbru aduce de la Breaza „30 chile porumb", de la Cîmpina caşcaval şi urdă pentru prietenul Ioan Cincu din Sibiu. Elefterie Ioan din Bucureşti îi trimite 2 poveri ristic, adică 4 chintale de cîte 44 ocale, cu 70 groşi chintalul.

De la Veneţia se aducea cositor, mercur, zahăr, hîrtie, lămîi, cafea ş.a. Marfa venoţiană era însoţită pînă la Viena de către Gheorghe Safranu, apoi expediată la Sibiu lui Gheorghe Ioan Marcu, care — prin Ţumbru — o trimitea mai departe în Moldova şi Ţara Romînească.

Alexandru Barba din Constantinopol trimitea — prin intermediul lui Ţumbru — postav fratelui Chiriac Barba din Viena, iar acesta trimitea altădată 400 loţi betcală de la Viena la Constantinopol, via Bucureşti. De la Constantinopol primea Ţumbru — prin intermediul lui N. Plàstara de la Triest — mărgăritare bune, pe care voia să le dăruiască unei mirese. De la Constantinopol se aducea — prin intermediul lui Baila — la Zemlin 2 000 ocale untdelemn cu 25 parale oca, spre a fi desfăcut în socoteală lui Ţumbru.

De la Zemlin Ţumbru primea şofran, arnici, ibrişim şi desfăcea acolo, prin Mihail Dimitriu, viguri. Ţumbru furniza prietenului Paicu din Zemlin 3 blăni de miel negru pentru 2 calpace bosniace, iar lui Nicolae Mihail 300 rifi găitan de lînă de capră şi astrahane valahe pentru calpace.

La Vucovar, Ţumbru trimitea viguri şi aducea de acolo vinuri.

La Novisad Ţumbru trimitea lui Mihail Cantari viguri, iere, nevre, iar acesta vindea pentru socoteala lui Ţumbru untdelemn. De la Hagi Bogdan Hagi Vulcu din Novisad primea tabac de prizat, pe care apoi îl expedia lui Zisu Scandali la Botoşani, prin intermediul lui Săndulache Iasli, negustor de braşovenie, sau prin Atanasie Gane din Iaşi.

De la Tîrnova şi Tricala Ţumbru aducea prin Ioan Paicu din Zemlin şi Nicolae Ioan Riga seatişteanul — atunci cînd „dezordinele" albanezilor nu împiedicau transporturile — mătase bohasiană, ibrişim, arnici, şofran, bogasiuri ortamavi, camhanele.

Dintre toate oraşele cu care întreţinea relaţii de schimb M. Ţumbru, nici unul nu se compară ca intensitate de viaţă comercială cu Triestul. Declarat port liber de austriaci încă din 1719, aici îşi dădeau întîlnire mărfurile din toate colţurile lumii : ceara moldo-valahă cu cea de Podolia, Smirna, Salonic, Rusia, bumbacul de Hasan Paşa, Chircagaci, Casaba, Smirna, Seres, cafeaua de Martinica, San Domingo, Alexandria, zahărul francez şi cel de Lisabona, orezul milanez şi cel de Ostilia, alageaua de Şam, Senegalia, Thira şi Magnezia, mătasea de Brusa şi Italia cu cea de Veria, Tîrnova, Tricala şi Larisa, sineala de Marsilia cu cea de Caroline şi San Domingo, săpunul de Creta, mărgăritarele de Constantinopol cu cele de „Cazacia", piper, scorţişoară, cuişoare, lămîi, limonsui, untdelemn, rozol, migdale, fidea, macaroane, tămîie, alice, — talere, solniţe, cositor, „pantaliria de care se atîrnă puştile", mănuşi de damă, mucarniţe, alamă, „salsaparile" etc. etc.

Cu toate aceste feluri de mărfuri făcea negoţ Ţumbru. Prin casa de comerţ Nicolae Plastara din Triest — care avea totodată şi o fabrică de rozol — Ţumbru făcea comenzi de mari cantităţi de mărfuri. Ele erau aduse cu căruţele pînă la Petau, unde le lua în primire agentul Thadeus Stiegler. La Petau ele erau încărcate pe şeici — cumpărate, conform ordinului lui Ţumbru, de către Mihali Cantari din Novisad — şi purtate pe Drava pînă la Perleţ, de unde căruţe închiriate de la Sebeş le duceau prin Timişoara şi Sibiu către Braşov. Cînd nu se găseau şeice, mărfurile erau transportate cu căruţele prin Varadin şi Novisad. De la Triest pînă la Sibiu mărfurile au făcut o lună de zile, aflăm dintr-o scrisoare.

De la Graz, Ţumbru aducea în tovărăşie cu Gheorghe Ioan Marcu mii de coase, plumb, alice. De la Viena, bare de cositor şi forme în care se toarnă cositorul, scatoalce, iar pentru nevoile sale o casă de fier, un serviciu de masă cu numele său gravat, şerveţele de masă, cearceafuri, „Doppia scrittura", carte de contabilitate ş.a.

La Sibiu, Timișoara, Pesta și Viena, Țumbru avea magazii permanente de desfacere a mărfurilor. La Sibiu, comisionarii lui erau Stamati Nedelcu Caromfil, apoi Ioan Cincu, la Timișoara Hagi Trandafir Gheorghiu, Mihail Dimitriu, Ionache Gheorghiu, „sluga" lui Țumbru, ruda sa Nicolae Ioan Riga, reprezentanța casei de comerț Dimitrie Hagiopol și Pavel Iconomu, la Pesta Rizu Dormuși, la Viena Gheorghe Turunța, Dimitrie Poshari și casa Hagiopol și Iconomu.

Aceștia vindeau pentru socoteala lui Țumbru : viguri, ghioțuri adică pînză brașoveană, cabanițe, piatră acră, arnici, țoluri, straie, pînză groasă pentru șatră, pietre de in, pește, icre, nevre, tutcal, miere, caracatițe, nerule de Komoran, untdelemn, limonsui ș.a. La rîndul lor, comisionarii trimiteau lui Țumbru mărfuri spre a le vinde, fie pentru socoteala lor, fie pentru socoteala lui Țumbru. Astfel Hagiopol din Timișoara trimitea vin „Ausbruch" cu 45—50 fl. acovul și vin roșu cu 6.30 fl. acovul, iar Teodorache Ioan Cincu îi trimitea de la Arad vin de Miniș și vin „Ausbruch". M. Dimitriu îi trimitea de la Timișoara caliu necesar pentru vopsitul arniciului, Hagi Trandafir Gheorghiu mătase ș.a.

Dacă între articolele cu care Țumbru făcea comerț cerealele nu apar decît incidental — grîul de Mirovo — nu este de mirare, căci pentru Austria acest fel de comerț începe să ia proporție abia după 1829, după pacea de la Adrianopol, o dată cu desființarea monopolului turcesc asupra cerealelor din Principatele romîne. Ceea ce este surprinzător însă, este faptul că negoțul cu vite ocupă un loc modest. Din corespondența lui Țumbru aflăm că acesta aducea boi de la Drăgaică, rîmători din Țara Romînească, că Mihali Gheorghiu Silapendi a sosit (din Țara Romînească) la Sibiu cu 400 boi ai Citirilor, că David Popovici s-a dus să cumpere vite (în Țara Romînească), că un Achim a luat bani de la Hagi Constantin Pop ca să cumpere vite (din Moldova), dar și informația prețioasă dată de Hagiopol că la Viena compania „folosește 10 000 galbeni pe săptămînă pentru cumpărarea și aducerea în fiecare săptămînă a cîte 1000 boi din Bucovina, Țara Romînească și Moldova, spre a putea furniza Vienei carne".

Cu ocazia desfășurării activității comerciale, nu rareori se întîmpla ca tovarășii de negoț să intre în conflict. În asemenea cazuri, se făcea mai întîi apel la „onoarea de scatiștean" — cînd împricinatul era Țumbru, — apoi se constituia o comisie de judecată formată de negustori, în care intra cîte un epitrop al fiecăreia din părțile în litigiu, iar cînd nu se ajungea la aplanarea diferendului, se punea „forpot" pe marfa împricinatului și se ajungea în fața instanței judecătorești. Despre felul cum judecau aceste instanțe, aflăm dintr-o scrisoare din 1791 că „numai bogaților li se face dreptate", iar dintr-o scrisoare din 1794 că baronul von Miller „Hofagent" a primit 12 galbeni pentru a aranja lucrurile în așa fel, încît tovărășia pentru lînă a lui Țumbru cu Fotache să se desfacă, deoarece Fotache dăduse faliment, iar unul din creditori pusese „forpot" pe lînă. „Deoarece baronul are mulți și mari prieteni", Hagiopol speră că Țumbru va avea cîștig de cauză. Însă „nu e recomandabil să se apeleze la baron, deoarece avocații te amînă și te storc de bani", e mai bine ca Raicovici să fie convins să ridice „Verbot"-ul pe cale pașnică.

COMERȚUL CU VALORI MOBILIARE

Cambii. Monede. În corespondența lui Țumbru întîlnim toate formele de plată pe care le cunoaște economia : plata mărfii prin marfă, plata în numerar, dar mai ales — ca forma cea mai frecventă — plata fără numerar sub diversele ei modalități, prin virament, compensație, bilet la ordin și cambie.

Prin cambii se reglementau plățile în relațiile internaționale. Nesiguranța drumurilor și diversitatea monedelor a făcut ca uzul cambiilor să ia mare extindere în plățile la distanță.

în țările Imperiului otoman drumurile erau împînzite de hoți. Numeroase sînt scrisorile care vorbesc de acest pericol în calea negustorilor. O scrisoare din 1791 ne relatează că hoții au încercat să intre chiar și în Uzunciova, spre a jefui tîrgul, „dar pașa i-a bătut". Pe lîngă amenințarea hoților, se mai adăuga și aceea a „zurbagiilor", care, profitînd de stările de război și tulburările din sudul Dunării, atacau pe negustori. Pentru a face mai sigure transporturile, se recurgea la sistemul transporturilor prin caravană.

Organizarea rudimentară a băncilor austriace din acea vreme nu însemna de loc o înlesnire a plăților la distanță. Dintr-o scrisoare aflăm că banii depuși la 29 martie 1790 la casa băncii din Timișoara, spre a fi expediați la Viena, n-au sosit nici la 31 mai, iar altădată, în 1791, banii depuși la „Kriegskasse" din Varadin, spre a fi expediați la Viena, au fost scoși la Viena, „numai cu mari lupte", după o lună.

Nu numai nesiguranța drumurilor și insuficiența organizării bancare, ci și primitivitatea mijloacelor de transport și proasta organizare a transportului contribuie la promovarea particularului deținător de capital, a „bancherului", într-un rol de frunte în economia vremii. Din cauza mijloacelor de transport, circuitul de transformare a banilor în mărfuri și a mărfurilor în bani avea o durată foarte lungă, așa încît pentru a se vedea din nou și mai curînd în posesia capitalului, negustorul se vede nevoit să apeleze la bancher. Acesta făcea pentru negustori încasări și plăți prin viramente, precum și scontări de trate înainte de scadență. La Viena și la Constantinopol, Țumbru avea în permanență bancherii săi, iar la Brașov el însuși se îndeletnicea cu asemenea operații.

Ceea ce sporea posibilitatea de speculație cu cambii, era faptul că trata indosabilă, adică aceea emisă la ordinul prezentantului, trata transmisibilă de la un proprietar la altul fără vreo limită, cunoștea deja în vremea aceea o largă întrebuințare. Alături de trate cu scadența la un tîrg oarecare, de la Timișoara, Osec, Vîrșeț, Slivno etc., — tîrguri care par să fi funcționat și ca „tîrguri de polițe", nu numai de mărfuri, — și care obligau pe remitent și pe trasat să se întîlnească la o anumită dată și un anumit loc spre a efectua plata, întîlnim în documentele noastre și trate indosabile, care, intrate pe mîinile bancherilor, devin un obiect de speculație ca oricare altul. Cu astfel de speculații, vînzări și cumpărări de trate, se ocupă și Țumbru.

Brașovul fiind la răscrucea dintre Imperiul otoman și cel austriac și negustorii avînd permanent nevoie să facă plăți într-o parte și în alta, Țumbru se vede solicitat, încă din 1780, de către Ioan Paicu din Zemlin, precum și de către Panaioti Hagi Nicu și Constantin Vasiliu, ambii din București, să se ocupe cu schimbul de cambii. Banii pentru cumpărări de cambii îi punea la dispoziție Constantin Vasiliu, care avea legături la curțile domnești de la București și Iași și care golea uneori vistieria de sume pe care le investea în speculații cu cambii.

Nevoile Curții domnești din București de a face plăți la Constantinopol puneau adesea cămara domnească în legătură cu negustorii de cambii. Astfel aflăm că Nicolache, cămărașul domnului mazilit Moruzi, care cumpărase 7 cambii de ale lui Țumbru pentru Constantinopol, în valoare de 15 000 groși, și pentru care nu izbutise să încaseze la Constantinopol decît o parte din bani, ridică pretenții față de vînzătorul cambiilor. „Banii trebuie plătiți birtaman, căci el nu cunoaște canoane și regule europenești cu privire la polițe". Pentru rezolvarea acestui incident, Țumbru este sfătuit să trimită un sudit ca epitrop, căci „judecata cu suditii se poartă altfel decît cu raialele".

Țumbru schimba polițe pentru Constantinopol, Seres, Tîrnova, Viena, București, Brașov. Grija sa era ca schimbarea să se facă pentru acele localități unde cursul era mai convenabil. De aceea Paicu îl informează permanent asupra cursului cambiilor în diferitele localități pentru care făceau schimbul de polițe. Ca îndreptar servea Constantinopol, „căci atunci cînd acolo cursul este ridicat, schimbările de polițe nu mai sînt convenabile". Paicu îl îndemna pe Țumbru „să se străduiască pentru un cît mai mare gir de polițe" și să se mulțumească cu

un provizion numai de 1 %, căci „atunci cînd afacerea cu schimbări de polițe va atinge 100 000 groși va avea un cîștig bun". „Să nu țină seamă de termenul polițelor" îl mai îndemna Paicu, ci „să iasă numai cîștigul de 4—4 1/2", iar altădată : „să schimbe polițe pentru Seres cu un cîștig de 6 %, iar pentru Constantinopol de 8 %".

„Cu schimbările de polițe", scrie Țumbru în 1794, el a reușit „să pună în mișcare piața noastră, foarte slabă, unde nu sînt nici bani, nici cumpărători", căci numai el are posibilități.

Gustul de cîștig, dar mai ales criza de numerar — care la un moment dat, în 1796, este acută pe piața Vienei — determină pe unii negustori și bancheri vienezi să se îndeletnicească cu speculații de cambii de dragul speculației, adică să facă dintr-un mijloc de plată un obiect de joc, un fel de „artă pentru artă" pe plan economic. Spre a ieși cel puțin temporal din impasul de numerar, case comerciale solide, „despre care n-ai fi crezut că se vor prăbuși vreodată", încep să-și dea reciproc așa-numite „polițe economice", accepte de complezența [1], nefundate pe vînzări și cumpărări, pe raporturi reale de datorie. Aceste polițe economice erau apoi negociate, puse în circulație. Or, dacă între cei doi parteneri care își semnau reciproc acceptele de complezență nu exista o obligație de plată, o asemenea obligație survenea în mod automat îndată ce polița intra în circulație în mîna unei a treia persoane, care o dată cu transferul de poliță dobîndea toate împuternicirile asigurate de dreptul polițelor. Dar criza de numerar era generală — cauzată de nesfîrșitele războaie și de o anumită politică monetară — și ea nu putea fi rezolvată prin mijloace individuale și temporare, prin paleative ca „polița economică", și astfel toate acele case comerciale care erau prinse în lanțul acceptelor de complezență se prăbușesc în bloc în faliment. „Faliții își justifică prăbușirea prin vinovăția altora, dar ei nu spun adevărul. Negustorii s-au prăbușit din cauză că fuseseră legați între ei cu vexelele lor economice, asemenea unui lanț, pe care și le dădeau unii altora, și din cauza aceasta toți au căzut în același timp". „Falimentul valahilor de la Viena, printre care se află și Moshu cu taraful său" se ridică la cifra de peste 3 000 000 fl. „Pînă în prezent au căzut la Viena 14 case comerciale de ale noastre", scrie Hagiopol lui Țumbru. Aceste case erau : Nicolae Hagi Moshu, Pavel Iconomu, Nicu Dimitriu Tuna, Gheorghe Turunța, Dimitrie Psaras, Teodor Coiopol sau Coiopavlu, Gheorghe Manu și Fiii, Eustatiu Arghenti, Fronim, Mamara, Constantin Mosca, Gheorghe Rusti „și alte case comerciale nemțești". Urmarea imediată a acestui răsunător faliment a fost că pe piața Vienei, Constantinopolului, Seresului, nu se mai acorda nici un fel de credit. „Chiar dacă s-ar spînzura cineva, tot n-ar putea găsi 100 fl. de împrumutat", iar la Seres „nimeni nu găsește să împrumute nici 10 groși". Țumbru, deși nu se afla prins în „lanțul polițelor", se luptă să țină piept protestelor de polițe de la Constantinopol și Seres. Iar faliții, unii fug la Belgrad sau la Șopron în Ungaria sau stau ascunși, alții intră în tratative cu creditorii sau ajung la închisoare, iar ceva mai tîrziu, unul din ei, Nicolae Hagi Moshu, trimitea candid giuvaere la București lui Gheorghe Castrișiu.

De pe urma falimentului lui Pavel Iconomu, bancherul său de la Viena, Țumbru este păgubit cu 15 000 groși pentru care poartă proces cîțiva ani.

Falimentul de la Viena nu era un caz unic. Corespondența din anul 1799 pomenește de falimentele de la Hamburg și de pe alte piețe din Germania.

În afară de comerțul cu cambii, Țumbru mai practică și comerțul cu monede, adică zaraflîc. Încă din 1781 încheie contract de tovărășie cu Ioan Paicu pentru schimbări de monede. Dar abia din 1791, acest gen de comerț ia mari proporții în activitatea lui Țumbru. „Zaraflîcul cu caragroși și țvanțigi este mai avantajos decît marfa adusă de la Triest cu multă cheltuială", observă Hagi Stan Jianu, care se bucură că Țumbru „s-a hotărît să mai restrîngă negoțul, pentru a avea bani mai mulți pentru transporturi de monede la Constan-

[1] Despre polița de complezență. cf. K. Marx. *Capitalul*, vol. III[1], Buc.. E.P.L.P., 1953, p. 456.

tinopol" şi dă „binecuvîntarea" sa acestui gen de comerţ. Jianu e dispus să-i trimită bani „ca să-i adaoge la capitalul de la zărăfia din Constantinopol". Pentru sporirea capitalului, îl îndeamnă pe Ţumbru să încaseze veresiile şi să vîndă ceva marfă, iar banii să-i folosească în afacerea cu monede.

Compania Ţumbru a avut la Bucureşti drept corespondenţi şi asociaţi la comerţul cu monede, rînd pe rînd, pe următorii: Panu Dimitrie, Hagi Nicu, Dimitrie Chiriţi, Stavru Spiru, Panu Steriu, Teodoran Cincu. Iar la Constantinopol pe Baila, Gheorghe Shina, Mihail Vasiliu, Alexandru Vasiliu, Toma Constantin. În această tovărăşie Teodoran Cincu avea depus un capital de 10 000 fl. în monede turceşti, adică 12 095.60 groşi.

Cînd zaraflîcul era convenabil la Bucureşti sau cînd exportul monedelor către Constantinopol era interzis, comerţul cu monede se practica pe loc în Bucureşti. Dar şi la Craiova, Slivno, Seres şi Viena îşi desfăşura activitatea compania Ţumbru. Astfel Ţumbru dispunea să se trimită la Seres suforinii care n-au putut fi vînduţi convenabil la Constantinopol. Uneori monedele turceşti erau trimise la Viena pentru a fi vîndute cu ocazia tîrgurilor anuale. Teodoran Cincu din Bucureşti scrie lui Ţumbru că „n-a reuşit să schimbe întreaga sumă de 1 000 galbeni în exindari şi groşi vechi curenţi, ca să-i expedieze prin prahoveni, astfel ca să ajungă la Viena în timpul bîlciului Jubilate, din cauză că zarafii au măturat aproape toate monedele". De cele mai multe ori însă monedele erau trimise la Constantinopol. Cu ajutorul comisionarilor săi din Sibiu, Timişoara, uneori Viena, Ţumbru aduna de pe aceste pieţe monedele destinate a fi trimise la Constantinopol.

Comerţul cu monede cu care se îndeletnicea compania Ţumbru cuprindea în esenţă următoarele operaţii: de la Bucureşti se trimiteau la Braşov monede turceşti, cu ajutorul lor se cumpărau monede austriace din oraşele Ardealului şi Banatului, aceste monede erau trimise la Constantinopol — via Bucureşti — spre a fi vîndute cu cîntarul la taraphana, de unde se obţineau în schimb monede turceşti, iar acestea erau remise prin poliţe la Viena.

Care este explicaţia acestei plimbări în circuit a monedelor din Imperiul otoman în cel austriac şi invers?

Fără îndoială că mobilul negustorilor care exportau monede dintr-un imperiu în altul era cîştigul. La fiecare preschimbare a monedelor realizau beneficii. Condiţiile însă care făceau posibil acest gen de afaceri erau: pe de o parte, faptul că ţările nu aveau fiecare un sistem monetar propriu şi că în fiecare ţară circulau liber o multiplicitate de monede din diferite ţări, preschimbările dintr-o monedă în alta erau foarte frecvente, pentru a se putea face faţă diverselor plăţi. Pentru marfa sa, un negustor voia plata într-o monedă, altul în altfel de monedă; cursul monedelor varia de pe o piaţă pe alta şi era normal ca fiecare să dorească preschimbarea în moneda cu curs mai bun. Relaţiile comerciale între Imperiul otoman şi cel austriac activau circulaţia monedelor dintr-o parte în alta şi necesitatea preschimbării lor. Din actele noastre reiese că un rol important în această circulaţie monetară au avut-o oierii seceleni şi negustorii de porci. Şi unii şi alţii aveau nevoie de monedă turcească îndată ce treceau munţii, primii pentru întreţinerea lor şi a turmelor la păşunat, cei de-al doilea pentru a cumpăra porci din Ţara Romînească şi Moldova şi a-i aduce pentru vînzare în Ardeal. Preschimbarea monedei austriace în monedă turcească se făcea la zarafi. Uneori, contra monedei austriace depuse la zarafi se primea o cambie care era încasată în monedă turcească la Bucureşti sau Craiova, de la corespondenţii de acolo ai zarafilor. Astfel în corespondenţa lui Ţumbru găsim adesea cambii trase de Ţumbru asupra lui Jianu sau asupra lui Teodoran Cincu la ordinul secelenilor. Iar Ioan Cincu din Sibiu scrie lui Ţumbru să-i trimită groşi, „deoarece valahii au început să-i ceară, avînd nevoie să cumpere porci neîngrăşaţi, spre a-i pune la ghindă".

Pe de altă parte, Austria, care scosese prima monedă de hîrtie încă din 1762 — aşa numitele „Bankozettel" —, se vede nevoită din cauza nesfîrşitelor războaie şi a crizei de nu-

merar să pună în circulație alte noi emisiuni de monede de hîrtie, în 1771 și 1785, care împreună cu prima emisiune atingeau valoarea de 44 milioane florini în bancoțidule. Începînd din 1792, pe măsură ce Austria intră din ce în ce mai adînc în războiul cu Franța, cheltuielile cu înarmarea, pierderile de oameni și pămînt golesc visteria și bancoțidulele nu mai au acoperire ca în vremea emisiunii lor, cînd puteau oricînd fi convertite în monedă metalică. Devalorizarea bancoțidulelor merge crescînd pînă la bancruta de stat din 1811, cînd valoarea monedei de hîrtie este redusă la o cincime, adică o monedă de hîrtie de 5 fl. ren. a fost preschimbată cu un „Einlösungsschein" de 1 fl. ren.[1].

Ca în toate cazurile cînd o monedă de hîrtie depreciată se găsește în circulație alături de o monedă metalică, moneda rea alungă pe cea bună. Astfel negustorii din documentele noastre încep să strîngă moneda bună, moneda metalică, lăsînd circulației moneda rea de hîrtie. Și fiindcă valoarea metalică a monedelor pe care le strîngeau negustorii depășea valoarea lor legală, ei preferă să le vîndă la cîntar ca metal, argint sau aur, la taraphanaua din Constantinopol monede austriace, iar la monetăria de stat din Viena și din Alba Iulia monede turcești.

Monedele turcești care i se trimiteau lui Țumbru din București erau : groși, exintari, ecatontari sau sutari, ichilici sau groși dubli. Cu ele se cumpărau monede de argint austriace — „gnosta", cum li se spune în documentele noastre —, astfel : icusari sau țvanțigi, adică monede de 20 creițari, apoi decari, adică monede de 10 creițari, mariași sau decaeptari, adică monede de 17 creițari, jumătăți de mariași, sferturi de mariași sau șuștaci, eptari sau pitaci, adică monede de 7 creițari, pentari adică monede de 5 creițari, în fine groșițe adică monede de 3 creițari. Unele din aceste monede erau din emisiuni diferite, astfel întîlnim mariași vechi și noi, icusari vechi și noi, decari împărătești și „decari din alte regate". Monedele diferitelor emisiuni erau de greutate inegală. Uneori monedele vechi erau mai ușoare din cauza uzajului circulației, alteori monedele noi erau mai ușoare sau în orice caz de mai mică valoare, monetăria scăzînd titlul sau cantitatea de metal nobil cu fiecare nouă emisiune, în vederea unui beneficiu în favoarea statului.

Dintre toate aceste monede de argint, cele mai căutate erau icusarii, care aveau mai mult argint, în timp ce decarii și celelalte aveau „multă marda", adică aliaj.

Vînzarea groșilor pe piețele Ardealului și Banatului și cumpărarea de icusari și alte monede de argint austriace de pe aceleași piețe erau operații care necesitau multă alergătură și osteneală. Groșii trebuiau mai întîi prefăcuți în bancoțidule, cu acestea se cumpărau apoi icusarii, care nu totdeauna se găseau cu ușurință. Negustorii alergau pe la băcani, pe la case particulare, pe la tîrguri în căutare de icusari. Și, ca orice marfă, moneda aceasta cu cît era cerută de mai mulți, cu atît devenea mai rară și mai scumpă. Afacerea cu icusari contagiase toată negustorimea mare și mică din orașele împărăției austriace și ale celei otomane, încît comerțul cu mărfuri, ba chiar și cel cu cambii căzuseră pe al doilea plan. „Toți s-au vîrît în gnosta și nimeni nu vrea să cumpere polițe", scria Poshari de la Viena în 1792, iar Hagiopol de la Timișoara informează că la tîrgul de la Timișoara, „vienezii lîngă marfa lor trăgeau tutun", vizitatorii tîrgului nemaiinteresîndu-se de mărfuri, ci exclusiv de cumpărare de icusari. La Sibiu, „negustorii aleargă turbați din prăvălie în prăvălie după icusari", care se găsesc greu, „fiindcă îi strîng ai noștri". „Ai noștri" erau : Hagi Constantin Pop, Manicati Safranu, Gheorghe Ioan Marcu, Dimitrie Dutca, Hagi Moshu, Anastase Cavalerul, Fotache Hagi Gheorghiu, Dumitrache Teohari ș.a., care „transportă într-una monede la București". Între negustori se creează un fel de întrecere, care mai de care să trimită mai multe monede la Constantinopol. Teodoran Cincu îl stimula pe Țumbru, care „se pricepe să prefacă pămîntul în izvor", și îl îndemna să

[1] O. F. Jickeli, *op. cit.*, p. 120 ; H. Ritter v. H. Hankiewicz, *Bestimmungen über Münzwesen, Staatspapiergeld und Staatsschuld in Österreich*, Viena, 1887, p. 58.

trimită cît mai multe transporturi pentru Constantinopol, „să nu se uite la cheltuieli mai mari, dacă se întîmplă, căci și acestea sînt spre folosul lor, iar moara se învîrtește mereu".

Tot așa de intens se practica negoțul cu icusari și transportul lor la Constantinopol și de către negustorii din Seres, așa încît se ajunge la un moment dat că nu se mai puteau face plăți pentru Viena, capitalurile fiind investite în icusari. La fel la Craiova, „toți aleargă după țvanțigi".

Transportul monedelor între Brașov și București era încredințat căruțașilor „praoveni"[1] Trica Bobi, Ion Mare, Dobra soția lui Ion Mare, Niță Măciucă, Vasile Măciucă, Vasile Putoare — sau se făcea de către Voicu Ciopală, omul de încredere al lui Boghici. Dacă la transportul mărfurilor erau utilizați în mod frecvent — ca și în trecut — căruțașii zărneșteni, la transportul monedelor erau preferați căruțașii „praoveni", transportul monedelor fiind plin de riscuri din cauza hoților și fiindcă uneori transporturile se făceau cu călcarea ordinelor prohibitive. Pentru transport căruțașii încasau o chirie de 2 groși la mie și adesea trebuiau „bine cinstiți" pentru curajul lor de a înfrunta prohibițiile.

Pentru transportul monedelor de la București la Constantinopol se formau caravane speciale, cînd se trimiteau multe poveri de monede ale mai multor negustori, sau se încredințau unor caravane care duceau mărfuri în acea direcție. Caravanele erau bine păzite căci hoții erau mulți și îndrăzneți pe drumurile împărăției otomane. Astfel aflăm despre o caravană însoțită de 15 neferi și un odabaș, altădată se expediază la Constantinopol monedele cu „calabalîcul domnesc", cu suita care se ducea să o aducă pe „stăpîna doamnă", soția lui Mihail Șuțu, sau se expediau cu caravane care mergeau la tîrgul de la Slivno. Întotdeauna transporturile erau însoțite de oameni de încredere ca : „taucciі" cunoscuți din Arvanitohori, „oameni domnești", Mustafa Bairactar, Tufecci bașa, Gheorghe Scuma cazacliul, Gheorghe Crahti cazacliul, Nicolae Dimitrie „venețianul" ș.a.

Drumul transporturilor de monede de la București la Constantinopol ducea prin Zimnicea, Șistov, Slivno, Adrianopol. La Zimnicea compania Țumbru avea de comisionar care se îngrijea de preluarea și predarea mai departe a monedelor pe Nicolae Dimitrie Iasli iar la Șistov pe Hagi Ilie Alexiu. De la București la Constantinopol călătoria monedelor dura uneori mai mult de o lună. Altădată ni se spune că de la Șiștov la Constantinopol călătoria a durat „de la 7 martie pînă la 22—23 martie". Cheltuielile de transport se ridicau la 3.60 groși de povară pentru distanța București-Zimnicea, „împreună cu vama" și la 22 groși de povară pentru distanța Zimnicea-Constantinopol. După cît se vede, aceste transporturi erau vămuite ca orice marfă.

Monedele erau puse în pungi, pungile în butoaie sau în „casele". Țumbru primea recomandația ca butoaiele să nu fie mai grele de 58—60 ocale și fiecare butoi să nu aibă mai mult de 9 000 bucăți monede, „deoarece sînt greu de încărcat și drumul e plin de apă". Monedele trimise de la Timișoara la Brașov sau de la Brașov la Viena erau adesea ascunse în saci cu făină, lînă, bumbac sau pațachină. Monedele trimise la București erau descărcate la „hanul lor", adică la hanul lui Șerban-Vodă.

Asupra cantităților de monede trimise la Constantinopol ne informează diferitele bilanțuri încheiate cu asociații, corespondenții, comisionarii. Astfel din bilanțul cu Panu Steriu și M. Vasiliu aflăm că Țumbru a trimis între 3 ian. — 14 iul. 1792 monede în valoare de 31 734,22 fl. ren. și a încasat de la Constantinopol 40 151,104 groși. Al. Vasiliu de la Constantinopol îi trimite lui Țumbru o socoteală în valoare de 26 070,111 groși pentru perioada de 1 ian. — 6 febr. 1793 și de 30 948,72 groși pentru perioada 6 febr. — 21 febr. 1793, iar pentru perioada

[1] Erau de fapt cărăuși scheieni, care își ziceau „praoveni", după drumul Prahovei pe care îl băteau.

21 febr. — 27 iun. 1793 o socoteală în valoare de 56 918 groşi. În 1793 mart. 19, Teodoran Cincu primise de la Ţumbru icusari în valoare de 88 386 fl. şi trimisese 101 750 groşi, iar în 6 apr. 67 000 groşi. Între 19 dec. 1792—27 febr. 1793 Ioan Cincu din Sibiu a trimis lui Ţumbru icusari în valoare de 22 153,52 fl. ren. Şi permanent aflăm de cîte 30—36 poveri monede ale diferiţilor negustori, trimise la Constantinopol.

La taraphana monedele de argint se vindeau cu cîntarul, care cuprindea 5 000 dramuri, adică o „ţeche". Cînd monedele erau predate cu numărul, unitatea de numărătoare era mîna sau „Wurf"-ul, care semnifica obişnuit 5 monede, după numărul degetelor de la mînă. Astfel 1260 mîini eptari înseamnă 1260 × 5 = 6300 bucăţi eptari. Însă într-un singur act apare „mîna" cu semnificaţia de 7 monede.

Dintre monedele de argint vîndute la taraphana, preferate şi mai bine plătite erau icusarii. Cîntarul de icusari se plătea cu 1090 groşi, în timp ce cîntarul de decari numai cu 1070 groşi. Decarii erau de altminteri mai uşori decît icusarii. Alteori aflăm că taraphanaua plăteşte 9 parale, ba chiar numai 8 parale pentru dramul de decari. De la o vreme, taraphanaua observînd că decarii au multă „marda", a refuzat să-i mai cumpere. Corespondenţii de la Constantinopol, care aveau „raet" la taraphana, au încercat să amestece printre icusari monede ce conţineau mai puţin argint, spre a le putea vinde. Şi sistemul a mers un timp, dar apoi încep să scrie lui Ţumbru „să nu mai trimită monede mici, pitaci, groşiţe, decari, mariaşi, deoarece nu sînt acceptate la taraphana". Ele se vînd „pe sub mînă", „cu greutate şi teamă". Monedele mărunte nevîndute la taraphana şi care nu puteau fi vîndute rentabil nici zarafilor din Constantinopol erau restituite la Braşov.

La vînzarea de monede la taraphana, partea de cîştig a fiecărui asociat aflăm că a fost de 1076,57 fl., adică 1346,24 groşi la un transport de monede în valoare de 40 151,104 groşi, altădată aflăm despre un cîştig de 2153,54 fl. ren. la un transport în valoare de 31 734,22 fl. ren.

Beneficiul rezultat la preschimbarea monedelor austriace în monede turceşti şi invers — agio, laz, baş, hamură, cu terminologia care apare în documente—varia între 27 1/2—30% la Bucureşti, între 8—20% la Craiova, între 15—20 1/2% la Zemlin, iar la cumpărarea de icusari la Braşov, Sibiu, Timişoara, Viena se plătea un agio între 1/2—3%. Variaţia agio-ului depindea de raportul între cerere şi ofertă. Cu cît o monedă era căutată de mai mulţi şi se oferea în cantităţi mai mici, cu atît şi agio-ul se ridica. Iar cererea şi oferta era determinată de circulaţia mărfurilor şi a persoanelor. Astfel aflăm că la Zemlin „agio-ul va scădea după deschiderea drumului" şi că „a început să scadă (pentru icusari), pentrucă negustorii de porci au început să cumpere groşi".

Problema grea era găsirea momentului celui mai avantajos pentru remiterea la Viena a groşilor încasaţi la taraphanaua din Constantinopol, căci cursul florinului varia permanent. Şi deşi variaţiile acestea nu erau prea mari, totuşi raportate la cantităţile de monede ce trebuiau remise, repercusiunile erau sensibile aşa încît nu e de mirare că scrisorile sînt pline de informaţii asupra cursului grosului sau al florinului şi că acest curs constituia busola asupra căreia se concentra atenţia şi îngrijorarea acestor speculanţi de valori mobiliare. Variaţiile cursului erau uneori binevenite unor corespondenţi de la Constantinopol mai puţin corecţi, care tărăgănau remiterea groşilor sub pretext că nu este convenabil cursul florinului. Între timp aceştia utilizau groşii în afaceri personale şi refuzau adesea de a plăti o dobîndă la aceşti bani, ceea ce determină uneori compania Ţumbru să schimbe corespondenţii de la Constantinopol. Aşa s-a întîmplat cu Al. Vasiliu, „cîinele de arvanit", cum îl batjocorea Teodoran Cincu.

Plăţile între Viena şi Constantinopol se reglementau prin cambii. Interesul celor din Viena şi în general al celor din imperiul habsburgic era ca preţul groşilor pe piaţa Vienei să

crească, deoarece ei aveau de vîndut groşi sau cambii de groşi, iar interesul aceloraşi negustori care aveau de remis florini de la Constantinopol la Viena era ca pe piaţa Constantinopolului florinii sau cambiile de florini să scadă. Or, lucrurile se întîmplau tocmai invers : groşul era în continuă scădere pe piaţa Vienei şi în general a Transilvaniei, iar florinul era în continuă urcare pe piaţa Constantinopolului. Aşa încît vînzarea groşilor în oraşele austriace nu mai era rentabilă la un moment dat şi tot aşa de puţin rentabilă era şi remiterea de la Constantinopol a sumelor obţinute din vînzarea icusarilor la taraphana. Astfel încît compania se vede nevoită să-şi întrerupă pentru un timp activitatea de zaraflîc.

În timp ce cursul florinului la Constantinopol se ridică de la 45 1/2 (în 1792 febr. 11) la 54 1/2 parale florinul (în 1793 iul. 17), cursul groşilor la Viena scade de la 81 fl. suta de groşi (în 1792 apr. 13) la 71 fl. suta de groşi (în 1793 mai 20). Situaţia se agravează în anii următori. Florinul ajunge la Constantinopol la 60 1/2 parale (în 1796 iun. 10), iar suta de groşi la Viena la 60 fl. (în 1794 iul. 25).

Care este explicaţia scăderii groşului în imperiul habsburgic şi a urcării florinului la Constantinopol?

Din cauza nesfîrşitelor războaie, în Austria era mare criză de numerar. Corespondenţa din anii 1793—1794 e plină de lamentaţii asupra acestei crize, a „siclet"-ului, a „chesat"-ului, a „stenahoriei" de bani. Aceleaşi plîngeri se auzeau nu numai din oraşele austriace, ci şi din Bucureşti, Seres, Salonic şi de peste tot, unde la consecinţele războaielor ruso-turco-austriace se mai adăuga şi consecinţa spoliaţiilor stăpînirii otomane. În ţările romîne lucrurile se mai complicau din cînd în cînd şi din cauza schimbării domnilor, care avea ca urmare lipsa de bani şi de poliţe pentru Constantinopol. „În prezent, din cauza schimbării domnilor, poliţele pentru Constantinopol lipsesc, iar banii fiind ridicaţi, e o mare criză de bani", scria Teodoran Cincu în 1793. Iar altădată, în acelaşi an, se plînge că a găsit greu poliţe „din cauza mutării domnului Mihail Suţu la Iaşi şi venirea la Bucureşti a lui Al. Moruzi de la Iaşi" şi că „în ultimii 25 de ani n-a fost niciodată o criză de bani ca acum".

Războaiele şi criza de numerar slăbiseră importul austriac[1] şi deci şi nevoia de plată peste graniţă, de aceea cambiile de groşi nu mai erau căutate nici de importatori şi nici de speculanţii de cambii, care se vîrîseră în afaceri cu icusari, ce păreau mai rentabile la un moment dat. Astfel că pe piaţa Vienei era excedent de poliţe de groşi, precum şi de groşi şi deficit de monedă austriacă, „mulţi vînzători şi puţini cumpărători", ceea ce duce inevitabil la scăderea cursului groşilor. Pentru a înjgheba ceva numerar, negustorii erau nevoiţi să vîndă la un preţ foarte scăzut cambiile de groşi sau groşii cu care voiau să cumpere icusari. Sau uneori erau nevoiţi „să economisească" poliţe, adică să-şi dea unii altora accepte de complezenţă spre stupoarea unui negustor corect ca Teodoran Cincu, care spune că nu şi-ar fi închipuit vreodată ca două „case onorabile", ca aceea a lui Poshari şi a lui Manoli (Emanoil Teodoru) să recurgă la acest procedeu. Lipsa de numerar şi abundenţa de poliţe duc la o creştere a scontului sau „poliţiaticului" la vînzarea de poliţe pînă la 2 1/2%.

„Groşul a ajuns într-o stare nenorocită. Dacă cineva ar dori să vîndă groşii pe bani gata, chiar la cursul de 68 fl. (suta de groşi), i-ar fi imposibil, din cauza marei crize de numerar curent". „Aici ca şi în alte multe părţi, se află 100 vînzători şi numai 10 cumpărători".

La Constantinopol situaţia se prezenta exact invers decît la Viena. Acolo era „buluc de bani" şi cambii puţine, ceea ce duce la urcarea cursului florinului. „La Constantinopol au sosit multe corăbii cu bani", de aceea cambia Vienei se va urca, observă M. Vasiliu de la Constantinopol. În timp ce Austria era ocupată cu războaiele şi exportul ei în Orient scădea, Anglia şi Olanda îşi continuau nestingherite comerţul lor cu Levantul şi expansiunea consoli-

[1] Asupra raportului dintre cursul schimbului şi import-export cf. K. Marx, *Capitalul*, vol. III², p. 546, 550.

-dată cu mult înaintea Austriei. De aceea corespondenţii lui Ţumbru propun adesea să facă remiteri de bani cu cambiile Angliei sau Olandei, care erau la un curs mult mai favorabil.

Situaţia groşilor pe piaţa Vienei se agravează şi din alte motive decît criza de monedă austriacă şi abundenţa groşilor şi a cambiilor de groşi. Zarafllcul cu groşi nemaiaducînd nici o „pricopseală" negustorii şi zarafii încearcă speculaţia cu galbeni. „Cursul e prost", observă Hagiopol, „la poşta trecută cambiile s-au cumpărat la cursul de 73 fl. suta de groşi". „Altădată la o singură poştă de la Constantinopol s-au cumpărat 60 000—80 000 groşi, iar acum se cumpără numai 5000 groşi la o poştă". „Aceasta se datorează faptului că au sosit peste 60 000 galbeni". Aşa cum un timp fusese o goană după icusari, acum începe goana după galbeni, indiferent că galbenii erau turceşti, austriaci sau olandezi. „Atît nemţii cît şi grecii, razoclii (sîrbii) şi alte neamuri aleargă cu galbeni". „Grosul a ajuns aproape de bătaie de joc" şi cursul său va scădea pe piaţa Vienei, „din cauza marelui avans de galbeni". „Avansul galbenilor se datoreşte faptului că toţi se ocupă cu acest zaraflîc". „Piaţa Vienei se găseşte într-o mare dezordine şi nimeni nu se poate orienta şi nu poate face speculaţii ca în alţi ani. Aproape orice marfă se vinde sub preţ. Această nenorocire provine de la urcarea galbenilor. La Constantinopol, toţi acei care au posibilitatea să dea galbenii la taraphana primesc în schimb — cu ajutorul lui taraphana efendi — nesfiele pe care le duc la Seres şi le vînd. La fiecare nesfia cîştigă 5 parale, încît un galben costă aproape 8 groşi", scrie Hagiopol. Această speculaţie cu galbeni îi trezeşte o comparaţie cu „nenorocita noastră patrie" — Scatişte. „Aceasta se aseamănă cu hanelele nenorocitei noastre patrii. La început au fost 220 hanele şi fiecare hanea era plătită cu 240 groşi, acum le-au făcut la 180 şi se plătesc cu 460 groşi. Pe faţă taie şi pe ascuns fac altceva". Birurile pe care turcii le aplicau comunelor subordonate puterii şi silniciei lor erau repartizate pe „hanele", pe case, familii, gospodării. Samavolniciile comise de turci au dus la exod şi depopulare. Din unele scrisori ale noastre se vede clar că cei rămaşi trebuiau să plătească bir şi pentru membrii fugiţi. Totuşi se vede că depopularea era aşa de evidentă, încît stăpînii otomani vor fi acceptat să considere ca redus numărul caselor birnice, însă, cu perfidie, se compensează de ceea ce pierdeau prin reducerea „hanelelor" printr-un spor al birului pe casă, ba chiar au grijă să realizeze o „supracompensaţie". Prefacerea galbenului în nesfiele reducea valoarea nominală a monedei, însă îi sporea valoarea reală prin jocul speculaţiei. Galbenul se vindea cu 5—6 groşi, însă transformat în nesfiele, ajungea la 8 groşi, dînd un cîştig de 2—3 groşi. „Mulţi negustori de la Viena, aflînd că în Turcia galbenul se găseşte la cursul de 7 groşi şi 10 parale, au înnebunit şi toţi s-au pus în mişcare, calculînd şi un cîştig de 55%". „Acum 5 zile au plecat doi negustori la Constantinopol cu 50 000 galbeni în care sînt şi amanete străine", scrie Hagiopol. Se teme că „groşii vor scădea şi mai mult din cauză că galbenii sînt zilnic scoşi afară". La Sibiu „valahii aleargă din casă în casă să cumpere galbeni, plătind 10 cr. laz". „Valahii cumpără galbeni şi îi vînd la lazaret cu 13 groşi şi 19 aspri două bucăţi". Pînă şi „opincarii seceleni cumpără galbeni împărăteşti la Braşov şi îi duc în Ţara Romînească şi Moldova, unde se vînd bine".

În 1793 Ţumbru trimitea în repetate rînduri galbeni la Constantinopol prin curierul rus. În 1795 se mulţumea mai mult să procure galbeni pentru Teodoran Cincu din Bucureşti. Dintr-o scrisoare din 5 nov. 1795 aflăm că Ţumbru are înţelegere cu T. Cincu să-i trimită acestuia galbeni în valoare de 3000 groşi pînă la 20 nov. Iar Ioan Cincu din Sibiu trimite mereu, prin intermediul lui Ţumbru, vărului Teodoran Cincu din Bucureşti „gropuri" cu galbeni olandezi, împărăteşti ş.a.

La un moment dat nu mai era „mare pricopseală" — cum scria I. Cincu în 1795 — nici la zaraflîcul cu galbeni, „căci la Bucureşti galbenul se vinde cu 7 groşi". Iar Hagiopol de asemenea scria că „nu e nici o afacere să se ocupe şi de galbeni", deoarece se găsesc greu şi cursul lor nu se va urca „din cauză că împăratul foloseşte numai galbeni pentru război

şi galbenii sînt ţinuţi pentru Reich, iar altă monedă, adică banco, nu poate fi folosită". De altfel zarafiîcul cu galbeni era adesea împiedicat şi de măsurile prohibitive luate de stat cu privire la exportul galbenilor, cum se vede şi din scrisori, din 1794. Iar altădată: „galbenii nu vor mai avansa la Constantinopol, potrivit unui firman care opreşte să fie vînduţi peste 7 groşi". Măsurile prohibitive pentru galbeni erau bine venite negustorilor care aveau de vînzare groşi şi cambii de groşi, al căror curs scăzuse şi din cauza zarafiîcului cu galbeni.

Taraphanaua din Constantinopol preschimba galbenii nu numai în nesfiele, cum am văzut mai sus, ci şi în funduclii şi se pare că Ţumbru meditase la o asemenea afacere cu funduclii, căci Hagiopol îi atrage atenţia că „întreprinderile unora cu funduclii sînt fără nici o bază şi ca nişte ouă goale. Afacerea cu funduclii o poate face numai acela care are pe cineva prieten la Münz la Constantinopol, unde duce galbenii de la Viena şi primeşte funduclii".

În 1796, Ţumbru trimitea galbeni la Bucureşti şi la Constantinopol, spre a fi preschimbaţi în groşi şi mai ales în exindari. Dintr-o socoteală din 30 iun. 1796 aflăm că Ţumbru a trimis la Constantinopol 1000 galbeni mageari în valoare de 7000 groşi, 492 galbeni mageari în valoare de 3452.90 groşi. Ţumbru trimitea şi suforini, dar aceştia n-au fost schimbaţi, deoarece „nu i s-a dat mai mult de 20 groşi de suforin". Elefterie Ioan din Bucureşti scria lui Ţumbru că între galbenii pe care i-a trimis a găsit mulţi răi „mardades" şi că după ce va vinde galbenii şi va încasa de la Curte bani pentru cambiile vîndute, cu aceste sume va cumpăra „gnosta" grei pe care-i va trimite la Braşov. Aceşti „gnosta" erau exindarii. În 1796, Elefterie Ioan ca şi Teodoran Cincu trimiteau lui Ţumbru — în schimbul galbenilor primiţi de la acesta — : exindari vechi „de arada" sau „curenţi", exindari vechi grei de 8 1/2 dramuri şi exindari de ai sultanului Mustafa. Pentru aceştia din urmă se plătea un laz mai mare, de unde se poate deduce că erau mai grei şi cu un titlu mai mare în argint. Exindarii erau trimişi la topit la monetăria din Bălgrad (Alba Iulia), prin intermediul lui Manicati Safranu. Despre procedeul acesta de a da monede turceşti la topit la Alba Iulia găsim numeroase referinţe într-un registru-copier de scrisori provenit de la negustorul sibian Manicati Safranu [1].

Afacerea cu exindari nu durează mult, deoarece se plătea laz mare pentru ei şi se găseau greu la Bucureşti. „Lipsa se explică prin faptul că sînt transportaţi la Constantinopol" Exportul exindarilor din Ţara Romînească era uneori prohibit. Astfel Elefterie Ioan scria lui Ţumbru la 16 mai 1796 că nu i-a putut expedia cele 10 poveri cu exindari vechi, „deoarece domnul a dat poruncă aspră ca nimeni să nu îndrăznească să scoată din interior asemenea monedă". „Unii au încercat să scoată autorizaţie, dar n-au reuşit" — scria la 24 mai Teodoran Cincu — „el va trimite pe ascuns prin prahoveni de încredere, Niţă şi Ghiţă Măciucă, care trebuie bine cinstiţi". Iar Elefterie Ioan scria că exindarii grei se găsesc cu greutate, căci toţi aleargă după ei ca nişte turbaţi şi le urcă preţul în fiecare zi.

O dată cu devalorizarea groşilor pe piaţa Vienei, din cauza marei lor cantităţi, din cauza „avansului" de galbeni şi din cauza crizei de numerar austriac, valoarea metalică a groşilor ajunge să depăşească valoarea legală de circulaţie şi atunci negustorii preferă să-i vîndă după greutatea lor metalică la monetăria de stat din Viena, unde se plătea cu 2% mai mult decît la monetăria din Alba Iulia. La 8 sept. 1794, Ţumbru trimitea lui Hagiopol la Viena 15 pungi cu groşi, fiecare pungă avînd 1000 groşi turceşti ascunşi în butoaie cu paţachină, căci „groşii sînt interzişi şi urmăriţi". „În Valahia şi acum recent la Seghedin au fost prinşi

[1] Protocol de scrisori, 1796 nov. 4, p. 273, 278—279, 238, Arhiv. Stat. Sibiu. De aici aflăm că monetăria din Alba-Iulia plătea 24 fl. ren. pentru marca de argint rezultat din moneda turcească şi că plata se efectua în 2/3 bancoţidule şi 1/3 monedă de argint curentă, scoasă din argintul groşilor topiţi.

6000 groși, pentru care mulți au fost aruncați în închisoare, deoarece ei trec groșii pe aici (prin Viena) și le dau drumul jos (în Imperiul otoman)". „Groșii prinși la Seghedin au fost ai tînărului Damciu" care „ducea banii lui Daniel și Iani Lazăr. Aceștia au fost ridicați de oamenii trimiși de Comitatul din Timișoara și duși la închisoare, de unde au scăpat numai cu multe daruri".

Dar Ţumbru nu aduna groșii pentru a-i trimite peste graniță, ci la topit la monetăria de stat din Viena. Procedeul era practicat și de alții. Hagiopol sfătuiește pe Ţumbru să trimită groși și „dacă va vedea că din aceasta iese o bucată de pîine îi va mai cere să trimită". Cei 15 000 groși vînduți la monetărie au cîntărit 969 mărci și 6 loți și Hagiopol a încasat pentru ei 10 763.23 fl. curenți. Iar altădată îi scria că groșii dați la „Münzamt" au costat 72 fl. suta de groși fără cheltuieli. Crede că groșii dați la topit „n-au fost toți de ai sultanului Selim, ci au fost și groși de ai sultanului Mustafa, mulți raguzi, rupii, jumătăți de groș precum și parale", de asemenea printre groșii dați la topit se aflau și exindari.

Altădată, Ţumbru trimite la monetărie 13 750 groși care au cîntărit 874 mărci și 8 loți „de argint al groșilor", iar argint curat probă de Viena a ieșit 409 mărci și 4 loți, „care au costat 9673.53 fl.". Din această sumă scăzîndu-se cheltuielile de 22.12 fl., rămîne neto 9 651.41 fl. Ceva mai tîrziu, Hagiopol primea de la Ţumbru o ladă cu 7 săculețe cu 8 000 groși, pentru care a avut neplăceri, deoarece căruțașii pierduseră „țidula eliberată de vama din Pesta pentru Viena, dar s-au descurcat cu cîteva portocale și lămîi dăruite prietenilor și astfel au putut lua banii în primire". De data aceasta, monetăria i-a amînat cu topirea monedelor pe săptămîna viitoare, „deoarece la monetărie se află o mare cantitate de monede pentru topit, necesare la baterea noilor monede de 6 cr. și de 12 cr., pentru nevoile statului". Cei 8 000 groși au cîntărit la monetărie 510 mărci. Monetăria amîna plata sub pretext că n-are timp sau bani în casă, dar aceste pretexte vor fi înlăturate de „bașa Arghir", îl asigură Hagiopol pe Ţumbru, care cunoștea prea bine coruptibilitatea funcționarilor austriaci. Pentru cei 8 000 groși monetăria a plătit 175 taleri a 2.3 fl. talerul, rămînînd să mai plătească echivalentul sumei de 5 603 fl.

Deoarece monetăria din Viena tărăgăna plățile și nu plătea mai mult de 23.36 fl. pentru marca de argint, Hagiopol face înțelegere cu „un neamț" — probabil din Germania — să dea groșii la topitoria „de acolo", care plătea 24 fl. marca, Ţumbru avînd astfel un cîștig de 24 cr. la fiecare marcă. Din altă scrisoare aflăm că Hagiopol a vîndut groșii lui Frank et comp. și lui Weinmann cu 23.54 fl. marca. Cantitatea de 9 400 bucăți groși a cîntărit 599 mărci și 5 loți și a fost evaluată la 6 656.50 fl. Înainte de vînzare, Hagiopol își exprima speranța că vor avea un cîștig bun, „deoarece 100 groși cîntăresc 6 mărci și chiar 6 1/4 mărci". Dintr-o scrisoare din 22 iun. 1795 aflăm că 5 000 groși dați la monetărie au cîntărit 317 mărci și 5 loți, iar la topire au dat 148 mărci, 5 loți și 3 cvintlicuri de argint curat, care la prețul de 23.36 fl. marca fac 3 501.16 fl..

Unii negustori aduceau „groși vechi din Bosnia și se pare că în regiunea de acolo groșii nu sînt falsificați, căci münz-țidula arată că acești groși costă 72 1/4 fl. suta".

Dintr-un document aflăm că unii negustori din București duceau groși la topit chiar la Lemberg.

Atît din corespondența lui Ţumbru, cît și din celelalte documente cuprinse în Catalogul documentelor grecești de la Arhivele Statului Brașov, pot fi scoase multe concluzii cu privire la circulația monetară, la valoarea și raporturile dintre monede.

Din documente luăm cunoștință de cursul comercial al monedelor, cursul pieței, care nu coincide cu cel oficial și care fluctuează uneori chiar în interval de cîteva ore sau în orice caz cu fiecare poștă. Sosirea poștei de la Constantinopol la Viena era pentru viața comercială de atunci un eveniment capital, hotărîtor în tranzacțiunile ce urmau. Poșta aducea in-

formaţii despre cursul de la Constantinopol, dar totodată punea pe piaţă cambii, a căror cantitate influenţa cursul monetar.

În documentele de care ne ocupăm, moneda turcească de bază este groşul, adică ceea ce turcii desemnau sub numele de „guruş", iar europenii „piastru". Expresii ca : „groşi vechi", „groşi noi", „groşi curenţi", „groşi de ai sultanului Mustafa" „groşi de ai sultanului Selim", „groşi tari în zloţi", indică emisiuni diferite ale monedei turceşti „guruş". Ca semn grafic pentru groşi apare însă uneori λ_α λ_8 adică aslani, alteori γρσ, adică groşi. Într-o scrisoare din 2 sept. 1792 găsim : „am primit poliţa de 4000 groşi, zic λ_α λ_8 4000", iar într-o totalizare de sume din 11 oct. 1792 găsim în original : λ_α λ_8 13 728.99", pe cînd în copia aceluiaşi act : „γρσ 13 728.99". Oscilaţia în desemnarea grafică a grosului vine probabil din confuzia care se făcea adesea între moneda turcească „groş" (= guruş, piastru) şi moneda olandeză „arslanlu-guruş", talerul leu. Această din urmă monedă apare doar într-un act din 1746 cu explicaţia „groşi noi adică aslani", precum şi într-o scrisoare adresată lui Ţumbru, în care este solicitat să achite 288 fl. pentru 400 aslani împrumutaţi la Seatişte de către mama sa.

Ca submultipli ai groşului apar: asprul şi paraua, un groş, avînd 120 aspri sau 40 parale.

Din faptul că asprul nu apare niciodată între monedele ce se dădeau la topit pentru extragerea argintului, se poate deduce că asprul în acea vreme nu era monedă de argint, ci probabil de aramă.

Denumirea de aspru o poartă în documentele noastre şi submultiplul florinului unguresc, 1 fl. ung. avînd 100 aspri.

Alte monede turceşti care apar în acte : jumătăţi de groş — monede de argint de 20 parale cunoscute sub numele de irmilici — , exindari — monede de argint de 60 parale cunoscute sub numele de altmîşlîc. În actele noastre e vorba de trei sau poate chiar patru feluri de exindari, diferite ca greutate şi titlu, astfel exindari uşori, exindari vechi „de arada" sau curenţi, exindari vechi grei de 8 1/2 dramuri şi exindari de ai sultanului Mustafa. Găsim apoi : ichilici sau groşi dubli — monede de argint de 80 parale — , ecatontari sau sutari — monede de argint de 100 parale cunoscute sub numele de iuzluci ; beşlici — monede de argint de 5 groşi.

Ca monede de aur turceşti întîlnim în acte : nesfiele, funduci sau funduclii, un galben funduc valorînd 10 1/2 groşi în anul 1816 la Braşov ; galbeni „politica" sau constantinopolitani (stamboli), valorînd 8 groşi bucata în anul 1816 şi care în 1822 se vindeau la Bucureşti cu 11 groşi şi 9 1/2 parale—11 groşi şi 14 1/2 parale dramul, galbeni misir, valorînd 7 groşi bucata în 1816 ; mahmudele, valorînd 25 groşi bucata în 1821 şi 1824 ; dodecari — monede cunoscute sub numele de onichilici — valorînd în 1830 aproximativ 3 fl.v.v. bucata ; rubiele, galbenul „Mustafa", despre care aflăm că a costat în 1833 9 fl.v.v. dramul.

Dintre monedele austriace cea care revine mai des în actele noastre este florinul, în diverse expresii : fl. renani, fl. nemţeşti, fl. de argint, fl. de Viena, fl. vienezi, fl. valută vieneză, fl. convenţionali, fl. în hîrtie, fl. în bancoţidule, fl. în Einlösung. Expresiile desemnează uneori moneda metalică, alteori moneda de hîrtie, de foarte multe ori o monedă de calcul. În special în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea moneda metalică devenise rară. Lamentaţiile asupra rarităţii florinului şi a afluenţei „hîrtiilor", adică a bancoţidulelor şi a „leterelor" cambiale, sînt frecvente în actele noastre. În 1762 statul austriac pusese în circulaţie primele monede de hîrtie — bancoţidule —, după care urmează alte emisiuni în 1771, 1785, 1796, 1800, 1806. În 1811 şi 1813, bancoţidulele sînt înlocuite cu „Einlösungsscheine" şi „Anticipationsscheine". Banii aceştia de hîrtie cu curs forţat care au circulat între 1811 — 1858, apar adesea în actele noastre cu denumirea de „fl. valută vieneză". În

actele noastre în legătură cu zaraflîcul, florinul nu apare ca obiect de speculație, nici ca monedă, nici ca metal vîndut la taraphana, cu excepția unui act din 1800 în care se vorbește de agio-ul cu care se vinde la Viena „moneda convențională". Multe din actele noastre ne arată că plățile se făceau adesea în diverse alte monede, însă calculul se făcea în florini.

Submultiplul florinului renan era creițarul, 1 fl. ren. avînd 60 cr. Creițarii erau de argint, dar și de aramă. Piesele de 20 cr. erau uneori numite țvanțigi — cunoscute în studiile monetare și sub numele de husoși — , dar de cele mai multe ori „icusari", printr-o derivare de la „eikosi", care în limba greacă semnifică numărul 20. Piesa aceasta de 20 creițari nu trebuie confundată cu moneda turcească icusar sau irmilic. Piesele de 17,10 și 7,5 creițari sînt denumite cu termenii grecești decaeptari, decari, eptari, pentari. Pentarii nu trebuie confundați cu moneda turcească pentar sau beșlic. Decaeptarii apar și sub numele de mariași. Existau și jumătăți de mariași, precum și sferturi. Sferturile de mariași apar într-un act și sub numele de șuștaci; întîlnim șuștaci vechi și șuștaci noi. Eptarii se mai numesc pitaci. Existau și monede de 3 creițari numite groșițe. Într-un act nedatat, probabil din 1790, apar și monedele „triantari", probabil piese de 30 creițari, iar într-un registru din 1801—1802 monedele exari și icositesari, cea dintîi de 6 cr., cea din urmă de 24 cr. În catastihul lui Țumbru apare moneda vonaș, care circula în anii 1776—1777, avînd valoarea de 51 creițari.

Afară de florinul nemțesc, întîlnim frecvent florinul unguresc, care valora 50 creițari, și care servea adesea și ca monedă de calcul. Apoi florinul olandez, florinul de Amsterdam, florinul de Rotterdam. 100 florini olandezi valorau 83 fl. de Viena în 1792 la Brașov, iar la Constantinopol în același an 1 fl. olandez varia între 39—42 parale. Un florin de Olanda avea 20 stuiveri.

Altă monedă ce apare în acte este talerul: taler fără nici un atribut, taler ordinar, taler de Viena, taler cezaro-crăiesc, taler împărătesc, talerul reginei, Krontaler, taler saxonic, taler olandez, taler napoleon, colonarii Spaniei sau colonați. Un taler de Viena valora 1 fl. și 30 cr. în 1792. Un taler de Olanda avea 50 stuiveri. O sută taleri olandezi valorau 138 1/2 taleri de Viena sau 400 taleri olandezi valorau 558 taleri de Viena, iar 554 taleri de Viena valorau 831 fl. în 1792. Un taler saxonic, adică specie, valora 2 fl. în 1792 și 1793 la Timișoara și la București. Talerul reginei — probabil talerul Mariei Terezia — valora 7 groși în 1798 la Smirna, la fel colonarul Spaniei. În 1816 la Brașov un taler ordinar era evaluat la 5 1/2 groși, un taler împărătesc la 5 3/4 groși, un taler napoleon la 6 groși, un taler fără atribut la 4.15 fl. v.v. Un crontaler — care e fie talerul belgian al Austriei fie talerul francez numit cronentaler sau aggio-taler — valora în 1791 la Craiova 102 parale, iar la Timișoara 2.16 fl. Aceeași valoare o avea în 1793 la București. În 1813 valora la Brașov 5 3/4 groși. Talerul cezaro-crăiesc sau caragroșul era o monedă de argint ce valora 2 fl. ung. și 72 aspri în 1765 la Brașov, 2 fl. ren. în 1779 și 1793 la Brașov și București, 2.12—2.24 fl. în 1799 la Viena, 2.23—2.37 fl. în 1800 la Viena, 4.15 fl.v.v. în 1814 la Brașov, iar în Imperiul otoman varia între 2—3 groși în 1794, pentru a ajunge la 7 groși în 1828. Talerul fără atribut pare să fi fost caragroșul. Pentru talerul fără atribut găsim următoarele valori: 2 fl. ren. în 1779, 5.30 groși în 1817, 6 fl. în 1818, 5 groși și 105—120 aspri în 1828 la București.

„Raguzii" de argint care se dădeau la topit la monetăria din Viena sînt talerii raguzani „Vulturul cu 2 capete" pomenit într-un act din 1817 și echivalat cu 8 groși la Salonic este probabil talerul cu pajura bicefală cunoscut sub numele de sgripțor. Specia de Livorno care valora la Constantinopol 92—98 parale în 1792 este probabil talerul toscan. „Leii" pomeniți într-un act din 1790 sînt talerii-lei pe care turcii îi numeau arslanluguruș, moneda olandeză de care a fost vorba mai sus.

Altă monedă întîlnită în acte este galbenul. În afară de galbeni turcești despre care a fost vorba mai sus, găsim: galbeni fără atribut, galbeni ordinari, galbeni împărătești, gal-

beni cremniţi, galbeni franţuzeşti, galbeni olandezi, suforini, galbeni venetici, ţechini, galbeni saxonici, galbeni cezaro-crăieşti, galbeni cu pecete moscovită, zermacupi, gincirlii, galbeni „magiari", galbeni parlachici adică galbeni defectuoşi.

Un galben saxonic valora între 2—2.21 fl. în anii 1799—1800 la Viena.

Un galben ordinar valora 4.18 fl. în 1792. Un galben cremniţ valora 4.18 fl. în 1779. Un galben împărătesc valora 5,5 fl. ung. în 1765 la Braşov, 4.16—4.22 1/2 fl. ren. în 1779, 4.30 fl. ren. în 1792 şi 1793 la Sibiu, iar în regiunile otomane 4.66 groşi în 1779, 5.14 groşi în 1792 şi 7 groşi în 1798. În 1799 galbenul împărătesc variază între 4.53—5 fl., în 1800 valorează 5.20 fl., în 1817 ajunge la 17.12 fl., în 1819 la 21.20 fl. ren., în 1821 la 17 groşi, în 1830 la 11.40 fl.

Suforinul — souverain d'or, monedă de aur din Ţările de Jos austriace—valora 12.41 1/2 fl. în 1799, 20 groşi la Constantinopol în 1796, 14.14—14.33 fl. în 1799 la Viena, 15.18 fl. în 1800, 16 fl. ung. în 1804.

Galbenul francez valora 17 groşi în 1815 şi 1822. Louis d'or-ul 56 groşi în 1819, iar 300 livre tournois de Franţa 85 groşi în 1792 la Constantinopol.

Galbenul olandez valora 4.14 fl. în 1779, 4.23 fl. în 1792, 4.33 fl. în 1794 la Viena, 7 groşi în 1794 în Imperiul otoman, 7 1/4 groşi în 1789, 4.58—5.5 fl. la Viena în 1799, 5.24 fl. în 1800, 10—14 groşi, precum şi 21.30 fl.ren. în 1810 şi 1816. Un galben maghiar valora 5.14 groşi în 1792.

Moneda veneţiană de aur apare sub numele de galben venetic, venetic, ţechin veneţian. Acolo unde apare simplu „ţechin" s-ar putea să nu fie numaidecît moneda veneţiană, ci şi cea toscană de aur care se numea tot ţechin sau gigliato. Un ţechin valora 5 groşi în 1781, 8 groşi în 1798. Ducaţii cu care se plătea ceara la Veneţia erau probabil tot monede de aur. În 1776 găsim că 80.17 ducaţi valorau 100 groşi. Ducatul veneţian avea 6.4 lire. În 1791 găsim că 22 950 lire valorau 4 683.44 fl.

Galbenul fără atribut — uneori denumire generică pentru galbeni, alteori desemnarea galbenilor ordinari — apare cu următoarele valori: 4.33—4.38 fl. ren. în 1795 la Sibiu, 4.45—5.6 fl. în 1799 la Viena, 4.40—5.10 fl. în 1800 la Viena, 11.20 fl. v.v. în 1813 la Braşov, 18 fl. v. v. în 1816 la Braşov, 16.48 fl. în 1817 la Braşov, 11.30—13.48 fl. v.v. în 1818, 11 fl. în 1821, 11.45 fl. în 1822. Echivalenţa în groşi a galbenului o găsim astfel: 5.60 groşi la Bucureşti în 1792, 6.22 groşi — 7.5 groşi în 1794 şi 1795 în Imperiul otoman, 13.48—15 groşi în 1817 şi 1818. Se mai vorbeşte în acte de galbeni vechi mari, galbeni vechi mici, galbeni defecţi, galbeni întregi, galbeni neîntregi.

Întîlnim în acte numai de cîteva ori moneda numită zlot valorînd 1.3 fl. în 1799. Este probabil moneda de argint cunoscută sub numele de zlot valah sau romînesc.

De asemenea întîlnim şi monede ruseşti: ruble moscovite, o rublă valorînd 3 groşi în 1810, copeici, dutca, grivna de 10 copeici echivalată cu 18 cr. Grivna apare ca valoare aritmetică, ideală.

La monetăria din Viena se dădeau la topit şi rupi. Rupul este probabil o monedă germană de 1/4 taler, imitată după rupul polonez al lui Sigismund al III-lea.

Incidental apare şi potorul, cunoscut şi sub numele de polturac.

Cursul lirei sterline era de 11.45 groşi în 1792 şi de 23 groşi în 1815 la Constantinopol.

O singură dată apare şi moneda crivac şi de două ori moneda „sarantar".

După cum se vede din cele expuse mai sus, Mihail Ţumbru a fost un negustor important şi nu este de loc exagerată conştiinţa pe care o avea el însuşi despre propria-i activitate, anume că a reuşit „să pună în mişcare piaţa braşoveană" şi că datorită străduinţelor sale „compania s-a bucurat de un mare credit atît în Europa, cît şi în Turcia".

Mihail Țumbru, cu viața și activitatea sa, nu este un caz singular, ci tipic și reprezentativ pentru veacul al XVIII-lea în Transilvania. Mulți alți negustori, smulși ca și el din ținuturi suddunărene, s-au stabilit la Brașov, Sibiu, Timișoara, unde au desfășurat o activitate poate tot atît de întinsă ca și a lui. De pe urma lor însă n-au rămas decît mărturii fragmentare.

GLOSAR

acov = măsură de capacitate de 56 litri
afrat = spumă de mare
alagea = stofă vărgată țesută cu fire de in și de mătase
amanet = pungă, pachet sau săculeț cu monede de argint și aur
arar = sac mare de pînză groasă
argavii = zăbale (?)
arghir (bașa) = „domnul argint" (literal), banul rezolvă totul (sens metaforic)
ausbruch = vin de cea mai bună calitate
bancoțidulă, *bankozettel*, *banco* = monedă de hîrtie austriacă
basagii = cei care îndeasă bumbacul, lîna ș.a. în saci
basparmac = degetul cel mare de la mînă
baș = agio
betaat = vamă
birtamam = deodată, imediat
bogasiu = stofă sau pînză colorată și lustruită, întrebuințată la căptușit
bogdanic = din Bogdania (Moldova)
bohasiană (mătase) = colorată
buluc = mare cantitate
cabadică (lînă) = inferioară
cabaniță = manta, suman
cadilic = district, județ
calpac = căciulă cilindrică de piele neagră de berbece, îmblănită pe margini, înaltă și dreaptă, purtată odinioară de domn și boieri, iar apoi de negustori străini
cambilagadii = un fel de satin gros din care se făceau rochii ș.a.
camhanele = stofă de mătase, adamască
camuhasuri v. camhanele
candel = zahăr cristalizat
canelinii = scorțișoară
carlagan = concurență, mascarlîc
Casaba = oraș în Asia Mică
casap = măcelar
caselă = lădiță
cavorgichia = piei provenite de la un soi de oi cu lîna roșcată-neagră și creață
cazacliu = negustor în ramura blănurilor de Rusia
călca a (lîna în saci) = a îndesa
căpar =arvună
chesat = criză de bani
chesmen = ales, de calitate superioară
chețon — pațachină
chintal = 100 funți, 100 (alteori 44) ocale
Chircagaci = oraș în Asia Mică
cifte caic = în formă de caic (refer. la fesuri)
cioltar = cergă de învelit calul
cipci = dantele
civit = piatră vînătă, indigo
cîrmîz = vopsea roșie închisă
colaușluc = un fel de misitie la lînă, plata care se făcea matrapazilor care furnizau lîna pentru negustori
confetto = fructe zaharisite
conteria = mărgele de sticlă
cop = măsură de capacitate de aproape un litru
coșar = loc îngrădit cu nuiele, unde se spăla lîna
croisé = stofă cu țesătură încrucișată
cvintlic = măsură de greutate de 5 uncii pentru argint
diasacgiu = soldat turc dat de Poartă creștinilor pentru apărare și siguranță
dihonie = neînțelegere, ceartă
doppia scrittura = dublă contabilitate
dram = veche măsură de greutate de 3 grame, submultiplul ocalei
Einlösungsschein, *Anticipationsschein* = monede de hîrtie austriace cu curs forțat, în circulație după 1811
elciu = ministru plenipotențiar sau ambasador creștin în Turcia
factor = agent comercial
forpot (germ. Verbot) = blocarea mărfurilor la dispoziția cuiva
funt = măsură de greutate de 1/2 kg sau 32 loți
gelep = negustor străin care cumpăra oi din țările romînești și le vindea în Turcia
ghiombrozia = tulpane, basmale
ghioț = pînză brașoveană de bumbac
gnosta = termen convențional între negustori pentru desemnarea monedelor de argint transportate de la un centru la altul
grop = săculeț sau pachet de bani
hamic (refer. la bumbac) = brut
hamură v. baș
hanea = casă, han
harmiț = vamă de 30% plătită de negustori
hatihumaium = act emanat direct de la sultan
hăsnar = precupeț

Hofagent = agentul Curții imperiale
iamurluci = un fel de mantale de ploaie
iumbruc v. betaat
Kriegskasse = casieria de război
landcucii (Landkutsche) = căruțe mari
laz v. baș
lazaret = loc izolat în localități de frontieră, unde se pun la carantină oamenii și lucrurile care vin din regiuni infectate de boli molipsitoare
lecedirei (*de la șvab Letze=cetate*) = cetățeni, orășeni
leteră cambială = cambie, poliță
limonsui = zeamă de lămîie
liton (*refer. la bumbac*) = bumbac care nu se punea în pachete ci în saci
litră (*refer. la bumbac*) = veche măsură de greutate de 1/4 oca
lot = măsură de greutate de 10 grame, egal cu 4 cvintlicuri
marcă = măsură de greutate de 16 loți pentru argint
marda = lucru fără valoare (refer. la monedele de argint și aur cu mult aliaj)
mascarlic = purtare sau faptă neserioasă, batjocură
matrapaz = negustor intermediar, precupeț, negustor care înșeală
matrapazic (refer. la bumbac) = de proastă calitate
minuta (*a la*) = cu amănuntul (negoț)
miță = lînă de miel tunsă întîia oară
mițari = negustori de mițe
mucarniță = foarfeci de tăiat mucul lumînărilor de seu arse
Münz, Münzamt — monetărie
münzțidulă = adeverință, chitanță de la monetărie pentru costul unor monede topite
navlu = chiria unei corăbii de marfă
nefer = soldat ienicer simplu, soldat pămîntean din corpul arnăuților întrebuințat ca poteraș
nerule = o varietate de icre
nesfia = veche monedă turcească de aur, bătută de sultanul Mehmed al IV-lea la 1688
nevre = o varietate de icre
ocă = măsură de greutate de 400 dramuri sau 1272 grame
odabaș = șeful unei companii la turci
onghiur sali = un fel de camelot de Angora
ortamavi = albastru
paorei (*germ. Bauer*) = țărani
pantaliria = rastele
percal = un fel de pînză de bumbac netedă, fină
peștimale = șaluri mari, tulpane
piatră = măsură pentru in și cînepă de 1/5 de chintal
plichia (*franc. appliqué*) = broderii
pocrov = țol gros de învelit
polițialic = scont
porumbare = arbuști spinoși cu flori albe, ale căror poame se numesc porumbe
potori = veche monedă măruntă de aramă
praoveni = cărăuși din Scheiul Brașovului care făceau transporturi în Țara Romînească pe drumul Prahovei
provizion = comision
raet = trecere înaintea cuiva (a avea)
raguzi = taleri de argint
raia = supus al cuiva, supus turc
ravaiș = vad bun sau împrejurări foarte bune pentru vînzarea mărfurilor
rif = cot de Viena de 77 3/4 cm
ristic = gogoașe care crește pe ramurile tinere ale stejarului în urma înțepăturii viespii de stejar, se întrebuințează la fabricarea cernelii, ca medicament astringent ș.a.
rozol = numele unor licheururi italiene făcute din flori și fructe de portocale amestecate cu substanțe aromate
rup = probabil o monedă germană de 1/4 taler
rupi = 1/8 dintr-un cot
salsaperile = vechi medicament sudorific și depurativ
sarantar = monedă austriacă de 40 creițari
Saviac = vechea denumire a localității Vamvacofit din regiunea Seres, vestită prin bumbac
saz (*refer. la bumbac*) = impurități (frunziș, praf, semințe)
scatoalcă = lădiță sau cutie de ținut provizii sau documente
schelă = port comercial
scumpie = arbust cu flori verzi-gălbui, a cărui scoarță se întrebuințează la tăbăcitul pieilor
seferlii = soldați în timp de război
sereslii = locuitori din Seres
siclet = criză de bani, îngrijorare
sifer = război
stenahorie = strîmtoare, criză de bani
subugi (*refer. la bumbac*) = de Souboujcac
stogoșe = lînă mai lungă și mai moale decît țigaia
sucne = postav
sudit = supus cezaro-crăiesc
suforin = monedă de aur
sineală = vopsea albastră închisă
tabacă (*refer. la lînă*) = lînă cumpărată de la tăbăcari
tabachanat = tăbăcărie
talp = un fel de boștină care se punea în ceară
taraphana = monetărie
taraphana-efendi = șeful monetăriei
tauccii = negustori de găini
tăierea prețului = fixarea prețului
teriac = electuar preparat cu opiu, antidot contra veninului șerpilor
teșcherea = adeverință, pașaport

țanchel (germ. Zacke) = dantelă
țeche = o măsură de greutate de 5 000 dramuri pentru cîntărirea monedelor de argint la monetăria de la Constantinopol
tutcal = clei de morun pentru tîmplărie
țol = pătură, velință
ulachia = piei de ied și capră
usiuri (*refer. la bumbac*) = de cea mai bună calitate
varadinlii = locuitori din Varadin
veresie = datorie
vigurar = pînzar
viguri = bucăți de pînză, de postav
voroslov (refer. la postav) = de Breslau
zalhana = abator, măcelărie
zarf = suport de pahar de ceai sau de filigean
Zeugfabrik = manufactură de stofă

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТОРГОВЛИ ГОРОДА БРАШОВА В XVIII В.

АРУМЫНСКИЙ[1] КУПЕЦ МИХАИЛ ЦУМБРУ

РЕЗЮМЕ

Статья составлена на основе богатого документального, еще не опубликованного материала XVIII в., находящегося в Государственном Архиве города Брашова.

После сообщения некоторых биографических данных о крупном брашовском купце Михаиле Цумбру авторы переходят к анализу его деятельности, рассматривая ее с двух главных сторон: торговли товарами и торговли движимыми ценностями, векселями и монетами.

В торговле товарами можно выделить торговлю шерстью, хлопком, воском, крушиной и кожами. Для каждого вида товаров определяется его покупатель и продавец, его количество и стоимость, причины усиления или ослабления обмена, транспортировка и т.д.

Анализируя торговлю движимыми ценностями, авторы показывают способ упорядочения платежей, практиковавшийся в конце XVIII в., и определяют стоимость монет в различные отрезки времени, их эквивалентность и обращение.

Сообщается много новых сведений в связи с развитием торговли в Брашове в конце XVIII в., причем особо подчеркиваются торговые связи между этим трансильванским центром и Валахией и Молдавией.

ASPECTS DU COMMERCE DE LA VILLE DE BRAȘOV AU XVIIIe SIÈCLE

LE MARCHAND KOUTZO-VALAQUE MIHAIL ȚUMBRU

RÉSUMÉ

Cet article est fondé sur un nombre important de documents inédits du XVIIIe siècle conservés aux Archives de l'Etat à Brașov.

On nous présente d'abord des données biographiques concernant le gros marchand de Brașov que fut Mihail Țumbru. Vient ensuite l'analyse de son activité considérée sous ses deux

[1] Арумын — выходец из Македонии.

aspects primordiaux : d'abord le commerce des marchandises, puis celui des valeurs mobilières, des traites et de l'argent liquide.

En ce qui concerne les marchandises, les auteurs mentionnent la laine, le coton, la cire et les peaux. On indique pour chaque genre de marchandise quels étaient les acheteurs et les vendeurs, les quantités, les prix, les causes de l'intensification ou du ralentissement des échanges, la façon dont s'effectuaient les transports, etc.

Quant au commerce des valeurs mobilières, on expose la règlementation des paiements par les méthodes en usage à le fin du XVIIIe siècle ; on précise la valeur de différentes monnaies à diverses dates, leur équivalence et leur circulation.

Cette étude apporte bien du nouveau au sujet du développement du commerce de la ville de Brașov, surtout en ce qui concerne les relations commerciales entre ce centre transylvain, la Valachie et la Moldavie.

LISTA DREGĂTORILOR DIN SFATUL DOMNESC AL ȚĂRII ROMÎNEȘTI ÎN SECOLELE XV—XVII

În munca de publicare a documentelor interne, secretariatul de redacție al colecției „Documente privind Istoria Romîniei" a avut de întîmpinat, printre alte greutăți și pe cea de datare a unor documente fără dată sau greșit datate de copiști sau chiar de diaci. Metoda folosită pentru datarea acestora a fost în special cea a analizei interne a actelor și numai în al doilea rînd a criticii externe.

Pentru o datare cît mai riguroasă, colectivul secretariatului de redacție a urmărit în suita lor toate documentele cunoscute și a alcătuit unele liste cuprinzînd : dregătorii din sfatul domnesc al Țării Romînești și Moldovei, mitropoliții și episcopii celor două țări, egumenii tuturor mănăstirilor precum și alți dregători mai mici.

Dăm la iveală acest prim instrument de lucru, lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Romînești, în veacurile XV-XVII, urmînd ca și celelalte să fie publicate în viitor, cu gîndul că ea va ușura munca altor cercetători în domeniul istoriei patriei, îndeosebi a celor ce lucrează în prezent la publicarea unui corpus al cronicilor interne, a inscripțiilor medievale de pe teritoriul patriei, a relațiilor de călătorie privind țările romîne etc. și care se vor izbi eventual de greutăți asemănătoare cu cele întîmpinate la publicarea corpusului de documente.

Socotim necesare și unele lămuriri privind prezenta listă. Ea cuprinde, cum se poate vedea chiar din titlu, numai *dregătorii* din sfat, nu și pe boierii fără dregătorii sau pe foștii dregători. Înșiruirea dregătoriilor o facem în genere după importanța lor, începînd cu marele ban și terminînd cu marele pitar, deși nu întotdeauna în cursul celor trei veacuri fiecare din dregătorii a prezentat aceeași importanță și a ocupat același loc în sfat. Clucerul, slugerul și pitarul i-am dat numai de la datele cînd apar mai mult sau mai puțin constant în divan. Cazurile în care dregătoria era „vacantă", cînd în acte în locul numelui dregătorului apărea un loc alb le-am pus în lista noastră cu puncte de suspensie. Datele alăturate numelui dregătorului sînt cele ale primei și ultimei mențiuni documentare a sa în sfat.

La alcătuirea listei am avut în vedere toate documentele interne pe care le cunoaștem, inedite și publicate, însă numai cele cu date sigure și în special originalele; copiile tîrzii și documentele dubioase le-am lăsat la o parte. Identificările cuprinse în paranteze unghiulare sînt făcute după „Indicii de persoane ai colecției Documente privind istoria Romîniei, seria B,

Țara Romînească" și după „Indicii colecției Studii și documente" publicate de N. Iorga, lucrați în Institutul nostru. Ele au fost făcute de Gh. Florescu și revizuite de D. Pleșia. Celelalte identificări din afara parantezelor sînt așa cum le-am găsit în documente.

Colectivul care a lucrat prezenta listă se compune din : D. Mioc (responsabil), C. Bălan, M. Bălan, H. Chircă, N. Stoicescu și Șt. Ștefănescu.

I. BANUL

Stănilă, <1407> ian. 8
Radu, 1409 mai 11—1413 oct.
Drăgoi, <1413> nov. 21—<1414>
Radu și Aga, 1415 mart. 28—1418 iun. 22
Aga, 1421 nov. 21
Dimitrie Ghizdavăț, 1486 apr. 23
Detco <din Izvorani>, 1494 mart. 16
Barbu Craiovescu, 1495 sept. 8—1520 ian. 10 [1]
Preda Craiovescu, 1520 apr. 10—1521 iul. 4
Barbu Craiovescu, 1523 apr. 4
Pîrvu Craiovescu, 1523 iul. 12—1528 nov. 10
Barbu Craiovescu, 1530 aug. 7
Hamza <din Obislav>, 1530 nov. 27—1533 dec. 27 [2]
Barbu Craiovescu, 1534 mart. 17—1535 aug. 20
Șerban <din Izvorani>, 1535 aug. 30—1539 mai 18
Crăciun, 1542 iul. 13
Drăghici <din Mărgineni>, 1545 mart. 25—apr.
Dumitru, <1546> apr.
Stan, 1546 iun. 22—1553 oct. 4
Teodor, 1558 mai 23—1559 iun. 15
Neagoe, 1560 iun. 1—1562 iul. 31
Dobromir <din Runcu>, 1568 iul. 19—1569 oct. 28 [3]
Mihalcea <Caragea>, 1583 sept. 5— dec. 10
Dumitru <din Dădești>, 1584 ian. 27—1585 sept. 13
Iane <Epirotul — Cantacuzino>, 1586 mart. 25—1592 dec. 1
Andronie <Cantacuzino>, 1593 nov. 10
Coci, <1595> iul. 13
Calotă <din Lipov>, 1596 febr. 7—febr. 16
Mihalcea <Caragea>, 1596 apr. 13
Manta, <1596> aug. 31—1597 oct. 5
Pană, 1598 mart. 25—mai 23
Udrea <din Băleni>, 1598 sept. 1—1599 iun. 14
Calotă <din Lipov>, 1599 sept. 19—1600 mart. 21
Vieche, 1601 febr. 26—1602 mai 8
Preda Buzescu, 1602 aug. 16—1607 oct. 7
Tudor <Mîrleanu>, 1611 sept. 15—1613 ian. 15
Ianachi <Catargi>, 1613 oct. 9—1616 iul. 8
Dumitru, 1616 oct. 3—1618 mai 18
Ianachi <Catargi>, 1618 aug. 20—1620 iul. 22
Ivașco <Băleanu>, 1630 ian. 8—febr. 28
Aslan, 1630 mart. 10—apr. 13
Miho <Racotă>, 1630 nov. 10—1631 iul. 6
Radu <Buzescu>, 1633 mart. 23—dec. 29
Hriza <din Bălteni>, 1634 ian. 6—1637 dec. 13
Teodosie <Corbeanu-Buzescu>, 1638 ian. 4—1641 mart. 11
Vasilie Paindur, 1641 apr. 3—iun. 12
Dragomir Dobromirescu, 1641 sept. 9—1643 dec. 22
Barbu <Poenaru>, 1644 ian. 2—1645 dec. 22
Gheorma <Alexeanu>, 1646 ian. 4—1651 nov. 13
Spahiul <din Vîlsănești>, 1653 ian. 26—1654 mai 30
Gheorma <Alexeanu>, 1654 iun. 6—1655 febr. 11
Barbu Poenaru, 1655 mart. 12—mart. 21
Chirca Rudeanu, 1655 mart. 26—1656 iun. 18
Preda Brîncoveanu, 1658 mai 26—iul. 25
Manul, 1658 dec. 9—1660 sept. 27
Preda Bucșanu, 1661 ian. 11—1662 sept. 30
Gheorghe <Băleanu>, 1662 oct. 28—1664 aug. 11
Radu Popescu-<Șintescu>, 1664 aug. 26—sept. 8
Preda <Bucșanu>, 1664 nov. 27
Gheorghe Băleanu, 1665 febr. 17—1669 febr. 24

[1] Este mare ban. În sfat mai apare ca ban, între 1510—1515, Detco.
[2] În sfat mai apare ca ban și Toma.
[3] După această dată apare în divan și ca ban și ca fost mare ban pînă la 1583 mai 7.

Mareș Băjescu, 1669 apr. 22—1672 ian. 5
Vintilă Bucșanu, 1672 mart. 16—1673 aug.
Chirca Corloroșanu-Rudeanu, 1674 ian. 8—dec. 21
Radu Hierăscu Năsturel, 1675 ian. 17—1677 dec. 30
Neagoe Săcuianu, 1678 ian. 3—1679 dec. 15
Radu Năsturel, 1679 dec. 28—1682 dec. 6
Barbu Milescu, 1683 ian. 9—1686 apr. 12
Radu Năsturel, 1686 iun. 2—1687 nov. 20
Vintilă Corbeanu, 1688 mart. 4—1693 febr. 8
Cornea Brăiloiu, 1693 mart. 24—<după 1700>

II. VORNICUL

Vladislav, 1389 sept. 4
Radu, 1413 aug. 25
Albu, 1422 oct. 23; 1428 sept. 10
Borcea <din Slătioare>, <1424> nov. 10—<1426 mart. 24>
Badea <din Holărani>, 1430 sept. 16
Voico <din Boruși>, 1437 ian. 20—aug. 23
Manea al lui Udriște, 1439 aug. 2—1451 mart. 28
Tatu, 1439 sept. 8; 1440 sept. 16
Papa, 1450 ian. 2
Stancea <al lui Albu>, 1451 iul.—1456 apr. 15
Codrea, 1457 apr. 16
Stan al lui Negrea, 1458 mart. 5—1459 sept. 20
Galeș, 1461 febr. 10
Dragomir <Țacal>, 1463 nov. 12—1465 nov. 5
Neagu, 1466 iun. 8—1473 sept. 16
Dan, 1475 iun. 1—1478 sept. 9
Vlad, 1480 ian. 18; 1481 aug. 16
Cazan, 1480 nov. 7—1481 iun.
Pîrvu Craiovescu, 1482 mart. 23
Drăghici <al lui Stoica din Mărgineni>, 1482 iul. 13
Cîrstian <din Stăncești>, 1483 ian. 27—1485 sept. 7
Vintilă <Florescu>, 1486 iun. 30
Pîrvu Craiovescu, 1486 sept. 10—1493 iun. 16
Drăghici <al lui Stoica din Mărgineni>, 1493 sept. 2 — 1495 iun.
Pîrvu Craiovescu, 1495 sept. 8—1501 dec. 15
Stroe <Bugheanu>, 1502 mart. 9—1507 iun. 20
Pîrvu Craiovescu, 1508 iun. 6—1509 iun. 19
Șuica <din Șuici>, 1509 nov. 3—dec. 5
Danciu Gogoașă <Craiovescu>, 1510 apr. 24—aug. 2
Stroe <Bugheanu>, 1510 mai 1
Bogdan <din Popești Ilfov>, 1510 sept. 8—1512 ian. 8
Calotă <ginerele lui Vlad Călugărul>, 1512 mai 26—1520 apr. 10
Udrea <din Boldești>, 1520 iun. 11—1521 nov. 30
Radu, 1522 febr. 3—1523 apr. 4
Jigoranu, 1523 iul. 11—1525 aug. 18 [1]
Drăghici Vintilescu <din Florești>, 1525 febr. 10—iul. 24 [2]
Manea Perșanu, 1525 sept. 8—1527 iul. 19
Neagoe <fiul lui Socol>, 1527 sept. 9—1529 nov. 24
Stoica Bălțatu, 1530 mai 22
Șerban <din Izvorani>, 1530 iun. 25—1531 nov. 5
Drăghici Vintilescu <din Florești>, 1531 nov. 5—1533 dec. 27
Șerban <din Izvorani>, 1534 mart. 17—1535 aug. 20
Vintilă <din Cornățeni>, 1535 aug. 30—1537 ian. 15
Staico Șintescu, 1537 apr. 22—1541 aug. 13
Coadă, 1542 ian. 10—1545 febr. 28
Vintilă <din Cornățeni>, 1545 mart. 25—1546 iul. 5
Barbu <din Pietroșani>, 1547 ian. 10—iul. 1
Vintilă <din Cornățeni>, 1547 sept. 20—1548 apr. 18
Oprea, 1548 mai 7—iul. 2
Belcio <din Colești>, 1548 iul. 11—1552 iun. 2
Stănilă <din Pietroșani>, 1553 ian. 25—mart. 20
Belcio <din Colești>, 1553 iul. 11—iul. 20
Socol <din Răzvad>, 1554 apr. 26—1557 nov. 20
Burlea <din Fundeni>, 1558 febr. 11—1559 nov. 25

[1] Este marele vornic al lui Vladislav.
[2] Este marele vornic al lui Radu de la Afumați.

Nedelco <*din Balaci*>, 1560 ian. 9—1568 iun. 8
Dragomir <*din Luciiani*>, 1568 iul. 19—1569 oct. 28
Neagoe, 1569 nov. 20—1570 sept. 27
Dragomir <*din Luciiani*>, 1570 oct. 8—1574 aug. 7
Ivașco <*din Golești*>, 1574 sept. 4—1578 iun. 30
Mitrea <*din Hotărani*>, 1578 iul. 2—1581 aug. 9
Ivașco <*din Golești*>, 1581 sept. 1—<1583> iul. 15
Mihail, 1583 sept. 5—1584 mart. 11
Danciu <*din Popești*>, 1584 apr. 28—1585 mart. 25
Mitrea <*din Hotărani*>, 1585 apr. 16—1586 dec. 17
Chisar <*din Dărmănești*>, 1586 dec. 18—1589 mart. 21
Dumitru <*din Dădești*>, 1589 apr. 20 iul. 19
Mitrea <*din Hotărani*>, 1589 <aug.>—1591 mai 22
Danciu <*din Brîncoveni*>, 1591 iun. 1—1593 aug. 18
Mitrea <*din Hotărani*>, 1593 oct. 25—1594 sept. 21
Ivan Norocea <*din Răzvad*>, 1594 sept. 26—1597 febr. 3
Dumitru <*din Cepturi*>, 1597 mart. 23—1602 mart. 9
Dan <*Danilovici*>, 1602 mai 1—iun. 21
Cernica <*din Săcuiani-Ilfov*>, 1602 aug. 12—1610 dec. 10
Vintilă <*din Clătești*>, 1611 mart. 29—1613 dec. 29
Cîrstea, 1614 ian. 7 1615 mart. 13
Gheorghe, 1615 mart. 16—1616 iul. 8
Cîrstea, 1616 oct. 3 1617 dec. 8
Vintilă <*din Corbi*>, 1618 ian. 9 mai 18
Ivașco <*Băleanu*>, 1618 aug. 20 1620 iul. 22
Vintilă <*din Corbi*>, 1620 sept. 17—1623 mai 15
Papa <*din Greci*>, 1623 iun. 2 1624 ian. 12
Aslan, 1624 ian. 13—apr. 28
Papa <*din Greci*>, 1624 mai 14—1628 iun. 21
Hrizea <*din Bălteni*>, 1628 iun. 23—1632 iul. 11
Ivașco <*Băleanu*>, 1632 nov. 11—1638 ian. 18 . . . 1638 febr. 12 — aug. 11
Hrizea <*din Bălteni*>, 1638 aug. 20—1641 nov. 23
Dumitru Dudescu, 1641 dec. 24—1643 dec. 22
Dragomir <*din Plăviceni*>, 1644 ian. 2—1652 febr. 26
Preda Brîncoveanu, 1652 mai 21 — 1655 febr. 11
Gheorghe Băleanu, 1655 mart. 21—1658 ian. 30
Manu (*țara de jos*), 1658 mai 26—iul. 25
Barbu Poenaru (*țara de sus*), 1658 mai 26—1659 aug. 30
Radu <*Cîndescu*> (*țara de jos*), 1658 dec. 9—1659 iul. 4
Gheorghe Băleanu (*țara de jos*), 1659 aug. 30
Preda Bucșanu, 1660 ian. 21—aug. 23
Stroe Fiera-Leurdeanu, 1661 ian. 11—1665 dec. 2
Mareș Băjescu, 1666 ian. 7—1669 febr. 24
Neagoe Săcuianu, 1669 apr. 22—iun. 9
Radu Popescu Șintescu, 1669 mai 24—1670 apr. 1
Gheorghe Rodoș, 1670 apr. 11 1672 ian. 5
Neagoe Sacuianu, 1672 mart. 16—1673 aug.
Vîlcu Mogoșescu <*Grădișteanu*>, 1674 ian. 3—mart. 28
Stroe Fierăscu-Leurdeanu, 1674 apr. 29—mai 5
Radu Crețulescu, 1674 iun. 7—1675 aug. 27
Vîlcu Mogoșescu <*Grădișteanu*>, 1675 oct. 4—1677 dec. 30
Badea Bălăceanu, 1678 ian. 3—1687 mart. 18 [1]
Hriza <*Caridi din Popești*> (*țara de jos*), 1680 ian. 3—mai 17
Ghinea (*Ghince*) *Rustea* (*Rusel*) *Băleanu* (*Văleanu*), 1687 nov. 20—1692 mai 18
Alexandru Alexeanu, 1692 iun. 15 1695 mai 1 . . . 1695 iun. 2—1696 iun. 17
Stroe Leudeanu, 1696 aug. 8—<după 1700>

[1] Între 3 ian.—17 mai 1680, apare ca mare vornic al țării de sus.

III. LOGOFĂTUL

Baldovin, 1400 iul. 20—1415 iun. 10
Filos, <1407> ian. 8—1418 iun. 22
Aldea, <1414>
Micu Popşor, 1421 iun. 1
Gherghina, <1421> iun. 9
Coica, 1422 oct. 23—1431 ian. 30
Cazan al lui Sahac, 1431 nov. 17—1436 iun. 25
Ştefan, 1437 ian. 20—1441 iun. 30
Cazan al lui Sahac, 1445 aug. 7
Mihail, 1450 ian. 2—1456 apr. 15
Mihail şi Cazan al lui Sahac, 1451 mart. 28
Oprea, 1457 apr. 16
Cazan al lui Sahac, 1458 mart. 5—1461 febr. 10
Dumitru, 1463 nov. 12—1471 dec. 12
Dumitru şi Cazan <al lui Sahac>, 1464 iul. 10
Cazan al lui Sahac, 1467 ian. 15—1469 ian. 17 [1]
Furdui, 1473 mai 17—sept. 16
Tudor <din Orboeşti>, 1475 iun. 1—1476 iul. 4
Vintilă <Florescu>, 1478 ian. 9—sept. 9
Stanciu, 1480 ian. 18
Vintilă <Florescu>, 1480 nov. 7—1481 aug. 16
Pîrve, 1482 mart. 23
Vintilă <Florescu> şi Staico <din Băjeşti>, 1482 iul. 13
Staico <din Băjeşti>, 1483 ian. 27—1505 mart. 26
Bogdan <din Popeşti>, 1505 mart. 26—1507 iun. 9
Teodor, 1508 iun. 6—1509 dec. 5
Bogdan <din Popeşti>, 1510 apr. 24—aug. 2
Oancea, 1510 sept. 8—1512 ian. 8
Ivan <Călinescu>, 1512 mai 26—1513 oct. 24
. . . . . 1514 mai 8—iul. 14
Harvat <din Grozeşti>, 1514 iul. 23—1522 febr. 3
Tudor (Teodor) <din Drăgoeşti>, 1523 iul. 11—1524 iul. 24
Radu al lui Mățil, 1525 febr. 10—iul. 24 [2]
Drăgan, 1525 mai 30—iul. [3]
Vişan, 1525 aug. 18 [3]

[1] Cazan al lui Sahac, ca şi alţi boieri din această epocă apare în sfat, cînd cu dregătorie, cînd fără.
[2] Este marele logofăt al lui Radu de la Afumaţi.
[3] Sînt mari logofeţi ai lui Vladislav.

Tudor <din Drăgoieşti>, 1525 sept. 8—1528 apr. 4
Balaur, 1528 apr. 21—iun. 6
Tudor <din Drăgoeşti>, 1528 aug. 16—1529 nov. 24
Mogoş, 1530 mai 22
Vîlsan <Furcovici>, 1530 iun. 25—1531 dec. 17
Tudor <din Drăgoeşti>, 1532 apr. 23—1533 dec. 27
Vîlsan <Furcovici> 1534 mart. 17—mai 23
Vlaicu <din Piscani>, 1534 sept. 6—1540 iun. 22
Tatu <din Strîmbele> 1540 sept. 1—1545 febr. 28
. . . . . 1545 mart. 25—iun. 1
Radu <Drăgoescu> 1545 iun. 6—1547 nov. [4]
Radu Paşadia, 1547 nov.—1548 apr. 18 [4]
Radu Vîlceanu, 1548 apr. 25—1553 mart. 20 [4]
Dragu, 1553 iul. 11—iul. 20
Teodor <din Orboeşti>, 1554 mai 25—1557 nov. 20
Bogdan, 1558 febr. 11—1564 febr. 27
Ivan <Norocea din Răzvad>, 1564 mart. 31—1568 iun. 8
Radu Mihăescu, 1568 iul. 19—1569 oct. 28
Ioan <din Bujoreni>, 1569 nov. 20—1570 sept. 27
Ivaşco <din Goleşti>, 1570 oct. 8—1574 aug. 7
Neagoe, 1574 sept.—1577 ian. 19
Miroslav <din Rîfov>, 1577 ian. 20—1580 mart. 18
Ivan <din Ruda>, 1580 apr. 7—1582 aug. 10
Lăudat <din Vlădeni>, 1582 aug. 12—<1583> iul. 15
Pătru <din Băleni>, 1583 sept. 5—dec. 27
Miroslav <din Rîfov>, 1584 ian. 8—1585 mart. 25
Chisar <din Dărmăneşti>, 1585 apr. 12—1586 oct. 11
Ştefan, 1586 nov. 8—1587 apr. 14
Dumitru <din Epoteşti>, 1587 apr. 30—1589 mart. 21
Chisar <din Dărmăneşti>, 1589 apr. 20—iul. 19

[4] Datele de început şi sfîrşit al celor trei dregători cu acelaşi nume nu sînt sigure.

Pîrvu <din Cioroiaşi>, 1589 <aug.>—1591 mai 22
Dumitru <din Epoteşti>, 1591 iun. 1—1592 aug. 27
Barbă-Albă, 1593 ian. 9—apr. 25
Mitrea <din Hotărani>, 1593 mai 18—aug. 18
Andrei, 1593 oct. 25—1594 dec. 14
Miroslav <din Rîfov>, 1595 febr. 12—iul. 24
Chisar <din Dărmăneşti>, 1595 dec. 2—1596 sept. 8
Teodosie <Rudeanu>, 1596 sept. 28—1599 aug. 29 [1]
Miroslav <din Rîfov>, 1599 dec. 28—1600 iul. 6 [2]
Dan <Danilovici>, 1601 ian. 26—1602 apr. 12
Teodosie <Rudeanu>, 1602 mai 1—iun. 21
Stoica <din Strîmba>, 1602 aug. 12—1608 mai 30
. . . . . 1608 iun. 6—iun. 23
Lupu <din Măgureni>, 1608 iun. 24—1610 dec. 10
Cernica <din Săcuiani-Ilfov>, 1611 mart. 29—mai 9
Nica <din Corcova>, 1611 sept. 15—1613 dec. 29
Lupu, 1614 ian. 7—apr. 16
Vintilă <din Corbi>, 1614 apr. 30—1616 iul. 8
Nica <din Corcova>, 1616 oct. 3—1618 mai 18
Teodosie <Rudeanu>, 1618 aug. 20—dec. 30
Papa <din Greci>, 1619 ian. 6—1623 mai 28
Aslan, 1623 iun. 2—1624 ian. 12
Paraschiva, 1624 ian. 13—apr. 28
Stoica <din Fărcaş>, 1624 mai 14—aug. 29
Fiera <din Leurdeni>, 1624 oct. 10—1626 mai 13
Hrizea <din Bălteni>, 1626 mai 19—1628 iun. 21
Fiera <din Leurdeni>, 1628 iun. 23—1629 mart. 20
Vlad <Rudeanu>, 1629 apr. 10—aug. 10
Papa <din Greci>, 1629 aug. 15—sept. 16
Vlad <Rudeanu>, 1630 ian. 8—aug. 12

[1] Pleacă cu Mihai Viteazul în Transilvania şi Moldova.
[2] Este marele logofăt al lui Nicolae Pătraşcu.

Miho <Racotă>, 1630 aug. 26—sept. 10
Papa <din Greci>, 1630 nov. 10—1632 iul. 11
Gherghe, 1632 nov. 21—1633 febr. 8
Radu Năsturel, 1633 mart. 15—dec. 29
Teodosie Corbeanu-<Buzescu>, 1634 ian. 6—apr. 29
Gligorie <din Poenari>, 1634 mai 6—1639 dec. 11
Miho <Racotă>, 1640 ian. 3—iun. 25
. . . . . 1640 aug. 8—dec. 18
Gligorie <din Poenari>, 1641 ian. 8—iul. 9
. . . . . 1641 nov. 16—nov. 23
Radu Cocorăscu, 1641 dec. 24—1654 mai 30
Stroe Fierăscu-Leurdeanu, 1654 iun. 6—1655 febr. 15
Preda Bucşanu, 1655 mart. 12—mai 11
Stroe Fierăscu-Leurdeanu, 1655 oct. 13—1658 ian. 30
Constantin Cantacuzino, 1658 ian. 3—iul. 25
Radu <Şintescu din Popeşti>, 1658 dec. 9—1659 aug. 30
Stroe Fiera-Leurdeanu, 1660 ian. 21—aug. 28
Chircă Rudeanu, 1661 ian. 9—1662 aug. 22
Radu Creţulescu, 1662 sept. 29—1663 mai 22
Preda Bucşanu, 1663 dec. 28—1664 apr. 27
Chirca Rudeanu, 1664 aug. 11—nov. 27
Radu Creţulescu, 1665 febr. 2—1672 ian. 5
Gheorghe Băleanu, 1672 mart. 16—iun. 20
Ivaşco Băleanu, 1672 iun. 26—1673 aug.
Stroe Fiera-Leurdeanu, 1674 febr. 28—mart. 28
Radu Năsturel, 1674 apr. 29—dec. 21
Şerban Cantacuzino, 1675 ian. 22—1677 dec. 30
Chircă Rudeanu, 1678 ian. 3—nov. 18
Radu Creţulescu, 1679 ian. 16—1680 mart. 20
. . . . . 1680 mart. 22—apr. 1
Vlad Cocorăscu, 1680 mai 10—1681 nov. 29
Gligorie Bunea-Grădişteanu, 1682 ian. 10—1683 nov. 12
Barbu Bădeanu, 1684 apr. 12—1686 iul. 5
. . . . . 1686 dec. 15
Constantin Brîncoveanu, 1687 ian. 14—1688 aug. 22
. . . . . 1688 nov. 12—1689 mai 3
Alexandru Alexeanu, 1689 mai 8—1692 mai 21
Diicu Rudeanu, 1692 iul. 28—<după 1700>

IV. SPĂTARUL

Vasea, 1415 iun. 10
Nanoă, 1422 oct. 23—1424 febr. 28
Negrilă, <1426 mart. 24>
Alb, <1428 iun.—aug.>—1428 oct. 27
Negrilă, 1430 sept. 16
Stancea, 1436 iun. 25
Dumitru <*Bucur*>, 1437 iul. 18—1441 iun. 30
Neagoe, 1445 aug. 7
Dimitrie <*Bucur*>, *Stanciul* și *Stoian*, 1451 mart. 28—1456 apr. 15[1]
Moldovean, 1457 apr. 16—1459 sept. 20
Buriu, 1461 febr. 10
Bratu <*Sub Coastă*>, 1464 mai 30—1469 ian. 17
Furdui, 1469 aug. 25—1471 ian. 25
Stan <*din Ruși*>, 1471 dec. 12—1473 sept. 16
Manea Negru și *Drăghici* <*al lui-Stoica din Mărgineni*>, 1475 iun. 1—1476 iul. 4
. . . 1478 ian. 9—1480 ian. 18
Pardosul, 1480 nov. 7—1481 aug. 16
Dolofan, 1481 iun.
Alb <*din Runcu*>, 1482 mart. 23
Dimitrie și *Cega*, 1482 iul. 13
Vlădislav, 1483 ian. 27—mai 12
Vlad Arbănaș, 1483 iun. 1
Dediu, 1483 iun. 5
Vlădislav, 1483 dec. 3—1491 febr. 23
Stroe, 1491 sept. 3—1501 dec. 15[2]
Bogdan <*din Popești*>, 1502 mart. 9—1505 ian. 20
Danciu Gogoașă-Craiovescu, 1505 iun. 2—1507 iun. 9
Harvat <*din Crozești*>, 1508 iun. 16—1509 iun. 19
Sibiu, 1509 nov. 3—dec. 5
Danciu Gogoașă-Craiovescu, 1510 apr. 24—mai 1
Semca <*din Șitoaia*>, 1510 iun. 18—1512 ian. 8
Radu Căpățînă, 1512 mai 26—1520 iul. 14
Hamza <*din Obislav*>, 1520 aug. 6—1521 nov. 30
Neagoe <*fiul lui Socol*>, 1522 febr. 3—1523 apr. 4
Drăgan, 1523 iul. 11—1524 iul. 24
Dragomir <*din Pietroșani*>, 1525 febr. 10—1526 aug. 22[3]
Stan <*din Grădiștea de Sus*>, 1525 mai 30—aug. 18[4]
Radu Furcovici, 1527 febr. 27—1529 oct. 31
Puiul, 1529 nov. 24—1530 mai 22
Dragomir <*din Pietroșani*>, 1530 iun. 25—iul. 6[5]
Drăghici al lui Stoican <*din Mărgineni*>, 1530 oct. 4—1535 iul. 12
Stroe <*din Orboești*>, 1535 iul. 22—1541 iun. 1
Dragomir <*din Orboești*>, 1541 aug. 13—1545 mart. 25
Cîrstiian <*din Stăncești*>, 1545 mai—iun. 6
Barbu <*din Pietroșani*>, 1545 iun. 16—1546 iul. 5
Badea Zălbău (*Zemlău*), 1547 ian. 10—dec. 8
Oprea <*din Sălătruc*>, 1548 ian. 10—apr. 18
Dan, 1548 mai 4—iul. 2
Idrea, 1548 iul. 11—1553 iul. 20
Stanciu al Bengăi, 1554 mai 25—1557 nov. 20
Bărcan <*din Tîrnava*>, 1558 febr. 11—1559 nov. 25
Stan cel Gros, 1560 mart. 6—1568 iun. 8
Stan <*din Corbi*>, 1568 iul. 19—1579 apr. 14
Dumitru <din *Cepturi*>, 1579 apr. 20—1584 ian. 8
Danciu <*din Popești*>, 1584 febr. 5—mart. 11
Teodosie <*Rudeanu*>, 1584 apr. 28—sept. 24
Staico <*din Bucov*>, 1585 ian. 13—mart. 25
Pătru <*din Luciiani*>, 1585 apr. 16—1591 mai 22
Franța, 1591 iun. 16—dec. 29
Vasilie, 1592 ian. 15—ian. 16
Dumbravă, 1592 ian. 21
Franța, 1592 ian. 28
Dumbravă, 1592 febr. 4

---

[1] Apar în documente fie unul din ei, fie cîte doi, sau chiar toți trei împreună.
[2] Cu Stroe împreună apare uneori și Milco spătar.
[3] Este marele spătar al lui Radu de la Afumați.
[4] Este marele spătar al lui Vladislav.
[5] Dragomir mai apare sporadic în sfat pînă la 1534, alături de Drăghici; probabil ca fost mare spătar.

Vasilie, 1592 febr. 6—febr. 16
Dima, 1592 febr. 18
Vasilie, 1592 mart. 1—iul. 15
Franța, 1592 aug. 27
Barbă Albă, 1592 dec. 1—dec. 3
Radu <*Buzescu*>, 1593 ian. 9—aug. 18
Dumitrache, 1593 oct. 25—1594 oct. 31
Danciu <*din Brîncoveni*>, 1594 dec. 13—1595 febr. 12
Calotă <*din Lipov*>, 1595 mart. 17—iul. 24
Negrea, 1595 dec. 28—1599 sept. 22
Balea <*din Cărțuclești*>, 1599 dec. 28—1600 iun. 17
Ion, 1600 iun. 25—iul. 6
Balea <*din Cărțuclești*>, 1600 iul. 9
Ianachi, 1601 ian. 26—1602 iun. 21
Leca, 1602 aug. 12—1604 mai 16
Mîrzea, 1604 mai 17—1610 dec. 10
Cîrstea, 1611 mart. 5—1613 dec. 29
Leca <*soțul Grăjdanei*>, 1614 ian. 7—1615 dec. 7
Miho <*Racotă*>, 1616 febr. 29—iul. 8
Păruș, 1616 oct. 3—1618 mai 18
Lupu <*Mehedințeanu*>, 1618 aug. 20—oct. 27
. . . 1618 nov. 13—dec. 29
Miho <*Racotă*>, 1618 dec. 30—1620 iul. 22
Necula <*Catargi*>, 1620 sept. 17—1624 aug. 29
Miho <*Racotă*>, 1624 oct. 10—1627 nov. 3
Gorgan, 1628 febr. 3—iul. 6
Miho <*Racotă*>, 1628 iul. 15—1630 aug. 12
Dumitrașco, 1630 aug. 26—1631 mart. 15
Pavlachi, 1631 apr. 15—iul. 15
Miho <*Racotă*>, 1631 iul. 23—1632 iul. 11
Teodosie <*Corbeanu-Buzescu*>, 1632 nov. 21—1633 dec. 29
Mihai Coțofeanu, 1634 ian. 6—1635 dec. 20
Preda Brîncoveanu, 1636 ian. 14—1644 dec. 20
Diicu Buicescu, 1645 ian. 8—1654 apr. 10
Hrizea <*din Bogdănei*>, 1654 apr. 25 —dec. 29
Pană Filipescu, 1655 ian. 5—1658 ian. 30
. . . 1658 mai 26—iul. 25
Udriște, 1658 dec. 9—1659 iun. 12
Dumitru, 1659 aug. 30
Nicolae, 1660 ian. 21
. . . 1660 ian. 25—aug. 28
Pană Filipescu, 1661 ian. 9—1662 ian. 12
Leca, 1662 febr. 8
Toderașco Sturzea, 1662 mart. 16—1664 nov. 4
Pană Filipescu, 1664 nov. 27
Drăghici Cantacuzino-Măgineanu, 1665 febr. 17—1667 sept. 21
Șerban Cantacuzino, 1668 ian. 31—1672 ian. 5
Toader Sturzea, 1672 mart. 16—1673 aug.
Mihai Cantacuzino, 1674 febr. 11—dec. 21
Lupașco (*Lupu*) *Buhuș*, 1675 ian. 22—1677 apr. 21
Lațcarache Ruset, 1677 mai 3—1678 nov. 18
Vintilă <*Corbeanu*>, 1679 ian. 16—nov. 16
Mihai Cantacuzino, 1680 ian. 3—1681 nov. 29
Constantin Brîncoveanu, 1682 ian. 10—1686 dec. 15
Iordache Cantacuzino, 1687 ian. 14—1689 sept. 15
Mihai Cantacuzino, 1690 febr. 23—<după 1700>

V. VISTIERUL

Micu Popșor, <1407> ian. 8—1415 iun. 10
Șerban, <1407> ian. 8
Șerban și Manciu, 1409 mai 11
Drăgan, <1409—1413> oct.
Mihail, 1421 nov. 21—1424 dec. 12; 1428 iun.—aug.
Mileț, 1422 oct. 23—1424 febr. 28
Neagu (*Neagoe*), 1428 sept. 10—oct. 7
Mileț, 1431 ian. 30
Stanciu, 1431 nov. 17—1436 iun. 25
Radu, 1432 ian. 15—1445 aug. 7
Coica, 1437 ian. 20—1439 aug. 2
Șerban, 1439 sept. 8—1441 iun. 30
Radu, 1445 aug. 7
Pahulea, 1450 ian. 2—1456 apr. 15
Iova, 1458 mart. 5—1461 febr. 10
Lal, 1463 nov. 12—1467 ian. 15
Vlad, 1468 mai 18
Vîlcu, 1469 ian. 17—1473 sept. 16
Badea, 1475 iul. 15—1476 iul. 4
Cazan, 1478 apr. 3—1480 ian. 18
Radu, 1480 nov. 7—1481 iun.
Sucal, 1481 aug. 16
Vlădislav, 1482 mart. 23

Manea Negru, 1482 iul, 13—1484 apr. 24
Stanciu <din Crasna>, 1485 apr. 5—sept. 7
Staico, 1486 sept. 10—1491 febr. 23
Tudor (Teodor), 1491 sept. 3—1502 mart. 9
Calotă, 1502 apr. 30—1509 iun. 19
Costea, 1509 nov. 3—dec. 5
Harvat, 1510 apr. 24—1514 iul, 14
Dumitru <din Văcărești>, 1514 iul. 23—1521 nov. 30
Oancea, 1522 febr. 3—1523 apr. 4
Capotă, 1523 iul. 11—1525 aug. 18[1]
Neagoe <fiul lui Socol>, 1525 febr. 10—1526 aug. 22[2]
Hamza <din Obislav>, 1527 febr. 27—iul. 2
Vîlsan <Furcovici>, 1527 iul. 19—1528 nov. 10
Dragomir <din Pietroșani>, 1529 mai 12—oct. 31
Radu Furcovici, 1529 nov. 24—1533 apr. 26
Staico al lui Pîrvan, 1533 mai 27—1534 mai 23
Udriște <din Mărgineni>, 1534 sept. 6—1545 mart. 25
Barbu <din Pietroșani>, 1545 apr. — iun. 6
Conda, 1545 iun. 16—1546 ian. 29
Chirca, 1546 mai 23—iul. 5
Gherghe <din Pietroșani>, 1547 ian. 10—sept. 20
Drăghici, 1547 dec. 8—1548 apr. 18
Neagoe <din Periș>, 1548 mai 4—1552 iun. 2
Crăciun, 1553 ian. 25—mart. 20
Neagoe <din Periș>, 1553 iul. 11—iul. 20
Dragomir <din Orboești>, 1554 mai 25—1557 nov. 20
Cîrstea, 1558 apr. 28—1559 nov. 25
Stanciu, 1560 mart. 6—apr. 20
Ianiu <din Dîrza>, 1560 iun. 30—1568 mai 25
Badea <Boloșin din Bădești>, 1568 iul. 10—1570 febr. 1
Bratu, 1570 mart. 22—sept. 27
Dumitru <din Cepturi>, 1570 oct. 8—1574 aug. 7
Mitrea <din Hotărani>, 1574 sept. 4—1578 iun. 30
Costandin <Frangopolo>, 1578 iul. 2—<1583> iul. 15
Ianache, 1583 sept. 5—sept. 6

[1] Este marele vistier al lui Vladislav.
[2] Este marele vistier al lui Radu de la Afumați.

Tudoran, 1583 sept. 10—oct. 9
Ianachi, 1583 oct. 29—1585 mart. 25
Paraschiva, 1585 apr. 16—mai 26
Gherghe, 1585 iun. 19—nov. 6
Paraschiva, 1585 nov. 12—1586 dec. 17
Miroslav <din Rîfov>, 1586 dec. 18—1589 iul. 19
Andrei, 1589 <aug.>—1591 mai 22
Andronie <Cantacuzino>, 1591 iun. 1—1592 mart. 28
Dan <Danilovici>, 1592 mai 15—iun. 17
Andronie <Cantacuzino>, 1592 iul. 15
Statachie, 1592 dec. 1—dec. 3
Pană, 1593 ian. 9—apr. 25
Barbă Albă, 1593 mai 18—aug. 18
Pangratie, 1593 oct. 25 —1594 iul. 7[3]
Statachi, 1594 aug. 17—oct. 31
Teodosie <Rudeanu>, 1594 dec. 13—1596 sept. 23
Stoica (Stoichiță) <din Strîmba>, 1597 ian. 11——1599 sept. 22[4]
Andronie <Cantacuzino>, 1599 dec. 28—1600 iul. 9[5]
Pană, 1601 ian. 26—1602 iun. 21
Nica, 1602 aug. 12—1610 dec. 10
Stoica <din Strîmba>, 1611 mart. 29—mai 9
Dediu, 1611 sept. 15—1615 nov. 10
Vasilie, 1615 nov. 14—dec. 7
Necula, 1616 febr. 29—iul. 8
Stiriano, 1616 oct. 3—1617 dec. 8
Stoica <din Strîmba>, 1618 ian. 9—mai 18
Messer Mechea, 1618 aug. 20—1619 mai 4
Stoica <din Strîmba>, 1619 mai 8—1620 mart. 25
. . . 1620 apr. 7—mai 29
Fiera <din Leurdeni>, 1620 iun. 1—iul. 22
Aslan, 1620 sept. 17—1621 aug. 7
Hrizea <din Bălteni>, 1621 sept. 1 — 1623 oct. 8
Mihalache, 1623 oct. 15—1624 apr. 28

[3] În domnia lui Mihai Viteazul apare sporadic în divan ca vistier și Andronie la: 1593 nov. 23; dec. 20; 1594 febr. 25; iunie 6; iun. 8; 1596 sept. 28; 1597 iun. 22; iul. 30; este probabil vistier al doilea.
[4] Pleacă cu Mihai Viteazul în Transilvania și Moldova, ca mare postelnic.
[5] Este marele vistier al lui Nicolae Pătrașcu.

Dumitrache <Cantacuzino>, 1624 mai 14—mai 31
Fiera <din Leurdeni>, 1624 mai 31—aug. 29
Vlad <Rudeanu>, 1624 oct. 10—1625 oct. 16
Buzinca <din Răduleşti>, 1625 nov. 20—1626 iun. 2
Trufanda, 1626 iun. 3—sept. 5
Dumitraşco <din Bogdănei>, 1626 oct. 29—1627 nov. 3
Trufanda, 1628 febr. 3—mart. 6
Dumitraşco <din Bogdănei>, 1628 mart. 10—iun. 21
Trufanda, 1628 iun. 23—1629 aug. 10
Dumitraşco <din Bogdănei>, 1629 aug. 15 oct. 9
Ianache, 1630 ian. 8—iun. 12
Dumitraşco <din Bogdănei>, 1630 iul. 8 — iul. 29
Ianache, 1630 aug. 10—1631 mart. 15
Dumitraşco, 1631 apr. 15—nov. 19
Ianache, 1632 ian. 16—iul. 11
Radu Năsturel, 1632 nov. 21—1633 febr. 8
Gligorie <din Poenari>, 1633 mart. 15—1634 apr. 29
Dumitru Dudescu, 1634 mai 6—1636 nov. 11
Radu Cocorăscu, 1637 ian. 8—1641 nov. 23
Stroe Fierăscu-Leurdeanu, 1641 dec. 24—1651 febr. 25
Ghinea <Brătăşanu?>, 1651 apr. 27—1653 mai 12
Bunea Vîlcu <Grădişteanu>, 1653 iun. 11 1655 febr. 15
Pîrvu din Vlădeşti, 1655 mart. 12—1658 iul. 25
Stroe Fierăscu-Leurdeanu, 1658 dec. 9—1659 aug. 30
Pană Filipescu, 1660 febr. 6—aug. 28
Mareş Băjescu, 1661 ian. 28—1663 mai 2
Dumitraşco, 1663 mai 9—1664 sept. 8
Papa Greceanu, 1664 nov. 4
Mareş Băjescu, 1664 nov. 27—1665 dec. 2
Ianache Hartofilax (*Ioan Cariofil*), 1666, ian. 14—1668 nov. 20
. . . 1668 dec. 1—1669 febr. 24
Hrizea <Caridi din Popeşti>, 1669 apr. 22—oct. 31
Papa Greceanu, 1669 nov. 14—1672 ian. 5
Hrizea <Caridi din Popeşti>, 1672 ian. 20—1673 aug.
Papa Greceanu, 1674 ian. 3—mart. 28
Vîlcu <Mogoşescu-Grădişteanu>, 1674 apr. 29—1675 sept. 22
Hrizea <Caridi din Popeşti>, 1675 oct. 4 1679 dec. 15
Barbu Milescu <Pîrlianu>, 1680 ian. 3—1682 dec. 6
Statie <Socoteanu>, 1683 ian. 9—1685 mai 9
Cîrstea Popescu, 1686 ian. 24—1690 aug. 11
Matei Ciorogîrleanu, 1691 febr. 26—1693 nov. 26
Şerban Greceanu, 1694 ian. 18—<după 1700>

VI. COMISUL

Stanciu, 1415 iun. 10
Dragomir, 1424 febr. 28—dec. 12
Caraja, <1426 mart. 24>
Stoica, <1428> mai 25—1431 ian. 30
Tatu, 1431 nov. 17
Badea, 1437 ian. 20—1441 apr. 23
Radu, 1445 aug. 7
Manea, 1450 ian. 2—1456 apr. 15
Iova, 1457 apr. 16
Gherghina, 1458 mart. 5—1461 febr. 10
Neagoe, 1463 nov. 12—1465 nov. 5
Mircea, 1466 iun. 8—1471 ian. 25
Vlad, 1471 dec. 12—1473 sept. 16
Macrea, 1475 iul. 15—1476 iul. 4
Staico, 1478 apr. 3—1482 mart. 23
Stanciu, 1483 ian. 27—dec. 3
Alb, 1484 mart. 9—1488 apr. 17
Danciu Gogoaşă-Craiovescu, 1489 apr. 25—1503 iun. 11
Pîrvu <din Ruşi>, 1504 iun. 15—1508 nov. 11
Toader, 1509 iun. 19
Diicu, 1509 nov. 3—dec. 5
Neagoe <Basarab>, 1510 apr. 24—1511 nov. 28
Calotă, 1511 dec. 27—1512 ian. 8
Hamza <din Obislav>, 1512 mai 26—1520 iul. 14

Bădica <*Badea*>, 1520 sept. 2—1521 nov. 30
Diicu, 1522 febr. 3—1523 apr. 4
Bădica <*Badea*>, 1523 iul. 11—1524 iul. 24
Radu al lui Danciu, 1525 febr. 10—1526 iul. 12[1]
Neagoe al lui Drăghici, 1525 mai 30—aug. 18[2]
Drăghici <*al lui Stoican, din Mărgineni*>, 1525 sept. 8—1529 oct. 31 [3]
Radu, 1530 mai 22
Danciu al lui Bogdan, 1530 iun. 25—1531 dec. 17
Staico Șintescu, 1532 apr. 23—1537 ian. 15
Barbu, fiul lui Udrea, 1537 apr. 22—1539 mai 18
Badea <*Zălbău din Coteşti*>, 1539 sept. 10—1545 apr.
Gherghe din Petroşani, fratele lui Toma banul, 1545 mai — 1546 iul. 5
Diicu, 1547 ian. 10 <posibil 1546 aug. 9>— 1547 dec. 8
Radu, 1548 ian. 10 — apr. 18
Tatu, 1548 mai 4—1552 iun. 2
Vlad <*din Drăgoieşti*>, 1553 ian. 25 — mart. 20
Stanislav, 1553 iul. 11 — iul. 20
Vlad <*din Drăgoieşti*>, 1554 mai 25—1557 nov. 3
Nan, 1558 apr. 28—1559 sept. 3
Stan, 1559 nov. 25—1560 ian. 9
Bărcan <*din Tîrnava*>, 1560 mart. 6—1568 apr. 3
Azap, 1568 mai 7 — iun. 8
Vlad, 1568 iul. 19 —1569 febr. 17
Mitrea <*din Holărani*>, 1569 mart. 25 — 1574 aug. 7
Bratu, <1574> sept. — 1579 ian. 11
Stan, 1579 mart. 10—1580 dec. 27
Radu <*din Cepari*>, 1580 dec. 30—1583 iun. 15
Pătru, 1583 sept. 5 — dec. 10
Pavel, 1584 ian. 8
Balea, 1584 ian. 27 — sept. 24
Radu <*Buzescu*>, 1585 ian. 13 — mai 26
Mihalachi, 1585 iul. 6 — oct. 22
Radu <*Buzescu*>, 1585 nov. 6—1591 mai
Radu <*Florescu*>, 1591 iun. 1—1592 aug. 27
Tudor, 1592 dec. 1—1593 iul. 19
Ianache, 1593 aug. 18
Pană, 1593 sept. — 1594 sept. 6
Radu <*Florescu*>, 1594 sept. 26 —1599 dec. 28
Mandea, 1600 mai 15 — iul. 9[4]
Ștefan, 1601 ian. 26—1602 iun. 21
Raț Giurgi, 1602 aug. 12—1603 dec. 28
Gligorie, 1604 apr. 12—1610 ian. 21
Costea Chehaia, 1610 apr. 3 — dec. 10
Coci, 1611 mart. 29 — mai 9
Bratu <*din Ueşti*>, 1611 sept. 15—1616 iul. 8
Gligorie <*din Poiana-Dîmboviţa*>, 1616 oct. 3—1617 oct. 20
Lamba, 1617 dec. 8—1618 mai 18
Gherghe <*din Măgureni*>, 1618 aug. 20— oct. 27
Gligorie <*din Poiana-Dîmboviţa*>, 1618 nov. 13—1619 dec. 31
Buzinca <*din Răduleşti*>, 1620 ian. 11 — iul. 22
Goga, 1620 sept. 17—1621 aug. 7
Furtună Mihail, 1621 nov. 18 —1623 aug. 14
Bratu <*din Ueşti*>, 1623 aug. 29—1626 dec. 30
Pavlachi <*Caragea*>, 1627 ian. 9 — aug. <25>
Gligorie <*din Poiana-Dîmboviţa*>, 1627 oct. 20 — nov. 3
Ramandi, 1628 febr. 9 — dec. 31
Diamandi, 1629 ian. 3 — sept. 16
Conde, 1630 ian. 8 — febr. 10
Buzinca, 1630 febr. 26—1631 ian. 10
Costandin, 1631 ian. 18 — iul. 6
Buzinca, 1631 iul. 15 — 1632 iun. 14
Vasile Paindur, 1632 iul. 10 — iul. 11
Nica, 1632 nov. 21—1633 febr. 8
Buzinca, 1633 mart. 15—1637 dec. 13
Radu Mihalcea <*Cîndescu*>, 1638 ian. 4—1655 febr. 11
Badea <*Comăneanu*>, 1655 mart. 12 — mai 11
Radu Mihalcea <*Cîndescu*>, 1655 oct. 13—1657 dec. 22
Manta <*din Cîmpina*>, 1658 mai 26—1659 aug. 30
Pavel Colţea-Doicescu, 1660 febr. 6 — aug. 28
Constandin (*fiul lui Radu mare armaş*), 1661 ian. 11—1663 iun. 17

[1] Este marele comis al lui Radu de la Afumaţi.
[2] Este marele comis al lui Vladislav.
[3] Alternează în sfat, pînă în 1526, cu Radu al lui Danciu.
[4] Este marele comis al lui Nicolae Pătraşcu.

Papa <*din Greci?*>, 1663 dec. 28—1665 aug. 30
Gheorghe din Drăgăneşti, 1665 sept. 13—1667 sept. 21
Papa <*din Greci?*>, 1668 ian. 31—1669 oct. 31
Ivaşco Băleanu, 1669 nov. 14—1670 mart. 25
Stoian Florescu, 1670 mai 10—1672 ian. 5
Matei Golescu, 1672 mart. 16—1673 aug.
Barbu Milescu din Pîrliani, 1674 ian. 3—1675 aug. 27
Vlad Cocorăscu, 1675 oct. 4—1677 dec. 30
Radu Ştirbei, 1678 ian. 3—nov. 18
Dumitraşco, 1679 ian. 16—nov. 2
Barbu Filişanu, 1680 ian. 3 — iul. 19
Papa Buicescu, 1680 sept. 11—1683 mai 18
Tanasie Sărăcinescu, 1684 mai 21—sept. 15
. . . . . . 1685 iun. 2—1686 iun. 18
Şerban Pîrvulovici Cantacuzino, 1686 ian. 24—1689 sept. 15
Costandin Ştirbei, 1690 apr. 2—1692 iun. 15
Şerban Pîrvulovici Cantacuzino, 1692 iul. 5—1696 dec. 11
Radu Golescu, 1697 ian. 4—1700 iul. 4
Bunea Grădişteanu, 1700 iul. — <după 1700>

VII. STOLNICUL

Bratef, <1407> ian. 8
Zorza, <1409—1413>
Berindei, <1409—1413> oct.
Manea, 1415 iun. 10—1424 dec. 12
Saru, <1426 mart. 24>
Buşaga, <1427> — 1428 oct. 7
Stan, 1430 sept. 16
Cazan, 1431 ian. 30
Vlaicu, 1431 nov. 17—1436 iun. 25
Semen, 1437 ian. 20—1445 aug. 7
Neagoe, 1450 ian. 2—1453 oct. 4
Cîrstea, 1456 apr. 15
Buda, 1457 apr. 16—1458 mart. 5
Toxaba, 1459 sept. 20
Linart, 1461 febr. 10
Detco, 1463 nov. 12—1469 oct. 29
Piper, 1471 ian. 25—1473 sept. 16
Dragomir, 1475 iun. 1—1476 iul. 4
Petru, 1478 apr. 3—1480 ian. 18
Piper, 1480 nov. 7—1481 iun.
Petru, 1481 aug. 16
Piper, 1482 mart. 23
Danciul Gogoaşă-Craiovescu, 1482 iul. 13—1488 apr. 17
Albu, 1489 apr. 25—1495 sept. 8
Dragomir Izvoranu, 1496 apr. 14—1508 nov. 1
Ivan Călinescu, 1508 nov. 11—1509 iun. 11
Vlaicu, 1509 nov. 3—dec. 5
Ivan Călinescu, 1510 apr. 24—1512 ian. 8
Barbu, 1512 mai 26—1513 oct. 24
Jitian, 1514 mai 8—1521 nov. 30
Şerban <*din Izvorani*>, 1522 febr. 3—1528 nov. 10
Manea, 1525 mai 30; aug. 19 [1]
Badea Aiaz-Izvoranu <*din Clejani*>, 1529 mai 12—aug. 3
Vintilă <*din Cornăţeni*>, 1529 oct. 31—nov. 24
Udrişte <*din Mărgineni*>, 1530 mai 22
Staico al lui Pîrvan, 1530 iun. 25—1532 mai 28
Vintilă <*din Cornăţeni*>, 1532 iul. 14—dec. 2
Staico al lui Pîrvan, 1532 dec. 11—29
Vintilă <*din Cornăţeni*>, 1533 ian. 16—1535 aug. 20
Dragu <*din Orboeşti*>, 1535 aug. 30—1539 mai 18
Albu Rogoz, 1539 sept. 10—1545 febr. 28
Conda, 1545 mai — iun. 6
Ştefu, 1545 sept. 14—1546 iul. 5
Staico <*din Cornăţeni*>, 1547 ian. 10—1548 apr. 18
Nedelco, 1548 mai 4—1552 iun. 2
Vlad, 1553 ian. 25—mart. 20
Nedelco, 1553 iul. 11—iul. 20
Radu <*din Boldeşti*>, 1554 mai 25—1557 nov. 20
Chiriac, 1558 febr. 11—apr. 28
Ivancea, 1558 mai 11—1559 nov. 25
Dumitru Ureche, 1560 mart. 6—1561 iul. 3
Ivancea, 1561 iul. 26—1562 mai 29
Ianache, 1562 iun. — nov. 29
Pană, 1563 apr. 2—1568 iun. 8

[1] Este marele stolnic al lui Vladislav.

Ivașco <din Golești>, 1568 iul. 19—1569 oct. 28
Bratu, 1569 nov. 20—1570 febr. 15
Badea <Boloșin din Bădești>, 1570 mart. 22—1576 nov. 25
Harvat <din Izvorul de Sus>, 1576 dec. 30—1582 iun. 2
Danciu <din Popești>, 1582 iun. 4—1583 iun. 10
Gherghe, 1583 sept. 5—1585 mart. 25
Ianache, 1585 apr. 16
Mihalache, 1585 mai 26
Ion <din Cepari>, 1585 iul. 14 <posibil iul. 6>—oct. 22
Mihalache, 1585 nov. 6—1586 iul . 15
Vintilă <din Clătești>, 1586 iul. 17—1588 nov. 30
Mihai <Viteazul viitorul domn>, 1588 dec. 12—1591 mai 22
Dima, 1591 iun. 1—1592 febr. 6
Toma, 1592 febr. 16—mart. 8
Dima, 1592 mart. 28—iul. 15
Dimola, 1592 dec. 1—1593 ian. 25
Stan, 1593 ian. 9—iun. 6
Hadărbal, 1593 ian. 15—iun. 14[1]
Pană, 1593 iul. 19
Sîrbu <din Cerneți>, 1593 oct. 25—dec. 2
Dragomir <fiul lui Vlaicu>, 1593 dec. 7—dec. 20
Sîrbu <din Cerneți>, 1594 ian. 4—oct. 31
Stroe Buzescu, 1594 dec. 13—1600 iul. 9
Preda <din Rumceni>, 1601 ian. 26—1602 febr. 2
Gherghina, 1602 mai 1—iun. 21
Stroe Buzescu, 1602 aug. 12—oct. 4
. . . . . 1602 dec. 23—1604 apr. 30
Bărcan <din Merișani>, 1604 mai 17—1610 dec. 10
Panait, 1611 mart. 29—1613 iul. 3
Mihalachi, 1613 oct. 9—1616 iul. 8
Gorgan, 1616 oct. 3—1618 mai 18
Mihalachi, 1618 aug. 20—1620 iul. 22
Bartolomei (Vartolomi) Minetti, 1620 sept. 17—1627 nov. 3
Dumitrache, 1628 febr. 3—1629 sept. 16
Mușat <din Petroșani>, 1630 ian. 8—1631 mart. 15

[1] Dimola, Stan și Hadărbal apar în divan alternativ, ca mari stolnici în domnia lui Alexandru cel Rău. Există opinia (D. Pleșia) că Stan și Hadărbal este aceeași persoană.

Gherghe <Caridi din Popești>, 1631 apr. 15—nov. 19
Nedelco <Boteanu>, 1632 ian. 16—iul. 11
Stroe <Leurdeanu>, 1632 nov. 21—1633 febr. 8
Mihai Coțofeanu, 1633 mart. 15—dec. 29
Vasilie (Vasilache) Paindur, 1634 ian. 13—1638 nov. 30
Socol din Cornățeni, 1639 ian. 10—1641 iul. 9
Stroe <Fiera-Leurdeanu>, 1641 nov. 11—nov. 23
Dumitrașco Filipescu, 1641 dec. 24—1644 dec. 20
Mihnea, 1645 ian. 8—dec. 22
Barbu Brădescu, 1645 ian. 4—1647 dec. 26
Dumitru Filișanu, 1648 ian. 6—1649 sept. 7
. . . . . 1649 iul. 26—dec. 20
Barbu Poenaru, 1650 ian. 1—1652 aug. 26
. . . . .1652 sept. 22—1653 ian. 3
Bunea <Vîlcu-Grădișteanu>, 1653 ian. 26—mai 12
Pană Filipescu, 1653 iun. 11—1654 mai 30
Chirca Rudeanu, 1654 iun. 6—1655 febr. 11
Vasilie, 1655 mart. 12—mai 11
Radu Fărcășanu, 1655 aug. 11—1657 dec. 22
. . . . . 1658 ian. 30—iun. 3
Badea, 1658 iun. 8—iul. 25
Vasilie, 1658 dec. 9—1659 iun. 12
Gheorghe, 1659 aug. 30
Chirca Rudeanu, 1660 ian. 21—aug. 28
Mihai Argetoianu, 1661 ian. 9—1662 aug. 22
Preda Poenaru, 1662 sept. 29—1664 nov. 4
Mihai Argetoianu, 1664 nov. 27
Iordache <Pîrșcoveanu>, 1665 febr. 9—dec. 2
Dumitrașco Nicolae, 1666 ian. 7—mart. 15
Gheorghe Ghețea, 1666 apr. 18—1669 febr. 24
Pană Părdescu, 1669 apr. 22—1670 apr. 11
Ivașco Băleanu, 1670 apr. 13—1672 ian. 4
Preda Poenaru, 1672 mart. 16—1674 dec. 21
Constantin Cantacuzino, 1675 ian. 22—1677 dec. 30
Alexandru Alexeanu, 1678 ian. 3—1681 nov. 29
Iordache Cantacuzino, 1682 ian. 10 — dec. 6
Diicu Șerbănescu-Cortoroșanu, 1683 ian. 9—mai 18
Alexandru Alexeanu, 1684 apr. 12 1686 dec. 15
Diicu Serbănescu-Cortoroșanu, 1687 ian. 14—1689 mai 7

Matei Filipescu, 1689 mai 8—1690 iul. 6
Pîrvu Cantacuzino, 1691 febr. 26—1693 apr. 25
Mihalcea Cîndescu, 1693 iun. 11—1695 febr. 5
Radu Izvoranu, 1695 mart. 9—<după 1700>

VIII. PAHARNICUL

Costea, <1407> ian. 8
Gherghina, 1415 iun. 10
Nan, 1424 febr. 28 — <1424> nov. 10
Balea, 1424 dec. 12—1430 sept. 16
Balea și Radu, 1428 oct. 7
Balea, 1431 ian. 30
Barbu, 1431 nov. 17—1436 iun. 25
Miclea, 1437 ian. 20—1441 iun. 30
Neagu, 1445 aug. 7
Balea, 1450 ian. 2—1456 apr. 15
Milea, 1457 apr. 16
Stoica, 1458 mart. 5—1459 sept. 20
Oprișa, 1461 febr. 10
Ivan, 1463 nov. 12—1467 ian. 15
Vintilă <*Florescu*>, 1468 mai 18—1473 sept. 16
Balea, 1475 iun. 1
Delco, 1475 iul. 15—1476 mai 8
Radu <*din Izvorani*>, 1478 apr. 3—1480 ian. 18
Mircea Bulcat, 1480 nov. 7—1482 mart. 23
Hîrgotă, 1482 iul. 13—1486 sept. 10
Colțea, 1487 iun. 13—1488 apr. 17
Dumitru, 1489 apr. 25—1498 apr. 15
Radu al lui Vintilă, 1498 iul. 19—1500 apr. 23
Drăghici, 1500 iul. 14
Badea <*din Dobrușa*>, 1501 mai 24—1509 iun. 19
Manea, 1509 nov. 3
Radu, 1509 dec. 5
Stanciu, 1510 mai 1—1512 ian. 8
Drăghici <*Vintilescu din Florești*>, 1512 mai 26—1523 apr. 4
Dragomir, 1523 iul. 11—sept. 12
Radu <*Pașadia*>, 1525 febr. 10—1526 iul. 12
Danciu al lui Bogdan, 1526 apr. 3—1527 iul. 19 [1]
Staico al lui Pîrvan, 1527 sept. 9—1529 nov. 24
Opriș, 1530 mai 22
Udriște <*din Mărgineni*>, 1530 iun. 25—1532 iul. 14; 1532 dec. 11
Radu din Flocești, 1532 aug. 16—1533 apr. 18
Danciu al lui Bogdan, 1533 ian. 16; febr. 7: febr. 12 [2]
Radu, 1533 apr. 26—nov. 15 [3]
Radu Pașadia, 1533 nov. 15—1536 febr. 14
Stroe al lui Drăghici <*din Florești*>, <1536> apr. 18—1539 mai 18
Stoica <*din Bujorani*>, 1539 sept. 10—1540 dec. 9
Crăcea, 1541 febr. 6—1544 mai 20
Radu <*Pașadia*>, 1544 iun. 2—1545 ian. 16
Badea Zemlău, 1545 mai—1546 iul. 5
Dan, 1547 ian. 10—iun. 30
Crăciun din Bârsești, 1547 dec. 8—1548 apr. 18
Voico, 1548 mai 4—oct. 7
Stănislav, 1549 ian. 5—1552 iun. 2
Neagoe, 1553 ian. 25—mart. 20
Milco, 1553 iul. 11
Radu din Golești, 1554 mai 25—1556 iul. 20
Lepădat, 1556 sept. 15—1557 nov. 20
Balomir, 1558 apr. 28—1561 aug. 6
Manea, 1561 oct. 15—1567 iul. 2
Ionaș, 1567 iul. 19 — 1568 iun. 8
Gonțea, 1568 iul. 19 — 1583 iul. 10
Dumitru <*din Popești*>, 1583 sept. 5—1585 mart. 25
Ianiu <*din Boleasca*>, 1585 apr. 16—mai 26
Ion <*din Cepari*>, 1585 iul. 6
Radu <*din Cepari*>, 1585 iul. 14—oct. 22
Ianiu <*din Boleasca*>, 1585 nov. 6—1586 iul. 7
Vlad, 1586 iul. 10—1591 mai 22
Iliaș, 1591 iun. 1 — dec. 29
Duca, 1592 ian. 15—iul. 15
Iane, 1592 dec. 1—1593 mai 20
Dima <*Dimola*>, 1593 mai 18
Dimola, 1593 iul. 19—aug. 18
Manta, 1593 sept.—1594 oct. 31
Șerban <*din Coiani*>, 1594 dec. 13—1600 iul. 9

[1] În 1526 apr.-iul., apare alternativ cu Radu Pașadia.

[2] Poate *fost* mare paharnic.

[3] Nu am putut stabili dacă acest Radu este cel din Flocești sau Pașadia, sau poate un al treilea Radu.

Gherghina, 1601 ian. 26—1602 apr. 12 [1]
Costandin <*Roşca*>, 1602 mai 1—1603 iun. 26
Stanciu <*din Brincoveni*>, 1604 apr. 12—1611 sept. 8
Fisenţea, 1611 oct. 18—1612 febr. 15
Iupu <*Mehedinţeanu*>, 1612 apr. 20—1616 iul. 8
Mirzea, 1616 oct. 3—1618 mai 18
Vlad <*Rudeanu*>, 1618 aug. 20—1620 iul. 22
Ion <*din Paia*>, 1620 sept. 17—1622 sept. 6
Batişte <*Veveli*>, 1622 nov. 12—1623 mart. 6
. . . . . 1623 mart. 16—iun. 12
Gorgan, 1623 iun. 15—oct. 8
Dumitraşco, 1623 oct. 15
Gherghe Catargiul, 1623 nov. 10—1625 dec. 31
Apostol, 1626 ian. 10—1627 nov. 3
Diamandi, 1628 febr. 3—dec. 31
Costandin, 1629 ian. 3—sept. 16
Vasilie, 1630 ian. 8—1631 iul. 15
Nedelco, 1631 iul. 23—nov. 19
Neagu, 1632 ian. 16 iun. 14
Para, 1632 iul. 10—iul. 11
Barbu <*Brădescu*>, 1632 nov. 21—1633 febr. 8
Vucina Sîrbu, 1633 mart. 15—1641 nov. 23
Marco Danovici, 1641 dec. 24—1643 dec. 22
Drăguşin Deleanu, 1644 ian. 2—1650 apr. 18
. . . . . 1650 apr. 20—oct. 20
Hriza (*Hrizica*) <*din Bogdănei*>, 1651 febr. 23—1653 iun, 11
Radu Staico-Şintescu din Popeşti, 1653 sept. 3—1654 mai 30
Pană Filipescu, 1654 iun. 6—dec. 29
Hriza (*Hrizica*) <*din Bogdănei*>, 1655 ian. 8—mai 11
Radu Mihail-Tîntăveanu, 1655 oct. 13—1658 ian. 30
Gheorghe Gheţea, 1658 mai 26—1659 iul. 26
Iane Cantacuzino, 1659 aug. 30
Drăghici Cantacuzino, 1660 ian. 21—1663 iun. 17
Costandin, 1663 dec. 28—1664 apr. 27
. . . . . 1664 aug. 11—nov. 4
Drăghici Cantacuzino, 1664 nov. 27
Badea <*Vlădescu din Aninoasa*>, 1665 febr. 9—dec. 2
Necula Sofialău, 1666 ian. 7—sept. 20
Manolache, 1667 ian. 9—sept. 21
Balasache, 1668 ian. 31—dec. 1
. . . . . 1669 ian. 8 febr. 24
Gheorghe, 1669 apr. 22—1670 apr. 1
Vîlcu Mogoşescu-<*Grădişteanu*>, 1670 apr. 11—1672 ian. 4
Coruia, 1672 ian. 5—1673 aug.
Vintilă Corbeanu, 1674 ian. 3—1675 aug. 27
Staico <*Bucşanu*>, 1675 oct. 4—1677 dec. 30
Coruia, 1678 ian. 3 nov. 18
Barbu Milescu, 1679 ian. 16—nov. 2
Dumitraşco Corbeanu, 1680 ian. 3—dec. 24
Barbu Bădeanu, 1681 febr. 4—nov. 29
Statie <*Golescu-Leurdeanu*>, 1682 ian. 10—dec. 6
Constantin Cantacuzino-Măgureanu, 1683 ian. 9—mai 18
Papa Buicescu, 1684 apr. 12—1686 dec. 15
Barbu Urdăreanu, 1687 ian. 14—1690 mart. 8
Cornea Brăiloiu-Drăgoianu, 1690 apr. 2—1695 febr. 5
Vergo, 1695 mart. 9—1697 iun. 17
Scarlatache <*Mavrocordat*>, 1698 ian. 15—1699 ian. 3
. . . . . 1699 ian. 5—nov. 12
Şerban Cantacuzino, 1700 ian. 5 — <după 1700>

IX. POSTELNICUL

Stoica, 1437 iul. 18
Maleuş, 1451 mart. 28—iul.
Radu, 1451 sept. 30—1461 febr. 10
Pătru, 1458 mart. 5
Stan şi Radu, 1467 ian. 15
Stan şi Badea, 1469 ian. 17—oct. 29
Drăghici <*al lui Stoica din Mărgineni*>, 1471 ian. 25—1473 mai 17
Drăghici <*al lui Stoica din Mărgineni*> *şi Cîrstian* <*din Stănceşti*>, 1471 dec. 12—1472 iul. 28
Dimitrie Ghizdavăţ, 1475 iun. 1—1476 iul. 4
Pîrlilu şi Petru, 1478 apr. 3—sept. 9
Stanciu <*din Crasna*>, 1480 ian. 18
Vladislav, 1480 nov. 7—1481 iun.
Ona, 1482 mart. 23

[1] La 20 şi 30 aprilie 1601 apare ca paharnic: Ionaşco.

Colțea și Rodea, 1482 iul. 13—1486 sept. 10
Colțea, 1483 mai 12—1485 apr. 5
Rodea și Neagu, 1487 iul. 31—1490 apr. 12
Radu <Craiovescu> și Neagu, 1489 aug. 3—1493 iun. 15
Neagu și Dragomir, 1490 iul. 26
Radu <Craiovescu>, 1493 mai 30—1495 iun.
Radu <Craiovescu> și Dragomir, 1493 sept. 10—1501 mai 24
Neagu, 1495 sept. 8
Neagoe <Basarab> și Dragomir, 1501 dec. 15—1504 sept. 13
Radu și Neagoe <Basarab>, 1505 ian. 11 — mart. 26
Neagoe <Basarab>, 1505 iun. 2—1506 apr. 12
Neagoe <Basarab> și Dragomir, 1506 mai 14—iun. 4
Neagoe <Basarab>, 1506 aug. 20
Radu și Neagoe <Basarab>, 1507 febr. 3—1508 iun. 6
Neagoe <Basarab>, 1508 iun. 16—1509 iun. 19
Marcea, 1510 apr. 24—1511 ian. 10
Marcea, Radu și Pîrvu, 1511 mart. 22
Marcea, 1511 apr. 19—22
Marcea, Radu și Pîrvu, <1511> iul. 1—10
Marcea, 1511 iul. 10—1512 ian. 8
Radu și Stanciu, 1512 mai 26
Radu, 1512 iun. 23—sept. 29
Radu și Oancea, 1512 oct. 11
Radu, 1513 mart. 23
Radu și Oancea, 1513 apr. 1
Radu, 1513 oct. 24
Stroe și Vladislav, 1514 mai 8—1516 ian. 23 [1]
Neagoe <fiul lui Socol> și Luca, 1516 nov. 3
Badea <Bădica> și Neagoe <fiul lui Socol>, 1517 iun. 3—1520 aug. 6 [2]
Neagoe <fiul lui Socol> și Danciu <al lui Bogdan>, 1520 sept. 4—1522 febr. 3 [3]
Barbu și Danciu <al lui Bogdan>, 1523 apr. 4
Drăgan, 1523 iul. 11—1525 apr. 19
Drăgan și Badea <Aiaz>, 1525 febr. 10
Petriman, 1525 mai 30— <iul.>
Petriman și Mălai, 1525 iun. 10

---

[1] Stroe apare uneori singur.
[2] Apar în acte împreună, dar și separat.
[3] La fel.

Badea și Cristian, 1525 iul. 24; 1526 apr. 1
Sahat și Mălai, 1525 aug. 18 [4]
Badea <Aiaz> și Dragu, 1525 sept. 11; 1525 nov. 13
Badea Aiaz și Mihnea <din Bădeni>, 1525 oct. 23—1525 dec. 17 [5]
Badea <Aiaz> și Dragu, 1526 ian. 7—1527 iul. 19
Giura și Badea <Aiaz>, 1526 febr. 6
Neagoe și Dragu, 1527 sept. 10
Dragu și Mihnea <din Bădeni>, 1527 sept. 10—1528 nov. 10
Badea Aiaz și Mihnea <din Bădeni>, 1528 oct. 28
Radu <Pașadia>, 1529 mai 12—nov. 24
Badea Aiaz, 1530 mai 22
Staico Șintescu, 1530 iun. 25—1531 dec. 17
Radu Pașadia, 1532 apr. 23—1533 apr. 26
Radu Pașadia și Badea Aiaz, 1532 aug. 16
Giura, 1532 mai 5
Barbu Delcovici, 1533 mai 27—1534 mai 23
Badea Aiaz-Izvoranu, 1534 sept. 6—1541 aug. 13
Stanciu al lui Benga, 1542 ian. 10—1545 febr. 28
Dragomir, 1545 mart. 25—iun. 6
Dragomir, Radu și Tudosie <din Periș>, 1545 mai 28

---

[4] Drăgan, Petriman, Sahat și Mălai sînt mari postelnici ai lui Vladislav.
[5] Pentru o mai clară prezentare a unora din marii postelnici din perioada 1489—1525, dăm în notă și lista recapitulativă a lor:
Radu <Craiovescu>, 1489 aug. 3—1501 mai 24
Dragomir, 1490 iul. 26 — 1506 iun. 4
Neagoe <Basarab>, 1501 dec. 15—1509 iun. 19
Radu, 1505 ian. 11 — 1513 oct. 24
Marcea, 1510 apr. 24 — 1512 ian. 8
Pîrvu, 1511 mart. 22 — iul. 10
Oancea, 1512 oct. 11 — 1513 apr. 1
Stroe, 1514 mai 8 — 1516 ian. 23
Vladislav, 1514 mai 8 — 1516 ian. 23
Neagoe <fiul lui Socol>, 1516 nov. 3—1522 febr. 3
Badea (Bădica), 1517 iun. 3 — 1520 aug. 6
Danciu <al lui Bogdan>, 1520 sept. 4—1523 apr. 4
Drăgan, 1523 iul. 11 — 1525 febr. 10
Badea Aiaz, 1525 febr. 10 — 1541 aug. 13
Petriman, 1525 mai 30 — iul.
Mălai, 1525 iun. 10 — aug. 18
Mihnea <din Bădeni>, 1525 oct. 23 — 1528 oct. 28

Radu și Tudosie <*din Periș*>, 1545 mai 28—iul. 4
Stan <*din Bujorani*>, 1545 sept. 24—1546 ian. 29
Radu, 1546 iun. 22
Pîrvu, 1546 ian. 30—1547 sept. 20
Drăghia, 1547 dec. 8—1548 apr. 18
Frățilă, 1548 mai 7—1552 iun. 2
Radu, 1553 ian. 25—mart. 20
Frățilă, 1553 iul. 20
Ianiu din Dîrza, 1554 mai 25—1557 aug. 23
Cernica, 1557 sept. 7—oct. 9
Stanciu Dobruș, 1558 febr. 11—1560 oct. 18
Ivancea, 1560 nov. 22—1561 iun. 12
Drăgan și Dragne, 1561 iul. 26—aug. 6
Ivan Norocea <*din Răzvad*>, 1561 oct. 24—1564 ian. 8
Gheorma, 1564 mart. 31—1568 iun. 8
Stoichița <*din Modruzești*>, 1568 iul. 19—1579 dec. 30
Danciu <*din Popești*>, 1580 ian. 4—1582 mai 25
Minea, 1582 iun. 6—1583 iun. 10
Staico <*din Bucov*>, 1583 sept. 5—1584 sept. 24
Udriște <*din Drăgoiești*>, 1585 ian. 13—mart. 25
Gherghe, 1585 apr. 16—mai 26
Paraschiva, 1585 iul. 6—nov. 6
Gherghe, 1585 nov. 12—1586 dec. 17
Paraschiva, 1586 dec. 18—1587 mart. 31
Iane <*din Boleasca*>, 1587 apr. 30—1590 mart. 25
Gherghe, 1590 apr. 8—1591 mai 5
Iane <*din Boleasca*>, 1591 mai 22
Mihai <*Viteazul*>, 1591 iun. 1—dec. 18
Iane <*din Boleasca*>, 1591 dec. 29—1592 iul. 15
Stanciu, 1592 dec. 1—1593 ian. 25
Manta, 1593 febr. 3—aug. 18
Coci, 1593 oct. 25—1594 iul. 22
Tudorachi, 1594 aug. 17—oct. 2
Preda <*Buzescu*>, 1594 oct. 4
Gherguș, 1594 oct. 30
Radu <*din Cepturoaia*>, 1594 dec. 13—1595 iun. 5
Preda <*Buzescu*>, 1595 iun. 12—1599 dec. 28 [1]
Radu <*din Cepturoaia*>, 1600 ian. 14—iul. 9

[1] E plecat cu Mihai Viteazul în Transilvania.

Dumitrache Chiriță, 1601 ian. 26—1602 iun. 21
Leca <*soțul Grăjdanei*>, 1602 aug. 16—1610 dec. 10
Fota, 1611 mart. 29—1613 apr. 16
Bernad, 1613 apr. 20—1616 iul. 8 [2]
Ianiu (*Ianache*) <*Caragea*>, 1616 oct. 3—1618 mai 18
Necula <*Catargi*>, 1618 aug. 20—1619 oct. 13
. . . . 1619 oct. 29—1620 iul. 22
Trufanda, 1620 sept. 17—1623 oct. 8
Dimitrache <*Cantacuzino*>, 1623 oct. 15—1625 apr. 7
Costandin <*Cantacuzino*>, 1625 apr. 20—1627 nov. 3
Condilo, 1628 febr. 3—1629 sept. 16
Alexandri, 1630 ian. 8—1631 ian. 18
Iovcea, 1631 febr. 5—iul. 6
Dumitrașco <*Spineanu*>, 1631 iul. 15—nov. 19
Mano, 1632 ian 16—iul. 11
Costandin <*Cantacuzino*>, 1632 nov. 21—1654 apr. 25
Eustratie <*Leurdeanu*>, 1654 apr. 28—dec. 29
Danciu Pîrîianu, 1655 ian. 8—1656 iul. 30
Neagoe Săcuianu, 1656 aug. 11—1657 dec. 22
Iordache Trufanda, 1658 ian. 30—iun. 12
Eustratie <*Leurdeanu*>, 1658 iun. 30—iul. 25
Alexandru, 1658 dec. 9
Danciu, 1659 ian. 12—iun. 12
Neagoe Sacuianu, 1659 aug. 30
Badea <*Vlădescu din Aninoasa*>, 1660 ian. 21—aug. 28
Costea, 1661 ian. 9—1664 apr. 27
Badea <*Bălăceanu*>, 1664 aug. 26—nov. 4
Costea, 1664 nov. 27
Șerban Cantacuzino, 1665 febr. 9—1667 sept. 21
Mihai Cantacuzino, 1668 ian. 31—1672 ian. 5
Stoia (*Stoian*), 1672 mart. 16—1673 aug.
Lațcarache, 1674 ian. 3—1676 mart. 15
Iordache Ruset, 1676 apr. 9—1678 nov. 18
Stoia (*Stoian*), 1679 ian. 16—nov. 2
Constantin Brîncoveanu, 1680 ian. 3—iun. 6
Ghincea <*Rustea*>-*Văleanu*, 1680 iun. 18—1683 mai 18
Cîrstea Drăgescu, 1684 apr. 12—1688 mai 27
Dumitrașco Caramanlău, 1688 iul. 24—<după 1700>

[2] Bernad apare ca mare postelnic și într-un doc. orig. din 8 dec. 1612.

X. CLUCERUL

Nedelco Boteanu, 1634 iun. 3—1637 mart. 15
. . . 1637 apr. 17—dec. 13
Buzinca, 1638 ian. 4—1639 oct. 22
Dragomir <din Filiași>, 1639 oct. 25—1641 iul. 9
Socol <Cornățeanu>, 1641 nov. 16—1644 dec. 20
Preda Brîncoveanu, 1645 ian. 8—1652 apr. 30
Ghiorma <Alexeanu>, 1652 iun. 30—1654 mai 30
Gherghe Băleanu, 1654 iun. 6—1655 febr. 11
Chirca Rudeanu, 1655 mart. 12—mart. 21
Barbu Poenaru, 1655 mart. 26—1656 iun. 17
Diicu <Buicescu>, 1656 sept. 8—1657 aug. 18
. . . 1657 nov. 22—dec. 22
Eustratie Leurdeanu, 1658 apr. 30—iun. 12
Radu Mihalcea <Cîndescu>, 1658 iun. 30—iul. 25
Diicu <Buicescu>, 1658 dec. 9—1659 iun. 12
Mihai <Argetoianu>, 1659 aug. 26—aug. 30
Iordache, 1660 ian. 21—apr. 17
Gheorghe Gheța, 1660 aug. 2—1661 mart. 27
Colțea Doicescu, 1661 apr. 15—sept. 6
Badea Chihaia <Bucșanu>, 1661 oct. 1—1661 apr. 27
Colțea Doicescu, 1664 aug. 11—nov. 4
Badea Chihaia <Bucșanu>, 1664 nov. 27
Neagoe Săcuianu, 1665 febr. 9—1666 sept. 20
Necula Jianu-Sofialău, 1667 ian. 9—sept 21
Neagoe Săcuianu, 1668 ian. 31—1669 febr. 24
Gheorghe Gheța, 1669 apr. 22—1670 apr. 1
Pană Pârdescu, 1670 apr. 13—1671 ian. 18
. . . 1671 febr. 14—iul. 7
Gheorghe Gheța, 1671 aug. 5—1672 ian. 5
Badea Bălăceanu, 1672 mart. 16—1673 aug.
Tudoran din Aninoasa, 1674 ian. 3—dec. 21
Badea Bălăceanu, 1675 ian. 17—aug. 27
Coruia, 1675 oct. 4—1677 ian. 27
Ivașco Băleanu, 1677 febr. 18—dec. 30
Stoia (Stoian), 1678 ian. 3—nov. 18
Coruia, 1679 ian. 16—dec. 15
Vlad Cocorăscu, 1680 ian. 3 apr. 1
Stoia (Stoian), 1680 mai 10—1682 dec. 6
Barbu Bădeanu, 1683 ian. 9—nov. 12
Ghincea <Rustea>-Văleanu, 1684 . apr. 12—1687 ian. 14
Alexandru Alexeanu, 1687 mart. 18—1689 mai 7
Diicu Șerbănescu-Rudeanu, 1689 iun. 8 1692 iun. 15
Constantin Știrbei, 1692 iul. 5—1695 mart. 9
Constantin Ciorogîrleanu, 1695 apr. 25—1697 apr. 1
Vergo, 1698 ian. 15—<după 1700>

XI. SLUGERUL

Draghici (Drăghicean), 1655 ian. 10—ian. 16
Miinea, 1655 mart. 26—1656 dec. 23
Tănasie, 1657 ian. 9—dec. 17
Mihai Harjătoianu, 1658 mai 26—iul. 10
Drăgoi, 1658 dec. 9
Vădislav din Belcini, 1659 iun. 12—aug. 30
Papa <Buicescu>, 1660 mart. 20—1662 febr. 8
Pătru, 1662 mart. 16—oct. 30
Papa < din Greci>, 1663 apr. 1—apr. 28
Vădislav din Belcini, 1664 ian. 8—nov. 4
Papa <din Greci>, 1664 nov. 27
Ivașco, 1665 ian. 9—dec. 2
Badea <Bălăceanu ?>, 1666 ian. 7—sept. 20
Matei Rudeanu, 1667 apr. 19—aug. 30
Curtache, 1668 febr. 9—nov. 20
Vîlcu Mogoșescu <Grădișteanu>, 1669 apr. 23—1670 mart. 25
Pătrașco, 1670 apr. 11—iun. 10
Preda Urdăreanu, 1670 aug. 14—1672 ian. 4
Matei <Rudeanu ?>, 1672 mart. 19—iun. 20
Papa <din Greci>, 1672 iul. 1—1673 mart. 24
Vlad (Vlăduț) Bengescu, 1673 apr. 15—iun. 22
Barbu Filișanu, 1674 ian. 3—1675 ian. 23
Diicu Cortoroșanu-Rudeanu, 1676 ian. 29—mai 17
Vasilache, 1676 iun. 2—1677 iun. 5
Ghincea <Rustea>-Văleanu, 1678 ian. 3—nov. 18

Nica, 1679 febr. 7—iun. 14
Statie (*Istratie*) <*Leurdeanu*>, 1681 mai 5—iun. 25
Gheorghiță Dudescu, 1681 mai 1—1682 iul. 27
Mihalcea Mihălcescu, 1683 mart. 22—1686 ian. 24
Ștefan Cioranu, 1686 apr. 9—1688 mart. 6
Constantin Știrbei, 1688 mart. 7
Cornea Brăiloiu, 1688 aug. 22—nov. 1
Constantin Știrbei, 1689 ian. 26—1690 mart. 8
Matei Ciorogîrleanu, 1690 apr. 9—iul. 6
Constantin Ciorogîrleanu, 1691 iun. 20—1695 febr. 5
Iorga, 1695 nov. 14—<după 1700>

XII. PITARUL

Necula, 1655 ian. 12—ian. 16
Colțea, 1655 mart. 26—dec. 25
Necula Glogoveanu, 1656 febr. 1—1657 dec. 17
Vădislav din Belcini, 1658 mai 26—dec. 9
Gheorghe Mihalcea, 1660 mart. 20—apr. 17
Ivașco <*Băleanu* ?>, 1660 aug. 2—aug. 25
Stoia (*Stoian*) *Capichihaia*, 1661 ian. 9—1669 febr. 24
Tudoran <*din Aninoasa*>, 1669 apr. 22—oct. 31
Coruia, 1669 nov. 14 1672 ian. 4
Staico <*Bucșanu-Merișanu*>, 1672 mart. 16—1673 aug.
Pădure Crețulescu, 1674 ian. 3—iul. 4
Papa <*din Buicești*>, 1675 ian. 23—apr. 7
Ignatie, 1676 ian. 30—1677 ian. 27
Dumitrașco, 1677 febr. 18—nov. 27
Pătrașco Urziceanu, 1678 ian. 3—nov. 18
Diicu Cortoroșanu-<*Rudeanu*>, 1679 febr. 7—1680 ian. 10
Mihul Brătășan, 1680 ian. 27—1681 iun. 25
Mihalcea (*Cîndescu*), 1682 ian. 10—sept. 21
Stroe Leurdeanu, 1683 mart. 22—1686 apr. 12
Dumitrașco Poenaru, 1686 iun. 20—1689 mai 7
Preda Brătășanu, 1689 mai 15—1690 iul. 6
Radu Izvoranu, 1691 febr. 26—1692 febr. 24
Mihalcea Cîndescu, 1692 mart. 8—1693 mai 23
Barbu Fărcășanu, 1693 iul. 5—1694 mai 10
Costandin Corbeanu, 1694 iun. 8—<după 1700>

Redactor de carte: MARCU LIVIU
Tehnoredactor: POPESCU IOANA

Dat la cules 22.10.1960. Bun de tipar 04.02.1961. Apărut 1961. Tiraj 1350 ex. Hîrtie semivelină 65 g.m². Format 16/700 × 1000. Coli editoriale 56,03. Coli de tipar 36,50+10 pliante tipo. A. 001007/1960.
C. Z. pentru biblioteci mari: 9 (498) «13:17» (082).
C. Z. pentru biblioteci mici: 9 (R) «13:17» (082).

Întreprinderea poligrafică nr. 2, strada Brezoianu nr. 23 – 25. București, R.P.R., comanda nr. 4336

E R A T Ă

Pagina	rîndul	în loc de :	se va citi :	din vina :
99 nota 2	15 de jos	legăturile	legaturile	editurii
167	2 de sus	1582	1581	autorului
212	13 de jos	1774	1770	„
229	18 de sus	ridicole	ridicate	„
240	26 „ „	haibarac	baibarac	„
285	16 de jos	cărăuşi se înţeleg	cărăuşi din Iaşi se înţeleg	„
306	15 de sus	feuilles	fruits	editurii
329	15 de jos	romînilor	rumînilor	„
414	19 de sus	petinus	petimus	autorului
482	8 de jos	birnici	bir, nici	editurii
545	13 de sus	ţeluri	ţoluri	autorului
570, coloana 2	19 „ „	1658 ian. 3	1658 iun. 3	„
573 „ 1	7 „ „	Harvat	Harvat (din Grozeşti)	„
576 „ 1	24 de jos	Cazan	Cazan (al lui Sahac)	„
576 „ 2	11 de sus	1700 iul.	1700 sept. 4	„
577 „ 2	14 „ „	1645 ian. 4	1646 ian. 4	„
577 „ 2	15 „ „	1649 sept. 7	1649 apr. 15	„
577 „ 2	16 „ „	1649 iul. 26	1649 mai 5	„
581 „ 1	6 „ „	1546 ian. 30	1546 iun. 30	„
583 „ 1	4 „ „	1681 mai 1	1682 mai 1	„

c. 4886 — Studii şi materiale de istorie medie. IV (1960)

Lei 26,30